TÜRK DÜNYASINDA STRATEJİK İŞ BİRLİĞİ

Uluslararası Katılımlı Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Kongresi

2025 Bildiriler Kitabı

HAZIRLAYANLAR

CEMAL AKKUŞ • HAYRİ ATAŞ

POST

TÜRK DÜNYASINDA STRATEJİK İŞ BİRLİĞİ

ULUSLARARASI KATILIMLI

TÜRK DÜNYASI STRATEJİK ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

BİLDİRİLER KİTABI

(16-18 MAYIS 2025 - ANKARA)

HAZIRLAYANLAR

CEMAL AKKUŞ

HAYRİ ATAŞ

Yayın No: 374
Araştırma-İnceleme: 206

TÜRK DÜNYASINDA
STRATEJİK İŞ BİRLİĞİ
Uluslararası Katılımlı
Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Kongresi
Bildiriler Kitabı
(16-18 Mayıs 2025 - Ankara)
Hazırlayanlar: Cemal Akkuş, Hayri Ataş

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 46893

Genel Yayın Yönetmeni
Hayri Ataş

Proje
Cemal Akkuş

Kapak Tasarım
Yunus Karaaslan

Sayfa Tasarım
Bilal Şenel

1. Baskı: İstanbul - Mayıs 2025

ISBN:
978-625-6297-62-3

Baskı - Cilt
Semih Ofset Matbaa Sek. Yay. Sağ. İnş. Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 40581

© 2025, Cemal Akkuş, Hayri Ataş
© 2025, Bu kitabın tüm yayın hakları Post Yayın Dağıtım'a aittir.
Yazarın ve yayınevinin yazılı izni olmadan hiçbir şekilde
kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

Bu kitap TÜRK DÜNYASI YÖRÜK TÜRKMEN BİRLİĞİ iş birliğiyle yayımlanmıştır.

POST YAYINEVİ
•
Post Yayın Dağıtım
Alemdar Mah. Ticarethane Sok. Tevfik Kuşoğlu İş Hanı No: 11/310
Sultanahmet-Fatih / İSTANBUL Tel. (0212)512 70 20
Post Yayınevi, Post Yayın Dağıtım'ın yayın markasıdır.
www.postkitap.com
e-posta: info@postkitap.com

TÜRK DÜNYASINDA STRATEJİK İŞ BİRLİĞİ

ULUSLARARASI KATILIMLI

TÜRK DÜNYASI STRATEJİK ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

BİLDİRİLER KİTABI

(16-18 MAYIS 2025 - ANKARA)

HAZIRLAYANLAR
CEMAL AKKUŞ
HAYRİ ATAŞ

POST

İSTANBUL 2025

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ / Cemal AKKUŞ XV
TAKDİM / İrfan TATLIOĞLU XVII
TAKDİM / Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY XIX
SUNUŞ / Prof. Dr. Fırat PURTAŞ XXI
TAKDİM / Prof. Dr. M. Naci BOSTANCI XXIII
SUNUŞ / Serkan KAYALAR XXV
KONGRE KURULLARI XXVI

1
TÜRK DÜNYASINDA ENTEGRASYON VE DİPLOMASİ

TDT ÜYELERİNİN TÜRK DÜNYASININ BÜTÜNLEŞME SÜREÇLERİNE KATKILARI 3
Cüneyt AKIN

HALKTAN HALKA DİPLOMASİ: TÜRK DÜNYASINDA SİVİL TOPLUMUN ROLÜ 13
Medihanur ARGALI

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÇATISI ALTINDA GELİŞEN STRATEJİK
ENTEGRASYON SÜREÇLERİNİN ANALİZİ 20
Nur ÇETİN, Özlem YURDUGÜZEL

TÜRK DÜNYASINDA SORUNLARIN ÇÖZÜMÜNDE DİPLOMASİNİN ROLÜ VE ETKİSİ 30
Mehmet Emin ERENDOR

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN COĞRAFİ BAĞLANTISI ÜZERİNDEN
TÜRK DÜNYASI JEOPOLİTİĞİNE GENEL BİR BAKIŞ 35
Taner GÜR

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN ULUSLARARASI SİSTEME ENTEGRASYONU /
KATILIMI: SINIRLAR VE OLANAKLAR 39
Niyazi İPEK

ORTA ASYA'DA TÜRKİYE'NİN KAMU DİPLOMASİSİ:
YUMUŞAK GÜÇTEN STRATEJİK ETKİLEŞİME 46
Selahattin Emre KARSLI

TÜRK DEVLETLER TEŞKİLATI'NDA BÖLGESELLEŞME İHTİYACI 51
Veysel KURT

TÜRK DÜNYASI OLİMPİYATLARI "DÜNYA GÖÇEBE OYUNLARI" 56
Esra SEZER

2

ORTAK DİL VE KÜLTÜR ÇALIŞMALARI, TANITIM STRATEJİLERİ

ERGENEKON'DAN GASPIRALI'YA: TÜRK BİRLİĞİ VE KÜLTÜR AKTARIMI 67
Gamze AKDENİZ Sena Nur YILMAZ

DİLDE, FİKİRDE, İŞTE VE ALFABEDE BİRLİK: TÜRK CUMHURİYETLERİNE MENSUP ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ORTAK TÜRK ALFABE ALGISI 73
Dr. Mehmet AKSOY, Göktuğ Yılmaz YILMAZTÜRK

TÜRK DÜNYASI BİRLEŞİK (ORTAK) MÜZE KARTI VE KAZANIMLAR 82
Zülfikar BAYRAKTAR, HAZAL ASLAN

HÜSEYİN CAVİD VE İSMAİL GASPIRALI'NIN ESERLERİNDE ORTAK DİL VE TÜRK DÜNYASININ ENTEGRASYONU 87
Ahmed Sami ELAYDY

TÜRK DÜNYASI İŞ BİRLİĞİNDE TÜRK MİLLİ KİMLİĞİ MEFKÛRESİ 93
Zebiniso KAMALOVA

TÜRK DÜNYASI ORTAK ALFABE ÇALIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE BİR ORTAK METİN ÖNERİSİ ÖRNEĞİ 102
Merve KARABACAK, Elif Beyza AYDEMİR

TÜRK DİLLERİNDE KAMU YÖNETİCİSİ KAVRAMINA İLİŞKİN BAZI KELİMELERİN ANALİZİ 110
Raufjon MAHMUDOV

TÜRK DÜNYASINDA KÜLTÜREL MİRAS DİPLOMASİSİ: YUMUŞAK GÜCÜN STRATEJİK KULLANIMI 115
Lütfiye SARI

TÜRK DÜNYASINDA ORTAK DİL YA DA ALFABE ARAYIŞLARI 123
MESUT ŞEN

TÜRK DÜNYASI FOTOĞRAF KAYNAKLARINI YAŞAYAN KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA YENİDEN TASARLAMAK ÜZERİNE 136
Ayşe UĞURELİ

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI: "LİSANDA, FİKİRDE, İŞTE BİRLİK" -İSMAİL GASPIRALI MERKEZLİ BİR OKUMA- 141
Mevlüt UYANIK

KÜLTÜREL DİPLOMASİ BAĞLAMINDA HOKAND (ÖZBEK) HANI EMİR ÖMER HAN'DAN OSMANLI SULATANI II. MAHMUD'A HEDİYE EDİLEN KUR'AN-I KERİM VE GÜNÜMÜZ KÜLTÜREL İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ 151
EMEK ÜŞENMEZ

3

EKONOMİK İŞ BİRLİĞİ VE TİCARET FIRSATLARI

TÜRK DÜNYASININ EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN GÜÇLENDİRİLMESİNDE KÜLTÜR VE YARATICI ENDÜSTRİLERİN ROLÜ 161
Rasmiyya ABDULLAYEVA

TDT BARTER MERKEZİ'NİN KURULMASI KONUSUNDA YAPILMASI GEREKEN TİCARİ MEVZUATA İLİŞKİN ÖNERİ 168
Nazım AKSOY

İPEK YOLU'NUN HAZAR ROTASI 176
Sena Nur DURGUT

TÜRK DÜNYASINDA E-TİCARET VE DİJİTAL EKONOMİ: YENİ PAZARLAR VE POTANSİYELLER 180
Tuğçenur Ekinci FURTUNA

SÜPER GÜÇ OLMA YARIŞINDA BİR KUŞAK BİR YOL PROJESİ 185
Yasemin ELİK

ÇEKİM MODELLERİ YARDIMIYLA ZENGEZUR KORİDORUNUN TÜRK DÜNYASI VE TÜRK TİCARETİNE KATKISI 193
Kutluk Kağan SÜMER

SINIRLARIN ÖTESİNDE: KÜRESEL GERİLİMLERİN ORTASINDA AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KAZAKİSTAN'IN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMASINA YAKLAŞIMININ İNCELENMESİ 204
Mustafa YILDIZ

KÜRESEL JEOPOLİTİKTE KORİDOR SAVAŞLARI VE TÜRKİYE: BİR SİYASİ COĞRAFYA İNCELEMESİ 209
Kürşat YURDİGÜL

4

EĞİTİM VE BİLİMSEL ARAŞTIRMALARDA İŞ BİRLİĞİ

KAZAKİSTAN YÜKSEKÖĞRETİMİNİN ULUSLARARASILAŞMASINDA ORHUN DEĞİŞİM PROGRAMININ ROLÜ: ATIRAV ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ 219
Karlygash ASHIRKHANOVA

TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNE YÖNELİK EĞİTİM FAALİYETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 224
İhsan CORA, Alim Emin YUSUFOĞLU, Hasan Hüseyin AKSU

MACARİSTAN'DA TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARININ GÜNCEL DURUMU VE TÜRK TARİHİNİN YAZIMINDA TÜRK-MACAR İŞ BİRLİĞİ OLANAKLARI 230
Yusuf Ziya KARAASLAN

BATI AVRUPA'DAKi TÜRK HALKLARI HAKKINDA
BiLGi VE AKADEMiK YAZILARDAKi SÖYLEM TARZI 238
Saadet KARİMİ

ACADEMIC AND SCIENTIFIC COOPERATION BETWEEN INDIA AND
TURKIYE: STRATEGIC PERSPECTIVES AND FUTURE VISION 247
Mariam KHAN

TATKÖK ARASINDA BİLİMSEL-EĞİTİMSEL İLİŞKİLERİN
GÜÇLENDİRİLMESİ OLANAKLARI 254
Allahyar MURADOV, Şakir ALİYEV

RESEARCH ON THE HISTORICAL AND CULTURAL AFFINITY BETWEEN
KOREA AND TURKIC COUNTRIES AND UTILIZATION STRATEGIES:
FOCUSING ON THE ESTABLISHMENT OF A UN NETWORK UNIVERSITY 261
Eunkyung OH

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATINA ÜYE ÜLKELERİN ORTAÖĞRETİMDE OKUTULACAK
ORTAK EDEBİYAT DERSLERİ İÇİN İZLENMESİ GEREKEN STRATEJİLER 269
ALİ YAKICI

5

SAVUNMA SANAYİ VE GÜVENLİK İŞ BİRLİĞİ

TÜRK DEVLETLERİ VE TOPLULUKLARI ARASINDA GÜVENLİK VE
SAVUNMA İŞ BİRLİĞİ ARAYIŞI 279
Muzaffer AKYILDIRIM

SİBER GÜVENLİK ALANINDA DEVLET POLİTİKASI: KAZAKİSTAN VE
TÜRKİYE'NİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ 284
Bibigül BOLEGENOVA, Asel RASSILKHAN, Maira DYUSSEMBEKOVA

TÜRK DEVLETLERİNİN SAĞLIK
SEKTÖRÜNDE İŞ BİRLİĞİ İMKÂNLARI 294
Parviz HASANOV, Arzu İSMAYILOVA

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI BÜNYESİNDE ORTAK SAVUNMA MİMARİSİNE
DOĞRU: TEHDİTLER, MODELLER VE STRATEJİK SEÇENEKLER 301
Osman Gazi KANDEMİR

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI VE ULUSLARARASI GÜVENLİK: EUROPOL (AVRUPA
POLİS TEŞKİLATI) MODELİNDE POLİS İŞ BİRLİĞİ OLUŞTURULMASININ STRATEJİK
PERSPEKTİFLERİ VE UYGULAMA OLANAKLARI 309
İsmail KARAMAN

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYESİ ÜLKELERİN UKRAYNA-RUSYA SAVAŞINA BAKIŞI: BÖLGESEL GÜVENLİK RİSKLERİNE KARŞI POLİTİKA BELİRLENMESİNİN ZORUNLULUĞU VE ÖNERİLER 317
Ömer Cihad KAYA

TÜRKİSTAN YÜZYILI BAĞLAMINDA GIDA GÜVENLİĞİMİZ: TANRI DAĞLARI KIYAMET DEPOSU VE GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİ 326
Recep KOÇAK

TÜRK DÜNYASI SAVUNMA SANAYİSİ 2040 VİZYONU 328
Yücel KARAUZ

TÜRK MAVİ VATANI, "KARAYA KİLİTLİ" TÜRK DEVLETLERİNİ, "AKILCI EGEMENLİK" FORMÜLÜ İLE AKDENİZ'E ÇIKARABİLİR Mİ? 334
Halil ÖZSARAÇ

6

TÜRK DÜNYASINDA GÜNCEL SORUNLAR

TÜRK DÜNYASI İLE RUSYA ARASINDA STRATEJİK ÇIKARLARIN KESİŞME NOKTASI OLARAK ZENGEZUR KORİDORU 343
Tahir AGAYEV

MAKEDONYA'DA TÜRKÇE EĞİTİMİN YASAL DAYANAKLARI VE TÜRKİYE'NİN EĞİTİM DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİ 349
Emine AKYÜZ

GAGAUZLARIN DURUMU VE TÜRK DÜNYASINDAKİ ÖNEMİ 356
Tudora ARNAUT

TÜRK DÜNYASINDA MANEVİ KİMLİĞİN KORUNMASINDA TASAVVUFUN ROLÜ 364
Hamza ATEŞ, Mine MEYDANCI

TEHLİKEDEKİ DİL OLARAK KIRIM TATARCASI: GEÇMİŞTEN BUGÜNE KIRIM TATARCA NEŞRİYAT 371
Ufuk AYKOL, Enver Uğur AYKOL

TÜRK DÜNYASINDA KIBRIS VE ORTAK 'KÜLTÜREL BELLEK' YARATIM STRATEJİLERİNE DAİR 375
Mihrican AYLANÇ

2014 SONRASI KIRIM TATARLARININ KÜLTÜREL DİPLOMASİSİ 384
Didem BUHARİ, Filiz Tutku AYDIN BEZİKOĞLU

KOSOVA EĞİTİMİN STRATEJİSİ VE DİRENİŞİ 389
Suzan CANHASI, Nuran Malta MUHAXHERI

GÜNCEL GELİŞMELER IŞIĞINDA SURİYE
TÜRKMENLERİNİN DURUMU VE GELECEĞİ 393
Tarık Sulo CEVİZCİ

BALKANLAR'LA STRATEJİK İŞ BİRLİKLERİNİN İMKÂNLILIĞINDA
NEO-OSMANLICILIK FIRSAT MIDIR? TEHDİT MİDİR? 401
Galip ÇAĞ

KAŞKAYIYURT'UN STRATEJİK ÖNEMİ: TÜRK BİRLİĞİ BAĞLAMINDA
SOSYOKÜLTÜREL VE EKONOMİK BİR DEĞERLENDİRME 407
İsa DOĞANLI

DİL CANLILIĞI BAĞLAMINDA SARI UYGURCA
VE SALAR TÜRKÇELERİNİN DURUMU 415
Erkin EMET

AFGANİSTANLILARIN TÜRKİYE VE DİĞER ÜLKELERE YAPTIKLARI
GÖÇLER VE BU GÖÇLERE BAĞLI OLARAK OLUŞAN SOSYO-KÜLTÜREL
FAALİYETLER HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA 423
Firoz FAOZİ

ÇİN'İN ORTA ASYA'DAKİ BÖLGESELCİLİK YAKLAŞIMI VE YUMUŞAK GÜÇ ARAÇLARI 429
Gökçen GÜREL YEŞİLÇİMEN

TÜRKİYE VE BALKAN KUPASI: SPOR DİPLOMASİSİ KAPSAMINDA
BÖLGESEL İŞ BİRLİKLERİNİ YENİDEN CANLANDIRMAK 436
Yiğit Anıl GÜZELİPEK

BİR SOYKIRIMIN ANATOMİSİ: ÇİN'İN UYGUR TÜRKLERİNE
YÖNELİK ASİMİLASYON POLİTİKALARI, ULUSLARARASI
HUKUKUN İHLALİ VE KÜRESEL TEPKİLERİN YETERSİZLİĞİ 441
Soner HAMZAÇEBİ

YENİ İPEK YOLU ÜZERİNDEN TASARLANAN EMPERYAL
HEDEFE KARŞI TÜRK BİRLİĞİ VE STK'LAR 447
Alimcan İNAYET

TÜRK DÜNYASI DEVLETLERİ ORTAK NÜFUS VE GÖÇ POLİTİKALARI 452
Mehmet KARAGÜL, Yusuf KARAGÜL

GAGAUZ TÜRKLERİ: TARİHSEL SÜREÇ VE DİL SORUNU 459
Güllü KARANFİL

IRAK'TA TÜRKMEN VARLIĞININ GELECEĞİ VE KERKÜK'ÜN STATÜSÜ 464
Şemsettin KÜZECİ

TÜRKİYE-ROMANYA KÜLTÜREL İŞ BİRLİĞİ NEREDE BAŞLADI SORUSUNA
DAİR: ROMANYA TÜRKLERİNDEN TÜRK İNKILABINA DESTEK 471
Ömer METİN

HİNDİSTAN'DAKİ TÜRK MİRASI: YAZILI KÜLTÜREL MİRASIN
KORUNMASI VE KÜLTÜREL DİPLOMASİ PERSPEKTİFİ 477
Noushad MK

TARİHÎ PERSPEKTİFTEN ROMANYA'DAKİ KIRIM
TATARLARININ KURUMSAL YAPISININ GELİŞİMİ 484
Metin OMER

ZAFER SONRASI SURİYE'DE TÜRKMEN VARLIĞI VE
GERİ DÖNÜŞ: TÜRK DÜNYASINDA ORTAK NÜFUS
VE GÖÇ POLİTİKALARI PERSPEKTİFİ 491
İsmail Mansur ÖZDEMİR

FERGANA VADİSİ'NDE EKSKLAV SORUNU VE
SINIR ÜLKELERİ ARASINDAKİ İŞ BİRLİĞİNE ETKİLERİ 500
Nejmettin ÖZDEMİR

O'ZBEKISTON VA TURKIYA ORASIDAGI MEHNAT MIGRATSIYASI:
TAJRIBALAR VA KUTILMALAR 510
Sapayev Valisher Odilbek O'G'LI

TÜRK DÜNYASI DİN VE İNANÇ BAĞLAMINDA ALEVÎ-BEKTAŞÎ KÜLTÜRÜ 515
Hüseyin TUĞCU

TÜRK DÜNYASI DİPLOMASİSİNDE AKILLI GÜÇ: KAFKASYA'DA BÖLGESEL
MANEVRADAN SAVUNMA İŞ BİRLİĞİNE STRATEJİK ETKİ İNŞASI 522
Ergün UCATÜRK (MAMEDOV)

TÜRKİYE İLE BALKANLAR ARASINDA ORTAK TARİHİN YENİDEN
DEĞERLENDİRİLMESİ İÇİN GEREKLİ ADIMLAR 529
Lindita XHANARİ

SAFEVİLER DÖNEMİ VE SONRASI İRAN'DA ŞİİLİĞİN SİYASALLAŞMA SÜRECİ:
TÜRK DÜNYASINA STRATEJİK YANSIMALARI 536
Esra Nur VAROL

7
TÜRK DÜNYASINDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI
VE İŞ BİRLİĞİ İMKÂNLARI

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN KURUMSALLAŞMA
SÜRECİNDE AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN YERİ VE ROLÜ 547
Mustafa BIYIKLI

TÜRK DÜNYASINDA SİVİL DİPLOMASİ 559
Yüksel DEMİRKAYA

İŞ BİRLİĞİNDE TESİRLİ OLAN GÜÇ FAKTÖRLERİ 565
Suat GÜN

ALMANYA'DA TÜRK SİVİL TOPLUM KURUMLARI ARASINDA İŞ BİRLİĞİ İMKÂNLARI:
DACHVERBAND TÜRKISCHE VEREINE AUGSBURG E.V - DTA ÖRNEĞİ 573
Bülent KELEŞ

8
KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE TANITIMI

MÜZİK VE MİLLÎ GÜÇ: HAREZM ÖRNEKLEMİNDE KÜLTÜREL STRATEJİLERİN ROLÜ 583
Esra ÇAM

EĞİTİMDE KÜLTÜREL VE TARİHSEL DEĞERLERİN KORUNMASI:
TÜRK DÜNYASI PERSPEKTİFİ 590
Shahla IBISHOVA

DÜNYA MİZAHINI KİMLİKLEŞTİRME PROJESİ: NASREDDİN HOCA BELLEK MERKEZİ 597
Hüsniye KOÇ

TÜRK DEVLETLERİNİN KÜLTÜR MEVZUATLARINDA SOMUT OLMAYAN
KÜLTÜREL MİRAS TAŞIYICILARININ KORUNMASI VE STRATEJİK YAKLAŞIMLARI 606
Bilge TÜZEL ERGİN

BİR KÜLTÜREL DİPLOMASİ ÖRNEĞİ OLARAK MACARİSTAN HUN KURULTAYI 613
Taner ZORBAY, Muhammet Bekir KARACAKAYA

9
ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELE

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI'NA UYUM STRATEJİLERİ:
ENERJİ GÜVENLİĞİ VE YENİLENEBİLİR KAYNAKLAR PERSPEKTİFİ 621
Büşra KOÇ

NORM KOYUCU BİR ÖRGÜT OLARAK TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI:
TÜRK YEŞİL VİZYONUNU ANLAMAK 628
Çağla GÜL YESEVİ

TÜRK DEVLETLERİNDEKİ TIBBİ ATIK YÖNETİMİ VE ÇEVRESEL ETKİLERİ 634
Alev YILDIRIM KESKİN

TÜRK DÜNYASINDA ÇEVRE POLİTİKALARI
KONUSUNDA İŞ BİRLİĞİNE İLİŞKİN ÇALIŞMALAR 641
Mehmet YÜCE, Firuza JAFAROVA

10

TÜRK DÜNYASINDA İLETİŞİM DİLİ VE MEDYA STRATEJİLERİ

TÜRK HALKLARININ ORTAK KÜLTÜR ÇALIŞMASI: FİLM ENDÜSTRİSİ 651
İslam ESEDOV

TÜRK DÜNYASI BİRLİĞİ (TURAN) ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 653
Fatih GÜRSES, Ali ÇİÇEK

DIGITAL BRİDGES IN THE TURKIC WORLD: HOW DIGITAL PLATFORMS CONNECT HOMELAND INITIATIVES AND DIASPORA ENGAGEMENT 666
Vehap KOLA, Mentor BEQA

MEDYA OKURYAZARLIĞI VE ULUSAL DİL STRATEJİLERİ 676
Sevinç MEMMEDOVA

11

DİJİTAL DÖNÜŞÜM, YAPAY ZEKA, VERİ YÖNETİMİ VE TEKNOLOJİK İŞ BİRLİĞİ

TÜRK DÜNYASINDA KÜLTÜREL İŞ BİRLİĞİ AÇISINDAN GELENEKSEL OYUNLARIN DİJİTALLEŞMESİ 683
Şebnem ASADOVA

TÜRK DÜNYASINDA DİPLOMASİ: YENİ NESİL ARAÇLAR VE PARADİGMA DEĞİŞİMİ 687
Uğur Yasin ASAL

BİR NETNOGRAFİ ANALİZİ OLARAK ÖZBEK HALKININ TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NA YAKLAŞIMI 692
Ömer DURAN

CHATGPT, GROK, GEMINI VE DEEPSEEK MODELLERİNİN TÜRK TARİHİ ÜZERİNE BİLGİ ÜRETME KAPASİTELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ 699
Recep Efe ÇOBAN

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NDA ÇOK TARAFLI CBDC VE DİJİTAL ÖDEME SİSTEMİ: TEKNİK MİMARİDEN EKONOMİK-SİYASİ ÇIKTILARA UZANAN BİR YOL HARİTASI 709
Emre Can AKKUŞ, Bülent GÜLOĞLU

DİJİTAL DÖNÜŞÜM ÇAĞINDA EDEBİ TÜRLER VE TÜRK DÜNYASI 719
Ömer SOLAK

TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI STRATEJİK KARAR ALMA MEKANİZMALARINDA YAPAY ZEKÂ KULLANIMI: AKADEMİK ÇALIŞMALAR ANALİZİ 727
Fatma ÖNAY KOÇOĞLU, Ali ALSAÇ, Ümit YILMAZ

TÜRK DÜNYASI YÖRÜK TÜRKMEN BİRLİĞİ II. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI STRATEJİK ARAŞTIRMALAR KONGRESİ SONUÇ BİLDİRİSİ (ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ, 16-18 MAYIS 2025) 737

SUNUŞ

Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Kongresi, Türk devletleri ve toplulukları arasında stratejik iş birliğini geliştirmeyi hedefleyen yıllık bir akademik buluşma olarak artık kıurumsallaşma yolunda ilerliyor. İlki Mayıs 2024'te Bursa Uludağ Üniversitesi ev sahipliğinde "Avrupa Türk Tarihi / Avrupalı Türkler" temasıyla gerçekleştirilmiş; 10'dan fazla ülkeden, 50'ye yakın üniversiteden 100'e yakın akademisyen ve uzmanın katılımıyla konular derinlemesine ele alınmıştı. Bu ilk kongrede, Avrupa Türk tarihi bilinmeyen yönleriyle ele alınırken, diaspora deneyimi ve kültürel diplomasi gibi konularda önemli çıktılar üretilmiş, sonuç bildirgesinde kongrenin her yıl farklı bir üniversitenin ev sahipliğinde gelenekselleşeceği ve Türk Dünyası'nın stratejik vizyonuna katkı sunacağı vurgulanmıştı. Nitekim kongrenin ikincisi 16-18 Mayıs 2025 tarihlerinde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde "Türk Devletleri ve Toplulukları Arasında Stratejik İş Birliği İmkânları" temasıyla düzenlendi. Bu tematik değişim, kongrenin gelişen küresel ve bölgesel şartlara göre odak konular belirleyerek sürekli bir diyalog platformu olma gayretini göstermektedir.

Kongrenin temel amacı, **Türk Dünyası**'nın ortak stratejik hedeflerine kavramsal derinlik kazandırmak ve çok paydaşlı iş birliğine zemin hazırlamaktır. Organizasyon; kamu kurumları, akademisyenler, sivil toplum ve uluslararası kuruluşlar arasındaki etkileşimi pekiştirmeyi hedeflemektedir. Her yıl farklı bir ev sahibi üniversitede düzenlenmesi planlanan kongre serisi ile, hem sürdürülebilirlik sağlanacak hem de farklı Türk coğrafyalarında ilgi uyandırılacaktır. 2025 Ankara buluşması da bu geleneği sürdürerek, Türk devletleri ve toplulukları arasındaki iş birliğini sürekli kılacak fikirler üretmeyi amaçlamıştır.

Küresel ve bölgesel siyasette yaşanan son gelişmeler, Türk Dünyası'nın stratejik önemini daha da artırmıştır. Bugün TDT üyesi ülkeler yaklaşık **170 milyonluk genç bir nüfusa** ve **1,5 trilyon dolarlık** toplam milli gelire sahiptir. Türk Dünyası, Hazar'dan Adriyatik'e uzanan **Orta Koridor** üzerinde konumlanması ve zengin doğal kaynakları ile küresel ticarette ve enerji jeopolitiğinde önemli bir aktör haline gelmektedir. Dahası, bağımsızlıklarından bu yana geçen süre zarfında Türk devletleri arasında kurulan çok taraflı iş birliği kurumları (TÜRKSOY, TÜRKPA, Türk Akademisi, vb.) 2021 yılında **Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi**'nin kabulüyle ortak bir gelecek ufku çizmiştir. Bu belge, ekonomik entegrasyondan dijital dönüşüme, eğitimden güvenliğe birçok alanda önümüzdeki 20 yıl için somut hedefler ortaya koymaktadır. Kongremizin gündemi de bu hedeflerle yakından örtüşmekte; kamu diplomasisi ve kültürel etkileşimden savunma sanayine, ortak dil ve eğitimden ekonomik ve dijital entegrasyona uzanan başlıklarda stratejik değerlendirmeler sunmaktadır. Bu bağlamda kongre, ürettiği bilgi ve önerilerle bu belgelere katkı sunma iddiasını taşımaktadır.

Kongrede ele alınan oturum başlıkları stratejik bir çerçevede değerlendirilmekte; her bir alanda Türk Dünyası için öne çıkan hedefler, potansiyel iş birliği imkânları ve kongre bildirilerinin bu alanlara katkıları elinizdeki kitapta özetlenmektedir. Bu derinlikli analiz, kongre çıktılarının Türk Dünyası'nın ortak stratejik vizyonuna yapacağı katkıyı görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Kamu diplomasisi, sivil diplomasi, kültürel diplomasi alanları, Türk Dünyası'nın uluslararası alanda imajını güçlendirmek ve küresel söyleme etki etmek için kritik araçlardır. Ortak dil, tarih ve kültürel mirasa sahip Türk devletleri, iş birliği yaparak seslerini dünyada daha gür duyurma potansiyeline sahiptir. Özellikle diaspora toplulukları ve yurtdışındaki Türk vatandaşları, bulundukları ülkelerde **kamu diplomasisi aktörleri** olarak öne çıkmaktadır. Kongrede sunulan bildiriler, Türk Devletleri'nin diaspora politikalarını ve lobicilik faaliyetlerini karşılaştırmalı olarak ele alarak, daha koordineli bir

strateji ihtiyacına dikkat çekmiştir. Yine Türk coğrafyasındaki güncel sorunlara çözüm önerileri getirmek, Ortadoğu başta olmak üzere Dünyasnın farklı coğrafyalarındaki kayıp Türklerin izini bulmak ve kayıt altına almak gayreti, uzun devreli bir gelişim planının önemli parçaları olacaktır.

2. Uluslararası Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Kongresi'nde ele alınan kamu diplomasisi, kültürel diplomasi, savunma sanayii, ortak dil ve kültür, eğitim politikaları, ekonomik iş birliği ve dijital dönüşüm başlıkları, bir bütün olarak **Türk Dünyası'nın ortak stratejik vizyonunu** ileri taşımaya matuftur. Kongre boyunca yapılan tartışmalar ve sunulan akademik bildiriler göstermiştir ki, bu alanların her birinde önemli fırsatlar kadar zorluklar da mevcuttur. Ancak **ortak tarih, değerler ve hedefler**, Türk devletleri ve toplulukları arasında daha sıkı bir iş birliği için sağlam bir temel sunmaktadır. Kongremiz, bu temeli bilimsel bir bakış açısıyla işleyerek somut politika önerilerine dönüştürme çabasıyla, benzersiz bir platform işlevi görmüştür. Bu platformun en büyük kazanımı, **sivil toplum ve akademinin enerji ve bilgisini, devletlerin stratejik hedefleriyle buluşturması** olmuştur. Böylece, Türk Devletleri Teşkilatı'nın ortaya koyduğu 2040 vizyonuna **sivil ve akademik bir altyapı** oluşturma iddiası biraz daha gerçeğe yaklaşmıştır.

Bu sunuş yazısı, hem kongremizin çıktılarına genel bir bakış sunmakta hem de geleceğe dönük bir çağrı niteliği taşımaktadır. Türk Dünyası'nın ortak stratejik vizyonunu gerçekleştirmek, ancak **ortak akıl ve kolektif çabayla** mümkün olacaktır. Bu doğrultuda, **önümüzdeki yıllarda kongremize ev sahipliği yapmak isteyecek üniversitelere bir davette bulunuyoruz**. Her yıl farklı bir Türk ülkesinde veya akraba topluluğun bulunduğu bir coğrafyada kongremizi düzenleyerek, stratejik düşüncenin sınır tanımayan bir şekilde yayılmasını hedefliyoruz. Ev sahipliği yapacak üniversiteler, bulundukları bölgenin perspektifini Türk Dünyası'na taşıyarak bu bilimsel geleneğe büyük katkı sunacaklardır. Aynı şekilde, **kamu kurumları, düşünce kuruluşları, sivil toplum örgütleri gibi yapılara da iş birliği çağrısı** yapıyoruz. Bu kurumlar, kongremizin ortaya koyduğu önerileri hayata geçirmek üzere bizlerle ortak çalışmalar yürütebilir, takip mekanizmaları oluşturabilir ve strateji belgelerini zenginleştirebilirler. Ve yine elbette özel sektör firmalarının bu organizasyona verecekleri kurumsal destek, sadece parçası oldukları bir medeniyete hizmet değil, aynı zamanda yeşerdikleri ortamın daha verimli olmasına sundukları katkı ile kendi geleceklerine bir yatırım anlamı taşıyacaktır.

Sonuç olarak, 2. Uluslararası Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Kongresi, **Türk Dünyası'nın ortak ufkuna ışık tutma** misyonunu bir adım ileriye taşımıştır. Bildirilerden derlenen bilgiler, hem elinizdeki bildiri kitabında hem de sivilstrateji.org platformunda toplanarak, somut politikalar ve projeksiyonlar haline getirilmesi için ilgililerin hizmetine sunulmuştur. Bu kongreden çıkan ses, tek bir milletin veya devletin değil, kadim bir medeniyet dairesinin müşterek sesidir. Bu sesin sürdürülebilir olması ve giderek güçlenmesi için hepimize görev düşmektedir. Kongremizin, Türk Dünyası'nın birliğine ve refahına giden yolda küçük de olsa kalıcı bir iz bırakması temennisiyle, gelecek bilgi buluşmalarda görüşmek üzere…

Cemal AKKUŞ
Düzenleme Kurulu Başkanı
Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği Genel Sekreteri

TAKDİM

2013 yılında gezi olayları sonrasında ülke ve millet için neler yapabiliriz'in cevabını bulmak amacıyla çıktığımız yol, çok uzun ve meşakkatli bir yoldu. Türkiye'nin dört bir yanında binbir zorlukla kurulmuş irili ufaklı yüzlerce Yörük Türkmen Derneğini ve bu uğurda emek veren sayısız kanaat önderini ziyaretlerimiz sırasında yapacağımız işin ne kadar zor olduğunun ipuçlarını bizzat görmüştük.

2016 yılında Bakanlar Kurulu onayıyla ancak resmi bir yapı kazandırabildiğimiz Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği, camiada büyük bir heyecan uyandırırken, kurumsal kapasitesi olmayan, bilgi üretmek yerine dedikodu ile vatanseverlik yapan ve birçok oluşumu ele geçiren temsil meraklıları kıyasıya eleştiriye giriştiler. Milletimize olan inancımız, ülkemize olan sevdamız, geleceğe olan umudumuzu kendimize mihmandar yaparak sadece yapabileceklerimiz ve yapmamız gerekenlere odaklandık.

2021 yılı Aralık ayında Ankara'da TÜRKSOY binasında yaptığımız Stratejik Eylem Planı Çalıştayı ile yepyeni bir döneme girdiğimizi Anadolu'nun en ücra köşesindeki mensuplarımız bile iliklerine kadar hissettiler. Artık sürdürülebilir, denetlenebilir ve geliştirilebilir bir mekanizma oluşmuştu ve bu mekanizma katkı sunmak isteyen her kişi ve kuruma açık bir yapıda idi.

Kuruluş dayanağı olan mevzuat ve köklerini kadim medeniyetimizden alan teşkilat yapılanmasıyla Türkiye ve Türk Dünyasının en güçlü sivil toplum teşkilatı olmaya kararlı olan Birliğimiz, bugün Filistin Türkmenlerinden, Ürdün'ün kayıp Türklerine, İran Kaşkayı Türklerinden, Kuzey Makedonya'nın Yörük köylerine kadar geniş bir coğrafyaya uzanmış, sahada etkin çalışmalar yapar duruma gelmiştir.

Yıllardır ve ısrarla sürdürdüğümüz Nevruz Bayramı kutlamalarının bugün resmi bayram olarak Türk kamuoyunun gündemine gelmesi ne büyük bir mutluluktur. Suriye'de yaptığımız saha incelemeleri ile oradaki varlığı bile tartışılan Türkmenlerin nüfus hâkimiyetinin bilinenin aksine en az %30'larda olduğunu ortaya koymak nasıl bir hazdır. Acaba altından kalkabilir miyiz diye tereddütle başlattığımız bu kongrenin bugün, 17 ülkeden, 70 üniversite, 16 kurum ve 3 strateji merkezinden 145 akademisyenin katıldığı, zaman ve imkân dolayısıyla en az bir o kadarının elenmek zorunda kaldığı, 3 günlük devasa bir bilgi şölenine dönüşmesini görmek nasıl bir heyecandır asla tahmin edemezsiniz. Dostlar alışverişte görsün minvalinde plaket takdimlerini bir yana bırakarak, çalışmaları ile dünya bilim tarihine yön vermiş, Türk İslam medeniyetine altın çağını yaşatmış bilim insanlarımız adına bugün bu çalışmaları devam ettiren isimsiz kahramanlara ödül taktim ederek, Türk Dünyasının özgüvenini yükseltmek ve bilime teşvik etmek için Türk Dünyası Bilim Ödülleri'ni organize edebilmek ne yüksek bir motivasyondur yaşamadan bilemezsiniz.

Bulundukları STK'ları bir atlama tahtası olarak kullanan, toplumun enerjisini gereksiz kısır çatışmalar içerisinde harcayan, isim ve tabelalarını siyasi ikballeri için kullanan bunca sözümona sivil yapının yanında, taşıdığı ve açıkça ortaya koyduğu milli misyonuna hizmette, tamamen kendi imkânlarıyla, böyle bir kurumsal kapasiteyi ve vizyonu ortaya koyan bir Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği ve onun şerefli mensupları var çok şükür.

Bu vesile ile; bu görkemli kongrenin konusundan, web sitesine, online bildiri sisteminden, davet mektuplarına, tasarımlarından, konaklama ve ulaşımına kadar her aşamasıyla tek tek ilgilenen Birliğimiz Genel Sekreteri ve Kongre Düzenleme Kurulu Başkanı Cemal Akkuş'a teşekkür ediyorum. Hiç tereddüt etmeden bizimle yol yürüyen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. M. Naci Bostancı hocama, Bilim Kurulu Başkanımız Prof. Dr. Fırat Purtaş hocama, Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Habibe Yazıcı Ersoy hocama ve ekibine, her konuda yanımızda olan TİKA Başkan Yardımcısı Dr. Mahmut Çevik üstadımıza, tanıştığımız andan itibaren

kahrımızı çeken ve her çalışmamıza koşturan Hayri Ataş'a ve kıymetli eşi Kadriye Ataş hanımefendiye, tüm organizasyonlarımızın genç enerji kaynağı Turan Gençlerine ve Delikanlılar Teşkilat Başkanımız Harun Salım'a, sahne arkası kahramanlarımız Bursa ekibine ve Bursa Yörük Türkmen Dernekleri Federasyonu yöneticilerimize gönülden teşekkür ediyorum.

Türk Dünyasına olan sevdamıza şahitlik eden ve her kapılarını çalışımızda sadece kurumlarının değil gönüllerinin de kapısını açan; Ömer Kocaman ve Ali Çiviciler şahsında Türk Devletleri Teşkilatı'na, Serkan Kayalar'ın şahsında TİKA'ya, Sayit Yusuf'un şahsında TÜRKSOY'a ve Dr. Abdullah Eren'in şahsında Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na hasseten teşekkür ediyorum. İyi ki gece gündüz Türk Dünyası için çalışan devlet adamlarımız var.

Ve yine yaptığımız işlerde eksiklerimizi tamamlayan, yol gösteren Efgan Ala ve Mustafa Varank Bakanlarımıza, Prof. Dr. Kürşat Zorlu Başkanımıza ve ekiplerine ayrı ayrı teşekkürü bir borç biliyorum. Bu yolda yürürken, her ayağımız takıldığında yoldaki taşları temizleyen tüm dostlarımızı minnetle anıyorum.

Yaşasın kadim Türk Medeniyeti. Yaşasın Türk Dünyası…

İrfan TATLIOĞLU
Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği Genel Başkanı

TAKDİM

Tarihsel bağlamda kadim medeniyetlerin beşiği olmuş, ortak bir dil, kültür ve inanç sistemi etrafında şekillenmiş bir topluluklar sistemi olarak tanımlayabileceğimiz Türk Dünyası, yalnızca ortak bir dilin, kültürün ya da tarihin sınırlarını çizdiği bir coğrafya değil aynı zamanda derin ve kuvvetli gönül bağlarıyla örülmüş, geçmişin izlerini bugüne taşıyan, geleceğe umutla bakan büyük bir medeniyetler bütünüdür. Türkistan bozkırlarından Anadolu'ya, Sibirya'nın uçsuz bucaksız dağ ve ormanlarından Balkanlara, Kafkaslardan Çin'e kadar uzanan bu geniş coğrafya yüzyıllardan beri Türk milletinin izlerini taşır. Böylesine köklü bir tarihin mirasçıları olarak, aynı dil ailesine, kültürel değerlere, tarihî bağlara ve ortak bir gelecek vizyonuna sahip Türk devletleri ve toplulukları, günümüzün küreselleşen dünyasında iş birliğini daha da derinleştirme noktasında önemli bir eşiktedir. Bu bağlamda, siyasi, ekonomik, kültürel ve teknolojik alanlarda sürdürülebilir stratejik iş birliklerinin tesisi, yalnızca bölgesel refah ve istikrar açısından değil, aynı zamanda küresel güç dengeleri açısından da büyük önem taşımaktadır. Küresel güç dengelerinin hızla değiştiği, bölgesel aktörlerin etkinliğinin arttığı günümüz uluslararası sisteminde Türk devletleri arasındaki entegrasyonun güçlendirilmesi, sadece siyasi veya ekonomik düzlemle sınırlı kalmayıp; kültürel diplomasi, savunma sanayii, enerji güvenliği, ulaştırma koridorları, dijital dönüşüm ve akademik iş birlikleri gibi birçok alanda bütüncül bir stratejik vizyon geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu anlayışla Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ve Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği iş birliği ile 16-18 Mayıs 2025 tarihleri arasında Üniversitemizin ev sahipliğinde düzenlenen "Türk Devletleri ve Toplulukları Arasında Stratejik İş Birliği İmkânları" temalı *Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Kongresi* ortak tarihsel mirasın ve kültürel bağların sağladığı ortak paydayı, stratejik düzlemde çok disiplinli bir yaklaşımla değerlendirmeyi, yine ortak tarihimizden aldığı ilhamla geleceğe dair somut iş birliği perspektifleri oluşturmayı amaçlamaktadır. Türk Dünyasının birliği ve dayanışmasının kurumsallaşması yolunda, çok boyutlu bir bakış açısıyla yapılan bu tür çalışmalar, Türk devletleri ve toplulukları arasında karşılıklı güveni pekiştirecek, bölgesel refahı artıracak ve ortak hedefler doğrultusunda yeni vizyonların gelişmesine, stratejik iş birliği alanlarının tespit edilmesi ve bu alanların uygulanabilirliğine yönelik somut önerilerin ortaya konmasına katkı sağlayacaktır.

Bu vesileyle, Kongrenin hazırlanmasında ve başarıyla tamamlanmasında emeği geçen başta Kongre Onursal Başkanı Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörümüz Sayın Prof. Dr. M. Naci Bostancı ve Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği'nin Başkanı Sayın İrfan Tatlıoğlu olmak üzere Genel Sekreter Sayın Cemal Akkuş, Kongre Bilim Kurulu Başkanı Sayın Prof. Dr. Fırat Purtaş'a Kongrenin öncesinde ve sonrasında katkı sağlayan tüm kişi, kurum ve kuruluşlara, bildirileriyle akademik zemine değer katacak olan kıymetli katılımcılara, Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkez Müdür Yardımcısı Dr. Öğretim Üyesi Sayın Nuray Tamir'e ayrıca Merkezimizde görev yapan öğrenci arkadaşlarımızla Kongre boyunca görev yapan diğer görevli öğrenci arkadaşlarımıza teşekkür eder; Kongrenin Türk dünyasının müşterek geleceğine ışık tutmasını temenni ederim.

Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY
Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkez Müdürü

SUNUŞ

Türk dünyasının birbirine daha sıkı kenetlenmesi, birliğinin güçlenmesi, zengin kültürel mirasın tanıtılması, ortak tarih şuurunun yaygınlaştırılması, toplumsal ve ekonomik meselelerinin çözümü, dış politikalarının analizi gibi konularda yürütülen bilimsel çalışmalarda gözle görülür bir artış söz konusudur. Her yıl çok sayıda sempozyum, kongre, panel, çalıştay gibi akademik etkinlikler ve yayınlar yapılmaktadır. Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Kongresi de bunlar arasında yeri almış uluslar arası katılımlı saygın bir bilgi şölenidir. İlki 2024 yılında Uludağ Üniversitesi'nin ev sahipliğinde düzenlenen ve bildiri kitabı basılan kongrenin ikincisi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nin ev sahipliğinde düzenlenmekte ve kongre bildirileri önceden yayınlanmaktadır. Bu titiz çalışmanın esas mimarı Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği'dir. Bir sivil toplum kuruluşu olarak Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği'nin kendisine böyle bir misyon edinmesi ve bu doğrultuda faaliyetler yürütmesi takdire şayandır. Bildiri kitabı incelendiğinde görüleceği üzere Türk dünyası çalışmalarıyla temayüz etmiş akademisyenlerin katkı sunduğu bu kongre kurumsallaşma doğrultusunda emin adımlarla ilerlemektedir.

1990'lı yıllar Türk dünyasına yönelik toplumsal heyecanın yüksek olduğu bir dönemdi. TÜDEV tarafından organize edilen Türk Dünyası Dostluk ve İş birliği Kurultayları her yıl heyecanla beklenilen entelektüel buluşma niteliğindeydi. Zamanla buna Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, üniversiteler yanında yerel yönetimlerin de çeşitli etkinlikleri eklendi. Bu dönemde MEB, TİKA, Diyanet Vakfı gibi devlet kurumları Türk dünyası bütünleşmesi doğrultusunda çok sayıda proje yürüttü ve destekledi. Türk dünyası konusunda örgütlü bir sivil toplum yapısının ortaya çıkması ise birden bire olmadı. Bu kongre kitabı aynı zamanda Türk dünyası birliği idealinin sivil toplum tarafında da benimsenmiş bir hedef olduğunun somut göstergelerinden biri olması açısından mühimdir.

Türk dünyası bütünleşmesi kültür temelinde yükselen bir olgudur. Hali hazırda Türk Devletleri Teşkilatı bu bütünleşmenin lokomotif kurumudur. 2021 yılında kabul edilen Türk Dünyası 2040 Vizyonu, 2024'de Bişkek Zirvesi'nde ilan edilen Türk Dünyası Şartı gibi belgeler Türk devletleri arasındaki çok taraklı ve çok yönlü birlikteliğin sağlanmasına matuf güçlü irade beyanları olmanın ötesinde bir yol haritasıdır. Bu yolda aşılan her engel Türk dünyasını birbirine daha da kenetlemektedir. Öte yandan güçlü bir toplumsal bilinç ve zihniyet birlikteliği açısından üniversite ve sivil toplum iş birliği hayati bir işlev görmektedir. Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Kongresi bu açıdan da örnek gösterilecek bir çalışmadır.

Diplomasiden ekonomiye, edebiyattan sosyolojiye sosyal bilimlerin farklı alanlarında birbirinden değerli bildirilerin yer aldığı bu kongre kitabının hazırlanmasında emek veren tüm kişi ve kurumlara teşekkür eder, faydalı olması ve okuyanlara ilham vermesi temennisiyle iyi okumalar dilerim.

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
Kongre Bilim Kurulu Başkanı

TAKDİM

Türk Dünyası, tarih boyunca ortak bir dil, kültür ve medeniyet ekseninde şekillenmiş; geniş bir coğrafyada köklü bağlara sahip milletlerin bir araya geldiği büyük bir kültürel ve stratejik yapıdır. Türk topluluklar köklü tarihsel süreci içerisinde Türkistan bozkırlarından hareketle çeşitli coğrafyalara yayılmış, farklı siyasi yapılarda varlık göstermiştir. Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi Türk devletleri hem siyasal teşkilatlanma hem de kültürel üretim açısından bugüne kadar Türk medeniyetinin temel taşlarını oluşturmuştur. Bu tarihsel miras, günümüzde sadece geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda geleceğe yön veren güçlü bir potansiyelin de göstergesi olduğu gibi Türk Dünyası kimliğinin inşasında da önemli bir referans noktasıdır. Bugün coğrafi olarak geniş bir alana yayılmış olan Türk devletleri ve toplulukları, günümüz uluslararası ilişkiler dinamiği içerisinde gerek tarihsel sorumlulukları gerekse potansiyel imkânları doğrultusunda çok boyutlu bir iş birliği zeminine sahiptir.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ve Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği iş birliği ile 16-18 Mayıs 2025 tarihleri arasında Üniversitemizin ev sahipliğinde düzenlenen "Türk Devletleri ve Toplulukları Arasında Stratejik İş Birliği İmkânları" temalı Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Kongresi farklı disiplinlerden akademisyenleri, araştırmacıları ve uzmanları bir araya getirerek Türk Dünyasını ilgilendiren meseleleri çok boyutlu bir bakış açısıyla ele almayı amaçlamakta, ortak tarihsel mirasın ve kültürel bağların sağladığı temel paydayı, stratejik düzlemde çok disiplinli bir yaklaşımla değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Bu vesileyle, Kongrenin hazırlanmasında ve başarıyla tamamlanmasında emeği geçen başta Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği'nin Başkanı Sayın İrfan Tatlıoğlu, Genel Sekreteri Sayın Cemal Akkuş, Kongre Bilim Kurulu Başkanı Sayın Prof. Dr. Fırat Purtaş, Üniversitemiz Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkez Müdürü Sayın Prof. Dr. Habibe Yazıcı Ersoy olmak üzere organizasyonda emeği geçen tüm kişi, kurum, kuruluş ve paydaşlara, değerli katkılarıyla oturumlarımızı zenginleştiren katılımcılara teşekkür eder, kongre ve bildiri kitabının Türk dünyası için etkili ve kalıcı katkılar sunmasını temenni ederim.

Prof. Dr. M. Naci BOSTANCI
Kongre Onursal Başkanı
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü

SUNUŞ

Türk Dünyası'nın güçlü bağları, tarih boyunca yalnızca ortak bir geçmişin değil; aynı zamanda müşterek bir geleceğin de inşasına zemin teşkil etmiştir. Bugün bu büyük coğrafyada iş birliği imkânlarını değerlendirmek, yalnızca günümüzün meselelerine çözüm aramak değil; aynı zamanda geleceğin dünyasına dair söz söylemektir.

Bu yıl ikincisi gerçekleştirilen Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Kongresi, farklı coğrafyalardan akademisyenleri, uzmanları ve düşünce insanlarını bir araya getirerek; savunma sanayiinden ekonomiye, dijital dönüşümden kültürel mirasın korunmasına kadar geniş bir alanda ortak aklın şekillenmesine katkı sunmaktadır. Bu zengin içerik, Türk Dünyası'nın entelektüel birikimi hakkında bizlere fikir vermektedir.

TİKA, kuruluşundan bu yana, Türk Cumhuriyetlerinin değerli öyküsüne katkı sunma iradesinin kurumsal bir tezahürü olmuştur. Kurumumuz, 1992 yılından bu yana Türk Dünyası'ndaki kardeş ülkelerle iş birliğini yalnızca teknik bir faaliyet olarak değil; aynı zamanda kültürel, tarihî ve insani bir sorumluluk olarak görmekte; projelerini bu anlayışla hayata geçirmektedir. Eğitimden sağlığa, tarımdan kültürel mirasın korunmasına kadar pek çok alanda yürüttüğümüz faaliyetlerle Türk Dünyası'nın yanında olmaya kararlılıkla devam ediyoruz.

Bu çerçevede, Ankara'da düzenlenen bu kıymetli kongrenin, fikirlerin paylaşıldığı, stratejik önerilerin olgunlaştığı ve Türk Dünyası'nın müşterek geleceğine dair kıymetli bakış açılarının ortaya konduğu bir platform olduğuna inanıyorum.

Kongrenin gerçekleşmesinde ve bu bildiri kitabının hazırlanmasında emeği geçen başta Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi olmak üzere tüm paydaşlara, katkı sunan kıymetli akademisyen ve katılımcılara şükranlarımı sunuyorum.

Bu birlikteliğin daha güçlü bir Türk Dünyası için bereketli olmasını temenni ediyorum.

Serkan KAYALAR
TİKA Başkanı

KONGRE KURULLARI

Kongre Onursal Başkanı
Prof. Dr. Mehmet Naci BOSTANCI
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü

Kongre Bilim Kurulu Başkanı
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF Dekanı

Kongre Düzenleme Kurulu Başkanı
Cemal AKKUŞ
Türk Dünyası Yörük Türkmen Birligi

Kongre Düzenleme Kurulu
Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY
AHBV Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü

Dr. Mahmut ÇEVİK
TİKA Başkan Yardımcısı

Dr. Öğretim Üyesi Nuray TAMİR
AHBV Türkiyat Araştırma ve Uygulama Yardımcısı Müdür Yardımcısı

Hayri ATAŞ
Organizasyon Sekreteryası

TÜRK DÜNYASI YÖRÜK TÜRKMEN BİRLİĞİ BİLİM KURULU
Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet SINAV – Galata Üniversitesi
Prof. Dr. Ali GÖÇER - Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YAKICI - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Alpaslan DEMİR - Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal ÇAKICI - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Birol ÇETİN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Celil BOZKURT - Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal KURNAZ - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Enver AYDOĞAN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Erdem ÖZDEMİR - Bursa Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Erkin EMET - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BAĞCI - Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Haşim AKÇA - Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Haşim ŞAHİN - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hilmi DEMİR - TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin MUŞMAL - Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim ERDAL - Yozgat Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim MARAŞ - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ŞAHİN - 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail GÖRKEM - Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı AYDIN
Prof. Dr. Muhtar KUTLU - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal YALINKILIÇ - Eski MP Genel Müdürü
Prof. Dr. Mustafa SARI
Prof. Dr. Mehmet AK - Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TOPAL - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa GENÇ - Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Nahide ŞİMŞİR - Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Namık AÇIKGÖZ
Prof. Dr. Nezir TEMUR - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk KIRLI - Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut TOK - Denizli Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler BULDUK - Ankara Üniversitesi
Prof Dr. Yücel YİĞİT - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri MADEN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih USLU - Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Galip ÇAĞ - Bolu İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Hacer Karabağ ARSLAN - Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. İmran Gündüz ALPTÜRKER - Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Sağ - Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Kamil ÖZER - Bursa İl Kültür Müdürü
Dr. Veli UÇMAZ - TRT
Ali Rıza ÖZDEMİR - T.C. Kültür ve Turizm Bak. Alevi Bektaşi Kültür ve Cemevi Başkanlığı

HAKEM HEYETİ

Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA - Kazan Federal Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YAKICI - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Elçin İBRAHİMOV - Karabağ Üniversitesi
Prof. Dr. Elisabeth T. PEREIRA - University of Aveiro
Prof. Dr. Fatma Ahsen TURAN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Güljanat K. ERCİLASUN - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Lindita XHANARİ LATİFİ - Tiran Üniversitesi
Prof. Dr. Saeed SHOBEIRI - Université Téluq
Prof. Dr. Qızılgül ABDULLAYEVA - Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler BULDUK - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Zulal DENAUX - Valdosta State University
Dr. Ahat SALIHOV - Rusya Bilimler Akademisi
Dr. Attila CSEH - Valdosta State University

1

TÜRK DÜNYASINDA ENTEGRASYON VE DİPLOMASİ

TDT ÜYELERİNİN TÜRK DÜNYASININ BÜTÜNLEŞME SÜREÇLERİNE KATKILARI*

Cüneyt AKIN**

1. Giriş

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), çok taraflı diplomasiyle bağımsız bir politika geliştirmeyi hedeflemektedir. Ortak ekonomik projeler ve serbest ticaret anlaşmaları ekonomik entegrasyonu desteklemektedir. Güvenlikte, ortak tehditlere karşı politikalar ve askerî işbirlikleri önerilmektedir. Kültürel ve eğitim işbirlikleri ise ortak kimliği güçlendirmekte; 2022 Türk Dünyası Film Festivali gibi etkinlikler halklar arası etkileşimi sağlamlaştırmaktadır.

2. Türkiye'nin Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerine siyasi ve diplomatik destek sağlayarak, bu ülkelerin uluslararası entegrasyon süreçlerine katkıda bulunmuştur. 1992'de başlayan Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi süreci, 2009'da Türk Konseyi'nin kurulmasıyla kurumsal bir yapıya kavuşmuş; 2021'de ise Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) adını alarak siyasi birlikteliğini daha da güçlendirmiştir. Türkiye'nin liderliğinde gelişen bu yapı, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile çok yönlü iş birliğini kapsamaktadır. Türkiye ayrıca, Macaristan'ın 2018'de gözlemci, Türkmenistan'ın ise 2022'de gözlemci üye olarak teşkilata katılımına destek vererek, TDT'nin Avrupa ile entegrasyonunu da teşvik etmiştir (bk. Deregözü, 2020: 20).

Türk devletleri arasındaki ekonomik ve stratejik iş birliği, Türkiye'nin öncülüğünde önemli ölçüde ivme kazanmıştır. Azerbaycan'la geliştirilen BTC, BTE ve TANAP enerji projeleri bu alandaki temel örnekleri oluştururken, Kazakistan'la enerji ve madencilik, Özbekistan'la da ticaret ve yatırımlar üzerinden ilişkiler hızla güçlenmektedir. Savunma sanayii iş birliği özellikle SİHA teknolojisiyle öne çıkmış, Manas ve Ahmet Yesevi Üniversiteleri, TÜRKSOY ve Türk Akademisi gibi kültürel ve akademik girişimler ise ortak kimlik inşasına katkıda bulunmuştur. Türkiye, TDT'nin oluşumunda ve gelişiminde lider bir rol üstlenerek, çok yönlü projeler ve kurumsal iş birlikleriyle Türk dünyası entegrasyonunu derinleştirmeyi sürdürmektedir (Yüce, 2022b: 11-33).

3. Azerbaycan'ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 19 Ocak 2021'de Bakü'de Türk Konseyi Genel Sekreteri Baghdad Amreyev başkanlığındaki heyeti kabul etmiş; görüşmede TÜRKSOY Genel Sekreteri Dusen Kaseinov ve Türk Kültür Mirası Vakfı Başkanı Günay Afandiyeva da yer almıştır. Aliyev, savaş

* Bu bildiri, "Türk Devletleri Teşkilatının Türk Birliğine Dönüşme İmkânı" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Prof. Dr., Afyon Kocatepe üniversitesi, Afyonkarahisar, cuneytakin@aku.edu.tr

sürecinde Azerbaycan'a uluslararası alanda güçlü destek veren Türk Konseyi'ne ve Genel Sekreter Amreyev'e teşekkür ederek, teşkilatın Azerbaycan'ın haklı mücadelesindeki katkısını vurgulamıştır.[1]

Gök, Kafkasya ve Orta Asya'da bölgesel iş birliğinin yükselmesini üç temel etmene bağlamaktadır: ekonomik entegrasyon ve enerji arzına dair beklentiler, siyasi-ekonomik reformlar ve 2020'deki Dağlık Karabağ Zaferi. Bu zaferle birlikte Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın ortak dayanışması, Türk Devletleri Teşkilatı'nın jeopolitik önemini daha da artırmış; Türk Konseyi'nin kurumsal yapısını güçlendirerek TDT'ye dönüşmesini hızlandırmıştır. Böylece, Türk Dünyasının siyasi, askerî, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda iş birliğine dayalı, daha bütünleşik bir yapıya evrilmesi olasılığı güç kazanmıştır (2022: 124).

II. Karabağ Savaşı, Türk Dünyasının bütünleşme sürecine önemli bir ivme kazandırmıştır. Stratejik Zengezur Koridoru ise Azerbaycan ve Türkiye'yi Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerine bağlayan yeni bir ulaşım hattı olarak öne çıkmaktadır. Bu güzergâh, Türkiye-Orta Asya ekonomik ilişkilerini güçlendirmenin yanı sıra Türkiye'nin Güney Kafkasya ve Türkistan'daki etkisini artıracaktır. Savaş sürecindeki Türkiye-Azerbaycan iş birliği ve savunma sanayisindeki gelişmeler, bu koridorla birleştiğinde, Türk Dünyasının çok boyutlu entegrasyonunu hızlandıracak kilit bir adım atılmış olacaktır (Yüce, 2022c: 104).

Azerbaycan, iki temel avantaja sahiptir: ekonomik karşılaştırmalı üstünlük ve Zengezur Koridoru'nun stratejik potansiyeli. Coğrafi konumu, Rusya, Türkiye ve İran'a yakınlığı sayesinde ekonomik kaldıraç ve Orta Asya pazarlarına erişim imkânı sunmakta; 3 trilyon doları aşan bölgesel ekonomik büyüklüğe katkı sağlamaktadır. Ayrıca, Doğu ile Akdeniz arasındaki ticaretin kolaylaştırılmasında kilit bir geçiş noktası olan Azerbaycan, modern "İpek Yolu"nun önemli bir parçası haline gelmiştir. Çin-Avrupa ticaretinde stratejik rol üstlenmiş; Eurostat verilerine göre bu ticaret hacmi 2020'de 600 milyar avroyu aşmıştır. Bu gelişmeler, Azerbaycan'ı bölgesel bir lojistik ve ekonomik merkez konumuna taşımaktadır (Museyibov, 2023: 52).

Azerbaycan, stratejik konumu ve Zengezur Koridoru'nun potansiyeli ile öne çıkmaktadır. Rusya, Türkiye ve İran'a yakınlığı sayesinde Orta Asya pazarlarına erişim avantajı sağlamaktadır. Ayrıca, Doğu ile Akdeniz arasında önemli bir lojistik geçit olan Azerbaycan, Çin-Avrupa ticaretinde kilit rol üstlenmekte ve modern İpek Yolu'nun önemli bir parçası konumundadır. Bu avantajlarıyla, bölgesel ekonomik entegrasyon ve lojistik altyapının gelişiminde merkezi bir aktör haline gelmiştir (Shafiyev, 2023: 21-22).

4. Özbekistan'ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü

2016'da Cumhurbaşkanı olan Şevket Mirziyoyev'in reformcu politikalarıyla Özbekistan, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üyeleriyle ilişkilerini hızla geliştirmiştir. Sınır sorunlarını çözme çabaları ve Türkiye ile kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi (2018), bu süreci desteklemiştir. 2019'da Özbekistan'ın TDT'ye tam üye olması, Türk dünyasıyla entegrasyonda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Avrupa Birliği üyesi Macaristan ise, TDT'de gözlemci olarak yer alarak Türk dünyası ile Batı arasında köprü kurmakta; kurumsal iş birliği ve stratejik ortaklıklar aracılığıyla teşkilatın jeopolitik gücünü artırmaktadır (Özsoy, 2023: 45).

Özbekistan, son yıllarda Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerini güçlendirerek bölgesel ekonomi diplomasisinde daha aktif bir konuma gelmiştir. 2022'de başlatılan üçlü iş birliği platformu çerçevesinde, ülke ticaret ve lojistikte merkez olmayı hedeflemekte; 2024 Ankara Zirvesi'nde Orta Koridor'un önemi dikkatlere sunulmuştur. Özbekistan, Trans-Hazar Rotası kapsamında altyapı yatırımlarını artırarak

1 https://www.turkicstates.org/tr/haber/cumhurbaskani-ilham-aliyev-turk-konseyi-azerbaycanin-hakli-davasini-en-guclu-sekilde-desteklemis-olan-uluslararasi-teskilattir (Erişim tarihi: 03.01.2025).

Bakü-Tiflis-Kars hattına katkı sunmakta, Türk şirketleriyle 121 ortak girişim kurarak sanayi, tarım ve enerji alanlarında iş birliğini derinleştirmektedir. Ankara Deklarasyonu ile dijital gümrük sistemleri entegre edilmeye başlanmış; ayrıca, güvenlik alanında Azerbaycan'daki ortak tatbikatlara katılmış ve enerji güvenliği için yenilenebilir projelere yönelmiştir. Ülke, Avrasya ticaret ağlarında stratejik bir merkez haline gelmeyi amaçlamaktadır.[2]

Özbekistan, eğitim alanında Türk dünyasının entegrasyonuna katkı sunmaktadır. Taşkent'te 2025-2026'da açılacak Uluslararası Türk Devletleri Üniversitesi; mühendislik, sağlık, tarım, lojistik ve bilişim gibi alanlarda uzman yetiştirecektir. Bu girişim, akademik iş birliğini kurumsallaştırmayı hedeflemekte ve ortak kimliği güçlendirmektedir. Özbekistan, TÜRKÜNİB dönem başkanlığıyla yükseköğretimde entegrasyonu hızlandırmayı amaçlamakta, Türk Dünyası Bildirgesi doğrultusunda ortak eğitim faaliyetlerini yaygınlaştırmaktadır.[3]

5. Kazakistan'ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü

Aşağıdaki tabloda, Kazakistan'ın, 19.9 milyonluk nüfusu ile Orta Asya'nın önemli ülkelerinden biri olduğu görülmektedir. Nüfus artış oranı %1,3 olan ülke, Kırgızistan (%2,1) gibi hızlı büyüyen komşularına göre daha dengeli bir demografik yapıya sahiptir. Türkiye (%1,1) en düşük nüfus artış oranına sahip Türk Dünyası ülkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazakistan'ın ise hâlâ dinamik bir demografi avantaja sahip olduğu görülmektedir. Kazakistan'ın elektrik erişimi %100'dür ve bu, altyapısının sağlamlığına işaret etmektedir. İnternet kullanımı %50 olan Kırgızistan'a bakıldığında, %93 ile Kazakistan'ın, dijitalleşme göstergelerinde lider konumu dikkati çekmektedir.

Tablo. Kazakistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkeleriyle Mukayesesi

Gösterge	Kazakistan	Kırgızistan	Azerbaycan	Özbekistan	Türkiye
Nüfus, toplam (2023)	19.900.177	6.637.000	10.300.000	37.000.000	85.000.000
Nüfus artışı (yıllık %)	1,3	2,1	1,2	1,7	1,1
GSYİH (mevcut ABD$) (2023)	261,42 milyar	8,5 milyar	54,6 milyar	80,0 milyar	905,0 milyar
Kişi başına GSYİH (mevcut ABD$)	13.136,6	1.280,0	5.300,0	2.162,0	10.647,0
GSYİH büyümesi (yıllık %)	5,1	3,5	2,8	5,0	4,5
İşsizlik oranı, toplam (% ILO tahmini) (2023)	4,8	6,0	5,5	7,0	11,0
Enflasyon, tüketici fiyatları (yıllık %) (2023)	14,7	10,0	12,5	11,0	9,5
İnsan Sermayesi Endeksi (HCI) (0-1 ölçeği) (2020)	0,6	0,55	0,58	0,57	0,65
Elektrik erişimi olan nüfus (%) (2022)	100,0	99,0	100,0	98,0	100,0

2 https://www.sde.org.tr/analizler/turk-dunyasinda-turkiye-azerbaycan-ozbekistan-ortakligi-analizi-57071 (Erişim tarihi: 04.03.2025)

3 https://www.qha.com.tr/ozel-haber-roportaj/egitimde-turk-dunyasi-entegrasyonu-ozbekistan-ve-turkiye-uluslararasi-turk-devletleri-universitesi-kuruyor-503086 (Erişim tarihi: 04.03.2025)

Orman alanı (% kara alanı) (2021)	1,3	5,3	11,3	7,0	15,0
Kasten işlenen cinayetler (100.000 kişi başına) (2020)	3	4	2,5	3,5	2,0
İnternet kullanan bireyler (% nüfus) (2023)	93	50	80	65	85
Ulusal parlamentolarda kadınların sahip olduğu koltuk oranı (%) (2023)	18	23	17	16	17

Kaynak: https://data.worldbank.org/country/TR?locale=tr&utm_source (Erişim Tarihi: 05.12.2024)

Kazakistan, TDT içinde Türkiye'den sonra en büyük ikinci ekonomi olup, kişi başına gelirde bölgenin en yüksek seviyesine sahiptir. %5,1 büyüme ve %4,8 işsizlik oranıyla ekonomik olarak güçlü bir görünüm sergilese de %14,7'lik enflasyon dikkat çekicidir. Eğitim ve sağlıkta ortalamanın üzerindedir; %93 internet kullanımıyla dijitalleşmede ileri düzeydedir. Ancak %1,3'lük orman oranı, çevresel sürdürülebilirlikte zayıf kaldığını göstermektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), ortak dil, kültür, enerji kaynakları ve stratejik coğrafi konum gibi güçlü yönlere sahiptir. Özellikle Kazakistan'ın enerji potansiyeli ve konumu, TDT'nin enerji güvenliği ve bölgesel entegrasyonunu güçlendirme fırsatı sunmaktadır. 2021'de Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan arasında imzalanan Trans-Hazar Ulaştırma Koridoru Anlaşması, bu iş birliğini somutlaştırmış; TDT'nin Doğu Asya ile Batı Avrupa arasında önemli bir ticaret ve enerji köprüsü haline gelmesini desteklemiştir (Aslanlı, 2017: 31).

Kazakistan, geniş doğal kaynakları ve 261,42 milyar dolarlık GSYİH'si (2023)[4] ile TDT'nin en büyük yüzölçümüne sahip ülkesidir. Dünya petrol rezervlerinin %3,5'ine sahip olan Kazakistan,[5] aynı zamanda uranyum, kömür ve diğer stratejik madenler bakımından zengin kaynaklarıyla, ekonomik büyümesini ve TDT'nin enerji güvenliğini desteklemektedir.

Tablo 1. Petrol Rezervleri, Üretim, Tüketim ve Rafineri Kapasiteleri Karşılaştırması

Ülke	Rezerv (%D)	Üretim (%D)	Tüketim (%D)	Fark (Ü-T)	Rafineri Kapasitesi	Rafineri Çıktı	Fark (K-Ç)
Azerbaycan	7,00	41,43	4,52	36,91	205	120,16	84,84
Kazakistan	30,00	78,59	13,75	64,84	350	338,84	11,16
Türkiye	0,00	0,00	46,68	-46,68	596	531,49	64,51
Türkmenistan	0,60	12,30	6,83	5,46	271,11	117,97	153,14
Özbekistan	0,59	2,64	3,13	-0,49	232	51,07	180,93
Türk Dünyası	38,22	134,98	74,93	60,06	1.655,57	1.159,54	496,03
Dünya	1.697,08	4.377,07	4.408,59	-	97.562,29	80.299,27	-

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı, 2024

4 https://data.worldbank.org/country/kazakhstan (Erişim Tarihi: 13.08.2024).

5 https://www.aa.com.tr/tr/dosya-haber/turk-devletlerinin-enerjisi-ve-avrupa-nin-ilgisi-kazakistan/3144598 (Erişim Tarihi: 14.08.2024).

Teşkilatı oluşturan ülkeler, farklı sektörlerde öne çıkarak ihtiyaçları karşılama potansiyeline sahiptir. Türkiye ve Macaristan teknoloji ve imalat sanayinde, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan enerji ve zengin minerallerde, Özbekistan ve Kırgızistan ise beşerî sermaye alanında önemli katkılar sağlayacaktır. Avrupa'nın alternatif enerji kaynakları arayışı, TDT üye ülkelerinin enerji kaynaklarını doğrudan ihtiyaç sahibi ülkelere ulaştırma fırsatı sunmaktadır (Ulutaş ve Tanrısever, 2019).

TDT üye ülkeleri arasında imzalanacak olan serbest ticaret anlaşmaları (STA) ve tarifelerin kaldırılmasıyla ticaretin serbestleştirilmesi sağlanacaktır. Türkiye ve Kazakistan arasında yapılan ticaret anlaşmaları, ekonomik iş birliğini artırmak için önemli bir adım olacaktır. Türkiye, Kazakistan'ın en büyük ticaret ortaklarından biridir ve iki ülke arasındaki ticaret hacmi yıllık bazda artış göstermektedir.[6] Söz konusu anlaşmalar, diğer üye ülkeler arasında da yaygınlaştırılarak, ticaretin ve yatırımların artmasına katkı sağlayacaktır.

Orta Koridor, Çin'den Avrupa'ya uzanan ve TDT üyesi ülkelerden geçen stratejik bir ticaret rotasıdır. Kara ve deniz taşımacılığını birleştirerek hızlı ve ekonomik bir alternatif sunmaktadır. Kazakistan, Azerbaycan ve Türkiye bu hatta kilit roller üstlenmektedir. Enerji kaynakları açısından zengin olan TDT ülkeleri, BTC boru hattı gibi projelerle enerji taşımacılığında da önemli bir yer tutmaktadır. Bu rota ve projeler, TDT'nin bölgesel ekonomik entegrasyonunu ve enerji güvenliğini güçlendirmektedir.

TDT üye ülkeleri arasında ticaret ve enerji yollarında iş birliğinin artırılması, bölgesel ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır. Ortak altyapı projeleri ve ticaret anlaşmaları, üye ülkelerin ekonomilerini birbirine daha fazla entegre edecektir. Bu bağlamda, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkiye arasında mevcut ticaret anlaşmaları, ekonomik iş birliğini artırmak için önemli adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır[7][8] Ortak ekonomik bölgeler ve lojistik merkezler, ticaretin hızlanmasına ve maliyetlerin düşmesine yardımcı olacaktır.

Kazakistan, TDT üyeleriyle entegrasyon odaklı bir dış politika izleyerek Türk dünyasının birleşme sürecinde öncü bir rol üstlenmiştir. Özbekistan ile geçmişteki rekabet yerini stratejik iş birliğine bırakmış; Kırgızistan ile kültürel temelli ilişkiler, enerji ve lojistik alanlarında derinleşmiştir. Türkmenistan ile mesafeli ilişkiler, ulaşım ve enerji projeleriyle somutlaşmış; Kazakistan-Türkmenistan-İran demiryolu ve Orta Asya-Çin doğalgaz hattı bu iş birliğini pekiştirmiştir. Türkiye ile stratejik ortaklık düzeyine çıkan ilişkiler, TDT'nin kurumsallaşmasında Kazakistan'ın aktif katkısıyla güç kazanmıştır. Çok yönlü ve dengeli dış politikasıyla Kazakistan, bölgesel dayanışmayı artırmayı ve ortak tehditlere karşı uyumlu stratejiler geliştirmeyi amaçlamaktadır (Yüce, 2023: 33, 34, 49-52).

Kazakistan, coğrafi konumu, zengin doğal kaynakları ve ticaret yolları üzerindeki stratejik yerleşimiyle Türk Dünyası'nda merkezî bir aktördür. Hazar Denizi'ne kıyısı, Kuşak-Yol Girişimi'ndeki rolü ve Güney Asya'ya açılan hatlarla bölgesel iş birliğinde kilit konuma sahiptir. Türk Konseyi'nin kuruluş sürecinde öncü olan Kazakistan, Nazarbayev ve Tokayev'in vizyoner liderlikleriyle Türk Dünyası'nın siyasi ve ekonomik bütünleşmesine güçlü katkı sağlamıştır. Altyapı yatırımları ve ekonomik çeşitlendirme, entegrasyonu desteklemektedir. Çok yönlü dış politikasıyla Avrasya'da istikrar sağlayıcı bir rol üstlenmektedir.

Kazakistan, Türk Dünyası'nın merkezinde yer alarak, bölgesel liderliğini pekiştirmeyi ve Türkistan (Orta Asya) bölgesinde stratejik çıkarlarını güçlendirmeyi hedeflemektedir. "Beş Kurumsal Uygulama" ve "100 Somut Adım" ulusal planı doğrultusunda geliştirilen dış politika, ülkenin bağımsızlığını

6 https://www.deik.org.tr/uploads/kazakistan-bilgi-notu-nisan-23.pdf (Erişim Tarihi: 08.12.2024)

7 https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-15-anlasma-imzalandi/2584104?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 07.12.2024)

8 https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/turkiye-ile-kazakistan-arasinda-6-anlasma-imzalandi?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 07.12.2024)

ve egemenliğini korurken, Türk Dünyası ile ekonomik, siyasi ve kültürel bağlarını derinleştirmeye odaklanmaktadır.[9]

Kazakistan'ın çok vektörlü dış politika yaklaşımı, dostane ve karşılıklı yarara dayalı ilişkiler geliştirmeyi hedeflemekte, bu kapsamda Türk Konseyi gibi platformlarda aktif rol oynamaktadır. Bölgesel istikrar ve güvenliğin sağlanması, ülkedeki çok uluslu halkın birliğini güçlendirmek ve Kazakistan vatandaşlarının çıkarlarını korumak dış politika öncelikleri arasında yer almaktadır. Türk Dünyası'nın ekonomik entegrasyonuna katkıda bulunmayı amaçlayan Kazakistan, dış politikasında ekonomileştirme stratejisine vurgu yaparak ticaret ve yatırım akışlarını artırmayı hedeflemektedir.[10]

Kazakistan ayrıca, Türk Dünyası'nı uluslararası alanda daha görünür kılmak için insani diplomasi ve kültürel iş birliği politikalarını desteklemekte, bölgesel barış ve iş birliği ortamının güçlenmesi için liderlik etmektedir. Bu strateji, ülkeyi Türk Dünyası'nda yalnızca coğrafi değil, siyasi ve ekonomik olarak da önemli bir merkez haline getirmektedir.

Kazakistan, Şanghay İş birliği Örgütü içinde Rusya ve Çin'in müttefiki olarak yer almakta ve bölgedeki Amerikan askeri varlığına karşı tutumuyla dikkat çekmektedir. ŞİÖ, bölgesel istikrarı koruma adına askeri tatbikatlar düzenlemekte ve çok kutuplu bir dünya düzenini savunmaktadır. Bu bağlamda, Kazakistan, Avrasya'daki güç dengelerinde önemli bir dengeleyici rol oynamaktadır (Gürler, 2017: 118, 119).

Zbigniew Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası" teorisinde Kazakistan, hem doğu-batı hem de kuzey-güney ekseninde stratejik bir "köprü" olarak tanımlanmıştır. Hazar Denizi'ndeki enerji rezervleri ve bağımsız Türkistan devletlerinin ortaya çıkışıyla Kazakistan, İran ve Rusya'nın tekelini kıran bir unsur haline gelmiştir (Brzezinski, 1997).

Kazakistan, Çin'in Kuşak-Yol Girişimi kapsamında Batı'ya açılan ana güzergâhta yer alarak önemli bir transit geçiş merkezi konumundadır. Mezar-ı Şerif–Kabil–Peşaver demiryolu ve Hazar limanları üzerinden Türkiye'ye uzanan ticaret yolları, ülkenin jeopolitik önemini artırmaktadır. Nursultan Nazarbayev'in vizyoner liderliği ve Cumhurbaşkanı Tokayev'in diplomatik tecrübesi, bölgesel istikrar ve barışa katkı sağlamıştır. Özellikle Kırgızistan–Tacikistan arasında arabuluculuk rolü, bu sorumluluğun somut göstergesidir. Kazakistan, enerji kaynakları, ulaşım projeleri ve çok yönlü dış politikasıyla Avrasya'nın ekonomik ve stratejik ekseninde saygın bir aktör haline gelmiştir.[11]

Kazakistan'ın Türk Dünyası vizyonu, Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in "Kazakistan Stratejisi 2050"[12] konuşmasında açıkça ortaya konmuş, Nazarbayev, Kazakistan'ı Türk Dünyası'nın ayrılmaz bir parçası olarak tanımlayarak, küresel tehditlere karşı tek başına mücadele edilemeyeceğini ortaya koymuştur. Türk halklarının sosyal, ekonomik, dini ve güvenlik alanlarındaki tehditleri aşmak için birleşmesi gerektiğini savunmuş; iş birliğinin kültürel alanların ötesine geçerek enerji, ekonomi, jeostrateji ve güvenlik gibi stratejik alanlarda derinleştirilmesini önermiştir.

Nazarbayev, 250 milyonluk Türk Dünyası'nın enerji, ticaret ve diplomasi alanlarında büyük bir potansiyel taşıdığını belirterek, bu potansiyelin ekonomik diplomasi, insani ve bilimsel iş birlikleriyle harekete geçirilmesi gerektiğini dikkatlere sunmuştur. Kazakistan'ın Orta Asya'daki güvenlik ve istikrar açısından kritik bir rol üstlendiğini ifade eden Nazarbayev, Türkiye, Azerbaycan ve diğer Türk topluluklarının da entegrasyon sürecine katkı sunabileceğini belirtmiştir. Ortak hareket edilmediği takdirde bölgenin sosyal ve etnik çatışmalarla karşılaşabileceği uyarısında bulunmuş ve çözüm

9 https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/documents/details/488540?directionId=93&lang=en (Erişim tarihi: 02.07.2023)

10 https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/documents/details/488540?directionId=93&lang=en (Erişim tarihi: 02.07.2023)

11 https://www.ankasam.org/kazakistan-jeopolitik-ucgenin-kalpgahi/ (Erişim Tarihi: 21.12.2023).

12 https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana-strategiya-kazahstan-2050-novyi-politicheskii- (Erişim Tarihi: 07.12.2024).

olarak ekonomik entegrasyon ile eğitimde uluslararası iş birliğinin artırılmasını önermiştir (Burhanov, 2023: 52).

Kazakistan'ın kurucu lideri Nursultan Nazarbayev'in *Kazakistan-2050 Stratejisi*, ülkenin Türk Dünyası'nın birleşmesinde lider bir rol üstlenmesini ve küresel tehditlere karşı bölgesel dayanışmayı hedeflemektedir. Kazakistan, coğrafi konumu, doğal kaynakları ve kültürel bağlarıyla Türk halklarını birleştiren bir merkez olma sorumluluğu taşımaktadır. Strateji, ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında iş birliğini güçlendirmeyi, Türk Dünyası'nın istikrar ve refahını artırmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, Kazakistan'ı Türk Devletleri Teşkilatı içinde yönlendirici ve bütünleştirici bir aktör haline getirmektedir.

Kazakistan, Türk dünyasıyla ekonomik entegrasyonu güçlendirmek amacıyla enerji, yenilenebilir projeler ve serbest ticaret anlaşmalarıyla aktif bir rol üstlenmektedir. Orta Koridor üzerinden yapılan taşımacılık 2022'de üç kat artarak 1,5 milyon tona ulaşmış, Çin-Avrupa transit süresi 53 günden 19-23 güne düşmüştür. Aktau ve Kuryk limanlarının altyapı kapasitesi artırılmakta, 40 milyar Tenge'lik yatırım planlanmaktadır. TDT dönem başkanlığında Kazakistan, lojistik ve ulaşımı öncelikli alanlar olarak belirlemiş ve bölgesel ticaretin gelişimine odaklanmıştır (Tukumov, 2023: 28, 29).

Kazakistan-2050 Stratejisi, Türk halkları arasında dilsel uyum ve kültürel yakınlaşmayı hedeflemektedir. Kazak dilinin modernizasyonu ve Latin alfabesine geçiş, ortak bir dil anlayışını teşvik etmektedir. Eğitim ve bilimsel işbirlikleri kapsamında ortak üniversiteler ve öğrenci değişim programları, Türk halkları arasında kültürel bağları güçlendirmektedir. Ayrıca, ortak tarih bilinci ve kültürel projelerle Türk dünyasının zengin mirası korunarak yeni nesillere aktarılmaktadır.

Kazakistan'ın, biraz gecikmeli de olsa, alfabe değişikliğine giderek Latin kökenli yeni bir alfabe benimsemesi, Türk dünyasında ortak bir alfabe sisteminin oluşumuna da zemin hazırlamaktadır. Bağımsız Türk cumhuriyetlerinden yalnızca biri (Kırgızistan) dışında tümünün, tamamen aynı olmasa da Latin kökenli bir alfabe kabul etmiş olması, bir tür birliktelik göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu alfabeler arasında, ortak Türk dünyası alfabesi taslağına en yakın olan, Kazakistan'ın yeni alfabesidir. Türk dünyasında büyük ölçüde ortak alfabelerin kullanılması, hiç şüphesiz, ilişkilerin daha kapsamlı bir şekilde gelişmesinde önemli bir rol oynayacaktır (Tuzcu, 2021: 184).

Kazakistan, bölgesel güvenlik ve istikrarı Türk dünyasının sürdürülebilir kalkınması için temel bir öncelik olarak görmektedir. Terörizm ve ekstremizmle mücadelede ortak politikalar geliştirilmesi, su ve enerji kaynaklarının adil paylaşımı ve bölgesel anlaşmazlıklara arabuluculuk yapılması gibi konular stratejinin temel unsurlarıdır. Türk Devletleri Teşkilatı gibi uluslararası platformlarda aktif bir rol üstlenen Kazakistan, Türk cumhuriyetlerinin ortak güvenlik hedeflerini koordine etmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), bu bağlamda bir bölgesel güvenlik kompleksi (RSC) haline gelme potansiyeline sahiptir. Bu dönüşümü kolaylaştırabilecek belirli faktörler bulunmaktadır. Türk devletleri, dış risk kaynaklarına dair ortak bir anlayışa sahiptir. Türkiye ve Kazakistan gibi TDT'nin itici güçleri müttefik ve ortak olarak algılanmaktadır. İklim değişikliği, su kaynaklarının yönetimi, enerji eksikliği ve gıda güvenliği gibi konular öncelikli hale gelmiştir. Bu çok yönlü güvenlik tehditleri, üye ülkeler arasında derin bir anlayış, stratejik planlama ve ulusötesi iş birliği gerektirmektedir (Kushkumbayev ve Mussabekova, 2022: 75-80).

Kazakistan, 2050 Stratejisi kapsamında eğitim, bilim ve kültürel alanlarda Türk dünyasıyla entegrasyonu derinleştirmeyi hedeflemektedir. Ortak müfredat, çok dilli eğitim, Ar-Ge projeleri ve kültürel mirasın paylaşımı gibi adımlarla Türk halkları arasında birlik ve dayanışma pekiştirilmektedir. Cumhurbaşkanı Tokayev, TDT başkanlığını "Türk Devri" sloganıyla sürdürdüklerini açıklayarak, dil birliğinden dijital ticaret ve çevresel iş birliğine kadar geniş bir vizyon sunmuştur. Trans-Hazar

Koridoru'nun kapasitesi artırılmış, dijital ve ekonomik entegrasyon önerileri gündeme gelmiştir. Kazakistan, Türk dünyasının sürdürülebilir kalkınmasında liderlik hedefini sürdürmektedir.

6 Kasım 2024 tarihinde Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te düzenlenen TDT 11. Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde, Tokayev:[13] Kazakistan, Bişkek'teki 11. TDT Zirvesi'nde "TURKTIME" sloganıyla yürüttüğü dönem başkanlığı kapsamında 80'den fazla entegrasyon odaklı faaliyet gerçekleştirmiştir. Zirvede, Ortak Türk Alfabesi onaylanmış, Dünya Göçebe Oyunları'nın Astana'da yapılması kararlaştırılmış ve Türk Yatırım Fonu ile Türk Merkez Bankaları Konseyi gibi yapılar önerilmiştir. Gazi Üniversitesi'nin Kazakistan'da şube açması eğitim iş birliğini pekiştirirken, Orta Koridor'un tam kapasiteyle kullanılması çağrısıyla bölgesel lojistiğe vurgu yapılmıştır. Cumhurbaşkanı Tokayev, insan kaynağı ve genç yeteneklerin önemini vurgulamış; böylece Kazakistan, TDT içinde ekonomik, kültürel ve dijital entegrasyonun öncüsü konumunu güçlendirmiştir.

6. Kırgızistan'ın Türk Dünyasının Entegrasyonundaki Rolü

Kırgızistan, 1991'deki bağımsızlığından sonra Türk dünyasının entegrasyon sürecine aktif katılım göstermiş; 1992'deki ilk Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi'ne ve 2009'da kurulan Türk Konseyi'ne (günümüzde TDT) kurucu üye olarak dâhil olmuştur. Ekonomik ve kültürel iş birliğini desteklerken, dış politika ve güvenlik konularında ihtiyatlı bir tutum benimsemiş, Rusya ile ilişkilerinde denge politikası izlemiştir. Kırım'ın ilhakı gibi hassas konularda çekimser kalmış, Kazakistan'daki 2022 olaylarında diplomatik desteği tercih etmiştir. Kırgızistan, TDT bünyesinde ekonomik ve kültürel iş birliğini desteklerken, siyasi ve güvenlik alanlarında bağımsız bir duruş sergilemektedir (Tekir, 2023: 1084-197).

Kırgızistan, Türk dünyasının entegrasyon sürecinde önemli bir aktör olarak yer almakta; Türkiye ile ilişkileri başta olmak üzere çok boyutlu iş birlikleriyle bu sürece katkı sağlamaktadır.

Türkiye-Kırgızistan İlişkileri[14]: Kırgızistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler, Yüksek Düzeyli Stratejik Ortaklık seviyesine çıkarılmış, 19 anlaşma imzalanmış ve ticaret hacmi 2 milyar dolara ulaşmıştır (hedef: 5 milyar $). Türk firmaları ülkede 1 milyar doları aşan projeler gerçekleştirmiş, TİKA ve Maarif Vakfı kültürel-sosyal katkılar sunmuştur. Kırgız-Türk Dostluk Hastanesi hizmete açılmıştır. Özbekistan ile sınır sorunu Türkiye'nin desteğiyle çözülmüş, Tacikistan ile süren ihtilafta Türkiye arabuluculuk girişiminde bulunmuştur. Kırgızistan, TDT'nin 11. Zirvesi'ne ev sahipliği yaparak ekonomik, dijital ve güvenlik alanlarında iş birliğine katkı sağlamıştır.

Kırgızistan, tarım, hayvancılık, altın madenciliği ve hidroelektrik enerji gibi alanlarda güçlü bir ekonomiye sahiptir. Enerji ithalatına rağmen yüksek hidroelektrik kapasitesiyle bölgesel enerji sağlayıcısı konumundadır. Coğrafi ve kültürel avantajları, Türk dünyası entegrasyonunda önemli bir rol oynamasını sağlamaktadır. Türkiye ve diğer Türk devletleriyle iş birlikleri, ekonomik ve kültürel gelişimini desteklemektedir. Edebiyat müfredatı, klasik Türk eserleriyle ortak hafızaya katkı sunsa da 19. yüzyıl sonrası edebiyatın sınırlı yer alması pan-Türk perspektifi zayıflatmaktadır. Müfredatın daha bütüncül ve çağdaş yöntemlerle geliştirilmesi gerekmektedir.

7. Sonuç, Tartışma ve Değerlendirme

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Soğuk Savaş sonrası dönemde bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetleri arasındaki kurumsal ve çok yönlü iş birliğinin somut bir örneği olarak hızla gelişmiştir. Türkiye'nin lider rol oynadığı bu süreçte, Azerbaycan ve Kazakistan enerji ve lojistik projeleriyle öne çıkarken, Özbekistan ve Kırgızistan da ekonomik kalkınma, eğitim reformları ve kültürel paylaşım

13 https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kazakistan-cumhurbaskani-tokayev-turk-devletleri-teskilati-kisa-surede-saygin-bir-kurulusa-donustu/3386019?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 08.12.2024).

14 https://www.setav.org/yorum/kirgizistan-ziyareti-ve-guclu-turk-dunyasi-hedefi (Erişim tarihi: 07.03.2025)

alanlarında ciddi katkılar sunmuştur. Türkmenistan ve Macaristan'ın gözlemci üyelikleri, TDT'nin coğrafi ve siyasi anlamda daha geniş bir etkileşim ağına kavuşmasına zemin hazırlamıştır. Sınır anlaşmazlıklarının ve bölgesel gerilimlerin zaman içinde azalması, ortak tehdit algıları ve küresel konjonktürdeki çok kutuplu eğilimler, bu iş birliğini güçlendiren temel dinamiklerdir.

Ekonomik bakımdan, Türkiye-Azerbaycan ortak enerji projeleri (BTC, BTE, TANAP) ve Kazakistan'ın dünya petrol rezervlerindeki payı, TDT'nin küresel enerji arz güvenliğinde dikkat çeken bir işlev üstlenmesine yol açmıştır. Buna ek olarak Orta Koridor'un geliştirilmesi ve Zengezur Koridoru'nun devreye alınması, Çin-Avrupa eksenli küresel ticarette Türk dünyasını stratejik bir köprü konumuna taşımaktadır. Savunma alanında ise Türkiye'nin ileri teknoloji ürünü savunma sanayi projeleri ve SİHA teknolojisi, özellikle Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi'nde etkili olup savunma işbirliklerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Eğitim ve kültür başlıklarında TÜRKSOY, Türk Akademisi, Manas ve Ahmet Yesevi Üniversiteleri gibi kurumsal yapılar, ortak kimlik ve dayanışma duygusunun güçlenmesine katkı sunmaktadır. Özbekistan ve Kırgızistan gibi ülkelerin, hem ekonomik hem de beşerî sermaye alanında üstlendikleri yeni roller, TDT'nin kalkınma eksenli iş birliğini derinleştireceğine işaret etmektedir.

Gelecek dönemde, TDT'nin kurumsal kapasitesinin artması beklenmektedir. Üye ülkeler arasında serbest ticaret anlaşmalarının yaygınlaştırılması, dijital gümrük ve ortak lojistik yatırımlarının hızlanması, teşkilatı bölgesel ticaretin ötesinde küresel bir aktöre dönüştürebilir. Tarım, yenilenebilir enerji ve su kaynaklarının yönetimi gibi stratejik konulara odaklanılması, sürdürülebilir kalkınma hedefine ve bölgesel istikrara olumlu yansıyacaktır. Ayrıca, kültürel bütünleşme ve ortak alfabe girişimlerinin hız kazanması, Türk dünyasının toplumsal tabanında aidiyet duygusunu pekiştirecektir. Kırgızistan örneğinde görülen müfredat geliştirme ihtiyacı ve Özbekistan'ın yeni üniversite hamlesi, eğitim alanındaki ortak politikaların güçleneceğine dair olumlu işaretlerdir.

Sonuç olarak, TDT üyelerinin farklı alanlardaki güçlü yanları ve birbirlerini tamamlayıcı sektörleri, Türk dünyası bütünleşmesinin çok boyutlu yapısını desteklemektedir. Enerji, lojistik, savunma ve kültür-eğitim eksenlerinde oluşan iş birliği, hem bölgesel refahı hem de siyasi etkiyi artıracak biçimde şekillenmektedir. Karabağ Savaşı örneğinde olduğu gibi, ortak güvenlik yaklaşımları ve ekonomik projeler, Türk dünyasının bütünleşmesini hızlandırmıştır. Bundan sonraki süreçte, büyük güç rekabeti ile bölgesel jeopolitik riskleri göz önünde bulundurarak kurumlar arası koordinasyonun ve ortak stratejilerin geliştirilmesi, TDT'nin sürdürülebilir başarısı için kritik önemdedir. Bu doğrultuda, üye devletlerin egemenlik ve bağımsızlık hassasiyetlerine saygı göstererek, ortak kimlik vurgusunun güçlendirilmesi ve çok yönlü iş birliğinin süreklilik kazanması beklenmektedir.

Ekonomik entegrasyonun artırılması için serbest ticaret anlaşmaları yaygınlaştırılmalı, gümrük entegrasyonu sağlanmalıdır. Askeri iş birliği, ortak savunma sanayii projeleriyle kurumsallaştırılmalıdır. Ortak eğitim müfredatı geliştirilerek kültürel birlik desteklenmelidir. Dijital projeler ve dijital ticaret platformlarıyla teknolojik altyapı güçlendirilmelidir. Ortak medya projeleri ile halklar arası etkileşim derinleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Aslanlı, A. (2017). Trans Hazar enerji iş birliğinin Türk cumhuriyetleri açısından önemi. *Bilig, (83)*, 27–51.

Burhanov, K. (2023). Kazakistan 2050 Stratejisi'nde Türk Dünyası Birliği. In A. İsina (Ed.), *Türk diasporası ve Türk dünyası vizyon 2023* (pp. 49–53). İstanbul: Tasam Yayınları.

Deregözü, M. (2020). *Türkiye-Macaristan ilişkileri* (SETA Rapor). İstanbul: SETA. https://www.setav.org/assets/uploads/2022/11/R210.pdf

Gürler, T. (2017). *Bağımsızlık sürecinde Kazakistan Cumhuriyeti üzerinde ABD ve Rusya rekabeti* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kushkumbayev, S., & Mussabekova, A. (2022). New Kazakhstan and the future of the Organization of Turkic States: Key areas of cooperation. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs, 27*(1), 74–90.

Museyibov, A. (2023). The economic impact of Zengezur Corridor on Central Asia and South Caucasus region and the perspectives of economic relations between the Central Asia, South Caucasus and the EU. In V. Gasimli (Ed.), *Turkish states economy* (pp. 41–59). Ankara: Nobel Yayınları.

Özsoy, B. (2023). Türk dünyası söylemi için Türk Devletleri Teşkilatı'nın rolü ve önemi. *Anasay, 25*, 40–55.

Shafiyev, F. (2023). Azerbaijan and the rise of Turkic unity: The journey of the Organization of Turkic States. *Insight Turkey, 25*(4), 13–24. https://www.jstor.org/stable/48754790

Şener, A. (2022). Türk dünyasının entegrasyonunda Kırgız edebiyatı ders kitaplarının önemi. In İ. Şahin & A. Akgün (Eds.), *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı* (pp. 234–246). İzmir: Asos Yayınları.

Tekir, G. (2023). Türk Devletleri Teşkilatının yeni-işlevselcilik ve devletlerarasıcılık teorileri bağlamında değerlendirilmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(2), 1084–1097.

Tukumov, Y. (2023). Kazakhstan's strategic priorities in the Turkic world. *Insight Turkey, 25*(4), 25–38. https://www.jstor.org/stable/48754791

Tuzcu, K. (2021). *Kazakistan: Tarih-toplum-ekonomi-siyaset* (C. Buyar, Ed.). Bişkek: BYR Publishing House.

Ulutaş, U., & Tanrısever, O. (2019). The Turkic Council on the 10th anniversary of the Nakhchivan Agreement: A view from Turkey. In *Turkic Council* (pp. 1–20). Bakü.

Yüce, M. (2022b). Türkiye'nin Türk Devletleri Teşkilatı üyeleriyle ikili ilişkileri. *SETA Raporu*. https://www.setav.org/assets/uploads/2022/11/R210.pdf

Yüce, M. (2022c). Karabağ zaferinden sonra Azerbaycan dış politikasının öncelikleri. *Türk Dünyası Akademik Bakış / Journal of Turkish World Academic Perspective, 2*(3), 100. https://doi.org/10.52703/ay.98

Yüce, M. (2023). Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkeler arasında ikili ilişkiler. *Türk Dünyası Akademik Bakış / Journal of Turkic World Academic Perspective, 3*(5), 30–63.

HALKTAN HALKA DİPLOMASİ: TÜRK DÜNYASINDA SİVİL TOPLUMUN ROLÜ

Medihanur ARGALI*

Giriş

Türkler tarih sahnesine çıktığı ilk devirlerden itibaren müşterek kültürel mirası, derin tarihî kökleri ve sarsılmaz toplumsal yapısıyla temayüz etmiştir. Ancak modern dünyanın dinamikleri, bu kadim bağların muhafazası ve daha da tahkim edilmesi için yalnızca geleneksel diplomasi usullerinin kâfi gelmeyeceğini göstermektedir. Devletlerarası ilişkilerin yanı sıra halkların karşılıklı etkileşimini artıran ve onların birbirine olan aidiyet hissini pekiştiren sivil toplum kuruluşları (STK'lar), Türk Dünyası'nın bütünleşme sürecinde mühim bir rol üstlenmektedir.

Küreselleşmenin ivme kazandığı, dijital mecraların beşerî münasebetleri yönlendirdiği günümüz dünyasında sivil toplum teşekkülleri yalnızca mahallî yahut ulusal sahada değil milletlerarası zeminlerde de önemli birer aktör hâline gelmiştir. STK'lar, devletlerarası müzakerelerin sınırlamalarını aşarak doğrudan halklar arasında güçlü rabıtalar tesis etmekte, müşterek kültürel şuuru kuvvetlendirmekte ve içtimai dayanışmayı artırmaktadır. Bu meyanda Türk Dünyası'nın muhtelif bölgelerinde faaliyet gösteren STK'ların eğitim, kültür, insani yardım ve iktisadi kalkınma sahalarında üstlendikleri roller, bu teşekküllerin kıymetini ve tesir alanını açıkça gözler önüne sermektedir.

Sivil toplumun gücü yalnızca diplomatik müzakere masalarında değil milletlerin karşılıklı dayanışmasında müşterek kültürel projelerde ve içtimai yardımlaşma mekanizmalarında tezahür etmektedir. Halk diplomasisinin en mühim unsurlarından biri addedilen STK'lar, farklı coğrafyalarda yaşayan Türk topluluklarını bir araya getirme istidadına sahiptir. Ancak, bu istidadın tam manasıyla hayata geçirilebilmesi için mevcut yapıların titizlikle tahlil edilmesi, ortak harekât kabiliyetinin artırılması ve uzun vadeli stratejik planların ihdas edilmesi elzemdir.

Türk Dünyasında sivil toplumun bölgesel entegrasyondaki rolü elbette önemli ve stratejik bir değer taşımaktadır. Ancak bu değer yalnızca iyi niyet ve kültürel ortaklık ekseninde değil; aynı zamanda eleştirel bir perspektifle de ele alınmalıdır. Birçok Türk devletinde sivil toplum faaliyetleri üzerinde ciddi kısıtlamalar mevcuttur. Örneğin, Kırgızistan ve Kazakistan'da "yabancı ajan yasası" gibi düzenlemeler, STK'ların finansal şeffaflık adı altında baskı altına alınmasına neden olmaktadır. Benzer şekilde, Özbekistan ve Azerbaycan gibi ülkelerde bağımsız sivil oluşumların karşılaştığı bürokratik engeller, bu yapıların etkinliğini sınırlandırmaktadır.

Ayrıca bazı ülkelerde "devlet destekli sivil toplum" yapıları yaygındır. Bu kuruluşlar, halktan ziyade hükümetlerin ideolojik yönlendirmeleri doğrultusunda hareket etmekte, bu da sivil alanın gerçek anlamda özgürleşmesini engellemektedir. Sivil toplumun Türk Dünyasında gerçekten etkin bir rol

* Dr. Arş. Gör. Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (ATASAREN), Uluslararası İlişkiler Programı, medihanur.argali@msu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0777-7077.

üstlenebilmesi, yalnızca projelerle değil, ifade özgürlüğü, örgütlenme hakkı ve bağımsız finansman gibi demokratik ilkelerin teminat altına alınmasıyla mümkündür.

Bu tetkik Türk Dünyasında sivil toplum kuruluşlarının içtimai bütünleşme sahasındaki rolünü mütalaa etmekte, hâlihazırdaki müşkülleri tespit etmekte ve daha müessir bir iş birliği modeli inşa edebilmek adına somut tekliflerde bulunmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda halktan halka inşa edilen rabıtaların nasıl daha sağlam ve sürdürülebilir bir zemine oturtulabileceği meselesine eğilerek Türk Dünyası'nın ortak geleceğe dair stratejik bir nazar ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Sivil Toplum Kuruluşlarının Türk Dünyasındaki Yeri ve Önemi

Sivil toplum kuruluşları, Türk Dünyası'nda yalnızca birer yardım yahut destek mekanizması olarak görülmemelidir; bilakis bu teşekküller, müşterek kimliğin ihyasında, halklar arası muhabbetin tesisinde ve toplumsal dayanışmanın kuvvetlendirilmesinde mühim birer vesile addedilmelidir. Bilhassa kültürel mirasın muhafazası, eğitim sahasındaki iş birlikleri, iktisadi dayanışma projeleri ve insani yardım faaliyetleri, bu kuruluşların icra ettiği başlıca sahalar arasında yer almaktadır.

Türk Dünyası'nda faaliyet gösteren STK'ların misyonu, yalnızca belirli bir coğrafyada sınırlı kalmayıp milletlerarası bir ufukla şekillenmelidir. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türk topluluklarının yaşadığı diğer bölgelerde STK'lar vasıtasıyla yürütülen projeler, bu ülkeler arasındaki toplumsal rabıtaları kuvvetlendirmekte ve ortak bir medeniyet tasavvurunu pekiştirmektedir (Jayawickrama & McCullagh).

Bu bağlamda aşağıdaki başlıca sahalarda sivil toplum kuruluşlarının önemi mütalaa edilmelidir:

- Kültürel Mirasın Güçlendirilmesi ve Yaygınlaştırılması: Türk Dünyası'nda ortak tarih, sanat, edebiyat ve musiki mirasının muhafaza edilmesi ve gelecek nesillere aktarılması gayesiyle, STK'lar kültürel projeler tertip etmelidir.
- Eğitim ve Akademik İş Birlikleri: Ortak tarihî ve kültürel bilincin tahkimi için STK'lar marifetiyle burs programları, akademik projeler ve dil eğitim merkezleri ihdas edilmelidir.
- İnsani Yardım ve Sosyal Dayanışma: Afet durumlarında, göçmen meselesinde yahut ekonomik zorluklarla karşılaşan topluluklara destek olmak maksadıyla, STK'lar iş birliği içinde hareket etmelidir.
- İktisadi İş Birliği ve Kalkınma Projeleri: Türk Dünyası'nda girişimcilik desteklenmeli, ortak pazar ve yatırım fonları oluşturulmalıdır.

Netice itibariyle STK'lar yalnızca belirli bir hizmet alanıyla sınırlı kalmamalı; bilakis, Türk Dünyası'nda uzun soluklu bir içtimai entegrasyonun en mühim unsurlarından biri olarak değerlendirilmelidir. Bu teşekküllerin milletlerarası sahada daha faal kılınması, ortak bir kültürel ve ekonomik ufkun inşası yolunda elzemdir.

Sivil toplum kuruluşlarının Türk Dünyasındaki etkinliği üzerine yapılan teorik değerlendirmelerin yanı sıra ampirik verilerle desteklenmiş analizler de büyük önem arz etmektedir. Ancak bu alanda yapılan çalışmalar, istatistikî verilerin eksikliği veya kamuya açık olarak paylaşılmaması nedeniyle büyük ölçüde sınırlı kalmaktadır. Özellikle otoriter veya yarı-otoriter yönetimlerin hâkim olduğu bazı Türk devletlerinde, sivil toplum faaliyetlerine ilişkin verilerin sistematik biçimde sunulmaması, araştırma yapılmasını zorlaştırmaktadır (Freedom House, 2023). Yine de elde edilebilen güncel veriler üzerinden genel bir tablo çizmek mümkündür:

- Türkiye: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı'nın (TÜSEV) 2023 yılı raporuna göre, ülkede yaklaşık 121.000 STK faaliyet göstermektedir. Ancak sivil topluma gönüllü katılım oranı %12 düzeyinde kalmakta, bu kuruluşların sadece %6'sı uluslararası projelerde yer almaktadır (TÜSEV, 2023).

- Kırgızistan: CANEECCA verilerine göre ülkede yaklaşık 397 aktif STK faaliyet göstermekte olup bu yapılar ülke GSYH'sine %0,3 oranında katkı sağlamaktadır. Ayrıca, yaklaşık 17.000 kişiye istihdam sağlamakta ve yılda ortalama 3,4 milyon dolar düzeyinde vergi ödemektedirler (CANEECCA, 2023).
- Özbekistan: Özbekistan'da faaliyet gösteren STK'lara ilişkin kamuya açık güncel sayısal veri bulunmamaktadır. Ancak Rusya merkezli kaynaklara göre 2022-2023 döneminde Özbekistan'da 100'den fazla uluslararası STK etkinliği düzenlenmiştir (Interaffairs.ru, 2023). Bu bilgi, sivil toplum alanındaki etkinliğin arttığını göstermekle birlikte, veri şeffaflığının eksikliği akademik analizlerin derinliğini sınırlamaktadır.
- Azerbaycan ve Kazakistan: Bu iki ülkede STK'ların sayısı, katılım oranı, finansal yapı ve dijitalleşme düzeyine dair güvenilir kamuya açık verilere ulaşmak oldukça zordur. Bu eksiklik yalnızca teknik değil aynı zamanda siyasî bir sorundur. Sivil toplumun gelişimi açısından sadece finansal ve yapısal destek değil aynı zamanda şeffaflık ve bilgiye erişim de temel bir gereklilik hâline gelmiştir (Freedom House, 2023).

Bu tablo, Türk Dünyasında sivil toplum yapılarının çok katmanlı bir gelişim süreci içinde olduğunu ve bazı ülkelerde veriye erişimin dahi ciddi bir demokratikleşme sorunu olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla STK'ların etkinliğinin artırılması yalnızca kurumsal reformlarla değil bilgi şeffaflığını sağlayacak yapısal değişikliklerle mümkündür.

2. Türk Dünyasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Karşılaştığı Zorluklar

Türk Dünyasında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, küresel örneklerle kıyaslandığında çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu müşküller, STK'ların etkinliğini kısıtlamakta, toplumsal katılımı sınırlamakta ve bölgesel entegrasyonu geciktirmektedir. Dünya çapında sivil toplum kuruluşlarının başarılı olduğu örnekler incelendiğinde temel farkların finansman, hukuki altyapı, dijital entegrasyon ve toplumsal bilinç seviyesinde olduğu görülmektedir (Lynn & vd., 2022).

Başarılı sivil toplum modelleri arasında Avrupa Birliği ve ASEAN gibi yapılar öne çıkmaktadır. Avrupa Birliği, STK'lara büyük ölçekli fonlar tahsis ederek ve Erasmus+ gibi gençlik programlarıyla halkların entegrasyonunu destekleyerek güçlü bir sivil toplum mekanizması oluşturmuştur (European Commission, 2024). ASEAN ülkelerinde ise bölgesel iş birlikleri ve sınır ötesi projeler, devletler arasındaki farklılıkları minimize ederek sivil toplumun etkinliğini artırmaktadır (Mfasia, 2022).

Türk Dünyasında ise bu tür destekleyici unsurlar sınırlıdır. STK'ların karşılaştığı başlıca zorluklar şunlardır:

- Bürokratik Engeller: Farklı ülkelerdeki mevzuat farklılıkları, STK'ların etkin hareket etmesini zorlaştırmaktadır. Avrupa Birliği'nde ortak hukuki çerçeveler ile bu engeller aşılmışken Türk Dünyasında henüz böyle bir mekanizma henüz tesis edilmemiştir.
- Finansal Kaynak Eksikliği: STK'ların sürdürülebilir projeler geliştirebilmesi için yeterli finansman bulunmamaktadır. AB'de devlet fonları ve özel sektör katkıları ile desteklenen STK'lar Türk Dünyasında daha çok devlet desteğiyle sınırlı kalmaktadır.
- Koordinasyon Eksikliği: Ortak bir sivil toplum ağı oluşturulmamış, Türk Dünyasındaki STK'lar arasında düzenli bir iş birliği mekanizması kurulmamıştır. ASEAN'da sınır ötesi iş birlikleri ile bu tür eksikliklerin giderildiği görülmektedir.
- Dijital Entegrasyon Sorunları: STK'lar arasında dijital bilgi paylaşımı ve iletişim yetersizdir. Küresel düzeyde, dijital platformlar aracılığıyla sivil toplum etkinliği artırılırken Türk Dünyasında hâlen bu alan gelişim sürecindedir.

- Uluslararası İş Birliği Eksikliği: Türk Dünyasındaki STK'lar, Batı'daki veya Doğu Asya'daki muadillerine kıyasla uluslararası STK'larla daha az ortak proje yürütmektedir. ASEAN ve AB gibi yapıların küresel STK ağlarına entegre olması, başarılarının temel nedenlerinden biridir.
- Toplumsal Farkındalık Eksikliği: Halkın sivil topluma katılımı ve STK'lara duyduğu güven, gelişmiş ülkelere kıyasla daha düşüktür. Avrupa ve ABD'de medya ve eğitim yoluyla sivil toplum bilinci güçlendirilmişken Türk Dünyasında hâlen bu konuda eksiklikler bulunmaktadır.

Bu zorlukların aşılması için başarılı örneklerden ders çıkarılarak Türk Dünyasında sivil toplumun güçlendirilmesi için gerekli adımların atılması elzemdir. Bir sonraki bölümde, bu müşküllerin çözümüne yönelik somut öneriler ele alınacaktır. Bu meselelerin halli noktasında alınması gereken tedbirler ve STK'ların daha etkin bir biçimde çalışabilmesi için önerilen çözüm yolları, müteakip kısımda tafsilatlı bir şekilde ele alınacaktır.

3. Türk Dünyasında Sivil Toplumun Güçlendirilmesine Yönelik Stratejiler

Sivil toplumun Türk Dünyası'ndaki etkisini artırmak için uygulanabilecek stratejiler, dünya genelindeki başarılı örneklerden ilham alınarak şekillendirilmelidir. Avrupa Birliği, bölgesel iş birliğini artırma noktasında sivil toplumu önemli bir araç olarak kullanmış, ortak fonlar, eğitim programları ve sınır ötesi projeler aracılığıyla ülkeler arasındaki toplumsal entegrasyonu güçlendirmiştir. Özellikle Erasmus+ gibi gençlik değişim programları ve ortak sivil toplum platformları, halklar arasındaki bağları pekiştirmiştir (Ueapolitics, 2025).

Avrupa Birliği ve Türk Dünyası STK Modelleri Karşılaştırması

Kriterler	Avrupa Birliği Modeli	Türk Dünyası Modeli
Finansman Kaynakları	AB fonları, özel sektör katkıları, yerel hükümet destekleri	Devlet destekleri, sınırlı özel sektör katkısı
Uluslararası İş Birliği	AB ülkeleri ve küresel ortaklarla çok yönlü iş birlikleri	Bölgesel iş birlikleri, ancak sınırlı küresel entegrasyon
Eğitim ve Gençlik Programları	Erasmus+, Horizon gibi geniş çaplı programlar	Burs programları, ortak üniversiteler, ama düşük ölçekli
Dijital Entegrasyon	Gelişmiş dijital ağlar, veri paylaşım platformları	Henüz gelişmekte olan dijital iş birliği mekanizmaları
Bürokratik Yapı	Merkezi organizasyon, tek tip yasal çerçeve	Ülkeye göre farklı mevzuatlar, merkezi bir yapı eksikliği
Toplumsal Katılım	Yüksek katılım oranı, yerel STK ağları ile iş birliği	Halk katılımı artıyor ancak kurumsal destek sınırlı

Türk Dünyası'nda da benzer bir model geliştirilebilir. Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde STK'ları bir araya getiren uluslararası bir platform oluşturulmalı, ülkeler arası iş birliği mekanizmaları güçlendirilmelidir. Mevcut bürokratik engellerin azaltılması, ortak fon mekanizmalarının oluşturulması ve dijital iletişim altyapısının güçlendirilmesi, STK'ların daha etkin çalışmasını sağlayacaktır. Ayrıca ortak akademik programlar ve kültürel değişim projeleri aracılığıyla yeni neslin entegrasyonu teşvik edilmelidir.

Türk Dünyasında sivil toplum kuruluşlarının daha etkin, sürdürülebilir ve geniş çaplı bir etkiye sahip olabilmesi için küresel ölçekte başarı göstermiş modellerden ilham alınarak yeni mekanizmalar geliştirilmelidir. Avrupa Birliği'nin Erasmus+ gibi programları, ASEAN'ın bölgesel gençlik değişim projeleri ve diğer uluslararası kuruluşların desteklediği sivil toplum iş birliği mekanizmaları dikkate

alınarak, Türk Dünyasına özgü modeller oluşturulmalıdır. Aslında Türk Devletleri Teşkilatı kapsamında bu tarz bir çalışma mevcuttur: Orhun Değişim Programı. Bu program, Avrupa Birliği'nin Erasmus+ programına benzer şekilde TDT üyesi ülkelerin üniversiteleri arasında öğrenci ve akademisyen değişimini teşvik etmektedir (Turkicstatesorg, 2025). Ancak bu hususta da hala ciddi eksiklikler mevcuttur. Bu doğrultuda önerilen stratejik adımlar şunlardır:

- Ahmet Yesevi Kültür ve Medeniyet Programı: Ortak tarih ve kültürel mirasın tanıtılması amacıyla sanatçılar, akademisyenler ve kültürel miras temsilcileri için düzenlenen değişim programı.
- Farabi Akademik Hareketlilik Programı: Türk Dünyasındaki üniversiteler arasında akademisyen ve öğrenci değişimlerini artırmaya yönelik bir akademik hareketlilik programı.
- Yusuf Has Hacib Bilim ve Teknoloji Enstitüsü: Türk Dünyasında ortak bilimsel araştırmaların yürütülmesi, teknoloji tabanlı girişimlerin desteklenmesi için bir araştırma ve inovasyon merkezi.
- Nizamülmülk Liderlik ve Yönetim Akademisi: Kamu yönetimi, ekonomi ve diplomasi alanında genç liderlerin yetişmesini sağlayacak bir akademi.
- Dede Korkut Medya ve İletişim Forumu: Ortak medya projeleri, gazetecilik çalışmaları ve dijital platformlar için bir iletişim ve medya iş birliği forumu.
- Alp Arslan Bölgesel Dayanışma Programı: Kriz zamanlarında hızlı hareket edebilen ve afet yardımları sağlayan bir insani yardım iş birliği mekanizması.
- İbni Sina Sağlık ve Tıp Araştırmaları Ağı: Türk Dünyasında ortak sağlık araştırmalarını teşvik eden ve tıp biliminin gelişimine katkı sağlayan bir merkez.
- Harezmi Dijital Dönüşüm Programı: Türk Dünyasında dijitalleşme, yapay zeka ve yazılım alanlarında ortak projeleri destekleyen bir teknoloji girişim fonu.
- Ulug Bey Uzay ve Astronomi Merkezi: Türk Dünyasında astronomi, uzay bilimleri ve mühendislik alanında ortak araştırmalar yürütülmesi için bir bilim merkezi.

Bu tür mekanizmalar, Türk Dünyasında halktan halka kurulan bağları kuvvetlendirecek ve sivil toplum kuruluşlarının etkinliğini artıracaktır. Bahsedilen programların başarılı bir şekilde hayata geçirilebilmesi için güçlü bir finansman altyapısı oluşturulmalı ve Türk Devletleri Teşkilatı gibi kurumlar tarafından koordine edilmelidir. Önerilen programların içerik zenginliği ve stratejik vizyonu takdire şayandır. Ancak bu tür projelerin başarılı şekilde hayata geçirilebilmesi, yalnızca niyetle değil aynı zamanda detaylı bir risk analiziyle mümkündür. Türk dünyasındaki mevcut yapılar göz önüne alındığında projelerin karşılaşabileceği başlıca engeller arasında fon kaynaklarının sürdürülebilirliği, ülkeler arası siyasi ilişkilerin istikrarsızlığı, bürokratik onay süreçlerinin karmaşıklığı ve toplumsal farkındalık eksikliği yer almaktadır. Ayrıca pek çok STK'nın kurumsal kapasitesinin sınırlı olması, projelerin uygulanmasında lojistik ve insan kaynağı temininde zorluklar yaratabilir. Bu nedenle her bir program için ayrıntılı bir izleme-değerlendirme mekanizması geliştirilmesi ve potansiyel risklere karşı önleyici stratejilerin belirlenmesi elzemdir.

4. Gelecek Perspektifi

Türk Dünyasında sivil toplum kuruluşlarının etkisini artırmak ve entegrasyon sürecine daha etkin bir katkı sağlamak için uzun vadeli ve kapsamlı bir stratejiye ihtiyaç duyulmaktadır. Günümüz dünyasında bölgesel birliklerin gücü yalnızca devletlerarası ilişkilerle değil halkların birbirleriyle kurduğu güçlü sosyal ve kültürel bağlarla da şekillenmektedir. Bu çerçevede, sivil toplum kuruluşlarının yalnızca toplumsal yardım ve kültürel iş birliği bağlamında değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasi bütünleşmeye zemin hazırlayan unsurlar olarak değerlendirilmesi elzemdir.

Geleceğe dair inşa edilmesi gereken temel yapı taşlarından biri Türk dünyasında faaliyet gösteren STK'ların daha kurumsal ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasıdır. Bunun sağlanabilmesi için, STK'lar arası iş birliğini teşvik eden ortak bir ağın oluşturulması gerekmektedir. Avrupa Birliği'nde olduğu gibi, ortak projeler ve fon mekanizmalarıyla desteklenen sivil toplum çalışmaları, Türk Dünyasında da benzer bir modelle geliştirilebilir. Bu kapsamda, Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde STK'ların daha etkin bir şekilde faaliyet gösterebileceği bir koordinasyon merkezi kurulmalıdır. Böyle bir yapı, sivil toplum aktörlerinin bölgesel iş birliklerini artırarak Türk Dünyasının entegrasyon sürecini hızlandıracaktır.

Bunun yanı sıra, dijitalleşmenin sunduğu imkânlar göz önünde bulundurularak, STK'ların bilgi paylaşımını ve iş birliğini kolaylaştıracak dijital platformların oluşturulması gerekmektedir. Türk Dünyasında ortak bir kültürel hafızanın oluşturulması ve genç nesillerin bu hafızayla yetiştirilmesi adına eğitim programları, değişim projeleri ve ortak akademik faaliyetler desteklenmelidir. Gençlik odaklı projeler, sivil toplumun geleceğe yönelik sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasını sağlayacak önemli bir araç olacaktır.

Son olarak, Türk Dünyasındaki STK'ların bölgesel ve küresel aktörlerle daha sıkı ilişkiler geliştirmesi sağlanmalıdır. Uluslararası platformlarda temsil edilmeleri teşvik edilmeli, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, İslam İş Birliği Teşkilatı gibi kuruluşlarla daha güçlü bağlar tesis edilmelidir. Bu sayede, sivil toplum kuruluşları aracılığıyla Türk Dünyasının uluslararası alandaki görünürlüğü ve etkisi artırılabilir.

Sonuç

Türk Dünyasında sivil toplum kuruluşlarının rolü, yalnızca belirli alanlarla sınırlı kalmayıp, bölgesel entegrasyonun temel taşlarından biri hâline gelmelidir. Bu bağlamda, STK'ların yalnızca kültürel veya sosyal iş birlikleriyle değil, ekonomik kalkınma, eğitim, gençlik programları ve diplomatik ilişkiler üzerinden de hareket etmesi zaruridir. Küreselleşen dünyada, devletlerarası iş birliklerinin ötesine geçen ve doğrudan halklar arasında köprü kuran sivil toplum yapıları, toplulukların uzun vadeli uyumuna ve bütünleşmesine katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma, Türk Dünyasında sivil toplumun mevcut konumunu ve entegrasyona olan katkısını ele alarak, mevcut müşküllerin çözümüne yönelik çeşitli stratejiler ortaya koymuştur. Özellikle dijitalleşme, finansal sürdürülebilirlik ve hukuki altyapının geliştirilmesi gibi alanlarda atılacak adımlar, STK'ların daha etkin bir biçimde faaliyet göstermesine olanak sağlayacaktır. Dünya genelinde Avrupa Birliği gibi örnekler, sivil toplumun bölgesel iş birliğinde ne denli kritik bir role sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Türk Dünyası'nda da STK'ların uluslararası platformlarda daha aktif rol alması ve ortak projelerle bölgesel birlikteliği pekiştirmesi büyük önem arz etmektedir.

Sonuç olarak Türk Dünyasının siyasi ve ekonomik entegrasyonu yalnızca hükümetlerin iradesine bağlı kalmamalı, halktan halka inşa edilen sivil toplum faaliyetleriyle güçlendirilmelidir. STK'ların geleceğe yönelik daha kapsayıcı ve koordineli bir yapıya kavuşması, Türk Devletleri arasındaki kardeşlik bağlarını derinleştirecek ve uzun vadede kalıcı bir birlik tesis edilmesini sağlayacaktır. Halkların doğrudan iş birliği yapmasını mümkün kılan bu süreç, Türk Dünyasında sürdürülebilir ve güçlü bir entegrasyonun temelini oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

CANEECCA. (2023). *Law on foreign agents in Kyrgyzstan and its consequences*. Retrieved from https://caneecca.org/positions/zakon-ob-inostrannyh-agentah/

European Commission, Funding opportunities for NGOs, https://commission.europa.eu/funding-tenders/how-apply/eligibility-who-can-get-funding/funding-opportunities-ngos_en?, erişim tarihi: 24.03.2025

Freedom House. (2023). *Nations in Transit: Eurasia's Authoritarian Strongmen Are Losing Their Grip*. Retrieved from https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2023

Interaffairs.ru. (2023). *Activity of Russian NGOs in Uzbekistan*. Retrieved from https://interaffairs.ru/jauthor/material/2776

Jayawickrama, S. & McCullagh, N. (2023). What Makes International NGOs Distinctive? Contributions, Characteristics and Challenges, Harvard Kennedy School.

Lynn. T., Rosati. P., Conway, E., Curran, D., Fox, G. & O'Gorman, C. (2022). Digital Technologies and Civil Society, Digital Towns, pp. 91–108.

Mfasia, Joint Statement Asean Civil Society Conference – Asean Peoples' Forum 2022, https://mfasia.org/acsc_apf2022/, erişim tarihi: 24.03.2025

Turkicstatesorg, Eğitim İş Birliği, https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari-detay/6-egitim-isbirligi?, erişim tarihi: 25.03.2025

TÜSEV. (2023). *Sivil Toplum İzleme Raporu 2023*. Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı. Retrieved from https://www.tusev.org.tr

Ueapolitics, The importance of strengthening the Erasmus+ programme, https://www.ueapolitics.org/2025/02/08/the-importance-of-strengthening-the-erasmus-programme/, erişim tarihi: 25.03.2025

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÇATISI ALTINDA GELİŞEN STRATEJİK ENTEGRASYON SÜREÇLERİNİN ANALİZİ

Nur ÇETİN* Özlem YURDUGÜZEL**

1. GİRİŞ

Türk dünyasının entegrasyon süreci, tarihsel ve kültürel bağlar temelinde şekillenen çok boyutlu bir iş birliği alanı sunmaktadır. 2009'da Nahçıvan Anlaşması ile kurulan Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), üye ülkeler arasındaki ekonomik, siyasi ve kültürel iş birliklerini güçlendirmeyi amaçlayan önemli bir platformdur (Gündoğdu, 2023, s.271). Osmanlı mirası ve Türkistan'daki tarihi geçmiş, bölge ülkeleri arasındaki sosyal ve dilsel bağları pekiştirerek ortak bir iş birliği zemini oluşturmaktadır (Çetin, 2023, s.354). Türkiye, TDT'nin kuruluş sürecinde lider bir rol üstlenmiş ve diplomatik girişimleriyle teşkilatın kurumsal yapısını güçlendirmiştir (Çalışır, 2019, s.69). TDT, üye ve gözlemci ülkeleri arasındaki stratejik ortaklıklarla sadece ekonomik değil, güvenlik ve siyasi alanlarda da etkisini artırmaktadır. Özellikle ticaretin geliştirilmesi, ortak yatırım projeleri ve lojistik altyapı çalışmaları, bölgesel entegrasyonu hızlandırmaktadır. Enerji güvenliği ve dijitalleşme, teşkilatın ele aldığı diğer kritik konular arasında yer almakta olup, ortak enerji projeleri ve teknoloji alanındaki iş birlikleri bölgenin sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlamaktadır (Tomar, 2021). Eğitim alanında ise yükseköğretim ve dil öğretimi konularında iş birliği giderek derinleşmektedir.

2. AMAÇ

Bu çalışma, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Türk halklarının, milli kimliklerini pekiştirme ve tarihsel bağlarını yeniden canlandırma çabalarının bir parçası olarak, Türkiye'nin liderliğinde kurulan Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çerçevesinde nasıl bir araya geldiklerini incelerken, Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında gerçekleştirilen ekonomik, ulaştırma, enerji, savunma, dijitalleşme, eğitim ve kültürel iş birliği projelerinin, üye ülkeler açısından nasıl stratejik faydalar sağladığını ve bu ortaklıkların bölgesel kalkınma, güvenlik, sürdürülebilirlik ve kültürel entegrasyon gibi alanlarda nasıl sonuçlar doğurduğunu analiz etmeyi amaçlamaktadır.

3. YÖNTEM

Çalışmanın yöntemi, literatür taraması ve doküman analizi çerçevesinde şekillenmektedir. TDT'nin resmî belgeleri, üye ülkelerin ekonomik ve stratejik ortaklıklarına ilişkin raporlar, akademik çalışmalar ve uluslararası kuruluşların değerlendirmeleri temel kaynaklar olarak ele alınacaktır. Ayrıca, Türkiye'nin bölgesel liderlik çabalarını analiz eden akademik literatür incelenerek, TDT'nin gelişim süreci bütüncül bir perspektifle değerlendirilecektir.

* Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü/ nur.cetin@ahievran.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi / Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü/ ozlem.yurduguzel@ahievran.edu.tr

4. BULGULAR

4.1. Türk Devletleri Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Gelişimi

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türk halklarının bağımsızlıklarını kazanmasına olanak sağlamış ve bu durum, Türk devletleri açısından milli kimliklerini pekiştirme ve tarihsel bağlarını yeniden canlandırma fırsatı yaratmıştır. Sovyetler Birliği döneminde kesintiye uğrayan ilişkilerin yeniden inşası, ortak tarih ve kültürel mirasa dayalı dayanışma çabalarını stratejik bir zorunluluk haline getirmiştir. Türk halklarını bir araya getiren tarih, dil, edebiyat ve gelenekler ise hem bölgesel bütünleşmenin temelini oluşturmuş hem de kültürel iş birliğine zemin hazırlamıştır (Çetin, 2023, s.354).

Türkiye, genç Türk cumhuriyetlere destek vererek Türk dünyasında iş birliğini teşvik etmiş ve liderlerin girişimiyle Türk Devlet Başkanları Zirveleri düzenlenmeye başlanmıştır. 31 Ekim 1992'de Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Ankara'daki zirveye ev sahipliği yapmasıyla kurumsal iş birliği ortaya çıkmıştır. Bu zirvede, ekonomik entegrasyon ve ticari uyum konuları ele alınarak Türk dünyasında bölgesel bütünleşmenin temelleri atılmıştır (Kıdırali, 2013, s.577).

Tablo 1. Türk Konseyi (Türk Keneşi) Zirveleri

Zirve	Yıl	Yapıldığı Yer
1.	1992	Ankara / Türkiye
2.	1994	İstanbul / Türkiye
3.	1995	Bişkek / Kırgızistan
4.	1996	Taşkent / Özbekistan
5.	1998	Astana / Kazakistan
6.	2000	Bakü / Azerbaycan
7.	2001	İstanbul / Türkiye
8.	2006	Antalya / Türkiye
9.	2009	Nahçıvan
10.	2010	İstanbul / Türkiye

1992'de Ankara'da başlayan ve sırasıyla 1994'te İstanbul, 1995'te Bişkek, 1996'da Taşkent, 1998'de Astana, 2000'de Bakü, 2001'de İstanbul, 2006'da Antalya, 2009'da Nahçıvan ve 2010'da İstanbul'da devam eden Türk Dili Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri, Türk dünyasında politik, ekonomik ve kültürel iş birliğinin güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu zirvelerde alınan kararlar, Türk halklarının ortak tarih ve kültürel bağlarını pekiştirirken, güvenlik, eğitim ve ekonomik kalkınma alanlarında kurumsal ortaklıkların oluşmasına da zemin hazırlamıştır (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023, s.13). 3 Ekim 2009'da Nahçıvan'da imzalanan ve 17 Kasım 2010'da yürürlüğe giren Nahçıvan Anlaşması, Türk Cumhuriyetleri arasındaki iş birliğinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuş ve Türk Konseyi'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023, s.19). Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın imzaladığı bu anlaşmaya, Özbekistan katılmamış, Türkmenistan ise Cumhurbaşkanı Yardımcısı düzeyinde temsil edilmiştir (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023, s.18). Türk Konseyi, 16 Eylül 2010 tarihinde İstanbul'da düzenlenen zirve ile resmi olarak faaliyetlerine başlamış ve öncelikli amaçlarını siyasi, ekonomik ve kültürel bağları güçlendirmek ile bölgesel istikrarı artırmak olarak belirlemiştir (Amirbek vd., 2017, s.186-187). İstanbul Zirvesi'nde alınan kararlar doğrultusunda eğitim, ekonomi, güvenlik ve kültür alanlarında başlatılan projeler, Türk dünyasının ortak vizyonunu destekleyen kapsamlı bir iş birliği platformunun

temellerini atmıştır. Kuruluş zirvesinde alınan kararlar, üye ülkeler arasındaki iş birliğinin kurumsal bir yapıya kavuşmasını sağlamış ve Türk dünyasının uluslararası alanda daha etkin bir aktör olarak konumlanmasını hedefleyen politikaların uygulanmasına olanak tanımıştır. Bu bağlamda, söz konusu hedefleri gerçekleştirmek üzere yeni bir zirveler süreci başlatılmıştır.

Tablo 2. Türk Konseyi Zirveleri

Zirve	Tarih	Yapıldığı Yer	Görüşülen Konu
1	20-21 Ekim 2011	Almatı / Kazakistan	Ekonomik ve Ticari İş Birliği
2	22-23 Ağustos 2012	Bişkek / Kırgızistan	Eğitim, Bilim ve Kültürel İş Birliği
3	15-16 Ağustos 2013	Gebele / Azerbaycan	Ulaştırma
4	5 Haziran 2014	Bodrum / Türkiye	Turizm
5	11 Eylül 2015	Astana / Kazakistan	Medya ve Enformasyon Teknolojileri
6	3 Eylül 2018	Çolpon Ata / Kırgızistan	Gençlik ve Ulusal Sporlar
7	15 Ekim 2019	Bakü / Azerbaycan	KOBİ'lerin (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) Desteklenmesi
8	12 Kasım 2021	İstanbul / Türkiye	Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler
9	11 Kasım 2022	Semerkant / Özbekistan	Türk Medeniyeti İçin Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru
10	3 Kasım 2023	Astana / Kazakistan	Türk Devri
11	6 Kasım 2024	Bişkek / Kırgızistan	Türk Dünyasının Güçlendirilmesi: Ekonomik Entegrasyon, Sürdürülebilir Kalkınma, Dijital Gelecek ve Herkes İçin Güvenlik

Türk Konseyi'nin gelişim sürecinde önemli dönüm noktaları yaşanmıştır. 2. Zirve'de, Konsey'in resmi bayrağı onaylanmış ve bu gelişme, Konsey'in daha kurumsal bir yapıya kavuştuğunu simgeleyen önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Türk Cumhuriyetlerinin milli bayraklarından ilham alınarak tasarlanan bayrak, Türkler arasındaki birlik ve dayanışmayı güçlü bir şekilde vurgulamaktadır (Akçapa, 2023, s.479). 6. Zirve'de, Avrupa Birliği üyesi olan Macaristan, ilk kez "gözlemci ülke" statüsüyle zirvede yer almıştır (Avcı, 2018). 7. Zirve'de ise Özbekistan, Türk Konseyi'ne tam üye statüsü ile katılmıştır (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023). 12 Kasım 2021'de düzenlenen 8. Zirve'de, Türk Konseyi'nin adı "Türk Devletleri Teşkilatı" olarak değiştirilmiştir. Bu karar, teşkilatın misyonunu daha kapsamlı bir şekilde temsil etmesini sağlamak ve uluslararası alandaki görünürlüğünü artırmak amacıyla alınmıştır. Aynı zirvede, "Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi" imzalanmıştır. Bu belge, üçüncü ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla yapılacak iş birliklerinin çerçevesini belirlemektedir. Ayrıca, Türk Yatırım Fonu'nun kurulmasına yönelik adımlar atılmış ve Türkmenistan gözlemci üye olarak teşkilata katılmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın kapsamını genişleten bu gelişmeler, aynı zamanda üye devletlerin bağımsızlıklarının 30. yılına denk gelerek Türk dünyası için önemli bir dönüm noktası olmuştur (Güngör, 2022, s.74). 9. Zirve'de alınan en önemli kararlardan biri, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) gözlemci üye statüsüne kabul edilmesidir. Bu karar, Karabağ

meselesinin ardından Kıbrıs konusunun da Türk Dünyası için ortak bir mesele olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Aynı zamanda, KKTC'nin uluslararası alanda tanınmasına yönelik yeni gelişmelerin habercisi olarak yorumlanmaktadır (Ongun, 2022).

4.2.Türkiye'nin Türk Devletleri Teşkilatı'nın Kuruluşundaki Liderlik Rolü

SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan 15 devlet, siyasi ve ekonomik sistemlerini yeniden yapılandırma sürecine girmiştir (Musabey Baki, 2014, s.136). Sovyetler Birliği döneminde Türkistan ülkeleri, merkezi otoriteye bağımlı bir ekonomik ve sosyal yapıyla yönetilmiş, bölge hammaddelerini düşük fiyatlarla Moskova'ya devretmek zorunda kalırken temel ihtiyaçlar merkezi yönetim tarafından karşılanmıştır. Bu yapı, bağımsız bir ekonomik ağın oluşmasını engellemiş; Özbekistan pamuğunu Kazakistan'da işlerken, Kazak petrolü Kırgızistan'da rafine edilmiştir. Kırgızistan su kaynakları açısından Özbekistan'a bağımlı kalırken, Türkmenistan doğalgaza dayalı bir ekonomiyle sanayi altyapısından yoksun bırakılmıştır. Tarım ve hayvancılık büyük ölçüde Sovyet devlet çiftlikleri üzerinden yürütülmüş, yönetimi ise çoğunlukla Rus nüfusun elinde olmuştur (Bilgin, 2012, s.781). Ayrıca ulaşım, haberleşme ve enerji altyapıları Moskova merkezli olarak planlanmış, bu durum Kazakistan ve Kırgızistan'da Rus-Slav nüfusunun yoğunlaşmasına yol açmıştır (Turan & Turan, 2004, s.767). Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, miras kalan sınır düzenlemeleri ve merkezi yönetim politikaları bölgedeki "dondurulmuş çatışmaların" temelini oluşturmuştur. Sovyetler döneminde belirlenen su kaynaklarının paylaşımı, bağımsızlık sonrası dönemde bölgesel istikrarsızlığın ana unsurlarından biri haline gelmiştir. Özellikle Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın kesişiminde yer alan Fergana Vadisi, etnik çeşitliliği ve çatışma potansiyeli nedeniyle kritik bir güvenlik sorunu teşkil etmiştir. Sovyet sonrası dönemde güvenlik boşluğu, yasadışı ticaret ve sınır ötesi suç faaliyetlerini artırmıştır (Kamalov, 2011, s.30-35).

Tacikistan'da 1992-1997 yılları arasında yaşanan iç savaş ve radikal İslami hareketler, bölgesel güvenliği daha da zayıflatmış, Afganistan'a olan coğrafi yakınlık ise ek bir tehdit oluşturmuştur. Bu çerçevede, bölge devletleri bağımsızlıklarını pekiştirme, siyasal ve ekonomik dönüşümlerini tamamlama ve uluslararası sistemle entegrasyon sağlama çabalarına öncelik vermiştir (Kamalov, 2011, s.30-35). Pakistan-Hindistan arasındaki Keşmir sorunu ve İran'ın müdahaleci politikaları, bölgedeki istikrarsızlığı derinleştiren unsurlardır (Çalışır, 2019, s.64). Bölgesel dinamikler ve küresel güç dengeleri, Türkistan'ın yapısal sorunlarını daha da karmaşık hale getirmiştir. Bu bağlamda, Türk Devletleri Teşkilatı'na geçiş öncesinde bölgenin siyasal çerçevesini anlamak kritik önem taşımaktadır. Soğuk Savaş boyunca NATO'nun savunma hattında yer alan Türkiye, SSCB'nin çöküşüyle dış politikasını yeniden şekillendirmiştir. Komünizme karşı "uç karakol" rolünden sıyrılarak, demokratik ve laik bir Müslüman ülke modeliyle bölgesel iş birliğini teşvik etmiş, Türk Devletleri Teşkilatı gibi girişimlerin öncüsü olmuştur (Davutoğlu, 2010, s.461). 1990'ların başında Türkiye, Türkistan ülkelerinin siyasi ve ekonomik dönüşüm süreçlerinde etkin bir rol üstlenmeyi hedeflemiş, Turgut Özal'ın 1991'deki ziyaretiyle ilişkiler yeni bir ivme kazanmıştır. Süleyman Demirel'in 1992'deki "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" söylemi ise Türkiye'nin bölgesel stratejisini güçlendirmiştir (Akgün & Kenar, 2023, s.109). SSCB'nin dağılmasının ardından Türkiye, Türkistan ve Kafkasya cumhuriyetlerini tanıyan ilk devlet olmuş, Nursultan Nazarbayev'in 1991'deki ziyareti diplomatik bağları pekiştirmiştir (Aydın, 2020, s.371). Türkiye, Türk Cumhuriyetleriyle diplomatik ilişkilerini büyükelçilikler açarak güçlendirmiş, BM, AGİT ve EİT üyeliklerinde kritik rol üstlenmiştir. Ayrıca, NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) programına katılımlarına rehberlik ederek bölgesel entegrasyonu desteklemiştir (Çetin, 2020, s.148). Bu süreç, Türkiye'nin liderlik konumunu pekiştirerek, Türk dünyasıyla kurumsal iş birliklerini derinleştirmiştir. Türkiye, TDT'nın kuruluşunda öncü rol üstlenmiş, 2009'da Nahçıvan Anlaşması ile resmiyet kazanan bu

yapı Türkiye'nin çabalarıyla şekillenmiştir (Gündoğdu, 2023, s.271). Bağımsızlıklarının ilk yıllarında, Türkiye'nin girişimleriyle 1992'de düzenlenen ilk Türk Devlet Başkanları Zirvesi, egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğü ilkeleri temelinde iş birliği kararlılığını ortaya koymuştur (Kıdırali, 2013, s.577). Türkiye, TDT çatısı altında ekonomik entegrasyonu güçlendirmek amacıyla Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve TANAP gibi projelere öncülük etmiş, bölgesel kalkınmada etkin rol üstlenmiştir (Tomar, 2021). Ayrıca, Türk Konseyi bünyesinde dil, tarih ve eğitim alanlarında liderlik sergileyerek, Türk dünyasının uluslararası arenada daha görünür olmasını sağlamaya çalışmaktadır (Ünver, 2024, s.391). Türkiye, bölgeye yönelik çok sayıda ekonomik, siyasi, diplomatik ve kültürel araç kullanmaktadır. Türkiye İş birliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Eximbank kredileri ve bölgeye yapılan resmi ziyaretler bu çabaların örneklerindendir (Turan & Turan, 2004, s.760-761). Ayrıca, 1992'de başlatılan "Büyük Öğrenci Projesi" ile bölge ülkelerinden gelen öğrencilere burs sağlanmış, kültürel iş birliği artmıştır (Musabey Baki, 2014, s.141). Türkistan Türk Cumhuriyetleri, Türkiye'nin desteğiyle bağımsızlıklarını güçlendirmiş ve eğitimde iş birliğini derinleştirmiştir. Kazakistan ve Kırgızistan'da kurulan üniversiteler, bu iş birliğinin somut örneklerindendir (Çalışır, 2019, s.77). Türkiye'nin liderliğinde kurulan mekanizmalar, Türk Cumhuriyetleri arasında dayanışmayı artırmış ve bölgesel barışa katkı sağlamıştır (Çalışır, 2019, s.69). Türkiye, Türk kimliğinin ve kültürünün korunmasında da öncü bir rol oynamaktadır. TDT, Türkiye'nin öncülüğünde, Türk dünyasının geleceği açısından umut vadeden bir platform olarak yükselmeye devam etmektedir.

4.3. Türk Devletleri Teşkilatı Üye ve Gözlemci Ülkeler Arasındaki Stratejik İş Birlikleri

4.3.1. Ekonomik Alanda İş Birliği: TDT, üye ve gözlemci ülkeler arasında ekonomik iş birliğini derinleştirmek için çeşitli stratejik adımlar atmaktadır. Bu kapsamda, 2023 yılında Azerbaycan Ekonomik Reformlar ve İletişim Analiz Merkezi ile iş birliği içinde "Türk Devletlerinin Ekonomik Görünümü" başlıklı yıllık rapor hazırlanmış ve sekiz dilde yayımlanmıştır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2023). 2024 yılında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te düzenlenen 11. Zirve Toplantısı'nda, üye devletler ekonomik entegrasyon, dijital dönüşüm, sürdürülebilir kalkınma ve güvenlik alanlarında kapsamlı iş birliği hedeflerini içeren Bişkek Bildirisi'ni kabul etmişlerdir (Özpınar, 2024). Bişkek Bildirisi, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) kapsamında ekonomik entegrasyonun önemli bir hedef olarak benimsendiğini ortaya koymaktadır. Üye devletler arasında ticaret hacminin artırılması, doğrudan yatırımların teşvik edilmesi ve ekonomik iş birliğinin güçlendirilmesi amacıyla çeşitli adımların atılması planlanmaktadır. Bu doğrultuda, 2025 yılında faaliyete geçmesi öngörülen Turan Serbest Ekonomik Bölgesi (TURANSEZ), üye ülkeler arasında ekonomik ilişkileri derinleştirmeyi ve bölgesel yatırım imkânlarını genişletmeyi amaçlamaktadır. Ekonomik entegrasyon sürecinin bir diğer önemli unsuru ise Türk Devletleri Yatırım Fonu'nun kurulmasıdır. Söz konusu fon, üye ülkelerin ekonomik kalkınmasını desteklemenin yanı sıra sürdürülebilir kalkınma projelerine yönelik finansman sağlamayı hedeflemektedir. Bu girişimler, TDT'nin ekonomik dayanışmayı güçlendirme konusundaki stratejik önceliklerini vurgulamakta ve Türk Devletleri arasında daha bağımsız, entegre bir ekonomik yapının oluşturulmasına yönelik kararlılığı yansıtmaktadır (Özpınar, 2024). Ekonomik iş birliğinin bankacılık ve finans boyutunu güçlendirmek amacıyla, TDT çatısı altında 2019 yılında İstanbul'da Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TTSO) kurulmuştur. TTSO, üye devletler arasında ticareti artırmak için sürdürülebilir iş programları ve projeleri geliştirmeyi amaçlamaktadır (Business Diplomacy, 2024).

4.3.2. Ulaştırma Alanında İş Birliği: Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Koridoru (Orta Koridor), Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Gürcistan iş birliğiyle geliştirilen önemli bir ticaret ve lojistik güzergahıdır. Orta Koridor, Asya ile Avrupa arasındaki taşımacılık sürecini hızlandırmak amacıyla alternatif bir rota sunmaktadır. 2022 yılında, bu koridorun etkinliğini artırmak için gümrük

entegrasyonu, altyapı geliştirme ve lojistik koordinasyon konularında çeşitli protokoller imzalanmıştır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2025a). Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu Hattı, TDT'nin ulaştırma alanındaki en stratejik projelerinden biridir. 2017 yılında hizmete giren BTK hattı, Çin'den Avrupa'ya uzanan modern İpek Yolu'nun önemli bir parçası olup, üye ülkeler arasındaki ticari bağlantıyı güçlendirmektedir. 2023 itibarıyla, bu hat üzerinden taşınan yük hacminde önemli bir artış kaydedilmiş, transit süreleri optimize edilerek maliyetlerin azaltılması sağlanmıştır (Güngör, 2022). Deniz taşımacılığı alanında ise 2013 yılında imzalanan "Kardeş Limanlar İlişkisi ve İş birliği Mutabakat Zaptı" ile başlatılan Kardeş Limanlar Süreci, TDT üye ülkeleri arasındaki deniz ve kara limanları arasında iş birliğini güçlendirmeyi amaçlayan önemli bir girişimdir. İlk etapta Azerbaycan'ın Bakü Limanı, Türkiye'nin Samsun Limanı ve Kazakistan'ın Aktau Limanı bu sürece dahil edilmiştir. 2019 yılında Kazakistan'ın Kuryk Limanı da bu kapsamda yer almıştır. 2021 yılı itibarıyla Türkiye'nin Mersin Limanı ve Özbekistan'a ait kara limanları, Universal Logistics Services, Akhtachi ve Termez Kargo Merkezi de bu iş birliği sürecine katılmıştır. Bu girişim, limanlar arasındaki teknik bilgi paylaşımını teşvik etmeyi, ortak projeler geliştirmeyi ve iş birliğini daha da derinleştirmeyi hedeflemektedir. Bu şekilde, bölgedeki limanlar arasındaki etkinlik ve verimlilik artırılmakta, bölgesel ticaretin gelişmesine katkı sağlanmaktadır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2025a). Türk dünyasını ilgilendiren bir diğer önemli koridor da Azerbaycan ile Türkiye'yi birbirine demiryolu ile bağlayacak olan Zengezur koridorudur. Koridor Türkistan ile Avrupa arasında bir köprü görevi görerek küresel ticaret için de önemli bir rol oynayacaktır (Business Diplomacy, 2024). TDT'nin ulaştırma projeleri, üye ülkeler arasında ekonomik entegrasyonu artırırken, küresel ticaret ağlarına erişimi de kolaylaştırmaktadır. Özellikle Trans-Hazar Koridoru ve BTK Demiryolu gibi projeler, Türkiye ve Türk dünyasını uluslararası taşımacılıkta daha etkin bir konuma taşımaktadır.

4.3.3. Enerji Alanında İş Birliği: TDT üye ve gözlemci ülkeleri arasında enerji alanındaki stratejik iş birliği, bölgesel enerji güvenliği ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için büyük bir önem taşımaktadır. Bu iş birliği, enerji kaynaklarının daha verimli kullanılmasını, enerji altyapılarının güçlendirilmesini ve bölgesel enerji ticaretinin artırılmasını hedeflemektedir. TDT ülkeleri, enerji alanında çeşitli projeler aracılığıyla iş birliği yapmaktadır. Özellikle, doğal gaz, petrol ve yenilenebilir enerji alanlarında atılan adımlar, TDT ülkelerinin enerji bağımsızlıklarını artırmayı amaçlamaktadır. Örnek olarak, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi enerji zengini ülkeler, doğal gaz ve petrol kaynaklarını TDT üyesi ülkelerle paylaşmakta ve bu kaynakları dünya pazarlarına taşımak için ortak projeler geliştirmektedir. Bu bağlamda, Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı gibi projeler hem bölgesel enerji güvenliğini artırmakta hem de enerji geçiş yollarının çeşitlendirilmesine olanak sağlamaktadır (Tomar, 2021). Ayrıca, yenilenebilir enerji alanındaki iş birliği de önemli bir gündem maddesidir. TDT üye ülkeleri, özellikle güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir kaynaklar üzerinden ortak projeler geliştirmekte ve enerji verimliliğini artırmayı hedeflemektedir. Bu tür projeler, çevresel sürdürülebilirlik ve enerji tasarrufu açısından bölgesel kalkınmaya katkı sağlamaktadır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2025b).

4.3.4. Savunma Alanında İş Birliği: TDT, üye ülkelerin ortak savunma ihtiyaçlarını karşılamak ve askeri iş birliğini güçlendirmek amacıyla çeşitli mekanizmalar geliştirmiştir. Bu bağlamda, savunma sanayii iş birliği, askeri eğitim ve tatbikatlar gibi alanlarda önemli adımlar atılmaktadır. TDT ülkeleri, savunma alanındaki ortak projeler aracılığıyla askeri donanımlarını modernize etmekte ve güvenlik tehditlerine karşı kolektif bir yaklaşım benimsemektedir. Özellikle savunma sanayii alanında, Türk Devletleri arasında karşılıklı teknoloji transferi ve savunma ekipmanlarının üretimi ile ilgili projeler bulunmaktadır. Türkiye, son yıllarda savunma sanayii ürünlerini TDT üye ülkeleriyle paylaşmakta ve bu alanda iş birliğini artırmaktadır. TDT'nin askeri eğitim ve tatbikatlar düzenleyerek, üye ülkeler arasındaki savunma kapasitesini güçlendirmeyi amaçlayan girişimleri de bulunmaktadır. Bu anlamda

özellikle Türkiye ve Kazakistan arasındaki savunma ve güvenlik alanlarındaki dayanışma dikkat çekmektedir. Türkiye'nin savunma sanayiinde ulaştığı ileri teknoloji, Kazakistan'ın askeri kapasitesinin modernizasyonuna önemli katkılar sağlamaktadır. İki ülke arasında gerçekleştirilen ortak askeri tatbikatlar ve teknoloji transferleri, bölgesel güvenlik alanında yeni bir dayanışma modeli sunmaktadır (Kırım Haber Ajansı, 2024). Örneğin, 2023 yılında Kazakistan Silahlı Kuvvetleri, Türkiye'den Bayraktar TB2 insansız hava araçları satın almış ve bu sistemler Kazakistan'ın askeri operasyonel kabiliyetini artırmıştır (Azman, 2021). Türk savunma şirketi ASELSAN ile Kazakistan arasında askeri iletişim sistemleri geliştirilmesi için bir ortaklık anlaşması imzalanmıştır (Aselsan Faaliyet Raporu, 2023, s.17). Ayrıca Şuşa Bildirisi, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik iş birliğinin derinleşmesine önemli bir katkı sağlamıştır. 15 Haziran 2021 tarihinde Azerbaycan'ın Şuşa şehrinde imzalanan bu bildirge, her iki ülkenin karşılıklı güvenlik çıkarlarını pekiştirmeyi ve savunma sanayiindeki ortaklıkları artırmayı hedeflemektedir. Bu anlaşma, sadece askeri ilişkilerin güçlendirilmesini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda her iki ülkenin savunma teknolojilerinde birlikte çalışmalarına da zemin hazırlamıştır (Hukuk Ansiklopedisi, 2025)

4.3.5. Dijitalleşme Alanında İş Birliği: TDT'nin 6 Kasım 2024 tarihinde Bişkek'te düzenlenen 11. Zirvesi'nde, "Türk Dünyasını Güçlendirmek: Ekonomik Entegrasyon, Sürdürülebilir Kalkınma, Dijital Gelecek ve Herkes İçin Güvenlik" teması ele alınmıştır. Zirvede, dijitalleşme alanındaki iş birliğinin artırılması ve ortak projelerin hayata geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2024). Özellikle, TDT üyeleri arasında dijital platformların entegrasyonunu sağlamak ve ortak bir dijital ekosistem oluşturmak amacıyla başlatılan "Turkoverse" adlı dijital bütünleşme projesi, Türk dünyasında dijital birleşmeyi teşvik etmeyi hedeflemektedir. Bu proje, üye ülkeler arasındaki fiziksel mesafelerin neden olduğu zorlukları azaltmayı amaçlamaktadır (Akıllı, 2022). Bunun yanı sıra, TDT üye ülkeleri arasında dijital altyapının güçlendirilmesi, e-ticaretin teşviki ve siber güvenlik alanlarında ortak çalışmalar yürütülmektedir. Bu girişimler, bölgesel dijital dönüşümü hızlandırarak ekonomik büyümeye ve rekabet gücüne katkı sağlamaktadır (Hanayi, t.y.). Ayrıca, Türk Devletleri arasında dijital dönüşümün hızlandırılması ve ekonomik büyümenin desteklenmesi amacıyla birçok yenilikçi girişim başlatılmıştır. Bu girişimlerin başında, Türk Devletleri arasında Fintek (Finansal Teknolojiler) iş birliğini teşvik etmek ve dijital ödeme sistemlerini entegre etmek üzere kurulan Türk Devletleri Fintek İş birliği Platformu yer almaktadır. Bu platform, Türk Konseyi'ne üye ülkeler arasında dijital finansal hizmetler, blockchain teknolojisi ve ödeme sistemleri gibi alanlarda iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, Türk Devletleri Fintek Platformu, iş dünyası ve finans sektörünün yanı sıra yerel startup ekosistemlerine de önemli fırsatlar sunarak girişimcilerin ve teknoloji firmalarının dijital finansal hizmetlerdeki yenilikçi çözümleri geliştirmelerini teşvik etmektedir (Yılmaz & Özbuğutu, 2024).

4.3.6. Eğitim Alanındaki İş Birlikleri: TDT, üye devletlerin eğitim bakanları arasında düzenli toplantılar gerçekleştirerek, genç Türk nesillerinin mevcut eğitim sistemlerine entegrasyonunu destekleyen özel programlar geliştirmekte ve uygulamaktadır. 2010 yılından bu yana sekiz Eğitim Bakanları Toplantısı düzenlenmiş olup, ilki 10 Ağustos 2012 tarihinde Çolpon-Ata'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılar, üye ülkeler arasında eğitim alanındaki iş birliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2025c). Ayrıca, TDT çatısı altında faaliyet gösteren Türk Akademisi, Türk dili, tarihi ve kültürü üzerine araştırmalar yaparak, ortak eğitim materyalleri geliştirmekte ve akademik değişim programları düzenlemektedir. Bu girişimler, üye ülkeler arasındaki akademik iş birliğini artırmayı hedeflemektedir.

4.3.7. Kültürel Alanındaki İş Birlikleri: Kültürel alanda, TDT, TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı) ve Türk Kültür ve Miras Vakfı gibi ilgili kuruluşlar aracılığıyla ortak projeler yürütmektedir. Bu kuruluşlar, Türk dünyasının kültürel mirasını koruma, tanıtma ve gelecek nesillere

aktarma konusunda önemli çalışmalar yapmaktadır (Türk Dünyası Atlası, t.y.). Ayrıca, "Dünya Göçebe Oyunları" gibi uluslararası etkinlikler düzenlenerek, üye ülkeler arasındaki kültürel bağlar güçlendirilmekte ve geleneksel sporlar ile kültürel değerler tanıtılmaktadır (Özpınar, 2024).

5. SONUÇ

Bu çalışma, Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluş süreci, Türkiye'nin bu süreçteki diplomatik rolü ve üretilen stratejik iş birlikleri üzerine odaklanarak, TDT'nin bölgesel ve küresel düzeydeki etkisini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Ortaya konulan bulgular, TDT'nin kuruluşu sadece tarihsel ve kültürel bağların bir sonucu olmadığını, aynı zamanda ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca TDT'nin kuruluşu üye ve gözlemci ülkelerin arasında farklı alanlarda stratejik ilişkilerin derinleşmesine ve pekişmesine katkı sağladığı gözlemlenmiştir. Ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyon çalışmaları, ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve ortak yatırım projeleri aracılığıyla güçlendirilirken, ulaşım ve lojistik alanındaki iş birlikleri de bölgesel bağlantıların artmasına katkı sağlamaktadır. Güvenlik ve savunma politikaları kapsamında gerçekleştirilen ortak tatbikatlar ve stratejik girişimler, TDT üyelerinin bölgesel istikrar ve güvenliğe sunduğu katkıyı göstermektedir. Dijitalleşme ve enerji gibi stratejik alanlarda gerçekleştirilen projeler, Türk dünyasının gelecekteki büyüme potansiyelini güçlendirmektedir. Enerji alanındaki iş birlikleri hem enerji arz güvenliğini sağlamak hem de çevresel sürdürülebilirliği desteklemek amacıyla kritik öneme sahiptir. Aynı zamanda, eğitim ve kültürel iş birlikleri sayesinde TDT üyeleri arasında halkların birbirine daha yakınlaşması ve ortak bir gelecek vizyonunun pekiştirilmesi hedeflenmektedir. Kurulan Türk Devletleri Teşkilatı, üye ve gözlemci devletler arasındaki iş birliğini sistematik bir yapıya kavuşturarak bölgesel güvenlik, ekonomik kalkınma ve kültürel entegrasyon açısından önemli bir aktör haline gelmiştir. Türkiye'nin liderlik rolü, TDT'nin uluslararası arenada daha etkin bir yapı kazanmasına katkı sağlamış ve bölgesel düzeyde iş birliğini güçlendiren mekanizmalar oluşturmuştur. Gelecekte, TDT'nin daha etkin politikalar geliştirerek bölgesel ve küresel dinamiklere daha fazla etki edebileceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

-Akçapa, M. (2023). "Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını". Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 11(34), 473-491. https://doi.org/10.33692/avrasyad.1223099

-Akgün, S. & Kenar, Ö. (2023). "The International Actor Level and Situation of Turkey's Relations with the Organization of Turkic States". Sakarya Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Dergisi, 2(2), 107-115.

-Akıllı, E. (2022) Türk Dünyasında Dijital Bütünleşme: "Turkoverse" https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-dunyasinda-dijital-butunlesme-turkoverse? Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Amirbek, A., Almasbek, A.& Makhanov, K. (2017), "Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi ve Kurumsallaşması", ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 1(3), 164-204.

-Aselsan, (2023). "2023 Faaliyet Raporu", https://wwwcdn.aselsan.com/api/file/ASELSAN_2023_FAALIYET_RAPORU_20240530.pdf? Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Avcı, E. (2018). "Türk Konseyi Kırgızistan'da başladı, Macaristan da katıldı",
https://tr.euronews.com/2018/09/03/-turk-konseyi-6-devlet-baskanlari-zirvesi-kirgizistan-da-basladi Erişim Tarihi: 19.03.2025

-Aydın, M. (2020). "Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980- 2001", (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları: İstanbul.

-Azman, K. (2021) "Kazakistan ANKA SİHA'larını 2023'e kadar teslim alacak", https://www.defenceturk.net/kazakistan-anka-sihalarini-2023e-kadar-teslim-alacak Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Bilgin, M. (2012). "21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi" içinde, "Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Bölgesel İlişkileri", (Der. Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacıoğlu ve Özlem Terzi), Der Yayınları: İstanbul.

-Business Diplomacy, (2024) "Adım Adım Türk Dünyası Birliği'ne Giderken Türk Devletleri Teşkilatı Üyelerinin Ekonomi ve Ticari İş Birliklerinin Değerlendirilmesi" https://businessdiplomacy.net/tr/adim-adim-turk-dunyasi-birligine-giderken-turk-devletleri-teskilati-uyelerinin-ekonomi-ve-ticari-is-birliklerinin-degerlendirilmesi/ Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, (2023). "21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı", Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları: Ankara.

-Çalışır, A. (2019). "Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi: Orta Asya'da Bölgesel İş birliği ve Entegrasyon" Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi.

-Çetin, N. (2020). "Central Asian States' Relations with Turkey (1991-2020)", (Ed. Murat Yorulmaz and Serdar Yılmaz), The Changing Perspectives of Central Asia in the 21st Century, Kriter Yayınları: İstanbul.

-Çetin, N. (2023). "Türk Devletleri Teşkilatı'nın Türk Dünyası İş Birliğinin Gelişmesindeki Rolü" IV. Uluslararası Türk Uygarlığı Kongresi Bildiriler Kitabı, 353-361.

-Davutoğlu, A. (2010) "Stratejik Derinlik", Küre Yayınları: İstanbul.

-Gündoğdu, S. (2023). "'Türkiye'nin Jeopolitik Açılımı: Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 266-279.

-Güngör, G. (2022) "Orta Koridor İçin Yeni Olanaklar ve Girişimler" **https://avim.org.tr/tr/Yorum/ORTA-KORIDOR-ICIN-YENI-OLANAKLAR-VE-GIRISIMLER?** Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Hanayi, Ö. (t.y.) "'Türk Devletleri Teşkilatı: Bölgesel İş birliği ve Bütünleşme Yolundaki Yeni Ufuklar" **https://www.eurasian-research.org/publication/turk-devletleri-teskilati-bolgesel-is-birligi-ve-butunlesme-yolundaki-yeni-ufuklar/?** Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Hukuk Ansiklopedisi, (2025), "Şuşa Beyannamesi" https://hukukbook.com/susa-beyannamesi/ Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Kamalov, İ. (2011). "Rusya'nın Orta Asya Politikaları", Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları: Ankara.

-Kıdırali, D.K. (2013). "'Türk Konseyi (Türk Keneşi)", (Ed. M. Turgut Demirtepe ve Murat Yılmaz), Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları: Ankara.

-Kırım Haber Ajansı, (2024). "Türkiye ve Kazakistan askeri iş birliğini güçlendirecek", https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/turkiye-ve-kazakistan-askeri-isbirligini-guclendirecek-494632 Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Musabey, P. B. (2014), "Avrasya'da Bölgesel İş birliği Sürecinden İş birliği Mekanizmasına: Türk Konseyi", Bilge Strateji, 6 (11), 133-162.

-Ongun, Y. (2022). Türk Devletleri Zirvesi: Türkiye'nin Rolü ve Rusya'nın Tavrı. https://yetkinreport.com/2022/11/16/turk-devletleri-zirvesi-turkiyenin-rolu-ve-rusyanin-tavri/ Erişim Tarihi: 05.12.2024

-Özpınar, Z.G. (2024). "Ortak Vizyonla Güçlenen Birliktelik: Türk Devletleri Teşkilatı 11. Zirvesi ve Bişkek Deklarasyonu" https://tudpam.org/ortak-vizyonla-guclenen-birliktelik-turk-devletleri-teskilati-11-zirvesi-ve-biskek-deklarasyonu/ Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Tomar, C. (2021). "Tarihi dönüm noktası: Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi", https://www.aa.com.tr/tr/analiz/tarihi-donum-noktasi-turk-dunyasi-2040-vizyon-belgesi/2425103 Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Turan, G. & Turan, İ. (2004). "'Türk Dış Politikasının Analizi" içinde, "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", (Der. Faruk Sönmezoğlu,), Der Yayınları: İstanbul.

-Türk Devletleri Teşkilatı, (2023). "Türk Devletlerinin Ekonomik Görünümü" 2023 Yıllık Raporu, https://www.turkicstates.org/tr/yayin-detay/turk-devletlerinin-ekonomik-gorunumu-2023-yillik-raporu Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Türk Devletleri Teşkilatı, (2024). "Türk Dünyasının Güçlendirilmesi: Türk Devletleri Teşkilatı On Birinci Zirvesinden Öne Çıkanlar" https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-dunyasinin-guclendirilmesi%3A-turk-devletleri-teskilati-on-birinci-zirvesi39%3Bnden-one-cikanlar Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Türk Devletleri Teşkilatı, (2025a). "Ulaştırma İş birliği" https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari-detay/4-isbirligi-birligi Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Türk Devletleri Teşkilatı, (2025b). "Enerji İş birliği" https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari-detay/11-enerji-isbirligi Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Türk Devletleri Teşkilatı, (2025c). "Eğitim İş birliği" https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari-detay/6-egitim-isbirligi Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Türk Dünyası Atlası (t.y.). "Türk Devletleri Teşkilatı" https://www.turkdunyasiatlasi.com.tr/tdt.html Erişim Tarihi: 20.03.2025

-Ünver, O.C. (2024). "Yeni Asya Jeopolitiği Bağlamında Türk Devletleri Teşkilatı", BRIQ Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi, 5(4), 386-397.

-Yılmaz E. & Özbuğutu A.C. (2024). "Türk devletleri arasında Fintek alanında iş birliği platformu kuruldu" https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turk-devletleri-arasinda-fintek-alaninda-isbirligi-platformu-kuruldu/3356541 Erişim Tarihi: 20.03.2025

TÜRK DÜNYASINDA SORUNLARIN ÇÖZÜMÜNDE DİPLOMASİNİN ROLÜ VE ETKİSİ

Mehmet Emin ERENDOR*

1. Giriş

Son dönemde yaşanan gelişmeler Türk Dünyası'nın daha etkin bir şekilde ortak tarih, dil ve kültür çerçevesinde siyasi, ekonomik ve diplomatik bağlarını güçlendiren bir bölgesel yapı haline geldiğini göstermektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri, uluslararası arenada daha aktif bir rol oynamaya başlamış ve çeşitli bölgesel entegrasyon süreçlerine katılmışlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan gibi ülkeler bağımsızlıklarını ilan ederek yeni bir uluslararası kimlik inşa etme sürecine girmişlerdir (Efegil, 2003, s. 17). Bu süreçte, bölgesel iş birlikleri ve ortak siyasi vizyonlar oluşturma yönündeki girişimler hız kazanmış, Türk Dünyası'ndaki ülkeler arası ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik çeşitli örgütler ve platformlar geliştirilmiştir.

Bu bağlamda 1992 yılında başlatılan Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri, Türk Dünyası ülkeleri arasında diplomatik, ekonomik ve kültürel iş birliğinin temelini oluşturmuştur. 1992 yılından itibaren belirli aralıklarla da olsa devam eden bu Zirveler sonucunda 2009 yılında Nahçıvan Anlaşması ile Türk Konseyi kurulmuştur. Türk Konseyinin oluşturulması 1992 yılından bu yana devam eden Zirvelerin kurumsallaşmasına imkân tanımıştır ve bu sayede üye ülkeler arasındaki ilişkilerin de daha fazla derinleşmesi amaçlanmıştır (Akçapa, 2023, s. 477). 2021 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen İstanbul Zirvesi ise örgütün isminin Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) olarak değiştirilmesine imkân tanımışken bu Zirve'de alınan kararlar ile örgütün her alandaki etkinliğinin artırılmasına yönelik de çalışmalar başlamıştır. TDT'nin daha aktif ve etkin bir teşkilat olarak kurulması Türk Dünyasında devletler arasındaki iş birliğinin kurumsallaşması için önemli bir adım olarak değerlendirmek gerekmektedir fakat asıl belirtilmesi gereken olgu teşkilatın geleceğine yönelik genel çerçevenin çizilmesi ve sadece siyasi alanda değil ekonomik, kültürel ve güvenlik alanlarında da iş birliğini geliştirmeye yönelik çeşitli projelerin oluşturulmasına yönelik üye ülkeler arasındaki koordinasyonun da sağlanması önemlidir. 2021'den günümüze kadar geçen dönem içerisinde Teşkilatın faaliyetleri ve etkisi değerlendirildiğinde kısa sürede ciddi adımların ve iş birliğinin sağlandığı söylenebilir.

Belirtilen bu olgular Türk Dünyası ülkeleri arasında sorunların olmadığı anlamına da gelmemektedir. Üye ülkeler arasında özellikle 2020'li yıllara kadar iş birliği ve entegrasyon sürecini zedeleyen ya da etkileyen sorunların olduğu da bir gerçektir. Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan arasında ciddi sınır sorunları ve su kaynakları paylaşımı sorunu bulunmaktadır (Joldoshov, 2021). Ayrıca bu devletlerin bölgede bulunan diğer devletler ile de sorunlarının olması iş birliği ve entegrasyon sürecini etkilemiştir. Türkistan bölgesinde özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından çizilen sınırlar,

* Doç. Dr., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, merendor@atu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8467-0743

bazı bölgelerde tartışmalara ve zaman zaman silahlı çatışmalara yol açmıştır. Bu sınır sorunları farklı tarihlerde imzalanan tarihsel belgelerin bölge devletleri tarafından gündeme getirilmesi ve ortak bir yolun bulunamaması sonucu günümüze kadar devam etmiştir. Özellikle Kırgızistan-Tacikistan, Kırgızistan-Özbekistan ve Kazakistan-Özbekistan arasındaki sınır ihtilafları bölgesel güvenliği ve iş birliğini tehdit eden önemli meseleler arasında yer almaktadır (Yılmaz, 2021, s. 256).

Kırgızistan ile Tacikistan arasındaki sınır anlaşmazlıkları zamana zaman iki ülke arasında özellikle Batken bölgesinde çatışmalara neden olmuş ve bölgesel istikrarı da etkilemiştir. Kırgızistan ile Özbekistan arasında da uzun yıllardır sınır sorunları yaşanmış, ancak son dönemde diplomatik girişimler sayesinde taraflar arasında anlaşmalar imzalanarak sınır sorunu 2025 yılında çözülmüştür.

1992 yılından günümüze kadar gelinen süreç içerisinde diplomasinin hem geleneksel hem de modern yöntemlerle anlaşmazlıkların çözümünde kritik rol oynadığı açıkça görülmektedir. 2021 yılında gerçekleştirilen İstanbul Zirvesi sonrası Türk Dünyası ülkeleri arasındaki sorunların çözümünde de ikili görüşmelerin ve diplomasi zirvelerinin etkin olduğu açıkça görülmektedir. TDT her ne kadar bu sorunların çözümü için aktif rol almamış olsa da teşkilat bünyesinde oluşturulan yapı ülkelerin daha aktif bir şekilde görüşmesine imkân tanıyarak diplomasinin etkinliğini artırmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, Türk Dünyası'ndaki bölgesel sorunların çözümünde diplomasi mekanizmalarının rolünü derinlemesine analiz etmektir. Türk Dünyası, tarih boyunca ortak kültürel, dilsel ve ekonomik bağlarla şekillenen bir coğrafyada yer almasına rağmen bölgedeki sınır ihtilafları, su kaynaklarının paylaşımı, ekonomik entegrasyon eksiklikleri ve güvenlik tehditleri gibi sorunlar, ülkeler arası ilişkileri zaman zaman gerginleştirebilmekte ve bölgesel istikrarı tehdit edebilmektedir. Bu noktada, diplomasi, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümünde kritik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu sebeple yukarıda da belirtildiği üzere temel olarak Türk Dünyası'ndaki sınır sorunlarının çözümünde diplomasinin oynadığı rol analiz edilerek; TDT'nin de bölgesel güvenlik ve iş birliği süreçlerine olan katkıları incelenecektir. Çalışma kapsamında, Kırgızistan-Tacikistan ve Kırgızistan-Özbekistan arasındaki sınır sorunlarının çözümüne yönelik geliştirilen diplomatik girişimler değerlendirilecek, diplomatik iş birliğinin Türk Dünyası'ndaki barış, istikrar ve ekonomik kalkınmaya etkileri irdelenecektir.

2. Türk Dünyasında Sınır Sorunları

Burada belirtilmesi gereken en temel nokta Türk Dünyasında yaşanan sınır sorunları nasıl bir tarihsel arka plana sahiptir? sorusunun cevabını bulmaktır. Çünkü günümüze kadar etki eden bu sorunların nasıl başladığını anlamadan çözüme ya da diplomatik başarıları analiz etmek mümkün değildir. Daha önce de belirtildiği üzere bölgedeki Türk Cumhuriyetlerinin sınırları, büyük ölçüde Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından belirlenmiştir, ancak, Sovyetler döneminde etnik ve coğrafi dinamikler dikkate alınmadan çizilen sınırlar, bağımsızlık sonrası dönemde çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, Fergana Vadisine komşu olan Kırgızistan ile Tacikistan arasındaki Batken bölgesi ve Kırgızistan-Özbekistan sınır hattında yaşanan gerilimler, bölgedeki sınır belirleme süreçlerinin ne denli hassas olduğunu göstermektedir.

Joldoshov çalışmasında bölge ülkelerinin sınırlarının 1924 yılında belirlenmeye başlandığını ve 1936 yılında sonuçlandığını belirtmekle birlikte belirlenen bu sınırların Sovyetler Birliği'nin ülke içi idari sınır niteliği taşıdığını ve bu nedenle de dönemsel olarak sınırların yeniden düzenlendiğini de belirtmiştir (Joldoshov, 2021, ss. 32-33). Bu kapsamda değerlendirildiğinde Sovyetler Birliği döneminde belirlenen sınırların günümüzdeki sınır sorunlarının temelini oluşturduğunu söylemek doğru olacaktır. Çünkü dönemsel olarak yapılan sınır değişiklikleri Soğuk Savaş sonrasında bölge ülkeleri

tarafından kendi lehlerine olan anlaşmalar baz alınarak yeniden gündeme getirilmiş ve bu durum da doğal olarak sınır sorunlarının uzun süre devam etmesine neden olmuştur.

Burada belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise bölge ülkelerinin kendi aralarında sınır sorunu olduğu gibi bölgenin en güçlü devletlerinden birisi olan Çin ile de sınır sorunları olması fakat Çin'in daha erken davranarak bu sorunu ortadan kaldırmasıdır. Fakat Türk Cumhuriyetlerinin kendi aralarındaki sınır sorunları ise etnik ve coğrafi gerçekliklere tam olarak uygun olmadığı için birçok anlaşmazlığa neden olmuş ve çözülmesi de uzun zaman almıştır. Özellikle Kırgızistan-Tacikistan ve Kırgızistan-Özbekistan arasındaki sınır problemleri, zaman zaman gerginliklere ve hatta silahlı çatışmalara yol açmıştır. Ancak son dönemde atılan diplomatik adımlar ve ikili görüşmeler sayesinde bu sorunların çözümüne yönelik önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Kırgızistan ile Tacikistan arasındaki sınır sorunlarının çözümüne yönelik görüşmeler bölgedeki diğer ülkelerle de olduğu 2001 yılından sonra başlamıştır. Bölgedeki diğer ülkelere nazaran 900 km'den fazla bir sınır uzunluğuna sahip olan iki ülke arasındaki sorunların çözümü de bir o kadar zorlu olmuştur (Akıncı & Akzholova, 2023, s. 141). İki ülke arasındaki sınır sorunlarının temelini Batken bölgesi oluşturmaktadır. Bu bölgede iki ülke arasında 2001 yılından 2023 yılına kadar çok fazla çatışma yaşanmış ve sorunun çözümüne yönelik girişimler de bu çatışmalar nedeniyle kısmen kesintiye uğramıştır. Özellikle 2021 yılında yaşanan çatışmalar bölge de ciddi insani krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Serbest & Markisova, 2022). İki ülke arasında ciddi problemlerin yaşandığı bu çatışmalarda bölge ülkeleri Kırgızistan'a olan desteklerini açıklamış fakat diğer taraftan da bu çatışmaların bölge güvenliğine olumsuz etkileri olduğunu belirterek çatışmaların bir an önce durdurulması gerektiğini de iletmişlerdir.

İki ülke arasındaki çatışmalar durmuş olsa da 2022 yılında çatışmalar tekrardan başlamıştır ("Kırgızistan-Tacikistan sınırında çatışma çıktı", 2022). Bu çatışmaların yaşanması ile birlikte iki ülke arasında yeniden sınır sorunlarının çözümüne yönelik girişimler başlamıştır. Bu çatışmaların bir diğer önemli yanı ise Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sadır Caparov'un bölgedeki sınır sorunlarını Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda gündeme getirmesi ve sorunun çözümü için her türlü adımı atmaya hazır olduklarını belirtmesidir (Akıncı & Akzholova, 2023, s. 146). Bu çağrıdan sonra iki ülke arasında sınır sorunlarının çözümüne yönelik heyet oluşturulmuş ve 2023 yılına kadar iki ülke arasındaki sınır sorunlarının 889 km'lik kısmının belirlenmesine yönelik anlaşmanın sağlandığı belirtilmiştir ("Tacikistan ile Kırgızistan, 2023'te tartışmalı sınırın 169,48 kilometresini belirledi", 2024). Bu anlaşmadan sonra da iki ülke arasında kalan bölgelerdeki sorunların çözümüne yönelik görüşmeler devam etmiş ve bu bağlamda da 13 Mart 2025 tarihinde iki ülke arasındaki sınır sorunlarının ortadan kaldırılması için iki ülke Cumhurbaşkanı Bişkek'te tarihî belgeyi imzalayarak sorunu tamamen ortadan kaldırmış ("Kırgızistan Cumhurbaşkanı Caparov, Tacikistan ile sınır anlaşmasını onayladı", 2025), Kırgızistan Meclisi de 19 Mart tarihinde anlaşmayı onaylamıştır ("Kırgızistan Meclisi Tacikistan ile Sınır Anlaşmasını Kabul Etti", 2025).

Kırgızistan ile Özbekistan arasındaki sınır sorunları genellikle su kaynaklarının paylaşımı ve stratejik bölgelerin kontrolü konularında yoğunlaşmaktadır. İki ülkenin de Fergana Vadisine komşu olması ve bölgenin önemli su kaynakları ile tarım alanlarına ev sahipliği yapması iki ülke arasındaki sorunların çözümünü etkilemiştir. İki ülke arasında sınır sorunlarının çözümüne yönelik 2021 yılında görüşmeler başlamış ve 2022 yılında iki ülke arasında imzalanan sınır anlaşmaları çerçevesinde, sınır belirleme süreci büyük ölçüde tamamlanmış ve imzalanan anlaşmalar Kasım 2022'de her iki ülke parlamentosunda onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Çalışkan, 2023).

Sonuç ve Değerlendirme

Bölge ülkeleri arasındaki sınır sorunlarını sadece toprak paylaşımı olarak değerlendirmek sorunun etkin bir şekilde ele alınmasını ve analiz edilmesini zorlaştırmaktadır. Bölge ülkeleri dünyanın en değerli vadilerinden birisi olan Fergana Vadisine komşudurlar ve bölgenin sahip olduğu su kaynakları ve tarım alanları sınır sorunlarının ekonomik açıdan da ele alınma zorunluluğunu ön plana çıkarmaktadır.

Bölge ülkelerinden Kazakistan ve Türkmenistan ciddi oranda doğal kaynaklara sahiptirler ve bu nedenle de ekonomik açıdan bölgedeki diğer ülkelerden bir nebze de olsa ayrılmaktadırlar fakat tarım alanların varlığı ve su kaynaklarının kıtlığı bölge ülkeleri arasındaki sorunların çözümünde en öncelikli olarak düşünülmesi gereken konulardır. Diğer taraftan bölgenin sahip olduğu stratejik konum sorunların çözümünü zorlaştırsa da diğer taraftan lider profili ve liderlerin sorunların çözümüne olan yaklaşımları da sorunların çözümü için en önemli etkenlerden birisidir.

2021 yılında Sadyr Japarov'un Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olması bölgenin dinamiklerini önemli ölçüde olumlu olarak etkileyen olgulardan birisidir. Sorunların çözümüne yönelik askeri metotlardan ziyade diplomasiye önem vermesi ve bölge ülkeleri ile olan sorunları uluslararası platformlarda da diler getirmesi aslında sorunların daha hızlı ve etkin bir şekilde çözülmesi için süreci etkilemiştir. Keza Özbekistan'da da 2016 yılından itibaren Cumhurbaşkanı olan Şevket Mirziyoyev'in varlığı da ülkenin diğer ülkelerle olan ilişkilerini olumlu yönde etkilemiş ve sorunların çözümü için diplomatik kanalları her zaman açık tutmuştur.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde Türk Dünyasında yaşanan sınır sorunlarının, su paylaşımı sorunlarının ve ekonomik entegrasyon süreçlerinin diplomatik kanallar aracılığıyla çözülmesi bölgesel dayanışma olgusunu da güçlendirmiştir. Özellikle Kırgızistan-Tacikistan ve Kırgızistan-Özbekistan arasındaki sınır anlaşmazlıklarının diplomatik yöntemlerle çözülmesi, Türk Dünyası'ndaki istikrar ve güvenlik açısından önemli bir kazanım olmuştur. Bu süreçlerde TDT bünyesinde her ne kadar doğrudan bir etki olmasa da örgüt bünyesinde devletlerin bir arada olması ve iletişim halinde faaliyette bulunmaları da üye ülkeler arasındaki iş birliğini derinleştirmiştir.

Bölgede bulunan sorunların diplomasi aracılığıyla çözülmesi bölgesel istikrarın korunması ve ekonomik entegrasyonun sağlanması, Türk Dünyası'nın küresel düzeyde daha etkin bir aktör haline gelmesini de etkileyecek ve derinleştirecektir. Ortak ticaret anlaşmaları, ulaştırma ve enerji altyapısı projeleri ile ekonomik iş birliği daha farklı alanlara da kayabilecektir.

Gelecek perspektifi bağlamında bu sorunların çözümü değerlendirildiğinde, Türk Dünyası'nda diplomatik iş birliğinin daha da artması, bölgesel dayanışmayı güçlendirecek ve ortak çıkarlar doğrultusunda daha etkin bir yapı oluşturacaktır. Ekonomik entegrasyonun derinleşmesiyle birlikte, enerji iş birliği, altyapı projeleri ve güvenlik stratejileri daha büyük bir önem kazanacaktır. Bu durum aynı zamanda TDT'nin kurumsal kapasitesinin artırılması ve diplomatik mekanizmalarının daha etkin hale getirilmesi, bölgesel barış ve kalkınmaya uzun vadede önemli katkılar sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Türk Dünyası'ndaki sınır ihtilaflarının çözümü ve ekonomik entegrasyon süreçlerinin güçlendirilmesi, bölgesel istikrar açısından kritik bir öneme sahiptir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın bu süreçlerdeki etkinliği artırılmalı, diplomatik girişimlerin kapsamı genişletilmeli ve bölgesel dayanışma daha sağlam temeller üzerine inşa edilmelidir. Uzun vadede, Türk Dünyası'ndaki diplomatik iş birliği, bölgesel barış ve kalkınmaya önemli katkılar sağlayarak küresel düzeyde de etkisini artırabilecektir.

KAYNAKÇA

Akçapa, M. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi: Teşkilatın Dünü, Bugünü ve Yarını. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, *11*(34), 473-491. https://doi.org/10.33692/avrasyad.1223099

Akıncı, A., & Akzholova, A. (2023). Kırgızistan ve Tacikistan Arasındaki Sınır Sorunları. *Yeni Türkiye*, *29*, 141-151.

Çalışkan, B. (2023). Özbekistan Ve Kırgızistan Arasındaki Sınır Anlaşmasının Getirdikleri. Geliş tarihi 30 Mart 2025, gönderen İnsamer.com website: https://www.insamer.com/tr/ozbekistan-ve-kirgizistan-arasindaki-sinir-anlasmasinin-getirdikleri.html

Efegil, E. (2003). *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları (Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite)*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Joldoshov, A. (2021). Kırgızistan'ın Özbekistan ve Tacikistan ile Sınır ve Su Paylaşım Sorunları: Fergana Vadisi Çıkmazı. *Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler*, 31.

Kırgızistan Cumhurbaşkanı Caparov, Tacikistan ile sınır anlaşmasını onayladı. (2025, Mart 26). Geliş tarihi 30 Mart 2025, gönderen TRT Avaz website: https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kirgizistan-cumhurbaskani-caparov-tacikistan-ile-sinir-anlasmasini-onayladi/67e3ec972370a3c668d0a634

Kırgızistan Meclisi Tacikistan ile Sınır Anlaşmasını Kabul Etti. (2025, Mart 19). Geliş tarihi 30 Mart 2025, gönderen Anadolu Ajansı website: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistan-meclisi-tacikistan-ile-sinir-anlasmasini-kabul-etti/3514056

Kırgızistan-Tacikistan sınırında çatışma çıktı. (2022, Eylül 14). Geliş tarihi 30 Mart 2025, gönderen Euronews website: https://tr.euronews.com/2022/09/14/kirgizistan-tacikistan-sinirinda-catisma-cikti

Serbest, M. B., & Markisova, Z. (2022). Sovyetler Birliği Döneminden Günümüze Kırgızistan-Tacikistan Su Sorunları. *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi*, *2*(2), 95-110.

Tacikistan ile Kırgızistan, 2023'te tartışmalı sınırın 169,48 kilometresini belirledi. (2024, Şubat 9). Geliş tarihi 30 Mart 2025, gönderen https://www.trthaber.com/haber/dunya/tacikistan-ile-kirgizistan-2023te-tartismali-sinirin-16948-kilometresini-belirledi-835785.html

Yılmaz, A. N. (2021). Bağımsızlıklarının 30. Yılında Türkistan Coğrafyasındaki Türk Cumhuriyetlerinin Durumu ve Değerlendirilmesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, *129*(255), 253-314.

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN COĞRAFİ BAĞLANTISI ÜZERİNDEN TÜRK DÜNYASI JEOPOLİTİĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

Taner GÜR*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti Devleti coğrafi konumu nedeniyle birçok avantaja sahip olan ve ayrıca Sovyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması sonucu Türkistan (Orta Asya) bağlantısını sağlayan Ermenistan, Gürcistan ve Nahçıvan (Azerbaycan) ile sınır komşusu olan önemli bir ülke konumundadır. Tarihi ve kültürel açıdan Türkistan ile bağlarını koparmayan Türkiye, Sovyetlerin dağılışına kadar dâhil olduğu NATO konsepti gereği bu coğrafya ile tek taraflı bir politika izleyememiş ve istenilen düzeyde bir etkileşime geçememiştir. 1992 yılının başında SSCB'nin resmi olarak çöküşü ve ortaya çıkan yeni coğrafi sınırlar sahip olduğu değerler ile Türkiye'ye bölgede etkin olacak yeni fırsatlar getirmiştir. Türk Dünyası içinde hep bağımsız kalması ve bunun için büyük bedeller ödeyen Türkiye, uzun yıllar Çarlık ve SSCB'nin siyasi-askeri baskılarına maruz kalmış Türkistan'daki soydaşları için bir lokomotif olarak görülmüştür. Günümüz siyasetinin önemli bir aktörü olan Türkiye, Kafkasya-Türkistan Satranç tahtasında izlediği siyaset ile uluslararası demokratik değerlere saygı duyması ve politik ilkelere uygun hareket etmesi onu bölgede farklı bir rol almaya teşvik etmiştir. Hazar Denizi'nde Azerbaycan'ın sahip olduğu ekonomik zenginlikler, deniz ulaşımıyla birlikte Türkiye'nin Asya-Avrupa arasındaki transit olma rolü gibi etkenler bu coğrafyada her iki ülkeye stratejik avantaj ve sorumluluklar yüklemiştir (Chalabashvili, 2022, s. 293-308; Cornell, 2017, s. 92).

1. Asya'ya Uzanan Yolda Türkiye ve Azerbaycan'ın Coğrafi Konumu

Tarihi ve kültürel unsurlarıyla Türkiye ve Azerbaycan devletleri Avrasya'nın stratejik kalpgah bölgesinde yer alarak Türk dünyasının fiziki bağını sağlayan kritik ülke konumundadır. İki ülke arasındaki doğrudan fiziki bağlantı ve ekonomik, kültürel iş birlikleri, Türk dünyasının daha güçlü bir jeopolitik yapı oluşturması açısından büyük önem arz etmektedir. Çarlık Rusya Türkiye'nin doğrudan Türkistan'daki soydaşlarına ulaşabilecek bağlantıyı kesmek adına Ermenistan üzerinden politikalar üretmiştir. Bu durum aynı zamanda bölgede kendi varlığını güçlendirmeye çalışan İran'ın da çıkarlarına uygun düşmüştür. Nitekim 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmalarıyla Aras nehri sınır kabul edilerek Azerbaycan toprakları Rusya ile İran arasında paylaşılmıştır. Doğal olarak Anadolu ile fiziki bağları kesilen Türkiye uzun yıllar Türkistan ile üst düzey bir etkileşime giremedi (Karimov, 2018, s. 89).

Bu durum SSCB'nin çöküşüyle son bulmuş Türkiye Nahçıvan (Azerbaycan) ve Gürcistan üzerinden Türkistan ile bağ kurmaya çalışmıştır. Kritik bir coğrafyada bulunan Türkiye-Azerbaycan ilişkileri başta enerji koridorları, siyasi-sosyal ve ekonomik açıdan çok önemlidir. Türkiye, Azerbaycan

* Dr., Tarih ABD., Bağımsız Arşt., Orcid ID:0000-0002-0424-9642, fatihtaner44@gmail.com, Kayseri-Türkiye.

üzerinden Orta Asya ve Çin'e uzanan yollar için bir bağlantı noktasıdır. Yine Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan modern İpek Yolu'nun da bir parçasıdır. Bu hat, Türk Dünyası'nın ticaret ağlarını genişletmekte ve ekonomik entegrasyonunu desteklemektedir. Aynı kapsamda Bakü-Tiflis-Kars modern demiryolu projesi ilgili hatta kesintisiz ulaşımı sağlamaktadır. İlaveten Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı ve Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) gibi stratejik projeler Türkiye ve Azerbaycan'ın önayak olduğu somut örneklerdir (Austvik ve Rzayeva, 2017, s. 539-547). Bu enerji hatları sadece bölge ülkelerinin değil aynı zamanda Avrupa'nın da enerji güvenliğini sağlamada kritik bir rol üstlenmiştir. Bununla birlikte bölgedeki bazı politik zorluklara rağmen açılma işlemlerine başlanan Zengezur Koridoru'nun hayata geçirilmesiyle Türk dünyasının fiziki bağlantısı da doğrudan güçlenmiş olacak ve bu durum Türk dünyasının küresel ticaretteki rolünü de doğrudan yükseltecektir (Yılmaz, 2020, s. 45-65). Bahse konu tüm coğrafi ve siyasi avantajların yanında göz önüne alınması gereken bölgesel dinamikler ve zorluklar da bulunmaktadır. Türkistan'ı çevreleyen İran, Rusya ve Çin dâhil bu stratejik bölgede ulusal çıkarlarını korumaya çalışmaktadırlar. Bilhassa Kafkasya'daki Türkiye-Azerbaycan iş birliği İran'ı kaygılandırmakta olup Ermenistan politikalarına bu nedenle destek verildiği bilinmektedir. Yine eski Sovyet coğrafyası olması babında Rusya bölgede olan etkinliğini korumak için Türkiye-İran-Çin üçgeninde denge politikalarına ağırlık vermekte, nitekim Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gerginliklerde konjoktüre uygun politikalar izlediği görülmektedir.

2. Tarihi Süreçte Türk-Azerbaycan İlişkileri ve Türk Dünyasına olan Etkileri

Kafkasya hinterlandında öne çıkan ülkeler olarak Türkiye ve Azerbaycan'ın dış politikalarında uyguladığı "tek millet, iki devlet" anlayışı ile geliştirdiği ilişkiler günümüz Türk Devletleri Teşkilatı'nın oluşumuna da önemli katkılar sağlamıştır. Bu teşkilat genel manada Türk dilleri konuşan devletler arasındaki kapsamlı iş birliğini teşvik etmek, siyasi-sosyal, iktisadi ve kültürel etkileşimleri güçlendirme misyonunu üstlenmiştir. Buradan bakıldığında bölgedeki Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkilerin etki çarpanın ne denli önemli olduğu ve çevresindeki ülkeleri nasıl etkilediği açıkça ortaya çıkmaktadır (Cornell, 2017, s. 92-99).

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki tarihsel bağlara bakıldığında Selçuklu dönemine kadar giden bir etkileşimin olduğu rahatlıkla görülmektedir. Selçukluların XI. yy. başlarında Azerbaycan'da varlık göstermesiyle birlikte iki bölge arasında ticari, kültürel ve siyasi ilişkiler derinleşmiştir (Gökdemir, 2015, s. 78). Akabinde Osmanlı ve Safevi devletleri döneminde bölge üzerinde zaman zaman rekabet söz konusu olmuştur. XIX yüzyılda Çarlık Rusya'nın Azerbaycan'ı ele geçirmesi sonucu bu Anadolu-Azerbaycan ilişkileri yüksek oranda sınırlanmıştır. Ancak, 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olmuştur (Hasanov, 2012, s. 112). Bu dönemde dikkat çeken diğer bir husus Milli Mücadele içinde olan Türkiye'nin Azerbaycan'ı ve de Kafkasya'yı yalnız bırakmaması olmuştur. Kazım Karabekir'in telkiniyle Mustafa Kemal Paşa'nın Bakü'ye Büyükelçi olarak görevlendirdiği Memduh Şevket (Esendal) Bey'e yazdığı aşağıdaki direktif bu açıdan mühim içerik taşımaktadır:

Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kafkasya'nın Diğer Cumhuriyetleri Nezdinde TBMM Hükumeti Mümessili Mutemedi Olan Memduh Şevket Beyefendiye Talimat; Ankara, 15-8-1336 (1920). Esasen Azerbaycan'da ifa-yı vazife edeceksiniz; fakat Hazer Denizi ile Karadeniz arasındaki berzah, kadimen birçok akvama makar (yer-bölge) olduğu gibi, bugün de Azerbaycan, Gürcü ve Ermeni Hükumetlerine mekân olup, aralarında dahi pek şiddetli ihtilafat ve pek muğlak hudut mesaili mevcut olduğundan ve bu mühim hadisatın hassaten bugün "Türkiye ile şiddetli alakası bahir bulunduğundan, yalnız Azerbaycan ahvali ile iktifa olunmayarak bütün berzah üzerinde cereyan eden vakayi umumiyi bir nazar altında bulundurmak ve ehemmiyeti mahsusayı haiz görünen hadisat kabil olduğu kadar yakından takip ve

tetkik olunarak, Hariciye Vekaleti'ne mümkün olan süratle malumat ita kılınması iktiza eder (Saray, 1995, s. 9; Şimşir, 1993, s. 397).

şeklindeki talimat siyasi ve politik açıdan M. Kemal'in (Atatürk) Azerbaycan ile çevresindeki coğrafyasına duyduğu ilgi ve yakınlığı gözler önüne sergilemektedir. Görüleceği üzere Türkiye ve Azerbaycan, tarih boyunca ortak kültüre, dile ve etnik köklere sahip iki kardeş ülke konumunu, her halükârda korumaya ve canlı tutmaya özen göstermiştir. Bu bağlar Türk dünyasının genel sosyo-kültürel yapısı üzerinde de önemli bir etkiye sahip olmuştur. (DAB:571/35933-141639-247; Çelik, 2019, s. 45).

Tarihsel süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğu, Safeviler ve Sovyetler Birliği gibi farklı siyasi yapılar altında yer alan Azerbaycan, 1991'de bağımsızlığını kazanmasıyla Türkiye ile ilişkilerini daha da güçlendirmiştir (Smith, 2010, s. 45). Nitekim Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan, Türk dünyasıyla olan bağlarını büyük ölçüde kaybetmiş, ancak bu dönemde de dil ve kültürel bağlar çeşitli yollarla korunmaya çalışılmıştır (Karimov, 2018, s. 89). 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Azerbaycan yeniden bağımsızlığını kazanarak Türkiye ile sıkı ilişkiler kurmuştur. Bu süreçte, iki ülke arasındaki ekonomik ve askeri ortaklıklar öne çıkmıştır. 2020 Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Azerbaycan'ın haklı davasına açıktan verdiği destek bu bağların ne kadar güçlü olduğunu göstermiştir (Yılmaz, 2021, s. 134). Bununla birlikte Türkiye ve Azerbaycan'ın yakın ilişkileri, Türk dünyasının entegrasyonuna da önemli katkılar sağlamaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı gibi yapılar, Türk dünyasının ekonomik ve siyasi bütünleşmesini teşvik etmektedir (Demir, 2022, s. 56). İki ülke arasındaki stratejik iş birlikleri, Orta Asya'daki Türk devletleri için de bir model oluşturmaktadır.

Sonuç ve öneriler

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki coğrafi bağlantı, Türk dünyası jeopolitiğinin merkezinde yer almaktadır. Bu stratejik bağlantı, bölgesel istikrarı, ekonomik kalkınmaları ve kültürel birliği destekleyen temel bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Her iki ülke de enerji nakil hatları ve ulaştırma projeleriyle Türk Dünyası'nın ekonomik entegrasyonuna katkıda bulunmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki coğrafi bağlantı Türk dünyasının birliği için de kritik bir öneme sahiptir. Bu manada Nahçıvan Koridoru gibi stratejik unsurların Türk dünyası jeopolitiğini şekillendiren temel etkenlerden biri olduğu aşikârdır. Türk devletleri arasında ekonomik birlikteliği artıracak projelere yatırım yapılması ve bölgesel güvenliği artırmaya yönelik ortak savunma politikalarının geliştirilmesi elzemdir. Türkiye ve Azerbaycan'ın coğrafi konumları ve stratejik ortaklıkları, Türk dünyasının jeopolitik önemini de artırmaktadır. Bu ülkelerin fiziki bağlantıları, Türk dünyası için bütünleşmiş bir ekonomik ve siyasi güç merkezi oluşturmanın yolunu açmaktadır. Ortak tarih, dil ve kültür temelinde şekillenen bu iş birliği, ekonomik ve stratejik kazanımlara dönüştürülmektedir. İlaveten enerji hatlarının yanı sıra ulaşım ve ticaret ağlarının geliştirilmesi, Türk dünyasına küresel ölçekte daha etkin olma ve aktif politikalar yürütme olanakları sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Austvik, O., & Rzayeva, G. (2017). *Turkey in The Geopolitics of Energy*. 107.

Chalabashvılı, V. (2022). Turkey's "Chess Party" İn The South Caucasus. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi (USBED)*, 4 (6).

Çelik, M. (2019). *Türk Devletleri Teşkilatı ve Jeopolitik Önemi*. İstanbul: XYZ Yayınları.

Demir, A. (2022). *Türk Dünyasında Entegrasyon Süreçleri*. Ankara: Bilge Yayınevi.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB): 571/35933-141639-247 /1925-03-19.

Gökdemir, H. (2015). *Osmanlı-Safevi İlişkileri ve Azerbaycan*. İstanbul: Tarih Araştırmaları Enstitüsü.

Hasanov, E. (2012). *Bağımsız Azerbaycan'ın Kuruluşu ve Türkiye ile İlişkileri*. Bakü: Azerbaycan Devlet Yayınları.

Karimov, R. (2018). *Sovyetler Döneminde Azerbaycan Kimliği*. Moskova: Akademik Basın.

Saray, M. (1995). *Atatürk ve Türk Dünyası*. Ankara: TTK. Yayınları.
Smith, J. (2010). *Turkic Relations: A Historical Perspective*. New York: Global Press.
Şimşir, B. N. (1993). *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*. I, Ankara: TTK.
Yılmaz, B. (2021). *Karabağ Savaşı ve Türk-Azerbaycan Stratejik Ortaklığı*. Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi.
Yılmaz, T. (2020). "Türkiye ve Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu." *Kafkas Araştırmaları Dergisi*, 15 (3).

Ekler

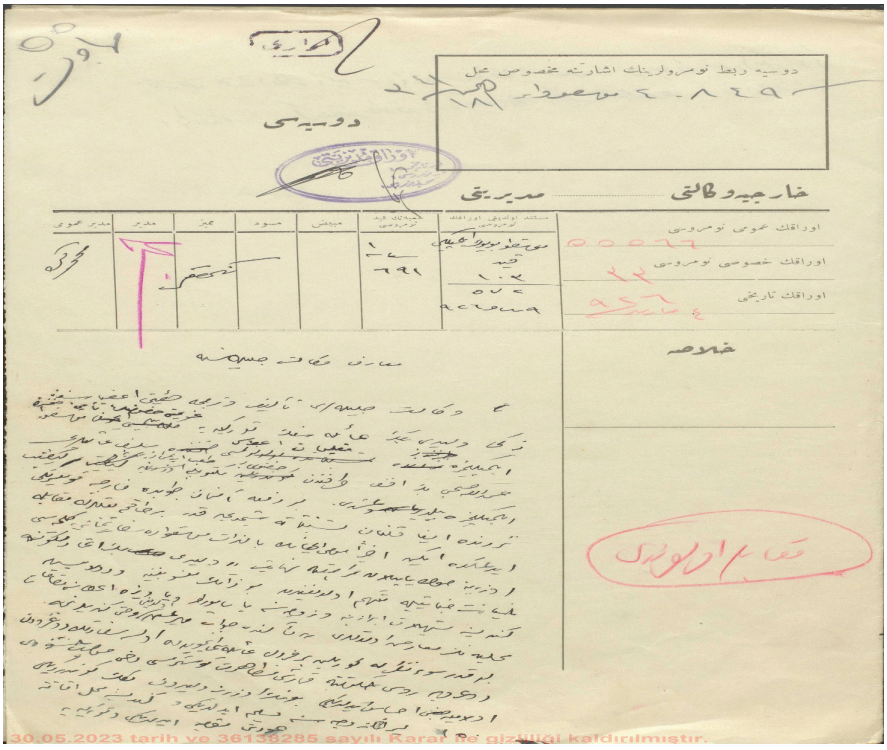

Ek. 1) Eski Azerbaycan Millet Meclisi Başkanı Resulzade Emin Bey ile Mehmed Ali Dadaşef ve Abbas Kulu Veliyef`in Türkiye`ye gelmelerine müsade edildiğinden pasaportlarının vize edilmesi. Bkz., Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB): 571/35933-141639-247 /1925-03-19.

Ek 2) Zangezur koridoru ve faaliyete girmesi ile etkileyeceği bölgeler. Bkz., https://www.bbc.com/turkce/articles/c1ln9n837j1o (Erişim tarihi: 15.03.2025)

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN ULUSLARARASI SİSTEME ENTEGRASYONU / KATILIMI: SINIRLAR VE OLANAKLAR

Niyazi İPEK*

Giriş

20. yüzyıl, son çeyreğinde yaşanan büyük değişimlerle, yeni gelişmelere gebe olarak sona erdi. Değişimlerin tetikleyicisi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin tarih sahnesinden çekilmesiydi. Bu değişim sistem düzeyinde çeşitli süreçleri tetikledi ve nihayetinde bazı aktörler uluslararası ilişkiler sisteminden çekilirken bazıları da sisteme dahil oldu. Bu süreçte Türk Dünyası, küresel ölçekte yaşanan değişimlerin ve bölgede oluşan güç boşluğu koşullarında kurumsallaşmaya başladı. Kendi güç biriktirme alanına sahip olan ve bugün Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) olarak adlandırılan örgüt, kurumsal kimliğini ve jeopolitik varlığını inşa etmeye devam etmektedir. Kurumsal yapısını hızla inşa eden ve uluslararası aktör olarak sistemde yerini almaya başlayan Türk Dünyası, uluslararası aktör olma yolunca ciddi mesafeler kat etmektedir.

Ne var ki bu sürecin başarısı yalnızca Türk Dünyasını kurumsallaştıran ve Türk Devletleri Teşkilatı adı altında uluslararası aktör haline getiren Türk devletlerinin çabasına bağlı değildir. Bölgede kendi ulusa çıkarını tanımlayan ve hatta bölgeyi kendi beka stratejisi içinde gören Rusya Federasyonu (Rusya), Çin Halk Cumhuriyeti (Çin), Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İran İslam Cumhuriyeti (İran) gibi bölgesel ve küresel aktörler bulunmaktadır. Genelde Türk Dünyasının ve özelde Türk Devletleri Teşkilatının kurumsal ve aktörlük başarısı, adı anılan devletler ile geliştirilecek ikili çok çok taraflı ilişkilerdeki çıkar ve tehdit dengesine bağlı görünmektedir. Türk Devletleri Teşkilatının uluslararası sisteme entegrasyonu, öncelikli olarak aktörlük kabiliyetini geliştirmesi ile sıkı ilişki içindedir.

Bu çalışma, küçük devlet teorisi ekseninde ve alt-sistem analizi bağlamında ele alınacaktır. Bu kapsamda TDT'nin üyeleri, Rusya, ABD ve Çin gibi küresel aktörlerle olan ilişkileri bağlamında 'küçük devlet teorisi 'ekseninde incelenecek ve TDT'nin uluslararası sistemle entegre olma süreci alt-sistem analizi bağlamında ele alınacaktır. İnşacı perspektif, bölgedeki değişimi, aktörlerin karşılıklı etkileşimini ve birbirlerini inşa etmelerini ve Türk Dünyasının oluşumunu açıklayan, anlamlandıran ve görünür kılan bir yaklaşım olarak kullanışlı kavramsal çerçeve önerdiği için çalışmanın teorik perspektifini oluşturacaktır. Neticede aktörler, birbirinin kimliğini ve ulusal rollerini inşa etme noktasında kurucu rol oynamaktadır. Sistem düzeyinde gerçekleşen değişimden etkilendikleri gibi, başarıları ölçüsünde sistemi etkilemeye adaydır. İnşacı perspektif, karşılıklı yapılandırma ve sosyal inşa süreçlerini açıklaması bakımından oldukça kullanışlı araçlar sunmaktadır.

* Dr., Öğretim Üyesi, Ardahan Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası Hukuk A.B.D.

Amaç

Çalışma, uluslararası yapının çözüldüğü ancak yenisinin henüz yapılanmadığı bir dönemde inşa olunan Türk Dünyası'na odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, TDT'nin uluslararası sisteme entegre olma sürecini, bu sürecin olanakları ve sınırları bağlamında tartışmaktır. Bu kapsamda TDT, küçük devlet teorisi bağlamında ele alınarak üyelerinin uluslararası sistemdeki pozisyonları değerlendirilmiş; alt-sistem analizi bağlamında TDT'nin uluslararası sistemle bütünleşme süreci açıklanmış; BDT'nin Rusya, ABD, İran ve Çin gibi bölgesel ve küresel aktörlerle kurduğu ilişkiler, TDT'nin uluslararası sisteme entegrasyonu açısında, incelenmiş ve TDT'nin kimlik ve ulusal rolünün inşası, inşacı yaklaşım perspektifinden ele alınmıştır. Genel olarak makale, TDT'nin uluslararası sisteme entegrasyon süreci teorik ve analitik bir çerçevede ele almış; bu sürecin dinamiklerini, sınırlarını ve olanaklarını belirlemek amaçlanmıştır.

Yöntem

Nitel araştırma teknikleri kullanılacak olan çalışma, küçük devlet teorisi ekseninde, alt-sistem analizi bağlamında ve inşacı bir perspektifle ele alınmıştır. Araştırma verileri literatür taraması, üst politika belgeleri, resmî belgeler, bildiriler, strateji belgeleri ve resmi söylemleri yoluyla ulaşılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi, doküman analizi ve vaka analizleri teknikle ile analiz edilmiştir.

İnşacı perspektif, bölgedeki değişimi ve Türk Dünyasının oluşumunda karşılıklı etkileşimi açıklayan ve görünür kılan bir yaklaşım olarak kullanışlı anlam çerçeveleri; küçük devlet teorisi, Orta Asya'daki devletin davranışlarını açıklama kabiliyeti ve alt sistem analizi ise Türk Devletleri Teşkilatı'nın Orta Asya alt bölgesindeki yapılanmasının ve küresel sisteme entegrasyonunun dinamiklerini anlamayı kolaylaştıracak araçlar sunmaktadır.

Bulgular

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile çift kutuplu yapı çözülmüş ancak yenisi henüz oluşmamıştır. Bu süreçte çeşitli küresel ve bölgesel gelişmeler yaşanmakta, sistem çeşitli yeni meydan okumalarla karşı karşıya kalmakta ve uluslararası ilişkiler sistemine yeni aktörler dahil olmaktadır. Bu aktörler devlet olabildiği gibi devletler topluluğu da olabilmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı, bunun son örneklerinden biridir. Üstelik jeopolitik mekânı, komşuları ve güç üretme kapasitesi itibariyle bölgesel ve küresel etkiler üretebilecek potansiyeli ile sistemin büyük güçleri tarafından da yakından ve dikkatle izlenmektedir. Türkiye, bu sürecin himayesini üstlenmiş ve katalizörü olarak Teşkilatın gelişmesine ciddi katkılar sağlamıştır. Uluslararası sistemin mevcut koşulları, TDT'nın kurumsallaşmasını ve örgüt niteliği kazanmasını sağlamıştır.

Türk Devletleri Teşkilatı, uzun bir kurumsallaşma sürecinin ardından müstakil bir aktör olarak uluslararası ilişkilerde pozisyon almaya başlamıştır. Uluslararası aktörlüğü henüz mütevazi bir düzeyde olsa da orta ve uzun vadede küresel koşullarda meydana gelecek gelişmelerin gerçekliğine uygun bir gelişim vizyonu vadetmektedir.

21. Yüzyılda Uluslararası Sistemin Görünümü

Son beş yüz yılda tarihin en büyük dinamiklerinden birinin kapitalizmin yayılması olduğu ve bunun da küreselleşme sürecini beraberinde getirdiği açıktır (Groom, 2010). Bu süreç bugün de temel parametredir. Ona alternatif olarak ortaya çıkıp bir yüzyıla yakın süre ayakta kalan sosyalizm, kurulurken de yıkılırken de sistemi yapısını değiştirmiştir. Bugün ise sistemi kapitalizmin temsilcileri biçimlendirmektedir. Ne var ki bu konum mutlak değildir. 1999 tarihli makalesinde Heurlin, dönemin tek kutuplu yapısının ne kadar daha süreceğini sorgulamış ve ABD'nin üstünlüğünü sürdürmesini,

ekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlamıştı. Bununla birlikte, diğer büyük güçlerin (örneğin Çin, Rusya, AB) yükselişinin sistemin çok kutuplu bir yapıya evrilmesine yol açabileceğini belirtmişti. Neticede 21. yüzyılın dinamik bir yapıya sahip olduğunu ve bu yapının büyük güçlerin etkileşimleri, ekonomik gelişmeler ve küresel meydan okumalarla şekilleneceğini kestirmişti (Heurlin, 1999). Yaşanan gelişmeler, Heurlin'in öngörülerini doğrulamıştır.

İlk kez 1648'de Vestfalya Antlaşması ile kodlanan ulus-devlet, 21. yüzyılındaki uluslararası ilişkilerin baskın siyasi organı olmaya devam etmektedir. Bununla birlikte çeşitli devlet dışı aktörler veya devletler arası örgütlerin meydan okumalarıyla karşı karşıya kalmaktadır (Stolberg, 2010). Henüz 2000'li yılların başında çok çeşitli ve o dönem için yeni olan bilimsel kavramlar, siyasi öğretiler ve felsefi kategoriler üzerinde düşünmek zorunda almışlardır (Khozin, 2001). Zira o dönem küresel düzlemde değişimlerin yaşandığı ve bu değişimlerin sistem üzerindeki etkilerinin tartışıldığı bir süreç yaşanmıştır. Nitekim dönemin Almanya Şansölyesi Olaf Scholz bu değişimleri "tarihsel tektonik değişim" olarak nitelemiştir (Scholz, 2022). Bu süreç, Türk Dünyasının fikir ve eylem düzeyinde tartışıldığı bir dönemi de ifade etmektedir.

Küresel düzeyde yaşanan değişim ve tartışmaları, Asya coğrafyasında da karşılık bulmaktaydı ve Orta Asya, Sovyetler Birliği'nin ortadan kalmasıyla ortaya çıkan güç boşluğunu nasıl dolacağını beklemekte ve tartışmaktaydı. Eski üyeler, Sovyetler Birliği'nden miras kalan altyapı ve kaynaklar üzerindeki kontrol mücadelesini vermekte ve bu mirasın bölgedeki uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisini tartışmaktaydı. Neticede Orta Asya ülkelerinin Sovyet mirasıyla olan ilişkisi, bölgenin ekonomik ve siyasi dinamiklerini belirlemeye devam etmiş ve bu mirasın yönetimi, bölgesel iş birliği ve uluslararası ilişkiler açısından kritik öneme olmayı sürdürmüştür (Mikhalev & Rakhimov, 2023)

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Rusya'nın ve Çin'in sisteme güçlü şekilde eklemlenmesi, yükselen küresel güney veya kürese çoğunluk, yeni uluslararası tehditler ve meydan okumalar, yeni fırsatlar ve koşullara rağmen eski kurumların egemenliğinin sürmesi, sisteme yeni aktörlerin sahil olması ve kimi aktörlerin sistemden çıkması gibi özelikler, 21. yüzyılın yeni koşullarını ifade etmekteydi. Bu koşullar altında küresel güç dengesi ve onunla tehdit dengesi kurulmaya başlamakta; sistem, giderek biçimlenmekte; yapı, formunu bulmaya başlamaktadır (Walt, 1985).

Soğuk Savaşın ardından gözlenen tek kutupluluk, Türk Dünyasına hareket alanı açacak biçimde çözülmüştür. Bugün uluslararası ilişkilerin yapısı, çok kutuplu görünüm kazanmaktadır. Bu görünüm içinde Türk Dünyası, fikren ve örgütsel olarak kurumsallaşmaya başlamıştır. Süreç ağır ilerlese de Türk Devletleri, bağımsızlık pratiklerini geliştirmişlerdir. Ancak tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde, Türkiye'nin inisiyatifinde olmak üzere Türk Dünyası, kendi zaman bağlamında hızla yapılandı ve kurumsallaşma noktasında çeşitli kazanımlar elde etmiştir.

Küresel düzeyde ise ABD'nin tekliği ve bu tekliğe karşı gelişen Rusya-Çin ortaklığı belirleyici olmaktadır. ABD'de ikinci Trump döneminin başlamasıyla ABD, Çin'i açık olarak tehdit olarak tanımlamaya ve onunla ekonomik eksenli bir engellemeye girişmektedir. Rusya'nın Ukrayna'ya saldırmasıyla AB için başlayan aktörlük sınavı ise sistemin çok kutuplu görünümünü belirginleştirmiştir.

Rusya'nın sisteme yeniden ve güçlü şekilde dâhil olmasının ise hem küresel hem bölgesel etkileri olmuştur. ABD'nin yeni dünya düzeni söylemine meydan okuyan Rusya, Orta Asya coğrafyasını da yeniden domine etmeye başlamış ve bölgeyi kendi çıkar bölgesi olarak tanımlamaya başlamıştır. Çin ile girişilen zımni, AB ile yaşana açık ve Türkiye ile yaşanmaya başlayan yeni rekabet, Rusya'nın yaklaşımında esnek olmayacağını, bölge dışı aktörlerin etkinliklerine ne pahasına olursa olsun izin vermeyeceğini göstermiştir. Bu koşullarda Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin kırılgan ve çelişkili doğası, her iki ülkenin de zaman zaman ortak, rakip ve hatta doğrudan karşıt pozisyonlara getirmektedir. Liderler arasındaki güven seviyesinin yüksek olmadığı ve üçüncü ülkelerin bu ilişkilerdeki

gerilimleri artırdığı görülmektedir (Кортунов, 2020). Her iki durumda da tarafların doğrudan askeri çatışmadan kaçınmak için siyasi irade gösterdiği vurgulanmalıdır. Bununla birlikte Türkiye'nin Rusya'daki Müslüman ve Türk dilli bölgelere yönelik politikası, Rusya tarafında Pantürkizm fikirlerinin agresif yayılması olarak görülmesi, Moskova'da ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır (Кортунов, 2020). Rusya, Kafkasya bölgesini kendi coğrafyası olarak görür ve Türkiye'nin Kafkasya veya Türkistan coğrafyasına yönelik tüm temaslarını hassasiyetle takip eder (Türker, 2023, ss. 226-227). Yine unutmamak lazım ki Rusya, Kafkasya'da hala oyun kurucudur ve bölgedeki gelişmeler üzerinde Rusya'nın belirleyiciliği yüksektir (Türker, 2023).

Türkiye Batı ile ilişkilerindeki modeli değiştirmeye girişmiş ve Türk Dünyası ile ilişkilerinde ivme kazanmıştır. Türkiye, eski Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuş ve Türk cumhuriyetlerin siyasi ve ekonomik ortağı olmak için ciddi kaynaklar sarfetmiştir (Шлыков, 2018). Ne var ki Türk devletlerinin aralarındaki ilişkiyi ve iş birliğini kurumsallaştırma çabaları, Rusya tarafından dikkatle ve hassasiyetle izlenmektedir. Bu hassasiyet gerek karar vericilerde gerek düşünürlerde gerekse de akademik çevrede gözlenebilmektedir.

Rusya'nın izlediği revizyonist politikaların Türkiye için bir model oluşturup oluşturmadığı ve her iki ülkenin de yeni uluslararası düzene uyum sağlama çabalarındaki benzerlikler ve farklılıklar, tarafları partnerlik özeliğini artırsa da rekabet alanları görmezden gelinemez (Oğuzlu, 2019).

Uluslararası ilişkiler sisteminin görünümünü belirleyen en temel aktör, ABD'dir. Sahip olduğu ekonomik, askeri, politik ve kültürel kapasite, onu sistemin başat aktörü yapmaktadır. Özelikle 1990'lar boyunca rakipsiz uluslararası konumu, kapitalizmi en parlak temsilcisi oluşu ve küresel düzenin kurucusu görünümü, ABD'yi uluslararası ilişkiler hiyerarşisinin en üstüne yerleştirmiştir. Ne var ki Çin'in ekonomik gücü, Rusya'nın askeri ve politik meydan okumaları, AB'nin aktörlük girişimleri, uluslararası ilişkilerin yeni meydan okumaları gibi unsurlar hem ABD'nin tekliğini sona erdirmiş hem de sistemin çok kutuplu görünümünü belirginleştirmiştir. Tüm bunlara rağmen ABD, küresek ölçekli siyaset izleyebilme; askeri ve politik müdahale kabiliyetini koruma ve evrensellik iddiasını sürdürmesi bakımından sistemin en belirleyici aktörü olmayı sürdürmektedir.

Uluslararası ilişkiler sisteminin görünümünü ve işleyişini etkileyen temel aktörlerden bir diğeri ise kuşkusuz ki Çin'dir. Çok kutupluluk iddiası, barışçıl yükselme ve uyumlu uluslararası ilişkiler söylemi geliştiren Çin, büyüyen ekonomisine paralel olarak politik manevra alanını da genişletmektedir. Çin, gerçekleştirdiği reformlar ve geçirdiği dönüşümlerle birlikte Soğuk Savaş sonrasını etkili aktörlerinden biri olmaya başlamış ve bölgesinde oldukça kuvvetli bir etki alanı yaratmıştır. Bu ise Orta Asya devletlerinin kurumsallaşan ilişkilerinin kendi etki alanını sınırlayacağını hesaplayabileceği bir toplu durum yaratmaktadır.

Türkiye'nin çok yönlü dış politik açılımı, ABD ve toplamda Batı'ya karşı dış politikada özerklik alanını genişletmesi ve Türk devletlerinin kurumsallaşması ve aktörlük hüviyeti kazanması noktasında ortaya koyduğu çabalar ve sarfettiği girişimler, onu uluslararası sistemin giderek büyüyen aktörü haline getirmektedir. Üstelik geliştirdiği askeri kapasitesi gerek kendisinin gerek müttefiklerinin dış politikaları üzerinde somut sonuçlar doğurmaktadır.

Orta Asya, Kafkasya ve Ortadoğu alt bölgelerinde etki üreten, güç denklemini etkileyen ancak etkisi giderek sınırlanan aktör olarak İran da hesaplanması gereken bir aktör olarak ileri çıkmaktadır. İdeolojik, kültürel, dilsel ve ekonomik kapasite üretmeye çalışan ancak küresel aktörlerce etkisi sınırlanan İran, Orta Asya ülkelerinin örgütlenmesi ve sisteme sahil olma süreçlerini etkilemektedir. Bu yönü ile denklemdeki etkisi hesaplanmak durumundadır.

Özelde Orta Asya'nın genelde ise küresel sistemin yapısını etkileyen ve değişen düzeyde etki üreten aktörlerin bir kısmı olarak ABD, Rusya, Çin, İran ve Türkiye, Türk Dünyasının kurumsallaşması

ve sisteme entegre olması noktasında belirleyici olmaktadırlar. Sistemin çok kutuplu görünüm kazanması, aktörlerin tek başına ürettiği etki kapasitesini sınırlarken Türk Dünyasının, özelde ise TDT'nin aktör olarak uluslararası sisteme girişini kolaylaştıran dengeleri ortaya çıkarmaktadır.

Türk Dünyası Gelişimi ve Uluslararası Aktörlük Mimarisi

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Türk dili konuşan devletler arasında ekonomik, siyasi ve kültürel iş birliğini artırmayı amaçlayan bölgesel bir uluslararası örgüttür. 2009 yılında Nahçıvan Anlaşması ile kurulmuş ve zamanla genişleyerek daha kurumsal bir yapıya kavuşmuştur (Erkiner & Eray, 2022). Teşkilat, özellikle bölgesel güvenlik, ticaret ve kültürel entegrasyon gibi alanlarda etkin bir aktör haline gelmiştir. TDT, agresif bir söylem geliştirmekten kaçınmakta ve istikrar, kalkınma ve iş birliği eksenli bir söylem geliştirmektedir.

Türkiye'nin jeopolitik açılımı bağlamında değerlendirildiğin, TDT'nin Türkiye'nin Avrasya'daki stratejik manevra alanı bakımından etkili bir araç olduğu (Gündoğdu, 2023). Zira TDT, üye ülkeler arasında enerji, ulaştırma ve askeri iş birliğini artırarak, bölgesel dengelerde daha etkin bir rol oynamayı hedeflemektedir. Türkiye'nin Orta Asya ile bağlantılarını güçlendirme, Avrasya'da ekinlik arttırma ve küresel oyuncu olma çabaları, TDT aracılığıyla kurumsal bir zemine oturtulmakta ve bu süreçte ekonomik entegrasyon mekanizmaları geliştirilerek bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin derinleşmesi sağlanmaktadır.

TDT'nin tarihi gelişimi incelendiğinde, örgütün yalnızca ekonomik ve politik bir yapı olmanın ötesinde, ortak kimlik ve kültürel mirasa dayalı bir iş birliği modeli geliştirdiği görülmektedir (Altymyshova & Omurova, 2025). Gelecek vizyonu açısından ise TDT'nin bölgesel ve küresel düzeyde daha görünür olmayı hedeflediği görülmektedir. Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi, Rusya'nın Avrasya Ekonomik Birliği gibi projeleriyle etkileşim içinde olan TDT, üye devletlerin ortak çıkarlarını koruyarak bağımsız bir güç merkezi olmayı amaçlamaktadır.

TDT'nin tüm girişimleri, idari kabiliyeti, bölgesel ve küresel etki üretme kapasitesi yalnızca bölgesel değil, küresel güç rekabetine de bağlıdır. Zira jeopolitik ve jeostratejik değeri yüksek bir coğrafyada bulunmaktadır. Üstelik küresel ve bölgesel aktörler, Orta Asya'daki güç ve siyasi dengeleri etkileyen bir rekabet içindedir ve bu rekabet bölgedeki ülkelerin dış politikasını doğrudan etkilemektedir.

Asya Uluslararası İlişkiler Sisteminin Alt-Sistem Olarak Türk Dünyası

Türk Dünyası, siyasi, etnik, dinsel ve tarihsel bir ortaklığı ifade etse de kendi içinde farklı inanç, siyaset ve kültürel formlar üretmiştir. Üstelik 20. yüzyılda Sovyetler Birliğinin varlığı, bu dünyanın bütünlüğünü ciddi bircimde zedelemiştir. Ne var ki Orta Asya'nın bölgesel dinamikler, küresel sistemle kıyaslandığında Güney ve Doğu Asya alt bölgeleri gibi farklı bir yapı göstermektedir (Karaca & Yüce, 2017). Bu alt sistem üzerindeki Turani unsurları varlığı ve genel olarak Türk Dünyası, belirgin bir bütünlüğü ifade etmektedir. Bölge üzerinde Rusya'nın demine edici etkisi tartışılmazdır. Bölge üzerinde Çin'in ekonomik etkisi de yadsınmaz düzeydedir. ABD ise henüz Biden döneminde küresel planda askeri varlığını sınırlandırma yoluna gitmiş olmasına rağmen ABD, Orta Asya üzerindeki hâkimiyetini gevşetme niyeti göstermemektedir. Benzer şekilde İran ve Türkiye gibi aktörler ise bölge üzerinde etkisini arttırma yoluna gitmektedir. Bu aktörler içinde Türkiye, ayırt edici bir yere sahiptir. Zira Orta Asya ekseninde bir Türk Devletleri Teşkilatı inşası ile bölge ülkeleri ile ilişkilerini kurumsallaştırmıştır.

Orta Asya merkezli güç rekabeti ve hâkimiyet kurma girişimleri, bölgede bulunan devletlerin Türk kökenli oluşları ve ortak bir tarihsel arka plana sahip olmaları, bölgenin bir blok olarak algılanmasını ve siyaseten bu şekilde manevra alanı bulmasını beraberinde getirmektedir. Üstelik özgün yapısı

ve küresel sistemle olan etkileşimi açısından incelendiğinde, Orta Asya'da güç dengesinin diğer bölgelere göre daha belirgin olduğu görülmektedir (Karaca & Yüce, 2017).

Orta Asya tarihsel süreçte her zaman bölgesel bir bütünlük arz etmese de (Zakhirova, 2012) günümüzde belirgin ölçüde ortak bir karakter taşımaktadır. Bu ortaklık bölgesel uluslararası örgütlere blok olarak üye olmaktan, Turani unsurlar taşımaktan ve en nihayetinde Türk Devletler Teşkilatı olarak örgütlenmekten ileri gelmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, TDT'yi uluslararası sistemin geleneksel aktörlük kriterleri açısından değil, çok katmanlı bir teorik çerçeve ile – küçük devlet teorisi, alt sistem analizi ve inşacılık – birlikte değerlendirmiştir. Buna göre Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) uluslararası sisteme entegrasyon sürecinin, yalnızca kurumsal kapasite ya da jeopolitik koşullarla değil, aynı zamanda üye devletlerin kimlik algıları, norm üretme pratikleri ve karşılıklı etkileşim biçimleriyle şekillendiği ortaya çıkmıştır.

Küçük devlet teorisi çerçevesinden bakıldığında, TDT'nin üyeleri arasında yer alan Orta Asya devletlerinin büyük çoğunluğu, sınırlı ekonomik ve askeri kapasitelere sahip olmalarına rağmen, bu tür bölgesel iş birliği yapıları sayesinde uluslararası görünürlük ve diplomatik manevra alanı kazanma eğilimindedir. Bu devletler için TDT, hem Türkiye gibi daha büyük bir aktörle doğrudan ilişki kurmanın hem de kendi aralarında daha dengeli bir platformda bulunmanın aracıdır. Bu bağlamda, TDT, küçük devletlerin kolektif eylem yoluyla dış politika alanlarını genişlettikleri bir iş birliği modeli sunmaktadır. Ancak bu yapı, aynı zamanda örgüt içi asimetrileri ve eşitsiz sorumluluk paylaşımını da gündeme getirerek, sürdürülebilirliği zorlaştıran bir faktör haline gelebilir.

Alt sistem analizi ise TDT'nin, uluslararası sistem içinde bir "bölgesel alt sistem" olarak şekillenme eğilimini analiz etmeye imkân tanımaktadır. TDT, ortak tarih, kültür, dil ve kimlik bağlamında anlam bulan bir jeopolitik mini-sistem oluşturmaya çalışmaktadır. Bu yönüyle sadece dışsal tehditlere karşı kolektif bir tepki oluşturmayı değil, aynı zamanda kendi içinde normatif bir düzen ve kimlik alanı yaratmayı amaçlamaktadır. Ancak bu alt sistemin işleyebilirliği, sistem içi dayanışma düzeyine, üye devletlerin bölgesel önceliklerde uzlaşma sağlama kapasitesine ve dış aktörlerle ilişkilerindeki uyuma bağlı olarak sınırlanmaktadır.

İnşacılık perspektifi açısından değerlendirildiğinde ise TDT'nin belki de en güçlü yönü söylemsel alanda ortaya çıkmaktadır. Teşkilat, kendisini "Türk Dünyası"nın siyasi ve kültürel temsilcisi olarak tanımlayarak, üyeleri arasında ortak bir kimlik üretme süreci yürütmektedir. Bu kimlik inşası; zirve bildirgeleri, eğitim projeleri, ortak alfabe çalışmaları ve kolektif tarih yazımı girişimleri gibi pek çok araçla desteklenmektedir. Bu yönüyle TDT, yalnızca bir devletler arası iş birliği örgütü değil, aynı zamanda bir norm üreticisi ve kimlik taşıyıcısı rolü oynamaya adaydır. Ancak bu inşa süreci, zaman zaman üye devletlerin farklı ulusal kimlik vurguları, rejim tipolojileri ve dış politika yönelimleri nedeniyle kesintiye uğrayabilmektedir.

Tüm bu teorik çerçeveler bir arada ele alındığında, TDT'nin uluslararası sisteme entegrasyonu, yalnızca dışsal kabul ya da kurumsal kapasiteyle açıklanamaz. Örgütün uluslararası aktörlük düzeyine ulaşması, içsel uyumu sağlaması, söylemsel inşasını kurumsal pratiklerle desteklemesi ve dış aktörlerle olan ilişkilerinde tutarlılık göstermesiyle mümkündür. Bu bağlamda TDT, klasik anlamda bir "güç bloğu" olmaktan ziyade, kimliğe dayalı çok taraflılık örneği olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, TDT'nin önündeki en büyük fırsat, kimlik tabanlı dayanışmayı kurumsal iş birliğine dönüştürerek uzun vadeli bir bütünleşme modeli geliştirme potansiyelidir. Buna karşılık, en büyük sınır ise üye devletlerin kapasite farkları, politik öncelik uyuşmazlıkları ve örgütün hâlâ sınırlı olan kurumsal gücüdür. TDT'nin gelecekte uluslararası sistemde ne tür bir yer edineceği, bu iki

eksen arasında kurulacak dengenin niteliğiyle belirlenecektir. Yapıcı bir kimlik siyaseti ile işlevsel kurumsallaşma arasında kurulacak ilişki, örgütün entegrasyon sürecinin hem yönünü hem de derinliğini belirleyecektir.

KAYNAKÇA

Altymyshova, Z., & Omurova, C. (2025). Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihi Gelişimi ve Gelecek Vizyonu. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *12*(Türk Devletleri Teşkilatı (Dünü, Bugünü, Yarını)), 41–64. https://doi.org/10.16985/MTAD.1624391

Erkiner, H., & Eray, İ. (2022). Uluslararası Hukuk Bakımından Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 217–250. https://doi.org/10.17752/GUVENLIKSTRTJ.1112918

Groom, A. J. R. (2010). *The International System in the Twenty-First Century*. https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1177/002088171104700404

Gündoğdu, S. (2023). Türkiye'nin Jeopolitik Açılımı: Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *21*(3), 266–279. https://doi.org/10.18026/CBAYARSOS.1263177

Heurlin, B. (1999). *The International System of the 21st Century*.

Karaca, K., & Yüce, M. (2017). The Analysis of the Regional Sub-Systems" in International Relations: South and East Asia as a Regional Sub-System. *Gazi Akademik Bakış*, *11*(21), 157–182. https://doi.org/10.19060/GAV.379605

Khozin, G. (2001). *International Relations in the 21st Century*. International Affairs A Russian Journals. https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/iarj/khg01.html

Mikhalev, A. V., & Rakhimov, K. K. (2023). *Центральная Азия и борьба за советское наследство — Россия в глобальной политике*. Rossiya v globalnoi politike. https://globalaffairs.ru/articles/czentralnaya-aziya-i-nasledstvo/

Oğuzlu, T. (2019). *Turkey's adjustment to the emerging post-western international order: The Russian connection*. Diplomasi Araştırmaları Dergisi. https://dergipark.org.tr/tr/pub/jdr/issue/60392/883579

Scholz, O. (2022). *The Global Zeitenwende*. Foreign Affairs. https://www.foreignaffairs.com/germany/olaf-scholz-global-zeitenwende-how-avoid-new-cold-war

Stolberg, A. (2010). *The U.S. Army War College Guide to National Security Issues: the International Systemin the 21st Century*.

Türker, T. (2023). *Cumhuriyet'in Yeni Yüzyılında Yeni Dünya Politikası: Kafiye Çağı*. Kronik.

Walt, S. M. (1985). Alliance Formation and the Balance of World Power. *International Security*, *9*(4), 3. https://doi.org/10.2307/2538540

Zakhirova, L. (2012). Is There a Central Asia? State Visits and an Empirical Delineation of the Region's Boundaries. *The Review of Regional Studies* , *42*, 25–50.

Кортунов, А. (2020). *Реджеп Эрдоган на русском минном поле*. РСМД. https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/redzhep-erdogan-na-russkom-minnom-pole/

Шлыков, П. (2018). *«Турецкая модель» от евроинтеграции к девестернизации*. Россия в Глобальной Политике. https://globalaffairs.ru/articles/tureczkaya-model-ot-evrointegraczii-k-devesternizaczii/

ORTA ASYA'DA TÜRKİYE'NİN KAMU DİPLOMASİSİ: YUMUŞAK GÜÇTEN STRATEJİK ETKİLEŞİME

Selahattin Emre KARSLI*

1. Giriş

Türkiye, Orta Asya ile tarih, kültür ve dil bağları güçlü olan bir ülkedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler hızla gelişmiş ve çok boyutlu bir iş birliği süreci başlamıştır. Türkiye, bu süreci sadece diplomatik ve ekonomik ilişkilerle sınırlı tutmamış, halklar arası etkileşimi de teşvik eden kamu diplomasisi araçlarını aktif biçimde kullanmıştır. Kültürel, akademik ve medya alanındaki çalışmalarla desteklenen bu süreç, Türkiye'nin Orta Asya'da yumuşak güç kapasitesini artırmasını sağlamış ve kamu diplomasisini stratejik bir dış politika aracı olarak konumlandırmasına olanak tanımıştır.

Kamu diplomasisi, devletlerin uluslararası arenada resmi diplomasi mekanizmalarına ek olarak kültürel, akademik ve ekonomik yollarla etki oluşturmasını sağlayan bir yumuşak güç unsuru olarak değerlendirilmektedir. Türkiye, Orta Asya ile tarihsel ortaklıklarını bir avantaj olarak kullanarak, eğitim, kültür, medya ve kalkınma projeleri aracılığıyla bölgede uzun vadeli etkileşim ağları kurmaktadır. Bu bağlamda, Yunus Emre Enstitüsü'nün (YEE) kültürel etkinlikleri, Maarif Vakfı'nın eğitim girişimleri, Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı'nın (TİKA) kalkınma projeleri ve TRT Avaz gibi medya organları, Türkiye'nin bölgedeki kamu diplomasisi faaliyetlerinin temel taşları arasında yer almaktadır.

Ancak Türkiye'nin Orta Asya'daki kamu diplomasisi, sadece kültürel ve akademik unsurlarla sınırlı kalmamaktadır. Ekonomik iş birlikleri, enerji projeleri ve altyapı yatırımlarıyla desteklenen bu süreç, Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini artıran çok boyutlu bir stratejiye dönüşmektedir. Türk özel sektörünün Orta Asya'daki yatırımları, ticaret hacminin artması ve bölgesel kalkınma projelerine verilen destek, kamu diplomasisinin ekonomik temellerini güçlendirmektedir. Ayrıca, bölgesel güvenlik ve istikrar bağlamında Türkiye'nin Orta Asya ülkeleriyle gerçekleştirdiği iş birlikleri, kamu diplomasisinin stratejik yönünü de ortaya koymaktadır.

2. Kamu Diplomasisi, Yumuşak Güç ve Kültürel Diplomasi

Uluslararası ilişkilerin dönüşen doğası, devletlerin geleneksel diplomasi anlayışlarını revize etmelerini ve kamu diplomasisi gibi alternatif yumuşak güç araçlarına daha fazla yönelmelerini zorunlu hale getirmiştir. Küreselleşme süreci, bilginin ve kültürel unsurların sınırları aşarak hızla yayılmasına imkân tanırken, uluslararası aktörler arasındaki etkileşimin yalnızca hükümetler düzeyinde değil, toplumlar arasında da gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda kamu diplomasisi, devletlerin dış politika hedeflerini gerçekleştirmek, küresel meşruiyet kazanmak ve uluslararası alandaki

* Dr., İstanbul, s.emrekarsli@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7609-8396

algılarını olumlu yönde şekillendirmek için uyguladıkları uzun vadeli stratejilerden biri olarak öne çıkmaktadır (Zaharna, 2008).

Kamu diplomasisi, uluslararası ilişkiler literatüründe geniş bir kavramsal çerçeveye sahiptir ve zaman içerisinde farklı yorumlarla şekillenmiştir. En temel anlamıyla, devletlerin yabancı kamuoylarını etkilemek amacıyla yürüttüğü iletişim faaliyetlerini ve kültürel etkileşim stratejilerini kapsar. Geleneksel diplomasiden farklı olarak kamu diplomasisi, yalnızca hükümetler arası ilişkileri değil, halklar arası etkileşimi de merkeze alarak çok katmanlı bir diplomasi anlayışını benimsemektedir (Cull, 2008).

Kamu diplomasisi kavramı ilk kez Soğuk Savaş döneminde, özellikle ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttüğü ideolojik mücadelede öne çıkmıştır. ABD'nin bu dönemde yürüttüğü sesli yayınlar, burs programları ve kültürel değişim projeleri, kamu diplomasisinin devlet politikaları içerisinde sistematik bir şekilde kullanılmasının önünü açmıştır. Ancak 21. yüzyıla gelindiğinde küreselleşme ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte kamu diplomasisinin kapsamı genişlemiş, yalnızca büyük güçler tarafından değil, orta ve küçük ölçekli devletler tarafından da yaygın bir şekilde kullanılan bir dış politika aracı haline gelmiştir.

Kamu diplomasisini teorik açıdan anlamlandırmak için çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi Nicholas J. Cull'un kamu diplomasisini beş temel bileşen üzerinden ele alan yaklaşımıdır (Cull, 2008). Bu beş bileşen aşağıdaki gibi açıklanabilecektir:

- Dinleme: Kamu diplomasisi yalnızca mesaj iletmeye değil, aynı zamanda hedef kitleyi anlamaya da dayanır. Devletler, yabancı kamuoylarının eğilimlerini ve beklentilerini analiz ederek kamu diplomasisi stratejilerini şekillendirirler.
- Savunma: Kamu diplomasisi, bir ülkenin politikalarını ve değerlerini uluslararası arenada savunarak olumlu bir imaj inşa etmeyi amaçlar.
- Kültürel Diplomasi: Sanat, edebiyat, müzik ve kültürel miras aracılığıyla halklar arası bağları güçlendirir ve bir ülkenin küresel düzeyde yumuşak güç kapasitesini artırır.
- Değişim Diplomasisi: Eğitim ve akademik değişim programlarıyla bireyler arasında uzun vadeli etkileşimler kurarak ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirir.
- Uluslararası Yayıncılık: Kitle iletişim araçları ve medya organları üzerinden hedef kitleye yönelik mesajlar ileterek kamuoyu oluşturmayı amaçlar.

Kamu diplomasisinin teorik temelleri incelendiğinde, bu kavramın devletler için yalnızca bir iletişim stratejisi olmadığı, aynı zamanda dış politikalarını uzun vadede destekleyen bir araç olduğu görülmektedir. Günümüzde kamu diplomasisi, çok aktörlü ve çok yönlü bir diplomasi anlayışının parçası olarak değerlendirilmektedir.

Kamu diplomasisi, uluslararası ilişkiler teorisinde yumuşak güç kavramıyla yakın bir ilişkiye sahiptir (Nye, 2008). Joseph Nye'ın 1990 yılında geliştirdiği yumuşak güç teorisi, devletlerin uluslararası alanda zorlayıcı unsurlar yerine çekicilik ve ikna yoluyla etkili olabileceğini öne sürmektedir (Nye, 1990). Geleneksel güç anlayışı askeri ve ekonomik kapasiteye dayalıyken, yumuşak güç; kültürel cazibe, siyasi değerler ve dış politika gibi unsurlar üzerinden şekillenir (Nye, 2004). Yumuşak güç, üç temel kaynaktan beslenmektedir:

- Kültürel Çekicilik: Bir ülkenin sanatı, müziği, dili, akademik üretimi ve popüler kültürü aracılığıyla yabancı toplumlar üzerinde bıraktığı etki.
- Siyasi Değerler: Demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi değerlerin dış politikada etkili bir şekilde kullanılması.
- Dış Politika: Ülkeler arasındaki iş birlikleri, insani yardımlar ve bölgesel istikrar politikalarıyla uluslararası kamuoyunun güvenini kazanma süreci.

Kamu diplomasisi, yumuşak gücün temel araçlarından biri olarak işlev görmektedir. Devletler, kamu diplomasisi yoluyla uluslararası kamuoyunun ilgisini çekerek ve kültürel etkileşim mekanizmalarını kullanarak uzun vadeli bir etki yaratmayı hedeflemektedir.

Kültürel diplomasi, devletlerin uluslararası alandaki algılarını şekillendirmek ve uzun vadeli ilişkiler kurmak amacıyla kültürel değerlerini, sanatlarını ve tarihlerini tanıtma süreçlerini kapsayan bir kamu diplomasisi aracıdır. Kültürel diplomasi, devletlerin yumuşak güç kapasitelerini artırmalarında kritik bir rol oynamaktadır. Eğitim programları, sanat faaliyetleri, uluslararası festivaller, dil kursları ve akademik iş birlikleri gibi mekanizmalar aracılığıyla toplumlar arasında köprüler inşa edilmekte ve uzun vadeli ilişkiler kurulmaktadır. Kültürel diplomasi yalnızca devletler düzeyinde değil, sivil toplum kuruluşları, akademik kurumlar ve medya aracılığıyla da yürütülmekte ve halklar arası diyaloğu teşvik etmektedir.

Bu bağlamda, kültürel diplomasi yalnızca bir devletin uluslararası imajını şekillendiren bir araç değil, aynı zamanda küresel düzeyde barış ve karşılıklı anlayışı destekleyen bir mekanizma olarak da değerlendirilmektedir. Kültürel diplomasi faaliyetleri, halklar arası etkileşimi artırarak kamu diplomasisinin uzun vadeli başarıya ulaşmasını sağlayan önemli bir bileşen olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, kamu diplomasisi, yumuşak güç ve kültürel diplomasi arasındaki ilişki çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Kamu diplomasisi, yumuşak güç stratejilerinin temel araçlarından biri olarak işlev görmekte, kültürel diplomasi ise toplumlar arası etkileşimi güçlendirerek bu süreci daha etkili hale getirmektedir.

3. Türkiye'nin Orta Asya'daki Kamu Diplomasi Mekanizmaları

Türkiye, Orta Asya'daki kamu diplomasisi faaliyetlerini çok boyutlu bir çerçevede yürütmekte ve bölgeyle olan tarih, kültür ve dil bağlarını kamu diplomasisinin temel unsurlarından biri olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin kamu diplomasisi stratejileri eğitim ve kültürel iş birlikleri, kalkınma yardımları ve medya-iletişim stratejileri olmak üzere üç ana eksende şekillenmektedir. Türkiye'nin kamu diplomasisi mekanizmaları, Türk dünyasıyla doğrudan temas kurmayı amaçlamakta ve uzun vadeli ilişkilerin tesis edilmesine zemin hazırlamaktadır.

Eğitim ve kültürel diplomasi, kamu diplomasisinin en etkili araçları arasında yer almaktadır (Lee, 2015). Eğitim, kamu diplomasisinin en etkili bileşenlerinden biri olarak, Türkiye'nin Orta Asya ile ilişkilerini güçlendirmesinde stratejik bir rol üstlenmektedir. Eğitim alanındaki iş birlikleri, bölge ülkeleriyle uzun vadeli entelektüel ve akademik bağlar kurulmasını sağlamanın yanı sıra Türkiye'nin bölgedeki yumuşak güç kapasitesini de artırmaktadır. Türkiye, bu doğrultuda çalışmalarını sistematik bir şekilde yürütmekte ve bölgedeki genç nüfusla doğrudan etkileşim kurmayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin eğitim alanındaki kamu diplomasisi faaliyetleri, çeşitli kurumsal mekanizmalar aracılığıyla yürütülmektedir. Yunus Emre Enstitüsü ve Türk Maarif Vakfı, Türkiyenin eğitim ve kültürel iş birlikleri kapsamında geliştirdiği en önemli kurumlar arasında yer almaktadır. Bursları programı, Türkiye'nin eğitim ve kültürel iş birlikleri kapsamında geliştirdiği en önemli araçlar arasında yer almaktadır. Bu kurumlar, Orta Asya ülkeleriyle akademik, kültürel ve bilimsel iş birliklerini teşvik etmekte ve halklar arası etkileşimi güçlendirmektedir. Yunus Emre Enstitüsü, Türkiye'nin kültürel diplomasisini yürütme misyonu doğrultusunda, Orta Asya ülkelerinde Türk dili ve kültürünü tanıtma faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Bölgedeki dil kursları, kültürel etkinlikler ve akademik iş birlikleri aracılığıyla Türkiye ile Orta Asya arasındaki bağlar güçlendirilmekte ve halklar arasında doğrudan bir iletişim kanalı oluşturulmaktadır. Türk Maarif Vakfı ise Türkiye'nin eğitim diplomasisini kurumsallaştıran ve yurt dışındaki Türk eğitim sistemini temsil eden en önemli mekanizmalardan biri olarak faaliyet göstermektedir. Vakıf, Orta Asya'daki eğitim yatırımları ve okul açılışları aracılığıyla bölgedeki

genç nüfusla doğrudan temas kurmakta ve Türkiye ile bölge ülkeleri arasında akademik iş birliklerini teşvik etmektedir. Bu süreç, yalnızca eğitim alanında değil, aynı zamanda kültürel ve diplomatik ilişkilerin pekiştirilmesine de katkı sunmaktadır. Türkiye Bursları programı, Türkiye'nin Orta Asya'daki eğitim diplomasisinin en başarılı örneklerinden biri olarak değerlendirilmekte ve her yıl binlerce Orta Asyalı öğrencinin Türkiye'de yükseköğrenim görmesine olanak tanımaktadır. Program, Türkiye'nin bölgedeki entelektüel ve akademik ağlarını güçlendirmekte ve uzun vadeli ilişkilerin kurulmasını sağlamaktadır. Eğitim ve kültürel diplomasi mekanizmaları, Türkiye'nin Orta Asya ile halklar arası etkileşim düzeyini artırarak, bölgedeki kamu diplomasisi faaliyetlerinin temelini oluşturmaktadır. Bu süreç, yalnızca akademik ve kültürel iş birlikleriyle sınırlı kalmayıp, bölge ülkeleriyle diplomatik ve ekonomik ilişkilerin daha sağlam bir zemine oturmasına da katkıda bulunmaktadır.

Kalkınma yardımları, kamu diplomasisinin önemli bir bileşeni olarak sayılmaktadır (Nye, 2010). Türkiye'nin Orta Asya'daki kamu diplomasisi faaliyetlerinin bir diğer önemli ayağını kalkınma yardımları ve kurumsal iş birlikleri oluşturmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin en önemli aktörlerinden biri olan Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), bölgedeki altyapı, sağlık ve kalkınma projeleri aracılığıyla Türkiye'nin Türk dünyasıyla doğrudan temas kurmasını sağlamaktadır. Kalkınma yardımları, kamu diplomasisinin etkili bir aracı olarak, Türkiye'nin Orta Asya'daki varlığını kalıcı hale getirmekte ve bölge ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmektedir. Sağlık yardımları, altyapı projeleri ve teknik destek programları, Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu artıran temel dinamikler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, sivil toplum kuruluşları ve insani yardım organizasyonları da kamu diplomasisi süreçlerinde tamamlayıcı bir rol oynamakta ve Türkiye'nin Orta Asya'daki kalkınma iş birliklerini desteklemektedir. Kızılay ve İHH gibi kuruluşlar, bölgedeki insani yardım projeleriyle sosyal kalkınmaya katkıda bulunarak Türkiye'nin kamu diplomasisi stratejisini güçlendirmektedir.

Medya ve iletişim stratejileri ise Türkiye'nin Orta Asya'daki kamu diplomasisi faaliyetlerinin enformasyon akışı boyutunu oluşturmaktadır. Medya ve iletişim, kamu diplomasisinin en önemli bileşenlerinden biri olarak, Türkiye'nin Orta Asya'daki yumuşak güç stratejisini desteklemektedir. Türkiye'nin bölgedeki medya varlığının güçlendirilmesi, kamu diplomasisi süreçlerini etkin bir şekilde yürütmesini sağlamakta ve Türk dünyasıyla doğrudan etkileşim kurmasına imkân tanımaktadır. Bu bağlamda, TRT Avaz ve Anadolu Ajansı gibi medya kuruluşları, Türkiye'nin Orta Asya'daki medya diplomasisi faaliyetlerinde önemli roller üstlenmektedir. TRT Avaz, Türk dünyasına yönelik yayınlarıyla Türk dünyasıyla Türkiye ile bağlarını kuvvetlendirmekte ve ortak kültürel kimliğin vurgulanmasına katkıda bulunmaktadır. Anadolu Ajansı ise Türkiye'nin bölgedeki medya etkisini artırarak, kamu diplomasisi stratejisinin bilgi ve enformasyon akışı boyutunu güçlendirmektedir. Medya ve iletişim stratejileri, Türkiye'nin Orta Asya'daki kamu diplomasisi faaliyetlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamakta ve Türkiye'nin bölgedeki yumuşak güç kapasitesini desteklemektedir.

4. Sonuç

Türkiye'nin Orta Asya'daki kamu diplomasisi, çok boyutlu bir strateji çerçevesinde şekillenmekte ve bölge ile ilişkilerin derinleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Eğitim, kültürel iş birlikleri, kalkınma yardımları, medya ve iletişim stratejileri gibi farklı alanlarda yürütülen faaliyetler, Türkiye'nin bölgeyle olan bağlarını güçlendiren yumuşak güç unsurları olarak işlev görmektedir. Bu mekanizmalar, yalnızca diplomatik ilişkilerde değil, aynı zamanda halklar arasında kalıcı bağlar kurulmasına da katkıda bulunmaktadır.

Türkiye'nin Orta Asya ile olan tarih, kültür ve dil bağları, kamu diplomasisi stratejisinin temel taşlarını oluşturmakta ve Türk dünyasıyla halklarıyla etkileşimini derinleştirmektedir. Yunus Emre Enstitüsü ve Maarif Vakfı gibi kurumlar, Türkiye'nin Orta Asya'daki eğitim ve kültürel diplomasi

faaliyetlerini en etkili şekilde yürüten araçlar arasında yer almaktadır. Türkiye'nin Orta Asya'daki eğitim ve kültürel diplomasi faaliyetlerini en etkili şekilde yürüten araçlar arasında yer almaktadır. Bu kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilen dil kursları, kültürel etkinlikler ve akademik iş birlikleri, Türk dünyasıyla halklarıyla olan bağları güçlendirmekte ve karşılıklı anlayışı teşvik etmektedir.

Kalkınma yardımları, Türkiye'nin Orta Asya'daki kamu diplomasisi stratejisinin bir diğer önemli bileşenidir. TİKA'nın yürüttüğü altyapı, sağlık ve teknik destek projeleri, Türkiye'nin bölgedeki etkileşimini pekiştirmekte ve bölge ülkelerinin kalkınma süreçlerine doğrudan katkı sağlamaktadır. Ayrıca, sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü insani yardım projeleri, Türkiye'nin Orta Asya'da pozitif bir imaj oluşturmasına yardımcı olmaktadır.

Medya ve iletişim stratejileri, Türkiye'nin Orta Asya'daki kamu diplomasisi faaliyetlerinin görünürlüğünü artıran önemli araçlar arasında yer almaktadır. TRT Avaz ve Anadolu Ajansı gibi medya kuruluşları, Türkiye'nin bölgedeki etkileşimini güçlendirerek, Türk kültürünü tanıtmakta ve kamu diplomasisi mesajlarını geniş kitlelere ulaştırmaktadır. Dijital platformlar ve sosyal medya, Türkiye'nin kamu diplomasisi stratejilerinin daha geniş bir coğrafyada etkili olmasına olanak tanımaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Orta Asya'daki kamu diplomasisi, yalnızca devletlerarası ilişkilerde değil, halklar arası ilişkilerde de uzun vadeli ve kalıcı bağlar kurmayı amaçlayan çok yönlü bir stratejidir. Eğitim, kültür, kalkınma ve medya gibi çeşitli alanlarda yürütülen faaliyetler, Türkiye'nin Orta Asya'daki yumuşak güç kapasitesini artırmakta ve bölgedeki stratejik hedeflerinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Orta Asya ile olan ilişkilerinde kamu diplomasisi araçlarının etkin kullanımı, bölgesel güvenlik, ekonomik iş birliği ve kültürel anlayışın gelişmesine katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Cull, N. J. (2008). Public diplomacy: Taxonomies and histories. *The annals of the American academy of political and social science*, *616*(1), 31-54.

Lee, J. T. (2015). Soft power and cultural diplomacy: Emerging education hubs in Asia. *Comparative Education*, *51*(3), 353-374.

Nye, J. S. (1990). Soft power. *Foreign policy*, (80), 153-171.

Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. Public affairs.

Nye Jr, J. S. (2008). Public diplomacy and soft power. *The annals of the American academy of political and social science*, *616*(1), 94-109.

Nye, J. S. (2010). The future of soft power in US foreign policy. In *Soft power and US foreign policy* (pp. 16-23). Routledge.

Zaharna, R. S. (2008). Mapping out a spectrum of public diplomacy initiatives: Information and relational communication frameworks. In *Routledge handbook of public diplomacy* (ss. 106-120). Routledge.

TÜRK DEVLETLER TEŞKİLATI'NDA BÖLGESELLEŞME İHTİYACI

Veysel KURT*

Giriş

Küreselleşme fikrinin aşındığı, uluslararası iş birliği yaklaşımının arka plana itildiği, ortak değerlerin aşındığı ve dolayısıyla bölgesel ya da küresel örgütlenmenin zayıflaması ile birlikte dünyanın farklı bölgelerinde yeni iş birliği alanları ortaya çıkmaktadır. Bölgesel işbirlikleri elbette son yıllara ait bir olgu değildir. Avrupa Kömür Çelik Teşkilatı ile başlayan ve on yıllar içinde bütünleşme/genişleme süreçlerini eş zamanlı olarak yürüterek günümüzde Avrupa Birliği (AB) olarak var olan ve Güneydoğu Asya Milletler Birliği (ASEAN) Soğuk Savaş döneminden başlayarak günümüze kadar varlığını sürdüren bölgesel örgütlerdir. Soğuk Savaşın ardından 1996'da Şanghay Beşlisi adı ile kurulan ve sonrasında Şanghay İş birliği Örgütü (ŞİÖ) adını alan örgütün de, 2001 yılında kurulan Afrika Birliğinin de entegrasyon ve genişleme süreci devam etmektedir.

Soğuk savaş döneminde ya da sonrasında ortaya çıkan bölgesel kuruluşların küreselleşme ile çift yönlü bir etkileşimi söz konusudur. İlk olarak bu kuruluşların küreselleşmeyi mümkün kılan iletişim, ulaşım ve zihniyet değişiminin etkisi ile ortaya çıktıkları ifade edilebilir. Başka bir deyişle bu kuruluşları küresel ortaklıklar ve işbirliklerinin daha küçük ölçeklerdeki yansıması olarak ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte bu kuruluşların küreselleşmeye bir cevap/tepki şeklinde ortaya çıktıkları da söylenebilir. Küreselleşme sürecinden yeterince istifade edemeyen ya da yeni ortaklıklar kurarak etki alanını genişletmek isteyen aktörler bölgesel kuruluşlara öncülük etmekte ya da ortak olmaktadırlar.

Çalışmanın birinci bölümünde çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan Bölgeselcilik, bölgeselleşme ve entegrasyon kavramları açıklanmaktadır. İkinci bölüm ise Türk Devletler Teşkilatının kuruluşu ve iş birliğinin derinleştiği dönemlerdeki uluslararası şartlar dikkate alınacak ve kavramsal çerçevenin içeriğine uygun bir şekilde zirve bildirileri ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise Teşkilatın bölgeselleşme eğilimine girip giremeyeceği, bir başka deyişle iş birliği sürecinin aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşmesinin gerekliliği üzerinde durulacaktır.

Orta Asya ya da daha spesifik bir isimlendirme ile Türk Dünyasında entegrasyon arayışı on yıllara dayanan ve çok boyutlu bir olgudur (Karasar). Bu çalışma Türk Devletler Teşkilatını, uluslararası/bölgesel örgütlerin incelenmesinde açıklama gücüne sahip olmaları dolayısıyla Bölgeselcilik/Bölgeselleşme ve entegrasyon kavramları çerçevesinde inceleme çabası içindedir. Özellikle Bölgeselcilik kavramının tercih edilmesinin sebebi, iş birliği ve entegrasyonun devlet düzeyinde gerçekleşmesine işaret eden bir kavram olmasıdır. Yukarda da kısaca zikredildiği üzere TDT'nin bütünleşme ve genişleme süreçlerinin karar alıcılar seviyesinde ilerliyor olması, liderler düzeyindeki zirvelerin belirleyici hatta şimdilik neredeyse tek mekanizma olması, Bölgeselcilik kavramının TDT'nin kuruluşu ve iş birliğinin derinleşme sürecinin açıklanmasındaki kullanışlılığına işaret etmektedir.

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Açıklayıcılık gücünün yanında bu kavramların tercih edilmesinin bir diğer önemli sebebi de TDT'nin entegrasyon ve genişleme potansiyelinin devam ettiğine dikkat çekmektir. Çalışma TDT'nin bölgeselleşme ve entegrasyon süreçlerini tamamladığı iddiasında değildir. Aksine Teşkilatın bu kavramların işaret ettiği anlamda bir gelişim ve ilerleme sürecinde olmakla birlikte sahip olduğu potansiyeli henüz bütünüyle harekete geçiremediği, kat edilmesi gereken önemli mesafeler, aşılması gereken açmazlar ve kırılganlıklar olduğuna işaret etmektedir. Ve nihai olarak devletler düzeyinde yürümekte olan entegrasyon sürecinin (bölgeselcilik) ortak değerler ve normların katkısı ile mikro alanlarda derinleşmesi (bölgeselleşme) gerektiğine işaret edecektir.

Kavramsal Çerçeve: Bölgeselcilik, Bölgeselleşme ve Entegrasyon

SSCB'nin parçalanması ile birlikte küreselleşme süreci yeni bir evreye girerken bölgesel düzeydeki entegrasyon ve işbirlikleri de hız kazanmıştır. Bölgesel düzeyde iş birliği ve iş birliğinin koordinasyonunu sağlayan kuruluşların varlığı elbette ki Soğuk Savaş döneminde de söz konusuydu. Ancak SSCB'nin parçalanması, bir çok bölgede bağımsızlığını kazanan ya da Sovyet etkisinden kurtulan ülkeler için yeni fırsat alanlarının ortaya çıkmasına imkân tanımıştır. Avrupa Entegrasyonunun 1990'lardan sonra derinleşerek AB adını alması ve hızlıca Doğu Avrupa ülkelerini içerecek şekilde genişlemesi, Türkiye'nin insiyatifi ve katılımı ile Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesinin 1991'de kurulması bu anlamda tesadüf değildir.

Bölgeselcilik (regionalizm) ve bölgeselleşme (regionalization) kavramları bölgesel düzeydeki entegrasyon süreçlerinin tanımlanması için kullanılmaktadır. Birbirine yakın anlamlar içeren iki kavram olmasına ve bu yüzden kimi zaman birbirlerinin yerine kullanılmasına rağmen farklı entegrasyon süreçlerine işaret etmektedirler. Ayrıca iki kavramın coğrafi, siyasi, ekonomik, stratejik ve kültürel unsurlar içermesi nedeniyle farklı örnekler için standart bir tanımlama sunsa da her bir Bölgeselcilik ve Bölgeselleşme süreci, kendine has değerler, eğilimler ve pratikler dizisini yansıtabilir (Fawcett 429).

Bölgeselcilik ve bölgeselleşmeyi, kavramsal düzeyde tanımlayabilmek için, köken olarak türedikleri bölge teriminin anlaşılması gereklidir. Bölge, Bölgeselcilik ve bölgeselleşme terimlerinin tanımına dair geniş bir lietartür bulunmaktadır (Mansfield & Solingen) ve Bölge, birbirleri ile ortaklaşa karakteristikler ve benzerlikler gösteren birkaç devletten daha geniş, birçok insan grubunu kapsayan coğrafi ve topraksal bir alana işaret etmektedir (Holsti 42-43). Bu tanım doğru olsa da, Bölgeselcilik ve bölgeselleşme kavramının açıklığa kavuşması için yeterli değildir. Daha işlevsel bir tanım için, bölge devletlerinin bağlantısallıklarını sağlayan coğrafi ilişkiler ve karşılıklı bağımlılığı (Nye VII) da hesaba katmak gerekir.

Bu unsurlardan hareketle Fawcett Bölgeselciliğin, devlet üstü ve devlet altı ya da bölge üstü ve bölge altı seviyelerdeki ilişkileri kapsayan devlet düzeyindeki ilişkilerin bütünü olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Daha yalın bir ifade ile Bölgeselcilik, devlet altı ve bölgesel konuları içerse de büyük oranda devletlerarası ilişkiler seviyesine işaret eder. Bölgesel düzeydeki iş birliği ve kurumsallaşmayı ele alan literatür, devleti dominant ve karar verici aktör olarak görmektedir (Fawcett 433).

Bölgeselcilik daha çok siyasi bir proje iken, bu kavramla yakından ilişkili Bölgeselleşme ise hem siyasi bir proje hem de bölgelerin oluşumu ile bölgesel aktör ve kuruluşların ortaya çıkış sürecine karşılık gelir. Başka bir deyişle siyasi, ekonomik ya da sosyal alandaki etkinlikler, kurumlar ve normlar artık bölgesel seviyededir. Yine de ideal bir tanımdan bahsetmek mümkün olmadığından, devletler ve devlet dışı aktörler, Bölgeselcilik/Bölgeselleşme devletler ve devlet dışı aktörler ne yapıyorsa odur Fawcett (433-434).

Bölgeselcilik Bağlamında TDT: Tarihsel Arka Plan

Son yıllarda istikrarlı bir koordinasyon ve genişleme sürecine girmiş olan Türk Devletler Teşkilatı (TDT) de bölgesel bir kuruluş olarak dikkat çekmekte ve akademik olarak da incelenmesi gereken bir konu haline gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkiye'nin katılımı ile 1992'de "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi" gerçekleşmiştir. 3 Ekim 2009'da gerçekleşen zirvede ise Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi (Kısaca Türk Konseyi)'nin kuruluşuna dair "Nahçıvan Anlaşması" imzalanmıştır (Dış İşleri Bakanlığı). Bu tarihten itibaren Konsey kurumsallaşma, genişleme ve entegrasyon süreçleri birlikte yürütmüştür.

Genişleme süreci, Teşkilata tam ve gözlemci üyelerin katılımı ile devam etmektedir. Ekim 2019'da Bakü'de gerçekleştirilen 7. Zirve sırasında Özbekistan Teşkilata tam üye olarak katılmıştır. Macaristan ise Eylül 2018'de Kırgızistan'da düzenlenen 6. Zirve sırasında, Türkmenistan Kasım 2021'de İstanbul'da düzenlenen 8. Zirvede ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Semerkant'ta düzenlenen 9. Zirve sırasında gözlemci statüsü kazanmıştır (Türk Devletler Teşkilatı). Her yıl düzenlenen zirvelerde ise belirlenen alanlarda iş birliğini mümkün kılacak mutabakatlara varılmış ve sonuç bildirgeleri imzalanmıştır.

İş birliği süreci ise devlet başkanlarının katılımı ile gerçekleşen zirve çalışmaları ile yürütülmektedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında daha ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere 2011'deki I. Zirve "Ekonomik ve Ticari İş birliği", 2012'deki II. Zirve "Eğitim, Bilim ve Kültürel İş birliği", 2013'teki III. Zirve "Ulaştırma", 2014'teki IV. Zirve "Turizm", 2015'teki V. Zirve ""medya ve enformasyon iş birliği", 2018'deki VI. Zirve "Gençlik ve Ulusal Sporlar", VII. Zirve 2019'da "KOBİ'lerin desteklenmesi", VIII. Zirve 2021'de "Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler" ve son olarak VIIII. Zirve 2022'de "Türk Medeniyeti için Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru" teması ile gerçekleşmiştir (Türk Devletler Teşkilatı, Organizasyon Tarihçesi).

Literatür Değerlendirmesi

Orta Asya, Türk Dünyası ve Türkiye'nin bu bölgelerle ilişkilerini konu alan oldukça geniş bir akademik literatür söz konusudur. Yanı sıra, Türk Devletler Teşkilatı'nı konu edinen, farklı bakış açısı ile akademik düzeyde ele alan çalışmalar da son dönemde artış göstermiş ve çeşitlenmiştir. Başka bir deyişle TDT'nin tarihsel gelişimini, kurumsal yapısını, ekonomik ve siyasi potansiyelini analiz eden; benzer şekilde konuyu güvenlik, hukuki ya da fikirsel perspektiften ele alan çalışmalarda belirgin bir artış söz konusudur. Bu çalışmalar henüz gelişim aşamasında olan Teşkilatla ilgili bir literatürün oluşması noktasında önemli katkılar sunmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmaları kabaca ikiye ayırmak mümkündür. Birinci grupta yer alan çalışmalar, TDT'yi, belirli bir perpektiften ampirik düzeyde ele almaktadır. İkinci grupta yer alan çalışmalarda ise kavramsal bir açıklama çabasından söz etmek mümkündür.

Sarıkaya (1-4) Sovyetlerin dağılmasının ardından Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazandığı 1990'ların başından itibaren tarihsel bir perspektiften ele almaktadır. Sarıkaya'ya göre Türk dünyası bu tarihten itibaren siyasal bir kimlik kazansa da, her bir ülkenin kendi öncelikleri iş birliği ve bütünleşmenin yeterince hızlı gelişmediği, iş birliğinin de derinlikten yoksun ve etki yaratmaktan uzak olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin de bu 90'lı yıllarda yakın havzasındaki gelişmeleri yönlendirme ve etki alanını genişletme kapasitesinden yoksun oluşu, ilişkilerin istenen seviyeye gelmesine engel olmuştur. Türk Devletler Teşkilatını uluslararası hukuk bağlamında ele alan Erkiner ve Eray (221-228) ise Teşkilatın hangi unsurları dolayısıyla uluslararası örgüt niteliği taşıdığını analiz etmektedir. Buna göre uluslararası hukuk açısından meşruiyet ve kişilik, kurumsal yapı, işlevsellik ve son olarak iş birliği uluslararası örgütlerin sahip olduğu temel özelliklerdir. 2009 yılında imzalanan

Nahçıvan Anlaşması ile kurulan Türkçe Konuşan Ülkeler Konseyi bu kriterlere sahiptir; dolayısıyla Nahçıvan Anlaşması ile oluşturulan kurumsal yapı, karar organları, anlaşma yapma yetkisi, dış politika ve güvenlik alanında ortak politika belirleme gibi birçok kritere göre TDT bölgesel bir uluslararası kuruluş niteliğine sahiptir. Teşkilatın siyasi ve ekonomik potansiyelini ele alan Aydilek (2022) ise güncel veriler ile politik gerçekler çerçevesinde, örgütün gelecekteki yönelimi ve politikaları konusunda perspektif sunma iddiasındadır. Çalışma AB ve üye ülkeleri ile TDT arasında temel verileri baz alarak bir karşılaştırma yapmakta (722-724) ve kurumsallaşma aşamasında bir topluluk olarak TDT'nin sahip olduğu potansiyeli henüz tam anlamıyla harekete geçiremediğini ifade etmektedir.

Kavramsal bir açıklama çabası içinde olan Can Demir TDT'yi Avrasya'da Bölgesel Güç Dengesi bağlamında ele almaktadır. Çalışma Teşkilatın gelişim sürecini ve üye ülkelerin ortak kimlik ve vizyonunu analiz etmiştir (Demir 44-45). SWOT analizinin kullanıldığı çalışmada Teşkilatın güçlü ve zayıf yönleri ile karşılaşabileceği fırsat ve tehditler ele alınmış ve sahip olduğu iç sorunlar, Rusya ve Çin gibi iki büyük gücün etki alanında olmasına rağmen sahip olduğu potansiyel itibariyle Avrasya güç dengesinin önemli bir bileşeni olabileceği sonucuna varmaktadır. Emekliler, Taş ve Yılmaz ise Teşkilatın bütünleşme sürecinin başlangıç noktasının ne olabileceğini ve hangi sektörlerin öncelenmesi gerektiği sorularına odaklanmaktadır. Neofonksiyoalist entegrasyon kuramını baz alan çalışma (Emekliler, Taş ve Yılmaz 76-86) öncelikli sektör stratejisi ile tarım, savunma ve enerji iş birliğinin derinleşeceği başlıca alanlar olarak önerilmektedir.

SONUÇ

Türk Dünyasının iş birliği süreci pek çok etkenin tesiriyle uzun süre kültürel alanda yapılan faaliyetlerle sınırlı kalmıştır (Gök, 73). Ancak bu faaliyetler belirli bir bütünlük oluşturmamış ve duygusal motivasyonlarla gerçekleşmiştir. 2000'li yılların başından itibaren istikrarlı bir genişleme ve entegrasyon sürecine giren TDT, özellikle liderler zirvesi mekanizması ile önemli aşamalar kaydetmiştir. Ayrıca bakanlar düzeyinde gerçekleşen toplantılarda da sektörel bazda işbirlikleri ilerleme kaydetmektedir. Bu gelişmeler, TDT'nin entegrasyon sürecinin önemli oranda siyasi alanda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu anlamda Gümrük birliği gibi tamamlanması gereken makro konular da çözülmeyi beklemektedir. Bu durum literatürde daha çok Bölgeselcilik kavramına karşılık gelmektedir.

Halbuki TDT'nin entegrasyon sürecinin derinleşmesi için iş birliği alanlarının sivil ve mikro alanlara yayılması gerekmektedir. Kimlik, eğitim ve sosyal alanlardaki potansiyel işbirlikleri siyasi entegrasyon sürecinin tamamlayıcısı ve hatta muharrik unsurlardır (Koçak, 134). Teşkilatın ortak etnik ve kültürel unsurları bu alanlarda bir inşa faaliyetine imkan tanırken, aynı zamanda aşılması gerek sınırlılıklar da söz konusudur (Dosbolov, Sönmez). Bu alanlarda önemli bir ortak geçmiş ve kökene sahip olan Türk dünyasında (İpek ve Güler, 132) entegrasyon sürecine girilmeksizin ekonomik, siyasi ve enerji gibi alanlarda gerçekleşen ortaklıklar önemli kazanımlar sağlasa da Türk devletlerinin kültürel ve kimliksel bütünleşmesi eksik kalacaktır. Bu anlamda aşağıda sıralanan ve daha da genişletilebilecek öneriler çerçevesinde yeni mekanizmaların işlerlik kazanması gerekmektedir.

- Eğitimin her aşamasındaki değişim programlarının geliştirilmesi
- Akademisyen ve entellektüellerin katılımı ile gerçekleşecek düşünce platformlarının oluşturulması yoluyla ortak kimlik tartışmaları
- Ulus-devlet mantığı çerçevesinde ortaya çıkan ayrıştırıcı milliyetçilik anlayışı yerine ortak kültürel unsurların vurgulanması
- Sınır sorunlarının çözülmesine yönelik girişimler

KAYNAKÇA

Aydilek, E. (2022). Türk Devletleri Teşkilatının Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Yıl: 2022, Cilt: 5, Sayı: 3, ss.716-728.

Demir, C. (2022). The Organization of Turkic States: Implications for the Regional Balance of Power, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, TDT Özel Sayısı, 39-71.

Dış İşleri Bakanlığı, Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi, https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa

Dosbolov, A.; Sönmez, G. (2023). The Organization of Turkic States and Postcolonialism in Central Asia: Possible Contributions, Prospects, and Limitations. *Insight Turkey*, Vol. 25 / No. 4, 93-113.

Emekliler, B. ; Taş, T.; Yılmaz, K.Ç. (2022). Türk Devletleri Teşkilatı: Bütünleşme Sürecine Nereden Başlamalı ve Ne Yapmalı?, *Güvenlik Stratejileri Dergisi,* TDT Özel Sayısı: 217-250.

Erkiner, H.H.; Eray, İ. (2022). Uluslararası Hukuk Bakımından Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı, *Güvenlik Stratejileri Dergisi,* TDT Özel Sayısı: 73-107.

Fawcett, L. (2004). Exploring Regional Domains: A Comparative History of Regionalism *International Affairs* 80, 3. 429-446.

Gök, M. (2024). Türk Devletler Teşkilatı Bünyesinde Yürütülen Türk Dünyasının Entegrasyon Sürecinin Ernest B. Haas'ın Spill-over Yaklaşımı Bağlamında Değerlendirilmesi, *Anadolu Strateji dergisi*, C.6, S.2. 63-77.

Holsti, K. J. (1996). *The state, war, and the state of war* (Cambridge: Cambridge University Press).

İpek, C.D.; Güler, Ç.M. (2023). The Origins of the Unity Idea in the Turkic World, *bilig*, issue 105, 129-158.

Nye, J. (1968). *International regionalism* (Boston: Little, Brown).

Karasar, H.A. (2009). Türkistan Bütünleşmesi Merkezi Asya'da Birlik Arayışları 1991-2001. (İstanbul:Ötüken yayınları).

Koçak, M. (2023). Potential of Organization of Turkic States in the International System: Promises and Vulnerabilities, *Insgiht Turkey*, Vol. 25 / No. 4, 115-137.

Mansfield, E. D. ve Solingen, E. (2010). Regionalism, *Annual Review of Political Science*, Cilt 13, No.1, s.145-163.

Sarıkaya, Y. (2021). "Türkî Cumhuriyetler"Den Türk Devletleri Teşkilatı'na 30 Yılın Muhasebesi, *TASAV.*

Turkic States, Organizasyon Tarihçesi, https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi

Turkic States, Türk Devletleri Teşkilatı, https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda

TÜRK DÜNYASI OLİMPİYATLARI "DÜNYA GÖÇEBE OYUNLARI"

Esra SEZER*

"Gelenekten geleceğe Bir'iz!
(2022 Dünya Göçebe Oyunları)

1. Giriş

Türkistan coğrafyasının göçebe toplumlarının halk oyunlarına dayanan ve bölgedeki geleneksel sporların yanı sıra Türk kültürünün yaşatılması amacını taşıyan Dünya Göçebe Oyunları, 22 Ağustos 2012 tarihinde Bişkek'te yapılan Türk Keneşi'nin 2. Zirvesi'nde alınan bir karar ile hayata geçirilmiştir. Türk kültürü ve Türklere özgü ata sporlarının sahnelendiği Dünya Göçebe Oyunları'nı bu bağlamda Türk Dünyası Olimpiyatları olarak adlandırmak mümkündür. İlk kez, 2014 yılında Kırgızistan Çolpon Ata'da 19 ülkenin katılımıyla düzenlenen Göçebe Oyunları, dünya çapında birçok ülkenin ilgisini çekmiş ve ülkeler bu platformda yer almak istediklerini dile getirmişlerdir. Nitekim katılımcı ülke sayısı günden güne artmış 2016 yılında 62, 2018 ve 2022 yıllarında 82 ve 2024 yılında ise 89 ülkenin yer aldığı Dünya Göçebe Oyunları, spor müsabakalarının yanı sıra müzik performansları, dans, tiyatro, sirk ve özel sahne gösterileri, avlanma ve gelin alma gibi geleneksel adetlerin canlandırıldığı uluslararası bir şölene ve kültürel bir etkinliğe dönüşmüştür. Kısa bir zaman zarfı içerisinde yeni ülkelerin iştirak etmesiyle küresel bir statü kazanan kök börü, cirit, mangala, atlı okçuluk ve güreş gibi farklı spor müsabakalarına ev sahipliği yapan Dünya Göçebe Oyunları, UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne girmeyi başararak dünya çapında adından söz ettirmeye başlamıştır.

Çalışmada *"Dünya Göçebe Oyunları Türk Dünyası'na nasıl bir katkı sunmaktadır?"* sorusundan yola çıkılarak çalışmanın hipotezi *"Dünya Göçebe Oyunları, Türk Dünyası'nı etnospor, etnokültür ve etnobilim alanlarında bir araya getirerek birlik ve beraberlik olgusunu vurgulayan, Türk Dünyası'nın kültürel mirasın korunması ve tanıtımında bir mihenk taşıdır."* şeklinde formule edilmiştir. Çalışmanın amacı, Dünya Göçebe Oyunları hakkında genel bir bilgi vermek ve Dünya Göçebe Oyunları'nın yıllar içindeki tarihsel gelişimini gözler önüne sererek Türk Dünyası'na sunmuş olduğu katkıları ortaya koymaktır. Çalışmada, Dünya Göçebe Oyunları'na tarihsel bir arka plan çizildikten sonra yıllara göre katılımcı ülkeler ve sporcuların sayısal verileri ve Dünya Göçebe Oyunları'nda öne çıkan temalar ele alınacaktır. Buradan hareketle, Dünya Göçebe Oyunları, Türk Devletleri Teşkilatı ve TÜRKSOY'un resmi internet sayfalarından elde edilen veriler metin içerik çözümlemesine tabii tutulacaktır.

2. Dünya Göçebe Oyunları

Dünya Göçebe Oyunları'nın temelleri, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambaev tarafından sporun insanileştirilmesinin yollarını bulmak ve kültürel çeşitliliği korumak amacıyla 2012 yılında bir fikir olarak ortaya atılmıştır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkiye'nin desteklediği bu fikir,

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-mail: m.esrasezer@gmail.com, ORCID No: 0000-0000- 5433-1783.

(The History of The World Nomad Games, 2014) 23 Ağustos 2012 tarihinde Bişkek'te düzenlenen Türk Konseyi İkinci Zirve Bildirisi'nde *"Ortak tarih, gelenek, dil ve kültüre olan takdirlerinin nişanesi olarak, Kırgız Cumhuriyeti'nin Türk halklarının geleneklerinin canlandırılması ve desteklenmesi ile düzenli olarak "Göçebe Oyunları" gerçekleştirilmesi girişimini memnuniyetle karşıladıkları"* sözlerinin yer aldığı maddeyle resmiyet kazanmıştır (Türk Konseyi İkinci Zirvesi Bildirisi, 2012). Türk Dünyası Olimpiyatları olarak da adlandırabileceğimiz bu projenin yazarlığını ve başkanlığını Akibev Askhat Akibaevich üstlenmektedir. Dünya Göçebe Oyunları, Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti ve Dünya Etnospor Konfederasyonu tarafından organize edilmektedir (About The World Nomad Games, 2016). Göçebe Oyunları, halkların ve kültürlerin yakınlaşması fikri üzerine doğmuştur. Köklere dönüşün bir kutlaması olan bu oyunlar, çocuklara, gelecek nesillere ve dünyaya göçebe kültürünün zenginliğini gösterme fırsatı sunmaktadır (The Second World Nomad Games, 2016).

Tablo 1. Dünya Göçebe Oyunları

Dünya Göçebe Oyunları	**Tarih**	**Ülke**
Birinci	9-14 Eylül 2014	Kırgızistan
İkinci	3-8 Eylül 2016	Kırgızistan
Üçüncü	2-8 Eylül 2018	Kırgızistan
Dördüncü	29 Eylül-2 Ekim 2022	Türkiye
Beşinci	8-13 Eylül 2024	Kazakistan
Altıncı	2026	Kırgızistan

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak hazırlanmıştır. (The First-Ever "World Nomad Games", 2014)

Tablo 1'de geçmişten günümüze kadar düzenlenmiş olan Dünya Göçebe Oyunları'na yer verilmiştir. Birinci Dünya Göçebe Oyunları 9-14 Eylül 2014 tarihlerinde Kırgızistan Issık Göl Çolpon Ata'da düzenlenmiştir. Bu etkinlikte kök börü (oğlak kapmaca oyunu-at üstünde yere eğilerek oğlağı alıp rakibin kalesinden geçirerek sayı yapma), er eniş (at sırtında güreş), kunan çabış (uzun mesafeli at koşusu), zhorgo salış (aylak atlarla yarış), alaman baige (uzun mesafeli at yarışı) gibi at sporları ve kırgız güreşi, kazak güreşi, kemer küreşi, ordo[1], dokuz korgol[2] müsabakalarında sporcular boy göstermiş bunun yanı sıra Azerbaycan'ın zorhane[3], Türkiye'nin cirit (at üzerinde oynanan bir spor) ve geleneksel güreş ve Güney Kore'nin taekkyeon (dövüş sanatları) gösterileri yapılmıştır. 583 sporcu ve 188 antrenör dâhil olmak üzere 1200 kişinin katıldığı bu kültürel etkinlik, BBC (Büyük Britinya ve Kuzey İrlanda), CNN (ABD), Repubblica (İtalya), Canada.com (Kanada), Aljazeera (Katar), MSN News (Malezya), Russia 1 (Rusya), Astana Times (Kazakistan), AzerNews (Azerbaycan), TRT Avaz (Türkiye), UBS (Moğolistan), Sport (Türkmenistan), OTRK (Kırgızistan) vb. 250 basın kuruluşu tarafından takip edilerek 40 ülkede 230 milyon insana ulaşma şansına erişmiştir. Birinci Dünya Göçebe Oyunları'ndaki spor müsabakalarının sonunda Kırgızistan şampiyon olmuştur (The First-Ever "World Nomad Games", 2014).

1 Ordo, Han'ın karargâhı, Han'ın sarayı anlamına gelmektedir. Han'ın karargâhını ele geçirmek için yapılan bir savaşı temsil eden bu oyun düşmanı nasıl yenmek gerektiğini anlatan bir savaş stratejisi oyunudur. (Legends About The Games, 2024).

2 Dokuz Korgol, Mangala oyunları ailesine ait bir oyun türüdür. Dokuz taş ile oynanan ve barış zamanında ulusların askeri stratejik düşüncesinin gelişimini sağlayan bu oyunun amacı, düşmanın birliklerini, servetini ve mülklerini fethetmektir. (Legends About The Games, 2024).

3 Antik bir spor olan Zorhane köklü bir geleneksel İran sporudur. Zorhane aynı zamanda savaşçıların fiziksel ve zihinsel olarak eğitildiği bir eğitim alanıdır. Bu spor, Pers dövüş sanatlarının tarihsel kökenlerine bir yolculuk serüvenidir. (International Zurkhaneh Sports and Koshti Pahlavani Federation, 2024)

İkinci Dünya Göçebe Oyunları, 3-8 Eylül 2016 tarihleri arasında Kırgızistan Issık Göl, Çolpon-Ata'da düzenlenmiştir. Açılış törenine 62 ülkeden 1200 sporcu, 650'den fazla temsilci, düzinelerce blog yazarı ve 300'den fazla medya çalışanı olmak üzere 10 bini aşkın kişinin katıldığı 2016 Dünya Göçebe Oyunları, 500 milyon kişiye ulaşmıştır (The Second World Nomad Games, 2016). İkinci Dünya Göçebe Oyunları, spor müsabakalarının yanı sıra dans, tiyatro, sirk ve özel sahne gösterileri (ateş vb.), müzik performansları, avlanma ve gelin alma gibi geleneksel adetlerin canlandırılması, göçebe Türk yemeklerinin sunulması ve keçe çadırı (bozüy) vb. farklı yörelerin geleneksel eşyalarının sergilendiği etnokent kurulumu gibi birçok farklı etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır (Erbek, 2016) İkinci Dünya Göçebe Oyunları'nda Kırgızistan birinci, Rusya ikinci, Kazakistan üçüncü ve Azerbaycan dördüncü olmuştur (Azerbaijani Jockeys Win 14 Medals In World Nomad Games, 2016).

Üçüncü Dünya Göçebe Oyunları, 2-8 Eylül 2018 tarihleri arasında Kırgızistan Issık Göl yakınlarındaki Çolpon-Ata'da düzenlenmiştir. 2018 Dünya Göçebe Oyunları'nın amacı etnospor ve etnokültür hareketini dünya çapında geliştirmektir. *"Güçte Birleştik! Ruhta Birleştik!"* sloganı ile yola çıkan Üçüncü Dünya Göçebe Oyunları, insanlar arasında daha hoşgörülü ve açık bir ilişkinin geliştirilmesi için dünya halklarının etnokültürünün, çeşitliliğinin ve özgünlüğünün canlandırılması, geliştirilmesi ve korunması misyonlarını üstlenmektedir. 2018 Dünya Göçebe Oyunları, etnospor, etnokültür ve bilim olmak üzere üç temaya bölünmüştür. Etnokültür programı, iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda etnohit (folklor ve müzik), etnodans (geleneksel danslar), etnomodası (geleneksel ve modern giyim), etnobazar (geleneksel el sanatları sergisi ve panayırı), destan ve efsanelerin okunması ve etnoevden (geleneksel göçebe barınakları) oluşan Nomad's Universe uluslararası kültür festivali yer alırken diğer kısımda ise büyük tiyatro gösterileri ve final yarışmalarının düzenlendiği, Oş, Bişkek ve yedi Kırgız ilinden gelen grupların hazırladığı kültürel programlar ve sunumların yapıldığı Kırçın adında bir etnoköy yer almaktadır. 37 dalda spor yarışmalarından oluşan etnospor ise geleneksel oyunlar (ordo), at yarışları (çabış, kunan çabış...), at oyunları (kök börü, er-eniş), geleneksel güreş türleri (alış, kazak güreşi, sumo, pehlivani...),-dövüş sanatları türlerindeki yarışmalar (kol güreşi, halat çekme, mas güreşi), geleneksel zekâ oyunları (dokuz korgol, mangala, ovari), geleneksel yaylarla okçuluk ve geleneksel avcılık yarışmaları (salbuurun) olarak kategorize edilmiştir. Göçebe Oyunları'na yeni olarak 2018 yılında Büyük kazananlar için büyük göçebe güreşi ve büyük kazananların başarılarının yer aldığı bir kitap eklenmiştir. Bunun yanı sıra katılımcı ülkeler, spor müsabakalarında yer almayacak olan kendi geleneksel sporlarını, oyunlarını, eğlencelerini ve geleneklerini sergileme fırsatı bulmaktadır. Göçebe Oyunları'nın bilimsel forumu ise tarihsel miras ve geleceğe odaklanmaktadır. Bu forumun Dünya Göçebe Oyunları'nda akademisyenler, araştırmacılar ve oyun organizatörleri için kalıcı bir platform oluşturmak, göçebe halklarının kültürünün medeniyetin gelişimindeki rolünü araştırmak ve Dünya Göçebe Oyunları'nın dünya halklarının tarihi mirası ve geleceğe yönelik bakışını incelemek vb. görevleri bulunmaktadır. *"Dünya Göçebe Oyunları: Tarihsel Miras ve Gelecek"* konferansı, *"Geleneksel Oyunlar ve Halkların Gelenek ve Görenekleri"* başlıklı 61. Daimi Uluslararası Altayistik Konferansı, "*Göçebe Halkların Geleneksel Bilgisinin Yeniden Doğuşu, Korunması ve Popülerleştirilmesi"* vb. bilimsel çalışmalara da yer verilmiştir (About The World Nomad Games, 2018). Göçebe Oyunları'nda Kırgızistan birinci, Kazakistan ikinci, Rusya ise üçüncü olmuştur (3rd World Nomad Games Were Held In Kyrgyzstan, 2018).

2020 yılında yapılması planlanan Dünya Göçebe Oyunları Covid-19 salgını nedeniyle 2022 yılına ertelenmiştir. Dördüncü Dünya Göçebe Oyunları, 29 Eylül-2 Ekim 2022 tarihleri arasında ilk defa Kırgızistan'dan başka bir ülkede Türkiye'nin ev sahipliğinde düzenlenmiştir. (4. Dünya Göçebe Oyunları Türkiye'nin Ev Sahipliğinde Düzenlenen Açılış Töreniyle Başladı, 2022). *"Gelenekten Geleceğe Bir'iz!"* sloganı ile Bursa'nın İznik İlçesi'nde görkemli bir açılış töreni yapılan Göçebe Oyunları'na 4 günde yaklaşık 1 milyon yerli ve yabancı misafir katılmıştır. Etkinliklerin açılış ve kapanış oturumları Türk Kültürü Teşkilâtı (TÜRKSOY) tarafından organize edilmiştir. Bu etkinliklerde 820'si TÜRKSOY üyesi: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tıva'dan (Rusya Federasyonu) olmak üzere yaklaşık 1400

sanatçı sahne almıştır (TÜRKSOY, 2022). 82 ülkeden 3000 sporcunun katıldığı Göçebe Oyunları'nda, kök börü, mas güreşi, yağlı güreş, geleneksel okçuluk ve atlı okçuluk vb. çeşitli alanlarda spor müsabakaları yapılmış (TÜRKPA, 2022), Türkiye 23 madalya ile birinci, Kırgızistan 11 madalya ile ikinci, İran ise 5 madalya ile üçüncü olmuştur (Dünya Göçebe Oyunları'nda Türkiye 23 madalya ile Zirvede Yer Aldı, 2022).

Beşinci Dünya Göçebe Oyunları 8-13 Eylül 2024 tarihleri arasında *"Büyük Bozkırda Buluşma!"* sloganıyla Kazakistan'ın başkenti Astana'da düzenlenmiştir. Açılış töreninde konuşma yapan Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, Dünya Göçebe Oyunları'nın dünyadaki geleneksel sporların en büyük yarışması ve göçebelerin olimpiyatları olduğunu dile getirmiş, TÜRKSOY Genel Sekreteri Sultan Raev ise Dünya Göçebe Oyunları'nın Türk Dünyası ortak kültürünün en önemli nişanelerinden biri olduğunu belirtmiştir (TÜRKSOY, 2024). 89 ülkeden yaklaşık 2500 sporcunun katıldığı bu etkinlikte *"Göçebeler Evreni"* Etno Köyü'nde günlük kültürel programlar ve *"Göçebeler: Tarih, Bilgi, Dersler"* başlıklı bilimsel bir konferans yer almıştır. Program boyunca Kazakistan'ın farklı bölgelerinde el sanatları, konserler, fuarlar, sergiler ve çeşitli yarışmalar düzenlenmiştir. Kazakistan'ın birinci olduğu Beşinci Dünya Göçebe Oyunları'nda Kırgızistan ikinci, Rusya üçüncü, Özbekistan dördüncü ve Türkiye beşinci olmuştur (5-Şi Dünïejüzilik Köşpendiler Oyındarı Ayaqtaldı, 2024). 100 binden fazla turistin katıldığı Beşinci Dünya Göçebe Oyunları'nın kapanış programında Altıncı Dünya Göçebe Oyunları'nın 2026 yılında Kırgızistan topraklarında yapılmasına karar verilmiştir. (2024 Jılı Qırküyekte Astanada V Dünïejüzilik Köşpendiler Oyındarı Ötedi, 2023)

3. Dünya Göçebe Oyunları'nın Analizi [4]

Bu bölümde Dünya Göçebe Oyunları'na katılan ülkeler ve bu ülkelerin kıtalara göre dağılımı, sporcuların sayısı ve 2014 yılından 2024 yılına kadar yapılmış olan Göçebe Oyunları'nda öne çıkan temalar analiz edilmektedir.

Grafik 1. Yıllara Göre Dünya Göçebe Oyunları'na Katılan Ülkeler

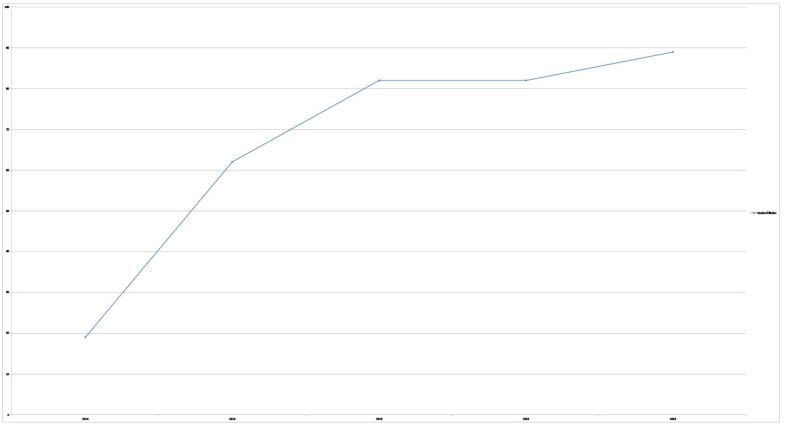

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak hazırlanmıştır. (About The Games, 2024).

Grafik 1'de yıllara göre Dünya Göçebe Oyunları'na katılan ülkelerin sayısı verilmiştir. 2014 yılında 19 ülkenin katılımı ile düzenlenmeye başlayan Dünya Göçebe Oyunları, 2016 yılında 62, 2018

4 Bu bölümdeki sayısal veriler birbiriyle tutarlılık sağlaması açısından Dünya Göçebe Oyunları'nın resmi internet sitesinden alınmıştır.

ve 2022 yıllarında 82 ve 2024 yılında ise 89 ülkenin[5] katılım sağladığı uluslararası bir spor etkinliğine dönüşmüştür (About The Games, 2024). Göçebe Oyunları'na katılan ülke sayısında yaşanan artış hiç şüphesiz bu etkinliklere duyulan ilgiyi gözler önüne sermektedir.

Grafik 2. 2024 Dünya Göçebe Oyunları'na Katılan Ülkelerin Kıtalara Göre Dağılımı

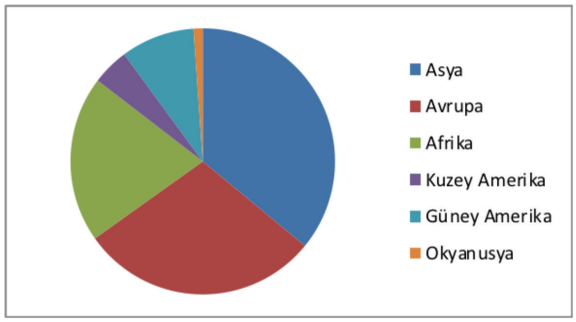

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak hazırlanmıştır. (Medal Table, 2024).

Grafik 2'de 2024 yılında Astana'da beşincisi düzenlenen Dünya Göçebe Oyunları'na katılan 89 ülkelenin kıtalara göre dağılımı gösterilmektedir. Buna göre Asya kıtasından 32 ülkenin katıldığı etkinliğe, Avrupa'dan 26 ülke, Afrika'dan 18 ülke, Güney Amerika'dan 8 ülke, Kuzey Amerika'dan 4 ülke ve Okyanusya'dan bir ülke katılım sağlamıştır (Medal Table, 2024). Dünya Göçebe Oyunları'na en yüksek katılım 32 ülke ile Asya kıtası olurken en düşük katılım ise bir ülke (Avustralya) ile Okyanusya kıtası olarak belirlenmiştir. Asya kıtasından sonra en yüksek katılımın Avrupa kıtası olması, Dünya Göçebe Oyunları'na Avrupa ülkeleri tarafından yüksek bir ilgi gösterildiğinin kanıtıdır.

Grafik 3. Yıllara Göre Dünya Göçebe Oyunları'na Katılan Sporcular

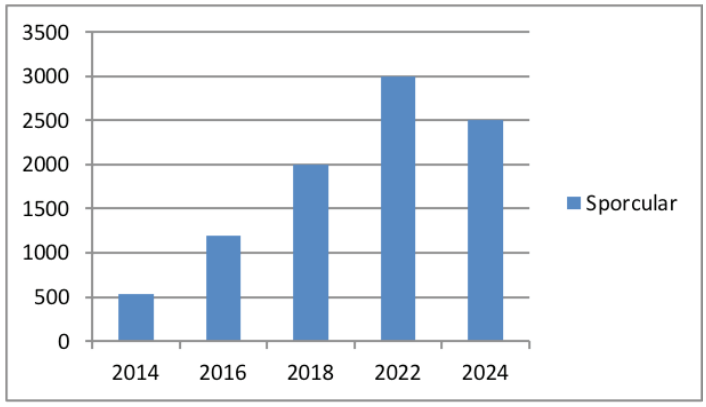

Kaynak: Yazar tarafından parantez içinde belirtilen kaynaktan yararlanarak hazırlanmıştır. (History of The Games, 2024)

5 2024 Beşinci Dünya Göçebe Oyunları'na katılan ülkeler; Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Özbekistan, Türkiye, İran, Macaristan, Türkmenistan, Romanya, Polonya, Hindistan, Çin, Moldova, Endonezya, Fransa, Avustralya, İtalya, Nijerya, Moğolistan, Gürcistan, Azerbaycan, Gana, Kanada, Meksika, Tacikistan, Hollanda, Pakistan, Belarus, Letonya, Slovakya, Tayland, Togo, Estonya, Avusturya, Arnavutluk, Angola, Antigua ve Barbuda, Arjantin, Ermenistan, Bangladeş, Barbados, Benin, Bulgaristan, Bosna Hersek, Brezilya, Büyük Britanya, Venezuela, Almanya, Yunanistan, Mısır, Zimbabve, Ürdün, İrlanda, İspanya, Kamerun, Katar, Kıbrıs, Kolombiya, Fildişi Sahili, Kuveyt, Lübnan, Madagaskar, Malezya, Norveç, Umman, Panama, Peru, Güney Kore, Suudi Arabistan, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Singapur, Suriye, ABD, Sierra Leone, Tanzanya, Uganda, Uruguay, Filipinler, Orta Afrika, Çekya, Şili, İsviçre, İsveç, Sri Lanka, Ekvador, Etiyopya, Güney Afrika ve Japonya'dır. (Medal Table, 2024).

Grafik 3'te Dünya Göçebe Oyunları'na katılan oyuncuların sayısına yer verilmiştir. 2014 yılında 538 sporcunun katıldığı etkinliklere, 2016 yılında 1200, 2018 yılında 2000, 2022 yılında 3000 ve 2024 yılında 2500 sporcu katılmıştır (History of The Games, 2024) 2014 yılından 2022 yılına kadar yükseliş trendinin görüldüğü Dünya Göçebe Oyunları'nda son yılda ufak bir düşüş gözlenmektedir. Burada yaşanan düşüşün sebebi kesin olmamakla birlikte 2024 Dünya Göçebe Oyunları'nın, 2024 Paris Yaz Olimpiyat Oyunları ile yakın tarihlerde düzenlenmesinden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Şekil 1. Dünya Göçebe Oyunları'nda Öne Çıkan Temalar

Dünya Göçebe Oyunları'nda Öne Çıkan Temalar	Türk Kültürünün Yaşatılması
	Türk Halklarının Geleneklerinin Canlandırılması
	Köklere Dönüşün Kutlanması
	Kültürel Çeşitliliği Sağlamak
	Göçebe Kültürünü Gelecek Nesillere Aktarmak
	Dünyaya Göçebe Kültürünün Zenginliğinin Tanıtılması
	Ataların Mirasının Yaşanması
	Gelenekten Geleceğe Bir Olmak
	Sporun İnsanileştirilmesinin Yollarını Bulmak
	Halkların ve Kültürlerin Yakınlaşması

Kaynak: Yazar tarafından metin içerisinde verilen bilgilerden derlenerek hazırlanmıştır.

Şekil 1'de Dünya Göçebe Oyunları'nda öne çıkan temalar yer almaktadır. Buna göre Türk kültürünün yaşatılması, Türk halklarının geleneklerinin canlandırılması, köklere dönüşün kutlanması, kültürel çeşitliliği sağlamak, göçebe kültürünü gelecek nesillere aktarmak, dünyaya göçebe kültürünün zenginliğinin tanıtılması, ataların mirasının yaşanması, gelenekten geleceğe bir olmak, sporun insanileştirilmesinin yollarını bulmak ve dünya çapındaki halkların ve kültürlerin yakınlaşması Göçebe Oyunları'nda en çok öne çıkan temalardır. Görüldüğü ve çalışmanın hipotezinde de vurgulandığı üzere Dünya Göçebe Oyunları, Türk Dünyası'nı birlik ve beraberlik çatısı altında bir araya getirerek kültürel mirasın korunması ve tanıtılmasını sağlamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya Göçebe Oyunları, her iki yılda bir düzenlenen etnokültürel faaliyet ve etnik sporlardan oluşan uluslararası bir organizasyondur. İlk defa 2014 yılında Kırgızistan'da düzenlenmeye başlayan Dünya Göçebe Oyunları, 2016 ve 2018 yıllarında Kırgızistan'da, 2022 yılında Türkiye'de, 2024 yılında Kazakistan'da düzenlenmiş, 2026 yılında düzenlenecek olan Altıncı Dünya Göçebe Oyunları'nın ise Kırgızistan'da yapılacağı duyurulmuştur. Dünya Göçebe Oyunları'na katılan ülke ve sporcu (2024 yılı dışında) sayıları üzerine genel bir değerlendirme yapıldığında yıldan yıla artış yaşandığı gözlenmiştir. Özellikle Asya ve Avrupa kıtasındaki ülkelerin büyük katılım sağladığı Dünya Göçebe Oyunları, etnospor, etnokültür ve etnobilim olmak üzere üç ana bölüm üzerine inşa edilen, özel sahne gösterilerinin yanı sıra müzik performansları ve geleneksel adetlere (avlanma, gelin alma...) sahne olan uluslararası kültürel bir şölene dönüşmüştür. Dünya Göçebe Oyunları'nda, Türk Kültürünün yaşatılması,

Türk Halklarının geleneklerinin canlandırılması, köklere dönüşün kutlanması, kültürel çeşitliliği sağlamak, göçebe kültürünü gelecek nesillere aktarmak, dünyaya göçebe kültürünün zenginliğinin tanıtılması, ataların mirasının yaşanması, gelenekten geleceğe bir olmak, sporun insanileştirilmesinin yollarını bulmak ve halkların ve kültürlerin yakınlaşması temalarının ön plana çıktığı görülmüştür.

Bu çalışmada *"Dünya Göçebe Oyunları Türk Dünyası'na nasıl bir katkı sunmaktadır?"* sorusuna cevap aranmıştır. Dünya Göçebe Oyunları'nın *"Güçte Birleştik! Ruhta Birleştik!, Gelenekten Geleceğe Bir'iz!,* ve *Büyük Bozkırda Buluşma!"* slgonlarına bakıldığında *"birleşme, bir ve beraber olma, buluşma, bir araya gelme"* olgularının vurgulandığı, Göçebe Oyunları'nın yarışmacı ülke, sporcu ve izleyici kitlesine bakıldığında ise Göçebe Oyunları'nın dünya çapındaki etkisinin giderek arttığı görülmektedir. Bu noktada çalışmanın *"Dünya Göçebe Oyunları, Türk Dünyası'nı etnospor, etnokültür ve etnobilim alanlarında bir araya getirerek birlik ve beraberlik olgusunu vurgulayan, Türk Dünyası'nın kültürel mirasının korunması ve tanımında bir mihenk taşıdır."* hipotezi doğrulanmaktadır. Dünya Göçebe Oyunları'nın 2021 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne girmesi Türk Dünyası'nın prestijini ve Türk kültürünün korunması ve tanıtılması çabalarını artıran oldukça önemli bir gelişmedir. Dünya Göçebe Oyunları'na olan katılımın ve ilginin yıldan yıla artış göstermesinin yanı sıra birçok devletin Dünya Göçebe Oyunları'na katılmak istediklerini dile getirmeleri uzun vadede Dünya Göçebe Oyunları'nın Türk Dünyası için kilit bir rol üstleneceğinin sinyallerini vermektedir. Çalışmayı 2016 yılında düzenlenen İkinci Dünya Göçebe Oyunları'nın resmi tanıtım videosunda yer alan sözler ile bitirmek son derece anlamlı olacaktır. *"Hepimiz Göçebeyiz! Hayatımız bir okun uçuşu gibidir, yüzyıllar boyunca ve kıtaları aşarak kültürümüzü, geleneklerimizi ve oyunlarımızı taşıdık. Atalarımızın mirasını yaşayın ve özgürlük ruhunu deneyimleyin."*

KAYNAKÇA

About The Games. (2024). Retrieved 16 April 2025, from Worldnomadgames.com website: https://worldnomadgames.kz/en/news/ob-igrah.

About The World Nomad Games. (2018). Retrieved 13 April 2025, from Worldnomadgames.com website: https://worldnomadgames.com/en/page/About-the-WNG.

Azerbaijani Jockeys Win 14 Medals In World Nomad Games. (2016, 07 September). Retrieved 16 April 2025, from Azertag website: https://azertag.az/en/xeber/azerbaijani_jockeys_win_14_medals_in_world_nomad_games-.

Erbek, Ç. (2016, 06 September). II. Dünya Göçebe Oyunları Kırgızistan'da Gerçekleştiriliyor. Retrieved 13 April 2025, from Caglarerbek.com website: http://www.caglarerbek.com/2016/09/ii-dunya-gocebe-oyunlari-kirgizistan.html.

Dünya Göçebe Oyunları'nda Türkiye 23 madalya ile Zirvede Yer Aldı. (2022, 4 October). Retrieved 16 April 2025, from Takvim.com website: https://www.takvim.com.tr/spor/2022/10/04/dunya-gocebe-oyunlari.

4. Dünya Göçebe Oyunları Türkiye'nin Ev Sahipliğinde Düzenlenen Açılış Töreniyle Başladı. (2022, 30 September). Retrieved 16 April 2025, from Turkicstates.org website: https://www.turkicstates.org/tr/haber/4-dunya-gocebe-oyunlari.

History of The Games. (2024). Retrieved 13 April 2025, from Worldnomadgames.com website: https://worldnomadgames.kz/en/news/ob-igrah#page-about-14.

International Zurkhaneh Sports and Koshti Pahlavani Federation. (2024). Retrieved 14 April 2025, from Izsf.net website: https://www.izsf.net/en/.

2024 Jılı Qırküyekte Astanada V Dünïejüzilik Köşpendiler Oyındarı Ötedi. (2023). Retrieved 16 April 2025, from El.kz website: https://el.kz/2024-zhyly-qyrkuyekte-astana.

Legends About The Games, (2024). Retrieved 14 April 2025, from Worldnomadgames.com website: https://worldnomadgames.com/en/page/Legends.

Medal Table (2024). Retrieved 13 April 2025, from Worldnomadgames.com website: https://worldnomadgames.kz/en/page/medalnyi-zachet.

Organization of Turkic States (2016, 08 August). Official Promotional Video of Second World Nomad Games, Retrieved 12 April 2025, from Turkicstates.org website: https://www.turkicstates.org/en/news/official-promotional-video-of-second-world-nomad-games.

5-Şi Dünïejüzilik Köşpendiler Oyındarı Ayaqtaldı. (2024). Retrieved 16 April 2025, from Worldnomadgames.com website: https://worldnomadgames.kz.

The First-Ever "World Nomad Games". (2014). Retrieved 13 April 2025, from Worldnomadgames.com website: https://www.worldnomadgames.com/en/page/WNG-2014.

The Second World Nomad Games. (2016). Retrieved 13 April 2025, from Worldnomadgames.com website: https://worldnomadgames.com/en/page/WNG-2016/.

The History of The World Nomad Games. (2014). Retrieved 13 April 2025, from Worldnomadgames.com website: https://worldnomadgames.com/en/page/History/.

Türk Konseyi İkinci Zirvesi Bildirisi (2012, 23 August), Retrieved 15 April 2025, from Turkicstates.org website: https://www.turkicstates.org/tr/bildiriler-kurucu-belgeler.

TÜRKPA. (2022, 28 September). Türkiye Hosted The 4th World Nomad Games. Retrieved 16 April 2025, from Turkpa.org website: https://turkpa.org/news/178-turkiye.

TÜRKSOY. (2022). "4. Dünya Göçebe Oyunları" TÜRKSOY Tarafından Hazırlanan Kapnış Töreniyle Sona Erdi. Retrieved 16 April 2025, from Turksoy.org website: https://www.turksoy.org/haberler/4-dunya-gocebe-oyunlari-turksoy kapanis-toreniyle-sona-erdi.

TÜRKSOY. (2024). Büyük Bozkırda Buluşma: Kazakistan'da 5. Dünya Göçebe Oyunları'nın Resmi Açılış Töreni Yapıldı. Retrieved 16 April 2025, from Turksoy.org website: https://www.turksoy.org/haberler/buyuk-bozkirda-bulusma-kazakistanda-5-dunya-gocebe.

3rd World Nomad Games Were Held In Kyrgyzstan. (2018). Retrieved 16 April 2025, from Tdbb.org website: https://www.tdbb.org.tr/?p=12708&lang=en.

2

ORTAK DİL VE KÜLTÜR ÇALIŞMALARI, TANITIM STRATEJİLERİ

ERGENEKON'DAN GASPIRALI'YA: TÜRK BİRLİĞİ VE KÜLTÜR AKTARIMI

Gamze AKDENİZ* Sena Nur YILMAZ**

GİRİŞ

Türk dünyası geniş coğrafyalara yayılmış ve tarihte kuvvetli izler bırakmış milletlerden oluşmaktadır. Bu milletler ortak tarih, dil ve kültürel bağlara sahiptir. Pek çok bakımdan aynı ortaklıklara sahip milletlerin şüphesiz siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan bir bütünlük içerisinde olması gerekmektedir. Söz konusu bütünlük, aradaki bağların korunabilmesi, milli benliğin farkına varma ve Türk varlığını sürdürebilmek açısından önem arz etmektedir. Bu sürdürülebilirlik büyük ölçüde milletlerin kodları olan kültürel bellek ile mümkündür. Kültürel bellek nesilden nesile aktarılarak kolektif bilinci yapılandırmakla kalmaz aynı zamanda milli bütünlük arz ederek benlik bilinci oluşturur. Bu bildiride de Türk birliği kavramı ve kültür aktarımının önemi Ergenekon Destanı ve İsmail Bey Gaspıralı'nın "Darürrahat Müslümanları" adlı eserler üzerinden ele alınacak, farklı zaman dilimleri teşkil eden bu eserler vasıtasıyla ortak şuurun yaşaması, kültür yoluyla aktarımı, bu aktarımda Türk dünyasının edebi ürünlerinin rolü üzerinde durulacak ve söz konusu aktarımın bir sonraki nesillere taşınması için öneriler sunulacaktır.

Türk Birliği Kavramı

Türk birliği, Türk dünyasının tarihi, kültürel ve ekonomik bakımdan ortak olan bağlarını esas alarak siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliğini güçlendirme hedefi taşıyan bir idealdir. Türk devletlerinin kullandıkları ortak dil, sahip oldukları güçlü tarih ve gelenekler bu birliği oluşturmanın en önemli unsurlarındandır. Türk birliği veya Turan kavramı son dönemlerde popüler hale gelmiştir ancak bu popülariteden ziyade Türk birliği kavramını anlayabilmek için tarihsel arka planına bakmak lazım gelmektedir.

Türkler, tarih boyunca tarih sahnesinde durmuş, toprak ve zaman bakımından önem arz eden birçok devlet kurmuş ve birçok medeniyetle etkileşimde bulunmuştur. Türk birliği en belirgin şekilde Mete Han döneminde sağlanmıştır. Attila zamanında Avrupa yakasındaki Türkler bir araya gelmiştir. Bu vesileyle pek çok Türk devletinin kimliği şekillenmiştir. Bunu takip eden süreçte Türk birliği, Kapgan Kağan ve Mukan Kağan dönemlerinde Göktürk Devletinde perçinleşmiştir. Göktürk Devleti günümüzde ilk yazılı kaynaklarımız kabul edilen Orhun Yazıtları'nı bırakmış ve o günden zamanımıza uzanan bir milli bütünlük bilinci aşılamıştır. Göktürklerin uyandırdığı bu bilinçle günümüze kadar pek çok önemli Türk devleti kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nde de "Milli benliğini bulamayan devletler başka devletlerin şikârıdır" mefkûresiyle Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve onun fikir babası olan "Türkçülüğün Esasları" eseriyle Türkçülüğü sistemleştiren Ziya Gökalp gibi pek çok kişi

* Araştırma Görevlisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, gamzeakdeniz@ktu.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, sennur642yilmaz@gmail.com

tarafından yine milli birliğe önem verilmiştir. Aynı bağlamda Sovyet rejiminin baskısıyla yaşayan diğer Türk devletleri bu baskıya rağmen kimliklerini korumaya çalışmış, daha Sovyet baskısında yaşarken dahi Türk birliği esasında önemli çalışmalar yapmışlardır. Türkçülük (Turancılık) fikirlerini ortaya ilk kez İsmail Gaspıralı (1851-1914)'nın koyduğunu belirtmek gerekir. O, "Rus İslamı" adlı kitapta (Simferopol, "Tavrida" gazetesi, 1881) ve editörlüğünü yaptığı "Tercüman" (1883-1918, Bağçasaray) gazetesinde yazarak eğitimcilerin millileştirilme ve modernleştirilme fikirleriyle birlikte ilk defa ortak bir Türk edebiyat dili oluşturma fikrini ortaya atmıştır. Bu, Türk milliyetçiliğinin tüm Türk halklarını kapsayan bir ideoloji düzeyine yükselmesinde önemli bir adımdı. "Dilde, fikirde ve işte birlik" meşhur sözü de Gaspıralı'ya aittir. Bu açıdan bakıldığında "Türk birliği" fikrinin ilk ana ideoloğu Gaspıralı sayılabilir (İbrahimov 2022:202). Nihayet Sovyetlerin yıkılmasıyla da Kazak Türkleri, Azerbaycan Türkleri, Türkmen Türkleri gibi pek çok Türk devleti bağımsızlığı kazanmış, Sovyetlerin dayattığı baskıyla yüzyıllardır korumaya çalıştıkları kimliklerini artık özgür bir biçimde koruyup kimlik inşası bağlamında çalışmalarını hızlandırmışlardır.

Görülüyor ki devlet adları ya da coğrafyaları farklı farklı olsa da hepsi de bulundukları yerde etnik bir kimlik inşası yapmış ve kültürel bir zemin oluşturmuştur. Bu kimlik inşası zamanları aşarak, sınırların ötesinde bir bilinç doğurmuştur. Bu bilinç kültür bağlamında yaşamakta ve onu korumak da kültür aktarımıyla mümkün olmuştur.

Kültür Aktarımı Kavramı

Kültür, bir toplumun kendine özgü inançlarını, adetlerini, sanatını, alışkanlıklarını, tarihsel birikimini kısacası değerlerini içeren, o toplumun kimliğini teşkil ederek diğer milletlerden ayıran, yaşayış ve düşünüş tarzı, maddi ve manevi değerlerinin bütünüdür. Dinamik bir yapı olan kültür, nesilden nesile aktarılma özelliğine sahiptir. Bir nesilden diğerine bu değerlerin, fikirlerin, beşeri ürünlerin ve uygulamaların transfer edilme süreci ise kültür aktarımı olarak adlandırılmaktadır.

Bu aktarım; sosyal etkileşim, eğitim, sanat, medya ve edebiyat aracılığıyla gerçekleşmekte olup insanlığın ortak hafızasını oluşturmaktadır. Destanlar, halk hikâyeleri, romanlar, hikâyeler, şiirler ve tiyatro eserleri gibi edebi eserlerin de bu aktarımın en etkili araçlarından olduğu söylenebilir. Edebi eserler kültürel aktarımda yalnızca geçmişi yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda geleceği de şekillendirmektedir. Bu şekilde tarih boyunca toplumların kimliklerini korumalarına ve kültürel zenginliklerini gelecek nesillere aktarmasına yardımcı olan edebiyatın yalnızca bir sanat dalı değil, aynı zamanda kültürel bir iletişim aracı olduğu söylenebilir.

Türk Birliği ve Kültür Aktarımında Edebi Ürünlerin Rolü

Türk birliğini sağlamakta ve kültür aktarımında pek çok unsur önem arz etse de edebi ürünlere ayrı bir yer atfetmek isabetli olacaktır. Farklı coğrafyalara yayılmış olan Türk devletlerinin, ortak dil ve kültürel miraslarını birbirine bağlayan edebi ürünler, bu bağları aktarmada da etkili bir araçtır. Edebi ürünlerin Türk birliğine katkısı ve kültür aktarımı, destanlar, halk hikâyeleri, masallar, şiirler vasıtayla ortak kültürel hafızanın korunması, gelenek göreneklerin gelecek kuşaklara aktarılması, milli manevi değerlerin yaşatılması; Türk lehçeleri arasındaki ortak kelimeler, atasözleri gibi söz varlığı bakımından dil birliğinin güçlendirilmesi ve tüm bunlar neticesinde Türk kimliğinin inşa edilmesi bakımından önemlidir. Öyle ki aradan yüzyıllar geçse bile bir destanda işlenen temanın başka bir Türk devletinde roman türünde zaman, mekân ve hatta din değişikliğine rağmen birebir olarak görülmesi şüphesiz edebi ürünlerinin söz konusu rolünü vurgulamaktadır. Bu role bir mesnet olarak Ergenekon Destanı'ndan yıllar sonra yazılan İsmail Bey Gaspıralı'nın "Molla Abbas'ın Avrupa Maceraları" isimli romanının ikinci bölümünü teşkil eden ve daha sonra bu bölümden ayrılarak müstakil

bir roman kimliğine bürünen "Darürrahat Müslümanları" adlı romanı incelenebilir. Bu incelemeden önce destan ve roman hakkında kısaca bilgi verilmelidir.

Ergenekon Destanı

Orta Asya kökenli bir destan olan Ergenekon Destanı, Türklerin mitolojik ve tarihi geçmişinde önemli bir yer tutmaktadır. Her edebi ürünün toplumuna ayna tutması gibi bu destan da Türk milletinin kültürel hafızasında derin izler bırakarak, öz değerlerin ve birlikteliğin simgesi olarak toplumumuza ayna tutmuştur. Söz konusu destan toplumumuza ayna tutarak günümüze kadar gelmiş ve köklerimize dair bilgiler içermiştir.

Ergenekon Destanı, Göktürklerin türeyişiyle ilgili Çin kaynaklarında üç rivayet şeklinde geçen Bozkurt Destanı'nın daha sonraki yüzyıllarda ve değişik çevrelerde kaydedilen şeklidir. Başlıca iki kaynak tarafından nakledilmiştir. Birinci kaynak, XIII. yüzyılda Camiü't-Tevarih; ikinci kaynak XVII. yüzyılda Hive hükümdarı Ebulgazi Bahadır Han tarafından yazılan Şecere-i Türk'tür. (Ercilasun 2007:444). Camiü't-Tevarih'teki rivayet Farsçadır.

Ergenekon Destanı'nı, Doğu Türkçesiyle yazılmış Şecere-i Türk adlı eserde rivayet edildiği gibi şu şekilde özetlemek mümkündür:

"Moğol ilinin hükümdarı İl Han idi. Tatar ilinin hükümdarı Sevinç Han ile aralarında sürekli savaş çıkmaktaydı ve Moğollar kalabalık oldukları için bu savaşlarda galip gelmekteydi. Sevinç Han, Moğolların hilesiz yenilemeyeceğini anlayınca onlara bir hile yapmayı düşündü. Bu düşüncenin akabinde Tatarlar, ertesi gün mallarını bırakarak kaçtı. Moğollar, bunu görünce Tatarların zayıfladıklarını düşünerek saldırdı ve yenilgiye uğradı. Tatarlar, Moğolları yağmaladı; büyük olanları kılıçtan geçirdi, küçük olanları esir aldı. İl Han'ın oğullarından sadece Kıyan geride kaldı. Kıyan o yıl evlendi. İl Han'ın kardeşinin oğullarından Nügüz de Kıyan gibi sağ kaldı ve o yıl evlendi. Bunların ikisi de aynı bölükten iki kişiye tutsak oldu. Savaştan on gün sonra hanlarıyla birlikte kaçarak çare aramaya başladılar. Orada kalamadılar ve bir kabileye giremediler. Çünkü düşmanları çoktu. Çareyi dağlar arasında kimsenin yolu düşmemiş bir yere gidip oturmakta buldular. Sürülerini sürerek dağlara doğru yol aldılar. Vardıkları yer akarsular, otlar, kaynaklar, avlardan oluşan geniş ve verimli bir ülkeydi. Bunu görünce rahat bir soluk aldılar ve burası dağın zirvesi olduğundan buraya Ergenekon adını verdiler. Moğollar burada bir düzen kurdular, çoğaldıkça çoğaldılar, boy boy oldular. Dört yüz yıl sonra kendileri ve sürüleri oldukça çoğaldı ve buraya sığmadılar. Aralarında Ergenekon dışında da güzel yerlerin olduğunu konuştular ve artık düşmandan korkmanın yersiz olduğuna kanaat getirdiler. Buradan çıkmak için demir dağı eritmek gerektiğini fark ettiler. Halktan odun ve kömür vergisi alarak dağın dibine dizdiler ve ateşlediler. O zamanı belleklerine kazıyarak oradan çıktılar…"

Görülüyor ki Ergenekon, rastgele gidilen bir mekân değil, milletin büyük bir yenilgi ve dağılmasından sonra var olmak, benliğini korumak, güçlenmek ve tekrar bağımsızlık ruhuna kavuşmak için ideal bir yerdir. Destan tamamıyla milli ruhun kodlarını yansıtmaktadır. Ergenekon efsanesi, bir milletin millet halinde kurtulma ve bir vatanın yeniden kurulma mucizesinin bütün sırrını verir, bütün unsurlarını ihtiva eder (Aytaç 2022:53).

Darürrahat Müslümanları

"Daürrahat Müslümanları", 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Türk-İslam dünyasında etkili olan fikir adamı ve yazar İsmail Gaspıralı tarafından yazılmış ütopik bir eserdir. "Molla Abbas'ın Avrupa Maceraları" isimli romanın ikinci bölümünü oluşturan ve daha sonra ilgili bölümden ayrılarak müstakil roman haline gelen bu eser, 1906 yılında "Darürrahat Müslümanları" adı altında kitaplaştırılmıştır. Yazar kimliğinin yanında aynı zamanda ideolog, gazeteci, yayımcı, eğitimci olan

Gaspıralı, düşüncelerini, gazete ve dergilerde yazmış olduğu makalelerle ifade ettiği gibi roman tekniğini de kullanarak dile getirmiştir. Böylelikle fikirlerini geniş kitlelere yaymıştır. Türk-İslam dünyasında önemli bir yer tutan "Darürrahat Müslümanları" romanı da bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir.

"Darürrahat Müslümanları" adlı romanı şu şekilde özetlemek mümkündür:

"Molla Abbas, Taşkentli bir gençtir. Medrese eğitiminden sonra Avrupa'yı gezme hayali içindedir. Çıktığı bu yolda ihtiyar bir bilgenin tavsiyesiyle İslam medeniyetinin doruk noktası olan Endülüs'ün izlerini sürmek ister. Yönünü Granada'ya çevirir. Burada Elhamra Sarayı'nı inceler ve adeta hayranlık yaşar. Sarayın bekçileri Molla Abbas'a iyi davranır ve orada kalmasına izin verir. Molla Abbas, gece olduğunda birtakım sesler duyar. Bu sesler iki kız ve onu yönlendiren ihtiyar bilgeden başkasının değildir. Şeyh Celal isimli bilge, Molla Abbas'ın bahtiyar bir cemaate katılmaya nail olduğunu ve karşıki dağın dibinden takip edilen yolun sonunda bir ülke olduğunu ve bu ülkenin bilinmediğini belirtir. Bu ülke Darürrahat'tır.

Söz konusu romanda 1491'de Endülüs'te medeniyet çöküşü sonrası muhtemel bir kuşatma ve yok olma tehlikesine karşı halifenin danışmanlarıyla verdiği karara bağlı olarak Granada şehri yakınlarındaki dağların ötesine geçerek halkın kurtuluşunu temin edecek bir tünel açılmasına karar verilir. Bu tünel de etrafı yüksek dağlarla çevrili bir ülkeye açılmaktadır. Granada düşerken kaçan Müslüman topluluk, Ergenekon'daki gibi yüksek dağlar arasına çekilerek yaşamaya başlar ve 2097 tarihine kadar buradan çıkmamaları vasiyet edilir. Darürrahat, etrafı yüksek dağlarla çevrili bir beldedir. Bağ ve bahçelerle süslenmiştir, sular şakır şakır akmaktadır. Molla Abbas'a göre burası cennetten bir köşe gibidir (Eroğlu 2013:88). Böylelikle saklı bir şekilde varlığını sürdürerek düzen kuran Müslüman halk, zaman içinde nüfus artışına bağlı olarak buradan güvenli bir şekilde çıkmıştır.

Bu eser için Türk-İslam medeniyetinin kültürel kodlarıyla tasarlanmış bir ütopya olduğu söylenebilir. Darürrahat, İsmail Gaspıralı'nın kurguladığı ütopik bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ülke ütopik olmanın yanı sıra ideal bir ülkedir. Sonuç olarak Gaspıralı'nın yazmış olduğu "Darürrahat Müslümanları" adlı bu roman, sadece bir edebi eser olmanın ötesinde yazarın idealleri ve düşüncelerinin özü hükmünde bir ütopya olup ayrıcalıklı bir çalışmadır.

Ergenekon Destanı ve Darürrahat Müslümanları'ndaki Paralellikler

Zamanına tanıklık ve mahiyeti açısından önem arz eden bu iki esere bakıldığında görülüyor ki İsmail Gaspıralı, romanında büyük ölçüde Ergenekon Destanı'ndan etkilenmiştir. Bu etkiler yazarın bilerek yaptığı tercihlere bağlı olmasa da en azından kültür ortamı ve şuuraltı ile açıklanabilir. Özellikle düşman saldırısından kendini korumak isteyen bir halkın, göç ederek dağlarla kuşatılan güvenli bir yeri yurt edinmesi, burada yeni bir kültür ve düzen oluşturması, bu yurtların her ikisinin de verimli olması destan izlerinin yaşadığına dair önemli kanıtlardır. İki eserin toplumuna bakıldığında zamanın, dilin, dinin, yaşayış biçiminin farklı olmasına rağmen ortak bilinçte birçok ülkünün yaşadığını göstermektedir. Gerek İslamiyet öncesi bir eserde gerekse Kırım Türkü olan Gaspıralı'nın Müslüman çevre dâhilinde yazdığı eserinde bağımsızlık ülküsü, ana yurda dönme, dağın koruyucu özelliği, asi tabiat, sıkışmışlık, mücadele, insan gücü, sosyal devlet, öncü bir kişi gibi pek çok unsur ortak bilinci vurgulamaktadır. Türk dünyasının ortak tarihi ve kültür bilinci kültür aktarımı yoluyla varlığını korumuştur.

Buraya kadar ele alınan kısım Türk birliği ve kültür aktarımı meselesi ve bu aktarımda edebi ürünlerin rolüydü. Bu aşamadan sonra kültür aktarımının devamlılığı ve Türk birliğinin sağlanması için yapılacaklar üzerinde durulmalıdır:

- Türk dünyasının ortak tarih ve kültür bilincini güçlendirmek için kültürel aktarım büyük önem arz etmektedir. Bu süreçte fikir akımları ve edebi ürünler önemli rol oynamaktadır. Edebi ürünler perspektifinden bakıldığında söz konusu çalışmanın çatısını oluşturan iki eser gibi benzerlikler içeren eserlerin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu tespit ortak kültür ve bilinçte Türk birliği meşalesinin yandığını ve şuurunun geçen yıllara değişen kültüre rağmen ortak olduğunu gösterecek ve böylelikle ortak bağlara daha sıkı tutunulmasını sağlayacaktır. Türk dili ve edebiyatı derslerinde birbiriyle bağlantısı olan eserler bütün halinde de değerlendirilebilir. Konunun fazla dışına çıkılmaması göz önüne alınarak yine Ergenekon'dan örnek vermek gerekirse Ziya Gökalp'in Ergenekon şiiri, Ömer Seyfettin'in Ergenekon'dan Çıkış: Yeni Gün" adlı yazısı ve Celal Sahir Erozan'ın "Bugün Türklerin Kurtuluş Günü" adlı yazısı hep aynı bağlamdaki eserlerdir.
- Benzerlikler içeren eserler incelenirken yanılgılardan kaçınılması gerekmektedir. Yine aynı bağlamda örnek vermek gerekirse Yakup Kadri'nin "Ergenekon" adlı kitabını Ergenekon Destanı'yla aynı konuları işlediği bakımdan ele almak yanılgıya düşürecektir. Çünkü Milli Mücadele ruhundan esinlenerek yazılan yazılar bu kitapta toplanırken sadece ruh benzetildiği için kitaba aynı ad verilmiştir.
- Türk devletleri arasında kültürel iş birliklerinin güçlendirilmesi adına çalışmanın çatısını oluşturan eserler dışında bir perspektiften bakılırsa geleneksel faaliyetler kapsamında ortak edebiyat buluşmaları ve tiyatro gösterileri hazırlanmalı; festivaller düzenlenmeli, halk dansları ve müziği icra edilmelidir.
- Türk devletleri arasında ortak bir iletişim ağı oluşturulmalıdır.
- Türk devletleri arasındaki etkileşimi sağlamanın en etkili yollarından biri de eğitim olduğu için akademik iş birliğini arttırmak adına Türk devletlerinin bünyesindeki üniversiteler arasında ortak diploma programları geliştirilmelidir. Aynı zamanda lehçeler arası eğitim programları hazırlanmalıdır. Bu eğitim programları hazırlanırken de müfredatta ortak kültür ve tarih konularını içeren dersler yer almalıdır.
- Türk devletleri arasındaki etkileşimi arttırmaya yönelik etkili yollardan bir diğeri de bilgi akışının sağlanmasıdır. Bu da ortak televizyon kanalları, medya kuruluşları, ortak dille yazılmış gazete ve dergiler, oluşturulmasıyla ve var olanların sayısının arttırılmasıyla gerçekleştirilmelidir.
- Dijital platformlar aracılığıyla bir kelimenin tüm lehçelerdeki karşılıklarının verildiği gönderiler ya da farklı devletlerden kişilerin katıldığı bir video vasıtasıyla cümlelerin farklı lehçelerdeki şekillerini kapsayan içerikler hazırlanmalıdır.
- Türk devletlerinin küresel alanda daha etkili olabilmesi için ekonomik, siyasi ve stratejik alanda iş birliğinin güçlendirilmesi gerekir. Bu da diplomatik ilişkilerin sağlamlaştırılmasıyla mümkündür.

SONUÇ

Türk birliği ve kültür aktarımında edebi ürünlerin rolü oldukça önemlidir. Edebi ürünler, ortak bir kültür hazinesinden beslenir ve ortak bir şuur oluşturur. Bu şuur, milli beraberliği sağlar ve sonraki nesiller arasında da kültürel bağı güçlendirir. Bu bildiride de iki eser bağlamında söz konusu olan birlik ülküsü ve bu ülkünün zamanını aşarak başka bir kültürde yaşaması ele alınmıştır. Bununla birlikte kültür aktarımını sağlamak için yine çalışmanın asıl konusunu oluşturan iki eser bağlamında öneriler verilirken konunun dışında bir perspektiften de bakılarak Türk dünyasındaki etkileşimi sağlamak adına kültürel, sosyal, siyasi ve stratejik bağlamda da öneriler verilmiştir.

Unutulmamalıdır ki Türk birliği, devletlerin varlığını sürdürebilmesi açısından oldukça önemlidir. Zaman içerisinde çok geniş coğrafyalarda hüküm süren, ayrı ayrı kıtalarda ayrı ayrı bağımsızlık mücadelesi veren, Kızıl Elma ülküsünü daima yaşatan Türk Devletleri, kültürünü var oldukları her yerde yaşatmış ve gelecek nesillerine ulaştırmıştır. Bu aşamadan sonra da kültürel ağın korunması ve devamlılığının sağlanması bu devletlerin birliğini perçinleştirecektir.

KAYNAKÇA

AYTAÇ, P. P. (2022) Kültürel Kimlik ve Ergenekon Destanı, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 5(26), 37-72.

DEMİR N. (2021) *Bozkurt ve Ergenekon Destanı*, Ötüken yay., İstanbul.

DEVLET N. (2020) *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu yay., s. 234-240.

ERCİLASUN A. B. (2007) "Ergenekon Destanı", *Makaleler / Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*, 444-447, Akçağ yay., Ankara.

EROĞLU N. (2013) *Ütopyalar Işığında Gaspıralı'nın Darürrahat Müslümanları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

İBRAHİMOV M. (2022) "Türk Devletleri Birliği Gerçeği ve İş birliği Perspektifleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Azerbaycan Kültür Başkenti Şuşa'nın 270. Yılı Armağan Sayısı* 195-212.

ŞAKACI B. K. (2013) "Darürrahat (Rahat Ülke) Müslümanları: Kent Ütopyası mı?" *The Journal of Academic Social Science Studies* (6) 1399-1420.

ŞEVİK N. (2020) "Kültür Aktarımı Kuramının Eleştirisi – Türkiye'nin Medenileşme Sürecinde Çevirinin Rolü", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi,* (2) s. 232-240.

TUNÇ G. (2012) "İsmail Gaspıralı'nın Frengistan Mektupları ve Darürrahat Müslümanları Adlı Romanlarında İdeoli ve Kurgu İlişkisi" *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* (35), 145-160.

DİLDE, FİKİRDE, İŞTE VE ALFABEDE BİRLİK: TÜRK CUMHURİYETLERİNE MENSUP ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ORTAK TÜRK ALFABE ALGISI

Dr. Mehmet AKSOY* Göktuğ Yılmaz YILMAZTÜRK**

Giriş

Medeniyet, kısaca bir topluma ait olan bütün içtimai hayatları içinde barındıran bir unsurdur. Bunlar, dini hayat, iktisadi hayat, estetik hayat, hukuki hayat, ahlaki hayat, lisani hayat, fenni hayat, ve akla dayanan hayat olmak üzere sekiz tanedir, işte bunlara bir taraftan kültür ve bir taraftan medeniyet denilmektedir (Gökalp, 2014). Yani kısaca medeniyet bir toplumun içinde bulunan unsurların hepsi denilebilir Aynı zamanda aktarılabilen bir unsur olan medeniyet kültür ile birbirlerine benzer yönlerinden dolayıdır ki bazı insanlar tarafından ikisi bir kullanılmaktadır fakat kültür ve medeniyet arasında bazı farklar vardır. Medeniyet, birden fazla milletlerin birlikte oluşturdukları unsurdur. Zira bütün medeniyetleri sahipleri olan birden millet, birlik içerisinde bir hayat hayata getirmişlerdir (Gökalp, 2015). Medeniyet daha üst bir kurumdur ve içinde pek çok kültürü barındırabilir. Medeniyet doğabilen, gelişebilen ve yok olabilen bir kavramdır.

Bir insan topluluğundan başka bir şey olan millet kavramı için farklı fikirler ortaya ortaya atılmıştır. Tarihin tozlu raflarından bugüne kadar uzanan ve her geçen zamanda farklı bir bilgiye rastladığımız millet kavramına bugün bütün semavi dinlerin kitaplarında yer verildiği varoluşun her safhasında görülmektedir (Niyazi, 2000). Medeniyet ve kültür arasındaki fark; kültür milli bir kavram olması halinde iken medeniyet uluslararası bir kavramdır. Kültür bir milletin din olarak, ahlak olarak, hukuk olarak, muakalevi olarak, bedii olarak, dil olarak iktisadi ve fenni hayatların ahenkli bir birleşimidir lakin medeniyet ise aynı medeniyet dairesine sahip olan milletlerin sosyal hayatlarının bir bütünüdür (Gökalp, 2014). Millet tanımı ise özellikle Türkiye'de tam oturmamış bir kavramdır. Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde bu durum oldukça sıkıntı çıkarmıştır. Osmanlı Devleti zamanında millet kavramı son zamanlarına kadar sosyolojik bir sıkıntı çıkartmamış, halk genellikle müslim ve gayrimüslim olarak sınıflandırılmıştır. Hristiyanlık dinine mensup olan halklar bile kendi milletlerinden değil mensubu olduğu mezhebe göre sıfatlandırılmışlardır (Sarınay, 1993). Türkçülük Fikir akımının savunanlar aydınlar arasında şair ve edebiyatçı ve Mehmet Emin Yurdakul, sosyolog olan Ziya Gökalp, ve Tercüman Gazetesi yazarlarından İsmail Gaspıralı gibi isimler yer alırken Osmanlı Devletinin 20.yüyıldaki son yıllarında iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki Örgütünün içinde bulunan Enver Paşa ve Talat gibi isimlerde bu fikir akımını savunmuşlardır. Fakat ortada şöyle bir sıkıntı vardır ki asırlar boyu millet kavramı kullanılmayan Osmanlı Devletinde millet temalı bir yönetim

* Eskişehir Cemal Mümtaz Sosyal Bilimler Lisesi, mehmet2726aksoy@gmail.com

** Eskişehir Cemal Mümtaz Sosyal Bilimler Lisesi

sistemi olmadığı için milletin ne olduğu ve kimin hangi milletten olduğu tartışmalı bir konu olmuştur. Ziya Gökalp bu konu da millet tanımını şu şekilde yapmıştır: " Millet, dilce, dince, ahlakça ve güzel sanatlarca müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan bir topluluktur. Türk köylüsü onu, dili dilime uyan, dini dinime uyan olarak nitelendirmiştir (Gökalp, 2014)." olarak nitelendirmiş.

Sosyal bilimlerde kültür söz konusu olduğu vakit herhangi bir toplumun kendi hayati problemlerini halletmek üzere denediği ve zaman içinde normal bir hale gelen usuller ve vasıtalar anlaşılır . O zaman bir toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere benimsemiş olduğu yaşama şekli, bütün manevi ve maddi ögeleri birlikte onun kültürünü ortaya çıkarmaktadır (Güngör, 2019). Bir Kültürün korunmasındaki en önemli husus o kültürün dilini korumaktır. Dil kavramı nesiller arasındaki bağlantıyı kurmak için en önemli araçtır. Dillerine sahip çıkamayan bir millet kültürünü de koruyamaz ve doğal olarak kültürünü koruyamayan bir millet, millet olma vasfını yitirir. Çünkü dilin tarihi yazıdan dahi öncedir ve milletlerin içinde halihazırda var olan değerler ve olgular bir sonraki nesile dil ile aktarılır. Diline sahip çıkamayan bir toplum ellerinde bulunan verileri birkaç nesil öteye aktaramaz. Milleti millet sıfatına sokan iki şeydir: biri dil birliği ve diğeri de din birliğidir. Bunlardan herhangi bir tanesi yok olur veyahut bozulma baş gösterirse o millet makamından ve derecesinden düşer; belki çöküşünü başlatabilir (Gaspıralı, 2008). Kişinin düşünme yetisi ile dili arasında belirli bir bağlantı vardır. Yani düşünce ile dil birbirine bağlılardır. Bir kişi eğer ki düşünme yeteneğini geliştirme amacına girerse, öncelikli olarak dil yeteneğini geliştirme gereği vardır (Şimşek,1983). Anlaşılıyor ki dil olmadan düşünce aktivitesinin var olamayacağı, özellikle soyut kavramlar ile dile olan bağımlılık halini çoklarınca benimsenmesi halinde bile sorunun kesin çözümü herhalde bilim ve teknik alanlarındaki teknik ilerlemeleri, deneye bağlı çalışmaların, ilerletilmesini bekleyecektir (Aksan, 1995).

20. Yüzyılın ortalarında bağımsız olan tek Türk Devleti Türkiye Cumhuriyeti iken Kıbrıs Barış Harekatının ardından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bağımsızlık kazanmış ve bağımsız Türk Cumhuriyetlerine bir yenisi daha eklenmiştir. Bunun ardından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yıkılana kadar Orta Asya'da bulunan Türk Halklarının çoğu Sovyet Rejiminin altında yaşamıştır. 1991 yılında SSCB dağıldıktan sonra Orta Asya'da bulunan Türk Devletleri Bağımsızlık kazanmasının ardından bu Türk Devletleri Sovyet baskısı altında kalan milletinin kültürünü koruma çalışması içine girmiştir. 26 Şubat – 6 Mart 1926'da Bakü'de yapılan Türkoloji Kongresi, Ortak Bir Türk Alfabesini Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları için tavsiye etme kararı vermiştir. 1926'da çalışmalara başlanan ve 11 Mayıs 1927'de resmi hal alan "Yeni Türk Alfabesi Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesi" 3-6 Haziran'da Bakü'de gerçekleştirilen birinci kurultayda Prof. Dr. Bekir Çobanzade' nin teklif ve rapor vermesi üzerine yeni Türk Latin Harflerinin birleştirilmesine karar verilmiş ve "Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası" olarak isimlendirilen Latin alfabesini kabul etmiştir(Şimşir, Ercilasun, 2011). Yeni Ortak Türk Alfabesinde Türkiye Cumhuriyetinde resmi olarak kullanılan alfabeye ek olarak 6 harf eklenmiştir. Bunlar; Q, X, W, Ñ, Ä olarak belirlenmiştir. Bu amaçla 1991 Türk Şurası ve 2018 yılında ise Türk Devletler Teşkilatı ile de İstanbul'da toplanmışlardır. 2024 yılında İse Türk Devletler Teşkilatı Bakü'de toplanmış ve Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Tataristan, K.K.T.C ve Kırgızistan'ın kullanacağı açıklanmıştır (Akar,2024). Bu bağlamda SSCB yıkıldığından beridir Türk Devletleri arasındaki ilişkiler her geçen gün iyi haller alırken bunların yanında sosyal olarak da Türk Halkları birbiri ile yakınlaşama içerisine girmiştir. Bu süreç içerisinde diğer Türk Cumhuriyetlerinden üniversite öğrencileri Türkiye'deki üniversitelerde eğitim görmeye başlamıştır. Bu çalışmada ise Türk Cumhuriyetlerine mensup üniversite öğrencilerinin 2024 yılında kabul edilen Ortak Türk Alfabesine ilişkin algıları incelenmiştir.

Amaç

Bu araştırmanın temel amacı Eskişehir'deki üniversitelerde farklı bölümlerde öğrenim gören Türk Cumhuriyetlerine mensup öğrencilerin Ortak Türk Alfabesine ilişkin görüşlerini ortaya koymak ve ulaşılacak verileri çeşitli değişkenler bakımından değerlendirmektir. Bu amaçtan hareketle araştırma boyunca şu alt amaçlara cevap aranmıştır: 1. Türk Cumhuriyetlerine mensup üniversite öğrencilerinin Ortak Türk Alfabesine ilişkin görüşleri nelerdir? 2. Türk Cumhuriyetlerine mensup üniversite öğrencilerinin Ortak Türk Alfabesine ilişkin görüşleri sosyo-demografik özelliklere göre farklılık göstermekte midir? 3. Türk Cumhuriyetlerine mensup üniversite öğrencilerinin Ortak Türk Alfabesine ilişkin görüşleri sosyolojik anlamda nasıl okunabilir?

Yöntem

Araştırmanın Deseni: Araştırma nicel bir nitelik taşımaktadır. Betimsel tarama yöntemi de bu projede yer almaktadır. Ayrıca çalışma kesitsel niteliği de bulunmaktadır. Araştırmada kullanılan anket çalışmanın nicel olduğunu göstermektedir. Araştırmada Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve Türk Cumhuriyetlerinden gelen üniversite öğrencilerinin "ortak alfabe" algısına yönelik sosyolojik analiz yapılması hedeflenmiştir.

Araştırmanın Çalışma Evreni: Araştırmanın çalışma evrenini Eskişehir ilinde bulunan Anadolu ve Osmangazi Üniversitesi'nde öğrenim gören ve Türk Cumhuriyetleri vatandaşı olan üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Amaçlı örnekleme yönteminin kriter örnekleme deseni kullanılarak örneklem grubu oluşturulmuştur. Örneklemde yer alacak katılımcıların seçiminde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması ve Türk Cumhuriyetlerine mensup olması gözetilmiştir. Bunlar doğrultusunda 150 kişilik bir örneklem grubu oluşturulmuştur. Örneklem grubuna araştırma kapsamında geliştirilen anket uygulanmıştır.

Verilerin Toplanması: Araştırma kapsamında hedeflenen verileri toplanması amacıyla öncelikle Anadolu Üniversitesi ve Osmangazi Üniversitesi etik kurullarından gerekli izinler alınmıştır. Ayrıca Anadolu Üniversitesi ve Osmangazi Üniversitesi'ne bağlı Etik Kurullarından da izin alınmıştır. İzinler eklerde sunulmuştur. Alınan izinler sonrası anket uygulamasına geçilmiştir. Araştırma kapsamında oluşturulan anket kapsamında toplam 46 soru yer almaktadır. Bu soruların 10 tanesini sosyo-demografik sorular; geri kalan 36 soru ise katılımcı öğrencilerin "ortak alfabe" algısını ölçmek amaçlı oluşturulan sorulardır. Öte yandan ankete katılımda "gönüllülük" ilkesi esas alınmıştır. Bunun yanı sıra katılımcılara anket hakkında bilgi de verilmiştir. Örneklemin doldurduğu anket formları araştırmanın temel veri kaynaklarını oluşturmaktadır.

Verilen Analizi: Ulaşılan verilerin analizinde "nicel veri analizleri" kullanılmıştır. Katılımcıların / öğrencilerin doldurduğu anket formları tek tek sayıldıktan sonra numaralandırılmış ve analize hazır hale getirilmiştir. Analiz işleminde şunlar yapılmıştır:

1. Anketler tasnif edildi ve numaralandırıldı, 2. Eksik ve yanlış doldurulan anketler analiz dışı bırakıldı, 3. Numaralandırılan anketler bilgisayara aktarıldı. Sonrasında SPSS programında gerekli frekans analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular araştırmanın amacına uygun şekilde yorumlanmıştır.

Bulgular

Tablo 1. Katılımcıların ülkeleri

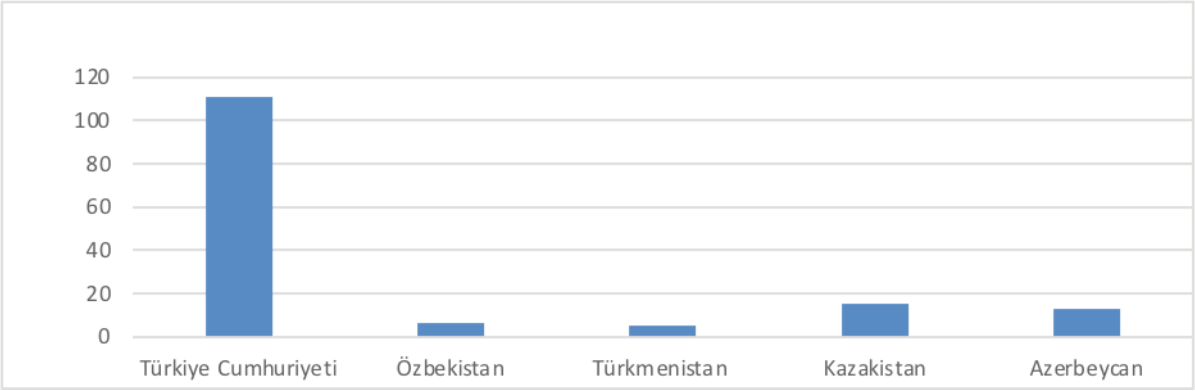

Tablo 1'de görüldüğü üzere katılımcıların 100'den fazlası Türkiye Cumhuriyeti mensubu iken daha sonra Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'dır.

Tablo 2. Katılımcıların anadili

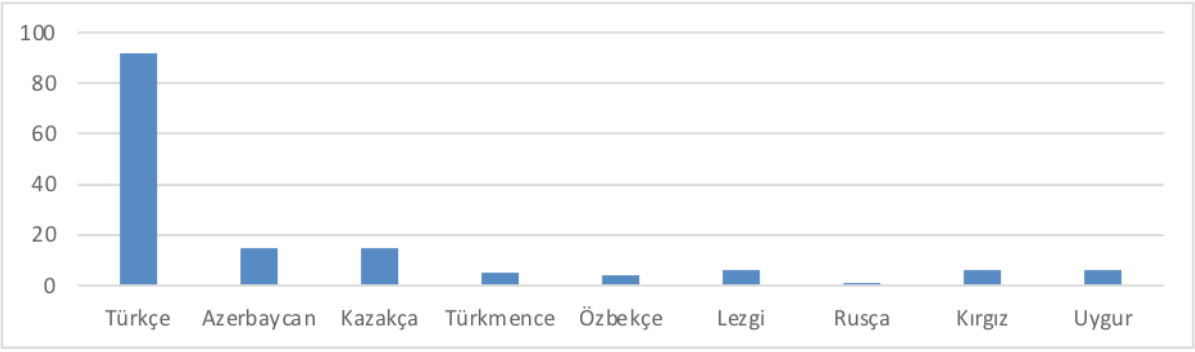

Tablo 2'de görüldüğü üzere katılımcılarının çoğunluğunun anadilinin Türkçe daha sonra Kazakça, Azerbaycan dili, Kazakça iken en az Rusça, Özbekçe ve Türkmence olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Katılımcılara göre Ortak Türk Alfabesinin gerekliliği

		Sıklık	Yüzdelik	Geçerli Yüzdelik	Kümülatif Yüzdelik
	Gerekli	116	77,3	77,3	77,3
	Gerekli Değil	34	22,7	22,7	100,0
Toplam		150			

Tablo 3'e göre katılımcıların 116'sı Ortak Türk Alfabesini gerekli bulurken, 34'ü gereksiz bulmaktadır.

Tablo 4. Yeni Ortak Türk Alfabesini benimsemenizin kültürel kimliğinizi nasıl etkileyeceğini düşünüyorsunuz?					
		Sıklık	Yüzdelik	Geçerli Yüzdelik	Kümülatif Yüzdelik
	Olumlu etkiler	90	60,0	60,0	60,0
	Olumsuz Etkiler	14	9,3	9,3	69,3
	Fikrim yok	46	30,7	30,7	100,0
	Toplam	150	100,0	100,0	

Tablo 4'e göre katılımcılar "Yeni Ortak Türk Alfabesini benimsememizin kültürel kimliğinizi nasıl etkileyeceğini düşünüyorsunuz?" sorusuna katılımcılardan 90 kişi olumlu etkiler, 46 kişi fikrim yok ve 14 kişi olumsuz etkiler cevabını vermiştir.

Tablo 5. Katılımcılara göre Ortak Türk Alfabesinin gerekliliği					
		Sıklık	Yüzdelik	Geçerli Yüzdelik	Kümülatif Yüzdelik
	Gerekli	116	77,3	77,3	77,3
	Gerekli Değil	34	22,7	22,7	100,0
Toplam		150			

Tablo 5'e göre katılımcıların 116'sı Ortak Türk Alfabesini gerekli bulurken 34'ü gereksiz bulmaktadır.

Tablo 6. Ortak Türk Alfabesinin Türk Cumhuriyetleri arasındaki kültürel bağları güçlendireceğini düşünüyor musunuz?					
		Sıklık	Yüzdelik	Geçerli Yüzdelik	Kümülatif Yüzdelik
	Evet	113	75,3	75,3	75,3
	Hayır	17	11,3	11,3	86,7
	Fikrim Yok	20	13,3	13,3	100,0
	Toplam	150	100,0	100,0	

Tablo 6'ya göre "Ortak Türk Alfabesinin Türk Cumhuriyetleri arasındaki kültürel bağları güçlendireceğini düşünüyor musunuz?" katılımcılardan 113 kişi evet, 20 kişi fikrim yok ve 17 kişi hayır cevabını vermiştir.

Tablo 7. Ortak Türk Alfabesinin alanların hangisinin ya da hangilerini güçlendirebileceğini düşünüyorsunuz?				
	Sıklık	Yüzdelik	Geçerli Yüzdelik	Kümülatif Yüzdelik
Askeri	64	42,7	100	100
Eğitim	106	70,7	100	100
Kültürel	111	74	100	100
Siyasi	81	54	100	100
Ekonomik	62	41,3	100	100
Akademik	75	50	100	100
Teknolojik	48	32	100	100

Diplomatik	103	68,7	100	100
Bilimsel	65	43,3	100	100
Dini	39	26	100	100
Sanat	54	36	100	100
Sosyal	98	65,3	100	100
Mesleki	62	41,3	100	100
Diğer	4	2,7	100	100

Tablo 7'ye göre "Ortak Türk Alfabesinin alanların hangisinin ya da hangilerini güçlendirebileceğini düşünüyorsunuz? "sorusuna katılımcılardan 111 adet kültürel, 106 adet eğitim, 103 adet diplomatik, 98 adet sosyal, 81 adet siyasi, 75 adet akademik, 65 adet bilimsel, 64 adet askeri, 62 adet askeri, 62 adet mesleki, 54 adet sosyal, 48 adet teknolojik, 39 adet dini ve 4 adet diğer cevabı verilmiştir. Bu soruda katılımcılara birden fazla seçeneği işaretleme fırsatı verilmiştir.

Tablo 8. Ortak Türk Alfabesinin, Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki "dilsel birliği" sağlayabileceğine inanıyorum.

	Sıklık	Yüzdelik	Geçerli Yüzdelik	Kümülatif Yüzdelik
Kesinlikle Katılmıyorum	6	4,0	4,0	4,0
Katılmıyorum	17	11,3	11,3	15,3
Kararsızım	36	24,0	24,0	39,3
Katılıyorum	68	45,3	45,3	84,7
Kesinlikle Katılıyorum	23	15,3	15,3	100,0
Toplam	150	100,0	100,0	

Tablo 8'e göre "Ortak Türk Alfabesi' nin, Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki "dilsel birliği" sağlayabileceğine inanıyorum." sorusuna katılımcılardan 68 kişi katılıyorum 36 kişi kararsızım, 23 kişi kesinlikle katılıyorum, 17 kişi katılmıyorum, 6 kişi kesinlikle katılmıyorum olarak cevaplamıştır.

Tablo 9. Ortak Türk Alfabesi'nin eğitim sürecine dahil edilmesi gerektiğine inanıyorum.

	Sıklık	Yüzdelik	Geçerli Yüzdelik	Kümülatif Yüzdelik
Kesinlikle Katılmıyorum	11	7,3	7,3	7,3
Katılmıyorum	29	19,3	19,3	26,7
Kararsızım	44	29,3	29,3	56,0
Katılıyorum	45	30,0	30,0	86,0
Kesinlikle Katılıyorum	21	14,0	14,0	100,0
Toplam	150	100,0	100,0	

Tablo 9'a göre "Ortak Türk Alfabesinin eğitim sürecine dahil edilmesi gerektiğine inanıyorum." sorusuna katılımcılardan 45 kişi katılıyorum, 44 kişi kararsızım, 29 kişi katılmıyorum, 21 kişi kesinlikle katılıyorum ve 11 kişi kesinlikle katılmıyorum olarak cevaplamıştır.

Tablo 10. Ortak Türk Alfabesi Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan insanların "Türklük bilincini" güçlendirecektir.				
	Sıklık	Yüzdelik	Geçerli Yüzdelik	Kümülatif Yüzdelik
Kesinlikle Katılmıyorum	8	5,3	5,3	5,3
Katılmıyorum	11	7,3	7,3	12,7
Kararsızım	32	21,3	21,3	34,0
Katılıyorum	54	36,0	36,0	70,0
Kesinlikle Katılıyorum	45	30,0	30,0	100,0
Toplam	150	100,0	100,0	

Tablo 10'a göre "Ortak Türk Alfabesi Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan insanların "Türklük bilincini" güçlendirecektir." sorusuna katılımcılardan 54 kişi katılıyorum, 45 kişi kesinlikle katılıyorum, 32 kişi kararsızım, 11 kişi katılmıyorum ve 8 kişi kesinlikle katılmıyorum olarak cevap vermiştir.

Tablo 11. Ortak Türk Alfabesi'nin üniversitede derslerde kullanılmasının faydalı olacağını düşünüyorum.				
	Sıklık	Yüzdelik	Geçerli Yüzdelik	Kümülatif Yüzdelik
Kesinlikle Katılmıyorum	9	6,0	6,0	6,0
Katılmıyorum	37	24,7	24,7	30,7
Kararsızım	43	28,7	28,7	59,3
Katılıyorum	44	29,3	29,3	88,7
Kesinlikle Katılıyorum	17	11,3	11,3	100,0
Toplam	150	100,0	100,0	

Tablo 11'e göre "Ortak Türk Alfabesinin üniversitede derslerde kullanılmasının faydalı olacağını düşünüyorum." sorusuna katılımcılardan 44 kişi katılıyorum, 43 kişi kararsızım, 37 kişi katılmıyorum, 17 kişi kesinlikle katılıyorum ve 9 kişi kesinlikle katılıyorum cevaplarını vermişlerdir.

Tablo 12. Ortak Türk Alfabesi Türk Cumhuriyetleri arasında "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sağlayacaktır.				
	Sıklık	Yüzdelik	Geçerli Yüzdelik	Kümülatif Yüzdelik
Kesinlikle Katılmıyorum	6	4,0	4,0	4,0
Katılmıyorum	13	8,7	8,7	12,7
Kararsızım	36	24,0	24,0	36,7
Katılıyorum	49	32,7	32,7	69,3
Kesinlikle Katılıyorum	46	30,7	30,7	100,0
Toplam	150	100,0	100,0	

Tablo 12'ye göre "Ortak Türk Alfabesi Türk Cumhuriyetleri arasında "Dilde, Fikirde, İşte ve Alfabede Birlik" sağlayacaktır." sorusuna katılımcılardan 49 kişi katılıyorum, 46 kişi kesinlikle katılıyorum, 36 kişi kararsızım, 13 kişi katılmıyorum ve 6 kişi kesinlikle katılmıyorum olarak cevaplamıştır.

Sonuç

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasının ardından Orta Asya Bölgesi'ndeki Türk Milletleri yeniden bağımsızlıklarını kazanmaları Türk Dünyası'na gerek siyasi gerek de kültürel olarak yeni umutlar vermiştir. Bu amaçla 1991 ve 2018'de İstanbul'da ve son olarak 2024 yılında Bakü'de yapılan toplantıda 34 harfli bir Ortak Türk Alfabesi oluşturulmuştur. ve Türk Devletler Teşkilatı Üyeleri olan Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tataristan, K.K.T.C. ve Özbekistan'ın kabul etmesi ile 2026 yılında kullanılması planlanmıştır. Bu Ortak Türk Alfabesi Türk Devletleri ve birbirinden uzak kalmış Türk Halklarını İsmail Gaspıralı' nın "Dilde, Fikirde işte birlik" sözünü hayata aktarıp Türk Devletleri'nin sahip oldukları kültürü diğer Türklere aktarma konusunda dili bir sıkıntı olmaktan çıkarmıştır. Günümüz Türk Dünyasında da Türkiye' de pek çok Türk Cumhuriyetlerine Mensup Üniversite Öğrencileri bulunmaktadır. Bu çalışmada Türkiye dahil bu üniversite öğrencilerinin Ortak Türk Alfabesinin algısı incelenmiştir. Çıkan sonuçlardan araştırmaya katılan 150 kişinin çoğunluğunun Türkiye Cumhuriyeti'ne mensup iken Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'a mensup Üniversite Öğrencileri de araştırmaya katılım da bulunmuşlardır. Ankete katılan bu 150 vatandaşın 108'i Eskişehir'de Osmangazi Üniversitesine mensupken 42'si Anadolu Üniversitesi mensubundur. Bu katılımcıların çoğunluğu İİBF olmak üzere toplam 28 bölümde öğrenim görmektedir. Aynı zamanda katılımcılar anketimizin 7.sorusu olan "Anadiliniz nedir" sorusuna çoğunluk Türkiye Türkçesi derken Azerbaycan, Kazakça, ve Rusça ilk dörtte bulunmaktadır. Bu öğrencilerin "*Üniversite öncesinde hangi dil ile eğitim gördünüz?*" Sorusuna ise çoğunluk Türkçe cevabını verirken yine İngilizce, Kazakça ve Rusça cevapları verilmiştir. Ankete katılanların hangi alfabeyi kullandığı araştırıldığında ise Latin Harfleri ve Kiril Harfleri verirken Türkiye Cumhuriyetine mensup öğrencilerin büyük bir kısmı Türkiye Cumhuriyetinde aktif olarak kullanılan alfabeye Türkçe cevabını vermişlerdir.

6. Sorudan yola çıkarak da katılımcılarının büyük bir kısmının bildiği dil sayısının 3 ve üstü olduğu saptanmıştır bu sayede ankete katılanların büyük çoğunluğunun dil ve dil öğrenme bakımından nitelikli ve bilgili kişiler olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Aynı zamanda katılımcılarının büyük bir kısmının doğduğundan beri Türkiye'de olduğu anlaşılmıştır.

Anketin 11.sorusundan yola çıkarak katılımcılarının 150'sinden 113'ü Ortak Türk Alfabesinin varlığından haberdar olduğu gözlemlenmiştir. 12. Soruya göre de Ortak Türk Alfabesindeki harf sayısına 70'den fazla kişi 34 diyerek doğru cevap verirken geri kalanlar bu soruya yanlış cevaplar vermiştir. 19.soruda ise katılımcılara Ortak Türk Alfabesini kabul eden ülkeler sorulmuş aynı zamanda birden şık işaretleme hakkı tanınmıştır ve bunun sonucunda en çok işaretlenen ülke 142 oy ile Türkiye olmuştur. Türkmenistan devleti ise Ortak Türk Alfabesini kabul etmemesine rağmen 80 adet oy alırken Tataristan Ortak Türk Alfabesini, kabul etmesinde bile 47 oy ile en az oyu almıştır. 20.soruda ise katılımcılara ortak alfabenin hangi yıl uygulanacağı sorulmuş ve doğru cevap olan 2026 cevabı 150 kişi arasından sadece 37 kişi tarafından işaretlenmiştir.

Yapılan çalışmada Türk Cumhuriyetlerine mensup üniversite öğrencilerinin çoğunluğunun Ortak Alfabe Projesine destek verip olumlu bulurken bu konu hakkında hangi devletlerin kabul ettiği, kaç harfli olduğu, hangi yıl kullanılmaya başlanacağı gibi nesnel sorular hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları görülmüştür. 150 katılımcının anketimizin 13, 14, 15, 16 ve 17.sorularına çoğunlukla *olumlu cevap* verdiği tespit edilmiştir. Anketimizin 23.sorusu olan "*Ortak Türk Alfabesinin alanların*

hangisinin ya da hangilerini güçlendirebileceğini düşünüyorsunuz?" sorusuna birden fazla yanıt verme hakkı tanınmış ve en çok çıkan cevaplar kültürel diplomatik ve eğitim olurken akademi şıkkı 75 yanıt almıştır. Bu ve bunun gibi yanıtlardan yola çıkarak Türk Cumhuriyetlerine mensup üniversite öğrencilerin Ortak Türk Alfabesinin Türk Halkları arasında *kültürel bir bağ kurma* olasılığının olduğuna inançları olduğu tespit edilmiştir. Yine anketin 22, 23, 25, 31, 32, 35, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46. Sorulardan yola çıkarak anketimize katılan 150 katılımcının Ortak Türk Alfabesinin Türk halkları ile ortak bir kimlik, her türlü iş birliği, ortak bir edebiyat ve sanat, ortak değerler oluşturulması ve bu değerlerin korunması, ortak bir gelecek kurma, ortak bir tarih bilinci, sosyolojik bir birliktelik kurma noktasında yardımcı olacağını belirtmiştir.

Çalışmanın anketindeki 28. Sorudan anlaşılmaktadır ki Türk Cumhuriyetlerine mensup üniversite öğrencileri Ortak Türk Alfabesini üniversitede derslerde kullanılmasına 150 kişiden 44'ü kişi katılıyorum ve 17 kişi kesinlikle katılıyorum derken 43 kişi kararsızım ve 37 kişi katılmıyorum ve 9 kişi kesinlikle katılmıyorum olarak işaretlemiştir yani buradan anlaşılıyor ki Türk Cumhuriyetlerine mensup üniversite öğrencileri Ortak Türk Alfabesinin üniversitelerde kullanımlarına çekingen veyahut olumsuz bakmaktadırlar. Aynı zamanda 34.sorudan yola çıkarak Türk Cumhuriyetlerine mensup üniversite öğrencilerinin çoğunluğu Ortak Türk Alfabesinin Türk Halkları ve Türk Devletleri arasındaki akademik ve bilimsel bağların güçlendirilmesine yardımcı olacağını düşünmektedir. Soru 37'ye göre Türk Cumhuriyetlerine mensup üniversite öğrencilerinin çoğu Ortak Türk Alfabesinin Türk Devletleri ve Türk Halkları arasında ortak bir edebiyat ve sanat kurma konusunda yardımcı olacağını düşünmektedir. Soru 40'a göre Türk Cumhuriyetlerine mensup üniversite öğrencilerinin çoğunluğu Ortak Türk Alfabesinin benzer müfredat ve benzer ders kitaplarını okutmalarına fırsat vereceğini düşünmektedir. Bu sonuçlar bizlere gösteriyor ki Türk Cumhuriyetlerine mensup Üniversite öğrencilerinin çoğunluk bir kısmı Ortak Türk Alfabesine karşı olumlun düşüncelere sahiptirler.

KAYNAKLAR

Akar, A. (2024). Türk Dünyasında Alfabe Birliği (Dün-Bugün-Yarın). Eskişehir Türk Ocağında 10.10.2024 yılında yapılan sohbetin özeti

Aksan, D. (1995). Her Yönüyle Dil. Ankara: Levent Ofset Mat. ve Yayıncılık

Ercilasun, A. B. (2011). Türk Dünyası Üzerine İncelemer. Ankara: Akçağ Yayınları

Gaspıralı, İ. (2008). Dil-Edebiyat –Seyahat Yazıları. (Hazırlayan: Yavuz Akpınar). İstanbul: Ötüken Yayınları

Gökalp, Z. (2014). Türkçülüğün Esasları. (Hazırlayan: Salim Çonoğlu). İstanbul: Ötüken Yayınları

Güngör, E. (2019). Türk Kültürü ve Milliyetçilik. İstanbul: Yersu Yayınevi.

Niyazi, M. (2000). Millet ve Türk Milliyetçiliği. İstanbul: Ötüken Yayınları

Sarınay, Y. (1993). Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları. Ankara: Ötüken Yayınları

Şimşek, R. (1983). Türk Dili Dil Öğretimi Özel Sayısı. Ankara: Türk Dil Kurumu

https://www.tdpb.org.tr/post/ortak-t%C3%BCrk-alfabesini-kullanacak- (15.05.2025)

https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi- hakkında (15.05.2025)

TÜRK DÜNYASI BİRLEŞİK (ORTAK) MÜZE KARTI VE KAZANIMLAR

Zülfikar BAYRAKTAR* HAZAL ASLAN**

Türk devletleri siyasetten kültüre, sanattan edebiyata, ticaretten ekonomiye hayat sahnesindeki birçok unsur çerçevesinde iş birliklerini günden güne artırmaya devam ediyor. Özellikle kültür ve kültürel miras eksenindeki iş birlikleri üzerine yapılan çalışmaların ön plana çıktığı aşikârdır. Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreteri Kubanıçbek Ömüraliyev, yakın zamanda "*Birleşik Müze Geçiş Kartı*" projesi üzerinde aktif olarak çalıştıklarını duyurmuştu. Bu duyuru Türk dünyası ortak kültürel mirasına vurgu yapması yönüyle çok değerli bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Bilindiği üzere Türkiye, tarih boyunca kültürel mirasın korunması ve tanıtılması konusunda diğer ülkelere göre bir adım önde olmuş ve konudaki çalışmalara öncülük etmiştir. Türk dünyası ortak kültürel mirası esası yönüyle bakıldığında, Türk dili konuşan toplulukların tarih boyunca yarattığı ve kuşaklar arası aktardığı kültürel değerler bütününü ifade etmektedir. Bu miras, hem somut (tarihi yapılar, anıtlar vb.) hem de somut olmayan geleneksel kültürel yaratmalar (folklor, gelenekler, dil vb.) (Ekici, 2004: 3) gibi ögeleri kapsamaktadır. Bu bağlamda özellikle son yıllarda, Türk dünyasındaki kültürel iş birliklerini artırarak, ortak tarihi ve değerleri gelecek nesillere aktarma konusunda Türkiye ülke olarak somut ve başarılı adımlar atmıştır.

"*Birleşik Müze Geçiş Kartı*" projesini, Türkiye'nin kamu ve kültürel diplomasi hamleleri açısından da önemli bir adım olarak değerlendirmek mümkündür. Bu kart vesilesiyle, Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkelerin yurttaşları, gereksiz bürokrasi ve ek formalitelerle uğraşmadan turistik seyahatlerini ve bu bağlamda tatillerini rahatlıkla gerçekleştirebilecektir. Böylelikle Türk Devletleri Teşkilatına her üye ülke yurttaşları, müzeleri kolaylıkla ziyaret edebilme imkânına kavuşacaktır. Ayrıca bu proje ile birlikte hem kültürel mirasın ortaklaşa tanıtılması hem de Türk halkları arasındaki bağların güçlendirilmesi temel hedeflerden biri olarak görülmektedir.

Proje hayata geçirildiğinde, Türk Devletleri yurttaşları Orhun Yazıtlarının gölgesinde soluklanırken diğer yandan da Topkapı Sarayı'nın bahçesinde geçmişi yâd edebilecektir. Böylelikle Buhara, Taşkent ve Hive'nin tarihi mekânlarından Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'ne kadar çok büyük bir coğrafyada hem dünü hem de bugünü muhakeme ve mukayese imkânına sahip olacaklardır. Böylece, ortak bir tarihi mirasa sahip Türk topluluklarının birbirini daha yakından ve doğru tarihi bir referans üzerinden tanıması mümkün olacaktır. "Birleşik Müze Geçiş Kartı" projesi, hem turizmi canlandıracak hem de Türk Devletleri Teşkilatı üyesi devletlerin yurttaşları arasında kimlik bilincini de güçlendirecek stratejik ve ekonomik başta olmak üzere çok yönlü bir hamle olacaktır (URL-1).

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, zulfikarbay@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9515-5408

** Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü YL Öğrencisi

Müzelerin İşlevi

Köken anlamı itibariyle "esin mekânları" olan (Özdemir ve Özdemir, 2020: 17) müzeler, toplumların kültürel mirasını koruyan, geçmiş ile gelecek arasında köprü kuran önemli kurumlardır. Tarihi, sanatsal, bilimsel ve kültürel değerlerin sergilendiği bu mekânlar, bireylerin ve toplumların kimliklerini keşfetmelerine, geçmişlerini anlamalarına ve kültürel mirasın korunmasına katkı sağlar. Müzelerin temel işlevlerini bu bağlamda şu başlıklar altında tasnif etmek mümkündür:

Eğitimsel İşlev: Müzeler, ilgili ziyaretçilere bilgi ve belge sunarak onların öğrenme süreçlerini destekler, ruhsal ve düşünsel gelişimlerine katkı sunar. Sergiler başta olmak üzere; atölye çalışmaları ve rehberli turlar aracılığıyla ziyaretçilerin eğitim faaliyetlerine katkı sunar**.** Müzeler bir yönüyle *formal* ve *informal* öğrenme süreçlerini destekleyen kendine has özelliklere sahip özgün eğitim alanlarıdır. Müzeler, sergilenen buluntu ya da kültüre ait unsurlar ve de materyal aracılığıyla görsel ve deneyimsel öğrenme ortamları sunma noktasında zengin imkânlar sunmaktadır. Zaten bu yönüyle müzeler pedagojik yönüyle de ön plana çıkmaktadır. Özellikle çocuklar ve gençler için düzenlenen atölye çalışmalarının yanı sıra, rehberli turlar ve interaktif etkinlikler, hedef kitlenin eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesine büyük oranda katkı sunar. Ayrıca müzeler, yaşam boyu öğrenme bağlamında her yaş grubuna hitap etmenin yanı sıra, farklı içerikler sunarak hedef kitlenin kültürel farkındalığını artırmayı amaçlamaktadır. Müzeler bunun yanında eğitsel yönüyle geleneksel kültürün kuşaklararası aktarımına da katkı sunmaktadır (Erbay, 2017:239-253).

Kültürel Bellek İşlevi: Müzelerin en büyük işlevlerinden biri de toplumların kültürel belleğini canlı tutmasıdır. Kültürel miras unsurlarının ve yaratmalarının korunması ve de gelecek nesillere aktarılması bu işlevin temelini oluşturmaktadır. Bilindiği üzere müzeler; yerel, ulusal ve evrensel kimliğin oluşumunda temel referans noktalarıdır. Tarihsel belgeler, objeler ve sanatsal ürünler aracılığıyla kolektif belleği canlı tutar ve toplumsal hafızanın kuşaklar arası aktarımına imkân tanır. Bu bağlamda müzeler, kültürel sürekliliğin sağlanmasına aracılık ederek geçmiş ile bugün arasında bir süreklilik köprüsü kurarlar. Aynı zamanda müzeler, kültürel çeşitliliğe ve zenginliğe ayna olan tematik sergilerle farklı kimliklerin görünürlük kazanmasını sağlarlar. Kısacası, müze mekânları kültür ve bellek kavramı kapsamında, bilgiyi, deneyimi aktaran ve yaşam boyu öğrenmenin gerçekleştiği alanlardır (Silav, 2019: 1489).

Toplumsal ve Sosyal İşlev: Müzeler, farklı toplumsal kesimlerin ve katmanların bir araya gelerek kültürel paylaşımlarda bulunduğu özel mekânlardır. Müzeler, sosyal bütünleşmeyi, birlikte yaşama kültürünü ve hoşgörüyle bakabilmeyi teşvik ederler. Müzeler bu yönüyle toplumun farklı kesimlerinin bir araya gelerek ortak deneyimler yaşamasını mümkün kılan kamusal alanlardır. Kültürler arası diyalogun ve yakınlaşmanın teşvik edildiği, sosyal etkileşimin yoğunlaştığı bu mekânlar, hoşgörü ve anlayış ortamının gelişmesine katkıda bulunur. Müzeler aynı zamanda başta sosyal sorumluluk projeleri, gönüllülük faaliyetleri ve katılımcı kültür politikalarıyla toplumsal etkileşim süreçlerini güçlendirir (Karadeniz, 2020: 117-118).

Ekonomik İşlev: Müzeler turizme katkı sağlayarak ekonomik canlılık yaratır, katma değer ve istihdam alanı oluşturur. Özellikle müzeler kültürel turizmin önemli bir parçasıdır. Müzeler, kültürel turizmin önemli bileşenleri arasında yer alır ve bulundukları bölgelerde ekonomik kalkınmaya doğrudan ve dolaylı katkılar sağlar. Yerli ve yabancı turistler için cazibe merkezi haline gelen müzeler, istihdam yaratarak ve yerel ekonomiyi destekleyerek ekonomik canlılığı teşvik eder. Bununla birlikte müze temelli kültürel etkinlikler, şehir markalaşması ve yaratıcı endüstrilerle ilişkilendirilerek ekonomik sürdürülebilirliğe hizmet eder (Şener, 2016; Okan, 2015: 196).

Sanatsal ve Estetik İşlev: Müzeler, sanat eserlerinin sergilendiği, estetik duyarlılığımızı geliştiren, sanatın toplumda yaygınlaşmasına katkı sunan özel mekânlardır. Sanat müzeleri başta olmak üzere

pek çok müze, estetik duyarlılığın geliştirilmesine katkıda bulunur. Sanatsal üretimlerin sergilenmesi yoluyla sanatın geniş kitlelerle buluşturulması sağlanırken, izleyicinin sanatı algılama ve değerlendirme becerisi de gelişir. Bu işlev, aynı zamanda sanat tarihinin anlaşılmasına ve sanatsal çeşitliliğin görünür kılınmasına olanak tanır. Müzeler böylelikle bireylerde estetik bir bilinç oluşturarak kültürel sermayenin artmasına hizmet eder. (URL-2; URL-3; Okan, 2015: 196-197).

Başlıca Türk Dünyası Turizm Merkezleri:

Türkiye: İstanbul'da Tarihi Yarımada'dan Ayasofya'ya, tarihin kapılarını aralayan Topkapı Sarayı'ndan çarşı kültürünün kalbi olan Kapalıçarşı'ya uzanan bir keşif… Ardından masalsı manzaralarıyla Kapadokya'da; peri bacaları, yer altı şehirleri ve taş oymalı vadiler arasında zamansız bir yolculuk… Sıcak güneşi, berrak sahilleri ve geçmişin izlerini taşıyan antik kentleriyle Antalya'da Aspendos'un yankılanan sesi, Perge'nin taş sokaklarında yürüyen tarih… Ve Konya'da Mevlana'nın izinde, Sufi kültürünün derinliğine doğru bir içsel seyahat…

Azerbaycan: Bakü'de, İçeri Şehir'in dar sokaklarından yükselen Kız Kalesi'nin gölgesine; geceleri alev gibi parlayan Alev Kuleleri'ne uzanan bir çağdaşlık ve tarihin buluşması… Gobustan'da binlerce yıllık kaya oymaları ve çamur volkanlarının gizemli dünyası… Şeki'de Han Sarayı'nın zarafeti ve tarihi kervansarayların dingin gölgelerinde geçmişe bir davet…

Kazakistan: Başkent Astana'da Bayterek Kulesi'nden gökyüzüne uzanırken, Han Şatır'ın modern mimarisiyle çağdaş Asya'ya bir dokunuş… Almatı'da Medeo Buz Pisti'nin serinliğinde sporun coşkusunu yaşarken, Kok Tobe Tepesi'nden Almatı'ya yukarıdan bakmanın huzurunu duyarsınız. Türkistan'da ise Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin maneviyatı, sizi kadim bilgeliğe çağırır.

Kırgızistan: Bişkek'in Ala-Too Meydanı'nda atalar anıtlarının izinde yürürken, Devlet Tarih Müzesi'nde bir milletin hafızasında gezinirsiniz. Issık Göl'ünün turkuaz sularında dağ manzaralarıyla iç içe geçen doğa sizi sararken, Oş'ta Süleyman Dağı'nın eteklerinde tarihin derinliğiyle buluşur, antik pazarların renkli dokusuna karışırsınız.

Özbekistan: Semerkand'da Registan Meydanı'nın görkemiyle gözler kamaşırken, Şah-ı Zinde Kompleksi'nde taş işlemeciliğinin zarafetine tanıklık edersiniz. Buhara'da İsmail Samani Türbesi'nin dinginliği, Kalon Minaresi'nin gölgesinde saklıdır. Hive'de ise İçan Kale'nin surları sizi tarihin içine alır.

Türkmenistan: Aşkabat'ta beyaz mermerin zarif dokunuşuyla yükselen yapılar arasında yürürken Devlet Müzesi'nde Türkmen kültürüne bir yolculuk başlar. Merv'in antik kalıntılarında tarihi bir soluk alırken, Darvaza Gaz Krateri'nde yeryüzünün ateşle dansına tanıklık edersiniz. "Cehennem Kapısı" tam da burada alev alev yanar.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC): Kuzey Kıbrıs'ta Lefkoşa'da Selimiye Camii'nin görkemi, Büyük Han'ın taş avlusunda hissedilir. Girne'de kaleden Akdeniz'e bakarken, Bellapais Manastırı'nın huzuru size eşlik eder. Gazimağusa'da Othello Kalesi'nde Shakespeare'in izleri, Salamis Harabeleri'nde ise Antik Roma'nın ayak sesleri duyulur…

Tüm bu eşsiz duraklar, Türk dünyasının ortak hafızasında yer etmiş kadim değerlerin, mimari şaheserlerin, doğal güzelliklerin ve kültürel zenginliklerin birer yansımasıdır. Her ülkenin kendine özgü dokusuyla şekillenen bu rotalar, aslında tek bir büyük kültürel haritanın parçalarıdır. İstanbul'dan Semerkand'a, Almatı'dan Lefkoşa'ya uzanan bu yolculuk, sadece bir coğrafyadan diğerine değil; geçmişten geleceğe, bireyden topluma, yerelden evrensele doğru akan bir kültürler buluşmasıdır.

Dolayısıyla, Türk dünyası birleşik müze kartının işlevlerini ve faydalarını şu şekilde ifade etmek mümkündür:

1. Türk Dünyası Birleşik Müze Kartı, her şeyden önce Türk dünyası ülkelerindeki müze ve ören yerlerine erişimi kolaylaştıran bir giriş kartıdır.

2. Bu kart, ortak kültürel mirasın daha geniş kitlelere ulaşmasına katkı sağlayarak kültürel bağların güçlenmesine hizmet eder.
3. Birleşik müze kartı, Türk dünyası ülkeleri arasındaki kültürel etkileşimi artırır.
4. Ziyaretçiler, farklı ülkelerin tarihini ve kültürünü daha yakından tanıma fırsatı bulur.
5. Tek bir kartla birçok müzeye giriş imkânı sunduğu için ekonomik açıdan tasarruf sağlar.
6. Kart sayesinde Türk dünyası ülkelerine olan turistik ilgiyi artırarak kültürel turizmin gelişmesine katkıda bulunur.
7. Müzelerde sergilenen ortak kültürel değerler ve mirasımız hem yerel hem de uluslararası ziyaretçilere tanıtılır.
8. Farklı ülkelerde geçerli olması, ziyaretçilerin müze gezilerini kolaylaştırır.
9. Ekonomik gelişmeye ve istihdama katkı sunar.
10. İstihdam ve katma değer oluşturur.

Sonuç

Türk dünyasını oluşturan ülkeler, ortak dil, tarih ve kültür mirasından beslenen çok katmanlı zengin bir yapıya sahiptir. Bu zengin ortak miras, kültürel diplomasinin araçları yoluyla görünür kılındığında kültürel bütünleşmeye büyük kapı aralayacaktır. Bunun yanında bu ortak miras, ekonomik kalkınmaya ve uluslararası iş birliğine de katkı sağlayabilecek potansiyele sahiptir. Bu çerçevede, "*Türk Dünyası Ortak Turizm Rotası*" ile "*Türk Dünyası Birleşik Müze Kartı*" projeleri hem sembolik hem de somut kazanımlar sunabilecek stratejik girişimler olarak değerlendirilebilir.

Bu süreçte bir takım dezavantajlı durumlarla karşılaşma ihtimallerini de göz önünde bulundurmada fayda vardır: Altyapı ve ulaşım noktasında; rota üzerindeki ülkelerin turizm altyapısının uyumlu hale getirilmesi ve konaklama tesislerinin iyileştirilmesi gerekecektir. Ayrıca, Türk Dünyası ülkeleri arasında kısmi kültürel farklılıkların bulunması, ortak tanıtım stratejilerinde zorluk yaratabilir. Bu bağlamda yine ülkeler arası vize ve ulaşım konularında kolaylık sağlanması önemlidir. Kültürel miras odaklı tanıtımların yapılması ve bağlamda "*Türk Dünyası Turizm Yılı*" gibi etkinliklerin tertip edilmesi faydalı olacaktır. Dijital tanıtım ve pazarlama günümüzde stratejik bir öneme sahiptir. Turistik destinasyonların uluslararası düzeyde tanıtımı, günümüz seyahat alışkanlıklarında büyük oranda dijital platformlara kaymıştır. Eskinin "kadim seyyah"larının yerini bugünün "çağdaş turist"leri hatta "sanal seyyah"ları almıştır (Ölçer Özünel, 2011: 256). Bu bakış açısıyla hem çağdaş turistler hem de sosyal medya ve dijital platformlar kullanılarak genç turistler hedef kitle olarak özellikle göz önünde bulundurulmalıdır.

Müzecilik ve müzecilikle ilgili hususlar planlı ve programlı bir şekilde korunup yaşatıldığında, iyi yönetildiğinde sürdürülebilir hale gelecektir. Bu bağlamda müzeler ve tarihi alanların sunum şekli ile korunma politikaları da önemli hale gelmiştir (Çıblak Coşkun, 2018: 3). Türk Dünyası Birleşik Müze Kartı projesi, Türk dünyası devletleri arasındaki kültürel bağları güçlendirebilir ve ortak kültürel mirası daha görünür hale getirebilir. Çünkü müzelerin evrensel bir dili vardır ve bu dil hakikaten çok etkilidir (Oğuz, 1996: 3-4). Sonuç olarak**,** Türk Dünyası *Ortak Turizm Rotası* ve *Birleşik Müze Kartı* projeleri, kültürel, ekonomik ve diplomatik açılardan çok boyutlu faydalar sunabilecek potansiyele sahiptir. Bu projeler; altyapı yatırımları, dijital tanıtım stratejileri, vize kolaylıkları ve bürokratik iş birliği gibi temel alanlarda sağlanacak eşgüdümle desteklendiğinde büyük fırsatlar zemini kendiliğinden doğacaktır. Böylelikle bu süreç hem bölgesel entegrasyonu derinleştirecek hem de Türk dünyası ortak kültürel mirasının sürdürülebilirliğine büyük oranda katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Coşkun, N.Ç. (2018). "Kültür Turizminde Uygulamalı Halkbilim Müzeciliğinin Rolü ve Erdemli'de Açık Hava Müzesinin Kurulmasıyla İlgili Öneriler". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, *11* (24), 1-12.

Ekici, M. (2004). "Bir Sempozyumun Ardından: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi". *Millî Folklor*, *16*(61), 5-13.

Erbay, F. (2017). "Müzelerin Eğitim ve Tasarım Atölyelerinde İnformal Eğitim". Milli Eğitim Dergisi, 46(214), 239-253.

Karadeniz, C. (2020). "Uluslararası Müze Çevrelerinde Toplumsal İşlevler Temalı Etik Kod Uygulamaları". Milli Folklor, c. 16, sy. 128, ss. 111-25.

Oğuz, Ö. (1996). "Türk Dünyasında Nevruz Açık Hava Müzesi", Millî Folklor, S. 29-30, s. 3-5.

Okan, B. (2015). Günümüzde Müzecilik Anlayışı. Sanat Ve Tasarım Dergisi, 5(2), 187-198. https://doi.org/10.20488/austd.24699.

Ölçer Özünel, E. (2011). "Kültür Turizminde "Yöresel" ve "Otantik" Olanı Sorgulamak ve Tüketilmiş Mekânları Yeniden Üretmek Üzerine". *Electronic Turkish Studies*, *6*(4).

Özdemir, N., & Özdemir, E. (2020). "Yaratıcı Kentler ve Yaşayan Kültür". *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, *3*(4), 2-23.

Silav, M. (2019). "Kültür-Bellek Etkileşimi ve Üniversite Müzeleri" idil, 63: s. 1487-1493. doi: 10.7816/idil-08-63-08.

Şener, O. (2016). Müzelerin Ekonomik Etkileri, Beta Basım Yayın, İstanbul.

URL-1: https://www.lobiturk.com/haber-turk-dunyasinda-kulturel-butunlesme-birlesik-muze-gecis-karti-geliyor-494

URL-2:https://ogmprojeler.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_10/04105156_01-MYze_KavramY_ve_YeYitleri-Prof._Dr._AyYe_YakYr_Ylhan.pdf

URL-3:https://nefissanatlarhapishanesi.wordpress.com/2016/12/04/muzelerin-amaci-ve-islevi/

HÜSEYİN CAVİD VE İSMAİL GASPIRALI'NIN ESERLERİNDE ORTAK DİL VE TÜRK DÜNYASININ ENTEGRASYONU

Ahmed Sami ELAYDY*

Giriş

Türk dünyası, tarih boyunca geniş bir coğrafyada yaşamış, birbirinden farklı lehçelere, kültürel değerlere ve tarihî süreçlere sahip topluluklardan oluşmuştur. Ancak tüm bu farklılıklara rağmen, Türk halklarını birleştiren en temel unsurlardan biri ortak dildir. Ortak dil, sadece iletişimi sağlayan bir araç değil, aynı zamanda bir kültürel bütünleşme aracı olarak da büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, İsmail Gaspıralı ve Hüseyin Cavid gibi iki büyük Türk düşünürü ve yazarı, Türk dünyasında ortak dilin geliştirilmesi konusunda öncü roller üstlenmişlerdir.

XX yüzyılda muhacerette yaranan Azerbaycan edebiyat eleştirisi ve edebiyat araştırmaları alanında yapılan çalışmalarda hem İsmail Gaspıralı'nın hem de Hüseyin Cavid'in ilgi odağı olması ve Ortak Türkçeye ilişkin fikir ve çıkarımlarının dile getirilmesi tesadüf değildir (Sultanlı, 2007). Bir diğer konu da, Ortak Türkçenin yanı sıra, ya da bu soruna ek olarak, adı geçen yazarların eserlerinde Turan meselesine de yer verilmiş olmasıdır (Sultanlı, 2023:472). Her iki şahsiyet farklı zaman ve coğrafyalarda yaşamış olmalarına rağmen, ortak bir amaç doğrultusunda hareket etmişlerdir: Türk halklarının kültürel, dilsel ve düşünsel birliğini sağlamak. İsmail Gaspıralı bunu eğitim ve basın yoluyla, Hüseyin Cavid ise edebiyat ve tiyatro aracılığıyla yapmıştır.

AMAÇ

Bu çalışmanın amacı, İsmail Gaspıralı ve Hüseyin Cavid'in eserlerinde Türk dünyası için ortak dil fikrini nasıl ele aldıklarını, kullandıkları yöntemleri ve bu fikre yaptıkları katkıları analiz etmektir. Her iki şahsiyetin farklı coğrafya ve dönemlerde yaşamalarına rağmen, Türk halklarının kültürel ve dilsel birliğini sağlamak için ortaya koydukları çabalar karşılaştırmalı bir şekilde incelenecektir.

YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda, İsmail Gaspıralı ve Hüseyin Cavid'in temel eserleri ve düşünsel yazıları incelenmiş; akademik literatür, biyografiler ve döneme ait kaynaklar taranarak içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

* Prof. Dr., Ayn Şems Üniversitesi, Kahire / Mısır

BULGULAR

İsmail Gaspıralı'nın Hayatı ve Ortak Dil Anlayışı

Türk kültürünün yetiştirdiği büyük şahsiyetlerden biri olan İsmayil bey İsmail Gaspıralı[1] (1851–1914), Kırım'da doğmuş bir aydındır. Eğitimini Moskova ve Paris'te tamamladıktan sonra Kırım'a dönmüş ve burada modern eğitim ve gazetecilik faaliyetlerine başlamıştır. Gaspıralı'nın en önemli girişimi, 1883 yılında yayınlamaya başladığı "Tercüman" gazetesidir. Bu gazete, yalnızca Kırım'da değil, tüm Türk dünyasında okunmuş ve büyük etki yaratmıştır.

İsmail Gaspıralı'nın en çok bilinen sloganı "Dilde, fikirde, işte birlik"tir. Bu söz, onun düşünsel dünyasının temelini oluşturur. Ona göre, Türk halklarının bir araya gelmesinin yolu ortak bir dil kullanmaktan geçmektedir. İsmail Gaspıralı, Osmanlı Türkçesi'ni temel alarak sadeleştirilmiş ve anlaşılabilir bir Türkçe kullanmayı savunmuş, bu dili halkın eğitiminde ve gazetecilikte yaygınlaştırmaya çalışmıştır. "İsmayıl bey Gaspiralı bütün Türk ediplerinin aynı edebi dilde yazması taraftarı olmuş, bu geleneğin formalaşması için elinden geleni esirgememişdir" (Sultanlı, 2018: 242).

Öncelikle belirtmek gerekir ki, bütün Türk dünyasında şu veya bu şekilde sürmekte olan ortak edebi dil, ortak anlaşma dili veya iletişim dili tartışmalarında tarihi bir temel var. Türk soyları arasında ortak edebi dilin gerekliliği fikri ilk defa XIX. yüzyılın 80'li yıllarında İsmail Gaspıralı tarafından ileri sürülmüştü. Bilindiği gibi, bu hareket daha sonra bütün Türk dünyasını sarmış ve orada da taraftarlar kazanmıştır. Bütün Türk dünyasında bu ideanın yayılmasında da en güçlü fikir kaynağı İsmail Bey'in çalışmaları ve mülahazaları olmuştur. Tüm Türkiye ve Rusya Türkçüleri arasında ortak Türk dilinin oluşması yolunda çalışmalar İsmail Bey'in güçlü etkisi altında revaç bulmuştur. Sadri Maksudi yazıyor: "İsmail Bey, bütün Türkler için umumi bir dil lüzumunu herkesten evvel anlamış ve ileri sürmüş bir mütefekkirdir. Yazıcılık hayatının ta başından sonuna kadar bütün Türkler için umumi bir edebi dil gerektiği fikrini neşretmeye çalışmıştır." (Kengerli, 2006: 9).

Usûl-i Cedîd ve Eğitim Reformları

İsmail Gaspıralı'nın Türk dünyasında gerçekleştirdiği en önemli reformlardan biri de Usûl-i Cedîd adı verilen yeni eğitim yöntemidir. Geleneksel medrese eğitiminin yetersizliklerini fark eden İsmail Gaspıralı, çocuklara kısa sürede okuma-yazma öğreten ve modern bilimleri içeren bir sistem geliştirmiştir. Bu sistem, sadece Kırım'da değil, Orta Asya, Kazan, Azerbaycan ve hatta Çin'e kadar yayılmıştır.

Yeni okullarda kullanılan dil, sade ve anlaşılır bir Türkçeydi. Bu sayede farklı bölgelerdeki Türk çocukları benzer bir dil ile eğitim almakta, bu da ortak dilin temellerini atmaktadır. Gaspıralı'nın bu yaklaşımı, dil birliğinin eğitim yoluyla sağlanabileceğini göstermektedir.

İsmail Gaspıralı'nın modernleşme idealinde, Tercüman vasıtasıyla yaydığı fikirler kısaca şunlardı: Okullarda Avrupai tarzda eğitim verilmesi, bütün Türkler için ortak bir dil ve yazı oluşturulması, Müslüman kadınların özgürleştirilmesi, Rusya Türklerinin iktisadi hayatta aktif hale getirilmesi, dinî idare sisteminin düzeltilmesi ve Rusya Türkleri için yardımlaşma cemiyetlerinin kurulması. Bu görüşlerin temel amacı Rusya Türklerini kalkındırmaktı. Bu görüşler, Usul-i Cedid hareketini oluşturmuştu (Devlet, 2011: 118).

İsmail Gaspıralı'nın eğitim alanındaki reformları, sadece teorik düzeyde kalmamış; aynı zamanda sahada da etkili bir şekilde uygulanmıştır. Usûl-i Cedîd mektepleriyle başlayan bu modernleşme

1 İsmail Gaspıralı'nın hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Cafer Seydahmet Kırımer, *Gaspıralı İsmail Bey*, (Yay. Haz. Ramazan Bakkal), Avrasya Bir Vakfı Yay., İstanbul 1996; Nadir Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1988; *TDV İslâm Ansiklopedisi*, "Gaspıralı, İsmail Bey", (Haz. Hakan Kırımlı), C. 13, s. 392-395; Hakan Kırımlı, *İsmail Bey Gaspıralı*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Gen. Mrk. Yay., Ankara 2001; Yusuf Ekinci, *Gaspıralı İsmail*, Ocak Yay., Ankara 1997.

hamlesi, onun düşünsel mücadelesinin sadece bir yönünü teşkil etmektedir. Bu noktada, Gaspıralı'nın eğitimle sınırlı kalmayan çabaları, dil birliği fikriyle bütünleşerek çok daha kapsamlı bir millî uyanış projesine dönüşmüştür.

İsmail Gaspıralı hem yazdı, hem de yılmadan, usanmadan Türk dünyasını gezerek konferanslar verdi. Gaspıralı'ya göre, kullanılan dil "Kırım'dan Herat'a, İstanbul'dan Kaşgar'a kadar" ancak aydınlar tarafından değil, bütün Türkler (İstanbul'daki hamal ve kayıkçı ile Çin'deki deve sürücüsü ve koyun çobanına kadar herkes) tarafından anlaşılmalı, millet kavramının unsurlarından biri olan dil birliği ise, yaşadıkları bölgeye ve konuştukları lehçeye bakmaksızın bütün Türklerin tek bir millet sıfatıyla her konuda birliğini sembolize etmelidir.

İsmail Gaspıralı, bu düşünce istikametinde her şiveye ait edebiyat ve folklor araştırmaları yapılmasını destekliyor, fakat yayınların bu şivelerde yapılmasına razı olmuyordu.

İsmail Bey Gaspıralı, dilde birlik düsturunun esaslarını şu şekilde belirlemiştir:

1) Mümkün olduğunca Türkçeden yabancı dillerin kaidelerini atmak;

2) Okur-yazarların bile anlayamadığı Arapça, Farsça tabirleri kullanmamak;

3) Her şivede pek kaba olmayan yerli kelimeleri Osmanlı-Türk yapısına uydurmak suretiyle kullanmak (Kırımer, 1996: 87-88).

İsmail Bey Gaspıralı'nın dilde birlik formülüne ilişkin fikirlerinin ortak Türk dilinin yaratılmasında müstesna bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Bugün hâlâ Türk dünyasında ciddi biçimde tartışılan sorun güncelliğini korumaktadır.

Hüseyin Cavid ve Ortak Türk Edebi Dili

Hüseyin Cavid (1882–1941), Azerbaycan'ın Nahçıvan bölgesinde doğmuş, İstanbul'da eğitim almış önemli bir şair, yazar ve düşünürdür. Eserlerinde genellikle insanlık, adalet, özgürlük ve milli kimlik gibi temaları işlemiştir. Cavid, şiir ve tiyatro yoluyla halkın milli bilincini uyandırmayı hedeflemiş, dilin bu hedef doğrultusunda önemli bir araç olduğunu vurgulamıştır.

Cavid'in en önemli eserleri arasında "İblis", "Topal Teymur" ve "Peyğember" yer almaktadır. Bu eserlerde kullandığı dil, klasik Osmanlı Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi'nin bir karışımıdır. Bu yaklaşımıyla hem yerel halka hem de genel Türk okuruna hitap etmeyi başarmıştır.

Hüseyin Cavid, İsmail Gaspıralı'nın ortak edebi Türkçe hakkında ileri sürdüğü fikirleri çok iyi şekilde benimsemesinin yanı sıra, onu devam ettirerek mükemmel bir ortak Türk edebi dili hazırlama çabası içerisinde bulunmuştur.

Ömrünün son senelerini Amerika'da yaşayan mühacir araştırmacı Mustafa Hakkı Türkekul 1963 yılında İstanbul'da basılmış olan "Azerbaycanlı Türk şairi Hüseyin Cavid" adlı kitabında Hüseyin Cavid'in eserlerinin dili konusunda şöyle demektedir: "Cavid İstanbul Türkçesini benimsemiş, bu lehçeyi ayrıntılarıyla öğrenmiştir. Faaliyetinin ilk dönemlerinde, bilhassa şiirlerinde İstanbul ağzını çok güzel kullanan şair, daha sonraları yazdığı eserlerinde buna muvaffak olmuştu. Bunun için de Cavid`in Türkçe`sine ne tamamen İstanbul Türkçe'si, ne de Azerbaycan edebi Türkçe'si demek kabildir. Cesaretle diyebiliriz ki, Cavid bu iki lehçe arasında bir köprü kurmuş, onların arasındaki mesafeyi kısaltmıştır… Hüseyin Cavid'in kullandığı Türkçe çok tatlı ve işlenmiş, güzel bir Türkçedir. Kuzey ve Güney Azerbaycan, Türkiye, Türkistan vb. Türk ülkelerinde tek bir münevver bulunmaz ki, Cavid'i okusun, onu anlamasın ve onun Türkçesinden zevk almasın" (Türkekul, 2002: 53). Hem bu ifadeleri hem de Hüseyin Cavid'in yazdığı tüm eserlerini göz önüne aldığımızda, onun tam olarak ne İstanbul Türkçesini, ne de Azerbaycan dilini kullandığını görürüz. Onun asıl gayreti ortak bir dil oluşturmak olmuştur.

Bu ideayı sadece Hüseyin Cavid değil, aynı zamanda onun döneminde yaşamış birçok tanınmış edebiyatçıların kabul ediyorlardı. Buna örnek olarak Celil Memmedkuluzade'yi gösterebiliriz. O yazıyordu; "Bizim Türk boyları için genel bir dil, edebi bir dil önemli meselelerin biridir ve öyle zannediyorum ki, - umum Türkler için genel bir dil oluşturmak ve bir imla yazmak onlar için taze alfabe yaratmaktan zordur ... Pes biz bunu itiraf ediyoruz ki, sonunda Türk toplumları için edebi dil ve genel imlaya çok büyük ihtiyaç vardır. Ve etiqadımız da şundadır ki, bir böyle dil ergeç vücuda gelecektir" (Memmedkuluzade, 1967: 677-678).

Şu hususu belirtmek gerekir ki, "Hüseyin Cavid'in ortak dil, ortak edebiyat düşüncesi Sovyet yazarlarından büyük tepki görür, hatta toplum düşmanlığı yapmakla suçlanır. Bu bağlamda, yazarın üslubu da bu suçlamalardan nasibini alır. Kullandığı dilin yanı sıra üslubunun da Azerbaycan edebiyatına yabancı ve suni olduğu ifade edilir" (Uyğur, 2004: 47).

1913'te Tiflis'te "Şark" matbaasında basılmış olan "Geçmiş Günler"den aldığımız şu mısralar onun kullandığı dil konusunda bizi aydınlatması açısından örnek olabilir:

Uzaq, uzaq, pek uzaq yerde işte bir orman!
Nasıl da xoş, ne qeder şairane servistan!
Baq, işte baq, nedir onlar? Ne söyledinse yalan.
Gezib dolaşsa diyordun bu şehri bir insan,
Çiçekli bir küçücük bağçadan eser bulmaz.
O servler seni tesdiq içinmi? Ay qurnaz!
Nedir o menzere? Bir baq, nasıl da cazibedar
Ki, her baqışda doğar qelbe bir süruri-bahar.
O servlikde gezenler degilmi hep mes'ud?
Degilmi -Allah için söyle- hepsi vecdalu? (Cavid, 2006: 38).

Yukarıda da görüldüğü gibi "nece" değil "nasıl", "bah" değil, "bak", "deyirdin" değil "diyordun", "şeheri" değil "şehri", "kiçicik" değil "küçücük" gibi ifadeler onun kullanmış olduğu dil hakkında bize fikir verir mahiyettedir.

Dikkate değer bir diğer nokta da Hüseyin Cavid'in bu ortak Türk edebi dilini bütün eserlerinde -ister şiirlerinde, isterse piyeslerinde olsun- kullanmış olmasıdır. Bu ortak dil Hüseyin Cavid'in yazmaya başladığı dönemden öldüğü ana kadar davam etmiştir. Hüseyin Cavid türkçe sözcüklerin yabançı sözlerden temizlenmesi taraftarı gibi çeşitli faaliyetleri desteklemiş, kendi yazılarında ana dilinin saflığına daim dikkat yetirmişdir.

Hüseyin Cavid, makale ve mektuplarında da bu dili kullanmıştır. Örneğin, 1910'da Hakikat gazetesinde çıkmış "Nahçıvan'da ne gördüm" adlı makalesinde çokça Türkçe sözler dile getirmiştir. Bu sözlere göz attığımızda, sayılamaz (Azerbaycan dilindeki sayıla bilmez yerine), olamaz, bulunsa, küçük, kendi, nasıl, şimdi, yaşar, bir kaç, çabalamağa, ileri, ilerilemek, evet, öyle, zira, oluyor, uğraşılır, para, denilecek, unutuyorlar gibi kelimeleri ziyadesiyle görmekteyiz.

Görüldüğü gibi, Azerbaycanlı yazar Hüseyin Cavid bütün eserlerinde ortak Türk edebi dilini açık bir şekilde kullanmıştır. "Ayrıca eserlerinde sadece Türkiye Türkçesine ait kelimeler kullanmakla yetinmeyerek, bu dilin bütün telaffuz normlarını, morfolojik-dizimsel yapısını ve sözlük içeriğini de uygun bir biçimde kullanmıştır" (Hacıyev, 1987: 217).

Hüseyin Cavid'in bedii eserlerinde kullandığı dil hakkında Profesör Aybeniz Kengerli'nin ifadeleri şu şekildedir: "XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın başlarında yetişen türkçüler neslinin seçkin temsilcilerinden biri olarak Hüseyin Cavid sadece Azerbaycan Türkleri için yazmıyordu, tüm Türk dünyası

için yazıyordu, Cavid için Türklük bir bütün idi, tam idi. Umum Türk edebi dilinin ne olduğunu anlamak için Hüseyin Cavid'in eserlerinin diline bakmak yeterlidir. Hüseyin Cavid için tek Türk edebiyatı, tek Türk kültürü vardı ve o edebiyatın, kültürün içinde Hüseyin Cavid vardı" (Ömerev, 2012: 14).

Hüseyin Cavid eserlerinde Türkçe sözlerin yanında Türkçe isimleri de kullanmıştır. Kanpolad, Orhan, Tarhan, Maral, Beypolad, Cengiz Bey, Arslan Bey, Bayram, Nazlı, Özdemir, Güvercin, Uluğ Bey, Yıldırım, Aydemir, Ertuğrul, Yavuz, İlcay, Bayezid gibi isimler eserlerinde yer verdiklerinden bazılarıdır.

Şu hususu belirtmek gerekir ki, Hüseyin Cavid, Türk dünyasının birliği fikrini gerçekleştirmek için ortak Türk edebi dilinin kullanılması ile birlikte Türk ülkeleri ile ilgili konuları da eserlerinde kaleme almıştır. 4 perdelik manzum trajedisi "Uçurum" adlı eserinin konusu Türkiye'deki yaşantıdan alınmış olup batılılaşma sorununa temas edilmiştir. Ayrıca "Afet" isimli eserinin konusu da buradaki yaşantıdan alınmıştır. Bu eser yazarın Türkiye'ye dair kaleme aldığı ikinci eseridir.

Sonuç

Hüseyin Cavid ile İsmail Gaspıralı farklı zamanlarda ve farklı yerlerde yaşamış olsalar da, ikisi de aynı amaca hizmet etmişlerdir: Türk halklarının birliğini sağlamak ve bu birliği ortak bir dil aracılığıyla kurmak. Her ikisi de dilin sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda kültürel bir bağ olduğuna inanmışlardır.

İsmail Gaspıralı, sade ve herkesin anlayabileceği bir Türkçe kullanarak gazeteler çıkarmış, okullar açmış ve Türk halklarının aynı dili konuşabilmesi için çalışmıştır. "Dilde, fikirde, işte birlik" sözü onun bu konudaki düşüncesini çok iyi özetler. Özellikle eğitim yoluyla ortak dilin gelişmesini sağlamaya çalışmıştır.

Hüseyin Cavid ise şiir ve tiyatro gibi edebi yollarla ortak dil fikrini savunmuştur. Yazdığı eserlerde hem Osmanlı Türkçesini hem de Azerbaycan Türkçesini birlikte kullanmış, bu iki lehçe arasında bir köprü kurmuştur. Böylece hem Türkiye'deki hem de Azerbaycan'daki okuyucular tarafından anlaşılabilen güzel bir edebi dil ortaya koymuştur.

Gaspıralı daha çok halka yönelik sade bir dil kullanmış ve bu dili okul ve gazetelerde yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Cavid ise daha sanatsal ve edebi bir dil geliştirmiş, tiyatro ve şiirle insanlara ulaşmıştır. Biri eğitimle halkı bilinçlendirmeyi seçmiş, diğeri edebiyatla topluma seslenmiştir.

Gaspıralı'nın çalışmaları daha çok Rusya'daki Türk toplulukları arasında etkili olmuştur. Cavid'in yazdığı eserler ise hem Azerbaycan'da hem de Türkiye'de okunmuş ve beğenilmiştir.

Ancak Cavid, Sovyet döneminde yaşadığı için onun ortak dil düşüncesi zaman zaman tepkiyle karşılanmış ve bazı çevreler onun dilini "yabancı" ve "yapay" olarak eleştirmiştir. Buna rağmen o, hayatı boyunca bu yoldan dönmemiştir.

Sonuç olarak, İsmail Gaspıralı ortak dilin temelini atmış, Hüseyin Cavid ise bu temelin üzerine güçlü bir edebi yapı kurmuştur. Her ikisi de Türk dünyasının ortak bir dil etrafında birleşmesi için önemli katkılar yapmıştır. Bu nedenle, bu iki büyük isim Türk halkları arasında kültürel ve dilsel birliğin savunucuları olarak hatırlanmaktadır.

KAYNAKLAR

Cavid, Hüseyin (2006). *Eserleri*; 5 Ciltte, I Cilt. Bakü: Elm yayınevi, s. 38.

Devlet, Nadir (2011). *İsmail Gaspıralı*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, s. 118.

Haciyev, Tevfik (1987). *Azerbaycan edebi dilinin tarihi*, C II. "Maarif" yayınevi, Bakü, s. 217.

Kengerli, Aybeniz (2006). *Turanin Bir Eli Var ve Yalnız Bir Dili Var*, Bakü, s. 9.

Kırımer, Seydahmet (1996). *Gaspıralı İsmail Bey*, Yay. Haz. Ramazan Bakkal, İstanbul, Avrasya Vakfı Yayınları, s. 87-88.

Memmedkuluzade, Celil (1967). *Eserleri*, 3. Cilt, Bakü: Azerneşr, s: 677-678.

Ömerov, Vahid (2012). Hüseyin Cavid ve milli idea: türkçülükle azerbaycançılığın vahdeti, *Ses gazetesi*, sayı: 19 iyun, Bakü, s. 14.

Sultanlı, Vagif (2007). *Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı*, İstanbul: Avrupa Yakası Yayınları, 2007

Sultanlı Vagif (2018). İsmail Kaspiralı ve Ortak Türk dili problemi. "*Yeni Türkiye*" dergisi (Ankara), Cilt 24, sayı 101, s.241-247

Sultanlı ,Vagif (2023). *Azerbaycan Edebiyatı ve Teorisi Zemininde Türkistan, Tarihi ve Edebi Metinlerde Türkistan* -Cilt 2, Ankara: Tasarım Baskı, s.471-493

Uygur, Erdoğan (2004). *Hüseyin Cavid: Edebi Faaliyetleri ve Topal Teymur Piyesi*, Ankara, s. 47.

Türkekul, Mustafa Hakkı (2002). *Azerbaycanlı Türk şairi Hüseyin Cavid*, 2. baskı, Bakü, s. 53.

TÜRK DÜNYASI İŞ BİRLİĞİNDE TÜRK MİLLİ KİMLİĞİ MEFKÛRESİ

Zebiniso KAMALOVA*

Giriş

Küreselleşme çağında güç yapılarının çeşitlendiğini, zihniyetlerin değiştiğini, aynı zamanda milli duygu ve kavramların güçlendiğini, ulusal kimliklerin canlılık kazandığını görmekteyiz. Dünya, son yaşanan gelişmeler sayesinde halkların ve bölgelerin kendi değerleri üzerinden kimliklerini güçlendirme çabalarına sahne olmaktadır.

Kimlik meselesi, öznel bir duygu, kişisel ve toplumsal bir meseledir. Bir ferdin, bir toplumun veya bir milletin tanımlayan, özelliklerini ayırt eden, zaman içinde kendiliğinin devamlı bir şekilde ve aynı kaldığına dair bir olgudur. Aynı zamanda kimlik, mensubiyet meselesidir, kolektif farkındalık düzeyini gösterir. Milli veya ulusal kimlik, kişinin ulusuyla özdeşleşme, diğer uluslarla farklılaşmasını ifade eder. Bu mensubiyetin yarattığı aidiyet şuuru milliyetçilik duygusunu meydana getirecektir.

Milli kimlik ve milli kültür, öncelikle ulusların kullandıkları dil, terim ve kavramlarda yansıtılır. Bugün Türk Dünyası kavramı gittikçe kuvvetlenen, uluslararası siyaset ve kültür sahnesinde kendinden söz ettiren bir yapını temsil etmeye başlamıştır. Türk Dünyası düşüncesi her geçen gün kendi sözü ve sloganını paylaşan bir yapılaşma sürecine doğru ilerlemektedir. Bu yapılaşma aynı zamanda günümüzde çeşitli siyasi kimliklere bürünmüş Türk halklarını Türk kimliği altında bir araya getirmekte, "yedi devlet tek millet" fikrini yaygınlaştırarak kuvvetlendirmektedir.

Geçen yüzyılda, Türk dünyasının tek bağımsız devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu büyük önder Mustafa Kemal Atatürk, uluslararası siyaset arenasında Anadolu halkına "Türk" adını siyasal bir yurttaş kimliği olarak adeta meşrulaştırmıştır.[1] Türkistan'da, Kafkaslarda, Balkanlarda, Horasan ve İran bölgelerinde tahakküme maruz kalan Türk topluluklarına farklı siyasi isimler takılmış; Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Azerbaycan, Uygur, Tatar, Başkurt gibi mikro-ulusal kimliklerle yeniden ulusal yapılandırmaya gidilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde rejim tarafından Türkistan, Kafkas, Balkan coğrafyasında çizilen sınırlar, yerleşik düzenle geliştirilen politikalarla toplulukların zihnindeki mikro-ulusal duvarları kalınlaştırıldı.[2]

20. yüzyıl Türk halklarının istilası tarihi sürecince Türkler, yeni kimlikler altında kendi öz kimliklerini unutmaya bırakıldıysa da küresel güç ilişkileri düzleminde bölge halklarının asıl kimlikleri hiçbir zaman unutulmamıştır. Türk gölü olan Hazar Denizi'nin doğu ve batı kesimlerine ilişkin bütün siyasal, ekonomik, kültürel ve coğrafi konular, topyekûn Türk toprakları algısıyla ancak bölmeyi

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, zkamalova@ticaret.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7703-0011

1 Turhan, Turgut. Feriha Bilge, Tanrıbilir, Vatandaşlık Hukuku, Ankara: Yetgin Kitabevi, 2012, s.35

2 Nikolay Ivanovich Grachev, Forma Gosudarstvennogo Ustroystva Sssr i Yego Polıtıko-Pravovaya PrırodaVestnik Ufimskogo Yuridicheskogo İnstituta MVD Rossii, 2022, № 4 (98) s.17-18.

amaçlayan bölgesel politikalarla değerlendirmeye devam edilmiştir.[3] Buna karşın bölgesel bütünleşme idrakiyle bir ittifakın oluşumu, uzun vadede tarihi bir sorumluluk niteliğinde öne çıkmıştır. Bu sorumluluk karşısında milli kimlik anlayışı ve mefkuresi bir sorun olarak varlık göstermiş, Türk Dünyasındaki mikro milliyetçi oluşumların zihinsel dönüşümü kendi toplumsal ve kültürel kaynakları üzerinden gerçekleşmesi öngörülmüştür.

Türk millî kimliğini besleyen ortak değerler ve müşterek tarihi kaynaklar Türk halklarını var eden unsurlardır. Türk milletinin yürütücü kuvveti, onun mefkuresidir.[4] Türk milli mefkuresi fikrinin düşünsel, kültürel ve siyasal arka planını tarih akışında doğru kurabilmek, millî kimlik tanımı açısından önem arz etmekle birlikte, Türk halklarının bugünü ve geleceği bağlamında iş birliğini geliştirmeyi ve bütünleşme sürecini kuvvetlendirecektir.

Türk Dünyası Düşüncesi

Türk Devletleri arasındaki kardeşlik bağlarını güçlendirmek ve dayanışma ruhunu sürdürmek için ortak Türk Dünyası fikri benimsenmiştir. Türk Dünyası birliğini hissettirmenin ve göstermenin en heyecanlı ve en kolay yolu coğrafi bütünlüğün büyüklüğüdür. Türk Dünyası coğrafyası nereden başlanır, nerede son bulur sorusu net sınırlarla ifade edilmiş değildir. Günümüzde 250 milyon nüfuslu Türk Dünyası, yedi Bağımsız Türk Cumhuriyeti ve Çin, Rusya, İran, Hindistan, Pakistan, Afganistan, Kafkaslar, Balkanlar, Orta Doğu ülkelerinde özerk, yarı özerk ve azınlıklar şeklinde Türk kimliğiyle varlığını koruyan halkları temsil etmektedir. Umumiyetle Adriyatik'ten Çin Seddine kadar dağılmış,[5] Avrasya'nın uçsuz bucaksız köşelerinde yurt edinmiş, cihan devletleri kurarak tarih sayfalarında geniş yer almış, kimi zaman sürgünlerle, soykırımlarla anavatanlarından ya sürülmüş ya asimile edilmeye çalışılmış, katliamlara maruz kalmış Türkler için Türk Dünyası ifadesiyle tanımlanmıştır. "Türk" kavramı bütün başlı ırkı temsil eden soydaş halkların tamamının adı olarak milli kimliğin ifadesi olmuştur.

Türk kimliği oldukça geniş zamanlı bir tarihselliğe dayanmaktadır. En eski kaynaklardan Avesta'da, Şehname'de adı geçen, Kutadgu Bilig ve Divanu Lugati't-Türk'te ve Nevai dönemi edebiyatında adı geçen Afrasiyap veya Alp Er Tunga'nın çocuklarına Türk denilmiştir.[6] Kaşgarlı Mahmut, bütün Türk hükümdarlarının soyunun Alp Er Tunga'ya dayandırmıştır. Uygur Devleti, Karahanlılar, Selçuklular, Timurlular, Osmanlılar hükümdar hanedanlarını yine Al Er Tunga'ya dayamaktadırlar. Dünya tarihinin ilk kadın hükümdarı, bozkırların efendisi Tomris Hatun tüm Türk halklarının tarih derslikerinde yer alan milli tarihin bir başlangıcı niteliğindedir.

13 yüzyıl önce Göktürk Hakanının taş yazıtlarda kazıttığı "Türük budun ertin ökün" yani "Ey Türk titre ve kendine dön!" dediği isyankâr öğüdü ve haykırışına anlamlı cevap vermeye çalışan toplulukları Türk Dünyası bütünlüğü içerisinde yer almaktadır. Bilge Kağan'ın "Ey Türk! Üstte mavi gök çökmedikçe, altta yağız yer delinmedikçe, senin ilini ve töreni kim bozabilir?" [7] sözleri Türk Dünyasının ortak değeridir. Kâşgarlı Mahmud'un (d.1008-v.1105) Dîvânu Lugâti't-Türk eserinde "Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı." "Yüce Tanrı, Türk burçlarında doğdurdu, devlet güneşini; onların ülkeleri etrafında döndürdü göklerin çemberini; ve onlara ad verdi Türk diye;

3 Mirzokhid Rakhimov, Internal and external dynamics of regional cooperation in Central Asia, Journal of Eurasian Studies 1 (2010), s.96.

4 Atsız, Türk Ülküsü, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 22.basım, 2011, s.18

5 Güngör Şahin, Medihanur ARGALI, Bölgesel Liderlik Bağlamında Türk Dış Politikasının Jeopolitik Gerçeği: Türk Dünyası, Güvenlik Stratejileri Dergisi, TDT Özel Sayısı 2022, TDT Özel Sayısı, s.7.

6 Mammadov Subhan Bahadur. "Avesta" motifs in German and Azerbaijani folklore, Aktualnıyı Pitannaya Gumanitarnıh Nauk,Vıp. 67, Tom 2, 2023, s.212. VarİS Abdurrahman, Tarihteki Efsanevi Turan Padişahı Alp Er Tunga Hakkında, Tarih Araştırmaları Dergisi, 2004, Cilt: 23 Sayı: 35, 1-8.

7 Bilge Kağan Yazıtı - Doğu Yüzü, Prof. Dr. Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 40-41.

ülkelerin idaresini verdi mülk diye; zamanın hakanları yaptı onları; Aklı olan herkes onlara katılmalı ve onların oklarından korunmalı..." [8] ifadesi tüm Türk halklarının hafızasında kazınmış olan milli bir mefkuredir.[9] Kaşgarlı'nın Türklerle ilgili sözleriyle çizdiği resim, döneminin küreselci perspektifini de yansıtmaktadır.

Türk Dünyasının bilge önderlerinden İsmail Gaspıralı, ömrünü Türk Dünyasının "Dilde, fikirde ve işte birlik" gayesiyle bütünleşmesi fikrine vakfetmişti. Ona göre bütün Türklerin birlik olabilmesi için, öncelikle cemaat olma fikrinden kurtulup millet olma fikrine sahip olunması gerekmektedir. 15 Mart 1906 tarihli Tercüman gazetesindeki yazısında:

"Umumî edebî dili olmayan millet, millet sayılmıyor. Türk evlatlarından olan Tarançı, Sart, Özbek, Kırgız, Kazak, Kumuk, Nogay, Azerbaycan vesair tayfalar, Türkçe konuştukları hâlde, şiveleri başkadır. Birbirlerini güçlükle anlarlar. Bu hâl, birleşmeğe, birliğe, bilgilerin, ilimlerin herkese duyurulmasına, terakkiye (ilerlemeye), edebiyata, dostluğa ve kaynaşmaya engeldir. Binaenaleyh, en evvel, en ziyade, hepimiz için ihtiyaç ve lüzumlu olan, umumî lisan, edebî Türkçe dildir... Bu iş pek o kadar yengil (hafif) değilse de, çaresi bulunmaz müşkil de değildir. Tercüman gazetesi, Bahçesaray'dan tâ Kâşgar'a kadar okunduğu, yani anlaşıldığı, lisanen birleşmenin mümkün olduğuna büyük delildir.[10]

Aradan 118 yıl geçtikten sonra İsmail Gaspıralı'nın fikir babalığının yaptığı Türk Dünyası ortak alfabesi kabul edildi,[11] bu girişim ortak dil ve ortak mefkure anlayışı yolunda atılmış en önemli adımlardan biri olmuştur.

Türk halkları tarihi ve edebiyatının önemli şahsiyetlerinden Yusuf Has Hacip (vefatı 1077), İslam öncesi Türk medeniyetinin hayat anlayışı ile İslam medeniyetinin hayat anlayışını yoğuran ilk Türk-İslâm medeniyeti temsilcisidir. Kutadgu Bilig, İslâm öncesi Türk kültür kodlarını barındırmakla birlikte daha çok İslamlaşma dönemi Türk düşüncesini ifade eder. Bu bakımdan Türk mefkuresinin şekillendiren ve daha da güçlendirecek olan özel bir kaynaktır.[12]

Türkistan, Beşiktir

Türkün ve Türklüğün ana vatanı Türkistan'dır, büyük Türk ulusun altın beşiğidir. Alp Er Tunga'dan beri milli görüş ve düşünce temelinde siyasetin yapıldığı, medeniyetin inşa kılındığı, sanat ve bilimin üretildiği özgün topraklardır, Türkistan. Turan emiri Emir Timur "Biz ki Melik-i Turan, Emîr-i Türkistan'ız. Biz ki Türk oğlu Türk'üz. Biz ki milletlerin en kadimi ve en ulusu Türk'ün Başbuğuyuz" diye üç kıtada kılıç oynattı[13], Türkçeyi sanata dönüştüren söz mülkünün sultanı Ali Şir Nevai "Türk nazmide çu men tortip alam, eyledim ul memleketni yek kalem" (*Türk şiirinin bayrağını yükselttim ve bütün Türk dillileri tek bir edebi dil altında birleştirdim*.) demişti.[14]

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında istibdat gölgesinde kalan topraklarda direniş sesleri milli birlik gayesi olan "Biz Türkistanlıyız, Turanlıyız!" kavramı ile yankılanmıştır. Ceditler için Türk kimliği bir Turanlı olmaktı, Türkistanlı olmaktı ve bundan son derece iftihar duymuşlardır. Turan terimi Türklerin yaşadığı coğrafya için kullanılan kavramdan daha geniş bir ifadeydi, Türkistan aydınları

8 Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk, Tercüman Besim Atalay, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.3.

9 A.g.e., s.4.

10 Sabri Arıkan, "İsmail Bey Gaspıralı'ya Göre Dilde-Fikirde-İşte Birlik Niçin Şarttır?", Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi, S. 2000/07-163, s. 19.

11 Türk Dil Kurumu, Türk Dünyası Ortak Türk Alfabesinde Uzlaştı, https://tdk.gov.tr/icerik/basindan/turk-dunyasi-ortak-turk-alfabesinde-uzlasti/, 16 Eylül 2024.

12 Ahmet Arı, Kutadgu Bilig'in Türk Kültür Tarihindeki Yeri ve Gelecek Tasavvurumuzdaki Rolü Üzerine, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 23, İstanbul 2019, 543-560.

13 Lamb, Harold, Tamerlane: The Earth Shaker, R.M. McBride, New York, 1928.

14 **Vahob Rahmonov, Söz Jahongiri, O'zbekiston Adabiyoti va San'ati Gazetasi 2003-yil 6-soni.**

Turan cemiyeti (1913) kurarak "Ya istiklal ya ölüm" dediler.[15] Türkistanlı cedit Abdurauf Fitret'in Türk aksakalı Oğuz Han'a hitaben yazdığı "Dede" destanında Türkler için şunu söyler: "Ayrılığı kendi aramıza koyduk, Özbek, Kırgız, Kazak, Türkmen denildik. Bir grubumuz "Osmanlıyız", diye gitti, bir grubumuz "Kızılbaşlarız" diye bitti..."[16]

Türkistan topraklarında Türklük şuuru 1924-1926 yılında Sovyetler Birliği rejimi tarafından Türkistan'ı parçalamak suretiyle, 1937-38 yılları Stalin Döneminde yapılan aydınlar katliamı ile vurulmuştur, hapsedilmiştir, gömülmüştür. Ancak yetmiş yıl boyunca yürütülen rejim siyaseti Türkistan'da Türk varlığını tamamen silememiştir. Türkistanlı milli aydınlardan Kazak Türkü Magcan Cumabay'ın (1893-1938) "Türkistan eki dünya esiği goy, Türkistan her Türk'ün beşiği goy"[17] sözleri, Özbek Türkü Abdulhamid Çolpan'ın (1893-1938) "Türkistanlı şanımız, Turanlı unvanımız, Vatan bizim canımız, feda olsun kanımız"[18] dediğinde vatan ve millet anlayışı medeni ve fikri unsurlarla Türk kimliği etrafında özleşmiş, mücadeleci ruhunu ayakta tutmuştu.[19]

80'li yılların ikinci yarısı Türklük mefkuresi tekrar canlanmaya başlamıştır. Milli hareket ve mücadele ardından Türkistan'da, Kafkaslarda Türk milletleri tekrar devletli oldular. Güney Türkistanlı Mehmet Sabir Kargar'ın yazıp bestelediği Anayurt marşında söylediği gibi:

"Özbek, Türkmen, Uygur, Tatar, Azer, bir boydur
Karakalpak Kırgız, Kazak bunlar bir soydur
Özbekistan, Türkmenistan diye kurmuşlar,
Ana Yurdum Türkistan'ı bölüp koymuşlar.
İnanmayın, aldanmayın ey Türk Yiğitler.

Kırk asırlık tarihe sahip olan Türkler" diye kendi aralarındaki parçalanmışlığın hüsranlı sonuçlarını dile getirmeye başladılar. Türkistan, Turan gayesi bu parçalanmış milletin, ayrı kalmış soydaş halkların özlemi, beraberliğin ifadesidir. Sovyetlerin katletmek ve ebediyete gömmek istedikleri Türkistan mefkûresi, bir milli birlikti. Ama her zaman dimdik ayakta kalan "Türkistan'ın milli, siyasi ve kültürel geleceği de bu Türkistan Türklüğünün birliğinde" gayesidir, bugün de öyle.

Türkistan'da cereyan eden küresel güç dengeleri, bölgesel siyaset, ekonomik bağımlılık, devletleşme, yeniden siyasi meşruiyet zorlukları, Türk cumhuriyetleri arasındaki zayıf entegrasyonu Sovyet rejimi politikaları sonucu oluşan mikro milli zihniyetler, yeniden uluslaşma çabaları Türkistan bütünlüğünü zorlayan etkenler olmuştur.

Ziya Gökalp'ın Turan şiirinde yazdığı gibi "Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan, Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir Turan"[20] olarak 20.yuzyıl boyunca tek bağımsız Türk yurdu olan Türkiye Türklük şuurunu besleyen, yaşatan coğrafi bir kaynak olma vazifesini devam ettirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Mustafa Kemal Atatürk 29 Ekim 1933 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin 10.kuruluş yıl dönümü kutlamaları sırasında yaptığı konuşmada geleceği öngörerek: "Bugün, Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır; fakat yarın ne olacağın kimse bugünden kestiremez; tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir,

15 Abdulla Avloniy, Tanlangan Asarlar. Taşkent 2006, s.7.

16 "Türkistan Türklüğü". Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler. Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2006, s.158.

17 Sadettin Gömeç, Türkçülüğün Millet Boyutu veya Bir Başka Türk Dünyası, Siyaset ve Kültür Dergisi, 2022, s.177.

18 Begali Kasımov, Milliy Uyğoniş, Manaviyet yayınevi, Taşkent 2002, s.19.

19 İbrohim Hakkul, 'Kurtuluş Yıldızı yoklikka kirmaz', Buhoro hakikat Dergisi, 27 Aralık 1995 yil sayısı, Çolpon, Güzel Türkistan, Şiirler, Maneviyat yayınevi, Taşkent, 1997, s.65.

20 Zafer Gürbüz, Naif Bir Milliyetçi: Ziya Gökalp, Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,Cilt 10, Sayı 20, Yıl 2023, s.4.

ufalanabilir; bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman, Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim, bu dostumuzun idaresinde, dili bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak, yalnız o günü susup beklemek değildir; hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır; manevî köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların, yani dış Türklerin bize yaklaşmasını bekleyemeyiz, bizim onlara yaklaşmamız gerekli."[21]demişti. Türk halkları bağımsızlıklarını ele geçirdiklerinde Türkiye Cumhuriyeti onları tanıyan ilk devlet oldu.

Zorluklar

1991 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan, uluslararası meydanda ayrı ayrı bağımsız siyasi ulus devletler olarak ortaya çıktı. Aynı coğrafyayı paylaşan bu komşu ülkeler, yakın etnik kökenleri ve birbirine benzer dilleri, aynı dini inançları, müşterek tarih (hem Sovyet öncesi hem de Sovyet döneminde), ortak gelenekleri açısından hem de zengin kaynakları bakımından bir bütünlüğü teşkil ediyordu. Bu ise bölgeye yönelik stratejik hedeflerin merceği olabiliyordu. Sovyet döneminde geliştirilen altyapı çalışmaları (su ve ulaşım bağlantıları gibi) birbirine iç içe olması nedeniyle bölge ile iş birliği yapmak isteyenler için çok çeşitli imkanlar sağlamaktaydı. Fakat Sovyetler Birliğinin dağılması ardından bağımsızlık döneminin ilk on yıllarında, bu genç devletlerin aralarındaki bölgesel iş birlikleri durgunlaştı. Sovyet öncesinden mevcut olan müşterek tarihi, Sovyet dönemine dayanan sosyal altyapı bağları da birdenbire koptu. Bölge halklarının karşılıklı hareketleri giderek daha fazla kısıtlandı; Kamu kuruluşları arasında koordinasyon ve bilgi alışverişi de oldukça azdı. Gittikçe ortak Sovyet kültürünün ve Rus dilinin etkisi de azalmaya başladı. Bölge memleketleri kendi sınırları içinde milli kimlik inşa etmek, ulus inşası gayretlerine girdi.[22]

Türkistan devletleri arasındaki ilişkiler, sınır güvenliği ve paylaşılan su kaynaklarının yönetimi konularındaki çıkan sorunlar nedeniyle diplomatik ve ticari ilişkiler de genellikle karmaşık geçti. Neticede eski Sovyet cumhuriyetleri arasındaki karşılıklı bağımlılık düzeyi ardı ardı kopmuş oldu. Ondan dolayı Türkistanlı devletlerinin temel ekonomik çıkarları bölge dışında kaldı, ülkeler arasındaki ticaret indeksi, bölgede belirleyici güce sahip olan Çin ile Rusya arasındaki ticaretten çok daha altını yansıttı.

Sovyetler Birliği dağılmasından bu yana bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler tamamen farklı ulusal kalkınma stratejileri izleme yolundan ilerlediler.

1993 yılında gerçekleşen Minsk zirvesinde Kazakistan'ın o dönemdeki Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, AEB fikrini ilk defa diğer liderlerle paylaştı. Bu yaklaşım "Kazak Avrasyacılığı" olarak tanımlanmıştı. Kırgızistan dışındaki diğer devlet başkanları tarafından olumsuz değerlendirilmiştir. Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov ise bu görüşe tamamen karşı olduğunu ve bu şekilde bütünleşmenin Avrasyacılık yönde gelişmesi kendi bağımsızlıklarını zedeleyeceğini vurgulamıştır. Bunun ardından Özbek lider 1995 yılında "Türkistan Ortak Evimiz" projesini Türkistan liderleri zirve toplantılarında gündeme getirmişti. Kerimov'un bu projeyi öne sürmesinden asıl amaç, Orta Asya devletlerinin bütünleşme ve birleşme sürecine Rusya'yı uzak tutmak, sadece beş ülkenin oluşturduğu bir birlik inşa etmek olmuştur. Çünkü Rusya'yı bölge lideri konumunda kabul etmek istememişti. Kerimov, bu siyasi tavrını vefatına kadar korudu. Tacikistan'ın karşı çıkmasıyla bu proje "Özbekistan ortak evimiz" şeklinde bölgesel değil ulusal çerçevede karşılığını bulmuştu.[23] Aradan 20 yıl geçtikten sonra bölgesel entegrasyon meselesi Özbekistan'ın yeni Cumhurbaşkanı Mirziyayev ile gündeme gelmiş oldu.

21 Bozdağ, İsmet. Atatürk'ün Evrensel Boyutları. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988 s. 114

22 Svante E. Cornell, S. Frederick Starr, Modernization and Regional Cooperation in Central Asia: A New Spring? Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Printed in Lithuania 2018, s.21-22.

23 Kamalova Z., Özbekistan'ın Gelişim Tarihi: Yeni Özbekistan Ulus ve Devlet Milli Kimlik, Yeni Türkiye, 125/2022, s.28.

Türkistan'da bölgeselleşme fikrinin canlanmasında büyük ölçüde Mirziyoyev'ın katkısı yüksek oldu.[24]

Son yıllarda Türkistan'da başlatılan iyi komşuluk politikaları bölge ülkeleri için bazı zorlukları ortadan kaldırırken, Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında müttefik adımların atılması bölgeyi jeopolitik bir varlık olarak yeniden inşa etmenin kolay bir iş olmadığını da ortaya koydu. Türkistan'daki düşünce şekli ve beşlik çalışma formatındaki becerilerin eksikliği, iş birliğinin verimliliğini zayıflata gelmekteydi.

Büyük Türk Birliği Mefkuresi

Turani Türk Birliği gayesi "kızıl elma" ülküsü[25] olarak ulaşılmaz bir hayal olarak nitelendirilir. Tarih hiçbir zaman ihtimaller üzerine yazılmaz ama, bu hayal kurmaya engel değildir. 20.yüzyılın başlarında "Kırk milyon Türk ve Müslüman'ın ve buna bağlı milyonlarca İslam'ın yorgun canhıraş iniltisi bana "İmdat, imdat" diye sesleniyor" diye bu sese doğru koşan Turan Ordusu Başkomutanı Enver Paşa'nın Türkistan hürriyeti için savaşarak Türkistan topraklarında sehit olmasının[26] nedeni Türk Birliği mefkuresi idi.

Bugün Avrupa Birliği (AB) veya Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) gibi Türkistan'ı tanımlayan tek bir yapı yoktur. Şangay İş birliği Örgütü ve Bağımsız Devletler Topluluğu'na dış güçler hakimken, Rusya'nın Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'a AEB'ne katılmaları için yaptığı baskı, Türkistan devletlerinin bu örgütlerde ne kadar az söz sahibi olduğunu gösteriyor.

Avrupa Birliği fikri eski zamanlardan beri filozofların, bilginlerin düşlerine girerdi. Viktor Hugo bir birini kan kusturan Avrupa devletlerinin insancıl ve barışçıl birliği kurulacağını hayal etmişti ve gerçekleşti. Bundan beş sene önce biz de geleceğe bakarak Türk birliği düşüncesi üzerinden hayaller kuruyorduk ve bugünün penceresinden geçmişe ve geleceğe bakarak bu hayallerin gerçekleşmesi umudunun heyecanını yaşamaktayız. 2009 yılında Nahçıvan Anlaşmasıyla kurulan Türkçe Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi 2021 yılında Türk Devletleri Teşkilatına dönüşerek tarihe bir not düştü. Türk Devletleri Teşkilatı Türk Dünyası aydınlarının kurduğu hayallerin bir gerçeğine dönüştü. Birliğe götüren en kapsamlı bir çatı ve en etkili teşkilat olarak görülüyor. Bölgesel bir örgütlenme olarak Türk Dünyası için çok önemli bir oluşumdur. Uluslararası sistemin yapısındaki değişim ve bölgesel gelişmeler, Teşkilatı giderek önemli hale getirmektedir.

Bunun yanı sıra Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY-1993), Bakü'de bulunan Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA-2008) Astana'da bulunan Uluslararası Türk Akademisi, yine Bakü'de bulunan Türk Kültür ve Miras Vakfı ve İstanbul'da bulunan Türk Ticaret ve Sanayi Odası (2019) gibi mevcut iş birliği mekanizmaları Türk Dünyası iş birliği açısından bir şemsiye kuruluşlar niteliğindedir. Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu kuruldu[27], Türk Yatırım Fonu (2023) iş başladı.

Son olarak cereyan eden gelişmeler, Türk Dünyasında birlik hareketlerinin ivme kazandığını göstermektedir. Özellikle Uluslararası Türk Devletleri Üniversitesi'nin kurulması, öncelikle Türk Dünyasında iş birliğinin derinleştirilmesine doğru atılmış önemli bir adımdır. Bu adım, TDT arasındaki entegrasyona hizmet edecektir hem de Türk Dünyasının küresel rolünü arttıracaktır. Eğitim, gelişimin, değişimin en güçlü silahıdır. Ortak üniversite girişimi, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çatısı

24 A.g.m. s.29-30.

25 *Türk milliyetçiliğinin önemli sembollerinden birisi* olan Kızıl Elma imgesi, Türklerin fetih ve hâkimiyet anlayışını temsil eder, bir ideal olarak bir hedefi ve amacı temsil eder. Bkz: Oğuz Şentürk, Hâkimiyetin Sembolü: Kızılelma, Türk Dünyası Araştırmaları, 2019, C. 123 Sy. 242, sayfa: 131-140.

26 Bakiyev N., *Cengiz Efendi'ye Mektuplar*. Enver Paşa'nın Vasiyeti, Çev. Çağatay Koçar, Doğu Kütüphanesi, 2006, s.34

27 Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu, Ortak Türk Alfabesi ile ilgili bildiri yayımladı. (AA) 20.09.2024. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-dunyasi-ortak-alfabe-komisyonu-ortak-turk-alfabesi-ile-ilgili-bildiri-yayimladi/3335590

altında Türk devletleri ve halkları arasındaki siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel ve askeri alandaki birlikteliklerin hedeflerine ulaşabilmesi ve daha akademik bir zeminde yürümesi adına katkı sunacaktır. Türk Dünyasının uzun vadeli stratejik hedeflere uygun olarak, Türk coğrafyalarından ve ülkelerden bilim insanları ve öğrencilerle ortak bir bağ kurmak ve bir kimlik oluşturulmasını sağlayacaktır.

TDT bildirgesinde yer alan Türk Dünyası Temel İlkeleri Türk Dünyası mefkuresine hizmet edeceği şüphesizdir. Temel ilkeler:

- Kardeşlik bağlarının önceliği;
- Dayanışma ruhunun değişmezliği;
- Ortak Türk alanı;
- Türk mirasının müşterekliği;
- Çok kültürlülük ve dinlere saygı;
- Uluslararası toplumla etkileşim.

3 Kasım 2023 tarihinde gerçekleşen 10. Türk Devletleri Teşkilatı Astana Zirvesi, "Türk Devri" teması adı altında toplanması büyük yankı bulmuştu.[28] 6 Kasım 2024 tarihinde gerçekleşen 11. Türk Devletleri Teşkilatı Bişkek Zirvesi, "Türk Dünyasının Güçlendirilmesi: Ekonomik Entegrasyon, Sürdürülebilir Kalkınma, Dijital Gelecek ve Herkes için Güvenlik" temasıyla düzenlenerek artık TDT beraberlik ve iş birliğinin merkez üssü haline geldiğinin göstergesiydi.[29] Bu zirvede Türk Dünyası Şartı kabul edildi.

Türk Dünyası Şartı, Türk Devletleri arasındaki mefkurevi bütünleşme ve iş birliğini güçlendirmeyi hedefleyen önemli bir belgedir. Bu belge, TDT bünyesinde daha önce kabul edilen kararlar ve belgeler (Nahçıvan Anlaşması ve Türk Dünyası 2040 Vizyonu) temel alınarak oluşturulmuştur. Türk Dünyası Şartı, Türk kimliği temelinde tarihsel, kültürel, dilsel ve geleneksel bağları pekiştirmek, Türk Devletleri arasındaki çok yönlü iş birliğinin kapsamını genişletmek ve uluslararası hukuk ilkelerine sadık kalmayı vurguluyor.

Yine bir önemli gelişme olarak Türk Devletleri Teşkilatı Haritası ile Türk Dünyası Haritasının yapılması konusunda uzlaşıldı.[30] Türk toplulukları yerleştikleri konum itibariyle Avrasya'nın kalbinde yer almaktadır, "kalpgâh" teorisine göre dünyanın kalpgâhında yer alıyor. Kaşgarlı Mahmut'un bin sene önce çizdiği Türkistan merkezli yuvarlak haritası günümüzün çağdaş bilimi de destek vermektedir. Tarih boyu bu kalpgahta birlik oluşturan Türk toplulukları ve devletleri, geçmişte olduğu gibi bugün de dünya tarihinde önemli role üstlenmektedir. Bugünkü koşullar, içinde bulunduğumuz durum kalpgâh olan coğrafyada parça parça değil, ittifak içinde, birlikte hareket etmeyi zorunlu kılmaktadır.

Sonuç

Modern Türk milliyetçi ideolojilerin oluşumunda tarih boyunca rol oynayan Türk kimlikleri, birlikte hareket ettiğinde daha güçlü, daha güvenli, daha huzurlu bir bölgesel güç olarak ortaya çıkıyor.

Tarihsel süreçte aynı soy aynı boy aynı dili konuşan, farklı coğrafyalarda, farklı iklim koşullarında, ayrı topluluklar ve devletler şeklinde yaşayan Türklerin müttefik yol izlemeleri bugün için bir tarihsel zorunluluk oluşturmaktadır. Bin sene öncende Kaşgarlı Mahmut'un söylediği gibi Türklerin insanlığa hizmet etme, beşeriyete memur olma gibi vasfı vardır. Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında

28 Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Devletleri Teşkilatı Onuncu Zirvesi Astana'da gerçekleştirildi. https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-devletleri-teskilati-onuncu-zirvesi-astanada-gerceklestirildi.

29 Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Devletleri Teşkilatı'nın 11. Zirvesi Bişkek'te düzenlendi, https://www.turkicstates.org/tr/haber/the-eleventh-summit-of-the-organization-of-turkic-states-convened-in-bishkek-2

30 Türk Dünyası'nın haritası çiziliyor, https://www.trthaber.com/haber/turk-dunyasi/turk-dunyasinin-haritasi-ciziliyor-detaylar-ilk-kez-trt-haberde-891877.html

yürütülen Türk Devri ve Türk Yüzyılı misyonu Türklere tarihi fırsat sunmakla birlikte sorumluluklar da yüklüyor. Bu durum Türk tarihi ve değerlerinin geçmiş ve geleceğe biçtiği roller üzerinden Büyük Türk Birliği Mefkuresini güçlendirerek iş birliği içerisinde yol almanın önemini arttırmaktadır.

Türklük algısı, Türk Birliği bilincini ne kadar ayakta tutsa da ne kadar sadakatli olmaya gayret etse ülkeler arası münasebetlerde menfaatlere dayalı ilişkileri öncüdür. Türk Dünyası bu önceliklere Türk aklıyla bilge çözümler üreterek siyasi, diplomatik, demografik, coğrafi, güvenlik, ekonomik, turizm faktörlerini öne çıkartarak uluslararası konjonktürdeki değişimler ve çok kutuplu dünyada yeni bir güç merkezinin oluşumuna gitmesi hayati zarurettir.

KAYNAKÇA

Abdıkadırova E. A., (2017) Orta Asya'da Entegrasyon Süreçleri, Reforma Dergisi, Sy.74, 65-70.

Abdulla Avloniy, (2006) Tanlangan Asarlar, Taşkent, Manaviyat Yayınları.

Ahmet Arı, (2019) Kutadgu Bilig'in Türk Kültür Tarihindeki Yeri ve Gelecek Tasavvurumuzdaki Rolü Üzerine, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 23, İstanbul, 543-560.

Atsız, (2011) Türk Ülküsü, 22.basım. İstanbul, Ötüken Yayınevi.

Bakiyev N., (2006) Cengiz Efendi'ye Mektuplar. Enver Paşa'nın Vasiyeti, Çev. Çağatay Koçar, İstanbul, Doğu Kütüphanesi.

Begali Kosımov, (2002) Milliy Uyğoniş, Taşkent, Manaviyat Yayınevi.

Bozdağ, İsmet, (1988) Atatürk'ün Evrensel Boyutları. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Çolpon, (1997) Güzel Türkistan, Şiirler, Taşkent, Manaviyat Yayınevi.

Gasprinskiy, İsmailbek, (2006) Hayot va Mamot Masalasi, Haz: Kasımov B., Abduraşidov Z., Taşkent: Manaviyat Yayınevi.

Güngör Şahin, Medihanur Argalı, (2022) Bölgesel Liderlik Bağlamında Türk Dış Politikasının Jeopolitik Gerçeği: Türk Dünyası, Güvenlik Stratejileri Dergisi, TDT Özel Sayısı TDT Özel Sayısı, s.5-37.

İbrohim Hakkul, (1995) Kurtuluş Yıldızı Yoklikka Kirmaz, Buhoro Hakikat Dergisi, 27 Aralık Sayısı.

Kamalova Z., Özbekistan'ın Gelişim Tarihi: Yeni Özbekistan Ulus ve Devlet Milli Kimlik, Yeni Türkiye, 125/2022, s.23-32.

Kâşgarlı Mahmud, (1983) Dîvânu Lugâti't-Türk, Tercüman Besim Atalay, Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları.

Lamb, Harold, (1928) Tamerlane: The Earth Shaker, R.M. McBride, New York, 1928.

Mirzokhid Rakhimov, (2010) Internal and external dynamics of regional cooperation in Central Asia, Journal of Eurasian Studies 1 pp.95–101.

Muharrem Ergin, (2002) Orhun Abideleri, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.

Murat Jane, (2025) Türk Devletleri Teşkilatı Supranasyonel Bir Aktör Olabilir Mi? Türk Birliği Yaklaşımları Çerçevesinde Bir Değerlendirme, MUTAD, Türk Devletleri Teşkilatı (Dünü, Bugünü, Yarını) Özel Sayısı, s.168–192.

Mammadov Subhan Bahadur. (2023) "Avesta" motifs in German and Azerbaijani folklore, Aktualnı Pitannya Gumanitarnıh Nauk, Vip.67, Tom 2.

Nikolay Ivanovich Grachev, Forma Gosudarstvennogo Ustroystva SSSR i Yego Polıtıko-Pravovaya Prıroda Vestnik Ufimskogo Yuridicheskogo İnstituta MVD Rossii, 2022, № 4 (98).

Rahmonov Vahob, (2003) Söz Jahongiri, O'zbekiston Adabiyoti va San'ati Gazetasi, 6-soni.

Sabri Arıkan, (2000) "İsmail Bey Gaspıralı'ya Göre Dilde-Fikirde-İşte Birlik Niçin Şarttır?", Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi, s.07-163.

Sadettin Gömeç, (2022) Türkçülüğün Millet Boyutu veya Bir Başka Türk Dünyası, Siyaset ve Kültür Dergisi. Cilt: 1 Sayı: 6, 175-182,

Svante E. Cornell, S. Frederick Starr, (2018) Modernization and Regional Cooperation in Central Asia: A New Spring? Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Printed in Lithuania.

Şentürk Oğuz, (2019) Hâkimiyetin Sembolü: Kızılelma, Türk Dünyası Araştırmaları, Cilt: 123 Sayı: 242 Sayfa: 131-140.

Turhan, Turgut, (2012) Feriha Bilge, Tanrıbilir, Vatandaşlık Hukuku, Ankara: Yetgin Kitabevi. "Türkistan Türklüğü". Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler. Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2006.

Varis Abdurrahman, (2004) Tarihteki Efsanevi Turan Padişahı Alp Er Tunga Hakkında, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 23 Sayı: 35, s.1-8.

Zafer Gürbüz, (2023) Naif Bir Milliyetçi: Ziya Gökalp, Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 10, Sayı 20.

İnternet kaynakları:

Anadolu Ajansı (AA), Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu, Ortak Türk Alfabesi ile ilgili bildiri yayımladı. 20.09.2024. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-dunyasi-ortak-alfabe-komisyonu-ortak-turk-alfabesi-ile-ilgili-bildiri-yayimladi/3335590

Türk Dil Kurumu, Türk Dünyası Ortak Türk Alfabesinde Uzlaştı, https://tdk.gov.tr/icerik/basindan/turk-dunyasi-ortak-turk-alfabesinde-uzlasti/, (Son erişim tarihi: 07.04.2025)

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Onuncu Zirvesi Astana'da gerçekleştirildi. https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-devletleri-teskilati-onuncu-zirvesi-astanada-gerceklestirildi. (Son erişim tarihi: 07.04.2025)

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Türk Devletleri Teşkilatı'nın 11. Zirvesi Bişkek'te düzenlendi, https://www.turkicstates.org/tr/haber/the-eleventh-summit-of-the-organization-of-turkic-states-convened-in-bishkek-2 (Son erişim tarihi: 07.04.2025)

TRT Haber. Türk Dünyası'nın haritası çiziliyor, https://www.trthaber.com/haber/turk-dunyasi/turk-dunyasinin-haritasi-ciziliyor-detaylar-ilk-kez-trt-haberde-891877.html (Son erişim tarihi: 07.04.2025)

TÜRK DÜNYASI ORTAK ALFABE ÇALIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE BİR ORTAK METİN ÖNERİSİ ÖRNEĞİ

Merve KARABACAK* Elif Beyza AYDEMİR**

GİRİŞ

1. Türk Dünyası Alfabe Süreci

Yazılı metinlerinin tarihi 7. yüzyıla kadar uzanan Türkler tarihsel süreç içerisindeki değişikliklerle birlikte birçok alfabe kullanmıştır. Türkçe, metinlerle izleyebildiğimiz tarihi boyunca Köktürk, Uygur, Soğd, Brahmi, Mani, Tibet, Süryani, Arap, Grek, Ermeni, İbrani, Latin ve Kiril alfabeleri gibi çeşitli alfabelerle yazılmıştır (Kabadayı, 2018: 1). Sağol Yüksekkaya (2013: 393), bu alfabelerin sayısının on üç olduğunu belirtirken Köktürk, Uygur, Arap, Kiril ve Latin alfabelerinin geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu vurgulamaktadır. Eski Türkçe dönemi yazı sistemlerini meydana getiren Köktürk ve Uygur alfabeleri bir yana bırakıldığında Arap, Kiril ve Latin alfabelerinin, Türk yazı sistemlerinin uzun süre kullanılan ve günümüzde de kullanılmaya devam eden alfabeleri oldukları bilinmektedir.

Türk dilinin yazı sistemlerinde İslamiyet'in kabulü ile birlikte varlığını gösteren Arap alfabesi, uzun süren bir hâkimiyetle o günkü mevcut alfabelerin yerini almıştır. "Bu alfabe 10. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl ortalarına kadar tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin yazımı için kullanılan tek alfabedir" (Sağol Yüksekkaya, 2013: 393). Uzun yıllar boyunca kullanılmasına rağmen Arap alfabesinin; Türk dilinin yapısına uygun olmaması, dilin seslerini yeterince karşılayamaması ve okuma-yazmada getirdiği birtakım zorluklar yeni alfabe arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Bu arayışlar, 1920'li yılların başında Sovyet hâkimiyeti altındaki Türklerin Latin alfabesine geçişine kadar devam etmiştir.

Arap alfabesinin dilin gereksinimlerini karşılayamaması temelinden hareketle yapılan tartışmalarda Arap harflerinin ıslahı, Latin harflerinin kabul edilmesi ve Kiril harflerine geçiş gibi görüşler öne sürülmüştür. Tartışmalarda baskın gelen görüş ise Latin harflerinin kabulü olmuştur.

Alfabe üzerine eğilen kesimlerin başında Azerbaycan gelmektedir. Azerbaycan'da yürütülen alfabe çalışmaları neticesinde 1922 yılında Latin alfabesine geçişi destekleyenler tarafından "Yeni Türk Elifba Komitesi" kurulmuştur. Bu komitenin ilk icraati Latin alfabesine dayalı yeni bir alfabe hazırlamak olmuştur (Aslan, 2004: 26-27):

33 harfli "Yeni Türk Elifbası"nı hazırlayan bu komitenin çalışmaları neticesinde, Azerbaycan 1922'de Arap alfabesi yerine Latin alfabesi kullanma kararı almıştır (Aslan, 2004: 38). Latin alfabesinin

* Arş. Gör., Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. mervekarabacak@baskent.edu.tr, ORCID: 0009-0009-8074-4627

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE. elifaydemir493@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1247-5241

Azerbaycan'da benimsenmeye başlamasıyla beraber, bu alfabenin Sovyet hâkimiyetindeki diğer Türkler arasında yaygınlaştırılması ve tanıtılması yönünde girişimlerde bulunulmuştur (Aslan, 2004: 38).

Latin alfabesine geçiş noktasında 1926'da düzenlenen Bakü Türkoloji Kongresi önem arz etmektedir. Kongrede alfabe meselesini ele alan tarafları; Latin taraftarı Azerbaycanlılar, Sovyet merkezi elemanları ve Rus Türkolog ve dilbilimciler oluşturmaktadır (Aslan, 2004: 45). Kongreye katılan Rusların hedefinde, Türklerin Kiril alfabesine geçişinde Latin alfabesini bir basamak olarak kullanmak; Türk aydın dilbilimci ve Türkologların hedefinde ise Latin harflerinin kabulü ile birlikte Türklerin kullanımına sunulacak ve birliği tesis edecek bir ortak alfabe oluşturmak bulunmaktadır (Aslan, 2004: 45).

İsmail Gaspıralı ve Rafloff'un şerefine düzenlenen kongrede, "yeni alfabenin ve bunu uygulama yönteminin Türk-Tatar bölgelerinde ve Cumhuriyetlerinde benimsenmesi ve bunun Sovyet birimlerinin her birinin kendi yetkisine" (Aslan, 2004: 49-50) bırakılması yönünde karar alınmıştır. Bu karar akabinde, ortak bir alfabenin oluşturulması amacıyla hazırlıklara başlanmıştır. Yeni alfabenin benimsenmesi için her lehçenin kendine has özellikleri doğrultusunda alfabeler hazırlanması ve bu alfabelerin birleştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Sovyet hâkimiyetindeki Türk devletlerinde yeni Türk alfabesine geçilmesi faaliyetlerinin tek elden yönetilmesi için de "Yeni Türk Alfabesi Merkezi Komitesi" kurulmuştur (Aslan, 2004: 52).

Komite, 1927'de I. Bakü Kurultayı'nı toplamıştır. Kurultayda "Türk Cumhuriyetlerinde kullanılmaya başlanan çeşitli Latin esaslı Türk alfabelerinin birleştirilmesi sorunu" (Aslan, 2004: 57) üzerinde durulmuştur. "Unification" olarak da bilinen alfabelerin birleştirilmesi konusunda Bekir Sıtkı Çobanzade tarafından hazırlanan rapor, alfabe birliğinin yanında dil birliğinin sağlanması gerekliliği üzerinde de durmaktadır (Aslan, 2004: 57). Bu raporun görüşülmesi sonucu kurultaydan Yeni Türk Alfabesi'nin birleştirilmesi kararı çıkmıştır (Aslan, 2004: 57). Böylece Azerbaycan tarafından hazırlanan alfabenin esas alınmasıyla 33 harften meydana gelen "Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası" oluşturulmuştur. Bu alfabenin kabulü alfabe birliğinin sağlanmasında önemli kilometre taşlarındandır.

Sovyetler Birliği'ndeki Türkler arasında Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası'nın yaygınlaştırılması için faaliyetler yürütülmüş, alfabenin benimsenmesinde Moskova yönetimi destekleyici bir politika izlemiştir. Moskova'nın da yönlendirmesiyle Türk halkları yeni alfabeye geçmeye başlamışlardır. Bu süreç içerisinde Azerbaycan'ın hızlı hareket ettiği görülmektedir. Türkiye'nin de 1 Kasım 1928 tarihinde Latin alfabesini resmen kabul etmesi sonucunda, 1930 yılına kadar Sovyetler Birliği'ndeki diğer Türk Cumhuriyetleri de bu yeni alfabeye geçmişlerdir. Böylece Türk Cumhuriyetleri arasında dil birliğinin sağlanması yolunda büyük mesafe katedilmiştir (Aslan, 2004: 63-67).

Alfabe birliği amacıyla yürütülen faaliyetlerden rahatsızlık duyan Sovyet yönetimi, Latin alfabesine verdiği desteği geri çekerek Türklerin ivedi bir şekilde Kiril harflerine geçişleri için çalışmalar yürütmüştür. Kiril alfabesine geçiş devri fiilen 1935 yılından sonra başlatılmıştır (Aslan, 2004: 74). Latin harfleri temelinde oluşturulmaya çalışılan Türk alfabe birliği sekteye uğratılarak her Türk topluluğuna özgü Kiril temelli farklı yeni alfabeler kabul ettirilmiştir. Ortak alfabe için 1920'lerde başlayan çalışmalar 1930'ların sonunda Sovyet yönetiminin dil politikaları sebebiyle duraklatılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla Türk devletleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) bağımsızlıklarını kazanmıştır (Şahin, 2013: 450). Bununla birlikte Sovyet yönetimindeki Türkler 1940 itibarıyla başladıkları Kiril harflerinin kullanımını tekrar tartışmaya açmıştır. Böylece alfabe değişikliği ve ortak alfabe konuları gündeme gelmiştir. 18-20 Kasım 1991 tarihleri arasında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu'nda Latin alfabesi temelinde ortak bir alfabe hazırlanması konusu ele alınmıştır (Abdieva, 2017: 106). Bu sempozyumda Türk yazı dillerinin kullanımına sunulmak üzere Türkiye Türkçesinde kullanılan Latin alfabesini temel alan 34 harfli "Ortak

Türk Alfabesi" kabul edilmiştir (Abdieva, 2017: 106; Demir ve Yılmaz, 2014: 52). Bu alfabe, Türkiye Türkçesinde kullanılan Latin alfabesine beş harfin eklenmesiyle oluşturulmuştur.

Alfabe üzerine gerçekleştirilen toplantıların akabinde 25 Aralık 1991'de Azerbaycan, 12 Nisan 1993'te Türkmenistan ve 2 Eylül 1993'te Özbekistan, Latin alfabesine geçme kararı almıştır (Abdieva, 2017: 107). Bağımsızlığını kazanamayan ve Rusya hâkimiyetinde varlıklarının sürdüren Gagavuzlar, Karakalpaklar, Kırım ve Kazan Tatarları ise 2002 yılında Rusya'da çıkarılan yeni bir kanun ile alfabe için alınan bu kararı uygulamaya geçirememiştir (Abdieva, 2017: 107; Şahin 2012: 382).

2024 yılına gelindiğinde ise Türk Dil Kurumu ve Uluslararası Türk Akademisi iş birliğinde, Türk Devletleri Teşkilatı'nın uhdesinde 9-11 Eylül tarihleri arasında "Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu" Bakü'de toplanmıştır. Komisyonun yürüttüğü görüşmeler neticesinde ortak alfabe konusunda bir karar alınmıştır. Alınan kararla birlikte 34 harfli "Ortak Türk Alfabesi" üzerinde mutabakata varılmıştır (TDK, 2024)[1].

2. Kazakistan Alfabe Süreci

Kazaklar, 19. yüzyılın ortalarından başlayarak Arap alfabesini ve İlminskiy'nin Kazakça için uyarladığı Kiril alfabesini kullanmıştır. Kazak yazı dilinde 1929'a kadar Arap harfleri kullanılırken 1929-1940 yılları arasında ise içerisinde bazı Kiril harflerinin de yer aldığı bir Latin alfabesi kullanılmıştır. 1940'dan itibaren de Kiril asıllı Kazak alfabesine geçiş yapılmıştır (Sorokina, 2014: 1; Kabadayı, 2018: 1).

İlk olarak 1926 yılında Bakü Türkoloji Kongresinde Türk toplulukları için ortak bir alfabe tayin edilmesi kararı alınmıştır. Akabinde 1927'de Latin esaslı yeni bir ortak alfabe oluşturulmuştur (Kabadayı, 2018: 2-3). Sovyetlerin izlediği politikalar sebebiyle bu ortak alfabeye tam geçiş sağlanamamıştır.

3-6 Haziran 1927 tarihleri arasında 38 üyesi olan "Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi"nin gerçekleştirdiği ilk toplantı Bakü'de yapılmıştır. Burada "*farklı Latin temelli Türk alfabelerini birleştirme*" sorunu üzerinde durulmuştur. 17 Ocak 1928 tarihli ikinci toplantı Taşkent'te gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Azerbaycan'ın ardından Türkiye de 1 Kasım 1928'de Latin harflerine geçme kararı almıştır. Akabinde "Kazakistan da 1929'da birleştirilmiş Türk alfabesini kabul etmiş, 33 harften dördünün dışında kalan 28 harfi aynen benimsemişti" (Kara, 2022:107):

1920'lerde başlayan Kazakistan ve Kazakça'nın gelişim süreci 1930'larda oluşan baskılarla birlikte durdurulmuştur. İlerleyen dönemde Latin harfli değil Kiril harfli alfabelerin oluşturulma süreci hızlandırılmıştır (Sorokina, 2014: 28-30).

24 Ocak 1929'da "Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi"nde alınan kararla 30 harflik "Yeni Kazak Lâtin Alfabesi" kabul edilmiştir. Bu alfabe 1938 yılında yeniden düzenlenerek 32 harfe çıkarılmıştır. Bu gelişmelere rağmen o dönemde Sovyetlerin baskısı sebebiyle Orta Asya'daki Türk yazı dilleri Kiril alfabesiyle yazılmıştır (Kabadayı, 2018: 3).

10 Kasım 1940'da Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Konseyi'nin "Kazakçanın Yeni Kiril Harfleri ile Yazılması Kararnâmesi"ni çıkarmasıyla özel Kazakça sesleri karşılayan 9 harfle birlikte toplam 41 harfli yeni Kazakça alfabe projesi kabul edilmiştir. (Sorokina, 2014: 31-32).

1991 ve sonrasında Türkiye ve Türkî Cumhuriyetlerdeki önemli gelişmelerle birlikte dil alanında yeni tartışmalar yapılmıştır. 1991 yılında Türkiye'de Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün ev sahipliği yaptığı "Çağdaş Türk Alfabeleri" toplantısında alınan 34 harfli Latin temelli "Ortak Türk Alfabesi" kararına Kazakistan'dan gelen bilim adamları da imza atmıştır. Fakat Kazakistan'ın Latin harflerine geçiş kararı ancak 2017'de olmuştur. Bu alfabede, Türkçe'de kullanılan harflere ek olarak "Ä-ä, Ñ-ñ, X-x, Q-q, W-w." harfleri bulunmaktadır (Kara, 2022: 100-101).

1 Kaynak: Türk Dil Kurumu. (2024). TÜRK DÜNYASI ORTAK TÜRK ALFABESİNDE UZLAŞTI Erişim adresi: https://tdk.gov.tr/icerik/basindan/turk-dunyasi-ortak-turk-alfabesinde-uzlasti/ (24.01.2025).

2017 yılının Nisan ayında, dönemin Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Latin harflerine geçiş sürecinin 2025 yılına kadar tamamlanması gerektiği yönünde talimat vermiştir. Bu talimat üzere Kazakistan çalışmalara başlamıştır (Abdieva, 2017: 111). 26 Ekim 2017 tarihinde Cumhurbaşkanı Nazarbayev tarafından "Kazak Dilinin Kiril Yazısından Latin Yazısına Geçişi Hakkında Kararnâme"si imzalanmıştır. Bu kararnamede; "Ulusal Latin Alfabesine Geçiş Komisyonu"nun kurulması ve sürecin 2025 yılına kadar tamamlanması, alınan kararın hayata geçirilmesinde örgütsel ve yasal tedbirler dahil olmak üzere tüm tedbirlerin alınması gibi yönergeler bildirilmiştir (KCCRS, 2017).[2]

Son olarak 2024 yılında içinde Kazakistan'ın da yer aldığı Türk Devletleri Teşkilatı'nın uhdesinde çıkan kararla birlikte 34 harfli Latin temelli "Ortak Türk Alfabesi" üzerinde uzlaşılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bildirinin amacı, Türk dünyası ortak alfabe çalışmaları çerçevesinde ortak dil ve kültür çalışmalarına katkıda bulunmaktır. Latin harflerine geçiş süreci devam eden Türk devletlerindeki çocukların eğitim sürecinin başlangıcından itibaren hem Latin harfleriyle tanışması ve uygulama alanını görmesi hem de ortak kültürel miras açısından bilinçlenmesi hedeflenmektedir. Bu hedeflere yönelik olarak alfabe öğretiminde gerekli olan materyal ihtiyacını karşılamak için bir hikâye önerisi ortaya konulmuştur.

Araştırmanın Önemi

34 harfli "Ortak Türk Alfabesi"nin kullanımının yaygınlaştırılması için Türk dünyasının değerlerini merkeze alan yazılı metinlere ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Yazılı metin çalışmalarında kültürel mirasın yaşatılması ve gençlere tanıtılmasının daha ziyâde her lehçenin kendi özelinde ele alındığı görülmüştür. Masal, hikâye, efsane, fıkra gibi yazılı edebî metinler incelendiğinde, lehçeler arasında eser karşılaştırmaları ve çeviriler üzerine yoğunlaşıldığı anlaşılmıştır. Bu kapsamda ortak alfabenin öğretilmesine hizmet eden güncel çalışmalara rastlanmamıştır. Tüm bunlar göz önüne alındığında bu çalışma, mevcut materyal eksikliklerinin giderilmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Eğitim sürecinin başından itibaren birlik fikrini aşılamayı amaçlayan öneri formu, binişiklik ilkesi doğrultusunda geliştirilerek diğer eğitim kademelerinde de uygulanabilir hâle gelecektir. Ayrıca ortak alfabeye geçmeyi düşünen diğer lehçelere de örnek oluşturması beklenmektedir.

Yöntem

Bu araştırmada, nitel araştırmaya ait yöntemlerden biri olan döküman analizi kullanılmıştır. Bildiride verilen hikâye serisinin ilk örneğinde öncelikli olarak 9-10 yaşlarındaki ilkokul 4. sınıf Kazak Türkü ve Türkiye Türkü öğrencilerine yönelik bir hikâye çalışması sunulmuştur. Çalışmada metin, hem Türkiye Türkçesiyle hem de Kiril ve Latin harfli Kazak Türkçesiyle verilmiştir. Metnin söz varlığının belirlenmesi, hedef kitlesinin tayin edilmesi, uygun edebî anlatıların ve işlenecek değerlerinin seçilmesi gibi hususlarda Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı ve Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından hazırlanan müfredatların kazanımları çerçevesinde hareket edilmiştir. Ayrıca, bu hususlar çocuk edebiyatı üzerine yapılan araştırmalarla da desteklenmiştir. Hikâyenin konusu ve temel unsurları, edebî metinler aracılığıyla Türkiye ve Kazakistan'ın kültürel mirasının ortaklıklarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Edebî anlatılar, çocukların gelişimsel düzeyleri dikkate alınarak yeniden yapılandırılmış ve metin içerisine entegre edilerek hikâyeleştirilmiştir.

2 Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Resmî Sitesi. (2017). Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы - Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. https://www.akorda.kz/kz/legal_acts/decrees/kazak-tili-alipbiin-kirillicadan-latyn-grafikasyna-koshiru-turaly (21.03.2025)

Bu oluşum sürecinde, mitolojik ögelere yer verilirken okuyucunun gerçeklikle bağının kopmaması gözetilmiştir. Hikâye, olay örgüsünü yansıtan resimlerle desteklenmiştir. Söz konusu metin, yeni alfabeye geçiş uygulamasında okuyucunun sürece dahil olması ve diğer lehçeyi tanımasını sağlayacak bir formda sunulmuştur.

Bulgular ve Yorum

Türk dünyasında yürütülen alfabe çalışmaları sırasında Nisan 1922'de Yeni Türk Elifba Komitesi'nin kuruluşuyla birlikte Latin harflerinin kullanımını yaygınlaştırmak ve alfabeyi öğretmek için çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak Yeni Türk Alfabesi hazırlanmış, yeni harfler matbaada döktürülüp çok sayıda "alfabe kitapçığı" basılmıştır. Ardından halkın bu alfabe ile okuma-yazmayı öğrenmesi amacıyla "Elifbadan Sonra Kıraat Kitabı, Serf Nehv, Yeni Hesap Kitabı, Ne için Arap Elifbası Türk Diline Yaraşır, Yeni Elifba ile Türkçe Düzgün Okuyup Yazma Kaideleri, Türkçe Kendi Muallim (Türkçeyi gayri Türklere öğretmek için)" eserleri basılmıştır. Bunlara ek olarak haftalık "Yeni Yol" gazetesi ve aylık "Gelecek" dergisi çıkarılmıştır (Aslan 2004: 27-29). Yeni Türk Elifba Komitesi'nin, Azerbaycan'daki iptidai mekteplerde yeni alfabe dersinin haftada bir zorunlu tutulması yönündeki talebi, Azerbaycan Merkezi İcra Komitesi tarafından kabul edilmiştir (Aslan 2004: 31). Sonraki yıllarda Kazakistan, Kırgızistan, Tataristan ve Türkmenistan gibi bazı devletleri de yeni Türk alfabesiyle eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Bunun yanı sıra yeni alfabe kurslarının açılması, yeni yazıyla ders kitaplarının bastırılması ve alfabe kampanyasının yürütülmesi amacıyla yerel komitelere finansal kaynak tahsis edilmiştir (Aslan, 2004: 57). Nitekim Kazakistan'da da yeni alfabe kursları açılarak alfabeye geçiş süreci hızlandırılmıştır (Aslan, 2004: 64-67).

Özellikle Latin harfleriyle basılan ilk Türkçe gazete olan "Yeni Yol" gazetesi bahsi geçen alfabenin öğretilmesi ve kullanımının yaygınlaştırılmasında önemli bir konumdadır. Çünkü bu gazete "Birçok sayısında yeni alfabeyi, dizilişi ile birlikte vermiş, harflerin hem Latince hem de eski alfabeyle karşılığı birlikte bir cetvel içinde okuyucuya sunulmuştur" (Aslan, 2004: 81). Özellikle 21 Eylül 1922 tarihli ilk sayısına bakıldığında gazetenin adı hem Latin harfleriyle hem de Arap harfleriyle alt alta verilmiştir. Birinci sayfada verilen "Tebriq" başlıklı yazı Latin harfleriyle verilirken aynı metin ikinci sayfada Arap harfleriyle verilmiştir. Akabinde ikinci sayfada yan yana sütunlarda verilen bir şiirde de aynı yol izlenmiştir. Sunulan bildiri kapsamındaki hikâye çalışması da, 1922 tarihli bu gazetede kullanılan yönteme benzer bir yaklaşımla geliştirilmiştir.

Çalışma kapsamında oluşturulan hikâye 9-11 Eylül 2024 tarihleri arasında mutabakata varılan Ortak Türk Alfabesi'nin Kazakistan'da uygulamaya geçirilmesinde kullanılmak üzere oluşturulmuştur. Serinin ilk örneği için tarafımızca hazırlanan Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi ile yazılmış bir hikâye çalışmasından örnek sunulmaktadır. Kazak Türkçesi'nin seçilmesinde; Kazakistan'ın Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu'nda temsilcileriyle yer alması, hâlihazırda Kiril harflerini kullanıyor olması ve 2025 yılına kadar Latin harflerine geçişi planlaması etkili olmuştur. 9-12 yaş gelişim düzeyindeki çocuklar "kahramanlık, macera, mizah-komiklik, gezi ve fantastik…" konulu kitapları okumaya öncelik verirler (Karatay, 2011: 97). Gelişimsel olarak hangi millete mensup olursa olsun bu yaş grubuna ait çocuklar hikâye gibi kısa ve anlaşılır anlatı türlerini tercih etmektedirler. Bu hususlar çerçevesinde çalışmada kullanılan edebî tür hikâye olarak belirlenmiştir.

Söz konusu hikâye hem Kiril ve Latin harfli Kazak Türkçesiyle hem de Türkiye Türkçesiyle verilmiştir. Hikâye metninin bulunduğu ilk sayfada, yan yana konumlandırılmış iki sütun aracılığıyla, Kiril alfabesiyle yazılmış Kazak Türkçesindeki metin ile bu metnin Ortak Türk Alfabesi esas alınarak Latin harflerine aktarılmış versiyonu yer almaktadır. İkinci sayfada ise yine aynı metin, Türkiye Türkçesinde Latin alfabesiyle yer almaktadır. İlk aşamanın yapılandırmasındaki temel amaç, öncelikle

çocuğun Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçişini desteklemektir. İkinci aşamada ise Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki dilsel benzerlik ve farklılıkların görülmesi amaçlanmaktadır.

Hedef kitle belirlenirken kitlenin okuma-yazmayı öğrenmiş olması ve yeni bir alfabeyi öğrenecek yeterliliğe sahip olması esas alınmıştır. Ayrıca hedef kitlenin iki lehçe arasında karşılaştırma yapabilecek gelişim düzeyine de erişmiş olması önemlidir. Bunun için söz konusu olgunluğa erişen en erken yaş grubu dikkate alınmıştır. Bu perspektiften hareketle Kazakistan ve Türkiye'nin müfredatları incelendiğinde, 9-10 yaş aralığındaki ilkokul 4. sınıf öğrencilerinin bu kriterlere uygun olduğu tespit edilmiştir. Müfredatların ilgili yaş aralığına yönelik olan öğrenme çıktılarında genel itibariyle "işbirliği-dayanışma", "yardımlaşma", "millî birlik şuuru", "vatanseverlik", "millî bayramları sevme", "başka ülkelerin kültürlerine saygı", "zor durumda yılmamak", "kendi yeteneklerinin farkında olma", "hayvan sevgisi", "aile bütünlüğü" ve "dostluk" gibi temel değerlerin vurgulandığı görülmektedir. Bu değerler, oluşturulan hikâyenin temel çatısını şekillendirme noktasında belirleyici olmuştur.

Hikâyenin konusu ve temel unsurlarında, edebî metinler aracılığıyla Türkiye ve Kazakistan'ın kültürel mirasının ortaklıklarından yararlanılmıştır. Anlatı kurgulanırken Türk dünyasında önemli bir yere sahip olan Yunus Emre gibi tarihî şahsiyetlere; Nevruz bayramı gibi özel günlere; Kurt(Böri), Kartal(Bürkit), Bayterek(Hayat ağacı) ve Simurg gibi mitolojik unsurlara yer verilmiştir. İki ana karakterin ormandaki macerasının anlatıldığı hikâyede olaylarda fantastik öğelerden yararlanılırken gerçeklikle bağ tamamen koparılmamıştır.

Sonuç

Türk Devletleri Teşkilatı uhdesinde toplanan "Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu'nun 2024'ün Eylül ayında mutabakata vardığı "34 harfli Ortak Türk Alfabesi"nin öğretilmesi ve kullanımının yaygınlaştırılması için bir hikâye serisi üzerine yoğunlaşılmıştır. Bildiride bu hikâye serisi çalışmasının ilk örneği için Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesiyle kaleme alınan bir hikâye önerisi verilmiştir. Alfabe öğretimi sürecinin hızlandırılması için okura kendi kültüründen, hayatından izler taşıyan unsurlara yer verilmesi gerektiği düşüncesiyle hikâyenin konusu, Türkiye ve Kazakistan özelinde Türk dünyasının ortak anlatılarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Hikâyede, Kiril ve Latin harflerinin karşılıklı kullanımı, okura alfabe karşılaştırması yapma imkânı sunarken; Kazakça ve Türkçe arasındaki benzerlikler üzerinden dil karşılaştırması da sağlanacaktır. Elbette dil öğreniminde, alfabe birliği tek başına yeterli değildir; karşılıklı anlaşılabilirliği destekleyen kelimelerle metinlerin oluşturulması ve başlangıç düzeyine uygun, öğrenimi kolaylaştıran kelimelerin seçilmesi de önem arz etmektedir. Olay örgüsüne göre oluşturulan çizimler ise okurun ilgisini artırarak hayal gücünü geliştirmesine katkı sağlamaktadır. Bu çalışma, ortak Türk alfabesiyle Türkçe öğretiminde kaynak sorununu çözmeyi ve "birlik" fikrini aşılamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, binişiklik ilkesiyle farklı eğitim kademelerinde ve lehçelerde de kullanılabilecek bir model olarak geliştirilmesi planlanmıştır. İlerleyen süreçte gerek alan uzmanları gerek Türkçe'nin Türk soylulara öğretiminde büyük payı bulunan kuruluşlardan destek alarak hareket etmek faydalı olacaktır.

Оғыз және Абайдың Ормандағы Шытырман Оқиғасы

Көктем мезгілінің таңы- **құс**тардың сайраған үнімен басталады. Обадағы адамдар таңның атысымен **Наурыз** дайындықтарына бастап кетті. **Ақ киіз** үйлер тігіліп, ұлттық тағамдар дайындалып жатты. Сондай-ақ, төстің үстінде балғамен ұрылып жатқан темірдің дауысы қатты шығып жатты. Шырт ұйқыда жатқан **Абай** да **Наурыз тағам**ының иісінен оянып кетті. Төсегінің жанында тұрған Наурыз мерекесі үшін дайындалған ұлттық киімді көрді. Абай төсегінен тез тұрып, дайындала бастады. Киіз үйден шыққан бойда бірінші **Бүркіт**ті **іздеді**. Бірден **Оғыз**дың киіз үйіне қарай жүгірді. Ол Оғыздың біраз уақыт бұрын дайындалып, сыртқа шығып кеткенін және сыртта **Бөрі**мен күресіп жатқанын көрді. Ал Бүркіт оларға мұқият қарап тұрды.

Oğız jəne Abaydıñ Ormandağı Şıtırman Oqığası

Köktem mezgiliniñ tañı-**qūs**tardıñ sayrağan ünimen bastaladı. Obadağı adamdar tañnıñ atısımen **Naurız** dayındıqtarına bastap ketti. **Aq kiyiz** üyler tigilip, ülttıq tağamdar dayındalıp jattı. Sonday-aq, töstiñ üstinde balğamen ürılıp jatqan temirdiñ dausı qattı şığıp jattı. Şırt üykıda jatkan **Abay** da **Naurız tağam**ınıñ iyisinen oyanıp ketti. Töseginiñ janında türğan ülttıq kiyimdi kördi. Abay töseginen tez türıp, dayındala bastadı. Kiyiz üyden şıqqan boyda birinşi **Bürkitti izdedi**. Birden **Oğız**dıñ kiyiz üyine qaray jügirdi. Ol Oğuzdıñ biraz uaqıt bürın dayındalıp, sırtqa şığıp ketkenin jəne sırtta **Börı**men küresip jatqanın kördi. Al Bürkit olarğa mūqiyat qarap türdı.

Oğuz ve Abay'ın Ormandaki Macerası

Kuş seslerinin duyulduğu bir bahar sabahıydı. Günün ilk ışıklarıyla beraber obadaki insanlar **Nevruz** hazırlıklarına başlamıştı. **Beyaz çadırlar** kuruluyor, geleneksel yemekler hazırlanıyordu. Bir yandan örste çekiçle dövülen demirin sesleri duyuluyordu. **Abay** da, büyük bir heyecanla **Nevruz aşı**nın kokusuna uyandı. Başucundaki geleneksel kıyafetler giyilmek için onu bekliyordu. Abay hızla yatağından kalkıp hazırlandı. Çadırından çıkar çıkmaz gözleri ilk olarak **Bürkit**'i **aradı**. **Oğuz**'un çadırına doğru koştu. Oğuz'un çoktan hazırlanıp dışarı çıktığını ve dışarıda **Börü** ile güreştiğini gördü. Bürkit ise dikkatle onları izliyordu.

(Metin Önerisi Örneği)

Teşekkür

Metnin Kazak Türkçesi'ne aktarımında Saltanat Serikkhankyzy'ya, görsel materyallerin çiziminde Ferzane Ebrar Özdemir'e, Kazakistan müfredatları hakkında bilgi edinmede Esra Alkan'a emekleri ve çalışmaya katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

ABDIEVA, R. (2017). Bağımsızlıklarını Kazandıktan Sonra Türk Cumhuriyetlerinin Dil Politikaları ve Türkiye ile Ortak Dil ve Ortak Alfabe Çalışmaları, Uluslararası Türkçe Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD), 1. cilt, 2. sayı, 104-119. Erişim adresi: Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD) » Makale » BAĞIMSIZLIKLARINI KAZANDIKTAN SONRA TÜRK CUMHURİYETLERİNİN DİL POLİTİKALARI VE TÜRKİYE İLE ORTAK DİL VE ORTAK ALFABE ÇALIŞMALARI

ASLAN, B., (2004). Azerbaycan'da Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Yeni Yol Gazetesi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

DEMİR, N. ve YILMAZ, E. (2014). Bitmeyen öykü: alfabe tartışmaları, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma dizisi; yayın no: 15, ISBN: 978-9944-237-21-5. https://doi.org/10.17556/jef.06998

KABADAYI, O. (2018). Kazakistan'ın Yeni Latin Alfabesine Geçiş Süreci Üzerine Bir Değerlendirme, Yeni Türkiye. Erişim adresi: (97) Kazakistan'ın Yeni Latin Alfabesine Geçiş Süreci Üzerine Bir Değerlendirme

KARA, A. (2022). Kazakistan'ın Latin Alfabesine Geçiş Süreci ve Türk Dünyasında Alfabe Birliği, 1-12. DOI:10.37879/9789751749994.2022.7 .

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Resmî Sitesi. (2017). Erişim Adresi: https://www.akorda.kz/kz/legal_acts/decrees/kazak-tili-alipbiin-kirillicadan-latyn-grafikasyna-koshiru-turaly (21.03.2025)

SAĞOL YÜKSEKKAYA, G. (2013). Türk Dünyasinin Alfabeleri. Elginkan Vakfı Geçmişten Geleceğe Türkçe, I. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, 17-19 Nisan 2013, İstanbul, 393-407. Erişim kaynağı: https://www.academia.edu/37543437/T%C3%BCrk_D%C3%BCnyas%C4%B1n%C4%B1n_Alfabeleri

SOROKİNA, S. (2014). Tarihî Kazakça'nın Latin Alfabesiyle Yazıldığı Dönem(1929-1940), Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, İstanbul. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=gyLHMouPes-CvnhRcjQsKSXYPiwwrlcWZl-GEp-YULFm1hwpyZcz5q2wUF2M9z7XT

ŞAHİN, E., (2012). "Orta Asya ve Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Dil Politikaları Bağlamında Alfabe Değişimi", Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye, Ed. Doç. Dr. Okan Yeşilot, İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları: 32, 377-388.

ŞAHİN, E. (2013). Türk Dünyasında Yazı Birliği: Latin Alfabesi Temelinde Yeni Türk Alfabeleri, 449-457. Erişim kaynağı: https://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/erdal_sahin_turk_dunyasinda_yazi_birligi.pdf

Türk Dil Kurumu. (2024). Erişim adresi: https://tdk.gov.tr/icerik/basindan/turk-dunyasi-ortak-turk-alfabesinde-uzlasti/ (24.01.2025).

TÜRK DİLLERİNDE KAMU YÖNETİCİSİ KAVRAMINA İLİŞKİN BAZI KELİMELERİN ANALİZİ

Raufjon MAHMUDOV*

Giriş. Horezm Türkiye'sinin tarih yazımına ilişkin kaynaklarda çeşitli konularda devletçilik terimlerini karşılayabiliriz. Tematik-anlamsal gruplarını ayırmak, her tematik gruba özgü kelimeleri belirlemek ve özelliklerini analiz etmek, etimolojik, yapısal olarak incelemek, hangi dil ulanrının kelime katmanına ait olduğunu açıklığa kavuşturmak, bugün dilin tarihsel katmanının incelenmesine katkıda bulunmak ve sözlükbilimin gelişimi için önemli bilimsel sonuçlar çıkarmak. Bu açıdan aşağıda Harezmi Türkiye tarihçiliğine ilişkin kaynaklarda kamu yöneticisi kavramına ilişkin belirli terimlerin anlamsal analizlerini, katıldıkları izofit bileşiklerini, bu terimlere dayanarak yapılan yasak kelimelerini inceleyeceğiz.

Literatür incelemesi. Bu konuda birkaç dilbilimci bilim insanının bilimsel çalışmaları olduğuna dikkat etmek gerekir. Özellikle, H.Dadabayev'in "Özbek askeri terminolojisi" eğitim el kitabı, A.O'razboyev'in "O'gahi'nin "Riyaz ud-davla sözlüğü" monografisi, U.Bekmuhammad ve M.Bunlar arasında eshmurodov'un" Harezm tarihi üzerine kaynakların analizi ve tarih yazımı" monografileri yer alıyor. Bu bilimsel çalışmalarda Harezmi Türkçesinin tarih yazımı ile ilgili bazı kaynaklar tarihselcilik, sözlükbilim açısından incelenmiştir.

Yöntem. Bu bilimsel makalenin oluşturulmasında, tarihsel dilbilim ve tarihsel sözlük çalışmasında en muğlak olan tümevarım-tümdengelim (analiz-sentez) yöntemi, karşılaştırmalı-tarihsel dilbilim yöntemi ve senkron ve diyakronik araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

Bulgular. Harezmi Türkiye'sinin tarihçiliğine ilişkin kaynaklarda, devlet idarecisinin tsuhuncha'sı ile ilgili birçok terim bulunur. Bu küçük çalışma sırasında bazılarını anlamsal bakış açılarına ve bileşiklerin oluşum derecesine göre analiz ettik. Hüsrev. Veliaht prens olan Kral, eski Özbek edebi dilinde Kralın sözleriyle eşanlamlı bir şekilde yaygın olarak kullanılmıştır. Özellikle kurguda hüsrev, Kral kelimesiyle eşanlamlı olarak ve İran Kralı Hüsrev Parviz gibi zengin bir kral olan hükümdar anlamında kullanılmıştır. Eski Özbek edebi diline Fars dili aracılığıyla giren soğurma, bir devletçilik terimidir.

Navoi eserlerinde ve Navoi sonrası dönem Türk edebiyatında Navoi mutakabbir'den etkilenmiş, köstebek dünyaya verilmiş, bencil, aşktaki yanlış anlamını ifade etmek için de kullanılmıştır. Harezmi Türk tarihçiliği ile ilgili kaynaklarda, hüsrev kelimesi esas olarak Kral, zengin bir kral ve hüsrevana, hüsrevani, hüsreviye, hüsrev zarrinkuloh – Tillo'dan kolye takan bir kral, hüsrev anjumsipoh – yıldızlar gibi pervasız bir orduya sahip bir kral anlamında kullanılır, hüsrev mecfur - affedildi, merhum Kral, hüsrev, hüsrev – Gazel, savaşlarda ölen kral, hüsrev mülgir - mülk, Fatih, işgalci Kral, Hüsrev komkor-nasibali, ikballi, sarafroz Kralı, Hüsrev süleymanmakon – makoni, Süleyman'ın statüsü (aka) bela kralı hüsrevi kadar yüksek bir kral-ufuklar (yedi iklim Kralı), makramatdastgoh hüsrevi- lahana

* Doç. Dr., Harezm Ma'mun Akademisi Bölüm Başkanı, e-posta: raufjon.m@mail.ru

yapmayı mesleğini yapan kral, anjumlivoyi hüsrini koyan kral - zarrin bayrağındaki yıldızlar, dünya-dünya Kralı hüsrev, onlarca oluşuma katılan dünya – evren Kralı hüsrev:

Shahekim qadridur raf'atda mehri osmon yonglig',
Eruru kishvarsitonlig' ichra Temur Ko'ragon yonglig'.
Quyosh davrida ko'b sohibqironni ko'rmish ammo, yo'q
*Biri Sayid Muhammad – **xusravi** sohibqiron yonglig'.*

Ayrıca Hüsrev'den türetilen Hüsrev devleti terimi, Harezmi Türk tarihçiliğine ilişkin kaynaklarda çok aktif olarak kullanılmıştır.

Sultan. Eski Özbek diline Arap dili aracılığıyla giren devletlik terimi. Arapça üzerinden girilen ödenek kelimesi muarrab'dır. Arapça kırık bolluğu salotin. Dolayısıyla bu kelimeyi Arap dilinin yasalarına tabi muarrablar arasında sayabiliriz. Müslüman devletlerde yüce hükümdar, Kral, Emir, Han, Kral unvanı. Konuşma dilinde, diğerleri arasında en öncekiler olan sarasi, Kraldır. Kelime, mevcut Özbek edebi dilinde esas olarak Arap ülkelerinin yöneticisi anlamında kullanılmaktadır: özellikle Umman Sultanı, Muscat Sultanı, Brunei Sultanı gibi. Eski Özbek edebi dilinde çok aktif olarak kullanılır. Çünkü 10. yüzyılda Müslüman ülkelerin valisine Sultan deniyordu. Daha sonra Selçuklu hükümdarlarından başlayarak Arap Halifeliğinden Bağımsız Devletlerin hükümdarları bu unvanı aldı.

Moğol İmparatorluğu'nun krizinden sonra Çarlık dışı Cengizliler Padişah olarak anıldı. Özellikle Harezmi Türkiye tarihçiliğine ilişkin kaynaklarda Padişah şu anlamlarla kullanılmıştır:

1) belirli bir işgalci içerik - kendilerini cengizlilerden sayan göçebe Hanlar anlamında: *"chingziya xonadonining podshohi pafe'ul-makoni shavkatu izzatnishon sulton Temurxon…"*.

1) Han kelimesinin anlamı olarak: *"Ul hazratning valodati lozimu-sh-sharofati jaddi buzurgvori sultoni firdavsmakon Muhammad Rahim Bahodirxonning…"*

2) Veliaht Prense başvuru durumları da vardır:

Shahzodai Rahmonquli sulton

Nomi maymuni o'st dar xotam.

Bu devletlik terimi, Horezm Türkiye tarih yazımına ilişkin kaynaklarda, Sultani, Saltanat, Sultan mabrur- herkes için iyi, sevilen bir Sultan, Sultan şehriroz-şehirleri aydınlatan bir sultan, Sultan olam-olam gibi basit yasamaların yapılmasında temel olarak kullanılmıştır. dünya Sultanı, Sultan mabrur - herkes için iyi, sevilen bir Sultan, Sultan şehriroz- şehirleri aydınlatan bir sultan, Sultan olam-olam dünya Sultanı, Sultan zarrinalam-zarrin bayraklı Sultan, Sultan sahibqiran-Qiran Sultanı, Sultan Maghfur-affedildi, merhum Sultan, Sultan jamjoh-Jamshid zenginliği sultanı, Sultan maghfiratnishon - affedildi (geç) Günahlar sultanı, bandi Sultan - Sultan barajı, bandi, Sultan karamparvar-Karam'ı emen Sultan, Sultan firdavsmakon-makoni firdavs (geç) Sultan, Sultan gufronnishon-günahları affedilen Sultan, Sultan jannatmakon-makoni cennet (geç) Sultan, Sultan behiştnishon - Sultan, Sultan süleymanmakon - makoni, Süleyman'ın statüsü (a.s.) Sultan kadar yüksek, Sultan mamoliksiton-Tüm ülkelerin sultanı toprakları, Sultan volotabor – kuşağı-ataları büyük olan Sultan gibi onlarca Pers izofasının oluşumunda önemli bir rol üstlenirken, Sultan ibn us - Sultan–Sultan'ın çocuğu olan sultanların sultanı Sultan us - salotin-Sultan, Sultan, ul-orifin-Orif Sultanı gibi birçok Arap izofasının yükselişinin temeli olarak hizmet etti. Bu devlet teriminin, bir dizi Arapça ve Farsça izofik bileşiğin, basit yasak kelimelerinin, Sultan + fiil türündeki birçok bileşik fiilin oluşumunda aktif olarak kullanıldığını düşünürsek, Horezm Türk'ün tarih yazımına ilişkin kaynaklarda, devlet teriminin Arapça aracılığıyla benimsendiği sonucuna varabiliriz. anlamında Sultan devlet başkanı aktif olarak kullanıldı. Türk tarihçiliği ile ilgili kaynakların hem nesir bölümünde hem de şiirsel süslemede

Harezmiyen terimi esas olarak devlet başkanı anlamında veya Han ile eşanlamlı olarak, kelime tekrarının önlenmesinde, ayrıca tavzi', tanosub gibi sanatsal-resimsel araçların oluşumunda kullanılmaktadır, iştiq, Saj, bu devletlik terimi büyük önem taşıyor.

Khadiv (khadev, khidev). Bu devletlik terimi, Farsça'dan eski Özbek edebi diline ödünç alınmış ve başlangıçta tekil, tekil, iyelik, iyelik gibi anlamları ifade etmiştir. Daha sonra bu kelime Kral kelimesiyle eşanlamlı olarak da kullanılmaya başlandı. Alişer Navoi'nin eserlerinde de bu devlet teriminin aynı devlet başkanı, Kral, mal sahibi, patron anlamlarında hadiv veya hidev şeklinde kullanıldığını gözlemliyoruz:

Bu so'zlar degach shohi kishvarxidev,

Ulus chektilar ko'kka yaksar g'irev.

Horezm Türkiye tarih yazımına ilişkin kaynaklarda bu devlet teriminin aktif kullanımını gözlemledik: Muhammadjon ibn Mavlomberdi uydachikim, bag'oyat daler va mutahhavir yigit erdi va faqirg'a qarobat va qaynotalig' nisbati bor erdi, hazrat **xadivi** komkorning farmoni qazojarayoni bila ba'zi dilovarlarni otashandozlig'g'a targ'ibu tahris qilur erdi.

Özellikle bu devlet adamlığı teriminin, renkli işlevler yerine getirilmeden farklı anlamlarla şiirsel süslemede uygulandığını gözlemleyebiliriz:

Shahi purdil-u hukmroni jahon,

Xadivi falakqadru sohibqiron.

Bu terimin Hidevi jahanbonu dünyayı kontrol eden kraldır, hidevi jahongir dünyayı kontrol eden kraldır, hidevi komkor nasibali, ikballi, sarafroz Kraldır, hidevi behamol eşitsiz, Üstün Kraldır, hidevi guhartoj gavhar'ın Taç Kralıdır, hidevi eşitsizdir Yüzyılın kralı – yüzyıl (zamona), hidevi zafartoj, hidevi dostnavoz, birçok arkadaşı olan (birçok arkadaş edinen) bir kraldır, hidevi beahmol yüksüz bir Kraldır, hidevi bir dünya-dünya Kralıdır, hidevi bir falakjanob, Falak benzeri yüksek rütbeli, onurlu, güçlü bir kraldır, hidevi hurşidmaknat-Güneş gibi ebedi, güçlü, güçlü kral, hidevi komravo- amacına ulaşmış, her şeyin farkında bir kral, hidevi mohçehra- ay gibi hafif, güzel yüzlü bir kral, hidevi garduntavon-her işi yapabilen bir kral, hidevi ıskandarnishon – İskender gibi dünyayı ele geçiren, güçlü bir kral, hidevi maullomakon – yüksek alana sahip üst düzey bir Kral, hidevi okhfiratkuloh – eskiden affedici bir kral, hidevi purtadbir-her şeyin olayını bilen bilge bir kral, hidevi jamigtidor-her şeyi yoğunlaştıran düzinelerce Farsça'nın ortaya çıkmasında aynı hidev devlet adamının teriminin temeli olarak hizmet eden nitelikler.

Voli (voli). İktidarın temsilcisi vali anlamına gelen bu devletlik terimi, Arapça'dan eski Özbek diline ödünç alındı. وَلی.in Arapça, fiilin iyelik anlamından türetilen bir isimdir (valiyya). Eski Özbekçe'de bölgenin hükümdarı veya kralı kelimesiyle eşanlamlı olarak uygulanmıştır. Harazm, Türk tarihçiliğine ilişkin kaynaklarda esas olarak aşağıdaki anlamlarda kullanılmaktadır:

1) bilinen bir muhafaza yöneticisi: Va ul manzili saodatshomilda Yo'lo'tan qo'rg'onining **voliy**i maslahatdoni idqoyin va ixloskamin Muhammadaminbek solur xalqining mashohir va maorifi bila istiqbolg'a chiqib, ostoni falaknishon turobbo'slig'i davlatig'a istis'od topib, o'z hollarig'a loyiq tuhfa va peshkash o'tkardilar;

2) bilinen şehir yöneticisi: … Saripul **voliy**si Mahmduxon va Shohimardon xoni Shujo'iddinxon va Balx hukmroni eshon O'rog' va Andxu nigahboni Shoh Valixong'a rikobi humoyun mulozimi jonsiporlaridin sur'atnishon, xizmattav'amon Bobo yamutni irsol qildi;

3) bilinen İlçe Yöneticisi: Yakshanba kuni oyning o'n to'qquzida Marv **voliy**si amir Nosiriddin Din Nosir to'radinkim, Shohmurod valini'amining ikkinchi o'g'li va Mir Haydarning inisdur, rasul kelib, itoat arizadoshtin arzg'a yetkurdi;

4) bilinen kabile yöneticisi: Chahorshanba kuni Qipchoq hikimi Yaxshiliq biy va Qangli **voliy**si O‘roziq biyni og‘o-inilari bila tashorifi inoyatidin sarafroz iqlib, rikobi muovadatg‘a muborak qadamin qo‘yub, Gurlan jonibig‘a inoni otifatin ma’tuf etti;

2) yurt, ülkenin başı, hükümdarı, Kralı anlamlı bir şekilde kullanılmıştır:: Qutlug‘ Murodxon vafotining ifhomi va ba’zi badi’ voqealar vuqu’i payg‘omig‘a mush’ir muhabbatnoma topshurub, Xo‘qand diyorining **voliy**i voloshoni Xudoyorxong‘a irsol qildi.

Bu devletlik terimi, yukarıda sıralananlar gibi izofik bileşiklerin oluşumunda çok aktif olmasa da, Horezm Türkiye tarihçiliği ile ilgili kaynaklarda birkaç izofik bileşik tespit etmeyi başardık. Bunlar: voliyi meslehatdon – bölgenin yönetiminde Han’a danışmanlık yapan, küçük bir bölge müdürü, voliyi bölge - il müdürü, voliyi hükümdarı - küçük bölgede hüküm süren, voliyi hükümdarı - voliyi dininin koruyucusu – voliyi hükümdarı Buhara - Buhara, voliyi bilistiqlol - bağımsız olan.

Shahriyor. Farsça’dan eski Özbek edebi diline ödünç alınan devletlik terimi. Klasik edebiyat örneklerinde, esas olarak Kral kelimesine eşanlamlı olarak uygulanmıştır. Özellikle bu devletlik terimi, Alişer Navoi’nin eserlerinde esas olarak Büyük Kral anlamında kullanılmıştır:

Tugatgach so‘zin dedi: “Ey **shahriyor**,

Ki bo‘lsun sanga doimo baxt yor!

Harezm, Türk tarihçiliğine ilişkin kaynaklarda Kral, büyük Kağan anlamında da kullanılmaktadır: Hazrati **shahriyori** karamshiorning iltifoti shohonasi oning inisi Bobo Udaychining holig‘a shomil bo‘lib, biylik mansabi bila aqroni ashbohi orasida sarafrozlig‘ topdi.

Bu devletçilik terimi aynı zamanda şehriyerlik kelimesinin basitçe yasaklanmasının da temelini oluşturmuş ve Harezm Türk’ün tarih yazımına ilişkin kaynaklarda bazı Farsça izoformların ortaya çıkmasında rol oynamıştır: *shahriyori zuliqtidor* – süper yetenekli Kral, *shahriyori shijoatshior* – hırslı olmayı bir slogan haline getiren kral, *shahriyori pokizaguhar* – Orijinal cinsin kralı, Cins olarak asil, *shahriyori oqil* – bilge kral, *shahriyori shijoatosor* – coşkulu Kral, *shahriyori asann* – iyi huylu, iyilik yapmak için bir slogan yapan kral, *shahriyori murassa* – kusursuz Kral, *shahriyori jannatmakon* – yeri cennette olan hükümdar (merhum), *shahriyori falakmiqdor* – falak kadar yüksek, büyük, büyük kral, *shahriyori qadriqtidor* – Büyük yetenekli kral, *shahriyori falak* – cennetin kralı (Horezm Türkiye tarihçiliğine ilişkin bazı kaynaklarda, bazı durumlarda kral Güneş’e benzetilerek böyle tanımlanır), *shahriyori jamjanob* – Kral Jamshid olarak üst düzey Kral, *shahriyori mulk-u davlat* – Mülk, ülke ve eyalet kralı, *shahriyori iskandarshavkat* – Cesur İskender, itibari kral, *shahriyori xovar* – Doğu ülkelerinin kralı, *shahriyori sohibixtiyor* – iradenin sahibi olan kral gibi izofit bileşikleridir.

Sonuç. Yukarıdaki analizlerden Harezmi Türkiye tarihçiliğine ilişkin kaynaklarda devlet başkanı anlamına gelen birçok terimin bulunduğu sonucuna varılabilir. Her biri, tarihsel eserin sözlük katmanında temel öneme sahip olan devlet başkanı anlamına gelen bir terimdir. Harezm Türkiye tarihçiliği ile ilgili kaynakların dilini analiz etme sürecinde, bu anlamsal gruptaki terimlerin birçok yasak kelimesinin oluşumunun yanı sıra bir dizi Farsça ve Arapça izofik bileşiğin ortaya çıkmasının temelini oluşturduğundan emin olunabilir. Hem kaynakların nesir kısmında hem de şiirsel çerçevelerde, devlet başkanı kavramını ifade eden terimler çok aktif olarak kullanılmaktadır ve birçok sanatsal-resimsel aracın ortaya çıkmasında da önemlidir.

KULLANILAN LİTERATÜR LİSTESİ

1. Shir Muhammad Mirab Munis and Muhammad Riza Agahi. Firdavs al-iqbal: History of Khorezm / Edited by Yuri Bregel. T.J.Brill. – Leiden–New York–Kobenhavn–Koln, 1988. –P. 351.
2. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Фан. Том III. Т.: 1984. –Б. 517.
3. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. XI том. Т. Фан. 1992. –Б. 546.

4. Комёб. Таворих ал-хавонин. 142[a] вар.
5. Муҳаммад Ризо Эрниёзбек ўғли Огаҳий. Асарлар. III жилд. Зубдату-т-таворих. Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи Н.Жабборов. – Тошкент. Шарқ. 2019. – Б. 38.
6. Муҳаммад Ризо Эрниёзбек ўғли Огаҳий. Асарлар. IV жилд. Риёзу-д-давла. Нашрга тайёрловчи А.Ўрозбоев. – Тошкент. Шарқ. 2020. – Б.. 48.
7. Муҳаммад Ризо Эрниёзбек ўғли Огаҳий. Асарлар. V жилд. Жомеъу-л-воқеоти султоний. Нашрга тайёрловчи И.Исмоилов. – Тошкент. Шарқ. 2019. – Б. 80.
8. Муҳаммад Ризо Эрниёзбек ўғли Огаҳий. Асарлар. VI жилд. Гулшани давлат. Нашрга тайёрловчи А.Ўрозбоев. – Тошкент. Шарқ. 2019. – Б. 49.
9. Муҳаммад Ризо Эрниёзбек ўғли Огаҳий. Асарлар. VII жилд. Шоҳиду-л-иқбол. Нашрга тайёрловчи Н.Шодмонов. – Тошкент. Шарқ. 2019. – Б. 37.
10. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. IV том. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2008. –В. 585.
11. Ўразбоев А. Огаҳий тарихий асарлари лексикаси. Филол. фан. док. (DSc) дис. – Тошкент, 2018. –Б. 38.
12. Чориев З. Тарих атамаларининг қисқача луғати. – Тошкент: Шарқ, 1999. – Б. 54.
13. Шермуҳаммад Авазбий мироб ўғли Мунис, Муҳаммад Ризо Эрниёзбек ўғли Огаҳий. Асарлар. II жилд. 1-китоб. Фирдавсу-л-иқбол. Нашрга тайёрловчи И.Бекчонов, Н.Полвонов. – Тошкент. Шарқ. 2019. – Б. 300.

TÜRK DÜNYASINDA KÜLTÜREL MİRAS DİPLOMASİSİ: YUMUŞAK GÜCÜN STRATEJİK KULLANIMI

Lütfiye SARI*

Giriş

Dilde, fikirde, işte birlik!

İsmail (Bey) Gaspıralı

Kültürel miras; *geçmişten miras alınan ve değişik gerekçelerle geleceğe miras bırakılmak istenen, fiziksel olarak varlığı olan ve insanlar tarafından yapılmış her türlü eserler ile bir topluma ait değerler bütünü* şeklinde tanımlanmaktadır (Halaç ve Bademci 2021). Kültürel miras, sadece bir toplumun tarihsel kimliğini ve kültürel sürekliliğini temsil eden unsurlar olarak değil aynı zamanda uluslararası ilişkilerde diplomatik bir araç olarak da değerlendirilmektedir. Tarih boyunca devletler, kültürel miras unsurlarını yumuşak gücün (soft power) bir parçası olarak kullanarak uluslararası algılarını yönlendirme, siyasi çıkarlarını destekleme ve çok taraflı diplomatik ilişkileri güçlendirme amacı taşımışlardır. Kültürel mirasın diplomasi içindeki işlevini derinlemesine ve sistematik bir biçimde analiz edebilmek için, öncelikle hem Türk dış politikasında hem de uluslararası ilişkiler bağlamında giderek daha fazla önem kazanan "yumuşak güç" kavramının teorik temellerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, söz konusu kavramın alt disiplinlerinden biri olan "kamu diplomasisi" ve onun ayrılmaz bir bileşeni olarak şekillenen "kültürel diplomasi" kavramlarının kavramsal çerçevesinin açıklığa kavuşturulması elzemdir.

Kavramsal Çerçevede Yumuşak Güç, Kamu Diplomasisi ve Kültürel Diplomasi

"Güç, hava gibidir, herkes ona bağlıdır, onunla ilgili konuşur fakat çok azı anlar. Aynı zamanda güç, aşk gibidir, onu denemek, açıklamaktan ve ölçmekten daha basittir fakat bu onun gerçekliğini azaltmaz."

Joseph Nye

Yumuşak güç kavramı, Joseph S. Nye tarafından ilk kez 1990 yılında yayımlanan *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* (Nye, 1990) adlı eserinde kavramsallaştırılmış olup, bu eser temel alınarak kaleme alınan *Soft Power* başlıklı makalesinde daha kapsamlı bir teorik çerçeveyle incelenmiştir. Nye'ın özgün tanımına göre yumuşak güç kavramı, güç ilişkileri bağlamında ortaya koyduğu ve bir aktörün başka bir aktöre, aksi takdirde gerçekleştirmeyeceği bir eylemi yaptırma kapasitesi olarak tanımlanan zorlayıcı güç anlayışının aksine, başkalarının kendi istediklerimizi istemelerini sağlayan bir etki biçimi olarak co-optive power kavramı çerçevesinde ele alınmıştır (Nye, 1990a, Nye, 1990b). Bu bağlamda, yumuşak güç, maddi zorlamaya veya ekonomik teşviklere dayanmaksızın, cazibe ve ikna yoluyla uluslararası aktörler üzerinde etki kurma kapasitesi olarak ön plana çıkmaktadır. Kültürel değerler, politik idealler ve dış politika söylemleri aracılığıyla şekillenen bu güç

* Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: sarii.lutfiye3419@gmail.com, Orcid: 0009-0002-2791-7946

türü, uluslararası sistemde meşruiyet kazanma ve uzun vadeli etkiler oluşturma açısından stratejik bir önem taşımaktadır.

Kamu diplomasisi ise yumuşak gücün pratikteki en önemli araçlarından biri olarak değerlendirilmekte ve devletlerin uluslararası kamuoyunu etkileme sürecinde kilit bir rol oynamaktadır. Kamu Diplomasisi, ilk kez 1965 yılında geleneksel diplomasi yöntemine karşı bir alternatif olarak doğarak günümüzdeki anlamı ile literatüre dahil olan, devletler arası iletişimi arttırmayı hedefleyen ve kendi içerisinde çeşitli diplomatik yöntemleri barındıran stratejik bir disiplindir (Halaç ve Bademci 2021). Kamu diplomasisi kavramı her ne kadar 1965 yılında ortaya çıkmış olsa da uluslararası ilişkilerde stratejik bir unsur olarak önem kazanması, 11 Eylül 2001'de Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) yönelik terör saldırılarının ardından gerçekleşmiştir. Bu süreçle birlikte kamu diplomasisi, uluslararası ilişkilerin temel kavramlarından biri haline gelmiş ve devletlerin yumuşak güç politikalarının merkezinde yer almaya başlamıştır. Kavramın ortaya çıkışından günümüze kadar geçen süreçte, kamu diplomasisinin çeşitli alt disiplinleri türemiş ve özellikle 21. yüzyılda devletler nezdinde giderek daha fazla önem kazanan bir yumuşak güç enstrümanı haline gelmiştir.

Kamu diplomasisi içerisinde kültürel boyut kültürel diplomasiye işaret eder. Clyde ve Richard Kluckhohn'a göre (1954), birey için bellek ne ise toplum için de kültür odur. Kültürün toplum için ne denli önemli olduğuna vurgu yapan bu anlayışa göre, kültürel diplomasi yoluyla doğrudan kamuoylarına ulaşmanın da kamu diplomasisi içerisinde ayrıcalıklı bir konumu bulunmaktadır (Avşar ve Koyuncu, 2022). Kültürel diplomasi, kamu diplomasisinin temel bileşenlerinden biri olup, devletlerin yumuşak güç unsurları arasında stratejik bir konuma sahiptir. Genel bir ifade ile "karşılıklı anlayışı teşvik etmek için uluslar ve halklar arasında fikir, bilgi, sanat ve kültürün diğer yönlerinin değişimi" olarak tanımlanabilir (Cummings, 2003) Sanat, bilim, eğitim ve teknik bilgi gibi kültürel unsurların uluslararası alanda diplomatik bir araç olarak kullanımı, ülkelerin küresel itibarlarını güçlendirmelerine, kültürel etkileşimi kurumsal bir zemine oturtmalarına ve uzun vadeli iş birlikleri tesis etmelerine katkı sağlamaktadır. Kültürel diplomasi, kültürel mirasın korunmasını ve global ölçekte tanıtılmasını sağlarken, aynı zamanda bu mirası çağdaş dünyada daha etkin bir biçimde kullanma amacını taşır. Bu çerçevede, tarihi eserlerin sergilenmesi, kültürel etkinliklerin uluslararası platformlarda düzenlenmesi, geleneksel sanatların yaygınlaştırılması gibi kültürel diplomasiye yönelik uygulamaların ana unsurlarıdır. Bu stratejiler, kültürel mirasın hem ulusal düzeyde korunmasına hem de uluslararası ilişkilerde bir yumuşak güç unsuru olarak kullanılmasına olanak sağlar.

Kültürel diplomasi, tarihi kökenleri olan bir kavram olmakla birlikte, özellikle uluslararası ilişkilerin kültürel boyutlarının ve kalkınma söylemlerinin ön plana çıkmasıyla birlikte daha fazla tanınır hale gelmiştir. Bu dönemde, kültürel diplomasi, yalnızca bir tanıtım aracı olarak değil, aynı zamanda küresel etkileşimde önemli bir stratejik araç olarak işlev görmeye başlamıştır. Kültürel değerlerin, uluslararası ilişkilerde yumuşak güç unsuru olarak kullanılması, çok yönlü diplomasinin ve kültürel çeşitliliğin küresel düzeyde daha fazla vurgulandığı bir sürecin parçası olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda, kültürel diplomasi, küresel düzeyde etkileşim ve iş birliğini teşvik etmek amacıyla stratejik bir araç olarak giderek daha fazla ön plana çıkmaktadır. Yeni yüzyılın başlarından itibaren ülkeler kültürel diplomasi uygulamalarına daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır.(Avşar ve Şahin, 2022) Bu ilgi, sadece küresel etkileşim ve uluslararası ilişkilerin yeni bir boyut kazanmasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda ülkeler arasında kültürel bağların güçlendirilmesi ve yumuşak gücün stratejik kullanımı açısından önemli bir fırsat yaratmıştır. Türk dünyası, bu bağlamda kültürel diplomasiye büyük bir önem atfetmekte ve kültürel mirası, uluslararası ilişkilerdeki etkinliğini artıran bir araç olarak kullanmaktadır.

Kültürel Miras Diplomasisi: Kültür ve Miras İnşası

Kültürel miras diplomasisi, bir ülkenin kültürel mirasını, tarihsel ve sanatsal değerlerini uluslararası ilişkilerde stratejik bir araç olarak kullanarak, yumuşak güç (soft power) yoluyla küresel etkileşimde bulunma ve diplomatik hedeflere ulaşma amacı taşıyan bir diplomasi türüdür. Kültürel miras, toplumların geçmişten günümüze taşıdığı somut ve soyut değerlerin toplamı olarak tanımlanabilir ve bu miras, uluslararası ilişkilerde ülkelerin imajını şekillendirme, etki alanlarını genişletme ve kültürel bağları güçlendirme açısından önemli bir rol oynamaktadır (Dinnie 2010). Kültürel miras, bir ülkenin kimliğini yansıtan, tarihsel ve kültürel derinliği olan değerler seti olduğu için, bu mirasın etkin bir şekilde tanıtılması, dış politika stratejilerinin önemli bir parçası haline gelir. Özellikle UNESCO Dünya Mirası Listesi gibi küresel platformlarda yer alan kültürel miras alanları, ülkelerin uluslararası alandaki yumuşak güçlerini artıran etkili araçlar arasında yer alır. Bu bağlamda, UNESCO'nun 2003 yılında başlattığı "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması" programı, ülkelerin kültürel miraslarını sadece korumakla kalmayıp, aynı zamanda bu mirasları küresel ölçekte tanıtmak ve güçlendirmek amacıyla bir platform sunmaktadır (UNESCO, 2003).

Kültürel miras diplomasisi, kültürel değerlerin korunması, tanıtılması ve küresel düzeyde yayılması amacını güderken, aynı zamanda bu süreçte kültürel diplomasi aracılığıyla ülkeler arasındaki ilişkileri pekiştirmeyi ve kültürel farklılıkları zenginlik olarak sunmayı hedefler. Bu kapsamda kültürel miras diplomasisi, geleneksel diplomatik faaliyetlerin ötesine geçerek, kültürel öğelerin uluslararası etkileşimdeki stratejik kullanımını ifade eder. Bu stratejik kullanım, dijitalleşmenin sunduğu imkânlarla daha geniş bir perspektife kavuşmaktadır. Kültürel mirasın dijitalleşmesi, kamu diplomasisinin etkinliğini artıran en önemli faktörlerden biridir. Manuel Castells'in (2011) *The Rise of the Network Society* adlı eserinde vurguladığı gibi, dijital çağda bilgi akışları ulusal sınırları aşmakta ve küresel toplumun şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Bu bağlamda, dijital platformlar aracılığıyla kültürel mirasın uluslararası alanda tanıtılması, kamu diplomasisinin etki alanını genişletmektedir. Sanal müzeler, dijital arşivler, artırılmış gerçeklik uygulamaları ve blokzincir tabanlı sertifikasyon sistemleri (Uncu, 2024), kültürel mirasın dijital ortamda erişilebilirliğini artıran yenilikçi araçlar olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, Türkiye'nin başta Şanlıurfa olmak üzere pek çok ilde yürüttüğü Sanal Gezinti Projesi (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022) veya Kazakistan'ın "Büyük Bozkır Mirası" dijital arşivi (Nazarbayev, 2018), kültürel mirasın dijitalleşmesinin, kamu diplomasisi alanında nasıl stratejik bir enstrümana dönüştüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, dijital kültürel miras, dijital diplomasi ile birleşerek uluslararası etkileşimi artıran, kültürel kimliği güçlendiren ve yumuşak gücün etkin kullanımına katkı sağlayan bir alan olarak önem kazanmaktadır.

Türk Dünyasında Kültürel Miras Diplomasisi

Türk milletinin kültürel değerlerini Kaplan (1977: 62) Türk dili, Türk edebiyatı, Türk

tarihi, Türk musikisi, Türk plastik sanatları, Türk şehirleri, Türkiye'nin tabii güzellikleri ve servet hazineleri, kültürlü insanlar ile Türklük ve İslamiyet şeklinde sıralamıştır (Karaman ve Arıcı, 2021). Türk dünyasında kültürel miras diplomasisi, ortak tarihsel ve kültürel bağları güçlendirmek, kolektif kimliği pekiştirmek ve uluslararası arenada Türk devletlerinin kültürel varlığını stratejik bir araç olarak konumlandırmak amacıyla yürütülen çok boyutlu diplomatik süreçleri içermektedir. Miras diplomasisi, ulusal ve uluslararası düzeyde yürütülen projeler aracılığıyla, somut ve somut olmayan kültürel miras unsurlarının korunmasını, sürdürülebilir biçimde yönetilmesini ve küresel ölçekte tanıtılmasını hedeflemektedir. Bu çerçevede, kültürel miras diplomasi faaliyetleri, yalnızca ulusal mirasın korunmasına yönelik çalışmalarla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda Türk dünyası ülkeleri arasında kültürel iş birliğini artırarak bölgesel kimlik inşasına da katkıda bulunmaktadır (Akıllı, 2019).

Özellikle Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk Akademisi, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ve UNESCO gibi uluslararası kuruluşlar, Türk dünyasına ait kültürel miras unsurlarının uluslararası kamuoyunda tanıtılması ve korunması noktasında kritik roller üstlenmektedir. Bu kapsamda yürütülen projeler, somut ve somut olmayan kültürel miras unsurlarını kapsayarak geniş bir etkileşim alanı yaratmaktadır. Somut kültürel miras bağlamında, UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dâhil edilen Türk dünyasına ait kültürel alanlar, kültürel diplomasinin önemli araçlarından biri haline gelmiştir. Karaman ve Arıcı (Karaman ve Arıcı, 2021), Türk Dünyası Kültürel Mirası Envanter Çalışması'nı esas alarak (Ed. Yılmaz, 2015), ve buna ilaveten UNESCO dünya miras listesine giren Türk dünyası kültür varlıkları, UNESCO'ya dâhil edilmiş olan ve aday durumda olan Türk dünyasının somut olmayan kültürel miraslar inceleyerek, ilgili çalışmayı detaylı bir şekilde listelemiştir. Çalışmada incelenen somut ve somut olmayan kültürel miraslar, Başta UNESCO olmak üzere Türk Devletleri teşkilatı, TÜRKSOY, Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumlar aracılığı ile korumaya tabii tutulmuştur. Kültürel mirasın korunması ve diplomatik bir araç olarak kullanılması, yumuşak güç kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, Türk dünyasının uluslararası alandaki görünürlüğünü artıran ve bölgesel dayanışmayı güçlendiren bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Kültürel miras diplomasisi, sadece tarihsel ve sanatsal değerlerin korunmasını değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasi ilişkileri de güçlendirmeyi amaçlayan bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Türk dünyasında bu alandaki başarılı uygulama örnekleri, uluslararası ilişkiler ve kültürel diplomasi perspektifinden stratejik bir unsur olarak ele alınmaktadır.

Örnek Vaka Analizi: Kazakistan'ın "Büyük Bozkır Medeniyeti" Projesi ve Kültürel Yansımaları

Kazakistan'ın "Büyük Bozkır Medeniyeti" Projesi, Türk dünyasının tarihsel ve kültürel mirasını yeniden canlandırmayı ve modern bir bağlamda küresel ölçekte tanıtmayı amaçlayan kapsamlı bir girişimdir. Bu proje, Kazakistan'ın kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in vizyoner liderliğiyle şekillenmiş ve özellikle "Büyük Bozkır'ın Manevi Dirilişi" (Nazarbayev, 2018) adlı eserinde ortaya koyduğu fikirlerle temellendirilmiştir. Nazarbayev, bu kitabında, bozkır medeniyetinin tarih boyunca insanlık kültürüne sunduğu katkıları vurgulayarak, Kazak halkının ve geniş Türk dünyasının kimlik bilincini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Proje, arkeolojik buluntulardan dijital antolojilere kadar uzanan çok yönlü bir yaklaşımı benimseyerek, bozkır kültürünün hem yerel hem de evrensel boyutlarını ortaya koymaktadır.

"Büyük Bozkır Medeniyeti" Projesi'nin kültürel yansımaları, evvela Kazakistan'ın tarihsel mirasının yeniden yorumlanması ve bu mirasın modern toplumla buluşturulması üzerinden değerlendirilebilir. Nazarbayev (2018), "Büyük Bozkır'ın Yedi Özelliği" başlıklı makalesinde, bozkır halklarının teknolojik yenilikler, sanatsal biçimleri ve toplumsal düzen konusundaki başarılarını detaylandırmaktadır. Örneğin, atın evcilleştirilmesi ve metal işleme tekniklerinin geliştirilmesi gibi unsurlar, bozkır medeniyetinin dünya tarihindeki yerini güçlendiren somut katkılar olarak öne çıkar (Nazarbayev, 2018, s. 25-38). Bu bağlamda, proje kapsamında başlatılan "Arşiv 2025" ve "Bozkır Halk Bilimi Seçkisi" gibi girişimler, sözlü ve yazılı kültürel mirası dijital ortama aktararak genç nesillere ulaştırmayı amaçlamaktadır (Nazarbayev, 2018).

Kültürel yansımaların bir diğer boyutu, Türk dünyası entegrasyonuna yönelik atılan adımlardır. Nazarbayev'in önerdiği "Başlangıçtan Günümüze Türk Medeniyeti" projesi, Türk halklarının ortak tarihini ve kültürel değerlerini bir araya getirmeyi hedeflerken, Türkistan'ın "Türk Dünyasının Manevi Başkenti" olarak konumlandırılması bu vizyonun somut bir göstergesidir. Türk Konseyi'nin 2021 zirvesinde Türkistan'a bu statünün verilmesi, bölgenin Hoca Ahmet Yesevi gibi manevi önderler

aracılığıyla Türk dünyasındaki birleştirici rolünü pekiştirmiştir (Anadolu Ajansı, 2021). Ayrıca, proje kapsamında gerçekleştirilen uluslararası sergiler ve kongreler, bozkır medeniyetinin evrensel değerlerini dünya kamuoyuna tanıtma misyonunu desteklemektedir.

"Büyük Bozkır Medeniyeti" Projesi'nin Türk dünyasındaki etkileri, yalnızca kültürel mirasın korunması ve tanıtılmasıyla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda kültürel miras diplomasisi ve yumuşak gücün stratejik kullanımı açısından da önemli bir rol oynamaktadır. Kazakistan, bu proje aracılığıyla, Türk halklarının ortak tarihsel ve kültürel değerlerini birleştirici bir unsur olarak öne çıkararak, bölgesel ve küresel ölçekte etki alanını genişletmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, proje, Joseph Nye'ın (1990) tanımladığı yumuşak güç kavramının bir yansıması olarak değerlendirilebilir; zira Kazakistan, askeri veya ekonomik baskı yerine kültürel çekicilik ve ortak değerler üzerinden bir etki yaratma stratejisi izlemektedir (Nye, 1990).

Kültürel miras diplomasisi, Türk dünyasında bir dayanışma platformu oluşturma çabalarının temel taşlarından biridir. "Büyük Bozkır Medeniyeti" Projesi, Türk Devletleri Teşkilatı (eski adıyla Türk Konseyi) gibi oluşumlarla iş birliği içinde, Türk halklarının ortak geçmişini ve kültürel zenginliklerini uluslararası arenada temsil etme misyonunu üstlenmiştir. Örneğin, Türkistan'ın 2021'de "Türk Dünyasının Manevi Başkenti" ilan edilmesi, yalnızca sembolik bir jest değil, aynı zamanda Türk dünyasının birliğini ve manevi mirasını diplomasi sahnesinde güçlendiren stratejik bir hamledir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2021). Nursultan Nazarbayev'in (2018) "Büyük Bozkır'ın Manevi Dirilişi" kitabında vurguladığı gibi, "Türk medeniyetinin kökenlerini ve evrimini anlamak, modern dünyada Türk halklarının birliğini pekiştirecektir" (s. 72). Bu vizyon, kültürel mirasın bir diplomasi aracı olarak kullanımını açıkça ortaya koymaktadır. Proje kapsamında düzenlenen uluslararası sergiler ve dijital platformlar, bozkır kültürünün sanatsal ve teknolojik katkılarını dünya kamuoyuna sunarak Kazakistan'ın küresel imajını güçlendirmektedir. Örneğin, Altın Elbiseli Adam gibi arkeolojik buluntuların uluslararası müzelerde sergilenmesi hem Kazakistan'ın tarihsel derinliğini hem de Türk dünyasının kültürel zenginliğini gözler önüne sermektedir (Celilov 2024). Bu tür girişimler, Kazakistan'ın yumuşak gücünü artırarak, Türk dünyasının diğer üyeleriyle iş birliğini teşvik etmekte ve ortak bir kültürel narrative üzerinden bölgesel liderlik iddiasını desteklemektedir. Nazarbayev'in (2018) ifadesiyle, "kültürel mirasımız, modern dünyanın taleplerine uygun hale getirildiğinde, Türk dünyasının sesi daha gür çıkacaktır" (s. 61). Bu yaklaşım, Kazakistan'ın kültürel diplomasi stratejisinin yalnızca geçmişe saygı duruşu değil, aynı zamanda geleceğe yönelik bir vizyon olduğunu kanıtlamaktadır.

Örnek Vaka Analizi: Kırgızistan'ın Dünya Göçebe Oyunları

Kırgızistan'ın 2014 yılında başlattığı Dünya Göçebe Oyunları (World Nomad Games), Türk dünyasının göçebe mirasını küresel bir platformda sergileyen ve kültürel miras diplomasisi ile yumuşak gücün stratejik birleşimini temsil eden dikkat çekici bir girişimdir. Bu etkinlik, geleneksel sporlar, sanat gösterileri ve kültürel sergiler aracılığıyla Kırgızistan'ın Türk dünyasındaki tarihsel ve manevi rolünü vurgularken, aynı zamanda uluslararası alanda bir çekim merkezi haline gelmesini sağlamaktadır. Göçebe Oyunları, yalnızca bir spor organizasyonu olmanın ötesine geçerek, Türk halklarının ortak mirasını canlandıran ve Kırgızistan'ın ulusal kimliğini küresel ölçekte güçlendiren bir diplomasi aracı olarak işlev görmektedir.

Dünya Göçebe Oyunları, Türk dünyasının göçebe kültürünü temel alan bir kültürel miras diplomasisi örneği olarak öne çıkar. Türk halklarının tarih boyunca bozkır coğrafyasında geliştirdiği göçebe yaşam tarzı, atlı sporlar, geleneksel oyunlar ve toplumsal dayanışma gibi unsurlarla şekillenmiştir. Göçebe Oyunları, bu mirası modern bir bağlamda yeniden canlandırarak Türk dünyası ülkeleri arasında ortak bir kimlik bilinci oluşturmayı hedefler. Etkinlikte yer alan "kökbörü" (buzkaşi), "at

çabı" ve "er eniş" gibi geleneksel sporlar, Türk halklarının ortak geçmişine dair somut birer sembol-dür ve bu unsurlar, Türk dünyasının kültürel birliğini pekiştiren bir diplomasi aracı olarak işlev görür (World Nomad Games Official Report, 2018).

Oyunlar, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) gibi bölgesel oluşumlarla iş birliği içinde düzenlenerek Türk dünyası ülkelerinin katılımını teşvik eder. Örneğin, 2018'de Çolpon-Ata'da gerçekleştirilen üçüncü oyunlara Kazakistan, Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan sporcular ve kültürel temsilciler katılmış, bu da etkinliğin Türk dünyası çapında bir dayanışma platformuna dönüştüğünü göstermiştir (World Nomad Games Official Report, 2018). Türk dünyasının manevi ve tarihsel mirasına vurgu yapan açılış törenleri ve kültürel sergiler, Türk halklarının ortak değerlerini uluslararası izleyicilere sunarak kültürel diplomasinin bir yansıması haline gelmiştir. Köçümkulova'ya göre, "Göçebe Oyunları, Türk dünyasının göçebe mirasını birleştiren bir kültürel köprü olarak, Türk devletleri arasında iş birliğini ve karşılıklı anlayışı güçlendirmiştir" (Köçümkulova, 2020, s. 45). Oyunlar, göçebe kültürünün otantik ve egzotik yönlerini vurgulayarak Türk dünyasının ortak mirasını bir çekim unsuru haline getirir. Örneğin, 2016'da oyunların açılışında sergilenen *Manas* destanından sahneler, Türk dünyasının sözlü geleneğini uluslararası kamuoyuna tanıtmış ve Kırgızistan'ın kültürel imajını güçlendirmiştir. UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer alan *Manas*'ın bu şekilde kullanımı, yumuşak gücün evrensel bir değerle desteklenmiş bir örneğidir (UNESCO, 2015). Küresel ölçekte ise, oyunların uluslararası katılımcılara ve izleyicilere ulaşması, Türk dünyasının mirasını evrensel bir değer olarak sunar. 2018 oyunlarına 82 ülkeden sporcuların katılması ve etkinliklerin dünya çapında milyonlarca kişi tarafından izlenmesi, Türk dünyasının kültürel etkisini artıran bir yumuşak güç dinamiği yaratmıştır (World Nomad Games Official Report, 2018). Ayrıca, Issık Gölü'nün doğal güzellikleriyle çevrili bir bölgede düzenlenen oyunlar, Türk dünyasının ekoturizm potansiyelini öne çıkararak ekonomik bir yumuşak güç unsuru ekler. Ayrıca, oyunların Türk dünyasındaki diğer kültürel projelerle bağlantısı, diplomasi etkisini artırır. Kazakistan'ın "Büyük Bozkır Medeniyeti" projesiyle paralellik gösteren Göçebe Oyunları, Türk dünyasının göçebe mirasını farklı açılardan ele alarak bu girişimleri tamamlayıcı bir rol oynar. Türkistan'ın "Türk Dünyasının Manevi Başkenti" ilan edilmesi gibi sembolik adımlarla birleştiğinde, Göçebe Oyunları, Türk dünyasının kültürel mirasını birleştiren ve diplomasi yoluyla tanıtan bir ağın parçası haline gelir.

Sonuç

Kültürel miras diplomasisi, Türk dünyasının sahip olduğu zengin tarihsel ve kültürel birikimi uluslararası ilişkilerde stratejik bir araç olarak kullanarak hem bölgesel dayanışmayı güçlendirme hem de küresel ölçekte etki yaratma potansiyeline sahip bir yaklaşımdır. Türk dünyası, göçebe yaşam tarzından sanatsal biçimlerine, ortak dil ve tarihsel mirastan manevi değerlere kadar uzanan geniş bir kültürel yelpazeye sahiptir. Bu çalışmada ele alınan kavramsal çerçeve, yumuşak gücün kamu diplomasisi ve kültürel diplomasi ile birleştiği noktada, Türk dünyasının kültürel mirasının yalnızca bir geçmişin yansıması olmaktan öte, modern diplomasi sahnesinde etkili bir enstrüman olarak kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Dünya Göçebe Oyunları gibi girişimler, bu potansiyelin somut birer göstergesi olarak Türk dünyasının birliğini ve küresel çekiciliğini artırma yolunda önemli adımlar atmaktadır.

Türk dünyasında kültürel miras diplomasisinin etkili bir şekilde kullanılması için birkaç stratejik öneri sunulabilir. İlk olarak, Türk Devletleri Teşkilatı gibi mevcut bölgesel platformların, kültürel miras projelerini koordine eden bir merkez haline getirilmesi, üye ülkeler arasında daha sistematik bir iş birliği sağlayabilir. Bu, ortak sergiler, dijital arşivler ve kültürel festivaller gibi etkinliklerin planlı bir şekilde yürütülmesine olanak tanıyarak, Türk dünyasının kültürel mirasını küresel bir marka haline getirebilir. İkinci olarak, dijital teknolojilerin kullanımı teşvik edilmelidir. Türk dünyasının somut ve

soyut mirasını dijital platformlarda erişilebilir kılmak, genç nesillerin bu mirasa ilgisini artırırken, uluslararası kamuoyuna yönelik geniş bir erişim sağlayabilir. Üçüncü olarak, Türk dünyası ülkeleri arasında ortak bir kültürel narrative geliştirilmesi, farklılıkları zenginlik olarak sunan bir yaklaşımı destekleyebilir. Bu narrative, Türk halklarının tarihsel başarılarını ve kültürel katkılarını vurgulayan birleşik bir hikâye sunarak, yumuşak gücün etkisini pekiştirebilir.

Bunun yanı sıra, Türk dünyasının kültürel miras diplomasisi stratejilerinde eğitim ve akademik iş birliğine daha fazla ağırlık verilmesi gerekmektedir. Üniversiteler ve araştırma merkezleri arasında ortak projeler geliştirilmesi, Türk dünyasının kültürel mirasına dair bilimsel çalışmaları artırabilir ve bu mirasın uluslararası akademik çevrelerde tanınırlığını güçlendirebilir. Ayrıca, kültürel mirasın turizmle entegrasyonu, ekonomik bir yumuşak güç boyutu ekleyerek Türk dünyasının küresel çekim gücünü artırabilir. Tarihi şehirlerin, geleneksel sanatların ve doğal güzelliklerin tanıtımı, Türk dünyasını bir turizm destinasyonu olarak konumlandırabilir.

Türk dünyası, kültürel miras diplomasisini etkili bir şekilde kullanarak, hem kendi içinde bir dayanışma kültürü inşa edebilir hem de uluslararası arenada daha görünür ve etkili bir aktör haline gelebilir. Bu süreçte, kültürel mirasın korunması ve tanıtılması kadar, onun modern diplomasi araçlarıyla stratejik bir şekilde kullanımı da kritik önem taşımaktadır. Türk dünyasının ortak mirasını küresel bir değer olarak sunma çabası, yalnızca tarihsel bir mirasın devamlılığını sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda Türk halklarının geleceğe yönelik bir vizyon geliştirmesine katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, kültürel miras diplomasisi, Türk dünyasının yumuşak gücünü artırmanın ve uluslararası alanda hak ettiği yeri almasının anahtarı olarak değerlendirilebilir.

Kültür birliğinin sağlanması ve Türk halkları arasındaki soydaşlık duygusunun güçlenmesiyle, Türk Milletine ait olan bütün değerler, Kırım'dan Kafkasya'ya, Türkiye'den Kazakistan'a kadar bir bayrak gibi dalgalanacaktır.

KAYNAKÇA

Akıllı, E. (2019). *Turksoy,* Turkic Council and Cultural Diplomacy: Transactionalism Revisited. Bilig (91), 1-25. https://doi.org/10.12995/bilig.9101

Anadolu Ajansı. (2021). Kazakistan'ın kadim kenti Türkistan, Türk dünyasının manevi başkenti olmaya hazırlanıyor. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr

Arıkan, M. (2008). Küreselleşme ve Milli Kimlik Açısından Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 8(2), 1-8.

Halaç, H. H., & Bademci, F. (2021). Kültürel Miras: Sistematik Literatür İncelemesi. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 4(2), 172-190.

Can, M. (2009). Kültürel Miras ve Müzecilik. Çalışma Raporu. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Celilov, F. A. (2024). Esik yazısı. Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Eşref Buharalı Özel Sayısı, 533-540. https://doi.org/10.53718/gttad.1574399

Cummings, M. C. (2003). Cultural diplomacy and the United States government: A survey. Washington, DC: Center for Arts and Culture.

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2022). Türkiye'nin yumuşak güç enstrümanı olarak kültürel diplomasi ve iletişim. İstanbul, Türkiye: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.

Dinnie, K. (2010). Nation branding: Concepts, issues, practice. Hoboken, NJ: Taylor and Francis.

Dursun, M. T., & Yaman Selçi, B. (2022). Uluslararası Türk Dünyası Turizm, Ekonomi ve Kültürel Miras Sempozyumu. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 33(2), 161-162. doi:10.17123/atad.1186696

Halaç, H. H., & Bademci, F. (2021). Kültürel miras: Sistematik literatür incelemesi. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 4(2), 172-190.

Karaman, M. H., & Arıcı A. F. (2021). Analysis of Turkey and Kazakhstan mother tongue textbook according to Turkish world cultural elements. Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi(JOSSE), (4)1, 25-41.

Kavak, M., & Düz, B. (2023). Eskişehir. Turist Rehberleri için Anadolu'nun Somut Olmayan Kültürel Mirası, 210-231, Ankara: Detay Yayıncılık.

Kömür, G. (2020). Yumuşak güç unsuru olarak kamu diplomasisi. International Journal of Politics and Security, 2(3), 89-115.

Robinson, A., Arık, K., Köchümkulova, E. & Washington, J. (2023). *Heritage and Identity in the Turkic World: Contemporary Scholarship in Memory of Ilse Laude-Cirtautas (1926–2019)*. Berlin, Boston: De Gruyter. https://doi.org/10.1515/9783110720228

Koyuncu, S. (2022). Türk Kamu Diplomasisi Tarihinde BYEGM'nin Konumu ve Önemi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(3), 922-937. https://doi.org/10.36362/gumus.1067845

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2009). Kültürel miras tanımları ve politikaları. Ankara, Türkiye: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Nazarbayev, N. (2018). Nursultan Nazarbayev: Büyük Bozkır'ın Manevi Dirilişi (L. Bolatova, Ed.). Ankara, Türkiye: Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği & Ahmet Yesevi Üniversitesi.

Nye, J. S. (1990a). Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. New York, NY: Basic Books.

Nye, J. S. (1990b). Soft power. Foreign Policy, 80, 153-171. doi:10.2307/1148580

Özrili, Y. (2023). Türk Dünyasında Müze Diplomasisi: Kültürel Mirasın İnşası ve Uluslararası İlişkilerdeki Rolü. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 23(2), 503-521. https://doi.org/10.32449/egetdid.1325454

Şahiner, A. E. (2024). Kültürel Diplomasi ve Türk Halkbilimi. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 12(39), 66-76. https://doi.org/10.33692/avrasyad.1390858

Türk Devletleri Teşkilatı. (2021). Türkistan'ın Türk dünyasının manevi başkenti olarak ilan edilmesi. Erişim adresi: https://www.turkicstates.org

Uncu, G. (2024). Güvenli Bir Sanat Ekosistemi Oluşturmak: Dijital Sanat Varlıklarını Korumada Blokzinciri'nin Potansiyeli. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 12(3), 1201-1224. https://doi.org/10.19145/e-gifder.1519735

- UNESCO. (2015). Manas Epic inscribed on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Erişim adresi: https://ich.unesco.org

Yağmurlu, A. (2019). Kültürel Diplomasi: Kuram ve Pratikteki Çerçevesi. Selçuk İletişim, 12(2), 1210-1238. https://doi.org/10.18094/josc.596331

Yağmurlu, A. (2020). Dünya Mirası ve Kamu Diplomasisi: Göbekli Tepe Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (49), 46-64.

Yılmaz, M. (Ed.). (2014). Türk dünyası kültürel mirası envanter çalışması. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.

TÜRK DÜNYASINDA ORTAK DİL YA DA ALFABE ARAYIŞLARI

Mesut ŞEN*

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından sonra, beş Türk cumhuriyetinin serbest kalması ile birlikte "Türk dünyasında ortak bir dil geliştirilebilir mi?" sorusu zihinlerde yer etmeye başlamıştır. 90'lı yılların başından itibaren Türkiye'de, özellikle Türk dünyasına ilgi duyan kamuoyu arasında, bu soruya doyurucu bir yanıt aranmaktadır. Türkler arasında ortak bir dil geliştirme konusu Sovyet sonrasında şekillenmiş bir fikir gibi görünmekle birlikte aslında bu konunun izleri 19. yüzyılın son çeyreğine kadar gitmektedir. Yani bu fikir esas itibariyle yeni bir fikir değildir. Tanzimat aydınları arasında dil konusunda yazdığı makalelerle önemli bir yere sahip olan Şemsettin Sami (1850-1904) Türkiye'de bu görüşü ortaya atan ilk Türk aydınıdır.

Şemsettin Sami, *Sabah* gazetesinde yazdığı "Lisân ve Edebiyâtımızın İntihâbı"[1] adlı makalesinde, ilk kez *"Türkçemizin eski ve yeni birçok nev'i olduğu ve lisân-ı edebî olmak üzere bunlardan birinin intihâb ve tercihi iktiza ettiği"* fikrini ortaya atmaktadır. Diğer bir deyişle eski ve yeni Türkçelerden hangisinin Türklerin edebî dili olması gerektiği konusunu gündeme getirmektedir. Ona göre Türkçenin tarihî veya çağdaş şivelerinden sadece biri edebî dil olarak seçilmeli ve bu edebî dil bütün Türklerin ortak dili olmalıdır. Şemsettin Sami yeryüzünde mevcut olan edebî dilleri de iki gruba ayırmaktadır. Birinci grupta Arapça gibi, telaffuzda gittikçe bozulmasına rağmen eski edebî dilini hâlen muhafaza eden diller, ikinci grupta da Fransızca gibi, eski şekli bozuk olmasına rağmen gittikçe düzelen ve bugün mükemmele ulaşmış bir yazı dili hâline gelen diller yer almaktadır. *"Bizim Türkçemiz bu iki lisânın birer misâli oldukları iki takımdan acaba hangisine tâbidir? Arabça gibi vaktiyle fasîh olup da gittikçe bozuluyor mu, yoksa Fransızca gibi, vaktiyle bozuk olup da gittikçe düzeliyor mu?"* sorusunu soran yazar, bu soruya kendisi, *"Eski Türkçemizden kalma numûne ittihâzına şâyân fasîh âsârımız olmadığından bilâtereddüd lisânımızın Arabîye makîs olmadığını söyleyebiliriz."* yanıtını vermektedir. Ancak o, Türkçeyi, Fransızca gibi, gittikçe düzelen diller grubuna da sokmamaktadır. Çünkü, *"Türkçemizi Fransızcaya kıyas edersek, mensûb bulunduğumuz cinsiyyet ve söylediğimiz lisân hakkında bir hak-nâşinâslık etmiş oluruz."* diyen yazar, Türkçenin *"birkaç bin senelik bir lisân"* olarak *"elsine-i Tûrâniyyenin en iyisi ve en esâslısı"* olduğunu ve *"elsine-i Sâmiyyede Arabînin ve elsine-i Aryaniyyede Sansgri lisânının tuttuğu mevki-i mühimmi elsine-i Tûrâniyyede lisân-ı Türkî"*nin tuttuğunu iddia etmektedir. Bu yüzden, *"böyle esâslı ve kadîm bir lisân-ı metîni bozuk Latincenin mechûl ve kaba birkaç lisânın kelimâtıyla karışarak kendine mahsûs bir sûret almasından mütevellid olan Fransızca gibi beş günlük bir lisâna kıyas etmek, cinsiyyet nâmına tenezzüldür… Lâkin her hâlde Türkçeyi bugünkü günde Fransızca gibi iki günlük bir lisâna kıyâs ettirilecek bir hâl-i tedennîde bırakan şey, kendi hâl-i tabiîsi değildir; onu söyleyenlerin, Türklerin, bizim ecdâdımızın ihmâlidir."* Zira, *"zuhûr-ı İslâmdan sonra,*

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi (İstanbul).

1 Şemsettin Sami, "Lisân ve Edebiyâtımızın İntihâbı", *Sabah,* 10 Ağustos 1314/22 Ağustos 1898, 3-4.

Fârisînin olduğu gibi, Türkçenin dahi eski âsârına küfürâmiz şeyler nazarıyla bakılarak, muhâfazalarına değil, ihmâllerine çalışılmıştır."

Şemsettin Sami'ye göre, Uygur Türkçesi ile yazılmış ürünler *"diğer hiçbir lisânla karışık olmayıp sırf Türkçe yazılmış ve binâenaleyh pek büyük bir kıymet-i edebiyye ve târihiyyeyi hâiz bulunmuş olan eski âsâr"*dır. Ne var ki, Uygur Türkçesi *"muharrer bulundukları hatla beraber atılıp bir daha ele alınmadı ve aranmadı. Sonra dahi lisânın terakkîsine medâr olacak bir hizmette bulunulmadı.*" Bu yüzden Türkçe *"fesâhatini kaybedip, şimdi yeniden düzelmeğe muhtâc"* bir dil görünümündedir ve derece olarak *"terakkî"* etmemiş, aksine *"tedennî"* etmiştir. Artık, *"Adriyatik sâhilinden Çin'in vasatlarına ve Amu ırmağı menâbiiyle Bahr-i Mütecemmid-i Şimâlî sevâhiline dek küre-i arzın vâsi memâlikinde bulunan Türklerin cümlesi tarafından lisân-ı edebî-yi müşterek ittihâz olunabilecek bir Eski Türkçemiz yoktur… Bugün Memâlik-i Osmâniyye'de, Kırım ve Kazan'da, Türkistân'da, Sibirya'da velhâsıl Türkçe söylenilen her memlekette başka bir Türkçe söylenmektedir ve bu memâlikten her birinin ahâlisi söylediği lisânı"* yazmaktadır. Bu lisanlar tek bir edebî dil altında birleştirilemezse ileride *"lisân-ı Türkî", "elsine-i Türkiyye"*ye dönüşecektir, bu da millî menfaatlerimizin yararına olmayacaktır. Şemsettin Sami bu görüşüyle, sanki, günümüzde, bilhassa Batılı Türkologlarca, Türk dilinin şive ve lehçelerinden her birinin ayrı birer müstakil dil olduğunu belirtmek maksadıyla yaygın olarak kullanılan *Turkic languages* 'Türkî diller veya Türk dilleri' tâbirine o günden işaret etmektedir.

Şemsettin Sami, söz konusu makalesinde, İstanbul Türkçesini bugünkü durumda *"küre-i arzın üzerinde söylenilen Türkçelerin en güzeli, en şîrîni, en latîfi"* olarak görmesine karşın, ona mevcut Türkçelerin *"en doğrusu ve en fasîhidir demekten"* uzak durmaktadır. Çünkü yazara göre İstanbul Türkçesinin de kendisi zaten böyle bir iddiayı tekzibe hazırdır. İstanbul Türkçesi hakkında, *"İstanbul Türkçesi bütün Türkçelerin en zarîfidir; lâkin esâsından en ziyâde ayrılanı ve en galatı da İstanbul Türkçesi olduğu unutulmamalıdır.*" görüşüne sahiptir.

Diller hakkında *"her lisânın bir vatan-ı aslîsi vardır, ki en fasîhi orada söylenilenidir"* fikrine sahip olan Şemsettin Sami, bu fikir doğrultusunda *"Türkçenin vatan-ı aslîsi de Türkistân'dır"* yargısına ulaşmaktadır. Ona göre, Anadolu, Rumeli ve İstanbul'a gelen Türkler bu bölgelerde Türkçe bilmeyen başka kavimlerle karıştıklarından ve bu kavimlere mensup kişiler Türkçeyi hakkıyla asıl şivesine göre konuşamadıklarından *"bunların galat şive ve telâffuzları mürûr-ı zamânla Türklere, daha doğrusu Türkleşmiş olan efrâd-ı muhtelifeye sirayet etmekle, bundan şimdiki İstanbul Türkçesi tevellüd etmiştir.*" Şu hâlde yazara göre İstanbul Türkçesi, Türklerin ata yurdunda, yani Türkistan'da konuşulmadığı için Türkçenin en galat şivedir; üstelik o, asıl Türklerin dilinden değil, Osmanlı ülkesinde Türklerle karışmış çeşitli kavimlere mensup fertlerin konuşmalarından sirayet ederek ortaya çıkmış bir şivedir.

Şemsettin Sami, 19. yüzyılda hâlen Orta Asya'daki Türklerin yazı dili olan Çağatay Türkçesinin Türklerin bozulmamış hakikî dili olduğu görüşünü ilk kez 1881 yılında *Hafta* dergisinde çıkardığı "Lisân-ı Türkî (Osmânî)" [2] adlı ünlü makalesinde dile getirmiştir. Yazar benzer görüşlerini daha sonra da 1901 yılında neşrettiği *Kamûs-ı Türkî* adlı sözlüğünde yer alan "İfade-i Merâm"[3] başlıklı ön sözde ileri sürmektedir. Şemsettin Sami bu iki yazısında özellikle 20. yüzyılın başlarında, Türkçenin biri doğuda ve biri de batıda bulunan iki büyük şubesine Çağatayca ve Osmanlıca denmesinin yanlışlığı üzerinde durmakta ve Çağatay Türkçesine Doğu Türkçesi, Osmanlı Türkçesine de Batı Türkçesi adının verilmesini önermektedir. Ancak yazar, "Lisân-ı Türkî (Osmânî)" adlı makalede, Çağatay Türkçesini, Türkçenin *"lisân-ı aslî"*si olarak görürken, "İfade-i Merâm" adlı ön sözde ise Çağatay Türkçesini *"hâl-i aslîsinde kalmış"* şive olarak görmeyi tercih etmektedir. Tabiî Osmanlı Türkçesi, *"ziyâde tebeddül ve tegayyür etmiş"* şive olma özelliğini yazarın son yazısında da korumaktadır.

2 Şemsettin Sami, "Lisân-ı Türkî (Osmânî)", *Hafta,* cilt 1, sayı 12 (10 Zilhicce 1298): 177-181.

3 Şemsettin Sami, "İfade-i Meram", *Kamûs-ı Türkî* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317), 3-9.

Şemsettin Sami, bilhassa "İfade-i Merâm"da, 1898 yılında *Sabah* gazetesinde yayımladığı "Lisân ve Edebiyâtımızın İntihâbı" adlı makalesinde ileri sürdüğü görüş doğrultusunda, Osmanlı Türkçesinin Çağatay Türkçesine nispetle daha *"şîve-i telâffuz ve ifâde cihetince pek çok zarâfet ve letâfet peydâ etmiş"* olmasının sebebini, *"Arabî ve Fârisîden ve Rumca ve İtalyanca gibi elsine-i ecnebiyyeden lisânların şîvesine tebâiyyetle, şîve-i asliyye-i Türkiyyesinden bir dereceye kadar ayrılmış"* olmasına bağlamaktadır. Yani yazar, Batı Türkçesinin Arapça, Farsça, Rumca ve İtalyanca gibi yabancı dillerin şive özelliklerinden etkilendiği, dolayısıyla da Doğu Türkçesine göre daha zarif ve latif bir dil hâline geldiği iddiasını bu yazısında da sürdürmektedir.

Yine bu yazısında önceki görüşlerinin paralelinde, *"Şark Türkçesiyle Garb Türkçesi arasındaki fark, zannolunduğu gibi, İtalyanca ile Latince veya İspanyolca ile Fransızca arasındaki fark kadar, yani bu iki Türkçeden her birini diğerinden büsbütün ayrı ve kendi başına bir lisân addettirecek derecede olmayıp, bu fark ancak şimâlî ile cenûbî Almanca veya Toskana İtalyancası ile Napolitan İtalyancası, yâhûd Mısır Arabcası ile Mağrib Arabcası arasındaki fark derecesindedir ve Şark Türkçesiyle Garb Türkçesi bir tek lisândır, ikisi de Türkçedir."* diyen yazar, bu hakikate rağmen, yedi sekiz yüzyıldan beri iki taraf ediplerinin yakınlaşma ve birleşme yerine, uzaklaşma ve ayrılmaya çalışmaları, her iki tarafın imla, yazı ve anlatımda tamamen ayrı birer yol ve usul ittihaz etmeleri, birbirinden büsbütün bihaber bulunmaları, kısacası sekiz yüz senelik ihmal, kayıtsızlık ve cehalet sonucu, Türkçenin bu iki şubesinin ilk bakışta iki ayrı dil gibi görünmesine sebep olduğunu, ancak bu şubelerin ikisi de hakkıyla incelenip araştırıldığı ve *"itibârî ve gayr-ı tabiî olan imlâ farkı dahi bertaraf"* edildiği takdirde, ikisinin bir lisan olduğunun açığa çıkacağını ifade etmektedir.

Yazara göre, Türkçenin bu iki şubesinden acaba *"hangisi ziyade tebeddül ve tegayyür etmiş ve hangisi hâl-i aslîsinde kalmıştır"* sorusunun yanıtını, konu ile ilgili biraz araştırma yapıldığında açıkça vermek mümkündür: *"Şark Türkçesi hemen eski hâlinde sebât ve devam etmiş ve bizim Garb Türkçemiz ise karndan karna küllî tebeddülâta uğrayıp, nihâyet şimdiki hâli kesbetmiştir."*

"İmdi, sırf bizim tarafa âit olan tebeddüle terakkî mi yoksa tedennî mi diyeceğiz?" sorusuna ise yazar şu yanıtı vermektedir: *"Bu suâle verilecek cevâb ise ne sırf müsbet ne de sırf menfîdir. Bu tebeddülde lisânımız min-cihetin terakkî ve min-cihetin tedennî etmiştir. Gerek telâffuzda ve gerek sûret-i ifâdede kesbettiği zarâfet ve Arabî ve Fârisî ile elsine-i sâireden aldığı hesâbsız kelimelerle kazandığı vüs'at şübhesiz bir terakkîdir; lâkin elsine-i Tûrâniyyenin kaide-i umûmiyye-i esâsiyyesi olan âhenge tebâiyyeti bir dereceye kadar kaybedip bu âhenge aslâ uymaz kelimeler ve tâbirler peydâ etmesi ve hâlis Türkçe olan binlerce kelimeleri gûşe-i nisyânda bırakıp, elsine-i sâireye arz-ı iftikarla, âdeta bir elsine türlüsü hâline geçmesi de elbette bir tedennîdir. Hulâsaten diyebiliriz ki, Şark Türkçesi telâffuzca ve sûret-i ifâdece biraz daha kaba ve bizim Garb Türkçemiz ise çok daha zarîftir; lâkin kaideten ve esâsen Şark Türkçesi doğru ve bizimki ise galattır. Arabî ve Fârisî ile elsine-i ecnebiyyeden aldığı kelimât ve ıstılahât sâyesinde bizim Garb Türkçemiz daha vâsi ise de, sırf Türkçe kelimât ve tâbirâta gelince, Çağatayca bizimkinden çok daha zengindir."*

Şemsettin Sami'nin yazılarında devamlı surette dile getirdiği bir diğer kayda değer görüşü de şudur: Doğu Türkçesi, *"telâffuzca ve sûret-i ifâdece"* Batı Türkçesine göre kaba görünse de, *"kaideten ve esâsen"* daha doğrudur. Batı Türkçesi ise aslından uzaklaşmış olduğu için *"galat"* bir şivedir. Osmanlı sözlük biliminde *galat* kelimesi, yabancı dillerden, bilhassa Arapça ve Farsçadan, şekil ve anlam bakımından yanlış olarak dilimize girmiş kelime ve kelime gruplarını tanımlamak için kullanıldığı hâlde, Şemsettin Sami bu kavramın kapsamını daha da genişleterek onu Türkçe kökenli kelimelere de uygulamaktadır. Çünkü yazar, Orta Asya'da kullanılmakta olan Çağatay Türkçesini aslını hâlen devam ettiren Türk dili olarak gördüğü için söz konusu Türkçeyi esas alarak Osmanlı Türkçesindeki bazı kelimelerde görülen farklı yazılış ve söyleyişleri galat saymaktadır.

Şemsettin Sami, ön sözde son olarak Çağatay Türkçesi ile Osmanlı Türkçesini karşılaştırmakta ve ulaştığı sonuçları dört maddede toplamaktadır:

1. Her iki şivenin grameri esasen müşterektir, aralarındaki fark bu iki şivenin ayrı ayrı iki lisan olmasını icap ettirecek seviyede değildir.

2. Her iki şivenin imla ve telaffuz özellikleri bir tarafa bırakıldığında, sahip oldukları kelimelerin üçte ikisinden fazlası ikisi arasında müşterektir; bu da onların bir lisan olduklarını göstermektedir.

3. Çağatay Türkçesinde bulduğumuz birçok hâlis Türkçe kelime, artık İstanbul'da kullanılmasa da, tamamıyla meçhulümüz değildir. Bunlardan bazıları düne gelinceye kadar eski şair ve ediplerimizin eserlerinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu kelimeler edebî dilimize dâhildir. Yine Çağatay Türkçesinde geçen bazı kelimelere de Anadolu ağızlarında tesadüf edilmektedir. Çağatay Türkçesinde bir miktar kelime vardır ki onlar Osmanlılarca hiç kullanılmamaktadır. Osmanlılar bu kelimelerin yerine, onların Türkçe eş anlamlılarını veya Arapça, Farsça ve diğer yabancı dillerden alınan karşılıklarını kullanmaktadırlar. Osmanlı Türkçesinde hiç bulunmadığı hâlde, Çağatay Türkçesinde geçen kelimelerin Türkçeliği söz götürmez olduğundan, bu kelimelere Çağatayca adını vermek hatadır; bunlar hâlis ve sâfî Türkçe kelimelerdir. Bizce ihmal olunup unutuldukları hâlde doğudaki soydaşlarımız tarafından, yani Türkçenin beşiği ve asıl mahalli olan Türkistan'da saklanmış durumdadır. Bu kelimelerin Osmanlılarca da kullanılarak ihya edilmesi ve dilimizin bir kat daha genişleyip zenginleşmesi her hamiyet sahibinin arzu edeceği bir iştir.

4. Batı Türkçesinde doğudaki soydaşlarımızın anlayamadığı birçok kelime bulunmaktadır. Bunların çoğu yabancı dillerden alınmadır, bazıları da konuşma dilinde kullanılan yeni kelimelerdir.

Şemsettin Sami, en büyük emelinin Osmanlılarca ihmal olunarak unutulan, ancak Doğu Türkçesinde kullanılmakta olan hâlis Türkçe kelimelerin, özellikle bunlardan lüzumlu ve değerli olanlarının toplanması, ihya edilmesi ve yaygınlaştırılmasına hizmet etmek olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu kelimeleri Arapça ve Farsçanın tumturaklı sözlerine tercih edecek kalbi kavmiyet sevgisi ile dolu kişilerin henüz pek az olması ve ekseriyetinin de bu fikre muhalif bulunması sebebiyle mevcut şartların bu hizmetten kendisini mahrum bırakmaya mecbur ettiğini de söylemektedir.

Şemsettin Sami yazılarında ortaya attığı fikirleriyle aslında, Türk aydınları arasında ilk kez "dil planlaması" ya da "dil mühendisliği" adını verebileceğimiz bir tür dile müdahale yöntemi önermektedir diyebiliriz. Çünkü bu teklif, hem Çağatay Türkçesini, hem de Osmanlı Türkçesini terk ederek onların yerine üçüncü bir dil ihdas etmek anlamına gelmektedir. Mamafih Şemsettin Sami daha sonraki yazılarında bu görüşünden vazgeçer. Ömrünün son senelerinde yazdığı yazılarında Osmanlı Türkçesinin yabancı kelimelerden mümkün olabildiğince arındırılarak dile sadelik kazandırılmasını, yabancı kelimelerin kaldırılmasıyla doğacak boşluğun Çağatay Türkçesinde, eski metinlerde ve Anadolu ağızlarında bulunan Türkçe kökenli kelimelerle giderilmesini teklif etmektedir. O, Çağatay Türkçesine göre *"galat"* şive olduğunu iddia ettiği Osmanlı (İstanbul) Türkçesinin ileride bütün Türklerin edebî dili hâline geleceğini de öngörmektedir.

Şemsettin Sami ile paralel bir zamanda ortak dil teklifinde bulunan yazarlardan biri de İsmail Gaspıralı (1851-1914)'dır. O da ortak dil hakkındaki görüşlerini "dilde, fikirde, işte, birlik" şeklinde simgeleştirmiştir. Gaspıralı da Çağatay Türkçesi ile Osmanlı Türkçesinin birleştirilmesini, özellikle İstanbul Türkçesine yakın bir yazı dili oluşturulmasını önermektedir.[4]

İsmail Gaspıralı, Moskova'daki askerî lisede okurken Türk ve Müslüman olduğu, yani Rus ve Hıristiyan olmadığı için kendisine karşı ayrımcılık yapılması üzerine askerî okulu 1867 yılında terk etmiş ve daha sonra Rus gazetelerinde yazarlık yapmaya başlamış bir Kırım Tatarı idi. Bu dönemde

4 (Korkmaz 1996, 190-191; Akpınar 2001, 385-408; Akpınar 2005, 52-57)

"Rusya Müslümanları" üzerine yazdığı yazılarla dikkati çekmişti.[5] İsmail Gaspıralı bu yazılarında Rusya'da on milyon civarında Türk ve Tatar vardır, bunların dili birdir, on milyon Türk ve Tatar Rusya'da kuvvetli bir unsurdur tezini işlemektedir. İsmail Gaspıralı daha sonra 1883 yılında *Tercümân* adında kendi gazetesini de çıkarmaya başlar. Zeki Velidi Togan *Tercümân* gazetesinin bütün Rusya Türklüğünde takip edildiğini söylemektedir. Togan'ın Başkurdistan'daki amca ve dayısı dahi gazeteyi sıkı bir şekilde takip etmektedir. Kendisi bizzat bunun tanığıdır. Zeki Velidi Togan'a göre İsmail Gaspıralı'nın amacı Tatar Türkçesi ile Osmanlı Türkçesini Kırım Tatarcasında birleştirmekti. Gaspıralı'ya göre Kırım Tatarcası iki şivenin tam ortasında durmaktaydı. Böylelikle bütün Türk dünyasına hitap edebilecek ortak bir dil oluşturulabilecekti. Zeki Velidi Togan Gaspıralı'nın bu ortak dil görüşünü ütopyadan ibaret görmektedir.[6]

İsmail Gaspıralı *Tercümân*'da yayımladığı "Lisân-ı Türkî Şîveleri"[7] adlı yazısında, *"Osmanlı şîve-i Türkîsi ziyâde işlenmiş ve edebiyyât-ı gayrîlere göre zengîn ve ilerlemiş olduğundan, akvâm-ı Türkî beyninde meydân alacağını zannedenler bar* [var] *ise de biz bu zanda değiliz; çünki Osmânlı şîvesi hâs Türkîden ziyâde uzaklaşmıştır ve kavmî lügatleri terk edip Arabî ve Fârisî ve gayrî dillerden gayet çok kelimeler kabûl edip şîvelerin en gücü ve kavmî dilin ögey* [üvey] *oğlu olmuştur. Kavmî olmayan dil, öz dâiresinin hâricine geçemez. Zannımıza göre Osmânlı şîvesi kavmî bir lisân değil, divânhâneler ve me'mûrlar şîvesidir."* diyerek Tanzimat Dönemi'nde başlayan Osmanlı Türkçesi galat bir dil midir sorusuna yanıt arayan tartışmalara başka bir cepheden katılmaktadır. Ona göre Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça başta olmak üzere yabancı dillerden çok fazla sözcük aldığı için *"kavmî dilin üvey oğlu"* hâline gelmiştir. Yani Türk kavmine ait bir dil olma niteliğini yitirmiştir. Osmanlı Türkçesi *"öyle bir şîvedir ki Kâşgarlı bir Tatar için ne kadar güç ve çetin ise, Anadolulu kaba bir Türk için dahi belki şu kadar güçtür."* Bu nedenle Osmanlı Türkçesi *"anadan öğrenilmez"*, Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere *"üç dilin tahsiline"* ve bu üç dilin birbiriyle karıştırılmasına *"muhtaçtır."*

İsmail Gaspıralı, Türkçenin arılaştırılmasına taraftardır ama harflerin ıslahı sorununda Namık Kemal gibi düşünmekte, harflerin değiştirilmesine de birleştirilmeden ayrı ayrı yazılmasına da karşı çıkmaktadır. Ancak ünlüleri göstermek için bir iki harf eklenmesinde sakınca yoktur. İster Fars olsun ister Türk olsun Müslüman çocuğu Arapça okumaya, Kur'an okumaya mecburdur. O, *Tercümân*'da yayımladığı "Islâh-ı Hurûf"[8] adlı makalesinde şöyle demektedir: *"Bu aralık İstanbul'da, Kazan'da hurûfât ıslâhı mes'elesi ile uğraşıyorlar. Fikr-i âcizeye göre, bu işin vakti daha gelmemiştir. Ehl-i İslâm'ın geri kalmasına hurûfâtın çetinliği, ağırlığı ve Türkçeye pek muvâfık olmadığı gösteriliyor. Bizce bu eski fikir klişedir. Evvelâ, cüz'î tagayyür, küllî ihtilâf çıkaracağı mülâhaza edilmeli. Çünki âlem-i İslâm yaki* [ya da] *Türk âlemi, İstanbul ve Kazan ile mahdûd değildir. Sâniyen, tekrâr edelim, bizim elifbâdan yengil* [hafif] *olmayan İngiliz elifbâsı, İngilizlerin te'âlîsine mânî olmadı. Bizim elifbâdan yüz mertebe daha güç olan Yapon* [Japon] *hattı Yaponya'nın terakkîsini seddedemedi. Türk lisânı için bir ya iki hurûf koşmaya* [eklemeye] *ihtiyâc vardır. Buna efkâr-ı umûmiyye mânî olmaz… Türkî kırâ'atin teshili için imlâ usûlü tebdîlen meselâ* بدن (beden) *kelimesi* بە دن *sûretinde,* بیلندی (bilindi) *kelimesi* بیلیندی *sûretinde yazılmasında ziyân görmeyiz. Unutulmamalıdır ki Müslümân çocuğu Fars olsun, Türk olsun Arapça okumağa, kırâ'at-ı Kur'ân'a mecbûrdur. Binâenaleyh Arabî ve millî kırâ'atlerin arasını çok açmağa gelmez."*

Tabii, imla sorununda, Tanzimat aydınları gibi İsmail Gaspıralı da imlanın ıslaha muhtaç olduğunu düşünmektedir. *Tercümân*'da neşrettiği "İmla Mes'elesi"[9] adlı yazısında, *"Bugün Türk dili nâmı altında yüzlerce şîve olduğu gibi, usûl-i imlâmız da karmakarışıktır. Bu husûsta son zamânlarda birçok*

5 (Akpınar 2004, 77-117)

6 (Togan 1981, 559)

7 İsmail Gaspıralı, *Tercümân,* sayı 14, 19 Şaban 1305 / 18 Aprel 1888; (Akpınar 2008, 27-30)

8 İsmail Gaspıralı, *Tercümân,* sayı 23, 29 C. Âhir 1330 / 1 İyun 1912; (Akpınar 2008, 171-172)

9 İsmail Gaspıralı, *Tercümân,* sayı 66, 25 R. Ahir 1331 / 21 Mart 1913; (Akpınar 2008, 172-177)

lâyihalar yazılmış ise de bugüne kadar ma'atteessüf hiçbiri mevki-i icrâya koyulmayıp kalmıştır. Hâlbuki lisânın ıslâhı imlânın ıslâhına muhtâcdır. Umûmî edebî lisânın meydâna gelmesi de şübhesiz o lisânın her yerde bir imlâ ile yazılmasına mütevakkıftır. Eğer şimdiye kadar olduğu gibi herkes kendi keyfince bir lisân, her muharrir kendine mahsûs bir imlâ kullanırsa ne dilimiz ne imlâmız ıslâh olunmayacaktır." İsmail Gaspıralı imla sorununa çözüm için getirdiği öneri, yukarıdaki makalesinde belirttiğimiz gibi, ünlüleri gösteren harflerin imlada kullanılmasından ibarettir. Örneğin, جوز ديركى "ceviz direği"ni جه ويز ديره كى biçiminde yazmak gibi. Tabii İsmail Gaspıralı, *beden* ve *cevz* gibi bazı Arapça ve Farsça sözcüklerin de aralarına ünlüleri belirten harfler getirerek eski imladan farklı olarak yazılmalarını, belki farkında olmadan, uygun görmüş olmaktadır.

Tanzimat aydınları arasında, Çağatay Türkçesi hakkındaki ilginç görüşleriyle, kendisinden sonraki aydınlar üzerinde en fazla tesir bırakan kişi hiç şüphesiz Şemsettin Sami'dir. Onun bilhassa dilde sadeleşmeye gidilerek ödünç kelimelerin yerine Çağatay Türkçesinden kelime alınması görüşü, 1908 yılından itibaren faaliyet gösteren Türk Derneğinin 1909 yılında çıkarmağa başladığı *Türk Derneği* isimli dergide yazan bazı yazarların da dayanağı olmuştur. Hattâ Türk Derneğinin bir kısım üyeleri daha da ileri giderek "dilde tasfiyecilik" adı altında Türkçenin bütün yabancı kelimelerden arındırılması gerektiği tezini de ortaya atmışlardır. 1911 yılında *Genç Kalemler* dergisinde başlayan Yeni Lisân hareketi ise dilde tasfiyeciliğe gidilmesine ve bu maksatla Çağatay Türkçesinden kelime alınmasına karşı çıkar. *Genç Kalemler*'de çıkan "Yeni Lisân"[10] adlı yazısında Ömer Seyfeddîn (1884-1920) dilde tasfiye isteyenleri, özellikle ödünç kelimelerin yerine Çağatay Türkçesinden kelime alınmasını önerenleri şiddetle eleştirmektedir: *"Tasfiye. Bunu nasıl yapmalı? Dernek'in arkasına takılıp akîm bir irticaa doğru, Buhâra-yı Şerif'teki henüz mebnâî bir hayat süren, müthiş bir vukufsuzluğun, korkunç bir taassubun karanlıkları içinde uyuyan bundan bir düzine asır evvelki günleri yaşayan kavimdaşlarımızın yanına mı gidelim? Bu bir intihardır. Bu seri ateşli toplarımızı, makineli tüfeklerimizi bırakıp yerlerine, düşmanlarımız gelince -kavimdaşlarımız gibi- üzerlerine atacağımız suları kaynatmağa mahsus çay semaverleri koymağa benzer. Hayır, beş asırdan beri konuştuğumuz kelimeleri, me'nus denilen Arabî ve Fârisî kelimeleri mümkün değil terk edemeyiz. Hele aruzu atıp Mehmed Emin Beyin hecâî vezinlerini hiçbir şair kabul edemez. Konuştuğumuz lisân, İstanbul Türkçesi en tabiî bir lisândır. Klişe olmuş terkiplerden başka lüzumsuz zînetler asla mükâlememize girmez. Yazı lisânıyla, konuşmak lisânını birleştirirsek edebiyâtımızı ihya yahut icat etmiş olacağız. Maharetimizi, san'atımızı, zekâmızı yalnız beş on kişilik bir edip kümesi takdir etmeyecek, karşımızda anlayan, takdir eden, alkışlayan ve mükâfatını veren bir ekseriyet bulunacak."*

Cumhuriyet Döneminde, Dil Devrimi kapsamında, Türkçedeki ödünç kelimelerin tasfiyesi ve yerlerine Çağatay Türkçesinden Türkiye Türkçesine kelime alınması meselesi tekrar gündeme gelir. Sonuçta Türk Dil Kurumunun öncülüğünde yapılan çalışmalarda Çağatay Türkçesinden ve bazı çağdaş şivelerden elde edilen birçok kelime, Türkiye Türkçesinin söz varlığında yerini alır. Bütün bu faaliyetler devam ederken bazı Türk aydınlarının Çağatay Türkçesine olan bakışında Tanzimat Döneminden 1940'lı yıllara kadar önemli ölçüde bir değişiklik olmadığının görülmesi kayda değerdir. Çağatay Türkçesi, Tanzimat Döneminde edindiği "asıl Türk dili" olma unvanını Cumhuriyet Döneminin ilk yirmi beş yılında da zımnen korumuştur diyebiliriz. Çünkü Türk dilinin Kök Türk, Uygur, Hakaniye sahasına ait ürünleri gün yüzüne çıkmış olmasına rağmen, Çağatay Türkçesi, 1930'lu ve 40'lı yıllarda da Türk dilinin asıl kaynağı olarak görülmeğe devam etmiştir. Meselâ bu dönemin edebiyat tarihçilerinden Agâh Sırrı Levend (1894-1978)'e göre, Çağatay Türkçesi Türkiye Türkçesinin zengin ve geniş bir kaynağıdır: *"Çağatayca düşmanlığını bir yana bırakmalıdır. Doğu Türkçesi bizim için zengin ve geniş bir kaynaktır. Bu kaynaktan yararlanmak gereği, bizden öncekilerin ortaya koyduğu, hele*

10 (Parlatır ve Çetin 1999, 78)

Şemsettin Sami'nin ısrarla üzerinde durduğu gerçeklerden biridir. İşimize yarayan kelimeleri oradan almaktan daha doğal bir şey olamaz. Hattâ amacı belirtmeğe daha elverişli bulursak, başka Türk diyalektlerinden de yararlanabiliriz. Bugün uzuv yerine organ, inzibat yerine disiplin kelimelerini, daha güzel Türkçe karşılığı bulununcaya dek nasıl kullanıyorsak, kongre yerine kurultay, nizamname yerine de tüzük kelimelerini aynı bicimde kullanmaktayız. Şimdi uyumsuz ve ağır sanılan kelimeler, kullanıla kullanıla elbet yumuşayacaktır. Bu arada ağır olan kelimeleri de dil kendiliğinden atacaktır."[11]

Çağatay Türkçesi 15. ve 16. yüzyıllarda, Orta Asya'da, Ali Şir Nevai, Hüseyin Baykara, Babür gibi şahsiyetler eliyle bilhassa saray muhitinde inkişaf etmiş, 17. yüzyıldan sonra gerileme dönemine girse de, 20. yüzyıla kadar bütün Orta Asya'da tek yazı dili olarak kullanılmış, Türk dilinin ifade gücü çok yüksek tarihî şivelerinden biridir. Ancak Çağatay Türkçesinin en zirvede olduğu dönemlerde bile yer yer Osmanlı Türkçesinin etkisi altında kalmış olması dikkat çekicidir. Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserler incelendiğinde, bu eserlerde Osmanlı Türkçesine ait birçok dil özelliğine rastlamak mümkündür. Bilim adamları bu etkilenmeye genellikle "Oğuzcalaşma" adını vermektedirler. Hâlbuki aynı dönemlerde, Osmanlı devletinde, bilhassa Ali Şir Nevai'nin eserlerinin büyük rağbet görmesine, söz konusu eserlerin Osmanlı aydınlarınca rahatlıkla okunup anlaşılması için sözlükler hazırlanmasına, hattâ bazı Osmanlı şairlerinin Çağatay şairlerine nazire olarak Çağatay Türkçesi ile şiir denemelerinde bulunmasına karşın,[12] Çağatay Türkçesinin dil özellikleri Osmanlı Türkçesine etki etmemiştir. Yani Çağatay Türkçesinde görülen "Oğuzcalaşma"ya karşılık, Osmanlı Türkçesinde "Çağataycalaşma" hâdisesi ortaya çıkmamıştır. 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı aydınlarının zihinlerinde Çağatay Türkçesinin Türk dilinin aslı olduğuna dair bir kavramın var olduğundan söz etmek de mümkün değildir. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Çağatay Türkçesi, Tanzimat aydınlarının karşısına birdenbire "asıl Türk dili" olduğu iddiasıyla çıkarılmış ve bu iddia, ilginçtir ki, aydınlarca ciddi bir itirazla karşılanmadan benimsenmiştir. Diğer taraftan Çağatay Türkçesi Osmanlı devletinde gördüğü itibarı 20. yüzyılın başlarından itibaren Orta Asya'da, yani asıl vatanında bulamamaya başlamıştır. Çağatay Türkçesi, Rus Türkologların da göz ardı edilemeyecek katkılarıyla, Türkistan'daki bazı "ceditçi" aydınların eskiden kalma bir dil olduğu, konuşma dili ile uyum sağlamadığı türünde ortaya attıkları tezlerle, yani tam da Tanzimat aydınlarının Osmanlı Türkçesi için öne sürdükleri gerekçelere benzer iddialarla, asıl vatanından dışlanmaya çalışılmıştır. Bir anlamda Çağatay Türkçesinin asıl vatanındaki konumu da Osmanlı Türkçesinden pek farklı olmamıştır. Nihayet Abdurrauf Fıtrat, Abdülhamid Süleyman [Çolpan] gibi milliyetçi aydınların öncülüğünde oluşturulan "Çağatay Birliği" adlı karşı hareketin gayretlerine karşın, yazı dili ile konuşma dili arasındaki farkların kaldırılması, yazı dilinin mahallî unsurlara dayanması gerektiği görüşünün hâkim olması sonucunda, Çağatay Türkçesi yerini Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleri gibi birkaç yeni şiveye bırakmıştır. Yani daha açık söylemek gerekirse Çağatay Türkçesinin ortadan kaldırılmasıyla Orta Asya'daki dil birliği de sona ermiştir. Sovyetler Birliği döneminde Türk şivelerinden yeni yeni standart diller ortaya çıkmıştır. Bu durum günümüzde ortak bir dil oluşturmayı daha da olanaksız hâle getirmektedir.

Bu yeni durum, Türk dünyasında iletişimi sağlayacak ortak bir dilin geliştirilmesini olanaksız hâle getirmiş ise de acaba Türkler arasında hiç olmazsa ortak bir alfabe geliştirilmesine yol açabilir mi sorusunu akla getirmiştir. Nitekim Türk Akademisi ve Türk Dil Kurumu öncülüğünde, Türk cumhuriyetlerinden seçilmiş uzmanların da temsilci olarak katıldığı Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu birkaç kez bu konuyu görüşmek üzere bir araya gelmiştir. Nihayet 9-11 Eylül 2024 tarihleri arasında, Bakü'de yapılan toplantılar sonunda, "34 harfli ortak Türk alfabesi" Türk devletlerinin resmi üyelerince kabul edilmiştir. Türk dünyasının resmi temsilcilerinin ortak Türk alfabesi konusunda uzlaşıya varmaları elbette sevindirici bir haberdir. Ancak gerek görsel gerek yazılı basında ve gerekse sosyal

11 (Levend 1972, 457-458)

12 (Sertkaya 1970, 18: 133-138; 1971, 19: 171-184; 1973, 20: 157-184; 1977, 22: 169-189)

paylaşım sitelerinde ortak Türk alfabesi hakkında toplumun yanlış bilgilendirilmekte olduğu gözlenmektedir. Konu, kamuoyunda tam olarak anlaşılamadığı için Türkiye Türkleri dâhil, bütün Türk halkları 34 harfli ortak Türk alfabesine geçeceklermiş gibi bir algının oluşmasına yol açılmaktadır. Oysa bütün Türkler 34 harfli ortak Türk alfabesine geçecekler diye bir şey söz konusu değildir.

1917 Ekim Devrimi ile birlikte Sovyetler Birliği kurulduktan sonra, Çağatay Türkçesinin Bolşeviklerce hanlıklar döneminin köhne dili olarak görülmeye başlandığını yukarıda ifade etmiştik. Türkistan'da Çağatay birliğini savunan aydınlar da susturulduğu için Sovyetler Birliği'nde yeni yönetim tarafından her halkın kendi kaderini belirleme hakkı olduğu vurgulanmıştır. Bu kapsamda Türklerden yeni yeni uluslar imal edilmiş ve bu ulusların her biri için standart (ölçünlü) dil belirlenmesine karar verilmiştir. Bu yeni duruma göre Türkistan ve Kafkaslarda yaşayan Türk halkı şu uluslara ayrılmıştır: *Özbek, Uygur, Kazak, Kırgız, Azerbaycanlı, Türkmen, Tatar, Başkurt, Çuvaş, Kırım, Nogay, Kumuk, Karaçay-Balkar, Yakut, Altay, Tuva, Hakas, Şor, Karay.*

Zeki Velidi Togan, hatıralarında, 1920'li yılların başından itibaren 19 standart dilin Sovyet yöneticileri tarafından hazırlanmakta olduğunu haber vermektedir.[13] Onun 1925 yılında, Ankara'daki bir lokantada, Samoyloviç ile yaptığı tartışmada bu konu da gündeme gelir. Nitekim 1926 yılında, Bakü'de toplanan Kurultay'da, artık Türk dilinden bahsedilmez, Türk şive ve lehçeleri, Türk dilleri (*Tyurskiye yazikiy)* adı altında, birer standart dil hâline getirilecek ve Sovyetler Birliği'ndeki Türklerden imal edilen yeni ulusların dilleri olacaktır. Örneğin 20. yüzyılın başında Osmanlı şivesi, Azerbaycan şivesi, Tatar şivesi tabirleri kullanılırken, yani her biri, Türk dilinin şivesi olarak kabul edilirken bundan böyle bu tarz ifadelerden kaçınılacaktır. Standart dile dönüştürülen şive ve lehçeler artık Türk kökenli müstakil diller olacaktır.

Bu mantık doğrultusunda Slav dilleri, Cermen dilleri, Latin dilleri der gibi bir de Türk dilleri tabiri ortaya çıkarılmıştır. Bu yeni tabir günümüzde Türkiye'deki akademisyenlere de kabul ettirilme aşamasına gelmiş gibidir. Bu yeni görüşe göre Türk dilleri *(Turkic languages, Tyurskiye yazikiy)* tabiri ile deyim yerinde ise Türkçe (*Turkish* ifadesi de bırakıldı, *Turkic* diye yeni bir terim yaratıldı), Slavca, Cermence, Latince gibi ölmüş bir dil olarak kabul edilmektedir.

1926 yılındaki Bakü Kurultayı'nda yeni imal edilen Türk dillerinin tümünün Latin kökenli harflerle yazılmasına karar verilmişti. Kurultayda alınan bu karar doğrultusunda alfabeler belirlenirken her bir Türk dili için, ses özelliklerine göre, ayrı ayrı Latin kökenli harfler seçildi. Stalin iktidara geldikten sonra da bunların hepsi Kiril harflerine dönüştürüldü.

1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği dağılınca bağımsızlığını ilan eden beş Türk cumhuriyetinden Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan, Latin harflerine geçme kararı aldılar. İlk olarak 1991 yılında Azerbaycan Latin harflerine geçti, 1993 yılında da Türkmenistan Latin harflerini benimsedi. Özbekistan 1993 yılında Latin harflerine geçme kararı aldı ama bunu uzun yıllar uygulamaya sokmadı. Günümüzde Özbekistan da Latin harflerini kullanmaya başlamıştır. Kazakistan ve Kırgızistan'da ise halk, henüz Kiril harfleri ile yazmaktadır. Rusya Federasyonu'na bağlı özerk Türk cumhuriyetlerinde de hâlihazırda Kiril harfleri kullanılmaktadır.

Azerbaycanlılar, Türkmenler ve günümüzde Özbekler Latin harflerine geçmişlerdi ama Azerbaycan alfabesi dışındakilerin kullandıkları harflerden bazıları bizim harflerimize benzemiyordu. Bu durum Kiril harfli metinler kadar olmasa da yine okuma güçlüğü yaratıyordu. İşte "Ortak Türk Alfabesi" kavramı bu nedenle 1990'lı yıllarda ortaya çıktı. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünce 18-20 Kasım 1991 tarihleri arasında İstanbul'da "Çağdaş Türk Alfabeleri" sempozyumu düzenlendi. Bu sempozyumda alınan kararlar doğrultusunda ortak Türk alfabesinde kullanılacak harfler belirlenirken bunların Türkiye'de kullanılmakta olan harflere yakın olması için büyük çaba sarf edildi.

13 (Togan 2012, 525-527)

Günümüzde Latin harflerini benimseyen Türk cumhuriyetlerinden Azerbaycan dilinin alfabesinde 32 harf bulunmaktadır. Azerbaycan dilinde Türkiye Türkçesi ile ortak kullanılan harfler şunlardır: *a, b, c, ç, d, e, f, g, ğ, h, ı, i, j, k, l m, n, o, ö, p, r, s, ş, t, u, ü, v, y, z.* Söz konusu harfler de Türkçe ile ortak sesleri karşılamaktadır. Azerbaycan dilinde ayrıca *açık e* sesini karşılayan *ə* harfi, *hırıltılı h* sesini karşılayan *x* harfi ve *kalın g (kalın k* değil) sesini karşılayan *q* harfi bulunmaktadır. Azerbaycan dilinde de bizim dilimizde olduğu gibi *damak n*'si yoktur. Bu nedenle *damak n*'sini gösteren bir harf de bulunmamaktadır.

Günümüzde Türkmen alfabesinde 30 harf bulunmaktadır. Bunlardan, *a, b, ç, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, ö, p, r, s, ş, t, u, ü, z* seslerini gösteren harfler Türkiye'de kullanılmakta olan harflerle ortaktır. Ancak Türkmen alfabesinde *c* sesini gösteren harf için *j* karakteri benimsenmiştir. Yani Türkmencede *c* sesi, *j* harfi ile gösterilmektedir. Türkmencede *j* sesini gösteren harf ise *ž* harfidir. Yine Türkmencede *v* sesi için *w* harfi, *y* sesi için ise *ý* harfi benimsenmiştir. Ayrıca bizde olmayıp da Türkmen alfabesinde olan *damak n*'si *(ng* arası ses) için *ň* harfi bulunmaktadır. Ünlülerde ise Türkmen Türkçesinde *e* yanında bir de *açık e* sesi vardır. Bu açık *e* sesi için Türkmencede *ä* harfi benimsenmiştir. Yine *ı* sesi Türkmencede *y* harfi ile karşılanmaktadır.

Bu iki alfabenin durumunu özetlersek bize en yakın alfabe Azerbaycan alfabesidir. Azerbaycan alfabesinde bizde kullanılmayan *ə, q* ve *x* harfleri bulunmaktadır. Türkmen alfabesinde de bizde kullanılmayan şu harfler bulunmaktadır: *ä, ž, ň* ve *ý.* Azerbaycan ve Türkmen alfabelerinde *açık e* sesi için tek bir harf benimsenebilirdi. Ancak bu ses her iki alfabede farklı harflerle gösterilmektedir. Ayrıca Türkmen alfabesinde *ı* sesi için *ı* harfi kullanılabilirdi. Ancak Türkmenler *ı* sesi için *y* harfini kullanmayı yeğlemişlerdir. Hâlbuki Türkiye ve Azerbaycan alfabesinde bu harf *y* sesini karşılamaktadır. Yine Türkmen alfabesinde *c* sesi için *j* harfi, *j* sesi için de *ž* harfi kullanılmaktadır. Bu farklılıklar hâliyle Türkmence metinleri okumada bizler için ilave güçlük yaratmaktadır. Yani demek istiyorum ki bütün bu farklılıklar Türkiye Türklerinin Türkmence metinleri rahat bir biçimde okumasını güçleştirmektedir. Benzer şekilde Azerbaycan Türkleri de Türkmen metinlerini okumakta zorlanmaktadır. Çünkü az da olsa bazı sesler farklı harflerle gösterilmektedir. Harfler sesleri gösteren birer anahtar gibidir.

Günümüzde Latin kökenli Özbek alfabesi henüz geçiş aşamasındadır. Özbek Latin alfabesinde 29 harf bulunmaktadır. Latin harflerini kullanmaya başlayan Özbekler ile de ortak kullandığımız harfler şunlardır: *a, b, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, y, z.* Ancak bu ortak harflerden *a* harfi *a* sesi yanında *a-e* arası bir sesi de karşılamaktadır. Yani bu harf sadece bizdeki *a* harfinin karşılığı değildir. Yine alfabedeki *j* harfi hem *c* sesini hem de *j* sesini karşılamaktadır. Bunun yanında *ç* sesi için *ch, ş* sesi için *sh* çift ünsüzleri benimsenmiştir. Özbek alfabesinde *o* harfi de bizdeki *uzun a* ile *a-o* arası sesleri karşılayan bir harftir. Örneğin bizdeki *Âdem* adı Özbekçede *Odam* biçiminde yazılmaktadır. Özbekçede *o* ve *o-ö* arası sesi karşılayan harf, *oʻ* biçiminde yazılmaktadır. *Kalın g* sesini gösteren harf de yine *gʻ* şeklindedir. Bunların dışında *hırıltılı h* sesi için *x, kalın k* sesi için *q, damak n* sesi için *ng* harfleri benimsenmiştir.

Şu hâlde Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonunca 11 Eylül 2024 tarihinde imzalanan ortak Türk alfabesi nedir sorusunu şöyle yanıtlayabiliriz: Ortak Türk alfabesi, Latin harflerine geçmiş, geçme aşamasında ya da ileride geçmeyi düşünen Türk cumhuriyetlerinin standart (konuşma ve yazıda ortak kullanılan) dillerinde kullanılmak üzere hazırlanmış ortak harf havuzudur. Herkes kendisine göre, örneğin, *ı* sesi için farklı karakter, *c* sesi için farklı karakter, *ş* sesi için farklı karakter seçmesin diye hazırlanmış, sadece kılavuz olma amacını güden bir alfabedir.

Peki, ortak Türk alfabesi ne değildir? Öncelikle belirtmek gerekir ki ortak Türk alfabesi, ortak dil demek değildir. İkinci olarak hepimizin kullanacağı ortak alfabe demek değildir. Yani çoğu kişinin zannettiği gibi bütün Türkler 34 harften oluşan ortak bir alfabeye geçmeyeceklerdir. Ortak Türk

alfabesi, Türk cumhuriyetleri ileride alfabe ya da harf değişikliğine giderlerse kendi ses özelliklerine göre harf seçerken bu havuzdan yararlansınlar diye oluşturulmuş bir şeydir. Söz gelimi Kazakistan ileride Latin harflerine geçme kararı alabilir. Eğer bu kararı alırsa kendi seslerine göre alfabe oluştururken ortak Türk alfabesinden yararlanabilir. Yine Rusya Federasyonu'na bağlı özerk Türk cumhuriyetleri de bu şekilde ortak Türk alfabesinden yararlanarak kendi alfabelerini belirleyebilirler. Ortak Türk alfabesinin tek amacı budur.

SONUÇ

Türkçe günümüzde çeşitli şive ve lehçeleriyle 200 milyonu aşkın insan tarafından konuşulan bir dildir. Ancak bu kadar çok sayıda insan tarafından konuşulmasına karşın 20. yüzyılın başında, bilhassa Sovyetler Birliği döneminde, aralarında çok az farklılıklar bulunan diyalektlerin bile yapay olarak bağımsız birer yazı dili hâline getirilmiş olması ile Türkçe 20 küsur kola ayrılmıştır. Bugünkü verilere göre yüz milyonu geçebilecek olan devasa kitleye Türk denmesi, dillerine de Türkçe adının verilmesi, hem 19. yüzyılın sonlarında N. İlminski'nin geliştirdiği, üzeri örtülü eski Rus politikasına tersti, hem de yeni ideolojinin *homo sovieticus* 'Sovyet insanı' projesine aykırıydı. Bu sebeple her halk, kendi kaderini tayin edebilmesi ve nihayetinde de Sovyet insanı olabilmesi için kendi kimliğini ve dilini kullanmalıdır iddiasıyla, Türkler içinden o güne kadar var olmayan yeni yeni uluslar ve bu uluslar üzerinden de yapay milliyetçilikler yaratıldı. Olivier Roy Sovyetler Birliğindeki bu işlemin beklemedik bir biçimde kendiliğinden ulus imal etme aracına dönüştüğünü ifade etmektedir.[14] Böylelikle 20. yüzyılın ilk yarısında itibaren Türklerin içinden irili ufaklı yeni Türkî kimlikler ve diller ortaya çıkarılmıştır. 1926 yılında, Bakû'de düzenlenen ilk Türkoloji Kongresi'nde de Türk şivelerinin her birinin bağımsız dil olarak nitelendirilmesinden ve her biri için Lâtin kökenli alfabe geliştirilmesine karar verilmesinden sonra Sovyet bilim adamları, Türk dilinin birer yazı dili hâline getirilen çeşitli kollarını Türk kökenli müstakil diller olarak değerlendirmişlerdir.[15] Dolayısıyla önceleri tarihî ve çağdaş bütün Türk şiveleri için kullandıkları *turetskiy* 'Türkçe' adını bırakarak onun yerine *tyurskiy* 'Türkî' ve *tyurskiye yazıki* 'Türkî diller' terimlerini ortaya atmışlardır. *Turetskiy* adını ise sadece Türkiye Türkçesi karşılığında kullanmışlardır. Bu yeni görüş, batıda da, özellikle İngilizce yazan bilim adamları arasında benimsenince, Türkiye dışındaki Türkçe için *Turkish* yerine, önceleri *Turki*, daha sonra *Turkic* 'Türkî' terimi kullanılmaya başlanmıştır. Türk şiveleri için de *Turkic languages* 'Türkî diller' tabirini kullanmışlardır. Hattâ tutarlı olmak gayesiyle tarihî eserlerdeki dil için de *Turkish* yerine *Turkic* adı tercih edilmiştir. Mesela, ilmî yayınlarda Eski Türkçe (Kök Türk ve Uygur metinleri) için bile *Old Turkish* yerine *Old Turkic* şeklinde garip bir terim icat edilmiştir. Böylelikle Türkî (Rusça karşılığı *tyurskiy,* İngilizce karşılığı *Turkic)* adı tarihî ve çağdaş bütün Türk şiveleri ve lehçeleri ifade etmek için kullanılırken Türkçe (Rusça karşılığı *turetskiy,* İngilizce karşılığı *Turkish)* adı ise sadece Türkiye Türklerince kullanılan dile hasredilmek istenmiştir.

Bugün artık 200 milyonu aşkın nüfusa sahip Türk dünyasında Türkçe 20 küsur standart dile bölünmüş durumdadır. Bütün bunları bir araya getirerek ortak bir dil oluşturmaya çalışmak zaten filolojik ve lengüistik esaslara aykırı olduğu için gerçekleşmesi mümkün olmayan bir düşüncedir. Zeki Velidi Togan'ın tabiriyle bir ütopyadır. Ayrıca bu doğru da değildir. Bir dil, ebedî dil olma hüviyetini yüzlerce yılda oluşturduğu edebiyatla kazanmaktadır. Yine bugünkü dil bilimi verileri bize kelimelerin sadece anlamı olan ses birlikleri olmadığını söylemektedir. Bir dilin kelimeleri esasen yüzlerce yılda oluşmuş kavram dünyasının izlerini taşımaktadır. Bir kelimeyi atmak demek o kelimede mündemiç olan kavram ya da kavramları da yok etmek demektir.

14 (Roy 2005, 1-19)

15 (Nerimanoğlu ve Öner 2008, 373-376)

Şu hâlde orta dil, hattâ ortak dil eğitimi konusunda neler yapılabilir? Kısa vadede yapılabilecek yegâne şey, mevcut yazı dillerinden birinin ortak iletişim ve eğitim dili olarak kullanılmasını sağlamak olmalıdır. Bu hususta da İstanbul Türkçesinin ortak dil olarak kabul edilmesi bizce en akılcı ve gerçekçi yol olarak görülmektedir. Uzun vadede yapılacak işler konusu ise Türklerin özgüvenlerini ve tam bağımsızlıklarını kazanmaları ile ilgili bir hakikati ortaya çıkarmaktadır. Türk dünyası 50-100 yıllık bir zaman diliminde eğitim seviyesini evrensel boyuta taşıyabildiği, bu çerçevede filolojik çalışmalarını kemale erdirebildiği, en önemlisi de iktisadî ve siyasî bağımsızlığını tam anlamıyla kazanabildiği takdirde, batıdaki Türkler Türkiye Türkçesini kullanırken doğudaki Türkler de asırlarca kendilerinin yazı dili olan Çağatay Türkçesine tekrar canlılık kazandırılabilirler. Yani ileriki bir zamanda Batı Türkleri tek standart dil olarak Türkiye Türkçesini, Doğu Türkleri de Çağatay Türkçesini (ona Türkistan Türkçesi de diyebiliriz) yazı dili olarak kullanma aşamasına gelebilirler diye düşünmek mümkün olabilir. Bugün için ütopik bir tasarıdan öteye gidemeyecek olan böyle bir görüş, bir gün gerçekleşme olanağı bulduğu takdirde, Türkçenin, 20. yüzyılın başlarında olduğu gibi, yine iki yazı dili ile yazılma imkân ve kabiliyetine sahip olmasını da tabiatıyla içinde barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmet Mithat Efendi. "Ehemmiyyetli Bir Lâyihadır." *Basîret*. 27 Rebîyülâhır 1289/23 Mayıs 1288, 1-2.

_____. "Osmanlıcanın Islahı." *Dağarcık*. Sayı 1 (1288): 20-25.

_____. "Atûfetli Ahmet Mithat Efendi Hazretlerinin Lütfen İhsan Buyurdukları Takrîz-i Belâgat Unvanlarıdır." *Üss-i Lisân-ı Türkî*. İstanbul: Âlim Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1313 [1897], 3-9.

Ahmed Vefik Paşa. *Lehce-i Osmânî*. 2 cilt. İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası, 1306 [1890].

Akpınar, Yavuz. *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: II*. 6. baskı. Ötüken Neşriyat. İstanbul, 2004.

_____. *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: III*. 4. baskı. Ötüken Neşriyat. İstanbul, 2008.

_____. *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: IV*. Ötüken Neşriyat. İstanbul, 2017.

Akün, Ömer Faruk. "Şemsettin Sami." *İslâm Ansiklopedisi*. C. 11, 2. baskı. MEB yayınları. İstanbul, 1979, 411-422.

_____. "Hayatı, Hizmetleri ve Eserleri ile Şemseddîn Sâmi." *Temel Türkçe Sözlük*. C. 1 (A-F). Tercüman Gazetesi-Yapı Kredi Bankası yayınları. İstanbul, 1985, VII-XX.

Barthold, V. V. *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*. Hazırlayan Hüseyin Dağ. Çağlar yayınları: 1, tarih: 1. Ankara, 2004.

Bazin, Lous. "Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temayülleri." Çeviren E. Gemalmaz. *Tarihî Türk Şiveleri*. İlâveli 2. baskı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 73. Ankara, 1988, 15-28.

Benzing, Johannes. "Türk Dillerinin Sınıflandırılması I." Çeviren R. Küçükboyacı. *Tarihî Türk Şiveleri*. İlâveli 2. baskı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 73. Ankara, 1988, 1-7.

_____. "Özbek ve Yeni Uygur Edebiyatı." Çeviren Mehmet Akalın. *Türk Dünyası Edebiyatı*. Hazırlayan Halil Açıkgöz. Tür Dünyası Araştırmaları Vakfı yayınları: 88-34-Y.0147.54. İstanbul, 1991, 85-108.

Caferoğlu, Ahmet. *Türk Dili Tarihi I-II*. Edebiyat Fakültesi yayınları: 778. İstanbul, 1970.

Eckmann, János. *Çağatayca El Kitabı*. Çeviren Günay Karaağaç. Edebiyat Fakültesi yayınları: 3412. İstanbul, 1988.

Eraslan, Kemal. "Çağatay Şiiri." *Türk Dili: Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. C. 52, sayı. 415, 416,417 (1986): 564-718.

Heid, Uriel. *Türkiye'de Dil Devrimi*. Çeviren Nejlet Öztürk. IQ Kültür Sanat Yayıncılık: 11. İstanbul, 2001.

İbrahimov, S.A. "Mu'teber Cerîde-i Tercümân Sâhib-i Muhteremi İsmâil Bey Gasprinski Hazretlerine." *İkbâl*, nr. 444, 3 Eylül 1913.

Kaçalin, Mustafa, S. "Galat." *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 13, 2. baskı. MEB yayınları. İstanbul, 1996, 300-303.

Korkmaz, Zeynep. *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*. A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları: 251. Ankara, 1974.

_____. *Atatürk ve Türk Dili: Belgeler.* TDK yayınları, Atatürk dizisi: 574. Ankara, 1992.

_____. "Türk Dünyası ve Ortak Yazı Dili Konusu." *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992.* TDK yayınları: 632. Ankara, 1996, s.189-197.

Korkmaz, Zeynep, Ahmet B. Ercilasun, Kâzım Yetiş, Saim Sakaoğlu ve Zeynep Kerman. *Atatürk ve Türk Dili 2: Atatürk Devri Yazarlarının Türk Dili Hakkındaki Görüşleri (Gazetelerden Seçmeler).* TDK yayınları: 662. Ankara, 1997.

Köprülü, M. Fuad. "Çağatay Edebiyatı." *İslâm Ansiklopedisi.* C. 3. MEB yayınları. İstanbul, 1988, 270-323.

_____. "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri." *Edebiyat Araştırmaları.* Yayımlayan Orhan F. Köprülü. Ötüken Neşriyat: 186, kültür serisi: 52. İstanbul, 1989, 271-315.

Levend, Agâh Sırrı. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri.* 3. baskı. TDK yayınları: 347. Ankara, 1972.

Mehmed Sâdık. *Üss-i Lisân-ı Türkî.* İstanbul: Âlim Matbaası-Ahmed İhsân ve Şürekâsı, 1313 [1897].

Menges, Karl Heinrich. "Türk Dillerinin Sınıflandırılması II." Çeviren R. Küçükboyacı. *Tarihî Türk Şiveleri.* İlâveli 2. baskı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 73. Ankara, 1988, 7-12.

Nerimanoğlu, Veli ve Mustafa Öner. *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı: Tutanaklar.* Ankara: TDK yayınları. Ankara, 2008.

Öksüz, Yusuf Ziya. *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi.* TDK yayınları: 606. Ankara, 1995.

Parlatır, İsmail ve Nurullah Çetin. *Genç Kalemler Dergisi.* TDK yayınları: 650. Ankara, 1999.

Roy, Oliver. *Yeni Orta Asya: Ya da Ulusların İmal Edilişi.* Metis yayınları. İstanbul, 2005.

Sertkaya, Osman Fikri. "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi.* 18 (1970): 133-138.

_____. "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri II." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi.* 19 (1971): 171-184.

_____. "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri III ve Uygur Harfleri ile Yazılmış Bazı Manzum Parçalar." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi.* 20 (1973): 157-184.

_____. "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri IV." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi.* 22 (1977): 169-189.

Şemsettin Sami. *Lisân.* İstanbul: Mihrân Efendi Matbaası, 1303 [1886].

_____. *Lisân.* Hazırlayan İsmail Doğan. İstanbul, 1997.

_____. *Kamûs-ı Türkî.* İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317 [1901].

_____. *Temel Türkçe Sözlük: Sadeleştirilmiş ve Geliştirilmiş Kamûs-ı Türkî.* Hazırlayanlar Mertol Tulum, Metin Akar, Yaşar Akdoğan, Necat Birinci, Mustafa Özkan, Kâzım Yetiş, Halil Açıkgöz, Azmi Bilgin, Mehmet Ali Bulut, Muhammet Nur Doğan, Mehmet Sarı, Atilla Şentürk, Hatice Uzunal, Muhammet Yelten. 3 cilt. Tercüman Gazetesi-Yapı Kredi Bankası yayınları. İstanbul, 1985.

_____. "Lisân-ı Türkî (Osmânî)." *Hafta.* C. 1, sayı 12 (10 Zilhicce 1298): 177-181.

_____. "Lisân ve Edebiyâtımız." *Girid Muhtâcîne-i İanete Nusha-i Yegâne-i Fevkalâde.* Tercümân-ı Hakîkat ve Musavver Servet-i Fünûn gazeteleri tarafından müştereken tertip olunup Maârif-i Umûmiyye Nezâret-i Celîlesinin ruhsat-ı resmiyyesiyle tâb edilmiştir. İstanbul, 1313 [1897], 89-91.

_____. "Lisân ve Edebiyâtımızın İntihâbı." *Sabah.* 10 Ağustos 1314/22 Ağustos 1898, 3-4.

_____. "Lisânımızın Tahdîdi." *Sabah.* 21 Eylül 1314/3 Teşrin-i Evvel 1898, 3-4.

_____. "Lisânımızın Sadeleştirilmesi." *Tarîk.* 26 Mayıs 1315/7 Haziran 1899, 3-4.

_____. "Lisânımızın Sadeleştirilmesi." *İkdâm.* 14 Kanun-ı Sâni 1317/27 Kanun-ı Sâni 1902, 1.

_____. "İfade-i Meram." *Kamûs-ı Türkî.* İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317 [1901], 3-9.

Şen, Mesut. *Zahîrüddîn Muhammed Bâbur. Bâburname: Giriş, Metin (Kâbil ve Hindistan Bölümleri), Açıklamalı Dizin.* Doktora tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1993.

Şeyh Süleyman Efendi. *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-yi Osmanî.* İstanbul: Mihrân Matbaası, 1298 [1882].

Tekin, Şinasi. "Eski Türk Yazı Dillerinin Özellikleri üzerine Düşünceler ve Bunların Teşekkülü ile Türk Siyasî Birlikleri Arasındaki İlişkiler." *İştikakçının Köşesi: Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler.* Simurg yayınları: 41, dil ve edebiyat: 8. İstanbul, 2001, 121-149.

Timurtaş, Faruk Kadri. "Şemseddin Sâmî ve Kamûs-ı Türkî." *Kamûs-ı Türkî.* Çağrı yayınları: 2, lugatler dizisi: 1. İstanbul, 1978, 5-16.

Thúry, Józef. "Orta Asya Türkçesi üzerine Tetkikler." Çeviren Râgıb Hulûsî. *Millî Tetebbular Mecmuası.* C. 1, sayı 2 (Mayıs-Haziran 1331): 207-233.

Togan, Zeki Velidi. *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi.* Enderun Kitabevi. İstanbul, 1981.

_____. *Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Millî Varlık ve Kültür Mücadeleleri.* 2. baskı. Türkiye Diyanet Vakfı yayınları. Ankara, 2012.

Tulum, Mertol. "Temel Türkçe Sözlük'ün Niteliği ve Hazırlanışı Üzerine." *Temel Türkçe Sözlük: Sadeleştirilmiş ve Geliştirilmiş Kamûs-ı Türkî.* C. 1 (A-F). Tercüman Gazetesi-Yapı Kredi Bankası yayınları. İstanbul, 1985, XXVII-XXX.

Uçman, Abdullah. "Ali Suâvî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* C. 2, 2. baskı. MEB yayınları. İstanbul, 1989, 445-448.

TÜRK DÜNYASI FOTOĞRAF KAYNAKLARINI YAŞAYAN KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA YENİDEN TASARLAMAK ÜZERİNE

Ayşe UĞURELİ*

Giriş

Fotoğraf, 1839 yılında Paris'te Louis Jacques Mande Daguerre tarafından icat edilerek patenti alınmıştır (Newhall, 1982: 18). Kendisinden önceki görüntü üretme tekniklerine nazaran daha objektif ve gerçekçi olan fotoğraf, hızlıca sosyal yaşamın içerisinde entegre olmuştur. Paris Bilimler Akademisi'nden İngiltere hariç tüm dünyaya armağan edilen bu icat kısa sürede toplumsal hayatı ve kültürleri dönüştürecek kadar büyük bir etki yaratmıştır. Bu etkinin merkezinde insanların kendilerini ve dünyayı algılama biçimlerinin köklü bir şekilde değişmesi yatmaktadır. Bu bağlamda, fotoğrafın 19. yüzyılın en önemli icatlarından biri olduğunu söylemek yanlış olmaz. İcat edilmesi büyük yankı uyandıran fotoğraf, gelişme döneminde hayatın pek çok alanına entegre olmuştur. Sanat, bilim ve çeşitli meslek dallarında yardımcı bir aygıt olarak çeşitli roller üstlenmiştir. Bu rollerin hepsi değerli ve önemlidir. Örneğin fotoğraf sanat eserlerinin üretim şeklini köklü bir biçimde değiştirip yeni sanat akımlarının oluşmasına vesile olarak görsel sanatlarda büyük bir çığır açmıştır. Öte yandan bilimsel fotoğrafa bakıldığında ise bilimlerin nesnelliğini kanıtlama ve yayılma süreçlerinde oldukça işlevsel kullanılarak bilimsel gelişmelere büyük katkılar sağlamıştır. Bu çalışmanın da konusu olduğu şekliyle kültürel fotoğraf da hızla gelişim göstermiş ve fotoğraf, belgeleme özelliği başta olmak üzere; belgeleme, arşivleme, yeniden yaratma ve imgeleştirme özellikleriyle kültürel alanda aktif ve işlevsel olarak kullanılmıştır. Genel olarak bakıldığında; kültürel fotoğraf hem bireylerin hem toplumların kültürel kimliğinin taşıyıcısı rolünü üstelenmiştir. Zira fotoğrafın aktardığı kültür, her daim bellek ve kimlik ile alakalıdır. Bu çalışma özelinde, Türk Dünyası'nın fotoğraf tarihine bakıldığında ise şöyle bir sonuç karşımıza çıkmaktadır: Türk Dünyası ile ilgili fotoğraflar ilk olarak Osmanlı Devleti döneminde çekilmiş ardından Rusların Türkistan Bölgesine 1870'li yıllarda işgal hareketlerini başlattığı yıllarda Rusların tek elinde ilerlemiştir. Arşiv fotoğrafları söz konusu olduğunda Rus arşivleri, Türk Dünyası fotoğrafçılığı için birincil kaynaklardır. Buna ek olarak bölgeye gelen casusların, gezginlerin, belgeselcilerin fotoğrafları da kaynaklar arasındadır. Güncel kaynaklara bakıldığında ise günümüzde pek çok farklı amaçla bölgede fotoğraflar çekilmektedir. Gezgin fotoğrafçılığı ve turizm fotoğrafçılığı bu amaçların başında gelmektedir. Özellikle sosyal medyanın gelişmesiyle birlikte bu bölgedeki çağdaş fotoğrafçılık oldukça gelişmiştir. Tüm bu üretimler, Türk Dünyası'nın fotoğraf kaynaklarını oluşturmaktadır. Öte yandan Türk Dünyasının gerek arşiv fotoğrafları için gerekse çağdaş fotoğrafları için kaynak alanını sadece Türk Dünyası coğrafyası ile sınırlı tutmamak gerekir. Bilakis geçmişte ya da günümüzde Türk Dünyası ile siyasi ve sosyal ilişkiler yürüten pek çok ülkenin fotoğraf arşivi bu bakımdan oldukça zengin veriler sunmaktadır. Fotoğrafların mahiyetine genel itibarıyla bakıldığında;

* Dr., Polis Akademisi, ayseugureli@gmail.com

Türk kültürünün sosyal hayatını, günlük yaşamını, maddi mirasını, şehirleri, mekânları, özel günleri içerdiği görülmektedir. Bu girişe binaen, bu çalışmada, Türk Dünyası'nın fotoğraf kaynaklarının günümüzde Türk Dünyası'nın yaşayan kültürel mirasını aktarma konusunda nasıl yeniden tasarlanacağı sorunsalı üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı, Türk Dünyası fotoğraf kaynaklarını uygulamalı folklor bağlamında işlevsel hale getirme konusunda, öneriler sunmaktır. Görsellerin her geçen gün insan hayatındaki yerinin güçlendiği bir dönemde, bu fotoğrafların kültürlerin yorumlanması, tanıtılması, imge ve imaj propagandası yapılması, yumuşak güç unsuru olarak kullanılması, turizm faaliyetlerini canlandırması gibi pek çok alanda işlev kazanması mümkündür. Bu bakımdan fotoğrafın yeninden yaratım sürecinde işlevsel şekilde tasarlanması önem arz etmektedir. Belirlenen amaçlar doğrultusunda çalışmada ilk olarak, fotoğraf ve kültürel miras ilişkisi ele alınmış, ardından Türk Dünyası fotoğraf kaynakları bu ilişki zemininde değerlendirilmiştir. Yöntem olarak uygulamalı folklor ve görsel folklor iş birliğinde çalışılmıştır. Sonuç kısmında ise Türk Dünyası'nın görsel kaynaklarının hangi amaç ve yöntemlerle yeninden tasarlanabileceği üzerine önerilerde bulunulmuştur.

Fotoğraf ve Kültürel Miras İlişkisi

Fotoğrafın mekanizması en basit haliyle görüntünün sabit bir zemine aktarılmasıdır. Görüntü sabitleme işlemi tarihin pek çok farklı dönemlerinde insanoğlunun gündemini meşgul etmiş ve zaman içerisinde çeşitli denemeler yapılmıştır. Fotoğraf bu denemelerin sonuncusu ve başarıya ulaşanıdır. Fotoğrafın görüntüyü sabitlemesi işi onu nesnel gerçeklik ile bağdaştırmıştır. Dolayısıyla fotoğraf aslında ilk icat olduğu dönemlerde gerçeğin kanıtı olarak işlev görmüştür. Bu bakımdan fotoğrafın kaydettiği her şey, zamanın o anında gerçekleşmiş olaylar ya da meydana gelen durumlardır ve fotoğraf bu özelliği ile belgeleyen ve aktaran konumundadır. Ek olarak zaman içerisinde fotoğrafın sadece belgeleyip aktarmadığı buna ek olarak imaj ve imgeler ile gerçeği fotoğraf makinesini kullanan kişinin gözünden yorumlayarak bir yeniden yaratım sürecine sokarak aktardığı anlaşılmıştır. Fotoğrafın kültür ile ilişkisi her daim güçlü olmakla birlikte imaj ve imge yaratım konusundaki işlevleri dolayısıyla da ayrıca geniş ve zengin bir zemine taşınmıştır. İmgeler ise geçmişin toplumsal düzenlemelerine ve her şeyden önce görüş ve düşünme biçimlerine tanıklık eder (Burke 2009: 210).

Kültürel miras, bir toplumun tarihini, var olduğu ilk dönemlerden itibaren değerlerini ve kimliğini yansıtan tüm kültürel kodlarını kapsamaktadır. Maddi miras unsurlarından somut olmayan kültürel miras unsurlarına dek kültürel mirasın her unsuru taşıyıcı kültür içerisinde bir anlama binaen yaşamakta ve dönüşümlü bir süreç olarak kültürü aktarıp temsil etmektedir. Bu noktadan hareketle fotoğraf ve kültürel miras ilişkisi birkaç farklı noktadan ele alınabilir. İlk olarak fotoğraf kültürel mirasın taşıyıcısı ve aktarıcısıdır. Fotoğraf gerçekliği kaydeden bir araçtır. Fotoğraf ile maddi miras unsurlarından, ritüellere dek pek çok kültürel unsurun görsel kaydı arşivlenip gelecek kuşaklara aktarılabilir. Bu arşivleme çalışması hem belgeleme hem de kültürel mirasın geçmişi ile geleceği arasında sürekliliğin sağlanması adına önem arz etmektedir.

Bir diğer bakış açısına göre ise fotoğraflar kültürel mirası yeniden yaratım sürecine sokarak farklı anlam ve bağlamlarda var olmalarına bu yolla da anlamlarını zenginleştirip zamanı ve mekânı aşmalarına aracı olurlar. Fotoğraf sessizce duran bir nesneymiş gibi gözükse de "gösterme", "bakma", "anlatma", "hatırlama"yla anlamını kazanır ve kendini yeniden üretebilir (Erkonan, 2014: 141). Fotoğraf ile kaydedilen, her zaman fotoğraf makinesini kullanan kişinin bakış açısı ve gerçekliğidir. Fotoğraf bunu işlerken kendi özerk alanında nesnel gerçeği de kaydeder fakat fotoğraf bu bakımdan fotoğrafçının ideolojisini, fotoğraf çekme amacını taşır ve yayınlandığı andan itibaren de temsil eder. Fotoğraf bu süreçlerin tamamından önce bir tasarımdır. Dolayısıyla her fotoğrafı bu bakımdan değerlendirmek

faydalı olacaktır. Fotoğraf bu anlamada aslında görsel bir dil oluşturmaktadır. Kültür üreticisi ve bilimsel çalışmalar ekseninde araştırmacı tarafından üretilen bir dildir bu.

Türk Dünyası Fotoğraf Kaynakları

Türk Dünyası'nın fotoğraf kaynakları, tarihsel, kültürel ve coğrafi bağlamda zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Bu kaynaklar büyük oranda Osmanlı, Çarlık Rusyası, Sovyetler Birliği ve günümüz bağımsız Türk devletleri dönemlerinde üretilmiş görsel belgeleri içermektedir. Bağımsızlık sonrası Türk Cumhuriyetleri, kendi tarihlerini yeniden inşa etme sürecinde fotoğraf arşivlerini toparlamaya başlamışlardır. Bu bağlamda günümüz Türk Dünyası'nın devlet arşivleri tabii olarak bu görsellerin asıl kaynağı olduğu için çalışmada diğer kaynaklar dört kategoride incelenmiştir.

1. Osmanlı Dönemi Fotoğraf Arşivleri

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıldan itibaren fotoğrafçılığı devletin görsel belgeleme sürecine dahil etmiş ve özellikle II. Abdülhamid, döneminde sistematik bir devlet arşivi oluşturmuştur. Yıldız Albümleri, Osmanlı coğrafyasının yanı sıra Orta Asya, Kafkasya ve diğer Türk bölgelerine dair fotoğraflar da içermektedir. Bugün bu arşivler, Osmanlı'nın geniş coğrafyasındaki Türk toplulukların modernleşme sürecini, kıyafet, gündelik yaşam ve mekân düzeni açısından anlamak için büyük önem taşımaktadır. Osmanlı Dönemi fotoğraf kaynakları arasında Türk Dünyası ile ilgili kaynaklara baktığımızda; II. Abdülhamid'in Yıldız Albümleri başta gelir. Yıldız Albümlerinin coğrafi sınırı, büyük kısmı İstanbul ve Osmanlı toprakları olmak üzere hemen hemen bütün dünya olmuştur (Çiçek, 2018: 480). Yıldız Albümleri'nin içeriğine bakıldığında Türk Dünyası'ndan Hive, Buhara Hanlıkları, Taşkent, şehir merkezlerindeki önemli çarşılar, medreseler, günlük yaşamdan kesitler, kadınlar, geleneksel giyim kuşam ve mimari fotoğrafları dikkat çekmektedir.

2. Çarlık Rusyası ve Sovyet Dönemi Fotoğraf Kaynakları

Fotoğraf, Orta Asya'ya Rusya'nın bölgeyi işgal etmesiyle girmiştir. 19. yüzyıl Orta Asya'sı, iki yüzyılı aşkın süredir devam eden hanedan kavgaları nedeniyle sarsılmış, bu durum ekonomik yoksulluk yaratmış ve yolların güvenliğini tehlikeye attığı için daha önce İslam dünyasında sahip olduğu askeri, ticari ve entelektüel gücünü kaybetmiştir (Fitz Gibbon, 2009). Dolayısıyla *Orta Asya* fotoğrafçılığı incelendiğinde ağırlıklı olarak *Rus* fetihleri sırasında çekilmiş fotoğraflar ve bunları çeken fotoğrafçılar karşımıza çıkmaktadır. Rusya'nın Batılılaşma faaliyetlerinin bir parçası olarak oryantalist bir bakış açısıyla görseller üzerinden sömürge dönemini şekillendirmesi söz konusu olmuştur.

Çarlık Rusyası, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk topluluklarını fotoğraflamaya başlamış, bu süreç 20. yüzyılda Sovyetler Birliği tarafından ideolojik bir araç olarak devam ettirilmiştir. Sergey Prokudin-Gorsky'nin (URL-1, Hawkins, 2011, Kuş, 2023) fotoğrafları, Çarlık Rusyası'nın kontrol ettiği Türk coğrafyalarının ilk renkli görüntülerini sunarken, Sovyet dönemi fotoğrafları genellikle propaganda amacıyla biçimlendirilmiştir. Bu görseller, Türk topluluklarının sömürgecilik ve modernleşme süreçlerini belgelemeleri açısından önemlidir.

3. Batılı Seyyahlar ve Fotoğrafçılar Tarafından Çekilen Görseller

19. ve 20. yüzyılda Batılı seyyahlar ve etnografik araştırmacılar, Osmanlı ve Orta Asya'daki Türk topluluklarına dair geniş fotoğraf koleksiyonları oluşturmuşlardır. Özellikle Fransız, İngiliz, Alman ve Rus araştırmacılar, yerel halkların yaşam biçimlerini, kıyafetlerini ve kamusal alanlarını fotoğraflamışlardır. UNESCO gibi uluslararası kuruluşlar da özellikle kültürel mirasın korunması kapsamında, Türk dünyasına ait yapıları ve gelenekleri belgeleyen koleksiyonlar oluşturmuştur. Bu görseller, Batılı

bakış açısının yarattığı oryantalist perspektifi analiz etmek açısından önemli olduğu kadar, Türk kültürünün tarihsel sürekliliğini de anlamamıza yardımcı olmaktadır. Öne çıkan isimler olarak: Sergey Prokudin-Gorsky, Paul Nadar, Henry Lansdell, Wilhelm Barthold, Dmitri Yermakov, Gustav Mützel, M. Hordet.

4. Müze ve Kütüphanelerde Bulunan Fotoğraf Koleksiyonları

Türk Dünyası'na ait fotoğraflar, Türkiye ve dünya genelindeki müze ve kütüphanelerde arşivlenmektedir. Osmanlı Arşivleri, Osmanlı dönemine ait fotoğrafları barındırırken İstanbul Üniversitesi Arşivi, Türk Tarih Kurumu ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri zengin bir koleksiyona sahiptir. Bu koleksiyonlar, Türk Dünyası'nın görsel tarihine ışık tutarak, kimlik inşası ve kültürel mirasın korunması için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Öne çıkan örnekler olarak; Library of Congress Orta Asya Fotoğraf Arşivi, British Library Fotoğraf Koleksiyonu, Russian State Archive of Documentary Films and Photographs, Türkistan Albümü (Turkestanskiy Al'bom), Hermitage Müzesi Orta Asya Koleksiyonu, Hiva İchan Kale Devlet Müzesi, Buhara Devlet Sanat Müzesi, Rusya Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü, Rusya Devlet Antropoloji ve Etnografya Müzesi.

Değerlendirme ve Sonuç

Kültür ve fotoğraf birbirini karşılıklı olarak etkileyen dinamiklerdir. Fotoğraf çekme edimi bireylerin ve toplumların kültürel pratiklerine bağlı olmakla birlikte fotoğrafın kendisi de bizzat üretildiği toplumun kolektif kültürünün aktarımını yapar. Fotoğraf makinesinin kaydettiği tüm görüntüler, mevcut kültürel belleğin bir yansımasıdır. Bu bağlamda, fotoğrafın analizinde mevcut sosyal ilişkiler, siyasi ve sosyal hayatın her türlü ifadesi, kültürel dokular ve kültürel bellek okunabilir (Uğureli, 2024: 214). Bu sebeple fotoğrafları kültürel mirasın taşıyıcısı ve geçmişten günümüze birer kültür envanteri olarak görmek gerekmektedir. Bu bakımdan kültür ve fotoğraf ilişkisinde fotoğrafları yaşayan kültürel mirasın geçmişle sürekliliğini sağlamak ve günümüzde işlevsel hale getirmek için yeniden tasarlanması gerekmektedir. Seyit Ali Ak'ın da belirttiği üzere bir dönemin fotoğrafını okuyabilmenin, anlamanın, yorumlamanın, günün kültürel yaşantısının bilinmesine bağlı olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir (Ak, 2011: 17). Çalışmada ele alındığı üzere Türk Dünyası fotoğraf kaynaklarının günümüz yaşayan kültürel mirası bağlamında yeniden tasarlanması hususunda önerilerimiz şunlardır:

-Müze/ sanal müze oluşturulmalı: Özellikle, sanal müzeler söz konusu olduğunda fotoğraf oldukça merkezi bir rol oynamaktadır. Dijital ortamda oluşturulmuş tematik bir sanal müze ile bir kültürel mirasın geçmişten günümüze tarihi ve güncel fotoğrafları kullanılarak oldukça başarılı sonuçlara ulaşılabilir.

- Fotoğraf sergileri ve etkinlikleri düzenlenmeli: Türk dünyasının zengin kültürel mirasını tanıtma ve koruma açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu sergiler, geniş bir fotoğraf çeşitliliği sunarak, farklı dönemler, coğrafyalar ve sosyal katmanlardan gelen görsel anlatımları bir araya getirir.

-Fotoğraflar dijital ortama aktarılmalı: Fotoğrafların dijital ortama aktarılması farklı alanlardan ilgililerin ve araştırmacıların istifadesini mümkün kılacaktır. Bu da Türk Dünyası'nın tanıtılması açısından önem arz etmektedir.

-Turizm ve tanıtım faaliyetleri: Mevcut fotoğraflar ve arşiv fotoğrafları ülkelerin tanıtımı günümüzün ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden tasarlanmalı ve turizm faaliyetleri ve ülke tanıtımı amacıyla kullanılmalı.

-Yapay zekâ desteği: Mevcut fotoğraflar yapay zekâ ile mevcut milli hassasiyetler ve kültürel bağlam korunarak yeniden tasarlanmalı ve özellikle genç kuşakların ilgisine sunulmalı.

-Sanat ve tasarım alanında kullanılmalı: Mevcut fotoğraf birikimi sanat ve tasarım alanında bir esin kaynağı olarak kullanılmalı ve böylece geçmişin izlerinden geleceğin adımlarına dönüşebilmeli.

KAYNAKÇA

Ak, S. A. (2011). *Erken Cumhuriyet dönemi Türk fotoğrafı 1923-1960.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Burke, P. (2009). *Tarihin görgü tanıkları* (Z. Yelce, Çev.) (2. basım). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Çiçek, E. (2018). Abdülhamid Dönemi Yıldız Fotoğraf Albümlerinin Siyasal Sosyal ve Teknik Açıdan İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.* 11(59), 476-483.

Erkonan, Ş. (2014). *Aile Belleğinin Oluşumunda Fotoğrafın Rolü Üzerine Etnografik Bir İnceleme.* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi: Ankara.

Fitz Gibbon, Kate. (2009). Emirate and empire: Photography in Central Asia 1858-1917.

Hawkins, J. (2011). The Prokudin-Gorskii collection. PSA Journal, 77(2), 42-43.

Kuş, İ. (2023). Bir İmparatorluğun Renkleri Sergei Prokudin-Gorskii'nin Fotoğrafik Mirası. Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies, 16(97), 115-124.

Newhall, B. (1982). *The history of photography: From 1839 to the present.* New York: Museum of Modern Art.

Uğureli, A. (2024). Polis Mecmuasının Görsel Kültürel Belleği. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 17(45), 211-231.

URL-1: https://www.loc.gov/collections/prokudin-gorskii/about-this-collection/

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI: "LİSANDA, FİKİRDE, İŞTE BİRLİK"

-İSMAİL GASPIRALI MERKEZLİ BİR OKUMA-

Mevlüt UYANIK*

GİRİŞ:

Osmanlı Devletinin 1. Dünya Savaşı sonrasında İslam dünyasından siyasal olarak çekilmesiyle birlikte bölge İngiltere başta olmak üzere emperyalist ve sömürgeci güçlerin hâkimiyetine geçti. İslam dünyası Kuzey Afrika'dan Arap Ülkeleri, İran, Pakistan, Afganistan'a oradan İç Asya'daki Türk Devletleri, Kafkasya ve Türkiye'ye kadar alan "lanetli ve/ya kriz bölgesi" olarak belirlenmişti. O tarihten itibaren buralarda ya iç çatışmalar ya da dış müdahaleyle "sürekli bir istikrarsızlık hali" yaşanmaktadır. Ortadoğu, Yakın Doğu ve Uzakdoğu gibi nitelemeler yüzyıl önce sömürge güçleri tarafından yapılmış, stratejik ve jeo-felsefî tanımlamalar olup, bölgeler daima kavga ve kargaşaya müsait bir şekilde düzenlenmişti. Nitekim dikkat edildiği zaman ya enerji (su-petrol, gaz ve diğer değerli madenler) üretim merkezleri ya da enerji arz merkezleri olduğu gözlemlenmektedir.

1989-1990 yılında SSCB dağılınca iki kutuplu dünya yerini ABD öncülüğünde Yeni Dünya Düzenine bıraktı. Yeni uluslararası sistemde ideolojik ve kültürel farklılıklar temeline dayalı Doğu-Batı bölümlenmesi yerini ekonomik temele dayalı Kuzey-Güney bölümlenmesine bıraktı. Yukarıdaki bölgeler başta ABD olmak üzere diğer Batılı küresel güçler demokrasi ve insan hakları adı altında operasyonlar düzenlediler, Irak-İran Savaşı ve Irak'ın Kuveyt'i işgali ile bölgede çatışmalar tetiklendi. Bunların meşruiyeti ise Samuel Huntington'un *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* ve Francis Fukuyama'nın "*Tarihin Sonu ve Son İnsan*" tezleriyle sağlanmaya çalışıldı. (Uyanık, 1996: 287-295)

SSCB'nin dağılmasıyla 1989 yılı itibarıyla başlayan yeni yüzyıl siyasal ve kültürel düzenlemelere karşı önlem almak için Rusya içine çekildi. Ama kendini toparladıktan sonra SSCB siyasî ve kültürel alandaki etkinliğini hâlâ devam eden politikalar üreterek varoluşunu korumaya çalıştı. Nitekim kapitalist ülkeler (ABD ve AB) ve sosyalist ülkeler (Rusya ve Çin) arasındaki mücadele enerji arz ve üretim merkezlerinde olanca gücüyle devam etmektedir. Türkiye bulunduğu stratejik konum, tarihsel ve kültürel birikimi ile bu çatışmanın tam merkezinde yer almaktadır. Çünkü hem Doğu-Batı, hem de Kuzey-Güney geçişlerinde köprü konumunda olan Türkiye'nin içinde bulunduğu alt sistem ve bölgeler (Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğunun kesişim alanı olan bir Türkiye) eskisine göre daha oynak ve belirsiz ve o derece önemli bir hale geldi. (Yazıcıoğlu, 2012:1/144)

Rusya ve Çin'in küresel aktör olarak yeniden sahneye çıkmasıyla birlikte medeniyetler arası savaş tezinin de geçerliliği kalmadı. Bölgelerdeki sürekli gerilim ve çatışmalara meşruiyet sağlayacak yeni tasarımlar (Şiî/Selefî vekâlet savaşları) devreye sokuldu. Bu çerçevede düşündüğümüz zaman 11 Eylül

* Prof.Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ORCİD: 0000-0002-4509-8318
İletişim: mevlutuyanik@gmail.com, mevlutuyanik@hitit.edu.tr

2001 tarihi bu açıdan yeni düzenlemeler ve uygulamaların başlangıç tarihini oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle ABD ikiz kulelerine olan saldırı aslında bir yeni yüzyılın veya örtülü olarak *3. Dünya Savaşının da başlangıcı* diyebiliriz. ABD ön planda, arka planda "common wealht" ülkeleri ve özellikle İngiltere ve AB merkezli küresel güçler, enerji üretim ve arz merkezlerine, demokrasi insan hakları vb. gerekçelerle müdahalelerde bulunmaya başladı. Irak'tan başlayarak (bir zamanlar "İpek Yolu"nun güney hattı olan) Afganistan ve Pakistan bölgesine kadar alanda "sürekli bir istikrarsızlık" durumu oluşturuldu. Bu tarihten itibaren bölgelere yönelik yeni operasyonlar düzenlendi. Burada da patrimonyal/ebevi sistemle yönetilen ülkelere demokrasi getirileceği söylendi ama bölgeler daha da istikrarsızlaştı ve iç çatışmalar iyice tetiklendi. El-Kaide, Taliban, Boko-Haram ve günümüzde iyice etkinliğini artıran İşid/Daeş adlı örgütlerle vekâlet savaşları başladı. 2010 Arap baharı adıyla başlatılan ve medeniyet içi çatışma yani Müslüman'ı Müslüman'a kırma politikasıyla vekâlet savaşları yaygınlaştırıldı. (Toprak, 2008:2-30, Uyanık, 2012:84-93, 2011/3:28-42)

Amaç: Tarihsel sürecimizi, kültürümüzü, medeniyetimizi ve bunları oluşturan temel unsurları hatırlarsak, sosyal ve kültürel sürecimizi yeniden okuyarak, bizleri ayakta tutacak olan Türk Dünyası olarak birlikteliğimizi, özgüvenimizi yeniden kurmaktır. Bu husus çok önemli, zira medeniyetlerin çöküşünün temel nedeni, toplumun kendi kendini belirleme gücünü kaybetmesine yol açan bir uyum yoksunluğu olduğu hususunu gözden kaçırırız. Nitekim Türk Dünyası ortak tarih, ortak coğrafya, ortak edebiyat, ortak harita, ortak alfabe, konusunda çok önemli adımlar atmaya başladı. Bu gelişmenin tarihsel temellerini İsmail Gaspıralı'nın (1851-1914) Kuzey Türklüğü ve İslam dünyasının yeniden dirilişi (Rönesans) hakkındaki görüşlerini (Batı Türklüğü özelinde Ziya Gökalp'e (1876-1924) göndermelere yaparak) okumak önceliğimizdir.

1. TÜRK DEVLETLER TEŞKİLATI

TDT'nın kuruluşunu anlamak için SSCB dağılmasıyla siyaseten bağımsızlıklarını kazanan kardeş ülkelerin Orta Asya Devletler (Türkistan) Birliği kurma çalışmalarını ve bunun öncüsü Nursultan Nazarbayev'in küreselleşme kavramına dair analizi önemlidir: "Küreselleşmeyi reddetmek, kaçınılmaz bir surette durgunluk ve gerginliğe götürüyor, tenkitsiz bir şekilde kabul etmek de, ülkeyi egemenlikten mahrum ediyor, onu yeni sömürgeciliğin hedefi haline getiriyor, kültürel ve millî özdeşliği harap ediyor; o halde, tam da bu yüzden maksimum güvenliği, dünya topluluğuyla maksimum entegre olduğumuz şartları oluşturmalıyız." Görüldüğü üzere O, küresel(leştir)me adı altında sömürgeciliğin yeni keşif yolu olmaya devam ettiğini, enerji üretim ve arz merkezlerinde istikrarsızlık (çatışma-ayrışma) üreten operasyonlara zemin hazırladığının farkında ve karşı önlem almak istemektedir. (Bauman,1999:7, Aslan, 2000:195-205; Yeniçeri, 2005:17-18) Türkistan devletleri için bu politika, daha 1997 yılında dönemin ABD Başkanı Bill Clinton tarafından "21. yüzyılda ABD'nin stratejik hedefleri" olarak Avrasya bölgesinde bir stratejik bloğun kurulmasına engel olmak şeklinde" açıklamasına ekonomi merkezli bile olsa, böyle bir entegrasyona Rusya'nın da hoş bakmayacağı ortadadır.

Çin Cumhurbaşkanı Xi Jin-ping'in 2013 yılında Nur Sultan Nazarbayev Üniversitesinde tarihi "İpek Yolu"nu canlandırmanın yeni adı diyebileceğimiz "tek yol, tek kuşak: one belt, one road" sloganıyla dile getirdiği "Yeni "İpek Yolu" olarak da bilinen "Kuşak-Yol İnisiyatifi" dediği yeni strateji veya projesini" açıklar. Kıtalararası demiryolu, otoyol, liman ve enerji boru hattı inşaatı projelerinden oluşuyor. Çin'i, Moğolistan, Orta Asya, Rusya, İran, Türkiye ayağını oluşturan Orta Koridor Girişimi; Balkanlar, Avrupa'ya bağlaması hedeflenmektedir. Neticede Almanya ve Hollanda'ya bağlanacak "İpek Yolu Ekonomi Kuşağı" ile Güneydoğu Asya, Bangladeş Hindistan, Basra Körfezi ve Akdeniz arasında irtibat kurulmuş olacaktır.

Buna ilaveten bu projenin bir de Deniz İpek Yolu kısmı vardır. (21st-Century Maritime Silk Road) Bunlarla bölgesel ve küresel ortak hedefler ön plana çıkarılmış, bu projeye dâhil olan ülkelerin ekonomik refahının artacağı, bölgesel ekonomik iş birliğinin teşvik edileceği, dünya barışı ve gelişimine katkı sağlanacağı belirtilmiştir. Bununla Türkistan coğrafyasının tarihsel ve günümüzdeki önemine gönderme yaparak dış politika odaklı bağlanabilirlik yaklaşımıyla özellikle Avrupa ve Asya'yı karadan ve denizden birbirine bağlayan bir etkileşim ağından söz eder. (Çakan, 2017:35; Çelik-Bilgin, 2022:429, Görmüş, 2022:295, Uyanık, 2023:72-81)

Türk Devletleri Teşkilatı (Organization of Turkic States) önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere "Türk Birliğinin Teşkilat Temelleri Türk devletleri arasında 1992'den itibaren başlayan Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirvesini de içeren kurultaylarla şekillendi. Bu istişârî toplantılar sürecini takiben 3 Ekim 2009 Nahcivan Anlaşmasıyla kurulan Türk Konseyi/Türk Keneşi bugüne gelinmesinde çok önemli bir adım olmuştur. TDT Türk Dünyası Şartı, Türk kimliği temelinde tarihsel, kültürel, dilsel ve geleneksel bağları pekiştirmek, Türk Devletleri arasındaki çok yönlü iş birliğinin kapsamını genişletmek ve uluslararası hukuk ilkelerine sadık kalmayı vurgulamaktadır.

Bu belge, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) bünyesinde daha önce kabul edilen kararlar ve belgeler (Nahçıvan Anlaşması ve Türk Dünyası 2040 Vizyonu) temel alınarak hazırlandı. Buna göre Türk Devletleri arasındaki iş birliğini güçlendirmeyi hedefleyip, dil, düşünce ve eylem birliği teşvik olunacaktır. Bunun için dayanışma ruhu güçlendirilecek, kardeşlik bağları öncelenecek, Türk Devletlerinin ortak değerleri ve istekleri somutlaştırılacaktır.

Bize göre, Gaspıralı ve Gökalp'in düşünce dünyasının gerçekleşme biçiminin bu sürecin alt yapısını oluşturmasında önemli etkisi olmuştur. Çünkü "..onların fikrî boyutlarını ifade eden dil, davranış boyutlarını ifade eden tefekkür ve iyi olanı yapmayı önceleyen iş boyutları olgu-değer ayrımı olmayan mükemmel bir birliktelik oluşturmuştur. Gaspıralı ve Gökalp'in fikirleri tüm Türk halkları için ilke ve idealler bütünü olarak var olmuş, kişisel yaşamları da onların ne kadar ilke ve ideal insanı olduklarını göstermiştir." (Arslantaş, 2014:2,50)

İsmail Gaspıralı'nın bütün hayatı boyunca yılmadan savaştığı ana gayesi, "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" cümlesinde ifadesini bulan, dünya üzerindeki bütün Türklerin tek vücut hâline gelmesi" Türk Devletler Teşkilatı tarafından hayata geçirilmiştir. İstenilen ama gerçekleşmesi zor bir düş (ütopya) olarak nitelenen, (Toker, 2004:34, Girgin, 2021:872) "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" TDT ile gerçekleşti.

ürk Dünyası'nın Unesco'su olan Türksoy, Türk Dünyası ile ilgili araştırmalar yürütmekle görevli uluslararası bilimsel merkez olan Türk Akademisi, Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (Türka), Türk Kültür ve Miras Vakfı, Ortak Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TTSO) Türk Devletlerinin iş çevreleri arasındaki iş birliğini desteklemek ve geliştirmek ve böylece ekonomik entegrasyon ile ekonomik ve sosyal kalkınmayı daha da ileri seviyeye taşımayı hedefleyen somut örnekleri olduğunu düşünüyoruz. Kısacası, Türk Devletler Teşkilatı ve bünyesinde barındırdığı kurumlarla fikir ve duyguda birlik (gönül birliği) bir "ortak akıl" oluşturmayı hedeflemesi bu bağlamda önem kazanmaktadır. (Öz, 2015:132-133)

Bunu Türk dünyası dış politikası için Batı'ya alternatif yol yerine küresel siyaset anlayışına tamamlayıcı bir niteliğe dönüştürmek mümkündür. Türk Devletler Teşkilatı çok yönlü dış politikanın yanı sıra ekonomi, ulaşım ve turizme kadar bir çok alanda iş birliğinin önü daha da açılarak Avrasya'da çatışmanın yerine karşılıklı bağımlılık sayesinde kalıcı refah tesisinde önemli bir kararlılık ortaya konmuş, sorunlara anında refleks verebilme kapasitesi gelişmiştir. (Kaya-Kuzakçı, 2022: 220-221)

Böylece Türk topluluklarını, devletlerini bir üst kültür ve medeniyet çerçevesinde yeniden birleştirecek projeler hayata geçirilme süreci hızlandı. Türk tarihindeki kargaşa ve kaos dönemlerindeki sert ayrılıklar ve yıkıcı muhalefetlerden ders alarak yapılan çalışmalarla öncelikle Türk Dünyası'nda uzun

süreli barışın temelleri fikren atıldı, ekonomik ve kültürel iş ortaklıkları geliştirilmektedir. "Türk ülkeleri yerleştikleri konum itibariyle dünyanın 'kalpgahı'nda yer alıyor. Tarih boyu söz konusu 'kalpgahta' birlik oluşturan Türk imparatorlukları, dünyanın geniş coğrafyasına hükmetti. Bugün de içinde bulunduğumuz zaman ülkelerimizi 'kalpgahta' ayrı ayrılıkta değil, birlikte hareket etme hususuna yönlendiriyor. (Şimşek, 2024)

2. İSMAİL GASPIRALI: "DİLDE, FİKİRDE İŞTE BİRLİK"

Türk Dünyası'nın içinde yaşadığı sosyo-politik sorunlara çözüm üreterek bir diriliş (Rönesans/cedidcilik) bilinci oluşturan düşünürlerden birisi de Gaspıralı İsmail Bey'dir. Sosyal ve kültürel bir dönüşüm için gerekli teorik alt yapı oluşturulma çabasını pratiğe aktarmak için okullar kuran, gazete ve dergi çıkaran, dönemin sivil toplum kuruluşu diyebileceğimiz hayır dernekleri kuran, belediye başkanlığı yaparak fikirlerini kamusallaştırmaya çalışan bir aydındır. İsmail Gaspıralı'nın bütün amacı "uyuklayan ve vurdumduymaz Müslüman kitlesine" yönelik ıslahat/diriliş projelerini hayata geçirmektir. Bunun yolu eğitimdir. O, eğitimi sadece okul ile sınırlamamış, küçük-büyük, kadın-erkek farkı gözetmeksizin bütün bir kitleye ulaşabilmeyi, yani yaygın eğitimi hedeflemiştir." (Togan, 1981:I/551-563; Kırımer,1996:10, Hablemitoğlu, 2006:26, 75-86; Eşki, 2022:11,27,36,100-127, Maraş, 2002:31,40,Çiftçi-Ergün,2016,1-15, Kıllıoğlu, 2019:65-90; Girgin, 2021:876)

Bu açıdan "Türk Dünyası'ndaki aydınlanma hareketlerinin hem kuramcısı hem de uygulayıcısı olan Gaspıralı, aydın, idealist ve vizyoner bir lider" olarak nitelendirilir. Bu nedenle de etkisi artarak devam etmektedir. O kadar ki, 1905-1906 yıllarında Novgorot ve Petersburg şehirlerinde "Müslüman Kongreleri" düzenlemesine ön ayak olan Gaspıralı, Mısır'da daha geniş çaplı bir toplantı (Nedve-i Umumî) yapılmasını isteyerek Türk coğrafyasındaki dirilişin Arap dünyasında olması için çalışmalar yaptı. "İslam dünyasının geri kalmışlığından bahisle Müslüman ülkelerde yapılması kaçınılmaz olan reform ve yenilikleri, buradan hareketle Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi ve İslam dünyasının uyandırılması gerektiğini vurguladı." (Gaspıralı, 2008:334,370; Yılmaz,2022:365-379; Devlet,1988:2,110, Bozkurt,2015:103; Barış, 2015:266)

Bunun alt yapısını farklılıklar özelde Türk Dünyası'nda, genelde bütün İslam dünyasında (Şii-Sünni gibi mezhep farklılıkları) üzerine değil, ortak payda (Müslüman) olmak üzerine kurulma süreci Müslümanlar arasındaki birliğin temininin temeli 1905-1907 yılında gerçekleşen Rus devrimine kadar gider. Türk modernleşmesinin önde gelen teorisyenlerinden Ali Merdan Bey Topçubaşı, hem Türk, mezhep farklılıkları konusunun altını özellikle çizerek, millî hedefler yolunda engel olamayacağını belirtmesi son derece önemlidir. Nitekim Gökalp de Hüseyinzade Ali Bey'in Ahmed Beyle beraber, Kafkasya'daki Sünni ve Şii cemaatler arasındaki ihtilafı da kaldırarak iki grubunda İslamiyet camiası altında birliktelik oluşturmasına katkı sağladığını belirtir. Akçura, 2016:201, Gökalp, 1991:148, Çalen-Kayıcı, 2014:143-149; 2017:27, Mövsümlü, 2021, 51, 167-169)

"Dilde, fikirde, işte birlik" düşüncesi "bir yandan Rusya'da yaşayan Türklerin birliğini diğer yandan da dünyanın farklı yerlerinde yaşayan tüm Türklerin dinî, kültürel, dilsel birliğiyle İslam dünyasının güçlenmesi isteğinin dışa vurumundan başka bir şey değildir. Bu nedenle o dönemde Panislamizm, Panturanizm, Pantürkizm iç içe geçmiş tasavvurlardır. "Türk medeni birliğinin yanı sıra siyasi birlik isteyen akımlar Türkistan'da görülmeye başlamıştır. Onlarda bütün Müslümanların ittihadı/birleşmesi gayesini takip eden Panislamizm, Türk-Moğol-Fin-Uğur kavimlerinin ittifakı anlamında Panturanizm, yalnız Türk unsurunun siyasi ittihadını hedefleyen Pantürkizm hareketlerinden ibarettir." (Togan, 1981:560); Gaspıralı gibi Ziya Gökalp te bir milleti millet yapan temel değerleri sosyoloji biliminin verileriyle tanımlayıp dizgeleştirmiş ve buradan millî bir Türk düşünce yapısı ortaya çıkarmıştır." (Arslantaş, 2014:49-61)

Bu çerçevede, "İsmail Bey, Ziya Gökalp'in de tanımladığı gibi, "Türk milletinden, Garp medeniyetinden, İslam ümmetinden" tarifine çok uyuyordu. O, Türk milletinin eski gelenek ve göreneklerinin, millî sanatının aynen kalmasına, Batı medeniyetine sadece ilim, teknik ve fen alanlarında uyulmasına, kısacası Türk Milletinin dejenere olmadan medeni Avrupa memleketleri seviyesine ulaşılmasına taraftardı." Bunun için 1895 yılında, "Milletin terakkisi ve istikbal için her şeyden evvel (fikir) lazımdır. Fikir uyanmadan terakki etmek imkânsızdır" der. Gaspıralı, hukuki ve siyasi gelişmelerin temini için öncelikle fikrî ve millî bir uyanışın (Rönesans'ın) olması gerektiğini söyler. Fikrî uyanışı temin için de öncelikle Millî okulların ıslâhı ve sayılarının artırılması; millî eğitim müesseselerinin maddi yönden teminat altına alınması için hayır cemiyetlerinin kurulması gerekmektedir. Ortak Türk edebî diline dayanan ve bütün Rusya Türklerini kapsayan millî basının vücuda getirilmesi üzerinde durur. Ardından bunun toplumsal ve siyasal boyuta taşınması gerektiğini vurgular. Bu bağlamda Müslüman cemiyetin yaşayış tarzının modernleştirilmesi ve Avrupalılaştırılması, Müslüman kadının kölelikten kurtarılması; Halkın "yaratıcı kudret ve düşüncesi'ni temsil edebilecek millî aydınlar kadrosunun yetiştirilmesi gerektiğini belirtir. (Kırımlı, 1996:10, Hablemitoğlu, 2004:34/35)

Rusya Türklüğü/Müslümanlığı ve modernleşmesinde fikrî uyanmayı sağlayan aydınları Tercüman gazetesinde "Akgül Destesi" başlığı altında tanıtmıştır. "Akgül Destesi'nde değişik bölgelerden ve farklı Türk boylarından kişilerin biyografisini birlikte vermesi, İsmail Bey'in modernleşmeyi tek bir hareket olarak algıladığı gibi modern kültür, bilim ve edebiyat hayatını da tek bir oluşum olarak değerlendirdiğini göstermektedir. (Gaspıralı:2008, 45, Akpınar, 2015:33)

2.1. Gaspıralı ve "Dilde Birlik"

Türk dünyasının bütün Türklerin kullanacağı ortak/umumi bir Lisan/dil oluşturmak öncelikli hedefidir. Bu gerçekleşince fikir, his ve iş sahalarında birliğinin sağlanması, milliyet şuurunun ve maneviyatının derin bir şekilde hissedilip oluşacaktır. Dil anlayışının temelinde bütün Türkler için ortak bir edebi dil meydana getirmek ülküsü vardır; "lisan-ı umûmî ve edebî". Togan'ın tespitleriyle söyleyecek olursak, Türkistan'da umumi edebi bir dilin oluşturulmasıyla milliyet ve milli hars meselelerinin incelenmesi mümkün olacaktır. (Togan, 1981, I/*486)* "Umumi lisan" tabiriyle, "bütün Türkler arasında ortak olarak kullanılacak dil" kastedilmektedir. "Edebî lisan" tabiri ise "avam/halk lisanı"nın zıddı olarak "edebî dil, yazılı eserlerde kullanılacak dil" anlamında kullanılmaktadır. Dil alanındaki ülküsü, bütün Türkler arasında ortak olarak kullanılacak bir yazı dili meydana getirmekti; buna tevhîd-i lisan (dili birleştirme) dedi ve bütün ömrünce bunun için çalıştı." (Gaspıralı, 2008:11-57; Ercilasun, 2015:21, Devlet, 1988:124)

Ziya Gökalp'in Turan tasavvuru da bu kaygıyı taşıyordu. Onun Mefkürevi" Turancılığı, "ırk"a ve "dünya hâkîmiyeti"ne değil, net bir şekilde dil ve kültür esasına dayalı, ulusların eşitliğine inanan kültürel milliyetçiliği" olup güncellenmesi TDT açısından hayata geçirilebilir. Çünkü "Gökalp'in "Turan" Şiirinde Türkiye ve Türkistan'ı kapsayan düşsel bir fikir olarak Turan'dan ve "Lisan" Şiirinde de Türk halklarının Türklüğünü korumuş olan ortak bir Turan dilinden söz etmesi, siyasal yayılma niyetleri taşımadığı gibi, manevi bir birlik duygusu ve dil, edebiyat, kültür bakımından benzeşme dışında somut bir birleşme de öngörmemektedir." Gökalp, 1991:147, Parla, 1993: 49-53, 73)

Gaspıralı, Şimal/Kuzey Türkleri olduğu kadar Şark/Doğu Türkleri ile Garp/Batı Türkleri, kısacası, bütün Türklerin (Kazan'dan Kafkasya'ya, Kırım'dan Türkistan'a kadar) aynı lisanda birleşmelerinin mümkün olduğunu çıkardığı *Tercüman-ı Ahvâl-i Zaman* gazetesiyle göstermiştir. (Kırımlı, 1996:11, Hablemitoğlu, 2004:73, 86) Bu nedenle, Akçura'ın dediği gibi, O, "bütün Türklük harekâtının merkezi siması bir "İnkılâpçı" ve Batı medeniyetinin "reformatör" kavramından kast ettiği üzere "müceddid"tir. Bu nedenle "Bütün hayatını Türklüğün yükselmesine sarf eden İsmail Bey Türk halkının

ebedi şükranına layıktır." (Akçura, 2002, 75-79; Kırımlı, 1996,4/9, Uyanık, 2022, 103 vd, Hablemitoğlu, 2004, 42)

2.2. Gaspıralı, "Dünya (Doğu-Batı-Kuzey)Türklüğü ve Türk Devletleri Teşkilatı

Türk Devletleri Teşkilatı bir "Dünya Türklüğü" şemsiyesi altında Doğu Türklüğü, Batı Türklüğü ve Kuzey (Rusya) Türklüğü tasavvurlarını birleştirmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla 1989 yılı itibarıyla başlayan yeni yüzyıl siyasal ve kültürel düzenlemelere karşı önlem almak için Rusya içine çekildi.

Bu açıdan Gaspıralı'dan hareketle "Kuzey Türklüğü" tasavvuru çok önemlidir. Doğu-Türkistan Türkleri, bağımsızlığını kazanan Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan devletleri ile Kara-Kalpak halkları ve İdil boyu Türkleri, kısaca Orta-Asya'daki Türklerin ezici çoğunluğunu oluşturur."Batı Türkistan" denilen bölgede Türkmenistan, Azerbaycan bağımsızlıklarını kazandı. Aynı şekilde Müslüman Orta Asya, aynı zamanda yerli Uygur ve başka Türk-Müslüman nüfuslara sahip Çin'deki Doğu Türkistan'ın ("Xinjiang/Sincan") bağımsız olacağı günü bekliyoruz. (Gaspıralı, 2008:25, Sümer, 1972, X; Golden, 2015:20)

Doğu Türkistan yani Uyguristan Çin Halk Cumhuriyeti'nin esareti altında ama Güney Türkistan yani Afganistan ile İran Türkistan'ı (İran'ın Estarabad ve Deregiz vilayetleri) hiç gündeme bile gelmiyor. "Güney Türkistan" diye bilinen bölge Ural'lardan Hindikuş dağlarına kadar Türklerin yaşadığı Büyük Türkistan coğrafyasının güneyi Belh, Faryap, Kunduz gibi tarihî şehirlerin de dâhil olduğu Badahşan'dan Herat'a kadar olan bölgenin bulunduğu, Güney Türkistan diye isimlendirilen yerdir. Güneydeki Afgan Türkistan'ı; Afganistan'ın kuzeyinde bend-i Türkistan ve Hindukuş dağ sırası önünde Seyhun Vadisine ve Batı Türkistan Çukureli'ne doğru uzanan alçak sahadır. Afgan Türkistan'ının en büyük şehri Mezar-ı şeriftir. Türklerin buralardan Hindistan'a yönelmesi 11. yüzyılın başlarında Gazneli Sultan Mahmut (1000-1030) ile başladı. 12. yüzyılda Muhammed Guri (1149-1206) döneminde devam etmiş, Ganj vadisine hâkim olmuşlardır. Bazı kayıtlarda Çağatay devleti, bazılarında Timur'a nispeten *Gürkaniler* diye de isimlendirilen Babürlüler döneminde zirveye çıkmıştır. (Uyanık, 2019a:28/32, 2019b:30-34)

Bununla birlikte Rusya, toparladıktan sonra SSCB siyasî ve kültürel alandaki etkinliğini hala devam eden politikalar üreterek varoluşunu korumaya çalışmakta, bu da TDK önemini bir kez daha artırmaktadır. Kapitalist ABD ve AB ile sosyalist ülkeler (Rusya ve Çin) arasındaki mücadele enerji arz ve üretim merkezlerinde olanca gücüyle devam etmektedir. 1997 yılında dönemin ABD Başkanı Bill Clinton tarafından "21. yüzyılda ABD'nin stratejik hedefleri" olarak Avrasya bölgesinde bir stratejik bloğun kurulmasına engel olmak şeklinde" açıklanmasını unutmamak gerekir. Ekonomi merkezli bile olsa, böyle bir entegrasyona Rusya'nın da hoş bakmayacağı açıktır. (Yeniçeri, 2005, 18)

Bu noktada Rusya'nın bölgedeki hâkimiyetini devam ettirmek için inşa etmeye çalıştığı "Rus

Aklı ve Avrasyacılığı" tasavvuru yerine "Türk Aklı ve Avrasyacılığı"nı içeren Kuzey Türklüğü" kavramını da kapsayan "Türkistanlılık" kavramsallaştırmalarını güçlendirmek gerekir. (Çetin, Türkistanlılık, 2023; İmanov, 2007:11/21, Uyanık, 1996:287-295)

Gaspıralı bağlamında söyleyecek olursak, "Türkçülük-Avrasyacılık etkileşiminin zıtlaşma yahut çelişkiden ziyade bir iç içeliği ifade ettiği" tespiti, günümüzdeki Rus Avrasyacılığını rasyonel değerlendirme açısından önemlidir. Gaspıralı Rusya-Müslüman (Rus-Türk) ilişkilerine (diğer bir ifadeyle Avrasyacılığa) ilişkin belli başlı tezlerini Bahçesaray Mektupları (1881), Rusya Müslümanları (1881), Rus-Doğu Anlaşması (1896) ve Şark-ı Ekber Meselesi (1908) adlı yazılarında ortaya konmuştur." (Gaspıralı,2008:144-157; Kırımlı, 1996:19-20, Mövsimli, 2021, 117)

Bunun içinde tarihsel ipek yollarının güzergâhları üzerinden kültürel, ekonomik, siyasi etkileşimin boyutları ayrıntılı araştırılmalıdır. Çünkü " Kuzey İpek Yolu vasıtasıyla köklü bir ortaklık ve benzerliğin Çin'de, Orta Asya'da ve Güney Rusya'da yaşayan göçebe kavimlerin kültürel yapısının oluşması

sağlamıştır. Güney güzergâhları ise önemli dinlerin yayılmasında aracılığı ile tarihe geçmiştir. Özellikle Kuzey Yolu, çeşitli Türk topluluklarının topraklarından geçerek aracısız Bizans'a giden tek yoldur. (Toprak: 2008:27-29)

Bu bağlamda Gaspıralı'nın "Rusya Müslümanlığı/Türklüğü" tasavvuru, "Şarkta yeni bir milletin doğuşu" olarak görüldüğünü, Akçura'ın buradan hareketle Osmanlı (Batı) Türklüğü ile Kuzey Türklüğü arasında kültürel bir köprünün kurulmasını istemesi önemlidir. (Gaspıralı, 2008:114; Akpınar, 2015:33, Akçura, 2014; 36-37)

3. Türk Avrasyacılığı: Türkistanlılık

Bu noktada Avrasya kavramı coğrafi bir terim gibi gözüküyor ama iktisadi, sosyo-kültürel, tarihi ve stratejik faktörlerin önemli rol oynadığı bölge yani Hazar Denizi ve Karadeniz etrafında bütünleşmiş bir coğrafyayı ifade ettiğini hatırlamak gerekir. Gaspıralı'da "Ticari, medeni, siyasi ve askeri ilişkilerin kavşağında olan Avrasya'dır, der. Ama kendi tasavvuru ile Rus Avrasyacıları arasındaki farkı net bir şekilde vurgular. "Rus Avrasyacıları Türk tarihini ve kimliğini Rus tarihi ve kimliğinde bütünün bir bileşeni olarak görme eğilimindeyken Gaspıralı, Rus halkı ile birlikteliğin önemini teslim etmekle beraber Türk-Müslüman kimliğini, Avrasyacılardan tamamen farklı bir şekilde kavramsallaştırmıştır. "Örneğin, bu hususta Avrasyacıların önemsediği birleşmenin yolunu açan tarihsel temaslara Gaspıralı değinmemektedir. O daha ziyade Rus ulusal karakterini değerlendirmekte ve olumlamaktadır. Türk halklarının Ruslarla birlikte beraberce yaşamasının yollarını aramakta ve bu beraberliği şartlandıran faktörleri ise (yine Avrasyacılardan farklı bir şekilde) iç (tarihsel) unsurlardan daha çok dış (politik) unsurlara bağlamaktadır. Bu nedenle Gaspıralı'nın, Rus-Türk birlikteliğine ilişkin savını desteklemek için bir de jeopolitik çerçeve sunduğunu görmekteyiz. Bu jeopolitik çerçevenin temel hususu ise Avrupa'nın hem Rus hem de Müslüman dünyalarının tarihi düşmanı olmasıdır." (İsmayılov, 2015),124-127)

Üstada yönelik eleştirimiz tam bu noktada, yani son cümlesinedir. Bize göre, Rusya, 1886 tarihinden itibaren Batı ittifakı içinde yer almaya başlamış ve Osmanlı bağlamında Türk ve Müslüman halklara yönelik politikalarını kurgulamıştır. Bu nedenle "Rus Avrasyacılık" öğretisi tarihsel birikimini Batı Aklı ile birleştirmesi riskine dikkat edilmelidir. Bu noktada Rusya'nın bir Doğu ile Batı arasında tampon bir devlet olduğunu unutmamak gerekir. (İnalcık. 2016:198-199) Çünkü "Avrasya" denilen coğrafyaya baktığımız zaman "XIII. yüzyılın başlarında Cengiz Han'ın Avrasya'da barış ve huzur ortamı yeniden tesis ettiğini, ticari faaliyetlerin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yaptığını görüyoruz. Macinder'in de dediği gibi "Moğollardan üç ya da dört yüzyıl önce Orta Asya'dan çıkıp gelen Selçuk Türkleri, beş deniz olarak ifade edebileceğimiz Hazar Denizi, Karadeniz, Akdeniz, Kızıl Deniz ve Fars Denizini kapsayan muazzam genişlikteki bölgeye, İran güzergâhını aşarak yerleşmişlerdir. Kirman, Hamedan ve Küçük Asya'da kurulan Selçuklular, Bağdat ve Şam üzerindeki Fatımî hükümranlığını da düşürmüşlerdir." (Mackinder, 2013, 49, 56, 64-65; Gökburun, 2021:1-33)

Özetle, İpek yolu, "Asırlar boyunca Asya ve Avrupa'yı ticari ve ekonomik açıdan birbirine bağlayarak Avrasya kavramını ortaya çıkarmış olup, Çin'den Akdeniz'e kadar uzanan kervan yollarının oluşturduğu bir sistemi gösterir. Bu açıdan "İpek Yolu'nun geçmişini bilmeden Avrasya sahasında meydana gelen medeniyetlerin sonraki gelişmelerini tespit edecek pek çok tarihi olayları takip etmek ve değerlendirmek oldukça zordur" (Kalan, 2014-1, 43-62; Toprak, 2008, 2-30; Uyanık 2023,72-81)

Türk Devletler Teşkilatı (TDT) üye ülkeleri arasında ortak bir üst kimlik belirleme ihtiyacı giderek artmaktadır. Bu bağlamda "Türkistanlılık" kavramı, Doğu Türkleri (Kazak, Kırgız, Özbek) ile Batı Türkleri (Türkiye, Azerbaycan ve Güney Azerbaycan) arasında coğrafi ve tarihsel birleştirici bir kimlik olarak öne çıkmaktadır. Bu kimlik, sadece Türk halklarını kapsamakla kalmayıp, Türk coğrafyasında yaşayan diğer etnik gruplar için de bir aidiyet hissi oluşturabilir. Aynı zamanda Avrasya perspektifini de içeren bu tasavvur, Rusya'nın tarihsel yayılmacı politikaları karşısında bir denge unsuru olabilir

TDT bağlamında üye ve gözlemci ülkeleri değerlendirecek olursak, farklı dini tasavvurlara sahip ve (hatta farklı dil konuşan) Türk halklarının ve devletlerinin ekonomik ve kültürel bütünleşmesine katkı sağlar. Çünkü TDT bünyesindeki yaşayanları Müslüman Türk özdeşleştirmesi kuruluşun işlevine sekte vurabilir. Şöyle ki, TDT'nı kuran ülkelerde Türk ve Müslüman olmayan vatandaşlarda vardır. Mesela, Kazakistan 1995 sayımında Ruslar %34,8 Almanlar %3,1 Ukraynalılar %4,9 Belaruslar %1,0 oranındadırlar. Kırgızistan'da 2014 yılı itibarıyla Ruslar %6.4, Özbekistan'da %5.5, Türkmenistan'da Ruslar %6, Azerbaycan Ruslar % 0.7, Ermeniler % 1.35 olduğunu, TDT Macaristan'ın da gözlemci üye olduğunu düşündüğümüzde "Müslüman ve Türk özleştirmesinin günümüz şartlarında ve TDT işlevselliği açısından tutarlı gözükmemektedir. (Deliömeroğlu, 1999: 20-27; Gaspıralı, 2008:52,74,81-85, 143-147, Akpınar, 2015:31-32)

Bize göre farklı ırklara mensup farklı din müntesiplerine sahip TDT üye devletleri için Türkistanlılık tasavvuru bu aksaklığı giderebilir. Bu kimlik önerisine geçmeden önce "Türkistan" kavramının coğrafi açıdan neye karşılık geldiğine bakalım. Türkistan, Türk Yurdu, Türk eli terimi IX-X asırlarda İdil-Volga'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan Hazar ve Macar ülkeleri ve nihayet XII yüzyıldan itibaren Anadolu için kullanılmaya başlanmıştır. İlginç olan nokta, "Türkiye tabirinin daha VI. yüzyılda Bizanslılar tarafından Orta Asya için kullanılmış olmasıdır. Yine Bizanslılar, IX. ve X. yüzyıllarda Volga'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan sahaya da Türkiye adını vermişlerdi. XI-XII. yüzyıllarda Mısır ve Suriye'ye Türkiye denirdi. Anadolu ise XII. yüzyıldan itibaren Türkiye olarak tanınmaya başlamıştır. Tarihte, Balkanlar ve Kuzey Avrupa ovalarından Avrupa içlerine, hatta Manş denizi ve günümüzdeki İsveç'in güney kesimine kadar ilerlemiş olan Hun imparatorluğundan bu yana, Türkler; Avrupa'nın etnik, politik, sosyal ve askerî, sanat alanlarında etkili olmuşlardır. (Taşağıl vd, 2002, I-286-287, 312, Turan, 1999, 19-20; a.mlf, 2002: 2/845-855, Atalay, 2002,1/ 242, 260-265, 277,281-283, 292-294; Gündüz, 2002, 2/845-847) Diğer bir ifadeyle, Türkler *"Ötüken Ergenekonu"*ndan çıktıktan sonra Mackinder'in deyimiyle *"kara-kurtlar"* olarak İç Asya'ya yayılmış, sonra sürekli Batı'ya ilerlemiş, Ön Asya yani Anadolu'ya gelmiş, ardından 16. yüzyılda *"denizaslanları"* olarak bir dünya gücüne dönüşmüşlerdir. (Mackinder, 2013:109)

Çetin, bir kimlik önerisi olarak "Türkistanlılık" kavramını şöyle açıklar: "Türkistanlılık, kendi merkezinde ve kendilik bilinci içerisinde Türkistanlıların kendisini yeniden düşünmesi ve bu çerçevede bir olduklarını fark etmeleri kavramıdır." Ona göre Türkistan, sadece coğrafi bir bölge değil, duygularımızın, düşüncelerimizin ve inancımızın birleştiği kök mekan ve büyük bir vatandır. Türkistanlılığın gerçekleşeceği merkezi zemin de tarihi atıflarıyla Turan yahut Türkistan'dır. Türkistan bir aziz vatan, sınırlarını duygularımızın, düşüncelerimizin, inançlarımızın estetik bir bilinçle çizildiği kocaman bir vatandır. Türkiyeli, Kazakistanlı, Azerbaycanlı, Kırgızistanlı, Özbekistanlı ve cümlesi bu vatanın çocukları, bu vatanda kendisine yurt açmış evlatlarıdır. Siyasi sınırlarımızın büyük vatanı Türkistan büyük vatandaşlığı Türkistanlılıktır." (Çetin,2023a; 2023b) Bu nedenle "Türkistanlılık" kavramı, TDT üye ülkelerinde yaşayan farklı etnik ve dini tasavvurlar asahip vatandaşları da kapsayan ortak bir kimlik önerisi sunarak, siyasi sınırları aşan bir bağlanma hissi oluşturabilir.

Bu kavramsallaştırma aynı zamanda Türkistan coğrafyasında kadim Türk geleneğini takip etmek demektir. Gaspıralı'nın tespitleriyle söyleyecek olursak, " Türkler Altın dağdan çıkıp Orta Asya ovasına akıp, bir kol Kuzgun (Hazar) Denizi ve Kafkasya'nın kuzeyinden geçip Doğu Avrupa ovasına geçti. Sol kol ise Horasan ve Azerbaycan'dan geçerek Anadolu'ya geldi. Batu Han Kuzey yoluyla gelip, Slavların tamamını yönetimi altına aldı. Altın Ordu 12-13. asırlarda bütün Rusya'nın hâkimi oldular. Rusların dini işlerine ve iç işlerine asla karışmadılar. Din adamlarını ve Prensleri/beyleri yerlerinde bırakmışlardı. Belirli bir vergi ve beylerin itaatini istemekle yetinirlerdi. Özetle siyasi ve toplumsal kurumlarını oldukları gibi muhafaza etmişlerdi." (Gaspıralı, 2008), 224-225, Akpınar, 2015, 28)

SONUÇ

Türk Dünyasının içinde yaşadığı sosyo-politik sorunlara çözüm üreterek bir diriliş (Rönesans/cedidcilik) bilinci oluşturan düşünürlerden birisi de Gaspıralı İsmail Beydir. Bütün amacı "uyuklayan ve vurdumduymaz Müslüman kitlesini" yönelik ıslahat/diriliş projelerini hayata geçirmektir.

Türk Devletler Teşkilatı'nın Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan'ın katılımıyla oluşturulması, kadim medeniyet mihveri olan İpek yolunun güzergahlarının aktivite edilmesi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra İç Asya/Türkistan- Ön-Asya Türkiye kültürel sürekliliğinin bütün dünyaya ilan edilmesi, Türk dünyasının Turan idealinin/ülküsünün "Fikir, lisan, his ve iş alanında birlik" pratiğe geçirilmesi açısından büyük bir gelişmedir. Çünkü artık fikir ve duyguda birlik ya da gönül birliği ve ortak akılda buluşulmasının resmen tescil edilmesidir. Artık Türk Devletleri arasındaki iş birliği ve dayanışmayla ortak tarih, dil ve kültür mirası çerçevesinde yeni projeler hayata geçirilebilecektir. Bize göre TDT, Gaspıralı'nın "Lisan-Dilde, Fikirde, İşte Birlik" gerçekleşmesi, millîyet şuurunun ve maneviyatının derin bir şekilde hissedilip oluşmasının somut örneğidir.

Bu çerçevede Gaspıralı'dan hareketle oluşturulan "Kuzey Türklüğü"nün SSCB dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Doğu Türklüğü (Kazakistan-Kırgizistan-Özbekistan- Türkmenistan-Azerbeycan) ile Batı Türklü yani Türkiye Cumhuriyeti (ve tevarüs ettiği Selçuklu-Osmanlı Devleti) ile Turan ve Türkistanlılık kavramı üst çatısı altında epistemik temel oluşturabilir. Kuşak-Yol ve İmec projeleri bağlamında TDT işlevi "Rus Avrasyacılığı"nın açmazlarına düşülmeden bir "Türk Avrasyacılığı" üzerinde düşünmeyi gerektirir. Bu çerçevede, TDT'nın Ziya Gökalp'in Turan ve Büyük Oğuz İttihadı tasavvuru (önce Anadolu'da güçlü bir millet oluşturmak (Türkiyecilik), sonra Batı Türkleri arasında Oğuz/Türkmen birlikteliğini sağlamak, nihayetinde Türk dünyasının kültürel birlikteliğini hedefleyen Turan) incelenmesi, Türk Dünyasının ekonomi ve kültürel ortaklığa (teorik katkı) açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

AKÇURA, Yusuf, (2016). *Türkçülüğün Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

AKÇURA, Yusuf, (2002). *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, Haz.: Nejat Sefercioğlu, (Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları, 2. Basım.

AKPINAR, Yavuz, (2015). "İsmail Gaspıralı'nın Din ve Milliyet Anlayışı", *Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri 1, İsmail Bey Gaspıralı*, Editörler: Alev Sinar Uğurlu Selçuk Kırlı Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları, 33-38.

ARSLANTAŞ, Halis Adnan (2014). "Maarif Islahından Medeniyet İnşasına: İsmail Gaspıralı ve Ziya Gökalp", *Eğitimde Politika Analizi Dergisi*, Cilt 3, Sayı, 2, 49-61.

ÇALEN- Mehmet Kaan-Kayıcı, Haluk, (2014). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, İstanbul: BilgeOğuz Yayınevi.

ÇETİN, Altan, (2023a). Türkistanlılık: Medeniyetçi Milliyetçilik Çerçevesinde Geleceği Düşünmek", https://www.kirmizilar.com/turkistanlilik-medeniyetci-milliyetcilik-cercevesinde-gelecegi-dusunmek/, (26.3.2023)

ÇETİN, Altan, (2023b). "Büyük Türkistan Birliği; Türkistanlılık yahut Türk Olmanın Kendözü", https://tasam.org/tr-TR/Icerik/72433/buyuk_turkistan_birligi_turksitanlilik_yahut_turk_olmanin_kendozu, (11.Ekim 2023) https://tasam.org/Files/Icerik/File/B%C3%BCy%C3%BCk_T%C3%BCrkistan_Birli%C4%9Fi;_T%C3%BCrkistanl%C4%B1l%C4%B1k_yahut_T%C3%BCrk_Olman%C4%B1n_Kend%C3%B6z%C3%BC_pdf_d644b009-906c-4708-9450-8045ebacf9e8.pdf

DEVLET, Nadir, (1988). *İsmail Bey Gaspıralı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

DELİÖMEROĞLU, Yakup, (1999). Kazakistan'ın Etnik Yapısının Bazı Demografik, Politik ve Sosyopsikolojik Görüntüleri, *Bilig* dergisi, sayı 9; 20-27.

ERGÜN, Mustafa ve Barış Çiftçi, (2016). "Türk Dünyasının İlk Ortak Eğitim Reformu: Usul-ü Cedit Hareketi", I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, 1-15.

EŞKİ, Mehmet Alpaslan, (2002). *Türk Milliyetçiliği ve Rusya*, Gaziantep, İksad Yayınevi.

HABLEMİTOĞLU, Necip (2016). Gaspıralı İsmail, İstanbul: Birharf Yayınları.

GASPIRALI, İsmail (2008). *Seçilmiş Eserleri III (Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları)*, yay. Haz: Yavuz Akpınar, İstanbul: Ötüken Yayınları.

GOLDEN Peter B. (2015). *Dünya Tarihinde Orta Asya*. Çeviren: Yahya Kemal Taştan. İstanbul: Ötüken Yayınları.

GÖKALP, Ziya, (2017). *Türkçülüğün Esasları*, Ötüken yayınları, İstanbul.

GÖKALP, Ziya (1991). *Türk Uygarlığı Tarihi*, Hazırlayan: Yusuf Çotuksöken, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

GİRGİN, Kemal (2021). "Türk Birliğinin Pedagojik Bileşeni: Türk Dünyası Gaspıralı Programı", *Academic Journal of History and Idea*, (8/3), 2021, 872-882.

TOGAN, A. Zeki Velidi (1981) *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C. I, 2. Baskı, İstanbul 1981.

TOKER, Mustafa. (2004). "İsmail Gaspıralı ve 'Dilde Birlik' Fikrî Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (2004/16), 31-45.

IMANOV, Vugar (2007). "Rusya'nın Medeniyetsel Kimlik İnşası Olarak Avrasyacılık", *Marmara Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul.

İNALCIK. Halil (2016). T*ürklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 3. Basım.

İSMAYILOV, Mehdi (2015). "İsmail Bey Gaspıralı'da Türkçülük-Avrasyacılık Etkileşimi" *Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri 1, İsmail Bey Gaspıralı*, Editörler: Alev Sinar Uğurlu Selçuk Kırlı, Türk Ocakları Bursa Şubesi Yayınları.

MACKINDER, Halford John (2013). *Tarihin Coğrafi Kalbi*, haz: Kadir Yılmaz, İstanbul: Doğu Kütüphanesi yayını, 2013,

MARAŞ, İbrahim (2002). *Türk Dünyasında Dini Yenileşme*:1850-1917, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

KALAN, Ekrem (2014)b "XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Altın Orda Hanları'nın Ticaret Politikaları", *TİKA Avrasya Etüdler*, 45/2014-1, 43-62.

KARACA, Nesrin (1990). "Ziya Gökalp'in Şiir Dünyası ve Şiirlerinin Bir Dökümü", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1990, (5/1):117 – 133.

KIRIMLI, Cafer Sevdahmet (1996). *Gaspıralı, İsmail Bey (Dilde, Fikirde, İşte Birlik)*, Yayına Hazırlayan: Ramazan Bakkal, İstanbul: Avrasya Bir Yayınları.

KILLIOĞLU, Mehmet Erkan (2019). "Çarlık Rusyasında Ceditcilik: Yeni Usul Hareketi", *Journal of Awareness* (4/1) 2019: 65-90 https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/659442

ŞİMŞEK, Ayşe. Türk Dünyası Şartı kabul edildi, https://www.trthaber.com/haber/turk-dunyasi/turk-dunyasi-sarti-kabul-edildi-detaylar-ilk-kez-trt-haberde-889396.html, (Erişim:25.11.2024).

SÜMER, Faruk, (1972). *Oğuzlar: Türkmenler*, Ankara: AÜ Yayınevi, 2. Basım 1972.

UYANIK, Mevlüt (*2022). Çağdaş İslam Düşünürleri*, Ankara: Bilay Yayınevi.

UYANIK, Mevlüt (2019a). "Doğu, Batı ve Güney Türkistan, Türkistan-Türkiye İrtibatının Siyasi ve Fikrî Temelleri",–*Türk Yurdu*, Yıl 109, Sayı 389, Nisan 2019, 28-32.

UYANIK, Mevlüt, (2019b) "Türkistan-Türkiye İrtibatının Kültürel Ürünü: Büyük Oğuz Bütünleşmesi", *Türk Yurdu*, (108/380) Ağustos, 30-34.

UYANIK, Mevlüt (1996), "Medeniyetler Arası Diyalogda Modern Türkiye'nin Konumu ve Önemi", *Yeni Türkiye* 2/9, 287-295.

YILMAZ, Kürşad (2022)."Vizyoner Bir Lider Olarak Gaspıralı İsmail Bey", *Türkiye Eğitim Dergisi*, (7/2), 365-379.

KÜLTÜREL DİPLOMASİ BAĞLAMINDA HOKAND (ÖZBEK) HANI EMİR ÖMER HAN'DAN OSMANLI SULATANI II. MAHMUD'A HEDİYE EDİLEN KUR'AN-I KERİM VE GÜNÜMÜZ KÜLTÜREL İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ*

Emek ÜŞENMEZ**

Hokand Hanlığı

Hokand Hanlığı 1709-1876 yıllarında hüküm sürmüş Orta Asya'daki üç Hanlıktan biridir (Buhara Hanlığı, Hive Hanlığı, Hokand Hanlığı). Fergana Vadisinde Hokand (Kokand) başkentli Hokand Hanlığı, 1876 yılında Sovyet Rusya tarafından işgal edilmiştir. Bundan sonra devam eden 170 yıl içinde bu devlet 22 hükümdar tarafından idare edilmiştir.

Emir Ömer Han, Osmanlı Devleti arşiv kayıtlarında Fergana Hakimi, Deşt, Kıpçak ve Fergana Hakimi, Hata ve Hotin taraflarında hükümran olan Deşt-i Kıbçak ve Kazgan-ı Zemin Hakimi gibi unvanlarla ve Seyyid Mehmed Ömer Han adı ile zikredilmektedir.[1]

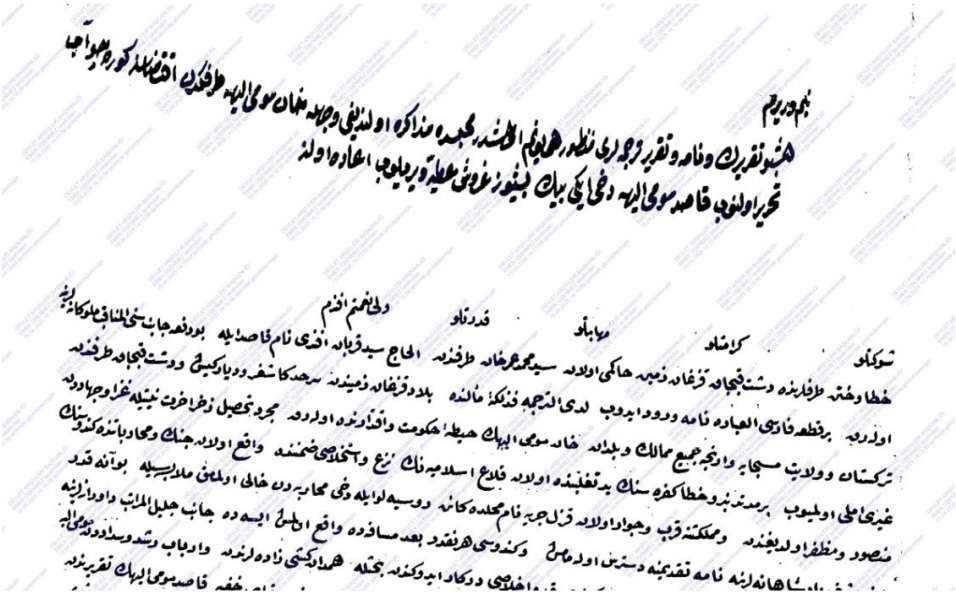

Belge 1: H-29-12-1235, HAT 781 – 36547.

Emir Ömer Han (1809-1822) 13 yıl tahtta kalmıştır. Narbota Han'ın (1763-1798) oğludur. Şair hükümdarlardandır, Divan sahibi olup şiirlerinde Emirî mahlasını kullanmıştır. Hanımı Nadire Begim (1792-1842) dönemin en meşhur kadın şairleri arasında yer alır.

* İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (Yıldız Sarayı) Arapça Yazmalar, **(Envanter No: A-6540)**

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, emek.usenmez@istanbul.edu.tr

1 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, HAT, 781, 36547. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, HAT, 781, 365579.

Hata ve Hotin taraflarında hükümran olan Deşt-i Kıbçak ve Kazgan-ı Zemin hakimi Seyyid Mehmed Ömer Han'dan Seyyid Kurban namında bir elçi gelip ve mektup götürüp hanın devletten tuğ ve bir kılıç iltimas ettiği ve daima gaza ve cihat ile meşgul olduğu muharrer olup edilen tahkikatta müşarun ileyhin Buhara hakimi ile harpte olup nevzuhur bir han olduğu hakkındadır.

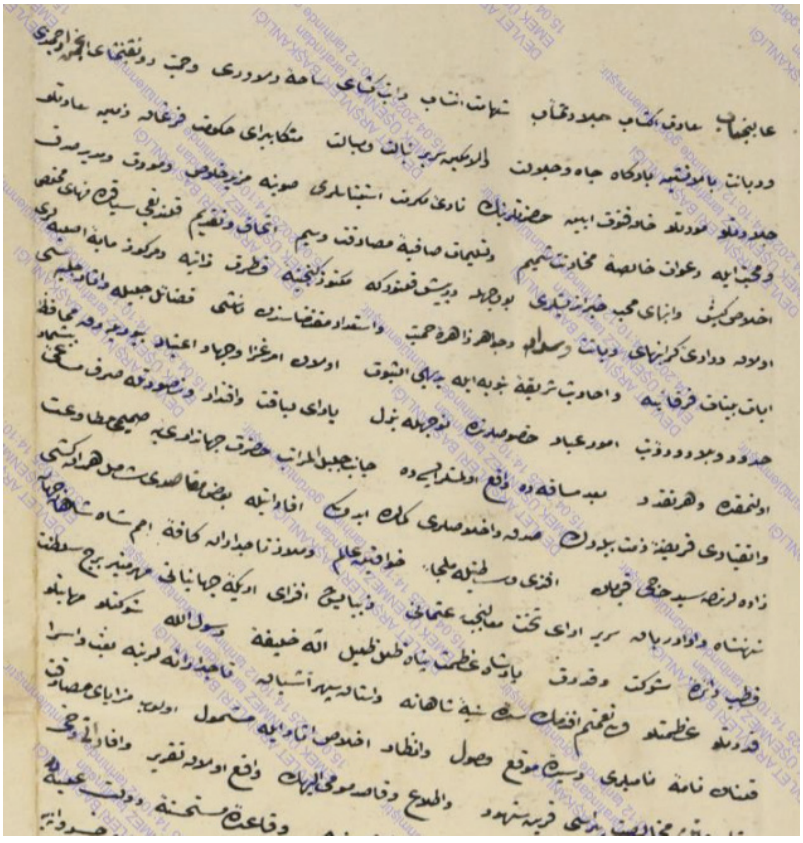

Belge 2: H-02-12-1235 HAT 781 – 36579.

Deşt, Kıpçak ve Fergana Hakimi Seyyid Mehmed Ömer Han'dan gelen mektuba cevaben taraf-ı Sadaretten kaleme alınan müsvedde olup iltifat ve ihtirat siyakındadır.

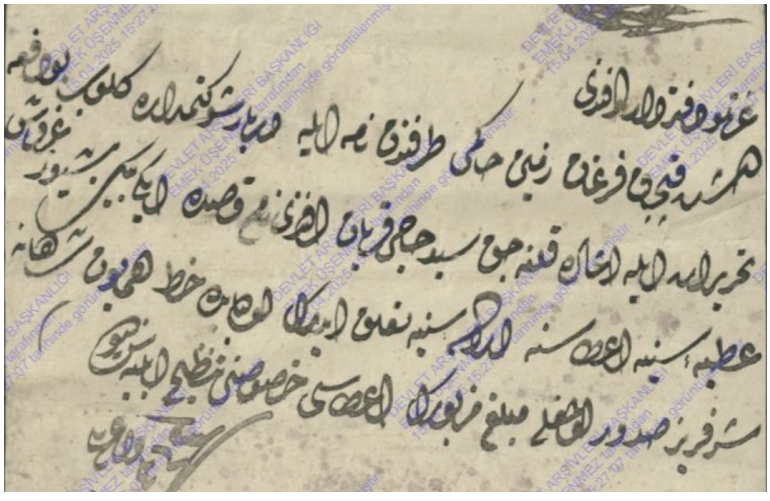

Belge 3: H-05-12-1235, C..HR.. 15 – 714.

Fergana hakimi tarafından name ile İstanbul'a gelip tahriratı hamilen avdet edecek olan Seyyid Hacı Kurban[2] Efendi'ye 2500 kuruş verilmesine dair beyaz üzerine buyruldu.

Hükümdar Şair Emir Ömer Han Hakkında

1810-1822 yıllarında Hokand Hanlığı hükümdarlığı yapmıştır.

Hanlıklar devrinin kudretli şairlerinden birisi olan Emirî mahlaslı şair, devlet adamı ve tarihçi Emir Ömer Han, dinî ve tasavvufî şiirlerden oluşan Divan ve Ömernâme adlı destan sahibidir. Osmanlı sultanlarından II. Mahmud'un çağdaşı olan Ömer Han, Hokand hanlarındandır. Onun şiirleri ve edebî mirası Özbek dili içinde ayrı bir yer tutar.

19. yüzyılda hüküm sürmüş olan şair ve hükümdar Emir Ömer Han'ın himayesinde hazırlanan ve 1902 yılında Taşkent'te neşredilen "Mecmuatü'ş-Şuara" adlı şairler tezkiresi Çarlık rejimi tarafından sakıncalı görülmüş ve basımı yasaklanmıştır.

Özbek kadın şairelerinden Mahlerayim Nadire (1792-1842) aslen Andicanlıdır. Kadın şairlerden Üveysî'nin arkadaşı ve Hokand hanı Emir Ömer Han'ın hanımı ve onun vefatından sonra ise devlet başkanı ve yöneticidir.

Emir Ömer Han Mushafı Hakkında

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde saklanan Hokand Hanı Emir Ömer Han (1810-1822)'ın mührü bulunan Kur'an-ı Kerim nadir el yazma nüshasının diplomatik hediye maksadı ile hazırlandığı bilinmektedir. İşbu mushaf İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinden Milli Saraylar Başkanlığı bünyesindeki Yıldız Sarayı Kütüphanesine nakledilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde saklanan **(Envanter No: A-6540)** Kur'an-ı Kerim de benzer maksatla hazırlanmış bir hediyedir. Bu hediye Kur'an-ı Kerim hakkındaki katalog bilgileri İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça el yazmalar kataloğunun birinci cildinde yer almaktadır.

Kur'an-ı Kerim 384 varaktan ibaret olup 33,5 X 22 cm, yazı uzunluğu 14,2 cm. Eserin ikinci ve son varağında 1809-1822 yıllarında Hokand Hanlığı hükümdarlığı yapan Ömer Han'ın mührü bulunmaktadır. Mühür badem şeklinde olup ona "Emir el müslimin Seyyid Muhammed Ömer bin Narbotahan 1229" ifadesi yer almaktadır. Son sayfadaki iki adet mühür de Ömer Han'a aittir. Son sayfadaki ikinci mührün senesi yoktur.

Bu Kur'an-ı Kerim nüshasını Hokand Hanlığında hazırlanan diğer Kur'an-ı Kerim nüshaları ile karşılaştırıldığında çok farklılıklar olduğu görülmektedir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde saklanan nüsha çok güzel süslemeler ve altın suyu ile bezeklenmiştir. Bu durum söz konusu nüshanın kıymetli bir hediye olarak özel hazırlandığına işaret eder.

Kültürel Diplomasi Bağlamında Emir Ömer Han Mushafı ve Günümüze Yansımaları

Hokand Hanı Ömer Han Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler kurmak istemiş ve bu maksatla Ömer Han tarafından Seyyid Hacı Mirkurban elçi olarak İstanbul'a gönderilmiştir (1820). Bu ziyaretin ne amaçla yapıldığı Ömer Han'ın Sultan II. Mahmud'a gönderdiği mektupta belirtilmiştir. Elçi Seyyid Hacı Mirkurban kendisiyle birlikte Hokand Hanının Omsalı Sultanı II. Mahmud'a hediyesi olan Kur'an-ı Kerim nüshasını da İstanbul'a getirmiştir. Osmanlı Arşiv kayıtlarının **Hatt-ı Hümayun fontunda 657.32100D** numaralı belgede Hokand Hanı Ömer Han tarafından Osmanlı Sultanı II.

2 Arşiv kaydında sehven Çurban yazılmıştır.

Mahmud'a getirilen hediyelerin adları kaydedilmiş olup söz konusu Kur'an-ı Kerim nüshası da hediyeler arasında kaydedilmiştir.

Orta Asya hanlıklarındaki diplomatik ilişkilerde eskiden şekillenen gelenekler önemli yer tutmaktadır. Onların hepsine çeşitli hükümdarların diplomatik ilişkilerinde elçiler vasıtasıyla karşılıklı hediyeler gönderme geleneği çok yaygındır. Başka ülkelere gönderilen diplomatik görev şefleri kendileri ile birlikte gittikleri ülke hükümdarlarına kendi devlet başkanlarının hediyelerini (kıymetli eşyalar, el yapımı ürünler, atlar, av kuşları, el yazma eserler vs.) götürmüşlerdir. Özellikle çok gösterişli ve yüksek sanat değeri taşıyan Kur'an-ı Kerim el yazma nüshaları bu hediyeler arasında paha biçilmez eserler olarak gösterilmektedir.

Kur'an-ı Kerim bütün devirlerde hem hükümdarlar arasında hem de hediyeler arasında en kıymetli nesne olarak görülmektedir.

Genel olarak Müslüman ülkelerde hükümdarların birbirlerine hediye ve selam gönderme ananesi önemli bir yer tutmaktadır. Hükümdarlar tarafından devlet katında birbirlerine gönderilen hediyeler içinde Kur'an-ı Kerim'in çeşitli nüshaları önemli hediyeler olarak görülmektedir. Bu kitaplar içinde hiçbir sözü, hiçbir zaman değiştirilmeyen bu kutsal kitap çok yüksek bir maharet ile yazılmış olup devletlerarası elçilik ilişkilerinde kendine has bir yeri olan bu kitabın nüshaları sadece hediyedir. Belki de hazırlanan memleket medeniyeti, hattatlık ve kitabet sanatı gelişme derecesinden delalet verici kaynak vasfında günümüzde de önemli yer tutmaktadır.

Sonuç ve Özbekistan İslam Medeniyeti Merkezi Etrafında Kültürel Diplomasi

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Özbekistan, 2000'li yılların başından itibaren ciddi anlamda kültür, sanat ve medeniyet geçmişi çalışmaları başlatmıştır. İslam Kerimov zamanında başlayan yenilik hareketleri, eski kültürel mirası onarma ve genç nesillere bunun önemini-kıymetini aktarma çalışmaları mevcut Özbekistan cumhurbaşkanı Şevket Mirziyayev ile farklı bir boyut kazanmıştır.

23 Haziran 2017'de kurulan Özbekistan İslam Medeniyet Merkezi, Harezm, Maverâünnehir-Fergana bölgesinden dünya kültür mirasına katkı sunan İslâm alimleri ve eserlerini yeniden bir çatı altında cem etme ve bu zengin kültürel mirası dünyaya anlatma adına önemli işlere imza atmaya başlamıştır. Yeni Özbekistan ve III. Rönesans fikrî sloganı ile kendi topraklarından dünyaya yayılmış olan kültürel mirasın izinde çalışmalar yürüten bu merkezin en önemli çalışma yerlerinden biri kuşkusuz Türkiye'dir.

Bugün Özbekistan'ın başkenti Taşkent'teki tarihi Karasaray Caddesi'nden geçerken Ortaçağ Semerkant-Herat mimarisinin ruhunu yansıtan görkemli İslam Medeniyeti Merkezi binasını fark etmemek mümkün değildir. Bina 7 hektardan fazla bir alan üzerinde yer almaktadır. Üç katlı yapı 145 metre uzunluğunda ve 115 metre genişliğinde olup merkezi kubbenin yüksekliği 64 metreye ulaşmaktadır.

İkinci kat, 100.000 el yazması ve litografiden oluşan bir koleksiyonun yanı sıra bir milyon ciltlik kitap koleksiyonunu içeren bir kütüphaneye ayrılmıştır. Bu kat aynı zamanda İslam Medeniyeti Merkezi, Özbekistan Müslümanları İdaresi ve Uluslararası İslam Akademisi'nin bilimsel bölümlerine de ev sahipliği yapacaktır.

Özbekistan İslam Medeniyeti Merkezi, görev ve hedeflerini başarıyla yerine getirirken, tanınmış bilimsel ve kültürel kurumlar, akademisyenler ve araştırmacılarla kapsamlı uluslararası iş birliği yürütmektedir.

İşbu kapsamda bu yazıda bahsi geçen Emir Ömer Han mushafı başta olmak üzere, Özbek Han Mushafı ve Timurlu Melikesi Şad Melik Mushafı bu merkezin dikkatini çekmektedir. Yapılan iş birliği anlaşması çerçevesinde söz konusu eserlerin tıpkıbasım çalışmaları başlatılmıştır. Eylül 2025'te

resmi açılışı gerçekleştirilecek olan Özbekistan İslam Medeniyeti Merkezi'ne gönderilecek hediyeler 1820'li yıllarda Buhara, Hive, Fergana (Hokand) Hanlıklarından Osmanlıya gönderilen diplomatik hediyeler bağlamında şekillenebilir. Bu durum kültürel diplomasi marifeti ile iki ülke hatta bölgeler arası yeni kültürel iş birliklerine de kapı aralayacaktır. Bu kapsamda İslam Medeniyeti Merkezi Direktörü Dr. Firdavs Abdukhalikov'un bireysel ve kurumsal çabaları takdire şayandır.

Emir Ömer Han Mushafından Görseller

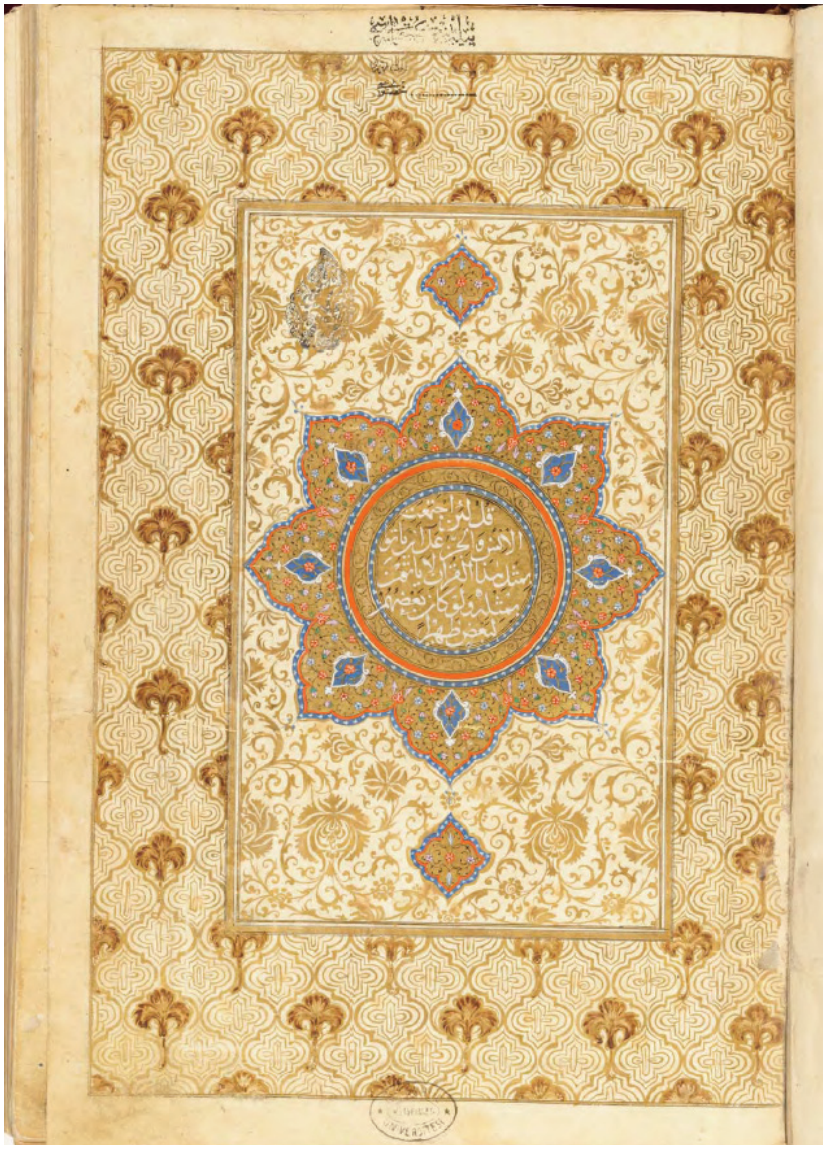

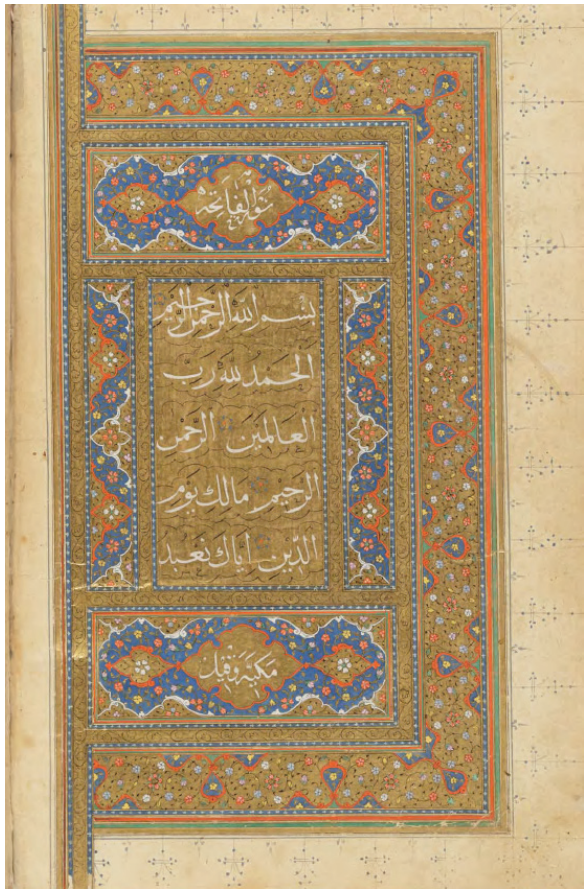

Emir Ömer Han mührü

Serlevhadan bir kesit

Tezyinatlardan bir kesit

KAYNAKLAR

Amiriy. Devon. (Nashrga tayyorlovchi M.Qodirova). T.: Fan, 1972.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (Yıldız Sarayı) Arapça Yazmalar (Envanter No: A-6540).

Osmanlı Arşivleri Hatt-ı Hümayun fontu: 657.32100D

Osmanlı Arşivleri, Belge 2: H-02-12-1235 HAT 781 – 36579.

Osmanlı Arşivleri, Belge 3: H-05-12-1235, C..HR.. 15 – 714.

Osmanlı Arşivleri, H-29-12-1235, HAT 781 – 36547.

Üşenmez, Emek, Modern Özbek Edebiyatı, Paradagima Akademi, İstanbul 2024.

3

EKONOMİK İŞ BİRLİĞİ VE TİCARET FIRSATLARI

TÜRK DÜNYASININ EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN GÜÇLENDİRİLMESİNDE KÜLTÜR VE YARATICI ENDÜSTRİLERİN ROLÜ

Rasmiyya ABDULLAYEVA*

Giriş: 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başı ile birlikte Türk dünyasında siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin daha da güçlendiği görülmektedir. Bu ilişkilerin güçlendirilmesinde Türk halklarının zengin ve kadim ortak bir tarih ve kültüre, aynı soy ve milli değerlere sahip olması önemli bir rol oynuyor. Küreselleşen dünyada halklarımızın birbirine daha da yakınlaşması, Türk devletlerinin küresel arenada siyasi ve ekonomik gücünün artmasına hizmet etmektedir.

Son yıllarda kültür ve yaratıcı endüstrilerin ekonomideki rolü artmaktadır. Küreselleşme ve teknolojinin hızla gelişmesi bağlamında, kültürel ve yaratıcı ekonomi yalnızca milli geliri artıran bir sektör değil, aynı zamanda devletlerarası iş birliğini güçlendiren önemli bir araç haline gelmektedir. Kültür ve yaratıcı endüstriler dünya çapında yıllık, yaklaşık olarak 2,3 trilyon dolar gelir elde ediyor. Kültür ve yaratıcı endüstrilerin küresel istihdamın yüzde 6,2'sini oluşturduğu tahmin ediliyor. Kültür ve yaratıcı endüstrilerin uluslararası ticaretteki payı %6'dır. Kültür ve yaratıcı endüstrilerin farklı ülkelerdeki çeşitli ekonomik katkıları gayri safi yurtiçi hasılanın %0,5 ila %7,3'ü arasında değişmekte ve işgücünün %0,5 ila %12,5'ini istihdam etmektedir (UNCTAD, 2024). Türk devletlerinde kültür ve yaratıcı endüstrilerin gayri safi yurtiçi hasılanın içerisindeki payı %1-3 arasında değişmektedir. "Influencer Marketing Hub" şirketinin verilerine göre, içerik üreticilerinin %33'ü yılda yaklaşık 20 bin dolar, %20'si 20 bin - 50 bin dolar, %20'si 50 bin - 100 bin dolar ve %20'si 100 bin - 500 bin dolar gelir elde etmektedir. Hatta %0,5'i 1 milyon dolardan fazla kazanç sağlamaktadır (Imanov, 2022).

Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan, ortak tarihi, kültürel mirası ve değerleriyle ekonomik iş birliği için geniş imkânlara sahiptir. Halıcılık, müzik, tasarım, sinema, edebiyat ve teknoloji start-up'ları gibi alanlar yalnızca milli kültürün gelişimine değil, aynı zamanda ekonomik çeşitliliğe ve yenilikçiliğe de katkı sağlamaktadır. Türk dünyasında kültür ve yaratıcı endüstrilerin en hızlı büyüyen sektörleri film ve dizi yapımcılığı, dijital platformlar, tasarımdır. Kültür ve yaratıcı endüstrilerin Türk dünyasında ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynayabileceğini söyleyebiliriz. Kültür ve yaratıcı endüstriler içerisinde sinema, müzik, moda, oyun ve dijital sanatlar büyük potansiyele sahip olan alanlardır.

Bunun yanı sıra, Türk devletlerinin ortak kültürel projeleri, ortak festivalleri ve yaratıcı ekonomi alanındaki iş birliği modelleri, bölgede ekonomik entegrasyonu daha da güçlendirebilir.

Amaç: Bu çalışmada Türk dünyasının ekonomik ilişkilerinin güçlendirilmesinde kültür ve yaratıcı endüstrilerin rolünü araştırmakdır.

Yöntem: Bu çalışmada ülkeler arası analitik-istatistiksel ve karşılaştırmalı analizler yapılmıştır.

* Prof. Dr., Azerbaycan Bilim ve Eğitim Bakanlığı Ekonomi Enstitüsü Kapsayıcı Sosyal Gelişme Bölüm Başkanı, resmiyyesabir@gmail.com

Bulgular: Türk devletleri yaratıcı ekonomide daha büyük rol oynamak için dijital teknolojilere yatırım yapmalı, kültür ve turizmi geliştirmeli, yaratıcı girişimciliği desteklemelidir. Türk dünyasında yaratıcı ekonominin geliştirilmesi, kültür ve yaratıcı endüstrilerin ürünlerinin dünya pazarında rekabet gücünün artırılması için Türk markalarının ("Türk Sanatı", "Türk Müziği", "Türk Filmi" vb.) oluşturulması gerekmektedir. Uluslararası festivallerde ve dünya çapındaki yarışmalarda Türk kültürü ve sanatı tanıtılmalıdır. Böylece orta vadede kültür ve yaratıcı endüstrilerin gayrisafi yurt içi hâsıla içerisindeki payının yüzde 4-5'e çıkarılması mümkündür. Kültür ve yaratıcı endüstrilerin geliştirilmesi hem kültürel mirasın korunması, hem de Türk Dünyasının refah ve istihdam oranlarının yükseltilmesi açısından önemlidir.

Dünyada Kültür ve Yaratıcı Endüstrilerin Mevcut Durumu

Son yıllarda dünyada yaratıcı ekonominin rolü artmaktadır. Yaratıcı endüstri, dünyada hızla gelişen sektörlerden biri olarak küresel düzeyde her yıl ortalama 2 trilyon ABD dolarından fazla gelir sağlamaktadır. Sektörün önemli bir ekonomik çarpan etkisi vardır, burada harcanan her 1 dolar ekonomide 2,5 dolar değer yaratır. Kültür ve yaratıcı endüstriler, en gelişmiş oldukları yerlerde GSYİH'nin %2-7'sini temsil eder ve hükümetler sektöre odaklanmayı artırdıkça ekonomik büyümenin önemli bir itici gücü olması muhtemeldir. Dünyanın en hızlı büyüyen sektörlerinden biri olarak kabul edilir ve 2030'dan önce küresel GSYİH'nın %10'unu oluşturabilir (IFC, 2025). Yaratıcı malların ihracatı son yirmi ildə 3,5 kattan fazla artarken (aynı dönemde tüm ihraç mallarında bu artış 3,8 kat olmuştur), yaratıcı hizmetlerin ihracatı ise son on yılda 2,8 kat artmıştır (buna karşın tüm hizmet ihracatında artış 1,5 kat olmuştur). UNCTAD, yaratıcı hizmetlerin toplam ihracatının 2022 yılında 1,4 trilyon ABD dolarına ulaşarak rekor seviyeye ulaştığını tahmin ediyor ki, bu da 713 milyar ABD dolarına ulaşan yaratıcı malların ihracatının yaklaşık iki katıdır (UNCTAD, 2024).

Aşağıdaki grafikte, dünyada kültür ve yaratıcı ekonominin GSYİH içindeki en yüksek paya sahip olan ve ilk 10'da yer alan ülkeler gösterilmiştir (Grafik 1).

Grafik 1. Kültür ve yaratıcı ekonominin GSYİH'deki payı, % (ilk 10)

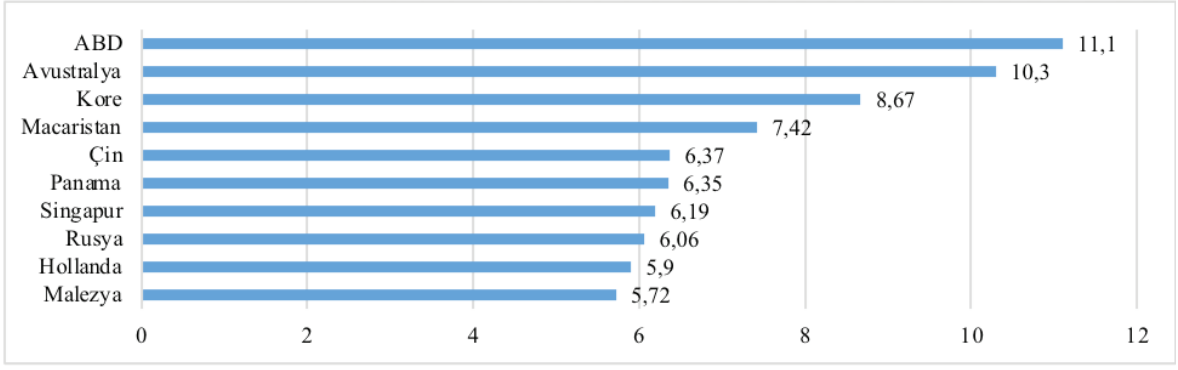

Kaynak: Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü

Grafikten de görüldüğü gibi, ilk sırada %11,1 ile ABD yer almaktadır. İlk üç sırada yer alan diğer ülkeler ise %10,3 ile Avustralya ve %8,67 ile Kore'dir. Bu ülkelerde kültür ve yaratıcı ekonominin gelişmesi, eğitimin, teknolojinin ve inovasyonun güçlü olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Kültür ve yaratıcı ekonominin büyümesi, dijital platformların (YouTube, Netflix, TikTok vb.), startup ekosistemlerinin gelişmesinden de önemli ölçüde etkileniyor.

Belirtildiği gibi, kültür ve yaratıcı ekonominin hacmi giderek artmaktadır. Hatta 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin olumsuz etkisine rağmen, kültür ve yaratıcı endüstrilerin ihracat

hacmi 2002-2008 yılları arasında dinamik bir artış göstererek %14 oranında büyümüştü. Oysa bu dönemde dünya ticaret hacmi %12 azalmıştı (Imanov, 2016).

BM hesaplamalarına göre, kültür ve yaratıcı endüstriler dünya genelinde yaklaşık 50 milyon kişiye istihdam yaratmaktadır. Bu çalışanların yaklaşık yarısı kadınlardan oluşurken, bu sektörlerde diğer sektörlere kıyasla 15-29 yaş arasındaki gençlerin daha fazla çalıştığı görülmektedir. Gelir açısından en büyük yaratıcı alanlar televizyon ve görsel sanatlar olurken, istihdam açısından en büyük alanlar görsel sanatlar ve müziktir (The Policy Circle, 2022). Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü'nün hesaplamalarına göre, ekonomide istihdam edilenler arasında kültür ve yaratıcı ekonomide çalışanların en yüksek paya sahip olduğu ülkeler (ilk 10'da yer alan) Finlandiya, Meksika, Butan, Hollanda, ABD, Avustralya, Malezya, Rusya, Macaristan ve Kanada'dır (Grafik 2).

Grafik 2. Ekonomide istihdam edilenler arasında kültür ve yaratıcı ekonomi çalışanlarının oranı, % (ilk 10)

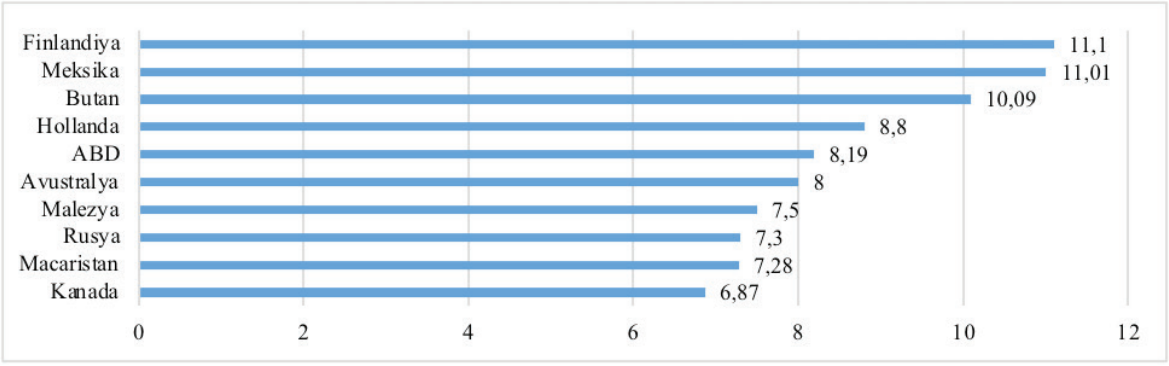

Kaynak: Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü

Belirtmek gerekir ki, Martin Refah Enstitüsü (Martin Prosperity Institute), yaratıcılığı ölçmek amacıyla 139 ülkeyi kapsayan Küresel Yaratıcılık Endeksi'ni hazırlamıştır. Küresel Yaratıcılık Endeksi'ne göre, ilk 10'a giren ülkeler arasında Avustralya, ABD, Yeni Zelanda, Kanada, Danimarka, Finlandiya, İsveç, İzlanda, Singapur ve Hollanda yer almaktadır. Sıralamada 0,97 puanla Avustralya birinci sıradadır. Azerbaycan'ın Küresel Yaratıcılık Endeksi'ndeki konumu da iç açıcı değildir. Bu göstergeye göre, 2015 yılında Azerbaycan 0,244 puan ile 139 ülke arasında 110. sırada yer almıştır (Grafik 3).

Grafik 3. Türk Devletlerinde Küresel Yaratıcılık Endeksi, 2015

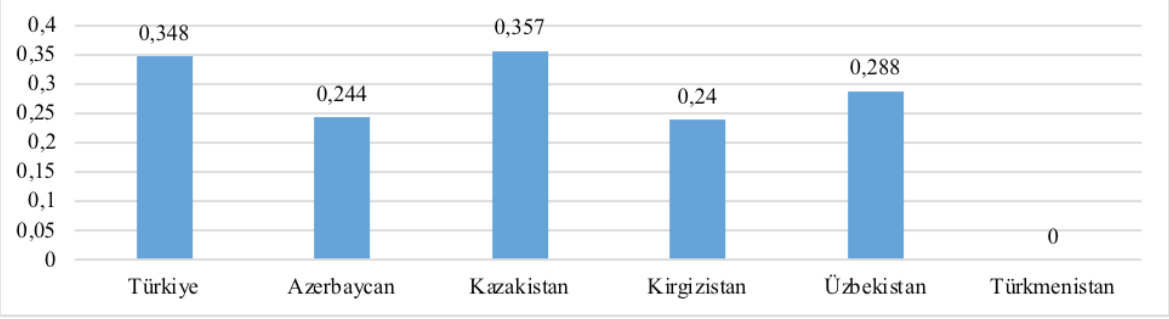

Kaynak: Global Creativity Index, http://chartsbin.com/view/41109

Estonya 0,625 puan ile 33. sırada, Belarus 0,598 puan ile 37. sırada, Rusya 0,579 puan ile 38. sırada, Letonya 0,563 puan ile 40. sırada, Ukrayna 0,518 puan ile 45. sırada, Litvanya 0,490 puan ile 51. sırada, Gürcistan 0,449 puan ile 64. sırada, Kazakistan 0,357 puan ile 84. sırada, Özbekistan 0,288 puan ile 100. sırada, Ermenistan 0,269 puan ile 103. sırada, Moldova 0,256 puan ile 105. sırada yer almıştır (ChartsBin, 2016). Görüldüğü gibi, Azerbaycan bu endekste eski Sovyetler Birliği'ne üye ülkelerin çoğunun gerisinde kalmıştır. Ülkemiz bu endekste yalnızca Kırgızistan (0,240 puan ile 111. sıra) ve Tacikistan'dan (0,205 puan ile 114. sıra) öndedir. Türkmenistan ise bu sıralamada yer almamıştır. Türkiye ise 0,348 puan ile 88. sırada yer almıştır.

Türk Dünyasında Kültür ve Yaratıcı Endüstrilerin Mevcut Durumu

Türkiye, zengin kültürel mirası, stratejik coğrafi konumu ve hızla gelişen yaratıcı endüstrileri ile bölgede kültür ve yaratıcı ekonomi alanında önemli bir konuma sahiptir. Kültür, sanat, tasarım, sinema ve teknoloji alanlarına yapılan artan yatırımlar, Türkiye'nin ekonomisini çeşitlendirmeye ve küresel pazarda rekabet gücünü artırmaya yardımcı olmaktadır. Telif Hakları Genel Müdürlüğünün 2020 yıl raporunda, kültür ve yaratıcı ekonominin GSYİH'ye katkı oranının %2,88 seviyesinde olduğu belirtilmiştir. Türkiye hükümeti, Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜBİTAK, KOSGEB ve Türkiye Yaratıcı Endüstriler Birliği aracılığıyla yaratıcı sektörlerin gelişimini desteklemektedir. "2023 Türkiye Turizm Stratejisi" çerçevesinde yaratıcı ekonominin turizmle entegrasyonu güçlendirilmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007). Türk dizileri, dünya çapında 150'den fazla ülkeye ihraç edilmekte ve ABD'den sonra en büyük ikinci dizi ihracatçısı konumundadır. İstanbul Moda Haftası ve Türkiye Tekstil ve Tasarım Konseyi, ülkeyi küresel moda ve tekstil sektöründe güçlü bir oyuncu haline getirmektedir. Geleneksel Türk sanatları (ebru, seramik, mücevhercilik) modern tasarımla entegre edilmektedir. Türk pop, rock ve elektronik müziği küresel platformlarda yükselişe geçmiştir. Türkiye, video oyun ve mobil uygulamalar alanında dünyanın önde gelen pazarlarından biri haline gelmiştir. "Peak Games", "Taleworlds", "Masomo", "Fugo Games" ve "Gram Games" gibi Türk oyun şirketleri uluslararası alanda büyük başarılar elde etmiştir (Girişimci , 2019). İstanbul, Kapadokya, Efes ve Göbeklitepe gibi UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilen bölgeler, kültürel turizmi güçlendirmektedir (UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 2014).

Azerbaycan'da kültür ve yaratıcı ekonomi henüz oluşum aşamasındadır. Azerbaycan'da kültür ve yaratıcılık alanlarının GSYİH'ya katkısı ortalama %1'e yakındır (Farinha, 2018). Azerbaycan'da yaratıcı ekonominin ana alanları dijital yaratıcılık ve medya, inovasyon ve teknolojiler, kültür ve sanat, tasarım ve mimari vb.'dir. Ülkemizde bu alanın gelişmemesi, altyapı ve hukuki temelinin yetersiz olması, eğitim ve insan kaynağı yetiştirilmesinin bu alanda zayıf olması, teknoloji ve startup ekosisteminin sınırlı gelişimi, uluslararası pazara erişim imkanlarının azlığı ile ilgilidir. Azerbaycan, bu alanı "Kreatif Azerbaycan" platformu ve startup destek programları ile geliştirmeye çalışmaktadır (AR Mədəniyyət Nazirliyi, 2023). Azerbaycan hükümeti tarafından oluşturulan bu platform, yaratıcı endüstri alanında faaliyet gösteren şirketleri ve bireysel girişimcileri bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Burada çeşitli eğitimler, seminerler ve destek programları gerçekleştirilmektedir. İçərişehir, Şirvanşahlar Sarayı ve Kız Kalesi, Gobustan Kayaüstü Resimleri, Şeki Han Sarayı UNESCO'nun Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmiştir (UNESCO, 2022).

Kazakistan'da kültür ve yaratıcı ekonomi hızla gelişen sektörlerden biridir. Kazakistan'da kültür ve yaratıcı endüstriler GSYİH'nin %1'ini oluşturuyor. Ülke, kültürel mirasını korumanın yanı sıra, modern yaratıcı endüstrileri de geliştirerek ekonomisini çeşitlendirmeye çalışmaktadır. Kazakistan hükümeti, kültür ve yaratıcı ekonominin gelişimine destek veriyor ve bu alanda çeşitli programlar uygulamaktadır. "Kazakistan 2050" stratejisi kapsamında kültür ve sanatın gelişimine özel önem verilmektedir (Nazarbayev, 2012). Kazakistan, sinema sektörünü geliştirmek için vergi indirimleri uygulamakta ve

uluslararası projelere açık durumdadır. Geleneksel Kazak müziği ile modern müzik türleri birlikte gelişmektedir. Kazak tasarımcılar uluslararası moda fuarlarına katılmakta ve ülke, geleneksel kıyafet kültürünü modern tasarımlarla harmanlamaktadır (Sınav, 2006). Kazakistan, startup projeleri ve oyun geliştirme alanında da ilerlemeler kaydetmektedir. Kazakistan, UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan bölgelerini (örneğin Tanrı Dağları, Büyük İpek Yolu rotaları) geliştirerek kültürel turizmi teşvik etmektedir (Nysanbayev, 2010). Bunun yanısıra Kazakistanda kültür ve yaratıcı ekonomi alanında bir sıra sorunlar (yatırım ve finansman, yaratıcı meslek sahipleri için altyapının ve hukuki çerçevenin yeterli olmaması, uluslararası pazara erişim imkanlarının kısıtlı olması vb.) da vardır.

Kırgızistan'da kültür ve yaratıcı ekonomi, ülkenin sosyal ve ekonomik gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Kırgızistan'da kültür ve yaratıcı endüstriler GSYİH'nin %1'ini oluşturuyor. Tarihi İpek Yolu üzerinde yer alması, zengin kültürel mirası ve doğal güzellikleri, bu sektörün gelişimi için geniş fırsatlar sunmaktadır. Kırgız hükümeti, kültür ve yaratıcı endüstrilerin gelişimini öncelikli kabul ederek çeşitli programlar uygulamaktadır. Kültür Bakanlığı ve diğer devlet kurumları, kültürel mirasın korunmasına ve yaratıcı ekonominin gelişmesine yönelik projelere destek vermektedir. Kırgızistan, bağımsızlık yıllarında sinema alanında başarılar elde etmiştir. Örneğin, "Kırgız Film" stüdyosu, ulusal ve uluslararası festivallerde aktif rol oynamaktadır (Karataş, 2023). Kırgız halıcılığı (şırdak ve ala-kiyiz), el sanatları ve geleneksel kıyafetler uluslararası pazara sunulmaktadır. Kırgız tasarımcılar, etnik tarzı modern trendlerle birleştirerek moda sektöründe ilerlemeler kaydetmektedir. Kırgızistan'ın Büyük İpek Yolu güzergahında yer alması, turizm potansiyelini artırmaktadır. Tanrı Dağları, Issık Göl ve Son-Kul gibi turistik bölgeler, kültürel ve ekoturizmin gelişiminde önemli rol oynamaktadır (Kulnazarova, 2010). Bunun yanısıra Kırgızistan'da kültür ve yaratıcı ekonominin sorunları (yatırımların sınırlı olması, yerel sanatçıların ve yaratıcı girişimcilerin uluslararası pazara erişim imkanlarının kısıtlı olması, profesyonel kadroların azlığı vb.) da vardır.

Özbekistan'da kültür ve yaratıcı ekonomi gelişme aşamasındadır. Tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan Özbekistan, zengin kültürel mirası, geleneksel zanaat dalları ve modern yaratıcı endüstrileriyle bölgede öncü bir konuma sahiptir. Özbekistanda 2014 yılında kültür ve yaratıcı endüstriler GSYİH'nin %0,5'ini oluşturuyordu. 2020 yılında yaratıcı endüstriler iş gücünün %0,6'sını istihdam etti. Özbekistan hükümeti, kültür ve yaratıcı ekonominin gelişimini desteklemek için çeşitli devlet programları uygulamaktadır. 2017 yılından itibaren kültürel mirasın korunması ve yaratıcı endüstrilerin geliştirilmesi için özel stratejiler hazırlanmıştır. "Özbekistan 2030" stratejisinde kültür ve turizmin gelişimi öncelikli alanlardan biridir (DSC, 2023). Özbekistan, sinema sektörünün gelişimi için devlet desteğini artırmaktadır. Özbekfilm stüdyosu uluslararası festivallere katılmakta ve ülke, yabancı film yapımcıları için cazip bir mekân olarak tanıtılmaktadır. Özbekistan, seramik, dokuma, ipekçilik ve kuyumculuk alanlarında zengin bir mirasa sahiptir. Özellikle Buhara, Semerkand ve Hive gibi şehirler, el sanatlarının merkezi olarak bilinmektedir. Buhara'nın tarih merkezi olan Hiva'daki İşhan Kala, Şahrisabz'ın tarih merkezi, Semerkand Şehri UNESCO dünyasına dahil edilmiştir (Nuriddinova & Ardıç Yetiş, 2024). Ülke genelinde, çoğu kültürel Dünya Mirası Listesi'nde yer alan, farklı çağlara ve medeniyetlere ait 7.000'den fazla mimari ve sanat eseri bulunmaktadır (Redaktion, 2022). Aynı zamanda, modern müzik ve tiyatro alanları da gelişmeye devam etmektedir. Özbek tasarımcılar, geleneksel kıyafet unsurlarını modern moda ile birleştirerek uluslararası moda fuarlarında yer almaktadır. Hükümet, turizmi geliştirmek amacıyla vize prosedürlerini kolaylaştırmakta ve altyapı projelerini hayata geçirmektedir. Bunun yanısıra Özbekistan'da kültür ve yaratıcı ekonominin sorunları (yatırım imkanlarının sınırlı olması, yerel sanatçıların ve yaratıcı girişimcilerin uluslararası pazara erişim imkanlarının kısıtlı olması, genç yetenekler için mesleki eğitimin ve mentorluk programlarının azlığı vb.) da vardır.

Türkmenistan'da kültür ve yaratıcı ekonomi, ülkenin milli kimliğinin ve ekonomik kalkınmasının temel unsurlarından biridir. Türkmenistan hükümeti, kültürel mirasın korunmasına ve modern yaratıcı endüstrilerin geliştirilmesine büyük önem vermektedir. Geleneksel Türkmen el sanatları,

müzik, tiyatro ve modern yaratıcı sektörler, ülkenin sosyal ve ekonomik gelişimine katkı sağlamaktadır. Kültür Bakanlığı ve diğer devlet kurumları, milli kültürel mirasın korunması, geliştirilmesi ve tanıtılması için çeşitli projeler yürütmektedir (Atavan, 2021). Türkmenistan, "Açık Kapılar" politikasını sınırlı ölçüde uygulasa da, kültür ve yaratıcı ekonomiyi güçlendirmek için uluslararası iş birliklerine ilgi göstermektedir. Türkmen halıları, dünyanın en kaliteli halıları arasında yer almakta olup UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne dahil edilmiştir (Çağ, 2019). Halıcılık sanatı, ülkenin en önemli yaratıcı ekonomi sektörlerinden biridir. Türkmen klasik ve halk müziği, milli kimliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Türkmen tasarımcılar, geleneksel kıyafet unsurlarını modern modaya entegre etmektedir. Türkmenistan, milli bayramlarını ve kültürel etkinliklerini geniş çapta kutlayarak turizmin gelişmesini teşvik etmektedir (Öwezgeldiýewa, 2022). Bunun yanısıra Türkmenistan'da kültür ve yaratıcı ekonominin sorunları (serbest piyasa ekonomisinin sınırlı olması, inovasyon ve teknolojinin yetersiz gelişimi, uluslararası pazara erişim güçlüğü vb.) vardır.

Beləliklə, Türk dünyasında yaratıcı və kültürel ekonomi, son illərdə qlobal tendensiyalara uyğun olaraq inkişaf etməkdədir. Türk devletleri – Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan, kültürel miras, sanat, müzik, sinema ve edebiyat alanlarında büyük bir potansiyele sahiptir. Türk dünyası, kültürü ve yaratıcı ekonomiyi geliştirmek için zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Halıcılık, seramik, müzik, destanlar ve geleneksel sanat türleri, yaratıcı ekonominin temelini oluşturur. Müzikte milli mugam, âşık sanatı ve Türk klasik müziği dünya çapında tanınmaktadır. Son yıllarda Türk dizileri ve filmleri, dünya pazarında büyük başarı kazanmıştır. Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan da bu alana önem vermektedir. Türk devletleri, UNESCO'nun Kültürel Miras Listesi'ne dahil edilen birçok tarihi esere ve turizm potansiyeline sahiptir (UNESCO, 2024). İstanbul, Bakü, Taşkent ve Astana gibi şehirler, kültürel turizmin merkezleri arasındadır. Türkiye ve Azerbaycan, yaratıcı ekonomiye destek veren startup ekosistemini güçlendirmektedir. Özellikle dijital medya, oyun sektörü ve bilişim teknolojileri alanlarında önemli gelişmeler yaşanmaktadır.

Sonuç: Yaratıcı ekonomi, 21. yüzyılın en hızlı büyüyen sektörlerinden biridir ve dünya genelinde gelişmiş ülkelerin ekonomilerine önemli katkılar sağlamaktadır. Yeniliklerin, modern teknolojilerin ve kültürel alanların entegrasyonu, yaratıcı ekonominin daha da gelişmesini sağlamaktadır. Türk dünyasında da bu trendlere uygun reformlar gerçekleştirilmelidir.

Kültür ve yaratıcı endüstrilerin Türk dünyasında ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynayabileceğini söyleyebiliriz. Kültür ve yaratıcı endüstriler içerisinde sinema, müzik, moda, oyun ve dijital sanatlar büyük potansiyele sahip olan alanlardır. Türk devletleri yaratıcı ekonomide daha büyük rol oynamak için dijital teknolojilere yatırım yapmalı, kültür ve turizmi geliştirmeli, yaratıcı girişimciliği desteklemelidir. Yatırımlar ve startuplar için yeni fırsatlar yaratılmalıdır ki, dijital yaratıcılık ve medya alanları daha da gelişsin. Yenilik ve teknolojinin sanatla daha güçlü entegrasyonu sağlanmalıdır. Yaratıcı sanatçıların ve startupların uluslararası pazara erişim imkânları genişletilmelidir. Kültür ve yaratıcı sektörlere finansal destek sağlanmalıdır. Türk dünyasında yaratıcı ekonomiyi geliştirmek için Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından kurulan Türk Yatırım Fonu ile Türk Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'nin kaynaklarından yararlanmak verimli olacaktır. Türk dünyasında yaratıcı ekonominin geliştirilmesi, kültür ve yaratıcı endüstrilerin ürünlerinin dünya pazarında rekabet gücünün artırılması için Türk markalarının ("Türk Sanatı", "Türk Müziği", "Türk Filmi" vb.) oluşturulması gerekmektedir. Uluslararası festivallerde ve dünya çapındaki yarışmalarda Türk kültürü ve sanatı tanıtılmalıdır. Böylece orta vadede kültür ve yaratıcı endüstrilerin gayri safi yurt içi hasıla içerisindeki payının yüzde 4-5'e çıkarılması mümkündür. Kültür ve yaratıcı endüstrilerin geliştirilmesi hem kültürel mirasın korunması, hem de Türk Dünyası'nın refah ve kapsayıcı istihdam oranlarının yükseltilmesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

1. AR Mədəniyyət Nazirliyi. (2023). Kreativ Azərbaycan. Creative.az. https://creative.az/az
2. Atavan. (2021, February 2). Turkmenıstan and world news. Atavatan-Turkmenistan.com. https://www.atavatan-turkmenistan.com/tr/tag/turkmenistan-kultur-bakanligi/
3. ChartsBin. (2016). Global Creativity Index. ChartsBin. http://chartsbin.com/view/41109
4. Çağ. (2019, December 16). Türkmenistan'ın halıcılık sanatı UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde. Yeni Çağ Media Group. https://yenicag.info/turkmenistanin-halicilik-sanati-unesco-somut-olmayan-kulturel-miras-listesinde
5. DSC. (2023). "Özbekistan-2030" stratejisı. Development Strategy Center. https://www.ankasam.org/wp-content/uploads/2023/09/Uzbekistan-Strategy-2030-TR.pdf
6. Farinha, K. (2018). Azərbaycanda mədəniyyət və yaradıcılıq sahələrinin inkişaf etdirilməsi. https://creative.az/files/2/pdf/Christina%20Farinha_180308%20Creative%20Industries%20Report%20for%20Azerbaijan(az-Latn).pdf
7. Girişimci . (2019, March 22). Dünyada Öne Çıkan 5 Türk Oyun Şirketi. Girişimci Gazetesi. https://www.girisimcigazetesi.com/dunyada-one-cikan-5-turk-oyun-sirketi-219
8. IFC. (2025). IFC's Work in Creative Industries. IFC. https://www.ifc.org/en/what-we-do/sector-expertise/creative-industries
9. Imanov, K. (2016). Kreativ iqtisadiyyat və Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı. Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyi. http://anl.az/el/Kitab/2016/Azf-290818.pdf
10. Imanov, K. (2022). Kreativ iqtisadiyyat: gələcək naminə innovasiyalar. Bakı, 2022. Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyi. https://copat.gov.az/docs/Nesrler/AZE/Iqtisadiyyat/Kreativ_iqt-galacak_innovasiyalar.pdf?_t=1654781668
11. Karataş, M. S. (2023). Modern Kırgız Sinemasının Başlangıcı: "Selkinçek" Filmi Üzerine. Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 11, 1152–1164. https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1307338
12. Kulnazarova, A. (2010). Orta Asya geçiş ekonomilerinde turizm sektörünün mevcut durumu ve gelişme olanakları: Kırgızistan örneği (p. 248) [Yayınlanmamış doktora tezi]. https://dspace.balikesir.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12462/1771/Aiunura_Kulnazarova.pdf?sequence=1&isAllowed=y
13. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2007). Türkiye turizm stratejisi (2023). https://www.kuzka.gov.tr/dosya/turizm_stratejisi_2023.pdf
14. Nazarbayev, N. (2012). "Kazakistan -2050" Stratejisi. https://tasam.org/Files/Icerik/File/kazakistan_-_2050_stratejisi_2ed088a6-ffd2-4202-8a38-b0a42a571fee.pdf
15. Nuriddinova, G. and Ardıç Yetiş, Ş. (2024). Özbekistan Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurlarının Turistik Ürün Olarak Geliştirilmesinde Alternatif Öneriler. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 7(3): 448-468.
16. Nysanbayev, A. (2010). Kazakistan'ın Kültürel Mirası ve Türk Dünyasın'daki Önemi (A. İsina, Trans.). TASAM; Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/4188/kazakistanin_kulturel_mirasi_ve_turk_dunyasindaki_onemi
17. Öwezgeldiýewa, L. (2022). Türkmenistan. Turksoy.org. https://www.turksoy.org/turkmenistan
18. Redaktion. (2024, July 9). Uzbekistan welcomes tourists from all over the world - society.at. Society.at. https://www.society.at/uzbekistan-welcomes-tourists-from-all-over-the-world/
19. Sınav, O. (2006). Kazakistan'ın sosyo–kültürel ve sosyo–ekonomik yapısı (p. 140) [Yayınlanmamış doktora tezi]. https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/41370.pdf
20. The Policy Circle. (2022). The Creative Economy. The Policy Circle. https://www.thepolicycircle.org/minibrief/the-creative-economy/
21. UNCTAD. (2024, July 11). Creative Economy Outlook 2024. UNCTAD. https://unctad.org/publication/creative-economy-outlook-2024
22. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. (2014). UNESCO Dünya Mirası Listesi. Unesco.org.tr. https://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1-Listesi
23. UNESCO. (2022). İçəri Şəhər, Qız Qalası və Şirvanşahlar Saray Kompleksi. UNESCO üzrə Azərbaycan Respublikasının Milli Komissiyası. https://unesco.az/az/articles/material_cultural_heritage/iceri-seher-qiz-qalasi-ve-sirvansahlar-saray-kompleksi
24. UNESCO. (2024). Culture | Protecting Our Heritage and Fostering Creativity. Www.unesco.org. https://www.unesco.org/en/culture

TDT BARTER MERKEZİ'NİN KURULMASI KONUSUNDA YAPILMASI GEREKEN TİCARİ MEVZUATA İLİŞKİN ÖNERİ

Nazım AKSOY*

Giriş

Barter işlemi, Türk hukukunda yasal olarak düzenlenmese de, yurt dışında çok sık kullanılan ticari bir işlem türü olarak bilinmektedir. Bu bağlamda yurt dışı menşeli kavramın yabancı literatürde şu şekilde tanımlandığı görülmektedir: "*Bir kurumsal ticaret türü olarak, şirketlerin özellikle likidite durumu ve fazla stoklarını hafifletmek için doğrudan diğer şirketlerle mal ve hizmet alışverişinde bulunduğu bir sistemin adıdır*" (Yakovlev, 2000: 280) Ülkeler arası barter işlemi ise şu şekilde tanımlanmıştır: "*Barter, uluslararası ticaret yöntemi olarak takas, para kullanmadan iki ülke arasında mal alışverişidir.*" (Madura, 1992: 383). Dolayısıyla barter işlemleri, para mevzubahis olmadan, gerek şirketlerin gerekse de ülkelerin kendi aralarında mal ve hizmet alışverişinin yapıldığı bir sistem olarak özetlenebilir. Birçok ülkede barterla yapılan ticaretlerde her hangi bir döviz kullanılmadığından dolayı işlemlerde uluslararası para transferlerine ihtiyaç duyulmamakta, bu durumda da maliyetlere ek külfetler yansıtılmamaktadır. Ayrıca bu işlemler sayesinde şirketler stoklarındaki malları bitirme imkânına karşılık, kendileri de ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri her hangi bir parasal bedel ödemeden temin etme imkânına kavuşmaktadırlar. Bu tür işlemlerin ülkeler arasında da yapıldığı bilinmektedir. Bundan dolayıdır ki, Türk Devletleri Teşkilatı'na (TDT) üye ülkelerin kendi aralarındaki ticari hacmin arttırılmasına yönelik faaliyetlerinde sıklıkla başvurulan bir birim olarak TDT Barter Merkezi'nin kurulmasının gerektiği düşüncesindeyiz.

Amaç

Türk Cumhuriyetleri'nin bulundukları konumlarıyla Orta Koridor üzerinden kara ve demir yolu taşımacılığı ve gerekirse Hazar Denizi üzerinden Alât Uluslararası Deniz Ticaret Limanı'ndan deniz yolu taşımacılığı ile kısa yoldan Çin'den itibaren Avrupa'ya kadar ürünlerin ticareti yapılabilmektedir. Bilindiği üzere, tarihi İpek Yolu'nun canlandırması projesi kapsamında ve özellikle de Orta Koridor'un önemli halkasını oluşturan Zengezur Koridoru'nda yol yapım çalışmaları devam etmektedir. Bu güzergâhta planlanan geçişlerin sağlanmasıyla birlikte, özellikle de hukuki alt yapının oluşturulması sonucunda gerek barter aracılığı ile gerekse de standart ticari ilişkiler kapsamında yapılacak ticarette önemli bir hacme ulaşılması temel amaçlar arasında yer almaktadır. Tabii bunun için de, mevzuat açısından, öncelikle Türk ticaret ve borçlar hukukuna isimli sözleşme türlerinden olan mal değişim ve takas müesseselerinin taşıma mevzuatıyla da bütünleştirilerek yeni bir ticari alanın tanımlanması gerekir. Bu bağlamda öncelikle ticari mevzuatta standart ticari ilişkilerin yanı sıra, barter işlemlerinin

* Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Ticaret Hukuku Anabilim Dalı, naksoy@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1835-7476.

yasal zemine oturtulması, yapılması gereken ilk adımı oluşturmaktadır. Akabinde barter işlemlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için nihai amaç olarak TDT'ye üye ülkelerin Ticaret ve Gümrük Bakanlığı temsilcilerinin de üyesi bulunduğu ve kamu destekli TDT Barter Merkezi'nin (veya TDT Barter İşlemleri Organizasyonu Merkezi) kurulması suretiyle, üye ülkeler nezdinde ekonomik bütünleşmenin gelişimine önemli fayda sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Yöntem

Bu çalışmada öncelikle Türk ticaret ve borçlar hukukuna ilişkin yasal metinlerin incelenmesi ve mevcut hükümlerin değerlendirilmesi şeklinde açıklamalarda bulunulacaktır. Akabinde yapılması gerekenler, hem TDT ilgililerine hem de Türk kanun koyucuya nitel araştırma yöntemiyle elde edilen bulgularla ne gibi düzenlemelerin yapılması konusunda önerilere yer verilmesi planlanmaktadır.

Bulgular

Çalışmanın bu kısımda mevcut yasalar ve uygulamada oluşan konuyla ilgili eksiklikler ile elde edilen bulgular sonucunda olması gerekenler değerlendirilerek sektöre ne gibi faydaların sağlanacağı konusunda görüş sunulacaktır.

Borçlar ve Ticaret Kanunu'nda Mal Değişimi Konusunda Düzenleme

Türk hukukuna bakıldığında barter ile ilgili hiçbir yasal düzenlemenin yer almadığı görülmektedir. Konuyla ilgili en yakın düzenleme 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nda (TBK) "*Mal Değişim Sözleşmesi*" kenar başlıklı m. 282'de yer almaktadır. Şöyle ki: **"***Mal değişim sözleşmesi, taraflardan birinin diğer tarafa bir veya birden çok şeyin zilyetlik ve mülkiyetini, diğer tarafın da karşı edim olarak başka bir veya birden çok şeyin zilyetlik ve mülkiyetini devretmeyi üstlendiği sözleşmedir.*" şeklinde düzenlemeye yer verilmiştir. Diğer bir hüküm yine aynı kanunun bir sonraki maddesinde "*Tabi olduğu hükümler*" kenar başlığı ile m. 283'de şu şekilde düzenlenmiştir: **"***Satış sözleşmesine ilişkin hükümler, mal değişim sözleşmesine de uygulanır; buna göre taraflardan her biri, vermeyi üstlendiği şey bakımından satıcı, kendisine verilmesi üstlenilen şey bakımından alıcı durumundadır.*" TBK'da son olarak "*Zapttan ve ayıptan sorumluluk*" kenar başlığı altına m. 284'de **"***Satış sözleşmesinin zapttan ve ayıptan sorumluluğa ilişkin hükümleri uygun düştüğü ölçüde, mal değişim sözleşmesine de uygulanır.*" denilmek suretiyle başka da her hangi bir açıklama kaleme alınmamıştır. Bu üç maddeden de anlaşıldığı üzere, barter işleminin sadece bir kısmı olan mal değişimi ele alınmıştır. Oysa yukarıda da verilen barter işlemi tanımından da görüleceği üzere, "*mal ve hizmet alışverişinde*" denilmek suretiyle burada sadece mal veya eşya değişimi (mübadelesi) söz konusu olmayıp, aynı zamanda hizmet barteri dediğimiz kısım da söz konusudur. Bunu örneklendirmek gerekirse, bir işletmenin yemek hizmetine karşılık, diğer işletmenin reklam hizmeti vermesi olabilir. Diğer bir örnek verecek olursak, acentelik hizmetine karşılık taşımacılık hizmetinin sunulması olabilir. Tabii ki bu örnekleri arttırmak mümkündür, ancak ifade etmek gerekir ki, barter işleminin sadece uygulamada takas veya mal değişimi olarak adlandırılan malı mal ile veya hizmeti hizmet ile karşılamakla sınırlı tutulmayarak, gerekirse mal ve hizmet barteri şeklinde karma barter işlemi de söz konusu olmasında hukuken her hangi bir sakıncanın olmamasıdır. Örnek vermek gerekirse, inşaat faaliyetleriyle uğraşan bir işletmenin ofis takdimi karşılığında, bu işletmenin tüm reklam ve tanıtımın diğer işletme tarafından yapılması verilebilir. Görüldüğü üzere, Türk borçlar hukukuna hâkim sözleşme özgürlüğü ilkesi (TBK m. 26-27) çerçevesinde çeşitli barter işlemlerinin yapılması söz konusudur.

Türk ticaret hukuku açısından bakıldığında ise, bu alanın temel yasası olan 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nda (TTK) barter işlemleri ile ilgili tam olarak karşılanmasa da, bu kuruma benzer bir

düzenleme sadece "*Ticari satış ve mal değişimi*" kenar başlıklı m. 23 hükmünde yer aldığı görülmektedir. Söz konusu madde şu şekilde kaleme alınmıştır: *"(1) Bu maddedeki özel hükümler saklı kalmak şartıyla, tacirler arasındaki satış ve mal değişimlerinde de Türk Borçlar Kanununun satış sözleşmesi ile mal değişim sözleşmesine ilişkin hükümleri uygulanır.*

a) Sözleşmenin niteliğine, tarafların amacına ve malın cinsine göre, satış sözleşmesinin kısım kısım yerine getirilmesi mümkün ise veya bu şartların bulunmamasına rağmen alıcı, çekince ileri sürmeksizin kısmi teslimi kabul etmişse; sözleşmenin bir kısmının yerine getirilmemesi durumunda alıcı haklarını sadece teslim edilmemiş olan kısım hakkında kullanabilir. Ancak, o kısmın teslim edilmemesi dolayısıyla sözleşmeden beklenen yararın elde edilmesi veya izlenen amaca ulaşılması imkânı ortadan kalkıyor veya zayıflıyorsa ya da durumdan ve şartlardan, sözleşmenin kalan kısmının tam veya gereği gibi yerine getirilemeyeceği anlaşılıyorsa alıcı sözleşmeyi feshedebilir." (TTK m. 23/I). Madde hükmünden de anlaşıldığı üzere, sadece mal değişimi (mübadelesi) ele alınmıştır. Oysa barter işlemlerinde yukarıda da belirtildiği üzere hizmetlerin kendi aralarında veya mallarla değişimi söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla TTK'da da yeterli düzeyde bir düzenlemenin olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Barter Sistemi, Hukuki Mahiyeti, Avantajları ve İşleyişi

Bu sunumda barterın işleyişi hukuki mahiyeti vs. konularında uzun uzun yazmak yerine işin özü ve sisteminin kısa işleyişi konusunda açıklamalarda bulunulmakla yetinilecektir. Barterın hukuki mahiyetini açıklamak gerekirse TBK'daki birden çok sözleşme veya işlemlerin (takas, komisyonculuk, kefalet, vekâlet, temsil cari hesap, mal değişimi, alacağın temliki ve borcun nakli vs.) içeriklerine girmekle mümkün olmaktadır ki, bu durum da tebliğin sınırlarını aşacaktır. Dolayısıyla burada kısaca belirtmek gerekirse, barter sözleşmesi bünyesinde birden çok isimli ve isimsiz sözleşmeler barındırmakla birlikte, özünde bir karma kombine sözleşme türünün barter üyelik sözleşmesiyle birlikte nitelendirilmesi mümkündür. Bu bağlamda Türk kanun koyucusunun barter konusunu düzenleyene kadar, barterın bu şekilde değerlendirilmesinin doğru olacağı düşüncesindeyiz (Aksoy, 2022: 10-27).

Barter işlemi ile ilgili işleyişe değinecek olursak, barter işleminin bir mal veya hizmet değişimi gibi basit bir işlem türü olarak gözükmesine karşın, aslında çok fazla karmaşık olmayan, ancak bir o kadar da kendine özgü farklı bir sistemden ibaret olduğunu ifade edebiliriz. Şöyle ki, burada aslında üçlü bir mekanizma söz konusudur. Sistemin işleyişini özetle şu şekilde açıklayabiliriz, barter, nakit para olmadan bir hizmet veya da bir ürün karşılığında, barter sistemi içinde diğer ürün veya hizmetlerle karşılanmasıdır. Örnek verecek olursak, bilgisayar ve donanım satışı ile uğraşan bir işletmenin (A şirketi) çatısı aktığından dolayı tamir etme ihtiyacı olsun. Çatı sistemleri ile uğraşan diğer bir şirketinin de (B şirketi) eskimiş bilgisayarlarını ve yazılımlarını değiştirme ihtiyacı olsun. Her iki şirket durgun ekonomik koşullarında nakit sıkıntısı çekmektedir. İşte bu iki şirket bir birbirleri ile anlaşarak her hangi bir nakit çıkışı olmadan A işletmesi çatısını B şirketine nakit vermeden tamir ettirmesine karşılık olarak, B şirketinin ihtiyacı olan yeni nesil bilgisayar ve yazılım desteğini A şirketinin sunması durumunda barter ile, diğer bir ifade ile hizmet ve mal/hizmet değişimi işlemi ile gerçekleşmiş olur. Dolaysıyla ilk başta görünen en basit tanımıyla bir nevi trampa/mal değişimi sözleşmesi gerçekleştirilmiştir. Bunun sistematik olarak uygulanması ise barter faaliyeti olarak adlandırılır. Diğer bir ifade ile, barter sisteminde ticari işletmeler mal ve hizmetlerini parasız olarak birbirleriyle değiştirerek ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar (Kutlu, 2006: 118).

Bununla birlikte, sistem bu kadar basit bir döngü gibi algılansa da, aslında barter sistemi bundan ibaret değil. Çünkü örneğimizde çatısı akan şirketin her zaman bilgisayarlarını yenileme ihtiyacı olmayabilir. Dolayısıyla ticari işletmeler veya diğer oluşumlar arasında üretilen ürün veya hizmetlerin bu örnekte olduğu gibi her zaman birbirlerinin karşılığı olarak gösterilmeyebilir. Bu bağlamda, barter

sistemi içindeki araştırmaların ve bilgi akışının sağlanması, sisteme üye olan işletmelerin mal ve hizmet taleplerinin takibi, mal ve hizmetlerin alıcı ve satıcı işletmeler arasında uygunluğunun eşleştirilmesi ve son olarak bu karşılaştırmalar sonucunda işletmeler arasındaki ihtiyaçların karşılanması bir çarkın içinde gerçekleşmektedir (Durmuş, 2005: 11; Kızılot, 2009: 1).

Barter sisteminin avantajlarına gelince, barter işlemlerinin ülke ve işletmeler bazında genel avantajları söz konusudur. Çok fazla derine girmeden kısaca bahsedecek olursak, barter sisteminde ülke ekonomisine faydası hem iç hem de dış ticarete bağlı olarak açıklanabilir. İç ticarette işletmeler tarafından üretilen mal ve hizmetlerin daha geniş kitledeki ihtiyaç sahibi işletmelere ulaştırılmasında barter sistemindeki ağ sayesinde mümkün olabilmektedir. Zira sistem içinde ticari işletmeler her hangi bir nakit akışı olmadan satışa sundukları mal ve hizmetlerinin değiş tokuşu ile ticaret döngüsünü ayakta tutmak suretiyle ülke ekonomisine ve istihdama katkı sağlamaktadırlar. Bununla birlikte dış ticaretindeki yararı ise, yine dövize ihtiyaç duyulmadan ülkeler arasında oluşturulan barter sistemine yönelik uluslararası anlaşmalarla ticari ilişkiler sağlanarak alım satımlar gerçekleştirilebilmektedir. Ayrıca uygulamada ülkelere uygulanan ambargodan da kurtulmak adına barter yöntemi ile ülkeler arasında ticari ilişkilerin sekteye uğramadan devam ettiği de görülmüştür. Buna örnek olarak, ABD 1990 yılları arasından ambargosuna karşılık İran ve Hindistan kendi aralarında petrol ürünleri ile İranlıların temel yiyeceği olan pirinç ile mübadelesi, 1970'lerde Amerikan şirketi Pepsi, gazozlarını SSCB pazarına girmek için Sovyet salçası ile mübadelesi, Pepsi o zamanlar Pizza Hut pizza zincirine sahip olduğu için bu makarna zincirinin Batı Avrupa'daki restoranlarına gönderilmesi verilebilir (tps://www.bbc.com/russian/features-48632042).

Bununla birlikte, barter işlemlerinin vergilendirilmesi ile oluşan avantajlar söz konusu olmaktadır. Şöyle ki, barterda gerek alıcı, gerekse satıcı sıfatıyla sisteme giriş yapan işletmeler üyelik için belli tutarda ödemede bulunurlar. Ayrıca, barter işletmesinin alım satım yapan üyelerinden firmanın bir önceki yılda yapmış olduğu satın alım cirosu üzerinden belirlenen danışmanlık ücretleri de tahsil edilmektedir. Bu durum da 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununa (GVK) m. 37'ye göre ticari kazanç olarak nitelendirilerek vergiye tabi tutulmaktadır (GVK m. 37/1 c.). Yine 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'na (KVK) göre, kurum kazancı, kurumlar vergisine tabi olacağı hükme bağlanmıştır (KVK m. 1/2) (Bozdoğan, 2012: 101). Ayrıca barter işlemleri 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu (KDVK) açısından değerlendirildiğinde, bu verginin konusuna ilişkin m. 1'e göre, Türkiye'de yapılan ticari, sınai, zirai faaliyet ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetler, her türlü mal ve hizmet ithalatı ve diğer faaliyetlerden doğan teslim ve hizmetler katma değer vergisine tabi olduğu anlaşılmaktadır (KDVK m. 1). Son vergilendirme ise, barter üyelik sözleşmesinin ve bu sözleşmenin eklerinin 488 sayılı Damga Vergisi Kanunu'nun (DVK) m. 6/2 hükmü çerçevesinde en yüksek vergi alınmasını gerektiren akit veya işlem üzerinden damga vergisine tabi tutulması gösterilebilir (Erkan, 2000: 91-92; Bozdoğan, 2012: 103).

Bunların yanı sıra, barter sisteminin ticari işletmeler açısından da çok fazla yararın sağlandığı söylenebilir. Bu avantajları ticari işletmenin ihtiyaçları karşılamada (alışta) ve satışta sunduğu avantajlar olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Şöyle ki ihtiyaçları karşılamada barter ile işletmeler; Nakit ödenmeden ihtiyaçların karşılanması, sıfır faizli ABD Doları kredisi temini, kredi vadesi, ürün ile geri ödeme, ihtiyaç kadar kredi limiti, kredi almakta kolaylık, barter sistemi ile ithalat şeklinde özetlenebilir. Satışta ise: Satışları arttırılması, kârın arttırılması, yeni pazarlar ve müşterilerin bulunması, atıl kapasitenin değerlendirilmesi, % 100 tahsilat garantisi, hızlı tahsilat, ücretsiz etkin reklam, güvenli ve kolay ihracat olarak sıralanabilir (Aksoy, 2022: 97).

Barter sisteminin esas önemi yukarıda verilen örneklerden hareketle işte bu noktada ortaya çıktığı söyleyebilir. Şöyle ki, barter, başlı başına bir sistem şeklinde çalışmaktadır. Daha doğru bir ifade

ile, sağlıklı bir barter sisteminin işletilebilmesi için ortada birden fazla ticari işletmenin veya esnaf işletmesinin oluşturacağı bir ağ olmalıdır. Bu ağın sistematik şekilde kayıtlarının tutulduğu ve hangi şirketin ne işle uğraştığı, güvenirliği, maddi durumu gibi çeşitli kıstaslar kapsamında bilgilerinin yer aldığı şirketler üstü bir organizasyonu gerektirmektedir. Dolayısıyla örneğimizdeki bilgisayar satışı işiyle uğraşan bir işletmenin çatısının akması yerine, diyelim ki, reklama veya işletmesinin büyütülmesi adına daha büyük mekâna ihtiyacı vardır. Tabii bu ihtiyacını belki yazılımcı işletme temin edemeyebilecektir, ancak barter sistemi içerisinde yer alan başka bir yüklenici işletmenin elinde olan bir emlâkı bu şekilde bilgisayar şirketine yine ücretsiz olarak temin edebilirdi. Aynı zamanda bu yüklenici şirketinin yapmış olduğu daireleri müşterilerine teslim ederken tüm bilgisayarlarını veya akıllı ev alt yapısıyla birlikte temin etmiş vaziyette teslim edileceğini taahhüt etmiş olabilirdi. Bu durumda da örneğimizdeki çatısı akan bilgisayar şirketinin çatısını tamir eden çatı işiyle uğraşan işletmenin bilgisayara ihtiyacı olmayabilir. Çatı işiyle uğraşan firmanın temizlik firmasını veya kiralık araç hizmetine ihtiyacı olabilir. Dolayısıyla barter sistemi ile sisteme kayıtlı olan işletmeler mal ve hizmetleri nakit sıcak para akışı olmadan birbirlerinin ihtiyaçlarını giderebilmektedirler (Akdemir, 1996: 333).

İşte barter sistemindeki döngünün koordinasyonu barter sisteminin başında yer alan organizatör şirket tarafından gerçekleşmektedir. Söz konusu sisteme üye işletmeler satışa konu ettikleri ürünlerini sistem danışmanı aracılığı ile barter organizasyonuna sunmaktadırlar. Satışın bu şekilde sistem üzerinden gerçekleşmesi durumunda satış yapan işletmeler sistemden döviz cinsinden alacaklı duruma geçmektedirler. Aynı zamanda sisteme kayıtlı işletmelerin kendi ihtiyacı olan mal ve hizmetleri de yine aynı şekilde sistem üzerinden ihtiyaçları doğrultusunda ve anda karşılama potansiyeli olduğundan ötürü alacaklı oldukları tutarda yine dövize endeksli olarak barter sistemi üzerinden temin edebilmektedirler.

Barter sisteminde döviz endeksli tutarın beklemesinden dolayı da işletmelerin, herhangi bir kaybı olmadan ihtiyaçları doğrultusunda malı temin ettiklerinde avantajlı bir şekilde alış verişlerini tamamlamış olmaktadırlar. Koordinasyonu yürüten barter şirketinin, bu döngüden belki somut olarak doğrudan bir geliri veya çıkarı olmadığı gibi algılansa da, aslında gerçekleşen her satıştan belirli bir tutarda barter şirketine komisyon ödenmektedir. Bunun yanı sıra, barter sistemine üye olan şirketlerin aylık veya yıllık olarak ödeyecekleri aidat ve sair gelirleri olacağından, bu döngüden dolaylı barter şirketleri gelirlerini sağlamış olacaklardır (Toroslu, 2002: 21). Bununla birlikte organizatör şirket, aynı zamanda barter sisteminin daha düzenli ve organize yürümesi amacıyla sisteme kayıtlı şirketleri sistem hakkında bilgilendirmekte, sistem içerisindeki alışveriş akışını sağlamakta ve alıcı ile satıcıların hesap bakiyesini tutmaktadır (Atilla, 2005: 53). Sonuç itibarıyla da para kullanmadan barter sistemi aracılığı ile ticaret gerçekleştirilmiş olmaktadır (https://pazarlamasyon.com/barter-sistemi-nedir/). Sistemin genel hatlarıyla işleyişi yukarıdaki bilgiler doğrultusunda olmasıyla birlikte, daha birkaç hususu da söz konusudur. Ancak tebliğin sınırlarını aşmamak adına çok detaylara girilmeyecektir (Aksoy, 2022: 64).

TDT Barter Merkezi'nin Kurulması Konusunda Yapılması Gerekenler

Tebliğin konusu dikkate alındığında burada esas anlatılmak istenen husus TDT'ye üye ülkeler arasında barter işlemleri konusunda koordinasyonunun sağlanması amacıyla bir merkezin oluşturulmasıdır. Bunun için de ilgili ticari düzenlemelerin yapılması konusunda kanun koyucuya naçizane önerilerde bulunmaktır. Bilindiği üzere, tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması projesi kapsamında güzergâh üzerinde devam eden kara ve demir yolu ulaşım araçlarının ve hatlarının modernizasyonu çalışmaları sonucunda, özellikle de Zengezur Koridoru'ndan barter işlemleri sonucunda tedarik edilen ürünlerin ülkeler arasındaki taşımacılığı sayesinde TDT'ye üye ülkeler arasındaki ticaret hacminin

artırılmasına katkı sağlanacaktır. Bu bağlamda barter işlemlerinin ne olduğu yönünde yukarıda kısaca bilgi verildikten sonra TDT üyeleri arasında barter yoluyla yapılacak işlemlerin taşımacılıkta da kullanılması büyük önem arz etmektedir. Orta Koridor'da yer alan ve Azerbaycan ile Türkiye için kara ve demir yolu taşımacılığının kesintisiz bir şekilde devam edebilmesi için önemli bir halkasını oluşturan Zengezur Koridoru'nun hem fiziki hem de hukuki alt yapı çalışmalarının tamamlanması, bu işlemlerin devlet destekli ve kontrolündeki barter birimiyle organize edilmesi gerekmektedir. Bunun için ise öncelikle barter konusunun yasal bir zemine oturtularak ticari hükümlerle desteklenmesi ve ilgili kanunla hem Türk hukukuna hem de TDT üyeleri arasında tıpkı taşımacılıktaki Eşyaların Karayolundan Uluslararası Nakliyatı için Mukavele Sözleşmesi (CMR) (Eminoğlu, 2015: 27) hükümlerine benzer bir yasal düzenlemeyle desteklenmesi gerektiği düşüncesindeyiz.

Günümüzde barter çeşitli ülkelerde ciddi bir endüstri sektörü anlamında yaygın olarak kullanılmaktadır. Barter sistemiyle, özellikle turizm, emlak, medya, çeşitli sanayi kollarında birçok konuda gerek toptan gerek perakende olarak da ayrı ayrı hizmetler verilmekte ve dünya barter ticareti, merkezi Amerika'da bulunan ve kısa adı IRTA (International Reciprocal Trade Association- (IRTA)) olan Dünya Barter Birliği tarafından örgütlenmektedir. Bugün itibarıyla IRTA ABD, Almanya, Avustralya, Arjantin, Avusturya, Belçika, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Fransa, Hindistan, Hollanda, İngiltere, İtalya, İzlanda, Kanada, Kolombiya, Kuzey Kore, Macaristan Malezya, Meksika, Rusya, Singapur, Sri-Lanka, Şili, Tayland, Türkiye, Japonya ve Yeni Zelanda gibi otuza yakın ülkede temsil edilmektedir (https://irta.com/member-directory/). İfade etmek gerekir ki, IRTA'ya üyelik, barter sektörüne katkıda bulunmak isteyen tüm kurum veya bireylere açık olup, Türkiye de barter organizasyonlarına aktif olarak 1990'lı yıllarda başlayarak günümüze kadar faaliyetlerini devam ettirmektedir (Aksoy, 2022: 28). Türk Barter, IRTA üyeliği ile birlikte Türkiye'den üye olan ilk Türk Barter girişimcisi olarak Türkiye'de ilk Barter şirketinin kuruculuğunu ve Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı yürütülerek ülkemizde yeni bir finansal çözüm üreten iş dünyasına yepyeni bir soluk kazandırmıştır. Bununla birlikte 1997 yılında 8 Avrupa ülkesi ile birlikte Avrupa Barter Birliği'ne Kurucu Üye sıfatıyla katılarak Yönetim Kurulu Üyesi olmuştur. 1998 yılında Avrupa Barter Birliği Toplantısı'na ev sahipliği yapmıştı (Aksoy, 2022: 28).

Bununla birlikte, barter sisteminden bahsedilirken öncelikle karşılıklı ticarete değinmek de gerekir. Zira uluslararası barter uygulaması karşılıklı ticaret anlaşmaları şeklinde gerçekleşmektedir (https://www.barternewsweekly.com/2016/05/barter-trade-deal-russia-thailand/). Barter işlemlerinin uluslararası ticari uygulamalarda karşılıklı ticaretin (*counter trade*) iki kolundan sadece birini oluşturmaktadır. Buna göre, karşılıklı ticaret, barter işlemleri ve barter benzeri tazmin işlemleri/ anlaşmaları (*compensation transaction/agreement*) olmak üzere iki ana bölüme ayrılmaktadır (Катасонов. http://www.km.ru/economics/2014/05/15/istoriya-sssr/740017-mezhdunarodnaya-torgovlya-bez-deneg-kak-alternativa-dollar). Tabii ki, karşılıklı ticaretin her zaman karşılıklı yarar sağlamadığını da kabul etmek gerekir. Bazen bu tarz ticaretle bir ülkenin diğer bir ülkeyi açıkça sömürmesine kılıf olarak hizmet ettiği görülmüştür. Örneğin Nazi Almanya'sı, işgal ettiği ülkelerin hükümetleriyle saldırgan karşılıklı ticaret anlaşmaları yapmıştı. Aslında karşılıklı ticaretin özünde bu durumun hiçbir ilgisinin olmamasında karşın, Almanya'nın, sembolik fiyatlar belirtilen geleneksel ("parasal") ithalat sözleşmeleri kullanarak ithalat teslimatlarını bu şekilde ayarlanmış bir biçimde diğer ülkeleri soymakta idi (https://www.km.ru/economics/2014/05/15/istoriya-sssr/740017-mezhdunarodnaya-Torgovlya-bez-deneg-kak-alternativa-dollar).

Bunun gibi Sovyet döneminde sonlarına doğru 1980'li yıllarda SSCB'nin barter benzeri yatırım tazmin işlemlerini aktif olarak kullandığını hatırlatmakta fayda var. Özellikle Amerikalı girişimci Armand Hammer'ın (Occidental Petroleum) Sovyetler Birliği'nde kurduğu amonyak üretim tesisleri buna örnek olarak verilebilir. Şöyle ki, Hammer tüm ekipmanları temin edip kurulumunu yaparak üretime başladığı SSCB'de yaptığı faaliyetler karşılığında amonyak ile ödemeyi almaktaydı.

Dolayısıyla Occidental Petroleum şirketinin ürettiği ürünleri dünya piyasasında dövizle (dolar dâhil) satılmasına karşın, SSCB açısından Amerikan şirketiyle yapılan anlaşma döviz/ para dışındaydı (https://www.km.ru/economics/2014/05/15/istoriya-sssr/740017-mezhdunarodnaya-torgovlya-bez-deneg-kak-alternativa-dollar).

Bu bağlamda TDT üye ülkeler arasında tıpkı Dünya Barter Birliği-IRTA ve Avrupa Barter Birliği veya diğer daha sayamadığımız örneklerde olduğu gibi öncelikle Türk dünyasına hizmet edecek barter birliğinin kurulması gerekmektedir. Bu birliğin tıpkı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği statüsünde veya benzer bir şekilde devlet destekli ve gözetiminde örgütlenmesi durumunda, muhataplar açısından güvenli bir birim imajını da çizeceğinden, sisteme kayıtlı işletmelerin istikrarlı bir ortamda mal ve hizmet barter işlemlerini gerçekleştirebileceklerdir. Türk hukukunda ve içtihatlarda barter henüz yasal statü kazanmamıştır. Dolayısıyla öncelikle barter konusunda ya bağımsız bir yasal düzenleme çalışmalarının yürütülmesi ve ya da sıradan bir komisyonculuk veya tellallık sözleşmeleri statüsünden çıkarılarak ayrı bir sistem şeklinde Türk ticaret hukuku tarafından benimsenmesi büyük önem arz etmektedir. Türk hukukunda taşımacılık sözleşmesi ayrı bir düzenlemelerle desteklense de, temel hükümler TTK'da geçmektedir. Bu bağlamda barter işlemlerinin de ticari mal ve hizmet değişimi sözleşmesi şeklinde sistematik açıdan TBK'da geçmesi daha mantıklı gözükse de, ticari davalara konu olabilmesi adına TTK da m. 4 ve 5/A hükümleri gereği TTK'da yer almasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Zira Türk hukukunda son zamanlarda arabuluculuk müessesesinin zorunlu dava şartı olarak getirilmesi bilinmektedir. Dolayısıyla barter işlemlerinden kaynaklanabilecek ihtilafların uzun yıllar sürecek olan yargı sürecinden ziyade, günümüz güncel arabuluculuk mevzuatı gereği 6-8 haftalık kısa bir zaman diliminde sonlandırılabilmesi ticaret hukukunun ruhuyla da bağdaştırılabilecektir (TTK m. 5/A) (Narbay, Kanyılmaz, Eminoğlu, Gürbüz Usluel, Boyacıoğlu ve Sapmaz, 2020: 69).

Sonuç

Barter işlemleri dünya genelinde birçok ülkelerde aktif bir şekilde ticaret hacminin önemli bir bölümünü oluşturmasına karşın, Türk hukukunda gerek mevzuatta yer almaması gerek işletmeler tarafından pek bilinmemesi nedeniyle çok tercih edilmemektedir. Oysa barter sistemin işleyişinde, işletmelerin talep fazlası veya atıl halde olan ürünlerin elden çıkarılmasındaki kolaylıkların yanı sıra, her hangi bir nakit ihtiyacı duyulmadan işletmelerin gerek mal gerek hizmet konusunda ihtiyaçların giderilmesi yönündeki avantajları dikkate alınması gerekmektedir. Bununla birlikte barter sistemi sayesinde çeşitli vergilendirme araçları ile devletin kazançlarının bir araya getirildiğinde bu sistemin öncelikle Türk hukukunda bütünleşmesi adına ivedilikle ele alınması gerekmektedir.

TDT'ye üye ülkelerin de yabancı olmadığı barter sisteminin Türkiye ile olan ticari ilişkilerinde kullanılması ve özellikle de döviz veya her hangi bir nakde ihtiyaç duyulmadan kendi ürünlerinin ve gerekirse hizmetlerinin birbirleri ile değişimlerinin her bir ülke açısından ciddi ekonomik avantajlar sağlayacağı muhakkaktır. Üye ülkelerin, genellikle enerji ve gıda sektörlerinin yanı sıra, tekstil, kereste ve daha birçok know-how gibi çeşitli teknik ve donanımsal bilgi alışverişinin de, hizmetlerin kendi aralarında paylaşmaları suretiyle sadece ekonomik çıkarları değil, aynı zamanda kültürel ve tarihi bağların da canlanacağına şüphe yoktur. Özellikle de, tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması projesi çerçevesinde Orta Koridor olarak adlandırılan güzergâhta ve Zengezur Koridoru'nun tam anlamıyla ıslah çalışmaları sonunda kesintisiz taşımacılıkla gerçekleşecek ticaret hacminin TDT'ye üye her bir ülke açısından büyük avantajlar getirecektir.

Bu bağlamda Türk hukukunda henüz yasal statüye kavuşmayan barter kurumu konusunda özellikle de TTK'da bir düzenleme yapılması, akabinde barter işlemleri konusunda TDT'ye üye ülkeler arasında mevzuat yeknesaklığının sağlanması açısından tüm üyelerin barter konusundaki güncelleme

çalışmalarının yürütülmesi büyük önem arz etmektedir. Son olarak barterın her bir üye ülkede benimsenmesinden sonra Türk Dünyası Barter Merkezi veya Türk Dünyası Barter Birliği organizasyonun devlet gözetimde kurumsal bir öğütlenme şekilde kurulması ticari ilişkilerin gelişmelerine ivme kazandıracağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

AKDEMİR, A., (1996), *İşletme Bilimine Giriş*, Eskişehir Birlik Ofset Yayıncılık.

AKSOY, N. (2022), Barter Sözleşmesinin Hukuki Niteliği, Türk ve Rus Hukukundaki Yeri ve İkili İlişkiler Kapsamında Değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17/1, 1-48.

AKSOY, N. (2022), *Barter'ın Ticari İlişkilerde Uygulanabilirliği (TDB Ortak Pazar Kurulmasına Yönelik Çalışma),* Ankara, Seçkin Yayınları.

ATİLLA, Ö. (2005), Barter'ın Muhasebeleştirilmesi, Maliye Postası, 591, 40-53.

BOZDOĞAN, M. N., (2012), Alternatif Bir Finansman Aracı: Barter ve Barter İşlemlerinin Vergilendirilmesi, *Vergi Raporu*, 155, 96-105.

DURMUŞ, C. N. (2005), Barter İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Bir Öneri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

EMİNOĞLU, C. (2015), Türk Ticaret Kanunu'nun 864. Maddesi Kapsamında Gönderenin Kusursuz Sorumluluğu, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 19/3, 25-53.

ERKAN, M. (2000), Yeni Bir Finansman Aracı Olarak Barter'ın Vergi Hukuku Karşısındaki Durumu, *Vergi Dünyası Dergisi*,225, 91-92.

KUTLU H. A. ve GÜNER, M. (2006), Barter İşlemleri ve Muhasebeleştirilmesi, *Mali Çözüm Dergisi*, 75, 117-130.

MADURA, J. (1992), *International Financial Management*, Minnesota, 3th ed., St. Paul West Publishing.

NARBAY, Ş, KANYILMAZ, S., EMİNOĞLU, C., GÜRBÜZ USLUEL, A., BOYACIOĞLU, C., ve SAPMAZ, H., (2020), *Ticaret Hukukunda Uzman Arabuluculuk*, Ankara Adalet Bakanlığı hukuk İşleri Genel Müdürlüğü Arabuluculuk Daire Başkanlığı Yayınları.

TOROSLU, M. V. (2002), Şirketlerde Finansman Sorununun Çözümü ve Tekdüzen Hesap Planına Göre Muhasebeleştirilmesi, İstanbul, İSMMMO Yayınları.

YAKOVLEV, A. (2000), Barter in the Russian Economy: Classifications and Implications (Evidence From Case Study Analyses), *Post-Communist Economies*, 12/3, 279-291.

İnternet Kaynakları

KATACOHOB, B. 'Международная торговля без денег как альтернатива доллару' (Dolara alternatif olarak parasız uluslararası ticaret- 3'üncü bölüm), 30.03.2025 tarihinde sitesi: https://www.km.ru/economics/2014/05/15/istoriya-sssr/740017-mezhdunarodnaya-torgovlya-bez-deneg-kak-alternativa-dollar adresinden alındı.

KIZILOT, Ş. Barter, Bartır ve Değiş-Tokuş, 23 Temmuz 2009, 10.02.2025 tarihinde sitesi: https://www.hurriyet.com.tr/barter-bartir-ve-degis-tokus-12128 adresinden alındı.

29.03.2025 tarihinde sitesi: https://www.bbc.com/russian/features-48632042 adresinden alındı.

25.03.2025 tarihinde sitesi: https://pazarlamasyon.com/barter-sistemi-nedir/ adresinden alındı.

26.03.2025 tarihinde sitesi: https://irta.com/member-directory/ adresinden alındı.

19.01.2025 tarihinde sitesi: https://www.barternewsweekly.com/2016/05/barter-trade-deal-russia-thailand/ adresinden alındı.

İPEK YOLU'NUN HAZAR ROTASI

Sena Nur DURGUT*

Giriş

Tarihî İpek Yolu, Çin'i ve Uzakdoğu'yu, Ortadoğu ve Avrupa ile bağlayan ticari bir yol ağıdır. İlk kez 1877 yılında Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen tarafından ticaretin ana maddesinin ipek olması sebebiyle "İpek Yolu" şeklinde bir adlandırma yapılmıştır (Bozkurt, 2000: 369). Peter Frankopan'ın ifadesiyle ipek yolu vasıtasıyla Batı doğuya Doğu da batıya akmaya başlamıştır. İpek yolu karadan ve denizden olmak üzere birçok farklı güzergâha sahiptir. Ana güzergâhlar; Wei Vadisi, Hexi Koridoru, Gobi ve Taklamakan, Pamir Düğümü'nde birleşen sıradağlar, Turan ovası, İran Yükseltisi, Mezopotamya, Akdeniz'e ulaşan yolların yer aldığı Suriye Çölü'dür (Höllmann, 2023: 21).

Arkeolojik araştırmalar neticesinde ulaşılan eserler ve tarihi kaynaklardaki bilgiler doğrultusunda İpek Yolu'nun Altay Dağlarıyla Pamir arasındaki geçidin daha az, fakat Tarım Havzasından geçen Kuzey İpek Yolu'nun daha çok tercih edildiği görülmektedir. Herodot'un verdiği bilgilerle bu güzergâh Çin'in Kansu eyaletine kadar takip edilebilir (Haussig, 2001: 27). Güney İpek Yolu ile ilgili en eski kayıt da MÖ 7. Yüzyıla ait Akadça yazılmış kil tablettir. Bu kil tablet üzerine yazılan metin, Mezopotamya'dan Ekbatan'a kadar giden yol güzergâhında bulunan şehirleri tek tek takip edebilmemize imkân verir (Haussig, 2001: 36).

Han imparatoru Wudi döneminde (MÖ 141-87) Çin, sadece sınırlarının güvenliğini sağlamak değil, aynı zamanda doğu ve batı arasındaki önemli ticaret yollarına da hâkim olmak amacıyla askeri ağırlıklı bir politika takip etti. Fergana'ya kadar ulaşan Han imparatoru, Yuezhi, Wusun ve daha sonra başkalarıyla da Xiongnu'lara karşı ittifak kurdu. Neticede yapılan diplomatik, ekonomik ve kültürel faaliyetler İpek Yolu'nun ortaya çıkmasına sebep oldu (Golden, 2020: 76).

1.Tarihî İpek Yolu ve Doğuşu

Tarihî İpek Yolu'nun doğuşunu Çin ve göçebe halkların arasındaki ilişkilere dayandırabiliriz. Çin ile göçebe halklar arasındaki barış bazen Çin'in ağır bedeller ödemesine sebep oluyordu. MÖ 1. yüzyıldaki bir örneğe göre Çin Xiongnu'ya 30 bin top ipek ve yaklaşık aynı miktarda hazır giyim verdi. Barış karşılığında ödenen bu haraç siyasi yönden zayıflığı da gösteriyordu. Bu durumdan kurtulmak isteyen Çin, yaklaşık 10 yıl süren seferlerle göçebeleri geri püskürtmeye çalıştı. Çin MÖ 119 yılında Kansu koridoruna hâkim oldu, İpek Yolu'na giden ilk adım atıldı. Çin bölgeyi tanımak amacıyla memurlar görevlendirdi. Sima Qian'ın kaleme aldığı *Shiji* bu açıdan bölgenin halkı ve ticareti konusunda önemli bilgiler verir. Bölge halkının silah kullanmada başarısız olduğu, ama Baktriya bölgesinde kurulan pazarlarda ticarette cin gibi olduklarını belirtir (Frankopan, 2018: 11-12).

Zorlu yollar aşıldığı için Çin'den Baktriya'ya taşınan mallar öncelikli olarak ipek gibi yüksek maliyetli mallardı. Bu dönemde ipek, uluslararası para birimi olarak değer görüyordu. Dunhuang'dan

* Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, senanurdurgut16@gmail.com ORCID: 0000-0002-0218-5518

Suyab'a kadar bütün kasabalarda konuşlanmış askerin, Çinli idari personelin maaşları ve harcamalarını karşılamak için Tarım havzasına önemli miktarda ipek ulaşıyordu. Eğer bu ücretler madeni para ile ödenmiş olsaydı sadece bir görevlinin ücreti için Dunhuang'a 160 kg. bronz gönderilmiş olacaktı (La Vaissière, 2005: 176). İpek, uzak sınırlardaki asker ve memurlara ödeme yapmanın en uygun yolu oldu. Bu durum ipeğin istemeden de olsa Çin toprakları dışına taşınmasına neden oldu.

MÖ 1. Yüzyıl ortalarında Roma İmparatorluğu, özellikle ipeğin ticaret hacminin artmasıyla birlikte İpek Yolu'na hâkim olabilmek için yayılma alanı olarak Doğu'yu hedefledi. Roma İmparatorluğu sadece Akdeniz'i ele geçirmek değil Hindistan ve Çin'e de hâkim olma arzusundaydı. Bu sebeple MÖ 113 yılında İmparator Trayan doğuya sefer düzenlemiş ve Kafkasya'ya doğru ilerlemiştir. Fakat İran'daki Parth Hanedanı ve sonrasında bölgede kurulan Sâsânî Devleti, Roma'nın ticaret yollarına ulaşmasında engel oldular. İmparatorlukları güçlü yapan vergilendirilebilir gelir sağlayan pek çok sayıda şehirdi, fakat Roma'nın vergi gelirlerinin oldukça azalması, genişleyen sınırların kontrolü ve bu sınırların savunması için artan maliyetler güç kaybetmesine sebep oldu (Frankopan, 2018: 23).

Doğunun ticari mallarına ulaşmak isteyen Roma İmparatorluğu, önce Parth Hanedanı sonra da Sâsânî Devleti engeliyle karşılaşınca imparatorluğun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla alternatif yol güzergâhları aradı. Bu sebeple Romalılar, denizden Kızıldeniz vasıtasıyla Hint limanlarına ulaşmayı veya Gürcistan liman kentleri ve Transkafkasya yoluyla, Hazar Denizi ile Türkistan'a geçmeyi denediler.

2. Kafkas İpek Yolu: Hazar Rotası

Kafkasya asırlar boyunca ticaret yolları ağına dâhil olmuş ve dünya ticaret tarihinin önemli safhalarından birini teşkil etmiştir. Kafkasya yoluyla kervanlar Asya'dan Avrupa'ya, Avrupa'dan Asya'ya geçmiştir. MÖ 6/8. yüzyıllarda Kafkas kıyılarının Yunan kolonileri kurulduktan sonra bölgenin bir ticaret merkezi haline geldiği bilinmektedir. Bölgedeki ticarette en çok tercih edilen yol Avrupa'dan Hindistan'a giden yoldur. Bu yol Karadeniz'den gelen Yunan gemilerinin Kafkasya'ya yaklaştığı Rion Nehri'nden başlar. Buradan ticaret malları kayıklarla Rion ve Kvirli Nehirleri vasıtasıyla Şarapana'ya ulaşırdı. Yunan coğrafyacı Strabon'un verdiği bilgiye göre, ticaret malları kara yoluyla Kura Nehri'ne buradan sevk edilirdi (XI. VII, 3). Strabon, Surami dağları aşılarak nehre ulaşılan bu yolun beş günde kat edildiğini bildirir. Kura'dan sonra kayıklarla Hazar Denizi, Amuderya, Belh yoluyla Hindistan'a varılırdı (Canbek, 1978: 17).

Siyasi sebeplerden dolayı Kafkasya'da ticaret zaman zaman kesintiye uğradı veya farklı güzergâhlar takip etti. Mesela, Çin'den kara yoluyla İran'a doğru ilerleyen ana güzergâh Ekbatana'ya ulaştıktan sonra, bölgedeki siyasi durum, yollardaki güvenlik, siyasi otoritenin menfaatleri göze alındığında kuzeybatıya veya güneybatıya doğru bir yol güzergâhı takip edilmiştir. Bu ana transit güzergâhtan başka Romalı tarihçi yaşlı Plinius da Hazar Denizi vasıtasıyla Hint mallarının Kura – Fasis ırmaklarından Karadeniz'e ulaşan güzergâha dikkat çeker. Karadeniz'den Hindistan'a uzanan bu ticaret yolunda özellikle Batı İberya'daki Surami Sıradağları veya Likhi dağ silsileleri araştırmacılar tarafından engel olarak düşünüldüğü için bu yolun varlığı bazı araştırmacılar tarafından kabul görmemiştir. David Braund, bu yolun varlığına itiraz etse de David Marshall Lang, Kafkas Albaniası, İberia ve Kolhis üzerinden Karadeniz'e ulaşan kuzey yolunun varlığı savunur.

Antik çağın en önemli coğrafyacılarından Strabo (MÖ 63 – MS 23) *Coğrafya* adlı eserinde Kafkasya'daki uluslararası ticari ilişkiler hakkında önemli bilgiler sunar. Özellikle Hazar Denizi'nin, doğu ile batı arasında, ticaret kervanlarının güzergâhı üzerinde yer aldığını belirtir. Strabon, Hazar kıyılarını hiç ziyaret etmese de bu denizden bahseder, burada bulunmuş kişilerin bilgi ve kitaplarından alıntılar yapar. Hint mallarının Hazar Denizi vasıtasıyla taşınmasına ilişkin önemli bilgiler verir (Strabon, II. I, 15). Bu yol güzergâhında hangi malların taşındığına dair net bilgiler vermez. Genel

olarak Hindistan'dan yapılan ihracatın baharat, tütsü, ilaç, boya, pirinç, şeker, pamuk, inci, taş vb. olduğu bilinmektedir. Strabo'ya göre, Doğu'da uluslararası ticaretin son noktası, yaygın olarak inanıldığı gibi Çin değil Hindistan'dır. Öyle görünüyor ki, Çin'den Batı'ya düzenli bir ticaret yolu olmadan önce Hindistan'dan Batı'ya giden bir yol mevcuttu. Strabon'un metninde Hint malları, Hazar Denizi'nden Albania'ya ve Kura Nehri boyunca taşınıp Pontus'a indirilmiştir (XI. VII, 3). Kura Nehri'nin eski zamanlarda Hazar'a aktığı gerçeği hem Strabon'da hem de diğer yazarlarda (Plinus gibi) doğrulanmıştır. Eski Azerbaycan topraklarında bulunan kabilelerden Kafkas Albania'nın başkenti olan Kabala, bölgedeki ticarette önemli bir konuma sahiptir. 2005 yılında Kabala kazılarında ithal nesneler ve madeni paralar bulunmuştur. Bu da bölgedeki ticaretin sadece deniz yolunu değil kara yolunu da takip ettiğinin bir göstergesidir (Irada, 2008: 80-81).

6. yüzyılın sonlarında, Bizans İmparatoru Mauricius'un (582-602) tahta geçtiği sırada eserini kaleme alan Menander, batı Kafkasya üzerinde seyahat eden elçilik heyetleri hakkında bilgi verir. Hem Maniah'ın hem de Zemarkhos'un elçilik heyetlerinin dönüş yolculuğunda Batı Kafkasya'daki yol güzergâhını takip etmeleri, araştırmacıları Orta Asya ile Kafkasya arasındaki ticari bağlantıları düşünmeye sevk eden bir diğer konudur. Yapılan araştırmalar sonucunda, Kuzey batı Kafkasya'da, Kuban'ın sol yakasındaki bir kol olan Büyük Laba Nehri'nin yukarısında bin metre yükseklikte bulunan Moşçevaya Balka Kurganı bu bağlamda önemli bir keşiftir. Bu kurgandan elde edilen arkeolojik buluntular Orta Asya'dan Kafkasya'ya çift yönlü ticaret akışının varlığını desteklemiştir (La Vaissière, 2005: 238; Menander, 1985: 115; İerusalimskaya, 1978: 152).

Kafkas toprakların ki İpek Yolu güzergahının varlığını arkeolojik kanıtlara ek doğal etkenlerde doğrulamıştır. Hazar Denizi'nin yılın belli dönemlerinde su seviyesinin alçalmasıyla oluşan kıstak bunlardan biridir. Jeolojik faktörler sebebiyle Hazar Denizi'nin görüntüsünün değişip değişmediği uzun yıllar araştırmacılar tarafından tartışılmıştır. Hazar Denizi'nin zaman içinde su seviyesindeki dalgalanma hem arkeolojik hem de jeolojik verilerle doğrulanmıştır. Deniz seviyesindeki yükselme zaman içinde kademeli olarak gerçekleşmiştir (Erinç, 1998: 108). MÖ IV. yüzyıldan MS III. yüzyıla kadar olan dönemde deniz seviyesi daha düşüktür. Deniz seviyesindeki bu düşüş kıstağın ortaya çıkmasına neden olmuş ve Hazar Denizi ortadan ikiye bölünerek iki parça haline gelmiştir. Bu rota İpek Yolu'nunn en aktif dönemleri olan MS VII-IX. yüzyıllara kadar varlığını korumuştur. Günümüz Azerbaycan'ın antik dönemdeki topraklarından geçen ipek güzergahı yapılan arkeolojik çalışmalarla ortaya konularak doğrulanmıştır. Hazar Denizi'nden geçen rota Kafkasya ve Türkiye topraklarından geçerek Avrupa'ya, Yakın ve Orta Doğu ülkelerine de ulaşabilmiştir.

Günümüzde kadim İpek Yolu'nun ekonomik kaygılarla bölge ülkeleri tarafından tekrar canlandırılmasına yönelik girişimler yapılmaktadır. Bu girişimde etkili ülkeler arasında Çin öncü konumdadır. Çin'in başkanlığında yürütülen bu ekonomik atak için isim olarak İngilizcede "One Belt, One Road" şeklinde çevrilen Almancada "Ein Band, Eine Strasse" olarak ifade edilen "Bir Kuşak, Bir Yol" anlamında Çince "Yi Dai, Yi Lu" seçilmiştir. Ancak zaman içinde uygun olamadığı düşünülerek *Yeni İpek Yolu* kullanımı ön plana çıkmıştır. Kafkasya ile tarihi ve kültürel bağlara sahip olan Türkiye proje kapsamında önemli bir koridor köprü görevini üstlenmektedir. Mevcut girişimlerin başarıyla gerçekleşmesi, Türkiye ve Kafkasya özelinde iki ülkenin iş birliğinin düzgün şekilde sürdürülmesi ekonomik, tarihi ve siyasi ilişkilerin kuvvetlenerek kalıcı sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacaktır.

SONUÇ

İpek Yolu terimi yaklaşık 200 yıl önce ilk kez Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen tarafından, doğu ve batı arasındaki ticaret rotasını tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. İpek Yoluyla ilgili bu terim çok yeni olsa da ipeğin arkeolojik kalıntıları MÖ 3600 yıllarına, Çin'in Neolitik dönemlerine

kadar uzanmaktadır. İsmini ticaret yollarına veren, zenginlik, statü ve güç sembolü haline gelen ipek, bu yollarda taşınan tek meta değildir. İpek yolu üzerinde deri, kürk, değerli taşlar, sanat eserlerinin yanı sıra belki de en önemlisi dil, kültür, dini inanç ve felsefe de farklı coğrafyalara taşınmıştır. Kadim yol ağı Çin'den Akdeniz'e, Hindistan limanlarına, Afrika kıyılarına kadar yayılmış ve dünyayı birbirine bağlamıştır. Çin'in başkenti Chang'an'dan doğan ticaret yolları, çok kısa süre içinde tüccarlar vasıtasıyla farklı güzergâhlar takip ederek İran'a, Mısır'a, Yunanistan'a ve Roma'ya ulaşmıştır. Yapılan araştırmalar doğrultusunda İpek Yolu'nun üç ana güzergâhtan geçtiği belirlenmiştir: Kara yolu, Deniz yolu (Güney yolu) ve Kuzey yolu (İskit yolu). Özellikle bu üç ana yol güzergâhında Kafkasya'da takip edilen rota Hazar Denizi'nin kuzeyinden ve güneyinden geçerek Türkiye'ye ulaşmaktadır. Hazar Denizi'nde tektonik hareketler sebebiyle oluşan kıstak keşfedilen yeni ve daha kısa bir rotayı gündeme getirmiştir. UNESCO tarafından 1980'lerden itibaren İpek Yolu'na dair disiplinler arası yürütmektedir. Günümüzde bu çalışmaların mümkün olduğu kadar fazla sayıda bilim insanına ulaşması amaçlanmalı, aralarında tarihçilerin, jeologların, arkeologların ve ekonomistlerin bulunduğu geniş araştırma gruplarıyla birlikte iş birliğinin sağlanmalıdır. Yapılan çalışmalarda hedef sadece geçmişi canlandırmakla kalmayıp İpek Yolu'nun çevresinde yer alan ülkelerdeki mevcut durumu analiz etmek ve geleceğe yönelik bakış açıları geliştirmek olmalıdır.

KAYNAKÇA

Bozkurt, N. (2000). İpek Yolu. *DİA*, 22, 369-373.

Canbek, A. (1978). *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi: Eski Çağlarda XII. Yüzyıla Kadar.* İstanbul: Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Yardım Derneği Yayını.

Erinç, S. (1998). Hazar. *DİA*, 17, 108-109.

Frankopan, P. (2018). *İpek Yolu.* çev. Mengü Gülmen, İstanbul: Pegasus Yayıncılık.

Golden, P. (2020). *Türk Halkları Tarihine Giriş: Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu.* çev. Osman Karatay, 9. baskı, İstanbul: Ötüken.

Haussig, H. W. (2001). *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi.* çev. Müjdat Kayayerli, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Höllmann, T. O. (2023). *İpek Yolu*. çev. Mehmet Yıldırım, İstanbul: Runik Kitap.

İerusalimskaya, A. A. (1978). "Alanskiy Mir na Shelkovom Puti", *Kul'tura Vostoka: Drevnost i Rannee Srednevekov'e*, Gosudarstvennıy Ordena Lenina Ermitaj, Leningrad, 151-162.

Irada, N. (2008). "Strabo on the Role of the Caspian Sea in International Trade", *Strabo Route as a Part of the Great Silk Road.* ed. S.G. Klyashtorny-Sh.M. Mustafaev, Bakü, 78-83.

La Vaissière, É. (2005). *Sogdian Traders: A History.* Leiden-Boston: Brill.

Menander. (1985). *The History of Menander the Guardsman.* Liverpool: Great Britain.

Strabon. (1917-1932). *Geography*, (çev. Horace L. Jones). Cambridge: Harvard University Press.

TÜRK DÜNYASINDA E-TİCARET VE DİJİTAL EKONOMİ: YENİ PAZARLAR VE POTANSİYELLER

Tuğçenur Ekinci FURTUNA*

1. Giriş

Küreselleşmenin hızlanması ve dijital dönüşüm süreçlerinin etkisiyle birlikte, dijital ekonomi ve e-ticaret küresel ekonomik sistem içerisinde giderek daha kritik bir rol üstlenmektedir. Dijital ekonomi, uluslararası ticaretten ekonomik büyümeye, iş gücü piyasalarından tüketici alışkanlıklarına kadar geniş bir yelpazede dönüşümlere yol açmaktadır (OECD, 2022; UNCTAD, 2021). Özellikle e-ticaret, coğrafi sınırların aşılmasında ve küresel ticaretin kolaylaştırılmasında öncü rol oynayarak ekonomik faaliyetlerin uluslararası entegrasyonunu artırmaktadır (World Economic Forum (WEF), 2022).

Türk Dünyası, son yıllarda dijital ekonomi ve e-ticaret alanında önemli gelişmeler yaşamaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ülkeleri, sahip oldukları genç nüfus yapısı, artan internet penetrasyonu ve dijital altyapıya yapılan yatırımlarla bu alanda büyük fırsatlar sunmaktadır (Türk Devletleri Teşkilatı [TDT], 2023; ITU, 2022). Türkiye özelinde bakıldığında, ülkenin dijitalleşme konusunda hızlı ve kapsamlı bir ilerleme kaydettiği görülmektedir. Türkiye'nin dijital ekonomi stratejileri, altyapı projeleri ve kamu politikaları bu gelişmenin önemli göstergeleri arasındadır (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2023).

Bu araştırmanın amacı, Türk Dünyasında, özellikle Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri başta olmak üzere, mevcut e-ticaret ekosistemini analiz etmek, karşılaşılan zorlukları belirlemek ve potansiyel fırsatları ortaya koymaktır. Ayrıca, ortak dijital pazar oluşturmanın ekonomik ve sosyal açıdan sağlayacağı avantajlar ve bölgesel entegrasyona etkileri de araştırmanın kapsamı içindedir (Aslan, 2021). Bu çerçevede araştırma, Türk Dünyasında dijital ekonominin gelişimini destekleyecek somut politika önerilerini sunmayı amaçlamaktadır. Çalışma, nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin bütünleşik bir yaklaşımla kullanılmasıyla, çeşitli uluslararası raporlar ve akademik kaynaklar temel alınarak oluşturulmuştur (Creswell & Creswell, 2018; Neuman, 2020).

2. Amaç

Türk Dünyasında Dijital Ekonomi ve E-Ticaretin mevcut durumunun analiz edildikten sonra geliştirmek için yapılması gerekenleri analiz etmek, öneriler sunmaktır. Türk Dünyasında e-ticaret hacmi ve büyüme trendleri son yıllarda dikkate değer bir artış göstermektedir (Statista, 2022). Özellikle pandemi döneminde tüketici davranışlarındaki değişim ve dijitalleşmeye yönelik taleplerin yükselmesi, bölgedeki e-ticaret pazarının hızla genişlemesine neden olmuştur (World Bank, 2021). Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ülkeler arasında Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan gibi ülkelerde e-ticaret platformlarının kullanımı ve işlem hacimleri önemli ölçüde artmıştır (TDT, 2023).

* Dr., Öğretim Üyesi, İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü Bşk. Yrd.

Bölgedeki internet penetrasyonu ve dijital altyapı gelişimi, e-ticaret sektörünün büyümesini destekleyen temel unsurlardandır. İnternet erişiminin yaygınlaşması, mobil cihaz kullanımının artması ve dijital altyapıya yönelik yatırımların hız kazanması, Türk Dünyasında dijital ekonomiye geçiş sürecini hızlandırmıştır (ITU, 2022). Özellikle Türkiye ve Kazakistan, dijital altyapı yatırımları açısından bölgenin öncü ülkeleri olarak öne çıkmaktadır (TDT, 2023; Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2023).

Türk Dünyasında dijital ödeme sistemleri ve finansal teknoloji (fintech) çözümleri de hızla yaygınlaşmaktadır. Dijital cüzdanlar, mobil bankacılık uygulamaları ve blok zinciri tabanlı ödeme sistemleri gibi yenilikçi teknolojiler, bölgedeki finansal işlemleri kolaylaştırmakta ve ticari faaliyetleri teşvik etmektedir (KPMG, 2022). Bu teknolojik çözümler, hem tüketiciler hem de işletmeler için daha hızlı, güvenli ve maliyet etkin ödeme yöntemleri sunarak e-ticaretin büyümesine doğrudan katkı sağlamaktadır (Deloitte, 2022).

3. Yöntem

Türk Dünyasında E-Ticaret için yeni pazar fırsatlarının analiz edilmesi literatür taraması ile değerlendirme yapılması şeklindedir. Türk Dünyasında internet kullanıcılarının sayısındaki artış ve mobil ticaretin yükselişi, yeni e-ticaret fırsatlarını beraberinde getirmektedir. Genç ve teknolojiye yatkın nüfus yapısı, mobil uygulamalar ve mobil cihazlar üzerinden alışveriş alışkanlıklarını hızla benimsemektedir. Bu durum, mobil ticaretin bölgedeki e-ticaret büyümesinin önemli bir itici gücü olduğunu göstermektedir (ITU, 2022; Statista, 2022).

E-ihracat ve sınır ötesi ticaret olanakları da bölgedeki e-ticaretin gelişiminde kritik bir rol oynamaktadır. Türk Devletleri arasında artan ekonomik entegrasyon ve ticaret anlaşmaları, e-ticaret platformları aracılığıyla sınır ötesi ticaretin kolaylaşmasına olanak sağlamaktadır (TDT, 2023; World Bank, 2021). Özellikle Türkiye'nin bölgesel e-ihracat merkezi olma potansiyeli, bölgesel iş birliklerinin geliştirilmesi açısından stratejik önem taşımaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2023).

Dijital pazarlama stratejileri ve tüketici alışkanlıklarındaki dönüşüm de e-ticaret pazarını şekillendirmektedir. Sosyal medya platformları, dijital reklamlar ve influencer pazarlama gibi yöntemlerle tüketiciye doğrudan ulaşabilme imkânları, bölgedeki işletmeler için önemli fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca tüketicilerin çevrimiçi alışveriş tercihlerindeki artış ve güvenilir dijital alışveriş ortamlarının oluşturulması ihtiyacı, e-ticaret işletmelerinin stratejik olarak odaklanması gereken alanlar arasında yer almaktadır (Deloitte, 2022; KPMG, 2022).

4. Bulgular

4.1. Lojistik ve Altyapı Sorunları

Türk Dünyasında e-ticaretin büyümesini etkileyen önemli faktörlerden biri de lojistik ve altyapı sorunlarıdır. Özellikle sınır ötesi lojistik ve taşımacılık alanında karşılaşılan zorluklar, bölgesel ticaretin hızını ve etkinliğini sınırlamaktadır. Sınır geçişlerindeki bürokratik işlemler, farklı ülkelerin gümrük prosedürleri ve yüksek lojistik maliyetler, sınır ötesi e-ticaret operasyonlarını olumsuz etkilemektedir (World Bank, 2021; UNCTAD, 2021).

Bu lojistik sorunlara çözüm olarak ortak lojistik merkezleri ve bölgesel entegrasyon çözümleri önerilmektedir. Bölgesel lojistik merkezleri aracılığıyla ürünlerin depolanması, yönetimi ve dağıtımının kolaylaştırılması, e-ticaret firmalarının lojistik maliyetlerini azaltırken teslimat sürelerini de önemli ölçüde kısaltabilir. Türk Devletleri arasında lojistik altyapı ve entegrasyon projelerinin geliştirilmesi, sınır ötesi ticaretin önündeki engelleri aşmada etkili bir strateji olarak değerlendirilmektedir (TDT, 2023; Aslan, 2021).

Hızlı teslimat sistemleri ve gelişmiş kargo ağlarının oluşturulması ise tüketici memnuniyetini artırmak ve rekabet avantajı sağlamak açısından kritik önem taşımaktadır. Türkiye başta olmak üzere bölgedeki birçok ülke, hızlı teslimat ve gelişmiş kargo altyapısını geliştirmek için yatırımlar yapmaktadır. Özellikle şehir içi dağıtım ağları, drone teslimat sistemleri ve akıllı lojistik çözümleri gibi yenilikçi yaklaşımlar, bölgedeki e-ticaret firmalarının pazardaki konumlarını güçlendirmelerine yardımcı olacaktır (OECD, 2022; Deloitte, 2022).

4.2. Regülasyonlar ve Hukuki Engeller

Türk Dünyasında e-ticaretin yaygınlaşması önündeki önemli engellerden biri, ülkeler arası mevzuat farklılıklarıdır. Her ülkenin kendi hukuk sistemi ve e-ticarete ilişkin farklı düzenlemeleri, bölgesel iş birliklerinin ve sınır ötesi ticaretin geliştirilmesini zorlaştırmaktadır (UNCTAD, 2021; World Bank, 2021). Özellikle vergi uygulamaları, ürün standartları ve gümrük prosedürleri gibi konularda yaşanan farklılıklar, e-ticaret şirketlerinin operasyonlarını karmaşık hale getirebilmektedir.

Veri güvenliği ve tüketici hakları da bölgesel e-ticaretin hukuki çerçevesinde kritik öneme sahiptir. Türk Dünyasında tüketici verilerinin korunmasına yönelik ortak bir yaklaşım bulunmamaktadır; bu durum, tüketici güvenini zedeleyebilmekte ve şirketlerin operasyonel maliyetlerini artırabilmektedir. Tüketici haklarının korunması için ortak standartların oluşturulması, e-ticaretin sağlıklı ve sürdürülebilir gelişimini destekleyecektir (OECD, 2022; Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2023).

Ortak bir dijital ticaret çerçevesi oluşturma ihtiyacı, bölgesel ekonomik entegrasyonu hızlandırmak açısından önem taşımaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ülkeler arasında dijital ticarete yönelik ortak hukuki altyapıların geliştirilmesi, mevzuat uyumlaştırmaları ve ortak düzenleyici kurumların oluşturulması, sınır ötesi ticaretin kolaylaştırılması açısından büyük avantajlar sağlayacaktır (TDT, 2023; Aslan, 2021).

4.3. Teknolojik Gelişmeler ve Dijital Dönüşüm

Türk Dünyasında e-ticaretin büyümesini destekleyen en önemli faktörlerden biri teknolojik gelişmeler ve dijital dönüşümdür. Blok zinciri, yapay zekâ ve büyük veri analitiği gibi teknolojiler, e-ticaret süreçlerini daha etkin ve güvenli hale getirmekte, aynı zamanda müşteri deneyimini iyileştirmektedir. Blok zinciri teknolojisi, şeffaflık ve güvenilirlik sağlayarak özellikle sınır ötesi işlemlerde tercih edilmektedir. Yapay zekâ ve büyük veri analitiği ise tüketici davranışlarını analiz ederek kişiselleştirilmiş pazarlama ve verimli stok yönetimi gibi alanlarda avantajlar sunmaktadır (OECD, 2022; Deloitte, 2022).

Türk Dünyasında finansal teknoloji (fintech) çözümleri ve dijital ödeme sistemleri hızlı bir gelişim göstermektedir. Mobil bankacılık, dijital cüzdanlar ve çevrimiçi ödeme platformları, bölgedeki tüketicilere hızlı ve güvenli ödeme seçenekleri sağlamaktadır. Fintech çözümleri sayesinde küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler), finansmana erişimlerini artırmakta ve iş süreçlerini dijitalleştirerek daha rekabetçi hale gelmektedirler (KPMG, 2022; Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2023).

Kripto paralar ve dijital varlıkların ticarette kullanımı da Türk Dünyasında giderek yaygınlaşmaktadır. Özellikle genç ve teknolojiye yatkın tüketici kitlesi arasında popülerleşen kripto para birimleri, sınır ötesi ticarette alternatif ödeme aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, bölgedeki ülkelerin dijital para politikalarını ve mevzuatlarını gözden geçirme ve uyumlaştırma ihtiyacını da beraberinde getirmektedir (UNCTAD, 2021; World Bank, 2021).

4.4. Küresel ve Bölgesel Entegrasyon Modelleri

Türk Dünyasında e-ticaretin gelişimini desteklemek amacıyla mevcut küresel ve bölgesel entegrasyon modellerinin incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Avrupa Birliği'nin Dijital Tek Pazarı modeli, Türk Dünyası için değerli bir örnek teşkil etmektedir. Bu model, dijital ticaret engellerinin kaldırılması, ortak standartların belirlenmesi ve tüketici haklarının korunmasına yönelik düzenlemeler içermektedir. Türk Dünyasında benzer bir yapının kurulması, e-ticaretin daha etkin ve verimli hale gelmesine yardımcı olabilir (European Commission, 2021; OECD, 2022).

ASEAN E-Ticaret Anlaşması'ndan çıkarılabilecek dersler de Türk Dünyası açısından önemlidir. ASEAN üyesi ülkelerin dijital ticaret alanında mevzuat uyumu, gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi ve sınır ötesi e-ticaret işlemlerinin kolaylaştırılması için ortak çabaları, bölgesel entegrasyonun başarılı bir örneği olarak değerlendirilmektedir. Türk Devletleri arasında benzer bir anlaşmanın oluşturulması, sınır ötesi ticareti artırmak ve dijital ekonomiyi güçlendirmek açısından önemli bir adım olacaktır (ASEAN Secretariat, 2021).

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) tarafından geliştirilen dijital ekonomi stratejileri, bölgesel entegrasyonu güçlendirmeyi ve ortak bir dijital pazar oluşturmayı amaçlamaktadır. TDT'nin uzun vadeli vizyon belgelerinde dijital dönüşüm, e-ticaret altyapılarının geliştirilmesi ve ülkeler arası dijital iş birliğinin artırılması gibi hedefler ön plana çıkmaktadır. Bu stratejilerin etkin bir şekilde uygulanması, bölgesel ekonomik entegrasyonun hızlanmasına ve Türk Dünyasının küresel dijital ekonomide daha rekabetçi hale gelmesine katkı sağlayacaktır (TDT, 2023; Aslan, 2021).

4.5. Politika Önerileri ve Stratejik Adımlar

Türk Dünyasında ortak bir dijital pazar oluşturulması, bölgesel ekonomik entegrasyonun güçlendirilmesi için kritik öneme sahiptir. Bu kapsamda, Türk Devletleri arasında mevzuat uyumlaştırması, ortak dijital standartların belirlenmesi ve sınır ötesi ticaretin kolaylaştırılması için politika çerçevelerinin oluşturulması gerekmektedir (Aslan, 2021; OECD, 2022). Ortak dijital pazar sayesinde, ülkeler arasındaki ticaret hacminin artırılması ve bölgesel ekonomilerin daha rekabetçi hale gelmesi mümkün olacaktır.

Türk Devletleri arasında e-ticaret platformlarının teşvik edilmesi de stratejik bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bölgesel ve uluslararası pazarlara erişimi kolaylaştıran ortak dijital platformların geliştirilmesi ve desteklenmesi, yerel işletmelerin dijital yetkinliklerini artırırken, tüketicilerin ürün ve hizmetlere erişimini hızlandıracaktır. Bu bağlamda, kamu-özel sektör iş birliğiyle oluşturulacak destek mekanizmaları ve teşvikler kritik rol oynayacaktır (TDT, 2023; Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2023).

Dijital altyapı yatırımlarının artırılması ve fintech ekosisteminin geliştirilmesi ise bölgedeki dijital dönüşümün sürdürülebilirliği açısından önemli bir faktördür. Dijital ödeme sistemleri, mobil bankacılık ve finansal teknolojiler alanında yapılacak yatırımlar, ekonomik faaliyetlerin etkinliğini artırmakta ve finansal kapsayıcılığı desteklemektedir. Türk Dünyasında fintech ekosisteminin güçlendirilmesi için gerekli düzenleyici altyapının oluşturulması ve teknoloji yatırımlarının teşvik edilmesi önerilmektedir (KPMG, 2022; Deloitte, 2022).

9. Sonuç

Türk Dünyasında e-ticaret ve dijital ekonominin geliştirilmesi, bölgenin ekonomik entegrasyonu ve küresel rekabet gücünün artırılması açısından büyük potansiyel taşımaktadır. Bölgedeki genç nüfus, artan internet kullanımı ve mobil ticaretin yaygınlaşması gibi faktörler, dijital ekonominin sürdürülebilir bir şekilde büyümesine uygun zemini hazırlamaktadır. Bununla birlikte, mevcut lojistik

ve altyapı sorunlarının çözümü, hukuki mevzuatların uyumlaştırılması ve ortak dijital platformların oluşturulması, bölgesel iş birliğini güçlendirecek temel adımlardır.

Türk Devletleri arasında ortak dijital pazarı hayata geçirmek için politika yapıcıların, özel sektör temsilcilerinin ve diğer ilgili paydaşların koordineli bir şekilde hareket etmeleri önemlidir. Bu süreçte, fintech çözümlerinin yaygınlaştırılması ve dijital ödeme sistemlerinin geliştirilmesi bölgenin ticari faaliyetlerini daha etkin ve erişilebilir hale getirecektir.

Sonuç olarak, Türk Dünyasında dijital ekonomi ve e-ticaret alanında atılacak doğru adımlar, bölgenin ekonomik kalkınmasına önemli katkılar sağlayabilir. Bu fırsatların doğru değerlendirilmesi, bölgesel entegrasyonu artırarak sürdürülebilir ekonomik büyümenin önünü açacaktır.

KAYNAKÇA

ASEAN Secretariat. (2021). ASEAN Agreement on Electronic Commerce. ASEAN Publications.

Aslan, H. (2021). Türk Dünyasında Dijital Ekonomi ve Bölgesel İş birliği. Nobel Akademik Yayıncılık.

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (5th ed.). SAGE Publications.

Deloitte. (2022). Digital Payments Report 2022. Deloitte.

European Commission. (2021). Digital Single Market Strategy. Retrieved from https://ec.europa.eu

International Telecommunication Union [ITU]. (2022). Measuring digital development: Facts and figures 2022. https://www.itu.int

KPMG. (2022). Fintech Pulse Report 2022. KPMG International.

Neuman, W. L. (2020). Social research methods: Qualitative and quantitative approaches (8th ed.). Pearson.

Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. (2022). OECD Digital Economy Outlook 2022. OECD Publishing.

Statista. (2022). E-commerce in Turkey: Market insights and projections. Statista.

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2023). Türkiye E-ticaret Stratejisi ve Yol Haritası (2023-2027). Ankara: Ticaret Bakanlığı Yayınları.

Türk Devletleri Teşkilatı [TDT]. (2023). Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi. https://www.turkkon.org

United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD]. (2021). Digital Economy Report 2021: Cross-border data flows and development. United Nations Publications.

World Bank. (2021). COVID-19 and E-Commerce: A Global Review. World Bank Publications.

World Economic Forum [WEF]. (2022). Shaping the Future of Digital Economy and New Value Creation. https://www.weforum.org

SÜPER GÜÇ OLMA YARIŞINDA BİR KUŞAK BİR YOL PROJESİ

Yasemin ELİK*

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar kadim bir geçmişi olan İpek Yolu, dünyanın iki ucunu birbirine bağlayan bir güç olmuştur. Önceleri sadece adını aldığı ipeğin taşındığı bir güzergâhı ya da yol ağını ifade etmekte iken, daha sonraki dönemlerde alternatif mal ya da ürünlerin de taşındığı bir güzergâh haline gelmiştir. İpek Yolu'nun standart bir güzergâhı yoktur. Akdeniz'e hem karadan hem de denizden ulaşan İpek Yolu'na; dönemin şartlarına göre yeni güzergâhlar ve ilave tali yollar eklenmiştir. İpek Yolu kara güzergâhı temelde kuzey ve güney olmak üzere bir çok tali yol beraberinde oluşmakta; deniz güzergâhı ise literatürde güney güzergâhı olarak da bilinmekle birlikte, doğu ve batı güzergahlarından oluşmaktadır (Taşkın, 2016: 197-198).

Çin'in Xi'an kentinden başlayarak Anadolu ve Akdeniz aracılığıyla Avrupa'ya ve Kızıldeniz üzerinden de Afrika'ya kadar uzanan bu güzergâh sadece ipeğin ya da diğer ticari mal ve hizmetlerin değil; aynı zamanda kültürlerin ve medeniyetlerin de iletişimine aracılık etmiş; güzergâhta yer alan topluluklar arasında siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik, tarih, dil, din gibi konularda ortak duygular oluşturmuştur (Kılıç, 2023: 13; Taşkın, 2016: 195). Bu ortak duygular vasıtasıyla İpek Yolu'nun kurumsal görev üstlenmiş muazzam tarihsel oluşumlardan bir tanesi olarak tarih sahnesine yerleştiği ifade edilebilir.

İpek Yolu tarih sahnesine yerleştiği iddiasında bulunduğumuz kurumsal görevini günümüz modern dünyasında da Bir Kuşak Bir Yol (One Belt One Road / OBOR) Projesi kapsamında hala sürdürmektedir. Projeye ait altyapı yatırım projeleri hala devam etmektedir. Proje literatürde; Kuşak Yol Projesi, Kuşak Yol Girişimi, Kuşak Yol İnisiyatifi ya da Modern İpek Yolu Projesi olarak da adlandırılmaktadır. Projenin adında da yer alan kuşak ifadesi İpek Yolu Ekonomik Kuşağı'nı (bilinen tarihi İpek Yolu'nu) ve yol kavramı ise 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu'nu temsil etmektedir. Bu bağlamda projeyi oluşturan temel güzergâhlar Şekil 1'de ayrıntılı bir biçimde gösterilmiştir.

* Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Şekil 1. OBOR Projesi Kara ve Deniz Güzergâh(lar)ı

Kaynak: Emre Aytekin. (2023, 16 Ekim). "Kuşak ve Yol Girişimi: Çin'in Yükselen Güç Stratejisinin Temel Taşı". Anadolu Ajansı. Erişim adresi https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kusak-ve-yol-girisimi-cinin-yukselen-guc-stratejisinin-temel-tasi/3021633.

Proje; 6 ekonomik koridordan (kara güzergâhı)[1] ve 2 deniz güzergâhından ibaret olmak üzere şekillendirilmiştir (Özdemir, 2024):

1. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı 6 ana kara güzergâhı;

Yeni Avrasya Kara Köprüsü Ekonomik Koridoru (NELBEC).

Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru (CCWAEC).

Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC).

Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomik Koridoru (CRMEC)

Çin-Hindiçini Yarımadası Ekonomik Koridoru (CICPEC).

Trans-Himalaya Çok Boyutlu Bağlantılılık Ağı (THMCN).

2. Deniz İpek Yolu güzergâhlarını oluşturan 2 koridor;

- Çin ile Hindiçini Yarımadası ekonomik koridoru ile bağlantı kurmak üzere; Güney Çin Denizinden Batı'ya ve Hint Okyanusuna ulaşan rota ile Çin-Pakistan ve Çin-Bangladeş-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoruna bağlanmakta,
- İkinci koridor; Güney Çin Denizinden güneye uzanıp, Pasifik okyanusu, Okyanusya ve Güney Pasifik Ekonomik Koridoru şeklinde oluşturulmaktadır.

1 Kara güzergâhını oluşturan ekonomik koridorlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşak ve Yol. (2024, 1 Ocak). Kuşak ve Yol Girişimi Yatırım Projeleri içinde. Erişim adresi https://www.kusakveyol.org/kusak-ve-yol-girisimi-yatirim-projeleri/.

Türkiye, Orta Koridor olarak da bilinen CCWAEC Koridoru'nda yer almakta olup; trenlerin ülkemizde Konya, Malatya, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kayseri, Bilecik, Bursa, İzmit, Kocaeli, Edirne ve İstanbul'dan geçtiği bilinmektedir (Yalın, 2021).

Projenin ilk sinyalini Çin Devlet Başkanı Şi Cinping 2013 yılında, Kazakistan ve Endonezya'ya yaptığı ziyaretler sırasında vermiştir. 10 yıldan fazla bir süre geçmişi bulunan; diğer bir ifadeyle çok da yeni olmayan bu proje ile ilgili tamamlanan altyapı yatırım projeleri vardır. Türkiye nezdinde; Avrasya Tüneli, Marmaray, Yavuz Sultan Selim Köprüsü ve Üçüncü Hava Limanı, Çandarlı ve Mersin Limanları bu altyapı projelerinden bazıları olup burada amaç projedeki ülkeler dışında da dünya ekonomisine canlılık kazandırmaktır (Kılıç, 2023: 14-15; Yurtlak, 2024: 1122).

Projenin asıl amacı; Çin'in bir süper güç olarak dünya ticaretini yönlendirme gücünü ele geçirmek istemesidir. Çin, ülkesel bazda projeyi harekete geçirmekle iki önemli aşama kaydedeceğini düşünmektedir. Bunlardan birincisi, Amerika Birleşik Devletleri ve diğer ülkelere dünya ticaretinde büyük oranda kendisinin de yer aldığını ifade etmek ve ikincisi, 21. yy.da dünyanın ilk ve tek süper gücü olma hedefini gerçekleştirmektir. Burada süper güç kavramının ne olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Bir ülkenin süper güç olabilmesi için o ülkenin dünya ülkelerini ekonomik, siyasi ve askeri anlamda etkileyebilecek düzeyde olması gerekmektedir (Kızıltan, 2004: 46). Bununla birlikte süper güç olabilmenin alternatif referansları; dikkate değer bir mutlak ekonomik büyüklük, diğer ülkeler karşısındaki göreceli üstün ekonomi, mal ve sermaye hareketlerinde uluslar arası iş bölümüne yoğun bağlantı, sınırları aşan ekonomik işlemlerde uluslarüstü otororitelerin kurullarında etkin bir konum, uluslararası kabul edilebilir konventibl bir yabancı para rezervine sahip olmak ve global bir oligopol piyasada rekabet üstünlüğüne sahip yerli işletmelerin varlığı şeklinde sıralanabilir (Taube, 2001; aktaran Kızıltan, 2004: 46). Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyanın en büyük ilk ekonomisi olduğu dikkate alınırsa Çin'in bu sıralamada ikinci olarak yer alması süper güç olma yarışında bazı eksikliklerinin olduğunu doğrulayabilir ve Çin'i bu rekabet yarışına böyle devasa bir projeyle girmek noktasında haklı bir pozisyona oturtabilir. Kaldı ki projenin finansmanının beraberinde getirdiği maliyetler, Çin'i projenin tekeli olmaya da itmiş görünmektedir. Çünkü Çin bu maliyetleri ekonomik olarak karşılayabilecek konumdadır. Şöyle ki Çin, proje kapsamında ekonomisi zayıf ülkelerde limanlar inşa etmekte veya satın almaktadır, bunun en bariz örneği Pakistan Gwadar Port'dur. Çin Liman Mühendislik Şirketi (China Harbour Engineering Company) tarafından inşa edilen Gwadar Port, finansman maliyeti olan 248 milyon doları Çin'e ödeyemeyince, Çin'e 43 yıllığına kiralanmış olup; Çin 2059 yılına dek limanın tek işletmecisi olacaktır (Ünlü, 2021).

Proje ilk bakışta Çin'in rekabet yarışında bir aracı olarak görülse de genel anlamda projenin hayata geçmesiyle birlikte; Orta Asya ekonomisi canlanacağı, Çin ve Avrupa arasında ticaretin gelişeceği ve böylelikle uluslararası düzeyde yeni ve sürdürülebilir stratejilerin temellerinin atılacağı beklenmektedir. Diğer bir ifadeyle proje; güzergâhında bulunan ülkelere iktisadi, sosyal, siyasi ve kültürel açıdan pek çok avantaj sağlayabilecek konumdadır. Bahsi geçen avantajları Çin Devlet Başkanı Şi Cinping, 10. yılında proje kapsmında ileriye yönelik hedefleri harekete geçirmek üzere 8 maddelik eylem planını[2] açıklayarak ifade etmiştir.

Projeye dâhil olan üye ülke sayısı 2023 yılı Eylül ayı itibariyle 154'dür (Tiezzi, 2023). Çin'in bu iddialı altyapı girişimi, birçok ülkenin katılımıyla dünya genelinde büyümeye devam etmektedir ve dolayısıyla üye ülke sayısının zamanla artması beklenmektedir (Güngör, 2023). Projenin Çin'in hedeflediği üzere kuruluşunun 100. yılında, 2049 yılında tamamlanması planlanmaktadır. Bu şartlar altında projenin bahsi geçen ülkelere pek çok konuda avantaj sağlayacağı yadsınamaz. Ancak proje üye

2 8 maddelik eylem planı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuşak ve Yol Girişimi için 8 maddelik eylem planı. (2023, 18 Ekim). *Bloomberg HT.* Erişim adresi https://www.bloomberght.com/kusak-ve-yol-girisimi-icin-8-maddelik-eylem-plani-2340366.

ülkelere sadece avantajlar sunmayacak olup, bu projenin sebep olacağı muhtemel dezavantaj ve ortaya çıkarabileceği tehditlerin de göz ardı edilmeden detaycı bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

AMAÇ

OBOR Projesi, Çin'in son dönemlerdeki en büyük ve en karlı yatırımlarından biri olarak gösterilebilir. Çalışmanın amacı projenin avantaj ve dezavantajlarını, ortaya çıkarabileceği tehdit ve sunabileceği fırsatları sırasıyla Türkiye ve Çin özelinde değerlendirmektir. İlaveten projenin bahsi geçen iki ülke özelinde yarattığı katma değer(ler)i ya da negatif yansımaları karşılaştırmalı olarak analiz etmektir.

KAYNAKLAR ve YÖNTEM

Çalışmada kullanılan temel kaynaklar konu ile bağlantılı olmak üzere daha önce kaleme alınan ikincil kaynaklardan yani literatür değerlendirmesinden ibarettir.

Çalışmada yöntem olarak stratejik yönetim araçlarından bir tanesi olan SWOT Analizi'nden faydalanılmıştır. Swot Analizi; incelenen kuruluşa, geliştirilen tekniğe ya da uygulanmak üzere olan bir projeye dair durum tespiti yapabilmek amacıyla sürecin güçlü ve zayıf yönlerini belirleme, dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditleri tespit etme ve bu kapsamda geleceğe yönelik stratejiler belirleme amacına hizmet etmektedir (Çoban ve Karakaya, 2010: 347).

BULGULAR ve SONUÇ

OBOR kapsamında Türkiye ve Çin özelinde yapılan değerlendirmeler Tablo 1 ve 2'de sunulmuştur. Türkiye ve Çin'in projeden elde edeceği avantaj ve fırsatlar; beraberinde maruz kalacağı dezavantaj ve tehditler SWOT Analizi kapsamında değerlendirilmiş ve sonuçlar iki ülke nezdinde karşılaştırmalı olarak okuyucuya sunulmuştur. Bu sunumlar yapılırken muhtemel konu başlıklarından faydalanılmıştır. Projenin yansımalarının sadece bahsi geçen konu başlıklarından ibaret olamayacağına ve ilaveten bu konu başlıklarının etkilerinin birbirinden tamamen bağımsız neticeler ortaya çıkaramayacağına dikkat çekmek gerekir. Dolayısıyla projenin alt yapı çalışmaları tamamlandıkça tabloda yer alan konu başlıklarının da artarak çeşitlenmesi muhtemeldir.

Henüz yeni bir proje olmakla birlikte oldukça az sayıda literatürde yer alan Avrupa Birliği Küresel Geçit Projesi (EU Global Gateway ya da Küresel Geçiş Kapısı Projesi)'nin planlandığı üzere 300 milyar Euro'luk yatırım hacmiyle OBOR'a rakip olarak görülebileceği argümanı, çalışmanın elde ettiği orijinal bulgulardan bir tanesidir (Teevan ve Domingo, 2022). Bahsi geçen projenin amacı dünya çapındaki yatırım eşitsizliğini azaltmak, enerji ve ulaşım sektörlerinde ve dijital alanda rasyonel bir zeminde sağlam ve güvenli dış ilişkiler kurabilmek, sağlık, eğitim ve araştırma sektörlerini güçlendirebilmek adına revize etmektir ("Global Gateway", 2025). İki muazzam proje arasındaki rekabetin boyutları şu an itibariyle net olarak ortaya konulamamaktadır; çünkü Küresel Geçiş Kapısı Projesi henüz tam anlamıyla netleşmiş değildir ve projeyi literatür aracılığıyla değerlendirme fırsatımız sınırlıdır (Mütercimler ve Topsakal, 2021).

Tablo 1: Bir Kuşak Bir Yol Projesi Kapsamında Türkiye'nin SWOT Analizi*

S (STRENGTHS)	**W** (WEAKNESSES)	**O** (OPPORTUNİTİES)	**T** (THREATS)
KONUM	**SERMAYE**	**YATIRIM**	**DIŞA BAĞIMLILIK**
• Türkiye'nin Avrupa, Asya ve Orta Doğu'yu birbirine bağlayan coğrafi konumu • Türkiye'nin Akdeniz ve Karadeniz'e kıyısının olmasını Orta Asya ülkelerinin Türkiye'yi denize açılabilmek için garanti bir kapı olarak algılamaları • Türkiye'nin projenin geçtiği ana güzergâh üzerinde bulunması	Projenin tamamlanabilmesi için gereken altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek üzere ihtiyaç duyulan sermaye eksikliği	Proje kapsamında alternatif yatırım alanlarının doğabilme olasılığı ve bu durumun ekonomik çeşitliliğe sebep olabilirliği	Proje neticesinde mal ve ürün taşıma kontrolünde Çin'in tekel konuma geçebilme olasılığının Türkiye'nin Çin'e bağımlılığını artırabilmesi
LUSLARARASI İLİŞKİLER	**LİMAN EKSİKLİĞİ**	**İŞSİZLİK**	**İSTİKRAR**
Projeye dâhil diğer ülkelerle Türkiye arasında ekonomik, sosyal, kültürel ve politik pek çok ilişki kurulabilme olasılığı	Türkiye'nin proje için yeterli limana sahip olmaması diğer bir ifadeyle limanlara yapılan yatırımın yetersizliği	Alterantif yatırım alanlarının beraberinde alternatif çalışma olanakları sunabilmesi ve bunun da işsizliği azaltabilme potansiyeli	Projenin istikrarlı bir şekilde sürdürülebilmesi ve tamamlanabilmesi için sürecin etkin politikalarla yürütülmesi gereği
MODAYA UYUM	**DİJİTAL ZORUNLULUKLAR**	**ENERJİ ARZI**	**KATLANILAN MALİYETLER**
Lojistiğin daha kısa süreli yapılabilme ihtimali beraberinde önce Çin'in ve sonrasında Türkiye'nin modayı daha kolay yakalaması ve modaya daha hızlı uyum sağlaması	Yetersiz teknoloji entegrasyonunu ifade eden dijital altyapının güçlendirilmesi gerekliliği	Türkiye'nin enerji taşıyan hatlar üzerinde köprü konumunda olması	Yüksek maliyet gerektiren yatırımları Türkiye'nin finanse edebilme gücünün zor olması
		MAL TESLİM SÜRESİ	**İKTİSADİ KONJONKTÜR**
		Taşınan mal ve ürünlerin Çin'den Türkiye'ye daha kısa sürede ulaşması	Küresel tedarik zinciri kesintileri ve arz-talep dengesizliklerinin lojistiği sekteye uğratma olasılığı
		TİCARET - PAZAR	
		Güzergâh üzerindeki ülkelerle geniş bir ticaret ağı ve dolayısıyla pazar oluşturma olasılığı	

Tablo 2: Bir Kuşak Bir Yol Projesi Kapsamında Çin'in SWOT Analizi*

S (STRENGTHS)	**W** (WEAKNESSES)	**O** (OPPORTUNİTİES)	**T** (THREATS)
SERMAYE	**RİSK**	**TEKEL BAĞIMLILIĞI**	**DESTEK**
Çin'in yabancı sermayeyi çekmesi	Proje kapsamında Çin'in inşaat, enerji, ulaşım ve sanayi gibi pek çok sektöre yatırım yapması neticesinde katlandığı devasa bir maliyetin olması	Çin'in ekonomisi zayıf ülkelerde yaptığı yatırımların o ülkeleri Çin'e bağımlı kılması	AB ve ABD'nin projeyi desteklememesi
ÇİN MALI YAYGINLIĞI ve DEVAMLILIĞI		**MAL TESLİM SÜRESİ**	**TERÖRİZM**
Çin'de yapılan üretim neticesinde elde edilen "Çin Malı" deyimiyle piyasaya girmekte olan ürünlerin neredeyse tüm dünya pazarını ele geçirebilme olasılığı		Taşınan mal ve ürünlerin Çin'den güzergâh üzerinde yer alan bölgelere daha kısa sürede ulaşması	Çin'in Uygur Türklerine yaptığı baskı ve şiddetin projedeki ikili ilişkileri olumsuz etkileme olasılığı
		ENERJİ KAYNAKLARI	**İDDİA**
		Proje bağlamında Çin'in enerji kaynaklarına daha kolay erişebilme ihtimali	AB'nin henüz geliştirmekte olduğu Küresel Geçiş Kapısı adlı projeyle OBOR'a rakip olma olasılığı
		TİCARET - PAZAR	**İKTİSADİ KONJONKTÜR**
		• Çin'in yeni ve alternatif ihracat pazarlarına açılabilme ihtimali • Çin'in, ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük ticaret hacmine sahip olabilme imkânı	Küresel tedarik zinciri kesintileri ve arz-talep dengesizliklerinin lojistiği sekteye uğratma olasılığı
		DİJİTAL HEGEMONYA	**ARAÇ KAPASİTESİ**
		Yapay zekâ gibi dijital teknolojilerin entegrasyonu ile tedarik zinciri güvenliğinin artırılması ve kontrolün Çin'de olması	Tam kapasite ile dolu giden araçların boş dönme ihtimali

* Bir Kuşak Bir Yol Projesi kapsamında Türkiye ve Çin'e dair tespitler,
SWOT Analizi'nden hareketle literatür çalışmaları baz alınarak oluşturulmuştur:

Kaynak: Bahadır Yurtlak. (2024). Kuşak Yol Projesi ve Türkiye Üzerindeki Etkileri. *Anadolu 14. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Proceeding Book* içinde s. 1126; Nur Jale Ece (2023). Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin Türkiye ve Türk Devletleri Açısından Önemi. *Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, ss: 47 – 50; Ercan Taşkın, Özden Sevgi Akıncı. (2024). Orta Koridorun Tedarik Zinciri Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi ve Türkiye'nin Rolü. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 26(47), s. 1136; Gözde Çağlar. (2020). Yeni İpek Yolu Projesi ve Türkiye'nin Dış Ticarette Yük Taşımacılığına Olası Yansımaları Üzerine Bir SWOT Analizi. *The Journal of Academic Social Science*, 8(102), ss. 333-334.

Çalışma kapsamında elde edilen tablolar literatür değerlendirmesi neticesinde incelenen kaynakların kullanılması şekliyle oluşturulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre; projenin taraf ülkelere sağladığı yararlılıkların ve çekincelerin olduğu yadsınamaz, ancak çalışma kapsamında hem Çin açısından hem de Türkiye açısından fırsatların öne çıktığı bir proje olduğu rahatlıkla ifade edilmelidir. Çin'in yükselen süper güç olma çabası ve Türkiye'nin de sahip olduğu jeopolitik konum her iki ülkeyi fırsat ülkesi konumuna getirmektedir.

Son söz olarak; ev idaresi anlamını karşılayan iktisat gereği küçük ekonomilerde dahi üretim, tüketim ve bölüşüm faaliyetleri belli stratejik planlamalar sonrasında gerçekleşir. Her stratejik plan yarattığı katma değer(ler) ölçüsünde başarılı ya da başarısız olarak addedilir. Bu bağlamda bütün dünyanın iktisadi, sosyal, kültürel ve politik kaderini etkileyecek bu projenin başarılı addedilmesi için bahsi geçen faaliyetlerin etkin stratejik planlarla yürütülmesi bir zorunluluktur. Buradan yüksek oranda katma değerli çıkabilmek için süreç her yönüyle ve detaycı gözlerle değerlendirilmeli, muhtemel risklerin yaratacağı olumsuzluklar defalarca ve farklı gözlerle muhakeme edilmelidir.

KAYNAKÇA

Aytekin, E. (2023, 16 Ekim). "Kuşak ve Yol Girişimi: Çin'in Yükselen Güç Stratejisinin Temel Taşı". Anadolu Ajansı. Erişim adresi https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kusak-ve-yol-girisimi-cinin-yukselen-guc-stratejisinin-temel-tasi/3021633.

Çağlar, G. (2020). Yeni İpek Yolu Projesi ve Türkiye'nin Dış Ticarette Yük Taşımacılığına Olası Yansımaları Üzerine Bir SWOT Analizi. *The Journal of Academic Social Science*, 8(102), 323-338.

Çoban, B., Karakaya, Y. E. (2010). Geleceği Planlamada Stratejik Yönetim ve SWOT Analizi: Kavramsal Yaklaşımlar. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5(4), 342-352.

Deniz, T. (2016). Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (34), 195-202.

Ece, N. J. (2023). Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin Türkiye ve Türk Devletleri Açısından Önemi. *Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 38-56.

Global Gateway: Commissioner Sikela reinforces EU-Central Asia partnership to boosy prosperity. (20 Mart 2025). European Commission. Erişim adresi https://international-partnerships.ec.europa.eu/news-and-events/news/global-gateway-commissioner-sikela-reinforces-eu-central-asia-partnership-boost-prosperity-2025-03-20_en.

Güngör, G. (2023, 1 Kasım). "Kuşak ve Yol Forumu Üçüncü Kez Toplandı". Türkmeneli İş birliği ve Kültür Vakfı Avrasya İncelemeleri Merkezi. Erişim adresi https://avim.org.tr/tr/Yorum/KUSAK-VE-YOL-FORUMU-U-CUNCU-KEZ-TOPLANDI#:~:text=Eyl%C3%BCl%202023%20itibar%C4%B1yla%20Ku%C5%9Fak%20ve,trilyon%20dolardan%20fazla%20yat%C4%B1r%C4%B1m%20yapm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r.

Kılıç, H. (2023). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Geçmiş ve Günümüz Bağlamında İpek Yolu*. Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

Kızıltan, A. (2004). Tek Kutuplu Bir Dünyada Çin Halk Cumhuriyeti'nin "Süper Güç" Olabilirliği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 45-66.

Koca, M. (2020). Bir Kuşak Bir Yol Projesinde Türkiye-Çin İlişkisi. *4. Ulaştırma ve Lojistik Ulusal Kongresi Bildiri Özetleri Kitabı* içinde (1-4. ss.).

Kuşak ve Yol. (2024, 1 Ocak). Kuşak ve Yol Girişimi Yatırım Projeleri içinde. Erişim adresi https://www.kusakveyol.org/kusak-ve-yol-girisimi-yatirim-projeleri/.

Mütercimler, E., Topsakal, İ. (2021, 8 Aralık). Bir Kuşak Bir Yol Projesi Ne Getirir?. Erişim adresi https://www.youtube.com/watch?v=w88yAoeJYCI.

Özdemir, N. (2024, 15 Ekim). "Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Projesi (One Belt One Road)". Alterantif Araştırmalar Merkezi. Erişim adresi https://www.alternatifarastirmalar.org/cin-in-bir-kusak-bir-yol-projesi-one-belt-one-road.

Teevan, C., Domingo, E. (2022 Kasım). "The Global Gateway and the EU as a dijital actor in Africa". The Centre for Afrika-Europe Relations. Erişim adresi https://ecdpm.org/application/files/9316/6962/8500/Global-Gateway-EU-digital-actor-Africa-ECDPM-Discussion-Paper-332-2022.pdf.

Tiezzi, S. (2023, 12th September) . "How China's Belt and Road Took Over the World". The Diplomat. Erişim adresi https://thediplomat.com/2023/09/how-chinas-belt-and-road-took-over-the-world/.

Ünlü, F. (2021, 9 Mart). "Çin'in Trilyon Dolarlık Bir Kuşak Bir Yol Projesi". Lumbuzz – bir pencere. Erişim adresi https://lumbuzz.com/cinin-trilyon-dolarlik-bir-kusak-bir-yol-projesi/.

Kuşak ve Yol Girişimi için 8 maddelik eylem planı. (2023, 18 Ekim). Bloomberg HT. Erişim adresi https://www.bloomberght.com/kusak-ve-yol-girisimi-icin-8-maddelik-eylem-plani-2340366.

Taşkın, E., Akıncı, Ö. S. (2024). Orta Koridorun Tedarik Zinciri Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi ve Türkiye'nin Rolü. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 26(47), 1128 -1144.

Yalın, D. (2021, 24 Mayıs). "Yüzyılın Konsepti: Bir Kuşak Bir Yol". 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. Erişim adresi https://www.21yyte.org/tr/merkezler/yuzyilin-konsepti-bir-kusak-bir-yol.

Yurtlak, B. (2024). Kuşak Yol Projesi ve Türkiye Üzerindeki Etkileri. *Anadolu 14. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Proceeding Book* içinde (1117-1128. ss.).

ÇEKİM MODELLERİ YARDIMIYLA ZENGEZUR KORİDORUNUN TÜRK DÜNYASI VE TÜRK TİCARETİNE KATKISI

Kutluk Kağan SÜMER*

Gravity Model (Çekim Modeli), uluslararası ticaretin temel belirleyicilerini açıklamak için kullanılan bir ekonomik modeldir. Bu model, iki ülke arasındaki ticaret akışlarının, ülkelerin ekonomik büyüklükleri (genellikle GSYİH ile ölçülür) ve aralarındaki coğrafi mesafeye bağlı olduğunu öne sürer.

Gravity Model'in Temel İlkeleri

Ekonomik Büyüklük: Daha büyük ekonomilere sahip ülkeler, daha fazla ticaret yapma eğilimindedir.

Mesafe: İki ülke arasındaki coğrafi mesafe arttıkça, ticaret maliyetleri yükselir ve ticaret hacmi azalır.

Ek Ticaret Faktörleri: Ortak dil, benzer hukuki sistemler, ticaret anlaşmaları ve kültürel yakınlık gibi unsurlar ticaret akışlarını etkileyebilir.

Gravity Model'in Kullanım Alanları

Ticaret Politikalarının Analizi: Serbest ticaret anlaşmalarının etkisini ölçmek için kullanılır.

Ticaret Engellerinin Etkisi: Gümrük vergileri ve lojistik maliyetlerin ticaret üzerindeki etkisini değerlendirmek için kullanılır.

Bölgesel Ticaretin İncelenmesi: Ülkeler arasındaki ticaret bloklarının ve entegrasyonların etkisini anlamak için kullanılır.

Gravity Model, ticaret akışlarını tahmin etmede oldukça başarılıdır ve birçok ekonomik çalışmada kullanılmıştır.

Gravity Model, uluslararası ticaretin analizinde yaygın olarak kullanılan bir modeldir ve birçok pratik uygulaması bulunmaktadır. İşte bazı önemli kullanım alanları:

1. Ticaret Politikalarının Analizi

Gravity Model, ülkeler arasındaki ticaret akışlarını tahmin etmek için kullanılır. Örneğin, Türkiye'nin ihracat potansiyelini değerlendirmek için Dünya Bankası tarafından yapılan bir çalışma, Gravity Model'i kullanarak ABD, Çin ve Japonya gibi ülkelerin Türkiye için önemli ihraç pazarları olduğunu ortaya koymuştur.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Bölüm Başkanı, kutluk@istanbul.edu.tr

2. Bölgesel Ticaretin İncelenmesi

Gravity Model, bölgesel entegrasyonun ticaret üzerindeki etkisini anlamak için kullanılır. Örneğin, Orta Asya'daki ticaret kolaylaştırma önlemlerinin ticaret hacmini artırdığı ve Azerbaycan'da %28, Tacikistan'da %63 ve bölgesel ticarette %100'e kadar artış sağlanabileceği tahmin edilmiştir.

3. Lojistik ve Ulaşım Planlaması

Gravity Model, lojistik ve ulaşım ağlarının etkinliğini değerlendirmek için de kullanılır. Örneğin, Türkiye'de hava gravimetrisi çalışmaları kapsamında, yer gravite alanının hava araçlarıyla ölçülmesi için kullanılmıştır. Bu tür çalışmalar, jeodezik uygulamalar ve bölgesel ulaşım planlamaları için kritik veriler sağlar.

4. Ticaret Engellerinin Etkisi

Gravity Model, gümrük vergileri, lojistik maliyetler ve ticaret anlaşmalarının ticaret üzerindeki etkisini değerlendirmek için kullanılır. Örneğin, Türkiye'nin elektronik ve kimya sektörlerinde yüksek ihracat potansiyeline sahip olduğu belirlenmiştir.

Bu model, ticaret akışlarını tahmin etmek ve ticaret politikalarını şekillendirmek için güçlü bir araçtır.

Gravity Model'in Çalışma Prensibi

Gravity Model, fiziksel çekim yasasına benzer şekilde çalışır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi, ülkelerin ekonomik büyüklükleriyle doğru orantılıdır ve aralarındaki mesafeyle ters orantılıdır. Modelin temel formülü şu şekildedir:

$$T_{ij} = \alpha_0 G_i^{\alpha_1} G_j^{\alpha_2} L_i^{\gamma_1} L_j^{\gamma_2} D_{ij}^{\delta} B_{ij}^{\zeta} R_{ij}^{\omega} R_{ij} * G_i^{\phi 1} R_{ij} * G_j^{\phi 2} e^{u_{ij}}$$

T_{ij} = i ve j ülkeleri arasındaki ticaret akımı

G_i = i ülkesinin GSMH'sı

G_j = j ülkesinin GSMH'sı

L_i = i ülkesinin yüzölçümü,

L_j = j ülkesinin yüzölçümü,

D_{ij}= i ve j ülkeleri arasındaki uzaklık,

Bij= i ve j ülkelerinin sınırdaş olma durumu için gölge değişken; ticaret ortakları komşu ülkeler ise e (2.71828), değilse 1,

Rij= i ve j ülkelerinin aynı bölgede bulunma durumu için gölge değişken; ticaret ortakları aynı bölgede yerleşik ise e, aksi halde 1,

R_{ij}*G_i = etkileşim değişkeni; aynı bölgede bulunmanın $GSMH_i$ katsayısını etkileyip etkilememesi (Rij*GSMHi),

R_{ij}*G_j = etkileşim değişkeni; aynı bölgede bulunmanın $GSMH_j$ katsayısını etkileyip etkilememesi (R_{ij}* $GSMH_j$),

u_{ij} = hata terimi,

α1,.., φ2 = açıklayıcı değişkenlerin katsayılarıdır

Türk Dünyasının Yakınlaşmasında Çekim Modeli

Bu çalışma, Orta Asya'da ticaretin kolaylaştırılmasının önemini ve bunun ticaret hacimleri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Ana fikirler şunlardır:

- **Ticaret Engellerinin Azalması:** Geleneksel tarifelerin düşmesiyle birlikte, ticareti kolaylaştıran unsurlar ön plana çıkmıştır.
- **Yerleşik Ticaret Engelleri:** Orta Asya ülkeleri, gümrük işlemlerinin verimsizliği, sınır geçiş sürelerinin uzunluğu, altyapı eksiklikleri ve lojistik sektörünün gelişmemiş olması gibi ticaret önündeki yapay engellerle karşı karşıyadır.
- **Yerel ve Bölgesel Ticaretin Önemi:** Bölgesel ticaretin artırılması, ihracat çeşitliliği ve ekonomik büyüme açısından kritik rol oynamaktadır.
- **Ağır Lojistik Maliyetleri:** Orta Asya ülkelerinin karayla çevrili olması, taşımacılık maliyetlerini ve zamanını önemli ölçüde artırmaktadır.
- **Lojistik Performans Endeksi (LPI):** Çalışmada, Dünya Bankası'nın Lojistik Performans Endeksi (LPI) kullanılarak ticaret kolaylaştırmanın etkisi ölçülmüştür.
- **Yerel LPI'nin Ticarete Etkisi:** İhracatçı ülkenin lojistik performansındaki %1'lik iyileşme ihracatı %5,5 artırırken, ithalatçı ülkenin lojistik performansındaki %1'lik artış ithalatı %2,8 artırmaktadır.
- **Bölgesel Ticaret Artışı:** Ticaret kolaylaştırma önlemlerinin iyileştirilmesiyle Orta Asya'daki ticaretin %100 oranında artabileceği tahmin edilmektedir.

Çalışma, Orta Asya ülkelerinin doğal kaynak ihracatına bağımlılıklarını azaltmaları ve yüksek teknolojiye sahip ürünler üretmeleri için ticaretin daha verimli hale getirilmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Yerel ve bölgesel ticaret, ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma açısından büyük bir öneme sahiptir. İşte bazı temel noktalar:

- **Ekonomik Dayanıklılık:** Yerel ve bölgesel ticaret, ülkelerin küresel ekonomik dalgalanmalara karşı daha dirençli olmasını sağlar. Bölgesel işbirlikleri sayesinde ülkeler, dış şoklara karşı daha güçlü bir ekonomik yapı oluşturabilirler.
- **Ticaretin Kolaylaştırılması:** Bölgesel ticaret anlaşmaları, gümrük prosedürlerini basitleştirerek ve ticaret engellerini azaltarak iş dünyasının daha hızlı ve verimli çalışmasını sağlar.
- **İstihdam ve Yerel Kalkınma:** Yerel üreticiler ve küçük işletmeler, bölgesel ticaret sayesinde daha geniş pazarlara erişebilir ve istihdam yaratabilirler.
- **Lojistik ve Altyapı Gelişimi:** Bölgesel ticaretin artması, ulaşım ve lojistik altyapısının iyileştirilmesini teşvik eder. Daha iyi yollar, limanlar ve demiryolları, ticaretin daha hızlı ve düşük maliyetli olmasını sağlar.
- **Kültürel ve Sosyal Bağların Güçlenmesi:** Ticaret sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal etkileşimleri de artırır. Bölgesel ticaret, ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirerek daha istikrarlı bir iş birliği ortamı yaratır.

Türkiye'nin bölgesel ticaretteki rolü oldukça önemli. Ülke, Karadeniz Ekonomik İş birliği Teşkilatı (KEİ), Gelişen Sekiz Ülke (D8) ve Ekonomik İş birliği Teşkilatı (EİT) gibi organizasyonlarla bölgesel ticaretin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Zengezur Koridoru ve Türk Dünyasında Birliktelik

Zengezur geçidi başta Azerbaycan, Türkiye, Ermenistan, Rusya, İran, Gürcistan, Türk Devletleri, Çin, ABD, AB ülkeleri ve diğer ülkeler olmak üzere bu bölge ile ilişkili tüm ülkelerin ekonomik güçlerine doğrudan etki etmektedir. Taşıma maliyetleri ve zaman açısından rekabet şartlarının değişmesine neden olacakken; taşıma ve vergi gelirlerinde önemli bir artışın oluşmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca Jeo-stratejik ve politik dönüşümlere neden olacağı için de yine önemli bir misyona

sahiptir. Bu nedenle de Zengezur tüm dünyanın takip ettiği önemli bir coğrafyadır. Zengezur koridoru ile bölgedeki güç dengelerinin değişmesi söz konusu olacağı için haliyle mevcut güç sahiplerini rahatsız etmektedir. Bu nedenle de Azerbaycan – Ermenistan çatışmasının bu bölgede devam etmesi için çaba ve desteklerine devam etmektedirler. Bunun en somut örnekleri Rusya ve İran devletleridir. Ancak değişen şartlar bu desteğin ortaya koyduğu jeo-politik ve fiziksel durumun etkisinin azalmasına, hatta birçok açıdan ortadan kalkmasına neden olmuştur. Türkiye ve Azerbaycan'ın kararlı tutum ve işbirlikleri bu konudaki en temel dinamizm olarak görülmektedir. Ermenistan`ın inadına ve barışmaz tutumuna, perde arkasından kendisini yöneten güçlerin desteğine ve her türlü oyalamalara rağmen, Zengezur Koridoru, sonsuza kadar gerçekleşmeyecek bir proje olmaktan çıkmıştır. Bu bağlamda projenin tam olarak hayata geçmesi ile birlikte birkaç alt bölgenin (Örneğin, Güney Kafkasya, Hazar Havzası, Doğu Akdeniz vs.) ulaşım ağını birleştirerek, hayata geçmesi kuvvetle muhtemel bir ulaşım, entegrasyon, ticaret, bölgesel iş birliği projesinin kilit noktasını oluşturacaktır. Ulaşım hatlarının açılması, yeni ulaşım bağlantılarının hayata geçmesi ve bölge devletlerinin ilişkilerinin gelişmesi, taraf devletlere ve dünyaya fayda sağlayacak, taraf devletler arasında güveni artıracak ve halkların refah düzeyini yükseltmeye hizmet edecektir.

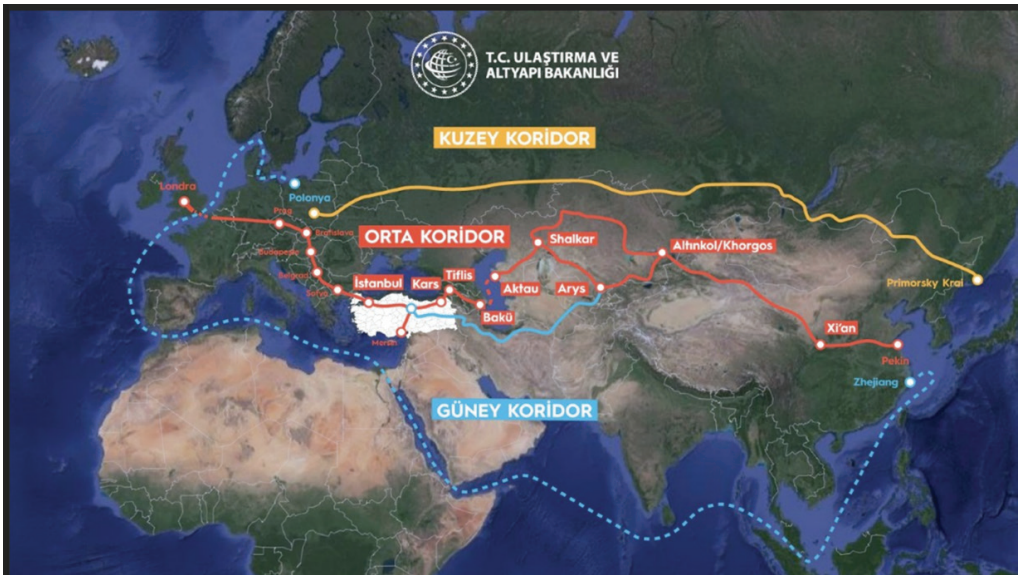

Zengezur Koridoru`nun Türkiye ile Azerbaycan üzerinden bölge ülkelerinin ulaşım hatlarını birbirine bağlamasının ötesinde Türkiye`nin Güneydoğu Anadolu, Akdeniz bölgeleri ile Akdeniz'e kıyısı olan Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail gibi ülkelere kadar uzanacak yeni ulaşım hattının bağlantı noktasını oluşturma olanağının bulunması son derece önemli husustur. Çünkü Bakü – Tiflis - Kars Demiryolu Hattı`nın gördüğü işlevi görmesinin yanı sıra, yeni ulaşım ağının kurulması yolu ile bölgesel entegrasyonun genişlenmesine de katkı sağlayacaktır.

Zengezur Koridoru, bölgesel ticaret ve enerji projeleri açısından büyük bir stratejik öneme sahiptir. Bu koridor, Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile ana topraklarını bağlayarak Türkiye ve Orta Asya ülkeleriyle doğrudan bağlantı kurmasını sağlamaktadır.

Bağlantılı Ticaret Projeleri:

Türkiye-Azerbaycan Ticaret Yolu: Koridor, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaretin hızlanmasını sağlayarak lojistik maliyetleri düşürebilir.

Orta Asya ile Avrupa Arasındaki Ticaret: Zengezur Koridoru, Orta Asya ülkelerinin Avrupa pazarlarına erişimini kolaylaştırarak ticaret hacmini artırabilir.

Bağlantılı Enerji Projeleri:

Doğal Gaz ve Petrol Hatları: Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştıran projeler bu koridor sayesinde daha verimli hale gelebilir.

Elektrik İletim Hatları: Bölgedeki enerji altyapısının geliştirilmesiyle Azerbaycan ve Türkiye arasında elektrik iletim projeleri güçlenebilir.

Bu koridorun açılması, bölgesel ekonomik entegrasyonu artırarak ticaret ve enerji güvenliğini güçlendirebilir.

Zengezur Koridoru'nun ticaret ve enerji projeleriyle bağlantısı, bölgesel kalkınma açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. İşte bazı etkileri:

- **Ekonomik Büyüme ve Ticaretin Artışı:** Koridor, Azerbaycan, Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ticaret yollarını genişleterek ekonomik entegrasyonu güçlendirebilir. Bölgedeki lojistik altyapının gelişmesi, ticaret hacmini artırarak yerel ekonomilere katkı sağlayabilir2.
- **Enerji Güvenliği ve Stratejik Bağlantılar:** Koridor, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştıran projeleri destekleyerek enerji güvenliğini artırabilir. Elektrik iletim hatlarının modernizasyonu sayesinde bölgesel enerji iş birliği güçlenebilir1.

- **İstihdam ve Yatırım Fırsatları:** Yeni ulaşım ve enerji projeleri, bölgedeki iş gücü piyasasını canlandırarak istihdam yaratabilir. Ayrıca, uluslararası yatırımcıların ilgisini çekerek sanayi ve altyapı projelerine kaynak sağlayabilir1.
- **Jeopolitik ve Kültürel Etkileşim:** Koridor, Türk Devletleri Teşkilatı'nın bölgesel gücünü artırarak Avrasya'daki ticaret yollarını genişletebilir. Kültürel ve ekonomik iş birliği sayesinde bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler güçlenebilir

BÖLGEDEKİ VE ÇEVRE BÖLGELERDEKİ İTHALAT VE İHRACAT (2022) BİN USD

	Türkiye	Azerbeycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan	AB	Çin	ABD	Rusya	Ermenistan	Gürcistan	İran	Dünya
Türkiye		2.527.826	1.607.585	935.299	1.877.915	1.100.202	128.969.515	3.281.120	16.882.282	9.343.472	3.584	2.400.087	3.068.842	254.171.899
Azerbeycan	3.544.756		104.031	4.737	46.451	25.691	34.489.348	72.764	90.338	975.456	0	635.664	29.831	22.443.988.212
Kazakistan	4.751.169	375.310		746.308	3.692.752	340.382	38.003.915	13.164.638	1.152.421	8.780.725	26.907	538.439	318.033	25.371.181.688
Kırgızistan	139.355	5.696	438.149		236.627	4.737	172.784	60.800	3.431	963.507	325	4.113	13.452	2.186.721
Özbekistan	1.457.562	126.819	1.251.475	926.870		132.431	1.580.902	1.753.107	16.552	2.599.858	19.617	47.141	124.185	15.286.928
Türkmenistan	967.087	509.706	97.842	77.428	725.196		329.242	10.313.559	49.278	140.605	5.605	157.360	28.405	14.279.599
AB	111.800.623	2.589.867	10.955.634	1.224.627	4.012.772	659.032		272.655.584	597.692.560	58.406.570	1.986.059	3.505.644	4.403.830	25.371.181.688
Çin	34.033.749	1.135.903	16.355.236	15.421.271	7.504.177	867.636	819.000.281		582.756.120	76.122.649	480.485	1.251.751	9.440.300	3.593.601.450
ABD	14.993.009	182.757	1.085.030	61.463	272.674	49.123	512.001.054	153.837.091		1.715.080	192.935	1.236.236	45.497	2.062.937.261
Rusya*	26.426.295	2.323.886	18.493.830	2.156.019	5.203.921	725.003	216.083.361	68.679.248	17.747.414		1.892.697	1.257.626	3.068.188	580.118.396
Ermenistan	61.198	15.509	18.399	5.683	6.253	15.509	802.032	369.500	77.400	2.365.199		151.558	111.121	5.306.984
Gürcistan	366.507	166.879	73.079	12.030	46.652	6.321	1.594.916	703.503	263.568	551.727	212.639		15.327	3.887.489
İran	5.778.728	462.239	188.124	70.183	290.892	434.520	1.253.850	22.425.532	113	691.902	369.756	167.765		80.900.398
Dünya	363.710.987	14.539.859	50.043.643	9.629.078	28.264.000	5.091.083	7.496.053.026	2.715.998.754	3.375.948.186	199.425.073	8.635.543	10.038.186	58.726.180	

*2021

ÜLKE GURUPLARINA GÖRE BÖLGESEL TİCARET

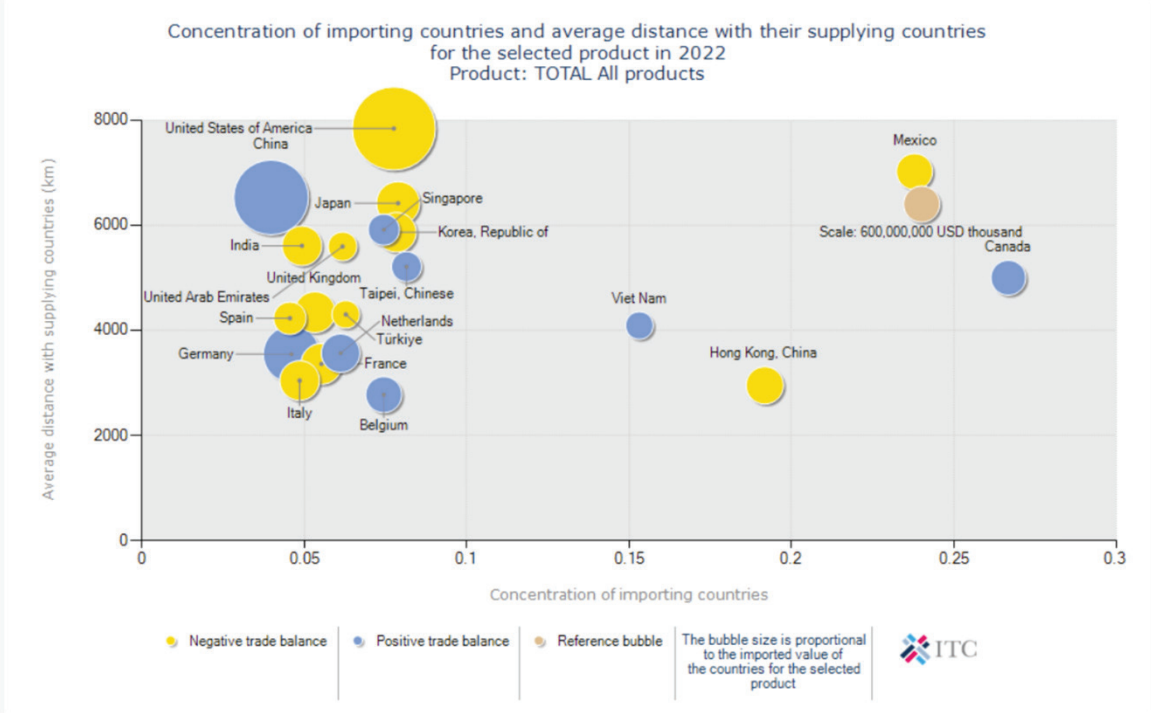

MAL GURUPLARINA GÖRE BÖLGESEL TİCARET

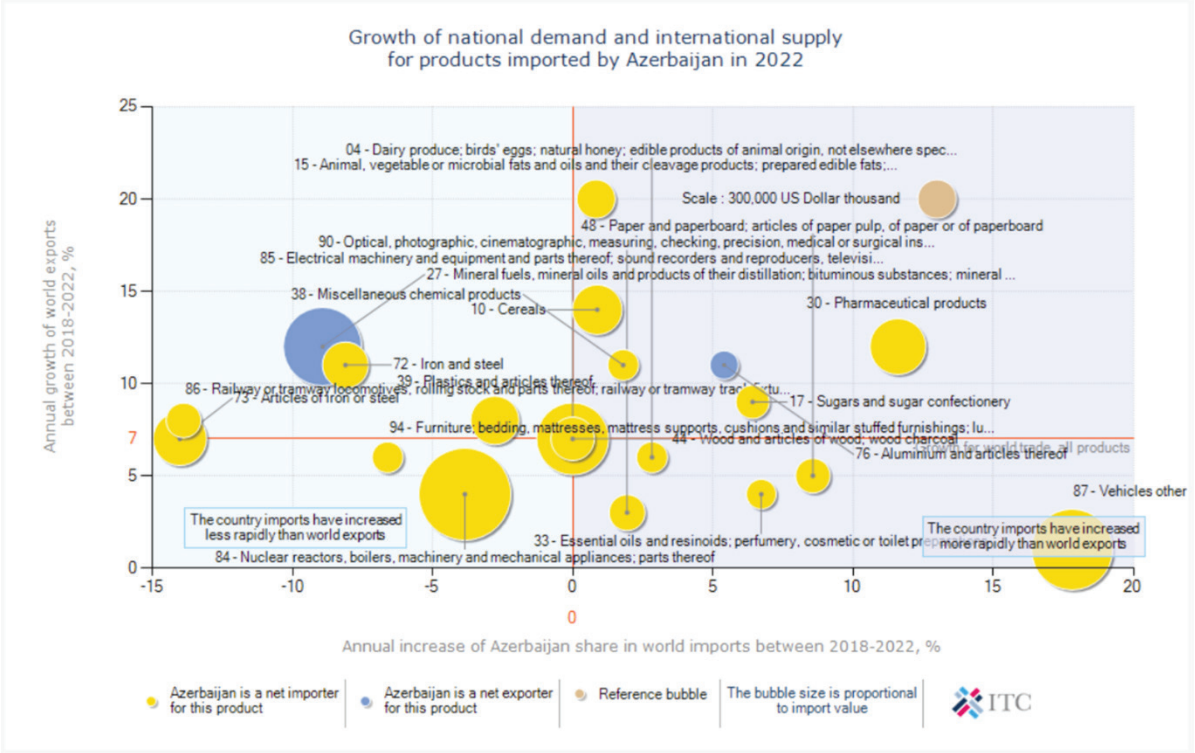

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle dış ticareti (2020)

ÜLKELER	İHRACAT*	PAY (%)**	İTHALAT*	PAY (%)**
AZERBAYCAN	1,853	1,15	0,365	0,17
ÖZBEKİSTAN	1,005	0,62	0,915	0,43
KAZAKİSTAN	0,886	0,55	1,154	0,55
TÜRKMENİSTAN	0,717	0,44	0,209	0,09
KIRGIZİSTAN	0,393	0,24	0,073	0,03
TOPLAM	4,854	3,02	2,716	1,29

Kaynak: *TÜİK *Milyar Dolar ** Türkiye'nin toplam dış ticaretindeki payını göstermektedir.*

Ülkelerin Türkiye ile dış ticareti incelendiğinde Azerbaycan'ın en büyük ortak olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ı Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan izlemektedir. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine ihracatına bakıldığında makine ve mekanik cihazlar (843,56 milyon dolar), elektrikli makine ve cihazlar (364,78 milyon dolar), tekstil (315,18 milyon dolar), demir ve çelik (294,50 milyon dolar), mobilyalar (189,63 milyon dolar), motorlu kara taşıtları (177,4 milyon dolar), hava taşıt ve parçaları (172,63 milyon dolar) öne çıkmaktadır. İthalatta da bakır (1,08 milyar dolar), pamuk (497,97 milyon dolar), alüminyum (270,37 milyon dolar), mineral yakıtlar (176,27 milyon dolar), çinko (167,24 milyon dolar) ve plastik (161,41 milyon dolar) ciddi yer kaplamaktadır (Tablo 2). Dış ticaret sektörlere göre incelendiğinde, Türkiye'nin ihracatı çeşitli sektör ve imalat sanayine dayalı iken, ithalatın doğal kaynak ve tarım ürünlerinden oluştuğu görülmektedir. Türk Cumhuriyetlerinin dış ticaret profiliyle uyumlu olan mevcut durum, Türkiye'nin imalat sanayi tecrübesini kardeş ülkelere aktarılabileceğinin de bir işaretidir. Bunun için 1990'lı yıllarda gündeme gelen ve rafa kaldırılan üretim destekleri verecek bir Türk Dünyası Kalkınma Bankası düşüncesi yeniden gündeme gelmelidir.

Türk ve Turan Coğrafyalarının Genel ve Ekonomik Görünümü

	TOPLAM			TURANİ COĞRAFYALAR			TÜRK COĞRAFYALARI		
	Alan	GSMH	Nüfus	Alan	GSMH	Nüfus	Alan	GSMH	Nüfus
	Bin Km^2	Milyar USD	Bin Kişi	Bin Km^2	Milyar USD	Bin Kişi	Bin Km^2	Milyar USD	Bin Kişi
Moğolistan	1564	5,6	2754	1564	5,561	2754			
Macaristan	93	169,9	9906	93	169,875	9906			
Bulgaristan	110	75,2	7282	110	75,23	6800			
Japonya	377	169,0	127000	377	169	127000			
Finlandiya	338	163,1	5434	338	163,139	5434			
Kuzey + Güney Kore	220	5554,0	75000	220	5554	75000			
Türkiye	783	1075,0	84126	783	1075	77000	783	1075	75713,4
Kazakistan	2724	125,5	17028	2724	125,5	2043	2724	125,5	1934,04
Kırgızistan	200	10,8	5551	200	10,764	4607	200	10,764	4607
Özbekistan	447	50,4	29559	447	50,395	27489,87	447	50,395	25716,33
Türkmenistan	488	40,7	5240	488	40,685	5135,2	488	40,685	4978
Azerbaycan	86	38,7	9235	86	38,708	8219,15	86	38,708	7665
Rusya Federasyonu	17098	2630,0	141423	4738	1000	15961	4189	660	12170
Çin	9706	11668,0	1357000	4529	1000	28495	1664	600	8500
TOPLAM	**34234**	**21776**	**1876538**	**16697**	**9478**	**395844**	**10581**	**2601**	**141284**

Dünyadaki Ekonomik İşbirlikleri Özeti

	Alan	GSMH	Nüfus	PerCapita
	Bin Km²	Milyar USD	Bin Kişi	
AVRUPA BİRLİĞİ	4324	15852	506913	31272
ABD	9826	15075	320000	47109
ÇİN	9706	11300	1357000	8327
RUSYA	17098	2383	141423	16850
Eski Doğu Bloku[1]	23574	2400	410000	5854
Avrasya Ekonomik Birliği	20000	4064	183319	22169
Türk Birliği	10581	2601	141284	18410
Turan Birliği	16697	9478	395844	23943
Ütopik Avrasya	54759	50000	4620000	10823

Ampirik Çalışma

Bu çalışma Türk Dünyası ülkelerinin dış ticaretini **Gravity Modeli** ile incelemektedir. Gravity Modeli, ülkelerin ticaret hacimlerinin ekonomik büyüklükleri ile **doğru orantılı**, coğrafi mesafe ile **ters orantılı** olduğunu öngörmektedir. Çalışma, **2010-2021** yıllarını kapsayan **panel veri analizi** yöntemi ile AEB'nin ihracat ve ithalat akışlarını değerlendirmiştir.

Temel Bulgular

- **GSYH'nin Etkisi:** Türk Dünyası ülkelerinin **GSYH'sinin ihracat üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi** olduğu bulunmuştur, ancak diğer ülkelerin GSYH'si **anlamsız** çıkmıştır.
- **Nüfus Faktörü:** Hem Türk Dünyası ülkelerinin hem de ticaret ortaklarının **nüfus değişkenleri** anlamlı ve pozitif olarak tespit edilmiştir.
- **Mesafe ve Ortak Sınır:** Ticaret hacmi, **mesafe ile beklenen negatif ilişkiye** sahipken, **ortak sınırı olan ülkelerle ticaretin daha yoğun** olduğu bulunmuştur.
- **Kriz Değişkeni:** Ticaret akışları üzerinde **önemli bir etkisi olmadığı** için model dışına bırakılmıştır.
- **İthalat Modeli:** Türk Dünyası ülkelerinin ithalatına yönelik tahminlerin **istatistiksel olarak anlamlı olmadığı** belirlenmiştir.

Metodoloji

Çalışmada **Driscoll-Kraay tahmincisi** ve **Robust standart hatalar** kullanılarak panel regresyon modeli uygulanmıştır. Gravity Modeli çerçevesinde bağımlı değişkenler **Türk Dünyası ülkelerinin ihracat ve ithalatı**, bağımsız değişkenler ise **GSYH, nüfus, mesafe, kriz ve ortak sınır faktörleri** olarak ele alınmıştır.

Denklem olarak basit/standart çekim modeli şu şekilde ifade edilebilir:

$$T_{ij} = A \cdot \frac{G_i \times G_j}{U_{ij}^{\beta}} \quad (1)$$

Burada;

T_{ij} – İki ülke arasındaki ticari akımlar (ithalat, ihracat veya toplam ticaret)

A – çekim sabiti (gravitational constant);

G_i ve G_j – i ve j ülkesinin ekonomik büyüklüğü/geliri (GSYH, kişi başına GSYH veya nüfus)

U_{ij} – ülkelerin başkentleri veya ticari merkezleri arasındaki uzaklığını açıklamaktadır.

A, α ve **β** – modelin parametreleridir. Önsel olarak α pozitif, β ise negatiftir.

$$\text{İTHALAT}_{ij} = \beta_0 + \beta_1 \text{GSYH}_i + \beta_2 \text{GSYH}_j + \beta_3 \text{NÜFUS}_i + \beta_4 \text{NÜFUS}_j + \beta_5 \text{MESAFE}_{ij} + \beta_6 \text{OS}_{ij} + \beta_7 \text{KRİZ}_{ij} + \varepsilon_{ij} \quad (17)$$

$$\text{İHRACAT}_{ij} = \beta_0 + \beta_1 \text{GSYH}_i + \beta_2 \text{GSYH}_j + \beta_3 \text{NÜFUS}_i + \beta_4 \text{NÜFUS}_j + \beta_5 \text{MESAFE}_{ij} + \beta_6 \text{OS}_{ij} + \beta_7 \text{KRİZ}_{ij} + \varepsilon_{ij} \quad (18)$$

Değişkenler	**Açıklama**	**Kaynak**
İTHALATij i	Ülkesini j Ülkesine Olan İthalat (miliyon dolar)	Trade Map
İHRACATij	i Ülkesini j Ülkesine Olan İhracat (miliyon dolar)	Trade Map
GSYHİ	i Ülkesinin GSYH'sı (cari ABD doları)	The World Bank (WDI)
GSYHJ	J Ülkesinin GSYH'sı (cari ABD doları)	The World Bank (WDI)
GSYHIH	i Ülkesinin GSYH'sı/J Ülkesinin GSYH'sı (cari ABD doları)	The World Bank (WDI)
NÜFUSİ	i Ülkesinin Toplam Nüfusu	The World Bank (WDI)
NÜFUSJ	j Ülkesinin Toplam Nüfusu	The World Bank (WDI)
NÜFUSİ / DNUFUD	i Ülkesinin Toplam Nüfusu / Dünya Nüfusu	The World Bank (WDI)
MESAFEij	i ve j Ülkelerinin Başkentleri Arasındaki Uzaklık (km)	Time and Date AS OS
Ortak Sınır	Kukla Değişken (Ortak Sınırın Olup Olmaması 1/0	
KRİZ	COVİD-2019 krizi Kukla Değişken	

Türk Devletleri Topluluğu (Rusya'nın Dâhil Olduğu Model) Arasındaki Ticaret için Tesadüfi Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları

Driscoll-Kraay Standart Hata Yaklaşımı				
	Bağımlı Değişken: ITHALAT		Bağımlı Değişken: IHRACAT	
	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri
GSYIH	0.025654	0.069	0.0199741	0.009
NUFUS / D NUFUS	2.230.804	0.000	4672.13	0.020
MESAFE	-134092	0.230	-292154.40	0.066
KRIZ	2890000000	0.690	-6.57e+09	0.218
ORTAK SINIR	1.50e+09	0.018	6.55e+09	0.039
SABİT	2.16e+10	0.017	-6.95e+11	0.005

Sonuçlar

Türk Dünyası ülkelerinin dış ticaret akışlarını anlamak için Gravity Modeli'nin etkinliğini ortaya koymaktadır. AEB ülkeleri arasındaki ticaretin **coğrafi ve ekonomik faktörler tarafından şekillendiği**, ancak **ithalat modellerinin beklenen sonuçları vermediği** görülmüştür.

Zengezur Koridoru, Güney Kafkasya'da stratejik bir geçiş noktası olarak büyük ekonomik ve jeopolitik etkilere sahiptir. Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni ana topraklarıyla bağlayan bu koridor, bölgesel ticaretin ve enerji projelerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Ekonomik açıdan bakıldığında, Zengezur Koridoru, Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ticaret yollarını genişleterek Avrupa pazarlarına erişimi kolaylaştırabilir. Bu koridorun açılması, bölgesel iş birliğini teşvik ederek ekonomik entegrasyonu artırabilir ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkileri güçlendirebilir2. Ayrıca, ulaşım altyapısının modernizasyonu sayesinde ticaret hacmi ve lojistik verimlilik artabilir.

Jeopolitik olarak, koridorun faaliyete geçmesi, Türk Devletleri Teşkilatı'nın bölgesel gücünü artırabilir ve Avrasya'daki ticaret yollarını genişletebilir. Enerji güvenliği açısından da kritik bir rol oynayan koridor, enerji kaynaklarının Avrupa'ya daha hızlı ve düşük maliyetle taşınmasını sağlayabilir3.

Bu koridorun açılması, bölgesel kalkınma, istikrar ve refah açısından büyük fırsatlar sunarken, aynı zamanda bölgedeki siyasi dengeleri de etkileyebilir. Ermenistan, Azerbaycan ve diğer bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler açısından koridorun nasıl yönetileceği önemli bir konu olmaya devam etmektedir

Türk Ekonomik Birliği ve Sonuçta Türk Birliği bölgenin güç, pazar, hammadde ve enerji savaşlarında eriyip gitmesine mani olabilecek tek yoldur. Bölgeye hâkim, ekonomik kabiliyete sahip Azerbaycan, Türkiye Cumhuriyeti, Kazakistan, Özbekistan'ın Türk Birliğinin birleştiricisi öncüsü olma sorumlulukları ve mecburiyetleri vardır.

Türk Dünyasını güç, pazar, hammadde ve enerji savaşları sonrasında sömürge olmasını engelleyecek şiar ve Türk dünyasının vizyonu yirminci yüzyılın başlarında olduğu gibi **"Dilde Fikirde İşte Birliktir"**

Zengezur Koridoru da aynı demir dağları eritmek gibi bu ülküye açılan yoldur.

SINIRLARIN ÖTESİNDE: KÜRESEL GERİLİMLERİN ORTASINDA AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KAZAKİSTAN'IN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMASINA YAKLAŞIMININ İNCELENMESİ

Mustafa YILDIZ*

Giriş

Küreselleşmenin hız kazandığı, ekonomik ve siyasi dengelerin sürekli değiştiği bir dönemde ülkeler arası ilişkiler giderek daha karmaşık bir yapı kazanmaktadır. Devletler ve uluslararası örgütler arasındaki iş birlikleri, sadece ekonomik büyüme ve ticaret ilişkileri açısından değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma, enerji güvenliği ve jeopolitik istikrar gibi kritik konular açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Avrupa Birliği (AB) ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler, özel olarak da Kazakistan ile yürütülen ortaklık, küresel dinamikler çerçevesinde giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Kazakistan, geniş doğal kaynakları, hızla büyüyen ekonomisi ve stratejik konumu nedeniyle hem bölgesel hem de küresel aktörler açısından kritik bir öneme sahiptir. AB, Kazakistan'ı yalnızca ekonomik bir ortak olarak değil, aynı zamanda enerji güvenliği, çevresel sürdürülebilirlik ve bölgesel istikrar açısından stratejik bir ortak olarak görmektedir.

Avrupa Birliği, dış ilişkilerinde sürdürülebilir kalkınmayı merkeze alan bir politika benimsemektedir. Ekonomik büyümenin yanı sıra çevresel sorumluluk, sosyal kalkınma ve iyi yönetişim gibi faktörleri içeren bu yaklaşım, AB'nin Kazakistan'a yönelik politikalarında da kendini göstermektedir. Kazakistan, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından bu yana ekonomik reformlarını derinleştirme, enerji sektörünü yenileme ve altyapı yatırımlarını artırma yönünde önemli adımlar atmıştır. AB ise Kazakistan'a yönelik sürdürülebilir kalkınma projeleriyle, özellikle yeşil ekonomi, dijital dönüşüm ve enerji çeşitlendirmesi gibi alanlarda ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. Ancak, günümüzde artan belirsizlikler, büyük güçler arasındaki rekabet ve ekonomik krizler, ortak çalışmanın sürdürülebilirliğini etkileyebilecek önemli faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışma Rusya-Ukrayna Savaşı'nın AB-Kazakistan ilişkilerinin dinamikleri üzerindeki etkisine odaklanarak, Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarında Kazakistan'ın rolünü incelemektedir. Çalışma, Kazakistan'ın Avrupa Birliği'nin bölgesel politikaları içinde nasıl konumlandığını ve bu politikaların son jeopolitik zorluklar ışığında nasıl geliştiğini analiz etmektedir. Çalışma, Avrupa Birliği'nin Orta Asya'da sürdürülebilir kalkınmayı birleşik bir bölge olarak ele alırken rekabet gücünü korumak için politika çerçevesinin çeşitli bileşenlerini harekete geçirdiğini göstermektedir. Spesifik olarak, Avrupa Birliği politikalarının dönüşümünü ve Kazakistan'ın sürdürülebilir kalkınması üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir.

* Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Avrupa-Birliği Kazakistan İlişkilerinin Gelişimi

Avrupa Birliği ve Kazakistan arasındaki ilişkiler ülkenin 1991'deki bağımsızlığından bu yana aşamalı olarak gelişmiştir. İlişkiler enerji, ticaret, güvenlik ve bölgesel iş birliği alanlarında derinleşmiştir. Bu ilişki, AB'nin Orta Asya'ya yönelik dış politikasının önemli bir parçasını oluştururken, Kazakistan için de ekonomik ve siyasi açıdan stratejik bir ortaklık niteliği taşımaktadır.

AB ve Kazakistan arasındaki diplomatik ilişkiler 1993 yılında resmen başlamıştır. AB ile Kazakistan arasındaki siyasi, ticari, ekonomik ve yatırım iş birliği, 23 Ocak 1995'te Brüksel'de imzalanan ve 1 Temmuz 1999'da yürürlüğe giren Ortaklık ve İş birliği Anlaşması çerçevesinde yürütülmektedir. Anlaşma temelinde, ticaret, yatırım, genel ekonomik ilişkiler ve enerji, ulaşım, çevre ve finans alanlarında iş birliği konusunda uygun görüşmelerin yapılması mümkün oldu. Avrupa Birliği için Kazakistan, Orta Asya'da kilit ve etkili bir ortak olarak ortaklıklar kurdu. Böylece Kazakistan'ın Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan bir Avrasya devleti ve jeopolitik konum açısından bir "Altın Köprü" olduğu ortaya çıkmıştır (Karasayev vd., 2023: 183).

Kazakistan, AB'nin Orta Asya'daki en büyük ticaret ortağı olup, özellikle enerji alanında AB için stratejik bir tedarikçidir. Ülke, AB'ye petrol ve doğal gaz ihraç eden önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Tengiz ve Kaşagan petrol sahaları, Avrupa'nın enerji güvenliği açısından kritik öneme sahiptir (Al, 2024: 19).

Avrupa Komisyonu tarafından geliştirilen politikalar, Kazakistan'ı anahtar ülkelerden biri olarak belirlemiştir. Kasım 2006'da Avrupa Birliği ve Kazakistan, enerji ortaklığı konusunda bir Mutabakat Zaptı imzalamıştır. Bu belge ortaklığın genişletilmesi için temel oluşturmuştur (Laitner, 2006).

AB ve Kazakistan arasındaki ilişkiler, 2015 yılında imzalanan Güçlendirilmiş Ortaklık ve İş birliği Anlaşması (EPCA) ile yeni bir aşamaya geçmiştir. Bu anlaşma, ekonomik iş birliği, yatırım, ulaşım, çevre, eğitim, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi birçok alanı kapsamakta ve AB-Kazakistan ilişkilerini daha kapsamlı hale getirmektedir. Orta Asyalı bir ortakla türünün ilk örneği olan bu yeni Anlaşma, AB ile Kazakistan arasındaki ilişkileri yeni bir düzeye taşıdı ve 25 yılı aşkın AB-Kazakistan ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir.

Tüm AB üye devletleri ve Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanan bu anlaşma, 1 Mart 2020 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşma, AB ve Üye Devletlerinin, karşılıklı ticaret ve yatırımın teşviki, adalet ve içişlerinde iş birliği, ekonomik ve mali iş birliği, enerji, ulaştırma, çevre ve iklim değişikliği, istihdam ve sosyal işler, kültür, eğitim ve araştırma gibi temel politika alanlarında Kazakistan ile iş birliğini ilerletmesine ve güçlendirmesine olanak tanımaktadır.

Kazakistan'ın AB ile Ekonomik İlişkileri

Kazakistan, Avrasya'nın kalbinde yer alan stratejik bir ülke olarak AB ile uzun yıllara dayanan ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirmiştir. Avrupa Birliği, Kazakistan'ın en büyük ticaret ortaklarından biri olup, özellikle enerji, hammadde, tarım ve yatırım alanlarında yoğun iş birliği içindedir. Bu ilişkiler, yukarıda da bahsedildiği gibi 2015 yılında imzalanan Güçlendirilmiş Ortaklık ve İş birliği Anlaşması gibi resmi belgeler çerçevesinde şekillenmiştir.

AB ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkiler, büyük ölçüde doğal kaynak ticareti, yatırımlar ve teknolojik iş birliği üzerine kuruludur. AB, Kazakistan'ın en büyük yabancı yatırımcılarından biri olup, özellikle petrol, doğal gaz ve madencilik sektörlerine büyük yatırımlar yapmaktadır (EEAS, 2024) Buna ek olarak, Kazakistan'ın Çin ile yürüttüğü Kuşak ve Yol Girişimi de Avrupa'nın ilgisini çekmekte ve Kazakistan'ı Asya ile Avrupa arasındaki önemli bir lojistik merkezi haline getirmektedir.

Avrupa Birliği, Kazakistan'ın en büyük ticaret ortaklarından biri olup, toplam dış ticaret hacminin yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır. Özellikle enerji sektörü, ticaretin en büyük payını oluşturmaktadır.

Kazakistan'ın ekonomisi büyük ölçüde petrol sektörüne, kömür ve uranyumun çıkarılmasına ve diğer önemli hammaddelere dayanmaktadır. Kazakistan, AB'ye büyük bir enerji tedarikçisidir ve AB pazarları için tedarik kaynaklarının çeşitlendirilmesine katkıda bulunmaktadır (EEAS, 2024).

Kazakistan, AB'nin enerji güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır. Ülke, Avrupa'ya ihraç edilen ham petrolün önemli bir bölümünü karşılamaktadır. AB'nin Kazakistan'dan ithal ettiği ana ürünler şunlardır:

- Ham Petrol ve Doğal Gaz: Kazakistan, Avrupa'nın Rusya dışındaki en büyük enerji tedarikçilerinden biridir. Tengiz, Kaşagan ve Karaçaganak gibi büyük petrol sahaları, AB yatırımlarıyla geliştirilmiştir.

- Uranyum ve Diğer Madenler: Kazakistan, dünyanın en büyük uranyum üreticisi olup, AB'nin nükleer enerji üretimi için stratejik bir tedarikçisidir (Tumanshiyev vd., 2024: 5).

AB, Kazakistan'daki en büyük doğrudan yabancı yatırımcıdır. Hollanda, Fransa, Almanya ve İtalya gibi ülkeler, enerji, madencilik ve sanayi sektörlerine milyarlarca dolarlık yatırım yapmaktadır. 2021 yılında AB ülkeleri, Kazakistan'a toplam 12 milyar dolar doğrudan yatırım yapmıştır, bu da ülkeye yapılan toplam yabancı yatırımların %48'ini oluşturmaktadır (EBRD, 2022). Total Energies (Fransa), Shell (Hollanda-İngiltere) ve Eni (İtalya) gibi büyük Avrupa şirketleri, ülkenin enerji altyapısına doğrudan yatırım yapmaktadır.

AB ayrıca yenilenebilir enerji ve yeşil dönüşüm projeleri konusunda Kazakistan'la iş birliği yapmaktadır. 2022'de başlatılan Yeşil Anlaşma İş Birliği kapsamında Kazakistan, 2030 yılına kadar enerji üretiminin %30'unu yenilenebilir kaynaklardan sağlamayı hedeflemektedir. AB, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, yeşil geçişi, hukukun üstünlüğünü ve yerel kalkınmayı teşvik ederek Kazakistan'ın uzun vadeli kalkınma hedeflerini desteklemektedir. Team Europe aracılığıyla AB ve Üye Devletleri, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) ve Avrupa Yatırım Bankası (EIB) ile bu öncelikleri ilerletmek için birlikte çalışmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2025).

AB ile Kazakistan arasındaki ilişkileri kurumsallaştıran en önemli belge, 2015 yılında imzalanan Genişletilmiş Ortaklık ve İş birliği Anlaşması (EPCA)'dır. Bu anlaşma, ticaret, yatırım, enerji iş birliği, ulaştırma ve hukukun üstünlüğü gibi 29 farklı alanı kapsamaktadır. Bu anlaşmanın ana hedefleri şunlardır:

1-AB ile Kazakistan arasındaki ticaret engellerini azaltmak

2-Kazakistan'ın Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kurallarına uyumunu teşvik etmek

3-Ticaret ve yatırımların şeffaflığını artırmak

4-İnsan hakları ve demokratik reformlar konusunda iş birliğini geliştirmek

Anlaşma, 2020 yılında tam olarak yürürlüğe girmiştir ve şu an iki taraf arasındaki ekonomik ilişkilerin temel çerçevesini oluşturmaktadır. Anlaşmanın ticaret ve iş konularındaki hükümleri, AB ve Kazakistan şirketleri için iş birliğini güçlendirmek ve daha iyi bir düzenleyici ortam sağlamak yoluyla ticaret ve yatırım ilişkilerini kolaylaştırmaktadır (EEAS, 2024).

AB ile Kazakistan arasındaki diğer önemli belgeler arasında 2023 yılındaki AB Kazakistan Ortak Yol Haritası belgesi ve 2022 yılındaki AB Kazakistan Enerji Ortaklığı Anlaşması sayılabilmektedir. Ortak bir yol haritasının belirlenmesiyle, yeşil enerji, dijitalleşme ve sürdürülebilir sanayi politikaları alanlarında iş birliğinin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Enerji ortaklığı kapsamında ise Kazakistan ile doğal gaz ve hidrojen enerjisi konusunda yeni iş birlikleri geliştirilmesini öngörmektedir (EEAS, 2024).

Jeopolitik Dinamikler: AB, Rusya ve Çin Arasında Kazakistan

Kazakistan, sahip olduğu doğal kaynaklar, Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ve Kuşak ve Yol Girişimi (KYG) içindeki konumu ve denge politikalarıyla uluslararası arenada önemli bir aktördür.

Kazakistan, büyük petrol, doğalgaz ve uranyum rezervlerine sahip bir ülkedir. Avrupa Birliği, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için alternatif tedarikçilere yönelirken, Kazakistan kritik bir rol oynayabilir. Kazakistan'ın yıllık petrol üretimi yaklaşık 90 milyon varildir ve bu üretimin büyük bir kısmı Avrupa'ya ihraç edilmektedir. Kazakistan'ın enerji kaynaklarının dış pazarlara erişimi ve ülkenin ulaştırma potansiyelinin etkin bir şekilde kullanılması için ek fırsatlar yaratılması bu noktada önem taşımaktadır (Tyulebekova vd., 2019: 57). AB'nin, Rusya-Ukrayna Savaşı sonrasında Rusya'ya uyguladığı enerji yaptırımları göz önüne alındığında, Kazakistan enerji güvenliği açısından Avrupa için daha cazip bir ortak haline gelmektedir.

Öte yandan, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrasında Kazakistan'ın petrol ihracatında Moskova'ya bağımlılığı da önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Kazakistan'ın petrol ihracatının büyük bir kısmı Rusya üzerinden geçen boru hatlarıyla sağlanmaktadır. Bu durum, Moskova'nın enerji üzerindeki nüfuzunu artırırken, Kazakistan'ın bağımsız enerji politikaları geliştirmesini zorlaştırmaktadır (Libman ve Obydenkova, 2022: 2).

Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra bağımsızlığını kazanmasına rağmen, Rusya ile ekonomik, askeri ve kültürel bağlarını sürdürmektedir. Avrasya Ekonomik Birliği'ne (AEB) üye olan Kazakistan, Rusya ile serbest ticaret içinde yer almakta ve Moskova'nın bölgesel etkisini hissetmektedir.

Ancak, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrası Kazakistan, Moskova'nın baskısına karşı dikkatli bir politika izlemektedir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev, Ukrayna'nın doğusundaki ayrılıkçı bölgelerin bağımsızlığını tanımayacaklarını açıklamış ve Moskova'ya karşı mesafeli bir duruş sergilemiştir (Dumoulin, 2023). Bu, Kazakistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için Çin ve AB ile daha yakın ilişkiler kurma arayışında olduğunu göstermektedir.

Çin, Kazakistan'ı Kuşak ve Yol Girişimi (KYG) kapsamında kritik bir lojistik merkez olarak değerlendirmektedir. Çin'in Avrupa'ya ulaşmak için kullandığı en önemli kara ticaret yollarından biri Kazakistan üzerinden geçmektedir. Çin-Kazakistan sınırındaki Horgos Lojistik Merkezi, Asya ile Avrupa arasındaki mal ticaretinde kilit bir noktadır ve Çin'in Avrupa'ya ihracatının büyük bir kısmı Kazakistan üzerinden geçmektedir (Kembayev, 2018: 206).

Ayrıca, Çin'in enerji yatırımları da Kazakistan'da hızla artmaktadır. Çin, Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz sektörlerine milyarlarca dolarlık yatırım yaparak ülkenin en büyük yatırımcılarından biri haline gelmiştir. Bu durum, Kazakistan'ın Rusya'ya olan ekonomik bağımlılığını azaltmasına yardımcı olmakta ancak aynı zamanda Çin'in ülkedeki nüfuzunu artırmaktadır.

AB, Kazakistan ile ekonomik ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır. 2022 yılında Kazakistan ile AB arasında yeni enerji anlaşmaları imzalanmış ve Kazakistan, Avrupa'nın yeşil enerji dönüşümünde kritik bir rol oynayacak nadir toprak elementleri ve uranyum tedarikçisi olarak görülmeye başlamıştır.

Ayrıca, AB'nin Orta Asya'ya yönelik geliştirdiği Global Gateway projesi, Çin'in Kuşak ve yol Girişimine karşı bir alternatif olarak değerlendirilmektedir. AB, Kazakistan'ın altyapı projelerine ve dijital dönüşüm süreçlerine yatırım yaparak ülkede daha fazla ekonomik varlık göstermeyi amaçlamaktadır.

Kazakistan, büyük güçler arasında denge politikası izleyerek ulusal çıkarlarını maksimize etmeye çalışmaktadır. Tokayev yönetimi hem Rusya hem de Çin ile ilişkileri sürdürürken, AB ve ABD ile iş birliğini artırarak stratejik manevra alanını genişletmektedir.

Rusya-Ukrayna Savaşı sonrasında Kazakistan, Moskova'ya doğrudan destek vermekten kaçınarak uluslararası yaptırımlardan etkilenmemeye çalışmaktadır. Aynı zamanda, Çin ile ekonomik ilişkilerini

geliştirerek ticaret ve altyapı yatırımlarından faydalanmaktadır. AB ile iş birliği ise enerji ve teknoloji alanlarında çeşitlendirilmiş bir ekonomik model inşa etmeye yardımcı olmaktadır.

Sonuç

AB, 2023 Orta Asya Stratejisi çerçevesinde Kazakistan'ın sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Özellikle Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında Kazakistan'ın karbon salınımını azaltma hedefleri ile AB'nin çevresel standartları arasında bir uyum sağlanmaya çalışılmaktadır. Kazakistan, fosil yakıtlara dayalı ekonomisini yenilenebilir enerji ve yeşil teknoloji yatırımlarıyla çeşitlendirmek isterken, AB de Kazakistan'ı bu dönüşüm sürecinde stratejik bir ortak olarak görmektedir.

Öte yandan, AB'nin Kazakistan'daki insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokratik reformlarla ilgili eleştirileri, zaman zaman ilişkileri zorlasa da bu süreç Kazakistan'ın uluslararası prestijini artırmak için bir fırsat olarak da değerlendirilmektedir. Özellikle 2022'de yaşanan Ocak Olayları sonrasında, Kazakistan hükümetinin demokratikleşme ve ekonomik reformlara hız verdiği görülmektedir. AB, Kazakistan'ın bu yöndeki çabalarını destekleyerek hem ülkenin istikrarına katkı sunmakta hem de bölgesel düzeyde etkisini artırmaktadır.

Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin Kazakistan'ın sürdürülebilir kalkınmasına yönelik yaklaşımını, küresel gerilimler ışığında incelemiştir. AB ve Kazakistan arasındaki ilişkilerin sürdürülebilir kalkınma ekseninde nasıl şekilleneceği, yalnızca iki taraf için değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel istikrar açısından da kritik bir mesele olmaya devam etmektedir.

Sonuç olarak, AB ve Kazakistan arasındaki ilişkiler, ekonomik ve stratejik ortaklıktan sürdürülebilir kalkınmaya evrilen çok yönlü bir iş birliği modeline dönüşmektedir. Kazakistan, enerji ve maden kaynakları ile Avrupa'nın stratejik özerklik hedeflerine katkı sağlarken, AB de Kazakistan'ın yeşil dönüşüm ve kalkınma süreçlerine destek olmaya devam edecektir. Bu karşılıklı bağımlılık, iki tarafın da küresel değişimlere daha dayanıklı hale gelmesini sağlayarak uzun vadeli bir iş birliği fırsatı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Al, A. (2024). Türkiye'nin Orta Asya Enerji Politikalarındaki Rolü: Jeopolitik Rekabet ve Bölgesel İş birliği. *Deniz Araştırmaları Ve Mavi Strateji Dergisi*(*3*), 16-29.

Avrupa Komisyonu (2025). *Kazakhstan: Our Partnership*. https://international-partnerships.ec.europa.eu/countries/kazakhstan_en

Dumoulin, M. (2023). *STEPPE CHANGE: HOW RUSSIA'S WAR ON UKRAINE IS RESHAPING KAZAKHSTAN*. European Council on Foreign Relations.

EBRD (2022). *Transition Report 2022-2023*. https://2022.tr-ebrd.com/countries/#

European External Action Service (2024). *The European Union and Kazakhstan*. https://www.eeas.europa.eu/kazakhstan/european-union-and-kazakhstan_en?s=222

Kembayev, Z. (2018). Development of China–Kazakhstan Cooperation: Building the Silk Road of the Twenty-First Century? *Problems of Post-Communism*, *67*(3), 204–216.

Laitner, S. (2006). *Artificial intelligence leaves the lab*. *Financial Times*. https://www.ft.com/content/d0f2c038-82f2-11db-a38a-0000779e2340

Libman, A., & Obydenkova, A. (2022). Eurasian Regionalism and Russia's War Against Ukraine: Consequences for the EAEU and Kazakhstan. *Russian Analytical Digest*, 287, 2-6

Karasayev, G. M., Zhaxygeldinov, Z. N., Naimanbayev, B. R., Auanasova, A. M. ve Khalidullin, G. Kh. (2023). History of european union–kazakhstan relations (1991-2001). *Cuadernos Europeos de Deusto*, (68), 183–197. doi:10.18543/ced.2702

Tumanshiyev, D. A., Issova, L. T. ve Abduali, M. A. (2024). The geopolitical significance of Kazakhstan's uranium reserves in the global security. *International Relations and International Law Journal*, *108*(4), 1-73.

Tyulebekova, D., Onuchko, M., & Marmontova, T. (2019). *The Significance of Establishing Common EAEU Gas, Oil and Petroleum Product Markets for the Republic of Kazakhstan*. *Central Asia and the Caucasus*, *20*(2), 48–57.

KÜRESEL JEOPOLİTİKTE KORİDOR SAVAŞLARI VE TÜRKİYE: BİR SİYASİ COĞRAFYA İNCELEMESİ

Kürşat YURDİGÜL*

Giriş

21. yüzyıl, dünya siyasetinin şekillenmesinde teknoloji, ulaştırma, enerji ve ticaret koridorlarının stratejik öneminin arttığı bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Özellikle Avrupa-Asya ve bölgesel olarak Ortadoğu coğrafyasında, devletlerin jeopolitik rekabeti artık sadece askeri ve diplomatik unsurlarla değil, aynı zamanda altyapı yatırımları, ulaşım hatları ve enerji koridorları üzerinden de yürütülmektedir. Örneğin; 21. Yüzyıldaki önemli projelerden biri olan 2013 yılında Kuşak - Yol Projesi Çin Devlet Başkanı Xi Jinping tarafından başlatılmış olup, küresel ölçekte iki ana kalkınma koridorunu içerecek şekilde tasarlanmıştır (Armstrong, 2023). Güç göstergelerinden biri olan ticaret yolları Çin'in bu hamlesiyle birlikte ABD-Çin arasında koridor savaşlarını başlattığını söyleyebiliriz. 21. Yüzyıl itibariyle ön plana çıkan bu ekonomik koridorlar sadece ticaret göstergelerinin değişkenliğini değil aynı zamanda jeopolitik-jeostratejik ve jeoekonomik etki alanlarının yeniden şekillenmesi açısından son derece önemlidir.

Kalkınma Yolu, Zengezur Koridoru, Kuşak ve Yol Girişimi (BRI), Hindistan-Orta Doğu-Avrupa Ekonomik Koridoru, Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Koridoru (Orta Koridor) ve Lapis Lazuli Koridoru gibi ekonomik kalkınma koridorları Türkiye'nin bulunduğu konum itibariyle doğrudan ya da dolaylı etki edebilmektedir.

Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, 21. yüzyılda Türkiye'nin hem bölgesel hem de küresel ölçekte stratejik önem kazanan enerji, ticaret ve ulaşım koridorlarındaki rolünü; coğrafi konumunun sağladığı avantajlar ve tarihsel arka planı dikkate alarak, çok boyutlu bir analizle ortaya koymaktır. Son 25 yılda artan jeopolitik kırılmalar ve büyük devletler arasında yaşanan güç gösterileri, özellikle koridor kavramıyla yeniden şekillenen ve güncel bir jeopolitik mücadele alanı oluşturmuştur. Buna göre, Türkiye'nin coğrafi konumu bu koridorlar bağlamında jeopolitik ve jeostratejik değeriyle yeniden yorumlanmakta; Türkiye'nin hem kavşak noktası hem de enerji koridoru güzergâhı ve gözde ticaret noktası olma durumu, küresel ticaret koridorlarıyla birlikte artacağı düşünülmektedir.

Çalışma, temel çerçevede ilk olarak Kalkınma Yolu, Zengezur Koridoru, Kuşak ve Yol Girişimi (BRI), IMEC, Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Koridoru (Orta Koridor) gibi güncel projeler üzerinden Türkiye'nin bu koridorlar içindeki jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik önemini değerlendirmektir.

Bu bağlamda, çalışmada jeopolitik risk endekslemesi ve CBS tabanlı mekânsal analiz yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Çalışma, teori ve pratiği bütünleştiren disiplinler arası bir perspektif amaçlamakta

* Dr., Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya ABD Başkanı

olup; ayrıca Türkiye'nin küresel ticaret ve enerji koridor güvenliği çerçevesindeki stratejik rolünün yeniden tanımlanmasına yönelik bilimsel bir katkı sağlamayı hedeflenmektedir.

Yöntem

Bu çalışma, 21. yüzyılda ön plana çıkan ticaret koridorları mücadeleleri kapsamında Türkiye'nin jeopolitik konumunu çok boyutlu biçimde analiz etmek amacıyla nitel ve nicel verilerin bir arada kullanıldığı karma desenli yöntem yaklaşımı uygulanmıştır. Çalışma, siyasi coğrafya ve jeopolitik disiplinlerinin kuramsal çerçevesine bağlı kalarak; jeopolitik risk değerlendirmesi ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) tabanlı mekânsal analiz tekniklerinin bütünleştirilmesi yoluyla yapılandırılmıştır. Coğrafi Bilgi Sistemleri tabanlı haritalama teknikleri kullanılarak ilgili kalkınma koridorlarının güzergâhları ve stratejik bağlantı noktaları görselleştirilmiştir. Bu görselleştirmeler, Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik avantajları ile karşı karşıya olduğu kırılganlık noktalarını mekânsal boyutta analiz etmeye imkân tanımaktadır.

Çalışmada kullanılan veri kaynakları, başta UCDP (Uppsala Conflict Data Program), Global Conflict Tracker ve Dünya Bankası olmak üzere uluslararası güvenilir kaynaklardan elde edilmiştir. Ayrıca, T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı verileri, strateji raporları, akademik literatür araştırmanın kavramsal ve ampirik zemininin güçlendirilmesinde kullanılmıştır.

Koridorlar Mücadelesi ve Türkiye'nin Jeopolitik Rolü

Geçmişte olduğu kadar günümüz dünyasında da devletlerin ekonomik kalkınmasında ticaret yolları etkili olmuştur. Özellikle kıtaların kesişim noktasında ve önemli iki su yolu olan, üç tarafı denizlerle çevrili, zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklarına yakın konumda bulunan Anadolu'nun üzerinde kurulan devletleri doğrudan ya da dolaylı şekilde etkilemiştir.

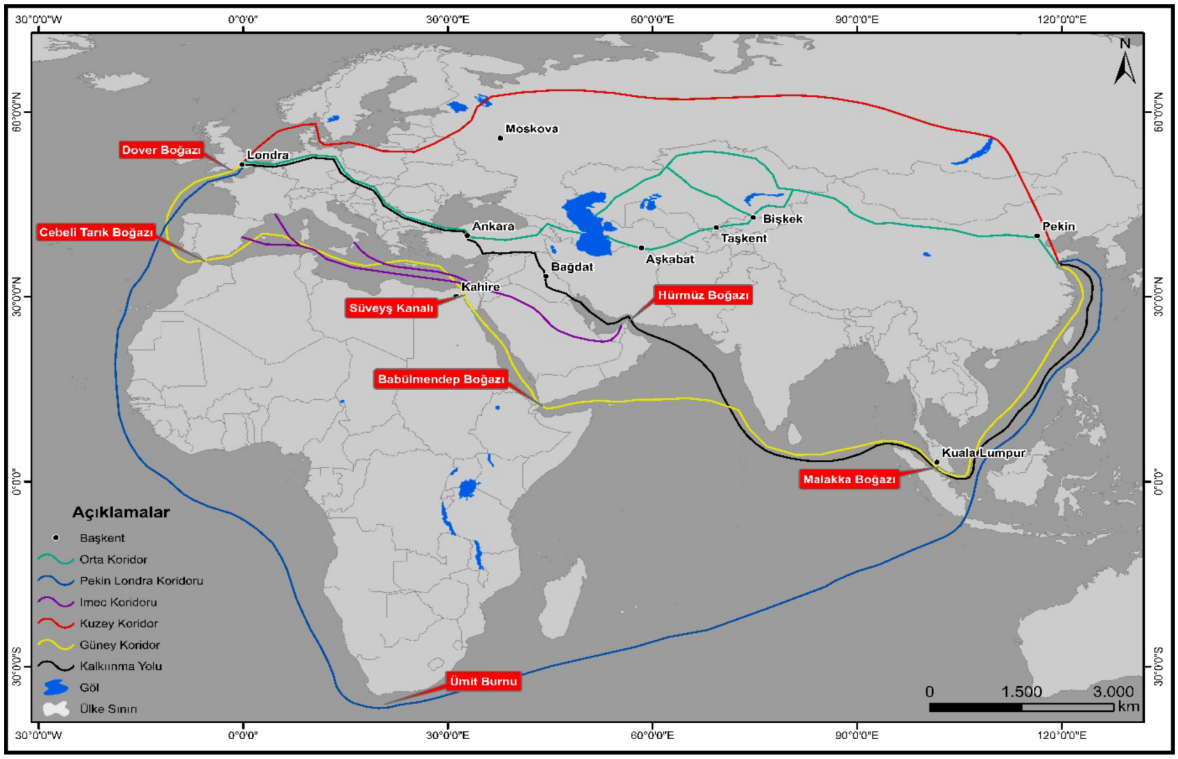

Harita 1. Önemli Ticaret Koridorlarının Haritası

Harita incelendiğinde, 21. yüzyılda küresel ekonomik rekabetin ve jeopolitik stratejilerin şekillenmesinde belirleyici olan ticari koridorları ve bu koridorların geçtiği önemli boğaz ve geçit noktalarını kapsayıcı bir bakışla görselleştirmektedir. Haritada farklı renklerle gösterilen hatlar, Pekin-Londra Koridoru, Orta Koridor, Kuzey Koridor, Güney Koridoru, Kalkınma Yolu, IMEC Koridoru gibi stratejik güzergâhları temsil ederken; Babülmendep Boğazı, Malakka Boğazı, Hürmüz Boğazı, Dover Boğazı, Süveyş Kanalı, Cebelitarık Boğazı ve Ümit Burnu gibi dünya ticaretinin güvenliği ve devamlılığı bakımında son derece öneme sahip deniz geçitleri de göze çarpmaktadır. Haritada yer alan Ankara, Aşkabat, Taşkent, Bişkek, Bağdat, Kahire, Londra, Moskova, Pekin ve Kuala Lumpur gibi başkentler, ticari koridorların çok yönlü stratejik bağlantı noktalarını oluşturmaktadır. Özellikle Türkiye'nin merkezinde bulunduğu Kalkınma Yolu, Asya ile Avrupa arasında başlangıçta deniz daha sonra kara ve demir yolu temelli bağlantıyı sağlarken, deniz yolları üzerinden şekillenen IMEC Koridoru ile Güney Koridoru, enerji ve yük taşımacılığının deniz yolu güzergahlarını temsil etmektedir.

Koridor Adı	**Başlangıç Yılı**	**Açıklama**
INSTC (Kuzey-Güney Uluslararası Taşımacılık Koridoru)	2000	Hindistan-İran-Rusya arasında kuzey-güney yönlü alternatif taşımacılık hattı
İpek Yolu Ekonomik Kuşağı	2013	Çin'den Orta Asya ve Avrupa'ya uzanan kara temelli BRI koridoru
21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu	2013	Çin'i G.doğu Asya ve Afrika üzerinden Avrupa'ya bağlayan deniz rotası
Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru	2015	Çin'in Kaşgar'dan Gwadar Limanı'na doğrudan kara bağlantısı
Orta Koridor	2015	Çin-Kazakistan-Hazar-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye rotası
Lapis Lazuli Koridoru	2017	Afganistan'dan Türkiye'ye alternatif ticaret güzergâhı
Zengezur Koridoru	2020	Azerbaycan'dan Nahçıvan ve Türkiye'ye kara bağlantısı
Kalkınma Yolu	2021–2024	Basra Körfezi'ni Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlayan lojistik koridor
IMEC	2023	Hindistan, BAE, Suudi Arabistan, İsrail üzerinden Avrupa'ya yönelen çok aktörlü güzergâh

Şekil 1. Önemli Ticaret Koridorlarının Tablosu

Koridorların güzergâhları incelendiğinde Türkiye'nin coğrafi konumunun ne kadar merkezi ve stratejik olduğunu da açık biçimde ortaya koymaktadır. Türkiye; Karadeniz, Akdeniz ve Orta Doğu ile olan kara ve deniz bağlantıları sayesinde jeopolitik açıdan bir koridor ülkesi değil, aynı zamanda bir bağlantı merkezi haline gelmektedir. Ayrıca haritada, koridorlar üzerindeki geçit noktalarının herhangi birinde yaşanacak askeri veya siyasi bir kriz durumunun, küresel ticaretin tamamını etkileyebileceği gerçeği öngörülebilmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde harita, küresel koridor savaşlarının mekânsal boyutunu ve stratejik özelliklerini görsel bir zemine oturtan önemli bir analitik araç boyutundadır.

21. yüzyıl ticari koridorların yarışı içerisine girilmiş ve devletler kendi çıkarlarına göre koridor projeleri oluşturmuştur. 2013 yılında Çin tarafından ilan edilen Kuşak - Yol (KY) Projesi; karayolu, demiryolu, enerji hatları, limanlar ve diğer altyapı projelerinden oluşan küresel ölçekte bir ulaştırma ve yatırım ağıdır. İki ana bölümden oluşan bu girişimin kara tabanlı ayağı "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı", Çin'i Orta Asya, Doğu ve Orta Avrupa'ya; deniz tabanlı ayağı olan "21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu" ise Çin'i Güneydoğu Asya, Afrika ve Avrupa'ya bağlamayı hedeflemektedir. Girişim kapsamında altı kara koridoru ve bir deniz koridoru önerilmiştir. Bu kara koridorları arasında Çin-Orta Asya-Batı Asya Koridoru özellikle Türkiye ile bağlantı sağlaması açısından dikkat çekicidir (Bocutoğlu, 2017). Son yıllarda Türkiye'nin Batı ittifaklarına duyduğu güvenin zayıflaması, Rusya ve Çin gibi aktörlerle dengeleyici ilişkiler geliştirme arayışını birlikte getirmiştir. Kuşak - Yol Girişimi kapsamında, Çin-Orta Asya-Hazar Denizi-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye güzergâhı üzerinden Asya'nın yeni ekonomik merkezlerine güvenli erişim sağlama imkânı, Türkiye'yi Türkistan coğrafyası aracılığıyla Çin'e bağlamaktadır. Ancak bu süreçte Çin'in Türk Cumhuriyetleri üzerindeki artan ekonomik ve jeopolitik ölçütünü dengelemek amacıyla Türkiye'nin Rusya ile stratejik iş birliğini güçlendirmesi gerekmektedir. Rusya'nın KY projesine yönelik en temel çekincelerinden biri de bu denklemdir. Öte yandan Türkiye-Çin ilişkilerinde Uygur meselesinin belirleyici bir faktör olabileceği göz ardı edilmemelidir (Bocutoğlu, 2017). Çin açısından Türkiye, Avrupa ve Balkanlara açılan bir kapı olmasının yanı sıra, Orta Asya ve Ortadoğu'da ticari iş birlikleri yapılabilecek önemli bir ortaktır. Orta Koridor'un Türkiye üzerinden geçmesi ve Türkiye'nin Asya ile Avrupa arasındaki ana geçiş güzergâhlarını kontrol etmesi, onu Kuşak ve Yol Girişimi bağlamında kilit ülke hâline getirmektedir. Bu çerçevede Çin ile Türkiye, ticari, kültürel, güvenlik ve jeopolitik konularda birbirini tamamlayan iki stratejik ortak olarak konumlanmaktadır. (Durdular, 2016).

Bir diğer koridor olan, yapılma aşamasında olan Zengezur koridorunun tamamlanması durumunda Türkiye – Azerbaycan karayolu hattının mesafesi önemli ölçüde kısalacaktır. En kısa yol olarak Gürbulak Sınır kapısından İran'a, oradan da Azerbaycan'a geçerek Bakü'ye ulaşım mümkün olabilecektir. Zengezur koridoru ile Dilucu Sınır Kapısı üzerinden Azerbaycan'a giriş yapılmakta, Nahcivan'ı takip ettikten sonra yeni açılacak Zengezur koridoru üzerinden Bakü'ye ulaşılması durumunda en kısa yol yaklaşık 647 km olarak hesaplanmaktadır. En önemli unsur olarak güncel güzergâhta İran'a veya üçüncü diğer bir ülkeye giriş yapılması zorunluluğu bulunmaktadır. Zengezur koridoru ile doğrudan Azerbaycan'a giriş yapmak mümkün olabilmektedir. Yol ve zaman uzunlukları karşılaştırıldığında Zengezur koridorunun hizmete açılması ile toplam seyahat uzunluğu ortalama %25 daha kısa olacaktır (Tütünsatar, 2022). Böylesi bir ulaşım hattı; bölgesel kalkınma, iş birliği, karşılıklı güvenin pekişmesi, toplumlar arası etkileşim, turizm güzergâhlarının çeşitlenmesi ve yolcu-yük taşımacılığında maliyetlerin düşmesi gibi birçok olumlu etkiler yaratacaktır. Bu çerçevede Zengezur Koridoru'nun, yalnızca bölgesel bir bağlantı değil, daha büyük ölçekli bir projenin temel aşaması olarak değerlendirilmesi önemlidir. Koridorun, Rusya-Türkiye, Rusya-Arap Yarımadası, Orta Asya-Türkiye ve Azerbaycan-İsrail arasında taşımacılığı artırması; uluslararası ticaret hacmine katkı sağlaması ve geniş bir coğrafyada ulaşım ağlarının entegrasyonunu desteklemesi beklenmektedir. Ayrıca, Ro-Ro taşımacılığı ile Türkiye'nin Akdeniz kıyılarına ulaşan yüklerin, inşa edilecek demiryolu hattı aracılığıyla Güney Kafkasya, Rusya ve Orta Asya'ya taşınması mümkün olacaktır (Tütünsatar, 2022). Küresel güçler arasında jeopolitik merkezlere hâkimiyet mücadelesinin yeniden yoğunlaştığı günümüzde, Zengezur Koridoru bu rekabetin kilit unsurlarından biri hâline gelmiştir. Stratejik önemi bakımından Süveyş ve Panama kanallarıyla karşılaştırılabilecek düzeyde olan bu koridor, özellikle Heartland'a erişim hedefi açısından önemli bir noktada yer almaktadır. Bundan dolayı Zengezur Koridoru'nu yalnızca Azerbaycan-Ermenistan, Türkiye-Ermenistan, Türkiye-İran veya Türk Dünyası ilişkileri çerçevesinde değerlendirmek yetersiz kalacaktır. Söz konusu mesele; bölgesel aktörlerin yanı sıra küresel güçleri ve

dünya ulaşım haritasının yeniden şekillenme sürecini doğrudan ilgilendiren çok boyutlu bir jeopolitik düğüm niteliğindedir (Memmedov, & Hasanoğlu, 2023).

Kalkınma Yolu Projesi (KYP), 2000'li yılların başlarında temelleri atılan ve Irak'ın Basra vilayetinde inşa edilen Al Faw Limanı merkezli bir ticaret koridoru projesidir. Güney Koreli Daewoo firması tarafından yaklaşık 5 milyar dolarlık yatırımla inşa edilen limandan başlayacak bu hat, 1.200 km uzunluğunda çift yönlü otoban ve demiryolu ile Türkiye'ye ulaşmayı hedeflemektedir. Körfez ve Asya ülkelerinden gelen malların Avrupa'ya ve tersi yönde taşınmasını amaçlayan proje, ilk olarak "Kuru Kanal" (Dry Canal) adıyla anılmış, sonradan "Kalkınma Yolu" olarak adlandırılmıştır (Alaca, 2024). Basra Körfezi'ndeki Al Faw Limanı'ndan başlayarak Nasiriye, Kadisiye, Necef, Kerbela, Samarra, Tikrit ve Musul üzerinden Türkiye'ye ulaşması planlanan Kalkınma Yolu Projesi, Türkiye'deki mevcut ulaştırma altyapısı aracılığıyla hem Avrupa hem de Kafkasya yönünde devam edecek şekilde tasarlanmıştır. Ticaret koridorunun Fişhabur/Ovaköy hattı üzerinden Türkiye'ye bağlanması öngörülmekte olup, bu güzergâh Irak'ın ulaştırma kapasitesini geliştirecek ve bölgesel bağlantısallığı artıracaktır. Bu nedenle Iraklı yetkililer Türkiye'yi projenin uygulanmasında "stratejik ortak" olarak değerlendirmektedir (Alaca & Karaalp, 2023). Irak ve Türkiye'nin öncülük ettiği Kalkınma Yolu Projesi, bölgenin kalkınmasına ve refah düzeyinin artmasına katkı sağlayarak, Irak ve çevresinin savaş ve çatışmalar yerine barış ve iş birliğiyle anılmasına yönelik önemli bir adım niteliğindedir. Bu nedenle proje, Irak'taki Sudani Hükûmeti tarafından öncelikli gündem maddesi olarak desteklenmektedir. Türkiye ve Irak, projeye yalnızca sahip çıkmakla kalmayıp, diğer bölge ülkelerinin de katılımını kapsayıcılık ilkesi çerçevesinde teşvik etmektedir. Bu doğrultuda Türkiye, Irak, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri projenin ilk paydaşları arasında yer almış; Körfez bölgesinde projenin görünürlüğü artırılmıştır. Kalkınma Yolu'nun Körfez ülkelerini Irak üzerinden Türkiye'ye ve oradan da Doğu-Batı ticaret hatlarına bağlama potansiyeli, sadece Katar ve BAE'yi değil, Suudi Arabistan başta olmak üzere tüm Körfez ülkelerini projeye dâhil olmaya teşvik etmektedir. Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı'nın küresel ticaretteki stratejik önemi göz önüne alındığında, Kalkınma Yolu, bu rotalara alternatif oluşturarak bölge ülkelerine ticarette daha fazla esneklik ve özerklik sağlayacaktır. Ayrıca bu alternatif güzergâh, Körfez ülkelerinin ticaretine yönelik çatışma kaynaklı riskleri ve dış baskıları azaltma potansiyeline de sahiptir (Yılmaz, 2024).

Bulgular

Araştırmada yapılan analizlere göre, Türkiye'nin jeopolitik düzlemde oluşan koridor mücadelelerinde jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik açılardan çok katmanlı bir rol üstlendiği gözlemlenmektedir. Harita destekli mekânsal analizlerde, Türkiye'nin Orta Doğu, Orta Asya ve Avrupa bölgeleri ile kurduğu lojistik ve enerji koridorları sayesinde hem ticaret hem de enerji akışında bölgede gözde bir ülke ve merkezi bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Kalkınma Yolu ve Zengezur Koridoru gibi stratejik güzergâhların Türkiye toprakları üzerinden geçiyor olması, Türkiye'yi yalnızca bir güvenli ülke değil; aynı zamanda bir ulaşım merkezi, enerji geçiş koridoru ve bölgesel güç unsuru haline getirmektedir.

Buna karşın, elde edilen kaynaklardan yola çıkılarak yapılan jeopolitik risk analizleri sonucunda Türkiye'nin bu rolünü tehdit eden çeşitli faktörlerde açıkça ortadadır. Örneğin; Türkiye-Irak Kalkınma Yolu Projesinde Irak'ın güvenlik sorunları, siyasi istikrarsızlıklar, etnik çatışmalar ve terör faaliyetleri, Zengezur Koridoru ise Azerbaycan sınır hattında yaşanan sıcak çatışmalar Türkiye'nin bölgesel risklerini artırdığı belirlenmiştir.

Konum itibariyle yapılan mekânsal incelemelere göre, Türkiye'nin sahip olduğu boğazlar, limanlar, deniz yolları, demir yolu ağları, karayolu güzergâhları ve enerji boru hatları açısından çevresine

göre bariz jeopolitik üstünlüğünü göstermektedir. Bu önemli özellikler, dış siyasetteki perspektife, siyasi duruşa ve devletler arası güvenlik mekanizmalarının işlevselliğine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin bulunduğu konum itibariyle çevresindeki sıcak çatışma alanları, siyasi istikrasızlıklar, terör faaliyetleri, demografik yapının değişkenliği ticaret koridorlarında üstlenmeyi hedeflediği liderlik rolünü olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Ayrıca elde edilen bulgulara göre, Türkiye'nin dış politikada bölgesel iş birliğine açık diplomatik stratejilerle desteklenmesi halinde mevcutta olan riskleri azaltıp ve ticaret yolları üzerindeki etkinliğinin artacağı düşünülmektedir.

Bu kapsamda, Türkiye'nin sadece coğrafi konumuyla değil, aynı zamanda dış politika hamleleri ve ilişkileri, bölgesel iş birlikleri, devletler arası anlaşmalar sayesinde küresel ticaret yolları mücadelelerinde avantajlı ve gözde bir konuma ulaşabileceği öngörülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, 21. yüzyılın küresel jeopolitik kapsamında ticaret yolları temelli rekabetin ön plana çıktığı bir dönemde Türkiye'nin çok boyutlu rolünü siyasi coğrafya perspektifinden değerlendirmeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgulara göre Türkiye'nin Asya, Avrupa ve Orta Doğu üçgeninde yükselen jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik değeri açık biçimde ortaya konmaya çalışılmıştır. Özellikle Zengezur Koridoru ve Kalkınma Yolu gibi projeler, Türkiye'nin bölgesel işbirlikleri, ticaret akışı ve enerji taşımacılığı açısından stratejik bir "Stratejik geçiş noktası" ve "belirleyici güç" olma konumunu pekiştirmektedir.

Bununla birlikte, bölgesel riskler ve siyasi istikrarsızlıklar Türkiye'nin koridorlar üzerindeki liderlik pozisyonunu tehdit etmektedir. Irak'ın güneyinden Türkiye'ye uzanacak olan Kalkınma Yolu hattı, güvenlik, siyasi istikrar ve altyapı kapasitesi açısından sorunlu bir şekilde ilerlemektedir. Zengezur Koridoru ise, Güney Kafkasya'da süregelen jeopolitik gerilimlerin etkisiyle kırılgan bir yapıya sahiptir. Bu kapsamda Türkiye'nin coğrafi avantajlarını jeopolitik avantaja ve kazanca dönüştürebilmesi, bölgesel istikrarın sağlanması ve çok aktörlü diplomatik işbirlikleriyle mümkündür.

Öneriler

- Bölgesel diplomatik faaliyetler ve çok taraflı iş birlikleri ve ilişkiler güçlendirilmelidir.

- Türkiye, Kalkınma Yolu ve Zengezur Koridoru gibi stratejik projelerde sadece ulaşım kavşağı değil değil, aynı zamanda siyasi istikrar sağlayıcı bir aktör olarak rol almalı; Irak, İran, Azerbaycan, Gürcistan, Orta Asya ve Körfez ülkeleriyle çok taraflı diplomasi geliştirmelidir.

- Özellikle CBS tabanlı mekânsal analizler ile desteklenen bu tür stratejik koridorlar, kriz senaryolarına göre önceden modellenmeli ve risk haritaları güncellenmelidir.

- Limanlar, demiryolu hatları, karayolu bağlantıları ve gümrük geçiş noktaları gibi kilit altyapılar uluslararası standartlara uygun biçimde yeniden yapılandırılmalı ve bu hatlar ikili ve çoklu anlaşmalarla güvence altına alınmalıdır. Koridor merkezli dış politika doktrini geliştirilmeli ve kurumsallaştırılmalıdır.

- Türkiye'nin jeopolitik öncelikleri doğrultusunda "koridor diplomasisi" başlığı altında kurumsal ve barışçıl bir dış politika yaklaşımı meydan getirilmeli ve bu stratejiye uygun ulusal pozisyonlar oluşturulmalıdır. Kalkınma Yolu ve Zengezur gibi projeler, sadece ticari değil aynı zamanda tarihsel yani kültürel ve sosyal bağlamda da göz önünde bulundurulmalıdır.

- Bu koridorlar, aynı zamanda ülkeler arası etkileşim, kültürel yakınlaşma ve bölgesel barışın inşası açısından fırsat olarak görülmeli, bölgesel kimlik ve iş birliği perspektifi güçlendirilmelidir. Türkiye'nin koridor mücadelesindeki rolü uluslararası kamuoyuna daha etkin biçimde anlatılmalıdır.

KAYNAKÇA

Alaca, M. (2024). "Irak'ı Türkiye üzerinden dünyaya bağlayacak 'çılgın proje' uygulanabilir mi?". Fikir Turu. 10.04.2025. https://fikirturu.com/jeo-politika/irakiturkiye-uzerinden-dunyaya. (Erişim Tarihi: 10.04.2025).

Alaca, M., Karaalp, H. (2023). "Iraklılar Türkiye'nin liderlik ettiği Kalkınma Yolu Projesi'ni bekliyor". Anadolu Ajansı. 10.04.2025. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ iraklilar-turkiyenin-liderlik-ettigi-kalkinma-yolu-projesini-bekliyor/2992494. (Erişim Tarihi: 10.04.2025).

Bocutoğlu, E. (2017). "Çin'in Bir Kuşak-Bir Yol Projesinin Ekonomik ve Jeopolitik Sonuçları Üzerine Düşünceler". International Conference On Eurasıan Economie Session 1C Bölgesel Çalışmalar. 265268

Durdular, A. (2016). Çin'in Kuşak ve Yol Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi. Avrasya Etütleri, 49, 77-97.

https://www.statista.com/chart/31053/chinese-belt-and-road-initiative-investmentand-construction-by-region/

Memmedov, A., & Hasanoğlu, M. (2023). Hazar Denizi'nden Akdeniz'e Zengezur Koridoru. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 6(2), 334-344. https://doi.org/10.33712/mana.1305013

Tütünsatar, A. (2022). Zengezur Koridorunun Uluslararası Ticaret Politikası ve Lojistik Açıdan Önemi. Türkiye Mesleki Ve Sosyal Bilimler Dergisi(8), 66-74. https://doi.org/10.46236/jovosst.1107596

Yılmaz, N. (2024). Kalkınma Yolu Projesi'nin Irak ve Ortadoğu Jeopolitiğine Etkisi. Ulaştırma Ve Altyapı(1), 34-50.

4

EĞİTİM VE BİLİMSEL ARAŞTIRMALARDA İŞ BİRLİĞİ

KAZAKİSTAN YÜKSEKÖĞRETİMİNİN ULUSLARARASILAŞMASINDA ORHUN DEĞİŞİM PROGRAMININ ROLÜ: ATIRAV ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Karlygash ASHIRKHANOVA*

Giriş

Kazakistan, bağımsızlığını ilan ettiği yıllardan itibaren eğitim alanında yeni bir uluslararasılaşma sürecine girmiştir. Bu sürecin önemli boyutlarından biri, öğretim üyesi ve öğrencilerin akademik değişim hareketliliğidir. Küreselleşen piyasa koşullarının sunduğu fırsatlardan faydalanabilen, esnek ve adaptasyon yeteneği yüksek mezunlar yetiştirmek, uluslararasılaşmanın temel hedeflerinden biri haline gelmiştir. Bu çalışmada, eğitim diplomasisinin örneklerinden biri olarak Orhun Değişim Programın Kazakistan'ın Batı Bölgesinde bulunan H. Dosmuhamedov adındaki Atırav Üniveristesinin Orhun değişim programının örneği ele alınacaktır.

Orhun Değişim Programı, Türk Üniversiteler Birliği tarafından hayata geçirilen bir girişimdir. Türk Üniversiteler Birliği, Türk Devletleri Teşkilatı (eski adıyla Türk Keneşi veya Türk Konseyi) üye ülkeleri arasında yükseköğretim alanındaki iş birliğini güçlendirmeyi hedefleyen bir platform olarak kurulmuştur. Bu birliğin temel amacı, Türk dünyasında eğitim alanında uluslararası iş birliğini teşvik etmek, öğrenci ve öğretim üyelerinin akademik hareketliliğini sağlamak ve bölgesel düzeyde akademik ilişkileri derinleştirmektir. Orhun Değişim Programı, bu hedefler doğrultusunda, Türk Konseyi üyesi ülkeler arasındaki kültürel ve bilimsel alışverişi artırarak, bölgesel kalkınmayı desteklemeyi amaçlayan bir araç olarak önemli bir yer tutmaktadır.

Bu birliğin kuruluşu, 10 Ağustos 2012 tarihinde Çolpon-Ata'da düzenlenen Türk Keneşi Eğitim Bakanları Toplantısı ve 23 Ağustos 2012'de Bişkek'te gerçekleştirilen İkinci Türk Keneşi Zirvesi'nde alınan kararlar doğrultusunda şekillenmiştir. Sürecin devamında, 28-29 Mart 2013 tarihlerinde İstanbul'da yapılan Türk Keneşi Türk Üniversiteler Birliği Hazırlık Toplantısı'nda alınan kararlar ile yönerge hazırlanmış ve böylece Türk Üniversiteler Birliği'nin resmi kuruluşu tamamlanmıştır (Şahin, 2019). Bu birlik, Türk dünyasında yükseköğretim alanında uluslararası iş birliğini teşvik etmeyi amaçlamakta olup, özellikle öğrenci hareketliliği, eğitimde standartların yükseltilmesi ve bölgesel düzeyde akademik iş birliğinin güçlendirilmesi gibi önemli hedeflere sahiptir. Ayrıca, Orhun Değişim Programı gibi inisiyatifler, bu iş birliğini somutlaştıran ve uluslararası eğitim diplomasisi çerçevesinde önemli bir yer tutan örnekler arasında yer almaktadır. 2017-2018 akademik yılı itibarıyla Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'deki altı üniversiteden 22 öğrenci ve bir akademisyen, Orhun Değişim Programı'ndan faydalanarak eğitim alma imkânı bulmuş ve bu süreçte, günümüzde katılımcı sayısının önemli ölçüde arttığı gözlemlenmiştir. Eğitimin uluslararasılaşmasına dair yeni eğilimler, Türk Üniversiteler Birliği tarafından Türk medeniyetinin daha ileriye taşınmasını hedefleyen

* Dr., H. Dosmuhamedov adındaki Atırav Üniveristesi, Çokdilli Bilimler Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, ORCID:0000-0002-6628-5702, ashirkhanovak@gmail.com

etkili bir mekanizmaya dönüştürülebilir (Mert, 2015). Bu bağlamda, Türk Üniversiteler Birliği, ulusal ve bölgesel öncelikleri birleştirerek küreselleşme sürecine aktif katılım sağlamak amacıyla bir bölgesel eğitim iş birliği örgütü olarak önemli bir rol üstlenebilir. Bu program, Türk halkları için bir rönesans çerçevesinde yeniden değerlendirilebilecek bir potansiyele sahiptir. Tarihsel olarak, İpek Yolu, Türk coğrafyasındaki fikir alışverişine ve bilimsel başarıların elde edilmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Orta Çağ'da bile Avrasya'da da hareketliliğin görüldüğü bilinmektedir. İslam ve Türk dünyası, İpek Yolu etrafında Çin, Hindistan, Mezopotamya, Mısır ve Yunanistan'ın kadim teknik ve bilgeliğiyle yeni yöntemleri birleştirerek yüksek bir medeniyet düzeyine ulaştı. Çokça övülen Avrupa Rönesansı, aynı zamanda Avrupa'nın Asya ile akademisyenlerin ve öğrencilerin hareketliliği aracılığıyla birbirine bağlanmasının bir sonucuydu (Hobson 2004, Morris 2010, Frankopan 2015). Günümüzde ise, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, beş Türk Cumhuriyetinin bağımsızlıklarını kazanması, Türk Devletler Teşkilatı gibi bölgesel iş birliği örgütlerinin kurulması, Doğu'nun yükselmesi ve Çin'in İpek Yolu'nu Batı'ya yeniden bağlama amacı doğrultusunda Orta Avrasya'nın stratejik önemi artmaktadır. Bu gelişmeler, etkili bölgesel bağlantılar ve bilimsel işbirlikleri için büyük bir potansiyel yaratmaktadır.

Kazakistan Üniversitelerinin Uluslararasılaşmasındaki Eğitim Politikasının Önemi

Kazakistan, yükseköğretimin uluslararası entegrasyonuna yönelik stratejik hedefleri doğrultusunda Aralık 2004 tarihinde Bologna Süreci'ne resmî üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu sürecin önemli altyapılarından biri, Mayıs 2007 tarihinde ülkenin önde gelen 18 üniversitesinin Taraz Bildirgesi'ni imzalaması olmuştur. Ardından, 20 Ekim 2008 tarihinde aynı üniversiteler Büyük Üniversiteler Şartı'na da imza atarak Avrupa yükseköğretim alanıyla kurumsal uyum sürecini derinleştirmiştir. Kazakistan, Mart 2010 itibarıyla Bologna Süreci'ne resmî olarak kabul edilmiş, böylece sürecin 47. üye ülkesi olmuş ve Avrupa yükseköğretim sistemini benimseyen Orta Asya'daki ilk ülke olarak tarihî bir adım atmıştır. Bugün itibarıyla Bologna Süreci'nde toplam 48 ülke bulunmaktadır. Kazakistan'ın Bologna Süreci'ne katılımı, birçok Avrupa ülkesininkinden farklı olarak, yalnızca eğitim sisteminin uluslararası standartlara uyumunu sağlama amacıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda ülkenin Avrupalılaşma yönündeki politik vizyonunun bir parçası olarak da şekillenmiştir. Bu bağlamda, Kazakistan'ın süreç içerisindeki motivasyonları yalnızca akademik entegrasyon değil, aynı zamanda kültürel, siyasal ve jeopolitik dönüşüm hedefleriyle de ilişkilidir. Unutulmamalıdır ki, Kazakistan'ın eğitim sistemi uzun yıllar boyunca, özellikle 1917–1991 döneminde, Sovyet eğitim modeline entegre şekilde yapılandırılmıştır. Bu dönemde eğitim, Sovyetler Birliği'nin merkeziyetçi politikalarının bir uzantısı olarak sıkı devlet kontrolü altında yürütülmüş, eğitim kurumları siyasi ve ekonomik sistemle bir bütünlük içinde işlemiştir. Bu tarihsel arka plan, Bologna Süreci'ne geçiş sürecinde karşılaşılan yapısal ve kültürel dönüşümün karmaşıklığını anlamak açısından büyük önem taşımaktadır (Baishan, 2024: 251)

Sovyetler Birliği döneminde uygulanan yüksek derecede merkeziyetçi eğitim yönetim sistemi, Kazakistan'ın bağımsızlık sonrasında geliştirdiği eğitim modelini derinden etkilemiştir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte başlayan bağımsızlık dönemi, ekonomik durgunluk ve toplumsal çalkantılarla şekillenmiştir. Bu bağlamda Bologna Süreci, Kazakistan için sadece yükseköğretimi modernleştirme aracı değil, aynı zamanda ülkenin küresel bilgi ekonomisi ile bütünleşmesi ve Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerini geliştirmesi açısından stratejik bir fırsat sunmuştur (Bekişev, 2011). Özellikle toplumsal dönüşüm sürecinde olan Kazakistan için, Bologna Süreci'ne katılım, sadece yükseköğretim düzeyinde değil, siyaset, ticaret ve beşerî bilimler alanlarında da AB ile iş birliği yapabilmenin bir aracı haline gelmiştir. Öte yandan Kazakistan'ın Bologna Süreci'ne dahil olması, Avrupa eğitim sisteminin Kazakistan'daki yükseköğretimi tanıması ve eğitim sisteminin uluslararası standartlara uygunluğunun tescillenmesi anlamına gelmektedir. Bu üyelik sayesinde Kazakistan, Avrupa'daki

eğitim kaynaklarına daha geniş erişim sağlamakta; Avrupa ülkelerindeki yükseköğretim kurumlarıyla ortak programlar geliştirme, yönetim modelleri üzerine deneyim paylaşımı yapma ve öğrencilerini yurt dışında burslarla okutma imkânına kavuşmuştur. Bologna Süreci, Kazakistan'daki eğitim sistemine yeni bir ivme kazandırmış ve ülkeye, AB ile eşit düzeyde akademik diyalog kurma fırsatı tanımıştır. Bununla birlikte, eğitim alanında karşılıklı iş birliği ve ortak kalkınma için de sağlam bir zemin oluşturmuştur. Kazakistan, Avrupa ile Asya'nın kesişim noktasında yer almakta olup, topraklarının %14'ü Avrupa kıtasında yer almaktadır. Ülke, coğrafi konumunun ötesinde, çeşitli Avrupa örgütlerine üyeliği ve Avrupa eğitimine duyulan saygıyla da öne çıkmaktadır. Kazak halkı, Avrupa eğitimini yalnızca jeopolitik sebeplerle değil, aynı zamanda tarihi olarak farklı kültürlerle kurdukları açık ve hoşgörülü ilişkiler çerçevesinde değerli bulmaktadır. Ayrıca bağımsızlıktan bu yana Kazakistan, "Bolashak" Cumhurbaşkanlığı bursu eğitim modeli çerçevesinde yetenekli öğrencilerini Avrupa ve Amerika'ya göndermiş, bu doğrultuda çok sayıda burslu ve kendi imkanlarıyla eğitim gören öğrenci Avrupa üniversitelerinde yer almıştır. Maddi durumu iyi olan birçok Kazak da çocuklarını yurt dışında okutmak için kendi imkânlarıyla gönderiyor. Bu girişim, Kazakistan'ın Avrupa eğitimini hem devlet düzeyinde hem de halk düzeyinde tanıdığını göstermektedir. Kazakistan'ın Bologna Süreci'ne katılmasındaki temel amaç, yükseköğretim sistemini küresel standartlara uyarlamak, eğitimin kalitesini artırmak ve bunu aşamalı olarak küresel eğitim sistemine entegre etmektir. Kazakistan, Bologna Süreci'ne katıldığı andan itibaren eğitimin uluslararasılaşmasına ve modernleşmesine kararlılıkla yaklaşmış, bu hedefe ulaşmak için gerekli yasa ve yönetmelikleri hazırlamıştır (Pogorelskaya, 2024).

Atırav Üniversitesi örneğinde Orhun Değişim Programı'na Katılım İstatistikleri

Orhun Değişim Programı'nın başlatılması değerli bir girişim olarak değerlendirilmiş ve söz konusu raporlarda belirtilen temel sorunlar çözüldüğü sürece, Türk Konseyi üyesi ülkelerdeki üniversiteler programa katılmaya istekli olduklarını belirtmişlerdir. Program, 6-7 Nisan 2017 tarihlerinde Bişkek'teki Kırgız-Türk "Manas" Üniversitesi'nde düzenlenen Türk Konseyi toplantısında yönetmeliğinin imzalanmasıyla birlikte resmen hayata geçirilmiştir (Balcı, Dündar, Gürbüz 2020: 177). 2017-2018 akademik yılıyla birlikte, uluslararası ilişkiler ve siyaset bölümlerinde öğrenim gören lisans öğrencileri ve öğretim üyeleri için pilot uygulama başlatılmıştır. İlk akademik yılda 22 öğrenci ve 1 öğretim elemanı bu değişim programına katılmıştır. Daha sonra programa Türkoloji bölümü de dâhil edilmiştir. Orhun Programı, Türk devletlerinin kültürel politikalarının önemli bir parçası ve yüksek potansiyeline rağmen, öğrenci ve öğretim elemanlarının katılımını artırmak hâlen önemli bir ihtiyaçtır.

Üniversitenin Akademik Hareketlilik Stratejisin'de belirlenmiş hedefleri göz önünde bulundurarak Orhun değişim hareketliliğine girişim yapmıştır. Bu strateji, eğitim değişim programlarını desteklemek amacıyla hazırlanmıştır. Üniversitenin eğitim politikası doğrultusunda, öğrencilerin %20'sinden fazlasının her yıl uluslararası değişim programlarına katılması beklenmiştir. Kh. Dosmukhamedov adındaki Atırav Üniversitesi 2018 yılında Türk Konseyinin Kırgızistan'da gerçekleşen toplantısında Türk Üniversiteler Birliği'ne üye olmuştur. Bu zirveden sonra, Orhun Değişim Programı, üniversite öğretim üyeleri ve öğrencileri arasında giderek daha fazla tanınırlık kazanmış ve yüksek talep gören bir program haline gelmiştir. Üniversitenin iç yönetmeliğine göre, Orhun Programı'na katılmak isteyen adaylar için özel olarak Türk dili kursları düzenlenmektedir. Ayrıca, Atırav Üniversitesi'ne gelen öğretim üyeleri için ücretsiz konaklama ve saatlik ödeme de sağlanmaktadır. Öğrencilere ise ücretsiz yurt imkânı sunulmakta ve yemek masrafları için 70.000 Tenge tutarında bir burs verilmektedir. Aşağıda, Atırav Üniversitesi'nin Orhun Değişim Programı'na katılımına ilişkin yıllara göre verilmiş istatistikler yer almaktadır:

Yıllar
2021-2022
Gönderilen Öğrenci Sayısı- 2
Kabul Edilen Öğrenci Sayısı-2
Gönderilen Öğretim Üyesi Sayısı-14
Kabul Edilen Öğretim Üyesi Sayısı-0

2022-2023
Gönderilen Öğrenci Sayısı- 6
Kabul Edilen Öğrenci Sayısı-5
Gönderilen Öğretim Üyesi Sayısı-9
Kabul Edilen Öğretim Üyesi Sayısı-1

2023-2024
Gönderilen Öğrenci Sayısı- 8
Kabul Edilen Öğrenci Sayısı-2
Gönderilen Öğretim Üyesi Sayısı-19
Kabul Edilen Öğretim Üyesi Sayısı-4

Sonuç

Kazakistan'daki yükseköğretim sisteminin uluslararasılaşması ve akademik hareketliliği, eğitim kalitesinin artırılmasında ve uluslararası düzeyde rekabet gücünün sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Uluslararasılaşma süreci, öğrenciler ve öğretim üyeleri için küresel eğitim alanına katılma fırsatı sunarken, akademik hareketlilik ise onların profesyonel gelişimlerine olanak tanımaktadır. Bu süreçlerin daha da geliştirilmesi için Kazakistan üniversitelerinin, uluslararası iş birliğini genişleterek, eğitim programlarını iyileştirmeye ve bilimsel araştırmaları finanse etmeye öncelik vermeleri gerekmektedir. Kazakistan'daki yükseköğretim sisteminin uluslararasılaşması ve akademik hareketliliği, hem eğitim kalitesinin artırılmasında hem de uluslararası düzeyde rekabet gücünün sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Uluslararasılaşma süreci, Kazak öğrencilerinin ve öğretim üyelerinin küresel eğitim alanına katılmalarına fırsatlar sunarak, onların uluslararası deneyimler kazanmalarını sağlamaktadır. Bu süreç, sadece akademik bilgi ve becerilerin artmasını değil, aynı zamanda kültürel anlayış ve küresel iş birliği kapasitesinin gelişmesini de teşvik etmektedir. Öte yandan, akademik hareketlilik, öğrencilerin ve öğretim üyelerinin farklı ülkelerde eğitim alıp öğretim görmelerine imkân tanıyarak, profesyonel gelişimlerine katkı sunmaktadır. Bu hareketlilik, öğrencilerin çeşitli kültürel ve akademik ortamlarla tanışmalarını ve uluslararası düzeydeki akademik ağlarla bağlantı kurmalarını sağlar. Ayrıca, hareketlilik programları, üniversitelerin uluslararası prestij kazanmasına yardımcı olmakta, ülkeler arası iş birliği ve kültürel değişimi güçlendirmektedir. Bu süreçlerin daha da geliştirilmesi için Kazakistan üniversitelerinin, uluslararası işbirliklerini artırarak eğitim programlarını uluslararası standartlara uygun hale getirmeleri gerekmektedir. Bunun yanında, bilimsel araştırmaların kalitesini artırmak ve uluslararası alanda daha fazla tanınırlık kazanmak için araştırma fonlarına öncelik verilmeli, bilimsel projeler için uluslararası destek ve işbirlikleri sağlanmalıdır. Kazakistan'ın yükseköğretim alanındaki uluslararasılaşma çabaları, sadece akademik gelişimle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda ülkenin küresel ölçekteki ekonomik ve sosyal kalkınmasına da önemli katkılar sağlayacaktır. Orhun Akademik Hareketlilik Programı, Türk dünyasında eğitim alanındaki en önemli girişimlerden biridir. Bu program, Türk halklarının kültürel ve bilimsel iş birliğini güçlendirmeye, yükseköğretim kalitesini artırmaya ve ortak bir Türk bilgi

alanı oluşturulmasına katkı sağlamaktadır. Programın başarılı bir şekilde uygulanması, Türk devletlerinin entegrasyon sürecini hızlandırarak, bilimsel potansiyellerinin arttırılmasına olanak tanımaktadır.

KAYNAKÇA

Şahin, Ç. (2019). Kamu diplomasisi kapsamında TURKUNIB Orhun Değişim Programı'nın değerlendirilmesi. *VI. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı (11–13 Haziran 2019, Bakü, Azerbaycan)*, Elm və Təhsil Yayınları, 62–70.

Mert, O. (2015). "Türk Konseyi (Kenesi) Türk Üniversiteler Birliği ve Türk Üniversiteler Birliği I. Genel Kurulu". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 53, 273–290.

Hobson, J. M. (2004). *The Eastern origins of Western civilisation*. Cambridge University Press.

Frankopan, P. (2015). *The silk roads: A new history of the world*. Bloomsbury Publishing.

Morris, I. (2010). *Why the West rules—for now: The patterns of history, and what they reveal about the future*. Farrar, Straus and Giroux.

Guliszyi, B. (2024). "Kitaisko-kazahstanskoe sotrudnichestvo v sfere obrazovania s tochki zrenia bolonskogo prosesa". *Qazaq Historical Review*, 2(3), 251–259. https://doi.org/10.69567/3007-0236.2024.3.251.259 Bekişev, K. (2011). Tendensii razvitia sistemy obrazovania v Respublike Kazahstan. Rosiski himicheski jurnal, (4), 89–96.

Bekişev, K. (2011). "Tendensii razvitia sistemy obrazovania v Respublike Kazahstan". *Rosiski himicheski jurnal*, (4), 89–96.

Balcı, S., Dündar, H., & Gürbüz, Y. E. (2020). "Internationalization of education: From Bologna Process to Orhun Exchange Programme". *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 7(1), 177.

Pogorelskaia, A. M. (2024). "İnternasionalizasia sistemy vysşego obrazovania v Kazahstane (2022–2023 gg.): premstvenöst kursa ili smena orientirov?" *Vysşee obrazovanie v Rosii*, 33(1). https://vovr.elpub.ru/jour/article/view/4748

TURKUNIB. (2019a, Şubat 16). Hakkımızda – Tarih. Türk Konseyi Türk Üniversiteler Birliği Resmi Web Sitesi. http://turkunib.org/tr/site/index/#about

Türk Üniversiteler Birliği. (2019, Şubat 16). Türk Üniversiteler Birliği ve Yükseköğretim Alanı Oluşturma Yönergesi. Türk Konseyi Türk Üniversiteler Birliği Resmi Web Sitesi. http://turkunib.org/tr/site/index/#about

Türk Konseyi Türk Üniversiteler Birliği (TURKUNIB). (2019, Mart 15). Orhun Değişim Programı Yönetmeliği. Türk Konseyi Türk Üniversiteler Birliği Resmi Web Sitesi. http://www.turkunib.org/tr/site/orhun

TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNE YÖNELİK EĞİTİM FAALİYETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

İhsan CORA* Alim Emin YUSUFOĞLU Hasan Hüseyin AKSU*****

Giriş

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin egemenliğini tanıyan ilk ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Türkiye bölge ülkelerine iktisadi, siyasi, sosyo-kültürel alanlarda gereken desteği sağlamayı kendine bir görev bilmiştir. Bu yüzden Türkiye'nin bu konuda müstesna bir yeri vardır. Şüphesiz ki Türkiye ile Orta Asya Türk devletleri arasındaki kardeşlik bağlarını güçlendiren saç ayaklarından biri de "eğitim"dir. 1991 yılından itibaren bilimsel etkileşime verilen önem çerçevesinde Türkiye ile bölge ülkeleri arasında eğitim alanında bir dizi anlaşma yapılmıştır. Kardeş ülkelerle yapılan bu anlaşmalar, Türkiye'nin eğitim alanında bölgedeki etkinliğinin artmasına ve ilişkilerin gelişmesine elverişli bir ortam sağlamıştır. Türkiye'nin, kültürel diplomasinin önemli bir aracı haline dönüşen MEB tarafından Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da çeşitli düzeylerde açılan okullar bölgedeki etkileşime destek olduğu gibi gücünü de artırmıştır. Yüksek öğretim seviyesinde ise Orta Asya'da biri Kazakistan'da Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi diğeri de Kırgızistan'da Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi olmak üzere iki üniversite kurulmuştur. Bunlara ilaveten Azerbaycan Bilim ve Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Yüksek Öğretim Kurulu arasında Şubat 2024 tarihinde Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi'nin Bakü'de kurulmasına ilişkin mutabakat zaptı imzalanmış ve 2024-2025 akademik yılı itibarıyla Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi eğitim öğretime başlamıştır.

Eğitim, bir toplumu oluşturan en önemli olgulardan biri olarak bireyleri yetiştirme sanatıdır. Toplumun ve insanın geleceğine yapılan en önemli yatırım şekli olan eğitim ile insanlar; toplumsal yaşam şeklini ve bulundukları sosyal ve kültürel normları o toplum için ideal biçimde hazırlanan eğitim yoluyla öğrenirler. Bir insanın geleceği, aldığı eğitimin niteliği ile şekillendiği gibi insanların meydana getirdiği toplumun geleceği de yine insanlara verilen eğitimin niteliği ile şekillenir (Topçu, 2022:15).

Amaç ve Yöntem

Bu konuda çalışmamızın amacı Türkiye'nin bağımsızlık sonrası dönemde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik yürüttüğü eğitim faaliyetlerini inceleyip değerlendirerek konuya katkı sağlamaktır. Buna ilaveten Türk dünyasındaki sosyo-kültürel bütünleşmeyi sağlayacak temel dinamiklerden olan dil, din, ortak milliyet, tarih şuuru ve kimlik gibi kültürel değerlerin her birinin tarihsel gelişim

* Doç. Dr., Giresun Üniv. İ.İ.B. Fak. İşletme Böl., ihsan.cora@giresun.edu.tr, ORCİD No:0000-0002-5264-468X
** Doç. Dr., Trakya Üniv. İlahiyat Fak. Felsefe ve Din Bil. Böl., aeminyusufoğlu@trakya.edu.tr, ORCİD No: 0000-0002-9308-8606
*** Prof. Dr., Giresun Üniv. Eğ. Fak. Mat. Fen Bil. B. hasan.huseyin.aksu@giresun.edu.tr, ORCİD No:0000-0002-4898-6476

süreçleriyle birlikte Türk dünyası içerisindeki sosyo-kültürel bütünleşmeye olan etkilerini ele alarak incelemek. Bunun için de söz konusu bu devletler ile Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim sistemlerini karşılaştırarak alana teorik katkı sağlamaktır.

Çalışma kapsamında yöntem olarak dokümantasyon tekniğine bağlı olarak konuyla ilgili literatür taraması ve incelemesi yapılmış ve betimleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda eğitim konusunun ve bu alanındaki etkileşimin ülkeler arasında iş birliğinin itici güçlerinden biri olduğu aynı zamanda kardeş halklar arasında da bağların kurulmasında köprü vazifesi üstlendiği görülmüştür. Bununla birlikte söz konusu dönem içinde Türkiye'nin kardeş ülkelerle birlikte kat ettikleri merhaleye rağmen geleceğe dönük bu ilişkilerin geliştirilmesi, derinleştirilmesi ve geliştirilmesi bir o kadar önem arz ettiği sonucuna varılmıştır.

Çalışmada yer alan ülkelerin eğitim sistemleri; eğitimin kurumlarının kamuoyu ile paylaştığı resmi bilgi, rapor, belge, mevzuat ve istatistikler incelenerek literatür taraması yapılmıştır.

Bulgular

Yapılan literatür taraması ve incelemesinde görülmüştür ki Sovyetler Birliği yaklaşık yüz yıldır Orta Asya Türk Cumhuriyetleri olarak isimlendirdiğimiz Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Azerbaycan'da bir asimilasyon (eritme) siyaseti ile Türk toplumlarını Sovyetleştirmeye çalışmıştır. Bunun için tehcir etmek, yurdundan uzaklaştırmak, aralarına yabancı muhacirler yerleştirmek vb. elinden gelen her şeyi yapmıştır (Zaim, 1993:10). Bu amaçla Türk boylarını gruplara bölerek her birinin dilini birbirinden farklılaştırmak ayrı diller türeterek dil birliğini bozup Türk boylarını birbirleriyle anlaşamaz hale getirmeye çalışmıştır. En başta alfabelerini değiştirmiştir. Yıllardır kullandıkları alfabelerini değiştirerek onları Latin alfabesi kullanmaya zorlamıştır. Bunun için yaklaşık on yıllık bir deneme sürecinden sonra Türk milletini kendi kültür kaynaklarını okuyamaz duruma getirmişlerdir. 1928'lerden sonra Türkiye'de de Latin alfabesi kullanılmaya başlanınca bu benzerlikten ortaya çıkan kültür birlikteliği önlemek için tekrar zorla Kiril alfabesine geçiş yapmışlardır. Milyonlarca insan tekrar yeniden cahil durumuna düşürülmüşlerdir. Öyle ki Ermeniler ve Gürcüler kendi alfabelerini kullanırken sadece Türk boyları Kiril alfabesine geçmeye zorlanmışlardır.

Bunun yanı sıra dini ve temelde İslamiyet'i yasaklayarak Türk boylarını bütünüyle örf, adet ve inançlarıyla birlikte kültürel köklerinden koparmaya çalışmışlardır. Ama bütün bu baskılara rağmen Türklerin imamını ve inancını yok edememişlerdir. Onların bu İslam inançları kül altında kalmış ateş gibi olmuş ama hiçbir zaman kaybolmamıştır. Bir asırlık bir baskıdan sonra kül karıştırılınca altından ateş yeniden ortaya çıkmıştır. Şimdi bize düşen kül altından yeniden ortaya çıkan bu ateşi büyütmektir (Zaim, 1993:10).

Yesevizade mahlasıyla kitaplar yazan M. Alparslan Yasa "Milletimize Reva Görülen Kültür Jenosidi" adlı altı yüz sayfalık kitabında bu kültür jenosidini uzun uzun örneklerle anlattıktan sonra "Yasaklanan Milli Musikimiz" başlığı altına özetle şunları yazmaktadır:

"Milli kültürün en mühim unsurlarından birisinin de Türk musikisi konusudur. Dil gibi musikide de bir milletin dünya görüşü, tarihi, hayat tarzı, zevkleri, beğenileri tezahür eder. Diğer kültür unsurları gibi musiki de bütün tarihi varlığı ile top yekûn bir milletin eseri olduğu gibi onun fertlerini yoğurup onlara aynı millete aidiyet duygusu kazandırır. Böyle olmasına karşılık 1930'larda uygulama şöyledir: Türk kültürünün her unsuru gibi musikisi de kendisine yabancı bir musiki olarak takdim edilmektedir. Güya Türk musikisi, Bizans'tan, Farslar' dan, Araplar' dan devşirilmiş imiş!.. Bu nedenle o dönemin Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ile görüşmüş ve onun da aldığı sert ve keskin kararlarla radyoda alaturka musikinin yayınlanması yasaklanmıştır" (Yasa, 2014:313-316).

Yaklaşık bir asra varan bir zamandan beri yirmi altı yahut otuz boydan oluşan Türk boylarının dilleri birbirinden ayrılmış Rusça dışında ortak bir dilleri kalmamıştır. Bu nedenle yapılacak iş, bu konuya bir ömür vermiş olan ve hayatı boyunca Türk boyları arasında dil birliğini oluşturmak için çalışan merhum İsmail Gaspıralı'nın bıraktığı yerden işe başlamak, "dilde, işte ve fikirde birliği" sağlanmaktır (Zaim, 1993:11). Türk dünyasını bütünleştirici bir unsur olan "dil birliği" konusu Kaşgarlı Mahmut'un "Divanu Lugati't-Türk adlı meşhur eserine kadar uzanır. Tabi ki alfabe birliği sorunu dil ve yazı birliği sorununun anahtarıdır.

İşte bu nedenlerden dolayı yapılacak iş, yaklaşık yüz yıldır uygulanan bu süreci tersine çevirmek ve bunu sistemli ve şuurlu bir şekilde uygulamaktır. Dünya ile temasa geçerek kurslar, okullar ve kültür merkezleri açmak suretiyle süratle işe bir yerden hızlı bir şekilde başlamak ve böylece Türk milletleri aralarında yazı ve dil birliğini sağlanmalıdır. Çünkü en önemli problem budur. "Millet" kelimesinin sözlükteki karşılığı şudur: Genellikle aynı topraklar üzerinde yaşayan, aynı soydan gelen ve aralarında dil, din, tarih, sanat, töre, dünya görüşü ve ülkü birliği bulunan insanlar topluluğudur (Ayverdi, 2011:824). Orta Aysa coğrafyasında yaşayan bu Türk boylarının kurdukları devletlerin adları Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Azerbaycan gibi isimlerle anılsalar bile hepsi aynı kökten beslenen bir ağacın dalları gibidirler.

Çünkü bir insanın hayatında çocukluktan ölümüne kadar teneffüs ettiği hava gibi her anına karışan dil, hayatın kendisi kadar canlı ve girift bir konudur. Çünkü çocuk, daha doğmadan önce ana karnında çevresinde konuşulanları işitir. Şuuru henüz aydınlığa kavuşmamıştır ama kulağı duyar. Doğduktan sonra da ana, baba kardeş, komşu, dost onun etrafında bir dil ağı örer. Çocuğun taze dimağı onları kaydeder. Çocuk önce bu kelime ve cümleler yığının ne manaya geldiğini bilmez, fakat onlardan hoşuna gidenleri bir musiki parçası gibi tekrarlar. Ancak daha sonra onların belli şeylerle ilgili olduğunu fark eder. Sonra çocuk sokakta, okulda, radyoda, televizyonda, okulda, binlerce kelime, cümle ve deyimle karşılaşır. İşte bunlar onun kültür hazinesini teşkil eder (Kaplan, 1999:145).

Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı bünyesinde "Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Dairesi" kurulmuştur. Bu kuruluşun bünyesinde aşağıdaki şube müdürlükleri bulunmaktadır (Açık, 1995:26-27):

*Program Şube Müdürlüğü

*Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Şube Müdürlüğü

*Türk Kültürü Şube Müdürlüğü

*Öğretmen ve Öğrenci Şube Müdürlüğü

*Denklik ve Öğrenim Belgelerini Değerlendirme Şube Müdürlüğü

XX. yüzyılın sonunda meydana gelen dünya olaylarının en önemlisi hiç şüphesiz ki SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını elde eden yeni Türk Cumhuriyetleri'nin ortaya çıkmasıdır (Açık, 1995: 26). Bu ülkeler, 200 milyonun üzerindeki nüfusu ve 4 milyon km²'yi aşan yüzölçümleri ile geniş bir alana yayılmışlar ve başta petrol, doğal gaz ve altın olmak üzere zengin maden yataklarına da sahip olmaları nedeniyle de önemli bir güç oluşturmaktadırlar. Bu gücü stratejik yönetmemiz lazımdır.

Türk Cumhuriyetlerinde her ülken eğitiminin genel amaçlarını tanımlanmıştır. Bunlardan mesela Azerbaycan'da eğitimin genel amaçları Azerbaycan eğitim kanunda şu şekilde tanımlanmıştır (ACEP, 2009), (Topçu, 2022:75):

*Azerbaycan Devleti'ne karşı sorumluluklarını anlayan; demokrasi, insan hak ve özgürlüklerinin ulusal gelenek ve ilkelerine saygılı vatanseverlik ve Azerbaycanlılık fikirlerine bağlı bağımsız ve yaratıcı düşünen vatandaşlar ve bireyler yetiştirmek.

*Ulusal, manevi ve evrensel değerleri koruyan ve geliştiren geniş bir bakış açısına sahip, girişim ve yenilikleri değerlendirebilen teorik ve pratik bilgi birikimine sahip çağdaş görüşlü rekabetçi uzmanlar yetiştirmek.

*Sistemli bilgi, beceri ve alışkanlıkların kazanılmasını ve sürekli mesleki gelişimi sağlamak, öğrencileri sosyal yaşamı üretken çalışmaya hazırlamak.

Azerbaycan Cumhuriyeti SSCB'den ayrıldıktan sonra eğitim- öğretim mevzuatı değiştirilmiş ancak eğitim sisteminin yapısında ve içeriğinde değişiklik pek mümkün olmamıştır. Bu eğitim mevzuatı 2009'a kadar uygulamada kalmıştır. 2009'da onaylanan eğitim kanununda birçok değişiklikler yapılmış ve diğer tüm hukuki belgeler bu temel kanuna dayandırılmıştır. Bu kanuna göre Azerbaycan'da eğitim; laik ve süreklilik esasına dayanmakta ve vatandaşlar devlet ve toplumun öncelikli önem verdiği bir alan olarak tanımlanmaktadır. Eğitim konusunda belirtilen eğitim ilkeleri hümanistlik, demokratiklik, beraberlik, millilik, laiklik, niteliklilik, verimlilik, süreklilik, katılımcılık, liberalleşme ve entegrasyon olarak ifade edilmektedir (Topçu, 2022:83). Diğer Türk Cumhuriyetlerinde de durum buna benzerdir.

Sosyo-kültürel bağlar; devletler arası ilişkilerin kurulmasında ve kalıcı dostluklar temin etmek hususunda etkili dış politika araçları olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin Orta Asya siyaseti ve Türk dünyası açılımı bakımından sosyo-kültürel bağların önemli bir yerde olduğunu ifade etmek gerekir. Zira bu bağlar Türkiye'yi Orta Asya'da avantajlı bir konuma taşımakta olup bölgedeki etkinliğinin artmasına ve ilişkilerinin gelişmesine elverişli bir ortam sunmaktadır. Sosyo-kültürel ilişkileri güçlendiren araçlardan ilki şüphesiz ki 1992 yılında kurulan (TİKA) Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı'dır (Şeyban, 2022:43-48). Bağımsızlığın ilk günlerinden günümüze kadar Türkiye kardeş ülkelere yönelik kültürel bağlarını ve eğitim iş birliğini TİKA'nın yanı sıra, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Türkçe Öğretim Merkezi gibi kuruluşlar aracılığıyla da yürütmeye devam etmektedir. Bu kurumlar Türk dünyasına yönelik çok sayıda projeyi hayata geçirmekte, ortak değerlerin korunmasına ve gönül bağlarının kurulmasına vesile olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, Türk cumhuriyetleriyle iş birliği konusunda Türk Devletleriyle ilgili sosyal kültürel ve iktisadi faaliyetleri koordine etmek ve bu hususta yardımcı olmak üzere TİKA tüzel kişiliğe ve özerk bütçeye sahip olup dış işleri Bakanlığına karşı sorumludur. Başta Türk Cumhuriyetleri ve komşu ülkeler ile güçlü iş birlikleri tesis etmek amacıyla kurulan TİKA, Türkiye'nin istikrarlı büyümesi ve uluslararası alanda artan etkisi neticesinde bu gün beş kıtada faaliyetlerini sürdürmektedir. Küresel bir kalkınma iş birliği teşkilatı olan TİKA, Balkanlardan Orta Asya'ya Latin Amerika'dan Afrika'ya ve Güney Asya'ya kadar birçok bölgede bir insanın anne karnından başlayarak hayatı boyunca faydalanacağı bütün alanları kapsayacak çeşitlilikte projeler hayata geçirmektedir. Başta eğitim ve sağlık olmak üzere üretim, tarım ve hayvancılık, sosyal ve idari alt yapıların güçlendirilmesi, istihdam, temiz suya erişim ve kültürel hayata katkı gibi pek çok alanda 170'ten fazla ülkeye ulaşan TİKA, 30 binden fazla proje ve faaliyet hayata geçirmiştir. TİKA, Türkiye'nin bütün kamu kuruluşlarının, üniversitelerin, yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının tecrübelerini yurt dışına aktarırken faaliyet gösterdiği coğrafyalardaki kuruluşların hem kurumsal alt yapılarının geliştirilmesine hem de insan kaynağının yetkinliklerinin artırılmasını sağlamaktadır (www.tika.gov. tr/ faaliyetlerimiz).

Bundan başka kar amaçsız bir kuruluş olarak "Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı"nın çalışmalarını da zikretmeden geçmemek lazımdır. Söz konusu bu vakıf da Turan Yazgan'ın başkanlığında bu konuda önemli çalışmalar yapmıştır. Mesela bu ülkelerde sosyal talep özellikle İngilizce eğitime doğrudur. Çünkü özellikle komünizmin oluşturduğu zengin ve güçlü "yeni sınıf" bu tarz eğitimi tercih etmektedir. Bu talebe "Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı" boyun eğmemiş, Türk dünyasının sömürülen, soyulan, horlanan ve fakir bırakılmış toplumlar olmasının sebebinin maksatlı bölmelerde aramış

ve onları tekrar birleştirecek bir tek alfabenin, bir tek yazı dilinin oluşturulmasını en büyük ihtiyaç kabul etmiş ve bu ihtiyacı bütün gücüyle karşılamaya çalışmıştır (Yazgan, 2011).

Genelde gelişmekte olan ülkeler Batı'daki modellerden faydalanarak kendi yüksek öğrenim kurumlarını tesis ederler. Farklı değer yargıları, hayat felsefeleri ve inanç sistemleri olan toplumlar için bu durum ilerde içtimaı huzursuzluklara sebep olabilir (Ateşin,1993:121). Günümüzde moda olan bir teamülde yüksek öğrenimi yabancı bir dilde(genellikle İngilizce) sürdürmek eğilimidir. Gençlerimiz zaten bir dil ve alfabe devriminin acımasızca tatbikatı sonucu gerek kendi ülkeleri içerisinde gerekse diğer Türk ülkeleri arasında irtibat ve ifade zorlukları ile karşı karşıya bırakılmış oldukları bir yana faydası hususunda ne kadar örnek verilirse verilsin gençlere bir Avrupa dilini bütün ifade zenginliği ile öğretebilmek başlı başına bir zaman ve kaynak israfıdır. Bu israfa dayanacak mali imkânı olan Türk ülkeleri olsa bile herhalde Türk dilinin ilmi bir dil olarak tekâmülünü de mesuliyetleri arasında görmeleri gerekir (Ateşin,1993:122). Üniversitelerde yabancı dilde eğitim konusuna şiddetle karşı çıkarak benzer şeyler söyleyenlerden biri de Oktay Sinanoğlu'dur. Sinanoğlu bu konuda şöyle demektedir:

Yabancı dilde eğitim yapan bir okulda çocuk aynı anda zaten zor olan fiziği mi öğrensin, Türkçeyi mi? İkisini de öğrenemez; Sadece ezberci olur. Kendi dilinde düşünemeyen, her an dolaylı da olsa kendi dil ve kültürünün değersiz olduğu kendisine telkin edilen çocukta kimlik, benlik, haysiyet duyguları nasıl gelişebilir? (Sinanoğlu, 2002:14).

Bilim ve teknikle uğraşacak kişilerin teknik yazıları okuyacak kadar bir veya birkaç yabancı dil bilmeleri yararlıdır. Okullarımızda yabancı dillerin kolay öğretilemediği bir gerçektir. Ancak bunun çözümü yoğun yaz kurslarında, çağdaş, görsel, işitsel dil öğretimi yöntemlerinde aranmalıydı. Bu gün ABD gibi dış ülkelerde Çince gibi zor bir dil bile birkaç aylık yoğun kurslarda öğretilebiliyor. Ülkemizde bu yöntemler yerine 1953'ten sonra Türk parasıyla eğitim dili bir araç olmaktan çıkarak amaç haline gelmeye başladı. Oysaki anayasaya göre resmi dil Türkçe' dir. Tayland'ın eğitim dili Tay, Porto Riko'nun eğitim dili İspanyolcadır. Eğitim dilinin yabancı dil oluşuna ancak diplomat çocuklarının gittiği özel okullarda rastlanır. Çünkü hem yabancı dili, hem matematik, fizik gibi zaten çoğu öğrenciye zor gelen konuyu aynı anda aynı ders içinde öğrenmek şeklinde bilimsel bir yöntem olamaz. Öğrenci çapraşık bir matematik probleminin inceliklerini mi anlamaya çalışsın, yabancı kelimenin ne demek olduğunu mu; yoksa dil bilgisi kuralını mı hatırlamaya çalışsın? (Sinanoğlu, 2002:77-78).

Sonuçta böyle bir eğitim düzeninde ne yabacı dil, ne de fen iyi öğretilmekte, ezberciliğe kaçılmaktadır. Bu arada Türkçe' de feda edilmektedir. Bir öğrenci fen konularını en açık, en seçik, kendi ana dilinde öğrenebilir. Ondan sonrada yabancı dili okuyabilecek terimlerini anlayabilecek kadar öğrenmekte bir zorluk yoktur. Amaç bilim ve tekniği, bir meslek dalını, çeşitli bilgileri edinmek, yapıcı, yaratıcı, çözüm getirici şekilde düşünebilmektir. Bir veya birkaç yabancı dil öğrenilebilir. Böylece iyi bir araç sağlanmış olur. Amaç bir yabancı dili kendi ana dilinden daha iyi bilmek değildir (Sinanoğlu, 2002:79).

Sonuç ve Değerlendirme

21. yüzyılda dünya bir taraftan küreselleşirken bir taraftan da yeniden kutuplaşmalara sahne olmaktadır. Bu nedenle de Türk dünyasının bu küreselleşme ve kutuplaşmalar karşısında ortak bir strateji takip etmesi gerekir. Bu stratejinin temelinde bin yıldır aynı kültürel değerlere sahip olmak vardır. Çünkü kültür kısa vadeli değil uzun uzun vadeli bir bütünleşmenin çimentosudur. 20. yüzyılın sonunda dünyada meydana gelen olayların en önemlisi SSCB'nin dağılma sürecine girmesinden sonra bağımsızlığını elde eden Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu olay bir milattır. Konunun bu öneminden dolayı bazı yazarlar olayı Türklerin Ergenekon' dan yeniden çıkışına benzetmektedirler (Fidan, 2004:96).

Türkiye Cumhuriyeti ile tarih, kültür ve soy birliği içerinde olan Orta Asya Türk Devletleri'nin uyguladığı eğitim sistemleri büyük ölçüde birbirlerine benzemektedir. Söz konusu bu ülkelerde de eğitimin temel amacı bizimkine benzer; ülkenin ahlakı değerlerine ve tarihine bağlı dünya normlarında bilgi sahibi insan yetiştirmektir şeklinde tarif edilmiştir. Okul öncesi eğitimden zorunlu eğitim süresine, haftalık ders saatlerine, derslerin ad ve müfredatlarına ve bu derslerin verildiği sınıflara kadar olabildiğince benzerliğe gitmek gerekir. Mesela zorunlu eğitim Türkiye'de 4+4+4 =12 yıl iken Kazakistan' da 4+(4+3)= 11 yıldır (Çeltikçi, Sembı, 2016:838). Tabi ki müfredatta da bu durumun ortaya çıkardığı küçük farklılıklar söz konusu olmaktadır.

Ancak bir asırlık bir süre asimilasyona tabii tutulan yaklaşık 30 Türk boyunun oluşturduğu devletlerde bunu kısa sürede uygulamak kolay değildir. Bu zaman alacak bir iştir. Ayrıca söz konusu bu kültür birliğini sağlama konusunda başta Manas ve Oğuz Kaan olmak üzere Alp Er Tunga ve Ergenekon gibi eski Türk destanlarından da önemli ölçüde faydalanılabilir. Bu destanlarda elimizin altında çok önemli bir kaynaktır.

Dilde, fikirde, işte birliği sağlamak için önce Türk Cumhuriyetleri'nde eğitim sistemlerini aşağıdaki başlıklar altında birbirlerine benzetmeye çalışmak gerekir. *Eğitimin göstergeleri. *Ülkenin eğitim modeli. *Eğitim sistemlerinde yaşanan reformlar, kırılmalar, gerekçeler ve süreç. *Okul sistemlerinin yapısı. *Okul türleri basamakları ve süreleri. *Kademeler arası geçiş. * Sınıf geçme, ders geçme sistemleri ve mezuniyet. *Sınıf tekrarı. *Devam/ devamsızlık. *Okul türlerine göre haftalık ders çizelgeleri. *Önleme, müdahale telafi programları. *Belgelendirme. *Dijital programlar ve kaynaklar. *Geleceğe yönelik ülkede uygulanması düşünülen ve planlanan önemli çalışmalar.

Bu çalışma Türk Cumhuriyetlerindeki ülkelerin eğitim sistemlerinin karşılaştırmasını yapmak bu konuda eğitim politikaları geliştirmek isteyenlere eğitim alanındaki uygulamaların farklı ülkelerde nasıl olduğu hususunda bilgi vermesi ve alternatif yaklaşımlar ve sonuçları hakkında değerlendirmeler yapma imkânı tanıması açısından önemlidir.

KAYNAKLAR

Açık, Fatma., (1995), Özbekistan'dan Eğitim Amacıyla Türkiye'ye Gelen Öğrencilerin Dil-Kültür-Uyum Problemleri ve Çözüm teklifleri, Yük. Lis. Tezi, Gazi Üniv. Sos. Bil. Ens. Türkçe'nin Eğitimi ve Öğretimi A.B.D., Ankara.

Ateşin, H. Mehmet, (1993), Yüksek Eğitim Kurumlarının, Yapılarına İlişkin Farklı Bir Fikri Yaklaşım, Türk Devletleri Arasındaki 2. İlmi İş Birliği Konferansı Bildiriler Kitabı, İstanbul.

Ayverdi, İ., (2011), Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı, İstanbul.

Çeltikçi, O., Sembı, N. (2016), Türkiye ve Kazakistan Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırılması, Akademik Bakış Dergisi, Sayı:58, Kasım- Aralık 2016, Sh.838-954.

Fidan, S., (2004), Türk Dünyasında Sosyo-Kültürel Bütünleşme, Yüksek Lis. Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. Sosyoloji ABD., Kırıkkale.

Kaplan, M.,(1999). Kültür ve Dil, 12. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul.

Yasa, Ş. Alparslan, (2014), Milletimize Reva Görülen Kültür Jenosidi, Hitabevi Yay., Ankara.

Şeyban, S., (2022), Türkiye'nin Orta Asya Devletleri'ne Yönelik Politikaları: İki Taraflı ve Çok Taraflı İlişkilerde Dönüşüm İş birliği, Yük. Lis. Tezi, Karabük Üniv. Lisansüstü Eğitim Ens.

Sinanoğlu, O., (2002),Bir New-York Rüyası, "Bye- Bye" Türkçe, Otopsi Yayınları, İstanbul.

Topçu. H. İbrahim, Ed., Heyet (2022), Dünyada ve Türkiye'deki Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırılması, MEB Yayını.

Yazgan, T. (2011), Türkiye'nin Türk Dünyasındaki Eğitim Öğretim Faaliyetleri, İstanbul Journal of Sociological Studies, August 2011.

Zaim, S., (1993), Türk Cumhuriyetlerinin Yeniden Yapılanması, Türk Devletleri Arasında 2. İlmi İş birliği Konferansı Tebliğler Kitabı, İstanbul.

www.tika.gov.tr/faaliyetlerimiz/ (Erişim: 25.03.2025).

MACARİSTAN'DA TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARININ GÜNCEL DURUMU VE TÜRK TARİHİNİN YAZIMINDA TÜRK-MACAR İŞ BİRLİĞİ OLANAKLARI

Yusuf Ziya KARAASLAN*

Macarların bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarihsel kökenlerini arayış çabaları onlara Türklerle aralarındaki ortaklıkları tanıma ve Türkoloji alanında pek çok mütehassıs yetiştirme olanağı yaratmıştır. En basit anlamıyla Türk topluklarını dil, tarih, edebiyat, etnografya ve kültür gibi alanlar özelinde bilimsel yöntemlerle incelemeye hasredilmiş disiplini ifade eden Türkoloji'nin, bu alanda eserler telif eden Macar araştırmacılarının katkılarıyla bugünlere geldiğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Bazı Macar Türkologların nitelik bakımından yüksek seviyeli tarih ve kültür tarihi çalışmalarına imza atmış olmaları, onları Türkoloji'nin tarih sahasında evvel emirde anmamıza vesile olmaktadır. Macar Türkoloji'sinin tarihçilik alanındaki isimlerinin günümüzdeki çalışmalarına dair genel bir bakışla Macaristan'daki Türk tarihi araştırmalarının güncel durumunu ortaya koymayı hedefleyen bu çalışma, aynı zamanda Türk ve Macar tarihçileri arasında Türk tarihinin yazımına yenilikler getirebilecek ortak tarih araştırmalarının yapılması konusunda muhtemel iş birliklerini de sorgulama amacı taşımaktadır. Bununla birlikte Macar tarihçilerin son zamanlarda meydana getirdikleri Türk tarihi araştırmalarının neler olduğunun yanı sıra Türk tarihini yazımında Türk ve Macar tarihçilerinin hangi iş birliği olanaklarına sahip oldukları ya da olabilecekleri ve bu iki tarihçi grubu arasındaki ortaklıkların nasıl geliştirilebileceği müstakil olarak tetkik edilmesi gereken sorular olarak karşımızda durmaktadır.

İşte bu sorularla yola çıkan bu araştırma kapsamında geçmişten günümüze kadar Macaristan'da Türkoloji'nin kuruluşu ve gelişimine kısa bir bakışla Türk tarihi hakkında ilmî çalışmalar yapan ünlü Macar tarihçilere ve eserlerine değindikten sonra Türk tarihi araştırmalarının Macaristan'daki güncel vaziyetini ele alınmakta ve son olarak Türk tarihinin yazımı konusunda Türk ve Macar tarihçiler arasındaki ilişkilerin nasıl geliştirilebileceği ve iki tarihçi grubunun gelecekte müştereken yapabilecekleri araştırmaların hangi vesilelerle sağlanabileceği hususunda fikirler ortaya konulmaktadır. Özellikle İslâm öncesi Türk bozkır tarihi, Doğu Avrupa Türk tarihi ve Osmanlı tarihi konusunda bilimsel çalışmalar yapmakta olan Macar tarihçiler, akademik kadroları üçüncü taraf ülkelerden birine dâhil bir üniversitede bulunanlar dahil olmak üzere -tarihçilik formasyonunu Macar Türkoloji'si bünyesinde eğitim alarak edinmeleri dolayısıyla- bu çalışmanın sınırları içinde değerlendirilmiştir.

Türkoloji alanındaki akademik çalışmaların bir disiplin olarak kurumsallaşması ancak 19. yüzyılda mümkün olmuştur. Türkoloji'nin profesyonel olarak ortaya çıktığı XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Macaristan'da Türklerle ilgili yayınlar Osmanlı tarihi, dili, edebiyatı ve kültürüne ilişkin bazı öncü çalışmalarla sınırlı kalmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yzkaraaslan@uludag.edu.tr

Türkoloji kürsüsü Macaristan'da 1870 yılında Armin Vámbéry (1832-1913) tarafından kurulmuştur. Meşhur müsteşrik Joseph von Hammer-Purgstall ile tanışmasının ardından çalışmalarını yoğun şekilde Türk diline yönlendiren Vámbéry, Macar Bilimler Akademisi'nin maddi desteğiyle İstanbul'a giderek bir süre Rifat Paşa'nın evinde tarih, dil ve coğrafya hocalığı yapmış, aynı kurumdan aldığı destek sayesinde 1863 yılında Raşid Efendi müstear ismiyle bir derviş kılığında Türkistan gezisine çıkmış ve bu gezide edindiği izlenimler Batı'da büyük yankı uyandırmıştır. Türkistan'a yaptığı seyahat ve orada geçirdiği yıllar, ona Türk kültürü hakkında derinlemesine bilgi edinme fırsatı sunmuştur. Vámbéry'nin Türk dilleri ve halkları üzerine yaptığı dilbilimsel çalışmalar, Macar akademik çevrelerinde büyük bir yankı uyandırmıştır (Akpınar, 2012).

1870 yılında kurulan Türkoloji kürsüsü bünyesinde yürütülen Türk dili dersleriyle Macaristan'da Türkçe öğretimi yeniden hayat bulmuştur. Vámbéry'nin çabalarının bir sonucu olarak Macar bilim dünyasında Türkoloji'ye ilgi artmış, onun katkıları bu alanda başka bilim insanlarının ortaya çıkışına vesile olmuştur. Bu dönemde Türk dili ve halkları üzerine yaptığı kapsamlı çalışmalarıyla tanınan ve Türkoloji alanındaki modern bilimsel temellerin atılmasına yardımcı olan Gyula Németh (1890-1976), Lajos Fekete (1891-1969) (Géza Dávid, 1995), László Rásonyi (1899-1984) (Çoban, 2007) ve Lajos Ligeti (Kahraman, 2003) (1904-1987) araştırmalarıyla öne çıkan kişilerdir. Kendisini XIII. yüzyılda Macaristan'a gelen Kuman-Kıpçak Türklerinden saydığından bazı yazılarında "Török Janos" (Türk Janos) veya "Johann Török" (Türk Johann) adını kullanmış olan Németh, Macar ve Türk topluluklarının dil ve tarihleri hakkında çok yönlü çalışmalarıyla Macar Türkoloji'sinin Vámbéry'den sonraki mümessili olmuştur (Yüce, 2006). Onun *A honfoglaló magyarság kialakulása* [*Fetihçi Macar halkının oluşumu*] (Németh, 1930), *Attila és Hunjai* [*Attila ve Hunlar*] (Németh, 1940; Németh, 1982), *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens* [*Bulgaristan'daki Türk lehçelerinin tasnifi üzerine*] (Németh, 1956), *Die Türken von Vidin: sprache, folklore, religion* [*Vidin Türkleri: dil, kültür ve inanç*] (Németh, 1965) gibi eserlerine ek olarak nitelikli bilimsel makaleleri, Türk tarihinin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Onun seçkin yazıları derlenerek 1990 yılında *Törökök és Magyarok* [*Türkler ve Macarlar*] (Németh, 1990) adıyla iki cilt hâlinde yayınlanmıştır. Türkiye'de bilhassa arşivciliğiyle tanınan Lajos Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn* [*Macaristan'da Türk itaati döneminin Osmanlı-Türk diplomasisine giriş*] (Fekete, 1926), *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy, 1606-1645* [*Palatine Nikolaus Esterházy arşivlerinden Türk yazıları*] (Fekete,1932), *A törökkori Vác egy XVI. századi összeírás alapján* [Türkiye'nin Vác'ı: Bir XVI. yüzyıl nüfus sayımı] (Fekete, 1942), *Az Esztergomi Szandzsák 1570. évi adóösszeírása* [*Estergon Sancağı'nın 1570 vergi sayımı*] (Fekete, 1943), *Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung: Beitrag zur türkischen Paläographie* [*Türk mali idaresinde siyakat yazısı: Türk paleografyasına katkı*] (Fekete, 1955), *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen), 1550-1580: Turkischer Text* [*Buda'daki (Ofen) Türk maliye ofislerinin hesap defterleri, 1550-1580: Türkçe metin*] -Gyula Kaldy-Nagy ile birlikte]-(Kaldy-Nagy-Fekete, 1962), *A Hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása* [*Hatvan Sancağı'nın 1550 yılı vergi sayımı*] (Fekete, 1968) gibi Macaristan'daki Osmanlı arşiv belgelerine dayanan Osmanlı diplomatikası alanındaki araştırmalarının yanı sıra Kanuni Sultan Süleyman'ın hayatı hakkındaki *Szülejmán Szultán* [*Sultan Süleyman*] (Fekete, 1967) başlıklı eseriyle Macar Osmanlı tarihi araştırmacıları arasında ayrı bir önemi haizdir.

László Rásonyi (1899-1984) ise Türkiye'de *Macar arkeolojisinde Hunlar, Avarlar, Macarlar* (Rásonyi, 1938), *Török adatok a magyar etymologiai szótárhoz* [*Macar etimolojik sözlüğü için Türkçe veriler*] (Rásonyi, 1941), *Dünya Tarihinde Türklük* (Rásonyi, 1942), *Başkurt ve Macar yurtlarında ortak coğrafi adlar üzerine* (Rásonyi, 1964), Türk özel adlarının kaynakları (Rásonyi, 1964), *Türklükte kadın adları* (Rásonyi, 1964), *Tarihte Türklük* (Rásonyi, 1971), *Hidak a Dunán: a régi török népek a Dunánál* [*Tuna Nehri üzerindeki köprüler: Tuna Nehri üzerindeki kadim Türk halkları*] (Rásonyi, 1981; Rásonyi,

1984), *Türk Devletinin Batıdaki vârisleri ve ilk müslüman Türkler* (Rásonyi, 1983), *Zu den Namen der ersten türkischen Herren von Jerusalem* [*Kudüs'ün ilk Türk hükümdarlarının isimleri hakkında*] (Rásonyi, 1961) ve *Doğu Avrupada Türklük* (Rásonyi, 2006) gibi eserlerle tanınan, önemli bir dil ve tarih araştırmacısıdır. Lajos Ligeti'nin Türk tarihine hasredilen önde gelen çalışmaları arasındaysa *Bilinmeyen iç Asya* (Ligeti, 1946) ve *Tarihte Türk yurtları* (Ligeti, 2008) bulunmaktadır.

Araştırmalarını daha çok erken Macar tarihi ve Türk tarihine hasreden Károly Czeglédy'nin (1914-1996) Türk tarihini aydınlatmak bakımından önem arz eden araştırmaları arasında *IV-IX. Századi népmozgalmak a steppén* [*IV-IX. yüzyılda bozkırda halk hareketleri*] (Czeglédy, 1954), *Nomád népek vándorlása napkelettől napnyugatig* [*Göçebe halkların gündoğumundan günbatımına göçü*] (Czeglédy, 1969; Czeglédy, 1998, Czeglédy, 1999), *Magyar őstörténeti tanulmányok* [*Macar Tarih Öncesi Çalışmaları*] (Czeglédy, 1985) gibi kitaplarının yanı sıra İtil Bulgarları, Hazarlar, Eftalitler, Uygurlar gibi devletler ve topluluklar hakkında çok sayıda ilmî makalesi bulunmaktadır. Çalışmalarını Osmanlı tarihine ve Macaristan'daki Osmanlı varlığına hasreden Gyula Káldy-Nagy'nin vurgulanması gereken çalışmaları arasında *Magyarországi török adóösszeírások* [*Macaristan'da Türk vergi sayımları*] (Káldy-Nagy, 1970), *Kanuni devri Budin tahrir defterleri: 1546-1562* (Káldy-Nagy, 1971) ve *A budai szandzsák 1546-1590. évi összeírásai* [*Budin Sancağı yıllık nüfus sayımları, 1546-1590*] (Káldy-Nagy, 1977) yer almaktadır.

Günümüzde Macar Türkoloji'si tarih alanında Eötvös Loránd ve Szeged Üniversitelerinde mevcut Türkoloji, Altayistik ve Tarih kürsülerinde araştırmalarda bulunmakta olan akademisyenlerin yanı sıra András Róna-Tas, Géza David, Pál Fodor, István Vásáry ve Gabor Agoston gibi ünlü Macar tarihçilerin çalışmalarıyla giderek daha belirgin hâle gelmiştir.

Szeged Üniversitesi Altay Çalışmaları Bölümü'nün kurucusu ve emekli öğretim üyesi András Róna-Tas, *A magyarsag korai törtenete* [*Macaristan'ın erken tarihi*] (Róna-Tas, 1995), *Language and history: contributions to comparative Altaistics* [*Dil ve tarih: Karşılaştırmalı Altayistik çalışmalarına katkılar*] (Róna-Tas, 1986) ve *Türkolojiye giriş: An introduction to Turkology* (Róna-Tas, 2013) başlıklı eserlerle ön plana çıkmaktadır. Diğer yandan Kuman-Kıpçaklar, Altın Orda Hanlığı ve Tatarlar üzerine çalışmalarıyla bilinen Eötvös Loránd Üniversitesi Türkoloji Bölümü öğretim üyesi István Vásáry, *Az Arany Horda* [*Altın Orda*] (Vásáry, 1986), *A régi belső-Ázsia története* [*Eski İç Asya'nın tarihi*] (Vásáry, 1993; Vásáry, 2007) ve *Cumans and Tatars: Oriental military in the pre-Ottoman Balkans, 1185-1365* [*Kumanlar ve Tatarlar: Osmanlı Öncesi Anadolu'da Doğulu Askerler (1185-1365)*] (Vásáry, 2005; Vasary, 2008) gibi önemli eserleri mevcuttur. Yine aynı bölümün emekli bir öğretim üyesi ve Türkiye'de oldukça tanınan bir Osmanlı tarihçisi olan Géza Dávid ise -Pál Fodor'la birlikte yayına hazırladığı- *Hungarian-Ottoman military and diplomatic relations in the age of Süleyman the magnificent* [*Kanuni Sultan Süleyman döneminde Macar-Osmanlı askerî ve diplomatik ilişkileri*] (*Kanuni Sultan*, 1994), *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: the military confines in the era of Ottoman conquest* [Orta Avrupa'da Osmanlılar, Macarlar ve Habsburglar: Osmanlı fetihleri çağında sınır boyları] (Dávid, 2000; Dávid, 2024) ve *Ransom slavery along the Ottoman borders: (early fifteenth, early eighteenth centuries)* [*Osmanlı sınırları boyunca fidye köleliği: On beşinci yüzyılın başından on sekizinci yüzyılın başına*] (*Ransom slavery*, 2007) gibi eserlerinin yanı sıra *Pasák és bégek uralma alatt: demográfiai és közigazgatás-történeti tanulmányok* [*Paşalar ve beyler yönetimi altında: Demografik ve idari tarih çalışmaları*] (Dávid, 2005) ve *A Simontornyai szandzsak a 16. Szazadban* [*16. yüzyılda Simontornya sancağı*] (Dávid, 1982; Dávid 1999) gibi çalışmalarıyla bilinmektedir. Çalışmalarını hâlihazırda söz konusu Türkoloji Bölümü'nde sürdüren araştırmacılardan biri olan Benedek Péri, *Az indiai timuridák és a török nyelv: A török írás- és szóbeliség a mogul-kori Indiában Hint* [*Timurlular ve Türk dili: Babür dönemi Hindistan'ında Türk yazımı ve sözlü edebiyatı*] (Péri, 2005) ve *The Persian dīvān of Yavuz Sulṭān Selīm: a critical edition* [Yavuz Sultan Selim'in Farsça divanı: edisyon kritik] (Péri, 2021)

gibi önemli çalışmalara imza atmışken aynı birim bünyesinde araştırmalarını sürdüren Nándor Erik Kovács ise *"Nehogy ismét panaszt kelljen tenniük!": a szultáni tanács jogorvoslati szerepének 17. századi változásai a sikájet defterik tükrében* [*"Bir daha şikâyet etmek zorunda kalmasınlar diye!": Şikâyet defteri ışığında Sultan Divanı'nın hukuki çözüm rolünde 17. yüzyılda yaşanan değişiklikler*] (Kovács, 2019) adlı, doktora tez çalışmasına dayanan kitabı yayınlamıştır.

Macaristan'da Osmanlı tarihi hakkındaki araştırmalarını sürdüren uzmanlardan biri olan Pál Fodor, *In quest of golden apple: Imperial ideology, politics, and military administration in the Ottoman Empire* [*Kızıl elmanın peşinde: Osmanlı İmparatorluğu'nda imparatorluk ideolojisi, siyaseti ve askeri yönetimi*] (Fodor, 2000; 2020), *a Szultan es az aranyalma: tanulmanyok az Oszman-Török törtenelemrol* [*Sultan ve Kızıl Elma: Osmanlı Türk Tarihi Üzerine Çalışmalar*] (Fodor, 2001), *The Business of state: Ottoman finance administration and ruling elites in transition (1580s-1615)* [*Devletin İşleri: Osmanlı mali yönetimi ve geçiş dönemindeki yönetici seçkinler (1580'lerden 1615'e)*] (Fodor, 2018), *The unbearable weight of empire the Ottomans in Central Europe - the failed attempt at universal monarchy (1390-1566)* [*İmparatorluk olmanın dayanılmaz ağırlığı: Orta Avrupa'da Osmanlılar -evrensel monarşiye yönelik başarısız girişim (1390-1566)*] (Fodor, 2015; 2016) gibi kapsamlı araştırmalarıyla öne çıkmaktadır.

Uzun yıllar Macaristan'da Macar ve Türk tarihi dersleri veren Gabor Agoston, araştırmalarını bir hayli zamandır Georgetown Üniversitesi'nde sürdürmekte olsa da Macar bir tarihçi olarak Osmanlı savaş tarihi alanındaki şöhreti açısından önem arz etmektedir. Agoston Türkiye'de *Guns for the sultan: military power and the weapons industry in the Ottoman Empire* [*Sultan için silahlar: Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî güç ve silah sanayii*] (Agoston, 2005; 2006), *Osmanlı'da strateji ve askeri güç* (Agoston, 2012), *Osmanlı'da savaş ve serhad* (Agoston, 2013), *Osmanlı'da ateşli silahlar ve askeri devrim tartışmaları* (Agoston, 2017), *The last Muslim conquest: the Ottoman Empire and its wars in Europe* [*Son müslüman fethi: Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'daki savaşları*] (Agoston, 2023; Agoston, 2024) gibi eserleriyle tanınmaktadır.

Szeged Üniversitesi Evrensel Orta Çağ Tarihi Bölümünde görev yapan Szilvia Kovács, *A kunok története a mongol hódításig* [*Moğol fethine kadar Kumanların tarihi*] (Kovács, 2014) ve *"Különösen angolokat, magyarokat és németeket kérünk...": pápák, ferencesek és az Arany Horda* [*"Özellikle İngilizleri, Macarları ve Almanları istiyoruz...": Papalar, fransiskenler ve Altın Orda*] (Kovács, 2020) gibi eserleri kaleme almış, önemli bir araştırmacıdır. Aynı bölümde görev yapan István Zimonyi ise *The origins of the Volga Bulghars* [*Volga Bulgarlarının kökenleri*] (Zimonyi, 1990), *Muszlim források a Honfoglalás előtti magyarokról: A Ğayhānī-hagyomány magyar fejezete* [*Fetih öncesi Macarlar hakkındaki müslüman kaynakları: Ceyhânî geleneğinin Macar bölümü*] (Zimonyi, 2005), *Középkori nomádok - korai magyarok* [*Ortaçağ göçebeleri - erken Macarlar*] (Zimonyi, 2012) ve *A magyarság korai történetének sarokpontjai: elméletek az újabb irodalom tükrében* [*Macarların erken tarihinin temel taşları: Güncel literatür ışığında teoriler*] (Zimonyi, 2014) başta olmak üzere pek çok araştırmasıyla ve Richárd Szántó Orta Çağ tarihi özelinde Türk tarihi, bilhassa Kuman-Kıpçaklar hakkındaki araştırmalarıyla öne çıkmaktadır.

Szeged Üniversitesi Altayistik Bölümü'nden Sándor Papp Türkiye'de daha çok *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen* [*Macaristan ve Transilvanya için Osmanlı hibe, onay ve antlaşma belgeleri*] (Papp, 2003), *Osmanlılar ve Macarlar: Bir diplomatik tarih* (Papp, 2023) başlıklı eserleriyle tanınmaktayken aynı bölümden Mária Ivanics, *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban* [*On beş yıl savaşında Kırım Hanlığı*] (Ivanics, 1994), *Das Buch der Dschingis-Legende: Däftär-i Čingiz-nāmä* [*Cengiz efsanesi kitabı: Defter-i Cengiznâme*] (*Das Buch der Dschingis-Legende*, 2002) ve başlıklı çalışmalarıyla ön planda iken Béla Kempf de Moğol tarihi üzerine yaptığı araştırmaları burada sürdürmektedir.

Yukarıda isimleri ve önde gelen çalışmalarına yer verilen uzman araştırmacıların haricinde Mónika F. Molnár *Az Oszmán és a Habsburg Birodalom közti határ kijelölése a karlócai békét követően (1699-1701)* [*Karlofça barışından sonra Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları arasındaki sınırın belirlenmesi (1699-1701)*] (Molnár, 2008), Anikó Schmidt "*A legjobb alkalom, mit a századok láttak*": *az Oszmán Birodalom a ciprusi hadjárat idején (1570-1573)* [*"Yüzyılların gördüğü en güzel zaman": Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs seferi sırasında (1570-1573)*] (Schmidt, 2017) ve Péter Kövecsi-Oláh, *Török-magyar diplomáciai kapcsolatok a két világháború között (1920-1945)* [*İki dünya savaşı arasında Türk-Macar diplomatik ilişkileri (1920-1945)*] (Kövecsi-Oláh, 2023) başlıklı çalışmaları ile son zamanlarda Macaristan'da yapılan Osmanlı tarihine yönelik lisansüstü tezleri bağlamında zikredilmesi gereken isimlerdendir. Burada ayrıca Gáspár Katkó'nun *Az Oszmán Birodalom és a Rzeczpospolita határán: Kantemir mirza felemelkedése és katonai pályafutásának első szakasza (1621-1629)* [*Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan-Litvanya Birliği sınırında: Mirza Kantemir'in yükselişi ve askeri kariyerinin ilk aşaması (1621-1629)*] (Katkó, 2015) başlıklı tezi ile *Tatárok a lengyel-oszmán határvidéken* [*Polonya-Osmanlı sınır bölgesinde Tatarlar*] (Katkó, 2021) başlıklı kitabını vurgulamak gerekmektedir.

Macaristan'da Türk tarihi üzerine son zamanlarda yapılan araştırmalar dikkatle incelendiğinde bunların geniş bir sahaya yayıldığı görülmektedir. Bu bakımdan Macaristan'da tarihçilerin son zamanlarda daha çok Osmanlı tarihine odaklandıkları fark edilmekle birlikte Orta Asya Türk tarihi, Karadeniz'in kuzeyindeki Türk kavim ve devletleri ve son olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihi gibi alanlarda da eserler vermişlerdir. Bu çalışmaların geniş bir kronolojiyi ve coğrafi alanı kapsamakta olması, Macar ve Türk tarihçiler arasındaki iş birliği zemininin potansiyeline işaret etmektedir.

Türk tarihinin yazımında Türk ve Macar tarihçilerin müştereken yapabilecekleri çalışmaları destekleyecek bazı ulusal kurumların varlığı göze çarpmaktadır. Söz gelimi Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve bünyesindeki Türk Tarih Kurumu (TTK), Türk İş birliği ve Koordinasyon Başkanlığı (TİKA) ve Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) gibi kurumlar Türk ve Macar tarihçilerin geliştirecekleri müşterek projelere maddi destek sağlayabilirler. Aynı zamanda Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) destekleri yüksek lisans ve doktora çalışmalarını sürdüren araştırmacıların çalışmaları bakımından önemli imkânlar sağlamaktadır. Bu bakımdan Macaristan'da Osmanlı hâkimiyeti dönemi, erken dönem Türk tarihi, Karadeniz'in kuzeyindeki Türk kavimleri ve devletleri tarihi ve tarih boyunca Türk-Macar ilişkileri gibi sahalarda çalışma yapan bu türden araştırmacılar açısından TÜBİTAK destekleri büyük önem kazanmaktadır. Yine Türk ve Macar tarihçiler arasında ortak yürütülebilecek bazı projeler TÜBİTAK projeleri ve destek programları ile hayata geçirilebilir.

Diğer yandan uluslararası bazda destekleri de ifade etmek gerekmektedir. Bilindiği gibi gençlerin mesleki ve kişisel gelişimlerini destekleme, eğitim-öğretim ve gençlik çalışmalarını çağdaş bir şekilde yürütme ve kurumları ortaklık kurmak için teşvik etme amacını haiz olarak oluşturulan Erasmus+ Programı ülkemizde yakın geçmişte olduğu gibi günümüzde de oldukça popüler durumdadır. Erasmus+ Programı marifetiyle Türkiye'deki tarih bölümlerinin Macaristan'daki Türk tarihiyle ilgili araştırmalar yapan akademisyenlerin bulunduğu enstitü ve bölümlerle anlaşmalar meydana getirerek bu kapsamdaki öğrenci hareketliliği marifetiyle lisans ve lisansüstü düzeyde öğrenci yetiştirmek ve personel ders verme hareketliliğinden istifade ederek Macar ve Türk profesyonel tarihçiler arasındaki diyaloğu artırmak mümkündür. Bu durum ileride Türk ve Macar tarih öğrencilerinin karşılıklı olarak dil, kültür, coğrafya ve tarih yazımı gibi hususiyetleri öğrenebilmelerini sağlayacağı gibi aynı zamanda akademisyenlerin ortak çalışma yapma imkânını da artıracaktır. Bu bağlamda Türk ve Macar tarihçiler tarafından ortaya konulabilecek projelerin Erasmus+ Programı kapsamında desteklenebilmesi de söz konusudur. Son olarak yakın zamanda faaliyete geçen Orhun Programı kapsamında Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin bazı üniversiteleri arasında öğrenci ve akademik personel değişimleri gerçekleştirilmektedir. Ülkemizden pek çok üniversiteyle birlikte Azerbaycan, Kazakistan,

Kırgızistan, Özbekistan ve Macaristan'dan bir kısım üniversiteler bu programa dâhil durumdadır. Türkiye'de daha çok üniversitenin bu programa üye olması yoluyla Türk ve Macar öğrenci ve akademisyenlerin birbirlerini tanıma ve ortak çalışmalar geliştirmelerine imkânı sağlanabilir.

Sonuç olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısından günümüze Macar Türkoloji'si ve buna bağlı olarak Macaristan'daki Türk tarihi araştırmalarının yoğunluğunun giderek arttığı görülmektedir. Tarihsel süreçte hem nitelik hem de nicelik açısından Türk tarihi çalışmaları konusunda Macar araştırmacıların kapsamlı eserler ortaya koydukları, bu bakımdan Türk tarihinin tetkikinde önemli vazifeler ifa ettiklerini vurgulamak gerekmektedir. Yakın geçmişten günümüze değin Osmanlı tarihi başta olmak üzere Türk tarihinin muhtelif sahalarında yenilikçi ve heyecan verici araştırmaların Macaristan'daki bazı üniversitelerin tarih bölümleri ile enstitüleri bünyesinde görev yapan akademisyenler ve onların yetiştirdikleri öğrenciler tarafından meydana getirildiği anlaşılmaktadır. Türk tarihinin yazımında Macar ve Türk tarihçilerin müştereken yapmaları muhtemel araştırmalara duyulan ihtiyaç ortadadır. Bu kapsamda her iki ülkeden oluşan araştırmacı grupları veya heyetler tarafından ortak projeler geliştirilmesi ve bu projelere ulusal ve uluslararası ölçekte destekler sağlanması, tarih bölümlerinin öğrenci değişim ve akademisyen ders verme hareketliliklerinden karşılıklı olarak yararlanması gibi seçenekler Türk tarihinin yazımında Türk-Macar iş birliği olanaklarını artıracaktır. Türk tarihi ve tarihçiliğinde yeni ve yenilikçi yaklaşımlar sunan projeler vazetmesi muhtemelen olan Türk-Macar ortaklıkları hususunda zihinlerde bazı fikirlerin oluşması ve gelecekte bunların icrasına dair çalışmaların yapılması, bu çalışmanın en mühim gayesini teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

Agoston, G. (2005). *Guns for the sultan: military power and the weapons industry in the Ottoman Empire*. Cambridge University Press; (2006). *Barut top ve tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücü ve silah sanayisi* (T. Akad, Çev.). Kitap Yay.

Agoston, G. (2012). *Osmanlı'da strateji ve askeri güç*. (M. F. Çalışır, Çev.). Timaş Yay.

Agoston, G. (2013). *Osmanlı'da savaş ve serhad*. (K. Şakul, Çev.). Timaş Yay.

Agoston, G. (2017). *Osmanlı'da ateşli silahlar ve askeri devrim* tartışmaları. (K. Şakul, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Agoston, G. (2021). *The Last Muslim Conquest: the Ottoman Empire and its wars in Europe*. Princeton University Press; (2024) *Avrupa'nın fethi: Osmanlı cihana nasıl hükmetti?*. (K. Şakul, Çev.). Kronik Kitap.

Akpınar, T. (2012). Vámbéry, Arminius. *DİA*., 42 içinde (501-502).

Czeglédy, K. (1954). *IV-IX. Századi Népmozgalmak a Steppén*. Akad. K.

Czeglédy, K. (1969). *Nomád népek vándorlása napkelettől napnyugatig*. Akad. K.; (1998), *Bozkır kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya göçleri*. (E. Çoban, Çev.) Özne Yay.; (1999), *Turan kavimlerinin Göç'ü*. (G. Karaağaç, Çev.). Turan Kültür Vakfı.

Czeglédy, K. (1985). *Magyar őstörténeti tanulmányok*. MTA Könyvtára.

Çoban, E. (2007). Rásonyi, László. *DİA*., 34 içinde (459-460).

Das Buch der Dschingis-Legende: Däftär-i Čingiz-nämä (2002). (Mária Ivanics, Yay. Haz.). University of Szeged Department of Altaic Studies,

Dávid, G. (1982). *A Simontornyai szandzsak a 16. Szazadban*, Akad. K.; (1999). *Osmanlı Macaristan'ında toplum, ekonomi ve yönetim 16. yüzyılda Simontornya Sancağı*. (H. Ortaç, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yay.

Dávid, G. (1995). Fekete, Lajos", *DİA*., 12 içinde (299-300).

Dávid, G. (2005). *Pasák és bégek uralma alatt: demográfiai és közigazgatás-történeti tanulmányok*. Akad. K.

Fekete, L. (1926). *Einführung in die Osmanisch-Türkische Diplomatik der Türkischen Botmässigkeit in Ungarn*. Königliche Ungarische Universitätsdruckerei.

Fekete, L. (1932). *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy*. Im Auftrage des Fürsten Paul Esterház.

Fekete, L. (1942). *A törökkori Vác egy XVI. századi összeírás alapján*. Magyar Tudományos Akadémia.

Fekete, L. (1943). *Az Esztergomi Szandzsák 1570. évi adóösszeírás*. Athenaeum.

Fekete, L. (1955). *Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*: Beitrag zur türkischen Paläographie. Akad. K.

Fekete, L. (1967). *Szülejmán Szultán*. Akad. K.

Fekete, L. (1968). *A Hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása*. Jász Múzeum.

Fodor, P. (2001). *a Szultan es az aranyalma: tanulmanyok az Oszman-Török történelemrol*. Balassi.

Fodor, P. (2015). *The unbearable weight of empire the Ottomans in Central Europe - the failed attempt at universal monarchy (1390-1566)*. Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2015; (2015). *İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı*, (Ö. Kolçak, Çev.). Yeditepe Yay.

Fodor P. (2018). *The Business of state: Ottoman finance administration and ruling elites in transition (1580s-1615)*. Klaus Schwarz Verlag.

Fodor P. (2000). *In quest of golden apple: imperial ideology, politics, and military administration in the Ottoman Empire*, Isis Press; (2020). *Kızıl Elma*. (Ö. Kolçak, Çev.). Yeditepe Yay.

Hungarian-Ottoman military and diplomatic relations in the age of Süleyman the magnificent (1994). (G. Dávid-P. Fodor, Ed.). Eötvös Loránd University

Ivanics M. (1994). *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban*. Akad. K.

Kahraman, K. (2003). Ligeti, Lajos. *DİA*., 27 içinde (188-189).

Káldy-Nagy, G. (1970). *Magyarországi török adóösszeírások*. Akad. K.

Káldy-Nagy, G. (1971). *Kanuni Devri Budin Tahrir Defterleri: 1546-1562*, A.Ü. DTCF Yay.

Káldy-Nagy, G. (1977). *A budai szandzsák 1546-1590. évi összeírásai*. Pest Megyei Levéltár.

Kaldy-Nagy, G.-Fekete, L. (1961). *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen), 1550-1580: Turkischer Text*. Akad. K.

Katkó, G. (2015). *Az Oszmán Birodalom és a Rzeczpospolita határán: Kantemir mirza felemelkedése és katonai pályafutásának első szakasza (1621-1629)*. Doktora Tezi, Eötvös Loránd Tudományegyetem.

Katkó, G. (2021). *Tatárok a lengyel-oszmán határvidéken*. Magyarságkutató Intézet.

Kovács, N. E. (2019). *Nehogy ismét panaszt kelljen tenniük!": a szultáni tanács jogorvoslati szerepének 17. századi változásai a sikájet defterik tükrében*. MTA BTK TTI.

Kovács, S. (2014). *A kunok története a mongol hódításig*. Balassi.

Kovács, S. (2020). *Különösen angolokat, magyarokat és németeket kérünk...": pápák, ferencesek és az Arany Horda*. Balassi.

Kövecsi-Oláh, P. (2023). *Török-magyar diplomáciai kapcsolatok a két világháború között (1920-1945)*. Doktora Tezi, Eötvös Loránd Tudományegyetem.

Ligeti, L. (2008). *Tarihte Türk Yurtları*, (S. Karatay-T. Andaç-N. Uğurlu, Çev.). Örgün Yay.

Ligeti, L. (1946). *Bilinmeyen İç Asya*, (S. Karatay, Çev.). A.Ü. DTCF Hungaroloji Enstitüsü.

Molnár, M. F. (2008). *Az Oszmán és a Habsburg Birodalom közti határ kijelölése a karlócai békét követően (1699-1701)*. Doktora Tezi, Eötvös Loránd Tudományegyetem.

Németh, G. (1930). *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Hornyánszky.

Németh, G. (1982). *Attila és Hunjai*, Magyar Szemle Társaság; *Attila ve Hunları*, (Ş. Baştav, Çev.) A.Ü. DTCF Yay.

Németh, G. (1956). *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*. Bulgarische Akademie der Wissenschaften.

Németh, G. (1965). *Die Türken von Vidin: sprache, folklore, religion*. Akad. K.

Németh, G. (1990). *Törökök és Magyarok*, I-II. (A. Róna-Tas, Yay. Haz.). MTA Könyvtára.

Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: the military confines in the era of Ottoman conquest (2000). (G. Dávid-Pál Fodor, Ed.). *Brill, Osmanlı fetihler çağında sınır boyları: Orta Avrupa'da Osmanlılar, Macarlar ve Habsburglar* (2024). (Ö. Kolçak, Çev.). Yeditepe Yay.

Papp, S. (2003). *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Papp, S. (2023). *Osmanlılar ve Macarlar: Bir Diplomatik Tarih*. VakıfBank Kültür Yay.

Péri, B. (2005). *Az indiai timuridák és a török nyelv: A török írás- és szóbeliség a mogul-kori Indiában Hint*. Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete.

Péri, B. (2021). *The Persian dīvān of Yavuz Sulṭān Selīm: a critical edition*. Eötvös Loránd Research Network Research Centre for the Humanities.

Ransom slavery along the Ottoman borders: (early fifteenth, early eighteenth centuries (2007), (G. Dávid-P. Fodor, Ed.). Brill.

Rásonyi, L. (1982). *Macar Arkeolojisinde Hunlar, Avarlar, Macarlar*, Ankara Halkevi.

Rásonyi, L. (1941). *Török adatok a magyar etymologiai szótárhoz*. Victor.

Rásonyi, L. (1942). *Dünya Tarihinde Türklük*. İdeal Matbaa.

Rásonyi, L. (1961). *Zu den Namen der ersten türkischen Herren von Jerusalem*. [yay.y]

Rásonyi, L. (1964a). *Başkurt ve Macar Yurtlarında Ortak Coğrafi Adlar Üzerine*. Türk Dil Kurumu Yay.

Rásonyi, L. (1964b). *Türk Özel Adlarının Kaynakları*. A.Ü. DTCF Yay.

Rásonyi, L. (1964c). *Türklükte Kadın Adları*. Türk Dil Kurumu Yay.

Rásonyi, L. (1971). *Tarihte Türklük*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Rásonyi, L. (1983). *Türk Devletinin Batıdaki Vârisleri ve İlk Müslüman Türkler*. TKAE Yay.

Rásonyi, L. (1984). *Hidak a Dunán: a régi török népek a Dunánál*. Magvető; *Tuna Köprüleri*, (H. Akın, Çev.), TKAE Yay.

Rásonyi, L. (2006). *Doğu Avrupada Türklük*. (Y. Gedikli, Yay. Haz.). Selenge Yay.

Róna-Tas, A. (1986). *Language and history: contributions to comparative Altaistics*. JATE.

Róna-Tas, A. (1995). *A magyarsag korai törtenete*. JATE.

Róna-Tas, A. (2013), *Türkolojiye Giriş: An introduction to Turkology*. (İ. Sarı, Çev.). Nobel Kitap.

Schmidt, A. (2017). "*A legjobb alkalom, mit a századok láttak": az Oszmán Birodalom a ciprusi hadjárat idején (1570-1573)*, Doktora Tezi, Eötvös Loránd Tudományegyetem.

Vásáry, I. (1986). *Az Arany Horda*. Kossuth.

Vásáry, I. (2003). *A Régi Belső-Ázsia Története*. Balassi; (2007). *Eski İç Asya'nın Tarihi*, (İ. Doğan, Çev.). Ötüken Neşriyat.

Vásáry, I. (2005). *Cumans and Tatars: Oriental Military in the pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*. Cambridge University Press; (2008). *Kumanlar ve Tatarlar: Osmanlı Öncesi Anadolu'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, (A. C. Akkoyunlu, Çev.). Yapı Kredi Yay.

Yüce, N. (2006). Németh, Gyula (Julius). *DİA*., 32 içinde (551-552).

Zimonyi I. (1990). *The origins of the Volga Bulghars*. Universitas Szegediensis de Attila József Nominatae.

Zimonyi I. (2005). *Muszlim források a Honfoglalás előtti magyarokról: A Ğayhānī-hagyomány magyar fejezete*. Balassi.

Zimonyi I. (2012). *Középkori nomádok - korai magyarok*. Balassi.

Zimonyi, I. (2014). *A magyarság korai történetének sarokpontjai: elméletek az újabb irodalom tükrében*. Balassi.

BATI AVRUPA'DAKİ TÜRK HALKLARI HAKKINDA BİLGİ VE AKADEMİK YAZILARDAKİ SÖYLEM TARZI

Saadet KARİMİ*

Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra kimlikleri hesaba katmadan siyasal olayları açıklamak zorlaştı. Yapılan çalışmalara bu açıdan bakıldığında Türkiye, Azerbaycan ve diğer Türk topluluklarında yaşanan büyük milli uyanış Avrupa'nın da dikkatinden kaçmamıştır. Araştırmamın amacı ve kapsamı, Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkilerine ilişkin güncel tartışmaların analizine katkıda bulunmaktır, özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin önünde potansiyel olarak engel teşkil edebilecek *kültürel ve kimliksel sorunları* özel olarak incelemek ve tespit etmektir. Makale, Türkiye[1], [2], [3], [4] ve AB ülkeler 'deki kültür ve kimliğin karşılaştırmalı bir analizini ve hem Türkiye, hem de AB'de yayınlanan siyasi metinlerin *eleştirel bir söylem analizini*[5] yaparak Türkiye ve AB arasındaki yanlış anlaşılmanın zorluklarını ve nedenlerini tanımlamayı amaçlamaktadır. Araştırmanın amacına uygun olarak İsveç medyasının Türkiye ve AB'ye ilişkin söylem biçimi akademik çalışmalar eşliğinde incelenmiştir. İsveç medyası, özellikle *Dagens Nyheter* (DN) ve *Svenska Dagbladet* (SvD) gazeteleri, 1999'dan bu yana Türkiye ve AB ile ilgili haberlerde Türk temasına odaklanıyor, Türk kimliğine yönelik tutumları inceliyor, ayrıca oryantal ve emperyalist bir düşünce yapılanmasının izlerinin olup olmadığı da araştırıldı. Yaklaşık 2.369 makale özetlendi ve analiz edildi. Türkiye, özellikle 1999 yılında Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmesinin ardından son yıllarda İsveç medyasında çokça tartışılıyor, özellikle 2005 yılında üyelik müzakerelerinin başlamasının ardından. Türkiye'nin kültürel açıdan Avrupa Birliği'ne ait olup olmadığı AB genelinde büyük tartışma konusu olurken, İsveç medyası da Türkiye'nin AB üyeliği konusundaki tartışmalara geniş yer verdi.

Haber metinleri makro bakış açısıyla incelendi, yani *tematik* ve *şematik yapısına* (başlık ve girişte neyin aktarıldığı, hangi aktörlerin yer aldığı ve neyi temsil ettikleri, gazetecinin onları nasıl anlattığı gibi gazetecilik kurallarıyla yönetilen bir anlatıyla ilgili) dikkat edildi[6]. Özellikle kelime seçimi ve bazı bilgilerin atlanması, ya da tam tersine bazı bilgilerin gereğinden fazla ve gereksiz verilmesi ilgi çekicidir.

Türkiye'nin bugün Avrupa Birliği olarak adlandırılan ortaklığa katılma niyetini ilk kez dile getirmesinin üzerinden 50 yılı aşkın bir süre geçti. 1999 yılında Türkiye resmen *tam üyeliğe aday* gösterildi.

* Göteborg Üniversitesi ve Borås Üniversitesi, İsveç Krallığı, Orcid ID:0000-0002-5296-3752

1 Foreign Minister Davutoğlu "EU membership has been our strategic goal for almost 50 years and will continue to be" / Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs (mfa.gov.tr)

2 Erdogan, Tayyip, Recep. »www.akparti.org.tr/english/haberler/ak-party-group-meetingjune-25-2013/50464« Justice and Development Party. 25. June 2013. http://www.akparti.org.tr/english/haberler/ak-party-group-meeting-june-25-2013/50464

3 Hürriyet Daily News. (15 10 2010). Bagis repeats Turkey's commitment on EU bid. Anatolia News Agency: bagis-repeats-turkey8217s-commitment-on-eu-bid-2010-10-15

4 Hürriyet Daily News. (03 11 2010). Bagis: EU could eliminate half its problem with Turkish accession. Anatolia News Agency: http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=bagis-turkey8217s-membership-in-favor-of-eu-2010-11-03

5 Berglez, Peter. (2000). "Kritisk diskursanalys". (Red.) Ekström, Mats & Larsson, Larsåke. *Metoder i kommunikationsvetenskap*. Studentlitteratur. Lund: 2000

6 Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London: Longman

O tarihten bu yana üyelik süreci yavaş ilerliyor, hatta tamamen durma noktasına geldi. Analiz sonuçlarıyla çalışmanın amacı bu hipotezin doğruluğunu araştırmaktır: *Avrupa Birliği'nin Türkiye'yi tam üye olarak kabul etmekteki tereddütü veya isteksizliği, yalnızca siyasal ve ekonomik gereklilikleri yerine getirememekten değil, aynı zamanda kültürel ve kimliksel farklılıklardan da kaynaklanmaktadır*. Türklere yönelik tutumu anlayabilmek ve toplumların farklılıklarına rağmen etkileşimini inceleyebilmek için şu sorulara dikkat etmek gerekiyor: *Avrupa kimliğini ne karakterize ediyor? Türk ulusal kimliğini karakterize eden nedir? Türk ulusal kimliğinin ifadesi AB'nin siyasi liderliğini hangi yollarla etkileyebilir? Toplumlardaki farklılıklar Türkiye'nin AB'ye katılımını nasıl etkileyebilir?*

Delanty (1996), Bauman (2004), Karlsson (2007), Balkir (2009), Heron (2011), Johansson-Nogués (2011) ve diğerleri de dahil olmak üzere çok sayıda bilim insanı, AB gibi geniş bir konuyu araştırmış ve Türkiye ile AB arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamaya çalışmışlardır. Sunulan çalışmanın odak noktası, Avrupa Komisyonu, Bakanlar Konseyi ve Avrupa Parlamentosu'nun, hem resmi argümanlara, hem AB'nin kendi açık genişleme kriterlerine hem de "gayri resmi kriterlere" dayanan çeşitli ulusal kimlik temelli argümanları nasıl kullandığıdır. "Biz" ve "Onlar" olarak, "Biz" ve "Onlar" arasındaki ikilikten kaynaklanan "Biz" ve "Onlar" arasındaki net ayrımları çizerek kimliğin nasıl inşa edildiğine odaklanmaktadır. Analiz *kimlikler, toplumlara ilişkin tutumlar* ve *toplumsal söylem* konularına fokuslanırken, Foucault'nun *iktidar*[7] ve *bilgi kuramı*[8], Said'in *oryantalizm kuramı*, Smith'in *etno-sembolizm* ve *inşacılık kuramları*[9],[10] üzerinden yapılıyor. Foucault[11], *iktidarın* bazı aktörler tarafından edilgen nesneler üzerinde uygulanan bir şey olmadığını, aksine onun çeşitli toplumsal pratiklere yayılması olduğunu düşünür. Dolayısıyla iktidar, iktidarı baskılayan bir mekanizma değil, üretken bir mekanizmadır. Aynı zamanda bilgiyi ve sosyal çevremizi yaratan da odur. Foucault'ya göre nesnel bilgi ya da hakikatler yoktur, yalnızca başkalarını tahakküm altına alan belirli *rejimlerin hakikatleri* ya da söylemleri vardır, yani Foucault egemen rejimleri temsil eden söylemlerin ötesine geçmenin bir yolu olmadığını savunuyor.

Edward Said, *Oryantalizmi* Batı'nın Doğu'yla ilişki kurma biçimi olarak tanımlar ve Doğu'nun, Avrupa Batısı tarihindeki özel konumuna dayanır[12]. Esas olarak "Doğu-Batı" şeklinde ontolojik ve epistemolojik bir ayrım üzerine kurulu bir düşünme biçimi görülmektedir[13] ,[14] ve bu açıdan bakıldığında oryantalizm, Batı'nın kimlik yaratımının bir parçasıdır; doğu'ya, Doğu'da bulunmayan bütün nitelikleri atfeder. İki ayrı varlık söz konusudur ve Doğu, "egemen" *Batı'nın hizmetkarı* olarak sunulmaktadır. Bu sadece sömürgeciliğin *maddi* anlamında değil, aynı zamanda örtük genel *hegemonik güç ilişkisinde* amaçlanmaktadır. Said, *Doğu'nun söylemini* tanımlamak için Foucault'nun söylem kavramından yararlanmayı tercih ediyor. Dolayısıyla Şarkiyat Çalışmaları'nı basit bir araştırma alanı veya basit bir siyasal konu olarak niteleyemeyiz. Said[15], jeopolitik bilinci estetik, hümanist, ekonomik,

7 Lynch, R. A. (2011) Foucault's theory of power. Ur Taylor, D. (red.) *Michel Foucault: Key Concepts* (s. 13-26). Acumen Publishing Ltd., ISBN 978-1-84465-234-1

8 [8]Stone, B. E. (2011). Subjectivity and Truth. Taylor, D. (Edit.) *Michel Foucault: Key Concepts* (s. 143-157). Acumen Publishing Ltd., ISBN 978-1-84465-234-1

9 Smith, D. A. Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach. New York: Routledge, 2009. —*Nationalism.* Cambridge: Polity Press, 2001

10 Eriksson, J. Konstruktivism. Gustavsson & Tallberg (Edit.). *Internationella relationer*, 89-104. Lund: Studentlitteratur AB, 2009

11 Winther Jörgensen, M. & Phillips, L. (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Studentlitteratur AB, Lund.

12 Karimi, Saadat. 2021a. West and East in Literature - The Swedish Perspective. *Proceedings. The Journal of Elger Scientific Center*

13 Karimi. Saadat. 2021. The relationship between the *occident* and *the orient* -the Swedish perspective. XV International Scientific Symposium "Intercultural Relations in the Modern World", Teheran, Iran, June 26, 2021. *Proceedings Book*. Kars, Turkey, 2021. s. 32-41

14 Karimi, Saadat. (2021b). The relationship between the *occident* and *the orient* -the Swedish perspective. XV International Scientific Symposium "Intercultural Relations in the Modern World", Teheran, Iran, June 26, 2021.

15 Said, Edward W. *Orientalism.* Månpocket. Stockholm: 1997. Sid. 63-66

sosyolojik, tarihî ve filolojik metinlere yaydığını ifade etmektedir. Bauman[16], AB'nin temel değerlerinin devletler arasındaki iş birliğinin temel taşları olduğunu söyledi. Ona göre *akılcılık, adalet ve demokrasi*, Avrupa vatandaşlarının bilincini şekillendiren üç önemli değerdir. Bu değerlerin sürekli olarak takip edilmesi *Avrupa kimliğini* tanımlar ve onun 2004 yılında ortaya attığı bu teori, ekonomik krizin şiddetlenmesinden önce ortaya atılmıştı. Türkiye'nin Bauman'ın tanımladığı Avrupa kimliğine nasıl uyum sağlayacağı inceleniyor.

Sonuçlar. Uluslararası ilişkilerin gelişimi ve küreselleşme, hiç kuşkusuz AB'nin Türkiye'nin AB üyeliği konusunu görmezden gelmesini giderek zorlaştıran hususlardır. Türkiye'nin 1999 yılında Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmesinden bu yana Türk toplumunda pek çok değişiklik yaşandı[17]. Ancak bu değişiklikler henüz nihai müzakerelere yol açmadı. Öte yandan, Türk siyasi liderler AB'yi katılım sürecini geciktirmekle, aday ülkeler ve üyelik için gerekli kriterleri karşılama yetenekleri konusunda *çifte standart* uygulamakla eleştirmeye başladılar. Ayrıca, AB'nin, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan bir ülkeye üyelik konusunda tereddüt etmesi nedeniyle katılım sürecinin tıkandığını kabul etmemesi nedeniyle de spekülasyonlar ve eleştiriler yapıldı.[18]

Östegard, AB-Türkiye ilişkilerine odaklanıyor ve *ortak bir Avrupa kimliğinin* var olup olmadığı gibi bir soruyu tartışıyor[19]. Bazı Avrupalıların Türkiye'yi hâlâ "öteki" ile ilişkilendirmesinin ve Hristiyan Avrupa için bir tehdit olarak görmesinin nedeninin, Türkiye'nin kadim mirası ve Osmanlı İmparatorluğu'nun vahşeti olduğunu ileri sürüyor.[20] Östegor'a göre Avrupa'yı Hıristiyan karakteriyle özdeşleştirmek yanlıştır. Avrupa tarihinin büyük bölümünde Hıristiyanlığın yanı sıra başka dinsel akımların veya siyasi ideolojilerin de var olduğu görüşüne katılıyoruz.[21] Avrupa kimliğinden bahsedildiğinde, *Hıristiyanlığın ortak bir özellik olduğunu iddia etmenin doğru olup olmadığı* ve *Avrupa'nın Hıristiyan mirasının, Türkiye'nin hâlâ AB'den "güvenli mesafede" tutulmasıyla ne kadar ilgisi var* sorularını ireli sürüyor. Östegård, kitabını 11 Eylül saldırılarının yaşandığı ve AB'nin ekonomik krizle karşı karşıya kaldığı 1998 yılında yazdı. İslam'ın Avrupa medeniyetine olumlu bir katkı sağlama potansiyeli olduğunu savunuyor. "İslam'ın gelecek yüzyılda Avrupa'da ve ötesinde oynayacağı rolün göz ardı edilemeyeceğini"[22] vurguluyor ve "İslam, Avrupa Birliği'nin iyi entegre olmuş bir parçası olabilir mi?" sorusunu soruyor. sorusunu gündeme getiriyor.

Sørensen & Boelin (1998) de Türkiye'ye ve dolayısıyla Azerbaycan ve diğer Türk toplumlarına yönelik tutumun iyi anlaşılmasını sağlayan bir yayındır.[23] Özellikle *Türkiye'deki kültür savaşını* anlatan yazarların vardığı sonuçlar ilgi çekicidir. Türkiye'de iç savaşın çıkması, Mustafa Kemal Atatürk sonrası Türk milletinin ve kimliğinin oluşturulması çabalarının bir sonucudur. [24]Atatürk hâlâ Türk milletinin babası olarak anılsa da, aynı zamanda Türkiye'de günümüzdeki kültür savaşını başlatan, kamusal alanda dini yasaklayan devlet başkanı olarak da tanımlanabilir.[25] Zamanla değişim yaşandı ve Türkiye ve Türk halkı için M. Kemal Atatürk sonrası dönem, kültürel ve siyasal değişimin süratli bir dönemi olmasını vurqular.

16 Bauman, Zygmunt. *Europe: An Unfinished Adventure*. Cambridge: Polity Press, 2004

17 Heron, Tomas. 2011. Folketinget, EU-oplysningen. http://www.euoplysningen.dk/spsv/off/alle/tyrkiet

18 Harding, Luke. 2013. *The Guardian*. 07 June 2013 http://www.theguardian.com/world/2013/jun/07/erdogan-accuses-eu-hypocrisy-turkey-protests

19 Østergård, Uffe. *Europa: Identitet og Identitetspolitik* .Viborg: Munksgaard/Rosinante, 1998

20 İbid. s. 146

21 İbid. s. 381

22 İbid. s. 387

23 Sørensen, Møller Jesper, and Erik Boel. Tyrkiet - på vej gennem EU's nåleøje. Viborg: *Gyldendal,* 2005

24 İbid. s. 85

25 İbid. s. 88

AB'nin Türkiye'ye ve Türk toplumlarına yönelik tutumunu anlamak için bazı karşılaştırmalar yapmakta fayda var. Polonya'nın üyeliği ve Türkiye'nin potansiyel Avrupa Birliği üyeliği bağlamında, Avrupa Komisyonu, Bakanlar Konseyi ve Avrupa Parlamentosu tarafından kimliğin nasıl inşa edildiğine ilişkin benzerlik ve farklılıkları analiz etmek yeterlidir. Kimlik inşası, kimliğin "Biz"i "Onlar"dan ayırarak inşa edildiği toplumsal yapılandırmacı bir bakış açısıyla analiz edilmektedir. Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi belgelerinden ve Avrupa Parlamentosu'ndaki tartışmalardan alınan kimlik argümanları, Avrupa Birliği'nin resmi katılım kriterlerinin yanı sıra AB üyeleri tarafından hazırlanan gayrı resmi kriterlere de atıfta bulunmaktadır. Avrupa Parlamentosu. Örneğin, Polonya ve Türkiye standartlarının Avrupa standartlarıyla aynı olmadığı, Avrupa normlarının Polonya ve Türkiye anayasalarına entegre edilmesi gerektiği ve Polonya ve Türkiye'nin AB üyesi olabilmek için ekonomik olarak fakir ülkeler olduğu gibi argümanlar kullanılmaktadır. Sonuç ayrıca, ortak bir kültüre dayalı bir Avrupa kimliğinin inşasının Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Komisyonu'nda en büyük etkiye sahip olduğunu gösteriyor. Nicolas Sarkozy'nin "Türkiye'nin katılımı Avrupa entegrasyonu fikrini öldürecektir. [...] Bu, Avrupa kimliği kavramına ölümcül bir darbe olacaktır" açıklamasıdır[26]. Avrupa hakkındaki söylem çelişkilidir; çünkü yalnızca birlik ve aidiyet normlarını değil, aynı zamanda farklılığın inşasının altında yatan dışlama normlarını da içerir. 1999 yılında Helsinki'de düzenlenen AB zirvesinde "Türkiye, Birliğe üye olmak için aday ülkedir ve diğer aday ülkelerle aynı kriterleri yerine getirdiğinde üye olacaktır" kararı alınmasına rağmen, bu karar henüz uygulanmamıştır. [27] Polonya, Aralık 1991'de, Türkiye'nin yaklaşık otuz yıl önce imzaladığı Ortaklık Anlaşması'na benzer bir Avrupa Anlaşması imzaladı. 1994 yılında Polonya üyelik başvurusunda bulundu. Komisyon, Polonya ile başvuruya ilişkin müzakerelerin Temmuz 1997'de açılmasını tavsiye etti. Polonya, 1 Mayıs 2004'te Avrupa Birliği'nin tam üyesi oldu.

İsveçli tarihçi Lundgren, AB'nin Türkiye ve Polonya'ya yaptığı demokrasi yardımını (1998) incelemiş ve bu ülkeler arasındaki karşılaştırmaya şaşırtıyor. "*Her ikisi de Birliğin ortak üyesi olan ve her ikisi de Avrupa devleti olarak tanımlanan iki ülkenin bu kadar farklı muamele görmesi nasıl mümkün olabilir*?" diye konuyu gündeme getiriyor. Lundgren, Polonya'ya yapılan yardımın Türkiye'ye yapılan yardımdan kat kat fazla olduğunu, daha kapsamlı ve daha iyi düşünülmüş olduğunu belirtiyor.[28] Ayrıca, Johansson-Nogués ve Jonasson (2011), Türkiye'nin üyelik hedeflerine ilişkin teorik analizlerin, çoğunlukla reformların rasyonel aktörler tarafından uygulanmasının fırsat maliyetlerinin hesaplanmasına dayandığını vurgulamaktadır.[29]

Schimmelfennig ve Sedelmeyer (2005) AB'nin genişleme politikasını farklı teorik perspektiflerden incelemektedir.[30] Çalışma inşacı bir bakış açısıyla, genişleme politikası genellikle ideolojik ve kültürel faktörler tarafından şekillendirir ve bu faktörlerin en önemlisi "toplumsal farkındalık" veya "kültürel eşitlik" görmekle örgüt içindeki *yatay kurumsallaşma*, halihazırda var olan aktörlerin ötesine yayıldığında, yani eylemleri ve ilişkileri örgütün normları tarafından yönetilen aktör grubunun genişlemesiyle ortaya çıkmasını vurgular.[31] Avrupa Komisyonu tavsiyesinden alınan bir alıntı ile örneklendi-

26 Sarkozy, Nicolas. Makalede atıfta bulunulan. Macmillan, Catherine. Which Identity for the EU? Implications Of and For Turkey's Accession. *E-International relations*. 2010-03-21

27 Karlsson, Ingmar. 2007. *Europa och turken – Betraktelser kring en komplicerad relation.* [İsveçce: Avrupa ve Türk – Karmaşık bir ilişki üzerine düşünceler]. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2007, 7f, 83

28 Lundgren, Åsa. 1998. *Europeisk identitetspolitik: EU:s demokratibistånd till Polen och Turkiet*. [İsveçce: Avrupa kimlik siyaseti: AB'nin Polonya ve Türkiye'ye demokrasi yardımı]. 1998, 77, 119f, 168.

29 Johansson-Nogués, E. & Jonasson, A.-K. 2011. Turkey, Its Changing National Identity and EU Accession: Explaining the Ups and Downs in the Turkish Democratization Reforms. *Journal of Contemporary European Studies*, 2011, 113

30 Schimmelfennig, F. & Sedelmeier, U. The politics of EU enlargement: theoretical and comparative perspectives. Schimmelfennig & Sedelmeier (Edit.) *The Politics of European Union Enlargement*. London: Routledge, 2005, 5, 14f

31 Schimmelfennig & Sedelmeier, 5.

rir: "[…] Türkiye, Avrupa'daki diğer tüm önemli örgütlerin üyesidir ve İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa politikalarının şekillendirilmesinde önemli rol oynamıştır."[32] Komisyon, Türkiye'ye yönelik açıklamasında, Türkiye'nin Avrupa politikasının önemli bir parçası olduğunu belirterek, "Biz" duygusunu açıkça dile getiriyor. Türkiye'nin zaten diğer önemli örgütlerin üyesi olduğu ve dolayısıyla AB'ye üye olabileceği belirtiliyor. Bu alıntının açıkça siyasi bir ölçüt olduğu görülebilir. Aşağıdaki örnek, siyasi kriterlere dair güzel bir örnektir: " […] Türkiye, özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve hukukun üstünlüğü de dahil olmak üzere temel özgürlüklere saygı gibi temel ilkelere bağlı, Müslüman çoğunluğa sahip bir ülke olarak önemli bir rol model olabilir.[…][33]. Ancak diğer kriterler açısından Türkiye, toplumdaki tüm vatandaşların, kökenleri veya geçmişleri ne olursa olsun, örneğin *dil ve kültüre saygı ve koruma, örgütlenme ve diğer örgütsel oluşumların özgürlüğü, ifade ve din özgürlüğü ve etkin katılım* konularında Avrupa standartlarına uymuyor. [34] Schimmelfennig ve Sedelmeyere göre, siyasi kriterlerin bu kısmına gelince, Türkiye'nin AB'ye entegrasyon konusunda kat etmesi gereken belli bir mesafe var ve bu nedenle Türkiye Avrupa'da "Biz" olarak görülmüyor.İdari kriterlere ilişkin bir başka örnek de 2008 raporunda verilmiştir "[…] Ulusal azınlık hakları ve kültürel haklar konusunda Türkiye, ulusal azınlıklara saygı gösterilmesi ve bu azınlıkların Avrupa standartlarına uygun şekilde korunması konusunda sınırlı ilerleme kaydetmiştir […].[35]

Batı Avrupa Türk halkları hakkında bilgi ağırlıklı olarak Osmanlı İmparatorluğu üzerinden verilmektedir. Ancak yazarlar arasında objektif ve tarafsız yazanlar da var. Örneğin Karlsson,[36] "Cumhurbaşkanı Erdoğan *devlet feminizmi* yaratmaya çalışıyor (1920'lerde Mustafa Kemal gibi)" sonucuna varıyor. Son gelişmeler arasında Macaristan'da Recep Tayyip Erdoğan ve Viktor Orban'ın siyasi söylemleri de yer alıyor. Tagesson[37] araştırmasında *popülizm* ile toplumun güvenlik ve aidiyet arayışı arasındaki potansiyel bağlantıyı ortaya koymaya çalışıyor. Bunun Türkiye'de Recep Tayyip Erdoğan'ın, Macaristan'da Viktor Orban'ın söylem ve politikalarıyla nasıl dile getirildiğini analiz ediyor. Tagesson'un bulguları, popülist söylem ve politikaların varoluşsal kaygı kavramlarıyla ve görkemli ya da travmatik bir geçmişin öykülerine ve anılarına dayalı istikrarlı bir kimlik sağlama ihtiyacıyla nasıl bağlantılı olduğunu gösteriyor. Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu ve onun çöküşü hikâyelerinden yola çıkarak etnik olarak Türk ve Sünni Müslüman kimliğini ön plana çıkaran bir kimlik benimsemiştir. Macaristan'da, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çöküşü ve ardından gelen Sovyet işgalinin ardından, Hıristiyan kültür ve değerlerinin savunulmasına dayalı bir kimlik olan "Büyük Macaristan" kuruldu. Önerilen her *iki kimlik* de, istisnai popülist söylemleri benimseyip tutarlı bir şekilde kullanarak toplumdaki gizli popülistleri uyandırmış ve dolayısıyla onların desteğini artırmış olan ilgili popülist liderler tarafından temsil edilmektedir.

İsveç'in eski İstanbul Başkonsolosu Ingmar Karlsson, AB'nin Türkiye'nin üyelik sorununa yaklaşımını AB'nin ikiyüzlülüğü olarak nitelendiriyor ve Türkiye ile açık üyelik müzakereleri başladığında Avrupa Birliği'nin samimi olmadığını ve birçok Avrupa ülkesinin Türkiye'nin taleplerini karşılayamayacaktı. Ama Türkiye bunu yapınca, daha önce hiçbir aday ülkenin karşılaşmadığı coğrafi, jeostratejik, dini, kültürel, tarihi gibi yeni kriterler ortaya konmuş oldu diyor.[38] Karlsson, 1453 yılında Türklerin İstanbul'u ele geçirmesinin Avrupa'da büyük bir hayal kırıklığı ve paniğe yol açtığını, daha sonra savaş alanlarının adlarıyla daha da güçlenerek sembolize edilen bir "Türk" korkusunun doğduğunu

32 Avrupa Komisyonu. Komisyondan Konsey ve Avrupa Parlamentosu'na İletişim - Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'deki ilerlemeye ilişkin tavsiyesi 2004-10-06

33 Ibid.

34 European Commission. Turkey 2007 Progress Report. 2007-11-06, 21

35 European Commission. Turkey 2008 Progress Report. 2008-11-05, 71

36 Ibid.

37 Tagesson, V. (2020). Populism in Turkey and Hungary: A Search for Security and Belonging. *Lunds universitet/Statsvetenskapliga institutionen*, Diss. Lund University. Sweden

38 Karlsson 2007, s. 8-9.

yazar, "*Türk tehdidini*" önlemeyi amaçlayan plandan konuşuyor[39]. 16. yüzyılda Avrupa'da "Kanlı Türk" imgesini tasvir eden yaklaşık 2.500 adet "Türk baskısı" dağıtılmıştı. Avrupa'da Türklerle ilgili pek çok deyim ve deyim ortaya çıkmıştır. Örneğin İtalya'da "*puzza come un turco*" (Türk gibi kokuyor) deyimi kullanılırken, Fransızlar ahlaksız davranışlara ve zulme "*turquerie*" adını vermişlerdi.[40] İngilizce'de "To talk Turkey to somebody" deyimi, karşıdaki kişiye kaba bir şekilde hitap etmek anlamına gelirken, Almanya'da "Türkenhund" (Türk Köpeği) deyimi kullanılıyordu. "Yarı insan, yarı köpek yaratık" anlamına gelen "Köpek Türk" deyimi İsveç'e yayıldı. Kuyruğu ve köpek kafası vardı, çocukları yemeyi çok severdi.[41] İsveçli yazar Fridolin'in "Herr Snakedal" şiiride buna örnektir.[42] "Türk tehdidi" yavaş yavaş Avrupa medeniyetine ve onun popüler kültürüne girdi, büyük olayları ve imgeleri günlük yaşama dahil edildi ve güncelliğini koruyan şey, Avrupa'ya yönelik oluşturduğu tehdidin zorunlu olarak yumuşatılmış haliydi.[43]

Türkiye'nin kültürel farklılıkları ve coğrafi konumu da AB meselesiyle bağlantılı olarak giderek daha fazla tartışılan konular arasında yer alıyor. Bütün bunlar, Avrupa'nın Türkiye'ye karşı *neden* farklı bir yaklaşım sergilediği ve diğer aday ülkelerin karşılamadığı bireysel taleplerde neden bulunduğu sorusunu gündeme getiriyor. Bildiğimiz gibi Türkiye, coğrafi olarak topraklarının yaklaşık %97'si Asya kıtasında yer alan, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan bir ülkedir. arasında

Birçok makalede Türkiye meselesinin Avrupa Birliği içinde "baş ağrısı" haline geldiği belirtiliyor ve "ülkenin AB içinde daha da fazla kaosa yol açacağı" iddia ediliyor.[44] Bu da okuyucuyu Türkiye'nin sadece AB'nin sorunu olduğu sonucuna götürüyor. Metinde yer alan aktörler ise, makalenin pasif aktörleri olan Türkiye, AB, Kıbrıs, ABD, NATO, Irak ve BM'dir. Habere sadece gazeteci yorum yapıyor. Türkiye'nin 1999'da aday ülke olarak kabul edilmesi ve Türkiye'nin NATO ile ilişkileri, Kıbrıs sorunu ve ABD'nin Irak politikası hakkında bilgiler dışında, tarihsel geçmişine ilişkin özel bir bilgi verilmiyor. Gazeteci, başlıkta olumsuz çağrışım yapacak bir kelime kullanmayı tercih etti. "Baş ağrısı" ifadesinin seçilmesi, Türkiye hakkında olumsuz bir kanaati ifade etmekte ve Türkiye'yi AB'ye "teslim etmektedir". Benzer şekilde, giriş bölümünde "daha dayanılmaz baş ağrıları" ifadesinin seçilmesi olumsuz bir nitelik taşımaktadır. Gazeteci, yazısının sonunda şöyle diyor: "*Türkiye, basit bir manevrayla Kopenhag zirvesini doğu pazarına dönüştürebilirdi*." Burada "Doğu Pazarı" ifadesi dikkat çekicidir. Gazeteci bu ifadeyi seçerek Türkiye'yi bilinçli olarak "oryantalizm"le ilişkilendiriyor. Ayrıca bu bağlamda "doğu pazarı" ifadesinin olumsuz anlamda kullanıldığını, gazetecinin burada "kaos"tan bahsettiğini vurgulamak gerekir.

Bir diğer yazıda ise, hem başlıktan hem de önsözden anlaşılacağı üzere asıl olay, Türkiye'nin AB içinde "cezalandırılması" kararıdır. [45] Bu olay metnin hiyerarşik düzeninde ilk sırada yer alır. İkincil olaylar metnin ilerleyen kısımlarında yer alıyor ve Türkiye'nin sınırlarını tüm AB ülkelerine açmasını gerektiren Ankara Protokolü'ne ve Türk tarafının lehte oy kullanmasının ardından AB'nin Kıbrıs adasının Türk tarafını izole etme kararına atıfta bulunuyor. Kıbrıs'ın birleşmesinden bahsediyor ve Rum kesimi 2004'te buna karşı oy kullandı. Koparma zorunluluğundan bahsediyor. Okuyucunun Kıbrıs ihtilafı hakkında önceden bilgi sahibi olması beklenir, ancak bu sağlanmaz. Türkiye'nin mevcut olay hakkındaki görüşlerine ilişkin bilgi yoktur ve bunun yerine Türkiye'nin sınırları açmadan önce ne talep ettiğine dair bir yorum vardır. Gazeteci, hem başlıkta hem de girişte söz konusu olayı tanımlamak için "ceza" kelimesini kullanmayı tercih etti. Bu kelime seçimi olumsuzdur ve Türkiye'yi

39 Karlsson 2007, s. 17-18
40 Ibid. s. 19
41 Ibid. s. 19-20, 23
42 Ibid. s. 23
43 Said, 1997, s.138
44 *Svenska Dagbladet* 2002-10-09 Turkiet - EU:s huvudvärk | SvD
45 *Dagens Nyheter* 2006-12-12 Enighet i EU om att straffa Turkiet - DN.se

AB'ye bağımlı hale getirmektedir. Mevcut olayı tanımlamak için farklı bir kelime seçimi yapılsaydı, Türkiye ile AB arasında daha eşit bir konum sağlanabilirdi.

Başka bir yazıda[46] ise Türkiye, "Taliban'ın komşusu", AB ise "iyi güçler" ve "iyiliksever" olarak tanımlanıyor. Bir diğer haberde ise, Türk polisinin yasaklı "Refah" partisi lideri Necmettin Erbakan'ı araması ve Türk ordusunun ülke siyasetine müdahalesi ana konu olarak ele alındı.[47] Gazeteci, daha önce koalisyon hükümeti ile Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasında ortaya çıkan anlaşmazlığı da ikincil bir olay olarak ele alarak, mevcut olayın ve askeri güçlerin "güç söyleminin" nedeninin bu olduğunu ileri sürüyor. Gazeteci, yaşanan olayın Türkiye'nin AB üyelik müzakereleri ve Türkiye'de daha önce yaşanan "İslamcı" tutuklamalarıyla da bağlantısını kuruyor. Başka bir deyişle gazeteci burada Türk ordusunu amansız olarak niteliyor. Gazeteci, Necmettin Erbakan'ı sıradan bir eski parti lideri olarak niteliyor ve kendisi hakkında veya neden tutuklandığı konusunda hiçbir bilgi vermiyor. Gazeteci, Türk ordusuna sadece olumsuz nitelikler atfediyor. Gazeteci, yaşanan olayı ve Türk ordusunu anlatırken "ortadan kaldırmak", "takıntı", "pat avı" gibi ifadeleri tercih etti. Bu terimlerin seçimi, gazetecinin Türk ordusuna karşı tutumunu ve esasen anlattığı iki taraf, yani ordu ile İslamcılar arasındaki olayda aldığı pozisyonu güçlü bir şekilde anlatıyor. Daha tarafsız kelime seçimleri, okuyucunun Türk ordusu hakkındaki metin hakkındaki algısını açıkça değiştirirdi.

Dagens Nyheter gazetesinin 08.09.2004 [48]tarihli sayısında yayımlanan "Türkiye AB Kapısını Çaldığında Osmanlı'nın Dengesi" başlıklı yazıda, "Türkiye'nin AB'ye girmesine izin veren, Ukrayna ve Belarus'u da kabul etmek zorundadır." ifadelerine yer verildi. "Bu ülkeler Türkiye'den daha Avrupalı." Makalenin ana olayını AB Komiseri Fritz Bolkenstein'ın açıklamaları oluşturuyor ve metin de ağırlıklı olarak bu konu üzerine kurulu. Dolayısıyla başlık, metnin dayandığı düşüncelere gönderme yapmaktadır. Bolkenstein, Türkiye'nin aslında Avrupalı olmadığını söylemeye çalışıyor. Bu konuşmasında İslam tarihçisi Bernard Lewis'in "Bu yüzyılın sonunda Avrupa'nın büyük çoğunluğu Müslüman olacak" öngörüsünü aktarıyor. Gazeteci, Bolkenstein'ın açıklamalarının hemen ardından yaşanan bir diğer önemli gelişmeyi de aktarıyor. Bolkenstein'ın açıklamalarını yumuşatmaya çalışan bir AB sözcüsünün, "Bolkenstein'ın Türkiye'nin üye olmamasını amaçladığı söylenemez" ifadesini aktarıyor.

Svenska Dagbladet gazetesinin 2007-09-02[49] sayısında, "Karl Bildt AB'yi Türkiye ile ilgilenmeye çağırıyor" başlıklı makalenin girişinde şöyle deniliyor: "İsveç Dışişleri Bakanı Carl Bildt'e göre, Türkiye'de reformcu bir hükümet, Şu anda görevde olan ve AB'nin bu Müslüman ülkenin Avrupa Birliği'ne katılma olasılığını değerlendirdiği" belirtiliyor. Katılım için çabalarını artırmaları gerekiyor. Bu yazının ana konusu Carl Bildt ve meslektaşı Massimo D'Alema'nın Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin açıklamaları ve yorumlarıdır. Başlık ve giriş bu olayla ilgilidir, metnin başkahramanı ise Karl Bildt'tir. İkincil bir olay ise Nicolas Sarkozy'nin üyelik süreciyle ilgili daha önce yaptığı açıklamalar. Gazeteci, yazısının bir sonraki bölümünde bu açıklamalara değinerek, Bildt'in açıklamasının Sarkozy'nin daha önceki konuşmalarına bir uyarı niteliğinde olabileceğini yazdı.

Svenska Dagbladet gazetesinin 20 Eylül 2004 tarihli sayısındaki makalenin[50] girişinde şöyle deniliyor: "Asırlardır 'Türk sorunu' Avrupa'yı bir hayalet gibi rahatsız ediyor. Önümüzdeki birkaç hafta içinde yeni ve muhtemelen kritik bir döneme giriyor. "Avrupa'da Nu hala çok güçlü ve tartışmalı duygular uyandırıyor" deniyor. Türkiye'nin AB açısından *özgün ve son derece sorunlu bir ülke* olarak değerlendirilmesi, Avrupa'nın yüzyıllar önce "Türkler"e ve Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin bakış açısını hatırlatıyor. Bu makale aynı zamanda Türkiye'nin siyasi ve dini tarihi ile jeopolitiği hakkında da sorular ortaya koyuyor ve dolayısıyla AB ile Türkiye arasındaki güncel ilişkilere tarihsel açıdan bi-

46 *Dagens Nyheter* 1999-11-02 "Erkänn Turkiet som officiell EU-kandidat" - DN.se

47 *Dagens Nyheter* - 2000-09-14 Turkiet: Klappjakt på islamister - DN.se

48 *Dagens Nyheter* 2004-09-08 Ottomanska riket i vågskålen när Turkiet knackar på EU:s dörr - DN.se

49 *Svenska Dagbladet* 2007-09-02 Bildt manar EU ta sig an Turkiet - DN.se

50 *Svenska Dagbladet* 2004-09-20 Turkiet svår nöt att knäcka för EU | SvD

linçli bir bakış açısıyla bakıyor.[51] Gazetecinin Türkiye ve AB söylemine ilişkin anlatımı ve siyasetçilerin Türkiye'ye yönelik eleştirel ifadeleri, bugün Avrupa'nın Türkiye ve "Türkler"e ilişkin bakış açısının hâlâ bu geçmişin izlerini güçlü bir şekilde taşıdığını gösteriyor.

Araştırma, kimliklerin ortak bir tarih üzerine inşa edildiği yönündeki kültürel ve politik anlayışın yanı sıra, etnik gelenek ve kültürleri analiz edip tartışarak Avrupa ve Türk kimlikleri arasındaki belirli farklılıkları ortaya koyan argümanları da yansıtmaktadır. Ayrıca Türkiye ile AB'de demokrasi konusunda farklı görüşler tartışılıyor. Çalışmanın sonucu, söz konusu farklılıkların Türkiye'nin gelecekteki üyeliğinin önünde hiç kuşkusuz engel oluşturduğu ve uzun bir süre daha bu engeli oluşturmaya devam edeceğidir. AB'nin Türkiye'ye yönelik emperyalist ve sömürgeci düşünce yapıları, çeşitli biçimlerde incelenen makalelerde sürekli olarak ortaya konmuştur. Tüm açıklamalarda Türkiye'nin sürekli olarak insan hakları ve demokrasi tartışmalarıyla nitelendirildiği, Türkiye'nin dışarıdan bir tehdit olarak gösterildiği, Türkiye'nin Avrupa standartlarını ihlal ettiği, Türkiye'nin AB'nin Batı ile Doğu arasındaki sınırı sonsuz müzakerelerle sürekli olarak belirlemesine yardımcı olduğu ve ve aynı zamanda Türkiye reformlarla yönetiliyor ve ayrımcılığa uğruyor söylemi yer alyor. AB ise bu açıklamalarında sürekli olarak Türkiye'deki ulusal azınlıkların durumuna vurgu yapıyor ve onların çıkarlarını savunduğunu ileri sürüyor. Türkiye işgalci bir ülke, Türkler ise katil bir halk olarak gösteriliyor. Ülkenin aynı zamanda Batı ile Doğu arasında bir *köprü olma rolü* de üstlendiği ve Ortadoğu'nun geri kalanını etkilemek için *gerekli* olduğu belirtiliyor. Görünen o ki Avrupa aslında Türkiye ve Türk toplumları hakkında hiçbir şey bilmiyor. Oryantalizm söylemiyle Batı bilgisinin çarpıtılması ve "*Öteki*"ye dönüştürülmesine ilişkin eski Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi aydınlarının görüş ve tepkilerini inceleyen çalışmalar bütünü. Makalede atıfta bulunulan eserlerin çoğunun, yerel bir insanın sahip olabileceği içgörü ve deneyime sahip olmayan yazarlar tarafından yazıldığını da belirtmek önemlidir. Tamamen mülakatlardan, arşiv belgelerinden ve tercüme edilmiş metinlerden elde edilen bilgilere dayanmaktadır.

KAYNAKÇA

Balkir, Nur (2009). *Visual culture in the context of Turkey: Perceptions of visual culture in pre-service art-teacher education*. University of North Texas (Diss).

Bauman, Zygmunt. (2004). *Europe: An Unfinished Adventure*. Cambridge: Polity Press, 2004

Berglez, Peter. (2000). "Kritisk diskursanalys". (Edit.) Ekström, Mats & Larsson, Larsåke. *Metoder i kommunikationsvetenskap*. Studentlitteratur. Lund: 2000

Dagens Nyheter 1999-11-02 "Erkänn Turkiet som officiell EU-kandidat" - DN.se

Dagens Nyheter 2000-09-14 Turkiet: Klappjakt på islamister - DN.se

Dagens Nyheter 2004-09-08 Ottomanska riket i vågskålen när Turkiet knackar på EU:s dörr - DN.se

Dagens Nyheter 2006-12-12 Enighet i EU om att straffa Turkiet - DN.se

Davutoğlu, Çavuş. Foreign Minister Davutoğlu "EU membership has been our strategic goal for almost 50 years and will continue to be"**.** Affairs, Republic of Turkey: Ministry of Foreign. www.mfa.gov.tr/foreign-minister-davutoglu- _eu-membership-has-been-our-strategic-goal-for-almost-50-years-and-will-continue-to-be.en.mfa 27. May 2013.

Delanty, Gerard. (1996). *Europa – idé, identitet, verklighet*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB

Erdogan, Tayyip, Recep. "www.akparti.org.tr/english/haberler/ak-party-group-meetingjune-25-2013/50464." Justice and Development Party. 25. June 2013. http://www.akparti.org.tr/english/haberler/ak-party-group-meeting-june-25-2013/50464

Eriksson, Johan. (2009). Konstruktivism. Jakob Gustavsson and Jonas Tallberg (Edit)*Internationella relationer* kitabında. Lund: Studentlitteratur AB, 2009.

51 Karlsson, Ingmar. *Europa och turken. Betraktelser kring en komplicerad relation*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 2007. Ss. 17-21, 26, 27

European Commission. (2006). Special Eurobarometer-Attitudes towards European Union Enlargement. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_255_en.pdf

European Commission. (2014). Eurobarometer. hec.europa.eu/public_opinion/cf/index_en.cfmxxx. xxx 2014. http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/index_en.cfm

Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London: Longman

Harding, Luke. (2013). *The Guardian*. 07 June 2013 http://www.theguardian.com/world/2013/jun/07/erdogan-accuses-eu-hypocrisy-turkey-protests

Heron, Tomas. (2011). Folketinget, EU-oplysningen. http://www.euoplysningen.dk/spsv/off/alle/tyrkiet

Hürriyet Daily News. Bagis repeats Turkey's commitment on EU bid. Anatolia News Agency: bagis-repeats-turkey8217s-commitment-on-eu-bid-2010-10-15

Hürriyet Daily News. Bagis: EU could eliminate half its problem with Turkish accession. Anatolia News Agency: http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=bagis-turkey8217s-membership-in-favor-of-eu-2010-11-03

Karimi, Saadat. (2021a). West and East in Literature - The Swedish Perspective. *Proceedings. The Journal of Elger Scientific Center*.

Karimi, Saadat. (2021b). The relationship between the *occident* and *the orient* -the Swedish perspective. XV International Scientific Symposium "Intercultural Relations in the Modern World", Teheran, Iran, June 26, 2021. *Proceedings Book*. Kars, Turkey, 2021. s. 32-41

Karlsson, Ingmar. (2007). *Europa och turken – Betraktelser kring en komplicerad relation*. Stockholm: Wahlström & Widstrand

Johansson-Nogués, Elisabeth & Jonasson, Ann-Kristin. (2011). Turkey, Its Changing National Identity and EU Accession: Explaining the Ups and Downs in the Turkish Democratization Reforms. *Journal of Contemporary European Studies*, 2011, 113

Linde, Göran. (2000/2006). *Det ska ni veta. En introduktion till Läroplansteori*. Lund: Studentlitteratur

Lynch, R. A. (2011) Foucault's theory of power. Ur Taylor, D. (edit.) *Michel Foucault: Key Concepts* (s. 13-26). Acumen Publishing Ltd., ISBN 978-1-84465-234-1

Lundgren, Åsa. (1998). *Europeisk identitetspolitik: EU:s demokratibistånd till Polen och Turkiet*. Diss., Uppsala Universitet

Nugent, N. (2006). *The Government and Politics of the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillian

Said, Edward W. (1997). *Orientalism.* Månpocket. Stockholm

Sarkozy, Nicolas. Macmillan, Catherine. Which Identity for the EU? Implications Of and For Turkey's Accession. *E-International relations.* 2010-03-21

Schimmelfennig, Frank & Sedelmeier, Ulrich. (2005). The politics of EU enlargement: theoretical and comparative perspectives. Frank Schimmelfennig & Ulrich Sedelmeier (edit.) *The Politics of European Union Enlargement* kitabında. London: Routledge, 2005

Smith, D. Anthony. *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach.* New York: Routledge, 2009. - Nationalism. Cambridge: Polity Press, 2001

Stone, B. E. (2011) Subjectivity and truth. Taylor, D. (edit.) *Michel Foucault: Key Concepts* (s. 143-157). Acumen Publishing Ltd., ISBN 978-1-84465-234-1

Sørensen, Møller Jesper & Erik Boel. (2005). *Tyrkiet - på vej gennem EU's nåleøje*. Viborg: Gyldendal

Svenska Dagbladet 2002-10-09 Turkiet - EU:s huvudvärk | SvD

Svenska Dagbladet 2004-09-20 Turkiet svår nöt att knäcka för EU | SvD

Svenska Dagbladet 2007-09-02 Bildt manar EU ta sig an Turkiet - DN.se

Tagesson, V. (2020). Populism in Turkey and Hungary: A Search for Security and Belonging. *Lunds universitet/ Statsvetenskapliga institutionen*, Diss. Lund University. Sweden

Tallberg, Jonas. (2013). *EU:s politiska system*. 5 uppl. Lund: Studentlitteratur AB

Winther Jörgensen, Marianne & Phillips, Louise. (2000). *Diskursanalys som teori och metod.* Studentlitteratur AB, Lund

Østergård, Uffe. (1998). *Europa: Identitet og Identitetspolitik.*Viborg: Munksgaard/Rosinante

ACADEMIC AND SCIENTIFIC COOPERATION BETWEEN INDIA AND TURKIYE: STRATEGIC PERSPECTIVES AND FUTURE VISION

Mariam KHAN*

Introduction

India and Turkiye, two nations situated at the crossroads of civilisation, have shaped their respective regions' cultural, intellectual, and scientific contours for centuries. Despite their geographical distance, they are united by deep-seated civilisational ties, religious pluralism, and parallel historical trajectories that have allowed for moments of cross-cultural fertilisation and intellectual dialogue. As the global order shifts towards greater multipolarity and as developing nations seek diversified partnerships beyond traditional alliances, the imperative for enhanced academic and scientific cooperation between India and Turkiye gains newfound relevance. While the existing literature often emphasises economic, diplomatic, and geopolitical relations between the two countries, the domain of academic and scientific collaboration has not received commensurate scholarly attention. However, education and research must be seen as pivotal pillars in bilateral relations in an era marked by the proliferation of knowledge-based economies, science diplomacy, and innovation-driven growth models. This paper endeavours to fill that gap by exploring the evolution, current status, and future possibilities of academic and scientific cooperation between India and Turkiye. The study is not merely descriptive but aims to provide strategic insights and policy-oriented recommendations that can contribute to building a robust academic alliance between the two nations.

Historical Roots of Intellectual Exchange

To comprehend the current state of Indo-Turkish academic relations, it is instructive to trace the historical pathways through which knowledge exchange and scholarly curiosity connected the two civilisations. During the early modern period, particularly under the Ottoman and Mughal empires, instances of mutual intellectual engagement were evident.[1] As a shared literary and administrative medium, Persian served as a conduit through which ideas travelled across Central and South Asia, including the Anatolian and Indian subcontinents.[2] Sufi networks, too, played a considerable role in this intercultural dialogue, as dervish orders and scholars often journeyed across regions, facilitating not only spiritual but also philosophical and educational exchanges.[3] Although direct academic collaboration in the institutional sense was limited during this pre-modern period, the parallel development of scholarly traditions -particularly in the fields of theology, astronomy, medicine, and jurisprudence- pointed to latent synergies that have since evolved into more structured forms. With the decline of traditional empires and the onset of colonialism, these transregional intellectual exchanges waned, only to be reimagined in the post-independence era within new diplomatic frameworks.

* Secretary to the Ambassador, Embassy of Turkiye, 50-Nyaya Marg, New Delhi, India. khanmariam.du@gmail.com

Post-Colonial Convergence and Educational Aspirations

Following their respective transitions into republics in the 20th century, India and Turkiye embarked upon ambitious nation-building projects wherein education and scientific modernisation were prioritised. The democratic vision in Turkiye and Nehruvian ideals in India recognised the transformative power of higher education in fostering national development.[4] While initial academic priorities were primarily inward-looking -concerned with institution-building and human capital formation- both countries eventually turned their gaze outward, seeking partnerships and scholarly engagements with like-minded postcolonial states.

During the Cold War, Indo-Turkish academic collaboration remained sporadic and largely symbolic,[5] constrained by differing geopolitical alignments and limited mobility between the two countries. Nevertheless, this period witnessed the emergence of Turkish Studies programs in select Indian universities and a growing interest in Indian culture and languages in Turkish academic circles.[6] It is worth noting that India was among the few countries where Turkish language instruction was introduced early on, with institutions like Jawaharlal Nehru University[1] and Jamia Millia Islamia[2] playing pioneering roles. The establishment of embassies and cultural centres further facilitated academic exchanges, albeit on a modest scale. These efforts laid the foundation for contemporary collaborations, offering institutional memory and soft power resources that can now be leveraged more strategically.

Current Landscape of Academic and Scientific Cooperation

In the 21st century, several factors have converged to create a more conducive environment for deepening academic and scientific ties between India and Turkiye. The rise of English-medium education in both countries -though English education is not that prevalent in Turkiye, the expansion of university networks and the growing role of state and private funding in research have all contributed to this positive trajectory. Bilateral agreements, such as Memoranda of Understanding (MoUs) between universities, scholarship programs, faculty exchange initiatives, and joint research projects, have witnessed a noticeable uptick in the past two decades. Turkish universities such as Ankara University, Istanbul University, and Middle East Technical University have established partnerships with Indian institutions like Delhi University, Jawaharlal Nehru University, and the Indian Council for Cultural Relations (ICCR). These collaborations span diverse disciplines -from social sciences and humanities to engineering and natural sciences- indicating a holistic approach to knowledge exchange. The proliferation of joint seminars, conferences, and cultural forums has further invigorated academic dialogue.

Nonetheless, despite these positive developments, several structural impediments remain. Language barriers, lack of sustained funding, bureaucratic delays in visa processing, and the absence of a centralised platform for coordinating Indo-Turkish academic efforts continue to hamper the realisation of the full potential of bilateral cooperation. Moreover, while individual scholars and departments have taken commendable initiatives, the absence of a national-level academic strategy to guide and incentivise collaboration has rendered efforts fragmented and often short-lived.

1 Jawaharlal Nehru University (JNU) is a public central university in New Delhi, India, established in 1969. It is renowned for its academic excellence, particularly in social sciences and applied sciences, and is considered one of India's leading research institutions. JNU has been recognized as a "University of Excellence" by the University Grants Commission (UGC) and is known for its diverse student body and progressive atmosphere.

2 Jamia Millia Islamia is a public and research university located in Delhi, India. It was originally established in Aligarh, United Provinces, during the British Raj in 1920, so it moved to its current location in Okhla in 1935. It was given the deemed status by the University Grants Commission in 1962.

The Strategic Significance of Academic Cooperation

The importance of fostering deeper academic and scientific cooperation between India and Turkiye transcends educational outcomes. At a time when global challenges such as climate change, pandemics, cybersecurity threats, and digital transformation require coordinated responses, academic collaboration serves as both a policy instrument and a moral imperative. Joint research in biotechnology, clean energy, sustainable urban development, and artificial intelligence can generate solutions to shared challenges and economic and geopolitical dividends. Furthermore, such cooperation enhances soft power and people-to-people ties, fostering mutual understanding and reducing cultural stereotypes. Educational exchanges, particularly among youth, cultivate future generations of leaders, researchers, and policy thinkers who are well-versed in each other's histories and aspirations. In an international environment marked by uncertainty and shifting alliances, education and science offer a stable, non-controversial, and long-term foundation upon which stronger bilateral relations can be built.

It is also pertinent to note that both countries are members of key multilateral platforms such as the G20[3] and share an interest in promoting a multipolar world order. Academic cooperation thus aligns with broader diplomatic objectives, reinforcing strategic autonomy and enabling both nations to assert their voices in global governance.

Toward a Vision for the Future

While the present academic landscape between India and Turkiye reflects meaningful progress, the road ahead holds even greater potential -one that demands strategic foresight, institutional commitment, and policy innovation. A cornerstone for future advancement could be the establishment of a Joint Academic Council- a permanent Indo-Turkish academic commission tasked with monitoring, evaluating, and promoting higher education collaboration. Such a body would play a pivotal role in coordinating bilateral academic activities, offering both logistical and financial support for long-term projects. Within this framework, one vital step would be the creation of dual degree programs, enabling students to benefit from academic experiences in both countries while promoting institutional integration at a deeper level. These programs would serve as an attractive model for talent mobility and academic recognition across borders.

To further democratise access and reduce barriers to collaboration, efforts must also focus on enhancing mobility and digital cooperation. Virtual platforms enabling joint research, online seminars, and shared coursework can complement traditional exchange programs, offering more inclusive participation regardless of geographic constraints. Another valuable recommendation is the creation of sector-specific research hubs to address global challenges such as climate change, urbanisation, water security, and renewable energy. These hubs would allow for interdisciplinary collaboration and foster innovation tailored to regional and global needs. Equally crucial is the promotion of Turkish and Indian languages, literature, and area studies, which would help cultivate cultural literacy and shared understanding, thereby strengthening the intellectual foundation upon which long-term academic engagement can thrive. Through these integrated measures, India and Turkiye can build a sustainable, forward-looking academic and scientific cooperation model that resonates beyond borders.

Analytical Framework and Emerging Patterns of Collaboration

The evolving academic and scientific cooperation between India and Turkiye must be understood as a set of isolated exchanges and as a dynamic and multi-layered phenomenon rooted in historical

3 The G20, is an intergovernmental forum comprising 19 sovereign countries, the European Union (EU), and the African Union (AU).

legacies and strategic contemporary aspirations. Drawing on a qualitative and interpretative framework, this study synthesises insights from a wide array of sources. The intent has been to uncover both visible outcomes and latent undercurrents shaping Indo-Turkish cooperation in higher education and research. At the heart of this engagement lies the institutionalisation of Turkish Studies within Indian academia, which, over the past two decades, has experienced considerable growth. Universities across India now offer courses in the Turkish language, and postgraduate research focused on Ottoman history, Turkish literature, and Turkish foreign policy has been expanding steadily. On the Turkish side, India is gaining intellectual traction as an object of study through programs in South Asian studies, comparative cultural analysis, and transregional history. This academic cross-pollination facilitates mutual understanding and sets the stage for more structured institutional integration.

Simultaneously, significant inroads have been made in science and technology collaborations. Indian and Turkish research institutions have forged joint projects in cutting-edge fields such as artificial intelligence, robotics, aerospace engineering, and biotechnology. Often supported by national science foundations and university-based innovation hubs, these initiatives reflect a deepening commitment to co-developing solutions to global challenges. The medical sciences present another fertile ground: Turkiye's robust healthcare infrastructure is increasingly interfacing with India's vast expertise in pharmaceutical development and public health, leading to research synergies in clinical trials, vaccine development, and medical technology.

Environmental sciences also represent a domain of converging interest. With both countries facing urgent ecological challenges, collaborative projects have emerged in areas such as climate resilience, water resource management, and sustainable urban development. These efforts have produced academic knowledge and policy-relevant insights, affirming the real-world applicability of scholarly engagement. Similarly, exploratory work in defence-related technologies signals a willingness to engage in sensitive but strategically vital areas of cooperation. Notably, the role of non-traditional actors is becoming increasingly visible. Private technology firms, research start-ups, and quasi-governmental think tanks in both countries are playing a complementary role to universities. Their agility in addressing immediate societal needs and deploying resources has diversified the collaborative landscape. These actors introduce new models of partnership -project-based, outcome-oriented, and often transdisciplinary- reshaping the contours of Indo-Turkish academic and scientific interaction. Yet despite these promising developments, the architecture of cooperation remains fragmented. Many initiatives are still ad hoc, dependent on personal networks or short-term funding mechanisms, and often lack sustainability. This discontinuity undermines the potential for long-term impact and limits the institutional memory of collaborative efforts. Moreover, a clearly defined bilateral roadmap for academic and scientific diplomacy remains absent. Unlike India's engagements with European partners or Turkiye's ties with Central Asia, the Indo-Turkish axis lacks a comprehensive framework that aligns with higher education, research priorities, and cultural diplomacy. Institutional asymmetries further complicate cooperation. Disparities in credit systems, accreditation standards, and language policies impede student mobility and curricular alignment. Although English provides a bridge for academic communication, the lack of structured language education in Turkish for Indian students -or vice versa- diminishes the scope for deep cultural immersion. This, in turn, restricts broader participation to elite, urban academic institutions and marginalises regional and second-tier universities from transnational engagement. In light of these observations, several strategic recommendations emerge. Foremost among them is the establishment of a permanent Indo-Turkish Centre for Academic and Scientific Cooperation, jointly administered by partner institutions. This centre would serve as both a think tank and an operational hub, managing existing collaborations while designing future pathways.

Equally important is the launch of binational doctoral and postdoctoral fellowships, jointly funded by the two governments, to foster high-impact research and intergenerational academic continuity.

Furthermore, a deliberate effort must be made to extend academic partnerships beyond metropolitan universities. Regional and second-tier institutions must be integrated into bilateral programs through capacity-building workshops, collaborative course design, and mentorship networks. Such democratisation of access is essential not only for equity but also for innovation. Lastly, academic and scientific engagements should be contextualised within broader public diplomacy frameworks. By linking research with cultural festivals, public lectures, and civil society forums, both countries can enhance the visibility and resonance of their partnership, cultivating a holistic relationship rooted in shared knowledge, mutual respect, and forward-looking cooperation.

Strategic Outlook and Policy Recommendations

Building upon the empirical findings and thematic insights explored in previous sections, this study advances a strategic roadmap to deepen academic and scientific engagement between India and Turkiye. Recognising the dynamic nature of global knowledge economies and the intensifying need for multilateral academic alliances, the recommendations offered herein aim to sustain existing frameworks and scale cooperation into emerging innovation and thought leadership frontiers.

Foremost among the proposed measures is substantial academic and cultural diplomacy reinvigoration. While both countries have historically engaged in sporadic scholarly and cultural exchanges, there exists an urgent necessity for a more structured and proactive diplomatic strategy. The establishment of dedicated cultural attaché positions within embassies -tasked specifically with academic liaison responsibilities- would serve as a vital conduit for dialogue between educational institutions, research bodies, and governmental agencies. Such appointments can facilitate real-time coordination, resolve procedural bottlenecks, and align bilateral cooperation with national policy objectives. Furthermore, the study recommends recalibrating existing institutional partnerships by signing long-term bilateral agreements that prioritise collaborative research, co-publication targets, and joint curriculum development. Rather than relying solely on ad hoc memoranda of understanding, these agreements should be embedded within national education and science strategies, thereby ensuring administrative and financial sustainability. Inter-university consortia, thematic research clusters, and transnational centres of excellence could serve as operational models for such collaborations, offering interdisciplinary platforms for sustained knowledge production. The expansion of academic mobility constitutes another critical axis for future engagement. Current exchange programs, while laudable, remain numerically limited and geographically concentrated. Both governments are encouraged to create bilateral academic mobility funds earmarked for student and faculty exchanges across disciplines and institutional tiers to overcome this. Special emphasis should be placed on STEM[4] fields, gender-inclusive participation, and underrepresented regions, ensuring a more equitable distribution of international academic exposure.

Additionally, both countries should explore avenues for co-developing open-access digital repositories, joint academic journals, and multilingual knowledge platforms. Such initiatives would amplify the visibility of Indo-Turkish scholarship, democratise access to research outputs, and stimulate greater intellectual reciprocity. The digitalisation of archival materials, particularly in Ottoman and Mughal history, could also foster new directions in historiographical collaboration, benefiting

4 STEM stands for Science, Technology, Engineering, and Mathematics. It refers to a specific approach to education and career paths that focus on these four core disciplines. STEM is often used in the context of education policy and curriculum choices, emphasizing the interconnectedness of these fields.

scholars in both regions. The study urges India and Turkiye to jointly invest in future-oriented sectors such as quantum computing, clean energy technologies, agro-biotech, and space exploration to secure a competitive edge in the global scientific and academic ecosystem. Establishing bilateral innovation funds and technology incubation centres in partnership with industry stakeholders would enable the translation of academic research into scalable, real-world solutions. In this context, structured engagement with international organisations such as UNESCO, the European Research Council, and the Global South academic networks could further bolster legitimacy and funding access. All these efforts must be anchored in a shared philosophical commitment to knowledge as a public good and academic collaboration as a vehicle of mutual empowerment. At a time when global higher education faces pressures from commercialisation, nationalism, and technological disruption, the Indo-Turkish academic partnership can offer a compelling alternative -one rooted in historical resonance, cultural plurality, and forward-looking solidarity.

By implementing the recommendations outlined above, India and Turkiye will elevate the quality and impact of their bilateral academic engagements and position themselves as co-architects of a more inclusive and multipolar global knowledge order.

Conclusion and Strategic Recommendations

The multifaceted relationship between India and Turkiye, anchored in centuries of historical exchange and civilisational dialogue, offers an underutilised yet profoundly rich terrain for the development of sustained academic and scientific collaboration. From the era of Mughal-Ottoman correspondence to contemporary research agreements, the academic and intellectual ties between the two countries have evolved in tandem with their broader geopolitical and cultural trajectories. Yet, despite the latent potential and sporadic progress, the academic dimension of Indo-Turkish relations remains an area in need of structured strategic vision and institutional commitment.

This study has sought to provide a comprehensive analysis of the existing state of academic cooperation between India and Turkiye, highlighting the historical antecedents of this relationship and the evolving contours of bilateral academic engagement in the 21st century. By examining the growing interest in Turkish Studies in India and, conversely, the emergence of South Asian Studies in select Turkish universities, the research underscores a steady but uneven expansion of mutual academic curiosity. Furthermore, it draws attention to the concrete domains in which cooperation has matured -particularly in the fields of language education, history, engineering, defence studies, medicine, and environmental sciences. Despite these advances, several structural impediments persist. Among them are limited institutional frameworks for coordination, underfunded exchange programs, asymmetrical research capacities, and a general lack of long-term strategic planning. In addition, the absence of high-visibility bilateral academic institutions or flagship programs has resulted in the fragmentation of efforts and a reliance on personal networks or ad hoc initiatives. Within this context, a new academic and scientific cooperation model must be envisioned- one rooted in shared intellectual heritage but forward-facing in its strategic ambitions.

To this end, the following recommendations are offered as part of the concluding reflection of this study:

i. Institutionalising Bilateral Academic Dialogue: There is a critical need to formalise the academic partnership between India and Turkiye through the creation of a Permanent Academic Cooperation Council. Composed of representatives from major universities, research councils, ministries of education and science, and think tanks, such a body could oversee the design, funding, monitoring, and evaluation of bilateral programs. This institutional mechanism would help align national priorities with academic initiatives and ensure continuity across different political administrations.

ii. Expanding Thematic Collaboration Beyond Traditional Disciplines: While historical and linguistic studies have traditionally formed the backbone of Indo-Turkish academic interaction, the changing global knowledge landscape calls for diversification. Collaborative research in climate change adaptation, digital humanities, renewable energy, artificial intelligence, and public health could provide new relevance and urgency to the partnership. Interdisciplinary grant schemes should be introduced to support these high-impact fields.

iii. Creating Indo-Turkish Centres of Excellence: Establishing jointly administered Centres of Excellence in Strategic Studies, Technological Innovation, and Cultural Diplomacy would serve both symbolic and practical functions. These centres could host bilateral conferences, conduct joint research, offer fellowships, and act as intellectual hubs for policy dialogue and public engagement.

iv. Strengthening Mobility and Exchange Programs: A robust **student and faculty mobility** system is vital for building trust, understanding, and collaborative networks. New bilateral scholarship programs, PhD agreements, and summer schools should be launched under a dedicated Indo-Turkish Academic Mobility Fund. These initiatives should be inclusive, ensuring participation from underrepresented institutions and regions in both countries.

v. Leveraging Technology for Collaborative Knowledge Production: Digital platforms can play a transformative role in overcoming logistical and financial barriers to academic cooperation. The development of shared digital libraries, online joint courses, collaborative virtual research laboratories, and open-access bilingual academic journals would democratise access and enhance academic visibility on both sides.

vi. Engaging the Private Sector and Civil Society: Academic and scientific collaboration should not remain confined to state institutions. Private universities, industry stakeholders, philanthropic foundations, and civil society organisations must be brought into the fold through multi-stakeholder forums and public-private partnership (PPP) models. This would enable the scaling of innovation and ensure that academic outputs have tangible societal impacts.

The future of Indo-Turkish academic and scientific cooperation lies in moving beyond ceremonial engagements toward an institutionally anchored, thematically diversified, and globally competitive model. Both nations, drawing from their rich intellectual traditions and youthful demographics, have the capacity to co-author a new chapter in South-South academic diplomacy. If adequately nurtured, such a partnership has the potential to elevate bilateral relations and offer a compelling model of inter-civilisational collaboration in a rapidly fragmenting world. At a time when academic ecosystems are increasingly shaped by geopolitical flux, India and Turkiye stand well-positioned to craft a unique space for intellectual leadership and mutual enrichment.

1 Freitag, J. (2021). Empires and Diversity: Inclusion and Control in Roman, Mughal and Ottoman Polity. *World History Connected*, 18(3).

2 Spuler, B. (2003). *Persian historiography and geography: Bertold Spuler on major works produced in Iran, the Caucasus, Central Asia, India, and early Ottoman Turkey.* Pustaka Nasional Pte Ltd. p.65.

3 Can, L. (2012). Connecting People: A Central Asian Sufi network in turn-of-the-century Istanbul. *Modern Asian Studies*, 46(2), 373-401.

4 Modi, T. B. (2023). The Impact of the National Education Policy on Higher Education in India. *Research Review Journal of Social Science*, 3(2), 08-14.

5 Mohapatra, A. K. (2008). Bridge to Anatolia: An overview of Indo-Turkish relations. *The Turkish yearbook of International relations*, (39), 159-181.

6 Şahin, H. H. (2020). A General Review of Scientific Studies Carried Out in Turkey Relating to History of India. *Türkiyat Mecmuası*, 30(1), 231-268.

TATKÖK ARASINDA BİLİMSEL-EĞİTİMSEL İLİŞKİLERİN GÜÇLENDİRİLMESİ OLANAKLARI

Allahyar MURADOV* Şakir ALİYEV**

Giriş

Eğitim ve bilim, sosyo-ekonomik kalkınmanın temel şartıdır. 21. yüzyılda bilginin ve teknolojinin hızlı gelişimi, sosyo-ekonomik ve siyasi yapıların yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin bu süreçlerin dışında kalması, teknolojik bağımlılığı artırmakta ve ekonomik perspektifleri zayıflatmaktadır. Bu bağlamda, bilim ve eğitimde iş birliğinin güçlendirilmesi hem küresel ekonomik entegrasyon hem de ulusal yenilik potansiyelinin artırılması açısından zorunludur. TATKÖK (Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan) çerçevesinde bu iş birliğinin genişletilmesi, güncel bilimsel ve stratejik önem taşımaktadır. Ancak hâlen tüm cumhuriyetler arasında iş birliği yeterince güçlü değildir. Türkiye ve Azerbaycan arasında tüm alanlarda iş birliği daha güçlüdür.

Genel olarak TATKÖK ülkelerinde bilim ve eğitim sisteminin düzenlenmesinin etkinliği; eğitimin kalitesi, bilimin çıktılarının ticarileştirilmesi ve insan sermayesinin bilgi ve becerilerinin ekonomik değere dönüştürülmesi açısından stratejik önem taşımalıdır. Çünkü bölgede tüm alanlarda rekabet edebilmek için bilim ve eğitim alanında güçlü bir sistem inşa edilmelidir. Elbette, insan sermayesinin yarattığı değerin büyüklüğü ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak farklılık gösterebilir ve göstermektedir. Eğer bir ülkede eğitimin kalitesi düşükse, bilimin finansmanı günümüz gerçeklerinden uzakta ise, üretilen katma değerde bilginin payı da düşük olacaktır. Bu bağlamda, TATKÖK ülkeleri arasında bilimsel-teknik ve eğitimsel ilişkilerin güçlendirilmesine ihtiyaç vardır.

Eğitim yalnızca bilgi aktarım aracı değil, aynı zamanda entelektüel ve manevi gelişimin de güvencesidir. Eğitimin kalitesinin yükseltilmesi, insan sermayesinin gelişimi ve ekonomik değerin oluşması için stratejik öneme sahiptir. Eğitim sistemi ile ekonomik kalkınma arasında "eğitimin kalitesi → insan sermayesi → ekonomik değer zinciri" şeklinde doğrudan bir ilişki mevcuttur. Eğitimin etkinliği yalnızca finansmanla değil, aynı zamanda yönetim ve kurumsal kaliteyle de ilgilidir (Fomba & Talla, 2024, s. 98). Dijitalleşme ve iş gücü piyasasının değişen talepleri de eğitim sistemlerinin adaptasyonunu zorunlu kılmaktadır.

Bilimin gelişimi ise yenilikçi faaliyetlerin temelini oluşturur. Bilimsel yaratıcılık faaliyeti; doğa ve toplum arasında meydana gelen olay ve süreçlerin yasallığını belirlemek, bilimsel açıklamasını sunmak, küresel ve yerel düzeyde mevcut problemleri tespit etmek ve yeni çözüm yolları önermek faaliyetidir. Bu faaliyetin sonuç odaklı olabilmesi için altyapı (maddi-teknik baz), finansman mekanizması ve elverişli ekonomik ortam gereklidir. Deneyim göstermektedir ki, ülkelerin ekonomisi geniş çaplı doğal kaynak satışına değil, bilginin gelişimine dayandığında rekabetçi ve sürdürülebilir olmaktadır. Bilimsel faaliyet, bilginin başlıca üreticisi olarak, ekonominin hammaddeye olan bağımlılığını azaltmada öncü rol oynar. Bu bağlamda, bilimsel araştırmaların devlet ve özel sektör tarafından desteklenmesi, teknolojilerin ticarileştirilmesi ve bilgi transferi mekanizmalarının oluşturulması, bilgi ekonomisinin oluşumunda belirleyici rol oynar.

* Doç. Dr., Azerbaycan Cumhuriyeti Bilim ve Eğitim Bakanlığı, Ekonomi Enstitüsü, Bölüm Başkanı

** Azerbaycan Cumhuriyeti Bilim ve Eğitim Bakanlığı, Ekonomi Enstitüsü, Başkan Yardımcısı

Makalede amaç: Bu çalışmanın amacı, TATKÖK çerçevesinde bilimsel ve eğitimsel ilişkilerin ekonomik ve yenilikçi kalkınma açısından rolünü analiz etmek, bilgi üretimi ve teknoloji transferinde bilim-eğitim ilişkisinin yerini belirlemektir.

Araştırma metodolojisi: Araştırmada analitik-istatistiksel ve karşılaştırmalı analiz yaklaşımları kullanılmıştır. Veriler, UNESCO, OECD, Dünya Bankası, GII ve QS gibi saygın uluslararası kaynaklara dayanmaktadır. Analiz hem makroekonomik (bilim ve eğitim harcamaları, yenilik göstergeleri) hem de kurumsal düzeyde (üniversite sıralamaları, değişim programları, bilimsel altyapı vb.) gerçekleştirilmiştir.

TATKÖK Ülkelerinde Eğitim Harcamaları ve Eğitim Reformları

Eğitim, her ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasının temel sütunlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu alanın sürdürülebilir gelişimi ise yalnızca altyapının genişletilmesi ve modern öğretim teknolojilerinin uygulanmasıyla değil, aynı zamanda devlet bütçesinden eğitime ayrılan kaynakların yeterliliğiyle yakından ilişkilidir. Diğer bir ifadeyle, eğitim harcamaları, bir milletin bugünü ve geleceği için yapılan stratejik bir yatırım olarak değerlendirilmelidir. Eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı ve kişi başına düşen harcamalar, devletin bu alana verdiği önemi ve stratejik vizyonunu yansıtır. Bu göstergeler aynı zamanda insan sermayesinin kalitesine, iş gücü piyasasının gelecekteki ihtiyaçlarına ve toplumsal kalkınmanın sürdürülebilirliğine önemli etki yapar (World Bank, 2023; UNESCO, 2023).

2023 yılı son verilerine göre, TATKÖK ülkelerinin eğitime ayırdığı ortalama kaynak GSYH'nin yaklaşık %4,3'ünü oluşturmuştur. Dünya genelinde bu oran %4,5–4,8 aralığında değişmektedir. Gelişmiş ülkelerde bu oran %5 ve üzerindeyken, gelişmekte olan ülkelerde %3–4 arasında değişmektedir. TATKÖK içerisinde 2023 yılında eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı bakımından liderlik, %5,7 ile Kırgızistan'a aittir. Onu %5,4 ile Özbekistan takip etmektedir. Bu ülkelerde eğitim harcamalarının GSYH içindeki payının diğer ülkelere kıyasla daha yüksek olması, ekonomik ve sosyo-demografik etkenlerle ilişkilidir. Ancak kişi başına düşen göstergeleri karşılaştırdığımızda tablo değişmektedir. Nitekim, Kırgızistan ve Özbekistan'da kişi başına eğitim harcaması sırasıyla 126 ve 134 ABD dolarıdır.

Türk dünyası ülkeleri arasında birçok sosyo-ekonomik göstergede lider konumda olan Türkiye'de 2023 yılında eğitim harcamalarının GSYH'ye oranı %4,5; Kazakistan'da %4,0; Azerbaycan'da ise %3,2 olmuştur.

Tablo 1. TATKÖK Ülkelerinde 2015–2023 Yılları Arasında Eğitim Harcamalarının GSYH'deki Payı (% Olarak)

Ülke	2015	2020	2023	Kişi Başına Eğitim Harcaması ($)
Türkiye	4,1%	4,3%	4,5%	582
Azerbaycan	2,9%	3,0%	3,2%	248
Kazakistan	3,5%	3,8%	4,0%	525
Özbekistan	5,0%	5,2%	5,4%	134
Türkmenistan	3,0%	3,1%	3,1%	295
Kırgızistan	5,2%	5,5%	5,7%	126

Kaynak: UNESCO Institute for Statistics. (2024). *Education Finance Data: Public expenditure on education as % of GDP and per capita (2015–2023).* Retrieved from https://uis.unesco.org

World Bank. (2024). *World Development Indicators: Education expenditure per capita.* Retrieved from https://data.worldbank.org

Türkmenistan'da ise bu oran %3,1 olmuştur. Türkiye'de kişi başına eğitim harcaması 582 ABD doları, Kazakistan'da 525 ABD doları, Azerbaycan'da 248 ABD doları, Türkmenistan'da ise 295 ABD dolarıdır. Genel olarak, TATKÖK kapsamında eğitim harcamalarının ortalama düzeyi küresel göstergelere yaklaşmakla birlikte, gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında hâlen önemli bir potansiyel mevcuttur. Küresel ölçekte ise kişi başına düşen eğitim harcaması 1.250–1.500 ABD doları arasında değişmektedir (OECD, 2023).

Eğitimin Kalitesi ve Uluslararası Rekabet Gücü

Eğitim harcamaları birçok sorunun çözümünde önemli bir rol oynasa da, esas amaç eğitimde kalite göstergelerinin yükseltilmesidir. TATKÖK ülkeleri bu alanda ciddi sorunlar yaşamaktadır ve uluslararası değerlendirmelerde oldukça geridedir. Günümüzde eğitimin kalitesi yalnızca mali kaynakların miktarıyla değil, elde edilen çıktılarla; öğrencilerin bilgi ve becerilerinin değerlendirilmesi, oluşan insan sermayesi ve onun yarattığı değerle ölçülmektedir. Bu bağlamda, OECD tarafından yürütülen PISA (Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı) öğrencilere yönelik matematik, okuma ve fen bilimleri alanındaki bilgi ve becerileri nesnel biçimde ölçme imkânı tanımaktadır.

2023 yılı PISA sonuçlarına göre, TATKÖK ülkeleri arasında Türkiye, 465 genel ortalama puanla lider konumdadır. Bu sonuç, ülkede uygulanan eğitim reformlarının etkinliğini ve kalite odaklı stratejik yaklaşımı yansıtmaktadır. Kazakistan 430 puanla ikinci sırada yer almakta ve bölge ortalamasının üzerinde bir performans sergilemektedir. Azerbaycan ve Özbekistan ise sırasıyla 390 ve 375 puanla daha düşük sonuçlar elde etmiş, bu durum söz konusu ülkelerde eğitim sistemlerinde yapısal reformlara ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur. Kırgızistan 360 puanla, Türkmenistan ise yaklaşık 350 puanla en düşük göstergelere sahiptir. Bu sonuçlar yalnızca finansal yetersizlikle değil, aynı zamanda öğretim programlarının, öğretmen eğitiminin ve değerlendirme mekanizmalarının zayıflığı ile de ilgilidir (OECD, 2023).

Tablo 2. PISA 2023 Göstergelerine Göre TATKÖK Ülkeleri

Ülke	Matematik	Okuma	Fen Bilimleri	Genel Ortalama
Türkiye	453	456	447	465
Kazakistan	423	419	421	430
Azerbaycan	379	385	382	390
Özbekistan	368	372	370	375
Kırgızistan	355	358	352	360
Türkmenistan	—	—	—	~350 (tahmini)

Kaynak: *OECD. (2023). PISA 2023 Results: Country performance in reading, mathematics and science. Erişim: https://www.oecd.org/pisa*

Not: *PISA'da 500 puan dünya standartı olarak kabul edilmektedir. TATKÖK ortalaması yaklaşık 395 puan, OECD ortalaması ise 475–500 puan düzeyindedir.*

Eğitim kalitesinin değerlendirilmesinde önemli göstergelerden biri de üniversitelerin uluslararası sıralamalardaki yeridir. Son yıllarda TATKÖK ülkeleri arasında bilimsel-eğitimsel iş birliği yönünde somut adımlar atılmıştır. Azerbaycan-Türkiye Üniversitesi ve Kazakistan-Türkiye Manas Üniversitesi gibi yükseköğretim kurumları bu iş birliğinin somut örnekleridir. 2023–2024 eğitim-öğretim yılında Azerbaycan devlet programları çerçevesinde Türkiye'de 405, Macaristan'da 291, Kazakistan'da

ise 4 öğrenci eğitim görmektedir. Aynı zamanda Azerbaycan'da Türkiye'den 581, Türkmenistan'dan 5, Kazakistan'dan ise 1 öğrenci eğitim almaktadır (Azerbaycan Cumhuriyeti Bilim ve Eğitim Bakanlığı [ETB], 2024; Devlet İstatistik Komitesi [DİK], 2024).

Kazakistan'da "Bolashak+" girişimi ile yükseköğretimin gelişimi, Kırgızistan'da dijitalleşme, Azerbaycan'da "Çift Diploma" ve "Uzaktan Eğitim" programları, Türkiye'de ise YÖK'ün uluslararası değişim programları bu alandaki önemli adımlardandır.

Yükseköğretim sisteminin uluslararası düzeyde tanınırlığı, ülkenin bilimsel potansiyelini, akademik kalitesini ve küresel iş birliği olanaklarını yansıtan temel göstergelerden biridir. QS World University Rankings, üniversiteleri öğretim kalitesi, araştırma faaliyetleri, uluslararası itibarı ve mezunların iş piyasasına erişimi gibi kriterlerle değerlendiren prestijli bir sıralama sistemidir.

2024 yılı verilerine göre TATKÖK ülkeleri arasında Türkiye bu sıralamada ön sıradadır – 10 üniversitesi ilk 500'de, 45 üniversitesi ise ilk 1000 içerisinde yer almıştır. Kazakistan 8 üniversite ile Top-1000 listesinde yer almakta ve özellikle Nazarbayev Üniversitesi Top-350 içerisinde yer alarak uluslararası standartlara yakın bir model teşkil etmektedir. Azerbaycan yalnızca ADA Üniversitesi ile Top-800'de temsil edilmekte, Özbekistan 4 üniversite ile Top-900'de, Kırgızistan ise 2 üniversite ile Top-1200'de yer almaktadır. Türkmenistan ise sıralamada yer almamaktadır; bu durum, veri açıklığı ve uluslararası standartlara uyum eksikliği ile ilişkilendirilebilir (QS Rankings, 2024).

Tablo 3. TATKÖK Ülkelerinin QS Sıralamalarındaki Yerleri (2024)

Ülke	İlk 500 Üniversite	İlk 1000 Üniversite	En Yüksek Sıralamalı Üniversite
Türkiye	10	45	Koç Üniversitesi (İlk 200)
Kazakistan	0	8	Nazarbayev Üniversitesi (İlk 350)
Azerbaycan	0	1	ADA Üniversitesi (İlk 800)
Özbekistan	0	4	Taşkent Kimya Enstitüsü (İlk 900)
Kırgızistan	0	2	Kırgız Milli Üniversitesi (İlk 1200)
Türkmenistan	0	0	—

Kaynak: *QS Quacquarelli Symonds. (2024). QS World University Rankings 2024. Erişim: https://www.topuniversities.com*

Not: *TATKÖK kapsamında QS sıralamasında toplamda yaklaşık 10 üniversite üst sıralarda yer almakta, ancak bu sayının yarısından fazlası yalnızca Türkiye'ye aittir.*

TATKÖK ülkelerinde AR-GE harcamalarının dinamiği ve yenilik göstergeleri üzerine karşılaştırmalı analiz

Günümüzde ülkelerin yenilik kapasitesi, teknolojik gelişmişlik düzeyi ve uluslararası rekabet gücü doğrudan bilimsel araştırma ve deneysel geliştirme (AR-GE) faaliyetlerine ayrılan mali kaynaklarla belirlenmektedir. AR-GE harcamalarının GSYH içindeki payı, bu alana verilen stratejik önemi yansıtan temel göstergelerden biridir. Bu bölümde TATKÖK ülkelerinde 2015–2023 yılları arasında AR-GE harcamalarının GSYH içindeki payı karşılaştırılmakta ve küresel ortalamayla analiz edilmektedir.

Türkiye, TATKÖK içinde en yüksek AR-GE göstergelerine sahip ülkedir – 2023 yılında bu oran %1,13'e ulaşmış ve yıllar itibarıyla istikrarlı bir artış gözlenmiştir. Bu artış, ülkenin teknoloji gelişim stratejilerinin ve ulusal yenilik sisteminin güçlendirilmesine yönelik politikalarının bir sonucudur. Kazakistan ve Özbekistan 2020'den itibaren AR-GE harcamalarında artış göstermiş olsa da hâlen %1 seviyesinin altındadır. Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenistan ise düşük ve durağan düzeyde

kalmıştır. Özellikle Türkmenistan'ın %0,09'luk oranı, bu ülkede bilimsel araştırmalara sınırlı ilgi gösterildiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 4. AR-GE Harcamalarının GSYH'deki Payı (%)

Ülke	2015	2020	2023	Kişi Başına AR-GE Harcaması ($)
Türkiye	0.88%	1.06%	1.13%	146
Azerbaycan	0.20%	0.22%	0.20%	15.4
Kazakistan	0.17%	0.47%	0.52%	68.1
Özbekistan	0.11%	0.23%	0.28%	6.9
Türkmenistan	0.05%	0.07%	0.09%	3.3
Kırgızistan	0.09%	0.12%	0.15%	8.6

Kaynaklar: *OECD. (2023). Main Science and Technology Indicators: R&D expenditure as % of GDP. Erişim: https://www.oecd.org*

World Bank. (2023). World Development Indicators: Research and Development. Erişim: https://data.worldbank.org

Not: *Küresel ortalama (OECD, 2023): %2,4 — TATKÖK ortalaması (2023): %0,395*

Analizler göstermektedir ki, TATKÖK ülkelerinin ortalama göstergesi küresel ortalamadan yaklaşık 6 kat daha düşüktür. Gelişmiş ülkelerde ise 2023 yılında bu oran İsrail'de %5,4, Güney Kore'de %4,8 ve Almanya'da %3,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu ülkeler teknolojik alanda lider konumdadır (World Bank, 2023).

Türkiye bölge içinde açık ara lider konumdadır ve kişi başına AR-GE harcaması 146 ABD doları ile küresel ortalamaya yaklaşmıştır. Kazakistan 68 ABD doları ile ikinci sıradadır. Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan ise 5–15 ABD doları arasında değişen göstergelerle bilimsel potansiyelin finansmanında hâlâ oldukça geridedir. Küresel ortalamayla karşılaştırıldığında, TATKÖK ülkelerinin çoğu kişi başına 20–50 kat daha az kaynak ayırmaktadır.

Bilimin gelişimini yansıtan göstergeler arasında patent aktivitesi, yenilikçilik ve start-up'lar önemli bir yere sahiptir. Patentlerin sayısı ve kalitesi, bir ülkenin yenilikçi ürünlerini hukuki olarak koruma ve ticarileştirme kapasitesini ortaya koyar. Türkiye, hem ulusal hem de uluslararası patent aktivitesinde TATKÖK bölgesinin lideridir. Kazakistan ve Özbekistan ulusal patent sistemlerini geliştirme sürecindedir; Azerbaycan ve Kırgızistan ise hâlâ düşük düzeyde temsil edilmektedir. Türkmenistan ise tüm göstergeler bakımından en zayıf konumdadır.

TATKÖK bölgesi son yıllarda yenilikçilik ve dijital dönüşüm alanında önemli adımlar atmıştır. Bu çerçevede start-up yatırımları ve teknolojik girişimler, ekonomik çeşitlenme ve genç nüfusun yaratıcılık potansiyelinin hayata geçirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Tablo 5. Patent Aktivitesi ve Start-up Ekosistemi

Ülke	Ulusal Patentler	Uluslararası Patentler (WIPO)	Yatırım Hacmi ($ milyon)	En Başarılı Start-up'lar
Türkiye	12.450	1.200	1.850	Getir, Trendyol, Peak Games
Kazakistan	3.210	150	620	Kaspi.kz, Chocofamily
Azerbaycan	890	45	290	Baxış, Edumarket, Yappy
Özbekistan	1.150	60	180	Uzum, MyTaxi
Kırgızistan	320	12	45	Namba Taxi
Türkmenistan	95	5	<10	—

Kaynaklar: *World Intellectual Property Organization (WIPO). (2023). World Patent Report 2023. Erişim: https://www.wipo.int*

Startup Genome. (2023). Global Startup Ecosystem Report. Erişim: https://startupgenome.com

National Innovation Statistics (Various Countries, 2023)

Türkiye bu alanda açık liderdir – "unicorn" statüsündeki start-up sayısıyla Avrupa'nın birçok ülkesini geride bırakmıştır. Kazakistan ve Azerbaycan da yüksek teknolojili ürünler ve dijital platformlar sayesinde bölgesel düzeyde öne çıkmaktadır. Özbekistan ve Kırgızistan yerel pazarda aktiflik göstermelerine rağmen uluslararası açılım imkanları henüz sınırlıdır. Türkmenistan ise yenilikçilik ekosistemi ve start-up faaliyetlerinde zayıf sonuçlar sergilemektedir.

Sonuç

TATKÖK ülkelerinde eğitime ayrılan GSYH payı ve kişi başına düşen göstergeler genel olarak olumlu bir eğilim göstermektedir; ancak gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında hâlâ belirgin bir fark bulunmaktadır. Özellikle kişi başına düşen kaynakların düşük olması, insan sermayesinin kalitesine ve teknolojik dönüşümlere hazırlık düzeyine olumsuz etki edebilir. Ülkeler arasındaki farklılıklar hem ekonomik potansiyelden hem de nüfus yapısından kaynaklanmaktadır.

Bu çerçevede aşağıdaki tespitlər və öneriler ön plana çıxmaktadır:

- TATKÖK ülkelerinde eğitim kalitesi ve uluslararası rekabet göstergeleri hâlâ küresel standartların gerisindedir. PISA sonuçlarındaki ortalama 395 puan ve QS sıralamalarında üniversitelerin zayıf temsiliyeti, bu ülkelerin eğitim sistemlerinde köklü reformlara ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır.
- TATKÖK ülkelerinde AR-GE harcamaları ve yenilikçilik göstergeleri gelişmiş ülkelerin oldukça gerisindedir. Start-up ve patent faaliyetlerinde liderlik büyük ölçüde Türkiye'ye aittir; diğer ülkelerde ise kaynak yetersizliği ve kurumsal zayıflıklar göze çarpmaktadır.
- TATKÖK ülkeleri arasında bilimsel-eğitimsel iş birliğinin güçlendirilmesi, yalnızca bölgesel yenilik potansiyelini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda küresel bilim sistemine entegrasyonu da hızlandırabilir. Mevcut iş birliği olanakları kurumsal mekanizmalarla sağlamlaştırılmalıdır.

Bu adımlar, hem ulusal hem de bölgesel düzeyde insan sermayesinin güçlendirilmesine ve eğitimin ekonomik kalkınmadaki rolünün artırılmasına hizmet edecektir.

Öneriler

1. Kaynakların etkin kullanımı ve tekrarların önlenmesi için ortak bir bilim ve eğitim stratejisi hazırlanabilir.
2. TATKÖK ülkelerinin güçlerini birleştirmesi, ortak bilimsel projelerin finansmanı ve ticarileştirilmesi için kamu-özel ortak araştırma fonları ve teknoparklar kurulabilir.
3. Bilim ve eğitim alanında iş birliğinin etkin yönetimi ve reformların izlenmesi için ortak bir istatistik veri tabanı oluşturulabilir.
4. TATKÖK ülkelerinde öğrenci ve mezun hareketliliğini artırmak amacıyla diplomaların karşılıklı tanınması ve ortak eğitim standartları geliştirilebilir.
5. Bilimsel potansiyelin birleştirilmesi ve nitelikli insan kaynağı yetişdirilməsi üçün ortak doktora programları ve ortak yayın teşvik mekanizmaları hazırlanabilir.
6. Eğitim kalitesinin değerlendirilmesi amacıyla ortak bir izleme ve değerlendirme sistemi kurulabilir.
7. Bilgi üretiminin hacmini ve kalitesini artırmaq için AR-GE harcamalarının GSYH'deki payı en az %1 seviyesine çıkarılabilir.
8. Start-up ekosisteminin gelişimi ve genç girişimcilerin desteklenmesi amacıyla bölgesel yenilik fonları oluşturulabilir.
9. Ortak bilimsel projelerin ve araştırma ağlarının koordinasyonu için akademik iş birliği sistemleştirilebilir ve kurumsal yapıya kavuşturulabilir.

KAYNAKLAR

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi. (2024). *Statistik məlumatlar*. https://edu.gov.az

Dövlət Statistika Komitəsi. (2024). *Təhsil göstəriciləri*. https://stat.gov.az

Fomba, K. M., & Talla, M. D. (2024). Education efficiency in developing countries: The role of institutional quality. *Journal of Development Economics*, 112(2), 95–105.

Global Innovation Index. (2023). *Annual Report*. https://www.globalinnovationindex.org

OECD. (2023). *Science, Technology and Innovation Outlook 2023*. Paris: OECD Publishing.

QS World University Rankings. (2023). *Regional university rankings*. https://www.topuniversities.com

UNESCO. (2023). *Science Report: The Race Against Time for Smarter Development*. Paris: UNESCO.

Yükseköğretim Kurulu. (2023). *Uluslararası akademik iş birlikleri raporu*. https://yok.gov.tr

OECD. (2023). *Main Science and Technology Indicators*. https://www.oecd.org

World Bank. (2023). *World Development Indicators: R&D Expenditure*. https://www.worldbank.org

UNESCO Institute for Statistics. (2023). *R&D and Innovation Data*. https://uis.unesco.org

QS Rankings. (2024). *QS World University Rankings*. https://www.topuniversities.com

Scopus. (2023). *Scientific Collaboration Metrics*. https://www.scopus.com

World Bank. (2023). *Education Finance Indicators*. https://www.worldbank.org

UNESCO. (2023). *Global Education Monitoring Report 2023*. https://www.unesco.org

OECD. (2023). *Education at a Glance 2023: OECD Indicators*. https://www.oecd.org

OECD. (2023). *PISA 2023 Results*. https://www.oecd.org/pisa

QS Rankings. (2024). *QS World University Rankings 2024*. https://www.topuniversities.com

World Bank. (2023). *Education Quality Indicators*. https://www.worldbank.org

RESEARCH ON THE HISTORICAL AND CULTURAL AFFINITY BETWEEN KOREA AND TURKIC COUNTRIES AND UTILIZATION STRATEGIES: FOCUSING ON THE ESTABLISHMENT OF A UN NETWORK UNIVERSITY

Eunkyung OH*

I. Introduction

Korea and Turkic countries share common historical backgrounds such as equestrian culture, shamanism, and linguistic similarities, which serve as an important foundation for cooperation between the two regions. This study emphasizes that these affinities demonstrate the potential for the formation of a cultural complex between Korea and Turkic countries. Through this cultural complex formation, the study explores the possibilities of mutual cooperation. Furthermore, it seeks to explore the most powerful, sustainable, and future-driven initiative—the establishment of a UN Network University.

II. Historical and Cultural Affinity Between Korea and Turkic Countries

1. Historical Affinity

(1) Origin and Migration Theory

There is a hypothesis that Koreans and Turkic people both originated from Central Asia. Historical and linguistic studies suggest that both ethnic groups are related to the Altaic language family and share an ancient nomadic culture. While Turkic peoples migrated westward and settled mainly in the Anatolian region, Koreans moved eastward and settled on the Korean Peninsula. During this migration process, it is highly likely that cultural and linguistic influences were exchanged between the two groups.

(2) Ancient Nomadic Culture

Both Koreans and Turkic peoples shared a nomadic lifestyle and equestrian culture. Equestrian culture influenced warfare, economy, and ways of life in various aspects. Ancient Korean states such as Goguryeo, Silla, and Balhae had strong cavalry forces. Similarly, the Turkic peoples continued their nomadic traditions by establishing powerful empires like the Göktürk Khaganate and the Seljuk Empire. Both groups commonly used horses and bows as primary weapons and adopted highly mobile combat tactics.

(3) Relationship Between Goguryeo and the Göktürk Empire

In the 6th century, Goguryeo engaged in diplomatic and military exchanges with the Göktürk Empire. The Göktürks, who were emerging as a powerful nomadic force, cooperated with Goguryeo in opposition to the Chinese Sui and Tang dynasties. Furthermore, Balhae actively traded with Central Asia and Turkic nations, expanding cultural exchanges. During this period, trade through the

* Ph.D& Doctor of Philology, Professor of Donfduk Women's University Director of Institute for Eurasian Turkic Studies

Silk Road flourished, contributing to the formation of similar cultural elements between Korea and the Turkic world.

2. Linguistic Similarities

Korean and Turkic languages (e.g., Turkish, Kazakh, Uzbek) share grammatical similarities as they are both agglutinative languages. The key characteristics include: (1) SOV (Subject-Object-Verb) word order (2) The use of postpositions and suffixes to indicate grammatical functions (3) The existence of honorifics and respectful speech forms These structural similarities provide clues to the historical connections between the two language groups.

3. Cultural Similarities

Both Korea and Turkic nations have myths centered on sky worship. Korea's Dangun myth and the Turkic Oghuz Khan legend explain the origins of their respective peoples through sacred ancestral figures. These mythological elements played a crucial role in shaping national identities.

Koreans and Turkic peoples shared similar traditional attire. Clothing suited for nomadic life, such as pants, short jackets, and leather decorations, were common. Additionally, both cultures developed accessories and weapons (e.g., bows, swords, spears) suited for horseback combat.

Food Culture Similarities can be found in the culinary traditions of both regions. For instance, Korea's "mandu" and the Turkic world's "manti," as well as Korea's "guksu" and the Turkic "lagman," share similarities in form and cooking methods. These culinary parallels are likely the result of cultural exchanges along the Silk Road.

Shamanism was a significant religious component for both Koreans and Turkic peoples. Korean shamanistic beliefs and Turkic shamanism share traditions of nature worship and ancestral reverence. Even after the introduction of external religions such as Islam and Buddhism, traces of shamanistic practices remained in both cultures.

4. Modern International Relations

Korea and Turkey established strong diplomatic ties when Turkey participated in the Korean War (1950-1953) as part of the UN forces. To this day, the two nations maintain close economic, cultural, and military cooperation, often referring to each other as "brother nations." In Central Asia (Kazakhstan, Uzbekistan, etc.), a Korean diaspora known as "Koryo-saram" exists. These ethnic Koreans were forcibly relocated to Central Asia during Stalin's regime in 1937 and have since maintained close ties with Turkic countries.

III. Strategies for Utilizing Historical and Cultural Affinity

1. Strengthening Diplomatic and International Cooperation

The historical ties between Korea and Turkic nations serve as a crucial foundation for strengthening diplomatic relations. In fact, Korea and Central Asian countries share similar historical experiences, which positively influence mutual understanding and trust. For instance, the presence of the Koryo-in (ethnic Koreans in Central Asia) has played a significant role in shaping the special relationship between Korea and Central Asia.

Based on this, **regular Korea-Turkic summits** should be institutionalized to solidify trust and deepen political and diplomatic cooperation. These summits would provide a platform for discussing

practical cooperation measures in various fields such as economy, security, and energy, as well as for establishing a multilateral cooperation framework to expand regional influence.

Furthermore, **strategic partnerships for economic, security, and energy cooperation** should be established to create mutual benefits. By combining Korea's advanced technology with the abundant resources and geographical advantages of Turkic nations, a **win-win relationship** can be formed. For example, Korea's renewable energy technology can be integrated with Central Asia's vast potential for solar and wind power, enabling sustainable energy cooperation.

2. Expanding Economic and Industrial Cooperation

Infrastructure and energy development cooperation are **key areas of Korea-Turkic economic collaboration**. Turkic nations possess abundant natural resources, such as natural gas and oil, while Korea, as an industrialized country with high energy demand, requires stable supply sources. To address this, **joint energy projects and eco-friendly energy development** should be actively pursued. For example, Korea and Kazakhstan have already engaged in discussions on nuclear and renewable energy cooperation, which should be further expanded.

Additionally, **expanding the Korea-Turkic Free Trade Agreement (FTA)** is crucial for reducing trade barriers and enhancing mutual trade activities. Through the FTA, **Korean companies will gain easier access to Central Asian and Middle Eastern markets, while local businesses in Turkic nations will also benefit from better access to the Korean market.**

Moreover, **joint startup and technology collaboration projects** should be promoted to strengthen cooperation in emerging industries. Korea leads in fields such as AI, biotechnology, and smart infrastructure, while Turkic nations have a young population and strong growth potential. **For example, Uzbekistan is actively fostering startups through government policies, and collaboration with Korea's advanced technology and startup support systems could generate significant synergies.**

3. Promoting Cultural and Human Exchange

Korea and Turkic nations can **leverage their cultural affinity to jointly produce cultural content**. Through collaboration in K-dramas, traditional music, and documentaries, both sides can promote their cultures globally and **foster the global expansion of both Korean and Turkic cultural content**. For instance, K-dramas have gained popularity in Central Asia, and co-producing content featuring Turkic traditional culture could further enhance mutual understanding.

Furthermore, **expanding student exchange and scholarship programs** will strengthen human exchange between the two regions. Interest in Korean language education is growing in countries like Kazakhstan and Uzbekistan, making it necessary to **increase scholarship support and enhance inter-university cooperation programs** to establish a foundation for future exchanges.

In addition, **supporting joint historical and cultural research projects** is essential for enhancing academic collaboration. For example, research initiatives on the settlement history of Koryo-in in Central Asia and historical interactions between Korea and Turkic nations could be supported, with findings disseminated through publications and exhibitions.

4. Activating the Koryo-in Diaspora Network

Central Asia is home to **over 500,000 Koryo-in**, who serve as an essential human resource in bridging Korea and Turkic nations. Koryo-in communities play significant political, economic, and

cultural roles in their respective societies, making it necessary to **leverage them as a focal point for cultural and economic collaboration**.

Additionally, efforts should be made to **produce and promote historical and cultural content about Koryo-in** to preserve and expand their cultural identity. Documentaries, books, and exhibitions can be used to highlight the history of Koryo-in, **which would further strengthen the sense of shared identity and deepen the bond between Korea and Turkic nations.**

5. Boosting the Tourism Industry

Developing a **Silk Road tourism route between Korea and Turkic nations** can significantly enhance tourism exchanges. The Silk Road was **a vital trade route linking East and West**, and Korea and Turkic nations share deep historical connections through it. For instance, establishing a **cultural tourism program connecting Samarkand in Uzbekistan and Gyeongju in Korea** would enhance the cultural affinity between the two regions.

Furthermore, **operating traditional cultural experience programs** can promote mutual cultural understanding. For example, **Hanok (traditional Korean house) experiences and traditional Hanbok (Korean clothing) experiences in Korea**, as well as **yurt (traditional Turkic tent) experiences and traditional music performances in Turkic nations**, could attract more tourists and foster cultural engagement.

IV. The Necessity and Methods of Forming a Cultural Complex

1. The Necessity of Forming a Cultural Complex

The formation of a cultural complex plays a crucial role in preserving historical and cultural affinities and strengthening research. Through this, Korea and Turkic countries can deepen their understanding of each other's cultures and promote academic and cultural cooperation. By preserving and studying historical heritage, people from both regions can recognize their shared cultural roots and broaden mutual understanding.

Additionally, it contributes to fostering cultural exchange and mutual understanding. By operating various cultural exchange programs through the cultural complex, the bonds between the people of both regions can be strengthened. This allows for the sharing of diverse arts, traditions, and lifestyles, laying the foundation for the creation of a common culture.

Furthermore, it can positively impact economic and tourism development. By establishing cultural tourism infrastructure and developing relevant content, new tourism demand can be created. If cultural events, exhibitions, and experience programs based on the cultural complex are actively held, they can also contribute to regional economic development.

2. Methods and Specific Cases of Forming a Cultural Complex

(1) **Establishment of Korea-Turkic Cultural Complex Centers**

- Establish **Korea-Turkic Cultural Complex Centers** in Seoul, Ankara, and Tashkent as key hubs for cultural exchange.
- **Example:** The **Yunus Emre Institute in Korea** promotes Turkish language education and cultural dissemination. Expanding such institutions in both Korea and Central Asian countries would strengthen bilateral cultural exchange.

(2) **Hosting Korea-Turkic Cultural Exchange Festivals**

- Organize the **"Korea-Turkic Cultural Exchange Festival"** to showcase traditional arts, cuisine, and music.
- **Example:** A **"Silk Road Cultural Festival"** could be co-hosted, featuring traditional dance performances, musical instrument showcases, and handicraft workshops from Silk Road countries.

(3) **Expanding Student and Academic Exchange Programs**

- Expand **student exchange and research scholarship programs** to enhance educational and research cooperation between Korea and Turkic countries.
- **Example:** Utilize **KOICA's Global Training Program** to support Central Asian students studying in Korea and facilitate research exchanges for Korean scholars in Turkic countries.

(4) **Developing Joint Tourism Products**

- Develop **Silk Road cultural exploration tours** to promote thematic tourism.
- **Example:** Operate a **"Korea-Silk Road Cultural Tour Package"** connecting Korea, Kazakhstan, and Uzbekistan, featuring sites related to ethnic Koreans and Silk Road heritage.

(5) **Building Digital Platforms and Online Cultural Exchanges**

- Establish an online **Korea-Turkic virtual museum** and produce digital content for sustained cultural exchange.
- **Example:** The **Korean National Museum and the Uzbekistan National Museum** can collaborate to create a **virtual reality (VR) museum**, showcasing historical artifacts from both regions.

V. Establishment Plan for the UN Network University to Form a Cultural Complex

1. Necessity of Establishing the UN Network University

(1) Strengthening Academic and Research Exchange To address various challenges faced by the international community, cooperation between nations and knowledge-sharing are essential. The UN Network University will provide a platform for researchers from different countries to collaborate on solving global issues. In particular, it will promote research aimed at achieving the Sustainable Development Goals (SDGs) and integrate research findings from diverse nations to accelerate academic progress.

(2) Fostering Global Talent In the 21st-century global society, individuals who can understand and cooperate across different cultural backgrounds are in high demand. The UN Network University will offer education in a multicultural environment, enabling students to develop an international perspective and grow into global leaders. By collaborating with leading scholars from various countries, the university will nurture experts with a broad international outlook, contributing to the development of participating nations.

(3) Establishing a Foundation for Economic and Industrial Cooperation An international university network can go beyond being merely an educational institution to become a foundation for economic and industrial cooperation. By promoting research and development (R&D) linked to industries and fostering collaboration between universities and businesses, it will facilitate the development of innovative technologies and knowledge. This initiative will help participating countries create new industries and achieve sustainable economic growth.

2. Methods for Establishing the UN Network University

(1) Operating a Multi-Campus System The UN Network University will be operated as a multi-campus system rather than a single-campus institution, with campuses in key cities in Korea, Turkey, and Central Asia. This system will allow for education that reflects regional characteristics and provide students with opportunities to study across different campuses. Moreover, the multi-campus approach will help reduce educational disparities between regions and support the academic advancement of each area.

(2) Implementing a Hybrid Online-Offline Education System In the modern educational environment, online education is becoming increasingly important. The UN Network University will combine offline and online education to ensure that students worldwide can learn without being restricted by time or location. Virtual classrooms utilizing advanced educational technology and AI- and big data-based personalized learning programs will be developed to maximize learning efficiency.

(3) Running Joint Degree and Scholarship Programs A core element of the international university network is the joint degree program. The UN Network University will offer multinational degree programs, allowing students to study in multiple countries and experience diverse educational systems. Additionally, scholarship programs for international students will be established to ensure that financial difficulties do not hinder education. These initiatives will attract outstanding students from various nations and enhance the quality of international education.

Example degree programs (Undergraduate & Graduate):

- History & Cultural Studies (Comparative Studies on Korea-Turkey Culture, Silk Road Civilization Studies)
- Linguistics (Korean-Turkic Comparative Linguistics, Altaic Language Studies)
- International Relations (Korea-Turkey Diplomacy and Cooperation Policy Studies)
- Economics & Business (Korea-Turkey Trade and Industrial Cooperation Studies)
- IT & Digital Content (Korea-Turkey Joint Film, Animation, and Game Development)

(1) Establishing Research Centers

To strengthen research capabilities, the UN Network University will establish various research centers. For instance, a Silk Road Research Institute can study the history, economy, and culture of Central Asia and the Eurasian region. A digital archive center can be set up to preserve and share historical materials from different countries. These research centers will contribute not only to academic research but also to policy development.

Examples of research centers:

- 'Silk Road Research Institute': Researching cultural and economic exchanges along the Silk Road
- 'Korea-Turkey Digital Archive': Digitizing and preserving cultural heritage from Korea and Turkic countries
- 'Technology & Industrial Cooperation Center': Conducting joint research on smart technology, eco-friendly energy, and traditional industry development

(2) Activating International Exchange Programs

To promote student and researcher exchanges, various international exchange programs should be implemented. Student exchange programs will enable students from different countries to experience diverse cultures and educational systems. Joint research projects will encourage multinational research teams to collaborate on global issues. Regular international academic conferences will be organized to allow scholars to share research findings and build networks.

Examples of exchange programs:

- Korea-Turkey Student Exchange Program
- International Joint Research Projects (Silk Road exploration and research initiatives)
- Joint Language & Cultural Education Programs (Korean-Turkish language integration courses)

3. Operational Strategies for the UN Network University

(1) Collaboration with the UN and International Organizations

The UN Network University must collaborate with the UN and international organizations such as UNESCO and UNDP to develop educational programs and support research on sustainable development. Partnerships with international organizations will help secure financial support and establish a global network to encourage participation from diverse countries.

Examples of collaboration:

- Partnering with UNESCO, UNDP, and the World Bank to secure funding for education and research
- Leveraging the UNAI (UN Academic Impact) program to enhance the university's credibility

(2) Building a Cooperation Network with Participating Countries and Universities

The UN Network University should operate in collaboration with participating countries and their universities rather than functioning independently. Establishing partnerships with leading universities in each country, running joint degree programs, and conducting collaborative research projects are crucial strategies. Additionally, working with governments and businesses will provide practical education opportunities and expand job prospects for graduates.

Participating countries: Korea, Turkey, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, etc. Partner universities:

- Korea: Seoul National University, Korea University, Yonsei University, etc.
- Turkey: Boğaziçi University, Istanbul University, etc.
- Central Asia: Nazarbayev University (Kazakhstan), Tashkent State University (Uzbekistan), etc.

(3) Expanding Government and Private Scholarship Support

One of the biggest obstacles to international education is financial constraints. To address this, the UN Network University must expand scholarship programs supported by both governments and private institutions. This will enable students facing financial difficulties to continue their studies. Establishing education funds in collaboration with national governments and offering corporate scholarships through partnerships with global enterprises should be considered.

4. Expected Benefits of Operating the UN Network University

(1) Enhancing International Education Standards

By providing education that meets international standards, the UN Network University will elevate the education level of participating countries. Korea's advanced STEM education can be expanded to Turkic countries, while regional studies incorporating the resources and geopolitical factors of these countries can foster Silk Road specialists. Additionally, comparative research in humanities between Korea and Turkic nations will yield significant academic achievements.

(2) Strengthening the Ability to Address Global Issues

Research on global issues such as environmental problems, poverty, and technological innovation will enhance the ability to propose solutions, contributing to sustainable development.

(3) Promoting International Cooperation and Cultural Exchange

Collaboration among students from diverse cultural backgrounds will enhance mutual understanding and strengthen global peace and cooperation.

(4) Contributing to Economic and Industrial Development

Graduates of the university will contribute to economic and industrial growth in their respective countries. Research outcomes will also drive technological advancements and innovation.

(5) Strengthening Cooperation Between Korea and Turkic Countries

The joint operation of the UN Network University will reinforce educational and research collaboration between Korea and Turkic nations, leveraging Korea's advanced education model and the rich cultural-historical resources of Turkic countries to create synergy. Moreover, joint research in economic and industrial fields will uncover new cooperation opportunities and promote mutual development.

Conclusion

Korea and the Turkic nations share a common historical background, including equestrian culture, shamanism, and linguistic similarities, which serve as an important foundation for cooperation between the two regions. This study has explored the potential for collaboration based on these historical affinities. In particular, the UN Network University can play a crucial role in transforming these shared historical and cultural ties into modern cooperation. Through this institution, academic research will be promoted, and educational and research collaborations will be strengthened, laying the groundwork for sustainable cooperation between Korea and the Turkic nations.

Furthermore, the establishment of the UN Network University is not merely the creation of an educational institution but a strategic initiative to solidify the partnership between Korea and the Turkic nations. In the rapidly changing international landscape, close relations and mutual prosperity between the two regions necessitate collaboration in education and research. The UN Network University will serve as a key mechanism to realize this cooperation, making its prompt establishment essential. If Korea and the Turkic nations actively pursue this project together, they can build a strong foundation for shared prosperity. Now is the time to move forward with tangible cooperation.

REFERENCE

Beckwith, Christopher I., Empires of the Silk Road : A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present, Princeton University Press, , 2009.

Gaybullah Babayar, "On the Ancient Relationas between the Turkic and Korean Peoples", Journal of Turkic Civilization Studies, Yıl 2004, Cilt: 1 Sayı: 1, 151 - 155, 2004.

Han-Woo Choi, "Contacts of Korean and Turkic in the Early Period", Türk Dilleri Araştırmaları 3, pp. 1993, pp.73-78.

Han-Woo Choi, "A Comparative Morphology of Altaic Languages – Deverbal Noun Suffixes", International Journal of Central Asian Studies, vol. 7, Seoul, 2002, pp. 23-40.

Han-Woo Choi, "Evidences of the affinity of Korean and Turkic", The International Association of Central Asian Studies, vol. 10, Seoul, 2005, pp. 28-52.

In-Jin Yoon, "Migration and the Korean Diaspora: A Comparative Description of Five Cases", Journal of Ethnic and Migration Studies, Volume 38, 2012, pp. 413-435.

Jaklin Kornfilt, "Turkish and the Turkic languages", The world's major languages, Routledge, 2018.

Petr Kokaisl, "Koreans in Central Asia – a different Korean nation", Asian Ethnicity , Volume 19, 2018, pp. 428-452.

Thomas Singer and Samuel L. Kimbles, The Cultural Complex, Brunner-Routledge, 2004.

Victoria Kim, "Korean Diaspora in Uzbekistan", Journal of the Royal Asiatic Society, 2017, pp.48-55.

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATINA ÜYE ÜLKELERİN ORTAÖĞRETİMDE OKUTULACAK ORTAK EDEBİYAT DERSLERİ İÇİN İZLENMESİ GEREKEN STRATEJİLER

Ali YAKICI*

Türkçe konuşan ulus insanlarının eğitim, bilim, kültür, ekonomi vd. konularda buluşmasını sağlayacak ve bir ortak pazar oluşturarak dünya bilim, sanat ve ticaret hayatında söz sahibi olmalarında etkili olacak önemli adımların başında, kendi dillerinde eğitim-öğretim yapan bağımsız devletlerin "Türk Devletleri Teşkilatı" çatısı altında birleşmeleri, bir araya gelmiş olmalarıdır. Bu buluşma, Türk devletlerinin ileriki zamanlarda sanayi ve teknolojide de önemli buluş ve markalara imza atmalarına vesile olacaktır. Yaklaşık bir asırlık bir hayalin ürünü olan bu buluşma şimdilik bağımsız beş Türk devleti tarafından gerçekleştirilmiştir. Çekirdek yapıyı oluşturan bu buluşma halkası, zamanla bireyleri Türkçe konuşan ve eğitim dili Türkçe olan diğer devletlerin de eklenmesiyle dalga dalga genişleyecektir.

Türk Devletleri arasında kapsamlı iş birliğini teşvik etmek amacıyla uluslararası bir örgüt olarak Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi/ Türk Keneşi/ Türk Konseyi adıyla çalışmalarına başlamıştır. Türk Devletleri Teşkilatı kurucu üyeleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye`dir. Ekim 2019'da Bakü'de gerçekleştirilen 7. zirve sırasında Özbekistan da Teşkilata tam üye olarak katılmıştır. Macaristan ise Eylül 2018'de Kırgızistan'ın Şolpan-Ata şehrinde düzenlenen 6. zirvede, Türkmenistan Kasım 2021'de İstanbul'da düzenlenen 8. zirvede, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Semerkant'ta düzenlenen 9. zirvede ve Ekonomik İş birliği Teşkilatı (EİT) 2023 yılında Astana'da düzenlenen 10. zirve sırasında gözlemci statüsü kazanmıştır.

Temel belgeleri olan 3 Ekim 2009 tarihli Nahçıvan Anlaşması ve 16 Eylül 2010 tarihli İstanbul Bildirisine göre, Teşkilata üye ülkeler, Birleşmiş Milletler Anlaşmasının amaçları ve ilkelerinin yanı sıra uluslararası hukukun diğer evrensel olarak tanınan ilkelerini benimsemiştir. Barış ve güvenliğin korunması ile iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine ilişkin uluslararası normlar, Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında yürütülecek iş birliğinin zeminini oluşturmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı, 1992 yılından beri toplanan, "Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri" sonucunda ortaya çıkan ortak siyasi irade üzerine kurulmuştur. Bu zamana kadar 10 zirve gerçekleşmiş olup, bunlardan İstanbul'da düzenlenen 16 Eylül 2010 tarihli zirvede Teşkilatın, o zamanki adıyla Türk Konseyi'nin kuruluşu resmen ilan edilmiş, öncelikleri ve yol haritası ortaya konulmuştur. Türk Konseyi, 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da düzenlenen zirvede örgüt adlandırmasını Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirmiştir.

Nahcıvan Anlaşmanın önsözünde üye devletler, Birleşmiş Milletler Anlaşmasının amaç ve ilkelerine bağlılıklarını teyit etmişlerdir. Buna bağlı kalınarak Teşkilatın temel amacını, Türk Devletleri arasında kapsamlı iş birliğini derinleştirmek, bölgesel ve küresel barış ile istikrara katkıda bulunmak olarak tanımlamışlardır. Üye ülkeler ayrıca, demokrasi, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü ve

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, yakiciali@gmail.com

iyi yönetişim gibi temel ilkelere bağlılıklarını ifade etmişlerdir. Teşkilat kapsamındaki iş birliği, üye ülkeler arasındaki ortak tarih, kültür, kimlik ve Türk dili konuşan halkların dil birliğinden kaynaklanan özel dayanışma temelinde inşa edilmektedir. Türk Devletleri Teşkilatının Nahçıvan Anlaşmasının 2. maddesinde ortaya konulan temel amaç ve görevlerinden biri de "Bilim, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında etkileşimin genişletilmesi" olarak belirlenmiştir. Türk Devletleri Teşkilatının belirlediği bu ilke ve amaç doğrultusunda çalışmalarına başlayan T.C. Milli Eğitim Bakanlığı "Ortak Türk Edebiyatı Dersi Öğretim Programı" belirlemiştir. Ortak Türk Edebiyatı Dersi Öğretim Programı, Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ülkeler arasındaki iş birliğini güçlendirmek ve sağlam bir temelde daha da pekiştirmek için ortak çalışmaya yönelik bir amaç doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bugünkü adıyla Türk Devletleri Teşkilatı zirvelerinde, üye ülkelerin ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulmak üzere "Ortak Türk Tarihi, Türk Dünyası Coğrafyası ve Ortak Türk Edebiyatı" öğretim programlarının hazırlanması fikri ortaya atılmış ve 5 Haziran 2014 tarihinde Türkiye'nin Bodrum şehrinde düzenlenen Türk Keneşi Zirvesi'nde bu karar onaylanmış ve öğretim programları ile materyallerinin hazırlanması görevi Uluslararası Türk Akademisi'ne verilmiştir. Türk Akademisi; Türk dünyasının eski çağlardan günümüze kadar olan tarih, dil, edebiyat ve kültürünü araştırmak ve Türk dünyası ile ilgili bilimsel araştırmaları koordine etmek amacıyla Türk Devletleri Teşkilatı uhdesinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu öğretim programlarından biri olan Ortak Türk Edebiyatı Dersi Öğretim Programı, öğrencilerin Türk dünyasının ortak edebî mirasını bütünlük içinde değerlendirilmesine, ortak millî kimlik ve Türk uygarlığı bilincinin oluşmasına ve Türk dünyasının bütünleşmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Ortak Türk Edebiyatı Dersi Öğretim Programı, Türk Devletleri Teşkilatı üyesi devletlerin öğretim programları standartları esas alınarak Uluslararası Türk Akademisi ve Teşkilat üyesi ülkelerin eğitim bakanlıkları iş birliği ile hazırlanmıştır. Ortak Türk Edebiyatı Dersi Öğretim Programı'nın amaçları şu şekilde belirlenmiştir:

Türk Devletleri Teşkilatı kararları doğrultusunda Uluslararası Türk Akademisi tarafından hazırlanan Ortak Türk Edebiyatı Dersi Öğretim Programı ile öğrencilerin;

1. Türk edebiyatını eski devirlerden günümüze kadar belirli bir sistem çerçevesinde öğrenmeleri ve kardeş edebiyatların önde gelen temsilcileri ve zengin edebî mirasıyla tanışmalarının sağlanması,

2. Türk edebiyatının köklülüğü, çeşitliliği ve zenginliğini, dünya edebiyatında önemli bir yere sahip olduğunu kavramaları,

3. Türk dil ve lehçelerinde oluşturulmuş edebî eserlerin yapı ve içeriğini anlamaları, üslup ve tür özelliklerini ayırt edebilmeleri, manevi ve kültürel değerlerle ilgili görüş ve düşüncelerini gerekçeli olarak ifade edebilmeleri,

4. Edebî eserleri tahlil yoluyla eleştirel düşünme becerisini kazanmaları ve okuduklarını güncel hayatla ilişkilendirmeleri,

5. Türk edebiyatının temsilcilerini tanımaları, insanlığın düşünce mirasına katkılarını kavramaları, edebî eser ile coğrafi mekân ve tarihî olgu arasındaki ilişkiyi kavramaları, edebî eserler aracılığıyla ortak Türk kimliği kavramının farkına varmaları,

6. Edebî eserler aracılığıyla Türklerin tarih, edebiyat ve kültür ortaklığını algılayabilen, bu bağlamda Türk kimliğinin farkına varabilen, beşerî ve millî değerlere sahip bireyler olmaları, amaçlanmaktadır.

Ortak Türk Edebiyatı Dersi Öğretim Programıyla hedeflenen temel kazanımlar ise şunlardır:

Bu programda ele alınan eserlerin incelenmesi ve tartışılmasıyla öğrencilerin okuma alışkanlığı geliştirilmelidir. Millî Türk edebiyatlarının birbirlerine olan yakınlığı ve bölgeler arası kültür alışverişinde edebiyatın önemli bir köprü olduğu dikkate alınmalı, kardeş edebiyatların yazar ve şairlerinin eserlerine özellikle yer verilmelidir. Dersin işlenişinde ve uygulamalarda görsel iletişim araçlarına

yer verilmeli; slayt, bilgisayar, televizyon, etkileşimli tahta, genel ağ, vb. etkin olarak kullanılmalıdır. Kazanımlarla ilgili belgesel ve film gibi materyallerden yararlanılmalıdır.

Ortak Türk Edebiyatı Dersi Öğretim Programı iki üniteden oluşmaktadır:

Birinci ünitede Türk dünyasının ortak edebî mirası bütünlük içinde sunulmuştur. Türk edebiyatının ortak sözlü eserleri ile İslam uygarlığı çerçevesinde gelişen ortak yazılı eserler yer almaktadır. İkinci ünitede ise millî Türk edebiyatlarının özellikleri ve temsilcileri hakkında bilgilere yer verilmektedir. Öğretim programındaki bu yapı, Türk dünyasının ortak edebî mirasının bütünlük içinde değerlendirilmesine, ortak millî kimlik ve Türk uygarlığı bilincinin oluşmasına ve Türk dünyasının bütünleşmesine katkı sağlayacaktır. Bu sayede öğrencilerin hem Türk edebiyatının geçmişten günümüze kadarki eser ve temsilcilerini tanımaları hem de diğer Türk topluluklarıyla ve zengin edebî mirasıyla tanışmaları sağlanmış olacaktır.

Ortak Türk Edebiyatı Dersi Öğretim Programı; ortaöğretim düzeyinde 2 ders saati uygulanabilecek şekilde düzenlenmiştir. Programda yer alan ünitelerin içerikleri şu şekilde belirlenmiştir:

1. Ünite: Türklerin Ortak Edebî Mirası

1.1. Sözlü Edebiyat

1.1.1. Sözlü eserlerin özelliklerini açıklar.

a. Sözlü Dönemin özelliklerine değinilir.

b. Sözlü eserlerin Türk dünyasının ortak edebî mirası olduğu vurgulanır.

c. Ergenekon Destanı, Manas Destanı, Alpamış Destanı, Oğuznâme, Dede Korkut Hikâyeler gibi ortak sözlü eserlere ve bu eserlerden alınan örnek metinlere yer verilir.

1.2. Yazılı Edebiyat

1.2.1. Eski Türk devletlerine ait ilk yazılı eserlerin özelliklerini açıklar.

a. Bu eserlerin Türk dünyasının ortak edebî mirası olduğu vurgulanır.

b. Bilge Kağan, Tonyukuk, Kül Tegin, Barsbek Kağan Yazıtlarına ve bu yazıtlardan alınan örnek metinlere yer verilir.

1.2.2. İslami Dönem Türk Edebiyatı'na ait eserlerin özelliklerini açıklar.

a. İslami Dönem Türk Edebiyatı'na ait eserlerin Türk dünyasının ortak edebî mirası olduğu vurgulanır.

b. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig; Kâşgarlı Mahmut, Dîvânu Lugâti't-Türk; Edib Ahmed Yükneki, Atebetü'l-Hakâyık; Hoca Ahmed Yesevi, Dîvân-ı Hikmet'e ve bu eserlerden alınan örnek metinlere yer verilir.

c. Nizâmî-i Gencevi, Yedi Güzel; Kul Ali, Kıssa-i Yûsuf; Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî; Yunus Emre, Divan; Kutb, Hüsrev ü Şirin; Ali Şîr Nevaî, Muhâkemetü'l Lugâteyn; Fuzûlî; Zahireddin Muhammed Babur, Baburnâme; Ebülgazi Bahadır Han, Şecere-i Türk gibi şair/yazar ve eserlere, bu eserlerden alınan örnek metinlere yer verilir. (MEB, 1922:4-12)

Türk ve dünya akademik bilim hayatındaki araştırma ve incelemelere, eğitim öğretime yönelik faaliyet gösteren kurumların çalışmalarına bakıldığında bu konuda ilk defa Dr. Esra Alkan'ın, Prof. Dr. Ali Yakıcı'nın danışmanlığında / yönetiminde ayrıntılı bir çalışma yaptığı görülmektedir. Alkan, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde hazırlamışmış olduğu "*Türk Devletleri Teşkilatına Üye Ülkelerde Ortaöğretim Düzeyinde Edebiyat Öğretimi (Program ve Ders Kitapları Açısından Bir Değerlendirme)"*adlı bu doktora tezinde; Türk Devletleri Teşkilatına üye beş ülkenin Ortak Edebiyat Ders Kitapları üzerine yaptığı araştırma/ inceleme ve değerlendirmeyi ortaya koymuştur. Alkan'ın yaptığı bu araştırmada/ inceleme ve değerlendirmede yer verildiği biçimde; Türkçenin "ortak Türk kimliğini oluşturacak temel metinler" açısından bakıldığında Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin eğitim

öğretim kurumlarında okutulması hedeflenen Ortak Edebiyat Ders Kitaplarının henüz günümüzde düşünülen ve belirlenen amaç ve hedefler doğrultusunda stratejik bir yapıya kavuşmadığı görülmektedir. 2020 yılı sonrası itibarıyla Türk Devletleri Teşkilatını oluşturan beş ülkenin edebiyat programları ve ders kitaplarında yer alan ortak edebi metin ve kültür- edebiyat ve sanat adamlarının görünümü ülkelerin alfabetik sırasına göre özetle şu şekildedir:

Azerbaycan:

Azerbaycan'daki ortaöğretim 10. sınıf edebiyat ders kitaplarında yer alan metin yazar ve şairleri şunlardır: Kitabın ilk bölümünde Azerbaycan şifahi/ sözlü edebiyatına ait metinlerin yer aldığı görülmektedir. Bunların başında ise Dede Korkut gelmektedir. Diğer yazar ve şairler yüzyıllara göre kronolojik olarak sıralanmaktadır. Genceli Nizami, Nesimi, Şah Hatayi, Fuzuli, Köroğlu, Vakıf, Zakir, Ahunzade, Âşık Elesker, Vezirov.

11. sınıf ders kitabında Azerbaycan edebiyatının 19. yüzyıl sonrası önemli yazar/şair ve eserleri ele alınmıştır. Kuzey Azerbaycan edebiyatından Celil Memmedguluzade, Mirza Alekber Sâbir, Hüseyin Cavid, Ahmed Cevad başlıcalarıdır. Güney Azerbaycan edebiyatından Muhammed Hüseyin Şehriyar, Sovyet Dönemi Azerbaycan edebiyatından Cafer Cabbarlı, Samed Vurgun, Resul Rıza, Mir Celal, İlyas Efendiyev, İsmail Şıhlı, Bahtiyar Vahapzade'nin hayatı ve eserlerine yer verilmiştir. Dünya Edebiyatından Cengiz Aytmatov'un Gün Olur Asra Bedel romanına yer verildiği görülmektedir.

(https://www.arti.edu.az/noduploads/et_book/1f23df2955fdb988bc46b61586753077.pdf)

Kazakistan:

10. sınıf Kazak edebiyatı ders kitabında Kazakistan'ın önemli yazar/şair ve eserleri ele alınmıştır. Abay Kunanbayev, Yusupbek Aymautov, Abiş Kekilbayev, Muhtar Magavin, Cengiz Aytmatov, Ulugbek Esdevlet, Kabdesh Zhumadilov, Shakhimarden Kabidenuly Kusayinov, Şerhan Murtaza'nın hayatı ve eserlerine yer verilmiştir. Kitaba Türk dünyası edebiyatlarından Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un *İlk Öğretmen* hikâyesi alınmış; Batı edebiyatından herhangi bir metin dâhil edilmemiştir.

11. sınıf Kazak edebiyatı ders kitabında Saken Seyfullin, İlyas Esenberlin, Askar Süleymanov, Kasım Amanzholov, Smagul Elubay, Muhtar Avezov, Tumanbay Moldagaliyev ve Talasbek Asemkulov'ın eserlerine yer verilmiştir. Kitapta, Batı edebiyatından Ernest Miller Hemingway'a yer verilmiştir.

(Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı (2022). Genel Ortaöğretim Düzeyinde Sosyal ve Beşerî Bilimler Yönündeki 10-11. Sınıflar İçin Kazak Edebiyatı Öğretim Programı, s.3463-3465).

Kırgızistan:

Kırgızistan sözlü edebiyatının önemli ismi Manas destanıdır. Manas, sadece Kırgızistan'ın değil Türk dünyasının ortak değerlerinden önemli bir sözlü edebiyat ürünüdür. 10. sınıf Kırgız edebiyatı ders kitabında yer alan diğer şair ve yazarlar şunlardır: Niyaz, Moldo Kılıç, Togolok Moldo, Osmonaalı Sıdıkov, Belek Soltonoev, Kazıbek Mambetemin, Kasım Tınıstanov, Mukay Elebayev, Aalı Tokombayev, Cusup Turusbekov, Kubanıçbek Malikov, Coomart Bökönbayev, Kasımalı Cantöşev, Kasımalı Bayalinov, Alıkul Osmonov, Midin Alıbayev, Raykan Şükürbekov. Kitapta Batı edebiyatından Ernest Hemingway'in yer aldığı görülmektedir.

Kırgızistan 11. sınıf edebiyat ders kitaplarında metinlerine yer verilen başlıca yazar ve şairler şunlardlr: Cengiz Aytmatov, Tugolbay Sıdıkbekov, Uzakbay Abdukaimov, Tölögön Kasımbekov, Süyunbay Eraliyev, Muhtar Avezov, Bektursun Alimov, Keneş Cusupov vd.

(Kırgız Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı (2018). 10-11. Sınıflar için "Kırgız edebiyatı" konu standardı (Kırgız dilinin öğretildiği okullar için), s.12-13).

Özbekistan:

Özbekistan'daki lise 10. sınıf edebiyat ders kitabında sözlü halk edebiyatından Köroğlu, İlyada, Odesa ve Alpamış destanları ele alınmıştır. Orta asırlar edebiyatı iki bölümde ele alınıp işlenmiştir. 7. yüzyıldan 14. yüzyılın ilk yarısına kadar olan bölümde Yusuf Has Hacip, 14. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk yarısına kadar olan bölümde Ali Şîr Nevaî, 17-19. yüzyıllar edebiyatında Boborahim Mashrab, Muhammed Rıza Ağahi; Özbek klasik edebiyatının kadın temsilcilerinden Anbar Otin; 19-20. yy (1850-1910) Özbek edebiyatından Muhammed Aminhoja Muqimi; 17-19. yy. dünya edebiyatından Alexander Puşkin ve Erich Maria Remarque'nin hayatı ve eserlerine yer verilmiştir.

11. sınıf edebiyat ders kitabında 20. yy. Özbek edebiyatının devamı verilmiştir. Burada Zulkhumor Mirzayeva, Kâmil Jalilov, Abdullah Kadiri, Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, Mihail Bulgakov; Hamid Alimcan, Musa Taşmuhammadoğlu Aybek, Andre Morua'nın hayatı ve eserlerine yer verilmiştir.

(Özbekistan Cumhuriyeti Halk Eğitimi Bakanlığı (2020). Özbekistan Genel Ortaöğretim Millî Öğretim Programı-Edebiyat. Taşkent, s. 53-55).

Türkiye:

10. sınıf Türk dili ve edebiyatı ders kitabına Türk dünyası edebiyatlarından Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig, Kaşgarlı Mahmut'un Dîvânu Lugâti't-Türk, Edib Ahmed Yüknekî'nin Atebetü'l-Hakayık, Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet, Batı edebiyatından Homeros'un İlyada, Victor Hugo'nun Sefiller, William Shakespeare'in Macbeth adlı eserleri alınmıştır.

Hikâye ünitesinde Muharrem Ergin, Fikret Türkmen, Noksanî, Şeyyâd Hamza, Samipaşazâde Sezai, Ömer Seyfettin; Şiir ünitesinde Yusuf Has Hacib, Kaşgarlı Mahmut, Edib Ahmed Yüknekî, Hoca Ahmed Yesevi,Yunus Emre, Pir Sultan Abdal Nurer Uğurlu, Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Nedîm; Destan/Efsane ünitesinde Homeros, Bahaeddin Ögel, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Fehmi Anlaroğlu; Roman ünitesinde Victor Hugo, Ahmet Mithat, Halit Ziya Uşaklıgil, Halide Edib Adıvar; Tiyatro ünitesinde Cevdet Kudret, Şinasi, William Shakespeare; Anı ünitesinde Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfkı Atay; Gezi Yazısı ünitesinde Evliyâ Çelebi, İsmail Habib Sevük, Azra Erhat'ın eserlerine yer verilmiştir.

11. sınıflar için hazırlanan Türk dili ve edebiyatı kitabı hikâye ünitesinde Sabahattin Ali, Memduh Şevket Esendal, Tarık Buğra, Samim Kocagöz, Bilge Karasu'nun eserleri yer almıştır. Şiir ünitesinde Namık Kemal, Abdülhak Hamit Tarhan, Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Ahmet Haşim, Yahya Kemal Beyatlı, Mehmet Emin Yurdakul, Mehmet Âkif Ersoy, Faruk Nafiz Çamlıbel, Bahtiyar Vahabzade, M.Hüseyin Şehriyar'ın eserlerine yer verildiği görülmektedir. Makale ünitesinde Önder Güler, Fikri Gül, M.Fuat Köprülü yer almıştır. Sohbet ve fıkra ünitesinde Ahmet Rasim, Şevket Rado, Refik Halit Karay, Yusuf Ziya Ortaç'ı eserlerinden örnekler verilmiştir. Roman ünitesinde Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ahmet Hamdi Tanpınar, Orhan Kemal, Oğuz Atay, Ernest Hemingway, tiyatro ünitesinde Musahipzade Celâl, Nahid Sırrı Örik, Cevat Fehmi Başkut, Racine, eleştiri ünitesinde Ahmet Şuayp, Mehmet Kaplan, Gürsel Aytaç, mülakat ve röportaj ünitesinde Ruşen Eşref Ünaydın, Mustafa Baydar, Yaşar Kemal'in eserlerine yer verilmiştir.

11. sınıf Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarında Türk dünyası edebiyatlarından Bahtiyar Vahabzade'nin Menim Anam, M. Hüseyin Şehriyar'ın Heyder Baba'ya Selâm, Batı edebiyatında Ernest Hemingway'in Yaşlı Adam ve Deniz, Racine'in Andromak adlı eserleri alınmıştır.

Türkiye'deki okullarda okutulmakta olan 12. sınıf Türk dili ve edebiyatı kitabındaki metinlerin yazar ve şairleri şunlardır:

Hikâye ünitesinde; Mustafa Kutlu, Oğuz Atay, Adalet Ağaoğlu, Füruzan, Ferit Edgü, Necati Tosuner, Vüs'at O. Bener, Tarık Günersel, Tarık Dursun K., şiir ünitesinde; Ahmet Hamdi Tanpınar, Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Muhip Dıranas, Nâzım Hikmet, Attilâ İlhan, Ahmet Kutsi Tecer, Arif

Nihat Asya, Orhan Veli Kanık, Oktay Rifat, İlhan Berk, Turgut Uyar, Sezai Karakoç, Cahit Zarifoğlu, Süreyya Berfe, Haydar Ergülen, Hüseyin Atlansoy, Âşık Veysel Şatıroğlu, Âşık Feymani, roman ünitesinde; Mithat Cemal Kuntay, Orhan Kemal, Yusuf Atılgan, Latife Tekin, Cengiz Aytmatov, tiyatro ünitesinde; Orhan Asena, Güngör Dilmen, Necati Cumalı, deneme ünitesinde; Montaigne, Nurullah Ataç, Cemil Meriç, Oktay Akbal, söylev (nutuk) ünitesinde Mustafa Kemal Atatürk, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Talat Tekin'in eserlerine yer verilmiştir. (Alkan, 2024: 154-202).

Yukarda verdiğimiz ders kitaplarında yer alan bilgiler ışığında denilebilir ki; kültürler ve medeniyetler, doğuşundan itibaren tarihi süreçte bağrından çıkardığı aksakal, bilge kişi, yazar, şair ve sanatçılarla varlığını sürdürür, kalıcı olur ve yükselirler. Türk kültür ve medeniyeti, Milattan önceki dönemlerde başlayan binlerce yıllık tarihi içinde yüzlerce eser meydana getiren onlarca bilge yazar, şair, müzisyen vd. yetiştirmiştir. Bu bilge kişiler, ürettikleri düşünce ve eserlerle millet harcını oluşturmuşlar, ulusların medeniyetler kurarak sonsuza dek kalıcı olmasına katkı sağlamışlardır. Türk dili, tarihi, kültürü, medeniyeti, milleti ve devletine katkı sağlayan müştereklerin başında Oğuz Kağan, Attila, Bilge Kağan, Bilge Tonyukuk, Kül Tigin, Yollug Tigin, Aprinçur Tigin, Kül Tarkan, Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacib, Edip Ahmet, Ahmet Yesevi, Manas, Mevlâna, Yunus Emre, Nasreddin Hoca, Dede Korkut, Kaygusuz Abdal, Nesimi, Babür, Ali Şir Nevai, Şah İsmail, Genceli Nizami, Köroğlu, Karacaoğlan, Fuzuli, Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Mahtumkulu Firaki, Abay, Şehriyar, Ziya Gökalp vd. gelmektedir. Bunlara Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin edebiyat kitaplarında yer verilen ortak değerleri de eklenince zengin bir kültür, dil, edebiyat ve sanat tablosunun ortaya çıktığı görülecektir. Türk kültürel yapısının temel taşlarını oluşturan bu yüce şahsiyetler birer ortak değer olarak verilecek ortak bir kararla Türk Devletleri Teşkilatına üye ve gözlemci statüsündeki ülkelerin Ortak Edebiyat Ders Kitaplarının her birinde yerini almalıdır.

Sonuç olarak denilebilir ki; getirisi bitmeyen kazanç, insana, insanın eğitimine yatırım yapmakla sağlanır. İnsanın ne zaman, nerede, nasıl ve ne şekilde olması/ bulunması gerektiğini belirlemeden yapılan anlaşma ve birliktelikler süreklilik arz etmez ve uzun süreli olmaz. Türk Ortak Pazarı olarak da nitelendirebileceğimiz Türk Devletleri Teşkilatı da geleceğinin teminatı olan insanı yetiştirmek durumundadır. Amacı bütün bireylerince anlaşılmamış, özümsenmemiş hiçbir birliktelik kalıcı olmaz. Ancak ortak menfaatler ortak ülkülere dönüşür, siyasi ve ekonomik birliktelik kültürel bakımdan güçlenerek kültür ve ülkü birliği sağlanırsa; böyle bir birliktelik güçlenerek kalıcılığını sürdürür. Bunun yolu ise eğitimden geçer. Bu bakımdan Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin alanlarında yetkin ve yeterli kişileri tarafından güçlü bir eğitim programı oluşturulmalı, eğitimin her alanında ortak amaçlar doğrultusunda programlar hazırlanmalıdır. Bunun için de bütün mesaisini buna harcayacak, üniversitesinden emekli olmuş, başka her hangi bir kurumla idari bağı ve sorumluluğu olmayan, mikro siyaset, menfaat ve ideolojiden uzak, Türklüğü her bakımdan özümsemiş, varlığını Türk varlığına armağan edebilecek akademisyen ve uzmanlar tercih edilmelidir. Ortak edebiyat program ve ders kitapları içerikleri belirlenirken alanında iyi yetişmiş, donanımlı, eğitime yıllarını vermiş tecrübeli akademisyen ve uzmanlardan katkı ve destek alınmalıdır. Yetkili ve yeterli kişilerce oluşturulacak daimi komisyonlarca ortak program ve ders kitabı içerikleri yeniden ele alınıp değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme ve tespitler yapılırken Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerdeki ortaöğretim düzeyinde edebiyat öğretim programları ve ders kitapları için şu temel amaç ve ilkeler yol gösterici olmalıdır: Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerde ortaöğretim edebiyat öğretim programlarının nasıl yapılandırılacağı ve geliştirileceğine dair hedefleri tespit ederken programların hangi eğitim felsefesine dayandığını, programın hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci, ölçme-değerlendirme vd. ögeleri açsından belirlenen ölçütlere sahip olup olmadığını ortaya koymak, ders kitaplarının nasıl tasarlandığını belirlemek ve Türk dili ve edebiyatı eğitimi alanına bilimsel veri sağlamak öncelikli olarak düşünmeli ve ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Akçapa, M. (2023). Türk devletleri teşkilatının tarihsel gelişimi: teşkilatın dünü, bugünü ve yarını, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, *11*(34), 473-491.

Aliyev, S. H., Hasanov, B. A. & Mustafayeva, A. C. (2022). *Edebiyat-10*. Bakü: Bakü Neşriyat.

Aliyev, J. (2021). Azerbaycan'da eğitim sistemi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research, 8*(74), 2489-2495. https://doi.org/10.26450/jshsr.2686

Alkan, E. (2024). *Türk devletleri teşkilatına üye ülkelerde ortaöğretim düzeyinde edebiyat öğretimi (program ve ders kitapları açısından bir değerlendirme),* Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara.

Altınsarïn Atındağı Ulttıq Bilim Akademïyası. (2022). *Orta bilim berw uyımdarında "Qazaq tili" jäne "Qazaq ädebïeti" pänderin oqıtwdıñ tujırımdamalıq negizderi*. Nur-Sultan.

Amirbek, A., Anuarbekuly, A., Makhanov, K. (2017). Türk dili konuşan ülkeler entegrasyonu: tarihsel geçmişi ve kurumsallaşması. *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, *1*(3), 164-204.

Arslan, M. A. (2012). *Türkiye dışı Türk edebiyatları ile dünya edebiyatlarının cumhuriyetten günümüze ortaöğretim programları ve ders kitaplarındaki yeri*. Doktora tezi. https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.

Asanaliyev, K., Baygaziyev, S., Cigitov, S. & İmanaliyev, K. (2003). *10. sınıf Kırgız edebiyatı.* Bişkek: Mektep.

Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Sorunları Enstitüsü (2013). Azerbaycan Cumhuriyeti ortaöğretim için edebiyat konulu öğretim programı (müfredat)-(V-XI. Sınıflar). Bakü.

Balcı, V. (2002). *Liselerde Türk dili ve edebiyatı programlarının değerlendirilmesi.* (Yüksek lisans tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.

Barcın, S. (2020). *Bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da 9, 10 ve 11. sınıf dil ve edebiyat ders kitaplarında eğitim ve dil politikaları*. (Doktora tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.

Baygaziyev, S., Artıkbayev, K., İşekeyev, N. & Aktamaliyev, A. (2007). *11. Sınıf Kırgız edebiyatı.* Bişkek: Bilim kompyuter.

Cemiloğlu, M. (2003). *Türk dili ve edebiyatı öğretimi*. İstanbul: Alfa.

Celilova, V. (2012). *Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrası Azerbaycan'daki liselerde dil ve edebiyat öğretimi*. (Doktora tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.

Cömert Bayrak, Ö. (2011). *1992 ve 2005 tarihli Türk dili ve edebiyatı öğretim programına göre hazırlanan MEB edebiyat (Türk edebiyatı) ders kitapları üzerine karşılaştırmalı bir değerlendirme çalışması*. (Doktora tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.

Duman, A. (1992). *1923-1957 yılları arasında ortaokul ve liseler için hazırlanan Türkçe, Türk dili ve edebiyatı programları üzerine bir inceleme*. (Yüksek lisans tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.

Filazi, G., Çuhadar, S., Karaca D., Bozbıyık, N. & Baycanlar, M. (2021). *Türk dili ve edebiyatı-12*. Ankara: MEB.

Gül, Y. E., (2019). *Günümüzde Türk devletlerinde örgün eğitim*. Ankara: Nobel.

Gürsoy, Ü. (2007). Edebiyat programları üzerine bir değerlendirme. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *30*(2), 162-168.

Güzel, A. (2023), "Sunuş, başkent üniversitesi araştırma ve uygulama merkezi kuruldu", *Ali Şir Nevâyî'nin Eserleri ve Kültürel Etkileri,* (Editör: A. Güzel), Ankara: Başken Üniversitesi Ali Şir Nevâyî Araştırma Merkezi Yayını.

Habibeyli, İ., Aliyev, S. H., Hasanov, B. A. & Mustafayeva, A. C. (2022). *Edebiyat-11.* Bakü: Bakü.

Ibıray Altınsarin Millî Bilimler Akademisi (2022). Ortaöğretim kurumlarında Kazak dili ve Kazak edebiyatı konularının öğretiminin kavramsal temelleri. Nur-Sultan.

İbrohimov, Xurshidbek vd. (2022), *Adabıyot/ Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 10-sinifi uchun darslik*, Taşkent: O'guv nashri.

Kavcar, C. (1994). *Edebiyat ve eğitim*. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Kaygusuz, Y. (2020). Kuruluşunun 10. yılında Türk Konseyi'nin Türkiye ile diğer üye ülkeler arasındaki ticarete etkileri. *Tesam Akademi Dergisi*. *8*(1). 199-236.

Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı (2022). Genel eğitimin organizasyonu için ilköğretim, temel ortaöğretim ve genel ortaöğretim düzeylerinin seçimine ilişkin model programları, Nur- Sultan.

Kırgız Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı (2018). 10-11. Sınıflar için "Kırgız edebiyatı" konusuna ilişkin konu standardı (Kırgız dilinin öğretildiği okullar için). Bişkek.

Korgoldeveya, P. (2021). Kazakistan eğitim sistemi. H. Dündar (Ed.), *Türk dünyasında eğitim* içinde (s.41-59). Ankara: Pegem Akademi.

Mammadov, J. (2008). *Bağımsızlık sonrası Azerbaycan eğitim sistemindeki değişim ve gelişmeler.* (Yüksek lisans tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.

Maemerova, A. - Toişanuli, A. - Useev, N. (1922), *Ortak Türk Edebiyatı,* Astana: MEB Yayınları.

Mamırova, C. (2021). Özbekistan eğitim sistemi. H. Dündar (Ed.), *Türk dünyasında eğitim* içinde (s.66- 89). Ankara: Pegem Akademi.

Millî Eğitim Bakanlığı (2022), *Ortaöğretim Türk edebiyatı dersi ortak programı,* Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Millî Eğitim Bakanlığı (2018). Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. sınıflar), Ankara. http://mufredat.meb.gov.tr/ sayfasından erişilmiştir.

Mirzayeva, Z., Jalilov, K. (2022). *Edebiyat-10*. Taşkent: Cumhuriyet Talim Merkezi.

Mirzayeva, Z., Jalilov, K. & Nurmuhammadov, J. (2022). *Edebiyat-11*. Taşkent: Cumhuriyet Talim Merkezi.

Özbekistan Cumhuriyeti Halk Eğitimi Bakanlığı (2020). *Özbekistan Genel Ortaöğretim Millî Öğretim Programı-Edebiyat*. Taşkent.

Özsoy, B. (2023). 'Türk Dünyası' söylemi içinde Türk Devletleri Teşkilatı'nın rolü ve önemi. *Anasay,* 25, 40-55. https://doi.org/10.33404/anasay.1324953

Polat, H. (2008). *1950'den günümüze lise Türk dili ve edebiyatı müfredatlarında Türk dünyası edebiyatına verilen yerin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.

Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), (2024). TÜRKPA hakkında https://turkpa.org/about sayfasından erişilmiştir.

Türk Konseyi (2021). *Zirveler*. https://www.turkkon.org/tr/zirveler sayfasından erişilmiştir.

Türk Devletleri Teşkilatı (2024). *Organizasyon tarihçesi*. https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi sayfasından erişilmiştir.

Türk Devletleri Teşkilatı (2024). İş birliği alanları. https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari sayfasından erişilmiştir.

Türk Devletleri Teşkilatı (2019). Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi kurulmasına dair Nahçıvan anlaşması. https://turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf sayfasından erişilmiştir.

Uluslararası Türk Akademisi (2024). Türk Akademisi hakkında. https://turkicacademy.org/tu/about/ob-akademii sayfasından erişilmiştir.

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı [TÜRKSOY], (2024). Tarihçe. https://www.turksoy.org/tarihce sayfasından erişilmiştir.

Vəliyev, C. (2017). Azərbayca'nın xarici siyasətində Türk şurasının yeri. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016) məqalələr toplusu, Bakı: Poliart MMC.

Yakıcı, A. (2011). *2023' Doğru Türkçe,* Ankara: Berikan Yayınevi.

Yakıcı, A. (2009). *Ozan Dili Çevik Olur/ Âşık Edebiyatı Üzerine Yazılar,* Ankara: Gazi Kitabevi

Yakıcı, A. (2007). "Türk dünyasında türkü geleneği", *Halk Şiirinde Türkü,* Ankara: Akçağ Yayınevi, s. 277-437.

Yücel, İ., Türkyılmaz, M. & Sağır, S. (2021). *Türk dili ve edebiyatı-9*. Ankara: MEB.

Yücel, İ., Türkyılmaz, M. & Sağır, S. (2021). *Türk dili ve edebiyatı-10*. Ankara: MEB.

Yücel, İ., Türkyılmaz, M. & Sağır, S. (2021). *Türk dili ve edebiyatı-11*. Ankara: MEB.

Yavaşgel, E., Narmamatova, T. & Ünal, U. (2013). Farklılık siyaseti üzerinden bağımsız Kırgızistan'da çokkültürlülük ve çok dilli eğitim politikaları. *İDİL*, *2*(7), 79-118.

Zaikenova, R., Nurlanova, L.N. (2019). *10. sınıf Kazak edebiyatı*. Nur-Sultan: Arman-PV yayınevi.

Zaikenova, R., Sakenova R. & Nurlanova, L.N. (2020). *11. sınıf Kazak edebiyatı*. Nur-Sultan: Arman-PV.

Zhumasheva, U. (2018). *Sovyet sonrası dönemde Kazakistan'da millî eğitim politikası*. (Yüksek lisans tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.

5

SAVUNMA SANAYİ VE GÜVENLİK İŞ BİRLİĞİ

TÜRK DEVLETLERİ VE TOPLULUKLARI ARASINDA GÜVENLİK VE SAVUNMA İŞ BİRLİĞİ ARAYIŞI

Muzaffer AKYILDIRIM*

Savunma ve Güvenlik kavramları küresel jeo-politik ve jeo-ekonomik gerçekler ışığında, çokuluslu küresel ve bölgesel iş birliği boyutuyla diplomatik, siyasi ve ekonomik stratejiler geliştirmek ve müşterek sinerji (görevdeşlik) oluşturmak için tarihsel temel unsurlar olagelmiştir. Bu kapsamda, 4 Nisan 1942 tarihinde 12 ülke tarafından imzalanan Washington Anlaşmasının ruhunu anlatan paragrafı iyi anlamak ve örnek almak mümkündür. "The Treaty, a model of brevity and clarity, paved the way for the Alliance's adaptation to the constantly changing dynamic of international security. It provides built-in flexibility and scope for tackling new problems and applying solutions to them that reflect the changing environment"[1]

GİRİŞ:

Türkiye olarak, İstiklal mücadelemiz ve 2. Dünya savaşı sonrasında batı ile yakınlaşan savunma ve güvenlik stratejilerimiz, ülkemizin dünya jeopolitiğinde yerini alması ve kurucu Cumhurbaşkanı Atatürk'ün işaret ettiği barışçı dış politikası kapsamında, çokuluslu iş birlikleri ve uluslararası örgütlenmelere katılmamızla sonuçlanmıştır. Bu kapsamda, 1952 yılında katıldığımız Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) bünyesindeki müşterek güvenlik ve kolektif savunma çalışmalarına iştirakimiz 1990 yılında Varşova Paktının dağılmasıyla yeni bir evreye ulaşmış ve ülkemize kadim geçmişimize yönelik tarihi sorumlulukları da canlandıran bir gelişme olmuştur.

Çok yönlü güvenlik anlayışı ve jeopolitik boşluğun gerçekçi bir zemine oturması amacıyla, tarihte güç devri modeliyle gelişen Sovyet oluşumu yerine doğal ve sosyo-kültürel tabana dayanan bir dayanışma ve güvenlik sisteminin zarureti temelinde bir arayış hep akıllarda yer almış ve hala yeni bir yöntem oluşturma çabaları sürdürülmektedir.

Bu anlayış ve çabaları, tarihi kimlik, kültürel bütünlük, sosyal yapı ve hedef ülkelerin her birinin kendi jeopolitik bakış, beklenti ve amaçları doğrultusunda yeniden ele almak ve ortak hedefe yönlendirmek çok sağlıklı ve uzlaşılmış bir temele dayandırılması gereken bir konudur.

Kadeş'ten bu yana hemen tüm dünya savaşlarına sahne ve hedef olan Ortadoğu hakkında kitap yazan Bernard Lewis, "*Geçmiş ile yüzleşmek konusunda isteksiz olanlar, ne bugünü anlamayı ne de geleceği okumayı başarabilirler.*" sözüyle tarihi arka planın önemine dikkat çekmiştir. Tarihi arka plan bağlamında Lewis adeta, bölgesel diplomasi, askeri-savunma ve anavatan güvenliğinde jeopolitik ilgi, menfaat ve ortaklık fırsatlarının geleceği şekillendirecek temel ögeler olduğunu hatırlatmaktadır. Bu bakışla, ülkemizin 2000li yılların başında geliştirdiği ve giderek bölgeselden küresele evrilen etkinliğinin, savunma-güvenlik, savunma sanayi yetenekleri, teknolojik gelişmeler ve jeopolitik aktör olma

* E. Diplomat / Subay, Stratejist

1 NATO Logistics Handbook, s. 3.

adımlarımızla birlikte ele almak anlamlı olacaktır. Bu kapsamda, oluşan güç ve cazibe alanının kadim dost ve kardeşlerimizle geniş Avrupa-Asya-Afrika üçgeninde yeni, bütüncül ve kapsayıcı bir oluşuma yönelmemizin yolunu açmış olduğu değerlendirilmektedir.

Bahse konu yol, tarihi hayallere dönüş değil, kadim kardeşlerimizle ortak güvenlik ve savunma gereksinim ve birlikteliğini tanımlamak ve beraberindeki ekonomik, ticari, ulaşım ve enerji ilişkilerini de bütüncül olarak ele almamızın önemini ortaya çıkarmaktadır.

Esasen, dünya ekonomik gelişme ve kalkınma yatırımlarının doğuya kayması, Asya'nın yeniden sosyal ve ticaret sahnelerinde rol alması ve küresel liderlik çerçevesinde Çin ve ABD arasındaki liderlik ve güç mücadelesinin her alanda hissedildiği bir vakıadır. Nitekim, AvrAsya'ya odaklanan siyasi, askeri ve ekonomik gelişmelerin hemen yanı başımızda, yakın coğrafyamızda ve kadim köklerimizin buluştuğu Türkistan'a (Orta Asya) uzanmakta olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

2009 yılında Nahcivan Anlaşmasıyla[2] kurulan TÜRK KENEŞİ'nin (Konsey) 2021 yılında Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)[3] olarak yeniden adlandırılmasıyla ortaya konulan birlik ve uluslararası örgütlenme, temelde tüm alanlarda müşterek adım, çaba ve girişimlerle birlikte nitelikli bir teşkilatlanma çalışmasının da başlamasına vesile olmuştur.

Bu çerçevede, Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluş temel amaçlarının, diğer hususların yanı sıra; "i- Taraflar arasında karşılıklı güvenin güçlendirilmesi, ii- Bölge ve bölge dışında barışın korunması, iii- Dış politika konularında ortak tutum benimsenmesi, iv- Uluslararası terörizm, ayrılıkçılık, aşırılık ve sınır aşan suçlarla mücadelede gerekli koordinasyonun sağlanması, v- Ortak amaçlara dair etkili bölgesel ve ikili iş birliğinin her alanda geliştirilmesi" gibi, temelde savunma-güvenlik odaklı birliğin sağlanması olarak belirlendiğini ifade etmek yanlış bir saptama olmayacaktır.

Bahse konu temel tahtında, TDT üye ve gözlemci ülkeleri arasında olası bir doğrudan ortak savunma amaçlı sivil ve askeri örgütlenmenin yapısı, kapsamı ve görev-hedeflerinin tanımlanmasında Türkiye'nin yanı sıra geçmişte Sovyetler Birliği bünyesinde yer alan ülkelerin deneyim ve birikimleriyle, küresel meselelere bakış ve tutumlarının da katkısıyla karma bir 'jeopolitik sinerji' oluşmasının da mümkün olabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmanın doku uyumu ve zihni gelişiminin, iç ve dış etkenlerle birlikte, enerji başta olmak üzere, ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel alanların da etkisiyle gerçekleşeceği tahmine müsaittir.

AMAÇ:

Tarihi Türkistan bölgesi başta olmak üzere, doğu-batı ve kuzey güney istikametinde tarihi bir kesişme ve ulaşım yolu olan İpek Yolu yalnızca ticari bir yol değil, jeopolitik bir eksendir.[4] Bu eksenin merkezi konumunda yer alan kadim Türk Devletleri ve batıda Avrupa'ya açılan at başı stratejik konumuyla Türkiye'nin bölgesel ve küresel aktör olarak ortaya çıkmasının, sahadaki gerçeklik dışında, geçmişte 16 devlet kurarak geniş bir medeniyet zincirine dönüştüren Türk Ulusuna bahşedilen bir fırsat ve zorunluluk olarak kabul edilmesi mümkündür.

12 Kasım 2021'de İstanbul'da toplanan 8. Türk Konseyi Zirvesinde kabul edilen, siyasi-güvenlik, ekonomik-sektörel, halklar arası ve üçüncü taraflarla iş birliği olmak üzere dört ana ilkeye dayanan

2 Nahçıvan Anlaşması, 3 Ekim 2009 tarihinde 9. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nde katılımcı devletler olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye tarafından imzalanan ve Türk Keneşi'nin kurulmasına önayak olan anlaşmadır. www.turkicstates.org

3 Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi -Türk Konseyi- (2021 Kasımdan itibaren Türk Devletleri Teşkilatı) adıyla kurulmuştur. Kurucu üyeleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'dir. Özbekistan da kısa süre sonra tam üye olmuştur.

4 https://www.astanayayinlari.com/21-yuzyilda-ipek-yolunun-jeopolitik-yukselisi-2021

2021, Murat Dönmez

"2040 Türk Dünyası Vizyon Belgesi"[5] diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla etkileşim adına güçlü birliktelik ve teşkilatlanma için bir eylem planı ilanı olmuştur.

Bu noktalardan hareketle, anılan jeopolitik eksenin verdiği sorumlulukla, TDT ülkelerinin müşterek güvenlik ve savunma odaklı iş birliği stratejilerinde ele alınması öngörülen ortak payda ve çalışma alanları şu şekilde sıralanabilir:

- Müşterek Savunma-Güvenlik Gereksinim Çerçevesinin tanımlanması,
- Savunma ve Güvenlik Örgütlenme Modeli ve Yatırım gereksinimlerinin belirlenmesi,
- Askeri- Sivil Müşterek Ortaklık Esaslarının tanımlanması,
- Savunma sanayi ile ekonomik, ticaret ve ulaşım bağlarının pekiştirilme esaslarının oluşturulması,
- Olası savaş, barış, kriz ve insani müdahale şartlarında bölgesel istikrar hedeflerinin belirlenmesi.

Yukarıda tanımlanan adımların gideceği yönün TDT' ülkeleri arasında bir savunma ve güvenlik örgütü tesisini hedeflediği aşikârdır. Bu hedef, uzun süredir adı dillerde ve gönüllerde yer alan bir 'Turan Ordusu' mu, yoksa günün jeopolitiğine, üye ülkelerin bireysel geçmiş ve gelecek öngörülerine uygun yeni bir formül mü olacağının, müteakip yöntem, bulgu ve sonuç bölümlerinde ele alacağımız ilke, prensip ve siyasalar ışığında ortaya çıkabileceği öngörülmektedir.

YÖNTEM:

Bu çalışmanın yöntemini belirlerken, tarihin derinliklerinde Türklere önderlik yapan ve kadim öğütler veren Avrupa Hun İmparatoru Attila'nın iki veciz ilkesine odaklanıyorum:

"1. When the consequences of your decision are too grim to bear, look for another option.

2. Never arbitrate, for it allows a third party to determine your destiny."[6]

Türkçesiyle, "1- Kararının sonuçları dayanılamayacak kadar kasvetliyse, başka bir seçenek ara, 2- Asla hakemlik yapma, çünkü bu üçüncü bir tarafın kaderinizi belirlemesine izin verir." mezkûr akil öğütlerin, kesin bir analiz ve araştırma kavramı olmasa da yöntem konusunda bize ışık tutacağını düşünüyorum.

Bu öğütler ışığında, tek bir bayrak veya lider tarafından yönetilen bir örgütlenme mi, yoksa her bağımsız ülkenin ortak paydalara inanan liderlerinin ve bayraklarının katılım ve desteğiyle oluşturulmuş yapılanma mı tercih edilmelidir sorusuna cevap aramalıyız.

Günümüzde, yaklaşık 70 yıllık geçmişiyle varlığını sürdürmeye çalışan NATO, henüz tam bir savunma örgütü olamamış Avrupa Birliği (AB) ve kuruluşundan 70 yıl sonra dağılan ancak yıkıntılarının etkisi hissedilen Sovyetler Birliği/Varşova Paktı örnekleri var ve TDT'nın Savunma-Güvenlik yapılanmasına nasıl yol gösterebilir sorusu aklımızda anlamlı bir yer etmektedir.

Bildirimim ana hedefine ulaşmasında şahsen bu uluslararası örgütlenmeler ve onlara liderlik yapan ülkelerdeki mesai, deneyim ve gözlemlerimin de etkisi olduğunu ifade etmeliyim. O halde, merkezi, dağıtık, gerektiğinde daimi ve geçici konumdaki yapılanmalarla esnek, ani ihtiyaçlara cevap verebilecek, hızla büyüyecek ve gereksinimlere göre farklı birimlerle desteklenebilecek yapısal ve ölçeklenebilir bir teşkilatlanma ortaya koyabilmek için çok boyutlu bir çalışmanın da gereği takdir edilecektir.

Yöntem konusunda, Attila'nın "To obtain our full potential as rulers of the world, we must openly welcome into our tribes all who seek the nature and fulfillment that comes with being a Hun" sözünü rehber alabiliriz. Bu bağlamda, özet yorumla bu fikri özdeşleştirmekle, 'Türk olma varlık ve hazzını

5 https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-dunyasi-2040-vizyonu

6 Leadership Secrets of Attila The Hun, Wess Roberts, Ph.D. , 1989

arayan herkesi aramıza kabul etmeli, ayrıca iç içe ve kapsayıcı dış halkalar oluşturma" şiarını aklımızın bir köşesinde tutmamızın yararlı olacağını düşünüyorum.

BULGULAR:

Bildirim başlığındaki 'Güvenlik ve Savunma İş birliği Arayışı" 'na yönelik tespit, bulgu ve ilkelere geçmeden yine tarihi bir referansı vurgulamakta yarar görüyorum. Ünlü tarihçi A. Zeki Velidi Togan'ın 1927'de verdiği ilk dersteki şu sözleri çok anlamlı ve değerlidir: "Milletimizin eski ve ortaçağ Asya ve Avrupa tarihinde oynadığı rolü, cihanşumüllük, muhtelif kavimler ve medeniyetler tarihiyle girift bir şekilde bulunmak bakımından dünya tarihinde..…bir taraftan Yakın Şark, Akdeniz ve Avrupa, diğer taraftan, Asya ve Uzak Asya ile birlikte ele almak mecburiyetindeyiz".[7]

Bu çerçevede, çalışma ilkeleri ve planını özlü olarak tanımlamak mümkündür.

TDT üye ve gözlemci ülkeleri; i) tüm farklılıklarıyla amaçlar bölümünde kayıtlı hedefler doğrultusunda ortak bir 'Niyet Beyanı' ile bahse konu örgütlenmenin ilkesel esaslarını hazırlamalı ve açıklaması, ii) küresel ve bölgesel barış ve refaha katkı bulunacak teşkilatlanma modelini ortaya koyması, iii) çalışmaların nihai aşamasına geçinceye kadar ortak Ani Müdahale ve Destek Birliği'nin çekirdek unsuru olarak görev amaçlı planlama, tatbikat ve gerçek durum kapsamında yürütecek Çokuluslu Plan ve Harekât Merkezi'nin (ÇPHM) teşkili, iv) icra edilecek masa üstü, simülasyonlu ve fiili tatbikat ve konferanslara üye ve gözlemci ülkeler dışında, temasına göre sivil, askeri ve insani yardım amaçlı izleyici ülkeleri daveti ve v) tüm çalışmaların gereken şeffaflık ve açık duyuruyla kamuoyunun bilgilendirilmesini sağlamak için iletişim ve kamu diplomasisi unsurlarını görevlendirmesi ve takip eden çalışmaları sürdürülmesi yararlı olacaktır.

Ayrıca, kurumsal niteliği ortaya koymak, aşamalı bir TDT Savunma-Güvenlik Eylem Planı(SGEP) ile atılacak adımları sahaya yansıtmak ve çekirdek birimlerin oluşturulması amacıyla;

- Planlama Konferansının toplanması ve görev tanım ve tahsislerinin yapılması,
- Müşterek çalışma esaslarına yönelik ülkelerin planlama timlerinin eğitilmesi,
- SGEP Uygulama Planının hazırlama grubunun teşkili,
- Hazırlanacak plan, bütçe ve ihtiyaç raporlarının üye ülke ve TDT yetkililerine sunulması,
- Üye ülkelerin ÇPHM, eğitim, tatbikat ve çekirdek birlik konuşlanma yerlerine yönelik karar sürecinin işletilmesi
- SGEP kapsamında uygulama takviminin açıklanması
- Savunma-Güvenlik Kurulu (TDTSGK) ve Ajansının (SGA) teşkili ve tüzüğünün belirlenmesi.

Bahse konu çalışmaların yürütülmesinde, her katılımcı ülkenin iç mevzuatı uyarınca kurumlar arası karma bir çalışma grubunu teşkil ederek çalışmalara aktif katılımı ve TDTSGK ile SGA'nın teşkili için iç hukuk yollarını tamamlayacak adımların atılması da yararlı olacaktır. Bu çerçevede, müşterek çalışmanın iç idari ve hukuki hazırlığı ile ortaklık temelindeki yükümlüklere yönelik sorumlulukları üstlenmesinin yanı sıra, uluslararası hukuk temelindeki başvuru ve ilamları da pekiştirmiş olacaktır.

Yöntemsel bulgulara yönelik olarak ayrıca, şu hususlara da odaklanılması öngörülmektedir:

-TDTSGK ve tüm alt teşkillerinin öncül ve emsallerinden farklı olarak diplomat, asker, polis ve akademisyenlerden oluşacak karma bir yapıda teşkilini destekleyecek disiplinler arası çalışma ekiplerinin oluşturulması,

- Planlama, ÇPHM, SGK vb teşkillerin çalışmalarının sürdürülmesinde Öncü Ülke kavramının öne çıkarılarak üye ülkeler arasında sahiplenme fikrinin canlı tutulması,

7 Z.Velidi Togan, Bütün Eserleri 4, Asya Tarihi, Hazırlayan: İsenbike Togan, İşBankası Yayınları, 2018

- Teşkilatlanma ve uygulama esaslarının yürütülmesinde keza üye ülkelerin alt kurul ve ajanslara ev sahipliği yaparak dağıtık ama müşterek ve ortak karar (consensus) ilkesiyle sürdürülen çalışma ivmesinin sürdürülmesi,

- SGK vesilesiyle yürütülecek çalışmalar sonrası ismi açıklanacak olan yeni Uluslararası Örgütün, NATO'nun arka plan liderlik yapısı, Varşova Paktı'nın aşırı merkezci ve başat işleyişi, AB'nin iç karar alma zafiyetleri ve benzeri ham ve oldu-bitti (de facto) mekanizmalara değil, özgün, uzlaşılmış akıl ve kararlara odaklanması esas ilkeler olmalıdır.

SONUÇ:

Yukarıdaki inceleme ve değerlendirmeler sonucunda edindiğim bulgu ve tespitlerle TDT ülkelerinin 'Savunma ve Güvenlik' kimlikli bir ortaklığının fayda ve olası mahzurlarını incelemenin bu aşamada çok gerekli olmadığını düşünüyorum. Esasen, bölgesel ve küresel gelişmeler çerçevesinde, bölgeler arasındaki ekonomik ve güvenlik temelindeki etkileşim ve bağımlılıkların muhtelif ve çok yönlü ilişkileri zaruri kıldığı yadsınamaz bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki, savunma-güvenlik temelli ülkeler arası örgütlenmeler genellikle bölgesel çatışmalar ve büyük harpler sonucunda ortaya çıkan siyasi durum temelinde galip devletlerce önerildiğinden, mevcut durumda ortaya çıkabilecek bir örgütlenmenin kısa vadeli ve işlevsiz olma ihtimali de mümkündür.

Bu nedenle, durumsal bazı oluşum ve denemelerle aceleci bir teşkilatlanmaya gitmeden, öncelikle ortak insani durum veya barışın tesisine yönelik Ani Müdahale Birliği gibi denemelerle ülkelerin geleceğe yönelik gelişme, emel ve taahhütlerini test etmenin bir adım olabileceği de akla gelmektedir.

Diğer taraftan, küresel boşluk ve belirsizliklerin ani olumsuz etkilerinden korunmak için sağlam temel ve ortak iradeye dayalı bir hazırlıkla ve etkin ve güvenilir bir örgütlenmeyle olası çalkantılara müdahale edebilecek, tanımlanmış ve görevi açık olan bir yapılanmanın nüvesi üzerine kapsamlı bir teşkilatlanmanın da yararlı olacağı aşikârdır.

Bildiri kapsamında bu aşamada varılabilecek temel sonuç, tarihte Cengiz, Timur, Selçuklu ve Osmanlı gibi liderler çıkarmış ve güçlü ordular kurmuş olan Türk Ulusunun karma boyları, hanları, kurultayları ve zaferlerinin üzerine güçlü bir oluşum kazandırmak olacaktır. Bu kez, öncellerinden farklı olarak birinci halkada, istekli üye ülkelerden oluşacak temel çekirdek yapı, ikinci halkada gözlemci ve aynı fikirde olan Türk soylu ülkelerin iştiraki, üçüncü halkada ise Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Balkanlardaki kardeş ülkelerle gereksinime göre genişleme ve büyük koalisyona gidebilecek bir oluşum planı ele alınmalıdır. Bu aşamada, jeo-politik ve jeo-ekonomik sinerjiler ile savunma ve güvenlik ortaklığı pekiştirilmelidir.

Nihai tahlilde, evrensel, gelişmiş, küresel dengelere etki edebilecek ve insani yarar ve küresel yönetişimi dikkate alan ve insani, adaletçi ve barışçı bir teşkilatlanma modeliyle, üye ülkeler arasında TDT kapsamında bir uluslararası savunma ve güvenlik örgütlenmesinin ortaya konabileceğini değerlendirilmekteyim.

Bahsekonu teşkilatın resmi adı ne olursa olsun, niyet ve çekirdek yapılanma açıklandığı anda halk ve basın dilinde "Turan Ordusu" olarak anılması kaçınılmaz olacaktır. Bu teşkilat, Türksoylu ülkelerin bayraklarının diğer coğrafyalarda yan yana gelmesiyle, ülke halklarını birbirine daha çok yaklaştırmanın yanı sıra, barışı tesis, çatışmaları önlemek ve toplu insani yardım harekâtlarını yürütmekle bölgesel kucaklaşmalara da fırsat tanıyacaktır.

SİBER GÜVENLİK ALANINDA DEVLET POLİTİKASI: KAZAKİSTAN VE TÜRKİYE'NİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Bibigül BOLEGENOVA* Asel RASSILKHAN Maira DYUSSEMBEKOVA*****

Giriş

Hızlı dijital teknoloji geliştirme çağında, siber güvenlik konusu giderek daha alakalı hale geliyor. Modern siber tehditler, ulusal güvenlik ve ekonomik istikrar için önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Bu tehditlere başarılı bir şekilde karşı koymak, etkili hükümet stratejilerinin geliştirilmesini ve uluslararası iş birliğini gerektirir. Bu bağlamda, farklı ülkelerdeki siber güvenlik politikalarının karşılaştırmalı bir analizi, en iyi uygulamaların belirlenmesine ve bunların ulusal koşullara uyarlanmasına olanak tanır. Konunun alaka düzeyi, Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kassym-Jomart Tokayev'in Almatı'daki bilim insanlarıyla yaptığı 2024 toplantısında söylediği sözlerle de doğrulanıyor: "Dijitalleşme çağında veriler yeni 'altın' haline geliyor, bu nedenle kapsamlı koruma konusu kritik öneme sahip. Günümüzde siber güvenlik alanında uzman yetiştirmeye ve ileri araştırmalar yapmaya başlamak esastır."[1], siber güvenlik konusu giderek daha alakalı hale geliyor. Modern siber tehditler, ulusal güvenlik ve ekonomik istikrar için önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Bu tehditlere başarılı bir şekilde karşı koymak, etkili hükümet stratejilerinin geliştirilmesini ve uluslararası iş birliğini gerektirir. Bu bağlamda, farklı ülkelerdeki siber güvenlik politikalarının karşılaştırmalı bir analizi, en iyi uygulamaların belirlenmesine ve bunların ulusal koşullara uyarlanmasına olanak tanır.

Bu çalışma Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin deneyimlerine odaklanmaktadır. Her iki ülke de aktif olarak dijital altyapı geliştiriyor ve benzer siber güvenlik zorluklarıyla karşı karşıya. Bununla birlikte, kritik altyapının düzenlenmesi ve korunmasına yönelik yaklaşımlarının farklı özellikleri vardır. Bu yaklaşımları analiz etmek, alınan önlemlerin etkinliğini değerlendirmenin yanı sıra güçlü ve zayıf yönlerini belirlemeye yardımcı olur.

Bu çalışmanın amacı, benzerlikleri ve farklılıkları tespit etmek ve alınan önlemlerin etkinliğini değerlendirmek için Kazakistan ve Türkiye'nin devlet siber güvenlik politikalarının karşılaştırmalı bir analizini yapmaktır.

Bu hedefe ulaşmak için aşağıdaki görevler belirlenmiştir:

* Her iki ülkenin düzenleyici çerçevesini analiz etmek;
* Kurumsal yapıları ve etkileşimlerini incelemek;
* Siber güvenliğin güçlendirilmesinde uluslararası iş birliğinin rolünü değerlendirmek;
* Kazakistan ve Türkiye'nin karşılaştığı temel zorlukları ve sorunları belirlemek;
* Devlet siber güvenlik politikalarını iyileştirmek için öneriler geliştirin.

* Prof. Dr., L.N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi, Astana, Kazakistan, bibigul_bb@mail.ru
** Doktora Öğrencisi, L.N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi, Astana, Kazakistan, rassylkhan.assel@gmail.com
*** Prof. Dr., L.N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi, Astana, Kazakistan, maira.enu@mail.ru

Çalışmada içerik analizi ve SWOT analizi yöntemleri kullanılmıştır. İçerik analizi, düzenleyici çerçevenin, ulusal stratejilerin ve uluslararası kuruluşlardan gelen raporların incelenmesini içerir. Kazakistan ve Türkiye'nin siber güvenlik sistemlerindeki güçlü ve zayıf yönleri, fırsatları ve tehditleri belirlemek için SWOT analizi uygulanmaktadır.

Makalenin yapısı şu bölümleri içermektedir: kamu yönetiminde siber güvenliğin teorik temelleri, Kazakistan ve Türkiye'deki siber güvenlik politikalarının analizi, karşılaştırmalı analiz, kilit sorunların ve zorlukların belirlenmesi, öneriler ve sonuç.

Kamu Yönetiminde Siber Güvenliğin Teorik Temelleri

Kamu yönetiminde siber güvenlik, resmi olarak hükümet bilgi sistemlerini, ağlarını ve verilerini yetkisiz erişime, siber saldırılara ve veri ihlallerine karşı korumaya yönelik önlem ve uygulamaların uygulanması olarak tanımlanmaktadır. Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü'ne (NIST) göre siber güvenlik, bilgi ve sistemleri yetkisiz erişim, kullanım, ifşa, bozulma, değişiklik veya yıkımdan koruma sürecini ifade eder [3, s. 5]. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'ne (ITU) göre, siber güvenlik, ulusal güvenliği ve kamu güvenini korumak için kritik olan bilgilerin gizliliğini, bütünlüğünü ve kullanılabilirliğini sağlamak için esastır [2, s. 12].

Kamu yönetimi bağlamında siber güvenlik, ulusal güvenlik, vatandaşların kişisel verileri ve kritik altyapı ile ilgili hassas bilgilerin korunmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Devlet kurumları, savunma, sağlık, finans ve sosyal hizmetler hakkındaki bilgiler de dahil olmak üzere çok miktarda veriyi yönetir. Bu verilere yetkisiz erişim veya manipülasyon, ekonomik bozulma, halkın güvenini kaybetme ve ulusal egemenliğe yönelik tehditler dahil olmak üzere ciddi sonuçlara yol açabilir [3, s. 8]. Siber güvenliğin sağlanması, dijital devlet hizmetlerinin işlevselliğini sürdürmek için de hayati öneme sahiptir. Ülkeler kamu hizmetleri için dijital platformları giderek daha fazla benimsedikçe, siber suçlular için potansiyel saldırı yüzeyi genişliyor. Etkili siber güvenlik önlemleri, vatandaşların e-devlet portalları, vergi sistemleri ve sağlık platformları gibi çevrimiçi hizmetlere güvenli bir şekilde erişebilmelerini sağlayarak bu risklerin azaltılmasına yardımcı olur [4, s. 17]. Ayrıca siber güvenlik, enerji şebekeleri, ulaşım ağları ve iletişim sistemleri gibi kritik altyapının korunmasının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu altyapılar, modern toplumların işleyişi için gereklidir ve genellikle hizmetleri aksatmayı veya yetkisiz kontrol sağlamayı amaçlayan siber saldırılarla hedeflenir. Kapsamlı bir siber güvenlik stratejisi, bu tür saldırıları önlemeye, tespit etmeye ve bunlara yanıt vermeye, etkilerini en aza indirmeye ve kritik sistemlerin dayanıklılığını sağlamaya yönelik önlemleri içerir [5, s. 22]. Küresel bağlamda siber güvenlik sadece ulusal bir öncelik değil, aynı zamanda uluslararası iş birliğinin kilit bir yönüdür. Siber tehditler genellikle ulusal sınırları aşar ve ülkeler arasında ortak zorlukları ele almak için iş birliğine dayalı çabalar gerektirir. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Avrupa Birliği Siber Güvenlik Ajansı (ENISA) gibi kuruluşlar, toplu siber güvenlik yeteneklerini geliştirmek için uluslararası ortaklıkların ve bilgi paylaşımının önemini vurgulamaktadır [6, s. 29].

Siber güvenlik ve ulusal güvenlik arasındaki ilişki derinden iç içe geçmiştir, çünkü dijital altyapının korunması bir ülkenin egemenliğini, ekonomik istikrarını ve kamu güvenliğini korumak için çok önemlidir. Siber güvenlik, devlet kurumları, askeri kuruluşlar ve kritik altyapı sağlayıcıları tarafından kullanılan bilgi sistemlerinin gizliliğini, bütünlüğünü ve kullanılabilirliğini sağlar. Birleşmiş Milletler'e göre, siber güvenlikteki zayıflıklar, kuruluşların görevlerini yerine getirme yeteneklerini tehlikeye atabilir ve üyeler ve ortaklarla olan güvenilirliklerini zayıflatabilir [7, s. 23]. Ulusal güvenlik, hassas bilgileri ve iletişim ağlarını siber saldırılardan koruma yeteneğine bağlıdır. Devlet veritabanlarına yetkisiz erişim veya iletişim sistemlerine müdahale, askeri operasyonları bozabilir, gizli bilgileri açığa çıkarabilir ve halkın güvenini zedeleyebilir. Rus bilim adamı Markov A.A. tarafından yayınlanan bir

araştırma, bilgi alanındaki modern zorlukların ve risklerin, ulusal güvenliği sağlamak için siber güvenliğe özel dikkat gerektirdiğini vurgulamaktadır [8, s. 12].

Siber güvenlik, enerji şebekeleri, ulaşım sistemleri, finansal kurumlar ve sağlık hizmetleri dahil olmak üzere kritik altyapının korunmasında da kritik bir rol oynamaktadır. Bu sektörlerdeki aksaklıkların bir ülkenin ekonomisi ve kamu refahı üzerinde kademeli etkileri olabilir. Örneğin, bir enerji şebekesine yapılan siber saldırı, sağlık, ulaşım ve acil müdahale gibi temel hizmetleri etkileyerek yaygın elektrik kesintilerine yol açabilir [9, s. 32]. Benzer şekilde, finansal sistemlere yönelik saldırılar finansal kayıplara, ekonomik istikrarsızlığa ve halkın güveninin aşınmasına neden olabilir [10, s. 87].

Bu nedenle siber güvenlik, kamu hizmetlerini sunmak ve vatandaşlar ile devlet kurumları arasındaki iletişimi kolaylaştırmak için giderek daha fazla kullanılan dijital devlet hizmetlerinin dayanıklılığını sağlamak için esastır. Bu platformları siber tehditlerden korumak, halkın güvenini korumaya yardımcı olur ve vatandaşların çevrimiçi vergi beyannamesi, sağlık bilgileri ve sosyal güvenlik yardımları gibi hizmetlere güvenli bir şekilde erişebilmelerini sağlar [7, s. 28]. Uluslararası ilişkiler bağlamında siber güvenlik, ulusal savunma stratejilerinin kritik bir bileşenidir. Siber saldırılar, siyasi etki, ekonomik casusluk ve askeri bozulma araçları olarak kullanılabilir ve bu da siber güvenliği ulusal savunma planlamasının kilit bir yönü haline getirir. Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Zorlu Dijital Sınırların Ortaya Çıkışı makalesi, devletlerin sürekli gelişen siber alana nasıl uyum sağladıklarını ve siber savunma önlemlerini nasıl güçlendirdiklerini tartışıyor [11, s. 45].

Uluslararası standartlar ve düzenlemeler, küresel siber güvenlik uygulamalarının şekillenmesinde, ülkelerin birlikte çalışabilirliği ve iş birliğini korurken siber tehditleri etkin bir şekilde ele alabilmelerini sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Bu çerçeveler, kritik altyapıyı korumak, hassas verileri güvence altına almak ve siber dayanıklılığı artırmak için yönergeler sağlar. Onların benimsenmesi, siber güvenlik çabalarını sınırlar arasında uyumlu hale getirmek için çok önemlidir. Bu alandaki temel taşlardan biri Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO) ve Uluslararası Elektroteknik Komisyonu'dur (IEC). Örneğin ISO / IEC 27001 standardı, kuruluşların veri ihlalleri ve siber saldırılarla ilgili riskleri yönetmelerine yardımcı olarak bilgi güvenliği yönetim sistemleri için gereksinimler belirler [12, s. 8]. Ek olarak, ISO / IEC 27032, hükümetler, işletmeler ve bireyler arasındaki iş birliğine dayalı önlemleri vurgulayarak özellikle siber güvenliği ele almaktadır [13, s. 27]. Uluslarüstü düzeyde, Avrupa Birliği'nin Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR) küresel veri koruma uygulamalarını önemli ölçüde etkilemiştir. GDPR'nin bölge dışı erişimi, AB vatandaşlarının mahremiyetini sağlamanın ötesinde, dünya çapındaki şirketleri siber güvenlik önlemlerini geliştirmeye zorlamaktadır [14, s. 55]. Benzer şekilde, Avrupa Birliği Siber Güvenlik Ajansı (ENISA) tarafından uygulanan AB Siber Güvenlik Yasası, BİT ürünlerinin, hizmetlerinin ve süreçlerinin siber güvenlik sertifikasyonunu güçlendirerek dijital hizmetlerde güven ve güvenliği teşvik eder [15, s. 63]. Birleşmiş Milletler ayrıca siber güvenlik yönetimine de katkıda bulunuyor. BM Genel Kurulu'nun siber güvenlik konusundaki kararları, kritik altyapının korunmasını ve uluslararası iş birliğine duyulan ihtiyacı vurgulayarak siber alanda sorumlu devlet davranışını savunmaktadır [16, s. 71]. Uzmanlaşmış bir BM ajansı olan Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU), üye devletlere ulusal siber güvenlik stratejileri geliştirmede ve siber tehditlerle mücadele için kurumsal kapasiteler oluşturmada yardımcı olmaktadır [17, s. 84]. Savunma cephesinde NATO, siber saldırıları Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 5. Maddesi uyarınca potansiyel tetikleyiciler olarak kabul ederek siber güvenliği kolektif güvenlik stratejisine entegre eder [18, s. 91]. NATO'nun Tallinn'deki Kooperatif Siber Savunma Mükemmeliyet Merkezi (CCDCOE), üye devletler genelinde siber savunma yeteneklerini geliştirerek araştırma ve eğitim için bir merkez görevi görüyor. Bu resmi çerçevelere ek olarak, Küresel Siber Uzmanlık Forumu (GFCE) gibi küresel iş birliği platformları, hükümetler, işletmeler ve sivil toplum arasında bilgi paylaşımını ve kapasite geliştirmeyi kolaylaştırır. Bu çok paydaşlı yaklaşım, daha güvenli ve esnek bir siber alanı teşvik eder [19, s. 103].

Sonuç olarak, kamu yönetiminde siber güvenlik, hassas bilgilerin korunması, dijital hizmetlerin sağlanması ve kritik altyapının sürdürülmesi için esastır. Siber tehditler geliştikçe, hükümetler siber güvenlik çerçevelerini güncellemeli, ileri teknolojileri benimsemeli ve uluslararası alanda iş birliği yapmalıdır. Etkin siber güvenlik, yetkisiz erişimi ve siber saldırıları önleyerek halkın güvenini, ekonomik istikrarı ve ulusal güvenliği korur. Küresel standartlar güvenli bilgi sistemlerini desteklerken, NATO'nun CCDCOE ve GFCE gibi platformları bilgi paylaşımını teşvik ediyor. Ulusal politikaları uluslararası çerçevelerle uyumlu hale getirmek, gelişen siber tehditlere karşı dayanıklılık sağlayarak güvenli dijital ekosistemleri ve daha birbirine bağlı bir geleceği mümkün kılar.

Kazakistan'ın Siber Güvenlik Politikalarının Analizi

Kazakistan Cumhuriyeti'nin siber güvenlikteki yasal çerçevesi, uluslararası standartların uyarlanmasını dijital egemenliğe vurgu yaparak birleştiren evrimsel bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Düzenleyici eylemlerin analizi ve bunların uygulanması, hem sistemik koruma mekanizmalarının oluşturulmasındaki ilerlemeyi hem de kalıcı kurumsal ve teknik zorlukları ortaya koymaktadır.

1. Temel Yasalar

a) "Kişisel Veriler ve Bunların Korunması Hakkında Kanun" (2013) [23]

Temel Hükümler:

• Madde 6: Veri toplama ve işleme için veri sahiplerinin açık rızası için zorunlu gereklilik.

* Madde 12: Kazakistan içinde vatandaşların kişisel verilerini içeren veritabanlarının yerelleştirilmesi.

* Madde 18: Operatörlerin teknik güvenceleri uygulama yükümlülükleri (şifreleme, kimlik doğrulama).

Uygulama:

Kazakistan Devlet Teknik Servisi'ne göre, devlet kurumlarının %89'u özel sektörde (başta bankacılık olmak üzere) yalnızca %51'e kıyasla 2023 yılına kadar yerelleştirme gerekliliklerine uyulmuştur [26, s. 16]. 2023'te, %68'i bulut güvenliğine yapılan yetersiz yatırım nedeniyle ticari kuruluşlarda meydana gelen 34 veri ihlali kaydedildi [27].

Zorluklar:

* İhlaller için düşük para cezaları (1.000 mcı'ye kadar (rusça. МРП) ≈2.300 $) uyumu teşvik edememektedir [19, Madde 25-1].

* Birleşik bir veri operatörleri sicilinin olmaması, gözetimi zorlaştırmaktadır [25, s. 11].

b) "Bilgilendirmeye İlişkin Kanun" (2015) [24]

Temel Hükümler:

* Madde 5: Kamu hizmetlerinin dijitalleştirilmesi, güvenlik ve erişilebilirliğin vurgulanması ilkeleri.

* Madde 14: Devlet alımları için BT ürünlerinin zorunlu sertifikasyonu.

Uygulama:

2023 yılına gelindiğinde, kamu hizmetlerinin %94'ü dijitalleştirildi, ancak sistemlerin %27'si eski şifreleme protokollerine (SHA-1) güvenerek güvenlik açığını artırdı [23, s. 22].

Ulusal CERT-KZ, 2023'te "e-devlet" portalına yapılan saldırılar da dahil olmak üzere hükümet yazılımındaki güvenlik açıklarıyla bağlantılı 540 olay bildirdi [27].

İlerleme:

Dijital imzanın benimsenmesi tüzel kişilerin %78'ine ulaşarak dolandırıcılık davalarını %40 oranında azaltmıştır [26, s. 28].

2. Stratejik Çerçeveler

a) "Kazakistan'ın Siber Kalkanı" Kavramı "2017) [21]

Hedefler:

* Tehdit izleme için Ulusal Siber Güvenlik Merkezi'nin (KazCERT) kurulması.

* 12 kritik altyapı sektörünün (enerji, ulaştırma, finans) korunması.

Uygulama:

2023'te KazCERT, enerji şebekesindeki DDoS saldırıları (sunucuları bunaltmak için koordineli çabalar) dahil olmak üzere 1,1 milyon saldırıyı hafifleterek 2,3 milyon uyarı işledi [27].

2023 yılında yapılan bir denetim, enerji sektörü işletmelerinin yalnızca %38'inin önerilen saldırı tespit sistemlerini (IDS) benimsediğini ortaya koydu [26, s. 34].

Zorluklar:

* Finansman boşlukları: Kritik altyapı sağlayıcılarının %21'i 2020'den beri yazılımı güncellememiştir [25, s. 19].

b) "Siber Kalkan-2" Projesi (2022-2027) [22]

Yenilikler:

* Ağ trafiği davranış analizi için yapay zekanın entegrasyonu (Yapay Zeka Odaklı Tehdit Avı - veri akışlarındaki anormalliklerin yapay zeka destekli tespiti).

* IoT cihazları (internet bağlantılı sensörler ve araçlar) için gelişmiş güvenliğe sahip "akıllı şehirlerin" geliştirilmesi.

Uygulama:

Astana City'deki bir pilot yapay zeka platformu saldırı tespit süresini %35 azalttı, ancak ölçeklenebilirlik bir zorluk olmaya devam ediyor [26, s. 41].

Zorluklar:

* Projenin 150 milyon dolarlık bütçesinin sadece %23'ü 2023 yılına kadar tahsis edilmişti [20, s. 45].

* İşgücü kıtlığı: Ülke çapında yalnızca 120 sertifikalı IoT güvenlik uzmanı faaliyet göstermektedir [25, s. 27].

c) Dijital Dönüşüm Kavramı (2023-2029) [20]

Öncelikler:

* Dışa bağımlılığı azaltmak için yerli teknolojilerin (örneğin, "QazOS" işletim sistemi) geliştirilmesi.

* 2027 yılına kadar kuantum sonrası şifrelemenin (kuantum hesaplamaya dirençli şifreleme) benimsenmesi.

İlerleme:

Astana ve Almatı arasındaki kuantum iletişim hattının 2023 yılında yapılan bir testi 1,2 Gbps hıza ulaştı, ancak ticari dağıtım 2026'ya kadar ertelendi [26, s. 50].

Zorluklar:

* Yaptırımlar, kuantum hesaplama yongaları (yeni nesil süper bilgisayarlar için bileşenler) gibi ileri teknolojilere erişimi engellemektedir [25, s. 33].

3. Devlet Kurumları

Dijital Kalkınma, Yenilikler ve Havacılık Endüstrisi Bakanlığı (MDDIAI)

Stratejik Koordinasyon:

* Siber güvenliği ulusal sayısallaştırma projelerine entegre etmeye odaklanarak Dijital Dönüşüm Konseptinin (2023-2029) [20] uygulanmasına öncülük eder.

* Kritik altyapı için siber güvenlik tavsiyelerine uyumu denetler [25, s. 8].

Düzenleyici Gözetim:

* Devlet kurumlarının sertifikalı BT çözümlerini benimsemesini sağlayarak Bilişimcilik Yasası'na (2015) [24] bağlılığı izler. 2023'te hükümet yazılımlarının %76'sı siber güvenlik sertifikasını geçti [26, s. 30].

Bilgi Güvenliği Komitesi (MDDIAI Kapsamında)

Politika Geliştirme:

* Kamu kurumları için risk değerlendirme çerçevelerini tanıtan 2022 Siber Güvenlik Tavsiyelerini [25] hazırladı.

* 2023 yılında bankaların %43'ü tarafından benimsenen yapay zeka odaklı tehdit tespit sistemleri için yayınlanmış kılavuzlar [26, s. 52].

Operasyonel Koordinasyon:

* Ulusal CERT-kz'yi olaylara yanıt vermede yönlendirir. 2023'te CERT-KZ, saldırıların %89'unu 12 saat içinde çözdü [27].

* 2023'te 2,1 milyon kötü amaçlı IP adresini engelleyen Siber Kalkan sistemini yönetir [26, s. 19].

4. Olay İstatistikleri (2023) [27]

Saldırı Eğilimleri			
Saldırı türü	Olaylar	Paylaş	2022'ye karşı değişim
E-dolandırıcılık (aldatıcı iletişim)	1240	42%	+18%
Fidye Yazılımı (veri şifreleme)	680	23%	+9%
DDoS (sunucu aşırı yüklemesi)	320	11%	-5%
Veri İhlalleri (veri sızıntıları)	290	10%	+14%

Saldırı Kökenleri:

* Saldırıların %55'i başta APT grupları (kritik altyapıyı hedefleyen devlete bağlı hacker kolektifleri) olmak üzere Rusya ve Çin'den kaynaklandı.

* %22'si devlet kurumlarını hedef aldı, %18'i telekomünikasyon [27].

Yanıt Etkinliği:

* CERT-kz'nin ortalama yanıt süresi: 4,5 saat (2022'de 6,1 saatten az).

* olayların %78'i 24 saat içinde çözüldü, ancak %15'i mali kayıplara neden oldu (olay başına ortalama 92.000 dolar) [27].

5. Koruyucu Önlemler

5.1. Siber Kalkan Altyapısı

Siber Kalkan-2 Uygulaması [22] AI güdümlü tehdit algılamayı, gerçek zamanlı trafik izlemeyi ve otomatik olay yanıtını entegre eden çok katmanlı bir savunma sistemidir.

Temel özellikler:

* APT Koruması: 2023'te devlet ağlarını hedefleyen gelişmiş kalıcı tehditlerin (APT'LER) %78'ini engelledi [26, s. 24].

* Merkezi Olmayan Mimari: Almatı, Nur-Sultan ve Aktau'daki bölgesel düğümler, yerel saldırılar sırasında artıklık sağlar.

* Etki: Fidye yazılımı olaylarını %31 azalttı (2022'deki 980 vakadan 2023'te 680'e) [27].

* Zorunlu BT Ürün Sertifikası [24, Madde 14]: Devlet kurumlarında kullanılan tüm yazılımlar, Devlet Teknik Servisi tarafından Siber Güvenlik Sertifikasına tabi tutulmalıdır.

2023 yılında, güvenlik açıkları nedeniyle (örneğin eski şifreleme protokolleri) 56 BT çözümünün devlet alımlarından men edildi [26, s. 41]. Sertifikalı ürünlerin %89'u erişim kontrolü ve veri bütünlüğü için NIST SP 800-53 standartlarını karşılamıştır [26, s. 33].

5.2. Kritik Altyapı Koruması

ISO 27001 Uygulaması: Kazakistan Siber Kalkanı kapsamındaki 12 sektör (enerji, ulaştırma, finans) için zorunlu kılınmıştır [21].

Uyumluluk Zorlukları:

* Enerji sağlayıcılarının yalnızca %22'si 2023 yılına kadar ISO 27001 kontrollerini (örneğin risk değerlendirmeleri, olay kaydı) tam olarak uygulamıştır [26, s. 38].

* Birincil engeller: Yüksek maliyetler (firmaların %47'si) ve kalifiye personel eksikliği (%32) [26, s. 40].

İlerleme: Bankaların %65'i, daha katı Merkez Bankası düzenlemelerinin yönlendirdiği ISO 27001 uyumluluğuna ulaştı [26, s. 39].

Kuantuma Dayanıklı Şifreleme Pilotları: Bankacılık sektöründe (2023) kuantum sonrası algoritmalar (örneğin, KRİSTALLER-Kyber) kullanılarak test edilmiştir. Bulgular: İşlem sistemlerine yönelik kaba kuvvet saldırılarının engellenmesinde %98 başarı oranı [26, s. 55]. Dijital Dönüşüm Konsepti kapsamında 2026 yılına kadar ülke çapında kullanıma sunulması planlanmaktadır [20].

5.3. Sektörler Arası iş birliği

CERT-KZ Tehdit İstihbaratı Paylaşımı:

* Kritik altyapı operatörlerinin erişebileceği birleşik bir tehdit veritabanı geliştirdi.

• 2023'te 320 UYGUN gösterge (ıp'ler, kötü amaçlı yazılım karmaları) paylaşılarak önleyici engelleme sağlandı [27].

Endüstriyel Kontrol Sistemleri (ICS) Güvenliği:

* Enerji şebekesi kontrol sistemleri için konuşlandırılmış hava boşluklu ağlar (ör., KEGOC).

* 2023'te ICS protokollerinin %21'inde güvenlik açıklarını açığa çıkaran 14 kırmızı takım çalışması gerçekleştirdi [26, s. 47].

Temel Zorluklar:

* Eski Sistemler: Ulaşım ağlarının %41'i Windows Xp'ye güvenerek sıfır günlük istismar riskleri oluşturur [26, s. 49].

* Tedarik Zinciri Riskleri: Sertifikalı BT ürünlerinin %18'i üçüncü taraf bileşenlerinde güvenlik açıkları içeriyordu (örneğin, Log4j) [26, s. 44].

6. Uluslararası Uyum

GDPR (AB Genel Veri Koruma Yönetmeliği - veri gizliliği için katı kurallar):

* Kazakistan mevzuatını kısmen uyumlu hale getirmiştir (örneğin, Kanunun 6. Maddesi [19] GDPR'nin 7. Maddesini yansıtmaktadır), ancak AB Dpa'larına (Veri Koruma Makamları) benzer bağımsız bir gözetim organının bulunmaması yaptırımı zayıflatmaktadır [25, s. 14].

ISO Standartları:

* Şirketlerin yalnızca %9'u ISO / IEC 27001 sertifikasına sahiptir (AB'de %43'e karşılık) [26, s. 55].

Budapeşte Sözleşmesi:

* Yurt içi iade yasalarıyla çatışmalardan dolayı onaylanmama [25, s. 18].

Bölgesel Girişimler

Kazakistan-2024 Konferansına Katılım [28]:

* Siber güvenlik standardizasyonu ve teknoloji değişimi konusunda Türkçe konuşan devletlerle (Türkiye, Özbekistan, Azerbaycan) diyalog.

* Sınır ötesi tehditleri izlemek için birleşik bir platform oluşturmak üzere bir mutabakat zaptı imzalanması.

CSTO (Toplu Güvenlik Antlaşması Örgütü) ile iş birliği:

* Enerji ve ulaşım altyapısına yönelik saldırılara karşı ortak tatbikatlar da dahil olmak üzere CSTO Siber Kalkan Programına (2021-2025) katılım [29].

* Siber suç soruşturmalarını koordine etmek için Almatı'da CSTO Siber Güvenlik Merkezi'nin Kurulması (2023) [30].

SCO (Şangay İş birliği Örgütü) içindeki ortaklık:

* APT gruplarında istihbarat paylaşımını kolaylaştıran Bilgi Güvenliği İş birliği ŞİÖ Anlaşması'nın (2020) uygulanması [31].

* Finansal sistemleri korumak için yıllık Siber Terörle Mücadele tatbikatları [32].

Sonuç olarak, Kazakistan'daki siber güvenlik, uluslararası standartların uyarlanmasını dijital egemenliğe vurgu yaparak birleştirerek dinamik bir gelişme göstermektedir. Kişisel Veriler Kanunu (2013) ve Bilişim Kanunu (2015) dahil olmak üzere yasal çerçeve, kritik altyapının korunması ve kamu hizmetlerinin dijitalleştirilmesi için temeller oluşturmuştur. "Kazakistan'ın Siber Kalkanı" (2017) ve "Siber Kalkan-2" (2022-2027) gibi stratejik girişimler, yapay zeka ve kuantum teknolojilerini entegre ederek reaktiften proaktif önlemlere geçişi vurgulamaktadır. Bununla birlikte, uygulama sistemik zorluklarla karşı karşıyadır: düşük özel sektör uyumluluğu (veri lokalizasyonunda %50'nin altında), işgücü kıtlığı (yalnızca 120 sertifikalı IoT uzmanı) ve eski BİT altyapısı (NIST standartlarına uygun olmayan devlet sistemlerinin %31'i).

İlerleme:

* Veri Koruma Başarıları: "Siber Kalkan-2" nedeniyle fidye yazılımı saldırılarında %31 azalma (2023) [27], dijital imzaların tüzel kişiler tarafından %78 benimsenmesi.

* Bölgesel Liderlik: Almatı'da CSTO Siber Güvenlik Merkezi'nin Kurulması (2023) [30], APT gruplarına karşı gelişmiş SCO iş birliği [31].

* Eğitim Girişimleri: Üniversite merkezleri aracılığıyla 1.200 profesyonelin eğitimi (2023) [26].

Zorluklar:

* Düzenleyici: AB Dpa'larına benzer birleşik bir düzenleyicinin olmaması, Budapeşte Sözleşmesi'nin onaylanmaması.

* Teknik: İthal kuantum yongalarına bağımlılık [26], yazılım tedarik zincirlerindeki güvenlik açıkları (sertifikalı ürünlerin %18'i risk içeriyordu) [26].

* Jeopolitik: CSTO / SCO (Rus ve Çin etkisi) ve Türk ortaklıkları (Kazakistan-2024) ile iş birliğinin dengelenmesi [28].

Öneriler:

* Bağımsız bir düzenleyici kurum kurarak kurumlar arası koordinasyonu güçlendirmek.

* Ar-Ge'ye Yatırım Yapın: Yerel çözümleri hızlandırın (Qazo'lar, kuantum sonrası kriptografi).

* Uyumluluğu artırmak için cezaları (şirket gelirinin %4'üne kadar) modernize edin.

* Uluslararası katılımı genişletmek: Kazakistan'ı Türk devletleri için kalıcı bir platforma dönüştürmek, AB ile GSYİH uyumunu derinleştirmek.

Kazakistan kendisini Orta Asya'da kilit bir siber güvenlik aktörü olarak konumlandırıyor, ancak Dijital Dönüşüm Konsepti-2029'un hedeflerine ulaşmak, parçalanmış yönetişim, teknolojik bağımlılık ve işgücü boşluklarının üstesinden gelmeyi gerektiriyor. Başarı, iç reformların çok vektörlü bir dış politika ile senkronize edilmesine bağlı olacaktır.

REFERANSLAR

1. Informburo.kz . (2023, 28 Mart). Veriler Yeni Altın Oluyor: Tokayev Siber Güvenlik Uzmanlarının Eğitimini Emrediyor. https://informburo.kz/novosti/dannye-stanovyatsya-novym-zolotom-tokaev-porucil-gotovit-specialistov-po-kiberbezopasnosti
2. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU). (2020). Küresel Siber Güvenlik Endeksi 2020. Cenevre, İsviçre: İTÜ Yayınları.
3. Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü (NIST). (2018). Kritik Altyapı Siber Güvenliğinin İyileştirilmesi için Çerçeve (Sürüm 1.1). Gaithersburg, MD: NIST.
4. Avrupa Birliği Siber Güvenlik Ajansı (ENISA). (2021). Dijital Kamu Hizmetlerinde Siber Güvenlik. Kandiye, Yunanistan: ENİSA.
5. NATO Kooperatif Siber Savunma Mükemmeliyet Merkezi (CCDCOE). (2022). Siber Güvenlik Stratejileri ve Politikaları. Tallinn, Estonya: CCDCOE.
6. Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC). (2023). Siber Suçlarla İlgili Küresel Program: Uluslararası iş birliğinin Geliştirilmesi. Viyana, Avusturya: UNODC.
7. Birleşmiş Milletler. (2021). BM Sisteminde Siber Güvenlik. New York, NY: Birleşmiş Milletler.
8. Markov, AA (2011). Ulusal güvenlik bağlamında bilgi güvenliğinin bazı yönleri. Petersburg Devlet Üniversitesi Bülteni, Seri 12(1), 12.
9. Popov, M. V. ve Mamaeva, L. N. (2019). Rusya'nın ulusal güvenliğinin bir unsuru olarak siber güvenlik. Endüstri: Ekonomi, Yönetim, Teknolojiler, 5 (79), 32. https://cyberleninka.ru/article/n/kiberbezopasnost-kak-element-natsionalnoy-bezopasnosti-rossii
10. NATO Kooperatif Siber Savunma Mükemmeliyet Merkezi (CCDCOE). (2022). Siber Güvenlik Stratejileri ve Politikaları. Tallinn, Estonya: CCDCOE.
11. Goel, S. (2020). Ulusal siber güvenlik stratejisi ve zorlu dijital sınırların ortaya çıkışı. Bağlantılar: Üç Aylık Dergi, 19 (1), 45.
12. Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO). (2018). ISO /IEC 27001: Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemleri. Cenevre, İsviçre: ISO.
13. Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO). (2012). ISO / IEC 27032: Siber Güvenlik Yönergeleri.Cenevre, İsviçre: ISO.
14. Avrupa Birliği. (2016). Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR). Avrupa Birliği Resmi Gazetesi.
15. Avrupa Birliği Siber Güvenlik Ajansı (ENISA). (2019). Siber Güvenlik Yasası. Atina, Yunanistan: ENİSA.
16. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu. (2020). Uluslararası Güvenlik Bağlamında Bilgi ve Telekomünikasyon Alanındaki Gelişmelere İlişkin Karar. New York, NY: Birleşmiş Milletler.
17. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU). (2021). Küresel Siber Güvenlik Gündemi. Cenevre, İsviçre: İTÜ.
18. NATO. (2021). Siber Savunma Politikası ve Stratejisi. Brüksel, Belçika: NATO.

19. Küresel Siber Uzmanlık Forumu (GFCE). (2022). Siber Güvenlik Kapasite Geliştirme Yıllık Raporu. Lahey, Hollanda: GFCE.
20. Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti. (2023, 28 Mart). 2023-2029 için Dijital Dönüşüm, BİT Geliştirme ve Siber Güvenlik Kavramı. https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269
21. Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti. (2017, 30 Haziran). Siber Güvenlik Kavramı (Kazakistan'ın Siber Kalkanı). https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407
22. Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti. (2022, Haziran). 2022-2027 için Dijital Ekosistem Geliştirme Konsepti (Siber Kalkan-2). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31786606
23. Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti. (2013, 21 Mayıs). Kişisel Veriler ve Bunların Korunması Hakkında Kanun. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094
24. Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti. (2015, 24 Kasım). Bilişim Hukuku. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418
25. Kazakistan Cumhuriyeti Dijital Kalkınma, İnovasyon ve Havacılık Endüstrisi Bakanlığı Bilgi Güvenliği Komitesi. (2022). Siber Güvenlikle İlgili Öneriler. https://www.gov.kz/memleket/entities/infsecurity/documents/details/503061
26. Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Teknik Servisi. (2023). Siber Kalkan: Siber Güvenliğe Genel Bakış. https://sts.kz/wp-content/uploads/2024/01/kiberdajdzhest-2023.pdf
27. Ulusal Bilgisayar Olayı Müdahale Servisi. (N.D.). Resmi Web Sitesi. https://www.cert.gov.kz
28. Kazakistan-2024 Konferansı. (2024). Türk Dünyası Temsilcileri Bilgi Güvenliğini Tartışıyor. https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/press/news/details/843964?lang=ru
29. Toplu Güvenlik Antlaşması Örgütü (CSTO). (2021). 2021-2025 için Siber Güvenlik Stratejisi. https://odkb-csto.org/documents/
30. TASS. (2023). CSTO Siber Güvenlik Merkezi Almatı'da Açıldı. https://tass.ru/
31. Şangay İş birliği Örgütü (ŞİÖ). (2020). Bilgi Güvenliği Alanında iş birliği Anlaşması. https://eng.sectsco.org/
32. Kursiv. (2023). Kazakistan ve ŞİÖ Siber Güvenlik Tatbikatları Yapıyor. https://kursiv.kz/

TÜRK DEVLETLERİNİN SAĞLIK SEKTÖRÜNDE İŞ BİRLİĞİ İMKÂNLARI

Parviz HASANOV* Arzu İSMAYILOVA**

Giriş: Modern çağımızda uygulanan ekonomik politikanın hedefi, insan refahının sağlanmasıdır. Üretilen ürün ve sunulan hizmetler, nicelik ve nitelik açısından toplumun gelişimine yöneliktir. Kısacası, insan faktörünün ön planda olduğu bir çağda, sağlıklı bir yaşam sürdürebilmek için etkili bir sağlık politikası; erişilebilir ve kaliteli tıbbi hizmet son derece önemlidir. Tesadüf değildir ki, çağdaş dönemde dünyanın hızla gelişen sektörlerinden biri olan tıp sektörü, küresel ölçekte ekonominin önemli bir parçası haline gelmektedir. İnsanların günlük yaşamına ve refahına doğrudan etki eden; tedavi edici, önleyici ve rehabilitasyon hizmetleri sunan sağlık sektörünün, ekonomik sistem içinde multidisipliner bir karakter kazanarak entegrasyon süreçlerine yönelmesi kaçınılmazdır.

Özellikle hepimizin şahit olduğu pandemi, bu süreçlerin hızlandırılmasını gerektirmektedir. Gerçekleşen pandemiyle mücadele sürecinde, tam da küresel merkezileşme, düzenli örgütlenme ve yardımlaşma, daha ağır olabilecek olumsuz sonuçların önüne geçebilmiştir.

Böylece, küresel ölçekte meydana gelen olağanüstü durumlar sırasında iş birliği ve merkezi yönetim imkanının sağlanması, ayrı ayrı bölgesel devletlerin örgütlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu süreçte Avrupa Birliği ülkelerinin gerçekleştirdikleri faaliyetleri örnek göstermek mümkündür. Nitekim DSÖ'nün (Dünya Sağlık Örgütü) Avrupa Bölge Ofisi'nin raporunda, Avrupa ülkelerinin deneyimlerine dayanarak sağlık sistemlerinin entegrasyonunda çok yönlü iş birliği modelleri incelenmekte ve ayrıca bölgesel düzeyde ortak stratejilerin hazırlanması için önemli öneriler sunulmaktadır. Bu yayında "halk sağlığının korunması ve sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğinin artırılması için çeşitli sektörler arasında sıkı iş birliğini sağlayan entegre bir yaklaşımın gerekli olduğu; bu çerçevede ortak stratejiler, finansman mekanizmaları ve koordinasyon araçlarının uygulanması, aynı zamanda ülkeler arasında mevcut kaynak ve deneyim paylaşımının teşvik edilmesi gerektiği" belirtilmektedir. (WHO Regional Office for Europe, 2017)

Coğrafi, tarihi ve dini açıdan birbirine yakın olan Türk Devletleri'nin, birçok alanda yakın iş birliği yapması ve ortak kurumlarda birleşmesi, bu iş birliğinin somut örneklerindendir. Bildiğimiz gibi, Teşkilatın halihazırda birkaç yapısında organlar oluşturulmuş ve 26 farklı alanda yürütülen faaliyetler kapsamında sağlık alanında iş birliği de öngörülmüştür. Bu iş birliğine, en iyi uygulamaların paylaşılması ve sağlıkla ilgili krizler sırasında karşılıklı yardım dâhildir. Teşkilat, ortak araştırma ve geliştirme, ilaç üretiminde karşılıklı destek ve olağanüstü durumlarda koordineli faaliyet gibi girişimleri destekleyerek üyeler arasındaki dayanışmayı kurumsallaştırmayı amaçlamaktadır. Kurulan

* Doç. Dr., Azerbaycan Bilim ve Eğitim Bakanlığı Ekonomi Enstitüsü Hizmet Sektörünün Ekonomisi Bölüm Başkanı, parviz.hasanov144@gmail.com

** Uzman- Master, Bilimsel Araştırma Tıbbi ve Önleyici Enstitüsü Genetik Mühendisliği ve Biyoteknoloji Anabilim Dalı Kök Hücre ve Rejeneratif Tıp Bölümü Kıdemli Laboratuvar Asistanı, arzu_bio@mail.ru

Sağlık Koordinasyon Komitesi ise üye devletler arasındaki iş birliği ve politika koordinasyonunu denetleyen merkezi organdır. (TDT, 2024a)

Beş daimi, üç gözlemci statüsündeki devletin -Macaristan hariç- yaklaşık 165 milyon insanı kapsayan Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) coğrafi alanı göz önüne alındığında; kapsamlı iş birliği ve sosyal gelişim perspektiflerinin olumlu olacağı öngörülmektedir. Sağlık sistemlerinin incelenmesi, Türk devletleri halkının sağlık durumunun iyileştirilmesinde ortak faaliyet ve uygulanacak ortak politikanın olumlu sonuçlar doğuracağı düşüncesindeyiz.

TDT'nin kurulmasıyla ilgili Nakhchivan Anlaşması'nın amaç ve görevleri arasında, Türk halklarının yaşam standardının sürekli yükseltilmesi ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi amacıyla eşit haklara sahip ortaklık temelinde iş birliği yaparak bölgede kapsamlı ve dengeli ekonomik yükseliş, sosyal ve kültürel gelişim sağlanması; ayrıca sağlık alanındaki karşılıklı ilişkilerin genişletilmesi entegrasyon süreçleri yer almaktadır (Nakhchivan anlaşması, 2009).

Amaç: Bu çalışmada Türk Cumhuriyetlerinin sağlık ve sağlık hizmetleri sistemlerinin entegrasyonu (birleştirilmesi ve karşılıklı etkileşiminin güçlendirilmesi) incelenmiştir.

Yöntem: Çalışmada ülkeler arası analitik-istatistiksel ve karşılaştırmalı analizler yapılmıştır.

Bulgular: Sağlık hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesi ve erişilebilirliğinin sağlanmasında en temel bileşenlerden biri, zorunlu sağlık sigortası sisteminin uygulanmasıdır.

Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde sağlık alanında ortak projeler geliştirmek – pandemi gibi küresel tehditlere karşı ortak mücadele, oluşturulmuş deneyimlerden yararlanma, uluslararası standartlara uygun reformlar gerçekleştirme, sağlık altyapısını modernize etme ve tıbbi personelin profesyonel seviyesini artırma gibi konuların ele alınması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, dijital dönüşüm kapsamında elektronik sağlık sistemi ve tele-tıp hizmetlerinin entegrasyonu ile ilgili imkanların da mevcut olduğunu düşünüyoruz. Özellikle, Türk devletlerinde tıbbi turizm hizmetlerinin oldukça umut verici olduğu; bu ülkelerin ticaret dengelerinde hizmetlerin ithalatı ve ihracatına belirli oranlarda yer verildiği göz önüne alındığında, sağlık alanında iş birliğinin bu birliğin daha da güçlenmesine katkıda bulunacağı kanaatindeyiz.

Türk Devletleri Uluslararası Sıralamalarda

İnsan sermayesinin zenginleşmesinde tıbbi faktörün önemi büyüktür. Ülkelerin gelişmişlik düzeyinin değerlendirilmesinde ekonomistlerin ve politikacıların referans aldığı "İnsan Gelişimi Endeksi" (İGE) göstergesinin TDT örneğinde analiz edilmesinin, çalışmanın bilimsel değerini artırarak gelecekte yapılması gereken işlere ışık tutacağına inanıyoruz. Unutulmamalıdır ki, İnsan Gelişimi Endeksi'nin alt göstergelerinden biri de sağlıkla ilgili olan Doğumda Beklenen Yaşam Süresi'dir (DYYS).

2022 yılında VIII Türkiye Tıp Dünyası Kongresi'nde konuşan Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, "Önümüzdeki yüz yılı kardeş ve dost ülkelerle birlikte hayal ediyoruz; artık dünyanın yalnızca ekonomik meselelerde değil, insanın varoluş anlayışı çerçevesinde de geliştiğini görüyoruz" ifadelerini kullanmıştır (Turk tip dunyasi kongresi, 2022). Bu bağlamda, çalışmamızda öncelikle yeni oluşan ve geniş perspektife sahip Türk Devletleri'nin sağlık sistemlerini ve entegrasyon imkanlarını ele alıyoruz.

Tablo 1.
Türk Devletleri Teşkilatı'nın İnsan Gelişimi Endeksi (İGE) Açısından Yıllara Göre Sıralaması

Ülke	2005	2010	2015	2020	2022
Azerbaycan	101	91	78	88	91
Türkiye	85	83	72	54	48
Kazakistan	80	69	56	56	67
Özbekistan	113	109	106	106	106
Türkmenistan	98	87	111	111	111
Kırgızistan	118	113	120	118	118
Macaristan	36	38	44	40	23

Kaynak: (UNDP, 2024)

Tabloya bakıldığında, TDT'ye gözlemci statüsünde üye olan Macaristan'ın daha iyi göstergelere sahip olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca, bilinen sebeplerden dolayı Kuzey Kıbrıs Türk Devleti, ilgili rapora dahil edilmemiştir.

Analiz döneminde TDT üyesi ülkelerin sıralamalardaki yerleri genel olarak iyileşmiş; Kırgızistan başlangıç yılına göre değişmez kalırken, Türkmenistan'da ise kötüleşme gözlenmiştir. Son raporda 193 ülke değerlendirmeye dahil edilmiştir. En iyi sonuç olarak Türkiye, 37 basamak yükselerek 48. sıraya yerleşmiştir. Macaristan hariç, Azerbaycan yalnızca Türkiye ve Kazakistan'ın gerisinde kalmıştır.

Belirtildiği gibi, İnsan Gelişimi Endeksi'nin alt göstergelerinden biri Doğumda Beklenen Yaşam Süresi'dir. Aşağıdaki tabloda TDT'nin bu konudaki durumu incelenecektir.

Tablo 2.
İGE Açısından Doğumda Beklenen Yaşam Süresi Alt Göstergesi (TDT Örneğinde)

Ülke	2005	2010	2015	2020	2022
Azerbaycan	67.6	69.5	71.4	66.9	73.5
Türkiye	73.5	73.5	73.5	73.5	78.5
Kazakistan	65.1	68.1	70.7	70.0	69.5
Özbekistan	67.5	69.2	70.5	70.3	71.7
Türkmenistan	66.1	68.3	68.8	68.7	69.4
Kırgızistan	66.4	68.3	70.0	69.6	70.5
Macaristan	72.9	74.5	75.6	75.7	74.9

Kaynak: (UNDP, 2021)

Tabloda görüldüğü gibi, 2005–2022 yılları arasında TDT'de halkın DYYS'si artmıştır. 2005–2015 döneminde tüm ülkelerde artış gözlemlenmiş olsa da, 2022'de Özbekistan ve Türkiye'de bu oran 2015'e göre daha iyiye gitmiştir. Bilginize sunmak isteriz ki, en iyi ülkeler Japonya (84,8 yıl), Hong Kong (84,3 yıl) ve İsviçre (83,5 yıl) iken; en düşük değerler Orta Afrika Cumhuriyeti (54 yıl), Nijer (55 yıl) ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti (56,2 yıl) şeklinde belirlenmiştir. 2020–2022 döneminde Türk devletlerinin DYYS'sine bakıldığında, bazı ülkelerde artış bazı ülkelerde azalma gözlemlenmiştir. Örneğin; Türkmenistan ve Kazakistan'da 2015–2020 döneminde azalma, Özbekistan'da artış; Kırgızistan, Türkiye ve Macaristan'da ise 2015–2020 döneminde artış olup, 2022'de 2020'ye kıyasla azalma meydana gelmiştir. Pandemi sürecinde (2020–2022) yalnız Azerbaycan,

Özbekistan ve Kırgızistan'da artış görülmüştür. Daha köklü ve yerleşmiş sağlık sistemine sahip ülkelerde, aynı sağlık sistemine sahip postsovyet ülkelerde sonuçlar farklılık arz etmiştir. Genel olarak, göstergelerin dinamiklerindeki değişiklikler homojen bir seyir izlememektedir.

Tablo 3.
Doğumda Sağlıklı Yaşam Süresi

Devletler	Sağlıklı Yaşam Süresi (yıl)	DYYS–SYY
	Gelişmiş ülkeler	
Japonya	73.6	11.1
Hong Kong	73.0	12.2
İsviçre	70.7	11.7
	TDT Ülkeleri	
Azerbaycan	63.0	3.9
Türkiye	66.0	7.5
Kazakistan	62.5	7.5
Özbekistan	62.8	7.5
Kırgızistan	63.0	6.6
Türkmenistan	60.5	8.2

Kaynak: (WHO, 2020)

Verilen tabloda, bilgiler 2020 yılını kapsamaktadır. Gelişmiş ülkelerde, beklenen yaşam süresi ile sağlıklı yaşam süresi arasındaki fark 10 yılın üzerinde değerlendirilmektedir; gelişmekte olan ülkelerde bu fark daha düşük seyretmektedir. İncelenen ülkeler arasında, sağlıklı yaşam süresi ile beklenen yaşam süresi arasındaki farkın en az olanı Azerbaycan'dır. İlk bakışta, bu farkın az olması olumlu değerlendirilse de, ülke vatandaşlarının yaşamlarının büyük bir kısmını sağlıklı ve aktif şekilde geçirmesi, sağlık hizmetlerinin hastalıkların önlenmesi ve erken tedavide başarılı olduğunu gösterir. Öte yandan, DYYS'nin gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında düşük olması, sağlık, sosyal refah ve yaşam koşulları alanında eksiklikler olabileceğine işaret edebilir.

Ekonomik social yaşam süresinin düşük olması, çalışabilir nüfusun azalmasına ve ekonomik gelişmeye olumsuz etki yapabilir.

Belirtmek gerekir ki; analizde kullanılan rakamlar, uluslararası kuruluşların sunduğu istatistiksel verilere dayanmaktadır. Ulusal istatistiklere göre, 2023 yılında beklenen yaşam süresi ile sağlıklı yaşam süresi arasında 11 yıllık fark (sırasıyla 76 ve 65 yıl) gözlemlenmiştir.

Ülkelerin sağlık sistemlerinin etkinliğinin değerlendirilmesinde temel araçlardan biri, çeşitli göstergelerin belirlenmesidir. Aşağıdaki tabloda, uluslararası ve bölgesel kuruluşların verilerine göre, TDT'de gözlemci statüsündeki Macaristan'ın göstergelerinin daha uygun olduğu; gözlemci statüsündeki Türkmenistan'ın ise diğerlerine göre daha düşük konumda olduğu görülmektedir.

Tablo 4.
Türk Devletleri'nin Sağlık Göstergeleri (2022–2023).

Ülke	Yaşam Süresi (yıl)	Çocuk Ölümü (/1000)	Anne Ölümü (/100,000)	Sağlık Harcamaları (%GSM)	Doktor Yoğunluğu (/1000)
Azerbaycan	71.1	18.0	22	%6.9	3.3
Türkiye	75.9	8.5	11	%4.5	2.1
Kazakistan	69.7	11.9	12	%4.2	4.2
Kırgızistan	70.1	15.5	61	%7.0	2.6
Özbekistan	70.4	25.3	27	%6.3	2.5
Türkmenistan	67.1	34.0	38	%3.5	3.0
Macaristan	75.5	4.1	5	%6.8	3.3

Kaynaklar: (WB, 2022; WHO, 2019; UNDP, 2025; OTC, 2024)

Sağlık Göstergelerinin Optimal Sınırları

Uluslararası kuruluşların protokollerinde belirlenen sağlık göstergelerinin optimal sınırları, ülkelere öneri niteliğinde sunulmaktadır. Aşağıdaki tablodan görüldüğü üzere, TDT üyesi hiçbir ülke birinci gösterge açısından bu sınırı yakalayamamıştır. İkinci gösterge açısından yalnızca Macaristan; dördüncü gösterge açısından Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan ve Macaristan; beşinci gösterge açısından ise Türkiye, Kırgızistan, Özbekistan hariç diğer ülkeler, sağlık sistemlerini önerilen sınır değerlerine uyarlamışlardır.

Tablo 5.
Sağlık Temel Göstergelerinin Optimal Sınırları

Göstergeler	Sınırlar	Kuruluşlar
1. Beklenen Yaşam Süresi	≥ 80 yıl	(EİKT, DSÖ)
2. Çocuk Ölümü	≤ 5 / 1000 doğumda	(BMT SKA 3.2)
3. Anne Ölümü	≤ 70 / 100,000 doğum	(BMt SKA 3.1)
4. Sağlık Harcamaları	GSYİH'nin %5–10'u	(DSÖ, EİKT)
5. Doktor Yoğunluğu	≥ 3 / 1000 kişi	(DSÖ)

Türk Devletleri Teşkilatı'nın sağlık alanındaki entegrasyon süreçlerini incelerken, ticaret dengesinde sağlık hizmetlerinin payının araştırılması önemlidir. Açık kaynaklarda ticaret dengesine ilişkin sağlık hizmetleri hakkında yeterli veri bulunmadığından, bu sektörün turizm hizmetleri pazarındaki payı da incelenmiştir.

2018–2023 yılları arasında Azerbaycan'a gelen turist sayısında azalma olduğu gibi, tedavi amacıyla gelen turistlerin oranı da düşmüştür. Örneğin, 2018'de tedavi amaçlı gelenlerin oranı %2,4 iken, 2023'te bu oran %1,4'e gerilemiştir. Benzer şekilde, ülkeden giden toplam turist ve tedavi amacıyla gidenlerin sayısında da düşüş gözlenmiştir. 2018–2023 döneminde, giden turist sayısı %73 azalmış; ayrıca yurtdışına tedavi amaçlı seyahat edenlerin oranı %7'den %3,4'e düşerek 37.600 kişi olmuştur. 2023 yılında, TDT üyesi devletlerden (Macaristan ve Türkmenistan dahil) 510 binden fazla turist ülkemizi ziyaret etmiştir. Resmi istatistiklere göre, 2023'te tedavi ve sağlık amaçlı hizmetlerden oteller

yaklaşık 17 milyon manat gelir elde ederken, resmi olmayan kaynaklara göre bu sektörün gelirleri 2022'de 100–150 milyon civarında gerçekleşmiştir.

Türk Devletleri'nin sağlık turizmi hizmetlerinin teşvik ve tanıtılması, ülkeler arası kültürel, sosyal ve ekonomik ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunabilir. Özellikle, köklü ve yerleşmiş sağlık sistemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin sunduğu olanaklar çerçevesinde, bu ilişkiler daha da güçlendirilebilir. Türkiye'de faaliyet gösteren, geniş maddi-teknik ve insan kaynakları potansiyeline sahip tanınmış kliniklerde sunulan çok profilli sağlık hizmetleri; komşu ülkelerde bulunan aynı tıp kurumlarının temsilcilikleri, bu iş birliğinin yoğunlaşmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, diğer Türk Cumhuriyetlerinin sunduğu termal tedavi, halk tıbbı gibi spesifik hizmetlerden yararlanarak ilişkiler genişletilebilir. Özellikle, dil avantajı ve hizmet fiyatlarının Avrupa ülkelerine göre daha uygun olması, bu alandaki perspektifi artırmaktadır.

Sonuç: Sağlık hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesi ve erişilebilirliğinin sağlanmasında en temel bileşenlerden biri, zorunlu sağlık sigortası sisteminin uygulanmasıdır. Açık kaynaklardan elde ettiğimiz verilere göre, söz konusu sigorta sistemi Türk devletlerinin her birinde mevcuttur. Azerbaycan'da olduğu gibi, diğer postsovyet ülkelerde de uygulanması yakın tarihe denk gelse de, Türkiye deneyiminden yararlanmak mümkündür. Macaristan, bu modele daha erken geçmesine rağmen, şu anda Avrupa Birliği standartlarına uyarlanmış bir sistem kullanmaktadır. Ancak, zorunlu sağlık sigortasının sosyal devlet modeli çerçevesinde faaliyet göstermesi bazı sorunlara yol açabilir.

Bununla birlikte, Türk devletleri topraklarında meydana gelen doğal afetler sırasında gösterilen yardımlaşma; özellikle İkinci Karabağ Savaşı'nda ağır yaralanan askerlerimizin Türkiye klinikalarında tedavisi, tıbbi personelin yetiştirilmesinde iş birliği gibi kazanılmış ve test edilmiş deneyimler, bu alandaki entegrasyonun olumlu olacağına işaret etmektedir. Bu bağlamda, Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde sağlık alanında ortak projeler geliştirmek – pandemi gibi küresel tehditlere karşı ortak mücadele, oluşturulmuş deneyimlerden yararlanma, uluslararası standartlara uygun reformlar gerçekleştirme, sağlık altyapısını modernize etme ve tıbbi personelin profesyonel seviyesini artırma gibi konuların ele alınması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, dijital dönüşüm kapsamında elektronik sağlık sistemi ve tele-tıp hizmetlerinin entegrasyonu ile ilgili imkanların da mevcut olduğunu düşünüyoruz. Özellikle, Türk devletlerinde tıbbi turizm hizmetlerinin oldukça umut verici olduğu; bu ülkelerin ticaret dengelerinde hizmetlerin ithalatı ve ihracatına belirli oranlarda yer verildiği göz önüne alındığında, sağlık alanında iş birliğinin bu birliğin daha da güçlenmesine katkıda bulunacağı kanaatindeyiz.

Böylece, gelecekteki ortak girişimlerin, küresel sağlık tehditlerine karşı mücadelede bu sektörün gelişimini hızlandıracağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Naxçıvan sazişi. "Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının yaradılması haqqında" Naxçıvan Sazişinin təsdiq edilməsi barədə AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU (2009). № 913-IIIQ
2. OTC. (2024, December 11). Organization of Turkic States - Türk Devletleri Teşkilatı. Organizations of Turkic States. https://www.turkicstates.org
3. TDT. (2024a, November 22). Sağlık iş birliği | Türk Devletleri Teşkilatı. Türk Devletleri Teşkilatı. https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari-detay/12-saglik-isbirligi
4. TDT. (2024b, December 31). Türk Tıp Dünyası Kongresi İstanbul'da düzenlendi. Türk Devletleri Teşkilatı. https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-tip-dunyasi-kongresi-istanbulda-duzenlendi
5. UNDP. (2021). Documentation and downloads. Hdr.undp.org. https://hdr.undp.org/data-center/documentation-and-downloads

6. UNDP. (2024). Human Development Report 2023-24. UNDP. https://www.undp.org/india/publications/human-development-report-2023-24-0

7. UNDP. (2025). Human Development Reports | United Nations Development Programme. Hdr.undp.org. https://hdr.undp.org

8. WB. (2022). World Bank Open Data. Worldbank.org. https://data.worldbank.org

9. WHO Regional Office for Europe. (2017). *Advancing Intersectoral Action for Health in the WHO European Region.*

10. WHO. (2019). Global Health Observatory. Who.int. https://www.who.int/data/gho

11. WHO. (2020, December 4). Life expectancy at birth (years). World Health Organization. https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/life-expectancy-at-birth-(years)

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI BÜNYESİNDE ORTAK SAVUNMA MİMARİSİNE DOĞRU: TEHDİTLER, MODELLER VE STRATEJİK SEÇENEKLER

Osman Gazi KANDEMİR*

Giriş

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılması, Avrasya'da yeni güvenlik mimarilerinin oluşmasına ve Türk devletleri arasında siyasi, ekonomik ve askerî iş birliklerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Türkiye, 1992'den itibaren Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan ile askerî eğitim ve iş birliği anlaşmaları imzalamış, özellikle Azerbaycan'la ilişkiler, Ermenistan'la yaşanan çatışmaların etkisiyle hızla askerî temelde derinleşmiştir.

1994'te Türk devletleri NATO'nun "Barış İçin Ortaklık" (BİO) programına katılmış, ancak bu ilişkiler sınırlı kalmıştır (NATO, 2024). Rusya ise Kolektif Güvenlik Anlaşması Teşkilatı (KGAT) ile bölgedeki nüfuzunu sürdürmüş; Kazakistan ve Kırgızistan bu yapının parçası olmuştur.[1]

2020 Karabağ Zaferi, Türkiye-Azerbaycan askerî iş birliğinin başarısını ortaya koymuş ve Türk devletleri arasında ortak güvenlik anlayışı gelişmiştir. Bu gelişmenin ardından 2021'de Türk Keneşi, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) adını almış; siyasi ve askerî iş birliği çağrıları artmıştır. 2024'te Türk devletlerinin katılımıyla yapılan birleşik tatbikatlar ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in TDT'nin askerî gücünü artırma vurgusu, bu sürecin kararlılıkla sürdüğünü göstermektedir (Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı, 2024).

Bu bağlamda, Türkçü çevrelerde *"Turan Ordusu"* fikri gündeme gelirken, bu çalışmanın amacı; TDT bünyesinde ortak bir askerî organizasyonun kurulabilirliğini değerlendirmek, mevcut askerî kapasiteleri ve iş birliklerini analiz etmek, NATO ve KGAT modellerinden çıkarılabilecek dersleri yorumlamak, siyasi ve jeopolitik engelleri tespit ederek çözüm önerileri sunmaktır. Ayrıca, ortak askerî organizasyonun sağlayabileceği fayda ve riskler de stratejik bir bakışla değerlendirilecektir.

Bu analizde karşılaştırmalı yöntem benimsenmiş, mevcut uluslararası askerî organizasyonlar incelenerek TDT bağlamına uyarlanmıştır.

TDT Jeopolitiği ve Tehdit Algısı

TDT, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ı kapsayan geniş bir alana yayılmıştır. Bu coğrafya, doğuda Çin'den batıda Avrupa'ya, kuzeyde Rusya'dan güneyde İran, Afganistan ve Ortadoğu'ya kadar uzanan stratejik önemi yüksek bir bölgedir. Tarih boyunca Türk devletleri, bulundukları coğrafî konum nedeniyle hem önemli fırsatlar elde etmiş hem de ciddi güvenlik riskleriyle karşı karşıya kalmıştır (Akengin, 2017).

* Dr., (E) Tuğgeneral, Milli Savunma Üniversitesi

1 Bugün itibariyle örgüte altı devlet, Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan üyedir. Sırbistan gözlemci sıfatıyla örgüte katılmıştır. Ermenistan, yakın bir tarihte örgütten ayrılacağını beyan etmiştir.

TDT üyesi devletlerin büyük çoğunluğu kara ile çevrili, yani kıta içi devletlerdir. Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar Denizi'ne kıyıları bulunsa da, Kırgızistan ve Özbekistan'ın denizlere doğrudan erişimleri yoktur. Türkiye ise hem Avrupa hem Asya kıtalarının kesişim noktasında, denizlere açık bir kenar devleti olarak stratejik bir avantaj elde ederken, çok sayıda sınır komşusuna sahip olmanın getirdiği çok yönlü tehditlerle karşı karşıyadır. Türk devletlerinin birbirleriyle doğrudan kara bağlantılarının sınırlı olması, askerî iş birliği açısından lojistik sorunlar yaratmakta, ortak hareket etme kapasitesini olumsuz etkilemektedir. Türk devletlerinin çevresi jeopolitik açıdan karmaşık ve çok boyutlu tehditlerle çevrilidir. Bölge ülkeleri Rusya, Çin, Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, İran, Irak, Suriye, Tacikistan, Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan gibi farklı sorunları barındıran ülkelerle sınır komşusudur. Irak, Suriye ve Afganistan gibi ülkeler, devlet otoritesinin zayıflığı nedeniyle radikalizm, terörizm ve yasadışı göç gibi çeşitli biçimlerde bölgeye istikrarsızlık ihraç etmektedir (Toktaş et al., 2023). İran ise uluslararası toplumda siyasi olarak yalnızlaştırılmış ve sık sık sıcak çatışmaların eşiğine gelen bir devlettir. Bu durum, Azerbaycan ve Türkmenistan başta olmak üzere Türk devletlerinin güvenlik politikalarını doğrudan etkilemektedir. Pakistan ise ekonomik krizler ve kontrolsüz göç nedeniyle bölgenin yeni istikrarsızlık merkezlerinden biri olmaya adaydır.

Bölgenin en büyük güvenlik tehditlerinden biri de küresel güç rekabetidir. Rusya, Çin ve ABD gibi büyük güçlerin bölgedeki rekabeti, Türk devletleri için uzun vadeli güvenlik riskleri doğurmaktadır. Çin'in yükselişi ve ABD'nin onu çevreleme politikası, bölgeyi orta vadede büyük güç mücadelelerinin odak noktası hâline getirebilir. Çin'in tarih boyunca Orta Asya'daki Türk devletlerine yönelik uyguladığı politikalar, gelecekteki muhtemel stratejileri hakkında ipuçları vermektedir. Örneğin, Batı Göktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra Çin, batıyla ticareti güven altında tutabilmek için "Dört Garnizon" kurmuştu (Millward, 2007, s.33-36). Bu garnizonlar (658-787), Türk boylarının birliğini bozarak büyük devlet oluşumlarını engellemiş ve bölgedeki Türk topluluklarının siyasi ve ekonomik zayıflamasına neden olmuştu. Günümüzde ise Çin'in yürüttüğü "Kuşak ve Yol Girişimi" (BRI) ekonomik araçlarla bölge devletlerini kendisine bağımlı kılmayı hedeflemektedir (Chaziza, 2018).

Rusya açısından bakıldığında, Türk devletleri özellikle askerî ve stratejik açıdan vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Kazakistan, Rusya'nın güney sınırlarını koruyan büyük bir tampon bölge olup, Baykonur Uzay Üssü gibi stratejik tesislere ev sahipliği yapmaktadır. Kırgızistan'da bulunan Kant Hava Üssü, Rusya'nın bölgesel hava savunması ve hava operasyonları açısından stratejik öneme sahiptir. Bu üs, Rusya'nın bölgedeki askerî varlığını sürdürülebilir kılmakta ve gerektiğinde bölgedeki krizlere hızlı müdahale imkânı sağlamaktadır. Kazakistan ve Kırgızistan'ın Kolektif Güvenlik Antlaşması Teşkilatı (KGAT) üyeliği ve Rusya'nın bölgedeki askerî üsleri, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini sürekli hâle getirmiştir. Özbekistan ise askerî kapasite açısından bölgenin güçlü ülkelerinden biridir ve özellikle terörle mücadele alanında Rusya'nın stratejik ortaklarından biridir. Ayrıca Tacikistan'daki 201. Askerî Üs, Afganistan sınırına yakınlığı sebebiyle Rusya'nın güney sınır güvenliği açısından kritik önem taşımaktadır. Rusya, Tacikistan'daki üsse erişim sağlayabilmek için Kazakistan ve Kırgızistan hava sahalarını kullanmak zorundadır. Bu durum, Kazakistan ve Kırgızistan'ın, Rusya'nın bölgedeki askerî stratejilerinde vazgeçilmez transit ülkeler hâline gelmesine yol açmıştır. Bu üsler ağı sayesinde Rusya, Orta Asya'daki askerî ve stratejik etkinliğini pekiştirmekte ve bölgedeki güvenlik dengelerini büyük ölçüde kontrol edebilmektedir. Bunlara ilave olarak Kazakistan nüfusunun %14,9'u, Kırgızistan nüfusunun %5,1'i, Özbekistan nüfusunun % 2,5'u Rus kökenlidir.

ABD açısından Türk Devletleri, Çin ve Rusya'ya karşı yürütülen küresel güç rekabetinde jeopolitik bir dengeleme alanı olarak değerlendirilmektedir. Washington'ın bölgedeki öncelikli hedefi, Çin'in Orta Asya'daki ekonomik nüfuzunu sınırlamak ve Rusya'nın tarihsel askerî ve siyasi etkinliğini dengelemektir. Bu bağlamda Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan gibi ülkelerle geliştirilen ikili ilişkiler; enerji güvenliği, altyapı yatırımları ve savunma diplomasisi üzerinden şekillenmektedir. Ancak

2021'de Afganistan'dan tamamen çekilmesiyle birlikte, ABD'nin bölgeye yönelik doğrudan askerî varlık ya da üs arayışı sona ermiş; Orta Asya'daki angajmanı daha çok ekonomik ve stratejik ortaklıklara dayalı, sınırlı fakat dikkatli yürütülen bir dengeleme politikasına dönüşmüştür.

Avrupa Birliği açısından TDT ülkeleri, özellikle enerji güvenliği açısından önemlidir. Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji kaynakları, Avrupa'nın Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak için alternatif kaynaklardır. Trans-Hazar enerji projeleri ve Zengezur Koridoru, Avrupa'nın doğuya yönelik ekonomik açılımında önemli rol oynayabilir. Avrupa ayrıca bölge ülkelerinde demokratikleşme, altyapı yatırımları ve insan hakları gibi alanlarda projeler geliştirerek bölge istikrarını artırmayı hedeflemektedir (European Commission, 2022).

Bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları bir avantaj gibi görünse de enerji bağımsızlığı konusunda paradoksal bir durum yaratmaktadır. Türk devletleri, petrol ve doğalgaz üretiminde önemli bir role sahipken, bu kaynakların uluslararası pazarlara ulaşımı konusunda büyük ölçüde Rusya ve Çin'e bağımlıdırlar. Enerji altyapılarının yetersizliği, bölge ülkelerini enerji üreticisi oldukları halde dış aktörlere bağımlı kılmaktadır.

Türkistan ve Kafkasya'da uzun ve geçirgen kara sınırları, yasa dışı göç, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi organize suç ağlarına zemin hazırlamaktadır. Özellikle Tacikistan-Afganistan sınır hattı, TDT için dolaylı bir güvenlik açığı yaratmaktadır. Göç, yalnızca insanî değil aynı zamanda siyasi, ekonomik ve toplumsal kırılganlıkları da tetikleyen çok katmanlı bir güvenlik sorunudur. Giderek dijitalleşen savunma ortamında, TDT ülkeleri siber saldırılar, veri sızdırmaları, kritik altyapı sabotajları ve dezenformasyon kampanyalarına karşı açık hedefler hâline gelmektedir. Bu hibrit tehditler, doğrudan askerî araçlarla değil, bilgi ortamında yürütülen yıkıcı faaliyetlerle stratejik istikrarı tehdit etmektedir.

TDT ülkelerinin güçleri

Tablo-1'deki verilere genel olarak bakıldığında, TDT üyesi ülkeler arasında askerî ve ekonomik güç açısından önemli farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 1 TDT Üyesi Beş Ülkenin Askerî Kapasite ve Ekonomik Göstergeleri (2024 Verileri)

	Türkiye	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan
Nüfus	85.326.000	10.605.290	20.620.600	6.974.600	36.520.593
Yüzölçümü (Km²)	783.562	86.600	2.724.900	199.951	448.978
Milli Gelir (milyar $,)	1260	78.9	259	12.5	142
Askerî Harcama (milyar $, 2024)	20.4	4.7	2.51	0.21	1.8
Askerî Harcamanın GSMH'ye Oranı (%)	1.6	5.2	1.1	1.7	n.k.
Aktif Asker Sayısı	355200	68200	39000	10900	48500
Paramiliter Güçler	160800	15000	31500	9500	20000
Tank Sayısı	2378	506	350	150	340
Zırhlı Araç Sayısı	6363	300+	1000+	600	950+

Topçu Sistemleri	2762	1240	490	226	437+
Savaş Uçağı Sayısı	298	52	67	4	72
Nakliye Uçağı	84	16	22	4	13
Helikopter Sayısı	181	70	77	6	91
Gemi Sayısı	149	13	18	Yok	Yok

Not: Veriler *The Military Balance 2025* yayını temel alınarak derlenmiştir.
Bazı sayılar yaklaşık değer içerebilir. "n.k.": net kayıt bulunmamaktadır.

Türkiye, nüfus, millî gelir ve askerî harcama gibi temel güç unsurlarında diğer üyelerden açık ara öndedir. Türkiye'nin aktif asker sayısı, paramiliter güçleri ve silah sistemleri (özellikle tank ve uçak sayıları) bakımından diğer ülkelerin toplamının çok üstünde olması, askerî güç açısından TDT'nin lokomotif ülkesi konumunu ortaya koymaktadır. Azerbaycan ise askerî harcamalarının GSMH içindeki yüksek oranı (%5.2) ile dikkat çekmektedir. Ülkenin silah sistemleri ağırlıklı olarak Rusya menşeli olup, son dönemde Türkiye ve İsrail menşeli modern sistemlerle envanterini zenginleştirmiştir. Kazakistan, geniş coğrafyasına rağmen nispeten daha küçük bir askerî güce sahiptir; aktif asker sayısı düşüktür ancak paramiliter güçleri kuvvetlidir. Silah sistemlerinin çoğunluğu eski Sovyet-Rus envanterindendir. Kırgızistan ve Özbekistan, askerî kapasite açısından daha sınırlı durumdadır. Kırgızistan'ın ordusu oldukça küçük ölçeklidir; Özbekistan ise nispeten daha büyük askerî güce sahip olsa da envanterinde modernleşmeye ihtiyaç duymaktadır.

Genel olarak TDT ülkeleri arasındaki askerî güç dengesizliği, ortak askerî faaliyetlerde koordinasyon ve görev paylaşımı açısından önemli zorluklar yaratabilir. Bu durum, ortak savunma projelerinde Türkiye'nin öncü ve belirleyici rol üstlenmesini zorunlu kılmaktadır. Ortak tehdit değerlendirmeleri ve iş birliği projelerinin oluşturulması, bu farklılıkları azaltmak ve dengelemek açısından önemlidir.

Nasıl Bir Savunma Örgütü?

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) bünyesinde "ortak bir askerî güç oluşturma" düşüncesi, söylem düzeyinde cazip görünse de, hem kavramsal hem de pratik düzlemde ciddi sınırlamalar taşımaktadır. Ordular yalnızca teknik güvenlik kurumları değil, aynı zamanda millî egemenliğin ve bağımsız karar alma yetkisinin somut yansımalarıdır. Her devletin ordusu, kendi iç siyasal düzenine, toplumsal desteğine, ekonomik kapasitesine ve stratejik kültürüne dayanır. Dolayısıyla birleşik bir ordunun varlığı, teknik düzenlemelerle değil, ortak bir siyasal otoriteye bağlılıkla mümkün olabilir. Bugünkü şartlarda Türk devletlerinin egemenlik yetkilerini başka bir merkezi yapıya devretmeleri gerçekçi görünmemektedir. Bu nedenle TDT bağlamında yapılacak askerî iş birliği tartışmaları, bir "ortak ordu" fikrinden çok, çok taraflı ittifak mekanizmaları, ortak savunma yapıları ve kolektif güvenlik anlayışı etrafında şekillendirilmelidir.

Bununla birlikte, farklı güvenlik öncelikleri ve tehdit algıları askerî iş birliğini imkânsız kılmaz. Uluslararası ilişkiler kuramcısı John Mearsheimer'a göre, devletler güvenlik ortaklıklarını yalnızca somut tehditlere karşı değil, aynı zamanda ortak stratejik çıkarlar ve değer sistemleri etrafında da geliştirebilirler (Mearsheimer, 2001). Bu anlayışın tarihsel bir örneği NATO'dur. NATO üyeleri, farklı coğrafyalarda farklı tehditlerle karşı karşıya olmalarına rağmen demokrasi, serbest piyasa ve Batı uygarlığını koruma ideali etrafında birleşerek, yüksek düzeyde operasyonel etkinliğe sahip bir askerî organizasyon kurmayı başarmışlardır (Smith, 2019).

TDT ülkeleri arasında da benzer şekilde, tehdit algıları ve stratejik öncelikler farklılık göstermektedir. Türkiye'nin Ege ve Doğu Akdeniz'e yönelik güvenlik hassasiyetleri, Kazakistan veya Özbekistan

tarafından doğrudan paylaşılmazken; Kazakistan'ın Rusya sınırındaki güvenlik endişeleri, Türkiye açısından öncelikli bir tehdit teşkil etmez. Ancak bu çeşitlilik, birlikte hareket etme iradesini ortadan kaldırmaz. Tersine, TDT bünyesinde geliştirilecek askerî iş birliği, ortak bir düşmana değil, Türk dünyasının güvenliği, bağımsızlığı ve refahı gibi ortak idealler etrafında yapılandırılabilir. Böyle bir model, ülkeler arasındaki farklılıkları aşarak uzun vadeli siyasal uyum ve stratejik dayanışmanın temelini oluşturabilir.

Bu çerçevede TDT için önerilecek savunma örgütü modeli, NATO ve KGAT örneklerinden dersler çıkartarak esnek ve katmanlı bir güvenlik mimarisi üzerine kurulmalıdır. NATO'nun tarihî gelişiminde görülen merkezi komuta yapısı, ortak eğitim ve standart doktrin sistemi yüksek operasyonel etkinlik sağlamıştır (Walt, 1987). KGAT ise daha gevşek yapısıyla, üye devletlerin bağımsızlıklarını korurken kolektif tehditlere karşı daha sınırlı bir askeri entegrasyon sunar (Allison, 2004).

TDT'nin mevcut yapısı, bu iki örnek arasında bir hibrit modele yönelmeye uygundur. Türkiye NATO üyesi olarak Batı askeri normlarına entegre olmuşken; Kazakistan ve Kırgızistan KGAT'a üyedir. Diğer TDT ülkeleri ise NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) programına katılarak çok taraflı iş birliği tecrübesi edinmiştir. Bu çeşitlilik, kurulacak bir savunma örgütü için esneklik ve çok katmanlılık gerektirmektedir.

Bu bağlamda oluşturulacak örgüt, bir üyeye yapılacak açık bir saldırıyı tüm üyelere yapılmış sayan bir **ortak savunma ilkesi** üzerine inşa edilmelidir. Azerbaycan'ın Karabağ Savaşı sırasında yaşadığı işgal deneyimi ya da Ukrayna'nın karşı karşıya kaldığı dış saldırı gibi açık tehditler, böyle bir yapının meşruiyet zeminini oluşturur. Ancak Suriye'deki iç savaş ya da Kırım'ın örtülü ilhakı gibi karmaşık durumların kolektif müdahale gerekçesi olup olmayacağı, önceden tanımlanmalıdır. Bu tür netleştirme, örgütün caydırıcılığı ve müdahale kapasitesi açısından kritiktir.

Kurumsal Yapı ve Komuta Mekanizması

TDT için önerilecek savunma örgütü, başlangıçta askerî güç tahsisine değil, karargâh düzeyinde koordinasyona dayalı bir yapıyla hayata geçirilebilir. Temel kurumsal yapılar şunlardan oluşmalıdır:

- Devlet/Hükümet Başkanları Konseyi: Stratejik kararları alır ve genel politikayı belirler.
- Dışişleri Bakanları Danışma Kurulu: Siyasal uyum ve dış politika eşgüdümünü sağlar.
- Askerî Komite: Savunma bakanlarının oluşturduğu bu yapı, ortak tehdit analizlerini yapar, savunma stratejilerini koordine eder.
- Genel Sekreterlik: Kurumsal temsiliyet, idari koordinasyon ve sivil-asker iş birliğini yürütür.

Karargâh düzeyinde bir yapının Bakü'de konuşlandırılması hem coğrafi hem stratejik olarak uygundur. Türkiye'den bir komutan, Azerbaycan'dan bir kurmay başkanı ve diğer ülkelerden dönüşümlü komuta kademeleri aracılığıyla yük ve sorumluluk paylaşımı sağlanmalıdır.

Görev Tanımları ve Kapasite Gelişimi

Kurulacak güç yapısının görev alanları baştan tanımlanmalıdır. Barışı koruma operasyonları, sınır güvenliği görevleri veya doğrudan savunma harekâtları farklı askerî kapasite ve hazırlık gerektirir. Bu görev çeşitliliği, kuvvet yapılandırmasının esnekliğini zorunlu kılar.

Başarı için en kritik unsur ise birlikte çalışabilirliktir. Birlikte çalışabilmeyi sağlamak için aşağıdaki hususlar dikkate alınmalıdır.

1. Askerî Ortak Dil: Tüm üyelerin operasyonel düzeyde iletişim kurabileceği ortak bir dil (örneğin Türkiye Türkçesi) belirlenmelidir.

2. Ortak Haberleşme Sistemleri: Teknolojik altyapılar (hava savunma, elektronik harp, siber savunma) ortak sistemler üzerinden yapılandırılmalıdır.

3. Eğitim ve Doktrin Uyumlaştırması: Subayların ortak eğitim alması, Harp Okulu müfredatlarının uyumlaştırılması, öğrenci ve eğitmen değişim programlarıyla sağlanabilir.

4. Ortak Tatbikatlar: Tatbikatlar birleşik (çok uluslu) ve müşterek (kara-hava-deniz-özel kuvvetler katılımlı) olacak şekilde düzenli ve senaryo bazlı yapılmalıdır.

5. Savunma Sanayii Master Planı: Üye devletler arasında uzmanlık ve iş bölümü esasına dayalı savunma sanayi entegrasyonu sağlanmalıdır.

6. Siber Güvenlik ve Elektronik Harp Komutanlıkları: Ortak tehditlere karşı hızlı ve senkronize tepki verecek yapılar kurulmalıdır.

7. Uzay ve Uydu Sistemleri: Ortak keşif, istihbarat ve haberleşme için bölgesel uydu kapasitesi geliştirilmelidir.

Aşamalı Yapılanma ve Uygulama

Yukarıdaki iş birliği alanlarında asgari eşgüdüm sağlandıktan sonra, TDT coğrafyasının doğu ve batı kanatlarında konuşlandırılacak acil müdahale birlikleri oluşturulabilir. Bu birlikler doğrudan ortak komuta-kontrol sistemine bağlı olacak şekilde, sınır krizleri veya dış saldırı durumlarında hızlı müdahale kabiliyetine sahip yapılar olarak organize edilmelidir.

Bugüne kadar en ileri düzey askerî entegrasyon Türkiye ile Azerbaycan arasında sağlanmıştır. Yaklaşık 30 yıllık bu süreçte, binlerce Azerbaycanlı subay TSK'da eğitim almış; Türkiye'den subaylar ise Azerbaycan'da danışmanlık yapmıştır. Kazakistan bu yolda ilerlemeye başlamış olsa da diğer TDT üyelerinin birlikte çalışabilirlik seviyeleri henüz sınırlıdır. Bu tablo, TDT içerisinde genişletilecek askerî iş birliğinin uzun soluklu, sabırlı ve kurumsal bir stratejiyle yürütülmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) bünyesinde askerî iş birliğini derinleştirme arayışları, tarihsel bağlar, ortak dil ve kültürel miras sayesinde güçlü bir söylemsel zemine oturmaktadır. Ancak bu zeminin kurumsal bir askeri yapıya dönüştürülmesi, mevcut uluslararası dengeler ve bölgesel gerçeklikler dikkate alındığında kısa vadede oldukça karmaşık bir süreci beraberinde getirmektedir. Özellikle Orta Asya coğrafyasının tarihsel sınır sorunları, etnik kırılganlıkları ve siyasi çeşitliliği, TDT çatısı altında tam uyumlu bir güvenlik mimarisi oluşturmayı güçleştirmektedir. Kırgızistan ile Özbekistan arasında yer alan anklavlar, zaman zaman sınır çatışmalarına ve yerel etnik gerilimlere neden olmakta; bu bölgelerde su kaynaklarına erişim, ulaşım yolları ve sınır kontrolü gibi konularda yaşanan krizler, merkezi otoriteleri zor durumda bırakabilmektedir (örneğin, Sokh, Şahimerdan ve Çong-Kara anklavlarında çıkan olaylar sonucu zaman zaman silahlı çatışmalar yaşanmıştır) (Karaca & Yıldırım, 2023). Öte yandan Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan gibi ülkelerdeki heterojen nüfus yapısı (Kazakistan'da yaklaşık 3 milyon Rus, 1 milyondan fazla Özbek; Kırgızistan'da büyük Özbek azınlık; Türkmenistan'da İranlı ve Özbek topluluklar) dış aktörler tarafından etki operasyonlarında kullanılabilecek sosyal kırılganlıklar yaratmaktadır. Bu tür bölgesel sorunlar, güvenlik iş birliğinin yalnızca teknik ve askerî boyutuyla değil, aynı zamanda hassas iç dengeleri gözeten siyasi bir koordinasyon meselesi olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

Buna ek olarak, TDT üyesi devletler arasında dış politika yönelimleri ve güvenlik anlayışları bakımından da farklılıklar bulunmaktadır. Türkmenistan'ın anayasal tarafsızlık statüsü, Özbekistan'ın temkinli dış politika yaklaşımı ve Kazakistan ile Kırgızistan'ın Kolektif Güvenlik Antlaşması Teşkilatı'na (KGAT) üyelikleri, ortak askerî adımların kurumsallaşmasını sınırlayan başlıca engeller arasında yer

almaktadır. KGAT üyeliği bağlamında bu iki ülkenin başka bir askerî ittifaka katılması hukuki zorluklar doğurmakta; Kırgızistan'daki Kant Hava Üssü ve Tacikistan'daki Rus askerî varlığı ise Moskova'nın bölgesel güvenlik üzerindeki fiilî nüfuzunu sürdürdüğünü göstermektedir. Rusya, eski Sovyet cumhuriyetlerini hâlâ kendisine bağlı bir etki alanı olarak görmekte ve bu alandaki alternatif askerî iş birliklerine karşı duyarlılığını sürdürmektedir (RAND Corporation, 2021, s. xvii). Benzer şekilde Çin de, ekonomik yatırımlarla şekillendirdiği Orta Asya nüfuzunun, Türkiye liderliğinde gelişecek bir güvenlik yapısıyla dengelenmesinden rahatsızlık duyabilir. Çin'in tarihsel olarak Batı Göktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra uyguladığı "Dört Garnizon" stratejisi gibi örnekler, Pekin'in Orta Asya'daki Türk iş birliğini sınırlandırma yönündeki jeopolitik refleksinin geçmişe dayalı bir süreklilik taşıdığını düşündürmektedir.

Tüm bu sınırlayıcı faktörlere rağmen, Türkiye liderliğinde şekillenebilecek bir askerî iş birliği yapısının Batı dünyası açısından daha farklı bir perspektifle değerlendirilebileceği de göz ardı edilmemelidir. ABD'nin Çin'i çevreleme stratejisi bağlamında Orta Asya'nın jeopolitik değeri artmakta; Türkiye öncülüğünde kurulacak bir güvenlik mekanizması, ABD açısından hem bölgesel denge hem de NATO'nun geniş güvenlik vizyonu doğrultusunda dolaylı faydalar sağlayabilecek bir unsur olarak görülebilmektedir (Brzezinski, 1997). Avrupa Birliği nezdinde ise bu tür bir yapılanma, enerji güvenliği, istikrarlı ulaşım koridorları ve göç yönetimi gibi alanlarda olumlu bir etki yaratabileceğinden dolayı sınırlı düzeyde de olsa teşvik edilebilir. Bununla birlikte, Batılı aktörlerin bu sürece vereceği destek muhtemelen temkinli ve dolaylı kalacak; sürece doğrudan müdahil olmaktan ziyade, onu izleyen ve gerektiğinde yönlendiren bir tutum sergilenecektir.

Bu nedenle, TDT bünyesinde askerî iş birliğini derinleştirme süreci doğrudan bir askerî ittifak inşasından çok, aşamalı, esnek ve modüler bir yapı üzerinden ilerlemelidir. Öncelikli olarak ortak eğitim, tatbikat ve savunma sanayii projeleri gibi düşük riskli ve yüksek kazanım potansiyeli taşıyan alanlarda iş birliği mekanizmaları geliştirilmelidir. Türkiye'nin Milli Savunma Üniversitesi bünyesinde TDT ülkelerine yönelik çok uluslu eğitim programları, harp akademisi modülleri ve siber güvenlik kursları açması; bu ülkelerde görev yapacak subayların ortak kavram seti etrafında yetiştirilmesini sağlayacaktır. Ortak tatbikatlar, birlikte çalışabilirliği artıracak şekilde senaryo bazlı ve modüler olarak kurgulanmalı; böylece her ülkenin kendi iç dengelerine zarar vermeyecek bir katılım modeli oluşturulmalıdır. Savunma sanayii alanında ise teknoloji paylaşımı, ortak üretim ve yerel sanayi kapasitesinin geliştirilmesine yönelik iş birlikleri desteklenmeli; bu sayede stratejik bağımlılık azaltılarak yerli imkânlarla yürütülebilecek bir askerî yapının temelleri atılmalıdır.

TDT içerisinde savunma alanında başarıya ulaşacak bir modelin inşası, yalnızca teknik düzeyde kurumlar arası iş birliğiyle değil, aynı zamanda karşılıklı güvenin pekiştirilmesi, siyasi eşgüdümün artırılması ve büyük güçlerle dengeli ilişkilerin sağlanmasıyla mümkündür. Bu bağlamda, Türkiye'nin öncülüğü yalnızca stratejik bir yön verme değil, aynı zamanda önemli bir yük paylaşımına da işaret etmektedir. Eğitim, lojistik destek, savunma sanayi yatırımları, istihbarat paylaşımı ve gerektiğinde kriz yönetimi gibi alanlarda sorumluluk üstlenecek olan Türkiye, aynı zamanda bölgesel güvenliğe dair zımnî bir garanti sunmuş olacaktır. Bu rol, Türkiye'nin mevcut askerî kaynakları ve dış politika angajmanları göz önünde bulundurulduğunda dikkatli ve rasyonel bir planlamayı zorunlu kılmaktadır. Zira Türkiye halihazırda NATO'nun güney kanadında önemli bir yük taşımakta; Ege, Doğu Akdeniz, Suriye, Irak ve terörle mücadele gibi birçok cephede aynı anda askerî teyakkuz durumunu sürdürmektedir (Yalçınkaya, 2022). Bu nedenle, TDT bağlamında geliştirilecek her tür askerî iş birliği adımı, Türkiye'nin stratejik öncelikleri, ekonomik kapasitesi ve diplomatik denge gözetimiyle uyumlu bir şekilde yapılandırılmalıdır.

Sonuç olarak, bölgesel güvenlik mimarisinde söz sahibi bir Türk dünyası için, temkinli ama istikrarlı adımlarla ilerlemek ve askerî iş birliğini gerçekçi hedeflerle şekillendirmek en doğru yol olacaktır.

KAYNAKÇA

Akengin, H. (2017). *Türk dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerine jeopolitik bir değerlendirme*. *MUTAD*, *4*(1), 1–11. https://doi.org/10.16985/MTAD.2017130402

Allison, R. (2004). Regionalism, regional structures and security management in Central Asia. *International Affairs*, 80(3), 463–483. https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2004.00400.x

Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı. (2024, Temmuz 6). *Şuşa'da Türk Devletleri Teşkilatı devlet başkanlarının gayrı resmi zirvesi toplantısı düzenlendi*. https://president.az/az/articles/view/66415

Brzezinski, Z. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy And İts Geostrategic İmperatives*. Basic Books.

Chaziza, M. (2018). The Chinese Maritime Silk Road Initiative: The Role of the Mediterranean. *Mediterranean Quarterly, 29*(2), 54–69. https://doi.org/10.1215/10474552-6915171

Collective Security Treaty Organization [CSTO]. (2023). *Official Documents*. https://odkb-csto.org

European Union External Action Service (EEAS). (2022). EU Strategy for Central Asia. https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-strategy-central-asia_en

International Institute for Strategic Studies. (2025). *The Military Balance 2025*. London: Routledge.

Johnson, M. (2023). U.S. Foreign Policy and the New Silk Road. Journal of Global Affairs, 19(2), 120–136.

Karaca, R. K., & Yıldırım, M. T. (2023). Yeniden Asya Açılımı bağlamında Özbekistan-Kırgızistan arasındaki sorunlarda Türkiye'nin arabuluculuk rolü üzerine bir değerlendirme. *Asya-Pasifik Çalıştayı: "Yeniden Asya Açılımı" Çerçevesinde Fırsatlar ve Zorluklar - Bildiriler Kitabı* (ss. 187–210). Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı.

Korkmaz, H. (2023). Türk Devletleri ve Güvenlik Mimarisinin Dönüşümü. Uluslararası İlişkiler ve Strateji, 28(1), 25–42

Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W.W. Norton & Company.

Millward, J. A. (2007). *Eurasian Crossroads: A History Of Xinjiang*. Columbia University Press.

NATO. (2024). *Partnerships: Barış İçin Ortaklık Programı Hakkında*. Retrieved from https://www.nato.int

North Atlantic Treaty Organization [NATO]. (1949). *The North Atlantic Treaty*. https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm

RAND Corporation. (2021). *Russian grand strategy: Rhetoric and reality* (RR-4238). Santa Monica, CA: RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR4238.html

Salman. H. (1990), Çin İmparatorluğunun Batı ülkelerine Karşı Tesis Ettiği Askeri Hat (Dört Garnizon), Belleten C: LIV, S.211, s.911-935

Smith, M. A. (2019). *NATO Enlargement During the Cold War: Strategy and System in the Western Alliance*. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-17894-9

Toktaş, Ş., Yavuz, M., & Karakaya, R. (2023). 21. Yüzyılın İlk Yarısında Yeni Güvenlik Tehditleri. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Türk Devletleri Teşkilatı [TDT]. (2024). *Şuşa Zirvesi Bildirisi*. Retrieved from https://www.turkkon.org

Walt, S. M. (1987). The Origins of Alliances. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Yalçınkaya, H. (2022). Türkiye'nin çevresindeki güvenlik riskleri ve çok boyutlu güç kullanımı. *Ortadoğu Analiz*, 14(131), 12–20.

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI VE ULUSLARARASI GÜVENLİK: EUROPOL (AVRUPA POLİS TEŞKİLATI) MODELİNDE POLİS İŞ BİRLİĞİ OLUŞTURULMASININ STRATEJİK PERSPEKTİFLERİ VE UYGULAMA OLANAKLARI

İsmail KARAMAN*

Giriş

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Türk dili konuşan ülkeler arasında çeşitli alanlarda iş birliğini güçlendirmeyi ve bölgesel güvenliği sağlamayı hedefleyen önemli bir uluslararası teşkilattır. Teşkilat ekonomik, kültürel ve siyasi işbirliklerinin yanı sıra, güvenlik alanında da ortak politikaların geliştirilmesini teşvik etmektedir. Günümüzde, güvenlik tehditlerinin karmaşık ve çok boyutlu yapıya ulaşması, sonuçları itibari ile sınır aşan özellikler taşıması mücadelede uluslararası iş birliğini zorunlu kılmaktadır.

Bu bağlamda teşkilata üye ülkeler arasında güvenlik iş birliğini daha etkili hale getirmek için sadece askeri anlamdaki tartışmalar değil ayrıca uluslararası polis teşkilatları vasıtası ile iş birliğinin güçlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Europol (Avrupa Polis Teşkilatı) bu kapsamda Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasında ve yapmış oldukları diğer ülkeler ile aralarında var olan ikili güvenlik anlaşmaları sayesinde suçla mücadele konusunda bilgi paylaşımını ve operasyonel iş birliğini sağlayan önemli bir ajanstır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın bahse konu modele uygun bir polis iş birliği altyapısı geliştirmesi, bölgesel güvenliğin güçlendirilmesi ve ortak güvenlik problemlerine ilişkin etkili bir mücadele mekanizması oluşturulması bakımından son derece önemlidir. Çalışma Türk Devletleri Teşkilatı'na farklı statülerde üye olan devletlerin polis teşkilatları arasında iş birliğinin sağlanarak, Avrupa Polis Teşkilatı (EUROPOL) modeline benzer bir polis iş birliği oluşturulmasının stratejik yönleri ve uygulama imkânları incelenmekte ve bölgesel güvenliğin temin edilmesi ve teşkilat bünyesinde suçla mücadelede daha etkili bir yapı kurulabilmesi için yeni bakış açıları geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde yer alan güvenlik iş birliklerinin henüz tam anlamı ile gelişmediği, herhangi bir polis iş birliğine yönelik uluslararası nitelikte model girişimlerine rastlanılmadığı, Avrupa Polis Teşkilatı modeli dâhilinde teşkilat bünyesinde oluşturulacak iş birliği modelinin bazı hukuki ve politik boyutların uyumsallaştırılması, siyasi iradenin gösterilmesi gerektiği bulgularına rastlanmıştır.

1. Türk Devletleri Teşkilatı ve Güvenlik İş Birliği İhtiyacı

Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) kuruluşu, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin, ortak tarihsel ve kültürel bağlarını yeniden güçlendirme ve uluslararası düzeyde etkili bir iş birliği ortamı yaratma gayretlerinin sonucu

* Dr. Araştırmacı, İsmailkaramann010@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2133-1429

olarak ortaya çıkmıştır (Uzunağaç, 2025:268). Teşkilat 1992 yılından beri toplanan, 'Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri' sonucunda ortaya çıkan ortak siyasi irade üzerine kurulmuştur (Türk Konseyi Hakkında, 2025). 1992 yılında ilk toplantısı Ankara'da başlayan süreç 3 Ekim 2009 yılında Azerice, Kazakça, Kırgızca, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanan Nahçıvan Anlaşması ile "Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi (TDKÜİK) adı ile resmiyet kazanmış olup anlaşmada Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı depozitör olarak tayin edilmiştir.

Tablo 1. Devlet Başkanları Zirveleri

Zirve	Ev Sahibi Ülke	Bildiri/Anlaşmalar
1992	Türkiye	Ankara Bildirisi
1994	Türkiye	İstanbul Bildirisi
1995	Kırgızistan	Bişkek Bildirisi
1996	Özbekistan	Taşkent Bildirisi
1998	Kazakistan	Astana Bildirisi
2000	Azerbaycan	Bakü Bildirisi
2001	Türkiye	İstanbul Bildirisi
2006	Türkiye	-
2009	Azerbaycan	Nahçıvan Anlaşması
2010	Türkiye	-

Kaynak: (Devlet Başkanları Zirveleri, 2025).

2010 yılında yapılan zirvenin ardından 2011 Almatı, 2012 Bişkek, 2013 Gebele, 2014 Bodrum, 2015 Astana, 2018 Çolpon-Ata, 2019 yılında Bakü, 2021 yılında İstanbul, 2022'de Semerkant, 2023 yılında Astana'da, 2024 yılında Bişkek'te zirveler geçekleştirmiş bahse konu zirveler haricinde çevrimiçi ve olağanüstü zirveler olmak üzere çeşitli zirveler düzenlenmiştir. 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da Demokrasi ve Özgürlükler Adası'nda düzenlenen zirvede örgütün adı Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. Teşkilata üye olan ülkeler Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan'dır (Erkiner & Eray, 2022:226). Macaristan, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) gözlemci üyeler olarak katılım sağlamaktadırlar (Aydilek, 2022:720).

Türk Devletleri Teşkilatı üye ülkeleri bulundukları coğrafyanın stratejik önemi güvenlik dinamiklerini de önemli ölçüde etkilemektedir (Tarçın, 2025:246). Birçok uluslararası aktörün odak noktası olan Türkistan coğrafyası çeşitli güvenlik tehditleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu tehditler arasında; terörizm ve radikalizm, sınır güvenlikleri, bölgesel çatışmalar ve enerji güvenliği bulunmaktadır (Çınar & Uzun, 2023:143,147,150). 2009 yılı Nahçıvan Anlaşması'nın madde 2 amaçlar ve görevler kısmında uluslararası terörizm ve ayrılıkçılık, aşırı akımlar, insan kaçakçılığı, yasadışı uyuşturucu ticareti ile narkotik ve psikotropik maddelerle uluslararası mücadelenin eşgüdümünün sağlanması gerektiğinin altı çizilmiştir (Nahçıvan Anlaşması, 2009). 2011 Almatı zirvesi sonunda imzalanan 21 Ekim 2011 tarihli Almatı Bildirisi'nde güvenlik konuları başlığı altında yine aşırıcılık, bölücülük ve terörizme vurgu yapılmasının yanında, sınıraşan örgütlü suçlar, ateşli silah kaçakçılığı gibi konularda ortak mücadele kapsamına alınmıştır (Almatı Zirvesi, 2011).

Tablo 2. Zirve Güvenlik Konuları

Yıl	Yer	Vurgu Yapılan Güvenlik Konuları
2012	Bişkek	Terörizm, Ayrılıkçılık, Aşırıcılık, Sınıraşan Örgütlü Suçlar, İnsan Ticareti, Yasadışı Göç, Uyuşturucu ve Psikotropik Madde Kaçakçılığı, Silah Kaçakçılığı
2013	Gebele	Afganistan, Yukarı Karabağ, Kıbrıs ve Suriye
2014	Bodrum	Yukarı Karabağ, Kıbrıs Müzakereleri, Ukrayna Meselesi
2015	Astana	Yukarı Karabağ, Kıbrıs, Ukrayna Meselesi
2018	Çolpan-Ata	Yukarı Karabağ ve Kıbrıs.
2019	Bakü	Terörizm, Bölücülük, Aşırıcılık, Ayrımcılık, Yabancı Düşmanlığı, İslamofobi, Türkiye'nin Barış Pınarı Operasyonu, Suriye Astana Süreci, Yukarı Karabağ, Kıbrıs
2020	Bakü	COVID-19 Küresel Salgını ile Mücadelede Dayanışma ve İş Birliği
2021	İstanbul	Azerbaycan'ın 44 Günlük Vatan Muharebesi, Kıbrıs, Kırgız-Tacik Sınırındaki Sorunlar, Terör, Aşırıcılık, Bölücülük, Irkçılık, Ayrımcılık, Yabancı Düşmanlığı ve İslamofobi
2022	Semerkant	Terörizm, Aşırıcılık, Bölücülük, Irkçılık, Ayrımcılık, Yabancı ve İslam Düşmanlığı, Nefret Söylemi ve Dezenformasyon.
2023	Ankara	Türkiye'de 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen doğal afet neticesinde "Afet-Acil Durum Yönetimi ve İnsani Yardım" temalı toplantı.
2023	Astana	Terörizm, Şiddet İçeren Aşırıcılık, Uyuşturucu Kaçakçılığı, Kültürel Varlıkların Yasa Dışı Ticareti, Ayrılıkçılık, Kara Para Aklama, Irkçılık, Ayrımcılık, Nefret Söylemi ve Dezenformasyon.
2024	Şuşa	"Ulaşım, Bağlantısallık ve İklim Eylemi yoluyla Sürdürülebilir Bir Gelecek İnşa Etmek" Temalı Bildiri
2024	Bişkek	Afet ve Acil Durum, Gazze, Doğu Kudüs, Lübnan, Terörizm, Siber Suçlar, Aşırıcılık, Uyuşturucu Kaçakçılığı, Psikotrop Maddeler, Irkçılık, Ayrımcılık, Yabancı Düşmanlığı, İslam'a karşı nefret söylemi ve dezenformasyon

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda yer alan zirve ve güvenlik konularına yapılan vurgularda özellikle; terörizm, aşırıcılık, uyuşturucu kaçakçılığı, ayrımcılık, siber suçlar, yasa dışı göç, dezenformasyon gibi sınır aşan suçlarda

uluslararası anlamda mücadele edilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Bahse konu güvenlik tehditlerine göz atıldığında ulusal ve uluslarası güvenliği doğrudan etkiyen güvenlik sorunları olup, takibi son derece önemli konuların başında gelmektedir. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile ortaya çıkan organize asimetrik grupların ortaya çıkışı çeşitli suçların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Teşkilat askeri anlamda tek bir askeri iş birliğinden ziyade üye ülkelerin kendi aralarında çeşitli askeri anlamda güvenlik iş birlikleri oluşturmuşlardır (Tarçın, 2025:248-249-250).

Diğer yandan bakıldığında teşkilat bünyesinde bahse konu suçlar kapsamında bilgi akışını ve suçla mücadelede ortak koordinasyonu sağlayacak herhangi bir polis iş birliği mekanizmasına rastlanılmamıştır. Özellikle terörizm, uyuşturucu ticareti, organize suçlar, yasa dışı göç ve siber güvenlik anlamında üye ülkelerin polis teşkilatları arasında koordinasyon son derece gereklidir. Bu durum teşkilatın 2040 vizyonu çerçevesinde üye devletlerin radikalleşme, şiddet içeren aşırılık, İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve terörizm gibi tehditlerle mücadele etmek için sınır güvenliğini sağlamak amacıyla iş birliği yapılması gerektiği ve bilgi paylaşımına dayalı bir ağ oluşturulmasınına vurgu yapılmıştır. Ayrıca, yasa dışı uyuşturucu ticareti, düzensiz göç, insan kaçakçılığı, yasadışı silah ticareti, organ kaçakçılığı, ekonomik, mali ve siber suçlar gibi uluslararası organize suçlarla etkili bir şekilde mücadele edebilmek için kolluk kuvvetleri arasında güçlü bir iş birliği ve koordinasyon sağlanması yönünde hedeflerin oluşturulduğu görülmüştür (Türk Dünyası 2040 Vizyonu, 2021:8).

2. Europol Modelinin İncelenmesi

Europol Avrupa Birliği'nin suçla mücadele ajansı olup, Avrupa Birliği üye devletleri arasında polis iş birliğini ve bilgi paylaşımını kolaylaştıran bir organizasyondur. Kurulma fikri resmi olarak 1991 yılında teklif edilmiş, 1992 Avrupa Birliği (AB) Maastricht Sözleşmesi çerçevesinde teşkilatın kurulmasına karar verilmiştir. Avrupa Birliği ülkeleri yetkilerini uluslararası bir polis teşkilatına devretme konusunda çekince duyduklarından 1995 yılına kadar teşkilat AB'nin yasal çerçevesi dışında, oluşturulan hükümetler arası bir sözleşme dahilinde kurulmuştur (Busuioc & Groenleer, 2013:289). 2010 yılında AB'nin resmi olarak bir parçası haline gelmiştir. Merkezi Lahey şehrinde bulunmaktadır. Teşkilat 2016/794 sayılı Europol Tüzüğüne göre faaliyette bulunmaktadır (Kaşlı, 2023:100). Europol'ün görev alanı; örgütlü suçlar, terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı, yasadışı göç, yasadışı ateşli silah ticareti, çalıntı araçlar, insan ticareti ve kaçakçılığı, fikri mülkiyet suçu, siber suç, çocuğun cinsel istismarı, parada ve ödeme şekillerinde sahtecilik, çeşitli ekonomik suçlar vb. birçok suç türü ile mücadelen oluşmaktadır (Europol, 2024). Ajans üye devletler tarafından başlatılan soruşturmalara destek vermekle birlikte, görev alan memurların hiçbir zaman vatandaşları tutuklayamamakta ve soruşturma başlatamamaktadır.

Europol'ün çalışmaları genellikle AB içinde ve dışında çeşitli ülkeler arasında uluslarası bir yaklaşım ve iş birliği gerektiren suçlarla mücadeleden oluşmaktadır. Ajans hangi suçlara öncelik vereceğini dair stratejilerini EMPACT (European Multidisciplinary Plarform Against Criminal Threats) çerçevesinde şekillendirilmektedir. 2010 yılında kurulan EMPACT özellikle Avrupa'daki organize suçlarla, terörizm, insan kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti, siber suçlar ve diğer ciddi suçlarla mücadelede iş birliğini teşvik etmektedir. Europol, Avrupa Birliği Düzeyinde Adalet ve İçişleri Bakanları Konseyi'ne karşı sorumludur. Konsey, Europol'ün ana kontrolünden ve rehberliğinden sorumludur. İcra Direktörü ve Müdür Yardımcılarını atamakta ve Avrupa Parlamentosu ile birlikte Europol'ün bütçesini (AB'nin genel bütçesinin bir parçası olan) onaylamaktadır. Europol, Europol'ün yasal temsilcisi olan ve Avrupa Birliği Konseyi tarafından atanan bir İcra Direktörü tarafından yönetilmektedir.

Ajansın denetim yapısı, organizasyonun hesap verebilirliğini sağlamak ve AB'nin hukuki çerçevesinde uygunluğunu denetlemek amacıyla birkaç hususta oluşmaktadır. Ajans Avrupa Parlamentosu

Şekil 1. Europol Organisyon Şeması

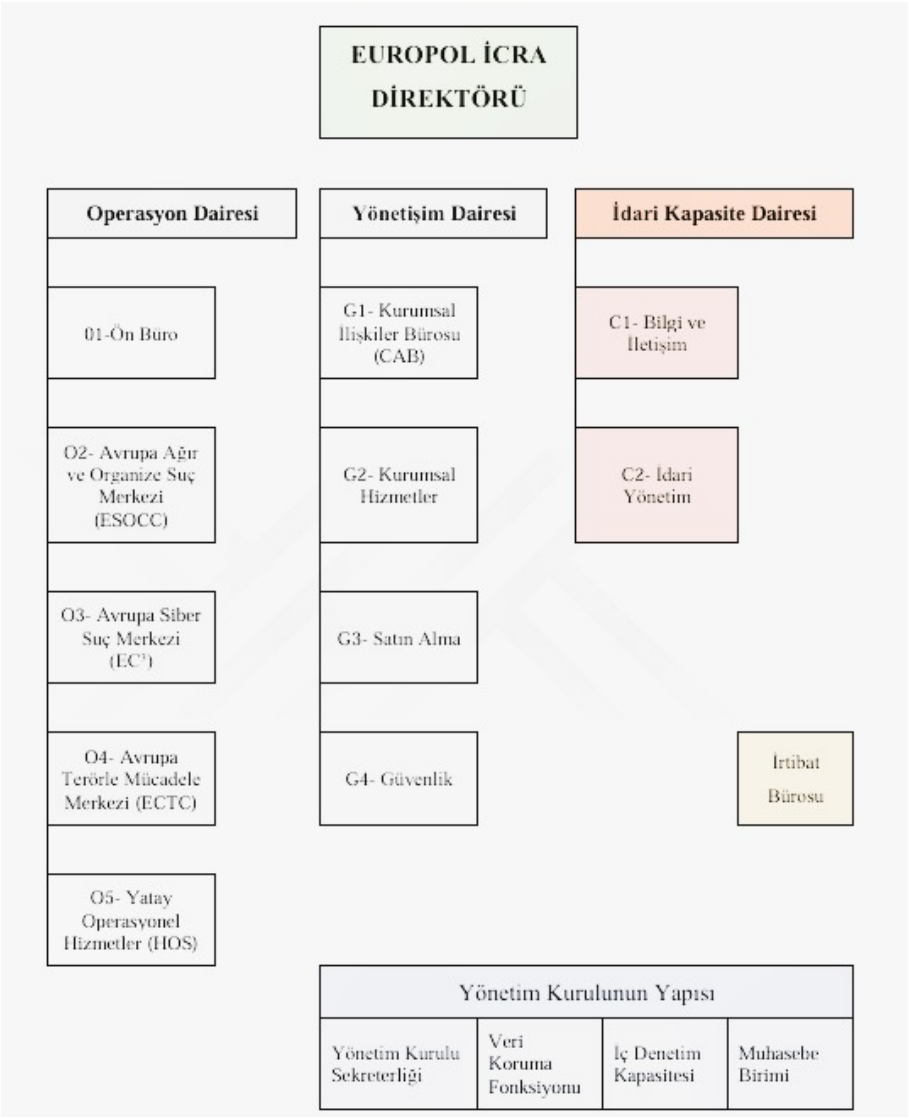

Kaynak: (Güvenç, 2021:28).

ve Avrupa Konseyi tarafından denetlenmektedir. Europol yönetim kurulu ajansa stratejik rehberlik sağlamak, görevlerin uygulanmasını denetlemek, yıllık ve çok yıllı çalışma programlarını ve yıllık bütçesini kabul etmek ve Europol Tüzüğü'nde öngörülen yönetişim sorumluluklarını yerine getirmekle mükelleftir. Şeffaflık ve mali hesap verebilirlik açısından AB içerisinde yıllık hesaplar bakımından Avrupa Sayıştayı (ECA) (European Court of Audıtors, 2025), İç Denetim Hizmeti (Internal Audit Service, 2025) ve İç Denetim Yeteniğine (Internal Audit Capability (IAC), 2025) karşı sorumludur. Avrupa Birliği'nde kişisel verilen korunmasıyla ilgili temel düzenleme 25 Mayıs 2018 tarihinde yürürlüğe giren Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) çerçevesinde yerine getirmektedir. Ancak , kolluk kuvvetleri ce ceza adaleti sisteminin faaliyetleriyle ilgili kişisel verilerin korunmasına dair hükümler, 2016/680 numaralı Kolluk-Ceza Adaleti Direktifinde yer almıştır. (Dülger & Özkan, 2020). GDPR, Avrupa Birliği (AB) içindeki tüm veri işleyicileri için, bireylerin kişisel verilerinin korunmasına ilişkin kapsamlı haklar ve yükümlülükler sunmaktadır. Kişisel veriler, yalnızca belirlenen amaçlarla sınırlı

olarak kullanılmakta ve bu veriler işlendiklerinde veri sahibinin hakları güvence altına alınmaktadır. Avrupa Veri Koruma Denetçisi (EDPS) Europol tarafından tutulan verilen saklanmasını, işlenmesini ve kullanılması ile ilgili bireylerin haklarının korunduğuna dair güvence sağlamaktadır.

3. Europol Modelinin Türk Devletleri Teşkilatına Adaptasyonu

Türk Devletleri Teşkilatı içinde Europol modeli bir iş birliği nasıl oluşturulabilir sorusunun cevabı, bölgesel güvenlik ve üye ülkelerin suçla mücadele kapasitesi açısından son derece önemlidir. Güvenlik konusu bireysel, ulusal ve uluslararası anlamda ele alınan en gerekli ve üzerinde en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Her dönemin baskın özelliklerine göre ele alınan güvenlik Soğuk Savaş sonrası askeri anlamda ele alınan tartışmalardan kısmen uzaklaşmaya başlamış güvenliğin genişlemesi ve derinleşmesi olarak tartışmaya alınan birçok güvenlik aktörü ve güvenlik sektörü alana dâhil edilmiştir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan terör ve organize grupların faaliyetleri, gelişen bilgi teknolojilerinin beraberinde getirmiş olduğu siber tehditler yeni dönemin öncelikli güvenlik tehditlerini oluşturmuşlardır. Türkistan coğrafyası tarihsel anlamda birçok mücadeleye tanık olmuş, bulunduğu coğrafyanın stratejik öneminden kaynaklı olarak farklı asimetrik grupların hedef noktasında bulunmuştur. Bu kapsamda Türk Devletleri Teşkilatı'na üye ülkeler arasında oluşturulacak uluslararası polis teşkilatının kurulması günümüzde fikirsel tartışmalardan ziyade kurulması zaruri ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır.

Türk Devleti Teşkilatı'na üye olan ülkeler, organize suç örgütleri, terör örgütleri, uluslararası uyuşturucu ticareti, uluslararası silah ticareti, siber güvenlik ve yasadışı göç olmak üzere hemen hemen her ülkenin karşı karşıya kalmış olduğu tehditlere yönelik olarak Nahçıvan Anlaşması'nda da belirtildiği üzere Birleşmiş Milletler Şartı'nın amaç ve ilkeleri ile uluslararası barış ve güvenlik, iyi komşuluk ve dostane ilişkilerin kurulması ve devletler arasında iş birliğini hedefleyen egemen eşitlik, toprak bütünlüğü ve uluslararası tanınmış sınırların ihlal edilmezliği dâhil olmak üzere, uluslararası hukukun evrensel düzeyde kabul görmüş ilke ev normlara bağlılıklarını riayet ederek (Nahçıvan Anlaşması, 2009) bölgesel polis iş birliği merkezi kurulabileceği düşünülmektedir. Kurulacak olan merkez üye ülke polis teşkilatları ve diğer kaynaklardan elde edilen suç verileri, istihbarı bilgilerini Europol'ün Avrupa Birliği Teşkilatı içerisinde oynadığı rol gibi her bir üye ülkenin güvenlik birimleri ve polis teşkilatları ile paylaşarak, bu yapılar arasında kesintisiz koordinasyonu sağlayabilme potansiyeline sahip olabilir. Bahse konu bilgi paylaşımı üye ülkeler arasında veri paylaşım altyapısını gerekli kılmaktadır. Ayrıca Avrupa Birliği üye ülkelerinin ortak kabul ettiği Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR) gibi benzer bir ortak Veri Koruma Yönetmeliği oluşturulması öncelikli halledilmesi gereken konuların başında gelmektedir. Bu kapsamda teşkilat karşılıklı kişisel verilen korunması ve paylaşılması kanunları çerçevesinde ortak görüşmelerin yapılması ve uyumsallaşırma ya da ortak bir metin üzerinde çalışma yapılması çalışmalar dahilinde olmalıdır.

Teşkilat bünyesinde oluşturulacak olan polis iş birliği teşkilatında oluşturulacak olan İçişleri Bakanları Konseyi'nin tavsiyesi Devlet Başkanları Konseyi'nin onayı ile teşkilata İcra Direktörü atanabilir. Teşkilat kapsamında Teşkilat Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TURKPA) ve İçişleri Bakanlığı Konseyi denetim mekanizması açısından uygun platformlar olma kapasitesine sahiptir. İçişleri Konseyi teşkilatın ana denetimi ve rehberliğinden sorumlu olup, Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TURKPA) ile teşkilatın bütçesini onay sürecinde rol oynayabilir. Teşkilat bütçesi üye ülkeler arasında oluşturulacak fon ve yıllık aidat gibi kaynaklardan oluşturulabilir. İçişleri Bakanları Konseyi ayrıca her yıl Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi'ne karşı teşkilatın çalışmaları hakkında raporlar oluşturmakla görevlendirilebilir. Ortak tehditlere yönelik olarak teşkilat bünyesinde terörizm, organize suç örgütleri, uyuşturucu ticareti, yasadışı ateşli silahlar ticareti, siber güvenlik ve yasadışı göç

konusunda ayrı ayrı mücadele merkezleri oluşturulabilir. Her ne kadar fikirsel tartışma aşamasında olsa da aşağıda şekil 2'de tasarı anlamında organizasyonel model sunulmuştur.

Şekil 2. Organizasyon Şeması Önerisi

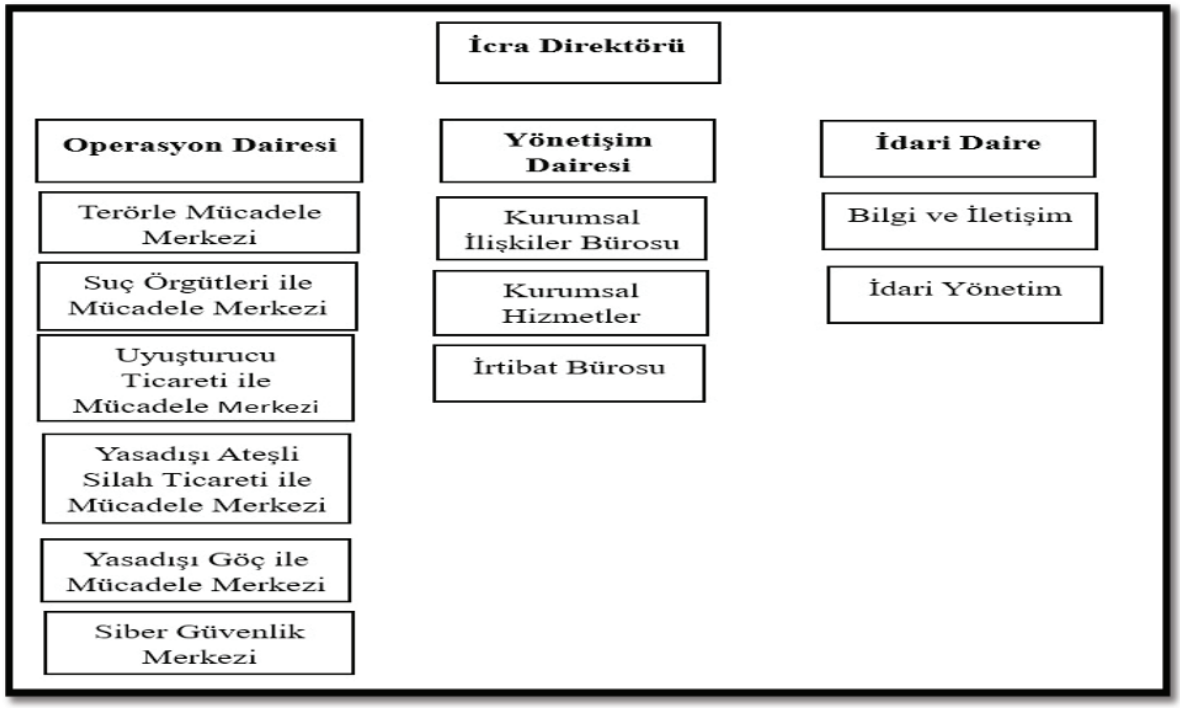

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sonuç

Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde Europol tarzında kurulacak olan uluslararası polis iş birliği mekanizması, kısa vadede teşkilata üye ülkeler arasında güvenlik iş birliğini güçlendirerek, sınır ötesi suçlarla mücadelede etkinliği arttıracaktır. Yapılacak olan ortak operasyonlar, veri paylaşımı, suç ve suçluya ilişkin istihbarat analizleri sayesinde terörizm, organize suç örgütleri, yasadışı uyuşturucu ticareti, yasadışı ateşli silah ticareti, yasa dışı göç ve siber güvenlik bağlamında tehditlere yönelik mücadele safhasında hızlı ve koordineli müdahaleler mümkün hale gelecek hem proaktif hem de reaktif bir mücadele ortaya koyulması mümkün olacaktır. Uzun vadede bahse konu mekanizma bölgesel güvenliğin pekiştirilmesine, suç oranlarının azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Üye ülke kolluk kuvvetleri arasında gerçekleştirilecek olan karşılıklı kolluk eğitim anlaşmaları hem ilgili birimlerin uyumunu gerçekleştirecek hem de tecrübe ve kapasite artırımına katkıda bulunacaktır. Ayrıca kurulacak olan bölgesel güvenlik iş birliği uluslararası düzeyde de güçlü bir güvenlik ağı oluşturulmasına ve Türk Devletleri'nin küresel güvenlik politikaları kapsamında daha etkin bir rol oynamasına olanak tanıyacaktır. Bahse konu iş birliğinin kurulabilmesi öncelikle karşılıklı siyasi irade ve hukuksal uyum süreçlerini gerekli kılmaktadır. Yapılan çalışmada teşkilat içerisinde hali hazırda uluslararası polis iş birliğine yönelik olarak somut adımların atılmadığı görülmüş olup 2040 Vizyonu çerçevesinde çalışma kapsamında değinilen konu hakkında gerekli adımların atılmasının önemine vurgu yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Aydilek, E. (2022). Türk Devletleri Teşkilatının Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 5*(3), 716-728.

Busuioc, M. and Groenleer, M. (2013). Beyond Design: The Evolution of Europol and Eurojust. *Perspectives on European Politics and Society, 14*(3), 285-304.

Çınar, Y. ve Uzun, Y. U. (2023). Köklü Geçmişten Güçlü Geleceğe Türk Devletleri Teşkilatı: Küresel Ekonomik-Siyasal Potansiyeli ve Teşkilatın Geleceğine Dair Öngörüler. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12*(Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yıl Özel Sayısı), 141-156.

Devlet Başkanları Zirveleri. (2025, Mart 22). Türk Devletleri Teşkilatı. Erişim adresi https://turkicstates.org/tr/zirveler

Dülger, M. V. ve Özkan, O. (2020). Kolluk Teşkilatında ve Ceza Yargılamalarında Kişisel Verilerin Korunması: "Unutulan" Direktifin Kapsamlı ve Karşılaştırmalı Analizi. *Ceza Hukuku Dergisi, 15*(42), 85-149.

Erkiner, H. H. ve Eray, İ. (2022). Uluslararası Hukuk Bakımından Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi* (Türk Dünyası'nda Yeni Dönem: Türk Devletleri Teşkilatı), 217-250.

European Court of Audıtors. (2025, Ocak 27). Mission, vision and values. Erişim adresi https://www.eca.europa.eu/en/mission-vision-and-values

Europol. (2024, July 11). About Europol. Erişim adresi https://www.europol.europa.eu/about-europol

Güvenç, F. (2021). *Avrupa Birliği Kolluk İş birliği Teşkilatı (EUROPOL) ve Türkiye İlişkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Politikası ve İşletmeciliği Anabilim Dalı, Nevşehir.

Internal Audit Capability (IAC). (2025, Mart 27). Charter of Europol's Internal Audit Capability (IAC). Erişim adresi https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/charter_of_europols_internal_audit_capability_iac.pdf

Internal Audit Service. (2025, Mart 27). Responsibilities. Erişim adresi https://commission.europa.eu/about/departments-and-executive-agencies/internal-audit-service_en

Kaşlı, E. (2023). Kolluk Faaliyetlerinde Kişisel Verilerin Korunması: Avrupa Birliği 2016/794 Sayılı Europol Tüzüğü Ve 2016/680 Sayılı Kolluk-Ceza Adaleti Direktifi Işığında Bir İnceleme. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 22*(1), 97-115.

Tarçın, U. (2025). Türk Devletleri Teşkilatı'nda Askeri İş Birliği: Stratejik Bir Perspektif. *MUTAD, 12* (Türk Devletleri Teşkilatı (Dünü, Bugünü, Yarını), 244-267.

Türk Devletleri Teşkilatı. (2009). Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması. Erişim adresi https://www.turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf.

Türk Devletleri Teşkilatı. (2011). Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi 1. Zirve Bildirisi Almatı. Erişim adresi https://www.turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/1-zirve-bildirisi-8-tr.pdf.

Türk Devletleri Teşkilatı. (2021). Türk Dünyası 2040 Vizyonu. Erişim adresi https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-dunyasi-2040-vizyonu.

Türk Konseyi Hakkında. (2025, Mart 22). Türk Devletleri Teşkilatı. Erişim adresi https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda

Uzunağaç, E. (2025). Bağımsızlıktan Kurumsallaşmaya: Türk Devletleri Teşkilatı'nın Kuruluş Süreci. *MUTAD, 12* (Türk Devletleri Teşkilatı (Dünü, Bugünü, Yarını), 268-285.

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ÜYESİ ÜLKELERİN UKRAYNA-RUSYA SAVAŞINA BAKIŞI: BÖLGESEL GÜVENLİK RİSKLERİNE KARŞI POLİTİKA BELİRLENMESİNİN ZORUNLULUĞU VE ÖNERİLER

Ömer Cihad KAYA*

Giriş-Kavramsal Çerçeve

Türk devletlerinin birliği fikri, bağımsızlıklarını elde ederek kurulan cumhuriyetlerin tek çatı altında olmasını hedef haline getirmiştir. Bu fikir, giderek dünya kamuoyunda bir siyasi fenomen haline gelen Türk Dünyası olgusunun doğal sonucudur[1]. 1990'lara gelindiğinde Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bu ülkeler, birer birer bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, bu kardeş ve soydaş devletleri ilk tanıyan ülke olmuş ve hızla iş birliği ve ortaklık adımları atılmıştır. Esasen, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikada önemli bir paradigma değişimi sağlayan bu gelişmeler, Merkezi Asya'ya yönelik yeni beklentiler ve atılımların da habercisi olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilerleyen yıllarda bağımsız Türk cumhuriyetlerine yönelik politika geliştirmesini sağlamıştır. Geçen 30 yılı aşkın süreçte, bu ülkelerle büyük oranda olumlu bir iş birliği kurulmuş, ekonomiden kültür diplomasisine, dış politikadan enerjiye kadar ortaklıklar tesis edilmiştir. Kuruma, 2021 yılında İstanbul'da Türk Devletleri Teşkilatı adı verilmiştir[2]. Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde asil olarak; Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, gözlemci olarak; Türkmenistan, Macaristan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile giderek büyümektedir. Ancak, bu kurum geliştikçe bölgesel ve küresel risk ve tehditlere karşı ortak bir refleks geliştirmesi gerekmektedir. (Kocatepe, 2022:409-411; Altımışova ve Omurova: 2025: 42-46).

2021 yılındaki İstanbul zirvesinde, Türk Dünyası 2040 Vizyonu'nun hazırlanması ve ilanı, bu yönde bir beklenti ve hazırlığın olmasına bir delil niteliğindedir. Ortak güvenlik kaygıları ve ortak risklere karşı birliktelik fikrini beslemektedir. Bu nedenle, Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin, ortak tehdit algısı geliştirmesi bir jeopolitik zorunluluktur.

Rusya'nın Ukrayna'da başlattığı savaş ve işgal girişimi, Avrupa ve Asya'da bir güvenlik sorunu, bir tehdit unsurudur. Çünkü, 21. yüzyılda ülkelerin sınırların değişmezliği ilkesini sorgulatır hale getiren bu savaş, dünyada yaşayan herkes için endişe vericidir. Sadece bölgesel değil küresel de bir meydan okumadır. Rusya'nın 26 Şubat 2014'te Kırım'ı tek taraflı bir düzmece referandum ile yasa dışı ilhak etmesi, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı savaşının başlangıcı olarak kabul edilmelidir. Çünkü, Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve egemenliğine bu tarihten itibaren kastedilmiştir. Kırım ve Ukrayna'nın doğusunda

* Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi YL

1 Yalçın Sarıkaya, "Türk Dünyasında Örgütlenme ve Bütünleşme Süreci", https://kriterdergi.com/dosya-turkdunyasi/turk-dunyasinda-orgutlenme-ve-butunlesme-sureci [Erişim tarihi: 29.03.2025].

2 https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-devletleri-teskilati-8-zirvesi-istanbul-bildirisi [Erişim tarihi: 29.03.2025].

devam eden işgal girişimi, 24 Şubat 2022'de topyekûn bir hal almıştır. Rusya lideri Putin, "özel askeri operasyon" adını verdiği savaşa gerekçe olarak; Rus dünyası (Ruskiy Mir) kavramını ve Sovyetlerin dağılmasının ardından bazı ülkelere fazladan toprak verildiği iddiasını sunmaktadır. (Aydıngün, 2020: 6-10; Dilmaç, 2022: 233-235; Kaya, 2024:39). Ukrayna'daki işgalin en önemli sebebi; Kremlin'in suçlarına karşı dünyanın herhangi bir ses çıkarmamasıdır. Savaş, Kremlin'in kabaran iştahının bir sonucudur. Rusya'nın Kırım ve Donbas'ı işgali ve Ukrayna-Rusya Savaşı'nı başlatmasındaki en temel motivasyon, Yakın Çevre Doktrini'dir. Kremlin müesses nizamının, Rus dış politikasını tanımlamak ve saldırganlıklarına kılıf bulmak için ortaya attığı doktrin, dengeleri Kremlin'in lehine dönüştürmek ve Sovyet sonrası ülkeleri etki altına almak için kurgulanmıştır. Bu doktrin, Ukrayna'ya özel önem vermektedir. Çünkü, RF'nin yeniden süper güç olması için Ukrayna'ya ihtiyacı vardır (Tanrısever, 2005: 43-68; Aydıngün ve Aydıngün, 2020: 412-435).

Ukrayna'da 4. yılına giren topyekûn savaş, dünya kamuoyunu birçok açıdan sarsmış, birçok noktada paradigmayı değiştirmiştir. Çin, Rusya ve ABD'nin nüfuz alanı kurmak için mücadele ettiği bir jeopolitik sürecin tam ortasında devam eden savaş, hiç şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti'ni de Türk cumhuriyetlerini de etkilemiştir (Özsoy: 2022: 555-572). Türk dünyasını da derinden etkilemiştir. Türk devletleri Teşkilatı üye ülkelerinin vatandaşlarının askere alınması, küresel piyasaların savaş ekonomisinin sonuçlarını yaşaması, dünyayı etkileyen gıda krizi gibi konular bu duruma birer örnektir.

Bu itibarla çalışmanın amacı; bir çatı örgüt olarak TDT (Kocaman: 2022) bünyesindeki devletlerin, ortak dış politika belirleme inisiyatifi alabilme yetisini, bölgesel güç olma perspektifini değerlendirmektir. Makalemizde TDT üyesi ülkelerin savaşın taraflarıyla; siyasi, ekonomik, askeri ve insani ilişkileri analiz edilmiştir. Özellikle, Rusya ile ilişkilerde zayıf kalınan yanlar gösterilmiş ve Ukrayna'ya devletlerin yaptıkları yardım ve desteklerin boyutu üzerinde durulmuştur. Sonuç kısmında ise TDT'nin bu hususta irade beyanları çerçevesinde atılması gereken adımlara dair birtakım öneriler sunulmuştur.

Türk Devletleri Teşkilatı Üyesi Ülkelerin Ukrayna-Rusya Savaşına Bakışı

Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve egemenliğini, devletin en üst kademesinden savunan Türkiye, Rusya'nın emperyal hedeflerinin ve kolonyal siyasetinin farkındadır. Gerek 26 Şubat 2014'te Rusya'nın Kırım'ı işgalinde gerekse de 24 Şubat 2022'de Rusya Federasyonu'nun (RF) Ukrayna'daki topyekûn işgal girişiminde Türkiye, bu haksız eylemlere karşı net tavrını gizlememiştir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı[3], Kırım'ın işgaline en başından karşı çıkıldığını ilan etmiştir. İşgalin yıldönümlerinde ve sözde referandum ile Kırım'ın yasa dışı ilhakının yıl dönümlerinde bu duruş devam ettirilmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı[4] Recep Tayyip Erdoğan da Ukrayna Cumhurbaşkanı Volodımır Zelenskıy ile temaslarında ve uluslararası toplantı ve zirvelerde, bu tavrını açıkça vurgulamaktadır. Ankara, Kırım Tatarlarının ana vatanı Kırım'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesini, milli bir politika addederek Moskova'ya karşı durmuştur. Türkiye'nin bu kararlı tutumu, sadece söylem düzeyinde değildir uluslararası kuruluşlardaki birçok karar metninde, direkt etkisi ve katkısı yer almaktadır[5]. Türkiye Cumhuriyeti, Ukrayna'ya verdiği vatan mücadelesinde aktif destek veren ülkeler arasında üst sıralardadır. Özellikle, silah tedariği, dış politikada kararlı destek ve insani yardım hususları, ilişkilerin temel konu başlıklarıdır. Ukrayna ve Rusya tarafları, topyekûn savaşın başlangıcından beri ilk kez Türkiye'de bir araya gelmiştir. İstanbul ve Antalya'da gerçekleşen yüz yüze temaslar, tarafların bazı konularda müza-

3 https://www.mfa.gov.tr/no_-55_-kirim-in-yasa-disi-ilhakinin-on-birinci-yil-donumu-hk.tr.mfa

4 https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-kirim-platformu-liderler-zirvesine-video-mesaj-gonderdi

5 https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirimin-ilhakinin-10uncu-yilinda-52-ulke-rusyayi-ukrayna-nin-topraklarindan-cikmaya-cagirdi/3146423

kere yapmasına imkan sağlamıştır. Rusya ve Ukrayna müzakere heyetlerinin 29 Mart 2022 tarihinde İstanbul'da görüşme gerçekleştirmiştir[6]. Her ne kadar görüşmeler, sonuçsuz kalsa da müzakere sürecinin işletilmesi açısından önem arz eden bir temas olarak tarihe not düşülmüştür. Türkiye'nin bölgesel ve küresel anlamda bağımsız bir aktör olarak hareket etmesi, Türk Devletleri Teşkilatına (TDT) da yansıması gereken bir politika unsurudur. Ankara, esir değişimi ve Ukraynalı siyasi tutsaklar gibi insani konularda da aktif görevler almıştır. Türkiye ve Ukrayna ilişkileri bağlamında önemli bir faktör olan Kırım Tatarları da iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın önemli bir veçhesi ve köprüsüdür. Kırım Tatar Milli Meclisi ve Kırım Tatar halkı, işgalin ardından yüzünü Türkiye'ye çevirmiş ve Rusya'ya ciddi bir tepki beklemiştir. Ukrayna-Rusya Savaşı'nın başlamasıyla da bu durum devam etmiş, Rus saldırıları nedeniyle ülkeden ayrılan Kırım Tatarlarına, Türkiye Cumhuriyeti kucak açmıştır. Kırım Tatar halkının milli lideri, Ukrayna Milletvekili Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu ve Kırım Tatar Milli Meclisi, Kırım'daki işgalin ve Ukrayna'daki savaşın en başından bu yana önemli bir sorumluluk almıştır. Türkiye Cumhuriyeti başta olmak üzere dünya ülkeleriyle Ukrayna'nın stratejik ilişkilerini geliştirmek adına önemli roller üstlenmişlerdir. Türkiye-Ukrayna ilişkilerinin gelişmesine fayda sağlayan Kırım Tatarlarının bu çabaları sayesinde, Baykar Teknolojinin Bayraktar TB2 Silahlı İnsansız Hava Araçları Ukrayna'ya tedarik edilmiştir. İlk defa, Ukrayna'nın doğusunda Mart 2014'te başlayan çatışmalarda kullanılan SİHA'lar, Ukrayna-Rusya Savaşı'nda da aktif şekilde kullanılmış ve cephede oyun değiştirici bir rol üstlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, görüldüğü üzere birçok açıdan TDT ülkeleri arasında açık ara, Ukrayna'ya en çok destek veren ülke olmuştur. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti, savaşın adil ve kalıcı bir şekilde sona ermesi yönünde inisiyatif almaktan da çekinmemektedir[7]. Savaşın sona ermesi ve adil ve kalıcı bir ateşkesin sağlanması bakımından Türkiye'nin Rusya ile olan karmaşık diyalog süreci, meseleye katkı sağlaması muhtemel bir unsurdur. Türk Devletleri Teşkilatının da bölgesel güvenlik riskleri perspektifinden aynı politikayı uygulayabilmesi gayet yerinde olacaktır. Adil ve kalıcı bir barışın sağlanmasının konuşulduğu günümüzde, Türkiye'nin rolü giderek daha etkili olmaktadır.

Azerbaycan, hem RF hem de Ukrayna ile karmaşık ilişkilere sahiptir. 22 Şubat 2022 tarihinde Moskova ve Bakü arasında imzalanan beyanneme, bu noktada büyük öneme sahiptir. 43 maddeden oluşan Moskova Beyannamesi, her iki ülkeyi, birbirlerinin bağımsızlığına, devlet egemenliğine, toprak bütünlüğüne, sınırların dokunulmazlığına saygı duyma, birbirlerinin iç işlerine karışmama, karşılıklı yarar sağlama, kuvvet kullanmama veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunmama konusunda taahhüt altına sokmaktadır. Türkiye'den sonra Rusya ile de ittifak ilişkilerinin resmileştirilmesi, güvenlik ve barışın daha güvenilir bir şekilde sağlanması imkânlarını genişletmektedir (İsmayılov: 2022; Asadov, 2023:359-360). RF ile herhangi bir Türk devleti arasındaki muhtemel bir anlaşmazlık halinde, Azerbaycan'ın Rusya'ya bu beyanname ile karşı çıkmasının önüne geçilmiştir. Moskova Beyannamesi her açıdan özenle hazırlanmış ve Bakü'yü Moskova'nın yanına çekmiştir. Ancak, Azerbaycan bölgesel güvenlik risklerine karşı diğer bir önemli adımı atmıştır. Bu da, 15 Haziran 2021'de Türkiye Cumhuriyeti ile stratejik ilişkileri konu edinen Şuşa Beyannamesi'dir. Beyanname, Güney Kafkasya'da Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın elini yükselten bir belge olmuştur. İki ülke arasında tarihi, siyasi, askeri ve güvenlik alanlarında büyük fırsatlar sunan riskleri ve tehditleri en aza indiren bir irade beyanı olarak öne çıkmıştır (Asadov, 2023:348-358). Şuşa Beyannamesinden endişe eden Rusya'nın, buna karşılık olarak Azerbaycan ile Moskova Beyannamesi'ni imzalamak istediği açıktır. Bu sayede, Türkiye ile yakın ilişkiler kuran Azerbaycan'a bir çengel atılmıştır.

6 https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60912025

7 https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/turkiye-olasi-ukrayna-rusya-gorusmelerine-ev-sahipligi-yapmayi-teklif-etti

Ukrayna-Azerbaycan ilişkilerine bakıldığında ise, göze çarpan ilk gelişme, Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşı'na verilen destektir. Ukrayna, her ne kadar Ermenistan ve Azerbaycan taraflarına herhangi bir askeri yardım yapılmayacağını ifade etmiş olsa bile, Azerbaycan yanlısı tutumunu da gizlememiştir[8]. 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna-Rusya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Azerbaycan, taraflara itidal çağrısı yapmış ve bunun yanında savaşın insani boyutunda ve ülkenin yeniden inşasında görev almıştır. Bunun yanında, hem Rusya hem de Ukrayna tarafında çok sayıda Azerbaycan kökenli Türk yaşamını yitirmiştir[9]. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov, 2024 Ukrayna İyileştirme Konferansı'nda savaş dönemi boyunca Ukrayna'ya toplamda 40 milyon dolar değerinde insani yardım ve yeniden yapılanma için destek sağlandığını dile getirmiştir. Bunlara ek olarak; Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in kararıyla, 6 Şubat 2025 tarihinde savaşın üçüncü yılında Ukrayna'ya 1 milyon ABD Doları insani yardım için bütçe tahsis edilmiştir[10]. Ukrayna için, Azerbaycan ekonomik olarak önemli bir ortaktır. Ancak, iki ülke arasındaki ticaret hacmi, devam eden savaş nedeniyle azalmıştır. Bu kapsamda, 2022 yılı başında 1 milyar doların aşan ticaret hacmi hedefi, yarı yarıya azalarak 2023 yılı sonunda 471 milyon dolar olmuştur[11]. Azerbaycan, belki de Türkiye Cumhuriyeti kadar stratejik ve güvenlik anlamında Ukrayna'ya destek vermese de ekonomik ve insani anlamda diğer Türk devletlerinden (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan) daha önde yer almıştır.

Kazakistan**,** Ukrayna-Rusya Savaşı'nda tarafını net bir şekilde belirtmeyen ülkeler arasındadır. Ülkede, büyük bir karmaşa yaratan 2022 yılı Ocak olayları nedeniyle derinden sarsılan Kazakistan, Şubat 2022'de bunun üzerine ikinci bir şok olarak Ukrayna-Rusya Savaşı'nı yaşamıştır. Kazakistan, Rusya'nın Ukrayna'ya saldırması hususunda mümkün olduğunca uzakta kalmayı amaç edinmiştir. Bu sayede, Moskova ile ikili ilişkilerini ise korumuştur. Savaş, Kazakistan'da siyasi reformlara olan ihtiyacı daha da belirginleştirmiştir ancak hükumetin bunları uygulama kabiliyetini ve isteğini zorlaştırmıştır (Dumoulin, 2023). Ukrayna'daki savaş, Kazakistan toplumu için önemli sonuçlar doğurmuştur. Ülkenin bölgesel risk ve tehdit algısını değiştirmiş ve birçok Kazakistanlının Rusya'nın aslında ne olduğunu daha yakın görmesini sağlamıştır. Kazak kamuoyu, bu hususta ülke siyasetine ve bürokrasisine göre daha hareketlidir. Astana yönetimi, Moskova'nın başlattığı savaşın tetiklediği jeopolitik belirsizliği, Kremlin'e olan bağımlılığı azaltarak fırsata çevirmeye çalışmıştır. (Dumoulin, 2023)

Kazakistan, savaşın başlamasıyla beraber Ukrayna'dan gelen çağrı üzerine Ukrayna halkına acil insani yardım sağlamak için harekete geçmiştir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev de Ukrayna Cumhurbaşkanı Volodımır Zelenskıy ile bu süreçte yaptığı görüşmelerde uluslararası kabul görmüş sınırları içinde Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve egemenliğine olan desteğini teyit etmiştir. Kazakistan, taraflar ile diyalogu açık tutarken; Rusya'nın saldırganlığına karşı tutum sergilemekten de geri durmamıştır. Buna rağmen; hem Kazakistan hem de Rusya yönetimi aradaki ortaklığı sürdürmek konusunda isteklidir. Bunun nedeni, Kazakistan'ın petrol satımı ve doğal gaz alımında büyük oranda Rusya'ya bağlı olmasıdır. Ayrıca Rusya, Kazakistan'ın uranyum üretiminin yüzde 25'ini kontrol etmektedir. Bu kapsamda; Rusya'nın ülkedeki güçlü nüfuzu, ülkedeki etnik Rusların varlığı bu süreci daha da karmaşık hale getirmektedir. Savaş nedeniyle Kazakistan'a gelen Rus nüfusu da kamuoyunda bazı tepkilere yol açmıştır. Central Asia Barometer tarafından Mart 2022 ve Kasım 2022'de yapılan anketlerde; Kazak halkının, Rusya'yı destekleme oranı yüzde 39'dan yüzde 13'e düşmüştür[12]. Kazakistan hükumeti, dinamik kamuoyuna rağmen Rusya ile tarihi ve yerleşik ilişkilerden kopmak

8 https://www.ukrinform.net/rubric-polytics/3110781-avakov-ukraine-wont-provide-military-assistance-to-armeniaazerbaijan-conflict-parties.html

9 https://oxu.az/tr/gundem/rus-ukrayna-savasinda-azerbaycan-asilli-subay-hayatini-kaybetti

10 https://president.az/az/articles/view/68089

11 https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/ukraina-i-azerbaidzhan-planuiut-zbilshyty-tovaroobih-do-1-mlrd.-v-rik

12 https://ca-barometer.org/assets/files/events/war-in-ukraine-public-opinion-in-kyrgyzstan.pdf

istememektedir. Bağlı ekonomik ve siyasi ilişkilerin kısa ve orta vadede değişmesi mümkün değildir. Ancak, Rus şovenistlerin dönem dönem Kazak topraklarını hedef alan söylemleri, Putin'in Çarlık ve Sovyet mirasını esas alan kolonyal siyaseti devam ettiği sürece gerçeğe dönüşmeye müsaittir. (Özsoy: 2022: 555-556;_Kocatepe: 2022: 407-434).

Kazakistan'da zaten ülkenin kuzeyindeki Rusların varlığı ve Ukrayna-Rusya Savaşı'yla beraber ülkeye yeni Rusların gelmesi, Astana'nın Moskova ile köprüleri atmasını mümkün kılmamaktadır. Kazakistan İçişleri Bakanlığı Göç Hizmetleri Komitesi, ülkedeki daimi ikamet izni alan Rusların sayısının 87 bine ulaştığını açıklamıştır. Ayrıca, son bir yılda ülkede yabancı kimlik kartı alan 435 bin 408 kişiden 233 bin 13 kişinin Rus olduğu kaydedilmiştir[13]. Kazakistan İstatistik Kurumu, Kasım 2024'te, Rus doğal gazı ithalatının yılın ilk sekiz ayında iki katına çıkarıldığını duyurmuştur[14]. Buna karşılık, Kazakistan petrolünün, Rusya'ya ihracatı ise düşmüştür[15]. Aynı dönemde (Ocak-Eylül 2024) Rusya'nın Kazakistan'dan yaptığı petrol ürünleri ithalatı, 2023 yılının aynı dönemine göre 1,5 kat azalarak 46,2 milyon dolara gerilemiştir. Bu kapsamda, Kazakistan'ın petrol ve doğal gazdaki sadakatinin, RF tarafından karşılık bulmadığı görülmektedir. Diğer taraftan; Rusya saflarında savaşan Kazakların sayısına dair de ilginç bilgiler mevcuttur. Buna göre; Nisan 2025 verilerine göre 600'ün üzerinde Kazak vatandaşı Rus saflarında Ukrayna'ya karşı savaşmaktadır. Ukrayna Savunma Bakanlığı ve Ukrayna istihbaratının yayımladığı raporda, 661 Kazak vatandaşının cephede olduğunu bunların en az 78'inin ise savaş sürecinde hayatını kaybettiğini bildirmiştir[16]. Kazakistan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı ise bu verilerin teyide muhtaç olduğunu öne sürmüştür[17].

Kırgızistan, özellikle Rus ordusuna katılan vatandaşları ve aracı şirketler ile yaptırımları delmesi nedeniyle Ukrayna-Rusya Savaşı bağlamında gündeme gelen ülkeler arasındadır. Rusya'nın Ukrayna'ya saldırmasının ardından Türk dünyasında iki önemli gelişme yaşanmıştır. Birincisi, seferberlikten kaçan Rusların, bu ülkelere göç etmesi olmuştur. Hatırı sayılır bir nüfus, 24 Şubat 2022 sonrasında bu ülkelere sığınmacı olarak gelmiştir. Bu ülkelerde, ikamet izni ve benzeri hususlarda daha kolay şekilde geçiş yapmalarını sağlamıştır. Bir diğer önemli konu da Rus şirketleri ve oligarklarının, Batı yaptırımlarından kaçmasının yolu olarak Kırgızistan gibi üçüncü ülkeleri seçmeleri olmuştur. Bilindiği üzere; 24 Şubat 2022'de Rusya Federasyonu'na, Avrupa Birliği, AB üyesi ülkeler, ABD ve uluslararası kurumlar bir dizi ekonomik yaptırım uygulamıştır. Şubat 2022'den bu yana bahsi geçen şekilde Rus ordusuna ürün ve hizmet sunan Kırgızistan'daki şirketlerin varlığını tespit etmiş ve dönem dönem bu nedenle ülkeye yaptırım uygulamıştır. Ayrıca, yaptırımların uygulanması Rusya'yı olduğu kadar Rus ekonomisi ile bağlantılı ülkeleri de etkilemiştir. (Buyar ve Şener: 2022: 137-146). Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov, Ukrayna-Rusya Savaşı'nın başında Putin ile görüşmüş ve tarafsız kalacaklarını açıklamıştır[18]. Ekim 2023'te ise Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'e 25 kilometre uzaklıktaki Kant şehrine, Rus hava savunma sisteminin kurulmasının kararlaştırıldığını hatırlatmak gerekmektedir. Bişkek yönetimi, hava savunmasını Kremlin'in insafına bırakmıştır. Rusya ve Kırgızistan arasında güvenlik anlamında ortaklığın, sadece bununla sınırlı olmadığı ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütüne üye olması da göz önüne alındığında tehlikeli bir boyutta olduğunu görmek gerekmektedir. Kırgızistan yönetimi, savaş karşısında herhangi bir net tavır sergilememiştir. Ancak, gerek Rus paralı

13 https://malim.kz/article/opinion/qazaqstanda-turaqty-turuga-ruqsat-algan-reseilikter-sany-87-mynga-zetti-29841

14 https://ria.ru/20241110/kazakhstan-1982899208.html

15 https://ria.ru/20241116/nefteprodukty-1984122426.html, https://www.odkb-csto.org/analytics/?ELEMENT_ID=22530#loaded

16 https://orda.kz/ukraina-opublikovala-spisok-kazahstancev-vojujuschih-na-storone-rossii-399926/

17 https://malim.kz/article/opinion/ukrainadagy-sogysqa-qatysqan-qazaqstandyqtar-tizimi-iim-pikir-bildirdi-29964

18 https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kirgizistan-cumhurbaskani-caparov-rusya-ile-ortak-bolgesel-hava-savunma-sistemi/652831e8ca76afcb799d2cce

asker şirketi Wagner'e katılan Kırgız işçiler gerekse de Rusya'daki silah sanayisine sağlanan teçhizatlar konusunda Bişkek için olumsuz bir tablo söz konusudur. 2021 yılı resmi verilerine göre; Rusya'ya göçmen olarak giden Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'dan 8 milyona yakın işçi kayıtlara geçmiştir. Bunlar arasında 4.5 milyon ile Özbekistan birinci, 2.4 milyon ile Tacikistan ikinci, yaklaşık bir milyon ile de Kırgızistan üçüncü sıradadır. (Buyar ve Şener: 2022: 137-146). Bu rakamların ışığında kayıtlı ve kayıt dışı Rusya Federasyonu topraklarında 1 milyondan fazla Kırgız vatandaşının yer aldığı açıktır. Kırgızistan'ın nüfusunun 7 milyon civarında olması düşünüldüğünde bu rakam ciddi bir boyuttadır. Buna karşılık, savaş ve seferberlik nedeniyle Kırgızistan'a kaçan Rus vatandaşlarının sayısı da artmıştır. 2024-2025 yılları arasında 17 bin Rusun Kırgız pasaportu için başvurduğu bilinmektedir. Kırgız hükumeti, 2024 yılında 6 bin Rusa pasaport vermiştir[19]. Ruslar, Batı yaptırımlarından kaçmak için ve bu ülkelere serbestçe seyahat etmek için Kırgız pasaportunu paravan olarak kullanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Hazine Bakanlığının[20], Rusya'nın finans, savunma ve enerji sektörüne yönelik yaptırımları kapsamında ilgili kişi ya da kurumlarla bağlantılı olan Kırgız şirketleri tespit edilmiştir. Bu nedenle, Kırgızistan'a ABD tarafından yaptırım uygulanacağı bildirilmiştir. Kırgızistan yönetimi, uluslararası hukuk gereği her iki cephede de savaşan vatandaşlarına karşı cezai müeyyide uygulansa da şu ana kadar caydırıcı bir devlet politikası sergileyememiştir. Öte yandan, Ukrayna saflarında da Kırgız vatandaşlarının yer aldığı bilinmektedir. Tüm bunlar ışığında; Kırgızistan yönetiminin, savaş kapsamında TDT üyesi ülkeler arasında Rusya'ya karşı en yakın Ukrayna'ya da en uzak noktada olduğu görülmektedir.

Özbekistan, 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'da başlattığı topyekûn işgal girişimi ve saldırılar karşısında net tavır alan ülkeler arasında yerini almıştır. Özbekistan Dışişleri Bakanı Abdulaziz Kamilov, savaşın en başından beri Kremlin'in askeri eylemlerine karşı çıkmış ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğü vurgusu yapmıştır. Ancak, bu demeçleri nedeniyle Bakan Kamilov, Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev tarafından görevden alınmıştır. Özbekistan devlet olarak görünürde tarafsızdır ancak Özbek kamuoyu, Rusya'nın başlattığı savaşa tepkilidir. Özbek toplumu, Ukrayna'nın başına gelen felaketin diğer Sovyet sonrası ülkelerin de başına geleceğinin bilincindedir (Kamoliddin, 2022: 187 – 191).

Ukrayna'nın doğusundaki Donbas'taki sözde cumhuriyetleri de tanımayan Taşkent yönetimi, savaşın sonlanması ve barış çağrılarını birkaç kez yinelemiştir. Özbekistan ayrıca, Ukrayna'nın çağrısı üzerine ülkeye insani yardım da sağlamıştır. Özbekistan'ın, Merkezi Asya'daki diğer Türk cumhuriyetleri gibi Rusya ile derin ekonomik ilişkilere sahip bir ülkedir. 2023 verilerine göre Özbekistan'ın en çok ithalat yaptığı 2. ülke Rusya'dır[21]. Buna rağmen; Eylül 2022'de Özbekistan Merkez Bankası, Rus ödeme sistemi Mir'in Özbekistan'daki çalışmalarını askıya aldığını açıklamıştır. Özbekistan da Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ülkeler içerisinde askeri olarak savaşa dâhil olan vatandaşları nedeniyle sorunlar yaşamaktadır. Rusya Soruşturma Komitesi Başkanı Aleksandr Bastrikin, 13 Ocak 2023'te skandal bir karara imza atmıştır. Buna göre; son beş yılda Rus pasaportu alan yarım milyondan fazla Özbek, Kırgız ve Tacik kökenli kişinin artık ülkeyi savunma görevi bulunduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle, Ukrayna'daki savaşa gitmeden bu kişilerin ülkeden çıkamayacağı gündeme gelmiştir. Hakikaten de bu dönemde, Rusya'da seferberlik nedeniyle Özbek, Kırgız veya Tacik işçiler, sınır görevlileri tarafından ülkeden çıkartılmamıştır. Bu şahıslar, askerlik şubelerine çağrılarak, firar edenlere ağır ceza verileceği söylenmektedir. Rusya Federasyonu Soruşturma Komitesi, son beş yılda Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'dan yaklaşık 550 bin kişinin Rus pasaportu aldığını duyurmuştur. Sadece 2022'nin ilk yarısında, bu üç ülkeden 60 binden fazla kişinin Rus vatandaşlığı aldığı açıklanmıştır.

19 https://www.azattyk.org/a/33231102.html

20 https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy2785 , https://www.occrp.org/en/news/us-sanctions-kyrgyz-bank-over-alleged-russian-sanctions-violations

21 https://www.trademap.org/Index.aspx

İş veya para vaadiyle Rus pasaportu alan şahıslar, Rus ordusu tarafından Ukrayna'daki cepheye zorla sürülmektedir[22]. Birçok Özbek vatandaşı da bu çerçevede Rus ordusu tarafından askere alınmıştır. Rusya saflarında Ukrayna topraklarında çatışmalara katılan vatandaşlara karşı, Taşkent yönetimi tarafından hukuki süreç işletilmekte ve tespit edilen çok sayıda kişiye hapis cezaları verilmektedir[23]. Bu çerçevede; Moskova'ya mevsimlik işçi olarak giden pek çok Özbek, kendisini Kremlin'in savaş makinesine hizmet ederken bulmuştur. Dünya uluslararası hukuk literatürüne yeni bir suç daha kazandıran RF, zorla askere aldığı kişilerin ülkeden çıkışına da yasak getirmiştir. Bilindiği üzere; Moskova yönetimi, hem işgal ettiği bölgelerde yaşayan kişilere hem de savaşa gönderdiği göçmen işçiler gibi gruplara kolaylaştırılmış prosedürle vatandaşlık vermektedir. Özetle, Taşkent hükumeti, topyekûn savaşa karşı tarafsız kalmış ve ateşkes çağrısı yaparak Ukrayna'nın toprak bütünlüğü yanlısı demeçler vermiştir. Rusya'nın yayımladığı göçmen işçi verileri, 2021 yılında 4.5 milyon Özbekistan vatandaşının ülkede yer aldığını ortaya koymaktadır. Özbekistan için RF, hem ekonomik hem de lojistik açıdan bağımlı olunan bir devlettir. Ayrıca, Rusya'yı eleştirdiği ve Ukrayna'ya destek verdiği için Dışişleri Bakanı Kamilov'un görevden alınması, Özbekistan'da halen güçlü bir Rus nüfuzu olduğunu göstermektedir.

Sonuç- Değerlendirme ve Öneriler

Türk devletlerinin, güvenlik ve dış politika anlamında durumunu anlamak için bir analiz ve çözüm önerisi sunulan bu çalışma, Teşkilata üye olan her ülkenin ortak bir duruş ve tutum sergilemesi gerektiğinin yalnızca bir romantizm değil jeopolitik zorunluluk olduğunu iddia etmektedir. Günümüzde dünya dengelerini temelinden sarsan Ukrayna-Rusya Savaşı'nın getirdiği riskler, Türk devletlerinin geleceği sorunlar teşkil etmektedir. Rusya'nın yayılmacı siyaseti, bazı birlikler eliyle bu ülkeler üzerinde hegemonya kurmak istemesi bu konudaki tehditlerin başında gelmektedir. Rusya ile çeşitli ortaklıklara sahip olan bazı TDT ülkelerinin, genel olarak tarafsız kaldığı görülmüştür. Ancak, Rusya'nın Ukrayna'ya yaptığı her saldırının, TDT ülkelerini kendisinden uzaklaştırdığı bilinmelidir. Savaşın devam ettiği her saniyede, Rusya'nın TDT ülkeleri üzerindeki nüfuzunu kaybetmektedir. Türk Devletleri Teşkilatının 8. Liderler Zirvesinde ortaya koyduğu Türk Dünyası Vizyonu 2040, birliğin geleceği için bir yol haritası niteliğindedir. Ülkelerin tek tek veya birlikte güvenlik tehditlerine açık olduğu göz önüne alındığında; bölgenin güvenliğindeki istikrarsızlığın RF tarafından tehlikeye atıldığı değerlendirilmiştir. Putin Rusyası, Sovyetler Birliği toprakları üzerinde kurulan bağımsız cumhuriyetler üzerinde hak iddiasını gizlememektedir. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti haricinde TDT üyesi ülkeler açık tehdit altındadır. Bu perspektiften bakıldığında eğer bir Türk Dünyası Jeopolitiğinden bahsedilecekse ve eğer 21. yüzyılda bir Türk asrı düşünülüyorsa, bu tehditlerin bertaraf edilmesi gerektiği açıktır. Türkiye'nin bölgesinde ve dünyadaki krizlere karşı aldığı refleksin, TDT tarafından da alınabilmesi öncelikli bir unsurdur. Elbette, her ülkenin kendi dinamikleri göz önüne alınmalıdır ancak, bu dinamikler Kremlin'i işaret ediyorsa bu tehdidi savuşturmanın yolu, dengelerin değişmesidir.

Türk Dünyası 2040 Vizyonu [24] belgesinin girişinde üye devletlerin, uluslararası barış ve istikrarın tesis edilmesine katkı sağlayacağı ifade edilmiştir. Devamında ise üye devletlerin siyasi açıdan bölgesel/küresel zorlukları iş birliği ruhu içinde çözmesi ilkesel düzeyde kabul edilmiştir. Bu vizyon belgesi, ülkelerin taraf olduğu mevcut anlaşmaları ihlal etmeden devlet ve teşkilat olarak daha güçlü kılmayı amaç edinmektedir. Birleşmiş Milletler Anlaşmasının 2/4 maddesinde yer alan toprak bütünlüğü ilkesine de özel önem veren 2040 Vizyonu, bu anlamda ülkelerin uluslararası kabul edilmiş sınırlarına vurgu yapmaktadır. Ukrayna'nın Kırım dahil toprak bütünlüğünün Rusya tarafından ihlal

22 https://www.moscowtimes.ru/2023/01/22/volodin-prigrozil-globalnoi-katastrofoi-v-sluchae-postavok-ukraine-nastupatelnogo-vooruzheniya-a31503

23 https://www.qha.com.tr/gundem/ozbekistan-rusya-saflarinda-ukrayna-ya-karsi-savasan-askere-hapis-cezasi-verdi-500503

24 https://turkicstates.org/u/d/news/5-ek--turk-dunyasi-2040-vizyonu.pdf

edildiği dikkate alındığında bu madde dikkate değerdir. Ayrıca belgede, TDT üye ülkeleri arasında ortak çıkar vurgusu yapılmaktadır ki; bu çalışmanın ana çıkış noktalarındandır. Vizyon belgesinin "güvenlik iş birliği" maddesinde uluslararası terörizm başta olmak üzere üye devletler arasında küresel tehditlere karşı ortaklık vurgusu yapılması da dikkat çekicidir. Ayrıca, bölgedeki savaş ve çatışmaların gölgesindeki gelişmeler ve gelecek dönemdeki tehditler düşünüldüğünde, gelecek on yıl için bu gibi zorluklarla karşılaşılması muhtemeldir. Belgede, bir kez bile" savaş" ve "çatışma" kelimesi geçmemektedir. TDT'nin muhakkak surette bu belgeye küresel ve bölgesel çatışmalar ve konvansiyonel savaşlarda ortaya konulacak ortak dış politika vizyonu ve tavsiye siyaset belgesini oluşturması gerekmektedir. TDT 2022-2026 Stratejisi ve gelecek 5 yıl için 2026-2030 Stratejisinde; ABD-Çin rekabeti, Çin'in Tayvan'a yönelik faaliyetleri, Rusya ve İran'ın yayılmacı ve saldırgan siyaseti gibi tehditlerin belirtilmesi zorunludur. TDT Liderler Zirvesi, TDT Dışişleri Bakanları Toplantıları, Türk Devletleri Teşkilatı Politika Planlama İstişarelerinde bu ve benzeri tehditlere karşı pozisyon alınması jeopolitik bir zorundalıktır. Dünyada büyük güçlerin istikrar bozucu hamleleri, küresel dengeleri geri döndürülemez şekilde değiştirmiştir. Bu nedenle; Türk Dünyası Jeopolitiği, bu risklerin farkında olarak sağlam bir temele konuşlanabilir. TDT ülkeleri, sahip oldukları potansiyeli ancak ve ancak bu şekilde bir birlik içinde güç haline getirebilir.

KAYNAKÇA

AĞIR, O. (2024) Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Küresel Aktörlerin Politik Hedefleri, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 10 (22), 311-326.

ALTYMYSHOVA, Z. ve OMUROVA, C. (2025) Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihi Gelişimi Ve Gelecek Vizyonu, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12 (Özel sayı), 41-64.

ASADOV, M. (2023). Şuşa Deklarasyonu: Türkiye'nin Güney Kafkasya Güvenlik Çerçevesinde Azerbaycan ve Gürcistan İle İş birliğinin Önemi: Mevcut Beklentiler ve Zorluklar, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi,* 11(2), 346-370.

AYDIN, F. (2024), *Asya'nın Üç Gücü: Türkiye ve Çin'in Kazakistan Siyaseti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat. AYDINGÜN, A., Aydıngün, İ. (2020), *Sovyet Sonrası Ukrayna'da Devlet*, *Toplum ve Siyaset: Değişen Dinamikler, Dönüşen Kimlikler,* Ankara: Terazi Yayıncılık.

BUYAR, C. ve ŞENER, U. (2022). Tarihi Perspektiften, Sosyo-Ekonomik Değerler Açısından Rusya-Ukrayna Savaşı ve Orta Asya Ülkelerine Etkileri, *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi,* 7(2), 136-149.

DİLMAÇ, T. (2022), *Rusya'nın Ruhu Efsane İle Gerçek Arasında*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

DÜĞEN, T. (2024), Türk Devletleri Teşkilatının Hedefleri: 2040 Vizyon Belgesi Üzerinden İçerik Analizi, G. Tuğlacı, K. Akman, M. N. Ertem, *XI. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* (1259 – 1268). Bakü: Avrasiya Universiteti.

KAYA, Ö.C. (2024), Ukrayna-Rusya Savaşı ve Kırım Türklerinin Mücadelesi, *Milli Mecmua* 3 (37), 37-54.

KAMOLİDDİN, S. (2022) Ukrayna'daki Savaş ve Özbekistan, *Yeni Türkiye*, 1 (126), 187 – 191.

KOCATEPE, Ö.F., (2022). Türk Cumhuriyetleri'nin Bölgesel Güvenlik Kaygıları Bağlamında Uluslararası Örgütlerle İş Birliği, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 130 (257), 407-434.

MUSSABEKOVA, A., KUSHKUMBAYEV, S. (2022). New Kazakhstan and the Future of the Organization of Turkic States: Key Areas of Cooperation, *Perceptions: Journal of International Affairs*, 27(1), 74 - 90.

TANRISEVER, O.F., (2005) Rusya Federasyonu'nun Orta Asya-Kafkasya Politikası: Yakın Çevre Doktrini'nin İflası, Mustafa Aydın, *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*, (43-68) Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

TUKUMOV, Y. (2024). Kazakhstan's Strategic Priorities in the Turkic World, *Insight Turkey*, 26(1), 25-37.

OKUR, M.A. ve ŞAHİN, M. (2022), Jeopolitik/Jeoekonomik Depremler Çağı'nda Güney Kafkasya: II. Karabağ ve Ukrayna Savaşları'nın Bölgesel Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *Avrasya Dosyası Dergisi*, 13(1), 70- 82.

ÖZSOY, B. (2022) Rusya-Ukrayna Savaşı ve Türk Devletleri Teşkilatı Ülkeleri, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* 22 (2), 549 – 576.

ÖZDEMİR, D. M. ve KANTAR, G. (2023). Şuşa Beyannamesi'nin Önemi ve Olası Etkileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 12(2), 733-744.

İnternet alıntıları

DEĞER, M. (2022). *Rusya-Ukrayna Savaşında Türkiye ve Azerbaycan'ın Konumu*

GÜNGÖR, G. (2022*). Ukrayna Savaşı'nın Orta Asya Ülkelerine Etkisi* 29 Mart 2025 tarihinde https://www.avim.org.tr/tr/Yorum/UKRAYNA-SAVASI-NIN-ORTA-ASYA-ULKELERINE-ETKISI adresinden alındı.

İSMAİLOV, M. (2022) *Muğlak İfadelerle Dolu Moskova Beyannamesi* 29 Mart 2025 tarihindehttps://sahipkiran.org/2022/02/23/muglak-ifadelerle-dolu-moskova-beyannamesi/ adresinden alındı.

KOCAMAN, Ö. (2022) *Türk Devletleri Teşkilatı: Stratejik Bir Bakış* 29 Mart 2025 tarihinde https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-devletleri-teskilati-stratejik-bir-bakis adresinden alındı

MAKHMUDOV, S. (2023) *How the Russia-Ukraine War Is Reshaping EU-Uzbekistan Relations* 29 Mart 2025 tarihinde https://thediplomat.com/2023/09/how-the-russia-ukraine-war-is-reshaping-eu-uzbekistan-relations/ adresinden alındı

UMAROV, T. (2022) *Russia and Central Asia: Never Closer, or Drifting Apart?* 29 Mart 2025 tarihinde

https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2022/12/russia-and-central-asia-never-closer-or-drifting-apart adresinden alındı

https://www.trademap.org/Index.aspx

https://www.qha.com.tr/turk-dunyasi/kirgizistan-abd-nin-yeni-yaptirimlarina-cozum-ariyor-501516

https://qafqazinfo.az/news/detail/ukraynada-daha-bir-azerbaycanli-helak-oldu-fotolar-449276

https://www.qha.com.tr/amp/ukrayna/isgalci-rusya-ozbekistan-vatandaslarini-zorla-cepheye-suruyor-475631

https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/kazakistan-ve-kirgizistan-rus-isgaline-nasil-bakiyor-438402

https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa

https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-dunyasi-2040-vizyonu

https://ca-barometer.org/assets/files/events/war-in-ukraine-public-opinion-in-kyrgyzstan.pdf

https://apa.az/political/moskva-beyannamesi-azerbaycana-ne-ved-edir-movqe-688931

https://www.bbc.com/turkce/articles/cmjykgdv7z5o

https://www.rferl.org/a/kyrgyz-workers-russian-citizenship-fight-ukraine/32233764.html

https://www.mfa.gov.tr/no_-55_-kirim-in-yasa-disi-ilhakinin-on-birinci-yil-donumu-hk.tr.mfa

https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-kirim-platformu-liderler-zirvesine-video-mesaj-gonderdi

https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirimin-ilhakinin-10uncu-yilinda-52-ulke-rusyayi-ukrayna-nin-topraklarindan-cikmaya-cagirdi/3146423

TÜRKİSTAN YÜZYILI BAĞLAMINDA GIDA GÜVENLİĞİMİZ: TANRI DAĞLARI KIYAMET DEPOSU VE GELENEKSEL EKOLOJİK BİLGİ

Recep KOÇAK*

Genişletilmiş Özet

21. yüzyılın ilk çeyreğine doğru dünya; çok boyutlu kutuplaşmaların yaşandığı bir arenaya dönüşmüş, bugün en bilinmedik Okyanusya halkları bile bir başka milletle ırka dayalı akrabalık yollarını arayıp bağ kurma yarışına katılmışlardır. Bu hususta 'Milliyetçilik 2.0' olarak addedebileceğimiz dünya arenasının bu yeni döneminde, milletler 'global köyde global aile klanı' oluşturmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Yeni milliyetçilik tasavvuru içerisinde dünya halkları, ülkü birliğine bağlı yükselen kutuplaşmanın bir yansıması niteliğinde gelecek politikalarını bu doğrultuda dizayn ederek teknolojik harbe dayalı silahlanmanın yanı sıra hedef aldıkları ülkenin doğrudan insan kaynağını tüketmeye ilişkin yapay salgınlar, genetiğiyle oynanmış tohumlar, gen bozukluğuna yol açan kimyasal gıdalar üreterek geleneksel savaşları çok boyutlu yapılara taşımışlardır.

Bu bağlamda, küresel ölçekte gelişen kutuplaşma sürecine paralel olarak, 250 milyonu aşkın nüfusa sahip Türk toplulukları, nüfus güçleri nedeniyle birleşmeleri halinde küresel güçlerce potansiyel bir tehdit unsuru olarak algılanmış; bu durum, bağımsız Türk Cumhuriyetleri arasında müşterek hareket etme gerekliliğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla küresel güçlere bağlı dünya spot ışıklarının Türk dünyası havzasına çevrilmesiyle birlikte bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin gelişen jeopolitik konumlarından dolayı Türk devletleri arasında stratejik iş birliği ağının önemi hayati bir konuma yükselmiştir. Bu durum, savunma sanayinden tarımsal ve ekolojik güvenlik politikalarına kadar ortak ülkü temelli stratejilerin geliştirilmesini elzem kılmıştır.

Bu bağlamda, tarihin her döneminde düşmanları olan bir millet olarak bağımsız Türk devletleri arasında potansiyel tehlikelere karşı iş birliği yapılmasının zaruriyet addettiği alanlardan birisinin de hiç şüphesiz ekolojik yaşama bağlı gıda güvenliği olduğunu söylemek mümkündür. Doğal ekosistemlerle uyumlu, çevreye zarar vermeyen ve sürdürülebilir tarım yöntemleriyle üretilen gıdaların güvenli bir şekilde temin edilmesini ifade eden ekolojik yaşama bağlı gıda güvenliği; kimyasal gübrelerin, pestisitlerin ve genetiği değiştirilmiş tohumların kullanılmadığı ata tohumların korunmasını, toprak verimliliğinin doğal yollarla devam ettirilmesini esas almaktadır.

Türk soylu halklar içerisinde ekolojik yaşama dayalı gıda güvenliği, sadece bugünkü nesillerin değil, aynı zamanda geleceğin Türk soylu nesillerinin de güvenilir gıdaya erişimini garanti altına almayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu bağlamda Türk soylu toplumların bilgi ve deneyim belleğine bağlı geleneksel uygulamaları, tohum ıslahı pratikleri gibi uygulamalar gıda ve nihayetinde kültürel güvenliğimizin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedir.

* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, recepkocak06@outlook.com, Orcid: https://orcid.org/0000-0001-5122-9786.

Bu doğrultuda istilacı ve ithal edilen tohumlara karşı nesillerimizi güvence altına alabilmemiz için bilgi ve deneyim belleklerinin derlenmesi, kayıt altına alınması ve buna bağlı olarak Türk dünyasının ata tohum envanterinin çıkarılması gerekmektedir. Türk soylu toplumların bilgi ve deneyim belleğine bağlı geleneksel uygulamaları, tohum ıslahı pratikleri gıda güvenliğinin yanı sıra genetiğe bağlı kültürel güvenliğin de ayrılmaz bir parçasıdır. Nitekim genetiğiyle oynanmış ürünlerin insan sağlığı üzerindeki potansiyel etkileri sadece fizyolojik düzeyde değil, kültürel ve toplumsal boyutlarda da ciddi sonuçlar doğurabilmektedir. Bireylerin bağışıklık sistemi, üreme sağlığı ve genetik yapısı üzerinde oluşturabileceği olumsuz etkiler, nihayetinde kendi ırkına ve milletine yabancılaşan bir neslin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle ata tohumlarına ilişkin envanter çalışmasının yapılması, doğal tohumların korunması kültürel ve milli kimliğin muhafazası açısından hayati bir fonksiyona sahiptir.

Sonuç olarak Türkistan'ın yükselen jeopolitik değeri içerisinde müşterek ülkü birliğimizin ikonik değerini oluşturan 'Tanrı Dağları'nda kurulabilecek ata tohum deposunun milli birliğimizi pekiştirdiği gibi dış tehditlere de dilde, fikirde, işte birlik şiarının bir yansıması olarak güçlü bir birliktelik mesajı vermesi açısından oldukça önemli olduğu değerlendirilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ata Tohumu Envanteri, Gıda Güvenliği, Türkistan, Tanrı Dağları, Kıyamet Deposu.

TÜRK DÜNYASI SAVUNMA SANAYİSİ 2040 VİZYONU

Yücel KARAUZ*

1. GENEL

Türk devletleri teşkilatı 2009 yılında hükümetler arası organizasyon olarak Nahcivan anlaşması ile kurulmuştur. Mevcut uluslararası konjektürel duruma bağlı olarak 2020 yılına kadar gelmiş, Türkün son zaferi olan Karabağ Zaferi, Türkiye Azerbaycan Şuşa Beyannamesi imzalanmış, bunun yarattığı jeopolitik ve jeostratejik denklemler sonucu 2021 İstanbul zirvesi ile Türk devletleri teşkilatına dönüşmüştür. Örgüt üyesi ülkeler savunma güvenlik ve savunma sanayisi faaliyetlerini kurumsal bir yapı yerine ikili ilişkiler ile yürütmeye çalışmaktadırlar.

Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesini de içeren zirvenin 121 maddelik sonuç bildirisi tarihi açıdan büyük öneme sahiptir. Bu kapsamda; devletler "Ortak çıkarlara ilişkin güvenlik meselelerinde yakın eşgüdüm ve iş birliği gerçekleştirmek üzere Üye Devletlerin ilgili makamları arasında Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde düzenli olarak yapılan güvenlik istişarelerinin sürdürülmesi yönünde talimat verdiklerini" beyan etmişlerdir. Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesinde ise siyasi ve güvenlik iş birliği başlığı altında güvenlik iş birliği vurgulanmıştır. Türk devletleri teşkilatı ana faaliyetleri kapsamında 26 ana iş birliği belirlenmiş olup savunma güvenlik ve savunma sanayisi iş birliği alanı mevcut değildir. Türk devletleri teşkilatı bir Avrupa Birliği yapısında bir birliktelik değildir ve de olmamalıdır.

Türkiye, büyük bir savunma sanayi altyapısına sahiptir. Özellikle insansız hava araçları (SİHA/İHA), elektronik harp sistemleri, akıllı mühimmat ve zırhlı araçlar konusunda öncü durumdadır. Türk savunma sanayii, son yıllarda yerlilik oranını önemli ölçüde artırmıştır. 2000'li yılların başında %20 seviyelerinde olan bu oran, 2018'de %68'e ulaşmıştır. 2024 yılı itibarıyla ise yerlilik oranı %80'i aşmıştır. Savunma Sanayii Başkanlığı, 2025 yılı için yerlilik oranını %82'ye çıkarmayı hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda, sektörün ihracatının 7,3 milyar dolara ulaşması ve çalışan sayısının 110 bine çıkarılması planlanmaktadır.

2. MİLLİ GÜÇ UNSURLARI / SAVUNMA SANAYİİ GÜCÜ

Dünyada ülkelerin ve ülkelerin siyasi askeri birlikteliklerini oluşturduğu toplam değer o ülkelerin Milli güç unsurları ile doğru orantılıdır. Dünya harp tarihi incelendiği zaman ülkeler Milli güç unsurları açısından güçlü oldukları zaman Milli güç unsurlarını dengeli bir şekilde geliştirdikleri zaman yükselen bir güç oluyorlar. Bu durum hem ülkesini hem de bulunduğu topluluğu öncelikle dış tehditlerden koruduğu gibi hem de bölgesinde ve dünyada etkin bir güç olmasını sağlamaktadır. Bugün Türk dünyasını oluşturan 300 milyon devletler ve devlet dışı topluluklar incelendiği zaman, yukarıda belirtilen esas çerçevesinde tahlil yapıldığında Türkiye dışında Milli güç unsurları, askeri güç ve bunların kullanımları açısından yeteri kadar istenen seviyeye gelemediği görülmektedir. Azerbaycan devletine baktığımız zaman birinci Karabağ Savaşı'nda büyük emperyal devletlerin karşısında yenilerek

* Dr., Emekli Tuğgeneral, Bakü Devlet Üniversitesi

topraklarının % 20'sini işgal edilmesine etki yapamamışken, özellikle umum milli lider Haydar Aliyev döneminde Milli güç unsurları özellikle de ekonomik ve askeri güç kademeli olarak arttırılmış, hali hazırda ise sayın cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından uğurlu bir şekilde bu siyaset devam ettirmiş, 2020 yılında 28 yıllık AGİT Minsk grubunun her türlü oyalamasına son vererek 44 günlük Vatan Muharebesi ile topraklarını işgalden kurtarmış ve Kafkasların bölgesel gücü haline gelmiştir Karabağ Savaşı'ndan sonra Türkiye ve Azerbaycan arasında Şuşa Stratejik İş Birliği belgesi imzalanmış ve ilişkileri tarihinin en üste noktasına taşınmıştır. Azerbaycan tarafından Türk tarihinin son zaferi olan zaferi olan Karabağ zaferinin elde edilmesi Türk dili konuşan ülkeler konseyi Devletlerini cesaretlendirmiş birlik ve beraberlik stratejik emekli ilişkilerini daha ileri seviyeye getirecek şekilde 2021 yılında İstanbul zirvesi ile bu Yapı Türk devletleri teşkilatına dönüşmüştür. Dünyadaki NATO Avrupa Birliği ve benzeri Toplulukların Güvenlik mimarisine ve güvenlik teşkilatına baktığımız zaman bugün dünyada NATO dışında kendi güvenlik mimarisini oluşturan bir topluluk hala mevcut değildir. Avrupa Birliği 60 yıllık yolculuğunda birçok kez güvenlik mimarisi ve savunma sanayi konusunda yapılanmalara gitmesine rağmen çok da başarılı olamamış, Rusya Ukrayna Muharebesi ile beraber bölgede artan risk tehditlere karşı tekrar Amerika Birleşik Devletleri'nin ve NATO'nun kalkanına ihtiyaç duymuştur. Savunma sanayi alanında dünyada yılda iki trilyon dolar harcama yapılmaktadır. Bu iki trilyon doların yaklaşık 1 trilyon doları Amerika Birleşik Devletleri tarafından, 250 milyar doları Çin tarafından, yaklaşık 80'er milyar dolar civarında İngiltere Rusya gibi ülkeler harcama yapmaktadır. Bugün savunma sanayinde Amerika Birleşik Devletleri Çin ve Rusya dışında ülkeler genellikle dışa bağımlı haldedir. Geliştirmiş oldukları bazı projeler dışında ortak gelişim konusunda çok da başarılı değildir.

1945 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler birliğinin kurulması sonucu Dünya bilindiği üzere iki kutba bölünmüş bir yanda NATO bir yanda da 15 devletten oluşan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Varşova Paktı oluşturmuştur. NATO'yu oluşturan devletler ağırlıklı olarak güvenliklerine ve savunma sanayini Amerika Birleşik Devletleri ne bağlı olacak şekilde yürütmüşlerdir. Bu onlar için bir kolaycılık olmakla beraber Amerika Birleşik Devletleri açısından hem tekel oluşturma hem de pazar oluşturma açısından kazançlı bir hale gelmiştir. Avrupa NATO ve Amerika Birleşik Devletleri yükünde zamanla kurtulmak istemiş fakat kendi Güvenlik ve Savunma Sanayi mimarisini oluşturamamıştır Sovyetler birliğine gelince bünyesindeki 15 ülkeye savunma sanayi faaliyetlerine ağırlıklı olarak Rusya ve Ukrayna üzerine kurmuş, diğer 13 ülkeye savunma sanayi alanında ufak üretimler ve gelişimler dışında yatırım yapılmamıştır. Sovyetler Birliği daha önce özellikle Ukrayna'daki savunma sanayi ve nükleer sistemlerin imha edilmesi veya Rusya'ya teslimiyle ilgili çok yoğun tedbirler ve mücadele vermiştir.

Bugün dünyada G20 ülkeleri arasında tek Müslüman ve Türk devlet Türkiye'dir. Türkiye 1974 Kıbrıs Harekatı'ndan sonra kendisine uygulanan ambargo sonucu gerçek manada bağımsız olmanın savunma sanayinde ve güvenlik mimarisinde dışa bağımlı olmaktan kurtulmak gerektiğini görmüş, özellikle son 20 yılında savunma sanayini çok ileri bir seviye taşımıştır. Bu gelişmeler sonucu Türkiye NATO'nun üçüncü, dünyanın 8 güçlü ordusu haline dönüşmüştür. Gelinen bu aşamada savunma sanayini milli ve yerli olmasının çok büyük önemi vardır. Türkiye bugün savunma sanayinin her alanında yerlilik ve millik oranına ortalama olarak %80 seviyesine yükseltmiştir. Bu oran bazı kalemlerde %95'in üstünde gerçekleşmektedir. Dünyada İHA ve siyaha konusunda ilk 3 ülke durumuna gelmiş, kendi tankını topunu, kendi uçağını tasarlayıp yapar hale gelmiştir. Türkiye'yi yurt dışına bağlı kılan bazı kalemlerde motor ile ilgili hususlardır. Motor ile ilgili üç beş yılda gerçekleştirilecek yerli çözümlerle beraber Türkiye hiçbir ülkeye bağlı ve bağımlı kalmadan her türlü askeri kara hava ve deniz aracını yapacak hale gelecektir.

Dünyada Risk ve tehditler artmaktadır. Ege Denizi'nden Altaylar dağlarına kadar geniş bir coğrafya yayılmış Türk devletleri, her alanda olduğu gibi savunma sanayi alanında da kendine yeterli hale gelmeli, ortak projeler geliştirmeli, bu geliştirilen projeler öncelikle kendi ülkelerimizde kullanılmalı üretilmeli ve dünyanın diğer devletlerine satış yapılmalıdır. Bu manada Amerika'ya her seferinde yeniden keşfetmek yerine dünyadaki mevcut uygulamalar en iyi şekilde incelenmeli tehditler bağlamında öncelikle strateji ve konsept belirlenmeli, daimî teşkilat oluşturmalı, Türk dünyası 2040 vizyonuna uygun Türk dünyası savunma sanayi 2040 vizyonu oluşturulmalı ve hiç vakit kaybetmeden bu yönde çalışmalar yapılmalıdır.

Yukarıda belirttiğim örnekler çerçevesinde Türk devletleri teşkilatının 2040 savunma sanayi konseptini oluşturmak üzere öncelikle üye ülkelerin üye ülkeleri temsilcilerinin katılımıyla savunma sanayi 2040 konsepte yazılmalı, konsepte öncelikler, iş birliği hususları, gelecek perspektifteki gelişimi ülkeler bazında dağılımı oluşturulmasıdır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin Savunma Sanayi Başkanlığı örneğinden hareketle Türk devletleri teşkilatı Savunma Sanayi Başkanlığı ve iş birliği koordinasyon Kurulu oluşturulmalıdır. Önümüzdeki 25 ve 50 yıllık perspektifteki tehdit ve öncelikleri göz önünde bulundurarak başka bir ülkeye bağımlı hale kalmadan kendi kendine yeterli, ARGE'ye dayalı ortak projelerin olduğu gelişim yol haritası ortaya konulmalıdır. Dünyada hiçbir ülke geliştirmiş olduğu savunma sanayi faaliyetlerini üretiminde tek bir ülkede yapmamaktadır. Örneğin bir F35 projesi yaklaşık 30 ülkede üretilerek parçalar Amerika Birleşik Devletleri'nde birleştirilerek oluşturulmaktadır. Dolayısıyla oluşturulacak ve belirlenecek öncelikle iş birliği alanları ve geliştirilecek silah sistemleri ülkelerin mevcut sanayiyi geliştirme potansiyelleri de göz önünde bulundurularak belirlenmeli örnek bir proje üzerinde ilk uygulama yapılmalı ve Türk devletlerinde Teşkilatı üye ülkelerin ortak bir standardının belirlenmesi koordinasyonun sağlanması gerçekleştirilmelidir.

Savunma sanayinde en önemli hususlardan birisi yetişmiş insan gücüdür. Türkiye'de savunma sanayinde çalışan insan sayısı son 20 yılda yaklaşık 7000'lerde 120.000 rakamlarına ulaşmıştır. Yetişmiş insan gücünün hem gelişmiş Türk üniversitelerinden kaynağını karşılamakta hem de Özdemir Sabancı Teknik Okulu, Aselsan Teknik Anadolu Lisesi gibi bu maksatta oluşturulan okullar tarafından İnsan kaynağı temin eder hale gelmiştir. Türkiye'de savunma sanayinin bir cazibe alanı haline gelmesinden dolayı gençlerimiz okurken stajlarını okul bittikten sonra çalışma alanı olarak savunma sanayi şirketlerine daha çok tercih eder hale gelmiştir. Aynı zamanda Türkiye'nin bu alandaki yetişmiş insan gücünün kendilerine bir tehdit olacağını değerlendiren yabancı istihbarat örgütlerinin güdümündeki şirketler, Türk savunma sanayinin insan gücü kaynağını baltalamak maksadıyla bu personele karşı çok yüksek ücret politikalarıyla beyin göçünü ülke dışına kaymasını sağlamaya çalışmaktadır. Bu noktadan baktığımız zaman Türk devletleri teşkilatında devletler insan gücü kaynağının geliştirilmesi hususuna ayrı bir dönem vermelidir.

Savunma sanayiinin olmazsa olmazı ARGE faaliyetleri Savunma Sanayi harcamalarınızı yeni ürünler üzerine Yoğunlaşırken diğer bir yönden gelecek Muharebesi alanın ihtiyaçlarına uygun silah ve mühimmat sistemlerinin araştırma geliştirme faaliyetlerine önem vermek ve kaynak ayırmak gerekmektedir. Bu maksatla üye ülkelerin mutlak surette karşılıklı tecrübelerinden de istifa edecek şekilde ARGE merkezleri oluşturmaları, oluşturulacak ortak fon vasıtasıyla bu ARGE faaliyetlerini yürütmeleri hayati öneme haizdir.

2040 Savunma Sanayi vizyon belgesi bağlamında yürütülecek faaliyetler için bir maddi fon oluşturulması önemlidir. Bu yeni teşkilat kapsamında üye ülkelere devletlerin belirlenecek katkı payı çerçevesinde bu fona katkı sağlaması, oluşturulan oluşturulmak istenen bu yapıyı yaşatmak için yaşatmak için uygun bir ortam sağlayacaktır.

Savunma sanayii yapısını Ülkelerimizin coğrafi pozisyonları ve teknolojik gelişmeleri göz önünde bulundurularak hangi ülkede ağırlıklı olarak hangi savunma sanayi koluna yönelik faaliyetlerde yoğunlaşıp yoğunlaşılmasına gerektiğini ortaya koymak gerekir. Örnek verecek olursak Türkiye'de Uçak SİHA / İHA sistemlerine, Azerbaycan'da zırhlı araç sistemlerine, Özbekistan'da Tank ve top sistemlerine, Kazakistan'da uzaya yönelik faaliyetlerinin oluşturulması ve geliştirilmesi yapılmalıdır. Bu belirlenirken çok iyi bir fizibilite çalışması yapılıp ona göre belirlenmesi hayati öneme aittir.

Bir başlangıç olmak üzere Türkiye'nin geliştirmek olduğu geliştirmekte olduğu 5 nesil savaş uçağı projesi Kaan projesi Türk devletleri teşkilatını örnek bir projesi olabilir. Bu projeye diğer devletlerin ortak olması, bu uçağın üretimi için gerekli olan binlerce malzeme listesini yukarıda belirtilen çalışmalar kapsamında üretiminin diğer ülkelerde yapılacak şekilde paylaştırılması, sonra da bunların Türkiye'de birleştirilmesi gerçekleştirilmelidir.

3. TÜRK DÜNYASI SAVUNMA SANAYİİ KONSEPTİ

Türk dünyası savunma sanayi konsepti, Türkiye ve diğer Türk devletlerinin (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gibi) ortak savunma sanayi projeleri geliştirmesini, teknoloji transferini, askeri iş birliklerini ve ortak üretim süreçlerini kapsayan stratejik bir yaklaşımdır. Bu konsept, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) gibi platformlar üzerinden giderek daha fazla gündeme gelmekte ve bölgesel savunma kapasitesini artırmayı hedeflemektedir.

Bu Konseptin Temel Unsurları:

a. Ortak Savunma Ürünleri Geliştirme; Türk savunma sanayi şirketleri (ASELSAN, ROKETSAN, TUSAŞ, Baykar, Otokar vb.) ile Türk devletlerindeki savunma sanayi kuruluşlarının ortak projeler üretmesi. Örneğin, Azerbaycan ile ortak insansız hava araçları (İHA) ve zırhlı araç projeleri geliştirilmesi.

b. Teknoloji ve Bilgi Paylaşımı; Savunma sistemleri, radar teknolojileri, mühimmat, elektronik harp sistemleri gibi alanlarda bilgi ve teknoloji transferinin sağlanması, Üniversiteler ve savunma sanayi araştırma merkezleri arasında iş birliği yapılması.

c. Ortak Üretim ve Tedarik Zinciri;Türk dünyasındaki ülkelerin farklı savunma sanayi alanlarında uzmanlaşarak birbirlerini tamamlaması, Örneğin, Türkiye'nin İHA teknolojisi, Kazakistan'ın zırhlı araç üretimi, Azerbaycan'ın mühimmat sanayisi gibi alanlarda iş birliği yapılması.

ç. Savunma Sanayi Fuarları ve Ortak Pazar; Türk devletlerinin ortak savunma sanayi fuarları düzenleyerek kendi ürettikleri silah ve sistemleri tanıtması, Savunma ürünlerinin ihracatında Türk devletleri arasında öncelikli iş birliği yapılması.

d. Ortak Askeri Tatbikatlar ve Stratejik İş birliği; Türk devletlerinin ordularının ortak tatbikatlar düzenlemesi ve NATO standardında entegrasyon sağlanması, Siber güvenlik, elektronik harp ve insansız sistemler alanında ortak eğitim ve geliştirme projeleri yürütülmesi.

e. Savunma ve Güvenlik Politikalarında Entegrasyon; Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çerçevesinde bir Savunma İş birliği Konseyi kurulması, Ortak bir savunma sanayi fonu oluşturularak kritik projelere finansman sağlanması.

Bu konsept, Türk dünyasının jeopolitik gücünü artırabilir, dışa bağımlılığı azaltabilir ve bölgesel güvenliği daha güçlü bir hale getirebilir. Son yıllarda Azerbaycan ile Türkiye'nin ortak projeleri ve Kazakistan ve Özbekistan ile yapılan savunma işbirlikleri bu konseptin gelecekte daha da güçleneceğine işaret ediyor.

4. TÜRKİYE'NİN DÜNYA SAVUNMA SANAYİ'NDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Türkiye, son 20 yılda savunma sanayisinde büyük bir atılım yaparak küresel ölçekte önemli bir oyuncu haline gelmiştir. Yerli ve milli savunma sanayi yatırımları sayesinde dışa bağımlılığını büyük ölçüde azaltmış ve birçok alanda ihracat yapan bir ülke konumuna gelmiştir.

a. Savunma Sanayi Üretim Gücü ve Yerli Ürünler

• Türkiye, kara, hava, deniz ve elektronik harp sistemleri başta olmak üzere birçok alanda yerli üretim yapan bir ülkedir.

• İnsansız Hava Araçları (İHA/SİHA) alanında Baykar (Bayraktar TB2, Akıncı), TUSAŞ (ANKA, Aksungur) gibi şirketlerle dünya çapında kendini kanıtlamıştır.

• Zırhlı araçlar ve kara sistemleri konusunda Otokar, BMC, FNSS gibi şirketler, modern tank, zırhlı personel taşıyıcılar ve hafif taktik araçlar üretmektedir.

• Deniz sistemleri alanında MİLGEM projesi ile savaş gemileri, insansız deniz araçları (İDA) ve denizaltılar üretilmektedir.

• Füze ve hava savunma sistemleri konusunda ROKETSAN ve ASELSAN tarafından geliştirilen Hisar, Siper, Cirit ve Atmaca gibi sistemler, Türkiye'yi küresel pazarda güçlü bir aktör yapmıştır.

b. Küresel Savunma Sanayi Sıralamasında Yükselişi

• Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) verilerine göre Türkiye, dünyanın en büyük savunma ihracatçıları arasına girmiştir.

• 2023 yılında Türkiye'nin savunma ve havacılık ihracatı 5,5 milyar doları aşmıştır ve hedef 2030'da 10 milyar dolar seviyesidir.

• Dünyanın en büyük 100 savunma sanayi şirketi listesinde Türkiye'den ASELSAN, TUSAŞ, ROKETSAN, Baykar, STM gibi şirketler yer almaktadır.

c. Küresel Pazar ve Savunma İhracatı

• Bayraktar TB2, Akıncı ve ANKA gibi İHA'lar, Ukrayna, Katar, Azerbaycan, Polonya, Endonezya, Suudi Arabistan, Libya, Tunus ve birçok Afrika ülkesi tarafından satın alınmıştır.

• Zırhlı araçlar özellikle Körfez ülkeleri, Afrika ve Asya pazarında büyük talep görmektedir.

• Atmaca gemisavar füzesi, Hisar hava savunma sistemleri ve akıllı mühimmatlar gibi ürünler, NATO üyesi ülkeler de dahil olmak üzere geniş bir müşteri yelpazesine sahiptir.

ç. Türkiye'nin Öne Çıkan Savunma Projeleri

• Milli Muharip Uçak KAAN: Türkiye'nin kendi geliştirdiği 5. nesil savaş uçağıdır.

• Altay Ana Muharebe Tankı: Türkiye'nin yerli ana muharebe tankıdır.

• MİLGEM ve TCG Anadolu: Yerli savaş gemileri ve amfibi hücum gemileri projeleri.

• SİPER Hava Savunma Sistemi: Türkiye'nin uzun menzilli hava savunma sistemi.

• İHA ve SİHA Teknolojileri: Bayraktar TB3, KIZILELMA ve Akıncı gibi platformlarla insansız savaş sistemleri geliştirilmesi.

d. Türkiye'nin Gelecek Vizyonu

• Türkiye, 2030'e kadar savunma sanayinde tam bağımsızlık hedeflemektedir.

• 2030 yılına kadar dünyanın en büyük 10 savunma sanayi ülkesi arasına girmeyi planlamaktadır.

• Yeni nesil hipersonik füzeler, yapay zekâ destekli savaş sistemleri, otonom insansız platformlar gibi alanlarda çalışmalar devam etmektedir.

Türkiye savunma sanayisinde kendi kendine yetebilen, büyük ihracatlar yapan ve küresel rekabette öne çıkan bir ülke konumuna gelmiştir. NATO içinde bağımsız üretim yapan sayılı ülkelerden biri olup, özellikle insansız hava araçları ve füze teknolojileri ile küresel çapta dikkat çekmektedir.

5. SONUÇ VE TEKLİFLER

a. Sonuç

Dünyada savaş ve çatışma riski her geçen gün artmakta ve adım adım 3'ncü dünya savaşına gidilmektedir. Türk devletleri Teşkilatı devletleri 3'ncü dünya muharebesine ve çağın güvenlik risklerine karşı hazır olmalıdır. Bu kapsamda 2040 yılı vizyonu çerçevesinden savunma güvenlik ve savunma sanayisi başlığı altında ve 26 iş birliği alanına ilave olarak 27'nci iş birliği alanı olarak eklenmeli, kalıcı bir yapı vakit geçirilmeden oluşturulmalıdır. Ayrıca başlangıçta devletler arsı ikili ilişkiler bu bağlamda artırılmalı, kurumsal yapı içerisinde savunma güvenlik ve savunma sanayi 2040 vizyon belgesi yapılarak yol haritası çıkarılmalıdır. Bu uygulanırken Türkiye rol model ülke, ikili ilişkiler kapsamında ise Şuşa Beyannamesi ile tarihin en üst seviyesine çıkan Türkiye Azerbaycan ilişki modeli örnek alınmalıdır.

b. Teklifler

(1) Türk dünyası savunma sanayi konsepti oluşturulmalıdır.

(2) Türk dünyası Savunma Sanayi Başkanlığı teşkilatı merkez Türkiye'de olacak şekilde oluşturulmalıdır.

(3) Türk dünyası Savunma Sanayi Fonu kurulmalıdır.

(4) Türk dünyası Savunma Sanayii ARGE merkezi kurulmalıdır.

(5) Türk dünyası Savunma Sanayisi Fuarları düzenlenmelidir.

(6) Türk dünyası Teknofest etkinlikleri gerçekleştirilmelidir.

(7) Türk dünyası insan kaynağını oluşturacak Savunma Sanayi okulları açılmalıdır. Öğrenci değişimleri sağlanmalıdır.

Sonuç olarak; Üye ülkeleri arasında 2040 vizyonuna uygun savunma sanayi ekosistemini güçlendirmek için ortak bir ağ oluşturulması hedeflenmeli ve aralıksız ve geç kalınmadan yukarıdaki adımlar atılmalıdır. Eğer geç kalırsak tarih bizi affetmeyecektir.

TÜRK MAVİ VATANI, "KARAYA KİLİTLİ" TÜRK DEVLETLERİNİ, "AKILCI EGEMENLİK" FORMÜLÜ İLE AKDENİZ'E ÇIKARABİLİR Mİ?

Halil ÖZSARAÇ*

GİRİŞ

Batı'nın sömürü yöntemi, ticaret yolları kontrolü üzerinden Doğu'nun üretim gücünü ve pazarlara erişimini baskı altında tutmaya dayanır. Böylesi güçlü bir baskıya direnmeyip yavaş kalkınma hızına rıza göstermek yerine; Doğu'nun üretim potansiyelini eksiksiz kullanmasıyla ortaya çıkacak gücün, en azından okyanus aşmayan pazarlara erişimini serbest kılmak, Doğu'nun birleşmesine ve Asya'nın yarı-kapalı denizlerinin kontrolünü geri kazanmasına bağlıdır. (Özsaraç, Trump, Donanmasını Akdeniz ve Arktik Savaşlarına Hazırlıyor, 2025) (Özsaraç, ABD'nin İki Ada Stratejisi: Kıbrıs ve Grönland, 2025) Orta Asya'da "kıtaya kilitli" durumdaki Türk Devletleri, Rusya üzerinden Karadeniz Havzası pazarlarına, Türk Mavi Vatanı üzerinden de Akdeniz Havzası pazarlarına ulaşabilmektedirler. (Dolapçı, 2023) Benzer şekilde, Akdeniz'deki stratejik konumuna rağmen, "kıyıya itilmiş ve siyasi/ekonomik kilitli" durumdaki Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) de, Orta Asya'daki Türk devletleri pazarına ulaşabilmek için Türk Mavi Vatanı üzerinden geçen ulaştırma yollarını kullanmak zorundadır.

AMAÇ

Türkiye ile Yunanistan arasında tartışma konusu olan "Egemenliği Antlaşmalarla Yunanistan'a Devredilmemiş Ada, Adacık ve Kayalıklar"ın (EGAYDAAK); jeopolitik/siyasi dezavantajları bulunan Orta Asya Türk devletleri ile KKTC'nin Karadeniz-Akdeniz rotalarını takip eden ticaret yollarındaki etkinliklerini artırmak için kullanım potansiyelini incelemek amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Türk devletlerinin dış ticaret değerleri, Lozan Barış Antlaşması'nın Adalar Denizi'ni ilgilendiren maddeleri ve Mavi Vatan ile ilgili bazı akademik/güncel çalışmalar incelenmiş ve nicel veriler esas alınmıştır.

BULGULAR

Türk Devletlerinin Akdeniz Havzası'nda Ticaret Yollarını Kullanma Performansları

Orta Asya Türk devletlerinin deniz ticaret yollarını kullanım etkinliklerini, Karadeniz ve Akdeniz Havzalarındaki dış ticaret performansları üzerinden anlamak amacıyla, 2024/2023 rakamlarına göre hazırlanan aşağıdaki Tablo'ya göre:

* E. Deniz Kurmay Albay, Ulusal Strateji Merkezi

a. Kazakistan ve Azerbaycan'ın dışsatımı, toplam dışsatımlarına göre %45-65 bandında, yüksek oranlı olarak Akdeniz üzerinden Avrupa'ya taşınmaktadır. Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'ın Akdeniz üzerinden Avrupa'ya dışsatımı ise %2-4 bandında, düşük seviyededir.

b. Tüm Orta Asya Türk devletlerinin;

(1) Akdeniz'i kullanarak Avrupa'dan yaptıkları dışalım, toplam dışalımlarına göre %10-20 bandında, yani makul seviyede,

(2) Akdeniz'in doğu ve güney kıyıları ve yakın hinterlandındaki devletler olan Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin, Ürdün, Mısır, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas ile yaptıkları dışsatım ve dışalım oranları, -Azerbaycan'ın İsrail'e yaptığı dışsatımı hariç tutarsak- toplam dışsatım ve dışalım oranlarına göre %0-1 arasında (özetle, "yok" düzeyinde) seyretmektedir.

TABLO: Orta Asya Türk Devletleri'nin Mavi Vatan Bağlantılı Dış Ticaret Oranları (trademap, 2025)

	Kazakistan (2024)	**Özbekistan** (2023)	**Türkmenistan** (2024)	**Azerbaycan** (2024)	**Kırgızistan** (2023)
Dışsatım % (Milyon USD)					
Toplam Dışsatım (Milyon USD)	%100 (81.618)	%100 (21.017)	%100 (15.372)	%100 (26.554)	%100 (3.309)
Avrupa'ya Dışsatımın Yüzdesi (Milyon USD)	%53,01 (43.268)	%11,37 (2.389)	%10,20 (1.568)	%84,20 (22.358)	%40,03 (1.325) (İsviçre hariç %7,14)
Karadeniz Havzası'na Dışsatımın Yüzdesi (Milyon USD)	%8,14 (6.644)	%7,53 (1.583)	%7,84 (1.205)	%21,98 (5.837)	%4,87 (161)
Karadeniz Havzası Hariç Avrupa'ya Dışsatımın Yüzdesi (Milyon USD)	**%44,87** (36.624)	%3,83 (806)	%2,36 (362)	**%62,22** (16.521)	%35,16 (1.164) (İsviçre hariç %2.27)
Doğu ve Güney Akdeniz Kıyı Devletlerine Dışsatımın Yüzdesi (Milyon USD)	**%0,7** (572)	**%0,22** (46)	**%0** (0,22)	**%3,87** (1.027)	**%0,12** (4)
Dışalım % (Milyon USD)					
Toplam Dışalım (Milyon USD)	%100 (59.787)	%100 (36.660)	%100 (3.400)	%100 (21.058)	%100 (12.350)

Avrupa'dan Dışalımın Yüzdesi (Milyon USD)	%24,51 (14.653)	%20,6 (7.549)	%46,72 (1.588)	%30,99 (6.526)	%13,75 (1.698)
Karadeniz Havzası'dan Dışalımın Yüzdesi (Milyon USD)	%3,82 (2.282)	%5,95 (2.180)	%34,14 (1.161)	%13,52 (2.847)	%4,43 (547)
Karadeniz Havzası Hariç Avrupa'dan Dışalımın Yüzdesi (Milyon USD)	**%20,69** (12.372)	**%14,64** (5.369)	**%12,58** (428)	**%17,47** (2.847)	**%9,32** (1.151)
Doğu ve Güney Akdeniz Kıyı Devletlerinden Dışalımın Yüzdesi (Milyon USD)	**%0,4** (343)	**%0,13** (47)	**%0** (0,8)	**%0,46** (97)	**%0** (9)

Akdeniz Havzası'ndaki jeopolitik konum ile donanma gücüne ve coğrafi yakınlığına rağmen Türkiye'nin de, Akdeniz'in doğu ve güney kıyıları ile yakın hinterlandındaki devletler ile 2024'te yaptığı;

a. Dışsatımın, toplama oranı %8,1,

b. Dışalımın, toplama oranı %2,7 gibi düşük oranlıdır. (trademap, 2025) Bu durum, Batı tarafından kıyılarına itilmeye çalışılan Türkiye'nin yakın deniz ticaret yollarını kontrol etmekte zorlandığını göstermektedir.

KKTC'nin deniz ticaret yollarını kullanımını, Orta Asya Türk devletleri ile dış ticaret performansı üzerinden anlamak için, 2023 dış ticaret verilerini incelediğimizde; (Kıbrıs Türk Ticaret Odası, 2024)

a. KKTC, dışsatımının %79,6'sını Türkiye'ye, kalanını ABD, Kuveyt, S.Arabistan, BAE, Irak, Ürdün, İran, İsviçre ve İngiltere'ye yapmaktadır. KKTC'nin Türkiye dışındaki Karadeniz Havzası ülkelerine, Orta Asya Türk Devletleri'ne, hatta Kuzey Afrika ülkelerine dışsatımı yok denecek kadar azdır.

b. KKTC, dışalımının %70'ini Türkiye'den; kalanını ise İsrail, İngiltere, Çin, Almanya, Rusya, Japonya, Ukrayna, Romanya ve ABD'den yapmaktadır. KKTC'nin Türkiye ve İsrail dışındaki Akdeniz Havzası ülkeleri ile Orta Asya Türk Devletleri'nden dışalımı, yok denecek kadar azdır.

Özetle; "gelişmekte olan ülke" statüsündeki Türk devletlerinin, gelişmiş ülkelerin -kendi yararına kullandıkları- "deniz ticaret yolları kontrolü" engelini aşamadıkları görülmektedir. Bu sert engeli aşmanın ön aşaması;

a. Orta Asya Türk Devletleri'nin "kıtaya kilit"lerini, Türkiye ve KKTC'nin yardımıyla kırmak için "akılcı egemenlik" formülü üzerinden bu devletleri, Akdeniz Havzası'na yerleştirmek,

b. KKTC'nin "kıyıya itilmişlik ve siyasi/ekonomik kilit"lerini, diğer Türk devletlerinin yardımıyla kırmak için "akıllı egemenliği" formülü üzerinden bu devleti, fiilen Adalar Denizi'ne yerleştirmektir.

Bu amacı sağlayabilecek kapı; EGAYDAAK'lardır.

EGEAYDAAK'ların Hukuki Durumları

1830-1913 döneminde, Türk toprakları aleyhine genişleyen Yunanistan, I. Dünya Savaşı sonrasında, Adalar Denizi'nin doğu ve kuzey kıyılarına da yayılmayı denemiş, ama başarısız olmuştur. Mudanya Ateşkesi'nden sonra barış görüşmeleri için Lozan'a heyet gönderen Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Anadolu'nun yakınındaki Saruhan ve Menteşe Adaları'nın Türkiye'ye bırakılmalarını istemiştir. Fakat, bu imkânsız istek, fazlaca üstelenememiştir bile. Çünkü, 1923'te Lozan'a "Mavi Vatan" için mücadele edecek bir donanması olmadan giden TBMM, barış sağlanamadığı takdirde, deniz harekâtı yapma olanağından tamamen yoksundu. (Özsaraç E. Ö., 2022) Yani, Adalar (Ege) Denizi'nde tek bir savaş gemisi bile bulunmayan TBMM'nin deniz çıkarlarımızı korumak adına Lozan'da, eli boştu. Bu durum, Lozan Türk Heyeti'ni, "Mavi Vatan"ın geleceği için inisiyatif sağlayacak bir formül geliştirmeye itmiştir. Bu formül, Adalar Denizi'nde asırlardır Türk egemenliği altında bulunan 1.800 civarındaki coğrafi formasyon (Yaycı, 2024) (Özgör, 2021) arasından göze çarpmayan 152 grup ada, adacık ve kayalığın egemenlik devrinin Lozan Barış Antlaşması'na yazımını unutturmak olmuştur. (Özsaraç H. , Denizdeki Türkler-100 Yıldır Çözümünü Bulamayan EGAYDAAK'ların Gelecek 100 Yılı, 2023) EGAYDAAK'ların resmen kendisine bırakılmadığını fark edemeyen Yunanistan, 1936'dan itibaren, Türkiye ile dost kalma politikasını terk ederek kademeli şekilde "denizlerde Asya'ya doğru yayılma" politikasını benimsemiş ve Türkiye'nin denizlerdeki jeopolitik rolünü, parça parça elinden alma gayretine girişmiştir. (Özsaraç H. , Denizdeki Türkler-100 Yıldır Çözümünü Bulamayan EGAYDAAK'ların Gelecek 100 Yılı, 2023)

EGAYDAAK'lar ile ilgili tarihsel gelişime geçmeden önce, 1923 Lozan Barış Antlaşması'nı kısaca özetlemek gerekirse: (Yaycı, 2024) (İnönü Vakfı)

a. 6. madde ile tarafların, anakara kıyılarından 3 mil uzaklıktaki ada ve adacıkların anakaranın deniz sınırları içinde olduklarını kabul etmişlerdir.

b. 12., 13., 14. ve 15. maddelerin konusu, Adalar Denizi'dir. Diğer maddelerde, Adalar Denizi'nden bahsedilmemektedir.

c. 12. maddede hangi Türk adalarının Yunanistan'a devredildiği yazılmış, Anadolu'dan 3 mil uzaklıktaki coğrafi formasyonların Türkiye'ye ait olduklarını teyit edilmiştir.

ç. 13. maddede, Yunanistan'ın egemenliğine devredilen adalar için zorunlu şartlar ve 14. Maddede de Türkiye'nin egemenliğinde kalan bazı adalar için zorunlu şartlar yazılmıştır.

d. 15. maddede, hangi adaların İtalya'ya devredildiği yazılıdır.

e. Adalar Denizi bahsi kapandıktan sonra yazılmış olan 16. maddede; *"Türkiye, egemenliği işbu antlaşmada tanınmış adalardan başka bütün öteki adalar üzerindeki her türlü haklarından ve sıfatlarından vazgeçmiş olduğunu bildirir; … bu adaların geleceği ilgililerce düzenlenmiştir ve düzenlenecektir."* yazılıdır. Esasen bu madde, Türkiye'nin Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ndeki Osmanlı adaları üzerinde hak iddia etmediğini anlatmaktadır.

Yunanistan, Lozan'ın genel bir maddesi olan 16. maddeye dayanarak Anadolu'nun 3 mili dışındaki tüm adaların "otomatik" olarak Yunanistan'a devredilmiş olduğuna inanmaktadır. Hâlbuki, Lozan'ın 16. maddesi, 11-15. maddeler arasında zaten özel olarak düzenlendiği için, Adalar Denizi'nde uygulama alanı bulamamaktadır. Kaldı ki, 16. madde "adaları" konu edindiğinden, "adacık ve kayalıklar" üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçildiği anlamına da gelmemektedir. (Yaycı, 2024) 16. maddenin Adalar Denizi'ni bağladığını kabul etsek bile, bu maddede Türkiye'nin haklarından Yunanistan yararına vazgeçtiği de yazılı değildir. Bu nedenle, 16. madde, Yunanistan'a herhangi bir egemenlik hakkı tanımamaktadır.

Lozan sonrasına gelirsek; Lozan Barış Antlaşması'nın 3 millik karasularını gerektirmesine rağmen, 1936'dan itibaren, Adalar Denizi'nde, tek taraflı olarak artırılmış karasuları ve hava sahası uygulamaları

ile "jeopolitik güç hırsızlığı"na soyunan Yunanistan, 1996'da beklemediği bir kriz ile karşılaşmış ve kendini iyi bir askerî hazırlık yapamadan Türkiye ile savaşın eşiğinde bulmuştur. 1996 Kardak Krizi sonrasında Yunanistan, Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayan Yunan Heyeti'nce geri dönüşü olmayan teknik bir hata yapıldığını ve "EGAYDAAK" olarak bilinen coğrafi formasyonları, hukuk dışı olarak sahiplendiğinin farkına varmıştır. Nitekim, Eski Yunan Dışişleri Bakanı *Pangalos*, *status quo ante*'ye dönülmüş olsa da, 1996 Kardak Krizi'nin, Türkiye'ye antlaşmalarda yer almayan adacık ve kayalıkların envanterini çıkarmaktan başka, Adalar Denizi'nde iki tarafa da ait olmayan aidiyeti henüz belirsiz "gri alanlar" tezine hukuksal ve siyasal taban oluşturma şansını verdiğini ifade etmiştir. (Pangalos, 2018) 29 yıl boyunca, Yunanistan'ın EGAYDAAK konusunu müzakere etmekten ve Uluslararası Adalet Divanı'na götürmekten kaçınması, bu coğrafi formasyonları, -Lozan'ın 16. maddesinin tek taraflı yorumuna dayanarak- Türkiye'ye iade etmeye direneceğini göstermektedir. (Özsaraç H. , Denizdeki Türkler-100 Yıldır Çözümünü Bulamayan EGAYDAAK'ların Gelecek 100 Yılı, 2023) Yunanistan'ın EGAYDAAK'ları sessiz işgal durumu, uluslararası hukuk ve Uluslararası Adalet Divanı emsal kararlar esas alındığında, bu formasyonlar üzerinde egemenliğin tesisine ilişkin belirleyici bir unsur oluşturmamaktadır. (Yaycı, 2024) (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2022) Nitekim, Türkiye'nin EGAYDAAK'ları Yunanistan'a bırakmak gibi bir düşüncesinin olmadığı, denizlerimizde silahlı bir genel kolluk kuvveti olan Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın *"Aidiyeti tartışmalı ada, adacık, kaya, deniz yapıları ve deniz alanlarında ulusal menfaatlere ve ülke politikasına uygun görevler icra etmek"* görevinden de anlaşılmalıdır. (Sahil Güvenlik Komutanlığı)

Özellikle belirtmekte fayda var: Türkiye, uluslararası alanda geçerliliği olan enstrümanlarla, yani antlaşmalarla açık bir biçimde Yunanistan'a bırakılmış olan adalar, adacıklar ya da benzer formasyonlar üzerinde hak iddia etmemektedir. (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2022) (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı) Türkiye'nin üzerinde durduğu konu, Yunanistan'a herhangi bir antlaşma ile devredilmemiş olan, -isimleri resmen açıklanmamakla birlikte- büyük çoğunluğu Adalar (Ege) Denizi'nde ve bir kısmı da Akdeniz'de bulunan 152 grup mini coğrafi formasyon ile bunların deniz yetki alanlarıdır. (Özsaraç H. , Denizdeki Türkler-100 Yıldır Çözümünü Bulamayan EGAYDAAK'ların Gelecek 100 Yılı, 2023) EGAYDAAK'ların en çok göze çarpanları: Koyun, Fornoz, Hurşit, Eşek, Nergizcik, Marathi, Bulamaç, Koçbaba, Ardıççık, Ardacık, Kalolimnoz, Keçi, Sakarcılar, Limoniye, Küçük Çuha, Gavdos Ada/Adacıkları ile Venedik ve Plati Kayalıklarıdır. (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2022)

Özetle; Lozan ile Yunanistan'a veya Lozan ile İtalya'ya bırakılıp 1947'de Yunanistan'a devredilmiş olan coğrafi formasyonların dışında kalanların tümü birden -antlaşma ile devredilmemiş olduklarından- Yunanistan'a ait değildir. Yunanistan'ın savunduğu Lozan'ın Adalar Denizi ile ilgisi bulunmayan 16. maddesi üzerinden *"Türkiye'ye de ait değildir."* tezini olumlu kabul edecek olsak bile; bu durum, "Türkiye'nin Yunanistan'a devretmediği bu coğrafi formasyonları, Yunanistan haricinde başka bir devlete (örneğin başka bir Türk devletine) veya devletlere (örneğin Türk Devleti Teşkilatı üyesi devletler ve KKTC) devretmesinin önünde engel oluşturmaz. Lozan'ın 16. maddesinde Türkiye'nin 3 milin dışındaki adaların haklarından kimin yararına vazgeçtiği belirsizdir ve Türkiye, yine Lozan'ın 16. maddesinde yazan "(Türkiye'nin haklarından vazgeçtiği) *adaların geleceği, ilgililerce düzenlenmiştir ya da düzenlenecektir.*" hükmüne dayanarak aradan geçen 102 yıla rağmen, coğrafi formasyonları kime devredeceğini belirleme hakkına, hâlâ sahiptir.

Sonuç:

"Gelişmekte olan ülke" statüsündeki Türk devletleri, gelişmiş ülkelerin -kendi yararına kullandıkları- "deniz ticaret yolları kontrolü" engelini aşamamaktadırlar. Bu engeli aşmak için;

a. "Kıtaya kilitli" durumdaki Orta Asya Türk Devletleri'nin Türkiye ve KKTC'nin yardımıyla ve "toprak egemenliği" formülü ile fiilen Akdeniz Havzası'na çıkmaya,

b. "Kıyıya itilmiş ve siyasi/ekonomik kilitli" durumdaki KKTC'nin de, Türkiye ve diğer Türk devletlerinin yardımıyla ve "toprak egemenliği" formülü üzerinden, fiilen Adalar Denizi'ne çıkmaya ihtiyacı vardır.

Türkiye'nin Yunanistan'a devretmediği ve asla devretmeyeceği EGAYDAAK'lar, Yunanistan tarafından "gri bölge"ye itilmeye, böylece *status quo ante*'de tutulmaya çalışılmaktadır. Türkiye, Yunanistan'ın tartışmalı hâle getirdiği Lozan'ın 16. maddesine dayanarak Yunanistan'ın da tezine uygun şekilde EGAYDAAK'ları dost devletlere, -örneğin diğer Türk devletlerine- devretme yetkisi saklıdır. (Özsaraç H. , Denizdeki Türkler-100 Yıldır Çözümünü Bulamayan EGAYDAAK'ların Gelecek 100 Yılı, 2023)

Anılan coğrafi formasyonlarla bağlantılı olarak, Türk devletlerinin, Akdeniz Havzası'ndaki zayıf ticaret ilişkilerini genişletebilmek için, Türk anakarasının uzağında, ama ticaret rotaları üzerinde/yakınında bulunan -örneğin;

a. Anafi Adası'nın doğusundaki Kardeş, Ardacık, Kerpeti, Palaki, Çelenk, Keçi, Mesini, Safran, Karavi, Kemiloni, Divina, Yumurta ve Astaki Adacıkları,

b. Sakız Adası'nın batısındaki Antipsara Adacığı ile Venedik Kayalıkları,

c. Yunan Batnoz ve İlipsi Adalarının kuzeyindeki Nergisçik Adacıkları ile Temaşalık Adacığı gibi bazı EGAYDAAK'ların egemenlikleri, Türkiye tarafından Özbekistan, Kırgızistan ve KKTC'ne 50-100 yıllığına devredilebilir.

Kazakistan ve Azerbaycan, Avrupa'ya yönelik yoğun dışsatım oranları; Türkmenistan ise, "tarafsız" statüsü nedeniyle EGAYDAAK devretmeye uygun görünmemektedir. Diğer taraftan, Özbekistan, Kırgızistan ve KKTC için, Adalar Denizi'nde egemen toprağa sahip olmak -güçlü Türk Donanması destekli olarak- ticaret yollarında kontrol avantajı sağlayacağından, kazancın -zaten az miktarda olan- "Avrupa dışsatımı"nda yaşanabilecek kısa dönemli olası kayıplara göre daha fazla olacaktır.

Konu, Türk Devletleri Teşkilatı'nın yönetim ve danışma organları tarafından ayrıntılı olarak tartışılmalıdır.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2022). *Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Ege'deki Hakları ve İddiaları, Türkiye's Rights and Claims in Eastern Mediterranean and Agean.* İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.

Dolapçı, E. (2023, Temmuz 05). *Barbaros ve Denizcilik devrimi.* aydinlik.com.tr: https://www.aydinlik.com.tr/haber/turk-denizcilerinin-kahramanligi-ve-batinin-nefreti-akdenizin-mazlum-dunyasina-engeller-401369 adresinden alındı

İnönü Vakfı. (tarih yok). *Lozan Barış Antlaşması Tam Metni.* https://www.ismetinonu.org.tr/: https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/ adresinden alındı

Kıbrıs Türk Ticaret Odası. (2024). *Rakamlarla Kuzey kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Yatırım Ortamı.* https://www.ktto.net/: https://www.ktto.net/wp-content/uploads/2024/05/Rakamlarla-Kuzey-Kibris-Turk-Cumhuriyeti-ve-Yatirim-Ortami-2024.pdf adresinden alındı

Özgör, F. (2021, 6 (2)). Ege Denizi'nde Egemenliği Belirsiz Coğrafi Oluşumlar Sorunu'nu Ortaya Çıkaran Kardak Krizi, Türkiye ve Yunanistan'daki Etkileri. *Troyacademy International Journal of Social Sciences*, s. 643-668.

Özsaraç, E. Ö. (2022). *Osmanlı'nın Kalbi, Tersane-i Amire/Tersane İstanbul.* İstanbul: Onsekiz Saniye Yapım Yayın Reklam ve Danışmanlık Halkla İlişkiler Tic.A.Ş. (Wizard Edutainment).

Özsaraç, H. (2023, Temmuz 15). *Denizdeki Türkler-100 Yıldır Çözümünü Bulamayan EGAYDAAK'ların Gelecek 100 Yılı.* https://www.aydinlik.com.tr/: https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/100-yildir-cozumunu-bulamayan-egaydaaklarin-gelecek-100-yili-403911 adresinden alındı

Özsaraç, H. (2025, Ocak 23). *ABD'nin İki Ada Stratejisi: Kıbrıs ve Grönland.* aydinlik.com.tr: https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/abdnin-iki-ada-stratejisi-kibris-ve-gronland-504804 adresinden alındı

Özsaraç, H. (2025, Mart). Trump, Donanmasını Akdeniz ve Arktik Savaşlarına Hazırlıyor. *Teori*, s. 42-49.

Pangalos, T. (2018, 3 27). *Τα Ίμια και η αλήθεια.* https://pangalos.gr/portal/: https://pangalos.gr/portal/2018/03/27/%CF%84%CE%B1-%CE%AF%CE%BC%CE%B9%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B1%CE%BB%CE%AE%CE%B8%CE%B5%CE%B9%CE%B1/ adresinden alındı

Sahil Güvenlik Komutanlığı. (tarih yok). *Görevler.* sg.gov.tr: https://www.sg.gov.tr/gorevler adresinden alındı

trademap. (2025, Mart 28). https://www.trademap.org/Index.aspx adresinden alındı

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (tarih yok). *Başlıca Ege Denizi Sorunları.* mfa.gov.tr: https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa adresinden alındı

Yaycı, C. (2024). *Mavi Vatan "Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı" Türkiye'nin Denizlerdeki Misak-ı Milli'si.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

6

TÜRK DÜNYASINDA GÜNCEL SORUNLAR

TÜRK DÜNYASI İLE RUSYA ARASINDA STRATEJİK ÇIKARLARIN KESİŞME NOKTASI OLARAK ZENGEZUR KORİDORU

Tahir AGAYEV*

Giriş - Problem Durumu:

Zengezur bölgesi 19. yüzyıla kadar Kafkas Albanyaları, Selçuklular, Eldegiz ve Kaçarlar gibi büyük devletlerin egemenliği altındaydı. 1828 yılında Rus İmparatorluğu Türkmençay Barış Antlaşması ile bu toprakları işgal etti. Zengezur kazası Gence vilayetine bağlandı. Azerbaycan Demokratik (Halk) Cumhuriyeti (1918-1920) döneminde Zengezur Azerbaycan toprağı olarak tanındı. 1920'lerde Zangezur kazasının batı kısmı hiçbir gerekçe gösterilmeden Ermenistan'a verildi.

Zengezur Koridoru, Azerbaycan'ın gelecekteki jeopolitik ve ekonomik manzarasını şekillendirme noktasında önemli bir özelliğe sahiptir. Azerbaycan topraklarından geçerek Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile kara bağlantısı oluşturan bu Koridor, Türk dünyasını fiziki olarak birbirine bağlayan stratejik bir geçit olarak büyük önem taşımaktadır.

Yöntem: Tümevarım, tümdengelim, sosyolojik analiz.

Amaç: Konunun teorik ve sosyolojik yönlerini gerçek toplumsal süreçler temelinde analiz etmek.

Ana kısım:

"Zengezur" kelimesi tamamen Türk kökenli bir toponimdir. "Zengi" – eski Türk boyunun adıdır ve bugün bu bölgede yerleşen birçok coğrafi adın – Zengiçay, Zengitepe, Zengişamlı, Zengene, Zengi çayı, Zengibasar, Zengiler, Zengan, Zencan, Zengilli vb. gibi köy, nehir, dağ adlarının kaynağıdır.

Mahmud Kaşgari, Fazlullah Reşideddin, Abbasqulu Ağa Bakıxanov ve diğer dünya çapında ünlü tarihçilerin eserlerinde bu Türk boyunun adına sıkça rastlanmaktadır. "Zengezur" kelimesinin ikinci leksik öğesi olan "zur" – eski Türk dillerinde dağlık, vadi, kayalık gibi anlamları ifade ederek, Zengilerin yaşadığı dağlık bölgenin topografyasını tanımlar.

En eski tarihi kaynakların yanı sıra, birçok dünya bilim insanı tarafından yapılan araştırmalar ve incelemeler, Zengezur'un IV–IX. yüzyıllarda Alban devletinin, daha sonra Sasani İmparatorluğu ve Arap Halifeliği'nin, IX–XI. yüzyıllarda Arap Halifeliği'ne karşı zafer kazanmış eski Azerbaycan devletlerinin – bu topraklarda yüzyıllarca farklı adlar altında hüküm süren Sâcîler, Sâlârîler ve Revâdîler, XII–XIII. yüzyılın başlarında Atabeyler, XIII–XIV. yüzyıllarda Hülagûlar, XIV. yüzyılda Celayiriler, daha sonra Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin, XVI. yüzyılın başında güçlü Safevi Devleti'nin, XVIII, XIX. yüzyılların 20'li yıllarında ise Karabağ Hanlığı'nın bir parçası olduğunu doğrulamaktadır. Haritada görüldüğü gibi, 1918-1929 yılları arasında Zengezur, Azerbaycan'ın toprakları içerisindeydi.

* Doç. Dr., Bakü Devlet Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Psikoloji Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Bakü - Azerbaycan Cumhuriyeti, t.agaev@mail.ru

Zengezur'un tarihini inceleyen diğer araştırmalarda, 1905-1907 ve 1918-1920 yıllarında silahlı ermeni çetelerinin saldırısına uğramış Zengezur'un 115 Müslüman köyünün talan edildiği, yakılarak yer yüzünden silindiği, 4472 kadın ve çocuğun ermeni silahlıları tarafından özel bir vahşetle öldürüldüğü tarihî belgeler ve vakalarla kanıtlanmaktadır ("Zəngəzurun itirilməsindən 90 il ötür", 2011).

1920 yılının 10 Ağustos'unda Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Kafkasya Bürosu'nun kararıyla Zengezur, Azerbaycan ile Ermenistan arasında "tartışmalı bölge" ilan edilse de, bu kararın kabulünde tek bir Azerbaycanlı bile yer almamıştır... Böylece, Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi tarafından 1920 yılı 30 Kasım'da yapılan toplantıda alınan karar ile Zengezur, Sovyet Ermenistanı'na verilmiştir (Скибицкий, 1991:4).

Bu kararın sonucunda Azerbaycan'ın Nahçıvan bölgesi ülke sınırlarından ayrılmış, böylece Azerbaycan'ın Türkiye ile ve tüm Türk dünyası ile kara bağlantıları kesilmiştir.

Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesinin Siyasi ve Organizasyon Bürolarının 1921 yılı 12 Ocak tarihli "Zengezur'un Müslüman kısmının idari olarak düzenlenmesi" başlıklı kararı ile Zengezur bölgesi ikiye – batı ve doğu olmak üzere – ayrılmıştır. 7824 km² yüzölçümüne sahip Zengezur'un 4505 km²'lik alanı (Kafan, Gorus, Karakilise, Mehri vb.) Azerbaycan'dan koparılıp Ermenistan'a verilmiştir (Скибицкий, 1991; Гейдаров, 1986:4). 1933 yılında ise resmi Moskova'nın kararı ile Zengezur'un ilçelere bölünmesi sonucu Zengezur adı haritadan silinmiştir (https://azertag.az/xeber/Zengezurun_Ermenistana_verilmesi_moteber_ menbeler_ne_deyir-1755703).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı ve Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanının, İkinci Karabağ Savaşını sonlandıran ateşkes bildirgesinin 9.maddesinde, bölgedeki tüm ekonomik ve ulaşım bağlantılarının yeniden kurulması ve Ermenistan'ın Azerbaycan'ın batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında ulaşım bağlantısının sağlanmasına garanti verilmesi öngörülmüştür. Bildirgede yer alan şartlara göre, Zengezur Koridoru, uzunluğu 5 km olan Laçın Koridorunun aksine, engelsiz olmalı ve barış gücü misyonunun zaman kısıtlaması olmamalıdır. Ne yazık ki, bu Koridorun açılmasına dair duyurulmasının üzerinden dört yıl geçmesine rağmen, Ermenistan üzerindeki yükümlülüklerini yerine getirmemektedir.

Ermenistan'ın siyasi yönetimi, Azerbaycan'a, demir yolu ile taşınan yüklerin kontrolsüz şekilde Nahçıvan'a geçişi konusunda basitleştirilmiş geçiş önerileri sunduklarını belirtmektedir. Onlar, Azerbaycan'a, Ermenistan topraklarından Mehri'den Nahçıvan'a 44 km'lik demir yolunu açarak, Nahçıvan'dan İran'a, oradan Hindistan'a kadar lojistik bir iletişim sistemi kurmayı istemektedirler. Ermenilerin bu talebi, Azerbaycan için kabul edilemezdir. Çünkü Azerbaycan, "Azerbaycan'dan Azerbaycan'a" ilkesiyle net bir talep ortaya koymaktadır. Ermenistan, Azerbaycan toprağı olan Nahçıvan'dan geçerek, bir sonraki geçişi kendi toprakları yerine İran için istemektedir. Bu nedenle, "Azerbaycan'dan Azerbaycan'a" ilkesi, "Ermenistan'dan Ermenistan'a" geçiş ilkesi olarak kabul edilmemektedir. Ermenistan yönetimi, bu Projenin bölgenin ekonomik gelişimine katkı sağlayacağını ve Ermenistan için yeni ticaret fırsatları yaratacağını bilmektedir. Ancak, hem yukarıda belirtilen nedenlerle, hem de muhalefetin iç siyasi baskıları nedeniyle Zengezur Koridorunun gerçekleştirilmesi hâlâ tartışma konusu olmaktadır.

Ermenistan muhalefeti, Zengezur koridoruna temel olarak şu nedenlerden karşı çıkmaktadır:

Bazı ermeni muhalefet üyeleri, Zengezur Koridorunun açılmasının Ermenistan'ın egemenliğine tehdit oluşturabileceğini düşünmektedir. Bazı ermeni muhalefet üyeleri, Azerbaycan'ın Nahçıvan'a engelsiz geçiş hakkı elde etmesinin, Ermenistan'ın kendi toprakları üzerindeki denetiminin zayıflaması olarak değerlendirmektedirler. Diğer taraftan, muhalefet, Rusya ve Türkiye'nin bu koridor aracılığıyla bölgedeki etkilerini artıracağından endişelidir. Onlar, bu Projenin Ermenistan'ı daha çok Azerbaycan ve Türkiye ile ekonomik ve ulaşım açısından bağlayacağını, Rusya'nın denetimini güçlendireceğini düşünmektedirler. 44 günlük savaşın ardından Ermenistan'da toplumun bir kısmı, taviz veren veya Azerbaycan lehine olan projeleri, yenilginin devamı olarak değerlendirmektedir.

Diğer bir grup siyasetçi, Ermenistan'ın Zengezur Koridoru yerine İran ve Gürcistan üzerinden alternatif ulaşım güzergâhları geliştirmesinin daha uygun olacağını düşünmektedir. Onlar, Azerbaycan'ın transit hakkı elde etmesinin ekonomik ve stratejik avantajlar sağlayacağını bilmektedirler.

Zengezur Koridorunun açılması, Azerbaycan'ın temel taleplerinden biridir ve bu, barış anlaşmasının bir parçası olarak görülmektedir. Ancak muhalefet, Ermenistan'ın mevcut hükümetinin bu anlaşmayı imzalayarak ülkenin çıkarlarını feda ettiğini iddia etmektedir.

Bulgular:

Günümüzde jeostratejik öneme sahip olan Zengezur Koridoru, hem Türk devletleri hem de Rusya açısından çıkarların kesiştiği bir nokta olup, önemli bir jeopolitik rekabet arenası niteliğini taşımaktadır. Türkiye, Zengezur Koridorunu daha geniş bir anlamda Türk Devletleri Birliği'ni birleştiren stratejik bir yol olarak görmektedir. Bu Koridorun açılması ile Azerbaycan ile Nahçıvan ve Türkiye arasında doğrudan kara yolu sağlanacaktır. Şu anda Türkiye ile Azerbaycan arasında yalnızca İran üzerinden kara bağlantısı bulunmaktadır. Koridor açılırsa, bu Türkiye'nin Türk dünyasına çıkışını kolaylaştıracaktır. Türkiye devleti, Orta Asya'ya daha kolay ve hızlı bir şekilde çıkış elde edecektir. Bu, "Orta Koridor" Projesinin önemini artırmaktadır. Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerinin doğal kaynakları Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınabilecektir. Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ın lojistik ve ticaret bağlantıları güçlenecektir. Coğrafi parçalanma ortadan kalkacaktır. Bu Proje hayata geçirilirse, Türk Devletleri Birliği'nin entegrasyonu hızlanacak ve bölgede yeni bir güç dengesi oluşacaktır. Bu noktada Zengezur'u Türk dünyası açısından önemli ve ilgi çekici kılan faktörlere dikkat çekmek gerekmektedir.

1. Zengezur Koridoru, Türk devletleri arasında ekonomik, ulaştırma ve enerji projeleri açısından yeni fırsatlar yaratacaktır. Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri, bu Koridorun tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması için gerekli koşulları yaratacağını vurgulamaktadır.

2. Koridor, Orta Koridor olarak bilinen Avrupa-Asya ulaşım güzergahının bir parçası olarak daha hızlı ve verimli bir ulaşım imkânı sağlayacak ve Türk Devletlerinin küresel ticari akışta daha güçlü bir konum elde etmesine olanak sağlayacaktır.

3. Koridorun açılması, Türk Devletleri Teşkilatı üyeleri arasındaki kültürel ve siyasal ilişkilerin daha etkin biçimde gelişmesine de olanak sağlayacak ve ortak Türk alfabesinin oluşturulmasını hızlandıracaktır.

Zengezur Koridoru son yıllarda Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye ve İran arasında jeosiyasi çıkarların kesiştiği stratejik bir noktaya dönüşmüştür. Rusya'nın Güney Kafkasya'da dominant güç olarak kalmak istediği bilinmektedir. Rusya, Azerbaycan ve Türkiye'nin bölgede daha güçlü bir konum elde etmesine kıskanarak yaklaşmaktadır (Əliyev, 1924:7). Zengezur Koridoru, Azerbaycan

ile Türkiye arasında doğrudan kara bağlantısı sağlayacak ve bu, Rusya'nın bölgede dominant rolünü bir ölçüde gölgede bırakabilir. Rusya, Zengezur Koridorunun açılmasını desteklese de, bu yolun tamamen Azerbaycan ve Türkiye'nin kontrolünde olmasını istememektedir. Moskova, Koridorun Rus sınır muhafızları ve FSB tarafından yönetilmesini talep etmektedir. Bu durumda, Rusya'nın bölgedeki etkisi güçlenmektedir.

Rusya için Zengezur Koridoru yalnızca bir ulaşım Projesi değil, aynı zamanda jeosiyasi çıkarlarının korunması ve Ermenistan'ın Batı'ya yönelmesinin engellenmesi için uygun bir fırsat yaratmaktadır. Bu bağlamda, Moskova'nın politikası dengeli ve çok yönlü bir stratejiye dayanmaktadır. Araştırmalar göstermektedir ki, Rusya'nın Koridorun açılmasındaki çıkarlarını bir dizi faktörle sistemleştirebiliriz:

1. Rusya, Zengezur Koridorunu Güney Kafkasya bölgesindeki egemen güç statüsüne yönelik bir tehdit olarak görmektedir. Bu Koridor, özellikle Türkiye ve Batılı ülkelerin çıkarlarına hizmet ettiği için Rusya'nın nüfuz alanının zayıflamasına yol açabilir. Rusya, bu Koridorun, İran üzerinden Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru da dâhil olmak üzere güney ulaşım güzergahları noktasında alternatif teşkil etmesinden endişe duyar.
2. Zengezur Koridorunun faaliyete geçirilmesi, Rusya ile Orta Asya ülkeleri arasındaki mevcut ekonomik ilişkilerin zayıflamasına ve Rusya'nın söz konusu bölgede nüfuz kaybına yol açabilir. Bu nedenle Rusya Koridor üzerindeki denetimini devam ettirmeye çalışmaktadır.

Böylece, Rusya'nın temel amacı Zengezur Koridorunun açılmasını kendi kontrolünde tutmak, Ermenistan'ı Batı'ya yakınlaşmaktan alıkoymak ve Türkiye-Azerbaycan-Orta Asya entegrasyonunu engellemektir. Rusya, bölgede hem ekonomik hem de siyasal etkisini artırmaya çalışmaktadır.

Şimdi İran'ın Zengezur Koridoruna karşı çıkma nedenlerini incelemeye çalışalım. İlk olarak, İran, Zengezur Koridorunun açılmasıyla Ermenistan üzerindeki etkisini kaybetmekten endişe etmektedir. Şu anda İran, Ermenistan ile sınır komşusudur ve bu sınır, Tahran için önemli bir jeosiyasi değere sahiptir. İkinci olarak, Koridorun açılması Türkiye-Azerbaycan arasında daha güçlü doğrudan bir bağın oluşmasına yol açacak, bu da İran'ın bölgedeki etkisini azaltabilir. Diğer önemli nedenlerden biri de İran'ın ekonomik çıkarlarıyla ilgilidir. Şu anda İran, Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki transit geçişlerden ekonomik fayda elde etmektedir. Yeni Koridor açılırsa, İran'ın bu transitten kazandığı gelir önemli ölçüde azalacak ve Türkiye ile Azerbaycan arasında daha yakın bir ekonomik ve askeri iş birliği kurulacaktır. İran ise bu iş birliğinin kendi çıkarlarına karşı dönmesinden endişe duymaktadır. İran için bir diğer kaygı ise, Zengezur Koridorunun açılmasıyla Orta Koridor (Çin-Orta Asya-Hazar Denizi-Azerbaycan-Türkiye-Avrupa) Projesine vereceği katkıdır. Bu durum, İran'ın Kuzey-Güney Koridoru (Rusya-İran-Hindistan) Projesine rakip olabileceğinden endişe etmektedir.

İran, Zengezur Koridorunun açılmasını kendi stratejik çıkarlarına bir tehdit olarak görmektedir. Bu nedenle, Tahran bu Projeye karşı çıkmakta ve Ermenistan ile sınırın korunmasını öncelikli olarak kabul etmektedir. Ancak, Azerbaycan'ın bu Proje üzerinde ısrar etmesi ve Türkiye'nin desteğiyle hayata geçirmeye çalışması, bölgedeki güç dengesini değiştirebilir.

Ermenistan, Koridorla ilgili tutumunu hem Türk dünyası hem de Rusya ile ortak çıkarları uzlaştırma çabasıyla şekillendirmektedir. Ermenistan, bu koridoru kendi egemenliğine bir tehdit olarak görse de, ekonomik kazanç elde etmesi için elverişli fırsatlara sahiptir.

Sonuç:

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Koridorun açılması konusundaki kararlı duruşu ve çabaları, önümüzdeki yıllarda söz konusu Koridorun açılması olasılığını artırmaktadır (Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin yerli televiziya kanallarına müsahibəsi, 2025). Zengezur Koridoru yalnızca Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir ulaşım Projesi değil, aynı zamanda Rusya ve Türkiye'nin

bölgesel çıkarlarının kesiştiği önemli bir stratejik Koridordur. Türkiye için bu Koridor, Türk dünyasını birleştiren yeni bir yol açmakta ve Orta Asya ile ilişkileri güçlendirmektedir. Rusya içinse bu güzergâh, Ermenistan ve İran ile ekonomik ve siyasi ilişkileri düzenlemek için önemli bir araçtır.

Bunun yanı sıra, İran ve Batı'nın bu Projeye bakış açısı, bölgede oluşan yeni güç dengelerine etki edebilir. Eğer Proje başarılı bir şekilde hayata geçirilirse, Güney Kafkasya'da ticaret ve ekonomik iş birliği imkânları genişleyecek, ancak bu süreçte çıkar çatışmaları bazı zorluklar yaratabilir.

Gelecekte Zengezur Koridoru'nun tam potansiyelinin gerçekleşmesi için ilgili taraflar arasında sürekli bir diyalog ve diplomatik çözüm yolları gereklidir. Bu Koridorun bölgesel istikrar ve kalkınma için bir araç olup olmayacağı ise jeopolitik süreçlerin gelişimine bağlı olacaktır.

Zengezur Koridoru sadece bir ulaşım Projesi değil, aynı zamanda bölgede güç dengelerini şekillendirecek önemli faktörlerin toplamıdır.

KAYNAKÇA

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin yerli televiziya kanallarına müsahibəsi. (2025). *"Azərbaycan" qəzeti*, 8 yanvar.

Əliyev, Zaur. (1924). *Zəngəzur dəhlizi: geosiyasi reallıqlar və perspektivlər*. Bakı.

Скибицкий, А. М. (1991). Карабахский кризис // *Союз,* № 7. С.4.

Гейдаров, Н. Г. (1986). *В горах Зангезура*. Баку.

"Zəngəzurun itirilməsindən 90 il ötür". (2011). *07/06 tarixində orijinalından arxivləşdirilib*.

https://azertag.az/xeber/Zengezurun_Ermenistana_verilmesi_moteber_menbeler_ne_deyir-1755703

MAKEDONYA'DA TÜRKÇE EĞİTİMİN YASAL DAYANAKLARI VE TÜRKİYE'NİN EĞİTİM DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİ

Emine AKYÜZ*

Giriş

Bir uluslararası ilişkiler kavramı olan kamu diplomasisi *"Bir ulusun düşüncelerini, hedeflerini, ideallerini, güncel politikalarını, kurumlarını ve kültürünü yabancı ülkelerin kamuoylarına anlatma amacıyla uygulanan politika."* tanımıyla (TDK, 2025) bilinmektedir. Nye'ye (2017) göre bu yumuşak güç, ülkelerin olumlu izlenim oluşturmak için verdiği diplomatik çabaları içermektedir ve içinde bulunduğumuz bilgi çağında her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır.

Bir ülkenin kültürel zenginliği ve sosyal sermayesi hakkında fikir veren yumuşak güç kavramı; sanat, edebiyat, sivil toplum organizasyonları, ekonomik iş birliği platformları gibi unsurların yanı sıra eğitim, kültür, yükseköğretim, bilim ve teknoloji gibi unsurlarla da beslenmektedir (Kalın, 2011, s. 9). Değişen koşullar, ihtiyaçlar, ilişkiler ve artan küreselleşme; kamu diplomasisine bağlı alanların genişlemesine, yeni adlarla yeni alanların tanımlanmasına ve önem kazanmasına ortam hazırlamıştır. Bu çerçevede uluslararası ilişkiler bağlamında yürütülen diplomasi faaliyetlerinin eğitim öğretim boyutu, eğitim diplomasisi kavramını ortaya çıkarmaktadır.

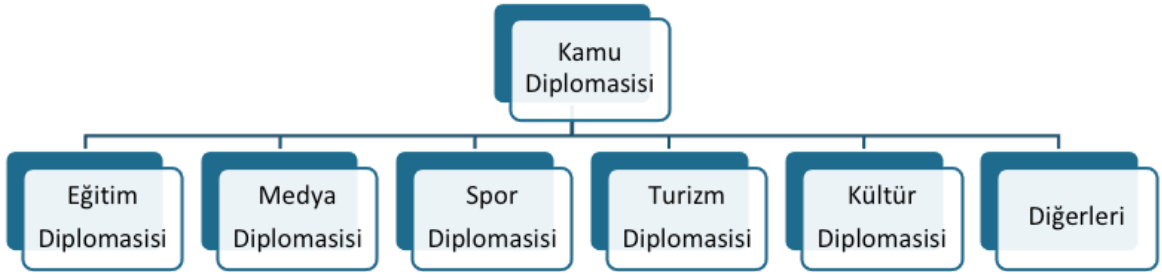

Şekil 1. Kamu diplomasisinin sınıflandırılması (Proitsi, 2015'den akt. Kaya, 2019, s. 4)

Bir yumuşak güç aracı olarak eğitim diplomasisi, kamu diplomasinin yürütüldüğü alanlardan biridir ve *"bir ülkenin farklı ülkelerin vatandaşları ile eğitim etkinlikleri aracılığıyla iletişim sağlaması"* anlamına geldiği belirtilebilir. Eğitim diplomasisi; küreselleşme, kültür, bilgi, teknoloji, eleştirel pedagoji ve diplomatik becerilerle şekillenmektedir (Kaya, 2019).

Türkiye Cumhuriyeti, Dış İşleri Bakanlığının koordinatörlüğünde, başta Millî Eğitim Bakanlığı olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşlarıyla yurt dışında eğitim diplomasisi faaliyetlerini yürütmektedir. Bu faaliyetler; ülkeler arası ikili eğitim iş birlikleri, Türkiye'nin eğitim kurumlarının ve faaliyetlerinin

* Doç. Dr., Uluslararası Balkan Üniversitesi, eakyuz@ibu.edu.mk; Ankara Üniversitesi, eakyuz@ankara.edu.tr

yurt dışında tanıtılması, yurt dışında eğitim alan Türk öğrencilerin koordinasyonu, Türkçenin ve Türk kültürünün yabancılara öğretilmesi gibi konuları içermektedir.

Türklerin Türkiye dışında bir devlette paydaş olduğu durumlarda kişilerin Türkçe eğitim hakları, bulunulan ülkenin sağladığı hak ve özgürlükler kapsamında çeşitli yasal dayanaklarla güvence altına alınabilmektedir. Yurt dışında ana dili olarak Türkçe eğitimi, yabancılara Türkçe öğretimi ve eğitim öğretim faaliyetlerinin Türkçe gerçekleştirilmesi, bulunulan yer ve koşullar çerçevesinde çeşitli kişi ve kurumların sorumluluğunda; gerektiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin de destekleriyle gerçekleştirilmektedir ve bu çalışmalar da eğitim diplomasisinin çalışma alanı içinde yer alır.

Asırlarca süren Osmanlı egemenliğinin ardından önce Yugoslavya, günümüzde ise Kuzey Makedonya çatısı altında topraklarından ayrılmayan Türkler; bu ülkede sosyal ve kültürel varlıklarını devam ettirmekle birlikte belli koşullara bağlı olarak ana dillerinde eğitim alma hakkına sahiptir. Bu çalışma, Makedonya'da Türkçe eğitim ve bu kapsamda Türkiye'nin eğitim diplomasisi faaliyetlerini konu edinmektedir.

Amaç

Çalışmada Makedonya'da Türkçe eğitimin yasal dayanaklarının ortaya konulması, Türkiye Cumhuriyeti tarafından yurt dışında soydaşlara ana dili olarak Türkçe eğitimi olanağının sağlanması ve Türk dilinin yabancılara öğretilmesi ile Türk kültürünün korunması için yürütülen eğitim diplomasisi faaliyetlerinin Makedonya odağında ele alınması amaçlanmaktadır.

Yöntem

Doküman taraması yoluyla yapılandırılacak bu nitel araştırmada, çeşitli yazılı belgeler taranarak konu; Türkçe eğitim alma hakkının koşulları, Türkçe eğitim vermek üzere öğretmen yetiştirme süreçleri, öğretim programları ve ders materyallerinin dayandığı yasal zeminler ile Türkiye'nin Makedonya'da eğitim diplomasisi faaliyetleri temel başlıkları altında incelenmektedir.

Türkçe Eğitim Alma Hakkı

Yaklaşık beş altı asır boyunca süren Osmanlı idaresinin ardından Balkan Savaşları ile ana vatandan ayrılan Makedonya'da 1912'den sonra belli bir süre Osmanlı harfleriyle Türkçe eğitim devam etmiş ancak daha sonra yasaklarla karşılaşılmış ve bu coğrafyada Türkçe eğitim kesintiye uğramıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ise 21 Aralık 1944'te ilk kez Latin harfleriyle Türkçe eğitime izin verilmiş ve bölgede Türkçe eğitim o tarihten itibaren günümüze kadar kesintisiz olarak devam etmektedir (Balkan Araştırmaları Enstitüsü, 2021). Latin harfleriyle Türkçe eğitime izin verilmesinin ardından yayın hayatına başlayan *Birlik* gazetesi, sonrasında *Sesler* dergisi eğitim öğretime katkı sağlar niteliktedir (Önem, 2021, 399). Bunun yanı sıra bazı bireysel çabalar da etkilidir. Örneğin, Recep Murat Bugariç'in öğrencilerin Türkçe dil becerilerini geliştirmek ve kaynak yetersizliğini gidermek için hazırladığı öyküler ve dil bilgisi kitapları dikkate değerdir (Çağma, 2024). Bu ve benzer çabalarla yürütülen Türkçe eğitim, daha sonra yasal zeminde de karşılık bularak devlet eliyle hazırlanan öğretim programları ve onaylanan ders kitaplarıyla sürdürülmektedir.

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Anayasası, bireylerin eğitim alma hakkını 44. maddesiyle güvence altına almaktadır. Buna göre, *"Herkesin eğitim alma hakkı vardır. Eğitim eşit koşullardaki herkese açıktır. İlköğretim zorunlu ve parasızdır."* (Прогласување На Уставот На Република Македонија, 1991, Член 44). Bu çokdilli ve çokkültürlü ülkede azınlıkların eğitim haklarının anayasal temeli ise 48. maddeye dayanmaktadır: *"Milletler, kendilerini özgürce ifade etme, değer görme, kimliklerini ve ulusal özelliklerini geliştirme hakkına sahiptir. Cumhuriyet, farklı milliyetlerden bireylerin etnik, kültürel,*

dil ve din kimliklerinin korumasının garantisini vermektedir. Farklı etnik kökenlerden bireyler, ülkede kültürel yerleşim hakkına sahiptir. Bu kapsamda kendilerini ifade etme, yetiştirme ve geliştirme amacıyla sanatsal, bilimsel kurumlar ve sivil toplum kuruluşları kurabilirler. Her milliyetin üyesi şu haklara sahiptir: İlk ve ortaöğretimde kanunla belirlenen şekilde kendi dillerinde eğitim verilmesi. Milliyetinin dilinde ve Makedon dilinde eğitim verilen okullarda eğitim alma." (Прогласување На Уставот На Република Македонија, 1991, Член 48). Türkçe eğitim hakkının verilmesinin bir millî bayram olarak kutlanılması ise 2007 yılında Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır (Службен весник на Република Северна Македонија, 2007). 21 Aralık Türkçe Eğitim Bayramı, günümüzde de her yıl başken Üsküp'te ve bölgede özellikle Türklerin yoğunlukta olduğu farklı yerleşim birimlerinde kutlanmakta; Türkiye Cumhuriyeti Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) başta olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşları, basın yayın organları ve eğitim diplomasisinin aktörleri ile bu kutlamalara destek vermektedir.

Türkler, Osmanlı hakimiyeti sonrası Makedonya'da azınlık konumunda olsa da başta konuştukları dil olmak üzere tüm kültürel özellikleriyle varlıklarını muhafaza etmektedir. Bu bağlamda Makedonya'da yaşayan Türkler, Osmanlı dönemindeki gibi Osmanlı sonrası dönemde de Türk kültür ve tarihini oluşturan önemli ve ayrılmaz bir parçadır (Nureski, 2016, s. 386). Özellikle dil ve kültür alanında yapılan yenilikler de dikkatle takip edilerek ana vatanla bölgedeki Türkçenin uyum içinde olması amaçlanır (Önem, 2024, s. 14). Ancak ülkede Türk nüfus yoğunluğu, Türkiye ve Avrupa'ya yapılan göçler nedeniyle azalmaktadır (Kazancı, 2024, s. 1123). Buna rağmen Türkçe, yalnız bölgede yaşayan Türkler tarafından değil başka etnik kökenlerden bireylerin de kullandığı, konuştuğu bir dildir. Örneğin Müslüman Balkan romanlarının birçoğu tarafından da kullanılmaktadır (Kazancı, 2022, s. 54). Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitim alma hakkı kapsamında 2024-2025 eğitim öğretim yılında ilk ve orta düzeydeki okullarda yaklaşık altı binden fazla öğrenci öğrenim görmektedir. Bu kapsamda görev yapan öğretmen sayısı ise beş yüzün üzerindedir.

Ülkede Türkçe eğitim hakkını takip eden, çeşitli çalışmalarla bu hakkın etkin kullanımını sağlamaya destek olan, sorunların çözümünde toplum ve devlet arasında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları yer almaktadır. Bu kuruluşlar, Makedonya Türk Sivil Toplum Teşkilatları Birliği (MATÜSİTEB) çatısı altında toplanmaktadır.

Türkçe Eğitim Vermek Üzere Öğretmen Yetiştirme Süreçleri

Ülkeler arası etkileşim, bilgi birikimini ve deneyim havuzunu genişletmenin, dolayısıyla eğitimin amaçlarına ulaşmanın yollarından biridir. Eğitim diplomasisi; eğitim uygulamalarının geliştirilmesi ve politikalarının iyileştirilmesi için de kültürlerarası etkileşim olanağı sağlar. Bu bağlamda öğretmen adaylarının yetiştirilmesinde eğitim diplomasisinin yerinden söz edilebilir (Batey, 2014). Diğer yandan eğitimde eşitlik ve niteliği iyileştirmek, küresel kalkınma hareketlerinin ana odak noktasıdır ancak eğitimli profesyonellerin eksikliği, destek eksikliği, nitelikli kaynakların eksikliği gibi engeller, kapsayıcı eğitim kavramıyla çelişir (Bayat, 2014).

Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitim veren okullarda görevlendirilecek öğretmenlerin yetiştirilme süreçlerinde diğer okullarda görev yapacak öğretmenlerin yetiştirilme süreçlerinden farklı bir prosedür uygulanmamaktadır. Başka bir deyişle öğretmen adayları, sınıf öğretmenliği için pedagoji fakültelerinden; diğer branşlar için ilgili fakültelerden mezun olmaktadır. Diğer okullarda Türkçe dersleri vermek üzere görevlendirilecek öğretmenler ise Filoloji ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı ile Türkçe Öğretmenliği bölümlerinde yetiştirilmektedir. Bu kapsamda İştip Gotse Delçev Üniversitesi, Tetovo Üniversitesi, Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi ile Uluslararası Balkan Üniversitesinde

filoloji bölümleri bulunmaktadır. Ayrıca Uluslararası Balkan Üniversitesinde Eğitim Fakültesi bünyesinde Türkçe öğretmeni yetiştirilmektedir.

Makedonya'da ilgili alanda görev yapacak öğretmenlerin yetiştirilmesinde etkin olan üniversitelerin lisans ders programlarını inceleyen Kayadibi (2017), programların ders içeriklerinin okullara göre farklılıklar gösterdiğini, derslerin alan ağırlıklı olarak yürütüldüğünü ve eğitime yönelik içerik barındıran öğretmenlik meslek bilgisi derslerinin yetersiz olduğunu tespit etmiştir.

Mezuniyet sonrası okullarda görev yapacak öğretmenlerin seçiminde okulların bulunduğu bölgelerin yerel yönetimleri ile Kuzey Makedonya Eğitim ve Bilim Bakanlığı karar ve yetki merciidir. Ülkede Türkçe eğitim veren okullarda ya da başka okullarda Türkçe derslerine giren öğretmenlerin istihdamı için öncelikle okullar tarafından ilan açılmakta, bu ilanlara başvuran öğretmenlere Eğitim ve Bilim Bakanlığı Eğitimi Geliştirme Bürosu tarafından yeterlik sınavı uygulanmaktadır. Sınavı geçerek seçilen öğretmenler, iki yıl süreyle sözleşmeli olarak görev yapmaktadır. Kadrolu olarak göreve başlama sürecinde ise açılan kadro ilanına yerleştirmede Maliye Bakanlığı, bütçe planlaması kapsamında söz sahibidir. Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği, yabancı misyon kimliği nedeniyle resmî süreçlere dahil değildir. Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitim veren ve Türkçe derslerine giren öğretmenlerin istihdamını özellikle MATÜSİTEB yakından takip etmektedir.

Türkçe Öğretim Programı ve Ders Materyallerinin Dayandığı Yasal Zeminler

Ülkede uygulanan Türkçe Öğretim Programına (Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı, 2021) ve kullanımı devlet tarafından onaylanan Türkçe ders kitaplarına (Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı, 2025) internet ortamında erişim sağlanabilmektedir. Buna göre, dokuz yıllık ilköğretim programlarının Makedoncanın yanı sıra Arnavutça, Sırpça, Boşnakça, İngilizce ve Türk dili gibi diller için de bölümleri bulunmakta, ders kitaplarının Bakanlığın 2006/1006 sayılı kararıyla onaylandığı görülmektedir.

Başta Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Anayasası olmak üzere yukarıda sözü edilen diğer yasal zeminlere dayalı öğretim programı ve ders materyallerine ilişkin alanyazında kısıtlı sayıda çalışma yer almaktadır. Bölgede Türkçe eğitim materyallerinin yetersizliği ile mevcut ders materyallerinin içerik ve çeviri açısından iyileştirilmesinin gerekliliği yapılan araştırmalarda vurgulanmaktadır (Altay & Akkaya, 2022; Hasan & Adiller, 2017; Kayadibi, 2013;). Örneğin Kurt (2024), ilköğretim ikinci kademe Türkçe Dersi Öğretim Programını Yenilenmiş Bloom Taksonomisi ekseninde incelemiş, Programda olgusal ve kavramsal bilginin öncelendiğini, üstbilişsel bilgiye ise yeterince yer verilmediğini belirlemiştir. Araştırmacı (Kurt, 2020), aynı çerçevede ve 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı özelinde yürüttüğü çalışmasında ise metin altı sorularının bilişsel süreç boyutunun temel düzeyde kaldığını tespit etmiştir.

Türkiye'nin Makedonya'da Eğitim Diplomasisi Faaliyetleri

Millî Eğitim Bakanlığı, yurt dışında yaşayan Türk çocuklarının ana dili eğitimleriyle ilgilenen kurumların başında gelmekle birlikte çeşitli birimleriyle bu alanda faaliyet göstermektedir (Şen, 2010). Türkiye'nin yurt dışında yürüttüğü eğitim diplomasisi faaliyetleri ile ilgili olarak Millî Eğitim Bakanlığı teşkilat yapısı içinde 30.04.1992 gün ve 3797 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri hakkındaki Kanunla "Yükseköğretim Genel Müdürlüğü", "Dış ilişkiler Genel Müdürlüğü" ve "Yurtdışı Eğitimi Genel Müdürlüğü" birbirinden ayrı müstakil üç genel müdürlük olarak yapılandırılmıştır. Yapılan değişiklikler sonucu güncel durumda ise Bakanlık merkez teşkilatında oluşturulan hizmet birimlerinden "Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü" kurularak yurt dışı eğitim faaliyetleri bu birimin uhdesinde toplanmıştır (MEB, 2022).

Üniversitelerin küresel sıralamalarını iyileştirmek ve uluslararası öğrencilere hitap etmek için akademik değişim ve ortaklıklarını geliştirmeleri gerektiğini gösteren araştırmalar bulunmaktadır (Rachman vd., 2024). Diğer yandan farklı kültürler arasındaki etkileşimin artırılması, günümüz gençliğinin küresel topluma ve ekonomiye hazırlanmasının temel koşuludur (Öztürk, 2016). Ayrıca McGill Peterson (2014), yumuşak gücün güç kullanmaktan çok fikirlerin gücüne dayanmasını vurgular ve yükseköğretimin bunun için ideal bir araç olduğunu belirtir.

Yurt dışı eğitim olanaklarının artması, yurt dışında öğrenim gören öğrencileri eğitim ve kültür diplomasisinin merkezine getirmektedir. Kültürel etkileşim ve eğitim yoluyla farklı ülkelerde resmî olmasa da temsil sorumluluğu taşıyan öğrenciler, yumuşak güç ve kültürler arası diyalog kapsamında bir paradigma değişiminin potansiyel temsilcileridir (Akli, 2012). Yapılan araştırmalar (Kaplan vd., 2022; Özel, 2021; Canavar, 2020; Özkan, 2015) ülkemizin bu kapsamda eğitim diplomasisi faaliyetlerini başarıyla yürüttüğünü somutlamaktadır. Özellikle yükseköğretim, geniş bir coğrafyada çok sayıda öğrenci ve personelle geniş bir etki alanına sahiptir. Bu bağlamda Kuzey Makedonya, yükseköğretim amacıyla Türkiye'den çok sayıda öğrencinin tercih ettiği bir ülkedir. Bu sayı 2024-2025 eğitim öğretim yılında yaklaşık dört bin öğrenciden oluşmaktadır. Makedonya'dan da Türkiye'ye yükseköğretim amacıyla giden öğrenciler de bulunmakta, bu öğrencilerin denklik işlemleri Müşavirlik dışında farklı kurum ve kuruluşlar aracılığıyla da yapılmakta olduğu için öğrenci sayısında netlik sağlanamamaktadır.

Eğitim müşaviri, "*bir ülkenin yabancı bir ülkedeki diplomatik misyonunda görevlendirdiği ve eğitim ile ilgili iş ve işlemlerden sorumlu olarak atadığı üst düzey diplomat*"tır ve 13/12/1983 tarih ve 189 sayılı Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Yurtdışı Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile 25/8/2011 tarihli ve 652 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname kapsamında seçilip atanır, yine bu kapsamda görev ve sorumluluklarını yerine getirir. Yurt dışında yatırımcı, diaspora sakini, öğrenci, misyon görevlisi gibi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak eğitim öğretim süreçlerine dahil olan tüm paydaşlar; Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı adına yetki ve sorumluluk taşıyan eğitim müşaviri ya da ateşesinin görev kapsamında yer alır (Şehitoğlu, 2024). Bu kapsamda Kuzey Makedonya'da Üsküp Eğitim Müşavirliği bulunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı koordinatörlüğünde kurulan Bakanlıklar Arası Ortak Kültür Komisyonu, eğitim diplomasisinin önemli bir aracı olarak belirtilebilir. Komisyon tarafından yurt dışı eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunmak üzere akademisyen ve öğretmenler görevlendirilmektedir. Türk dilinin öğretilmesinden sorumlu olarak görevlendirilen akademisyen ve öğretmenler, 3/7/2003 tarihli Resmî Gazete'de yer alan 5/6/2003-2003/5753 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı kapsamında görev yapmaktadır. Yurt dışı eğitim öğretim faaliyetlerinde görev alarak eğitim diplomasisinin bir bileşeni olan bu görevliler, Türk kültürünün tanıtılması ve Türk dilinin öğretilmesine yönelik amaçların gerçekleştirilmesinde önem taşımaktadır. 2024-2025 Eğitim öğretim yılında Kuzey Makedonya'da bulunan İştip Gotse Delçev Üniversitesinde 1, Tetovo Üniversitesinde 1, Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesinde 2 ve Uluslararası Balkan Üniversitesinde 5 öğretim elemanı olmak üzere toplam 9 öğretim elemanı bu kapsamda görevli olarak bulunmaktadır. Bu üniversitelerden 4'ü devlet üniversitesi olmakla birlikte Uluslararası Balkan Üniversitesi bir vakıf üniversitesi konumundadır. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, çeşitli başka vakıflar kapsamında da eğitim kurumlarının yer aldığı ve ayrıca yabancılara Türkçe öğretildiği ülkelerden biridir (Örneğin Maarif Vakfı, Yunus Emre Enstitüsü). Vakıflar bünyesindeki kurumlar Eğitim Müşavirliğinin doğrudan görev alanı olmamakla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim öğretim alanında faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlarının eğitim diplomasisi çerçevesinde iş birlikleri yürüttüğü söylenebilir.

Sonuç

Göçler ve küreselleşmenin birçok alanda olduğu gibi eğitimde de etki alanı geniş ve güncel gerektirdikleri her gün daha fazladır. Sürekli yenilemeyi ve yenilenmeyi iki yönlü zorunlu kılan eğitim diplomatlığı yeterlikleri, bugün her eğitim diplomatının diller ve kültürler arası birer köprü, eşit ve kapsayıcı eğitim için önemli birer aktör olmasını gerektirmektedir (Murphy, 2018). Yapılan araştırmalar, Türkiye'nin eğitim diplomasisi faaliyetlerinin gelişmekte olduğunu göstermektedir (Akar & Gürkaynak, 2022).

Eğitim diplomasisi, dünyanın her yerinde eğitime erişim hakkından ebeveyn eğitimi ve desteğine kadar birçok konuda ülkeler arasında standartlaşma, uluslararasılaşma, toplumun temel ihtiyaçlarını giderme gibi amaçlarla iş birliklerini kapsar. Böylece iş birlikleri, büyük ve küçük dokunuşlarla toplumlar için en iyi yararı ortaya çıkarır (Bartram vd., 2015). Başka bir deyişle kapsayıcılığın önemli boyutlarından biri olan azınlıkların eğitim haklarının eşitlikçi bir yaklaşımla yürütülmesinde eğitim diplomasisinin önemli bir yeri bulunmaktadır.

Ural (2016, s. 419), Makedonya'da yaşayan milletlerin sosyal, siyasal, dini ve ekonomik açıdan iyileştirmelere sahip olması için anayasal güvencenin olmazsa olmaz bir gereklilik olduğunu vurgulamaktadır.

Osmanlı döneminden bugüne bu ülkede yaşayan Türk nüfusun ana dilinde eğitim alması da çeşitli yasal dayanaklarla ortaya konulabilmektedir. Yukarıda kaynakların tanıklığıyla açıklanan yasal dayanaklar yalnız kâğıt üzerindeki varlıklarıyla değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim diplomasisi çalışmaları çerçevesindeki takip ve desteğiyle bugün işler durumdadır.

Özellikle öğretmen istihdamı, ders programı ve materyallerinin iyileştirilmesi; bu yollarla Makedonya'da ana dilini özgürce konuşarak ana dilinde eğitim alabilen soydaşların varlıklarını bu miras topraklarda sürdürebilmesi için Türkiye'nin eğitim diplomasisi faaliyetleri yaşamsal ve stratejik öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Akar, E. & Gürkaynak, M. (2022). Ülke markalama bağlamında Türkiye'nin eğitim diplomasisine yönelik bir değerlendirme. *İletişim ve Diplomasi, 7 (Kamu Diplomasisi ve Ülke Markalama Özel Sayısı*), 137-164.

Akli, M. (2012). The role of study-abroad students in cultural diplomacy: Toward an international education as soft action. *International Research and Review: Journal of Phi Beta Delta*, 2(1), 32-48.

Altay, E. ve Akkaya, A. (2022). Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitimi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 147-167.

Balkan Araştırmaları Enstitüsü. (2021). 21 Aralık Kuzey Makedonya Türklerinin resmî ve millî bayramı. https://bae.trakya.edu.tr/ (Erişim Tarihi: 28.03.2025).

Bartram, L., Malhoyt-Lee, J., Sheen-Diaz, C., & Sullivan, J. (2015) Education diplomacy in action: Touching lives: Education diplomacy in service to others, *Childhood Education,* 91(2), 156-159.

Batey, J. J. (2014) Education diplomacy: Global diplomacy awareness developed through short-term international ınternships. *Childhood Education,* 90(1), 77-80.

Bayat, M. (2014). Global Education Diplomacy and Inclusion in Developing Countries: Lessons From West Africa. *Childhood Education*, *90*(4), 272–280.

Canavar, M. (2020). Kamu diplomasisi aracı olarak eğitim ve Türkiye'deki yabancı öğrenciler: İstanbul Gelişim Üniversitesi örneği. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Gelişim Üniversitesi.

Çağma, Ş. D. (2024). Recep Murat Bugariç'in Türkçe ve ana dilde eğitim hakkındaki görüşleri. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları,* 6(2), 147-160.

Hasan, E., & Adiller, S. (2017). Makedonya, Radoviş Türklerinin Türkçe eğitiminde sorunlar ve çözüm önerileri. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(1), 1-28.

Kalın, İ. (2011). Soft power and public diplomacy in Turkey. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 16(3), 5-23.

Kaplan, H., Çimen, İ., & Balcı, E. (2022). Türkiye'nin eğitim diplomasisinde Türkiye maarif vakfının rolü. *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 4(2), 120-128. https://doi.org/10.54132/akaf.1209119

Kaya, M. (2019). Eğitim diplomasisi: Kavramsal bir çerçeve. *Türkiye Eğitim Dergisi,* 4(1), 1-12.

Kayadibi, N. (2013). Balkanlarda Türkçe eğitimi ve öğretimine genel bir bakış. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*, 129-138.

Kayadibi, N. (2017). Makedonya'da Türkçe öğretmeni, Türk dili ve edebiyatı öğretmeni yetiştirme. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları,* 5(1), 15-25.

Kazancı, S. (2022). Makedonya'da Romanlar Üzerine Bir Araştırma: Üsküp, Şutka Örneği. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 7(1), 31-57.

Kazancı, S. (2024). Güneybatı Makedonya Yörük köylerinde hayvan adları ve hayvancılıkla ilgili söz varlığı. Cumhuriyetimizin 100. Yılında 6. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (5-7 Ekim 2023). /Editörler: L. Karahan, Ö. Ay, S. Yavuz, S. Balyemez. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2024, s. 1099-1136.

Kurt, Ö. (2020). Kuzey Makedonya'da Türk öğrencilere yönelik hazırlanmış olan İlköğretim 5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında bulunan okuma metinlerindeki metin altı soruların Yenilenmiş Bloom Taksonomisi Bilişsel Süreç Basamaklarına göre incelenmesi. *Balkanlarda Türk Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları,* 2(2), 31-48.

Kurt, Ö. (2024). Kuzey Makedonya Türkçe Dersi Öğretim Programı kazanımlarının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre incelenmesi. *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, *16*(2).

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı. (2021). Öğretim Programları. https://www.bro.gov.mk/ (Erişim Tarihi: 15.03.2025)

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı. (2025). Elektronik Ders Kitabı Portalı. https://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/ (Erişim Tarihi: 10.03.2025)

McGill Peterson, P. (2014). Diplomacy and education: A changing global landscape. *International Higher Education*, (75), 2–3.

Millî Eğitim Bakanlığı (2022). Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğü Tarihçesi. https://yyegm.meb.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 28.03.2025)

Murphy, Y. (2018) Education diplomacy: The two sides of innovation, *Childhood Education*, 94(3), 3-3.

Nureski, D. (2016). Osmanlı'dan günümüze Makedonya'daki Türk kültürü ve Makedonya'nın Türk kültür tarihindeki yeri ve önemi. *Avrasya Etüdleri*, *50*(2), 351-388.

Nye, J. S. (2017). Yumuşak Güç. (Çev.: R. İnan Aydın) (2. Baskı). BB101 Yayınları.

Önem, M. Y. (2021). Sesler dergisinin ilk sayısında sosyalist realizm. *Turkish Studies*, *16*(1), 393-405.

Önem, M. Y. (2024). Kosova ve Makedonya Türk aydınlarının Dil Devrimi'ne bakışı. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *9*(1), 3-16.

Özel, M. (2021). Eğitim diplomasisi bağlamında uluslararası değişim programları: Erasmus+ programı örneği. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication,* 11(3), 943-966.

Özkan, A. (2015). 21. yüzyılın stratejik vizyonu kamu diplomasisi ve Türkiye'nin kamu diplomasisi imkanları. *Stratejik rapor*, *70*.

Öztürk, T. 2016. Eğitim diplomasisi. *Turkish Asian Center for Strategic Studies.* https://coilink.org/20.500.12592/b0ds6s (Erişim Tarihi: 28.03.2025).

Rachman, A. A., Heryadi, R. D., Rachman, J. B., & Yani, Y. M. (2024). Challenges and opportunities in higher education diplomacy of World Class Universities in Indonesia: Analysing the network environment of public diplomacy. *Cogent Social Sciences*, *10*(1).

Şehitoğlu, R. (2024). Eğitim diplomasisi ekosisteminde eğitim müşavirlerinin rolü. International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS), 15(55), 314-331.

Şen, Ülker, (2010), Yurt Dışında Yaşayan Türk Çocuklarının Ana Dili Eğitimine Yönelik Millî Eğitim Bakanlığı Bünyesinde Yapılan Çalışma ve Uygulamalar. *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2(3).

Türk Dil Kurumu (2025). Güncel Türkçe Sözlük. https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 20.03.2025)

Ural, S. (2016). Tarihi perspektif ışığında Makedonya'da Türklerin gündelik yaşamı. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *14*(01), 383-426.

Прогласување На Уставот На Република Македонија. (1991). https://www.sobranie.mk/ (Erişim Tarihi: 20.03.2025)

Службен весник на Република Северна Македонија. (2007). https://www.slvesnik.com.mk/ (Erişim Tarihi: 20.03.2025)

GAGAUZLARIN DURUMU VE TÜRK DÜNYASINDAKİ ÖNEMİ

Tudora ARNAUT*

Giriş

Türk dünyasının ayrılmaz bir kolu olan Oğuz boyunun devamcısı Gagauzlar günümüzde yoğun olarak yaşadıkları topraklar Basarabya (Moldova'nın güneyi ve Ukrayna'nın Odessa bölgesi) sayılmaktadır; ayrıca Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve diğer ülkelerde de sayıca yoğundurlar. Günümüzde Gagauzların toplam nüfusu (Moldova ve Ukrayna) 180 bin civarındadır. Ülkenin resmi dili, Türk dil ailesinin Oğuz koluna mensup Gagauzca'dır. Gagauz halkının büyük çoğunluğu Ortodoks'tur; bu da onları diğer Türk halklarından dinen ayrı tutmakta. Ayrıca, bu halk sürgün sonucu Kazakistan, Kabardin – Malkar Respublikasında, perestroykadan sonra ise kazanç için gittikleri Rusya Federasyonun diğer bölgelerinde, Türkiye'de ve Avrupa'da mesken kurmuşlardır. Kendi kimliklerini korumaya çalışan Gagauzlar dil, kültür, medeniyet açısından ise Türk gelenek göreneklerini yaşatmaktadırlar. Çoğunlukla toplu yaşadıkları Moldova devleti sınırları içerisindeki Gagauz Yeri adlı Özerk Bölgede kendi idari sistemini (Başkanlık; Halk Topluşu) kurmuş, Komrat Devlet Üniversitesi, Mariya Maruneviç adına Bilim ve Araştırma Merkezi, Eğitim ve Kültür Bakanlıkları, Gagauz dilinde eğitim veren lise ve okul gibi kurumlara sahiptirler. Bu çerçeve içerisinde yaşayan bu halk aynı zamanda kendi dilini korumaya, kültür değerlerini yaşatmaya ve Türk dünyasından kopmamak için Türk Dünyası Birliğine entegre olmaya çalışmaktadırlar.

Bu makalenin amacı Gagauz Türklerinin gelişim sürecini ve Türk Dünyasına yakınlıklarını, bununla ilgili yapılan çalışmalarının aktarılması olacaktır.

Kullanılan yöntem çeşitleri: araştırma, inceleme, nitel ve karma yöntemlerdir.

Anahtar kelimeler: Gagauzlar, kimlik, tarih, kültür, Türk dünyası

Tarihi süreç içerisinde yıllarca kendi tarihlerini bazı siyasi anlaşmazlıklara, arşivlerin yeterince incelenmemesine veya 'gizli' sayılan evrakların ulaşılamamasına rağmen, Gagauz halkı yine de kimliklerini idrak etmek için çaba harcamaktadır. Sovyetler Birliği dönemindeki okul ve tarih kitaplarındaki bilgiler bu halkın tarihini 19. asrın başlarından itibaren başlatmakta ve Gagauzların Balkan yarımadasından, yani Dobruca'dan Basarabya'ya Rus -Türk savaşı nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu baskısından kurtulmak için Rus İmparatorluğu'nun göstermiş olduğu topraklara sığındıklarını hâlâ da Rus kaynakları tek taraflı propaganda ile basında 'servis etmektedir'[2]. Hâlbuki tarihî kaynaklar bizlere

* Doç. Dr., Oxford Üniversitesi

2 Gagauzların büyük bir kısmı 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın ilk on yıllarında Türk baskısından kaçarak Dobruca'dan (Kuzeydoğu Bulgaristan) Besarabya'nın güneyine göç ettiler. Göçlerin asıl dalgaları, Osmanlı-Rus savaşları sırasında yaşanmış olup, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına geçiş kolaylaşmıştır. Rus askeri komutanlığı da yerleşimcilere çeşitli menfaatler sağlama sözü verdi. https://www.rubaltic.ru/article/kultura-i-istoriya/20240513-na-novoy-rodine-zhizn-gagauzov-posle-pereseleniya-v-rossiyskuyu-imperiyu/

Gagauz halkının dedeleri olan Uzların[3], Kumanların, Peçeneklerin[4] Polovetslerin[5] Karadeniz'in kuzeyinde yüzyıllardır yaşadıkları bilgilerini sunmakta. Bir etnik toplum olarak şekillenen Gagauz halkı her ne kadar 19. asrın başlarında çoğunlukla Tuna nehri boyundan (Bulgaristan ve Romanya) Basarabya veya diğer ismiyle Bucak'a göç etmek zorunda kalsalar da 11 asırdan itibaren Kuzey Karadeniz'in etrafında bu Türk boyları ile iç içe yaşadığı da bilinmektedir. Bunu Ukrayna Müzelerindeki Türk isimli haritalardan[6] ve burada bulunan balballardan görmek mümkündür.[7] Hatta Gagauzların göç ettikleri topraklarda Türk boyunun Kıpçak kolunu oluşturan Nogayların yaşadığı bilinmektedir.[8] Gerçi yıllarca 'Gagauzlara, Bucak'a göç ettikleri dönemde, 'bu topraklarda insan boyu kadar ot vardı ve bu yerler bomboştu; bu halk burada her şeyi sıfırdan yarattı' gibi efsanevi 'bilimsel' kanıtlar bu halka anlatılsa da Gagauzların mesken kurmuş oldukları köylerin, kasabaların adları hemen hemen hepsi bu topraklarda yaşamış olan ve sonra Rus İmparatorluğu tarafından zorunlu sürgün edilen Nogay Tatarların isimleri ile bilinmektedir: 'Baurçu; Caltay (Cağıltay), Tomay (Tum ay), Gaydar (Haydar), Kıpçak, Beşalma, Kazayak; Tülü, Çöşmeköy; Kopkuy, Çadır, Komrat kasabaları vd.; Ukrayna kısmında ise Satılık Hacı, Kubey, Kurçu, Eski Troyan, Pındıklı, Balboka, Karakurt, Tatarbunarı (Tatarpınarı), Akkerman, Kili, Hacıbey gibi köy ve kasabalar Gagauzların bir müddet bu Türk boyu ile dostça birlikte yaşamalarının bir kanıtıdır. Aynı şekilde Bulgaristan'da da yaşadıkları dönemde Osmanlı Türkleri, Karapapahlar, Gacallar vd. Türk boyları ile iç içe yaşadıkları da bilinmektedir. Hatta Bulgaristan'da, nerdeyse tamamen Bulgar politikası sonucu asimile edilen Gagauzların arasında yapılan alan araştırması sırasında sorulan sorularda 'Buradaki Türkler ile aranızdaki 'fark nedir?' sorulduğunda onlar 'Bizim aramızdaki fark, bir soğan zarı kadar inceydi. Hatta biz Pazar günleri kilisemize gider dua ederdik, onlar da camide namaz kılarlardı, hiç sorun yaşamıştık.' derler. Yani bu karşılıklı iletişim her dönem görülmektedir. Bucak'ta oturan Gagauzlar da 'Siz kimsiniz?' sorusuna 'Biz Gagauzuz, Hıristiyanız, dilimiz Türkçe' diye cevap vermekteler.

Gagauzlar, Ortodoks Hıristiyan olmaları nedeniyle Slavlarla dindaş; ana dilleri Türkçe olması hasebiyle Türklerle soydaş konumdadırlar. Onlar zamanla kendi ulusal kimlik modellerini inşa edebildi. Bu, 20. yüzyılın ikinci yarısında kültürel bir yükseliş ve bağımsızlık için siyasi harekette güçlü bir dürtü ile doğrulandı. Gagavuzların Türk dünyasının ayrılmaz parçası olduklarını protoirey, papaz, milliyetçi, Gagauz uyruklu Mihail Çakır'ın 1933 yılında yayımladığı"'Basarabiya Gagauzlarin Istoriyasi" adlı eserinde şöyle dile getirmektedir:"***"… Gagauzlar lafederlär pak Türkçä, ölä, nicä lafedärmiş eski zamannarda cümne insannar, angıları çekiler Türk halkından, Türk soyundan. Gagauzların dili, lafı taa aslı Türkçedir, taa paktır Osmannı Türkçelerin dillerindim, zerä Osmannılar çok laf, çok söz almışlar farsizlerdän hem arablardan".***[9]

3 (https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%-D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%BE%D0%B3%D1%83%D0%B7%D0%BE%D0%B2,)

4 (https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%96%D0%B3%D0%B8)

5 https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%86%D1%96

6 https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1wbKfgwRSrOVYnZh4n4WeW4teJqU&ll=46.20341882452909%-2C33.15682681249997&z=8

7 Музей народной архитектуры и быта Средней Надднепрянщины https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%-D0%B7%D0%B5%D0%B9_%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B9_%D0%B0%-D1%80%D1%85%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D1%8B_%D0%B8_%D0%B1%D1%-8B%D1%82%D0%B0_%D0%A1%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B5%D0%B9_%D0%9D%D0%B0%D0%B4%-D0%B4%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D1%80%D1%8F%D0%BD%D1%89%D0%B8%D0%BD%D1%8B

8 (http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/90649/07-Gribovsky.pdf?sequence=1).

9 https://anasozu.com/gagauzlar-cekiler-turk-soyundan/

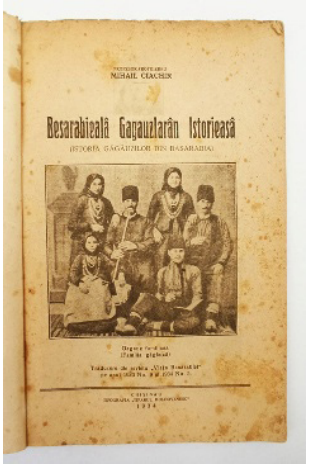

Hatta, Gagauz Türkçesini unutmamaları için Mihail Çakır 10 yakın kitap basmış, gazete yayımlamaya başlamış, Gagauz çocuklarını ise okulda dini metinleri bilmeleri için Gagauz dilinde ders vermiş. Gagauz halkının onurlu ve ahlaklı bir yaşam sürebilmesi için Mihail Çakır, Gagauzların Ortodoks inancına sahip, dürüst, değerli ve adil bir halk olarak uymaları gereken on dört kuraldan oluşan bir ahlak kodunu Gagauz dilinde derlemiştir. Romanya Bükreş Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi Sayın Hamdullah Suphi Tanrıöver ise Basarabya'daki Gagauz yerleşim yerlerini birkaç defa ziyaret edip 20 yakın Gagauz genç erkeğini eğitim için Türkiye'ye okumaya göndermiştir. Bu şahıslar daha sonra Türkiye'de ünlü doktor, müziyen vd. alanlarda uzman olmuş, önemli eserler yazmışlardır.[10] Ayrıca Türk dünyasından kopmamaları ve kendi kimliklerini, dillerini unutmamaları için bu büyükelçinin girişimiyle Gagauz köylerine Türkiye'den Türk öğretmenler gönderilmiş ve Türkiye Türkçesinde okullarda dersler vermişlerdir. Hâlâ yaşlı nesil bu hocaları ismen hatırlamaktadır.

1957 yılına kadar Gagauzların yazılı edebiyatı yoktu. Ancak tarihte bir dönem (özellikle dini metinleri) Karamanlı elifbasını kullandıkları bilinmektedir. [11]

10 Prof. Dr. Yonca Anzerlioğlu. Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri s. 121-129 https://turuz.com/storage/Turkologi/2018/3259-Hemdullah_Sufi_ve_qaqauzlar-2016-476s.pdf

11 Степан Булгар. *Письменная литература и развитие национального самосознания гагаузов ЮгоВосточной Европы в конце XIX – нач. XX вв.* (Болгарский учёный Манжо Стоянов, в своей статье «La literature bulgare-grecque-turque "Karamanlienne"», рассказывает о караманлийских книгах, найденных на территории Болгарии (Etudes Balkaniques, 2, 1979, Sofia). Музыковед и фольклорист Василий Ёкюзчю, повествуя о своей жизни в Бессарабии 30-х годов, вспоминал о хождении среди гагаузов караманлийских книг8 . Кое-что из этого наследия дошло до настоящего времени. Фрагменты изданий караманлийской религиозной литературы сохранились в фондах Национального гагаузского историко-этнографического музея им. Д.Н. Кара Чобана (село Бешалма)9 . Жительница села Баурчи Каушанского района, Карапиря Ольга Марковна, сохранила перешедшую ей от отца старинную книгу «Алексиос Аллахын адамы» («Алексиос – божий человек»10). В селе Томай, Чадыр-Лунгского района, в семье хранится «Евангелие» на караманлийском языке, которую читал отец семейства, уроженец села Джолтай. Некоторые письменные памятники на «караманли» сохранились и у гагаузских священников. Конечно же, сегодня караманлийская книга – большая редкость, но до сих пор фольклористы записывают у жителей гагаузских сёл Бессарабии христианские песни, молитвы, фрагменты текстов жития святых, имеющих караманлийскую основу 11. Об этом свидетельствуют некоторые материалы, опубликованные в книге Е. Квилинковой «Moldova gagauzları halk türküleri» («Народные песни гагаузов Молдовы») (2003 г.)). https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/p.99111%20Pis%27mennaya%20literatura%20i%20razvitiye%20natsional%27nogo%20samosoznaniya%20gagauzov%20YugoVostochnoy%20Yevropy%20v%20kontse%20XIX%20%E2%80%93%20nach.%20XX%20vv..pdf

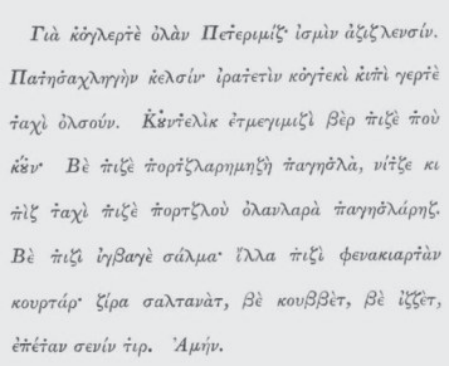
Γιὰ κὀγλερτὲ ὀλὰν Πετεριμίζ· ἰσμὶν ἀζιζλενσίν.
Πατησαχληγὴν κελσίν· ἰρατετὶν κὀγτεκὶ κιπὶ γερτὲ
ταχὶ ὀλσούν. Κὀντελὶκ ἐτμεγιμιζὶ βὲρ πιζὲ πού
κὀν· Βὲ πιζὲ πορτζλαρημηζὴ παγησὰλὰ, νίτζε κι
πὶζ ταχὶ πιζὲ πορτζλοὺ ὀλανλαρὰ παγησὰλάρηζ.
Βὲ πιζὶ ἰγβαγὲ σάλμα· ἴλλα πιζὶ φενακιαρτὰν
κουρτάρ· ζίρα σαλτανὰτ, βὲ κουββὲτ, βὲ ἰζζὲτ,
ἐπέταν σενίν τιρ. Ἀμήν.

Ya göylerde olan Pederimiz, ismin azizlensin. Padişahlıgın gelsin, iradetin göydeki gibi yerde dahi olsun. Gündelik etmegimizi ver bize bu gün. Ve bize borçlarımızı bagışla, nice ki biz dahi bize borçlu olanlara bagışlarız. Ve bizi igvaye salma, illa bizi fanakardan kurtar, zira saltanat, ve kuvvet, ve izzet, ebedan senin dir. Amin.

1957 yılında MSSR Hükümeti, "Gagauz uyruklu çocukların eğitimini iyileştirmeye yönelik tedbirler hakkında" Kararı kabul etti. (16 Temmuz 1957 tarih ve 454 sayılı Kanun). Hükümetin aldığı tedbirler arasında Gagauz alfabesinin geliştirilmesi ve onaylanması, Gagauzcanın eğitim dili olduğu okulların açılması, Gagauz dilinin ders olarak okutulması ve Gagauzcanın eğitim dili olduğu okullar için öğretmen yetiştirilmesi yer alıyordu.[12] Bu dönemden itibaren: Mihayıl Çakır'ın temelini atmış olduğu Gagauz yazılı edebiyatında güçlü yazarlar ortaya çıkmaktadır. Nikolay Tanasoglu, Dionis Tanasoglu, Nikolay Baboğlu, Dmitriy Karaçoban, Mina Köse, Stepan Kuroglu vd. gibi Gagauz edebiyatçıları kendi eserleri ile Gagauzluk şuurunu uyandırmaya başlamışlardır. Ayrıca Gagauz dilinde Gagauz dili okul kitapların yaratılması da görülmektedir. 1 Eylül 1958'den itibaren Moldavya SSR'nin bir dizi yerleşiminde ilkokulda ana (Gagauz) dilinde eğitim başladı. Gagauz dilinde öğretim 1962'ye kadar devam etti.

Молдавия ССР-ин Уьсек Советин Президиумун
Указы
Гагауз дилиня язы чикармак ичин
Молдавия ССР-ин Уьсек Советин Президиумун Председателиси И. КОДИЦА,
Молдавия СС-ин Уьсек Советин Президиумун секретары Т. ПАСКАЛЬ,
Кишинев, уьлуьн 30, 1957 ныл.
Гагауз алфавити
ГАГАУЗ АЛФАВИТИ. Насыл язылээр лафларда

Gagauz grameri üzerine doktora savunmasını Bakü'de yapan ünlü yazar, bilim insanı Dionis Tanasoglu bu kitapların hazırlayanı olmuştur. İlk defa Gagauz okul kitaplarında Azerbaycan folklorundan örnekler yer alırken Divanu Lügati't-Türk, Orhun Yenisey Yazıtları, Köroğlu Destanından örnek parçalar da yer almıştı. Diğer kardeş Türk halklarından hem dinen hem de coğrafi açıdan uzakta kalan bu halk bu okul kitapları sayesinde o yakınlığı hissetmiştir. Günümüzde de Gagauz dili okul kitaplarında Türk edebiyatından örneklere yer verilmektedir. 1985 yılında yine aynı yazarın kaleminden çıkan ilk Gagauz edebî ve tarihî romanı 'Uzun Kervan' Gagauzların Altay'dan; Orta Asya'ya, daha sonra ise Balkanlara göçünü ele almakta. Türk edebiyatının önemli eseri olan 'Oğuz-name' bu romanın temelini oluşturmuştur.

12 С.С. Булгар. *Дионис Танасоглу – заведующий сектором школ министерства просвещения молдавской сср и его деятельность по открытию гагаузских школ в 1957–1961 гг.*, https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/7-10_76.pdf

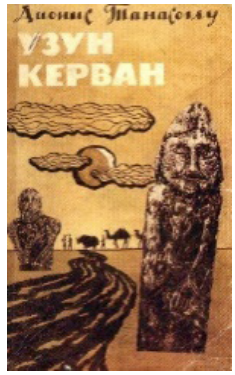

Daha sonra bu ve buna benzer düz yazı ve şiir konulu Gagauz dilindeki eserler çoğunlukla Türkçülük konusunu içermektedir. Özellikle Sovyetler Birliğinin dağılması ve Gagauzların kendi bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Türkiye ile bağlantıların güçlenmesi görülmektedir.

Gagauzlar Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra kendi kimlik arayışları içerisine girmişler ve kadim Oğuz Boyundan geldiklerini gelecek nesillere aktarmak amacıyla 1989 yılında kurulan 'Gagauz Halkı', akabinde ise 'Arkalık', 'Millet Sancısı', 'Vatan' ve 'Birlik' adında siyasi kuruluşların bayraklarını bile sembol olan 'kurt başı' ile süslemişlerdi. [13]

19 Ağustos 1990 tarihinde Moldova'nın güneyindeki Halk Temsilcileri Birinci Kongresi, Gagauz Cumhuriyeti'nin SSCB sınırları içinde kurulduğunu ve SSCB Halk Temsilcileri Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yönetim ve organlarına bağlı olmaktan çıkarıldığını ilan etti. L. Dobrov'un anılarına göre, 22 Temmuz 1990'da Gagauz Halk Kongresi'nde, Gagauz ASSC'nin MSSC'ye bağlı olarak sembolleri onaylandığında, kurt başlı mavi bayrak esas olarak kabul edilmişti.[14]

13 Bu bayrak seçimi olurken, ö dönem ben de Bakü Devlet Üniversitesinde talebeydim ve bu seçim yapılırken, benim de katkım oldu. Karar alınırken, ' mademki biz Oğuz boyundanız, bayrağımız dedelerin kullandığı bayrak olsun ' düşüncesi ağırdı. Zira gagauz inançlarında ' Canavar yortuları' gibi saygı havasında bir bayram da mevcut. Bu nedenle Ergenekon efsanesindeki kurt 'uluması' şeklindeki sembol kullanılsın diye kararlaştırıldı. Gerçi bu bayrak bir sürelik bu kuruluşların bayrağı olarak kullanıldı, hatta Komrat kasabasında kurulan bankanın adı ve amblemi de 'Oguz bank' olup kurt profili onu süslüyordu. Daha sonra ise bu kurt profili, Çeçenlerde, Başkurtlar'da benzer şekilde olduğundan dolayı kurt sembolü günümüz şeklini aldı. Bayrağın seçimi ve oluşumu hakkında ise daha sonra gagauz aydını, devrimcisi Gagauz uyruklu Leonid Dobrov yazmıştır. https://proza.ru/2020/09/11/581

14 29 Ekim 1989'da Komrat'ta yapılması planlanan büyük mitingden önce Gagauzlar tüm mitinglerini SSCB ve MSSC bayrakları altında gerçekleştirmişlerdi, ancak Kişinev'de Halk Cephesi aktivistleri uzun zamandır mitinglerini Rumen Üç Renkli Bayrağı altında gerçekleştirdiğinden, Gagauzlar kendilerini biraz «ezilmiş» hissediyorlardı. Kişinev'de Halk Cephesi üyeleri, Gagauz halkının Sovyet ve komünist «Orak ve Çekiç»i inanç ve hakikatle sevmeye devam ettiğini söyleyerek şaka yaptılar, bu yüzden ben de «Arkalyk» partisinin lideri olarak sanatçılar Petr Vlah (şimdi merhum) ve Georgy Stomatov ile birlikte kendi Bayrak projemi hazırlamak zorunda kaldım. İlk başta hepimiz Bayrak fikrinde hemfikirdik; Bayrağın renginin GÖK RENGİ (gok oguzlar) olması gerekiyordu. Daha sonra Bayrağın ana unsurunun Kurt Başı (canavar yortuları – kurt bayramı) olmasına karar verildi. Ve ancak daha sonra G. Stomatov, Gagauz tarihinde "sarı horozlar"ı buldu; bunlar tarihte "ocak, ev bekçileri"nin sembolüydü. Kurt ilk başta Çeçenler ve bütün Türk dilli halklarda olduğu gibi profilden çizilmişti, ama ben bu durumu beğenmedim ve bizim Kurt'un bilinenlerden farklı olması gerektiğini söyledim. Kurt'umuzun fazda (yani düz profilden değil de dümdüz) çizilmesi gerekiyor.P. Vlah öfkelendi ve "Onu nasıl çizebilirim?" dedi. Hiçbir zaman bir kurdun bu şekilde çizildiğini

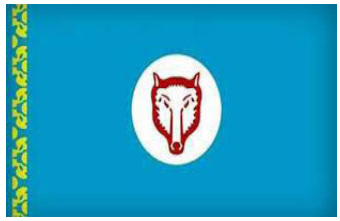

23 Aralık 1994'te Moldova Parlamentosu Gagauz Yeri'ne özerklik tanıdı. Maalesef, daha sonra Eski Sovyetler dönemi sosyalizm sisteminde yetişmiş olan Georgiy Tabunşçık Gagauz Yeri Otonom Bölgesi Başkanı olur olmaz bu bayrağı tanımayıp Rus bayrağına benzer bir bayrak yarattı.

Türkiye'nin Gagauz Yeri'ne katkısı.

Türk Dünyasının lideri olan Türkiye Cumhuriyeti çeşitli dönemlerde sürekli Gagauzlar'ın yanında olmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi Romanya Bükreş Türkiye Büyükelçisi sayın Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatı ile Basarabya'daki Gagauz köylerinden 20'ye yakın Gagauz çocuğunu Türkiye'ye okumak için getirmiş. Türkiye, çeşitli alanlarda projeler yürüten Gagauzya'nın en büyük yatırımcılarından biri olmuştur. Moldova Cumhuriyeti'ne, Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) aracılığıyla sağlanan mali ve teknik yardımlar 29 yıldır devam etmektedir. Yaklaşık olarak 40 milyon ABD doları tutarında 500 projenin hayata geçirilmesine çalışılmaktadır. Öncelikli alanlar ise, sağlığın korunması, eğitim, çevrenin korunması ve altyapıdır. Gagauzlar özerkliğinin kazanmasında ise o dönem T.C. Cumhurbaşkanı sayın Süleyman Demirel'in çok önemli katkısı olmuş, akabinde ise su projesinin hayata geçmesi ile nerdeyse ' Gagauzlara yeni sağlıklı bir hayat vermiş' adıyla bilinmektedir. O tarihten günümüze kadar Gagauz Yeri Özerk Bölgesinde Türk okulların çalışması, T.C. Cumhurbaşkanı Sayın R. T. Erdoğan'ın adına 'T. Erdoğan Huzur Evi'nin kurulması, TİKA'nın çok önemli proje bazında katkıları, Atatürk Kütüphanesinin işlevi, GRT Medya Televizyon Kurumu'nun kurulması ile Gagauz dilinde programların yapılması, Komrat Üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyatı branşının açılması ve çok yönlü akademik seviyede Türkiye eğitim kurumları ile işbirlikleri, Gagauz Yeri Özerk Bölgesinin başkenti olan Komrat kasabasında 'Türk Konsolosluğu'nun açılması, Kültür Bakanlığının sürekli Türk kültürü ile ortak faaliyetlerin yapılması, tarım, endüstriyel, ekonomi sektöründe Türk firmalarının burada faaliyet göstermeleri, sıralamış olduğumuz yapılan faaliyetlerin birkaçıdır. Buna benzer bazı yardımlar Ukrayna Gagauzlarına da Türkiye Cumhuriyeti tarafından yapılmakta, özellikle TİKA kurumunun maddi yardımları; Yunus Emre Kurumunun katkıları ve T.C. Kiev Büyükelçiliğinin destekleri buradaki soydaşlara gösterilen ilgidir.

görmedim dedi. Sonra ona: «Yüzüme dikkatlice bak ve uzun burunlu yüzümün stilize bir portresini çiz, sonra ondan bir Kurt yap» diyorum. Sonuç tüm beklentilerin ötesindeydi.

15 file:///G:/%D0%9C%D0%BE%D0%B9%20%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA/k%C4%B1rm%C4%B1z%C4%B1%20disk/genel/gagazlarla%20ilgili/todur%20zanet/GagauzYeri.pdf

Türk Dünyası ile Gagauzların entegre olmaları

Sovyetler Birliğinin dağılması ile Gagauz gençlerin yeni kurulmakta olan Türk devletlerine kapıları açılmaktaydı. 1988 yılından itibaren Azerbaycan'a tam 48 Gagauz öğrenci okumaya gitmiştir. Burada eğitim alan genç Gagauzlar daha sonra kendi alanlarında uzman olup Türkçülük ruhu ile kendi Gagauz kimliklerini tüm Türk dünyası başta olmak üzere tüm dünyaya yaymışlardır. Bunların arasında ünlü ressam Vladimir Topal, hayırsever, iş adamı, bilim insanı, kendi Gagauz köyü olan Avdarma köyünün restorasyonunu yapan İgnat Kazmalı, bilim insanları, Türkologlar Güllü Karanfil ve Tudora Arnaut, Filistin'de TİKA'da çalışan Lüba Popoviç vd. vardır. Ayrıca birçok şahıs Bakü Üniversitesini tamamlayıp Gagauziya'nın önemli eğitim, kültür kurumlarında çalışmaktadır. Gagauz Yeri Özer Bölgesinin kurulması ile birlikte Gagauzların Türk Dünyasına entegre olması daha da kolaylaştırıldı. Bir dönem Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin kurulmasında büyük emeği olan Üniversitenin Mütevelli Heyet Başkanı Namık Kemal Zeybek'in yardımı ile Gagauz köylerinden birkaç yıl sırayla Gagauz gençleri bu üniversitede çeşitli branşlarda eğitim alıp Orta Asya Türkleri ile sıkı bağlantılar kurmuşlardır. Son 25 yıl içerisinde ise Gagauz gençlerin her yıl Türkiye'de eğitim almaları ise onların ufuklarını Türk dünyasına yöneltmiştir. Tüm bu adımlar atılırken Gagauz toplumunda bu aydınların girişimleri ile eski Sovyet sisteminde yetişmiş ve o propaganda ile yoğurulmuş aydınların ufuklarını değiştirmek için bir mücadele görülmektedir. Bunu özellikle Gagauz okul kitaplarının hazırlanmasında görmekteyiz. Önceleri sosyalizm propagandasının yanı sıra çoğunlukla Rus klasiklerin yer aldığını belirtirken, son yıllar Türk dünyası klasiklerinden ve sözlü halk edebiyatından örneklerin yer aldığına dikkat çekmekteyiz. Ayrıca Türksoy ve YTB gibi kurumların katkısıyla Gagauz dilinde eserlerin basılması tüm Türk dünyasına duyurulması anlamına gelmektedir.

Diğer önemli bir katkı ise 1988 yılından itibaren basılmaya başlayan 'Ana Sözü' adında ilk Gagauz gazetesindeki Türk Dünyasının desteği oldu. Özellikle tam Azerbaycan'da baş veren Dağlık Karabağ savaşı öncesi Bakü'nün Azadlık meydanında yapılan mitinglerde bir yandan kardeş Azerbaycan halkı Rusya'dan tamamıyla ayrılmak için meydanlarda 'Özgürlük' taleplerini dile getirirken, diğer yandan ise o meydanlarda bendeniz ve gazetenin baş redaktörü Todur Zanet'in konuşmalarımız bu gazetenin sayısını Azerbaycan abonelerin sayesinde 76 bine kadar yükseltmiştir, zira ancak Azerbaycan halkı 45 bin kadar abone olmuştur. İşte bu Azerbaycanlıların abone olması, o dönemlerde bu kardeşliğin bir göstergesiydi.[16] Ayrıca, daha sonra Azerbaycan halkın bu gazete sayfalarındaki destek yazıları ve edebiyattan örnekleri, Türk dünyası literatüründen Gagauz diline aktarmaları bu gazetede yayımlarken, bu gazete en önemli basın yayını seviyesine çıkarmış bulunmaktaydı. Bu destekten sonra kendi özerkliklerini kurma döneminde Gagauz halkı kardeş desteğini çok duydu.

16 https://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/ana_sozu.pdf

Gagauzlar Türk dünyasından izole edildiği dönemlerde sürekli ulusal kimlik arayışında olmuşlardır. Zira, yaşamış oldukları küçük boylar dillerini kaybedip diğer halklarla kaynaşınca beraberinde kimlikleri de yok olmuştur. Hâlbuki ulusal kimlik veya ulusal öz farkındalık, bir kişinin kimliğinin bileşenlerinden biridir ve kişinin belirli bir etnik gruba veya millete ait olma duygusuyla ilişkilidir. Ulusal kimlik doğuştan gelen bir özellik değildir. Belirli bir insan topluluğuyla ortak bir kültür, tarih ve dile sahip olma bilincinin kazanılmasından kaynaklanır. Bunlara belirli bir devlete aidiyet duygusu, devlet kimliğine bağlılık, ulusal fikir ve devlet sembolleri de eklenebilir.

Ulusal kimlik çok düzeyli ve karmaşık olabilir. Kendi devlet yapısına sahip olmayan Gagauzlar (Moldova devleti sınırlarında Gagauz Yeri Özerk Bölge statüsüne sahipler) gibi küçük uluslar, genellikle bölgesel etno-kültürel kimlikle, siyasal ulus ve devletle ilişkilendirilen daha geniş bir ulusal kimliği birleştiren bir ulusal kimliğe sahiptirler. İşte Gagauzlar bunun farkında olup kendi varlıklarını kendi özerklikleri ile korumakta ve diğer kardeş Türk halklarından kopmamak için çaba harcamaktalar.

KAYNAKÇA

1. Гагаузы Украины : в 2 кн. : Книга 1. Гагаузы Украинской части Буджака / Авт. Любовь Чимпоеш, Емилия Банкова; Книга 2. Гагаузы Приазовья / Сост. Любовь Чимпоеш, Емилия Банкова, Тудора Арнаут; рук. проекта Тудора Арнаут, отв. ред. изд. Емилия Банкова, ред. гагаузских текстов Людмила Чобан. – К. : Издательский дом Дмитрия Бураго, 2016. – 232 с.
2. Гагаузы. М.Н.Губогло.Е.Н.Квилинкова. М.:Наука.2011.-615 с.
3. Дмитрий Узун. Гагаузы. Дорожная карта. https://psv4.userapi.com/s/v1/d/u7WtirCL7t12wuw2JJpnNmSgKd8wN3cxS6E9GAGBFDCavo_KvfIseWC9U7MS4Q8MrgHmzlyEHuLD5lxQr-cwpkVLS0pM033zFGNk9wdsmBrcaOaY/Uzun_D_Gagauzy.pdf
4. История родного края: Буджак. Гагаузия. С.Агульников, С.Булгар. Комрат – Кишинев 2014. -117с.
5. С. Булгар. *Дионис Танасоглу – заведующий сектором школ министерства просвещения молдавской сср и его деятельность по открытию гагаузских школ в 1957–1961 гг.*, https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/7-10_76.pdf
6. С. Булгар. *Письменная литература и развитие национального самосознания гагаузов ЮгоВосточной Европы в конце XIX – нач. XX вв. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/p.99-111%20Pis%27mennaya%20literatura%20i%20razvitiye%20natsional%27nogo%20samosoznaniya%20gagauzov%20Yugo-Vostochnoy%20Yevropy%20v%20kontse%20XIX%20%E2%80%93%20nach.%20XX%20vv..pdf*
7. Федор Ангели. Очерки истории гагаузов потомков огузов (середина VIII - начало XXI вв.). Кишинев • 2007.- 642 с.
8. Yonca Anzerlioğlu. Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri s. 121-129 https://turuz.com/storage/Turkologi/2018/3259-Hemdullah_Sufi_ve_qaqauzlar-2016-476s.pdf

TÜRK DÜNYASINDA MANEVİ KİMLİĞİN KORUNMASINDA TASAVVUFUN ROLÜ

Hamza ATEŞ* Mine MEYDANCI**

GİRİŞ

Tasavvuf, İslam düşüncesinin mistik boyutunu temsil eden ve bireyin manevi tekâmülünü esas alan derin bir anlayış biçimi olmakla birlikte, aynı zamanda toplumların kültürel, siyasi ve sosyal yapıları üzerinde de belirleyici bir etkiye sahip olmuştur (Karamustafa, 2007: 23). Türklerin İslam'ı kabul süreciyle birlikte tasavvuf, onların dinî algısını şekillendiren en önemli unsurlardan biri olmuş ve bu etki tarih boyunca farklı coğrafyalarda, farklı tasavvufi ekoller aracılığıyla kendini göstermiştir (Öztürk, 2019: 45). Tasavvufun Türk dünyasındaki yeri, yalnızca bireysel inanç ve ibadet pratikleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumun manevi dokusunu belirleyen kurumsal ve kültürel bir yapı taşı haline gelmiştir. Özellikle Yesevîlik, Mevlevilik, Bektaşîlik ve Nakşibendîliğin Türk dünyasında İslam'ın benimsenmesini kolaylaştırarak, Türk kimliği ile İslamî değerleri birleştiren en önemli rolleri olmuştur. Bu tarikatlar hem devlet yönetiminde hem de halkın eğitiminde ve sosyal dayanışmanın sağlanmasında etkin roller üstlenmiştir (Trimingham, 1998: 89). Modern dönemde sanayileşme, sekülerleşme ve modernleşme süreçleri tasavvufun geleneksel etkisini zayıflatmış olsa da tasavvufi düşünce günümüzde sanatsal, kültürel ve akademik alanlarda varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Çakır, 2017: 176).

AMAÇ

Bu çalışmanın amacı, Türk dünyasında tasavvufun tarihsel süreç içerisindeki işlevini inceleyerek, manevi kimliğin korunması ve sürekliliğinin sağlanmasında oynadığı rolü tarihsel, sosyolojik ve kültürel perspektiflerden ortaya koymaktır. Bu bağlamda, tasavvufun bireysel ve toplumsal düzeyde kimlik inşasına katkısı, kültürel değerlerin aktarımındaki etkisi ve ortak bir manevi aidiyet bilincinin oluşumuna katkıları anlatılmaktadır. Çalışma, Türk topluluklarının yaşadığı farklı coğrafyalarda etkili olmuş tasavvufî geleneklerin ve mutasavvıf şahsiyetlerin, manevi kimliğin şekillenmesinde nasıl bir rol üstlendiklerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda, tasavvufun bireysel bir inanç sistemi olmanın ötesinde; toplumsal bütünleşme, kültürel süreklilik ve kimlik muhafazası açısından taşıdığı önem vurgulanmaktadır.

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hamza.ates@medeniyet.edu.tr, Orcid No:0000-0003-0975-0062

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, minemeydanci@gmail.com Orcid No: 0009-0002-9003-0440

YÖNTEM

Bu çalışma, Türk dünyasında tasavvufun manevi kimliğin korunmasındaki rolünü incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Araştırmada, doküman analizi tekniği kullanılmış; konuya ilişkin tarihsel, kültürel ve tasavvufî kaynaklar sistematik biçimde incelenmiştir. Veri kaynağı olarak klasik tasavvuf metinleri, tarihi belgeler, ilgili akademik literatür, biyografik eserler ve menkıbe türündeki yazılı kaynaklar değerlendirilmiştir. Özellikle Orta Asya ve Anadolu coğrafyasında etkili olmuş mutasavvıfların düşünceleri, eserleri ve toplumsal etkileri üzerine odaklanılmıştır. Toplanan veriler, tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiş; tasavvufun bireysel ve toplumsal kimliğin inşası, muhafazası ve aktarımındaki işlevi ortaya konulmuştur. Ayrıca tasavvufun, kültürel süreklilik ve ortak kimlik bilincinin oluşmasındaki katkıları tarihsel bağlam içinde değerlendirilmiştir.

BULGULAR

1. Türk Dünyası ve Tasavvuf: Ortak Yol Hikâyesi

İslamiyet'in kabulüyle birlikte tasavvuf, Türk toplumu için sadece bir inanç biçimi değil, aynı zamanda bir yaşam felsefesi ve sosyal yapı unsuru haline gelmiştir. Türklerin İslamiyet'i benimsediği dönemle tasavvufun yayılmasının eş zamanlı gerçekleşmesi, bu iki olgunun birbirini besleyerek gelişmesini sağlamıştır. Ahmet Yesevî, Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre gibi birçok büyük mutasavvıfın Türk dünyasından çıkması, Türklerin tasavvufi düşüncenin şekillenmesindeki rolünü göstermektedir. Öte yandan Türk toplumunda İslam'ın diğer yorumlarına kıyasla tasavvufun daha fazla kabul görmesi ise onun insan merkezli, hoşgörülü ve manevi derinliği esas alan yapısıyla ilişkilidir.

Türklerin İslam'ı kabulünde tasavvufun oynadığı rol hem bireysel düzeyde dindarlığın içselleştirilmesi hem de toplumsal düzeyde dinî değerlerin yayılması açısından kritik bir öneme sahiptir (DeWeese, 1994: 67). IX. ve X. yüzyıllarda, Orta Asya'da İslam'ı Türk kültürüyle uyumlu bir şekilde öğreten Ahmed Yesevî gibi sûfîler, Türklerin İslam'a yönelmelerinde belirleyici olmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde Mevlevîlik ve Bektaşîlik gibi tarikatlar, Yesevîlik geleneğini devam ettirerek yeni toprakların fethinde manevi dinamik haline gelmişlerdir (Kafadar, 1995: 178).

Tasavvuf, bireylerin manevi tekâmülünü desteklemekle kalmamış, aynı zamanda sosyal ve siyasal düzenin oluşumunda ve halkın dinî eğitiminde ve sosyal yapısının oluşumunda da kritik bir rol oynamıştır (Trimingham, 1998: 201). Osmanlı padişahları, tasavvufi yapıları destekleyerek halkın dinî eğitimini ve moral değerlerini pekiştirmiştir (Kafadar, 1995: 212). Örneğin Bektaşîlik Yeniçeri Ocağı ile iç içe geçerek Osmanlı askerî teşkilatının manevi eğitimini üstlenmiştir. Nakşibendî tarikatı ise devlet yönetiminde nüfuz sahibi olmuş, Kafkasya'daki Rus işgaline direniş gibi önemli siyasal olayları yönlendirmiştir. Zâviyeler ve tekkeler, sadece ibadet mekânları değil, aynı zamanda fakirlerin ve yolcuların barınabileceği, eğitim alabileceği sosyal kurumlar durumundaydı (Öztürk, 2019: 148). Ayrıca esnaf teşkilatlarından biri olan Ahilik, tasavvufi ilkelerle şekillenen bir sosyal sistem olarak ticari ahlakı ve sosyal adaleti sağlamak adına işlev görmüşlerdir (Ocak, 2005).

Ahmed Yesevî, Mevlânâ, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Velî gibi mutasavvıflar, eserlerinde tasavvufi kavramları işleyerek toplumun manevi dünyasını beslemişlerdir (Schimmel, 1982: 220). Tasavvufun estetik boyutu, Türk sanatında önemli bir yer tutmuştur. Mevlevî semâ ritüelleri, derviş minyatürleri ve tasavvufi şiirler, sanatın manevi bir boyut kazanmasını sağlamıştır (Shah, 2020: 156). Osmanlı mimarisinde tekke ve zâviyelerin yoğun inşası ise tasavvufi yaşamın mekânsal boyutunu göstermektedir (Öztürk, 2019: 102). Ayrıca, Türk halk kültüründe tasavvufi öğretilerin etkisi büyüktür. Kültürel ve iktisadi bağlamda da Hızır kültü, Ahi teşkilatı ve Bektaşî gelenekleri, tasavvufi anlayışın toplum içinde yaygınlaştığını göstermektedir (Ocak, 2005: 118).

2. Tasavvufun Türk Dünyasında Siyasi, Toplumsal ve Kültürel Etkileri

Tasavvuf, yüzyıllar boyunca Türk dünyasında bireysel bir inanç ve maneviyat anlayışı olmanın yanında toplumları şekillendiren güçlü bir siyasi, toplumsal ve kültürel unsur olarak da varlık göstermiştir. Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafyada tasavvuf, devlet yönetiminde etkili olmuş, halk arasında birleştirici bir unsur olarak toplumsal yapıyı güçlendirmiş ve sanat, edebiyat, mimari gibi alanlarda derin izler bırakmıştır. Tarikatlar, devlet adamları ve halk arasındaki ilişkileri düzenleyen bir köprü görevi üstlenirken, tasavvufi düşünce barış, hoşgörü ve dayanışma anlayışıyla toplumları şekillendirmiştir.

Orta Asya İslam'ın VIII. yüzyılda yayılmaya başlamasından itibaren büyük dönüşümler yaşamış, özellikle IX. ve X. yüzyıllarda bu bölge tasavvufi düşüncenin önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir (Sinor, 1990: 99). Tasavvuf, Orta Asya toplumunda sosyal dayanışma, ahlaki eğitim ve ekonomik düzenin şekillenmesinde kritik bir rol üstlenmiştir. Zâviyeler ve tekkeler, dinî eğitimin yanında fakirlere yardım eden, yolculara barınma sağlayan sosyal kurumlar olarak da işlev görmüştür (Ocak, 2005: 108). Ahilik benzeri sistemler, tasavvufi ilkeler çerçevesinde şekillenmiş ve esnaf örgütlenmelerinde ahlaki normları belirleyen ve sosyal dayanışmayı artıran birer yapı hâline gelmişlerdir (Öztürk, 2019: 148; Ocak, 2005: 178). Tasavvufi kurumlar, Orta Asya'da medreselerle entegre bir sistem geliştirerek hem dinî hem de bilimsel eğitim vermişlerdir (Schimmel, 1982: 175). Bu konuda ilginç bir nokta ise, tasavvufun kadınları güçlendirici etkisidir. Nitekim Rabia el-Adeviyye gibi sûfî figürleri rol model alan Orta Asya'daki tasavvufi hareketler, kadınların dinî ve sosyal hayata katılımını teşvik etmişlerdir (Nasr, 2007: 137).

Tasavvuf, Orta Asya'nın kültürel kimliğinin inşasında da belirleyici bir faktör olmuş, sanat, müzik ve edebiyat alanlarında derin izler bırakmıştır. Örneğin Türkistan'da dervişler tarafından icra edilen müzik ve ilahiler, bölgenin manevi atmosferini şekillendiren unsurlar arasında yer almıştır (Schimmel, 1982: 218). Tasavvufi merkezler, dinî bilginin yanında bilimsel çalışmaların da yürütüldüğü medreselerle entegre bir yapı oluşturarak (Öztürk, 2019: 142) görece daha yenilikçi bir eğitim modeli oluşturmuşlardır. Tasavvufun etkisi, halk müziği, şiir ve destanlar aracılığıyla Orta Asya toplumlarının kolektif hafızasında kalıcı bir yer edinmiştir (Schimmel, 1982: 217). Bu durum, tasavvufi öğretilerin siyasi sistemi de güçlü bir şekilde etkilemeini sağlamıştır (Trimingham, 1998: 132). Günümüzde Orta Asya'da tasavvufun etkisi, Sovyetler Birliği döneminde yaşanan baskılar nedeniyle zayıflamış olsa da, son yıllarda tasavvufi hareketlerin yeniden canlandığı gözlemlenmektedir (Knysh, 2017: 165).

Tasavvuf, Osmanlı'nın Balkanlardaki yönetim anlayışında ve siyasi yapılanmasında etkili bir unsur olmuştur. Özellikle Bektaşî, Mevlevi ve Halveti tarikatları bölgenin İslamlaşması sürecinde kritik bir rol üstlenmişlerdir. Tasavvufun Osmanlı'nın Balkanlar'daki hâkimiyetini sürdürmede ideolojik katkısı da önemlidir. Mutasavvıf gönül erleri, fethedilen bölgelere yerleşip bölge halkı ile doğrudan ilişki kurarak sosyal yapıyı dönüştürmek suretiyle Osmanlı'nın meşruiyetini sağlamaya yardımcı olmuş, halk ile yönetim arasındaki bağı kuvvetlendirmiş ve onların Osmanlı yönetimine adaptasyonunu kolaylaştırmışlardır. (Kiel, 1997: 89; İnalcık, 1997, s. 345). Tasavvufi düşüncenin Balkan toplumlarında oluşturduğu en önemli yapılardan biri, vakıf sistemidir. Osmanlı yönetimi altında birçok tarikat, vakıflar aracılığıyla eğitim, sağlık ve sosyal yardım hizmetleri sunmuştur. Tekke ve dergâhlar, sadece dinî eğitim veren kurumlar olmaktan öte, halkın toplumsal ihtiyaçlarını karşılayan merkezler hâline gelmiştir. Özellikle Mevlevihaneler, sanat ve edebiyatın gelişmesine katkı sağlamış, Bektaşî tekkeleri ise Alevi-Bektaşî kültürünün Balkanlar'da kökleşmesine imkân tanımıştır.

Tasavvufun Balkanlardaki kültürel etkileri, sanat, edebiyat, müzik ve mimari gibi birçok alanda gözlemlenebilir. Osmanlı'nın bölgedeki varlığı boyunca tasavvufi öğeler halk kültürüyle harmanlanmış, yerel geleneklerle sentezlenerek özgün bir Balkan tasavvuf kültürü oluşturulmuştur (Babinger,

2002, s. 164). Tasavvufun Balkan edebiyatına etkisi özellikle tasavvufi şiirler ve ilahiler aracılığıyla görülmektedir. 16. ve 17. yüzyıllarda Bosna ve Makedonya'daki bazı şairler, Mevlevi ve Bektaşî geleneğinden etkilenerek eserler vermiştir. Ayrıca tasavvuf müziği, Balkan coğrafyasında halk müziğiyle iç içe geçmiş ve özellikle Mevlevi ayinleri bu müzikal zenginliğin en önemli örneklerinden biri olmuştur (Clayer, 2011, s. 239). Mimari alanda da tasavvufun izleri açıkça görülmektedir. Osmanlı döneminde inşa edilen tekkeler, dergâhlar ve türbeler, Balkan şehirlerinin önemli yapıları arasında yer almış ve bu miras günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Kiel, 1990, s. 43).

Azerbaycan, tarih boyunca İslam tasavvufunun önemli merkezlerinden biri olmuş, özellikle Safevîler döneminde tasavvuf, siyasetten topluma ve kültüre kadar birçok alanda etkili olmuştur. Safevîler, tasavvufi öğretileri siyasal bir araç olarak kullanarak hem halkın desteğini kazanmış hem de Anadolu'daki Kızılbaş Türkmen gruplarını mobilize ederek büyük bir güç elde etmiştir (Babinger, 2002, s. 141). Bu süreçte tasavvuf, devlet politikalarının şekillenmesinde etkili olmuş, örneğin tarikat liderleri, siyasi danışmanlık yapmış ve devlet yönetiminde önemli roller üstlenmiştir. Tasavvufun Azerbaycan'daki toplumsal etkileri, halkın dinî yaşamında, sosyal organizasyonlarda ve günlük hayatta açıkça görülmektedir. Özellikle tekke ve dergâhlar, halkın eğitim ve sosyal dayanışmasını artıran merkezler olarak işlev görmüştür. Ahilik benzeri bir sistem Azerbaycan'da da tasavvufi grupların kontrolünde şekillenmiş ve esnaf teşkilatları ile tarikatlar arasındaki ilişki güçlenmiştir. Bu sayede tasavvuf, ekonomik hayatın düzenlenmesinde ve ticaretin ahlaki kurallar çerçevesinde yürütülmesinde önemli bir rol üstlenmiştir (Algar, 2013, s. 112).

Tasavvuf, Azerbaycan'da aynı zamanda kültürel kimliğin önemli bir parçası olarak varlık göstermiştir. Edebiyat, müzik, sanat ve mimari gibi alanlarda tasavvufun etkileri belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Tasavvufun Azerbaycan edebiyatına etkisi, özellikle Nesimi ve Fuzuli gibi mutasavvıf şairlerin eserlerinde görülmektedir (Bashir, 2011, s. 98). Tasavvuf müziği de Azerbaycan kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. Mevlevi ayinleri ve Bektaşî nefesleri, Azerbaycan'daki halk müziği ile birleşerek zengin bir manevi müzik geleneği oluşturmuştur. Mugam müziği, tasavvufi ezgilerle harmanlanarak Azerbaycan'ın kültürel kimliğinde mistik bir unsur olarak yer almıştır. Mimari alanda da tasavvufun etkileri gözlemlenmektedir. Erdebil'deki Safevî türbeleri gibi yapılar (Blair & Bloom, 1995: 145), Azerbaycan'ın İslamî mimari geleneğini yansıtan önemli eserler arasında yer almaktadır.

3. Tasavvufun Türk Dünyasında Toplumsal Kültürün Geleceğe Taşınması, Dinî Yaşantının Sürekliliği ve Manevi Kimliğin Korunmasındaki Rolü

Tasavvuf, İslam düşüncesinin manevi ve mistik boyutunu temsil eden bir gelenek olarak tarih boyunca Türk dünyasında derin izler bırakmıştır. Bu yapılar, sadece bireysel manevi gelişimi desteklemekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal kültürün geleceğe taşınması, dinî yaşantının sürekliliğinin sağlanması ve siyasal yapıların şekillenmesinde de etkili olmuştur (DeWeese, 1994: 102).

Tasavvuf, yüzyıllar boyunca Türk toplumlarının kültürel kodlarını oluşturmuş, bu kodların kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamıştır. Bu süreç, özellikle sözlü kültür, edebiyat, musiki ve sanat yoluyla gerçekleşmiştir (Trimingham, 1998: 145). Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet* adlı eseri, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada tasavvufi düşüncenin yayılmasını sağlamış, Türk halkının manevi kimliğini şekillendirmiştir (DeWeese, 1994: 129). Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî* adlı eseri, tasavvufi ahlak ve insan sevgisini içselleştiren bir dünya görüşü sunarak Osmanlı ve modern dönemde İslam düşüncesinin merkezinde yer almıştır (Schimmel, 1982: 215). Nevruz, Hıdırellez gibi geleneksel bayramlar, tasavvufi sembollerle iç içe geçmiş ve halk arasında manevi bir kimlik oluşturmuştur (Öztürk, 2019: 172). Semah ve zikir törenleri, tasavvufi öğretilerin kültürel bellekte canlı tutulmasını sağlamış ve kuşaktan kuşağa aktarılan ritüeller oluşturmuştur (Babinger, 2012:

190). Tasavvufun etkisiyle kurulan medreseler ve tekke-medrese sistemleri, sadece dinî bilgiyi değil, aynı zamanda ahlaki ve felsefi bilgileri de öğreten merkezler haline gelmiştir (Knysh, 2017: 143). Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinde tasavvufun etkisiyle kurulan zâviyeler, halkın eğitiminde kritik bir rol üstlenmiştir (Ocak, 2005: 155).

Tasavvuf, bireysel dindarlığın ötesine geçerek, dinî ritüellerin sürekliliğini sağlamış ve İslam'ın toplumsal boyutunun korunmasına katkıda bulunmuştur. Tasavvufi tarikatlar, bireylerin manevi dünyalarını şekillendirerek İslam'ın yaşanabilir ve sürdürülebilir bir öğreti olmasını sağlamıştır (Schimmel, 1982: 241). Tasavvufi tarikatlar, bireylere Allah'a ulaşma yollarını öğreterek, ruhsal gelişimi teşvik etmiştir (Nasr, 2007: 134). Nefs terbiyesi, sabır, tevekkül gibi kavramlar, tasavvufi yaşamın merkezinde yer alarak dinî yaşantının sürekliliğini sağlamıştır (Chittick, 2008: 189). Zikir halkaları, bireysel ve kolektif ibadetlerin yaygınlaşmasını sağlamış, bu ritüeller özellikle Osmanlı toplumunda yaygın bir uygulama hâline gelmiştir (Trimingham, 1998: 162). Dervişlerin halk arasındaki rolü, İslam'ın pratik boyutunun sürdürülebilir olmasını sağlamış ve günlük dinî yaşantının bir parçası hâline getirmiştir (Kara, 2005: 94). Tasavvufi yapılar, özellikle göçebe Türk boyları arasında İslam'ın benimsenmesini kolaylaştırmış, dinî bilgiyi halka ulaştıran bir köprü görevi görmüştür (Ocak, 2005: 179). Tasavvufun hoşgörü anlayışı, farklı kültürlerin İslam'a entegrasyonunu hızlandırmış, bu durum Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinde geniş coğrafyalarda İslam'ın yayılmasını sağlamıştır (Kafadar, 1995: 213).

Tasavvuf, siyasal yapının şekillenmesinde de belirleyici olmuştur. Osmanlı Devleti ve diğer Türk-İslam devletlerinde tasavvufun devlet yönetimi ile bütünleştiği birçok örnek bulunmaktadır (İnalcık, 2000: 174). Osmanlı padişahları, Mevlevîlik, Nakşibendîlik ve Bektaşîlik gibi tarikatlara bağlılık göstermiş ve tasavvufi öğretileri devlet yönetiminin merkezine almıştır (Shaw, 1976: 256). Yeniçeri Ocağı ile Bektaşîlik arasındaki güçlü bağ, Osmanlı askeri sisteminde tasavvufi disiplinin ne derece etkili olduğunu göstermektedir (Ocak, 2005: 210). Osmanlı'nın gaza ideolojisi, tasavvufi öğretilerle beslenmiş ve İslam'ın yayılmasında manevi bir rehber olarak değerlendirilmiştir (Kafadar, 1995: 239). Nakşibendî tarikatının özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde bürokratik yapıya yön veren önemli bir unsur hâline gelmesi, tasavvufun devlet ideolojisi üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir (Kara, 2005: 123).

Tasavvufi yapılar, özellikle tarikatlar ve tekke gelenekleri aracılığıyla, Türk toplumlarında sosyal dayanışma ve kültürel sürekliliği sağlayan, kültürel değerlerin ve ahlaki normların aktarıldığı mekânlar olmuştur (Ocak, 2005, s. 67). Türkistan, Anadolu ve Balkan coğrafyalarında tasavvufî yapılar, halk arasında edebi, sanatsal ve ahlaki gelişimi teşvik etmiş, masallar, hikâyeler, şiirler ve müzik gibi kültürel unsurların nesilden nesile aktarılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Yunus Emre'nin şiirleri, halk diliyle dinî ve ahlaki değerleri anlatmış, Hoca Ahmet Yesevî'nin hikmetleri ise Türkistan'da tasavvufi kültürün temel taşlarından biri hâline gelmiştir (Köprülü, 1972, s. 112).

Tasavvuf, Türk-İslam dünyasında dinî yaşantının sürekliliğini sağlamada merkezî bir rol üstlenmiştir. Tarikatlar, yalnızca ibadet pratiğini öğreten kurumlar değil, aynı zamanda İslam'ın toplum içinde yayılmasını ve kökleşmesini sağlayan sosyal yapılar olarak işlev görmüştür. Özellikle Osmanlı döneminde Mevlevihaneler, Bektaşî tekkeleri ve Nakşibendî zaviyeleri, dinî yaşantının sürdürülebilirliğini sağlamış, İslam'ın halk arasında benimsenmesine ve yaşamın her alanına sirayet etmesine yardımcı olmuştur (İnalcık, 1997, s. 134). Özellikle göçebe toplulukların yerleşik hayata geçmesiyle birlikte, tasavvufi öğretiler bu grupların dinî kimliğini korumasında kritik bir rol oynamıştır (Clayer, 2011, s. 86). Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya'da tasavvufi yapıların baskı altına alınmasına rağmen, yeraltı tarikat faaliyetleri ve sözlü gelenekler aracılığıyla dinî yaşantının devam ettiği gözlemlenmiştir. 1991 sonrası bağımsız Türk devletlerinde tasavvufi yapıların yeniden canlanması, bu sürecin bir kanıtıdır (Bennigsen & Wimbush, 1985, s. 176). Türk dünyasında tasavvuf, bireylerin ve

toplulukların manevi kimliğini koruyarak, kültürel ve dinî sürekliliğin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Mevlevilik, Bektaşîlik ve Nakşibendîlik gibi tarikatlar, yalnızca dinî bir aidiyet sağlamamış, aynı zamanda bir yaşam tarzı sunarak toplumsal kimliğin oluşmasında belirleyici olmuştur (Kara, 2012, s. 178). Balkanlar'da tasavvufî yapılar, Osmanlı sonrası dönemde Müslüman toplumların kimliklerini korumasına yardımcı olmuş, Hristiyan toplumlarla barış içinde yaşama kültürünün gelişmesine katkı sağlamıştır. Aynı şekilde, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi ülkelerde Nakşibendîlik, Sovyetler dönemindeki baskılara rağmen halk arasında manevi kimliğin muhafaza edilmesine yardımcı olmuştur (Algar, 2013, s. 112).

Tasavvufi yapılar, modern dönemde dahi Türk toplumlarında maneviyatı koruma işlevini sürdürmektedir. Küreselleşmenin ve sekülerleşmenin etkileri karşısında, tasavvufi öğretiler bireylere manevi bir yol sunmakta, modern hayatın getirdiği belirsizlikler içinde bir rehber niteliği taşımaktadır (Lewisohn, 2008, s. 212). Sekülerleşme süreci, dinî kurumların toplumsal yaşam üzerindeki etkisini sınırlarken, tasavvufi hareketler bu duruma uyum sağlamak için farklı yollar aramıştır (Shah, 2020: 115). Geleneksel tarikatların yerini, bireysel manevi gelişimi öne çıkaran, kişisel gelişim ve psikoloji ile bütünleşmiş tasavvufi akımlar almıştır (Nasr, 2007: 201). Yeni iletişim araçları ve küreselleşme sayesinde, tasavvuf dijital ortamda yayılmaya başlamış, internet üzerinden yapılan tasavvufi sohbetler ve online zikir halkaları yeni bir dinî pratik biçimi oluşturmuştur (Knysh, 2017: 189). Türkiye'de tasavvufi gruplar, çeşitli vakıf ve dernekler aracılığıyla faaliyet göstermekte, geleneksel tekke yapıları yerine sivil toplum kuruluşları formunda organize olmaktadır (Kara, 2005: 97). Balkan coğrafyasında ise Bektaşîlik ve Halvetîlik gibi tasavvufi hareketler, kültürel kimliğin bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir (Schimmel, 1982: 237). Tasavvufi ritüeller, özellikle Arnavutluk ve Bosna-Hersek gibi ülkelerde halk arasında dinî aidiyetin bir göstergesi olarak yaşatılmaktadır (Trimingham, 1998: 193).

Türk dünyası, tarih boyunca geniş bir coğrafyaya yayılmış ve farklı siyasi süreçlerden geçmiş olsa da, ortak kültürel ve manevi değerler aracılığıyla bir birlik duygusu oluşturmuştur. Bu bağlamda, tasavvufi öğretiler, Türk dünyasının farklı bölgelerinde yaşayan halklar arasında ortak bir kimlik oluşturmada önemli bir araç olmuştur (Knysh, 2017: 175). Tasavvufi şairler, Türkçeyi edebi ve manevi bir dil olarak kullanarak, farklı bölgelerde yaşayan Türk halklarının ortak bir edebi kimlik oluşturmasına katkıda bulunmuşlardır (Schimmel, 1982: 228). Ahmed Yesevî, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-i Velî gibi mutasavvıflar, eserlerinde İslamî ve milli unsurları birleştirerek Türk kültürünün sürekliliğini sağlamışlardır (Nasr, 2007: 189). Günümüzde ise tasavvufi öğretiler, devletin sosyal politikalarında kültürel mirasın korunması, toplumun maneviyatının güçlendirilmesi ve toplumsal dayanışmanın artırılması gibi alanlarda etkisini sürdürmektedir (Ocak, 2005: 176).

SONUÇ

Bu çalışma, tasavvufun Türk dünyasında manevi kimliğin korunmasındaki tarihsel ve kültürel rolünü ele almaktadır. Tasavvuf, yüzyıllar boyunca hoşgörü, insan sevgisi ve ahlaki değerler ekseninde toplumları bir arada tutan ve Türk-İslam medeniyetinin inşasında etkin bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Ahmed Yesevî, Mevlânâ, Yunus Emre gibi mutasavvıflar, tasavvufi düşünceyi yalnızca bireysel bir arayış değil, toplumsal yaşamı şekillendiren bir değer sistemi olarak sunmuşlardır. Tasavvuf; siyaset, ekonomi, sanat ve toplumsal yapıya da etki etmiş, tarikatlar devlet yönetimleriyle yakın ilişkiler kurmuş, ticaret yolları boyunca kurulan tekkeler kültürel ve ekonomik etkileşim merkezleri hâline gelmiştir. Ahilik teşkilatının tasavvufi temellere dayanması, ekonomik yaşamın manevi değerlerle bütünleşmesini sağlamıştır. Ayrıca tasavvuf, tarihsel kriz dönemlerinde toplumsal direncin artmasına katkı sağlamış; Moğol istilası, Haçlı seferleri ve benzeri tehditler karşısında halk için bir manevi dayanak oluşturmuştur. Bektaşîlik, Yesevîlik ve Nakşibendîlik gibi tarikatlar hem askerî hem de sivil alanlarda

birlik ve dayanışmayı güçlendirmiştir. Tasavvuf, Türklerin İslamiyet'i kendi kültürel değerleriyle sentezlemesine imkân tanımış, böylece Türk-İslam kimliğinin oluşumunda belirleyici bir rol üstlenmiştir. Günümüzde ise küreselleşmenin neden olduğu kimlik aşınmasına karşı tasavvuf, bireysel ve toplumsal düzeyde yeniden anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda tasavvuf, geçmişin bir mirası olmanın ötesinde, çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek güçlü bir manevi kaynak olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Algar, H. (2013). *Sufism and Shi'ism in Iran and Azerbaijan.* Cambridge University Press.

Babinger, F. (2002). *Mehmed the Conqueror and His Time.* Princeton University Press.

Babinger, Baldick, J. (2012). *Mystical Islam: An Introduction to Sufism.* London: I.B. Tauris.

Bashir, S. (2011). *Sufi Bodies: Religion and Society in Medieval Islam.* Columbia University Press.

Bennigsen, A., & Wimbush, E. (1985). *Mystics and Commissars: Sufism in the Soviet Union.* C. Hurst & Co.

Blair, S., & Bloom, J. (1995). *The Art and Architecture of Islam: 1250-1800.* Yale University Press.

Chittick, W. C. (2008). *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-Arabi's Metaphysics of Imagination.* Albany: State University of New York Press.

Clayer, N. (2011). *Muslim Brotherhoods in Nineteenth-Century Ottoman Balkans.* Brill.

Çakır, R. (2017). *Tasavvufun Modern Dünyadaki Yansımaları.* İstanbul: İSAM Yayınları.

DeWeese, D. (1994). *Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition.* Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.

İnalcık, H. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600).* Yapı Kredi Yayınları.

Kafadar, C. (1995). *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State.* California: University of California Press.

Kara, M. (2005). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi.* İstanbul: Dergah Yayınları.

Karamustafa, A. T. (2007). *Sufism: The Formative Period.* California: University of California Press.

Kiel, M. (1990). *Ottoman Architecture in Albania, 1385-1912.* Research Centre for Islamic History, Art and Culture.

Kiel, M. (1997). "The Rise and Decline of Ottoman Architecture in the Balkans." *Islamic Art and Architecture in the Balkans*, 67-102.

Köprülü, F. (1972). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar.* İstanbul: Dergah Yayınları.

Lewisohn, L. (2008). *Sufism: The Formative Period.* Oneworld Publications.

Öztürk, Y. (2019). *İslam Düşüncesinde Tasavvuf ve Tarikatlar.* İstanbul: Kültür Yayınları.

Ocak, A. Y. (2005). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Schimmel, A. (1982). *Mystical Dimensions of Islam.* Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Shah, I. (2020). *The Sufi Path of Knowledge.* London: Octagon Press.

Sinor, D. (1990). *The Cambridge History of Early Inner Asia.* Cambridge: Cambridge University Press.

Trimingham, J. S. (1998). *The Sufi Orders in Islam.* Oxford: Oxford University Press.

İnalcık, H. (2000). *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600.* London: Weidenfeld & Nicolson.

Shaw: J. (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey.* Cambridge: Cambridge University Press.

TEHLİKEDEKİ DİL OLARAK KIRIM TATARCASI: GEÇMİŞTEN BUGÜNE KIRIM TATARCA NEŞRİYAT

Ufuk AYKOL* Enver Uğur AYKOL**

Giriş

Kırım Tatarları, 1783 senesinden itibaren muhaceretler, siyasi baskılar, sürgünler ve çeşitli toplumsal travmalar nedeniyle dil ve kültür açılarından ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmış bir halktır. Özellikle Rusya İmparatorluğu ve Sovyet rejimi dönemlerinde uygulanan baskı ve sürgün politikaları, Kırım Tatarcasının hem gündelik yaşamda hem de kamusal alanda kullanım alanını önemli ölçüde daraltmış, dilin varlığını tehdit altına sokmuştur (Kırımlı, 2022, s. 457-465). Dillerin biyolojik canlılar gibi bir yaşam çizgileri olmadığı düşünüldüğünde, bir dilin ölmesine veya varlığını sürdürmesine dil politikaları, sosyo-kültürel ve siyasi konular gibi dil dışı olgular neden olmaktadır (Eker ve Şavk, 2016, s. 3). Bu süreçlerin başlangıcı olarak kabul edilebilecek 1783 yılındaki Rus işgalinden itibaren 1944 sürgünü 2014'te Kırım'ın hukuksuz şekilde Rusya tarafından işgal edilmesine kadar uzanan siyasi gelişmeler, Kırım Tatarcasının UNESCO tarafından "tehlike altındaki diller" kategorisine alınmasına sebep olmuştur. Çünkü Rusya İmparatorluğu, Sovyet rejimi ve günümüz Rusya'sının uyguladığı dil politikaları, Rusçayı "katil dil" olarak nitelendirilen baskın bir dile dönüştürmüş ve bu dilin yapısal ve işlevsel kurallarını dayatarak Kırım Tatarcanın tehlike altındaki dil statüsüne getirmiştir (Eker ve Şavk, 2016, s. 14-15). Dil, bir halkın millî kimliğinin temel unsurlarından biri olarak geçmiş ile gelecek arasında bağlantı kurmakta ve kültürel sürekliliğini sağlamaktadır. Bu bağlamda Kırım Tatarcasının korunması ve yaşatılmasında basılı ve dijital yayınların üstlendiği rol, kültürel kimliğin sürdürülmesi açısından son derece kritik olup incelenmesi gereken önemli bir araştırma alanıdır.

Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, Kırım Tatar dilinin tarihsel süreç içerisinde maruz kaldığı baskılar, karşılaştığı tehditler ve bu süreçte basın-yayın faaliyetlerinin dilin korunması ve yaşatılmasındaki rolünü analiz etmektir. Çalışma, Kırım Tatar neşriyatının geçmişten günümüze geçirdiği dönüşümü, karşılaştığı yapısal ve politik sorunları, elde edilen kazanımları ve güncel durumunu bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bunun yanı sıra Kırım Tatarcasının sürdürülebilirliğini sağlamak adına geliştirilebilecek stratejik önerilerin sunulması da çalışmanın ikincil amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırma, tehlike altındaki diller literatürüne katkı sunmayı ve Kırım Tatarcasının geleceğine yönelik somut öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih A.B.D. Doktora Öğrencisi

** Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, YL , Türk Edebiyatı Dergisi Yazı İşleri Müdürü

Yöntem

Bu çalışma, birinci dereceden Kırım Tatar neşriyatının kaynaklarına ve literatür taramasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada tarihsel ve betimleyici analiz yöntemleri benimsenmiştir. Birincil kaynaklar arasında döneme ait kitaplar, gazeteler ve süreli yayınlar yer almakta; ikincil kaynaklar ise Kırım Tatar basın tarihi üzerine yapılmış akademik çalışmalar, makaleler, tezler ve raporlardan oluşmaktadır. Özellikle İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünü yaptığı modernleşme hareketine bağlı yayınlar, sürgün dönemindeki neşriyat faaliyetleri ve günümüz Kırım Tatar basınına dair literatür taranarak bir değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen veriler, Kırım Tatarcasının tarihsel süreç içerisindeki yazılı kültürünü ortaya koymak ve bu dilin neşriyat yoluyla nasıl yaşatıldığını analiz etmek amacıyla sentezlenmiştir.

Bulgular

Modern anlamda Kırım Tatarca neşriyat faaliyetleri, 19. yüzyılın son çeyreğinde modern Türk dünyası basınının öncülerinden biri olarak kabul edilen İsmail Gaspıralı'nın 1883 yılında Bahçesaray'da yayımlamaya başladığı *Tercüman* gazetesiyle başlamıştır (Akpınar, 2011, s. 492). Gaspıralı, sadece Kırım Tatar halkı için değil, tüm Türk-İslâm dünyası için "dilde, fikirde ve işte birlik" idealini temel alan bir yayın politikası benimsemiştir. *Tercüman*, sade, anlaşılır ve ortak bir edebî Türk dili kullanımıyla geniş kitlelere hitap etmeyi başarmış; Kırım Tatarcasının yazılı bir iletişim dili olarak prestij kazanmasına öncülük etmiştir. Bu gazete, yalnızca haber aktaran bir mecra olmanın ötesinde Kırım Tatar aydınlanma hareketinin de temel taşı olarak işlev görmüştür. Gaspıralı'nın öncülük ettiği millî matbuat ve ceditçilik faaliyetleri Kırım'da "Yaş Tatarlar" adıyla genç bir aydın grubunun ve onların resmî gazetesi olan *Vatan Hadimi* gibi birçok yeni yayın organının ortaya çıkmasına ilham vermiştir. Bu yayınlar aracılığıyla dilin sadece korunması değil, aynı zamanda modernleşmesi ve farklı sosyal kesimlere yayılması sağlanmıştır (Kırımlı, 2010, s. 87-123).

1917 Rus Devrimi sonrasında ise millî kongrelerini toplamayı başaran Kırım Tatar halkı, devletçilik yolunda ilk adımlarını atmıştır. 9 Aralık 1917 tarihinde Kırım Tatar Millî Kurultayı kurulmuş ve resmî yayın organı olarak *Millet* gazetesi neşredilmiştir. Buna ek olarak *Kırım Ocağı* il *Golos Tatar* gibi gazeteler, dönemin politik tartışmalarını yansıtan ve halkı siyasi bilinçlenmeye teşvik eden yayınlar arasında yer almıştır (Hatif, 1998). Ne yazık ki bu gelişim süreci uzun soluklu olamamıştır. 1918'de Kırım, Bolşevikler tarafından işgal edilmiş ve 1921'de Sovyet idaresi teşkil edilmiştir. Fakat 18 Mayıs 1944 tarihinde Sovyet rejimi tarafından Kırım Tatar halkı suçsuz yere topyekûn şekilde sürgün edilmiştir. Bu soykırım sırasında yaklaşık 250 bin Kırım Tatarı Orta Asya'ya zorla göç ettirilmiş; bu zorunlu göçle birlikte, Kırım Tatarcasının kamusal alandaki kullanımı büyük oranda kesintiye uğramıştır. Yayın faaliyetleri ya tamamen durdurulmuş ya da ağır sansür altında devletin denetiminde sınırlı şekilde sürdürülebilmiştir (Aykol, 2019).

Sovyet dönemi boyunca, Kırım Tatarlarının kültürel varlığı baskı altında tutulmuştur. Bir dilin ölüm süreci, güç erkinin "yukarıdan aşağıya baskı" yapmasıyla başlamaktadır. Bu baskı, devlet kontrolündeki yayınlar ve anadilde eğitimin kısıtlanmasıyla ile kendisini göstermekte ve dilin doğal gelişimini sekteye uğratmaktadır (Eker ve Şavk, 2016, s. 20). Bu dönemde çıkan *Lenin Bayrağı* ve *Yıldız* gibi gazeteler, devlet kontrolünde yayımlanmış ve içerikleri büyük ölçüde ideolojik çerçevede sınırlandırılmıştır. Her ne kadar bu yayınlar, Kırım Tatar halkı arasında kimlik bilincinin tamamen silinmesini engellemiş olsa da özgün kültürel ve edebî üretimin önüne geçilmiştir. Sovyet sansürü, sadece dilin doğal gelişimini sekteye uğratmakla kalmamış aynı zamanda edebiyat, tarih ve folklor gibi alanlarda üretilebilecek metinlerin içerik ve biçim bakımından tek tipleşmesine neden olmuştur (Kırımlı, 2022, s. 460-461).

1980'li yılların sonlarında, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte Kırım Tatar halkı dil ve kültürel açıdan yeniden yapılanma çabalarına girişmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan *Avdet* ve *Yañı Dünya* gibi gazeteler, sadece haber verme işleviyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda sürgün sonrası kimlik inşasının ve toplumsal dayanışmanın sembolleri hâline gelmiştir. Fakat bu yayınların sürdürülebilirliği, maddi kaynak yetersizliği ve okur kitlesinin sınırlılığı gibi yapısal problemlerle karşı karşıya kalmıştır (Kırımlı, 2022, s. 461-465). Özellikle 1990'lı yıllarda Kırım'a geri dönüşlerin artmasıyla neşriyat faaliyetlerinde bir canlanma yaşanmış olsa da 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı hukuksuz şekilde işgal etmesi, dil üzerindeki baskıların yeniden artmasına neden olmuştur. Kırım Tatarca yayın yapan medya organlarının kapatılması, anadilde eğitim olanaklarının kısıtlanması ve Rusçanın günlük yaşamda hâkimiyetini artırması, dilin kamusal görünürlüğünü azaltmış ve yeni nesillerin anadilini öğrenmesini zorlaştırmıştır.

Öte yandan diaspora topluluklarının Kırım Tatarcasının yaşatılması konusundaki çabaları da dikkate değerdir. Bu hususta Kırım Tatar diasporası ilk örneklerini 1908 senesi gibi erken bir tarihten itibaren göstermeye başlamıştır. Özellikle dernek faaliyetleri noktasında 1908-1922 seneleri arasında sırasıyla Kırım Talebe Cemiyeti'nin *Yaş Tatar Yazıları*, Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin *Gök Kitap* ve Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyesi'nin *Kırım Mecmuası* son derece önemli örneklerdir (Kırımlı, 2010, s. 177-201). Bu cemiyetler ve neşriyatları anadilde edebî üretimi teşvik etmiş, genç kuşakların dili öğrenmesini ve yazılı kültürle bağ kurmasını sağlamıştır. Diaspora yayıncılığı sayesinde Kırım Tatarcası, sadece bir iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda kimlik taşıyıcısı bir unsur olarak yeniden tanımlanmıştır.

Günümüzde ise teknolojik gelişmelerin sunduğu olanaklar, Kırım Tatarcasının korunması ve yaygınlaştırılmasında yeni bir evreye işaret etmektedir. Sosyal medya platformları, dijital dergiler ve çevrim içi sözlük ve eğitim materyalleri aracılığıyla Kırım Tatarcasına ulaşmak artık görece daha kolaydır. Bu gelişmeler, dilin genç kuşaklar arasında daha görünür hâle gelmesini sağlarken, aynı zamanda kültürel üretimin daha özgür biçimlerde ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır. Buna rağmen eğitim sisteminde Kırım Tatarcasının yeterince yer bulamaması, resmî kurumlarca desteklenmemesi ve sosyo-politik baskıların devam etmesi, dilin sürdürülebilirliği açısından ciddi tehditler oluşturmaktadır.

Sonuç

Kırım Tatar halkı tarih boyunca karşılaştığı siyasal baskılar, zorunlu göçler, asimilasyon politikaları ve kültürel tehditler nedeniyle ciddi bir varoluş mücadelesi vermiştir. Bu olumsuz koşullara rağmen özellikle yayıncılık faaliyetleri aracılığıyla Kırım Tatarcasını yaşatma yönünde önemli adımlar atmıştır. Gerek tarihî süreçteki basılı yayınlar gerekse günümüzdeki dijital mecralar, dilin korunmasında ve toplumsal belleğin inşasında temel araçlar olarak öne çıkmaktadır. Kırım Tatar basınının tarihsel gelişimi, yayıncılık faaliyetlerinin yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda kimlik inşası ve direniş biçimi olarak da işlev gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

Yayıncılık faaliyetlerinin mevcut potansiyelini tam anlamıyla gerçekleştirebilmesi, çok yönlü ve sürdürülebilir stratejilerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, dilin gelecek kuşaklara etkin bir biçimde aktarılabilmesi için öncelikle eğitim politikalarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Okul öncesinden yükseköğretime kadar her düzeyde Kırım Tatarcasını kapsayan dil eğitimi programlarının oluşturulması, öğretmen yetiştirme süreçlerinin desteklenmesi ve ders materyallerinin geliştirilmesi öncelikli adımlar arasında yer almalıdır. Bunun yanı sıra, Kırım Tatarcasının kamusal alanlarda, medya organlarında ve dijital platformlarda daha görünür kılınması, dilin günlük yaşamdaki işlevselliğini artıracak ve toplumsal meşruiyetini pekiştirecektir.

Diasporada sürdürülen yayıncılık girişimleri de Kırım Tatarcasının korunmasında kritik bir role sahiptir. Bu bağlamda, diaspora topluluklarının yürüttüğü projelerin hem nitelik hem de nicelik bakımından artırılması, genç kuşakların ana dillerine yönelik farkındalığının geliştirilmesi ve bu çabalara maddi-manevi destek sağlanması önem arz etmektedir. Aynı şekilde uluslararası kuruluşlar tarafından sağlanacak kültürel koruma fonları, dilin sürdürülebilirliğine katkı sağlayacak projelerin hayata geçirilmesine olanak tanıyacaktır.

Son olarak Kırım Tatarcasının yaşatılması yönündeki çabaların bilimsel temellere oturtulması büyük önem taşımaktadır. Dilin tarihî, sosyolojik ve pedagojik boyutlarını ele alan akademik çalışmaların artırılması hem dil politikalarının oluşturulmasında hem de kültürel koruma stratejilerinin geliştirilmesinde belirleyici olacaktır. Tüm bu yaklaşımlar bir arada değerlendirildiğinde, Kırım Tatarcasının yalnızca bir dil olarak değil, aynı zamanda bir halkın kültürel kimliğini ve tarihsel hafızasını temsil eden hayatî bir unsur olduğu unutulmamalıdır.

Kırım Tatarcasının sürdürülebilirliği için dokümanter dil bilim yaklaşımları kritik bir rol oynamaktadır. Geleneksel dil biliminden farklı olarak bu disiplin, doğal söylemin kaydedilmesi ve arşivlenmesiyle birlikte dilin yeniden canlandırılmasını amaçlamaktadır (Woodbury, 2003, s. 35-36). Kalıplaşmış yapıların öğretilmesi, ses ve video kayıtları, yazı sistemlerinin geliştirilmesi ve dil kampları gibi somut adımlar, dilin genç kuşaklara aktarılmasında etkili olabilir (Eker ve Şavk, 2016, s. 48). Ayrıca, kamusal alanda yazılı dilin kullanımını artırmak için şiirler, hikâyeler ve gazete makaleleri gibi metinlerin üretilmesi, toplumsal ilgiyi çekerek dilin görünürlüğünü pekiştirecektir (Crystal, 2004, s. 156).

Dillerin yaşamak için topluluklara ihtiyacı olduğu gerçeği (Crystal, 2004, s. 154) göz önüne alındığında, Kırım Tatarcanın kültürel birikimini ve konuşulurluğunu güçlendirecek çok katmanlı stratejiler ve yöntemler hayati önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Akpınar, Y. (2011). Tercüman. *DİA*, 40, 492-494. Erişim adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/tercuman--gazete

Aykol, U. (2019). *1944 Kırım Tatar sürgünü: onlar da insandı.* Ankara: YTB.

Crystal, D. (2004). *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press.

Eker, S. ve Şavk, Ü. Ç. (2016). *Tehlikedeki Türk dilleri I: kuramsal ve genel yaklaşımlar*. Astana: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.

Hatif, O. K. (1998). *Gökbayrak altında millî faaliyet.* Ankara: Kırım Türkleri Derneği Yayınları.

Kırımlı, H. (2022). Kırım: Rus İdaresi Dönemi. *DİA*, 25, 457-465. Erişim adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/kirim

Kırımlı, H. (2010). *Kırım Tatarlarında millî kimlik ve millî hareketler (1905-1916)*. Ankara: TTK.

Woodbury, A. C. (2003). Defining documentary linguistics. *Language documentation and description*, 1, 36-51.

TÜRK DÜNYASINDA KIBRIS VE ORTAK 'KÜLTÜREL BELLEK' YARATIM STRATEJİLERİNE DAİR

Mihrican AYLANÇ*

Giriş

1571'de Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethi sonrasında adada toplumsallaşan Müslüman Türkler, tarihi süreçte çeşitli göçlerle yüzleşmişlerdir. Ada'nın İngiltere'ye 1881'de kiralanması ve 1921'de devredilmesi sonrasında Anadolu'ya geri dönüş şeklinde yaşanan göçler, 1881-1960 İngiliz idaresi dönemindeki dış göçler, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti öncesi ve sonrasında 1958, 1963 ve 1974 olmak üzere üç ayrı Türk-Rum sıcak çatışma dönemlerinde yaşanan zorunlu iç göçler, Türklerin toplumsal belleğinde çeşitli etkileşim ve dönüşümler yaratmış ve edebî eserlerde geniş yer bulmuştur. Pek çok sanatçı halk arasında yaşayan hikâye ve efsaneleri, masalları, mitleri, manileri, destanları, ağıtları, atasözü ve deyimleri modern edebiyat ürünlerinde yeniden işlemişlerdir. Bir taraftan savaş ve göç travması ile yüzleşirken diğer taraftan kültürel bellek inşasına yönelerek toplumsal varlığı koruma altına almaya çabalamışlardır. 1974 sonrasında Türkiye'den adaya yapılan göçlerle değişen ve yeniden şekillenen demografik hareketlilikler, göç anlatılarına yansımış ve toplumsal değişime işaret eden kültürel dönüşümler sadece göç sürecini ve yaşananları sabitlemek için değil, milli kimliğin korunması, kültürel yaşam pratiklerinin aktarılması amacıyla hatırlanıp, yorumlanarak sosyolojik bir kaynak işlevine de dönüşmüşlerdir.

Her kültür ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından bir "sembolik anlam dünyası" yaratarak, bu sembolik anlam dünyasının birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak imkânı sağlayarak insanları birbirine bağlar.

Bu yapı aynı zamanda, önemli deneyim ve anıları biçimlendirip canlı tutarak, ilerleme halindeki şimdiki zamanın ufku na, bir başka zamanın görüntülerini ve öykülerini katarak ve böylece ümit verip anıları canlandırarak, dünle bugünü birleştirir.

Kültürün bu yanı tarihi anlatılara ve efsanelere dayanır. Tek tek bireyleri "biz"e birleştiren, bir yandan ortak kurallar ve değerlere bağlılık, öte yandan ortak yaşanmış geçmişin anılarına dayanan, ortak bilgi ve kendini algılayış biçiminin oluşturduğu bağlayıcı yapıdır.

1. Kıbrıs Türklerinde Kültürel Bellek İnşası ve Ortak Türk Kültür Mirasının Korunması

Kültür, dil ve dile dayalı eserler aracılığıyla zaman içerisinde oluşan bir olgudur. Dil bilindiği üzere insanların toplumsal yaşamlarını devam ettirebilmeleri için temel yapı taşıdır. Aktaş'a göre "insanlar dil vasıtasıyla oluşan ve gelişen bir âlem kurmuşlardır." Aynı ortak dili kullanan insanlar birbirine benzer veya yakın dünyalar kurmuşlardır. Dil gösterge bilim sınırları içinde her türlü anlaşma vasıtasını ifade etmektedir. Bu bağlamda ortak birliktelik örüntüleri, giyim ve ev eşyası musiki, ezgi, her türlü adet,

* Doç. Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Folklor/Edebiyat Dergisi Editörü, Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Merkezi (UKAMER) Başkanı

gündelik yaşam tarzında kullanılan aletler, âdetler, törenler ve insan, değerlerle ait oldukları toplumun niteliklerini ortaya koydukları için dil malzemesi durumundadır (Aktaş, 1997: 198). Dil eserleriyle canlı tutulan insanlığın ortak varlık, kültürel hafıza ve bellek alanlarıdır. Bugünümüz tarih, edebiyat, efsane, masal ve destanlarla yaşamaya devam eden mitolojik kökensel bağlarla çevrelenmiştir.

Kültür, "bir milletin asırlar boyunca oluşturduğu yaşam tarzlarının kodlarını içine alan hafıza gibidir. Kültür, milletin yüzyıllar boyunca ilgi, algı, tutum ve davranışlarla görünür hale gelen yaşam biçimi, maddi ve manevi değerler toplamı olup nesilden nesile bir miras olarak aktarılagelmiştir" (Göçeri, 2012: 50).

Türk kültünün gerek zihniyet gerekse dilsel olarak devam edegelen ortak edebiyat eserlerinden devralınacak bir mirası söz konusudur. Farklı coğrafyalarda dil eserleri üreten Şah İsmail, Alî Şîr Nevâî, Kadı Burhanettin, Nesimî ve Fuzûlî vd. şahsiyetlerin Türk kültür coğrafyasında bugün de eserleri ve fikirleri ile yaşılması ortak kültür mirasına işaret etmektedir.

Türk devletleri ve toplulukları arasındaki ortak kültürel mirasın kökenlerinin, günümüzdeki durum ve görünümlerinin tespit edilmesi ve eğitim programlarımızda yer etmesine yönelik çalışmalar devam etmektedir. Azerbaycan, Türkmen, Kırım-Tatar, Kazak, Özbek, Kırgız, Uygur, Balkanlarda Makedonya ve Kosava, Karakalpak, Karaçay-Malkar Edebiyatı, Başkurt, Çuvaş, Tuva, Hakas, Altay, Yakut ve Kıbrıs Türk kültür ve edebiyatındaki ortak unsurlar ve etkileşimleri belirginleştirecek yazın faaliyetleri yukarıda belirtilen kanallarla sürdürülmektedir.

Türk dili, kültürü ve kimliğinin yaşatıldığı coğrafyalarda ortak bir hafıza yaratabilmek için her bir coğrafyada topluluk ruhu veren kültürel belleğin evrelerinin incelenmesi ortak bilimsel bir bakış geliştirilmesine de hizmet edecektir.

Bauman (2004)'a göre; kültür bir düzen yaratmak ve onu korumak, düzeni bozan ve bu düzen açısından kaos görünen her şeyle mücadele etmektir. Toplumsal varlığın inşası ve korunmasında "kültürel bellek"öne çıkmaktadır.

Jan Assmann (2015)'a göre: Hatırlama(geçmiş bağlantısı), kimlik (politik imgeleme), kültürel süreklilik (gelecek oluşturma) arasındaki bağlantıların aydınlatılması kültürel belleğin aşamalarıdır. Ne var ki her bağlayıcı yapının temel ilkesi tekrarlamadır. "Tekrarlama" ve "canlandırma" bir tür güncelleştirmedir.

Toplumlar öz imgelerini (kendilerini algılayış ve tanımlayışlarını) hayali olarak oluştururlar ve yarattıkları hatırlama kültürü ile bu imgeyi kuşaktan kuşağa iletirler. Ancak bunu, çok farklı biçimlerde yaparlar. Bu çalışma, Jan Assmann'ın kültürel bellek modeline göre Kıbrıs Türklerinin nasıl hatırladıkları ve hatırlarken kendilerini nasıl algıladıkları sorularına da cevap bulmayı amaçlamaktadır.

1. Hatırlama (Geçmiş bağlantısı): Adaya Göç, kültürel yer değiştirme ve aktarım

Evrensel olan hatırlama kültürü ile "topluluk ruhu veren bellek" oluşturulur.

1.1. Zaman ve mekâna bağlılık: Hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek ve belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler, yani coğrafi ya da tarihi anlamda olmasa da her zaman somut bir mekâna ve zamana dayanırlar.

Kıbrıs Türk edebiyatında sözlü ve yazılı olarak hatırlanan ve tekrar ettirilen bağlılıklar geleneksel yaşam örüntüleri, ulusal köken ve coğrafyadır.

Sözlü edebiyat kültüründe efsane, masal, ninni, türkü, hikâye, destan, ağıt, fıkra, atasözü ve deyimler gibi türlerin Türk edebiyatının uzantısı şeklinde adada devam ettirilmesi, göç yoluyla farklı bir coğrafyaya taşınan kültürün adanın tarihi ve coğrafyasıyla yeniden şekillenerek yerellik kazanıp yeni kültürel ve politik imgelemlerle oluşan Kıbrıs Türk kimliğinin "topluluk ruhu veren bellek"e dönüşümünü örnekler üzerinden ele alacağız.

Türk edebiyatının adadaki yaratımlarını somutlayan divan ve tekke şiiri örnekleri ve halk edebiyatı ürünleri "topluluk ruhu veren bellek"inşası açısından önem taşır.

Örneğin efsaneler üzerinden hatırlamanın zaman ve mekâna bağlılığı ele alındığında Ada'nın fethinin (1571), 74 Harekâtı[1] ve diğer tarihi olayların, halk inanışlarının tekrarlanmasına olanak sağlayacak olan kavram ve değerlerin (olumlu ve olumsuz dönüştürümler; taşa dönme, tepeye, pınara dönmeyle ilgili olanlar) yaşanılan coğrafya ve doğayla ilgili unsurların, yaradılış ve tanrıyla, olağanüstülükler ve gök cisimleriyle, mitolojik kişilerle ve yatırlarla ilgili olanlar şeklinde tasnifleyebileceğimiz Kıbrıs Türk efsaneleri hatırlama, tekrarlama ve canlandırma işlevi görerek kültürel bellek oluşturma işlevi görürler.

Efsaneler üzerine çalışanlara göz attığımızda Hikmet Afif Mapolar, Gülgün Serdar, Ali Nesim, Kutlu Adalı, Nazım Beratlı, Metin Anibal, Esat Fellahoğlu, Bener Hakkı Hakeri, Tuncer Bağışkan, Mahmut İslamoğlu, Oğuz Yorgancıoğlu ve Mustafa Gökçeoğlu[2] vd. Isimlerin Kıbrıs Türk toplum yaşamında öne çıkan aydınlar olduğunu görürüz. Saim Sakaoğlu gibi önemli Türkologların da bu konudaki çalışmaları Türk edebiyatında Kıbrıs'ı canlı tutmuştur.

Kıbrıs Türk Efsanelerine ad olan üç, beş, yedi ve kırk rakamları (*Üçler Türbesi, Üç Yalan, Beş Tulum Yılanı, Yedi Mağaranın Yedi Çobanı, Yedi Yılda Bir Açılan Mağara, Yedi Kardeşlerle Ülker, Yediler, Kırklar, Kırklar Tekkesindeki Kılıçla Mızrak-* Mapolar, 1997) Kıbrıs Türklerini ortak Türk kültürüne bağlayan unsurlardır. *Mağara* ve *yılan* motifleri ile *türbeler* somut olamyan manevi kültür öğeleridir.

1.2. Geçmiş İlişkisi:

Toplumsal tarihin inşasında geçmiş ilişkisi oluşturan hatırlama kültürü planlama, kökensel mitler/imgelem yaratma, umut etme, sosyal ve zamansal ufkun geliştirilmesi işlevi görür.

Örneğin *Kuş Denizinin Kızları Hazreti Ömer* efsanesinde Girne'yi kuşatmak isteyen Hz. Ömer'in bu esnada şehit düşmesi ve Çatalköy civarında köylü kızlar tarafından bir mağaraya gömülmesi şeklinde hatırlanarak buranın kutsallığı canlı tutularak toplumsal bir bellek yaratımına gidilmiştir. Efsanede geçen kuşlar nedeniyle mabedin olduğu koya Kuş Denizi diyenler vardır. Çatalköy'ü de Hz. Ömer ve arkadaşlarının kurduğuna inanılmaktadır (Mapolar, 1997).

Hala Sultan'ın Kıbrıs'a gelişi ve burada ölmesi de yine Hala Sultan Türbesi ile efsaneleştirilerek bellekle ilişkili mekâna dönüştürülmekte, hatırlama kültürü ile de zamana bağlanmaktadır. Kültürel bellek oluşumu için geçmiş ilişkisinin kaçınılmazlığı söz konusudur.

Bunun için ilk koşul geçmiş tamamen kaybolmaması ve geride kalmış bazı delillerin olmasıdır. b) bu deliller "bugün e göre karakteristik bir farklılık göstermelidir. Bu dilsel değişime işaret eder.

Hala Sultan Türbesi toplumsal bir geçmiş oluşturma ve hatırlama kültürü ile topluluk belleğini ve dolayısıyla ruhunun canlı tutulmasını sağlamaktadır.

Çağdaş edebiyat örnekleri içinde tekrarlanarak toplumsal bellekte güncelleştirilir. Bunu Urkiye Mine Balman'ın "HALA SULTAN TÜRBESİNDE" şiiri ile somutlaştırabiliriz. Balman bu şiirinde toplumun hafızasına ortak bağlayıcı manevi unsurlar ekler. Şöyle der;

1 Kıbrıs Türklerinin adadaki demografik yapısı için aşağıdaki kaynaklara bakılabilir:
H. Fikret Alasya, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 71, seri III, sayı, A.18, 1987, s. 1-30.; Ahmet Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, Lefkoşa, KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s.103.; Ali Nesim, *Kıbrıslı Türklerin Kimliği,* Lefkoşa, KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.13-14.; Ahmet Aydoğdu, *Kıbrıs'ta Türk Nüfusu,* Ankara, BRC Basım ve Matbaacılık, 2005, s.10-11.; Halil İnalcık, *Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus.*

2 Bkz. Mustafa Gökçeoğlu, *Toplu Masallar I-II*, Gökçeoğlu Yayınları, Lefkoşa, Mayıs 2005.; Oğuz Yorgancıoğlu, Kıbrıs Türk Folklorundan Derlemeler – Masallar, Mağusa, 1998.

"Mermerler dile gelmiş, toprak nuruyla dolmuş/ Bir titrek lahuti ses ufuklarda duyulmuş./Çırpınır duvarlarda sanki bin üç yüz sene/ Diz çökmüş Kur'an okur mü'minler rahlesine/ Uçar minarelerden sesler Allahuekber,/ Bu yeşil türbelerin örttüğü büyük makber/ Bir ihtişam sürünür nurlu saltanatında/ Gelmiş asırlar önce Hala Sultan atında,/ …Şehit düştü "Ümmü Haram" gibi mukaddes hatun/ Peygamberimin nuru dökülmüş türbesine…İpek örtülerine süründüm adım adım/ Semavi hisler gibi titremekte muradım/ Buhurdan gibi tüter burda akıttığın kan/ Türbene yüz sürmeye geldim ey Hala Sultan!" (YGY, 1952)

Hala Sultan Kıbrısta'ki Müslüman Türklerin belleğinde oluşmuş bir geçmiştir ve toplum belleğinde yaşamaya devam etmektedir.

Canbulat ve Özker Yaşın'ın *Bayraktar Destanı* şiir kitabı gibi örnekler de Kıbrıs'ta devam ettirilen Müslüman Türk kimliğinin kahramanlık imgeleriyle diri tutulan dilsel varoluş alanlarıdır.

1.3. Geleneksel Devamlılık

Çağdaş dönemde geleneksel Türk tiyatrosunun örneklerinin örneğin Karagöz'ün yaşatılması, Kerem ile Aslı ve Tahir ile Zühre gibi halk hikâyelerinin, Nasrettin hoca fıkralarının varyantlarının üretilmesi, mani söyleme geleneğinin günümüzde dahi devam ettirilmesi Anadoluyla olduğu gibi diğer Türk topluluklarıyla iletişimin devamlılığını, ortak kültürel belleğin bu yönde süreklilik gösterdiğini ortaya koyar.

Aşağıdaki atasözü ve deyim örnekleri adadaki yaşam örüntüleriyle şekillenerek ve değişerek, yeni varyantlar oluşturularak sürdürülen kültürel bellek kayıtlarıdır:

Ata sözleri;

"Allah peksemetleri dişsizlere verir.

Türk sözü ver, İngiliz saati kullan.,"

Deyimler;

Sardelli gibi olmak (Anadolu) Balık istifi olmak

Nor deyip peynir dememek (Anadolu) Nuh deyip peygamber dememek

(Gökçeoğlu, 1991)

Halk hikâyeleri örneğinde *Tahir ile Zühre*'nin Kıbrıs'ta Şifa Efendi kaynak kişisinden derlenen varyantın Türk dünyası coğrafyasında derlenen 24 varyantla ortak unsurlar içerdiğini gözlemlenmektedir (Çetinkaya, 2006: 11-12). Kıyafet değiştirerek sevgilisinin düğününe gitme motifinin çok eski destan motifi olduğu ve *Dede Korkut Hikâyeleri*'nden *Bamsı Beyrek*'te, *Aşık Garip ve Asuman ile Zeycan* hikâyelerinde de kahramanların âşık kıyafetiyle düğün evine girmektedirler (Türkmen, 1998).

Türk dünyasında ortak değerler ve motiflerle örülü anonim halk edebiyatı ürünleri söz konusudur. Türk kültüründe gelinin kaynanasına çocuğu verirken söylemiş olduğu ninni bilinen örneklerdendir:

Dandini dandini danaylı
Evi de yüksek hanaylı
Hanaylarda yuvas
Gokka getirdi bubas
Ee ee eee kızıma nini

(Kâzım Keten, 2001)

Türkülerde de ortak varyantlar bulunmaktadır. Türkay Atay'a ait olan ve sonradan anonym nitelik kazanan *Açma Yaban Çiçeğim* türküsü Kıbrıs Türkleri arasında söylenen geleneksel ezgilerdendir. Mani söyleme geleneğinin de Emine Hür gibi günüzmüzde yaşayan mani söyleyicilerle devam ettirilmesi ortak düşünce, duygu ve ezgi kalıplarının devam ettirildiğinin göstergesidir.

Ben abur cubur yemem
Geleneği delemem
Gabira hellim yoksa
Kebaba kebap demem
(2014,75)

Modern şiirde izlerini gördüğümüz geleneksel yaşamın manilerin, türkülerin dokusuna işlenen desenlerine Feriha Altıok'un *Gözleri Sen Kuş* adlı mensur şiir kitabında yer alan dizeler örnek gösterilebilir:

İlk ağacımla en muhabbetli anlarım annemden yeni duyduğum türkülerle çalıştığım anlardı: "Ayaydındır varamam/ Dile destan olamam/ Ay bulut agirince / Bağlasalar duramam" (1994) Altıok'un, bireysel karşı çıkışlarını dahi toplumsal hafıza üzerinden sürdürmesi, kültürel belleğin kollektif bilinçdışındaki işleyişine işaret eder.

Yine Altıok'un Nenesinin;

"Sarı ipek dokudum/ Sen yanımda yokudun/ Yolladığım nağmeyi/ Gözyaşımla dokudum" (1994) türküsünü yanık yanık yakarak şaire çeyiz dokuyan nenenin "bir yastıkta kocarlar inşallah" duasını okumasını hatırlaması geleneğin gündelik yaşamdaki görüntüleridir.

Toplumsal olarak kollektif hafızaya alınan geleneksel unsurların yeni nesillere aktarıldığının belirgin bir örneğidir.

2. Kimlik: Politik İmgeleme

"Kimlik bilinci zaman içinde gelişir" ve böylece olaylar, bir şeylere karşılık gelme, benzerlik, süreklilik temelinde seçilerek korunur.

Çağdaş Kıbrıs Türk edebiyatı ilk dönemlerde Namık Kemal'in etkisiyle oluşturulan Müslüman Türk kimliğinin aktarımına sahne olur. Milli edebiyat ve hececi kuşağın izleri Kıbrıs'ta yakından sürdürülür. Türkiye merkezde oluşan bir çağdaş edebiyat gündeme gelir. Anadolu, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk sevgisi Kıbrıs'ta da yükselir.

Özker Yaşın, *Namık Kemal Kıbrıs*'ta (1957) kitabında Türk kimliğinin varlığına işaret eder.

Atatürk imgesini şiirleriyle toplumun kültürel hafızasına kaydeder. Kıbrıs Türklerinin Atatürk'e duyduğu sevgi ve saygıyı "*Kıbrıs'tan Atatürk'e*" ve "*Atatürk'e Saygı Duruşu*" adlı şiir kitaplarında ele alarak toplumsal kimliği canlı tutar.

MİLLİ HEYECANLAR şiiri örneğinde somutlaştırır:

Çileliyiz haksızlıklardan yana / Milli heyecanlar sarmalı bizi…/Bir kartal uçar Anadolu'dan/ Heybetle divana kalkar/ Beşparmak dağları/ Bu sevinç yakmalı gözlerimizi/ Güzel Kıbrıs'ımda/ Türk Kıbrıs'ımda/ Milli mutluluklar sarmalı bizi. Larnaka, 1953

1974 sonrasında adanın Kuzey'inde oluşturulan toplumsal yaşam, Türk kimliği söylemlerini devam ettirerek bellek yaratımını gerçekleştirir. Örneğin Özker Yaşın, 1960 yılında *Mehmetcik Kıbrıs'ta*, Oğlum *Savaşa Mektuplar-Bir Şahlanışın Destanı, Bayraktar Destanı, Kıbrıs Benim Vatanım* adlı kitapları ile bu bellek alanlarını kaydeder.

Urkiye Mine Balman toplumsal varoluş mücadelesindeki 1974 dönümü için KAHRAMANLIK TÜRKÜLERİ şiirini yazmıştır:

Paraşütler dal dal çiçek, / İndi Boğaz yollarına. / Rüya değil, birer gerçek, / Barış getirdi yarına.

…. Kahramanlık, şeref, zafer/ Milletimin şanındandır. / Vatan için ölmek değer/ Al bayrağım kanımdandır. (12. 9. 1974)

Osman Türkay, ŞAİR ÇOCUĞUN SABAH DUASI şiirinde külrürel varoluş kaynaklarına şu şekilde eğilir;

Tanrım ne olur Ay yıldızın gölgesinde özgür/ Yaşayalım bir ömür boyunca mutlu/ Toroslardan esen yelde olsun ana sütümüz/ Tanrım ne olur resmi olsun gülsün bugün/ Bize sert bakmasın Atatürk'ümüz… Unutulsun tarla-tarla yeşeren sızılarımız/ Hora tepsin, halay çeksin oğlaklar/ Kaval çalsın kuzularımız. (1989)

Bu birkaç örnekle somutlamaya çalıştığımız politik imgeleme sürecinde şairlerin Kıbrıs Türklerinin kültürel bellek yaratımlarının adadaki varoluş mücadelesi ve kurtuluş söylemlerine vurgu yaptıkları, dolayısıyla toplumsal bellekte depolayıp yeniden hatırlayarak, hatırlatarak aktarmak istediklerinin milli varoluşa, Türk kimliğine işaret ettiği yönündedir.

1958-59, 1963-64, ve 1974'te Rumlarla yaşanan sıcak savaşın milliyetçi söylemi canlı tuttuğu söylenebilir. Bu çatışma dönemlerinde yaşanan zorunlu göç anlatılarında ortak hafıza kayıtlarına bakarsak direniş, kaçış ve kurtuluş hikâyeleri ile kurşun sesi duymadan yaşamak, kurtarılmış bölgelere ulaşma arzularının öne çıktığı görülür.

Dışa doğru (Anadolu'ya, İngiltere'ye göçler)[3] göçlerin toplumun hafızasındaki örüntüleri savaş ve göç hattında devam eden bir toplumsal yaşamın kayıp ve acılarının, yaslarının modern ağıtlarıdır. Ağıtlar da toplumun belleğindeki yaslı tarihtir.

Kıbrıs'ta Vuruşanlar-Mücahidin Romanı, Kıbrıs Anemonları, Kıbrıs'ta Aşk ve Savaş, Sevinci İkiye Böldüler, Girne'den Yol Bağladık, Yarınsızlık, Sen de Direneceksin, Savaşların Gölgesinde, İki Halkın Hikâyesi, İki Halkın Gözyaşları, Yorgun Yollar, Bellekteki İzler, Unutma Bellekteki İzler, Kıbrıs Çarmıhtan İnerken, Kurtuluşa Kaçış, Oyuncak Araba, Vakit Varken Bir Gecede, Kurşun Sesi Duymadan Yaşamak, Tutunabilen Son Kök: Erenköy vb. milli mücadele romanları bireysel hafızanın kolektif hafızayla kesiştiği ortak alanda oluşan anıların yeniden kurgulanması olurlar. Toplumsal bir geçmiş yaratarak zamansal bir devamlılığı ve bu yolla kimliği oluştururlar.[4] Bu devamlılık toplumun bugünden geçmişin uzak noktalarına ulaşmasını sağlayacak bir bellek yaratır.

Kurşun Sesi Duymadan Yaşamak'ta göçmenlik yaşamının Azime'nin iç dünyasından anlatan hâkim anlatıcının kayıtları geleneksel devamlılığa da göndermedir:

"*…Kamp arazisinin her yanını mantar gibi kaplayan çadırlardan birini, hiç tanımadıkları diğer bir aileyle paylaşacaklardı. Çadırın bir yarısına kendileri, diğer yarısına da öteki aile yerleşti. İlk gece, çadırın kendilerine ait yarısında, kutudaki sardalya balıkları gibi dizilip yattılar. Ayaklarının arasındaki iki karışık mesafeyi aşıp yabancı insanlara dokunmamak için fazla hareket etmemeye çalıştılar.…*(1998)

İsmail Bozkurt *Bir Gün Belki*, *Bir Gecede* ve *Kaza* romanlarında, Özden Selenge *Korkma Ay Doğacak* romanında adada yaşanan toplumsal çatışmaları ve Türk kimliğini tehdit eden unsurları ele almışlardır. Özden Selenge, iki toplum arasında yaşanan tarihi acıların (evinden, tarlasından, yolda alınarak kayıplar listesine giren kişilerin acısı, silahlı gerilla olayları, katliamlar, 1974 sonrasındaki göçle yaşanan ev ve toprak kayıpları) adada birleşmeye engel olduğunu bu eserle dramatize eder.

İngiltere'ye yerleşen göçmenler için de kültür ve kimliğe yabancılaşma tehdidi söz konusudur. Kıbrıs Türk romanına bu asimilason tehlikesi yansımıştır. Birinci ve ikinci kuşak göçmenler ada dışında

3 Kıbrıs Türkleri ve göç için bkz. Mihrican Aylanç, *Kıbrıs Türk Romanında Göç*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, 2011.

4 Kıbrıs Türk romanı hk. bkz. Mihrican Aylanç, *Kıbrıs Türk Romanı-Eserler Sözlüğü*, UKÜ Yayınları, 2017.

kültür ve kimliğini korumuş, yabancı eş seçme konusuna sıcak bakmamıştır. Uyum sürecine giren üçüncü kuşak göçmenlerde yabancı eşle yapılan evliliklerde çocuklara ad koyma konusunda geleneksellik korunur. Çocuklara çift ad konur veya Ömer Hacıolak'ın *Binbir Tepeler* romanı örneğindeki gibi Suzan gibi her iki dilde de yer eden adlar seçilir. Üçüncü kuşak hem kültürüne hem de diline yabancılaşırken, dini açıdan Müslüman kimliğini devam ettirmişlerdir.

1974 sonrasında bu kimliğe eklemlenen Kıbrıslı Türk kimliği söylemi de kimliğin devingen yapısının görüntüleridir. 1974 sonrasında doğulan topraklardan kopamama, bölünmüşlük söylemi yükselmiş, coğrafya üzerinden politik bir kimlik üretimi "Kıbrıslılık" (Akdenizlilik vurgusuyla birleşerek) edebiyattaki yönelişlerden biri olmuştur. Ne var ki burada da Türk kimliğinden vazgeçilmediğinin altı çizilmelidir. Kıbrıslılık söyleminin taşıyı isimlerinden biri Fikret Demirağ, Türkçe öğretmenidir. Ankara'da eğitim alan Fikret Demirağ'ın *Hadi Bir Şarkı Söyle Kanayan Dünayaya Karşı* şiirindeki;

Hadi bir şarkı söyle kanayan dünyaya karşı/ Zeytinlerden başlayarak çöllere antillere

…Hadi bir şarkı söyle, haklı güzel bir şarkı/ Kıbrıslı Türkçesi yüzlü, yaz güzeli sevgilim. dizeleri bunun göstergesidir.

"Kıbrıslı Türk kimliği" kavramının 1974 sonrasında Türkiye'den adaya yapılan göçlerle değişen demografik yapıdaki farklılıkları vurgulamak için de kullanıldığı düşünülmeli ve bu yönde araştırmalar yapılmalıdır.

1974 sonrasında Türkiye'den adaya yapılan göçler, Kuzey'de farklı bir sosyo-kültürel ortam oluşmuştur. Anavatan söylemiyle inşa edilen yeni sosyo-kültürel ortam, Türkiye'deki Türk kültürüyle etkileşimli bir seyir izlemiştir. Buradaki göçmen guruplar, Göçmenler Derneği, Karadeniz Kültür Derneği gibi bölgesel birlikler ve beraberlikler oluşturmuş, kendi kültürel yaşam biçimlerini korumaya devam ettirmişlerdir. Kıbrıs'ta büyüyen veya doğup büyüyen Türkiye doğumlu, yakın kökenli Türkler, edebiyat ortamında da kendini göstermeye başlamışlardır. Emrah Öztürk, Ruhsan İskifoğlu ve Ahmet Şimşek, Ahmet Uçar gibi isimler adadaki kültürel kimliğe yeni bir hafıza, yeni bir kültürel bellek yaratmak üzere eserler vermektedirler.

3. Kültürel Süreklilik: (Gelecek Oluşturma)

Kendi ortak anıları olan bir toplum olarak kuran sosyal grup, geçmişini özellikle iki noktada korur: kendine özgülüğü ve sürekliliği. Kendisi hakkında yarattığı bu imge, farklılıkları dışarıya karşı vurgulanırken içeri dönük olarak önemsiz gösterme çabasını içerir. Gelecek oluşturmanın ardında kendini yeniden üretir.

Kültürel belleğin gelecek oluşturma eğilimi için de şunlar söylenebilir:

1. Türk kültürünün geleneksel unsurları çağa ve toplumsal olaylara göre biçim değiştirerek kendini güncellemeye devam ettiğinden gelecek imgesi oluşturmuştur. Kıbrıs'ta Türkçe yayımlanan eserler bu sürekliliğin ürünüdür. Günümüzde Türk kültürünün ortak sözvarlığı, değerleri ve edebî türleri, anlatı geleneğinden izler taşıyan modern ürünler oratya konmaya devam etmektedir. Kıbrıs'ta Türkçe eserler üreten şair ve yazarlar Türk dilini gerek yerel gerekse günümüzde teknoloji ve sosyal ağlarla evrensel algı ve alımlamara açık yapıda da sürdürmektedirler. Adada varlığı tehdit altındaki Türk kimliğini korumak için yazılan eserler kültüreli devam ettirmeye de çağrı olmuştur.

2. Diğer taraftan Kıbrıs Türk toplumu için adada kalıcı bir çözüm ve uluslararası tanınırlığın olmamasının yarattığı bir "belirsizlik" durumu edebiyatta yankı bulmuştur. Mehmet Yaşın (*Soydaşınız Balık Burcu, Sarı Kehribar*) Derviz Zaim (*Ares Harikalar Diyarında*), *Kuyu Mezarları Ülkesi* (Bülent Dizdarlı), Yılmaz Hakkı Hakeri (*Rahmetliden Özür Dile*), *Keçiboynuzu* (Gürkan Uluçhan), *Kral* (Zeki Erkut) roman örneklerinde görüldüğü üzere post modern parçalanmışlıklar, toplumsal ve bireysel bellek buhranları "gelecek belirsizliği" şeklinde edebiyata aksetmiştir. Bu buhrana karşın yeni

kuşak bu bunalımı Emrah Öztürk, Salamis Ayşegül Şentuğ gibi sanatçılarla yerelden evrensele yönelen kaynaklarla aşmışlardır.

Sonuç ve Öneriler

Kıbrıslı Türklerin adada göçlerle oluşmuş kozmopolit yapıda, özellikle 1878 sonrasında İngiliz egemenliğinde yeniden şekillenen maddi ve manevi kültür ortamında göçe endeksli bir yaşam sürdürdükleri gerçeği ortadadır. Tarihi süreçte milli kimlik ve dini etmenler adadan Türkiye'ye göçleri gündeme getirmiştir. Diğer taraftan Atatürk'ün "Kıbrıs'ta Türk varlığı sönememelidir" anlayışının etkisi burada bir Türk kimliği oluşturma çabasını güncel tutmuştur. İlerleyen dönemlerde edebiyatçılar farklı yönelimlerle toplumsal bir bellek yaratmak üzere edebî üretimlerine devam etmişlerdir. Ada coğrafyasından beslenen, adanın mitolojik unsurlarını bünyesinde harmanlayan kültürel semboller dünyası yaratmışlardır. Toplumsal olayların öne çıktığı adada toplumu etkileyen olay ve durumları hatırlayıp tekrarlayarak, bellek yaratımına gitmişlerdir.

Türk dünyası coğrafyasında kültür ve kimliğin korunması için kökensel bağların canlı tutulması kaçınılmazdır. Köroğlu Destanı ve Yunus Emre, Karacoğlan, Kul Süleyman Bakırgani ile Kerem ile Aslı, Tahir ve Zühre, Ferhat ile Şirin gibi kültürel değerlerin ve daha pek çok halk hikâyesi, destan ve masalın Anadolu'dan yayılarak Türkmen, Tatar, Özbek, Karakalpak, Tatar ve diğer Türk boyları arasında varyantlaşması kültürel ortakbirlikteliği somutlaştırmaktadır.

Kutadgu Bilig, *Divan-ı Hikmet*, *Dede Korkut Hikâyeleri*, *Evliya Çelebi'nin Seyehatnamesi* gibi bazı ilk dönem eserlerinin Türk lehçelerine çevrilecek ortak eserler külliyatının devamlılığının sağlanması, Mevlana-Yunus Emre- Nasreddin Hoca- Âşık Veysel gibi topluma mâl olmuş kişilerin biyografilerinin, belgesellerinin güncel teknolojik araçlarla güncellenmesi, kollektif bilincimizi oluşturan destanlar ve masalların yaş gruplarına göre uyarlanması ve yeni yayınlarının yapılması ortak mirasın korunması açısından faydalı olacaktır.

Ortak değerlerin ve birlikteliğin devamlılığı için Türk dünyasında ortak dil, kültür eserlerinin ve unsurlarının araştırılmasına devam edilmesine, karşılaştırılmalı çalışmaların yapılmasına devam edilmelidir. Bu ürünlerin müzeler, kütüphaneler, kültürel arşivler, dijital dönüştürümler vd. yollarla korunmasının yanında yeni eserler üretilesinin desteklenerek Türk dili, kültürü ve kimliğinin devamlılığı sağlanmalıdır.

Yaratıcı yazı, çeviri, okuma, görsel, işitsel sanat atölye, çalıştay, kampları vb. etrafında Türk dünyasından gençler ve sanatçıların biraraya getirilmesi veya eş zamanlı olarak her bir coğrafyada ortak tematik, ortak geleneksel metinlerin kullanıldığı metinlerarası tekniklerle, dijital okur-yazarlık teknolojileri vb. ile eserler üretilmesine, estetik ve güzellik algısı öğretimine ve değerler üretimine, paylaşımına ortam hazırlanması kültürel etkileşim ve iletişimi canlı tutacaktır.

folklor/edebiyat, Milli Folklor, Bilig, Türkbilig, Belleten, Türk Bilimi Araştırmaları Dergisi, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi vb. bilimsel dergilerimizle işbirlikleri yapılması, bilimsel yayın organlarının şemsiyesi altında Türk dünyası kongreleri düzenlenmesi, bilimsel ve sanatsal toplantıların eş zamanlı organizyonunun sağlanması ve özel sayıların hazırlanması, Türk dünyası coğrafyasında önemli bir bilimsel birleştiricilik işlevi yaratacaktır.

KAYNAKÇA

Alasya, H.F. (1987). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
Aktaş, Ş. (1997). Türk Dünyasi Edebiyat Tarihi Metodolojisi Üzerine, *Bilig, 5*, 197-200.
Altıok, F. (1994). *Gözleri Sen Kuş*, Lefkoşa: Dizgi-Işık Kitabevi.
_____ (1999) *Eylül*, Lefkoşa: Işık Kitabevi.

Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*.2. Baskı, Ayrıntı Yayınları.
Aydoğdu, A. (2005). *Kıbrıs'ta Türk Nüfusu,* Ankara, BRC Basım ve Matbaacılık.
Aylanç, M. (2011). *Kıbrıs Türk Romanında Göç*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.
_____, M. (2017). *Kıbrıs Türk Romanı-Eserler Sözlüğü*, Ankara: UKÜ Yayınları.
Bauman, Z. (2004). *Sosyolojik Düşünmek* (Abdullah Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Balman, U.M. (1952). *Yurduma Giden Yollar*, Lefkoşa: Bozkurt Basımevi.
Bozkurt, İ. (2002). *Birgün Belki*, İstanbul: Can Yayınları.
_____ (2005). *Bir Gecede*, İstanbul: Cem Yayınları.
_____ (2016). *Kaza*, Lefkoşa: Anahtar Ajans Yayını.
Çetinkaya, M. (2006). *Tahir ile Zühre Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme*, Yeniboğaziçi-Halkkültürü- (İsmail Bozkurt, Fedora Arnaut Edit.) Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
Gazioğlu, A. (1994). *Kıbrıs'ta Türkler*, Lefkoşa: KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.
Göçeri A. (2012). Dil-Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine, *Türk Dili.*
Gökçeoğlu, M. (1991). *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
_____ (2005). *Toplu Masallar I-II*, Lefkoşa: Gökçeoğlu Yayınları.
Güvenir, O. (2011). *Üç Pencere-Kıbrıs Romanı*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
Hacıolak, Ö. (2002). Binbir Tepeler. İstanbul: Donkişot Yayınları.
Horata, O. (2003). Türk Dünyasının Kültürel Ufukları: Türk Dünyası Ortak Edebiyatı*, Bilig*, 25, 207-211.
Hür, E. (2014). *Hür-Maniler*, Lefkoşa.
İnalcık, H. (1964). "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", *Kıbrıs ve Türkler,* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
Kara, B. (2002). *Bellekteki İzler 2*. Güzelyurt, Kansoy Matbaacılık.
_____(2005). *Aşklar-Acılar-Çocuklar ve Torunlar*. Lefkoşa: Özyay Matbaacılık.
Mapolar, H. A. (1997). *Kıbrıs Efsaneleri*, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
Nesim, A.(1990). *Kıbrıslı Türklerin Kimliği,* Lefkoşa, KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.
Selenge, Ö. (2010). *Korkma Ay Doğacak*. Lefkoşa: Işık Kitabevi Yayınları.
Sultan (1998). *Kurşun Sesi Duymadan Yaşamak,* İstanbul: Remzi Kitabevi.
Türkmen, F. (1998). *Tahir ile Zühre*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
Türkay, O. (1989). *Seçme Şiirler*, İstanbul.
Yaşın, Ö. (1957). *Namık Kemâl Kıbrıs'ta*, Lefkoşa: Çardak Yayınları: 8.
_____ (1959). *Bayraktar Türküsü*, Lefkoşa: Halkın Sesi Basımevi.
_____ (1960). *Mehmetçik Kıbrıs'ta*, İstanbul: Çevre Yayınları.
_____ (1963). *Atatürk'e Saygı Duruşu*, İstanbul: Çevre Yayınları.
_____ (1965). *Oğlum Savaş'a Mektuplar-Bir Şahlanışın Destanı*, İstanbul: Çevre Yayınları: 6.
_____ (1971). *Bayraktar Destanı*, Lefkoşa: Savaş Yayını.
_____ (1986). *Kıbrıs Benim Vatanım*, İstanbul: Başaran Matbaası.
_____ (1998). *Kıbrıs'tan Atatürk'e*, İstanbul: Çevre Yayınları: 9.
Yorgancıoğlu, O. (1998). *Kıbrıs Türk Folklorundan Derlemeler-Masallar*, Mağusa.

Elektronik Kaynaklar

Ercilasun, A.B.(?). Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Üzerine Türkiye'deki Çalışmalar. file:///C:/Users/mir/Desktop/T%C3%BCrk%20D%C3%BCnyas%C4%B1nda%20KIbr%C4%B1s/T__rk%20D__nyas__%20Dil%20ve%20Edebiyat__%20__zerine%20T__rkiye___deki%20__al____malar[%23154742]-136150.pdf (Erişim Tarihi: 10.03.2025)

Kaynak Kişi

Keten, Kâzım (2001). Yaşı 63, Doğum Yeri Larnaka, Emekli Öğretmen, Tuğba Darende ile 23.01.2001 yılında Yeniboğaziçi köyünde yapılan görüşme.

2014 SONRASI KIRIM TATARLARININ KÜLTÜREL DİPLOMASİSİ

Didem BUHARİ* Filiz Tutku AYDIN BEZİKOĞLU**

Giriş

Bu çalışmada Kırım Tatarlarının deneyimlediği tarihsel Sürgün travmasının 2014 yılında tetiklenmesinin ardından yükselen ontolojik güvensizlikle nasıl baş etmeye çalıştıklarını ve bu yöndeki kültürel diplomasi çabaları incelenmektedir. Özellikle, Kırım Tatar diasporasının Rusya'nın tarihsel ihanet suçlamalarının devam etmesi ve işgal ile ilhakı nedeniyle tetiklenen üç tür varoluşsal kaygıyı filmler (Haytarma, Mustafa ve Evge) ve müzik (Jamala'nın Eurovision performansı ve Kırım albümü) aracılığıyla dönüştürme stratejilerine dikkat çekecektir. Kırım Tatarlarının bellek siyasetinin Ukrayna tarafından sahiplenilmesi ve 1944 Sürgününün soykırım olarak tanınmasına yönelik girişimlerine ek olarak, Kırım Tatarlarının tarihsel rolünün algılanmasında 2014'ten bu yana meydana gelen önemli değişiklikleri, Kırım Tatarlarının kolektif travmasının ve Kırım'ın yerli halkı olarak kimliklerinin tanınmasında kültürel diplomasinin önemi vurgulanacaktır.

Kırım Tatarlarının Ontolojik Güven(siz)liği

Kırım'ın yerli topluluğu olarak Kırım Tatarları, 1783 Rus ilhakından sonra çok sayıda zorunlu göç dalgası yaşadılar. 1921-1941 yılları arasında, Kırım Tatarları kıtlık, toplu sürgün ve devlet şiddeti nedeniyle hayatını kaybetti (Uehling, 2004). Ekim 1941'de Kırım'ı işgal ettikten sonra, Naziler Sovyet yağmalarına karşı Kırım Tatar "öz savunma taburları" topladılar. Sovyetler onları gönüllü olarak Nazi ordusuna katılmakla suçlarken, birçok Kırım Tatarı yeraltı örgütlerinde Nazilere karşı savaşıyordu (Williams, 2002). Buna rağmen, 18 Mayıs 1944'te Kırım'ı geri aldıktan sonra, Stalin tüm Kırım Tatarlarını kitlesel sürgüne mahkûm etti. Sovyet arşivlerine göre, sürgün edilen kişi sayısı 183.155 olarak belirtilmekte, Kırım Tatarları ise bu sayının 450.000'e yakın olduğunu iddia etmektedir (Uehling, 2004). Dahası, Stalin ders kitaplarını, sokak adlarını değiştirerek ve kültürel anıtları yok ederek Tatarları Kırım'ın geçmişinden silmeye çalıştı (Fisher, 1978, s. 171). 1954'te Sovyet lider Kruşçev Kırım oblastını Ukrayna'ya ilhak etti ve Stalin'in Sürgün kararlarının adaletsiz olduğunu kabul etti.

SSCB yıkıldıktan sonra 1990'larda yaklaşık 250.000 Kırım Tatarı yeni bağımsız olan Ukrayna'ya bağlı özerk Kırım'a geri döndü. Ancak oturma izinleri, konut, sosyal hizmetler, istihdam ve siyasi temsil konusunda ciddi sorunlarla karşılaştılar (Kireççi ve Tezcan, 2016). Haziran 1991'de Kırım Tatar egemenliğini temsil eden bir siyasi kurum (Meclis) kurdular, bir ulusal marş ve ulusal bayraklarını kabul ettiler ve Mustafa Cemiloğlu'nu Kırım Tatar ulusunun başkanı olarak seçtiler (Uehling, 2004). Tatarların Kırım'a geri dönüşü, anavatana fiziksel bir dönüşten daha fazlasını ifade ediyordu;

* Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih A.B.D. Başkanı

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Karşılaştırmalı Siyaset ABD.

Kırım'ın yerli halkı olarak kolektif haklarının gerçekleştirilmesi özlemlerini somutlaştırıyordu. Bu özlemler, ulusal bütünlüğün yeniden kurulmasını, kültürel yenilenmeyi ve Kırım'ın sembolik ve ekonomik olarak geri kazanılmasını kapsıyordu. Ancak Kırım Tatarları, Kırım'daki siyasetçiler tarafından Tatar karşıtı duyguları topluma yaymak ve Kırım Tatarlarının yerli haklarını reddetmek için kullanılan tarihi toplu ihanet suçlamalarıyla karşı karşıya kalmaya devam etti.

Kırım'ın Rus yerel yetkilileri, Kırım Tatarlarını sık sık tarihi manipüle etmekle ve Kırım'ı bölmek için kurban rolü oynamakla suçlamakta ve "Kırım'ın Tatarlaşmasının" önlenmesi gerektiğini sık sık vurgulamaktaydı (Coynash, 2011). 2010 Ukrayna Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra Avrupa Parlamentosu'nda konuşan Kırım Tatar lideri Mustafa Cemiloğlu Rusya'nın Rusya dışındaki "Rusların çıkarlarını koruma" doktrininin Kırım'da ayrılıkçılığı beslediğini ve tehlikelerini arz etmiştir. Özellikle Kırım Tatar Meclisi'nin, Rus filosunun Sivastopol'a konuşlandırılmasına karşı eleştirel duruşu nedeniyle Rus yanlısı ayrılıkçı güçler tarafından hedef alındığını açıklamıştır (Cemiloğlu, 2010). Sovyetlerin Kırım Tatarlarına karşı işlediği tarihsel suçları soruşturma önerilerinin reddedildiğini ve Kırım Tatarlarının sosyo-ekonomik kalkınmasına destek toplamak amacıyla Türk ve İslam dünyasıyla ilişkileri iyileştirme projelerinin iptal edildiğini belirtmiştir (Cemiloğlu 2010).

Ukrayna'nın NATO ve AB'ye katılma konusunda artan ilgisine bir tepki olarak Rusya'nın Ukrayna'ya siyasi baskıları arttı. Kırım Tatarları Ukrayna'daki AB yanlısı güçlere destek verdi ve Euromaidan protestolarına katıldı. 2014'te Rusya, Ukraynalılar ve Kırım Tatarlarının protestosu üzerine Kırım'ı resmen ilhak ve işgal etti. Batılı güçler ilhakı yasadışı ilan ederek kınadı. 2014 İlhakından sonra, birçok Kırım Tatar muhalifi ortadan kayboldu ve terörle mücadele kapsamında hapse atıldı. Cemiloğlu'nun Kırım'a girişi engellendi ve Kırım'da 1944 sürgününün anma törenleri, Kırım Tatar TV kanalı ART ve Meclis yasaklandı (İnsan Hakları İzleme Örgütü 2014). Ukrayna ve Batılı güçler, 2014'ten sonra Kırım Tatarlarına yönelik artan şiddete ve ayrımcılığa tepki gösterdi. ABD ve AB, Kırım Tatar Meclisi üyelerine ve takipçilerine yönelik insan hakları ihlalleri konusundaki endişelerini dile getirdi.

1944'ten bu yana Kırım Tatarlarının yarım yüzyıllık Sürgünde dillerini öğrenmeleri ve dinlerini yaşamaları engellenmişti (Kırımlı, 1989). 1990'larda Kırım'a dönenler, evlerinin Rus yerleşimcilere tahsis edildiğine ve kültürel miraslarının yok edildiğine tanık oldular (İzmirli, 2013a). Kırım'a yerleşmiş Rusların Kırım Tatarlarının kitlesel sürgününün ihanetlerinden kaynaklandığına, dolayısıyla haklı olduğuna inandığını gördüler (Williams, 2002, s.324).

Rusya'nın 2014'te Kırım'ı ilhak etmesi ve tarihsel suçlamaları Ukrayna gibi Sovyet sonrası uluslarda bellek güvensizliğini ve "mağduriyet anlatılarını" (Nikolko 2018, s.87) tetikledi (Becker 2018, s.57). Ukrayna'nın Kırım Tatarlarının bellek siyasetini savunma girişimlerine verdiği destek geçmiş ve güncel Rus zalimliği arasında bağlantı kurulmasına yönelik bir girişimdir. Kırım Tatarlarının kültürel diplomasi yoluyla Sovyet geçmişine dair kolektif hafızasını savunma girişimi, tarih boyunca Rus ve Sovyet güçleri tarafından sürülen Sovyet sonrası uluslar arasında tipik bir örnektir. Kırım Tatar diasporası, dünyaya Kırım tarihinin "doğru" versiyonunu hatırlatmada kilit aktör haline gelmiştir (Buhari-Gulmez ve Budrytė, 2022; Aydın, 2021).

Kültürel Diplomasi Yoluyla Bellek Siyaseti

Son on yılda, Stalin dönemindeki vahşeti dünyaya hatırlatan sergiler, müzik etkinlikleri ve tarihi filmlerden oluşan bir dizi uluslararası kültürel diplomasi kampanyası üretildi. Bu kampanyalar bir bütün olarak Putin Rusyası'na ve onun insan hakları ihlallerine karşı bir uyarı niteliği taşımaktadır. Kırım Tatarlarının ilk uzun metrajlı filmi Haytarma 2013 yılında yapılmıştı. Film Sovyet ordusunda kahramanlık nişanı olan bir savaş pilotunun 1944 Sürgününde yaşanılan haksızlığa tanık olmasını gösteriyordu. Kırım'daki ilk gösteriminde Rus yetkililerin tepkileri protestolara yol açtı (İzmirli,

2013). Rusya'da yasaklanan film Ukrayna Büyükelçilikleri tarafından dünyaya gösterildi. Türkiye'de ve İtalya'da film festivallerinde gösterildi ve Kırım'ın işgali aleyhine kamuoyu yaratılmasına katkı sağladı. Haytarma filminde Kırım Tatar diasporasının yükselen ontolojik güvensizliğine karşı kaygılarını bastırmaya yönelik izlediği stratejiler hem daha önceki Kongre'de sunulmuş hem de uluslararası yayınlarda yer almıştı (Buhari-Gulmez ve Budrytė, 2022; Buhari 2024). Teorik ve kavramsal çerçeve Rumelili (2015)'nin ontolojik güvensizlik ve Tillich (1952)'in varoluşsal kaygılar eserlerinden yola çıkarak geliştirilmiştir.

Rus ilhakı ve işgalinden sonra, Kırım Tatarlarının sinema ve müzik yoluyla kendi davalarını uluslararası alanda tanıtmak için yaptıkları kültürel diplomasiye Ukrayna'nın desteği önemli ölçüde arttı. 2016 yılında Ukrayna Eurovision şarkı yarışmasına kendisini temsilen Kırım Tatar şarkıcı Jamala'nın 1944 sürgünü sırasında Kırım Tatarlarının çektiği acıları anlatan "1944" adlı şarkısını gönderdi. Jamala, Ukrayna adına birincilik ödülünü kazandı. Jamala, uluslararası basına verdiği demeçlerde 2014'teki Rus ilhakından sonra Kırım Tatarlarının çektiği acıların Stalin'in sürgününde çektikleri acılara benzediğini vurguladı: "Bazıları iz bırakmadan kayboldu. Ve bu korkunç. Tarihin kendini tekrar etmesini istemem" (Veselova ve Melnykova, 2016).

Rus ve Sovyet sonrası halkın büyük çoğunluğunun Jamala'nın şarkısına oy vermesi, şarkının mesajının "siyaset üstü" olarak algılandığı yorumunu getirmiştir (BBC, 2016). Eurovizyon'un ardından Jamala, Rus işgali altında kaybolma tehlikesi altında olan 80'den fazla Kırım Tatar şarkısını derleyerek, şarkıları kaydederek, Kırım'dan Kırım Tatar müzisyenlerini gizlice davet ederek "Kırım" adında bir albüm çıkardı. Jamala'nın Kırım Tatar halk şarkılarını Ukrayna ve dünya senfoni orkestralarıyla seslendirdiği albümü, Kırım Tatar kültürel diplomasisine önemli katkıda bulundu. Rusya, şarkıcının Nisan 2022'den itibaren 50 yıl boyunca ülkeye girmesini yasakladı ve Rus askeri operasyonları hakkında yanlış bilgi yayımlamakla suçladı (Armstrong, 2023).

İşgal altındaki Kırım'da devam eden ağır insan hakları ihlallerine ve Kırım Tatar medyasının, okullarının ve çocuk televizyonlarının çoğunun yasaklanmasına rağmen, film, müzik ve medya yapımları şeklinde siyasi olmayan kültürel üretime izin verilmesi Kırım Tatarlarını kültürel diplomasi stratejisi geliştirmeye yöneltti (Aydın ve Şahin 2019). Ukrayna ve Batı fonları tarafından finanse edilen Kırım Tatar diasporasının "Mustafa" adlı belgesel filmi, Kırım Tatar lideri Cemiloğlu'nun anavatana dönüş mücadelesini ve 2014'teki Rus ilhakına karşı muhalefetini ve Kırım sınırına yürüyüş girişimini konu almıştır. Belgesel, çeşitli arşiv materyalleri ve orijinal görüntüler içermekte ve dünyanın dört bir yanından siyasi muhalifler, insan hakları savunucuları ve Kırım Tatar diasporası üyeleriyle yapılan röportajlara da yer vermektedir.

Buna ek olarak, 2019 Kırım Tatar kurgu filmi "Evge" (Yuvaya Dönüş) Ukrayna'yı Cannes ve Oscar Film Festivallerinde temsil etmiştir. Film, devam eden Rusya-Ukrayna savaşında Kırım Tatarlarının katılımına işaret etmektedir. Kırım Tatarı bir babanın Ukrayna ordusunda Rusya'ya karşı savaşırken ölen büyük oğlunun cenazesini Kırım'a gömmek için yaptığı zorlu yolculuğa odaklanmaktadır. Çeşitli engellerle karşılaşan baba, görevini tamamlamadan önce hayatını kaybetse de, kendisine eşlik eden küçük oğluna Kırım Tatar kültürüne ve topraklarına ait olduğunu unutmamanın önemini öğretmiştir. Evge (2019), Cannes Film Festivali'nde yer alan ilk Kırım Tatar filmi olmuştur. Kısmen Ukrayna Kültür Bakanlığı ve Ukrayna Devlet Film Ajansı tarafından finanse edilen film, Cannes'da "Une Certaine Regarde" bölümünde gösterilmiştir. Bu film, sürgünü konu alan Haytarma, geri dönüş mücadelesini konu alan Mustafa gibi önceki filmlerin devamı niteliğinde sayılabilir. Donbas Savaşı'na ve Kırım'ın güncel işgaline gönderme yapan Evge, Kırım Tatarlarının 2019'a kadar yaşadığı acıların sürekliliğini ortaya koymak istemiştir.

Ayrıca, İlhak öncesinde Kırımlı dizisi, Cengiz Dağcı'nın eserleri ve Kırım Tatar-Türk yönetmen Zafer Karatay'ın 2005 tarihli "Gamalı Haç ve Kızıl Yıldız Arasında" belgeseli gibi kültürel diplomasi girişimleri unutulmamalıdır. Kırım Tatar diasporasının kültürel diplomasi ürünleri incelenirken üç tür kaygıyı yatıştırmaya yönelik stratejileri incelenmelidir. Bu kaygılar yok edilme, suçlanma ve kimliğinin özgünlüğünü kaybetme kaygılarıdır. Kırım Tatarlarının kültürel diplomasi eserlerinde geçmiş Sovyet zalimlikleriyle güncel Rusya'nın siyaseti arasında bağlantı kurmaya yönelik stratejiler izlediği görülmektedir. Kimliklerinin özgünlüğünü dünyaya göstermek için Kırım Tatar Müslüman kültürüne ait gelenek ve giysileri gösterdiği, Kırım Tatarca dilini kullandığı ve haksız düşmana karşı haklı davalarını savunmaları konu edilmektedir.

Sonuç Yerine

İlhakın ardından Ukrayna, Kırım Tatarlarına kendi kaderini tayin hakkını reddeden bir "neo-Stalinist çerçeve"yi bırakarak Kırım Tatarlarını Kırım'ın yerli halkı olarak tanıyan bir "çok kültürlü çerçeve"ye doğru çerçeveleme stratejisini değiştirmiştir (Aydın ve Şahin, 2019). Aralık 2015'te Ukrayna Parlamentosu, 18 Mayıs'ı "Kırım Tatar soykırımının kurbanlarını anma günü" olarak ilan etti. 18 Mayıs 2020'de Ukrayna'nın Türkiye Büyükelçiliği, uluslararası toplumu Kırım Tatar "soykırımını" tanımaya çağırdı. Ukrayna, (1) Rusya'nın kendisini işgal etmek için Ruslara soykırım yapmakla haksız yere suçladığını ve (2) Rusya'nın 2014'ten bu yana Doğu Ukrayna'daki ayrılıkçı güçlere verdiği destekle Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme'yi ve Kırım Tatarları ile Ukraynalıların haklarını ihlal ederek Kırım'da Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına Dair Uluslararası Sözleşme'yi ihlal ettiğini iddia ederek Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) resmi olarak şikâyette bulundu.

UAD 26 Şubat 2022'de Ukrayna'da başlatılan Rus askeri operasyonlarının derhal askıya alınmasını emretti, ancak bu Rus hükümeti tarafından reddedildi. Ancak, Mahkeme, Rus yetkililerin Kırım Tatar Meclisi'nin yasaklanması gibi baskıcı önlemlerinin esas olarak etnik veya ırksal bir topluluğa değil, siyasi muhalefete yönelik olduğuna karar verdi. UAD kararına göre, Rusya, Ukrayna dilinde okul eğitiminin uygulanmasını ihlal etti. Rusya'nın Mahkemeyi dikkate almaması ve Mahkemenin yukarıda belirtilen Sözleşmeleri dar yorumlaması, Ukrayna'nın Rusya'ya karşı diplomatik kampanyalarını ve bellek siyasetini sürdürmeye devam edeceğini gösterir. Mustafa Cemiloğlu, Tamila Taşeva, Emine Dzhaparova gibi Kırım Tatar aktivistleri, Ukrayna'yı dış ilişkilerinde resmi olarak temsil etmekte ve Ukrayna'nın Eylül 2023'te Kırım Tatarı Rustem Umerov'u Savunma Bakanı olarak ataması, "bu Müslüman azınlığın Ukrayna'nın savunmasında oynadığı önemli rolü göstermektedir" (Filiu, 2023).

Ukrayna'nın çağrısına yanıt veren Kanada, Estonya, Litvanya, Letonya, Polonya ve Çek Cumhuriyeti Parlamentoları, Kırım Tatar sürgününü soykırım olarak tanıdı. Putin'in Rusya'sını Kırım Tatarlarına karşı suçlarını sürdürmekle açıkça suçladılar. Örneğin, 2024 yılında Estonya ve Çek Parlamentoları "Rusya Federasyonu'nun 2014 yılında Kırım'ı işgal etmesinin ardından Kırım Tatarlarına yönelik yeniden başlayan baskılarını, Rus makamlarının Kırım Tatarlarını sistematik olarak tutuklamasını, işkence etmesini veya kaçırmasını, ayrıca ana dillerini öğrenmelerini veya kullanmalarını yasaklamasını kınamaktadır."

Sonuç olarak, Kırım Tatarlarının kültürel diplomasi yoluyla İkinci Dünya Savaşı sonunda Stalin tarafından kitlesel sürgünlerine dair kendi belleklerini savunma çabaları, Batı'nın Rusya'ya karşı desteklediği Ukrayna diplomasisinin bir parçası haline gelmiştir. Bu çalışma, ontolojik güvensizliği besleyen çeşitli kaygılarla başa çıkarak ontolojik güvenliklerini artırmak için Kırım Tatarlarının izlediği kültürel diplomasi çabalarının önemini vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

Armstrong, Kathryn (2023) "Jamala: Ukrainian Eurovision winner added to Russia's wanted list", 20 Nov, BBC, https://www.bbc.com/news/world-europe-67478220 (Son erişim 4 Mart 2025).

Aydın, Filiz Tutku (2021) *Émigré, Exile, Diaspora, and Transnational Movements of the Crimean Tatars: Preserving the Eternal Flame of Crimea*. New York: Palgrave.

Aydın, Filiz Tutku and Fethi Kurtiy Sahin (2019) "The politics of recognition of Crimean Tatar collective rights in the post-Soviet period: With special attention to the Russian annexation of Crimea", *Communist and Post-Communist Studies*, 52(1), s. 39-50.

BBC (2016) "Eurovision Song Contest: Ukraine's Jamala wins competition", 15 May, https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-36295168 (Son erişim 4 Mart 2025).

Becker, Douglas (2018) "The Rationality and Emotion of Russian Historical Memory: The Case of Crimea". In: *Crisis and Change in Post-Cold War International Relations-Ukraine in a Comparative Perspective*, derleyenler E. Resende, D. Budrytė ve D. Buhari Gulmez, Palgrave. ISBN 978-3-319-78589-9.

Buhari, Didem (2024) "Rusya'ya Karşı Kırım Tatar Belleğini Savunmak: Diaspora Filmi Haytarma'nın Analizi". In: Avrupalı Türkler: Avrupa Türk Tarihi, derleyenler Cemal Akkuş ve Hayri Ataş. İstanbul: Post Yayınevi.

Buhari-Gulmez, Didem and Dovile Budrytė (2022) "Taming anxieties, coping with mnemonic conflicts: Cultural diplomacy of Crimean Tatar and Lithuanian American diasporas through historical films", *Uluslararasi Iliskiler/International Relations*, 19(73), s. 13–28. doi:10.33458/uidergisi.1086514.

Cemiloğlu, Mustafa (2010) "Crimean Tatars: Problems and Prospects", Avrupa Parlamentosu konuşması, 17 Mart.

Coynash, Halya (2011) "Volatile appointment for the Crimea", KyivPost, 9 Kasım.

Filiu, Jean-Pierre (2023) "Mobilizing the Tatars to liberate Ukraine" Le Monde International, 10 Eylül. https://www.lemonde.fr/en/international/article/2023/09/10/mobilizing-the-tartars-to-liberate-ukraine_6131962_4.html (Son erişim 4 Mart 2025).

Fisher, Alan (1978) *The Crimean Tatars*. Stanford: Hoover Press.

İnsan Hakları İzleme Örgütü (2014) "Rights in Retreat: Abuses in Crimea", 17 November 2014. https://www.hrw.org/report/2014/11/17/rights-retreat/abuses-crimea (Son erişim 4 Mart 2025).

Izmirli, Idil (2013) "Russian Consul General to Crimea resigns following offensive comments about Crimean Tatar Deportation", *Eurasia Daily Monitor*, 10 (106), 5 June.

Kireçci, M. Akif and Selim Tezcan (2016) "The Predicament of the Crimean Tatars, Past and Present", *Bilig*, 77(1), s. 1–26.

Kırımlı, Hakan (1989) "Soviet Educational and Cultural Policies Toward the Crimean Tatars in Exile (1944–1987)", *Central Asian Survey*, 8(1), s. 69–88.

Nikolko, Milana (2018) "Collective trauma, memories, and victimization narratives in modern strategies of ethnic consolidation: The Crimean Tatar case".In: *Crisis and Change in Post-Cold War International Relations: Ukraine in a Comparative Perspective*, derleyenler Erica Resende, DovileBudrytė ve Didem Buhari-Gulmez. London & New York: Palgrave.

Rumelili, Bahar (2015) *Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties*, London & New York, Routledge.

Tillich, Paul (1952) *The Courage to Be*, New Haven CT, Yale University Press.

Uehling, Greta (2004) *Beyond Memory: The Crimean Tatars' Deportation and Return*, London & New York, Palgrave.

Uehling, Greta (2013) "The Release of Haytarma and its Aftermath" https://www.iccrimea.org/reports/kaytarma-review1.html (Son erişim 4 Mart 2025).

Veselova, Viktoria ve Oleksandra Melnykova (2016)" Crimean Tatar Singer Hopes To Take People's Tragedy To Eurovision", Radio Free Europe, 9 Şubat, https://www.rferl.org/a/ukraine-jamala-eurovision-crimean-tatar-singer/27541517.html (Accessed 4 March 2025).

Williams, Brian Glyn (2002) "The hidden ethnic cleansing of Muslims in the Soviet Union: The exile and repatriation of the Crimean Tatars", *Journal of Contemporary History*, 37(3), s.323–347.

KOSOVA EĞİTİMİN STRATEJİSİ VE DİRENİŞİ

Suzan CANHASI* Nuran Malta MUHAXHERI**

1. Giriş

Bu sunum, Kosova'nın eğitim stratejilerinin ve bu stratejilere karşı yapılan direnişlerin toplum üzerindeki etkilerini incelemektedir. Kosova'nın eğitim sistemi, kültürel mirası ve bağımsızlık mücadelesiyle iç içe geçmiş, toplumsal dönüşümün önemli bir aracı olmuştur.

Kosova, 2008 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra birçok alanda yapısal değişiklikler ve yeniden yapılanmalar geçirmiştir. Eğitim sektörü de bu değişimlerin en önemli alanlarından biri olmuştur. Bu sunumda, Kosova'nın eğitim stratejilerini, bu stratejilerin nasıl şekillendiğini, karşılaşılan zorlukları ve direniş hareketlerini inceleyeceğiz.

Kosova'nın eğitim sistemi, bağımsızlık mücadelesi ve toplumsal değişimle iç içe geçmiş bir süreçtir. Bu bağlamda, Kosova'da eğitim stratejisinin ve direnişinin şekillenişini anlayabilmek için tarihi ve kültürel bir perspektife de sahip olmak gereklidir.

2. Kosova'nın Eğitim Tarihi: Bir Bakış

Kosova, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak uzun yıllar eğitim alanında merkezileşmiş bir yapıdan yararlanmıştır. Ancak, 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, özellikle Sırp yönetimi altındaki Kosova'da eğitim büyük bir baskı altında kalmış, Kosova Arnavutları için kendi dilinde ve kültüründe eğitim alabilme hakları kısıtlanmıştır.

1980'ler ve 1990'lar boyunca, Sırbistan'ın Kosova'ya uyguladığı eğitim politikaları, Kosova'da eğitim alanında büyük bir direnişe yol açmıştır. Kosova Arnavutları, kendi kültürlerini, dillerini ve kimliklerini koruyabilmek için yasadışı eğitim sistemleri oluşturmuşlardır. Bu dönemde, okul ve üniversiteler alternatif bir eğitim sistemiyle varlıklarını sürdürmeye çalışmıştır.

Kosova Eğitim Stratejisi

Kosova'nın eğitim stratejisi, genellikle birkaç ana unsura dayanır:

Eğitimde Yenilik ve Reform: Bağımsızlık sonrası Kosova hükümeti, eğitim sistemini modernize etmek için çeşitli reformlar başlatmıştır. Bu reformlar, öğretim müfredatının geliştirilmesi, öğretmen eğitimine yatırım yapılması ve okulların altyapısının iyileştirilmesi gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Ayrıca, Avrupa ile uyum sağlama çabasıyla eğitim sistemi, Avrupa Eğitim Alanı'na entegre olmaya çalışmaktadır.

Eğitimde Erişilebilirlik ve Kapsayıcılık: Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak, Kosova'nın en önemli hedeflerinden biridir. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan çocuklar ve azınlık gruplarının eğitimde eşit

* Prof. Dr., Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Priştine, Kosova, suzana.canhasi@uni-pr.edu
** Prof. Dr., Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Priştine, Kosova.

fırsatlar elde etmeleri için çeşitli programlar ve projeler hayata geçirilmiştir. Kosova'da Sırp, Arnavut ve diğer etnik gruplar arasında eğitimde çeşitlilik gözlemlenmektedir.

Teknoloji ve Dijital Eğitim: Kosova, dijital eğitimi geliştirmeye yönelik yatırımlar yapmaktadır. İnternet erişimi ve dijital kaynakların okullarda kullanımı teşvik edilmekte, öğretmenlerin dijital becerilerini geliştirmeleri için çeşitli programlar düzenlenmektedir.

Uluslararası İş birliği: Kosova, eğitimde uluslararası iş birliğini önemsemektedir. Avrupa Birliği ve diğer uluslararası kuruluşlarla yapılan anlaşmalar çerçevesinde Kosova, eğitimde kaliteyi artırmayı ve uluslararası standartlara ulaşmayı hedeflemektedir.

3. Kosova'da Eğitim Stratejisinin Gelişimi

Kosova'da, her seviyedeki Türkçe eğitim öğretim burada Osmanlı idaresinin sona erdiği 1913 yılından 1950'li yıllara kadar tam bir belirsizlik ve fetret dönemi yaşamıştır. Kosova'da iptidai, rüştiye, idadi, dar-ül muallimin gibi eğitim kurumları kapatılmıştır. Yalnız din görevlisi (hafız) yetiştiren kimi medreseler çalışmıştır. Bu medreseler Prizren, Priştine, Yakova, Gilan kentinde ve Brodosan köyünde etkinliklerini sürdürmüştür. Bu medreselerin bazılarında Türkçe, bazılarında da Arnavutça eğitim yapılmıştır.

Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, eğitim sistemi, yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır. Bu süreçteki temel hedefler, modern ve kaliteli bir eğitim sistemi kurmak, toplumsal uyumu sağlamak, kalkınmayı desteklemek ve Avrupa ile entegrasyon sürecini hızlandırmaktır. Kosova hükümeti, çeşitli stratejik planlar ve reformlar hazırlayarak eğitim sisteminde önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir.

Eğitimde Kalite ve Erişim: Kosova, eğitimde kalitenin artırılması için birçok reform gerçekleştirmiştir. İlk ve ortaöğretim, herkese erişilebilir kılınmaya çalışılmıştır. Okul binalarının yeniden inşası ve modernizasyonu, müfredatın çağdaşlaştırılması ve öğretmenlerin eğitim seviyelerinin yükseltilmesi bu dönemin önemli adımlarındandır.

Üniversite Eğitimi: Kosova'da üniversite eğitimi, Kosova'nın bağımsızlığını kazanmasının ardından hızla büyümeye başlamıştır. Eğitimdeki reformlarla birlikte, üniversiteler Avrupa standartlarına ulaşmak adına çeşitli programlar başlatmış, yeni bölümler ve fakülteler açılmıştır. Ancak, üniversite eğitiminin kalitesi, iş gücü piyasasına uygunluğu ve öğretim yöntemleri üzerine hala tartışmalar devam etmektedir.

Kapsayıcılık ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Kosova'da eğitimde kapsayıcılığın sağlanması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi, son yıllarda önemli gündem maddelerinden biridir. Özellikle kırsal alanlarda kız çocuklarının eğitime katılımı, bu konuda başlatılan projelerle artırılmaya çalışılmaktadır.

4.Kosova'da Eğitimde Direniş

Kosova'da eğitim sistemi gelişmeye devam ederken, bazı direnişler ve zorluklar da yaşanmaktadır:

Etnik Ayrımcılık ve Segregasyon: Kosova'daki eğitim sisteminde, özellikle Sırp ve Arnavut öğrencileri arasında etnik temelli ayrımcılık ve bölünmeler gözlemlenmektedir. Eğitimdeki etnik segregasyon, bazen okulların ve eğitim kaynaklarının farklı gruplara göre ayrılmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu durum, Kosova'nın toplumunu birleştirmeye çalışan eğitim reformlarını engelleyebilir.

Düşük Kaynaklar ve Altyapı Eksiklikleri: Kosova, ekonomik olarak zayıf bir ülkedir ve eğitim sektörü de bu durumdan etkilenmektedir. Okulların altyapısı, öğretim materyalleri ve öğretmen

maaşları gibi temel eğitim kaynakları çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Bu da eğitim kalitesinin artmasını engelleyen önemli bir faktördür.

Siyasi ve Sosyal Direnişler: Kosova'da eğitim reformlarına yönelik siyasi direnişler de vardır. Bazı siyasi gruplar, eğitimin şekli ve içeriği konusunda farklı görüşlere sahiptir. Ayrıca, eğitimdeki değişikliklere karşı toplumsal direnç de olabilir. Bazı bölgelerde halk, geleneksel eğitim yöntemlerini tercih edebilir ve yenilikçi reformlara karşı çıkabilir.

Zihinsel ve Psikolojik Engeller: Kosova, 1999'daki savaşın ardından büyük bir travma yaşamıştır. Bu nedenle, eğitim sisteminde de psikolojik ve duygusal iyileşme gereksinimleri bulunmaktadır. Savaşın etkisiyle travma yaşayan bireylerin eğitim sürecinde karşılaştığı zorluklar, Kosova'daki eğitim direncinin bir parçasıdır.

5. Direniş ve Zorluklar

Kosova'nın eğitim stratejisinin uygulama aşamasında karşılaştığı en önemli engellerden biri, toplumda hala var olan sosyal ve kültürel farklılıklardır. Kosova, etnik çeşitlilik gösteren bir yapıya sahip olup, eğitimdeki ayrımcılıklar ve dil engelleri eğitimdeki eşitsizliği derinleştirmiştir.

Ekonomik Zorluklar: Kosova, ekonomik anlamda zorluklar çeken bir ülkedir ve eğitim sisteminin modernizasyonu, bütçe kısıtlamaları nedeniyle zorlanmaktadır. Özellikle kırsal alanlarda eğitim olanakları sınırlıdır ve bu da eğitimde fırsat eşitsizliğine yol açmaktadır.

Genç Nüfusun Eğitimi ve İstihdam: Kosova, genç bir nüfusa sahip olmasına rağmen, eğitim sisteminin iş gücü piyasasıyla yeterince entegre olmaması nedeniyle yüksek işsizlik oranlarıyla karşı karşıyadır. Eğitim stratejilerinin iş gücü taleplerini karşılayacak şekilde uyarlanması, Kosova'nın ekonomik kalkınmasını doğrudan etkileyecek bir faktördür.

6. Eğitimde Direniş ve Toplumsal Hareketler

Kosova'daki eğitim direnişi, özellikle 1980'ler ve 1990'larda eğitim sisteminin etnik temelli ayrımcılığa dayanarak şekillenmiştir. Sırp yönetimi altındaki Kosova Arnavutları, kendi dillerinde eğitim alabilmek için gizli okullar ve üniversiteler kurmuşlardır. Bu direniş, Kosova toplumunun kimlik mücadelesi ile doğrudan bağlantılıdır. Eğitim, sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda kültürel bir direniş biçimi olarak kabul edilmiştir.

Sonuç ve Gelecek Perspektifi

Kosova'nın eğitim stratejileri, geçmişteki zorluklara ve direnişlere rağmen önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak, eğitimdeki eşitsizlikler ve ekonomik zorluklar hala bir engel teşkil etmektedir. Kosova'nın eğitim sistemi, sadece eğitimde kaliteyi artırmakla kalmamalı, aynı zamanda sosyal uyum, kültürel entegrasyon ve ekonomik kalkınma açısından da kapsayıcı çözümler sunmalıdır.

Kosova'nın gelecekteki eğitim stratejisi, genç nüfusunun eğitim ihtiyaçlarına göre şekillenmeli, iş gücü piyasasıyla daha güçlü bir bağ kurmalı ve toplumsal cinsiyet eşitliği ile etnik gruplar arasında dengeyi sağlamalıdır. Kosova'nın Avrupa ile entegrasyon süreci de eğitim alanında yapılacak reformlarla desteklenebilir.

KAYNAKÇA VE REFERANSLAR

Avrupa Birliği Eğitim Politikaları Eğitim, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı Öğretim Plan ve Programı 10, Priştine, Ağustos 2003 - Kosova

HAMZAOĞLU, Yusuf, Sırbistan Türklüğü, LOGOS-A, Üsküp 2004, s. 105

KORO, Bedrettin, "Kosova'da Türkçe Eğitimin Gelişimi", Bay Dergisi, sayı: 1, Eylül 1994, s. 9, Prizren – Kosova

KORO, Bedrettin, "Kosova'da Türkçe Eğitimin Gelişimi", Sofra Dergisi, yıl:1, sayı: 4, Aralık 1999, s. 23, Mamuşa-Kosova

Kosova Eğitim Bakanlığı Raporları

Kosova'da Eğitimde Direniş ve Toplumsal Hareketler Üzerine Çalışmalar

LİKA, Salih, "Kosova'da İlkokul ve Ortaokul Düzeyinde Türkçe Eğitim", Medeniyet Araştırma Bilim Dergisi, sayı:2, yıl:1, s. 38, Prizren – Kosova

SAFÇI, Nebahat, Eğitim Öğrenciyi Tanımakla Başlar, Derya Dergisi, Nisan 2005, Mamuşa Kosova

ŞANLI, Cevdet, "Kosova'da Türkçe Eğitim ve Öğretim", V. Türk Dil Kurultayı (20-26 Eylül 2004), Ankara

GÜNCEL GELİŞMELER IŞIĞINDA SURİYE TÜRKMENLERİNİN DURUMU VE GELECEĞİ

Tarık Sulo CEVİZCİ*

Geçmişten günümüze Türkmenler

Suriye coğrafyasında yaşayan Türkmenler, 8. yüzyıldan itibaren bölgede görünmeye başlayan Oğuz boylarına mensup, Türk kökenli bir topluluktur. Suriye Türkmenlerinin serüveni, Türkistan'dan başlayarak Azerbaycan ve Anadolu üzerinden Suriye'ye uzanan uzun bir göç ve yerleşim sürecini kapsamaktadır. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Suriye'ye toplu göçlerle gelen Türkmenler; bürokrasi, ordu, ticaret, sanat ve sosyal yaşam gibi alanlarda etkili olarak bölgenin önemli unsurlarından biri haline gelmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu, 1918'de imzalanan "Mondros Mütarekesi" ile Suriye dâhil birçok bölgeden çekilmiştir. Sykes-Picot Anlaşması (1916) ve San Remo Konferansı (1920) uyarınca Suriye, önce İngiliz ve daha sonra Fransa'nın mandası altına girmiştir. Fransız manda dönemi, Suriye'nin siyasi ve etnik dinamiklerini yansıtması açısından önemli bir dönemdir. Fransızlar Osmanlı sonrası Suriye sahasında yeni bir nüfuz sistemi geliştirmişlerdir. Bu dönemde özellikle de dini ve etnik azınlıklara önem vermişlerdir. Türk devleti ve tarihi ile problemli olan Nusayri azınlıklar gibi azınlıkları ön plana çıkarmışlardır.

Türkmenlerin Maruz Kaldıkları Mezalimler

Fransız mandası döneminde (1920–1946) Suriye, etnik ve dini temellere dayalı olarak bölünmüş ve bu durum, ülkenin toplumsal yapısında derin ayrışmalara neden olmuştur. Bu dönemde **Türkmenler**, yeni kurulan siyasi düzende **"istenmeyen unsur"** konumuna itilmiştir. Fransız yönetimi, Suriye üzerindeki kontrolünü pekiştirmek amacıyla **etnik ve mezhepsel ayrılıkları bilinçli bir şekilde kullanmış**, Türkmenleri ise sistemli bir şekilde dışlamıştır.

Türkmenler, hem Fransızların desteklediği yerel gruplar hem de **yükselen Pan-Arabizm** karşısında siyasi ve kültürel anlamda **marjinalleştirilmiştir**. Fransa, Arap çoğunluğu yönetime entegre ederken, Türkmenleri **"Osmanlı'nın kalıntısı"** ve **Türkiye Cumhuriyeti'nin uzantısı** olarak görmüş; bu bakış açısıyla Türkmenleri baskı altına almış, kimliklerini bastırmaya yönelik **asimilasyon politikaları** yürütmüştür. Bu süreçte Türkmenlerin kamusal alandaki varlığı ciddi ölçüde kısıtlanmış, eğitimden yönetime kadar pek çok alanda dışlanmışlardır.

Bağımsız Suriye döneminde (1946–2011), Türkmenler çeşitli **asimilasyon ve baskı politikalarına** maruz kalmıştır. 1946 yılında Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasının ardından, Türkmenler resmi olarak tanınmamış; etnik kimlikleri ve kültürel varlıkları yok sayılmıştır.

1958 yılında Suriye, Mısır ile birlikte **Birleşik Arap Cumhuriyeti** adı altında bir birlik kurmuştur. Ancak bu Arap birliği kısa süre içinde dağılmış ve ardından **geçici bir hükümet** oluşturulmuştur.

* Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi

Bu hükümetin de ömrü kısa sürmüş, 1963 yılında gerçekleştirilen askeri darbeyle **Baas Partisi** iktidara gelmiştir.

Baas rejimi ile birlikte ülkede **Arap milliyetçiliği** resmî ideoloji haline gelmiş; Türkmenler, tıpkı diğer etnik ve mezhepsel gruplar gibi bu ideoloji doğrultusunda baskı altına alınmıştır. Anadilde eğitim yasaklanmış, Türkmen kimliği görmezden gelinmiş ve kültürel faaliyetler ciddi biçimde sınırlandırılmıştır. Bu süreçte Türkmenler, **Araplaştırma politikaları** çerçevesinde sistematik olarak asimilasyona tabi tutulmuş, kimliklerini koruma mücadelesi vermek zorunda kalmışlardır.

Türkmenlerin maruz kaldıkları baskı ve mezalimler, özellikle **Baas Partisi** ve diğer **Arap milliyetçisi hareketlerin** iktidarda olduğu dönemde **zirveye ulaşmıştır**. 1963 yılında Baas Partisi'nin gerçekleştirdiği darbe sonrasında, ülkede **Pan-Arabizm** akımları daha da güçlenmiş; Arap olmayan etnik gruplar sistematik baskı altına alınmıştır.

Baas rejimi, Türkmenleri açıkça **"istenmeyen unsur"** olarak görmüş; onları hem **devlet mekanizmasından** hem de **toplumun karar alma süreçlerinden** dışlamıştır. Türkmenlere yönelik **kültürel haklar tanınmamış**, kimlikleri resmi olarak reddedilmiştir. Türk dilinde eğitim yasaklanmış, **Türkçe konuşmaları engellenmiş** ve **kültürel etkinlikleri baskı altına alınmıştır**.

Bu dönemde Türkmenler, kimliklerini korumaya yönelik her türlü girişimlerinde **siyasi, sosyal ve hukuki engellemelerle** karşılaşmış; bu da uzun vadede Türkmen toplumunun kültürel asimilasyonuna zemin hazırlamıştır. Baas rejiminin uyguladığı bu **kültürel asimilasyon politikaları**, Türkmenlerin kimlik mücadelesini daha da zorlaştırmış ve onları **marjinalleşmeye** zorlamıştır.

Baas ve Esad rejimi, Türkmenlere yönelik yalnızca **kültürel asimilasyon** politikalarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda **bürokratik ve ekonomik baskılar** da uygulamıştır. Baas Partisi'nin iktidarının erken dönemlerinde başlatılan **"toprak reformları"** adı altında, özellikle Türkmenlere ait geniş tarım arazileri kamulaştırılmış; böylece Türkmenlerin **ekonomik gücü zayıflatılmış** ve sosyal yapıları hedef alınmıştır. Ayrıca Türkmenler, **ordu, bürokrasi ve kamu kurumlarından** sistemli bir şekilde uzaklaştırılmış; devlet mekanizmasında söz sahibi olmaları engellenmiştir. Bu durum, Türkmenlerin siyasi temsilini neredeyse imkânsız hale getirmiştir.

Türkmenler, bu baskıcı politikalara karşı **siyasi ve kültürel haklarını koruma mücadelesi** başlatmış; kimliklerini yaşatmak ve toplumsal varlıklarını sürdürmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak bu girişimler rejim tarafından **şiddetle bastırılmış**, birçok Türkmen aktivist tutuklanmış, sindirilmiş ya da sürgüne zorlanmıştır. Bu baskı ortamı, Türkmen toplumunun uzun süre **sessizliğe ve içe kapanmaya** itilmesine neden olmuştur.

Suriye Türkmenleri ve Devrim

Baas ve Esad rejiminin, yarım asrı aşkın bir süredir uyguladığı **baskı politikaları ve mezalimler**, Suriye halkının büyük bir kısmını rejime karşı **muhalif bir tutum** almaya itmiştir. **Kuzey Afrika'da başlayan Arap Baharı süreci**, kısa bir süre içinde Suriye'ye de sıçramış; halk, **Baas rejimini sonlandırmak** ve **daha adil, özgürlükçü bir yönetim** kurmak amacıyla sokaklara dökülmüştür.

Başlangıçta **barışçıl gösteriler** şeklinde başlayan bu halk hareketi, rejimin göstericilere yönelik **sert ve orantısız müdahalesi** sonucunda hızla **silahlı bir direnişe** dönüşmüştür. Bu süreçte, uzun yıllar boyunca **Esad rejiminin baskıcı politikalarına maruz kalan Türkmenler** de bu mücadelede aktif bir şekilde yer almışlardır.

Türkmenler, hem **kimliklerini korumak** hem de **özgürlük, adalet ve temsil hakkı** elde etmek adına direnişin önemli bir parçası haline gelmiş; bazı Türkmen yerleşimlerinde **Özgür Suriye Ordusu bünyesinde silahlı grupları** oluşturulmuş ve muhalif yapılarla dayanışma içerisine girilmiştir.

Böylece Türkmenler, sadece etnik kimliklerini değil, aynı zamanda **siyasi varlıklarını** da yeniden inşa etme çabasına girmişlerdir.

Suriye Türkmenleri, tarih boyunca maruz kaldıkları **baskılar, kimlik erozyonu ve gelecek kaygısı** gibi çok yönlü nedenlere bağlı olarak **2011 yılında başlayan Suriye Devrimi'ne** katılmış ve kısa sürede **devrimin en ateşli ve etkili unsurlarından biri** haline gelmiştir.

Esad rejiminin uzun yıllar boyunca uyguladığı asimilasyon politikaları, özellikle de **Arap kimliğinin zorla dayatılması**, Türkmenler açısından **bardağı taşıran son damla** olmuştur. Türkçe'nin yasaklanması, kültürel etkinliklerin bastırılması, nüfus kayıtlarında **etnik kimliğin silinmesi**, ekonomik alanlarda **sistematik dışlanma**, ve **bürokratik kademelerde yer verilmemesi**, Türkmenlerin rejime karşı duruşunu pekiştiren temel etkenler olmuştur.

Bu süreçte Türkmenler, sadece **bir etnik grup olarak değil**, aynı zamanda özgürlük, adalet ve eşitlik talepleriyle **Suriye'nin demokratikleşmesi için mücadele eden** bir halk olarak sahneye çıkmıştır. Birçok Türkmen yerleşimi, **muhalif direnişin kaleleri** haline gelmiş; Türkmenler, hem siyasi hem de askeri yapılar içerisinde aktif roller üstlenmişlerdir. Böylece, uzun yıllar boyunca bastırılmış olan Türkmen kimliği, devrim süreciyle birlikte **yeniden görünürlük ve etki kazanmıştır.**

2011 yılında **barışçıl gösterilerle başlayan Suriye Devrimi**, Türkmenler için aynı zamanda **bir değişim umudu** olmuştur. Uzun yıllardır süren asimilasyon ve baskılara karşı bir çıkış yolu olarak görülen bu devrim süreci, Türkmenlerin siyasi ve toplumsal olarak yeniden var olma mücadelesine zemin hazırlamıştır. **Türkiye'nin erken dönemde Suriye muhalefetini desteklemesi**, Türkmenler açısından moral ve motivasyon kaynağı olmuş; kendilerini yalnız hissetmeyen Türkmenler, devrim sürecine daha güçlü bir şekilde dâhil olmuşlardır.

Ancak bu dönemde, **PKK ve IŞİD gibi terör örgütlerinin etkinliğini artırması**, **devlet otoritesinin zayıflaması** ve **devlet dışı aktörlerin güç kazanması**, Türkmenler için ciddi **güvenlik endişelerine** yol açmıştır. Etnik temizlik, göç, zorla yerinden edilme gibi tehditlerle karşı karşıya kalan Türkmenler, varlıklarını ve topraklarını koruma zorunluluğu hissetmiştir.

Özellikle **PKK'nın ABD desteğiyle Suriye'nin kuzeyinde güçlenmesi** ve **federasyon planlarını devreye sokması**, Türkmenleri doğrudan tehdit eden bir gelişme olmuştur. Bu sebeple Türkmenler, **Özgür Suriye Ordusu (ÖSO)** ile ittifak kurmuş; bu yapının içinde etkin bir aktör haline gelmişlerdir. Aynı zamanda Türkiye'nin yürüttüğü **Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı** ve **Barış Pınarı** harekâtlarına öncülük ederek hem terör tehdidini bertaraf etmeyi hem de **kendi nüfuz alanlarını oluşturmayı** hedeflemişlerdir.

Suriye Türkmenlerinin Siyasi Görünümü

Suriye Türkmenlerinin siyasi tarihi, bölgedeki Türk varlığının yüzyıllara dayanan köklü geçmişine rağmen, esas olarak **20. yüzyılda şekillenmeye** başlamıştır. **Osmanlı İmparatorluğu döneminde**, Türkmenler Suriye sahasında önemli bir nüfus oluşturmalarına rağmen, kendilerine özgü bir **siyasi örgütlenmeye** sahip olmamışlardır. Bu dönemde Türkmenler, daha çok Osmanlı idaresi içerisinde **ordu, bürokrasi ve ticaret** alanlarında yer alarak sistemin bir parçası olmuşlardır.

Ancak **I. Dünya Savaşı sonrasında**, Suriye'nin **Fransız mandası (1920–1946)** altına girmesiyle birlikte Türkmenler için **yeni bir siyasi dönem** başlamıştır. Bu süreçte Fransızlar, bölgeyi kontrol altında tutabilmek için **"böl ve yönet"** politikası uygulamış; etnik ve mezhepsel farklılıkları derinleştirmeyi hedeflemiştir. Türkmenler ise bu politikaların yanı sıra, giderek güçlenen **Pan-Arabizm ideolojisinin** baskısı altında kalmıştır.

Bu iki yönlü sıkıştırma, yani hem **Fransız manda yönetiminin dışlayıcı politikaları**, hem de **Arap milliyetçiliğinin yükselişi**, Suriye Türkmenlerini yeni bir kimlik ve siyasi duruş geliştirmeye

zorlamıştır. Böylece Türkmenler, hem kültürel varlıklarını korumak hem de siyasi olarak temsil edilmek amacıyla **örgütlenme arayışına** girmiş ve **siyasi bilinçlenme sürecine** girmişlerdir. Bu dönem, Türkmen siyasi hareketlerinin temellerinin atıldığı ve gelecekteki mücadelelerinin zeminini oluşturan **kritik bir kırılma noktası** olmuştur.

Suriye, 1946'da bağımsızlığını kazanmış olsa da, iktidara gelen **uydu rejimler**, **Türkmenleri yok saymaya** ve kültürel kimliklerini görmezden gelmeye devam etmiştir. **1958'de kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti (Mısır-Suriye birliği)** dönemi, Türkmenler için **kimlik reddi** ve **kültürel baskıların** daha da arttığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, özellikle **Türk dili ve kültürüne karşı uygulanan yasaklar**, Türkmenlerin **sosyal ve kültürel varlıklarını silmeye** yönelik bir adım olarak görülmüştür.

Baas Partisi'nin 1963'te iktidara gelmesiyle, Türkmenlere yönelik uygulanan **asimilasyon ve tecrit politikaları** daha da sertleşmiştir. Türkmenlerin **toprakları, "toprak reformları" adı altında kamulaştırılmış**, bu durum onları hem **ekonomik açıdan dışlamış** hem de **toprakla olan bağlarını zayıflatmıştır.** Türkmenlerin **Türkçe konuşmaları**, **Türk kimliklerini açıkça ifade etmeleri** ve **kültürel kimliklerini korumaya çalışmaları** ise suç unsuru sayılmıştır. Bu, Türkmenlerin **kamusal alanlardan** dışlanmalarına ve **kültürel varlıklarının** silinmesine yol açmıştır.

Baas rejimi, Türkmenleri **Araplaştırma** ve **asimilasyon** politikaları çerçevesinde daha fazla **marjinalleştirerek** hem siyasi hem de kültürel olarak **yok saymış** ve toplumsal dokuda **derin bir erozyon** yaratmıştır. Bu dönemde, Türkmenlerin **kimlik mücadelesi**, **sosyal ve kültürel varlıklarını koruma** adına verdikleri çabalarla şekillenmiştir.

Hafız Esad döneminde (1970-2000) Türkmenlere yönelik **siyasi baskılar**, **asimilasyon politikaları**, **siyasi dışlanma** ve **kültürel baskılar** had safhaya ulaşmıştır. Esad rejimi, Türkmenlerin **kimliklerini yok etmeye** yönelik sistematik bir strateji uygulamış; **Türkçe konuşmak**, **kamusal alanlarda ve okullarda yasaklanmış** ve **Arapça** zorunlu hale getirilmiştir. Bu, Türkmenlerin sadece **dilin** değil, aynı zamanda **kültürel varlıklarının da** yok edilmesinin bir parçasıydı.

Devlet işlerinde çalışamayan Türkmenler, **bürokrasi ve kamu sektöründen dışlanmış** ve bu da onları daha çok **marjinal sektörlerde**, örneğin **küçük esnaflık** ve **mevsimlik işçilik** gibi alanlarda hayatta kalma mücadelesi vermeye zorlamıştır. **Ekonomik ve sosyal dışlanma**, Türkmenlerin yaşam koşullarını daha da zorlaştırmış ve onları **sosyal sınıfın en alt katmanlarında** yaşamaya mahkûm etmiştir.

Bir diğer önemli baskı aracı ise **"Arap Kuşağı Projesi"** olmuştur. Bu proje kapsamında, **Türkmen nüfusunun yoğun olduğu bölgelere**, **Arap aşiretleri yerleştirilmiştir**. Böylece, **demografik yapı değiştirilmiş** ve Türkmenler **azınlık durumuna düşürülmüştür**. Bu strateji, aynı zamanda **ekonomik fakirleşmeye** ve **toplumsal yapının bozulmasına** neden olmuştur. Türkmenlerin, hem **kültürel hem de nüfus açısından** baskı altında tutulmalarına yönelik bu politikalar, uzun yıllar boyunca **kimliklerini koruma mücadelesi** vermelerini engellemiş ve onları daha da **marjinalleştirmiştir.**

Baas rejimi altında, Türkmenlerin **siyasi ve kültürel hakları** daha da kısıtlanmış ve **baskılar** zirveye ulaşmıştır. **Baas Partisi'ne üye olmayan** Türkmenlerin, **devlet kurumlarına girmesi veya yükselmesi** neredeyse imkânsız hale gelmiştir. **Siyasi dışlanma** ve **bürokratik engeller**, Türkmenleri **sistemin dışında** bırakmak için etkili bir araç olarak kullanılmıştır.

Rejim, Türkmen köylerine **Muhaberat (istihbarat) ajanları** yerleştirerek, **siyasi faaliyetlerini fişlemiş** ve her türlü **muhalefet hareketini** kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Türkmenlerin, **kültürel faaliyetler** ve **dernekler** kurmaları da yasaklanmış; **kültürel kimliklerini yaşatma** çabaları engellenmiştir. Bu durum, Türkmenlerin sadece **siyasi olarak dışlanmalarını** değil, aynı zamanda **kültürel varlıklarının yok edilmesini** amaçlayan bir politika olarak öne çıkmıştır.

Bir başka önemli baskı aracı ise **Türkiye ve Türk dünyasıyla temasların kesilmesi** olmuştur. **Sınır köylerindeki akrabalarına** ziyaretler bile **"güvenlik tehdidi"** olarak değerlendirilmiş, bu da

Türkmenlerin **Türk kimliklerini ve kültürlerini** ifade etmelerini daha da zorlaştırmıştır. **Türkiye'ye öğrenci göndermek** bile büyük bir **risk** olarak görülmüş ve engellenmiştir. Bu, Türkmenlerin hem **kimliksel bağlarını** hem de **kültürel ve sosyal bağlantılarını** zayıflatmaya yönelik bir strateji olmuştur.

Suriye Türkmenleri, **Hafız Esad** ve **Beşar Esad** dönemlerinde, **sistematik bir şekilde kimliksizleştirilmeye**, **siyaset dışına itilmeye** ve **ekonomik olarak zayıflatılmaya** maruz kalmıştır. Bu baskılar, Türkmen toplumunun **kültürel ve siyasi haklarını** büyük ölçüde kısıtlamış ve onları **Suriye'nin sosyo-politik yapısında** marjinal bir konuma düşürmüştür. **Türk kimliklerinin reddedilmesi**, **Türkçe'nin yasaklanması** ve **kültürel varlıkların yok edilmesi**, bu baskıların temel bileşenlerini oluşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte başlayan **kimlik mücadelesi**, Türkmenler için hem bir **toplumsal varlık hem de siyasi hakların** korunması adına sürekli bir **gerilim** halini almıştır. Türkmenler, özellikle **Baas rejiminin** uyguladığı **asimilasyon ve dışlama politikalarına karşı**, kültürel ve sosyal kimliklerini **yaşatma** mücadelesi vermiştir.

Bu kimlik mücadelesi, **Suriye Devrimi** sürecinde de devam etmiştir. **2011 Suriye Devrimi** ile birlikte Türkmenler, sadece **rejim karşıtı** bir duruş sergilemekle kalmamış, aynı zamanda **kendi haklarını korumak** ve **siyasi temsil elde etmek** adına aktif bir şekilde mücadeleye katılmışlardır. Devrimin bir parçası olarak, Türkmenler **etnik kimliklerini savunmuş**, **kültürel varlıklarını yaşatma** ve **siyasi haklarını elde etme** amacıyla örgütlenmişlerdir. Bu süreç, **Suriye'nin siyasi geleceği** ile ilgili **Türkmenlerin de söz sahibi olma** çabalarını simgelemiştir.

Suriye Devrimi, **Türkmenler** için, yıllarca süren **baskıcı rejim politikalarına karşı bir tepki** olarak önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkmenler, **Esad rejiminin** uyguladığı **asimilasyon, dışlanma ve baskı politikalarına** karşı, **aktif bir şekilde devrime katılmış** ve **Suriye muhalefetinin hem siyasi hem de askeri kanatlarıyla iş birliği** yapmıştır. Bu dönemde, **Türkmenler**, diğer **Suriye muhalif grupları**yla ortak hareket ederek, **rejime karşı direniş göstermiş** ve **özgürlük mücadelesine** dâhil olmuşlardır.

Suriye'deki **muhalif hareketler** ile **ortaklaşa hareket etmek**, Türkmenlerin sadece **askeri alanda değil**, aynı zamanda **siyasi alanda da etkin bir rol oynamalarını** sağlamıştır. Türkmenler, **baskıcı rejime karşı birleşerek** sadece yerel çatışmalarda mücadele etmekle kalmamış, aynı zamanda **uluslararası platformlarda da tanınma** ve **destek arayışına** girmiştir. **Uluslararası destek**, özellikle **Türkiye'nin verdiği siyasi ve askeri destekle** daha da güçlenmiş, bu durum Türkmenlerin **siyasi ve kültürel haklarının savunulması** adına önemli bir adım olmuştur.

Suriye Türkmenleri, **Suriye Devrimi** ile birlikte, siyasi temsillerini güçlendirmek ve **ulusal haklarını savunmak** amacıyla bir dizi siyasi teşekkül kurmuşlardır. Bu teşekküllerin en önemlisi, **2013 yılında kurulan Suriye Türkmen Meclisi**'dir. Suriye Türkmen Meclisi, **büyük umutlarla kurulmuş** ve **Suriye Türkmenlerinin siyasi üst çatısı** olarak tasarlanmıştır. Başlangıçta, bu meclis, Türkmenlerin **siyasi bir temsilcisi** olma ve **haklarını ulusal ve uluslararası platformlarda savunma** umudu taşımaktaydı.

Ancak zamanla, **Suriye Türkmen Meclisi** yaptığı bazı **kritik hatalarla** bu amacından sapmış ve **Suriye Türklerinin siyasi temsili** noktasında etkisiz bir yapıya dönüşmüştür. Türkmenler, meclisin **tartışmalı kararlar** ve **yetersiz yönetimi** nedeniyle **büyük bir hayal kırıklığı** yaşamışlardır. Özellikle de **Suriye devriminin 8 Aralık 2024'te** başarıya ulaşmasıyla birlikte, Türkmen Meclisi'nin **Suriye siyasetinin dışında kalması**, Türkmenler arasında ciddi bir **siyasi izolasyon** hissi yaratmıştır.

Bu durum, **Suriye Türkmenleri** arasında **liderlik ve temsil sorunu**na yol açmış, aynı zamanda **Türkmenlerin siyasi birlik** ve **mücadele azmini** zayıflatmıştır. Meclisin etkisizliği, Türkmenlerin **devrimci süreçteki varlıklarını** daha da marjinalleştirmiş ve **siyasi temsildeki eksiklikleri** daha da derinleştirmiştir.

Suriye Cumhurbaşkanı Ahmet Şara liderliğinde 29 Mart 2025 tarihinde kurulan yeni hükümette **Suriye Türkmenlerinin yer almaması** ve herhangi bir üst düzey görevde bulunmamaları, **Suriye Türkmenlerinin siyasetinin çöküşü** açısından **en büyük göstergelerden biri** olarak kayda geçmiştir. **Türkmenler**, yeni yönetimde temsiliyet eksikliği nedeniyle büyük bir **hayal kırıklığı** yaşamış ve bu durum, onları **öfkeli** ve **çözüm arayışları** içerisine sevk etmiştir.

Bu bağlamda, **Suriye Türkmen Dernekler Federasyonu**, **kötü giden siyasi gidişata** dikkat çekmek amacıyla **8 Ocak 2025'te İstanbul'da** bir **basın toplantısı** düzenlemiştir. Bu toplantı, **Suriye Türkmenlerinin** haklarının ve temsillerinin ihmal edildiğini vurgulamak amacıyla yapılmıştır. Türkmenler, özellikle yeni yönetimin kurulmasıyla birlikte, **siyasi olarak kenara itilmiş** ve bu durumu **güçlü bir siyasi temsiliyet mücadelesiyle** aşma arayışına girmişlerdir.

Suriye Türkmenleri, **siyasi denklem dışına itilmesi** ve **cumhurbaşkanı düzeyinde hiçbir şekilde görüşme yapılmaması** üzerine, **24 Şubat 2025'te Şam'da** önemli bir basın toplantısı düzenlemişlerdir. Bu toplantı, **Suriye Türkmenlerinin** görmezden gelinmesini **kesinlikle kabul etmeyecekleri** ve **siyasi temsillerinin** ihmal edilmesinin **yeni bir adaletsizliği kabul etmek** anlamına geldiği yönünde güçlü bir mesaj vermek amacı taşımaktadır. Toplantı, Türkmenlerin **siyasi haklarını** savunmaya yönelik bir **son çağrı** olarak kayda geçmiştir.

Bu basın toplantısında, **Suriye Türkmen Siyasetinin daha da kötü bir noktaya evrilmemesi** için bir **"Türkmen Kurultayı"** yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Türkmenler, bu kurultayın **birlik, dayanışma ve stratejik ortaklık** için çok önemli bir adım olduğunu belirtmiş, aynı zamanda **siyasi temsil** ve **kimliklerini koruma** mücadelesi için bu tür bir organizasyonun kaçınılmaz olduğuna dikkat çekmişlerdir.

Türkmenlerin siyasi olarak **aktif bir aktör haline gelmesi** ve mevcut durumda düştükleri **kırılgan konumdan kurtulabilmeleri** için **Türkiye'nin desteği** ve **uluslararası diplomasi** aracılığıyla daha sağlam bir zemin yaratılabileceği vurgulanmıştır. Bu, sadece **Suriye Türkmenleri** için değil, aynı zamanda **bölgesel denklemler** için de kritik bir adım olarak görülmektedir. **Uluslararası destek**, Türkmenlerin **siyasi temsil hakkını** savunmaları ve **küresel düzeyde daha güçlü bir konum elde etmeleri** açısından oldukça önemlidir.

Toplantının ardından, **Suriye Türkmenleri** için **stratejik bir süreç** başlamıştır. Bu süreç, **Türkmenlerin daha fazla görünürlük kazanması**, **uluslararası alanda seslerini duyurabilmesi** ve **Suriye siyasetindeki yerlerini yeniden kazanabilmesi** adına kritik bir dönüm noktası olmuştur. **Türkmenler**, geçmişte yaşadıkları **baskı ve dışlanma** sürecinin ardından, bu yeni süreçte **aktif bir rol** oynamak için çeşitli **diplomatik ve siyasi adımlar** atmayı hedeflemektedir.

Suriye Türkmenlerinin Yeni Dönemde İzlenmesi Gereken Stratejiler

Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ) ile ilişki kurma konusunda dikkatle düşünülmesi gereken önemli bir konudur. **HTŞ'nin Şam'da iktidara gelmesi**, Türkmenler için **belirsizlikler** ve **yeni fırsatlar** sunan bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu bağlamda, Türkmenlerin **bağımsızlıklarını koruyarak**, **diplomatik dengeleri gözeterek** ve **siyasi-sivil yapılarının gücünü artırarak** stratejik adımlar atmaları gerekmektedir.

İlk olarak, **doğrudan HTŞ'ye bağlı bir yapı oluşturmak** ya da **tamamen karşıt bir tutum** içine girmek, Türkmenlerin çıkarlarına zarar verebilir. Her iki yaklaşım da **politik izolasyon** ya da **aşırı bağlanma** gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle, Türkmenlerin **dengeli bir tutum** sergilemesi, uzun vadede **güçlü bir strateji** oluşturmanın anahtarı olacaktır. **HTŞ'ye karşı çıkmak** yerine, **yapıcı bir diyalog ve iş birliği** zemini oluşturmak daha rasyonel bir yaklaşım olacaktır.

Şam'da Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ)'ın güç kazanması, Suriye Türkmenleri için hem **risk** hem de **fırsatları** beraberinde getiren oldukça karmaşık bir durumdur. Bu yeni dönemde Türkmenlerin **duygusal reflekslerle** değil, **soğukkanlılıkla ve stratejik akılla** hareket etmeleri elzemdir.

HTŞ'nin ideolojik yapısı, kökeni El Kaide bağlantılı **Nusra Cephesi'ne** dayanması ve katı İslamcı bir çizgide bulunması nedeniyle, **Türkmenlerle tam anlamıyla ideolojik bir uyum** içinde değildir. Nitekim, Suriye Türkmenlerinin önemli bir kısmı **milliyetçi** ve **ılımlı İslamcı** yaklaşımları benimsemektedir. Bu fark, özellikle toplumsal tabanlar, yönetim anlayışları ve dış politika algıları bakımından iki kesimi **farklılaştırmaktadır**.

Esat sonrası iktidara gelen HTŞ ile konjonktürü uygun ve temel prensiplerden vazgeçmeden bir takım stratejiler izlemeli ve yeni söylemler geliştirmelidir. Yeni dönem en kilit stratejisi Dikkatli ve Kontrollü Bir Diyalog ilkesi üzerine kurulmalıdır. HTŞ'nin Türkmenleri dışlamaması için diplomasi geliştirmek önemlidir. Özellikle de Türkmenler, kendi kimliklerini ve çıkarlarını koruyacak akılcı bir söylem geliştirmeleri gerekmektedir. HTŞ, sahadaki farklı gruplarla zaman zaman pragmatik ittifaklar kurabilen bir yapı olduğu için Türkmenler ile de düşman olmadan ve doğrudan çatışmadan ama tamamen de bağımlı hale gelmeden HTŞ ile Türkmenlerin haklarını ve bölgelerini koruma amacıyla asgari düzeyde bir ilişki geliştirmeleri önemlidir.

Türkmenler, HTŞ ile ilişkiler geliştirir iken kendi yapılarının bağımsız kalmasına özen göstermeleridir. Türkmenlerin HTŞ'ye tamamen bağımlı hale gelmemesi yolu kendi siyasi yapılarının ve sivil organizasyonlarının güçlü olmasından geçmektedir. Türkmenler, Suriye'nin geleceğinde siyasi bir aktör olarak var olabilmek için kendi temsilcilerini belirlemeli ve uluslararası meşruiyete sahip Türkmen siyasi yapıları oluşturmalıdır. Bunu yapar iken Türkmenler, kendi kimliklerini korumalı ve HTŞ'ye doğrudan cephe almayan bir duruş sergilemelilerdir. Bu bağlamda HTŞ ile ilişkilerde tam entegrasyon yerine otonom bir konum korunmalıdır.

HTŞ'nin Türkmenler üzerinde baskı kurma ihtimaline karşı, Türkiye ve diğer bölgesel aktörlerle ilişkilerin güçlü tutulması hayati önem taşımaktadır. Türkiye'nin Kuzey Suriye'deki askeri ve siyasi etkinliği, Türkmenler açısından bir güvenlik kuşağı işlevi görmektedir. Zira Türkiye, Suriye Türkmenlerini yalnızca tarihsel ve kültürel bir bağ üzerinden değil, aynı zamanda stratejik bir ortak olarak değerlendirmekte ve onların haklarını koruma konusunda önemli bir sorumluluk üstlenmektedir. Bu çerçevede, HTŞ'nin muhtemel eritme politikalarına karşı Türkmenlerin Türkiye, Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ve diğer ılımlı siyasi yapılarla koordinasyon içinde hareket etmesi, Türkmen kimliğinin korunması ve sahadaki etkinliğinin sürdürülmesi açısından kritik bir öneme sahiptir.

Sonuç

Suriye Türkmen Siyaseti, 8 Aralık 2024 tarihi itibarıyla köklü bir kırılma noktasına ulaşarak yeni bir döneme girmiştir. Yıllar boyunca Suriye Türkmenlerinin siyasi mücadelesi, Suriye sınırları dışında, çoğunlukla Türkiye merkezli diaspora yapılarının ekseninde ve o yapıların siyasal atmosferine göre şekillenmiştir. Bu durum, Türkmen siyasetinin doğrudan Suriye sahasında gelişmesini ve Türkmenlerin kendi kaderlerini kendi topraklarında belirlemelerini engellemiş, siyasetin merkezinden uzak bir çizgide kalmalarına neden olmuştur.

Ancak 8 Aralık 2024'te yaşanan gelişmeler, Suriye Türkmenleri için artık siyasi mücadelelerini Suriye'nin kalbi olan Şam'a taşımalarının bir zorunluluk haline geldiğini açıkça ortaya koymuştur. Bu yeni dönem, yalnızca coğrafi bir kayma değil, aynı zamanda zihinsel ve yapısal bir dönüşüm gerektirmektedir. Suriye Türkmenlerinin bu süreçte, yılların birikmiş sorunlarını aşmak ve etkin bir siyasi aktör haline gelmek için kapsamlı bir yeniden yapılanmaya gitmeleri kaçınılmazdır.

Bu yeni dönemde başarı, üç temel sacayağına bağlıdır: **yeni bir söylem**, **yeni bir siyasi yapı** ve **nitelikli, sahaya hâkim yeni bir kadro**. Türkmenlerin siyasi olarak yeniden inşa süreci, "Türkmen Kurultayı" çerçevesinde toplanacak geniş katılımlı bir platformla başlamalıdır. Bu kurultay, Türkmen toplumu içerisindeki farklı siyasi, sosyal ve bölgesel temsilcileri bir araya getirerek meşru bir zemin oluşturmalı; bu zeminde, ortak bir vizyon ve hedef etrafında birleşilmelidir.

Kurultay sonrasında oluşturulacak yeni siyasi yapı; demokratik, kapsayıcı, Türkmen kimliğini koruyan, ama aynı zamanda Suriye'nin yeni siyasal gerçekliğine entegre olabilen esnek bir organizasyon olmalıdır. Bu yapı, sadece Türkmenleri temsil etmekle kalmayıp aynı zamanda Suriye'nin genel siyasi arenasında söz sahibi olabilecek bir aktör olmayı hedeflemelidir.

Bu kapsamda hazırlanacak **yeni bir siyasi manifesto**, Suriye Türkmenlerinin temel hak taleplerini, Suriye'nin geleceğine dair vizyonlarını ve uluslararası topluma mesajlarını içeren bir belge olmalıdır. Manifesto; Türkmenlerin kimlik, dil, kültür, eğitim, güvenlik ve siyasi temsil gibi temel meselelerine vurgu yapmalı, ama aynı zamanda bütüncül bir Suriye perspektifi sunarak etnik ve mezhepsel çatışmalardan uzak, demokratik ve çoğulcu bir Suriye idealini ortaya koymalıdır.

Sonuç olarak, 8 Aralık 2024 sonrası dönem, Suriye Türkmenleri için bir **fırsatlar dönemi** olabilir. Ancak bu fırsat, ancak doğru stratejilerle, kararlı bir vizyonla ve ortak bir iradeyle değerlendirilebilir. Türkmenlerin artık edilgen bir pozisyondan çıkıp, kendi kaderlerini belirleyecek aktif bir siyasi özneye dönüşmeleri gerekmektedir. Bu ise sahaya inmekle, Şam'da olmakla ve seslerini tüm dünyaya doğru araçlarla duyurmakla mümkündür.

BALKANLAR'LA STRATEJİK İŞ BİRLİKLERİNİN İMKÂNLILIĞINDA NEO-OSMANLICILIK FIRSAT MIDIR? TEHDİT MİDİR?

Galip ÇAĞ*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin fiilen sona ermesi ve akabinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte eski imparatorluk coğrafyasında başlayan inkılaplar süreci oldukça sert ve keskin bir dönüşümü beraberinde getirdi. Bu süreçte devletin kuruluş ideolojisi olan Türkçülük düşüncesi yeni devlete yeni bir mazi inşasını kaçınılmaz kıldı. Bu noktada İslam öncesi Türk tarihine odaklanan yeni devlet düşüncesi özellikle Tek Parti dönemi sonuna dek Osmanlı mazisini bir anlamda dondurdu. Burada mevzu durumun oluşmasını, yüzyıllardır süren imparatorluk mazisinin modern Türkiye'nin batılı yüzüne ve demokratikleşme sürecine darbe vurma tehdidi ile izah etmek mümkün iken Osmanlı son döneminin görece milli devlet ile olan sorunlarıyla da açıklamak da mümkündür. Kaldı ki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 9 Mart 1924'te yapılan yedinci toplantısında kabul edilen doksanıncı madde ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet yapısı anayasal bir güvenceye de alınırken bahse konu madde sonrasında 1924 Anayasası'nda şu şekilde yer aldı[1]:

Türk sıfatı resmiyesini muriddir. Osmanlı saltanatı münderis ve münkariz olduğundan artık efradı millete (Osmanlı) denemez. Millî izzeti nefs, bir hanedana mensubiyeti kabul etmez. ***Devletimiz bir devlet-i millîyedir****. (Beynelmilel veyahut fevkalmilel bir devlet değildir.) Devlet, Türk'ten başka bir millet tanımaz. Memleket dâhilinde hukuki mütesaviyeyi haiz başka ırktan gelme kimseler bulunduğundan bunların ırki mübayenetlerini mâni-i milliyet tanımak caiz olamaz. Kezalik hürriyeti vicdan musaddak olduğundan din dahi mâni-i milliyet addedilmemiştir. Her yeni millet gibi Türk Milleti de aynı ırktan gelmeyen efradı muhtevi olabilir. Ancak Türklüğün camiasıdır ki bütün uruki cemetmek kabiliyetini haizdir. Asri usuller de bu hakikati teyid etmektedir.*

Bu maddeden de anlaşılacağı üzere yeni devlet yeni anayasasında net bir şekilde Osmanlı mazisi ile olan bağını kopardı ve bunu da anayasal düzende güvence altına aldı. Sonrasında da ileride *Türk Tarih Tezi* olarak adlandırılacak bir ortak dil-tarih-kültür faaliyeti çabasına girişti. Bu süreç *Resmi Tarih* tezi olarak da adlandırıldı.[2] Bu evreden sonra Osmanlı mazisine dair her girişim nerede ise rejime karşı bir hareket olarak algılandı ki bunun aşılması için epeyce bir vaktin geçmesi de şart oldu. Bu evrede *Hareket* dergisi etrafında şekillenen ve Anadolu'yu merkeze alan Anadoluculuk düşüncesi yukarıda belirtilen çatışmayı aşmak için önemli bir umut haline geldi. Mehmed Halid Bayrı, Mükri-

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, galipcag@gmail.com, 0000-0001-8170-6053

1 B.M.M, *Zabıt Ceridesi*, Devre II, C. 7, İçtima Senesi 1, s. 216.

2 Konuya dair ayrıntılı bilgi için bkz., Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu(1929-1937)*, İletişim Yay., İstanbul, 2018.

min Halil Yinanç, Hilmi Ziya Ülken, Mehmed Halid ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun başını çektiği bu ilk grubu devamında Remzi Oğuz Arık, Hıfzı Oğuz Bekata, Nurettin Topçu ve Mehmet Kaplan takip etti. 1950 sonrası döneme rastlayan evrede Türk kanı ile İslam'ın karışması nerede ise bir *mucize* olarak Osmanlı düzeni ile izah edildi.[3] Ve elbette Osmanlı mazisiyle koparılması öngörülen bağı neredeyse Osmanlı eserlerinin yıkımı ile izah eden bu ilk dönemde M. Fuat Köprülü'nün çabaları da asla ihmal edilmemeliydi. Köprülü bu kopuş çabasına karşı eleştirisini 1928 yılında şöyle ifade etti:[4]

"En taraflı ve dalkavukça yazılmış eserler bile tarihi birer kaynak olmalarından dolayı önemlidir. Bu günkü tarih metotlarını bilen tarihçi için onlar değerli birer hammaddedir. Eski Osmanlı tarihleri, yalnız Türklerin değil, ilişkide bulunduğu birçok milletin tarihini aydınlatacak niteliktedir. Onları yakmak veya göz ardı etmek yerine yüzde beşi bile inceden inceye arayacak böylece Türk milletinin eski hayat ve medeniyetini meydana koyacak adamlar yetiştirmek gerekir"

Tüm bu karşılıklı çaba ile birlikte 1950'lere dek sürecek bir Osmanlı-Yeni Türkiye çatışması da kaçınılmaz oldu. Yani yukarıda bahsedilen bir grup Resmi Tarih ya da Türk Tarih Tezi denilen düşünce karşısında Osmanlı mazisini ayakta tutmaya gayret etti. Ve bu dönemde baskın düşünce Türk Tarih Tezi'ne bağlı kaldı.

Amaç

Bu çalışma yukarıda bahsedilen dönem sonrasında özellikle de II. Dünya Savaşı akabinde yeniden alevlenen Osmanlılık düşüncesine odaklanacaktır. Neo-Osmanlıcılık olarak tanımlanan ve ilk dönemi genel itibari ile Menderes iktidarına yaslanan düşüncenin sonraki dönemde *Milli Görüş* çizgisi, Özal dönemi ve son olarak da Davutoğlu'nun AKP dış politikasıyla özdeşleştirilmesi kaçınılmaz oldu. Ancak özellikle Davutoğlu dönemindeki gelişmelerle bu düşüncenin beklenen tesiri yapmadığı hatta bazı noktalarda ters teptiği de açıkça ortaya kondu.

Bu çalışmanın ikinci odağı da Balkanlar özelinde bu düşüncenin yarattığı tesir olacaktır. Özellikle Yugoslavya'nın dağılmasıyla başlayan ulusçu aşırı hareketler ve sonrasında Bosna(1992-1995) ile Kosova'da(1998) yaşanan savaşlar/soykırımlar –Bosna'da Aliya İzetbegoviç'in katkısı yadsınamaz- Türkiye'nin bölge ile kurduğu ilişkilerde tarih ve kültür unsurlarını kullanmasını kaçınılmaz kıldı. Böyle olunca TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, YTB gibi kurumların evvela imar sonrasında da eğitim faaliyetleri ile başlattıkları Osmanlı eserlerini kurtarma ve sonrasında ortak tarihin inşası faaliyetleri konuya dair yeni bir dönemi gözler önüne serdi. Ve elbette çalışmaya konu edilen asıl soru da burada ortaya çıktı: *Neo-Osmanlıcılık Türkiye Balkanlar ilişkilerine nasıl bir yön verdi, veriyor, verecek?*

Yöntem

Bu çalışmada evvela halen sınırları çizilememiş, dönemlendirmesi sıkıntılı olan ve görece çekinceli davranılan kavramın sınırları çizilmeye çalışılacaktır. Dolayısı ile Menderes dönemi, Milli Görüş çıkışı, 12 Eylül sonrasında Özal politikaları ve nihayetinde Davutoğlu ile başlayan Ak Parti dönemi, belirlenen dönemlendirmenin ana kavşakları kabul edilecektir. Yani kavramın Türk iç ve dış politikasında 4 dönem içerisinde incelenmesinin gerekliliği bu bildirinin de metodunu ortaya koymaktadır.

Bulgular

Osmanlı Devleti'nin özellikle 93 Harbi sonrasındaki yıkılış süreci bugün halen travmatik bir mazi olarak Türk milletinin önünde durmaktadır. Buna bir de Milli Mücadele sonrasında yaşanan politik

3 İbrahim Şirin, "Cumhuriyet Dönemi Osmanlı Tarihi Çalışmalarına Eleştirel Bir Katkı", *Türkiye Günlüğü, Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye'de Tarih Yazımı özel Sayısı*, 156, Güz, 2023, s. 121.

4 Köprülüzade Mehmet Fuat, "İmar mı Tahrip mi? *Hayat*, 81, Haziran 1928, s. 41.

sarsıntı ile sert inkılap süreci eklenince Türkiye'de mazi – bugün çizgisi büyük tartışmalara konu oldu. Özellikle Tek Parti Dönemi'nin sona erip ideolojik çizgilerin görece daha demokratik bir sürece evirildiği 1946 akabinde ve İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü kutlamaları sırasında 1953 İstanbul'un Osmanlı tarihine ve Osmanlı mazisine olan ilgi yeniden büyük bir ivmeye sahip oldu. Bazılarına göre çok partili hayata geçiş, 1946 yılı sonrasında merkez sağ siyasetçilerine Osmanlı mazisine dönüşe dair büyük bir fırsat sundu.[5] Zira en son 1916 yılında gerçekleşen kutlamalardan sonra büyük fethin anılmaması belki de böyle bir hatıranın inşası açısından mühim oldu. Bu kutlamaların ilk adımı 1939 yılında İsmet İnönü'nün talimatı ile atıldı ve 1941 yılında yani II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in başkanlığında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün de aralarında olduğu İstanbul Valiliği, İstanbul Belediyesi ve Türk Tarih Kurumu'ndan oluşan bir komisyon tesis edildi.[6] Hazırlıklar büyük bir şaşaa ile yıllarca devam ettikten sonra 14 Mayıs 1950'de Türkiye'de iktidar değişikliği yaşandı ve kutlamaların organizasyon işi Demokrat Parti'ye geçti. Hatta iktidar değişikliğinden kısa bir süre sonra Fetih Derneği kamu yararına dernekler sınıfa dâhil edildi.[7] Tüm bu yaşananlar sonunda kutlamalar gerçekleşti ve uzun süre sonra Türkiye'de Osmanlı mazisine dair birçok aktivite yapıldı. Ancak özellikle geçit törenine Celal Bayar ve Adnan Menderes'in katılmaması o dönem ciddi tartışmalara sebep oldu.[8]

1953 kutlamaları Demokrat Parti'nin bir anlamda kurucu parti Halk Fırkası'na karşı geliştirdiği muhalif ve alternatif ulus söyleminin önemli aşamalarından biri olur. Zira bu evreye kadar devam eden iç politik gündem ile "dini olana" karşı gelişen katı tavrın karşılığı olarak Demokrat Parti'nin geliştirdiği Osmanlı'yı hatırlayan düşünce bir nevi duygusal mirasa sahip çıkmak anlamına gelir. Bu da uzun yıllar sonra kendini ifade etme şansı bulan İslami gelenek temsilcileri için büyük bir şans olarak görülür. Neo Osmanlıcı düşüncenin ilk nüveleri de burada inşa edilir.

Osmanlı mirasının yeniden hatırlanması ve bunun siyasal bir düzleme kavuşturulmasının ilk dönemi 27 Mayıs Darbesi ile akamete uğrasa da 1969 yılında Necmettin Erbakan'ın Milli Görüş olarak adlandırdığı yeni siyasi yol haritası ile kendine yeniden bir mecra buldu. Erbakan'ın *Mukaddesatçı Milletimize Beyanname*'sinde ifade ettiğine göre Osmanlı İslam mirasının yıkılışı ülkenin o gün içinde bulunduğu durumun en önemli sebebi idi.[9] Ki bu aynı zamanda *Milli Nizam Partisi*'nin de kuruluş deklarasyonu içinde yer alır. Konu bu ikinci evrede Osmanlı yıkılış dönemi üzerinden anti-semitik bir düzleme de taşınır ki o dönem yükselen Osmanlıcı-İslamcı düşünce açısından mühim bir çıkış noktası olarak görülür.[10] Erbakan bu tarihten itibaren Osmanlı döneminde "*dünyanın hâkimi bir ülke*" olan Türkiye'nin yeniden bu pozisyonu kazanması özlemini her seferinde dillendirerek, Osmanlı geçmişi üzerinden "büyüklük" ve "dünyaya nizam verme" fenomenlerine vurgu yapar.[11]

Bu aşamaya gelindiğinde uygulamada Osmanlı'ya dönüş ve onu ideolojik bir yol haritasına dönüştürme çabaları açıkça görülürken kavram olarak Neo-Osmanlıcılığın reelleşmesi Kıbrıs Çıkarması vesilesi ile olur. Türkiye'nin 1974'te Ada'ya müdahalesi ve Yunan tarafında geliştirilen "fetihçilik" söylemi birçoklarına göre Neo-Osmanlıcılığın ilk kullanım alanıdır.[12] Bu noktada bu düşüncenin

5 Umut Uzer. (2020), "Conservative Narrative: Contemporary NeoOttomanist Approaches in Turkish Politics", Middle East Critique, 29:3, s. 278-279.

6 Vahdettin Engin, "İstanbul'da Müstesna Bir Gün" *Popüler Tarih*, Sayı.33, İstanbul, 2003,s.65-67,

7 CA.030.18.1.2.123.61.13.

8 Sedat Simavi, "Cevap İsterim", *Hürriyet*, 30.05.1953.

9 Hakan Yavuz.(2005), *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Millî Görüş ve Ak Parti*. trc. Ahmet Yıldız. İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 281.

10 Talip Tuğrul,(2017). "Milli Görüş Hareketinin Temel Karakterleri", *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, X/2, s. 638.

11 Coşkun, C., Yanar, E. (2020). "Milli Görüş ve Adalet ve Kalkınma Partisi: Süreklilikler ve Kopuşlar", *Akademik İzdüşüm Dergisi*. 5(2), s. 269.

12 Gülsen Kaya Osmanbaşoğlu,(2018) "Ortadoğu'da Barışı Tesis Etmede Neo-Osmanlıcılık Bir Seçenek Olabilir Mi?", *Akademik Hassasiyetler*, V/IX, s.3

erken sayılabilecek bir dönemde Türkiye adına tedirginlik verici bir düşünce olduğu da açıktır. Hatta bir anda bu düşünce Türkiye'nin ötekileri için bir tehdit gibi durmaktadır. Yunan tarafının iddiası bu anlamda irredentist bir tehdit olarak bu düşüncenin Türkiye'yi saldırgan bir Orta Doğu ülkesi yapacağına dair gibidir.

Süreç ilerler ve sonunda terim ilk olarak 1985'te Chatham House'daki bir makalede David Barchard tarafından kullanılır ve yakın gelecekte *yeni Osmanlı* fikrinin Türkiye için muhtemel bir hedef olabileceğini öne sürer. Bu sırada Türkiye'de 12 Eylül Darbesi yaşanmış ve darbe sonrası ülkede bir meşruiyet sorunu ortaya çıkmıştır. Bu anlamda 12 Eylül askeri darbecilerinin resmi anlayış olarak Türk-İslam-Atatürkçülük sentezini benimsemesi, din olarak İslam'ın resmi alanda ulusal kimlik içerisinde yer edinmesi açısından önemlidir. Burada din olarak İslam; 12 Eylül 1980 darbecilerine hem toplumsal alanda aradığı meşruiyeti sağlamak, hem de ayrılıkçı terör hareketlerine karşı kaynaştırıcı ve koruyucu bir faktör olarak gündeme gelmesiyle yeniden değer kazanır. Bu şekilde din, dönem içerisinde devletin hizmetinde olan ve ulusal birliğin tanımlayıcı bir unsuru haline gelir.[13]Bu arada yaşanan baskıcı dönemle birlikte ortaya çıkan kimlik bunalımı tek tipleşmeye zorlanan halk için başka bir sosyal problemi devreye sokar. İşte iç politika da uzun süredir uygulanmaya çalışılan tek tipleştirici siyaset, farklılıkları öne çıkaran çoğulcu bir anlayışın benimsenmesi zaruretini ortaya koyarak, Osmanlı modeline geri dönme tartışmalarını, eğilimlerini de öne çıkartır. Bir anlamda Osmanlı millet sistemi neo-Osmanlıcılığın bu üçüncü döneminde çok başka bir düzlemde kendini gösterir. Turgut Özal da kavramın Türkiye'deki en önemli banilerinden biri olarak kendini gösterir. [14] Kaldı ki; gerek başbakanlığı (1983-1989), gerekse cumhurbaşkanlığı döneminde (1989-1993), güç ve ihtişamla karakterize edilen Osmanlı geçmişini, darbe sonrası dönemde kolektif hafızayı ve kolektif özgüveni yeniden tesis etmeye dönük bir araç olarak kullanır. Yani güç kaybeden toplumun bu vesile ile yeniden motive olacağını ve aradığı kimliği bulacağını öngörür dahası inanır.

Neo-Osmanlıcı düşüncenin Özal döneminde bu kadar güçlenmesi dönemin uluslararası gelişmeleri ile de doğrudan ilişkilidir. Zira Yugoslavya ile Sovyetler'in dağılışı Türkiye'ye yeni kültürel kökleri çok daha güçlü bir yayılma alanı sunar. Bilhassa Osmanlı mazinin en güçlü hissedildiği Balkan Coğrafyası ile Türkistan devletlerin bağımsızlık sonrası var olma mücadeleleri Türkiye'nin 1 numaralı dış politik hedef noktasını belirler. Nitekim 18 Şubat 1993 günü Taksim Meydanı'nda düzenlenen Bosna Hersek Mitingi'nde Özal yaptığı konuşma ile Türkiye'nin Ortadoğu ve Balkanlar'daki emperyal medeniyetin varisi olduğunu, ülkenin önünde "hacet kapılarının" açıldığını, 21. yüzyılın Türk asrı olacağını ifade ederek, böyle bir fırsatın 400 yılda bir geleceğini ve Balkanlar'dan başlayarak Kuzey Irak ve Suriye'de dâhil olmak üzere Adriyatik'e kadar uzanan bölge de Türkiye'nin etki alanını yaratması gerektiğini ileri sürer.[15] Bu bakış açısından hareketle, Özal dönemi dış politik anlayışın Osmanlı emperyal geçmişine dönük arzuya referansla kurulduğunu söylemek mümkündür.[16] Bu da elbette bahse konu dönemde başını Milli Görüş çizgisinin çektiği bir İslamcı kesim tarafından sahiplenilecek ve yeni bir kimlik önerisi olan düşünce Batı dünyası için tedirgin edici bir İslamik düşünce olarak anlaşılacaktır. Bunun o dönemde giderek yükselen islamofobi ile eşleşmesi de Türkiye'yi özellikle Balkanlar gibi coğrafyalarda batı emperyalizmi karşısında bir tehdit haline getirecektir.

Türkiye'de Ak Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılından Annan Planı'nı içine alan 2007 yılına kadar ki dönemde siyasal manada muhafazakâr bir duruş ortaya konurken bir ara Ottomantality/Osmanlılık

13 Şenol Durgun. (2020) "Türk Ulusal Kimliğinin Dönüşümü Ve Yeni Osmanlıcılık", *Stratejik ve S*osyal *Araştırmalar Dergisi*, IV/2, s. 305.

14 M. H. Korkusuz, E. Kutluk, (2015). "From the Ottoman Empire to the Republic of Turkey Manifestation of Nationalism and National Imaginations". *Mukaddime*, VI/2, s. 306-307.

15 (1993), "Turgut Özal'ın Bosna Hersek Mitingi Konuşması". *Türkiye Günlüğü*, S.22.

16 Durgun, a.g.m., s. 307.

olarak da ifade edilen Neo-Osmanlıcı düşünce[17] ancak 2010 yılından sonra güçlü bir yayılma alanı buldu. Zira 2010 yılında gerçekleşen Anayasa referandumu sonrasında liberal çevrelerin AK Parti'den tedrici olarak uzaklaşması yeniden birleştirici bir unsur olarak Osmanlılık düşüncesine sarılınmasını kaçınılmaz kıldı. Yani bu döneme dek bir dış politik plan gibi duran düşünce artık iç politikada da güçlü bir argüman olarak gelişmeye başladı. Tam bu dönemlerde vizyona giren (2012) Fetih 1453 filmi bu anlamda yukarıda ortaya konan iddiayı destekledi. Gösterildiği günlerde hem tarihi gerçeklik hem de ideolojik yönlendirme iddiası ile ciddi eleştirilere konu olan film o dönem Türk sinema tarihinin en önemli gişelerinden birini yaptı. Özellikle filme Balkanlar'da gösterilen ilgiyle birlikte Almanya gibi Türk diasporasının güçlü olduğu ülkelerde gösterime getirilen yaş sınırlamaları Osmanlılık fikrine gösterilen tedirgin tavrı net şekilde ortaya koydu. Hatta o dönem filmin fragmanının Yunanistan'da yayınlanması ülke içinde önemli tartışmalara sebep oldu.

Bu dönem sonrasında siyaset ve tarih arasında kurulan simbiyotik ilişki ülkede yoğun bir tarih dizisi furyasını doğurdu ki bu dizilerin Türkiye'den çok Balkanlar ile Ortadoğu ülkelerinde ilgi görmesi ayrıca tartışmalara sebebiyet verdi. Bu süreçte artık Neo –Osmanlıcı düşünce siyaset ile tarih arasında belirgin bir bağ inşa etti. Bunun yanında geleneksel okçuluk faaliyetleri gibi konuların giderek popülarize edilip yaygınlaştırılması, Osmanlı'ya atıflar yapan sosyal alanların açılmaya başlaması, Osmanlıcanın ortaöğretim düzeyinde öğretilmesine yönelik hamlelerin yapılması da konuyu giderek başka bir düzeye taşıdı.

Arap Baharı sürecinde AK Parti dış politikasının bahse konu Osmanlı mirası üzerinden bölgede söz hakkına sahip olmaya yönelik gelişmesi sonrasında Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik adını verdiği bir çerçeveye kavuşturulması ile zirve yaptı. Davutoğlu'nun Türkiye'nin Osmanlı mirasçısı olarak sözgelimi "*Balkanlar'daki Müslüman azınlıklar ile ilgili meselelerde bile müdahale hakkını kazanacak bir garanti elde etme hedefi gözetmesini*"[18] bir hak görmesi bu dönemde ciddi karşılıklar buldu ve buna dair söylemler giderek güçlendi.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan çekilmesi sonrasında bölgeyle olan ilişkilerinin burada kalan Osmanlı bakiyesi Türk İslam nüfusun orada ve göç edenler için buradaki selameti olduğu çok açıktır. Bu anlamda Neo Osmanlıcılığın bir iç politika meselesi olmaktan çıkıp bu bölgelerde kurulacak yeni ilişkilerin odağı olması ise ancak 1980 sonrasına rastlar. Ki Tito'nun ölümü, Yugoslavya'nın dağılışı ve uzun süre devam eden iç savaşın yıkıcı etkisi Türkiye'nin buradaki etkisinin artması için oldukça makul bir ortam sundu. Lakin yukarıda da anlatıldığı üzere dış politikada özellikle Davutoğlu sonrasında inşa edilmek istenen Osmanlıcı düşünce rasyonel bir tarihsel kökten çok duygusal ve ideolojik bir Osmanlı mazisi üzerinden inşa edilmeye çalışıldı. Bu süreç ilerletilirken de bilhassa Tito döneminde bölgede yaşanan değişim dikkate alınmadı. Bunun yanında Osmanlı son yüzyılında bölgede yaşanan Balkanlaşma iddia ve çalışmaları da Osmanlı ile bölge arasındaki bağları büyük ölçüde hırpaladı.

2010 sonrasında içerideki İslamcı söylemlere de yaslanan Osmanlıcı düşüncenin bunu popüler kültürle başaracağına dair düşüncesi de alan uzmanlarının mutabakatla ifade ettiği şekli ile çok başarılı olamadı. Zira artık kendi içerisinde Batı, Güney, Kuzey gibi yeni tanımlamalara da kavuşan Balkanlar'ın keskin şekilde çizilen dini ve etnik sınırları Osmanlı mazisine yapılan atıfları modern devlet düzeninde kabul edilir bulmadı. Hatta AB üyelik süreçlerinde Neo-Osmanlıcı düşünceyi kurtulunması gereken bir itham olarak da kabul ettiler.

17 Bkz., C. Y. Erdem, (2017). "Ottomentality: Neoliberal Governance of Culture and NeoOttoman Management of Diversity", *Turkish Studies*, 18(4), 710-728.

18 Ahmet Davutoğlu (2001), *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları, s. 123.

Tüm bu sonuçlar üzerinden ifade edilmelidir ki bölge ile olan bağların tarihsel köklere dayandırılması ya da bu bağın bir başlangıç kabul edilmesi oldukça önemli ve gerekli iken bu bağın Türkiye Cumhuriyeti adına bölgeye dair doğal haklar doğurduğu iddiası maalesef ki uluslararası hukuk adına kabul edilebilir görünmemektedir. Evvela kabul edilmesi gereken, bu düşüncenin iç politikada özellikle 12 Eylül sonrasında sağladığı toparlayıcı gücün artık globalleşmiş dünya için çok da tesirli olmadığıdır. Kaldı ki 2010 sonrasında Arap Baharı ve takip eden süreçte buna bağlanmaya çalışılan Türk dış politikasının yaşadığı sorunlar mevzuyu açık şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

(1993), "Turgut Özal'ın Bosna Hersek Mitingi Konuşması". *Türkiye Günlüğü*, S.22.

B.M.M, *Zabıt Ceridesi*, Devre II, C. 7, İçtima Senesi 1.

Coşkun, C., Yanar, E. (2020). "Milli Görüş ve Adalet ve Kalkınma Partisi: Süreklilikler ve Kopuşlar." *Akademik İzdüşüm Dergisi*. 5(2): 266-280

Davutoğlu, A. (2001), *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul: Küre Yayınları.

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CA).030.18.1.2.123.61.13.

Durgun, Ş. (2020), "Türk Ulusal Kimliğinin Dönüşümü Ve Yeni Osmanlıcılık", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/2, 299-316.

Engin, V. (2003), "İstanbul'da Müstesna Bir Gün" *Popüler Tarih*, Sayı.33, İstanbul, 65-67.

Erdem, C. Y. (2017). "Ottomentality: Neoliberal Governance of Culture and NeoOttoman Management of Diversity", *Turkish Studies*, 18(4), 710-728.

Ersanlı, B. (2018), İ*ktidar ve Tarih, Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu(1929-1937)*, İstanbul: İletişim.

Korkusuz, M. H., Kutluk, E. (2015). "From the Ottoman Empire to the Republic of Turkey Manifestation of Nationalism and National Imaginations". *Mukaddime*, VI/2, ss.237-262.

Köprülüzade M. F. (1928), "İmar mı Tahrip mi? *Hayat*, 81, Haziran, ss. 41-42.

Osmanbaşoğlu, G. K.(2018), "Ortadoğu'da Barışı Tesis Etmede Neo-Osmanlıcılık Bir Seçenek Olabilir Mi?", *Akademik Hassasiyetler*, V/IX, 1-15.

Simavi, S., "Cevap İsterim", *Hürriyet*, 30.05.1953.

Şirin, İ. (2023), "Cumhuriyet Dönemi Osmanlı Tarihi Çalışmalarına Eleştirel Bir Katkı", *Türkiye Günlüğü, Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye'de Tarih Yazımı özel Sayısı*, 156, Ankara.

Tuğrul, Talip,(2017). "Milli Görüş Hareketinin Temel Karakterleri", *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, X/2, 617-657.

Uzer, U. (2020), "Conservative Narrative: Contemporary NeoOttomanist Approaches in Turkish Politics", *Middle East Critique*, 29:3, 275-290.

Yavuz, Hakan.(2005), *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Millî Görüş ve Ak Parti*. trc. Ahmet Yıldız. İstanbul: Kitap Yayınevi.

KAŞKAYIYURT'UN STRATEJİK ÖNEMİ: TÜRK BİRLİĞİ BAĞLAMINDA SOSYOKÜLTÜREL VE EKONOMİK BİR DEĞERLENDİRME

İsa DOĞANLI*

Giriş:

Bu araştırma, Kaşkayı Türklerinin yaşadığı Kaşkayıyurt bölgesinin Türk dünyası açısından taşıdığı stratejik değeri sosyokültürel ve jeoekonomik açılardan incelemektedir. Bölgenin tarihsel, kültürel, ekonomik ve jeopolitik bağlamdaki önemini değerlendirerek, bu çalışmada Kaşkayı Türklerinin bu coğrafyadaki rolünü anlamayı hedefliyoruz.

Türklerin bu bölgedeki varlığı, bazı kaynaklara göre binlerce yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Kaşkayı adı altında sosyopolitik bir yapı olarak Türklerin izini yaklaşık bin yıl öncesine kadar takip edebilsek de, bu Birleşik Türk Ellerinin bünyesinde yer alan birçok Türk boyunun kökeni çok daha eski dönemlere dayanmaktadır. Özellikle bölgede yapılan arkeolojik araştırmalarda, çeşitli Türk boylarına ait binlerce yıllık tamgaların izlerine rastlanmıştır. (Esedüllah, 2007)

Kaşkayıyurt, Türk dünyası için jeoekonomik ve kültürel açıdan kritik bir bölgedir. Bu araştırma bu bölgenin stratejik önemini vurgulayarak, Türk birliğinin sağlanmasında ve bölgesel kalkınmada nasıl bir rol oynayabileceğini gösterme amacını taşımaktadır. Ayrıca, bölgenin ekonomik potansiyeli ve Türk toplulukları arasındaki kültürel bağlar ışığında, küresel jeopolitik stratejilerdeki yerini daha net bir şekilde belirlemek önemlidir.

Bu çalışma, Kaşkayıyurt'un Türk dünyası açısından taşıdığı stratejik değerlerin neler olduğu sorusuna cevap aramaktadır.

Çalışmamız, Kaşkayıyurt'un stratejik değerinin hem bölgesel hem de küresel düzeyde ekonomik ve kültürel etkileşim açısından önemli fırsatlar sunduğunu varsayarak, Kaşkayı Türklerinin tarihsel olarak Türk dünyası ile güçlü bağlara sahip olduğunu ve bu bağların kültürel ve sosyoekonomik açıdan önemli bir stratejik potansiyel taşıdığını savunmaktadır.

Araştırma, belge temelli nitel analiz yöntemiyle yapılacaktır. İran devletinin resmi açıklamaları, akademik makaleler, kitaplar ve gazetecilik ürünleri incelenerek, Kaşkayı Türklerinin yaşadığı bölgenin sosyokültürel ve jeoekonomik önemi değerlendirilecektir. Bu sayede, Kaşkayıyurt'un Türk dünyası için stratejik değerleri derinlemesine analiz edilecektir.

Kaşkayı Türklerinin Yerleşim Modeli Üzerine

Kendilerini, bölgenin eski uygarlıklarından biri olan ve bitişken bir dil konuştukları varsayılan Kaslar ile Oğuzların Kayı boyunun bir sentezi olarak tanımlayan Kaşkayı Türkleri, bölgedeki varlıklarını binlerce yıl öncesine dayandırmaktadır.

* Üsküdar Üniversitesi Gazetecilik Yüksek Lisans Öğrencisi

Kaşkayıyurt, güçlü bir sosyopolitik yapı olarak, Türk dünyasının farklı bölgelerinden birçok Türk boyunu bünyesinde barındırmaktadır. Tarihsel süreçte Halep, Anadolu, Kafkasya, Hindistan, Türkistan ve Doğu Türkistan topraklarından çeşitli dönemlerde farklı Türk boylarının bu bölgeye yerleştiği görülmektedir. (Esedüllah, 2007) Bugün de varlığını sürdüren Uygur Türkleri, Tatar Türkleri, Moğolistan Türkleri, Musul ve Kerkük bölgesinden gelen Türkler ile Anadolu'dan gelen topluluklar, bu Türk Birleşik Ellerinin yapısının temel unsurlarını oluşturmaktadır. (Menuçehr, Karaçadırlar, 1997) Safevîler döneminde Azerbaycan'dan on binlerce Türk'ün Kaşkayıyurt bölgesine göç ettiği bilinmektedir. Bu ve benzeri göç hareketleri, bir dönem Kaşkayıyurt'ta oldukça güçlü bir siyasal yapının var olduğunu göstermektedir. (Kaşkayı, 1987) Aynı şekilde 15. yüzyılda, Anadolu'dan bazı Türk boylarının Kaşkayıyurt bölgesine yerleştiği bilinmektedir. (SÜMER, 2017) Tarihî kaynaklar, 12. yüzyılda Deşt-i Kıpçak'tan hareket eden bazı Türk boylarının, Salgurlu Atabeyleriyle birlikte Fars bölgesine (Kaşkayıyurt) göç ederek bu bölgede yerleştiklerini göstermektedir. (HURMUCU, 1965)

Son yıllarda araştırmacıların dikkatini çeken ve mevcut tüm teorileri etkileyen önemli bir bulgu, Kaşkayıyurt'un sanılandan çok daha eski dönemlerden itibaren bir Türk yurdu olduğunu ortaya koymaktadır.

İran Kültür ve İslami İrşad Kurumu'nun açıklamalarına göre, bu topluluğa dair izlerin yer aldığı Timere taş yazıtları, 4000 ila 40.000 yıl arasına tarihlendirilmekte ve çok sayıda Kaşkayı Türk tamgasını barındırmaktadır. (NASİRİFERD, 2009) Son asra kadar İran ana akım tarih anlatılarının aksine, Kaşkayı Türklerinin Türk dünyasıyla olan ilişkileri tarih boyunca kesintiye uğramamış, aksine coğrafi ve kültürel açıdan süreklilik arz etmiştir. (Esedüllah, 2007)

Bu durumun temel nedenlerinden biri, İran'ın merkezîleşme politikalarının özellikle Fars kimliğini güçlendirmeye odaklanması ve diğer etnik unsurları kültürel olarak geri plana itmesidir. Kaşkayı Türklerinin dağlık alanlarda ve kırsalda yaşamaları, devlet otoritesinden daha uzak kalmalarını sağlamış; bu da kimliklerini bir ölçüde korumalarına yardımcı olmuştur. (Novzer, 2009) Bu gelişmeler, Kaşkayı Türklerinin Merkezi, İsfahan, Fars, Çarmahal, Kohgiluye, Huzistan, Buşehr, Kirman ve Benderabbas eyaletlerini kapsayan dağınık yerleşim modelinin tarihsel, ekonomik ve politik süreçlerin bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır.

Toplumsal Direnişin Stratejik Boyutu, Kültürel Temsil

İnsanlık tarihi, yalnızca teknik ya da siyasal ilerlemelerin değil; aynı zamanda örgütlü direnişlerin tarihidir. Egemen sistemler her dönemde kendi yapılarını tahkim etmeye çalışırken, bu sistemlerin dışında kalan ya da dışlanan topluluklar, varlıklarını sürdürebilmek ve kimliklerini koruyabilmek için örgütlü ya da kültürel biçimlerde direniş geliştirmiştir. Bu direniş, yalnızca siyasal alanda değil; toplumsal, kültürel, ekonomik ve hatta dijital alanlarda da kendini göstermiştir. Bu durum, yalnızca üretim araçları değil, aynı zamanda kültürel değerlerin, dillerin, kimliklerin de sahiplenilmesini beraberinde getirmiştir. (Güngör, 2023)

Kaşkayı Birleşik Türk Elleri bağlamında, merkezi otoritelerin toplumsal eylem alanlarını sınırlandırmasına rağmen, sosyal medya üzerinden elde edilen kısmi özgürlükler, bu topluluğa kültürel temsil imkânı sunmuştur. Son on yılda gelişen Türkçülük hareketi, özellikle genç kuşak arasında Türk dünyasına yönelen güçlü bir düşünsel eğilim yaratmıştır.

Geleneksel medya araçlarından yoksun bırakılan Kaşkayılar, dijital mecralarda kimlik sunumlarıyla "dijital etno-kimlik bilinci" geliştirmekte ve kültürel mirası yeniden üretmektedir.

Türkün Siyasi İktidarı ve Bölgedeki Kültürel Kalkınma

11. yüzyılda güçlü Selçuklu Devleti, Hazar Denizi'nden Kenger (Basra) Körfezi'ne kadar uzanan geniş bir coğrafyada, bu bölgeye kurulmuş olan en büyük imparatorluğu tesis etti. Selçuklular, bu

engin toprakları yönetebilmek için kendi kültürlerinde köklü bir geçmişe sahip olan "Atabeylik" sistemini uyguladılar. Bu yöntemle çeşitli bölgelerde yerel yöneticiler eliyle merkezi otorite sağlanırken, yerel halkların sosyal ve kültürel yapıları da koruma altına alındı.

Fars Atabeyleri, bu sisteme dayanan yönetimlerden biri olarak, Fars bölgesinde seksen beş yıl boyunca iktidarda kaldılar. Onlardan sonra, Salgurlu Atabeyleri yaklaşık iki yüzyıl boyunca bu topraklarda hüküm sürdü ve kültürel açıdan önemli katkılarda bulundular. Moğol (Türkleri)iyle birleşerek Hülagû Han'la ittifak kurdular ve böylece Fars bölgesini yıkım ve yağmadan korudular. Bu tavırları, bölgedeki kültürel mirasın korunmasına ve gelişmesine büyük katkı sağladı. (Ali RIZAİAN, 2016)

Bu kültürel ortamda, dönemin siyasi çalkantılarına rağmen, Atabeylerin sağladığı huzur ve istikrar sayesinde, Tacik (Fars) edebiyatının önde giden adlarından biri olan Sa'dî gibi büyük şahsiyetler eserlerini üretme imkânı buldu. Kendisine Salgurlu hâkimi Atabey Sad bin Zengi'nin sarayında büyüdüğü için ve ona övgü yağdırmak (methetmek) amacıyla şiir divanını yazdığından Sa'dî adı verildi. Onun gibi pek çok şair ve düşünür, bu barışçıl ortamda dil, edebiyat ve düşünce dünyasına önemli katkılarda bulundu. (HAYRENDİŞ, 2016)

Bu tarihi örnekler, Kaşkayıyurt'un kültürel anlamda, bölgesel bir merkez olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, bölgedeki Türk varlığının yalnızca bir etnik nüfus olarak değil, aynı zamanda medeniyet kurucu bir unsur olarak değerlendirilmesi gerekir.

Bölgenin ana siyasi gücü olan Kaşkayı Hanlığı, jeopolitik konumu itibarıyla sadece bölgenin değil, aynı zamanda ülkenin güney kesiminin koruyucusu ve düzen kurucu unsuru olmuştur. Bu bağlamda, güneyden işgal girişiminde bulunan Portekiz ve İngiliz kuvvetlerine karşı da savaşmış ve bu girişimleri engellemeyi başarmıştır. Kaçar İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından ise, bölgedeki tarihsel gerçekleri yok sayarak yerel halklara saldıran Pehlevî yönetimine karşı tüm gücüyle direniş göstermiştir. (Menuçehr, Kaşkay Halkının Mücadele Tarihi: Safevîlerden Pehlevîlere, 2001)

Kaşkayı Türkleri, bu adın altında son birkaç yüzyıldır bölgede aktif bir siyasi güç olarak öne çıkmakta; ancak bu durum, onların bu topraklardaki tarihini tam olarak yansıtmamaktadır. Asıl mesele, Türk varlığının bu coğrafyada binlerce yıllık sürekliliğidir. (Esedüllah, 2007)

Türk boylarının tarihinde, zaman zaman bir boyun diğer boyları kendi çatısı altına aldığı ve bir dönem egemen olan bir boyun daha sonra başka bir boyun bünyesinde yaşamını sürdürdüğü görülmektedir. Tam da bu açıdan bakıldığında, Kaşkayı Birleşik Türk Elleri'nin bugünkü sosyopolitik yapısı, bu tarihsel gerçeğin en açık kanıtıdır. (FARSIMADAN, 2015)

İnanç ve Toplumun Yenilikçi Eğilimi, Türk Birliği Bağlamında Doğal Bir Avantaj

Kaşkayı Türklerinin inançsal yapısı, tarihsel olarak büyük ölçüde eski Türk törelerine ve kadim Türk inançlarından günümüze ulaşan dünya görüşlerine dayanmaktadır. Eski Türk inançlarının izlerini taşıyan Kaşkayı Türkleri, göksel varlıklarla ilişkili çok sayıda sözcük kullanmakta ve Göy rengini kutsal renk olarak görmektedir. "Gök" kelimesi hem gökyüzünü hem Tanrı'yı ifade ederek Kaşkay inanç sisteminin merkezinde yer almakta, bu da onları eski Türk ve günümüz Sibirya Türklerinin inanç sistemleriyle bağlamaktadır. (MUSTAFAYEVA, 2022)

Kaşkayı Türklerinin büyük çoğunluğu Şii, küçük bir bölümü ise Sünni İslam inancına mensup olsa da, dinî yaşamları katı sınırlar içinde şekillenmemektedir. Topluluk genelinde seküler bir yaklaşım hâkim olup, inanç bireysel özgürlük temelinde yaşanmaktadır. Tarihsel olarak konargöçer yapıları, onları merkezi dinî ideolojilerden uzak tutmuş; sade, doğayla uyumlu bir inanç biçimi geliştirmelerine neden olmuştur.

İslami ritüeller nikâh ve cenaze gibi törenlerde sürse de, ibadetlerin yaygınlığı sınırlıdır. İran'daki Şii merkezli ideolojik baskılara rağmen, Kaşkayı toplumu dini radikalizme mesafeli duruşunu

korumaktadır. Bu durum, topluluğu hem sosyolojik hem de stratejik açıdan Türk dünyası için değerli bir aktör hâline getirmektedir.

Kaşkayıların dogmalardan uzak, töresel değerlere dayalı dünya görüşü, Türk dünyasının kültürel ve modernleşme ilkeleriyle örtüşmekte; onları hem kimliksel direncin sürdürücüsü hem de kültürel diplomasi açısından doğal bir müttefik konumuna getirmektedir.

Sosyokültürel Süreklilik, Köklere Dayalı Karşılıklı Anlaşabilirlik

Kaşkayı Türkleri, yüzyıllardır İran'ın orta, güney ve güneybatı bölgelerinde yaşamaktadır. Son yüzyılda konargöçerlikten yerleşik hayata geçmiş olsalar da, dil, müzik, giyim, el sanatları ve toplumsal yapılarıyla Türk kimliğini korumayı başarmışlardır. Kültürel üretim ve kuşaklar arası aktarım yoluyla sürdürülen bu kolektif bellek, Kaşkayı Türkleri hem tarihsel sürekliliğin taşıyıcısı hem de Türk dünyasında ortak hafızanın temsilcisi konumuna getirmektedir.

Eski Türk inançlarının önemli bir yer tuttuğu Kaşkayı Türklerinde, Oğuzların simgesi (ve Türkleri bir araya toplayabilecek sembollerden biri olarak) Tamgalar, çeşitli yöntemlerle yeni kuşaklara aktarılmaktadır. (AA, 2024)

Dil, edebiyat ve müzik gibi kültürel ögelerin yanı sıra, soy damgaları da Kaşkayı Türk topluluğunda yaşatılmaktadır. Kaşkayı Türklerinde kullanılan tamga ve işaretler, tayfa, tire ve soy bağlarını belirlemektedir. (DEVLETABADİ, 2018)

Bu kültürel semboller, Kaşkayı Türk kimliğinin yanı sıra, tüm Türk halklarının ortak töresel estetik ve anlam dünyasını da yansıttığı için, diğer Türk topluluklarıyla kurulacak kültürel ve duygusal bağların güçlü bir zeminini oluşturur.

Jeoekonomik Potansiyel ve Mavi Kaşkayıyurt Temelinde Ulaştırmanın Birleştirici Rolü

İran'ın uluslararası konumunu belirleyen en önemli unsurlardan biri, küresel geçiş süreçlerinde uluslararası iş birliklerine verdiği önem ve iletişim projelerine odaklanmasıdır. Yeni uluslararası sistemde iletişim ve etkileşim ön plana çıkarken, ekonomik diplomaside yaşanan zorluklar da dikkat çekmektedir. Bu durum, ülkelerin başarılarının değerlendirilmesinde önemli bir ölçüt hâline gelmiştir. (Ticaretodası, 2022)

Kaşkayıyurt, İran'ın en zengin enerji kaynaklarına sahip bölgelerinden biridir. Petrol, doğalgaz, su kaynakları ve ulaştırma koridorları bakımından stratejik bir noktada bulunan bu coğrafya, Türk dünyasının sıcak denizlere ulaşımı açısından da alternatif bir güzergâh olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan İran'ın en stratejik limanı olan Recai Limanı Kaşkayıyurt'ta yer alıp ülke ekonomisinin ana taşlarından biridir.

2020 yılında Şehid Recai Limanı %84'ten fazla payla birinci sırada, İmam Humeyni Limanı ise %7'lik payla ikinci sırada yer alarak ülkenin en yüksek konteyner boşaltma ve yükleme oranına sahip limanları olmuştur. (MUŞFİK, 2022)

Bu bölge, dünya enerji kaynaklarının yaklaşık yarısını barındıran Kenger (Basra) Körfezi enerji havzasına komşu olan Türk dünyasının yegâne bölgesidir.

Basra Körfezi, sahip olduğu geniş petrol ve doğalgaz rezervleriyle dünya enerji dengesinin kalbi konumundadır. Bu stratejik zenginlik, bölgeyi yalnızca ekonomik açıdan değil, aynı zamanda jeopolitik anlamda da küresel güçlerin rekabet sahasına dönüştürmüştür. Nitekim son yüzyılda Körfez bölgesinde yaşanan krizlerin hiçbiri yerel kalmamış, kısa sürede küresel güvenlik sorunlarına evrilmiştir.

Bu durum, bölgenin küresel enerji güvenliği açısından taşıdığı kritik rolü açıkça ortaya koymaktadır. (REHİMPUR, 2010)

Türkiye'nin Yüksekova Esendere Sınır Kapısı üzerinden İran güzergâhını kullanarak Kenger Körfezi'ne ulaşmak isteyen bir kara taşıtı, Basra yakınlarına varmak için yaklaşık 1200 kilometrelik bir mesafeyi, ortalama 16 saatte katetmek zorundadır.

Ancak Kalkınma Yolu Projesi'ni, Türkiye ile Irak arasında planlanan ve Basra Körfezi'ni Avrupa'ya bağlamayı amaçlayan, Karmataşımacılık (intermodal taşımacılık) temelli, büyük ölçekli bir proje olarak ele aldığımızda; bu girişimin, bölgesel ve küresel ticarete yeni bir rota kazandırarak lojistik sektörüne ve serbest ticaretin yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlayacağı, ayrıca söz konusu mesafeyi önemli ölçüde kısaltacağı öngörülmektedir. Bu gelişme, Basra Körfezi'nin güvenliğini Türkiye açısından stratejik bir öncelik hâline getirmektedir. (Baz, 2024)

Mavi Vatan kavramından yola çıkarak, Mavi Kaşkayıyurt'un Kalkınma Yolu doğrultusunda doğuya açılan bir kapı olarak değerlendirilmesi, yalnızca İran içi ulaşımlar açısından değil, Türk dünyasının ortak altyapı projelerinde bir köprü işlevi görmesini de mümkün kılacaktır. Ulaştırma temelli jeopolitik yaklaşıma göre, denizyolu her ne kadar önemli olsa da, özellikle kentleşme bağlamında kıtaların iç kesimlerindeki karayolları ve ulaşım altyapıları da büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Zagros Sıra Dağları'nın engebeli coğrafyasını düz vadilere bağlayan Kaşkayıyurt, Türkistan'ı Basra Körfezi'ne ulaştıracak tüm alternatif transit hatları kapsamaktadır. Bu nedenle, Kaşkayıyurt'un jeopolitik değeri, Türk Devletleri Teşkilatı'nın gelecekteki lojistik stratejileri açısından yeniden ele alınmalıdır.

Güvenlik ve Askeri Dinamikler, Kaşkayıyurdun Stratejik Konumu

1979 Devrimi sonrası Batı ile yaşanan gerilimler nedeniyle İran, zaman zaman Hürmüz Boğazı'nı kapatma tehdidinde bulunmuş; bu da küresel enerji güvenliği açısından ciddi bir risk oluşturmuştur. Uzun menzilli füze kapasitesi ve nükleer silah ihtimali ise bölgesel tehdit algısını artırarak yeni güvenlik ittifaklarını tetiklemiştir. (DEMİR, 2014)

Kaşkayıyurt'un doğu yarısında yer alan ve Türk nüfusunun en yoğun olduğu Dine Dağı (Dena) çevresi, askeri yapılanmalar açısından en uygun bölgeler arasında değerlendirilmektedir.

Jeomorfoloji, askeri stratejiyi doğrudan etkiler; arazi şekilleri savaş alanı seçimi ve teçhizat kullanımı açısından belirleyicidir. AHP yöntemiyle yapılan çalışmalar, Doğu-Batı ve Güney-Kuzey yönlerinde jeolojik açıdan daha uygun bölgeleri ortaya koymuştur. (FAHRİ, 2013)

Bu ve benzeri araştırmaların, İran devleti açısından Hürmüz Boğazı'nı savunma stratejileri bağlamında önemli olduğu gerçeğinden hareketle, söz konusu bölgelerde askeri altyapılar kurma arayışlarının varlığını da kabul etmek gerekir. Nitekim 2022 yılında İran ordusunun yayımladığı bazı görüntüler, bu bölgede bir yer altı hava üssü inşa edildiğine dair haberlerin medyada yer almasına neden olmuştur.

'Yabancı medya ve gazeteciler, açık bilgiler ve ayrıca "Ogap 44" yeraltı hava üssü açılışına ait yayımlanan görüntü ve videoları kullanarak, bu üssün konumunu tespit etti ve yayımladı. Aynı kaynaklar, bu üssün taktiksel bir hava üssü olduğunu ve çeşitli savaş uçakları, bombardıman uçakları ile insansız hava araçlarını (İHA) kabul edebileceğini belirttiler. Ayrıca, söz konusu üssün koordinatlarını 28.045258,55.522302 olarak verdiler.' (https://iswnews.com/, 2022)

Bütün bunlar Körfez'in kuzey kıyılarında, yani Kaşkayı Türklerinin yaşadığı coğrafyada güvenlik ve istikrarın doğrudan bölgesel ve küresel dinamiklerle şekillendiğini göstermektedir.

Maden ve Sanayi Kaynakları

(Bir zamanlar Kaşkayı Türklerinin başkenti olan ve günümüzde de en yoğun Türk nüfusunu barındıran Fars Eyaleti), maden sayısı bakımından İran genelinde Horasan'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. (https://www.iribnews.ir/, 2023)

Öte yandan, daha çok Bıçakçı, Eymür ve Avşar boylarının yaşadığı Kirman Eyaleti ise yalnızca madencilik alanında İran ekonomisinin yaklaşık %3'lük katma değerini üreterek ikinci sırada yer almaktadır. (IRNA, Kirman Eyaleti, ülkenin genel kamu gelirlerinde ikinci sırada yer almaktadır., 2024)

İran'ın tek nükleer enerji santrali ile en büyük doğalgaz çıkarım ve rafineri tesisinin Kaşkayıyurdun Buşehr eyaletinde yer alması ve bölgenin petrol bakımından zengin yeraltı kaynaklarına sahip olması, bu bölgenin stratejik önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ulusötesi Kimlik ve Türk Dünyası Bağlantısı

Kaşkayı Türkleri, İran sınırları içinde yaşamalarına rağmen, Turan coğrafyasıyla duydukları kültürel bağlar sayesinde, Fars kimliğine karşı ulusötesi bir Türk kimliği geliştirmiştir. Bu durum, onların uluslararası düzeyde etnik ve politik bilinç taşıyan bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye ile kurdukları yoğun ilişkiler bu bilinci destekler niteliktedir.

1943 yılı, Türkiye ile İran arasındaki diplomatik ilişkilerde Kaşkayı Türkleri meselesi ön plana çıkmıştır. Türkiye, İngiliz kuvvetlerinin İran'da yaşayan Kaşkayı Türklerine kötü muamelede bulunduğunu iddia etmiş ve bu duruma son verilmesini talep etmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, İngiliz Elçisi Hugessen'e bu durumun Türkiye için kabul edilemez olduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin gerekirse Kaşkayı Türklerini kendi topraklarına kabul etmeye hazır olduğunu ifade etmiştir. İngiltere, bu tür operasyonlara katılmadığını, tüm askeri hareketlerin İran birlikleri tarafından yapıldığını savunmuştur. Bu noktada İngiltere, meselenin yalnızca kendi iznine değil, İran Hükümeti'nin rızasına da bağlı olduğunu bildirmiştir. İran ise bu tür bir göç önerisinin kendi iç işlerine müdahale olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır. (BOR, 2022)

Uzman görüşlerine göre, son 20 yılda İran'daki tüm etnik gruplar arasında "İranlılık" kimliğinden uzaklaşma gözlemlenmektedir. Türkler ise kendilerini öncelikle Türk kimliğiyle tanımlamakta, diğer aidiyetleri ikincil düzeyde değerlendirmektedir. Sosyal medya gözlemleri ve yapılan görüşmeler, Kaçar İmparatorluğu sonrası dayatılan İran kimliğinin Kaşkayı Türkleri tarafından birincil düzeyde benimsenmediğini göstermektedir.

Türkçecilik, Türklüğün Birleştirici Gücü

Kaşkayı Türk Toplumu içerisindeki Türkçülük anlayışı, çağdaş ve yerel anlamıyla, Kaşkayı Türk şivesinin kurtarıcısı olarak bilinen araştırmacı ve yazar Esedullah Merdanlı'nın oluşmasına zemin hazırladığı Türkçecilik kavramı üzerinden gelişmiştir. Bu yaklaşıma göre, *Türkler Türkçeyi değil; Türkçe, Türklüğü günümüze kadar korumuştur, dolaysıyla her Türkün üst kimliği dili olmalıdır.*

Yapılan analizlerde Kaşkayı üreticilerinin sosyal medyada Farsça yerine Türkçe (Kaşkayı şivesi) içerik üretmeye başladığı; bu yolla hem içerideki kimlik bilincini pekiştirdiği hem de dışarıdaki Türk dünyasına seslendiği görülmektedir. Dijital Türkçecilik, bu açıdan klasik örgütsel Türkçülükten daha esnek ama aynı ölçüde etkili bir direniş biçimidir. Özellikle kadınların sosyal medya üzerinden yürüttüğü kültürel üretim ve görünürlük çabası, yeni nesil direniş stratejilerinin başında gelmektedir.

Sonuç

Kaşkayıyurt, yalnızca İran'ın iç dengeleriyle değil, aynı zamanda Türk dünyasının uzun vadeli vizyonuyla da ilişkili stratejik bir bölgedir. Türk varlığının tarihsel sürekliliğine, kültürel belleğin canlı kalmasına ve dirençli bir sosyopolitik yapıya ev sahipliği yapmaktadır.

Kaşkayı Türkleri, İran'daki en kalabalık ikinci Türk topluluğu olarak, Uygur, Avşar, Bayat ve Kayı gibi çeşitli boyları bir arada barındırmakta; bu da Türk dünyasının güneydeki en canlı parçası olmalarını sağlamaktadır.

Bölgenin yer altı kaynakları, enerji güzergâhlarına yakınlığı ve ulaşım olanakları, onu Türk dünyası ile Basra Körfezi arasında doğal bir ekonomik koridor hâline getirmektedir. Ayrıca, ekolojik çeşitlilik ve sürdürülebilir kalkınma potansiyeli, çevresel politikalar açısından da önem arz etmektedir.

Topluluğun konargöçer geleneğe dayalı örgütsel yapısı, sosyal direnç ve iş birliği kapasitesi yaratmakta; dijital platformlarda yükselen Türkçülük ise sembolik bağları yeniden inşa etmektedir.

Bu bağlamda Kaşkayıyurt'un geleceği yalnızca İran'ın politikalarıyla değil, Türk dünyasının kültürel ve jeopolitik refleksleriyle şekillenecektir. Türk Devletleri Teşkilatı ve sivil toplum kuruluşlarının bölgeye yönelik stratejik farkındalık geliştirmesi, ortak hafızanın ve birliğin inşasında önemli bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

AA. (2024). *Türk Tamgaları Kaşkayı Türk Tarihi ve Kültürünün Ayrılmaz Unsuru.* Anadolu ajansı.

Ali RIZAİAN, M. H. (2016). *Fars Atabeyleri Hükümetlerinin Şebankâre Melikleri ile İlişkilerinin İncelemesi.*

Baz, İ. (2024). KALKINMA YOLU PROJESİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME. *Ulaştırma ve Altyapı*.

BOR, Y. (2022). *İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İRAN VE TÜRKİYE İLİŞKİLERİ (1939-1947).* Ankara: Sonçağ Akademi.

Dehhuda, A. (2006). *Dehhuda Sözlüğü.* Tahran: Tahran Üniversitesi.

DEMİR, A. (2014). İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali ve Hürmüz Boğazı'ndan Geçişlerin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi . *Savunma Bilimleri Dergisi* .

DEVLETABADİ, F. (2018). KAŞKAY TÜRKLERİNDE SOY DAMGALARI. *Türkbilgi*.

EBDELİ, Z. H. (2021). İran'ın Yerli Atlarının Genetik Yapısının İncelenmesi. *Hayvansal Üretimler Dergisi*.

Esedüllah, M. (2007). *Kaşkayı Sözlüğü.*

FAHRİ, M. Y. (2013). Güney Zagros'un jeomorfolojik ve iklimsel faktörlerinin, Hürmüz Boğazı'nın kuzey bölgesindeki dolaylı savunma üzerindeki etkisi. *Nicel Jeomorfolojik Araştırmaları Dergisi*.

FARSIMADAN, İ. (2015). *Tarih İçerisinde Eymirler.* Kaşkayı.

Güngör, N. (2023). *İletişime Giriş.*

HAYRENDİŞ, A. (2016). Sa'di ve Salgurlular. *İrani İslami Araştırmalar Merkezi*.

https://iswnews.com/. (2022). *Ogap Üssünün Konumu Tespit edildi.*

https://www.iribnews.ir/. (2023). *Fars, ülkedeki aktif madenler sıralamasında ikinci sırada yer alıyor.* İRİBNEWS.

HURMUCU, M. (1965). *Hakayık elahbar-i naseri.*

IRNA. (2024). Kirman Eyaleti, ülkenin genel kamu gelirlerinde ikinci sırada yer almaktadır. *İran Devlet Haber Ajansı*.

IRNA. (2024). Kohgiluye Unutulmuş Hazineler Diyarı. *İran Devlet Haber Ajansı.*

Kaşkayı, N. H. (1987). *Buhran Yılları.*

KAVAM FARUKİ, İ. (2006). *Şerefname-i Müniri.*

Mehmet Salih GÜRAN, H. Ö. (2015). ÇERÇEVELEME TEORİSİ VE TOPLUMSAL HAREKETLER. *Erciyes İletişim Dergisi "akademia"*.

Menuçehr, K. (1997). *Karaçadırlar.*

Menuçehr, K. (2001). *Kaşkay Halkının Mücadele Tarihi: Safevîlerden Pehlevîlere.* Şiraz: Kiyan.

Muhammed, B. (2023). *Andolsun Ocağına.* Humara.

MUŞFİK, Z. (2022). İran'ın Uluslararası Ulaşım Koridorlarındaki Güçsüzlenmesi. *Ekonomi Güvenliği Dergisi.*

MUSTAFAYEVA, V. (2022). KAŞKAY TÜRKLERİNDE TANRI, GÖKSEL VARLIKLAR VE GÖK/MAVİ RENK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME . *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi.*

NASİRİFERD, M. (2009). *İran kaya resimleri.*

Novzer, D. (2009). *Büyük Kaşkayı Eli'nin Sosyal ve Siyasal Tarihi.*

REHİMPUR, A. (2010). Basra Körfezi'nin Güvenliği ve İran'ın Stratejik konumu. *İnsan Coğrafyasına Yeni Bakış Dergisi*.

SA'Dİ. (2001). *Sadi'nin divanı.*

SÜMER, F. (2017). *Oğuzlar.*

Ticaretodası. (2022). *Bölgesel Koridorlar ve İran'ın Jeoekonomik Konumu.* İran Ticaret Odası.

DİL CANLILIĞI BAĞLAMINDA SARI UYGURCA VE SALAR TÜRKÇELERİNİN DURUMU

Erkin EMET*

Giriş

Dil canlılığı ve dil ölümü konuları dil biliminin 20. yüzyılın sonlarından itibaren en mühim araştırma alanlarından biri hâline gelmiştir. 1980 yılından itibaren yapılan birçok çalışmada, dünyada tahminen 7000 dil olduğu yazıldı. Dünyadaki tüm dillerin dağılımı şu şekilde belirtilir: %4 Avrupa, %15 Amerika kıtasında, %31 Afrika, %50 Asya ve Pasifik. Tüm dillerin %25'i Papau Yeni Gine ve Endenozya'da konuşulmaktadır. 1999 yılının ortasında yaklaşık 6 milyar olarak hesaplanan dünya nüfusu içinde konuşulan tüm dillerin %96'sının nüfusun sadece %4'ü tarafından konuşulduğu saptanmıştır (Crystal, David 2002, *Language Death*. Cambridge University Press). Bu demektir ki, dünyada konuşulan dillerin birçoğu küçük topluluklar tarafından konuşulmaktadır. Elbette, resmi rakamların içine dâhil edilmemiş, varlığı neredeyse bilinmeyen pek çok dil vardır.

UNESCO, 21 Şubat 2002 tarihinde yayımladığı Dünya Dilleri Atlasında dünyada konuşulan 7.000 dilin yarısının yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu belirtmiştir. Dil bilimci ve tarihçi Andrew Dalby'ye göre, yaşadığımız yüzyıl içerisinde en iyi tahmine göre 2.500 dil kaybolacaktır ve bu ortalama olarak her iki haftada bir dilin ölümü anlamına gelmektedir.

Tehlike Altındaki Diller Vakfının çıkardığı gazetenin ikinci sayısında, dünyadaki dillerin içinde bulunduğu durumu şöyle özetler: "Dünya dilleri hakkında araştırma yapan dil bilimciler dünya dillerinin yarıdan fazlasının can çekişen yani etkin ve sağlıklı bir şekilde gelecek kuşaklara aktarılamayan diller sınıfına dâhil olduğunu tespit etmişlerdir. Biz ve çocuklarımız öyle bir dönemde yaşıyoruz ki büyük bir ihtimalle iki nesil sonra pek çok dil ölmüş olacaktır." (Crystal 2000: viii).

Sarı Uygurlar ve Sarı Uygur Türkçesi

Sarı Uygurlar, Çin Halk Cumhuriyeti içinde yaşamakta olan 56 etnik gruptan biridir. 2010 yılında yapılan nüfus sayımına göre, Sarı Uygurların nüfusu 14.378'dir. Sarı Uygurların çoğu Çin'in Gansu eyaletinin ortasındaki Çilianşan dağının kuzeyindeki Sunan Sarı Uygur otonom İlçesinde yaşamaktadırlar. Az sayıda Sarı Uygur Sunan Sarı Uygur İlçesiyle komşu olan Jiuçuan nahiyesinin Huangnibao kasabasında yaşamaktadırlar. Sarı Uygurlar Doğu Sarı Uygurca, Batı Sarı Uygurca ve Çince kullanırlar. Sunan Otonom İlçesinin doğusundaki Kangle bölgesi ile Huang Çeng bölgesinin Beytan ve Dongtan kasabasındaki Sarı Uygurlar Altay dil ailesinin Moğol dili grubuna ait olan Doğu Sarı Uygurca konuşurlar. Otonom bölgenin batısındaki Dahe, Minghua ilçelerinin Lianhua, Huangçeng, Jinzitan ve Şiçeng gibi yerlerdekiler Altay dil ailesinin Türk dili grubuna ait Batı Sarı Uygurca konuşurlar. Minghua, Çiantan ve Jiuçuan nahiyesi Huangnibo gibi yörelerde yaşayanlar ise Çince konuşurlar. Dahe İlinin Huang Çeng ilçesinde yaşayan Sarı Uygurların bir kısmı iki çeşit Sarı Uygurca konuşurlar.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Ayrıca Huangçeng ilçesindeki Sarı Uygurların az bir kısmı Tibetçe bilirler. Çok dilli olan Sarı Uygurların ortak iletişim dili Çincedir. Sarı Uygurlar 840 yılında Orhun Uygur Kağanlığı yıkıldıktan sonra He-Şi koridoruna göç eden He-Şi Uygurları ile ilişkileri vardır. Şimdiki Sarı Uygurlar Eski Uygurlarla Moğol ve Tibetlilerin karışmasıyla ortaya çıkmış bir topluluktur. (CHen Zongchen 1985: 2

Çince tarihi kaynaklarda Sarı Uygurların adı Song Hanedanlığı döneminde (960-1127) ***Huang-tou Hui-gu***, Yuan Hanedanlığı döneminde (1271–1368) ***Sa-li-vei-vu, Sa-li-hui-her, Sa-li-vei-vu-er,*** Ming Hanedanlığı döneminde (1368–1644) ***Şi-la-vei-gu-er,*** Mançu Hanedanlığı döneminde (1644-1910) ***Huang-pan, Şi-gu-er-huang-pan, Şi-la-gu-er-hei-pan, Huang-huang-pan, Hei-huang-pan*** olarak geçmektedir. 1970'li yılların sonlarından itibaren yayımlanan çeşitli eserlerde **Şi-la-gu-er, Şi-la-vei-gu, Sa-li -vei-vu-er, Şao-hu-er, Huang-şao-hu-er, Hei-şao-hu-er** olarak geçmektedir. (CHen Zongchen 1985: 3)

Sarı Uygurlar kendileri için iki çeşit ad kullanırlar. İki bölgede yaşayanların kendilerini adlandırdıkları isimlerin anlamı aynı, telaffuzu farklıdır. Ayrıca birbirlerini ayrı ayrı adlarla adlandırırlar. Doğu Sarı Uygurlar kendilerine **Şi-Ra-Yogur***;* Batı Sarı Uygurlar kendilerine ***Sarıg Yogor*** derler. Doğu Sarı Uygurcaya ise, ***İnggar Dili*** derler. ***Şira*** ve ***Sarıg*** kelimelerinin ikisi de sarı anlamındadır. ***Yogor*** ve ***Yogur*** kelimeleri ise **Uygur** adından gelmektedir. Çince'deki ***Hui-he, Hui-gu, Vei-vu, Vei-gu-er, Şao-hu-er*** kelimeleri de ***Uygur*** kelimesinin Çincedeki farklı ses çevirisinden kaynaklanmaktadır. Onun için bunların hepsi ***Sarı Uygur*** anlamındadır. Çin Dilinde ***Şi-la*** dedikleri Doğu Sarı Uygurların kendilerini adlandırdıkları ***Şıra*** kelimesinin Çinceye ses çevirisidir. ***Sa-lı*** dedikleri Batı Sarı Uygurların kendilerini adlandırdıkları ***Sarığ*** (Sarı) kelimesinin Çince ses çevirisidir.

1 Ekim 1949'da Komünist Çin Halk Cumhuriyeti ilan edildikten sonra Sarı Uygurların adının *Yügu* olarak yazılması kararlaştırılmıştır. Bugün onların etnik adı ***Yügu*** olarak adlandırılmaktadır.

Sarı Uygur Türkleri XVII. yüzyılın sonlarına kadar Eski Uygur yazısı kullanılmıştır. Ama şimdiye kadar Sarı Uygur halkının kendilerine ait, yazılı metinleri bulunamamıştır. Günümüzde Sunan Sarı Uygur İçesinde ilk okul vardır. Birkaç orta okul ve lise de yapılmıştır. Sarı Uygurlar çoktan beri eğitim dili olarak Çince kullanmaktadırlar.

Sarı Uygur Türkçesi, Altay dil ailesinin Türk dil grubuna mensuptur. Türk dilinin tasnifi konusunda çeşitli görüşler vardır. Eski Sovyetler Birliği Türkologlarından N.A. Baskakov'un tasnifine göre, Batı Sarı Uygurca, Türk dilleri grubunun Doğu Hun dili koludur. S.Ye. Malov'un tasnifine göre, Batı Sarı Uygurca, Eski Türkçe'nin özelliklerini korumuş "Eski Türkçe"dir. O Eski Uygurca metinlerde görülen özellikleri koruyan ve bunu değiştirmeyen bir arkaik dildir.

Çin'in Gansu eyaletinde yaşayan Sarı Uygurlar ile ilgili değişik zamanlarda yapılan araştırmalara göre Sarı Uygurlarda büyük ölçüde dil kaybı gerçekleşmiştir. Ancak 50 yaşın üzerindeki Sarı Uygurların Ana Dilini yaşattığını söylememiz mümkündür.

20. yüzyıla dek dil doğumlarında olduğu gibi dil ölümlerinde de uzun bir zaman dilimi söz konusuydu, ancak içinde bulunduğumuz çağda artık uzun bir zamandan söz etmek olanaksızdır. Küreselleşme ve Çin'in asimilasyon siyasetinin etkisinin bir sonucu olarak dillerin ölümü hızlanmıştır.

Türklük bilimi için son derece önemli sayılan Sarı Uygur Türkçesi şimdiye kadar S. Ye. Malov, A.R. Tenişev. Chén Zongzhen, Lei Xuançün, Dong Wenyi, Wang Yuanşin, ZHong Zhenwen, Wu Yongming, Mei Guo, Abdureşit Yakup, ve Abdurreşit Celil Karluk tarafından araştırılmıştır. Sarı Uygurların 9. yüzyıldan beri Heşi Koridoru civarlarında yaşamakta oldukları, bunların 840 yılında yıkılan Uygur devletinin hanedan ailesinin üyeleri oldukları ileri sürülür.

SARI UYGURCANIN DİL ÖZELLİĞİ

Sarı Uygur Türkçesini diğer Türk Lehçeleriyle kıyasladığımız zaman, Sarı Uygurcanın en önemli özellikleri şunlardır:

Ses Bilgisi Bakımından

1. Sarı Uygurcada Eski Türkçe ve Çağdaş Türk Lehçelerinde bulunan 8 ünlüden başka 6 tane çift ünlü vardır. Bu çift ünlüler, kelimelerin anlamını değiştirme özelliklerine sahiptir. Bu çift ünlüler bazı kelimelerde fonem özelliğine sahiptir.

2. Çift ünlüler genellikle Çince alıntı kelimelerde kullanılır.

3. Bazı kelimelerde sesler Eski Türkçedeki ses özelliğini korumuştur. Meselâ: *yangä* "yeni", *saräg* "sarı", *sagän* "özlemek", *tag* "dağ".

Söz Varlığı Bakımından

1. Sarı Uygurcada çok sayıda Göktürkçe ve Eski Uygurca kelimeler korunmuştur. Bu kelimeler Çağdaş Türk Lehçelerinde kullanılmamaktadır.

2. Sarı Uygurcada Çince alıntı kelimeler oldukça fazladır. Çince kelimelerin çoğunda Eski Çincenin ses özellikleri korunmuştur.

3. Sarı Uygurcada Arapça, Farsça kelimeler çok azdır.

4. Sarı Uygurcada kelimelerin ön eki yoktur.

Gramer Bakımından

1. İsimlerin iyelik ekleri kaybolmuştur.

2. Sayılarda on birden on dokuza, yirmi birden yirmi dokuza kadar Eski Türkçe ve Eski Uygurcadaki sayı sistemi korunmuştur.

3. Fiillerde şahıs ekleri kaybolmuştur.

4. Bağlaçlar çok azdır, birleşik cümleler gelişmemiştir.

Bu özellikleri şunu gösteriyor ki, Batı Sarı Uygurca ses bilgisi, söz varlığı ve gramer bakımından Eski Türkçe'nin özelliklerini korumuştur. Bu Türk dilleri içerisinde Eski Türkçe'nin özelliğini fazlaca koruyan dillerden biridir.

Abdureşit Celil Karluk Ekim 2001-Aralık 2001 tarihleri arasında, Çin Halk Cumhuriyeti Gansu Eyaleti Zhangye İli Sunan Sarı Uygur Özerk İlçesinde yapılan saha çalışmasındaki verilere dayanarak yazdığı "Sarı Uygurların Dil Kullanımı Üzerine Sosyolojik İnceleme" adlı makalesinde, Sarı Uygurlara yönelik yaptığı anketlere yer verilmiştir. Anket sonucu şöyle özetlemiştir: "Günümüzde Sarı Uygur çocukları, okuldaki eğitiminin Çin dili ve yazısıyla yapılmasından ve kendi dilini öğrenecek kanalların sürekli daralmasından hatta yok olmasından dolayı kendi dilini konuşmamakta ya da anlayamamaktadırlar. Anketimize katılan deneklerin %42.2'si kendi çocuklarının kendi dillerini "tamamen" konuşabildiklerini belirtirlerken, %24.2 'si idare edecek kadar konuşabildiklerini belirtmişlerdir. Hiç anlayamayanların oranı ise %19.4'tür. Sarı Uygurların geleneksel yaşam tarzında ortaya çıkan ciddi değişmeler (Konar-göçerlikten yerleşik hayata geçmesi), bölgesinde çoğalan egemen kültür unsurlarının da etkisiyle veya yarattığı rekabetten dolayı kendi çocuklarını okutma ve toplumda iş edindirme kaygısı onlarda hâkim olmuştur. Toplumda yer ve iş edinmenin tek yolu vardır o da Çinceye ve Çin kültürüne hâkim olmaktır. Bu nedenle günümüz Sarı Uygurları bölgesinde Doğum Kontrol politikasını en iyi icra eden, çocuklarının öğrenimine diğer azınlıklara nazaran (örneğin, Dong An, Baoşiang ve hatta Tibetli) daha fazla önem vermektedir. İşte bu nedenler bir taraftan yeni neslin kendini

iyi yetiştirmesine imkân verdiyse diğer taraftan kendi dilinden ve kendi kültüründen kopmasına neden olmaktadır." (Karluk, 2006: 67-93)

Diğer bir anketin soncuna göre: "Hane halkı velileri, çocuklarının San Uygurcayı tamamen **konuşabilenlerin** oranı **%36.4** olup idare edecek kadar konuşabilenlerin oranı **%17.9,** biraz konuşabilenlerin oranı ise **%16.1**'dir. Konuşamayanların oranı ise, **%23.9'**dur. Bu durum, Sarı Uygur çocuklarının kendi dillerini unutmaya başladıklarını göstermektedir." (Karluk, 2006:67-93)

Sarı Uygurlar içinde erken Çince öğrenen ve Çinliler ile bütünleşen ilk Sarı Uygurlar Huangnibao nahiyesinde yaşayan Sarı Uygurlardır. Çince konuşmasını ve yazmasını sürekli geliştiren Sarı Uygurlar, gittikçe kendi ana dillerinden uzaklaşmakta ve Çin dilini ve yazısını tamamen benimsemektedirler (Zhong Jinwen 2002: 278). Kasım 1983 - Temmuz 1984 tarihleri arasında Huangnibao Sarı Uygur nahiyesi yönetimi Minghua nahiyesinden çok iyi Sarı Uygurca bilen öğretmeni davet etmiş, kendi nahiyesinde Sarı Uygurca eğitim düzenlenmiştir. Toplam 180 civarında kişi Sarı Uygurca eğitim almıştır. Fakat öğretim yöntemleri ve ortamı ve diğer çeşitli sebeplerden dolayı bu eğitim sona ermiştir (Ba Zhanlong 1998: 62-64). 2010 yılında Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenen 75. Dil Bayramı'nda Zhong Jinwen'in "Sarı Uygurcanın Yakın Zamandaki Araştırmaları ve Kalıtım (Kullanım) Durumu" başlıklı bildirisinde şu bilgileri ulaşabiliriz: "2007 yılından itibaren Sunan ilçe merkezindeki anaokulunda Sarı Uygurca öğretimi başlatılmıştır. İki farklı dil kullanıldığından farklı dil bilen iki öğretmen gerekmektedir. Şıra Uygurca öğretimi 2007 yılında başlatılmıştır, Sarı Uyguca öğretimi ise 2008 yılında başlamıştır. Yazı dili olmadığı için öğretmen çoğu zaman ses ve vücut dili kullanır. Çocukların iyi bir Sarı Uygurca öğrenme çevresini ve ailelerinin ana diline ilgi duymalarını sağlamak için her hafta aileleri de okula davet edilip çocuklarla birlikte derse gelirler. Okul müdürünün açıklamasına göre şu an Sarı Uygurca ve Şıra Uygurca ders alan çocukların sayısı 80 civarındadır, bu sayı okuldaki öğrencinin 30%'u kadardır."

Salar Türkleri ve Dilleri

Salarlar, Sarı Uygurlar gibi Çin Halk Cumhuriyetindeki Türk soylu sekiz etnik gruptan biridir, diğerleri Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Tuva ve Sarı Uygurlardır. 2010 yılı nüfus sayımına göre, toplam Salar nüfusu 132,521'dir. Doğu Türkistan'da yaşayan yaklaşık 5000 Salar dışında, onların çoğu özellikle Çinghay eyaletinin Şünhua Salar Özerk İlçesi'nde ve komşu Gandan Rural Bölgesi'nde, Çinghay Eyaleti'nin Hualong Hui (Çinli Müslümanlar) Özerk İlçesi'nde ve Gansu Eyaleti'nin Jishishan Bao'an, Dongxiang Salar Özerk İlçesi'nde yaşamaktadır.

Çinghay, Gansu Eyaletleri'nde yaşayan Salarlar kendilerine ***Salır*** ya da ***Salar*** derlerken, Doğu Türkistan'dakiler kendilerini *Salalıq* demeyi tercih etmektedirler. Muhtemelen, birincisi, yani **Salır** ya da ***Salar***, 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan *Dįvānü Lügāti't-Türk*'te kaydedilmiş çok eski bir boy adı olan *Salġur*'a dayanmaktadır. İkincisi ise "*Salar halkı*" ya da "*Salar yerlileri*" anlamına gelmektedir. 13. yüzyıldan kalma Yuan Hanedanlığı dönemi (1271–1368) Çince kayıtları Salarlardan ***Sala***, Ming Hanedanlığı dönemi (1368 – 1644) kayıtlarında ***Şala, Salan***, Mançu Hanedanlığı döneminde ise ***Sala*** ve ***Salaer*** gibi değişik adlarla söz eder. Salarlar kendi lehçelerini *Salırça* ya da *Sala(r) gaça* [sala kahça] şeklinde adlandırırlar.

Salar Türklerinin Tarihi

Şunhua Salarlarının sözlü tarihinde anlatılan ***Döyi yül*** "Deve Kaynağı" hikâyesinde anlatılanlara göre Şunhua Salarları, Semarkant'tan Çinghay'daki Şunhua'ya Qaramang ve Akmang kardeşler önderliğinde ak bir deve üzerinde bir tas toprak, bir kazan su ve bir de Kuran eşliğinde gelmişler. Doğu Türkistan'da Tanrı dağlarını, Kansu'nun Jia Yüguan, Sucou, Gancou, Tianşuy ve Gan'gu bölgelerini

geçerek ve batıya dönüp Labulin'de Ganjiatian'a gelerek Ningşia iline girmişlerdir. Orada biraz dinlendikten sonra ileriye doğru gitmişler ve Şunhua'ya girmişlerdir, oradan da Mengda dağını geçmişler ve Altiuli'ye gelmişlerdir (Ma Wei vd. 2001: 7.-10). Böylece çoğu araştırmacı, Çinghay eyaletinin Şunhua bölgesindeki Salarları soy bakımından Türkiye'de Anadolu'nun doğusu, İran, Afganistan ve Rusya sınırlarının çakıştığı alanlar, Semarkant dolayları ve Türkmenistan'da Çarjoy'un kuzey alanları gibi çok farklı yerlerde yaşayan Salor Türkmen kabilesiyle ilişkilendirmişlerdir. (Hahn 1988: 241). Fakat göç zamanı ve göç rotası üzerine sadece varsayımlara göre ileri sürülmektedir. Bazı Çinli tarihçiler, Salar Türklerinin Çin'de Yuan hanedanlığının ilk döneminde, büyük ihtimalle 13. yüzyılın sonunda geldikleri kanısındalar. Çin tarihi kaynaklarında Salar Türklerinin 1370'te Çinghay'da var olduklarını açıkça doğrulamaktadır. Ming hanedanlığı (1368 – 1644) kayıtlarına göre, Han Bao ilk Salar *Tusi* "kumandan" ya da devlet yetkilisi olarak tanınan kabile reisidir. Daha sonra Ming ve Qing hanedanlığı yerel coğrafi indeksleri devamlı olarak Çinghay ve Gansu'daki Salar topluluklarıyla ilgili bilgi vermişlerdir (Salar Tarihini Yazma Grubu 1982: 24-30). Ma Wei'e göre bugünkü İran'ın ana topraklarıyla Salur hanedanlığının topraklarında yaşayan Salurlar Çin'de yaşamış Salarların atalarıydı ve Çin'e Moğol birliklerinin bir parçası olarak gelmiş olabilirlerdi (2008: 105).

Salar Türklerinin Dil Durum

Salar Türklerinin yüzde kaçının Ana dilini ilk dil olarak kullandığı ve Salar konuşurlarının ne kadarının Salar Lehçesini karşılıklı iletişimde kullandıkları net bilinmiyor. Ancak 1980'lı yıllardan itibaren Salar Türkçesini konuşanların sayısının azaldığı ortadır. Şehirlerde, İlçe merkezlerinde yaşayan daha genç nesil Çince, Uygurca veya Kazakça gibi diğer yerel prestij dillerinin lehine Salar Türkçesini terk etmektedir. Bazı yerlerde eski nesil Salar Türkçesini konuşabilmektedir (Ma. 2009: 40).

Çinghay bölgesindeki Salar Türklerinin büyük çoğunluğu Salar Türkçesi ile Çince konuşurken, Doğu Türkistan'ın İli vilayetinde yaşayan Salar Türklerinin çoğu ikinci dil olarak Uygur Türkçesini kullanırlar. Çinghay eyaletindeki bir kısım Salar Türkleri Tibetçe de bilirken, İli vilayetindeki bazı Salar Türkleri Kazak Türkçesini ikinci veya üçüncü dil olarak da kullanırlar.

Salar Türkçesinin yazı dili bulunmamaktadır ve esas olarak Salar Türkçesi konuşma dili olarak yaşamaktadır. Salar aydınları iki dilli olduklarından, Çince resmi yazı dili olarak kullanılır. Tarihi kaynaklardan Salar Türklerinin 19. yüzyıla kadar Arap harfli Türk yazısıyla yazdıklarını görebiliriz.

Dil Canlılığı ve Dil Ölümü

Dil ölümü kavramı yeni bir kavram olmakla birlikte birçok dil bilimci tarafından evrensel bir gerçek olarak kabul edilmektedir. Modern dilbilimciler, önceden var olan ancak uzun bir süre konuşulmayan diller için dil ölümü kavramını kullanmaktadırlar. Crystal'e göre ise eğer bir dil artık hiç kimse tarafından konuşulmuyorsa o dil ölmüş demektir. Dil ölümü için birinci kıstas biyolojik ölümdür, yani insan ölüyorsa dil de ölür. Başka bir yol yoktur, halk ölürse dil var olamaz (Crystal 2000: 1). Elbette dil ölümü sadece insan veya toplumun ölmesine bağlı değildir. Dil değişimi/değiştirme dediğimiz olguda insanlar biyolojik olarak yaşamaya devam ederler, fakat bilerek veya bilmeyerek dillerini yeni kuşaklara aktarmadıkları için dillerinin ölümüne neden olurlar. "Bir dilin doğal kullanıcısı ölürse ortadan kalkar" (Trask 1996: 324). "Bir dilin ölmesi, o dili kullanan toplumumun konuşmayı unutması ile değil, toplumsal ve siyasal nedenlerden dolayı o dilin Sarı Uygurca ve Salar Türkçesi gibi başka bir baskın dil Çince - tarafından zaman içerisinde yavaş yavaş kullanım dışına itilmesi ve etkisizleştirmesi ile açıklanır". Halk arasında kullanımı yaygınlaştırılarak baskın hâle getirilen yeni dil, zayıf dili etkileyerek zamanla yok olmasına sebep olabilmektedir. Elbette diller ilişkisi yerine diller çatışması kavramını öneren Kremnitz gibi bazı Avrupa toplum dilbilimcileri konumları

eşit olmayan diller arasındaki ilişkiyi kaçınılmaz olarak diller çatışması şeklinde ifade etmektedirler. Biz de bu makalede Sarı Uygur ve Salar Türkçesiyle Çincenin konumu eşit olmadığı için diller çatışması kavramını kullanacağız.

Dil Değişimi Toplumlar tarihî süreç içerisinde değişir ve dönüşürler. Toplumsal bilincin değişime uğraması, kimlik çatışmaları, şehirleşme, işsizlik, kuraklık, köyden kente göç, ekonomik darboğazlar, değişen gelenekler, birey ve toplumun yeni kimlikler edinmesi, üst kültürün alt kültürü hâkimiyeti altına alması, politik yaklaşımlar gibi farklı etmenler toplumu değiştirip dönüştürmektedir. Toplumda meydana gelen bu değişim ve dönüşümler dili de etkilemektedir. Bu durum bazı dilleri öldürmekte veya dil intiharının gerçekleşmesine sebep olmaktadır. Dil değişimi/değiştirimi de dil ölümüne sebep olan önemli etmenlerden biridir. Sosyo-kültürel, ticarî ve siyasî ilişkiler sonucunda topluluklar komşu veya dış kültür dillerinden ödünçlemeler yaparlar. Bu ödünçlemeler bazen sözcükler hâlinde olabilir bu da bir dilin söz dizimini bozabilir. Dil ödünçlemeleri genelde güçlü toplumların dillerinden zayıf toplumların dillerine doğru olur. Dil bilimine göre dil değişimi denen şey çok yavaş olur ve bunun gerçekleşmesi birkaç kuşağı alır. İki dilli durumların üç kuşaktan öteye geçemediğini de yapılan araştırmalar göstermiştir (Barutcu Özönder 1998: 107; Appel, Muysken 1987). Asimilasyona maruz kalan Sarı Uygur ve Salar Türkleri iki veya üç dilli bölgelerde üçüncü kuşaklarını idrak etmeye başlamışlardır. Modernleşme olarak görülen Çinlileşme, Sarı Uygur ve Salar Türklerinin yeni kuşakları tarafından "Çinlileşelim Modernleşelim" biçiminde algılanmaya başlanmıştır. Kentleşme, okullaşma ve okur-yazarlık gibi unsurlar ele alınırsa bu alanlardaki gelişmeler Sarı Uygur ve Salar Türklerinin geleneksel ve sosyokültürel yapılarının değişimine yol açmıştır. Bu değişim Sarı Uygur ve Salar Türklerinin asimile olmasına neden olmuştur. Bu durum köyden köye değişiklik arz etmektedir. Örneğin İlçe merkezine yakın köylerde Ana dilde konuşurların sayısı oldukça azdır. Dağlı köylerde ana dilini bilenlerin sayısı oldukça fazladır.

Kullanımdan çıkma ve işlevsizleşme: Ebeveynlerin kendi dillerini bırakıp çocuklarıyla baskın kültürün dilini kullanmasıyla başlar. Bu Türk topluluklarının Çin'in iç bölgesinde bulunması, Çincenin gerek politik desteğe sahip olması ve prestij dili hâline getirilmesi gerekse toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan sosyal hayatta egemenliğini sürdürmesi Sarı Uygur ve Salar Türkçesinin işlevsizleşmesine neden olmuştur. Sarı Uyur ve Salar Türkçesi daha çok aile içinde konuşulduğu için edebî dil hâline getirilememiş ve sadece konuşma dili olarak kalmıştır. Çin'deki Uygur, Kazak, ve Kırgız Türkçeleri dışında kalan diğer Türk lehçe ve ağızları gibi basın-yayın hayatı canlı olmadığı için işlevsizleşmiş ve kullanım alanı daralmıştır.

Dillerin Tehlike Seviyesi, "güvendeki diller", "tehlikede olan diller" ve "ölü diller" olarak üç ayrı konumda değerlendirilmektedir. Ancak Krauss, bu sınıflandırmaya "ölüm döşeğindeki diller" sınıflandırmasını da ekleyerek, dilleri dört ayrı bakımda değerlendirir (1992: 4-6). Sarı Uygurca ile Salar Türkçesinin tehlikede olduğunu ifade edebiliriz. Krauss bunu şöyle açıklıyor: "Tehlikedeki diller: Hayatta kalmasını bir olasılık hâline getirecek kadar konuşuru vardır, ama yaşaması için uygun durum oluşturmalı ve toplumun desteği sağlanmalıdır" (Krauss 1992: 4). Bu tanımlamaya bakarak, hayatta kalmasını sağlayabilecek kadar bir konuşura sahip olmakla birlikte, Sarı Uygur ve Sala Türkçesi için şimdilik ne uygun bir durum oluşturulmakta ne de toplumun desteği sağlanmaktadır. Bir başka deyişle Sarı Uygur ve Salar Türkçeleri tehlikeyi yakından hisseden dillerden sayılmaktadır.

Dil, bir milliyetin en önemli sosyal varlığı ve kültür taşıyıcısıdır. Dil tarih arşividir ve hafızasıdır. Dil kültürün bir unsurundan ibaret değildir, dil bütün kültürel faaliyetlerin temelini oluşturur. Sarı Uygur Türkçesi, Türkçenin arkaik özelliklerini koruduğu için (Chen Zongzhen 1984: 5) hem Türkoloji için hem de dil bilimi için büyük bir önem taşımaktadır. Aynı zamanda Çağdaş Türk lehçelerinin içinde arkaik özelliğe sahip olan Sarı Uygurca ve Salar Türkçesi Türklüğün büyük bir mirası da

sayılmaktadır. Binlerce yıl kendisiyle tarih taşıyan Sarı Uygur Türkçesi ve Salar Türkçeleri kim bilir belki gelecekte Türkçenin geçmişindeki bazı özelliklerini çözen bir unsur olacaktır. Bu iki Türk Lehçelerinin kaybı geleneksel kültürel zenginliğimizin kaybı olabilir. Dil kimliğin göstergesi olduğu için millî şuurun yükselmesi için de önemli rol oynamaktadır. Türk lehçelerini bir bütün Türk dilinin imgelem dünyasını oluşturan parçaları sayarsak, Sarı Uygur ve Salar Türkçelerinin yokluğu bu bütünün bir parçasının yokluğu demektir.

Sonuç

Bir dil yok olmaktan nasıl korunabilir? UNESCO kılavuzunda bu sorunun yanıtı şöyle: "Bir dili yok olmaktan koruyabilmek için yapılabilecek en önemli şey insanların o dili konuşabilmesi ve çocuklarına öğretebilmesi için uygun koşulları yaratmaktır. Bu genellikle, azınlık dillerini tanıyan ve koruyan ulusal politikaların, anadili eğitimini destekleyen eğitim sistemlerinin, o dili konuşan toplulukla dilbilimciler arasında bir yazı sistemi ve biçimsel yapı kazandırmak için yaratıcı bir iş birliğinin var olmasını gerektirir.

"En belirleyici etken dili konuşan topluluğun dile yönelik tutumu olduğundan, çok dilliliği ve azınlık dillerine saygıyı yüreklendiren, bir dili konuşmanın ödev değil, zenginlik olduğunu hissettiren toplumsal ve siyasi bir ortam oluşturmak esastır. "Bugün bazı diller çok az konuşanı kaldığı için sürdürülemez durumda, ama dilbilimciler, dili konuşan toplum da bunu isterse, hiçbir iz bırakmadan kaybolmasın diye dili olabildiğince kayda geçirebiliyorlar.

Çin Halk Cumhuriyetinin 1980-yılı yürürlüğe koyduğu dışa açılma siyaseti, daha sonraki küreselleşme son yıllarda Sarı Uygur ve Salar Türklerinin aydınlarını olumlu yönde etkileyerek bu Türk Toplulukların yeni bir evreye girmelerini sağlamıştır. Özellikle 2017 yılına kadar Sarı Uygur ve Salarlar ile ilgili çok sayıda kitabın basılması ve internet sitelerinin açılması Sarı Uygur ve Salar Türklerinin öze dönüş sürecinde bir başlangıç olarak sayılabilmektedir. Fakat son zamanlara kadar Sarı Uygur ve Salar Türkleri, kendi yaşadıkları bölgelerde dahi gitgide azınlık konumuna gelmişlerdir. Bu durum Sarı Uygur ve Salar Türkçelerinin kullanım alanını daraltmıştır. Bununla birlikte 1980'lı yıllardan itibaren Çin'de Türklük şuurunun yükselmesi ve bu doğrultuda Türk dilinin Türk kimliğinin korunması çabaları Sarı Uygur ve Salar Türkleri üzerinde de etkili olmuştur. Bu yıllardan itibaren Sarı Uygur ve Salar aydın kesimlerinde millî şuurun yükselmesi ve ana dilinin yitim kaygısının artması Sarı Uygur ve Salar Türkçelerinin ölme tehlike seviyesini azaltmasa da en azından geciktirmekte ve Çinlileşmeyi nispeten azaltmaktadır. Sarı Uygur ve Salar Türkçelerinin yaşamasını ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlayacak bir diğer etken ise, bu lehçelerin ve kültürlerinin korunmasına yönelik alınabilecek idarî siyasî tedbirler olarak belirtilebilir. Türk Dünyası bu konuda çalışmalar yapmalıdır.

Son yıllarda bölgedeki bazı Sarı Uygur ve Salar Türkleri aydınlarının kendi kültürlerini korumak için girişimlerde bulunduğu hatta ilçe merkezinde kadrolu "Sarı Uygur Kültürünü Araştırma Merkezi", "Salar Kültürünü Araştırma Merkezi" gibi yönetim destekli birimin kurulmuş Onlar bir taraftan sözlü tarihlerini araştırırken, kendi dillerinin fonetik özelliklerine uygun Alfabe yaratma girişiminde olduysa da talep az olduğundan dolayı başarısız olmuşlardır.

KAYNAKÇA

AITCHISON, Fean (1981), *Language Change: Progress or Decay?*, Fontana Paperbacks, New York.

CRYSTAL, David (1997), *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge University Press, Cambridge.

CRYSTAL, David (2000*), Language Death*, Cambridge University, Cambridge.

CHEN, Zongchen (1985), *Ana Çizgileriyle Sarı Uygurca*, (Yügu Yü Jianzhi), Beyjing Milletler Neşriyatı, s. 2.

CHEN, Zongcen (1985), *a.g.e.*, s. 3.

CHEN, Zongcen (1985), *a.g.e.*, s. 5.

KARLUK, A. C. (2006). Sarı Uygurların Dil Kullanımı Üzerine Sosyolojik inceleme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*(*4*), 67-93.

MA, Wei, MA Jianzhong and KEVİN Stuart (2001). *The folklore of China's Islamic Salar nationality*. Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press. (Chinese Studies, C. 15.)

MA, Wei (2008). "Saluer Wangchao Yu Salazu" (Salur Krallığı ve Salarlar). *Qinghai Minzu Yanjiu (Çing Hay Milletler Araştırması)*, C. 19, No. 1: 96-106.

HAHN, Reinhard F. (1988). "The origin and development of the Salar language". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica* XLII 2: 235-275.

SALAR TARİHİ YAZMA GRUBU (1982). *Salazu Jianshi, (Salarların Kısaca Tarihi)*. Xining: Qinghai Minzu Press.

AFGANİSTANLILARIN TÜRKİYE VE DİĞER ÜLKELERE YAPTIKLARI GÖÇLER VE BU GÖÇLERE BAĞLI OLARAK OLUŞAN SOSYO-KÜLTÜREL FAALİYETLER HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA

Firoz FAOZİ*

GİRİŞ

Afganistan 1919 yılında Emanullah Han'ın önderliğinde bağımsızlığını İngiltere'den aldıktan sonra ülkenin hızlı bir şekilde kalkınmasını ve gelişmesini sağlamak için birtakım yeni uygulamalar başlatmıştır. Afganistan'daki bilimsel ve teknik gelişmelerin varlığını Mustafa Kemal Atatürk dönemlerinde aramak gerektiğini belirtelim. Osmanlı Türkiye'sinde tohumları atılmış Türk-Afgan iş birliği, Kurtuluş Savaşı yıllarında ve yeni Türkiye'nin ilk yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin temaslarıyla başlamıştır. Büyük Millet Meclisi'nin ilk yurtdışı temasları da kardeş ülke Afganistan'la yapılmıştır.

1 Mart 1921 tarihli Türk-Afgan Dostluk ve İş birliği Anlaşması, iki kardeş ülke Türkiye ve Afganistan arasındaki sıkı ilişkilerin somut bir göstergesidir. Afganistan'a temsilci olarak ilk görevlendirilen Abdurrahman [Samadan] Bey'dir. Abdurrrahman Bey, kendisi de aslen Afgan'dır ve Türk ordusunda görev yapan bir subaydır[1]. Sovyetler'in arabuluculuk yaptığı Türk-Afgan Dostluk Anlaşması'yla ilhamını zenginleştiren Emanullah Han[2] Mustafa Kemal'den ülkesi için askerî ve ekonomik birtakım taleplerde bulunmuştu. Emanullah Han'ın talebine cevaben Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1921'de teşekkür ederek Türkiye'den istenen askerî heyetin Afganistan'a yollanacağını bildirdi. Bu gönderilen subay grubuyla birlikte Afganistan'a giden eski 4. Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Emanullah Han'ın isteğiyle Afgan ordusunu düzenleme ve bir "Örnek Alay" (kıt'a-i numûne) kurma işini başlatmıştı[3]. Atatürk'ün 1 Mart 1922'de meşhur Medine müdafii Fahreddin Paşa'yı Kabil'in ilk büyükelçisi olarak ataması, Türkiye nezdindeki Afganistan'a verilen değeri göstermesi açısından da önemlidir.

* Dr., Afganistan Kabil Üniversitesi, firuz6262@gmail.com

1 Abdurrahman Bey hakkındaki bu bilgi, ***"Atatürk ve Afganistan"*** adlı eseriyle de tanıdığımız Bilal N. Şimşir'in ***"Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları***" ismindeki eserinin 1. cildinden nakil yapan bir makaleden alınmıştır. bkz. Mehmet Köçer, "*Afganistan'ın Yenileşme Çabasında Atatürk'ün Düşüncelerinin Yolu",* Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 4, Yıl: 2008, s. 1985.

2 Emanullah Han'ın Atatürk'ten esinlen ıslahatları için bkz. Aliye Yılmaz, "*Amanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk*", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 21, Isparta Mayıs 2010, s.155-165. Ayrıntılı bilgi için bu alanda yapılmış bazı yüksek lisans tezlerine bakılmasında fayda vardır: Farid Ahamat Musa, **Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan Münasebetleri ve Afganistan'ın Modernleşme Çabaları,** Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. İsmail Hakkı Göksoy, Isparta 2004; Göker Gürsoy, **Emanullah Han Döneminde Afganistan İçin Bir Model: Türkiye,** Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Erdal Açıkses, Elazığ 2011; Mohammad Rahim Rahimi, **Türkiye ve Afganistan'da Modernleşme Tecrübeleri Mustafa Kemal Atatürk ve Amanullah Han Devirlerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi,** Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyasi Tarih Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Gül Ceylan Tok, Kocaeli 2015.

3 Bilgiler için bkz. Nursultan Hayri, **Afganistan'da Türkçe Eğitimin Tarihi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Erol Barın, Ankara 2007, s. 63.

Fahreddin Paşa'yı büyükelçi atamaktaki hedeflerden birinin bilimsel ve teknik donanımlı, harp tekniklerine vâkıf bir Afgan ordusu oluşturmak olduğu anlaşılmaktadır[4].

Mezkûr temeller üzerinde ilişkileri sürdürmek isteyen Emanullah Han, 1928 yılı içerisinde bilim ve sanayinin geliştirilmesi için uzun süreli olarak Avrupa'ya ve özelde de Türkiye'ye uzun soluklu bir geziye çıkar. Avrupa gezisinin sonrasında Türkiye'ye girişinde yeni cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk tarafından çok samimi bir şekilde karşılanır. Afgan kralı, Atatürk'ten çok etkilenir ve onun reformlarına hayran kalır. Afganistan'ın modernleşmesi için daha önce de istediği yardım taleplerine devam eder. "Bu arada Türk-Afgan Anlaşması doğrultusunda Afgan ordusunu eğitmek üzere 21 Ekim 1928 tarihinde Korgeneral Kazım (Orbay) başkanlığında bir heyet Afganistan'a gönderilmiş ve Emanullah Han, Kazım Paşa'yı Afganistan Genelkurmay Başkanlığı makamına getirmiştir."[5]

Atatürk, o dönemin zor şartlarına rağmen birçok bilim adamını Afganistan'a gönderir. Bu isteğe cevabın samimi göstergesi olarak bizzat kendi özel doktoru olan Prof. Dr. Kamil Rıfkı Urga ile bir sağlık heyetini Afganistan'a göndermiştir. Urga, Kabil Üniversitesi'nde ilk tıp fakültesini kurmuş, fakülte dekanlığını da üstlenmiştir. Afgan kralının aile doktorluğunu da yapmış olan Kamil Rıfkı Urga, 17 yıl Kabil'de hizmet etmiştir. Afgan kralı ve Afgan halkı onu samimi çalışmalarından dolayı çok sevmişler ve adını bir senatoryuma vermişlerdir. Kamil Rıfkı Urga'nın Tıp Fakültesi'nde çalıştığı yıllarda birçok tıbbî laboratuvar ve sağlık ocaklarının açılmasına öncülük ettiği bilinmektedir. Sonraları 1944'te Afganistan'dan ayrıldığında öğrencileri fakülte yönetiminin de desteğini alarak adını ebedîleştirmek için Tıp Fakültesi avlusunda onun adına bir anıt yaptırmışlardır. Bu anıtın duvarlarında üç dilde (Türkçe-Farsça-İngilizce) Kamil Bey'in Afganistan'da yaptığı hizmetlerden bahsedilir. Afganistan'da meşhur Atatürk Caddesi'nin sol tarafında Atatürk Çocuk Hastanesi bulunmaktadır. Hastane günde yüzlerce çocuğun tedavisini ücretsiz yapmaktadır.

Cumhuriyet döneminin ünlü yazarlarından Memduh Şevket Esendal, 1932 yılında Afganistan'da Türkiye Cumhuriyeti büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Ünlü Türkolog Prof. Dr. Zeki Velidî Togan'ın Afganistan'da değerli çalışmaları vardır. Askerî sahada Afgan Ordusu'nun temelini kuran Türk ordusundaki gönüllü Türk subayları, Afgan ordusunu eğitmiştir. Bugün dahi askerî terimler orduda hâlâ Türkçe olarak kullanılmaktadır. Asker, ordu, koğuş, kışla, karakol, nizamiye, karavana vs.

Türkiye'nin yardımları 1930'lı yıllarda da devam etmiş, bu yıllardan sonra bazı Afgan gençleri Türkiye'ye okumak için gönderilmiştir. Türkiye devleti tarafından finanse edilen bu gençler eğitimlerini tamamlayıp ülkelerine dönmüşlerdir. Bu dönemde bir kısım askerî, tıbbî ve mülkî erkânın da çeşitli vesilelerle Afganistan'a gelip gittiği bilinmektedir[6]. Türkiye'nin, Atatürk'ün sözü edilen Afgan-Türk Dostluk Anlaşmasını imzalamasına bağlı olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivindeki belgelere göre, yardım faaliyeti kapsamındaki sivil ve askerî alandaki desteğini şöyle sıralayabiliriz: 20 Şubat 1937 tarihinde Afganistan Harbiye Mektebine eğitim danışmanı olarak 11 subay gönderilmesi, 6 Nisan 1937 tarihinde İstanbul Belediyesi Zührevî hastalıklar teşkilatı Baştabibi Dr. Abdurrahman Derman'ın öğretim üyesi sıfatıyla Afganistan'a gönderilmesi, 10 Mayıs 1937 tarihinde, Samsun adlî tabibi Dr. Şakir Tural'ın Kabil Tıp Fakültesine Tababeti Adliye ve Ruhiye Profesörü olarak gönderilmesi, 18 Mayıs

4 Destekleyici bilgiler için bkz. Köçer, *agm*, s. 1987. Atatürk, güçlü bir Türkiye'ye giden yolun güçlü bir Afganistan'dan geçtiğini düşünüyordu. Bu yüzden Afgan ordusunun güçlendirilmesi gerektiğine inanıyordu. Atatürk döneminde Afganistan'a yapılan yardımlar hakkında daha sağlıklı bilgiler edinmek için Afganistan hakkındaki birikimlerinden istifade ettiğimiz Orhan Yazıcı danışmanlığında yapılmış yüksek lisans tezi incelenebilir. bkz. Bülent Yaşar, **Atatürk Dönemi Türk-Afgan İlişkileri,** İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2016.

5 Alıntı için bkz. Hüsnü Özlü, "*Türk-Afgan Dostluk ve İş birliği Anlaşması Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkilerine Bakış*", Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 8, Yıl: 2012, s. 40.

6 Yararlanılan bilimsel bilgiler için bkz. Firuz Fevzi-Hasan Cankurt, "*Afganistan'da Türkoloji ve Türkçe Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma*", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:11, Sayı:2, Ağustos, Manisa 2013, s. 497-498.

1937 tarihinde İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Kimya Doçenti Dr. Saip Ragıp Atademir'in Kabil Tıp Fakültesine gönderilmesi[7].

Modern Türkiye'nin desteği sadece bilim ve teknoloji sahasında olmamış, eğitim-öğretim alanında da gerçekleşmiştir. Bilim adamları tarafından Türkçe dersleri de verilmiştir. Afgan Milli Eğitiminde müsteşar olarak çalışanlar: Prof Dr. Hasan Vasfi Menteş, Prof. Dr. Emin Ali Çavlı, Prof. Dr. İsmail Hikmet Ertaylan, Prof. Dr. Ethem Menemencioğlu vd. Kabil Üniversitesi'nde değişik bölümlerde dersler vermişler, eğitim seviyesinin yükselmesine olumlu katkılar sunmuşlardır[8]. Türk bilim adamlarının ve Türk askerinin Afganistan'a bilimsel ve teknolojik desteği 1962-1964 yıllarına kadar devam etmiştir. Yine eğitim-öğretim konusundaki yardımlar da sürmüş, 1964 yılına kadar Türkçe eğitimi yapılmıştır. 1964 yılına kadar Afganistan'daki Türkçe eğitimi; Afganistan Dışişleri Bakanlığında, Eğitim Bakanlığında, askerî okullarda, Kabil Üniversitesi Hukuk Fakültesinde, Tıp Fakültesinde ve Siyasal Bilgiler Fakültesinde Türk eğitimciler tarafından verildi. 1964 yılından sonra Afganistan, Sovyetler Birliği'ne yaklaştığından Türk bilim adamları ve Türk eğitimciler, Türkiye'ye dönmek zorunda kalmışlardır.

Kral Emanullah Han'ın Türkiye'ye ve Mustafa Kemal Atatürk'e yakınlığı teknolojide, bilimde ve eğitimde Afganistan'a çok fayda sağlamıştır. Emanullah Han'ın yukarıda hakkında bilgi verilen 1928 yılında Atatürk'le yaptığı görüşmesine tekrar dönmek istiyoruz. Han'ın, Türkiye'deki bazı kültürel ve siyasi reformları da ülkesine taşıdığı bilinmektedir. Avrupa ve Türkiye'de gördüğü reformların etkisinde kalan Emanullah Han vakit kaybetmeden yeniliklerini uygulamaya başlar. İlk önce çağdaşlaşmaya modern giyim kuşamdan başlar. Kendisi şapkayla, eşi Kraliçe Süreyya Hanım modern tarzda elbiselerle halkın önüne çıkar. Modern giyimli bir grup kızı ilk defa tıp ve hemşirelik eğitimi alması için Türkiye'ye gönderir. Tarım ve sanayileşmede birçok atım atar. Alman ve Türk mühendislerden kısa dönemde modern binalar inşa etmelerini ister. Bu gelişmeler olurken diğer taraftan İngilizlerin tahrikiyle galeyana gelen halk, "kral ve ailesi dinden çıktı" sloganı atarak saraya yürür. Afgan kralı ailesi ile birlikte ülkesini terk etmek zorunda kalır. Kral Emanullah Han'dan sonra gelen yöneticiler zamanında ülkenin gelişmesi durur ve Afganistan klasik Afgan gelenekleriyle yönetilir. Avrupa'yla ve Türkiye'yle olan ilişkiler oldukça azalır. Afganistan'a geleneksel bir monarşi hâkim olur. Bu klasik monarşinin getirdiği bunalımın sonucunda, Kral Zahir Şah'ın yurt dışında olduğu bir zamanda kansız bir darbe yapılarak 1973 yılında kraliyete son verilir ve ülkede cumhuriyet ilan edilir. İlk cumhurbaşkanı Davut Han da Emanullah Han gibi ülkenin gelişmesi için Avrupa, Türkiye ve Rusya ile sıkı ilişkiler kurar, birçok reformlar yapar. Bilim adamlarını yüksek öğretim almaları için yurt dışına gönderir. Sanayi hamlelerine büyük önem verir. Büyük barajların hayata geçmesini sağlar.

Sovyetler Birliği'nde eğitim almış Afgan subayların Ruslarla yaptığı iş birliği sonucunda 1979'da darbe olur ve Davut Han yönetimden uzaklaştırılır. Daha sonra da ailesiyle birlikte öldürülür. Ülke, Sovyet işgaline uğrar. Avrupa'da eğitim görmüş bilim adamları tekrar eğitim aldığı ülkelere dönerler. Afgan bilim adamlarının bir kısmı rejime karşı olduğu için ya öldürülür ya da hapse atılır. Özellikte Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avrupa'ya yüksek tahsil için gidenlerin çoğunluğunun Afganistan'a dönmediğini veya kendi ülkelerinden ziyade eğitim aldıkları ülkeye bağlı kalarak bilimsel çalışmalarda bulunduklarını görüyoruz. Sovyetler Birliği'nde yetişen bilim adamları da bütün enerjilerini Sovyetlerin lehinde kullanmışlardır. Büyük bir kısmı komünizm tesiriyle Sovyetlerle iş birliği yapmış, bir kısmı da Sovyetlerin verdiği imkânlarla çıkar peşinde koşmuşlardır. Bir kısmı da ayrılmayıp iyi niyetle çalışmak istemişler ancak savaş halindeki ortamda hiçbir sonuç alamamışlardır. Bilim adamlarının bazıları da komşu ülkelerde çalışmak zorunda kalmışlardır.

7 Konuyla alakalı bilgiler, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunan belgelere ait birtakım içeriğin verildiği Hüsnü Özlü'nün yukarıda zikredilen makalesinden alınmıştır. bkz. Özlü, *agm*, s. 41.

8 Bkz. Mehmet Ali Fuat Dağpınar, "*Afganistan'da Mülkiye*", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, C.6, Nisan-Haziran 1976, s. 10.

Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ülkeleri ve Türkiye gibi ülkelerin desteğini alan mücahit gruplar Sovyet Rusya'yı ülkelerinden çıkardıktan sonra birbirlerine düşmüşler ve ülke bir kaosla karşı karşıya kalmıştır. İşte bu Sovyet işgali, iç savaş ve kaos ortamının bir sonucu olarak yıllar önce Emanullah Han ve Davut Han gibi yöneticiler zamanında gerek sanayide gerek teknolojide gerek bilimde ve gerekse de eğitimde elde edilen bütün kazanımlar kaybedilmiştir. Bilim adamları akın akın Afgan topraklarını terk ederek komşu ülkelere sığınmışlar, Avrupa ülkelerine ve Amerika Birleşik Devletlerine mülteci olarak gitmişlerdir. Afganistan iç savaşta boğuşurken gelişmiş ülkeler, maalesef ülkenin bu karışık durumundan kendi çıkarları doğrultusunda istifade etmeye, bu kaos ortamından menfaat devşirmeye çalışmışlardır. Kendi ürettikleri silahları bu topraklarda denemek için fırsat yakalamışlar, Afganistan topraklarını adeta bir silah pazarına çevirmişlerdir. Her yeni silah ve uzaktan kumandalı patlayıcı çıktığı an ilk adresi Afganistan olmuş ve yine bu silahlarla kardeş kardeşi öldürerek evrensel ahlakı hiçe sayan zalim sömürü düzeninin oyuncağı haline gelmiştir.

Afganistan'dan toplu göç 1979 den günümüze kadar sürmektedir. Birleşmiş Milletler raporuna göre en çok göç 1992-1996 yılları arası ve 2021 olduğunu doğrulamaktadır. En çok Afgan göçmeni yarım asra yakın Pakistan'da yaşamaktadır. 1992 ile 2001 yılları arasında Yedi milyona yakın Afgan göçmenleri Pakistan'da mülteci kamplarında zor şartlar altına yaşadılar 2002 beş milyon Afgan göçmeni Afganistan'a geri döndü. 2021 yılında Afganistan'ı ele geçiren Taliban örgütü yine göç dalgası başladı şuan komşu Pakistan'da 3.8 milyon kayıtlı ve kayıtsız Afgan göçmenleri yaşamaktadır. Kayıtsız yüz binlerce Afgan çocuğu eğitim görmemektedir. Ekim 2023'te Pakistan hükümeti yasa dışı Afgan göçmenleri sınır dışı etmeye başladı ve siyaseti halada devam etmektedir. Pakistan hükümeti zorla Afgan ailelerini sınır dışı etmesini insan hakları örgütü tarafından eleştirilmektedir. Şuan Afganistan'da kız çocuklarının eğitimi yasak olduğu için ve kadınların çalışmaları hem devlet dairelerine hamda özel sektörde Taliban tarafından yasak olduğu için birçok aile dönmemeyi tercih etmektedir.

İran'da yaşayan Afgan göçmenlerin sayısı Birleşmiş milletlerin raporuna göre kayıtlı 2 milyondur. İran kaynaklarına göre 6 milyonun üzerinedir. İran hükümeti Afgan göçmenlerin sınır dışı etmesini 2024 yılında başladı. 2025 yılında 2 milyon Afgan göçmenini ülkesinden çıkaracağını duyurdu. İran devleti kayıtlı ve kayıtsız Afgan çocuklarını devlet okullarına eğitim almalarına izin vermemektedir. Ancak özel okullarda yüksek ücretle okumak zorundalar. Soysal ve kültürel faaliyetlerine izin vermemektedir.

Dost ve kardeş ülke Türkiye'de 2021 yılında Taliban örgütünden kaçan binlerce Afgan ailelerine Türkiye kapılarını açmış, insani yardım etmiştir. Hiçbir ayrım yapmadan Afganistan'dan gelen tüm etnik grupların çocuklarına devlet okullarına eğitim hakkını ücretsiz vermiştir. 2023 bazı radikal partilerin göçmenlere ayrımcılık uyguladığı için Türk hükümeti düzensiz Afgan göçmenleri ülkeden çıkarmak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin kırsal bölgelerinde çobanlık yapan Afgan, Özbek, Türkmen gençleri Türk hayvancılık sektörüne büyük destek sağladığını görmekteyiz. Afganistanlı Türk kökenliler dernekleri vasıtası ile Birçok kültürel faaliyet göstermektedir. Bu faaliyetlerine Türk devleti destek vermektedir. Özellikle eğitim ve öğretimde 10 bine yakın Afganistanlı çocuklara eğitim desteği vermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Osmanlı döneminde temelleri atılan Emanullah Han ve Mustafa Kemal Atatürk dönemlerinde ivme kazanan, günümüze kadar süren Türkiye-Afganistan arasındaki bilimsel ve teknolojik iş birliği, dostluk ve kardeşlik ilişkileri günümüzde ileri seviyeye ulaşmıştır. Özellikle bilim ve sanatta iyi seviyede olduğunu görmekteyiz. Afganistan halkı komşu ülkelerden göremediklerini kardeş ülke Türkiye'den görmüştür. Türkiye 20 yılda bir çok alanda Afganistan'a destek sağlamıştır. Birçok Afgan

gencini, bilimsel, teknolojik ve kültürel alanlarda Türkiye'de eğitim-öğretimlerini tamamlayıp ülkelerine dönmüşlerdir. 2004 yılında TİKA Afganistan'da koordinatörlük açmıştır. Gerek TSK gerek TİKA 2021yılınna kadar on binlerce Afganistanlı öğrenciye eğitim-öğretim vermiştir. TİKA, Afganistan'ın yeniden imarı için birçok projenin hayata geçirilmesinde öncülük yapmıştır. Bilişim sistemleri ve haberleşme ağı alanında Türkiye'nin yardımları sürmektedir. Avrupa devletleri, ABD ve Rusya'nın Afgan beyin göçü elde etme konusunda daha seçici davrandıklarını görüyoruz. Türkiye, her ne kadar bütün Afgan halkını kucaklasa da bilimsel ve teknolojik anlamda, Afganistan'ın parlak beyinlerini işleme noktasında daha aktif çalışmalara imza atmalıdır.

Günümüzde binlerce Afganistanlı öğrenci Türkiye'de çeşitli alanlarda eğitim ve öğretim görmektedir. Bu ilim kadrosunun kısa zamanda iki ülkenin geleceği için büyük projelere imza atacağı kanaati taşımaktayız. Umarız bundan sonra Afganistan'da bütün etnik gruplara eşit hizmet verecek bir hükümet gelecek bu hükümet Afgan kadınlara ve kız çocuklarına eğitim, öğretim ve çalışma hakkını serbest bırakacak bu sorun ancak Türkiye'nin desteği ile mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

DAĞPINAR, Mehmet Ali Fuat, "Afganistan'da Mülkiye", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* C.6, Nisan-Haziran 1976.

FEVZİ, Firuz - CANKURT, Hasan, "Afganistan'da Türkoloji ve Türkçe Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11, Sayı:2, Ağustos, Manisa 2013.

GÜRSOY, Göker, **Emanullah Han Döneminde Afganistan İçin Bir Model: Türkiye,** Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Erdal Açıkses, Elazığ 2011.

HAYRİ, Nursultan, *Afganistan'da Türkçe Eğitiminin Tarihi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Erol Barın, Ankara 2007.

İMAMHOCAYEV, Rahman Hoca, *"Afgan Aydını ve Yazarı Mahmut Tarzi ve Osmanlı-Türkiye*", akt. Osman Mert, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, Erzurum 2002.

KILIÇASLAN, Ekrem, **NATO'nun 2001 Afganistan Müdahalesinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Rolü,** Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Yavuz Cankara, Bilecik 2017.

KİREN, Akın, **Afganistan'ın Yeniden Yapılandırılmasında Türkiye'nin Rolü (2001-2011),** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. İrfan Çiftçi, İstanbul 2012.

KÖÇER, Köçer, "Afganistan'ın Yenileşme Çabasında Atatürk'ün Düşüncelerinin Yolu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 4, Yıl: 2008.

MUSA, Farid Ahamat, **Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan Münasebetleri ve Afganistan'ın Modernleşme Çabaları,** Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. İsmail Hakkı Göksoy, Isparta 2004.

ÖZLÜ, Hüsnü, "Türk-Afgan Dostluk ve İş birliği Anlaşması Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkilerine Bakış", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 8, Yıl: 2012.

ÖZMEN, Süleyman, **Mahmud Tarzî'nin Hayatı, İnkılapçılığı ve Faaliyetleri,** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Dan. Mahmut İhsan Özgen, İstanbul 2008.

ÖZTÜRK, Rıdvan, "Afganistan'da Türkçe Basının İlk Temsilcisi: Yulduz Gazetesi", *Türk Dünyası* 42. Sayı.

RAHİMİ, Mohammad Rahim **Türkiye ve Afganistan'da Modernleşme Tecrübeleri Mustafa Kemal Atatürk ve Amanullah Han Devirlerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi,** Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyasi Tarih Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Gül Ceylan Tok, Kocaeli 2015.

RASULİ, Khalilullah **1991 Yılından Günümüze Kadar Afganistan ve Türkiye İlişkileri,** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Çağrı Erhan, Ankara 2008.

YAŞAR, Bülent, **Atatürk Dönemi Türk-Afgan İlişkileri,** İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2016.

YAZICI, Orhan, "Afganistan'ın Bağımsızlığını Kazanmasında Mahmud Tarzî ve Sirâcü'l-Ahbâr Gazetesinin Rolü", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 193, Ağustos 2011.

YILDIZ, Mehmet, **Afganistan'ın Yeniden İnşasında Türkiye'nin Rolü (2001-2011),** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dan. Giray Saynur Derman, Sakarya 2014.

YILMAZ, Aliye, "Amanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı:21, Isparta Mayıs 2010.

ÇİN'İN ORTA ASYA'DAKİ BÖLGESELCİLİK YAKLAŞIMI VE YUMUŞAK GÜÇ ARAÇLARI

Gökçen GÜREL YEŞİLÇİMEN*

Giriş

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılması ile birlikte Orta Asya'da yer alan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan olmak üzere beş cumhuriyet bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Çin, 1991 yılında Orta Asya ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini kurmaya başlamış olmakla birlikte Rusya'nın bu bölgeyi siyasi bir güç olarak terk etmiş olmasına hazırlıksız yakalanmıştır. Bağımsızlığını kazanan bölge ülkeleri temelde bağımsızlıklarını güvence altına alma hedefine odaklanmış olsalar da dış politika açısından farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Örneğin, Kazakistan dış politikasında daha dışarı açık bir yaklaşım sergilerken Özbekistan dışarıya kapalı ve uluslararası örgütleri bir tehlike olarak gören bir yaklaşım benimsemiştir. Çin'in, Orta Asya ülkelerine yönelik politikaları üç döneme ayrılmaktadır. İlk dönem, 1991-1997 yılları arasını kapsamaktadır. Bu yıllar arasında Pek tabi ilk yıllar olduğu için Çin'in Orta Asya yönelik bir politikası mevcut değildir. İkinci dönem ise 1995-96 yıllarında Tayvan'a karşı füze krizi ve sonrasında Çin ile ABD arasındaki gerginliktir. Bu tarihten itibaren Çin dış politikasında daha aktif olmaya başlamıştır. Bunun Orta Asya'ya yansıması ise 1996 yılında Rusya ve Orta Asya devletleri ile birlikte güvenlik ve askeri alanlarda iş birliği için Şanghay Beşlisi'ni kurmasıdır. Son olarak üçüncü dönem ise 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleşen İkiz Kuleler saldırısı sonucunda ABD'nin, Orta Asya'da üsler kurmasının Çin'i rahatsız etmesi sonucu gelişmiştir. 2001 yılında Şanghay Beşlisi'nin, Şanghay İş birliği Örgütü'ne dönüştürülmesi Çin'in güttüğü dış politika açısından önem taşımaktadır (Salman & Özbay, 2019:322).

Çin açısından Orta Asya, Batı'ya ulaşabilmesi için stratejik bir geçiş noktasında yer almaktadır. Bölge Çin'i, Orta Doğu, Avrupa ve Batı Asya'ya bağlamaktadır. Orta Asya ile güvenli ilişkiler Çin'in küresel ve stratejik etkisini arttırmasına katkı sağlamaktadır. Çin büyüyen ekonomisine hammadde sağlayabilmesi ve artan enerji ihtiyacını karşılayabilmesi için yine bölgede Orta Asya'ya ihtiyaç duymaktadır. Aynı zamanda artan üretimi onu yeni pazarlara itmektedir. Hem Orta Asya pazarı hem de Orta Asya üzerinden Avrupa'ya açılacak yeni pazar alanları Çin'in büyümesi için önem arz etmektedir. Bölgedeki istikrarsızlıklar Çin'in güvenliğini olumsuz yönde etkileyeceği için buradaki güvenliği de sağlaması gerekmektedir. Tüm bu askeri, ekonomik, güvenlik, stratejik sebepler ve bölgede ABD varlığını dengeleme arzusu Çin'i Orta Asya bölgesinde bölgeselciliğe sürüklemektedir. Bölgeselcilik, hem ekonomik ve ticari hem de kültürel ve tarihsel sebeplerle ortaya çıkabilmektedir. Amaç birbirine komşu devletlerin ortak çıkarlar etrafında toplanarak birlikte hareket etmesini sağlamaktadır.

Çalışma, "Çin'in yumuşak güç araçlarının Orta Asya'ya yönelik bölgeselciliği üzerine etkileri nelerdir?" sorusuna cevap aramaktadır. Sorudan hareketle çalışma üç başlık altında şekillendirilmiştir.

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Bölge Çalışmaları Enstitüsü, Bölge Çalışmaları A.B.D. Doktora Öğrencisi, ORCID; 0000-0002-7074-2187, e-mail; gokcen.gurel@student.asbu.edu.tr.

İlk bölümde bölgeselcilik ve yumuşak güç kuramları detaylıca açıklanmaktadır. İkinci bölümde ise ŞİÖ ve Kuşak ve Yol Girişimi tanıtılarak tek tek Orta Asya bölgesindeki etkinlikleri ele alınmakta ve sonrasında bölgeselcilik kuramı üzerinden tartışılmaktadır. Son bölümde ise, Çin'in yumuşak güç araçları tanıtılmış, Orta Asya'da etkin olanlar incelenmiş ve bunların bölgeselcilik yaklaşımına etkileri saptanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ana argümanı, Çin'in Orta Asya bölgesinde ŞİÖ ve Kuşak ve Yol Girişimi üzerinden gerçekleştirdiği bölgeselcilik hareketini yumuşak güç araçları ile başarılı bir şekilde gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Çin'in, Orta Asya'daki bölgeselcilik yaklaşımının yumuşak gücü ile ne derecede desteklediğini incelenmesi bölgeselcilik başarısının anlaşılması açısından gerekli görülmüştür.

1. Bölgeselcilik ve Yumuşak Güç

Bölgeselcilik, 2. Dünya Savaşı sonrasında geliştirilen Avrupa Topluluklarının oluşumunu sağlayan Avrupa Birliği ve entegrasyondan dolayı 2. Dünya Savaşı sonrasına tarihlendirilmektedir. Fakat çeşitli bölgelerin ve bölgesel toplulukların inşası, çeşitli siyasi birimler arasındaki coğrafi olarak sınırlı imparatorluklar, krallıklar, ittifaklar, ticari birlikler, paktlar, birlikler ve konfederasyonların çeşitliliği bölgeselciliğin tarihinin çok daha eskilere kadar izlenebileceğini göstermektedir (Söderbaum, 2016:2). Yani 19. yüzyıldan beri Dünya çapında bölgeselciliğin çeşitli amaçlarını, biçimlerini ve işlevlerini bulmak mümkündür. Bunlar; büyük güçlerin nüfuz alanları veya hegemonik bölgecilik, çatışma yönetimine yaklaşımlar, kültürel kimlik ve özerkliğin ifadeleri, ekonomik ve politik entegrasyon yoluyla milliyetçiliğin ve savaşın bastırılmasına yönelik bir çerçeve, sömürgecilikten kurtulmayı ve ulusal kurtuluşu ilerletmeye yönelik platformlar, büyük güç müdahalesine karşı direniş alanları, ekonomik kalkınmayı ve siyasi istikrarı teşvik etme çabaları, küresel liberal düzenin rakip stratejik veya ekonomik bloklara bölünmesinin işaretleri olmak üzere alt başlıklarda sıralanmaktadır (Acharya, 2016:4-5).

Bölgeselcilik, en az üç eyalet arasında resmi bölgesel kurum ve örgütlerin inşası ve sürdürülmesine yönelik, öncelikle devlet liderliğindeki bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bölgesel örgütler ise farklı ülkelerin devletleri veya alt devlet birimleri arasındaki resmi ve kurumsallaşmış iş birliği ilişkileri olmakla birlikte bölgeselciliği oluşturmaktadırlar. Bölgesel örgütler kendi içlerinde göreve özgü ve çok amaçlı veya genel amaçlı olarak ikiye ayrılmaktadır. Örneğin, NATO göreve özgü bir bölgesel örgüt iken ASEAN ve AB çok veya genel amaçlı örgütler olarak tanımlanmaktadır. Koordinasyon ve iş birliği düzeyine dair bölgesel örgütler, bölgesel iş birliği ve entegrasyon arasındaki süreklilik üzerinden belirli bir bölgedeki kolektif eylem sorunlarını çözmeye çalışmaktadır. Bölgesel iş birliğini, öncelikle yetkinin ilgili bölgesel örgüte devredilmesini gerektirmeyen hükümetler arası ilişkiler olarak tanımlanmaktadır. LAS (Leauge of Arab States; Mısır, Suudi Arabistan, Cezayir, Irak, Ürdün, Lübnan, Libya, Fas, Filistin, Sudan, Suriye (üyeliği askıya alındı), Tunus, BAE, Yemen) veya ŞİÖ tamamen hükümetler arası bir bölgesel örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır (Börzel & Risse, 2016). Bölgeselcilik, bir coğrafi ya da sosyal alana bölgesel proje yapısı sağlamakla birlikte ona özel bir bölge kimliği de sunmak olarak ifade edilmektedir (Aslantaş, 2023:24).

Ülkeleri bölgeselciliğe sevk eden iki temel itici güç bulunmaktadır. Birincisi, ülkelerin ekonomik ve ticari kazanımlar elde etmesini sağlaması, kaynakların faal kullanılması, engellerin devre dışı bırakılarak ulusal rekabeti yükseltmesi, ticari anlaşmalarda pazarlık oranını yükseltmesi, uluslararası pazarlara erişim imkânı sunması, piyasalarda denge sağlaması, siyasi işbirliklerinin güçlenmesi, gerilimin düşürülmesi ve güvenlik çerçevesinde daha ekonomik ve siyasi sayabileceğimiz sebeplerdir. İkincisi, ortak kimlik, tarih, dil, din ve kültür unsurları etrafında gelişen bölgeselcilik. Bu türden bir bölgeselcilik devletlere toplum nezdinde rahat hareket imkânı vermektedir (Aslantaş, 2023:32).

Yumuşak güç kavramı, ilk kez 1990 yılında Joseph S. Nye ait 'Bound to Lead: The Changing Nature of American Power' adlı kitapta karşımıza çıkmaktadır (Yılmaz, 2011:31). Yumuşak güç, bir devletin diğer devlet üzerinde tehdit ve baskı unsurlarına, askeri araçlara veya ekonomik yaptırımlara başvurmaksızın tatbik edilmektedir. Bununla birlikte bir devletin siyasal yapısından, toplumsal görünümünden, ideolojisinden, imajından, hayat anlayışından ve sosyal refah düzeyinden hareketle karşı tarafı etki altında bırakması, onu ikna etmesi ve kendi isteğiyle kendi yanında yer almasını sağlayabilmek olarak tarif edilmektedir (Tüysüzoğlu, 2019:165). Nye, bir çalışmasında "eğer bir aktörü istediğimi yapmasına ikna edebilirsem, o aktörü istediğim şeyi yapmaya zorlamama gerek kalmayacaktır" ifadesine yer vererek yumuşak gücün temel düşünce yaklaşımını tam manasıyla belirtmektedir (Nye, 2008:95).

Yumuşak gücün, kültür, siyasi değerler ve dış politikalar olmak üzere üç temel dayanak noktası vardır. Bir aktörün kültürü, global değerleri ve politikaları içerdiğinde, diğer aktörlerle ortak değerleri ve çıkarları savunduğunda, meydana getirdiği sorumluluk ve cazibe ilişkileri sebebiyle arzu edilen sonuçlar elde etme ihtimali artmaktadır. Eğer bir ülke sınırlı kültür ve değerlere sahipse yumuşak güç meydana getirememektedir. Ayrıca bir ülkenin diğer ülkelere karşı ikiyüzlü, kibirli yaklaşan tavrı veya ulusal çıkarlara karşı bakış açısı dar iç ve dış politikalar yumuşak gücü negatif yönde etkilemektedir (Nye, 2017:32-35). Bir devletin yumuşak gücünü arttırabilmek için kullanabileceği en iyi ve en hızlı sonuç alabileceği kaynak ise dış politika olarak gösterilmektedir. Fakat bir dış politikanın, yumuşak güç kaynağı olabilmesi için diğer aktörler tarafından meşru karşılanması ve uluslararası sahada ortak değerlere hitap etmelidir (Sancak, 2016:101-102). Firmalar, vakıflar, kiliseler ve hükümet dışı diğer aktörler yumuşak gücün özel kaynakları olarak nitelendirilirler çünkü onlar kendi yumuşak güçlerini üretebilirler. Fakat bu özel yumuşak güçler devletin dış politikasına katkı sağlayabileceği gibi onu baltaya da bilirler (Yapıcı, 2015:10). Bu kapsamda nüfuz edilmek istenen devlete yönelik ekonomik ve ticari girişimlerde bulunularak hibe desteği, uzun vadeli ve düşük faizli kredi ya da doğrudan yatırım imkânları sağlanmakla birlikte ihtiyaç dâhilinde altyapı yatırımları yapılmakta veya teknolojik ve insan kaynağı bakımından destek sunulmaktadır (Tüysüzoğlu, 2019:166).

Yumuşak güç, zamana ve mekâna göre değişiklik göstermektedir. Mesajlar ve imgeler kısmen iç/dış siyasetle kısmen de popüler ve üst kültür ile etki edilmek istenilen hedef kitleye yönlendirilmektedir. Pek tabi bu mesajlar farklı toplumlarda farklı algılanarak farklı tepkilere yol açmaktadır. Burada yumuşak güç açısından asıl konu mesajlar ve imgeler vasıtasıyla istenilen sonuca ulaşabilmektedir (Nye, 2017:73).

Bölgeselcilik, ülkelerin ekonomik ve ticari kazanımlar elde etmesine olanak sağlamaktadır. Uluslararası pazarlara erişim, kaynakların etkin kullanılması sağlarken siyasi iş birliklerini güçlendirir ve gerilimleri düşürür. Devletlerin hareket imkânını genişletmesine imkân verir. Yumuşak güç, karşılıklı bağımlılığı yönetmek, yayılma etkilerini teşvik etmek, ortaklarla uzlaşma yolunu aramak ve sonuç olarak bölge içi iletişimi sağlamak açısından bölgeselcilik ile ilişkilendirilmektedir. 21.yüzyılda birçok büyük uluslararası aktörün dış politikaları, gücün yeni yönlerini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede ekonomik çıkarların takibi ancak daha geniş bir sosyo-kültürel ve insani projeler çerçevesinde gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir (Makarychev, 2013:50). Buradan hareketle denilebilir ki bölgeselcilik, yumuşak güç ile daha etkin hale getirilmektedir.

2. Çin'in Orta Asya'ya Yönelik Bölgeselciliği; Şanghay İş birliği Örgütü ve Kuşak ve Yol Girişimi

Çin'in bölgeselcilik yaklaşımına dair attığı ilk adımlardan bir tanesi Orta Asya bölgesindeki anlaşmazlıkları çözmek üzere kurulmuş olan Şanghay İş birliği Örgütü'dür. Şanghay İş birliği Örgütü

(ŞİÖ)'nün kuruluş safhası, ilk olarak 26 Nisan 1996 tarihinde Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan devlet başkanlarının Şanghay'da gerçekleştirilen zirvede *Sınır Bölgelerinde Askeri Alanda Güvenliği Güçlendirmeye İlişkin Antlaşma* adlı anlaşmayı imzalamaları ile başlamıştır. Bu anlaşma beş ülkenin sınır bölgelerinde barışı, istikrarı ve güvenliği sağlamak, Asya Pasifik Bölgesi'nde ve dünyada barış ve güvenliğin tahsis edilmesi ve güçlendirilmesi için yeni bir güvenlik modeli geliştirmek amaçlarını kapsamaktadır. Şanghay Beşlisi adını alan örgüt, 2000 yılına kadar gerçekleşen zirvelerde genellikle siyasi ve askeri iş birliği, güvenlik, ekonomi ve ticaret konuları etrafında şekillenirken 5 Temmuz 2000 yılında Duşanbe zirvesinde ilk kez ekolojik ve kültür yönünde işbirliklerinin de sağlanması gerektiği konuları gündeme getirilmiştir. 15 Haziran 2001 tarihinde Şanghay'da gerçekleştirilen altıncı zirveye Özbekistan'ın da katılması ile birlikte Şanghay Beşlisi, Şanghay İş birliği Örgütü (ŞİÖ) adını almıştır. Örgütün tüm üyeleri ekonomik iş birliğini öngören ŞİÖ beyannamesi ile bölgesel güvenlik konularını da kapsayan Şanghay Antlaşması'nı imzalamışlardır (Denker & Karakurt, 2002:10-11).

2002 yılında merkezi Bişkek'te yer alan Anti-Terör Merkezi kurulmuştur. Eylül 2004 tarihinde ise St. Petersburg Zirvesi'nde Devlet ve Hükümet Başkanları "Petersburg Yasası"nı imzalamışlardır. Bu yasa, Birleşmiş Milletler'in amaç ve ilkelerine uygun şekilde yapılan bölgesel bir anlaşma olmakla birlikte ŞİÖ bu anlaşma ile bölgesel uluslararası bir kuruluş statüsüne sahip olmuştur. Haziran 2004 tarihine gelindiğinde Taşkent'te ekonomi ve ticaret bakanları toplantısı düzenlenmiştir. Merkezi Asya Ortak Pazarının kurulması konusu üzerinde durulmuştur. Taşkent Bildirisi ile elektronik ticaret, gümrük, kalite kontrol, yatırıma teşvik ve ulaştırma alanlarında beş komite kurulması kararı açıklanmıştır. Ayrıca Şanghay Kalkınma Fonu ve Şanghay İş Kurulu kurulmasına da karar verilmiştir. Bu alınan kararlar her alanda tam bir iş birliği yolunda ciddi bir adım atıldığının bir göstergesidir. 5 Temmuz 2005 tarihinde gerçekleşen Astana Zirvesi ile ABD'nin ŞİÖ topraklarında yani Kırgızistan ve Özbekistan'da yer alan askeri üslerini boşaltması kararı alınmıştır. Bu karar ise ŞİÖ'nün, ABD ve NATO karşıtı bir blokta yer aldığının bir kanıtı olarak kabul edilmektedir (Dedeoğlu, 2018:368-369).

Soğuk Savaş sonrası Çin dış politikasında değişikliğe giderek "dışa açık" ve "iyi komşuluk politikası" benimseye başlamıştır. Bu çerçevede yakın çevresinde yer alan devletler ile pozitif ilişki geliştirmeye başlamıştır. ŞİÖ, Çin dış politikasındaki bu değişimin Orta Asya'daki yansıması olarak görülmektedir. Ayrıca Çin, ŞİÖ'nün Orta Asya bölgesinde yaratacağı istikrar kadar ona sağlayacağı ekonomik faydalarla da yakından ilgilenmektedir. Orta Asya'da kurulan yeni devletler, üretim odaklı ve sanayisi hızlı büyüyen Çin açısından iki önemli avantaj sağlamaktadır. Bunlar, hem Orta Asya'daki devletlerin sahip olduğu yeraltı kaynakları ile Çin'in artan hammadde ihtiyacını karşılaması hem de Çin'de üretilen ürünler için büyük bir pazar imkânı sağlaması olarak sıralanmaktadır (Kaşıkçı, 2022:311).

Bölgeselciliğin gerçekleşmesi için yalnızca coğrafi yakınlık etrafında kurulan işbirlikleri yeterli değildir. Ortak dil, kültür, din ve hatta tarihi geçmiş de devletleri bölgeselciliğe itmektedir ve bölgeselciliğin tamamlanmasında etkin rol oynamaktadır. Çin, ŞİÖ kapsamında yürüttüğü bölgeselcilik hareketinde coğrafi yakınlık dışında diğer saydığımız unsurlar yer almamaktadır. Tam bu noktada 'Şanghay Ruhu' felsefesi devreye girmektedir. Şanghay ruhu, güven, iletişim, iş birliği, bir arada yaşama ve ortak çıkar temaları etrafında şekillenmektedir (Chung, 2004:991). Çin, Şanghay ruhu mottosuyla ŞİÖ'nün bölgeselciliğini destekleyerek başarıya ulaştırmaktadır. ŞİÖ, Çin'in "yeni bölgeselciliğin" işbirlikçi kazanımlarının peşinde ilerlemesinin ideal bir örneği olduğu belirtilmektedir (Chung, 2004:992).

Yeni bölgeselcilik, projeler üreterek bir bölgenin ekonomik olarak belirlemekle birlikte sosyal ve politik açıdan da inşa etmektedir. Ayrıca yeni bölgeselcilik, küreselleşmenin yarattığı tehditlere karşılık olarak yeni bölgesel ticaret blokları oluşturmakta veya mevcut ticaret alanlarını güçlendirmeye özen göstermektedir.

Kuşak ve Yol Girişimi'nin ilan edilmesi ile birlikte Çin'in bölgeselcilik anlayışının yeni bir boyut kazandığı belirtilmektedir (Omonkulov, 2019:206). Kuşak ve Yol Girişimi esasında, 2009 yılında yaşanan küresel krizden sonra Çin ekonomisti Lin Yifu'nun "Çin'in Marshall Planı" olarak adlandırdığı ve altyapı yatırımlarını geliştirmek ve gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik büyümeyi arttırmayı kapsayan bir projenin temelleri üzerinde şekillenmiştir (Demir & Tekir, 2018:36). 2012 yılına gelindiğinde ise Çin Komünist Partisi Ulusal Kongresi'nde Çin'in çevre ülkeler ile olan ilişkileri mercek altına alınarak Çin'in ekonomik ve siyasi temellere dayalı bir çevre stratejisi kurması gerekliliği üzerinde karara varmıştır (Durdular, 2016:79). Bu kararın hemen ardından 2013 yılında ÇHC Başkanı Xi Jinping tarafından Kazakistan'da "İpek Yolu Ekonomi Kuşağı" dünyaya duyurulmuştur. Yine aynı yıl içerisinde Endonezya'da "21.Yüzyıl Deniz İpek Yolu"nun tanıtımı gerçekleştirilmiştir.

2015 yılında ÇHC Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu, Dışişleri Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı tarafından yayınlanan "İpek Yolu Ekonomi Kuşağı ile 21.Yüzyıl Deniz İpek Yolunun Ortaklaşa İnşa Edilmesini Teşvik Üzerine Vizyon ve Faaliyetler" adlı bildirge ile projenin tanıtımı gerçekleştirilmiştir. Kuşak ve Yol Girişimi, ilkeleri gereği diğer ülkelerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne karşılıklı olarak saygı gösterme, karşılıklı saldırmazlık, birbirinin iç işlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı menfaat ve barış içinde yaşamayı desteklemektedir. Ülkelerin politika koordinasyonu, olanakların birbirine bağlanabilirliği, engelsiz ticaret, finansal bütünlüğü ve insanlar arasında birebir bağların kurulması beş ana hedef olarak sıralanmaktadır.

Orta Asya, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı'nın merkezinde yer almaktadır. Jeostratejik açıdan ise Çin'in Batı'ya genişlemesi için stratejik bir noktada yer almaktadır. Çin'i, Orta Doğu, Avrupa ve Güney Asya'ya bağlayan bir köprü konumundadır. Bu sebeple, Çin'in Orta Asya bölgeselciliği, Çin'in küresel ekonomik ve stratejik etkisini arttırmasına destek olmaktadır. Orta Asya zengin enerji kaynaklarına sahiptir. Kuşak ve Yol Girişimi enerji kaynaklarına erişimi sağlayarak Çin'in enerji güvenliğini korumaktadır. Orta Asya, girişim kapsamında Çin ile daha yakın ticari ilişkiler kurabilmektedir. Yeni ulaşım altyapıları, sınır ötesi ticareti kolaylaştırmakta ve bölgedeki ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonu arttırmaktadır. Ayrıca Orta Asya, Çin için yeni pazarlar ve yatırım fırsatları sunmaktadır.

Çin, bölgeselciliği ekonomik kalkınmasının, güvenliğini ve büyük güç statüsüne ulaşmasının bir aracı olarak kullanmaktadır. Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi bu hedefin bir sonucu olarak değerlendirilmekle birlikte bölgeselcilik anlayışının yeni bir boyut kazandığı vurgulanmaktadır. Çin, proje kapsamında düzenleyici disiplinler oluşturmak yerine mevcut uluslararası ekonomik kurallar çerçevesinde ticaretin serbestleşmesini ve kolaylaştırılmasını, ticaret ve yatırım engellerinin kaldırılması gerekliliğini ifade etmiştir. Çin'in bu yaklaşımıyla dünyadaki kritik jeopolitik dengeleri önemseyerek 'girişim' ifadesinin kullanması Kuşak ve Yol Girişimi'ni jeopolitik strateji içermeyen, ortak çabaya dayalı, hegemonik bir amacı olmayan bir girişim olarak sunmaya çalıştığının bir göstergesi olduğu belirtilmektedir (Yalçınkaya & Güzel, 2021:118). 'Girişim' kelimesi ile Çin, Orta Asya'daki bölgeselcilik yaklaşımını yumuşatmaya ve makul bir zeminde kabul görmesini sağlamaya çalışmaktadır.

3. Çin'in Yumuşak Gücünün Orta Asya Bölgeselciliğine Etkisi

Bölgeselciliğin gerçekleşmesi için yalnızca ikili iş birlikleri, coğrafi yakınlık ve karşılıklı ticari kazanımlar yeterli değildir. Ortak dil, kültür, din ve ortak tarihi geçmiş gibi daha manevi sayılabilecek unsurlar da bölgeselciliğin tamamlanması için gerekli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bölgeselciliğin ekonomik çıktılarının en geniş takibi sosyo-kültürel ve insani projeler aracılığı ile gözlemlenebilir. Pek tabi Çin de bölgeselciliğini bu yönde tamamlayabilmek adına yumuşak güç araçlarına başvurmaktadır.

Çinli liderler Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte çok taraflı diplomasiye girişmeye başladıklarında, Çin'in yumuşak gücünü geliştirme ihtiyacının farkında olmadıkları belirtilmektedir. Bugün ise Çin'in kalkınmasını kolaylaştıracak barışçıl bir uluslararası ortam için çeşitli alanlarda çok taraflı iş birliğini teşvik etmek amacıyla uluslararası kurumlar ve sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla iyi bir yumuşak güç tasarımına sahip olduğu belirtilmektedir (Cheng, 2013:55). Çin'in yumuşak gücünün üç kaynağa bağlı olduğu ifade edilmektedir. Bunlar; Çin kalkınma modeli, barışçıl yükseliş veya barışçıl kalkınma teorilerine odaklanan dış politika ve Çin medeniyeti olarak sıralanmaktadır (Cho & Jeong, 2008:461). Çin'in kalkınma modeli, gelişmekte olan ülkelere kendi yaşam tarzlarını ve siyasi seçeneklerini muhafaza etmeleri ve ilgili kalkınma rotalarına uluslararası düzene yaklaşırken gerçek bağımsızlığı gerçekleştirmeleri için yeni fikirler sunduğu belirtilmektedir (Cheng, 2013:55). Ayrıca Çin, yumuşak gücü için senede 10 milyar dolar harcamaktadır (NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2018).

Çin'in Orta Asya'daki bölgeselciliğini tamamlamak adına yumuşak güç araçlarından etkin bir şekilde faydalandığı ve bunda görece başarılı da olduğu her yıl Çin'de eğitim gören Orta Asyalı öğrenci sayısından ve Çin kültürüne ve diline artan ilgiden anlaşılmaktadır. Çin, bölgeselciliğini sağlam temeller üzerinden yürütebilmek ve bölgedeki çıkarlarını korumak adına tüm dünyada olduğu gibi Orta Asya bölgesinde de yumuşak güç araçlarından faydalanmaktadır.

SONUÇ

ŞİÖ, Orta Asya'da askeri iş birliklerinden ekonomik iş birliklerine değin gerçekleştirmiştir olduğu ortaklıklar ve ABD üssünün kapatılmasına neden olması ile bölgedeki diğer küresel unsuru dışarda bırakmasını sağlaması, örgütün hem Orta Asya'da bir bölgeselcilik sağladığını hem de küresel tehditlere karşı kurulmuş olduğunu göstermektedir. ŞİÖ, Çin'in iş birlikçi kazanımlar etrafında hareket ettiği yeni bölgeselciliğin en iyi örneklerinden birini sergilemektedir. Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde ise Orta Asya'da gerçekleştirilen ekonomik, ticari, enerji ve altyapı alanındaki iş birlikleri, girişimi bölgeselci bir unsur olarak değerlendirmemizi sağlamaktadır.

Çin, ŞİÖ içerisinde yarattığı Şanghay ruhu veya Kuşak ve Yol Girişimi içerisinde belirttiği karşılıklı içişlerine karışmama, egemenliğe saygı gösterme, eşitlik ve barış içerisinde yaşama taahhütleri ile oluşumların kendi içerisinde bir yumuşak güç var etmeye çalışmıştır. Fakat bölgeselciliğini tamamlaması adına kültürel alanlara daha fazla ağırlık vermesi gerektiğini fark etmiştir. Öğrenci değişim programları ve Konfüçyüs Enstitüleri vasıtasıyla dilini ve kültürünü gençler arasında etkin kılmakta ve popülaritesini arttırmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyeti devletlerinde yaşayan gençler arasında Çin'de eğitim görmek ve Çin dilinin öğrenilmesine yönelik artan talep Çin'in yumuşak gücünün başarılı bir örneğini sunmaktadır.

Çin, bölgeselciliği ekonomik kalkınma, istikrar ve büyük güç statüsüne erişmede bir aracı olarak görmektedir. Çin, Orta Asya'da ŞİÖ ve Kuşak ve Yol Girişimi etrafında geliştirdiği askeri, siyasi, ekonomik iş birlikleri ve bölgede yarattığı yeni bölgesel ticaret blokları ile başarılı bir bölgeselcilik örneği sergilemektedir. Orta Asya bölgesinde aktif olarak kullandığı yumuşak güç ile de bölgeselciliğini tamamlamaktadır.

KAYNAKÇA

Acharya, A. (2016). Regionalism Beyond Eu-Centrism. T. A. Börzel, & T. Risse içinde, *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism* (s. 109-132). Oxford: Oxford Press.

Allison, R. (2004). Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia. *Regionalism and the Changing International Order in Central Eurasia* (s. 463-483). içinde Oxford: Oxford University Press on behalf of the Rpyal Institute of International Affairs.

Aslantaş, A. (2023). *Küreselleşmede Bölgesel Örgüt İş Birliği Mekanizması Çerçevesinde Türk Devletleri Teşkilatı.* Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Politika Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Börzel, T. A., & Risse, T. (2016). Introduction: Framework of the Handbook and Conceptual Clarifications. T. A. Börzel, & T. Risse içinde, *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism* (s. 3-15). Oxford: Oxford University Press.

Cheng, J. (2013). China's Regional Strategy and Challenges in East Asia. *China Perspectives*, 53-65.

Cho, Y. N., & Jeong, J. H. (2008). China's Soft Power: Discussions, Resources and Prospects. *Asian Survey*, 453-472.

Chung, C.-p. (2004). The Shanghai Co-operation Organization: China's Changing Influence in Central Asia. *China Quarterly*, 989-1009.

Dedeoğlu, B. (2018). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji.* İstanbul: Yeniyüzyıl Yayınları.

Demir, N., & Tekir, O. (2018). Marshall Planı, Yeni İpek Yolu Projesi ve Çin-ABD Rekabeti. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 33-45.

Denker, S., & Karakurt, O. (2002). Avrasya'da Çin-Rus Yakınlaşması ve Şanghay İş birliği Örgütü (SCO). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2-18.

Durdular, A. (2016). Çin'in "Kuşak-Yol" Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi. *T.C. Türk İş birliği Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Avrasya Etütleri*, 77-97.

Heywood, A. (2018). *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları.* Ankara: BB101 Yayınları.

Kaşıkçı, T. (2022). Devletlerarası İlişkilerde Kurumsallaşma Örneği Olarak Şanghay İş birliği Örgütü. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 303-326.

Makarychev, A. (2013). Soft Power, Regionalism and Common Neighborhoods: Russia's Potential in a Competitive Environment. *Bilge Strateji Dergisi*, 37-56.

NATO Strategic Communications Centre of Excellence. (2018). *Confucius Institutes.* Riga.

Nye, J. S. (2008). Public Diplomacy and Soft Power . *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 94-109.

Nye, J. S. (2017). *Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Araçları.* Ankara: BB101 Yayınları.

Omonkulov, O. (2019). *Orta Asya'da Büyük Güç Bölgeselciliğ: Avrasya Ekonomik Birliği, Yeni İpek Yolu ve İpek Yolu Ekonomik Kuşağı Projeleri.* Çanakkale: Çanakkaler Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

Söderbaum, F. (2016). Old, New and omparative Regionalism: The History and Scholary Development of the Field. T. A. Börzel, & T. Risse içinde, *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism* (s. 16-40). Oxford: Oxford Press.

Salman, Z. A., & Özbay, İ. (2019). Çin'in Orta Asya Politikası ve Kırgızistan. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 317-328.

Sancak, K. (2016). *Uluslararası İlişkiler Güç Kavramı ve Yumuşak Güç.* Ankara: Nobel Yayınevi.

Tüysüzoğlu, G. (2019). Yumuşak Güç Kavramı Çerçevesinde Avrasya Ekonomik Birliği ve Kuşak-Yol İnisiyatifinin Değerlendirilmesi. *Akademik Bakış*, 163-188.

Yılmaz, S. (2011). Yumuşak Güç ve Evrimi. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 31-36.

Yalçınkaya, A., & Güzel, M. (2021). Bölgeselleşme Örnekleri Olarak TRACECA, Avrasya Ekonomik Birliği, Yeni İpek Yolu ve Kuşak-Yol. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 100-124.

Yapıcı, U. (2015). Yumuşak Güç Ölçülebilir mi? *Uluslararası İlişkiler*, 5-25.

TÜRKİYE VE BALKAN KUPASI: SPOR DİPLOMASİSİ KAPSAMINDA BÖLGESEL İŞ BİRLİKLERİNİ YENİDEN CANLANDIRMAK

Yiğit Anıl GÜZELİPEK*

Giriş

21. yüzyılda uluslararası ilişkiler, geleneksel diplomasi anlayışının ötesine geçerek çok (f)aktörlü bir yapıya evrilmiştir. Devletlerin yalnızca siyasi ve ekonomik araçlarla değil; kültürel, sanatsal ve sportif alanlarda da etkilerini hissettirmeye çalıştığı bu yeni dönemde, yumuşak güç kavramı ön plana çıkmaktadır. Spor, kitleleri bir araya getirme gücü, duygusal bağ kurma potansiyeli ve sınırları aşabilen evrensel dili sayesinde, diplomasi alanında etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda spor diplomasisi, ülkeler arasında yalnızca sportif rekabeti değil, aynı zamanda diyalog, iş birliği ve karşılıklı anlayışı da teşvik eden stratejik bir enstrüman haline gelmiştir. Küresel ölçekte bu dönüşüm yaşanırken, Türkiye gibi bölgesel güçlerin yakın çevreleriyle olan ilişkilerinde sporun oynayabileceği rol hem akademik hem de diplomatik düzlemde dikkatle incelenmesi gereken bir konu olarak öne çıkmaktadır. Joseph Nye tarafından literatüre kazandırılan yumuşak güç (*soft power*) kavramı, bir ülkenin askeri ya da ekonomik zorlamaya başvurmadan, cazibe ve ikna yoluyla uluslararası alanda etkili olabilme kapasitesine işaret eder. Kültürel değerler, politik idealler, yaşam tarzı, medya, eğitim ve spor gibi alanlar, bu gücün temel bileşenleri arasında yer alır. Yumuşak güç, özellikle küreselleşmenin hız kazandığı çağımızda, ülkelerin küresel imajlarını şekillendirme, ittifaklar kurma ve bölgesel etki alanlarını genişletme stratejilerinde merkezi bir konuma yükselmiştir. Geleneksel diplomasi araçlarının sınırlı kaldığı durumlarda, yumuşak güç unsurları toplumlar arası bağları kuvvetlendirme, ön yargıları aşma ve karşılıklı anlayışı teşvik etme kapasitesiyle öne çıkar. Bu bağlamda, sporun geniş kitlelere ulaşabilen doğası ve duygusal etkileşim gücü, yumuşak gücün en etkin araçlarından biri haline gelmiştir. Spor karşılaşmaları yalnızca fiziksel rekabetin sahnesi değil, aynı zamanda kültürel etkileşimlerin, ortak hafızaların ve barışçıl mesajların taşıyıcısı olarak işlev görmektedir. Zira, sporcuların politik söylemleri uluslararası kamuoyunda her zaman büyük yankılar bulmaktadır (Karagül, 2013: 83). Türkiye ile Balkanlar arasında tarihsel derinliği olan çok katmanlı bir ilişki ağı bulunmaktadır. Osmanlı mirası, göç hareketleri, kültürel benzerlikler ve etkileşimler sayesinde bölge halkları arasında yüzyıllara dayanan ortak bir hafıza oluşmuştur. Bu hafıza yalnızca tarih kitaplarında değil; müzikte, mutfakta, günlük yaşam pratiklerinde ve özellikle sporda kendini hissettirmeye devam etmektedir. Futbol, bu kolektif belleğin hem taşıyıcısı hem de yeniden üreticisi olarak özel bir yer tutar. Türkiye'nin ve Balkan ülkelerinin futbol kültürleri; tutkuları, taraftar profilleri ve yerel kimliklerle örülü yapıları açısından benzerlikler taşımaktadır. Geçmişte düzenlenen Balkan Kupası gibi bölgesel turnuvalar ise, bu ortak spor kültürünü somutlaştıran, bölge halklarını aynı sahada buluşturan önemli platformlar

* Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, guzelipek@gmail.com

olmuştur. Bu tür organizasyonlar, siyasi sınırların ötesinde bir birliktelik duygusu yaratmış, karşılıklı tanıma ve etkileşim süreçlerine katkı sağlamıştır. Dolayısıyla spor, hem ortak hafızanın diri tutulduğu hem de geleceğe dönük bölgesel iş birliklerinin filizlenebileceği bir alan olarak yeniden düşünülmeyi hak etmektedir. Bu çalışmanın temel hipotezi, Türkiye'nin Balkan Kupası gibi tarihi ve kültürel bağlara dayanan spor organizasyonlarını yeniden canlandırma yönündeki çabalarının, bölgesel iş birliğini güçlendirmeye yönelik stratejik bir yumuşak güç politikası olarak değerlendirilebileceğidir. Bu tür girişimlerin yalnızca sportif alanla sınırlı kalmadığı; aynı zamanda kültürel yakınlaşmayı teşvik ettiği, karşılıklı algıları dönüştürdüğü ve diplomatik ilişkilerde alternatif iletişim kanalları açtığı varsayılmaktadır. Sporun evrensel dili sayesinde Türkiye, Balkan halklarıyla ortak hafızaya dayanan bir bağ kurarak, geçmişin rekabetçi ama birleştirici atmosferini bugünün çok taraflı iş birliği zeminine taşıma potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla Balkan Kupası'nın yeniden hayata geçirilmesi, hem Türkiye'nin bölgedeki yumuşak güç kapasitesini artıracak hem de Balkan ülkeleriyle olan tarihsel, kültürel ve toplumsal bağların sürdürülebilir bir diplomatik enstrümana dönüşmesine katkı sağlayacaktır.

Balkan Kupası'nın Kısa Tarihçesi

Balkanlar'da futbol, sadece saha içi bir mücadele değil, aynı zamanda sosyal aidiyetin, kimliğin ve tarihsel anlatıların güçlü bir ifadesi olarak yer edinmiştir. Bölge ülkelerinde futbol kulüpleri, çoğu zaman etnik, dini ya da ideolojik kimliklerle özdeşleşmiş; taraftar grupları ise yalnızca bir spor takımını değil, aynı zamanda bir kültürel mirası ve kolektif hafızayı temsil etmiştir. Özellikle Yugoslavya'nın dağılmasından sonra futbol, ulusal kimliklerin yeniden inşasında önemli bir rol oynamış; statlar yalnızca müsabaka alanı değil, aynı zamanda siyasi söylemlerin, direnişlerin ve toplumsal gerilimlerin sahnesi olmuştur. Bununla birlikte, futbol Balkanlar'da kutuplaşmanın yanı sıra ortak bir aidiyet duygusu da yaratmıştır. Bölge genelinde tutkunun ve rekabetin yüksek olması, futbolun ortak bir kültürel dil olarak algılanmasına zemin hazırlamış; Balkan Kupası gibi organizasyonlar bu ortak kültürün somut tezahürlerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda futbol, Balkanlar'da hem ayrıştırıcı hem de birleştirici bir güç olarak kendine özgü dinamiklerle varlık göstermektedir.

Breuil ve Constantin'e göre kökenleri milli takımlar bazında iki savaş arası döneme değin uzanan; ancak kulüpler düzeyinde 1960-1961 sezonundan 1994 yılına kadar devam eden Balkan Kupası, ortak bir Balkan kimliği etrafında şekillenen bir aidiyet duygusu yaratmasının yanında, Türkiye gibi birçok ülkenin Avrupa futboluna entegrasyonu açısından da büyük bir rol oynamıştır (Breuil ve Constantin, 2015: 602). Aşağıdaki tablo, Balkan Kupası'nın tarihsel seyrini ve şampiyon kulüpleri özetlemektedir.

Yıl	Şampiyon Kulüp	Ülke
1960-61	Steagul Roşu Braşov	Romanya
1961-63	Olympiakos	Yunanistan
1963-64	Rapid Bucureşti	Romanya
1964-66	Rapid Bucureşti	Romanya
1966-67	Fenerbahçe	Türkiye
1967-68	Beroe Stara Zagora	Bulgaristan
1969	Beroe Stara Zagora	Bulgaristan
1970	Partizani Tirana	Arnavutluk
1971	İptal Edildi	
1972	Trakia Plovdiv	Bulgaristan
1973	Lokomotiv Sofya	Bulgaristan

1974	Akademik Sofya	Bulgaristan
1975	Radnički Niš	Yugoslavya
1976	Dinamo Zagreb	Yugoslavya
1977	Panathinaikos	Yunanistan
1978	Rijeka	Yugoslavya
1979	İptal Edildi	
1980-81	Velež Mostar	Yugoslavya
1981-83	Beroe Stara Zagora	Bulgaristan
1983-84	İptal Edildi	
1984-85	Iraklis	Yunanistan
1986	Slavia Sofya	Bulgaristan
1987-88	Slavia Sofya	Bulgaristan
1988-89	OFI Crete	Yunanistan
1990-91	İnter Sibiu	Romanya
1991-92	Sarıyer	Türkiye
1992-93	Edessaikos	Yunanistan
1993-94	Samsunspor	Türkiye

Tablo 1[1]

Tablondan da anlaşılacağı üzere, Balkan Kupası'nın 1960-1994 yılları arasındaki tarihsel seyrine bakıldığında, turnuvada bazı ülkelerin diğerlerine göre daha baskın bir başarı sergilediği görülmektedir. Tablodan elde edilen verilere göre, Bulgaristan, toplamda 8 şampiyonluk (Beroe Stara Zagora 3 kez, Trakia Plovdiv, Lokomotiv Sofya, Akademik Sofya ve Slavia Sofya 2 kez) ile en başarılı ülke konumundadır. Bu durum, Bulgar futbolunun organizasyonel gücünü ve Balkanlar'daki rekabetçi yapısını yansıtmaktadır. Yunanistan, 6 şampiyonluk (Olympiakos, Panathinaikos, Iraklis, OFI Crete ve Edessaikos) ile ikinci sırada yer alırken, Romanya 5 şampiyonluk (Steagul Roşu Braşov, Rapid Bucureşti 2 kez ve İnter Sibiu) ile dikkat çekmektedir. Türkiye ise Fenerbahçe (1966-67), Sarıyer (1991-92) ve Samsunspor (1993-94) ile 3 şampiyonluk elde etmiş; bu, Türk kulüplerinin turnuvadaki varlığını gösterse de, Bulgaristan ve Yunanistan'a kıyasla daha sınırlı bir başarıyı işaret etmektedir. Yugoslavya 4 şampiyonluk (Radnički Niš, Dinamo Zagreb, Rijeka ve Velež Mostar) ile güçlü bir performans sergilerken, Arnavutluk yalnızca 1 şampiyonluk (Partizani Tirana, 1970) ile temsil edilmiştir. Bu veriler, Balkan Kupası'nın Bulgaristan ve Yunanistan gibi ülkeler için bir yumuşak güç aracı olarak daha yoğun kullanıldığını, Türkiye'nin ise bu potansiyeli yeniden canlandırma yönünde önemli bir fırsat alanına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Turnuvayla ilgili ilginç göstergelerden birisi de ülkelerin ideolojik dağılımlarıdır. Buna göre, Balkan Kupası'nın katılımcı ülkelerinin ideolojik dağılımı, turnuvanın birleştirici gücünü anlamak açısından dikkat çekicidir. Türkiye ve Yunanistan, NATO üyesi kapitalist ülkeler olarak Batı bloğunda yer alırken; Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Arnavutluk, Soğuk Savaş döneminde sosyalist rejimlerle yönetilen Doğu bloğu ülkeleriydi. Bu ideolojik ayrışmaya rağmen, Balkan Kupası 1960-1994 yılları arasında bölge ülkelerini ortak bir spor platformunda buluşturmayı başarmıştır. Bu birliktelik, öncelikle Balkanlar'ın yüzyıllara dayanan ortak kültürel mirasına ve coğrafi yakınlığına borçludur. Osmanlı dönemiyle şekillenen tarihsel bağlar, göç hareketleri ve kültürel etkileşimler, ideolojik

1 Bu tablo yapay zekâ yardımıyla hazırlanmış olup; doğruluğu yazar tarafından kontrol edilmiştir.

farklılıkların ötesinde bir kolektif hafıza oluşturmuştur. Futbol, bu bağlamda, siyasi sınırları ve Soğuk Savaş'ın kutuplaştırıcı atmosferini aşan evrensel bir dil olarak işlev görmüş; rekabet kadar dayanışmayı da teşvik etmiştir. Özellikle Yugoslavya gibi sosyalist ama Bağlantısızlar Hareketi'ne dahil bir ülkenin, NATO üyeleriyle aynı turnuvada yer alması, Balkan Kupası'nın yalnızca sportif bir etkinlik değil, aynı zamanda bölgesel kimliğin ve pragmatik iş birliğinin bir yansıması olduğunu göstermektedir. Türkiye açısından bu durum hem Batı ile ittifakını sürdürürken hem de komşu sosyalist ülkelerle kültürel ve sportif köprüler kurabilme kapasitesini ortaya koyar. Bu bize, sporun diplomasi alanındaki gücünün, ideolojik kamplaşmaları yumuşatma ve ortak bir Balkan aidiyeti yaratma potansiyelini barındırdığını ifade etmektedir.

Balkan Kupası'nın zamanla önemini yitirmesi, bölgesel dinamiklerin ve özellikle Yugoslavya'nın dağılışının turnuvanın sürdürülebilirliği üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. 1960'lardan 1980'lere kadar düzenli bir şekilde devam eden organizasyon, 1990'lı yıllarda Yugoslavya'da başlayan iç savaş ve ardından gelen parçalanma süreciyle ciddi bir darbe almıştır. Yugoslavya, turnuvada 4 şampiyonlukla güçlü bir aktör olmasının yanı sıra, Balkanlar'ın çok uluslu yapısını temsil eden birleştirici bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. 1991'de başlayan dağılma süreci, Hırvatistan, Sırbistan, Bosna-Hersek gibi yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla bölgesel iş birliği zemininin zayıflamasına yol açmış; bu durum, Balkan Kupası'nın hem katılımcı çeşitliliğini hem de ortak aidiyet duygusunu olumsuz etkilemiştir. Aynı dönemde, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Avrupa entegrasyonunun hız kazanması, Balkan ülkelerinin dikkatini daha prestijli Avrupa kupalarına (örneğin UEFA organizasyonlarına) yöneltmesine neden olmuştur. Türkiye ve Yunanistan gibi NATO üyeleri için Avrupa futboluna entegrasyon öncelik kazanırken, Bulgaristan ve Romanya gibi eski sosyalist ülkeler de yeni ekonomik ve siyasi düzen içinde Avrupa Birliği'ne yönelmiştir. Bu bağlamda, Balkan Kupası'nın 1993-94 sezonundan sonra tamamen sona ermesi, yalnızca Yugoslavya'nın dağılışına değil, aynı zamanda bölgedeki ideolojik ve politik dönüşümlere de işaret etmektedir. Turnuvanın kayboluşu, spor diplomasisinin bölgesel iş birliğini sürdürebilme kapasitesinin, ancak siyasi istikrar ve ortak hedeflerle desteklenmesi durumunda etkili olabileceğini göstermektedir.

Modern Dönemde Türkiye'nin Sporu Balkanlar Özelinde Yumuşak Güç Aygıtı Olarak Kullanımı

Türkiye, 21. yüzyılda Balkanlar'la olan tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlarını güçlendirmek için sporu stratejik bir yumuşak güç aracı olarak yeniden konumlandırma potansiyeline sahiptir. Balkan Kupası gibi geçmişte başarılı olmuş organizasyonların mirası, modern dönemde Türkiye'nin bölgedeki etkisini artırmak için bir temel sunmaktadır. Günümüzde Türk futbol kulüplerinin uluslararası başarıları, spor altyapısına yapılan yatırımlar ve Balkan kökenli Türk vatandaşlarının oluşturduğu diaspora, bu potansiyeli destekleyen unsurlardır. Örneğin, Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş gibi kulüplerin Balkanlar'da geniş taraftar kitlelerine sahip olması, Türkiye'nin spor aracılığıyla bölgedeki algısını olumlu yönde şekillendirme kapasitesini göstermektedir. Ayrıca, Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı uluslararası spor etkinlikleri (örneğin, 2005 UEFA Şampiyonlar Ligi Finali veya 2010 FIBA Dünya Şampiyonası) ve Balkan ülkeleriyle ortak turnuvalar düzenleme girişimleri, bölgesel iş birliğini canlandırma yönünde somut adımlar olarak değerlendirilebilir. Balkan Kupası'nın modern bir versiyonunun yeniden hayata geçirilmesi, hem nostaljik bir bağ kurarak ortak hafızayı canlandırabilir hem de Türkiye'nin liderliğinde çok taraflı bir spor diplomasisi platformu oluşturabilir. Bu tür bir girişim, Yugoslavya'nın dağılışından sonra zayıflayan bölgesel dayanışmayı yeniden tesis etme fırsatı sunarken, Türkiye'nin Balkanlar'daki yumuşak gücünü ekonomik ve siyasi iş birlikleriyle destekleyecek bir zemin hazırlayabilir. Sporun evrensel dili, Türkiye'nin Balkan halklarıyla doğrudan duygusal bağlar

kurmasını sağlayarak, bölgedeki ön yargıları aşma ve karşılıklı anlayışı güçlendirme potansiyelini barındırır. Dolayısıyla, modern dönemde Türkiye'nin sporu Balkanlar özelinde bir yumuşak güç aygıtı olarak kullanması, yalnızca sportif rekabeti değil, aynı zamanda bölgesel barış, iş birliği ve kültürel yakınlaşmayı teşvik eden stratejik bir vizyonu yansıtacaktır.

Sonuç

Türkiye'nin son yıllardaki dış politika girişimlerinde yumuşak gücün büyük bir rol oynadığı görülmektedir. Polo'ya göre bu girişimler TİKA, Yunus Emre Enstitüsü gibi organizasyonel aktörlerin yanına spor, sanat ve müzik gibi küresel kamusal alanların da eklemlenmesini zorunlu kılmaktadır (Polo, 2015: 21). Bu bağlamda, Balkan Kupası'nın yeniden canlandırılması, Türkiye'nin Balkanlar'daki yumuşak güç kapasitesini artırmak ve bölgesel iş birliğini güçlendirmek için eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Tarihsel bağlara dayanan bu girişim, ortak kültürel hafızayı canlandırarak Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında duygusal bir köprü kurabilir; sporun evrensel dili sayesinde karşılıklı anlayışı ve dayanışmayı teşvik edebilir. Özellikle Türk kulüplerinin bölgedeki popülaritesi ve Türkiye'nin spor altyapısındaki gelişmeler, böyle bir turnuvanın başarı şansını artıran avantajlardır. Ayrıca, Balkan Kupası'nın modern bir versiyonu, Yugoslavya'nın dağılışından sonra zayıflayan bölgesel kimliği yeniden inşa etme potansiyeline sahip olup, Türkiye'nin liderliğinde çok taraflı bir diplomasi platformu oluşturabilir. Ancak bu süreç, bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Bölgedeki etnik ve siyasi gerilimler, turnuvanın birleştirici ruhunu gölgeleyebilir; geçmişte olduğu gibi milliyetçi rekabetlerin sahalara yansıması, iş birliği yerine kutuplaşmayı tetikleyebilir. Bunun yanı sıra, Avrupa futbolunun domine ettiği bir dönemde, Balkan Kupası'nın prestij ve katılım açısından UEFA organizasyonlarıyla rekabet edememe ihtimali, turnuvanın sürdürülebilirliğini zorlaştırabilir. Dolayısıyla, Balkan Kupası'nın yeniden canlandırılması, dikkatli bir planlama, kapsayıcı bir yaklaşım ve siyasi istikrarla desteklenmiş bir vizyon gerektirmektedir. Türkiye, bu riskleri yönetebildiği ölçüde, spor diplomasisi aracılığıyla Balkanlar'da hem tarihsel mirasını yeniden canlandırabilir hem de geleceğe dönük bir bölgesel liderlik rolü üstlenebilir.

KAYNAKÇA

Breuil, X., & Constantin, P. N. (2015). The Balkan Cups as a vector of European integration, 1929–1994. *Sport in History*, *35*(4), 591-603.

Karagül, S. (2013). Türkiye'nin Balkanlardaki "yumuşak güç" perspektifi: Türk iş birliği ve koordinasyon ajansı. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 8*(1), 79-102.

Polo, J. F. (2015). Turkish sports diplomacy in the service of renewed power? The uses and limits of Turkey's "sport power". *European Journal of Turkish Studies. Social Sciences on Contemporary Turkey*, (21), 1-21.

BİR SOYKIRIMIN ANATOMİSİ: ÇİN'İN UYGUR TÜRKLERİNE YÖNELİK ASİMİLASYON POLİTİKALARI, ULUSLARARASI HUKUKUN İHLALİ VE KÜRESEL TEPKİLERİN YETERSİZLİĞİ

Soner HAMZAÇEBİ*

Giriş

Türkistan, tarihsel olarak, hem Çarlık Rusya'sı hem de Çin Mançu İmparatorluğu tarafından işgal edilmiş ve bu süreçte Doğu Türkistan ve Batı Türkistan olmak üzere iki ana bölgeye ayrılmıştır. Batı Türkistan, günümüzde Orta Asya Cumhuriyetleri olarak bilinen ülkelerin yer aldığı bölgedir. Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında Batı Türkistan'da, Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Doğu Türkistan ise Mançu İmparatorluğu'nun işgaline karşı bölgedeki halk, çeşitli direnişler ve isyanlarla karşılık vermiştir. Bu direnişlerden biri, bölgenin en önemli liderlerinden olan Yusuf Bey tarafından yönetilmiştir. Yusuf Bey, kısa bir süreliğine bölgedeki bağımsızlık hareketini başarıyla yönetse de, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin yardımlarıyla Doğu Türkistan tekrar Çin egemenliği altına girmiştir. Çin İç Savaşı'nın ardından, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu Mao Zedong, Doğu Türkistan'ı işgal ederek bölgeyi Çin topraklarına katmıştır. Bu gelişme, bölgedeki yerel halkın kültürel ve siyasi kimliğini derinden etkilemiş, Doğu Türkistan'ın Çin egemenliği altındaki durumu pekiştirilmiştir. Türk tarihine göre, Doğu Türkistan olarak bilinen bölge, Mançu İmparatorluğu tarafından işgal edildikten sonra ülkenin adı "Sincan" olarak değiştirilmiştir. "Sincan" kelimesi, "yeni toprak" anlamına gelmekte olup, Çin'in bölgeyi kendi topraklarına kattığını vurgulamak amacıyla kullanılmaktadır. Bu isimlendirme, bölgenin tarihsel kimliğini ve bağımsızlık mücadelesini göz ardı ederek, Çin'in bölgedeki egemenliğini pekiştirmeyi amaçlamaktadır. Çin açısından "Sincan" ismi, bölge üzerindeki egemenliğin bir simgesi olarak değerlendirilirken, Doğu Türkistan halkı için ise asimilasyon politikasının başlangıcı olarak görülmektedir. Bir halkın yüzyıllardır sahip olduğu, uluslararası düzeyde tanınan ve kabul edilen bir ismin siyasi süreçlerle değiştirilmesi, yalnızca yeni bir kimlik inşa etme çabası değil, aynı zamanda yerli halkın tarihsel ve kültürel kimliğinin silinmesi anlamına gelmektedir. Çin'in Doğu Türkistan halkına yönelik asimilasyon politikalarının ilk adımı olarak değerlendirilebilecek bu isim değişikliği, yalnızca sembolik bir dönüşümle sınırlı kalmamış; dini, kültürel, dilsel ve demografik yapıyı hedef alan kapsamlı bir dönüşüm süreciyle desteklenmiştir. Uluslararası hukukun temel ilkelerini ihlal eden bu politik değişimler, küresel kamuoyunda tartışmalara yol açsa da, Pekin yönetimi, diplomatik gücünü kullanarak bu politikalarını herhangi bir ciddi yaptırım veya engelle karşılaşmadan sürdürmektedir. Nitekim Doğu Türkistan halkı, günümüzde en fazla şiddet ve sistematik baskı altında yaşayan topluluklardan biridir. Son 70 yıldır Çin, uluslararası hukukun kararlarını yok sayarak milyonlarca Doğu Türkistan Türkünü asimile etmektedir. Pekin yönetiminin uyguladığı bu asimilasyon politikası, Doğu Türkistan Türklerinin

* Dr., Öğretim Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ve diğer Müslüman azınlıkların kimliklerini yok etmeyi amaçlayan kapsamlı bir politikadır. Bu asimilasyon politikasının temel amacı, Uygur Türkleri ve diğer Müslüman azınlık gruplarının kimliklerini zayıflatıp onları, Çin ulusal kimliği altında homojen bir yapıya dönüştürüp Han Çinlilerine benzer bir yapıya dönüştürmektedir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Çin'in Uygur Türklerine yönelik uyguladığı asimilasyon politikalarını derinlemesine incelemek, uluslararası hukukun ihlali ve küresel tepkilerin yetersizliğini tartışarak bu ihlallerin Çin'in uluslararası konumundaki etkilerini analiz etmektir. Uygurların maruz kaldığı baskıların, hem insan hakları hem de uluslararası ilişkiler bağlamında daha geniş bir perspektifte ele alınması açısından önemlidir. Bu kapsamda tarihsel olarak, Çin'in bölgede uyguladığı asimilasyon politikası incelenmeye çalışılacaktır. Özellikle Çin hükümetinin Uygur Türklerine yönelik zorunlu eğitim kampları, dini yasaklar ve demografik mühendislik politikalarının nasıl bir dönüşüme yol açtığı incelenecektir. Son olarak, bu araştırmada Çin'in insan hakları sözleşmelerini nasıl ihlal ettiğini ortaya koyarak, uluslararası toplumun bu konudaki tutumunu eleştirel bir şekilde değerlendirecektir.

Yöntem

Bu çalışmada, Çin'in Uygur Türklerine yönelik uyguladığı insan hakları ihlali politikalarını açıklamak amacıyla kapsamlı bir araştırma yapılacaktır. Öncelikle, konuya ilişkin mevcut literatür detaylı bir şekilde taranacak, uluslararası raporlar, insan hakları örgütlerinin yayımladığı belgeler, akademik çalışmalar ve Uygur diasporasına ait kaynaklar incelenecektir. Bunun yanı sıra, uluslararası medya kuruluşlarının konuyla ilgili haberlerinden yararlanılacaktır. Bulgular kısmında ise insan hakları ihlallerine ilişkin elde edilen bulgular akademik bir çerçevede açıklanmaya çalışılacaktır.

Bulgular

Kültürel ve Dini Asimilasyon

Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Uygur Türkleri, Türk dilini konuşan ve çoğunluğu Sünni Müslüman olan, Çin'in 56 etnik grubundan biridir (Şeker-Aydın ve Yüce, 2020: 2268). Son yıllarda Pekin yönetiminin bu etnik azınlık topluluğu üzerinde uyguladığı kültürel ve dini asimilasyon politikaları, uluslararası kamuoyunda büyük bir tartışma konusu olmuştur. Bu süreç, çeşitli insan hakları ihlalleri, kültürel baskılar ve dini özgürlüklerin kısıtlanması gibi durumları içermektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesine göre, herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahip olmasına rağmen, Pekin yönetimi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne açıkça aykırı olarak, Uygur Türklerinin dini inançlarını asimile etmeye çalışmaktadır (Council of Europe, 1950). Bu bağlamda, Pekin yönetimi, köklü bir tarihe sahip ve tarihte bağımsız devlet olarak varlığını sürdürmüş olan Uygur Türklerinin kültürel kimliğini yok sayarak, Han Çin kültürünün benimsenmesi ve yayılması için zorla asimilasyona yönelmektedir (Şeker-Aydın ve Yüce, 2020: 2269). Amerika merkezli İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün ve Norveç merkezli Uygur Yardım Organizasyonu'nun 2024 yılında ortaklaşa hazırladığı raporda, 2009 ile 2023 yılları arasında Çin ulusal istatistik bürosu tarafından listelenen 25.000 köy ismi incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, Pekin yönetimi Doğu Türkistan'daki 3.600 köyün adını değiştirmiştir. Bu kapsamda Pekin yönetimi, Uygur kültüründe yaygın olarak kullanılan "Sultan, Türbe" ve "Hoca" gibi isimler yerine, "Uyum" ve "Mutluluk" gibi isimler verilmiştir (Human Rights Watch 2024). Burada dikkat edilmesi gereken önemli nokta, Pekin yönetiminin uyum ve mutluluk olarak değiştirdiği köy isimleriyle, Çin'in asimilasyon politikalarını uluslararası kamuoyuna daha iyi bir şekilde yansıtmak istediğidir. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün raporuna göre, Doğu Türkistan'ın

güneybatısındaki Akto İlçesinde bulunan Akmescit köyünün adı, "Birlik Köyü" olarak değiştirilmiştir. Bu tür uygulamalar, Pekin yönetiminin, bölgedeki etnik kimlikleri silmeye yönelik adımlarının bir parçası olarak dikkat çekmektedir. Dini açıdan Uygur Türkleri büyük bir baskı altındadır. Dini inançlarını yerine getiremedikleri gibi dini değerleri de Pekin yönetimi tarafından yok edilmektedir. Bu kapsamda bölgede bulunan camiler tahrip edilmiş ve yıkılmıştır. Avustralya Stratejik Politika Enstitüsü'nün 2020 raporuna göre, Doğu Türkistan'daki camilerin yaklaşık %65'i zarar görmüştür. Uydu görüntülerine dayanan bu raporda, 8.500 caminin tamamen yıkıldığı, 16.000 caminin ise kısmen tahrip edildiği ve ağır hasar aldığı ifade edilmektedir (The Guardian, 2020). İslam inancı gereği toplu olarak kılınması gereken cuma namazı kılınması engellenmiştir. Bölgedeki camilerin yerine tapınaklar inşa edilerek dini kimlikleri silinmeye çalışılmaktadır. Öte yandan Müslümanların farz ibadetlerinden biri olan Hac ibadetinin de yapılması Pekin yönetimi tarafından yasaklanmaktadır. Pekin yönetimi bölgedeki İslam kimliğini tamamen silmek için 2017'de dini aşırılıkla mücadele etmek amacıyla yeni bir yasa çıkartmıştır. Bu yasaya göre, Kur'an ayetleri ve hadisleri yaymak, yüzü kapatacak peçe takmak, hilal gibi İslam'ı sembolleri temsil eden yüzük ve kolye takmak, sakal bırakmak, komşu İslam ülkelerine gitmek ve yeni doğanlara İslami değerlerle bütünleşen Muhammet, Haç, İslam ve Arafat gibi isimlerin verilmesi yasaklanmıştır (Ercan ve Kolçak, 2021: 96). Sonuç olarak, Uygur Türklerinin bütünleşmesini sağlayan en önemli unsurlar olan kültürel ve dini değerler, Pekin yönetimi tarafından sistematik olarak yok edilmektedir.

Nüfus Mühendisliği

Pekin yönetimi, Doğu Türkistan'daki demografik yapıyı değiştirmeyi ve bölgedeki Uygur Türklerinin nüfusunu azaltmayı hedefleyen dört aşamalı bir strateji izlemektedir. Bu strateji, bölgedeki etnik yapıyı dönüştürmeye yönelik uzun vadeli bir nüfus mühendisliği planının parçasıdır. İlk aşamada, Han Çinlilerinin bölgeye yerleştirilmesi sağlanmaktadır. Bu kapsamda Han Çinlilerine ekonomik teşvik verildiği gibi iş imkânları da sunulmaktadır. Bu teşvikler bölgede Han Çinlilerinin göçünü hızlandırmıştır. İkinci aşamada, Uygur çocuklarının ailelerinden uzaklaştırılması ve devletin kontrolündeki yurtlarda yetiştirilmesi uygulamasıdır. Uygur Türklerinin çocukları ailelerinden zorla alınarak devletin kontrolündeki yurtlarda yetiştirilmektedir (Human Rights Issues, 2019). Bu sayede çocukların aile bağları zayıflatılmakta ve Çin kültürü ile büyümeleri sağlanmaktadır. Nihai aşamada bu süreç, Uygur kimliğinin çocuklar üzerinde zayıflamasına ve asimilasyon sürecinin hızlanmasına yol açmaktadır. Üçüncü aşamada, Uygur kadınları ile Han Çinli erkekler arasındaki evlilikler teşvik edilmektedir. Bu evliliklerden doğan çocuklar, Çin kimliği kazanarak Uygur kimliğinden uzaklaşmaktadır. Böylece, zaman içinde Han Çinlilerinin nüfusu artarken Uygur Türklerinin nüfusu azalmaktadır (Uyghur Human Rights Project, 2022). Son olarak, Uygur kadınlarına zorunlu doğum kontrolü ve kısırlaştırma politikaları uygulanmaktadır (Human Rights Watch, (2021). Bu uygulama, Uygur nüfusunun artışını engellemeyi ve uzun vadede azalmasını hedeflemektedir. Pekin yönetiminin bu dört aşamalı stratejisi, Uygur Türklerinin kimliklerini yok etmeye yönelik uzun vadeli bir nüfus mühendisliği planının parçası olarak dikkat çekmektedir.

Eğitim Kampları ve Zorla Çalıştırma

Pekin yönetimi, Doğu Türkistan'da sistematik baskı politikaları uygulayarak Uygur Türklerine yönelik çeşitli insan hakları ihlallerinde bulunmaktadır. Bu politikalar arasında kitlesel gözaltılar ve zorla çalıştırma uygulamaları önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle 2017 yılından itibaren 800 bin ile 2 milyon Uygur Türkü, Pekin yönetimi tarafından "yeniden eğitim kampları" olarak adlandırılan tesislerde alıkonulmaktadır. (Çiçek, 2022: 275). Tahmin edilen 300 ila 400 kampta yaşam hakkı elinden alınan

kişiler zorla siyasi propaganda eğitimine tabi tutulmakta ve Mandarin Çincesi öğrenmeye mecbur bırakılmaktadır (Human Rights Watch, (2021). Bunun yanı sıra, Uygur Türkçesinin kullanımı kısıtlanarak dil asimilasyonu uygulanmaktadır. İlköğretimden üniversiteye kadar eğitimde Mandarin Çincesi zorunlu hale getirilmiş, Uygur Türkçesi ise kamusal alanlardan büyük ölçüde çıkarılmıştır. Bu uygulama sadece Uygur Türklerinin Türkçesinin öğrenilmesini yasaklamamakta, aynı zamanda Uygur Türkçesinde eğitim veren öğretmenlerin de işten atılmasına neden olmaktadır. Nitekim 2010-2011 yılları arasında 1000 tane öğretmenin görevine son verilmiştir. (Finnegan, 2021: 14). Ayrıca, Mandarin Çincesi bilmeyen bireylerin iş bulma imkânları kısıtlanarak ekonomik hayata katılımları zorlaştırılmaktadır. Bölgedeki basın, yayın, görsel medya ve sosyal medya sıkı bir şekilde denetlenmektedir ve yayın dili Mandarin Çincesi olma zorunluluğu getirilmiştir (Acar ve Bulut, 2021: 21). Toplumun yalnızca Mandarin Çincesine yönlendirilmesi, kültürel ve dilsel asimilasyonun bir parçası olarak uygulanmaktadır. Çin, dünyanın ikinci büyük ekonomisi konumundadır ve sanayinin birçok farklı alanında üretim gerçekleştirmektedir. Ülke genelinde on binlerce fabrikada iş gücüne duyulan yüksek ihtiyaç, özellikle Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri üzerinde baskıcı uygulamalarla karşılanmaktadır. İnsan hakları örgütleri, büyük ölçekli sanayi bölgelerinde Uygur Türklerinin zorla çalıştırıldığına dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Uygur Türkleri, toplama kamplarında tutulduktan sonra fabrikalara yönlendirilmekte ve düşük ücretlerle ya da ücretsiz olarak zorla çalıştırılmaktadır. (Uyghur Human Rights Project, 2005: 5). Bu durum, hem uluslararası insan hakları ilkelerine hem de çalışma özgürlüğüne büyük bir tehdit oluşturmaktadır.

Uluslararası Hukuk İhlalleri

Pekin yönetiminin Uygur Müslümanlarına yönelik asimilasyon uygulamaları uluslararası hukuk bağlamında ciddi insan hakları ihlalleri olarak değerlendirilmektedir. İnsanlığa karşı suçlar, uluslararası hukuka göre en ağır insan hakları ihlalleri arasında sayılmaktadır. Bu ihlaller arasında, Uygur Türklerinin toplama kamplarına yerleştirilmesi, zorla çalıştırılması, kültürel ve dini değerlerin yok edilmesi, zorunlu doğum kontrolü ve aile yapısının parçalanması yer almaktadır. Uluslararası açıdan bu tür ihlaller, Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme kapsamında soykırım suçu sayılmaktadır. Sözleşme, soykırım kavramını belirli bir grubu kısmen veya tamamen yok etmeye yönelik eylemler olarak tanımlamaktadır (Kılıç, 2024: 410). Çin'in Doğu Türkistan politikasını incelediğimizde, Pekin yönetiminin bölgedeki Uygur Türklerini bu kapsamda yok etmeye çalıştığı görülmektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin 2002 tarihli raporunda, Doğu Türkistan'da insanlığa karşı suç teşkil edebilecek ciddi anlamda insan hakları ihlalleri olduğu tespit edilmiştir. Bu ihlallerden dolayı Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği İhlallerin tartışılması önerisinde bulunmuştur. Ancak bu öneri talebi, Çin ve İslam İş birliği Teşkilatı'nın İnsan Hakları Konseyi'nde sandalyesi bulunan 17 üye devletinden 13'ü karara karşı hayır oyu kullanırken sadece Somali, lehte oy kullanmıştır. Çoğunluğu hayır oyun kullanması nedeniyle öneri reddedilmiştir (Langrand, 2022). Pekin yönetimi uluslararası hukuk kullarına karşı bir tutum sergilediği gibi kendi iç hukuk kurallarına karşıda bir politik tutum sergilemektedir. Çin Anayasası'nın 4 maddesi tüm etnik azınlıkların eşitliğini ve kültürel haklarını garanti altına alır. Aynı şekilde madde 36'ya göre, inanç ve ibadet boyutlarıyla beraber din hürriyeti güvence altına alınmaktadır. Çin Anayasası'nın ilgili maddeleri olan 119, 121 ve 122 uyarınca azınlık toplulukları kendi dil ve kültürlerini koruma, kullanma ve geliştirme haklarına sahiptir. Ancak yasada belirtilen bu haklar Pekin yönetimi tarafından ihlal edilmektedir (Kolçak ve Ercan, 2020: 92-97). Sonuç olarak, Pekin yönetiminin Doğu Türkistan'daki uygulamaları uluslararası hukuk ve insan haklarının temel ilkelerine aykırıdır. Uluslararası toplumun bu ihlaller karşısında daha etkili ve kararlı adımlar atması

gerekmektedir; ancak Pekin yönetiminin uluslararası alanda askeri, siyasi ve ekonomik açıdan güçlü olması bu engelleri önlemektedir.

Uluslararası Tepkisizlik

Pekin yönetimi Uygur Türklerine yönelik uyguladığı asimilasyon politikasını meşrulaştırmak amacıyla, Etnik Gruplar Arasında Etkileşimi, İletişimi ve Entegrasyonu Teşvik Etme" stratejisi izlemektedir. Pekin yönetimine göre, bu stratejinin temel amacı, ülkedeki tüm etnik grupları sistematik bir uyum içinde tutmaktır. Ancak, bu strateji genellikle Uygur kimliğinin zayıflatılması ve kültürel asimilasyona yol açan bir araç olduğu için eleştirilmektedir. Bu eleştirilere rağmen, Çin'in Uygur Türklerine yönelik uyguladığı asimilasyon politikasını meşrulaştırmak için kullandığı en güçlü argüman, 11 Eylül 2001'de gerçekleşen terör saldırısı olmuştur. Çin'in baskı ve zulmüne karşı hak mücadelesi veren Uygur direniş Harekâtı bu tarihe kadar uluslararası terör listesinde yer almıyordu. 11 Eylül terör saldırısı sonrası Amerika Birleşik Devletleri Başkanı George W. Bush 2001 yılında Taliban rejiminin İkiz Kulelere saldırmasının ardından uluslararası terör faaliyetlerinin son verilmesi çağrısı yapmasıyla, Pekin yönetimi de Uygur direnişini Taliban rejimiyle bağlantılı göstermek için adımlar atmıştır (Akdağ,2023: 175). Bu adımlar neticesinde, Uygur Direniş Harekâtı uluslararası terör listesine eklenmiş ve Pekin yönetimi bu durumu meşrutiyet kazanarak asimilasyon politikalarını daha güçlü uygulayabileceği bir fırsata çevirmiştir. Uluslararası tepkisizlik konusunda ise Çin'in siyasi gücü önemli bir rol oynamaktadır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden biri olan Çin, veto hakkı sayesinde kendisine yönelik olası yaptırım kararlarını engelleyebilme gücüne sahiptir. Bu durum, uluslararası kamuoyunda zaman zaman eleştirilse de, Pekin yönetimi, kendisini demokrasi ve insan hakları savunucusu olarak konumlandıran Batı ve ABD'nin, de Irak ve Afganistan'da insan hakları ihlalleri gerçekleştirdiğini öne sürmektedir (The Guardian, 2011). Bu şekilde, Batı'yı eleştirerek kendi politikalarını meşrulaştırmaya çalışmakta ve kendisine yöneltilen suçlamalara karşı bir denge kurmaya çalışmaktadır. Bunun yanı sıra, Çin, ulusal egemenlik ilkesini ön planda tutarak, hiçbir ülkenin iç işlerine karışmadığı gibi hiçbir ülkenin de kendi iç işlerine müdahale etmesine müsaade etmemektedir. Bu kapsamda uluslararası alanda Uygur meselesini bir iç sorun olarak değerlendirmekte ve bu yaklaşımdan dolayı diğer devletlerin iç işlerine müdahalesini engellemektedir. Sonuç olarak, küresel siyasi dengeler, Çin'in Uygur politikasına karşı ciddi bir yaptırım uygulanmasını engelleyen en büyük faktörlerden biri olmaya devam etmektedir. Nitekim Çin, ekonomik gücü ve küresel etkisiyle birçok ülke için stratejik bir ortak olup, bu durum birçok devletin Çin'e yönelik eleştirilerini ve yaptırım uygulama isteklerini sınırlamaktadır.

Sonuç

Günümüz modern dünyasında Doğu Türkistan'daki gelişmeler, uluslararası hukukun ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin temel standartlarının açıkça ihlal edildiğini göstermektedir. Çin'in bu uygulamaları, bireylerin yaşam hakkı, sağlık hakkı ve çevresel güvenlik gibi evrensel hakları ihlal etmekte ve uluslararası insan hakları normlarına aykırı bir durum yaratmaktadır. Ancak Pekin yönetiminin uluslararası hukuku ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni ihlal eden bu politikaları, uluslararası toplumun tepkisini çekse de, Çin'in küresel ölçekteki ekonomik ve diplomatik nüfuzu, bu tepkilerin somut ve etkili yaptırımlara dönüşmesini büyük ölçüde engellemektedir. Özellikle Çin'in uluslararası ticaretteki ağırlığı ve stratejik ortaklıkları, İslam dünyası üzerindeki ekonomik etkisi, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki veto yetkisi ve Doğu Türkistan İslâmî Hareketi'nin uluslararası terör listesinde yer alması, birçok ülkenin bu ihlallere karşı sessiz kalmasına veya temkinli tepki göstermesine

neden olmaktadır. Sonuç olarak, uluslararası toplumun bu konudaki tepkisi yetersiz kalmakta ve Uygur Türklerinin maruz kaldığı sistematik baskı ve hak ihlalleri devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, H., & Bulut, S. (2021). Çin'in Doğu Türkistan Politikasının Uluslararası Topluma Yansımaları. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9(1), 1-42.

Akdağ, Z. (2023). The Effect of 9/11 on US–China Relations. *Current Perspectives in Social Sciences*, 27(2), 172-179. https://doi.org/10.5152/JSSI.2022.22047

Council of Europe. (1950). Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Rome. https://www.echr.coe.int, Retrieved on March, 19, 2025.

Ercan, O., & Kolçak, H. (2021). Doğu Türkistan'da İnsan Hakları: Güncel İhlaller Ve Gelecek Beklentileri. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(44), 75-136.

Finnegan, C. (2021). *Educational policies of the PRC and Uyghur genocide*. Uyghur Tribunal. https://uyghurtribunal.com/wp-content/uploads/2021/09/Julie-Millsap.pdf

Human Rights Issues. (2019, December 30). In China's crackdown on Muslims, children have not been spared. https://www.uyghurcongress.org/en/in-chinas-crackdown-on-muslims-children-have-not-been-spared/, Retrieved on March, 19, 2025.

Human Rights Watch. (2021, April 19). Break their lineage, break their roots: China's crimes against humanity targeting Uyghurs and other Turkic Muslims. Retrieved from https://www.hrw.org/report/2021/04/19/break-their-lineage-break-their-roots/chinas-crimes-against-humanity-targeting, Retrieved on March, 22, 2025.

Human Rights Watch, (2024, June 18). China: Hundreds of Uyghur Village Names Change. https://www.hrw.org/news/2024/06/18/china-hundreds-uyghur-village-names-change, Retrieved on March, 22, 2025.

Kılıç Yaşın, G. (2024). Soykırımı suçunun önlenmesi ve cezalandırılması sözleşmesi çerçevesinde devletin sorumluluğu. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 5 (2), 408-436.

Kolçak, H., & Ercan, O. (2020). Baskı altındaki Uygurlar: Doğu Türkistan'da sürdürülen sistematik insan hakları ihlalleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 126(248), 77-114.

Langrand, M. (2022, October 6). Human Rights Council shuts down China debate proposal in close vote. Geneva Solutions. https://genevasolutions.news/global-news/human-rights-council-shuts-down-china-debate-proposal-in-close-vote, Retrieved on March, 27, 2025.

Şeker-Aydın, G. ve Yüce, M. (2020). Baskıcı ve dışlayıcı han milliyetçiliğinin Doğu Türkistan'da (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) Yansımaları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2668-2682.

The Guardian. (2011, April 11). China accuses US of human rights double standards. The Guardian. https://www.theguardian.com/world/2011/apr/11/china-us-human-rights-double-standards, Retrieved on March, 27, 2025.

The Guardian. (2020, September 25).Thousands of Xinjiang mosques destroyed or damaged, report finds. https://www.theguardian.com/world/2020/sep/25/thousands-of-xinjiang-mosques-destroyed-damaged-china-report-finds, Retrieved on March, 27, 2025.

Uyghur Human Rights Project. (2005). Discrimination, mistreatment and coercion: Severe labor rights abuses faced by Uyghurs in China and East Turkestan (pp. 1–61).

Uyghur Human Rights Project. (2022, November 16). Forced marriage of Uyghur women: State policies for interethnic marriages in East Turkistan. https://uhrp.org/report/forced-marriage-of-uyghur-women/, Retrieved on March, 27, 2025.

YENİ İPEK YOLU ÜZERİNDEN TASARLANAN EMPERYAL HEDEFE KARŞI TÜRK BİRLİĞİ VE STK'LAR

Alimcan İNAYET*

Çin'in yeni ipek yolu projesi Türkistan, Ortadoğu, Balkanlar ve Avrupa'yı ipek /ticari ağlar ile birbirine bağlayarak kurduğu ekonomik sistem temelinde kültürel, politik ve askeri güç oluşturup dünyaya hâkim olma projesidir. Çin yönetimi ve siyasal çevrelerinin söz konusu projeye bağlı olarak "insanlığın ortak kaderi" (人类命运共同体), "barış" (和平),"kalkınma" (发展), "iş birliği" (合作), "kazan-kazan" (共赢), ortak ticaret (共商), ortak inşa (共建), ortak kalkınma (共同发展), ortak paylaşım (共享), Birlik ve karşılıklı güven (团结互信), eşitlik ve karşılıklı yarar (平等互利), hoşgörü ve karşılıklı öğrenme (包容互鉴), "barış yolu" (和平之路), "refah yolu" (繁荣之路), "açıklık yolu" (开放之路), "geleceği yaratma" (开创未来), "yenilik yolu" (创新之路), "medeniyet yolu", 文明之路, "aydınlık yolu" (光明之路), "mutluluk yolu" (幸福路) gibi retorik ve değer yüklü söylemler (Bai Pishu 白皮书)[1]inin arkasında işte bu dünya hâkimiyeti düşüncesi yatmaktadır [2]. Xi Jinping kuşak yol projesinin daha fazla ülkenin Çin'in "kalkınma hızlı treni"ne binmesini sağlaması gerektiğini ifade ediyorlar (让更多国家搭上我国发展快车) [3]. Bunun için Çin ipek yolu projesi kapsamında dünyanın iştahını kabartacak rakamlar vermektedir. Örneğin Mckinsey şirketinin tahminine göre, 2015-2035 yılları arasında elektrik, yol, liman ve su temini gibi altyapı inşaatlarına yapılması gereken küresel yatırım miktarı 57 trilyon dolara ulaşacaktır. Asya Kalkınma Bankası istatistiklerine göre, Asya ülkelerinin altyapı yatırımlarına ihtiyacı 8 trilyon dolar olup, Çin, Japonya ve Güney Kore hariç Asya ülkeleri önümüzdeki 10 yılda her yıl 820 milyar dolar altyapı yatırımına ihtiyaç duyacaktır [3]. Çin bu büyük pastayı göstererek ülkeleri ağa çekmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Şi Cinping / Xi Jinping 2013 yılında kuşak yol projesini dünyaya duyurmuş, 2015 yılında Asya Altyapı Yatırım Bankası'nı kurup projeye katılan ülkelere kredi vererek pastadan ilk payı almıştır. Çin'in düşük ve orta gelirli ülkelere verdiği kredilerin miktarı 2020'nin sonunda 170 milyar dolara ulaşmış durumda. Çin bunun yanı sıra kredisini ödeyemeyen ülkelere ayrıca kurtarma kredisi vererek ülkeleri daha derin borç batağına sürüklemektedir. Tacikistan aldığı 1,2 milyar dolar kredi borcunu ödeyemediği için Pamir Dağları'nın 1.158 kilometre karesini Çin'e teslim etmiş ve Çinli şirketlere kendi topraklarında altın, gümüş ve diğer mineral cevherleri çıkarma hakları vermiş, bununla kalmamış sınırına yakın bir yerde Çin tarafından finanse edilen bir askeri üs inşasını onaylamıştır. Araştırmacılara göre, Çin'in şu ana kadar 150'den fazla ülkeye toplam 1.5 trilyon dolarlık kredi dağıtığı, bu kapsamda Afrika ülkelerine toplam 143 milyar dolar kredi verdiği, Asya'da hükümetleri 200 milyar dolar borçlandırdığı bilinmektedir. Çin kredi verirken IMF kredileri gibi 1.5-2.5%'lik faiz oranıyla değil, 3-5% faiz oranıyla vermektedir [4].

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi, E-Mail: alimcan.inayet@ege.edu.tr

Çin bu devasa tuzağın işlemesi ve yürümesi için Şangay İş birliği Örgütü (SCO), ASEAN artı Çin (10+1), Asya-Pasifik Ekonomik İş birliği (APEC), Asya-Avrupa Toplantısı (ASEM), Asya İş birliği Diyalogu (ACD), Asya'da Karşılıklı İlişki ve Güven Oluşturma Tedbirleri Konferansı (CICA), Çin-Arap Devletleri İş birliği Forumu (CASCF), Çin-Körfez İş birliği Kurulu Stratejik Diyalog, Büyük Mekong Altbölgesi (GMS) Ekonomik İş birliği, Orta Asya Ekonomik İş birliği (CAREC) gibi ekonomik mekanizmaları ve Çin-ASEAN Fuarı, Çin-Avrasya Fuarı, Avrupa-Asya Ekonomi Forumu, Çin Uluslararası Yatırım ve Ticaret Fuarı, Çin-Güney Asya Fuarı, Çin-Arap Devletleri Fuarı, Batı Çin Uluslararası Fuarı, Çin-Rusya Fuarı, İpek Yolu (Dunhuang) Uluslararası Kültür Fuarı, İpek Yolu Uluslararası Film Festivali, İpek Yolu Uluslararası Kitap Fuarı gibi reklam ve propaganda mekanizmalarını devreye sokmuştur. Bu post modern emperyalist sömürgeciliğin tipik özellikleridir.

Bu durum gösteriyor ki, yeni ipek yolu projesi Türk cumhuriyetleri ve Türkistan için büyük tehlike oluşturmaktadır. Tarihi tecrübeler de bunu teyit etmektedir.

İpek, Çinliler tarafından eski çağlardan beri politik amaçlar için kullanılan bir metadır (Tezcan, 2014: 99). Hun ve Göktürk hükümdarlarını ipekle nasıl kandırdıkları Göktürk yazıtlarına da yansımıştır: *Çin milletinin sözü tatlı, ipeklisi yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipekliyle aldatıp böylece uzaktaki halkları yaklaştırırmış. Yaklaşıp yerleştikten sonra kötü bilgi (fitne ve fesat) düşünürlermiş. Çok bilge kişileri, çok yiğit kişileri yürütmezmiş. Bir kişi yanılsa, soyuna, halkına, evine eşiğine dek sınır tanımazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipeklilerine kanıp Türk milleti, çok öldün. Türk milleti öleceksin* (Ercilasun 2016: 501).

Han Hanedanlığı döneminde ipek batı ülkelerinde hem popülerlik hem de yüksek ekonomik değer kazanınca (Frankopan 2018: 20; Kırpık 2012: 174; Tezcan 2014: 97), devlet ipek üreticiliğini kontrol altına almış ve ipeği batı piyasasına ulaştırmanın yollarını aramaya başlamıştır. M.Ö. 136 yılında batı bölgelerine elçi olarak gönderilen Zhang Qian (Tezcan, 2014: 98)'in elde ettiği bilgiler doğrultusunda, ipek yolunun Xian / Şi'an – Kumul - Turfan güzergâhı belirlenmiş, sonra Turfan – Lobnur - Kaşgar hattı açılmıştır. Turfan ve Kaşgar, Çin ipeklerinin dağıtım merkezi hâline gelmiş; ipek, bu merkezlerden Batı ülkelerine taşınmıştır (Kırpık 2012: 175; Tezcan 2014: 97).

Han ve Tang hanedanlığı döneminde Çinliler ipeğin Batı ülkelerine güvenli ve daha düşük maliyetle taşınmasını sağlamak için ipek yolu üzerindeki toprakları işgal etmeye başlamışlardır. Bunun için Fergana'da Türklerden ipekle ya da savaşla Çince *tıan-ma* 天马 "İlahi at" / "Bozat" , *han xue ma* 汗血马 "kan terleyen at" diye adlandırılan (Zhang 2021: 111) binlerce savaş atı almışlar ve bu atlarla Türkistan coğrafyasını işgale girişmişlerdir. 751 yılında Çin ordusu Talas'a kadar gelmiş, savaşta ağır hüsrana uğrayınca Türkistan topraklarını bin yıl sureyle terk etmiştir. Ancak Çinliler Türkistan'ı işgal projesinden asla vazgeçmemişler, 1759 yılında Doğu Türkistan'ı tekrar işgal ederek 1884 yılında "yeni hudut/yeni toprak" anlamındaki Xinjiang / Şincang adıyla Çin'e ilhak etmişlerdir. Görüldüğü gibi, ipek ve ipek yolu Doğu Türkistan'ın işgalinin başlıca müsebbibidir. Bilinmelidir ki, Çin'in Türkiye'de de bulunan Konfüçyus Enstitüleri Konfüçyus'un "uzaktakiler itaat altına alınmalıdır" (远人服) ve "uzaktaki insanlar itaat etmeyi reddediyorsa, onları cezbedecek kültür ve erdemi geliştirin" (远人不服，则修文德以来之) şeklindeki politik anlayışına hizmet etmektedir.

Elbette ipek ve ipek yolu Uygur Türklerinin zenginleşmelerini, kültürde diğer Türk boylarına göre daha ileri gitmelerini, medenileşmelerini sağlamış, ama topraklarını kaybetmesine, devletlerini yitirip Çin esaretine girmelerine, kul köle olmalarına yol açmıştır. Eğer Uygur Türkleri Kül Tigin'in öğüdünü unutmamış olsalardı durum çok daha farklı olurdu. Ne demişti Kül Tigin? "Çin milleti sahtekâr ve huysuz olduğu için, kardeşlerle ağabeylerini birbirine karşı kışkırttığı için, beylerle halkı birbirine gammazladığı için Türk milleti, oluşturduğu devleti elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını yitirmiş. Bey olmaya layık erkek evlatları Çin milletine kul oldu, hanım olmaya layık kız evlatları cariye oldu"

demişti (Ercilasun 2016: 509). Çin bugün de aynı oyunu kurmaya çalışmaktadır. Çin yeni ipek yolu projesi için trilyonlarca dolar yatırım yapmaktadır. Bu meblağın geri dönüşü için her türlü yönteme başvurmaktan çekinmeyecektir. Eğer ipek yolu projesini başarıyla gerçekleştirirlerse, bu sefer fitne ve fesatla Türk cumhuriyetlerini, Türk boylarını birbirine düşürmeye, topraklarını ele geçirmeye çalışacaklardır. Tarihsel tecrübeler bize bunu söylüyor. Dolayısıyla bugün Türkler zenginlik ve gelişmişlik ile esaret ve kölelik arasında bir tercih yapmak durumundadır.

Türk dünyası hem ekonomik refahtan hem de egemenlikten tavız vermek istemiyorsa, bunun yolu ivedilikle sağlayacağımız birlik beraberlikten geçer. Bu bağlamda tüm Türk devletleri ve toplulukları birlik olup ortak hareket etmeli, yeni ipek yolunun kontrolünü elinde tutmalı, Çin ideolojik, kültürel, politik ve askeri unsurlarının Türk dünyasına sızmasına izin verilmemelidir. Böylece yeni ipek yolu projesini Türk dünyasının lehine çevirmek mümkündür.

Bilinmelidir ki, Amerika'nın deniz yolu üzerindeki hâkimiyeti ve kısıtlaması dolayısıyla Çin enerji ve dış pazar bakımından Türkistan, Orta Doğu, Balkanlar ve Avrupa'ya muhtaçtır. Bu noktada yeni ipek yolu projesinin orta koridorunu teşkil eden Türkistan toprakları Çin için yaşamsal önem arz etmektedir. Türkler bu güzergâhın kontrolünü elinde tutarlarsa, Çin Türklere muhtaç hale gelecektir. Böylece Türkler yeni ipek yolu projesinden büyük ekonomik fayda sağlamakla birlikte kendi topraklarını da koruyabileceklerdir.

Diğer taraftan, Türkler ipek yolunu, Türk yoluna dönüştürmelidir. Türk yoluyla tüm Türk illerini birbirine bağlayarak Türk maddi ve manevi kültür ürünlerini dolaşıma sokmak, Türk devletlerini ekonomik, kültürel, politik ve askeri açıdan bütünleştirmek, binlerce kilometre karelik coğrafyaya dağılmış güçleri birleştirip muazzam güç oluşturmak mümkündür. Bunun için Türkiye başta olmak üzere tüm Türk cumhuriyetlerinin, Türk topluluklarının birlikte hareket etmeleri gerekmektedir.

Bu noktada Türk dünyası sivil toplum kuruluşlarına büyük görev düşmektedir. Bugün Türkiye'de 120 binden fazla dernek, 5 binden fazla vakıf bulunmaktadır [5]. Türk dünyasında da dernekler hızla çoğalma sürecindedir. Sivil Toplum Kuruluşları arasında koordinasyonu sağlamak, bilgi ve tecrübe paylaşımını güçlendirmek, toplumlar arsasındaki ortaklıkları çoğaltıp farklılıkları gidermek, kardeşlik bağlarını ve duygu birliğini güçlendirip siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliğini artırmak Türk dünyası sivil toplum kuruluşlarının en önemli görevlerinin başında gelir. Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren Türkistanlıların kurmuş oldukları köklü dernek ve vakıflar bulunmaktadır (Güldeş, 2008, Tuncer, 2018, Köksal, 2018**).** Dolayısıyla önce Türkiye sınırları içerisinde Türk dünyası ile ilgili faaliyet gösteren dernek, vakıf ve federasyonlar tespit edilmeli, bunların tümünü temsil eden bir üstbirlik kurulmalı ve tüm bu kuruluşlar koordineli, planlı ve iş birliği halinde ortak hareket etmelidir.

Doğu Türkistan Çin'in ipek yolu projesinin düğüm noktasıdır. İpek yolu projesinin engelsiz ve güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesi için engel ve tehdit olarak varsaydıkları Uygur ve Kazak Türklerini 2017 yılından itibaren kitlesel biçimde tutuklayarak "mesleki eğitim merkezleri" adıyla kamufle etmeye çalıştıkları toplama kamplarına kapatmış, bu durum halen devam etmektedir. Doğu Türkistan Türkleri şimdiden Çin'in ipek yolu projesinin kurbanları olmuş, ancak seslerini dış dünyaya yeterli derecede duyuramamışlardır. Türk dünyası sivil toplum kuruluşları bu noktada Doğu Türkistan sivil toplum kuruluşlarıyla dayanışma ve iş birliği içerisinde olmalı, Çin'in yeni ipek yolu üzerinden tasarladığı emperyal hedeflerine karşı durmalıdır. Türkiye'de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının bazıları şunlardır:

Doğu Türkistan Vakfı, İsa Yusuf Alptekin Vakfı, Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği, Doğu Türkistan Maarif ve Dayanışma Derneği, Uluslararası Doğu Türkistan STK'lar Birliği, Doğu Türkistan Ulemaları Derneği, Uygur Akademisyenler (Uygur Akademisi) Derneği, Satuk Buğra Han İlim ve Medeniyet Vakfı, Doğu Türkistan Araştırmaları Vakfı, Doğu Türkistan Gençlik Ve Dayanışma

Derneği, Doğu Türkistan Göçmenler Derneği, Doğu Türkistan Yeni Nesil Hareketi, Farabi Eğitim ve Kültür Derneği, Uygur Araştırma Enstitüsü, Uygur İlim ve Marifet Vakfı

Türk dünyası sivil toplum kuruluşları sahip olduğu bu muazzam gücü doğru değerlendirmeli, uluslararasılaşmalı, bir şemsiye çatı altında koordineli ve planlı hareket etmeli, kamuoyu oluşturarak politik aktörleri uyarmalı, onların Çin tuzağına düşmelerini önlemelidir.

Sonuç

Çin'in yeni ipek yolu projesi Türkistan, Ortadoğu, Balkanlar ve Avrupa'yı ipek /ticari ağlar ile birbirine bağlayarak kurduğu ekonomik sistem temelinde kültürel, politik ve askeri güç oluşturup dünyaya hâkim olma projesidir. Ancak Çin bu yolu "barış yolu" (和平之路), "refah yolu" (繁荣之路), "açıklık yolu" (开放之路), "yenilik yolu" (创新之路), "medeniyet yolu", 文明之路, "aydınlık yolu" (光明之路), "mutluluk yolu" (幸福路) gibi retoriklerle kamufle etmeye çalışmaktadır. Oysa bu yolun Peter Frankopan'ın deyimiyle "cehennem yolu", "ölüm ve yıkım yolu", "savaş yolu", "süper güç rekabet yolu", "soykırım yolu", "felaket yolu" ve "trajedi yolu" olduğunu da unutmamak gerekir. İpek yoluna bakarken, tarihsel tecrübeleri de göz önümüzde bulundurmak icap eder. Bu bağlamda Doğu Türkistan ve Doğu Türkistan Türklerinin bugünkü durumu ibretlik bir ders örneğidir. Çin bugün trilyonlarca dolarlık bir pastayı gösterip çeşitli ülkelerin, toplumların iştahını kabartarak bir yatırım ihtiyacı yaratmakta, ihtiyaç sahiplerini yüksek faizle kredi vererek borçlandırmakta, borcunu ödeyemeyen ülkeleri bir de kurtarma kredisi vererek borç batağına sürüklemektedir. Türk dünyası bu tuzak karşısında uyanık olmalı, bir an evvel Türk birliğini gerçekleştirerek Çin'in bu emperyal yürüyüşünün karşısına dikilmeli, topraklarından geçen ipek yolunun kontrolünü elinde sıkı tutmalıdır. Bu noktada Türk dünyası sivil toplum kuruluşları bir şemsiye çatı altına toplanmalı, güç birliği yapmalı, dayanışma içerisinde olmalı, politik aktörleri tehlikelere karşı uyarmalıdır.

KAYNAKLAR

Ercilasun, Ahmet Bican (2016). Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları. İstanbul: Dergah Yayınları.

Frankopan, Peter (2018). İPEK YOLU Alternatif Dünya Tarihi. İngilizceden çeviren: Mengü Gülmen. İstanbul: Pegasus Yayınları.

Güldeş, Mehmet (2008). Doğu Türkistanlı Uygur Türklerinin Türkiye'de Kurdukları Dernekler Ve Yayın Faaliyetleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Kırıkkale–2008.

Kırpık, Güray (2012). Haçlılar ve İpek Yolu. *bilig.* Sayı 61, s. 173-200.

Köksal, Ülkü (2018). Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu ve Faaliyetleri. 18. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 04 Ekim 2018, ss.263-284

Tezcan, Mehmet (2014). İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi. Cil:3, Sayı:1, s. 96-123.

Tuncer, Tekin (2018).Türkiye'de Yaşayan Doğu Türkistanlıların Kurduğu Sivil Toplum Örgütleri ve Bunların Faaliyetleri: Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti Örneği. *History Studies.* Volume 10 Issue 5, p. 205-221.

Wang Linggui / 王灵桂 (2015). 国外智库看 "一带一路". 北京: 社会科学文献出版社

Zhang Jianwei (2021). 天马西来与元代天马歌咏. 中原文化研究 / The Central Plains Culture Research. Sayı.2, s. 109-114

Qi Ying威影 (2018). 整合各方力量助力"一带一路" ———浅析孔子学院开展公共外交的优势. 高教学刊 / Journal of Higher Education, 2018年 12期 / 2018, Sayı.12, s. 10-12.

İnternet kaynakları:

[1]http://www.scio.gov.cn/gxzt/dtzt/49518/32678/index.htmli (Erişim tarihi: 20.03.25. Saat: 14:50).

[2]https://carnegieendowment.org/research/2019/04/the-belt-and-road-initiative-views-from-washington-moscow-and-beijing?lang=zh; https://www.gov.cn/xinwen/2016-04/30/content_5069523.htm (Erişim tarihi: 21.03.2025, saat: 10:42).

[3]https://weread.qq.com/web/reader/97332eb07166b8f99732273k16732dc0161679091c5aeb1 (Erişim tarihi: 21.03.2025. saat: 10:20)

[4]https://teoriveeylem.net/tr/2024/12/30/cin-emperyalist-mi-emperyalizmin-iyisi-mi/ (Erişim tarihi: 25.03.2025. Saat: 14:30); https://tr.euronews.com/2020/06/18/dunya-ulkelerinin-cin-e-toplamda-1-5-triyon-dolar-borcu-var-hangi-ulkeler-cin-e-ne-kadar-b (Erişim tarihi: 25.03.2025. Saat: 15:00).

[5]https://aboutturkiye.gov.tr/blog/sivil-toplum-ve-kuruluslari (Erişim tarihi: 25. 03. 2025, saat: 14:05).

TÜRK DÜNYASI DEVLETLERİ ORTAK NÜFUS VE GÖÇ POLİTİKALARI

Mehmet KARAGÜL* Yusuf KARAGÜL**

GİRİŞ

Amaç: Türk dünyası devletleri Anadolu'dan Altay dağlarına kadar uzanan geniş bir coğrafyada 160 milyonu aşkın nüfusa sahip ülkelerden oluşmaktadır. İşbu ülkeler; coğrafyaları, madenleri, tarihsel gelişim süreçleri ve nüfusları ile farklı ekonomik imkânlara sahiptirler. İktisadi gelişmişlik yönüyle de farklılık gösteren söz konusu ülkelerin aralarındaki iş birliği imkânlarını geliştirip bunlardan faydalanmaları büyük önem arz etmektedir. Özellikle küreselleşme ile birlikte küresel rekabetin acımasız bir şekilde yaygınlaştığı günümüz dünyasında ülkeler arası iş birliğine duyulan ihtiyacın önemi daha da artmış durumdadır (Veliyev, 2009). Sosyolojik boyutta; soy, dil ve din birliği olan, aynı zamanda müşterek kültürel bir miras ile idealin paydaşları olan Türk dünyası devletleri arasındaki iş birliğinin, ülkemizle birlikte tüm diğer ülkeler için önemli kazanımlar sunacağı açıktır. Söz konusu ülkeler arasında iktisadi, politik ve askeri alanlarda uygulanacak olan iş birliklerine destek olacak mahiyette ülkeler arasında icra edilecek göç anlaşmaları ile işgücü piyasalarında denge sağlanarak, birçok iktisadi ve sosyal sorunun çözümüne katkı sağlanabileceği muhakkaktır.

Yöntem: Türk dünyası devletlerinin sahip olduğu ekonomik imkânlardaki farklılıklar çerçevesinde, önemli bir yer işgal eden nüfus ve buna bağlı emek hususundaki nicel ve nitel farklılıklar, ilgili ülkelerin ekonomik gelişmeleri açısından son derece kritik bir role sahiptir. Nüfus yapısı itibariyle genç nüfusa sahip olan ülkeler ile nüfusu yaşlanmış olan ve emek talebi fazlası olup ilave emek arzına ihtiyaç duyan ülkeler arasında yapılacak olan ortak nüfus ve göç politikaları anlaşmalarının esasen her iki taraf için oluşturacağı müspet etki göz ardı edilemez.

Dolayısıyla bu çalışmada evvela Türk dünyası ülkelerinin emek arzı ve emek talebi potansiyelleri itibariyle ayrı ayrı ele alınıp, ilgili konuda muhtemel iş birliği için neler yapılabilir konuları, AB ülkeleri göç politikaları dikkate alınarak tartışılacaktır. Ayrıca bu çalışmada Türkiye, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Azerbaycan ülkelerinin nüfus ve ekonomik verileri karşılaştırmalı olarak analiz edilerek ilgili ülkeler arasında ne tür bir göç ve nüfus anlaşmaları yapılabilir, mevcut göç politikalarına bağlı ortaya çıkan ekonomik ve demografik problemler nelerdir. Bunların çözümü için ne tür yeni göç ve ortak nüfus politikaları oluşturulabilir konuları da detaylıca irdelenecektir. Ancak nispeten dışa kapalı bir yönetim sergileyen Türkmenistan ile tartışmalı uluslararası anlaşmalar nedeniyle KKTC ve AB üyesi olması nedeniyle Macaristan, Türk dünyasının birer parçası olmasına rağmen çalışmamızın dışında bırakılmıştır.

Bulgular: Söz konusu uygulamaların kısa ve uzun vadede hem göç veren ülkeler için bir dizi iktisadi, siyasi ve kültürel iş birliğine bağlı olumlu etkileri olabileceği gibi, bir dizi olumsuz sonuçlar

* Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, mkaragul@mehmetakif.edu.tr

** Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, ysf004tr@gmail.com

doğurabileceği de dikkatlerden kaçmamalıdır. Ülkeye dışarıdan emek alan ülkelerde belli ölçülerde yabancıya karşı menfi yaklaşımların bir sonucu olarak bir dizi tepkiler olması muhtemeldir. Ancak emek talebi fazlalığı sebebiyle ek emek arzına ihtiyaç duyan bir ülkenin söz konusu ihtiyacını karşılayabilmesi için alternatif kaynak ülkeler arasında en avantajlı olanları, kendi toplumu ile kültürel anlamda en fazla müşterek değerlere sahip olanlar olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla Türkiye yaşlanan nüfus yapısı gereği eğer dışarıdan bir şekilde emek talep ya da arz edecekse alternatif kaynak ülkeler arasında riski en az olup, avantajı en fazla olan ülke grubunun Türk dünyası ülkeleri olduğu muhakkaktır.

Söz konusu iş birliğinin, ilk aşamada beklenen iktisadi kazançlara ek olarak, orta ve uzun vadede toplumlar arası iletişim ve kültürel alışverişi güçlendirerek, ilgili ülkeler arasındaki siyasi ve askeri yakınlaşmalara da katkı sağlayabileceği umulmaktadır.

A. TÜRK DÜNYASI ÜLKELERİ DEMOGRAFİK VE EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ

Türk dünyası ülkeleri arasında gerçekleştirilecek olan demografik ve göç konusundaki iş birliği imkânlarının ortaya konabilmesi için ilgili ülkelerin mevcut ekonomik ve demografik görünümünün detaylı bir şekilde ortaya konması gerekmektedir. Bu anlamda aşağıdaki tablodan ilgili ülkelerin nüfus, ortalama yaş, kadın başına doğum oranı, KBGSYH, genç işsizlik ve yurt dışı işçilerin para transferlerinin MG içindeki payları yer almaktadır.

Ülke	Nüfus (Milyon) CIA	Ortanca Yaş CIA	Kadın Başına Doğum Oranı CIA	Kırsal Nüfus Oranı (%) CIA	Kişi Başı Gsyih ($) WB 2023	İşsizlik Oranı (%) CIA	Genç İşsizlik Oranı (%) CIA	Havalelerin Gsyih İçindeki Payı (%) CIA
Türkiye	84,11	34	1.9	22,5	13.105	9,41	17.6	0,09
Kazakistan	10,26	31,9	2,58	41,8	12.918	4,85	3,8	0,12
Özbekistan	36,52	28,1	2,76	49,5	2.849	4,53	11	13,95
Kırgızistan	6,17	29,8	2,45	62,2	1970	4.04	8,2	20,38
Azerbaycan	10,65	32,8	1,69	42,4	7.125	5,64	13,5	2,64

(CIA, 2025), (World Bank, 2025).

a. Türkiye

Dünyanın en büyük 20 ekonomisinden biri konumunda olan ve 86 milyonluk bir nüfusu ile Türkiye, Türk dünyası ülkeleri arasında lider konumundadır. Yetersiz doğal kaynaklarla birlikte büyük bir bölümü verimsiz olan topraklara sahip olan Türkiye'nin söz konusu başarısının ardında, önemli ölçüde beşerî kaynakları olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Şu haliyle Türkiye her ne kadar Türk dünyası ülkeleri arasında kişi başına düşen yurtiçi hasılada lider konumda olmakla birlikte, ülkede var olan gelir dağılımı eşitsizliği ile son yıllarda hüküm süren enflasyona bağlı yaşanan hayat pahalılığı sebebiyle toplumun büyük bir kısmı yoksulluk sınırı altında yaşamak zorunda kalmıştır. Öte yandan Türkiye'de yaşanan yüksek işsizlik oranı ile birlikte söz

konusu işsizlerin önemli bir bölümünün nitelikli olarak sınıflandırabileceğimiz üniversite mezunu genç işsizlerden oluşması (Euronews, 2022), ülke açısından ayrı bir sorun kaynağı olarak görülebilir. Bunun yanı sıra kadın başına düşen doğum oranında yaşanan düşüş, Türkiye'nin geleceği açısından çok daha ciddi bir tehdit anlamına gelmektedir.

Türkiye 2011'de patlak veren Suriye iç savaşından dolayı 2025 yılında 2.900.000 dolaylarında Suriyeli yabancıyı barındırmaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2025). Bu durum Türkiye'de yabancı karşıtlığını körüklemiş, demografik ve ekonomik sorunlara yol açmıştır.

Suriyeli yabancılar Türkiye'de kayıt dışı ekonominin yaygın olduğu atölye tarzı tekstil üretim ve tarım ve hayvancık gibi ağır işlerde çalışmaktadır. Suriyeliler geçen 14 yılın sonunda Türkiye'ye uyum sağlayamadıkları gözükmektedir. 2024 Aralık ayında Suriye'nin diktatör lideri Esad'ın devrilmesinin sonucu olarak 2025 Şubat ayına gelindiğinde 100 bin Suriyelinin ülkesine döndüğü tahmin edilmektedir. Uzmanların beklentisinden daha yüksek bir ivme ile geri dönüş izlemlenmiştir.

Bu da Suriyelilerin yoğun çalıştığı sektörlerde bir iş gücü açığı oluşacağına işaret edebilir. Türkiye'nin yüksek işsizlik oranları, bu açığı kapatılabileceğini gösterebilir. Ancak Türk vatandaşları, bu sektörlerin çalışma şartlarının ağır olması, kentleşmiş olmalarından dolayı tarım ve hayvancılık sektörlerinde istihdam olmayı tercih etmeyebilmektedirler. Bundan dolayı Türkiye, Türk vatandaşlarının istihdam olmaktan çekindikleri sektörlerde oluşabilecek açığı Türk dünyasındaki ekonomik olarak geride olan ülkelerden işçi göçü alarak kapatabilir.

b. Azerbaycan

Azerbaycan yüz ölçümü küçük, sınır komşusu Ermenistan ile yeni savaştan çıkmış ve Hazar Deniz'inin hukuki statüsündeki tartışmalardan dolayı belli oranda izole bir ülkedir. Doğalgaz ve petrol kaynakları açısından zengin olan Azerbaycan'ın GSYH'nın %40'ı petrol gelirlerinden oluşmaktadır. Bu da ekonomisinin dalgalanmalara açık olması anlamına gelmektedir (DEİK, 2022a).

Azerbaycan'daki işsizlik oranı, Türk dünyası ülkeleri arasında Türkiye'den sonra 2. en yüksek olandır. Genç işsizlik oranı ise %13,4 ile ülkedeki önemli problemlerden birdir. Ayrıca Azerbaycan, kadın başına doğum oranı (1.69) Türk dünyası ülkeleri arasında en düşük ülke olarak yaşlanan bir nüfusa sahiptir. Azerbaycan'ın verdiği göçler daha çok eğitim amaçlı olup, Rusya, Türkiye ve AB ülkelerine gerçekleşmektedir.

Azerbaycan'daki yolsuzluk gibi sorunlar petrol haricindeki sektörlerin gelişimini engellemektedir. Oysa Azerbaycan Devlet Petrol Fonu (SOFAZ) ile desteklenecek yeni sektörler, Azerbaycan ekonomisini kolaylıkla ileriye taşıyabilir. Bu sektörler ile açılacak istihdam hem kendi işgücü kaynakları hem de diğer Türk Devletlerinden gelecek işçi göçleri ile karşılamak mümkündür (DEİK, 2022a).

c. Kazakistan

Kazakistan yüz ölçümüne oranla çok az bir nüfusa sahip, ekonomisi petrole ve doğal maden kaynaklarına bağımlı, nispeten gelişmiş ekonomiye sahip bir Türk dünyası ülkesidir. Doğal kaynaklara olan bağımlılığı ekonomisini dalgalanmalara açık hale getirmektedir(Bağrızade,2011). Ülke sanayi potansiyeline sahip olmasına rağmen, bu potansiyelini henüz yeterince kullanabildiği söylenemez. Bu da Kazakistan için bir fırsat olarak görülebilir. Ekonomik kalkınma için yapılacak sanayi hamlelerinde duyacağı işgücü ihtiyacı kendi nüfusu ile karşılanamayabilir. Bundan dolayı işçi göçü açığını yine Türk dünyası ülkelerinden kapatılabilir (DEİK, 2023a).

SSCB dağıldıktan sonraları ülkeden göç vermeye başlayan Kazakistan, 2000'li yılların başlarında ülkesinden giden Kazakları geri çağıran programlar yapmış ve başarılı da olmuştur. 2010'lu yıllara

gelindiğinde ise Orta Asya'dan Rusya'ya giden Türkler zaman içerisinde Rusya'daki ekonomik problemler ve göçmen karşıtı uygulamalar ile tercihlerini Kazakistan yönünde kullanmıştır (Küçükkuru, 2021).

Kadın başına doğum oranı, nüfusun yenilenme eşiğinin yukarısındadır ve bu konuda bugün için bir tehditle karşı karşıya değildir.

d. Kırgızistan

Kırgızistan'ın coğrafyası, Avrupa'nın İsviçre'sine benzemektedir. Ülke dağlarla kuşatılmış izole bir bölgeden oluşmaktadır. Nüfusu düşük olan Kırgızistan da genç işsizlik problemi vardır. Kişi başına düşen GSYH 2000 doların altındadır. Bunun yanı sıra ülke nüfusunun büyük bir çoğunluğu kırsalda yaşam sürdürmektedir. Kırgızistan, 2.56'lık kadın başına doğum oranı ile Türk dünyası devletleri arasında en yüksek orana sahiptir.

Kırgızistan'ın göç politikaları büyük ölçüde dışarı işgücü arzına dayanmaktadır. Rusya ve Kazakistan, Kırgız göçmenlerin en fazla tercih ettiği ülkeler arasındadır. Hükümet, göçmenlerin yurtdışında kazandıkları gelirlerin ülkeye döviz girdisi sağlaması nedeniyle bu durumu desteklerken, işçi haklarını korumaya yönelik düzenlemeler de yapmaktadır (Küçükkuru, 2021). GSYH'nın %20'si kadarı yurt dışındaki göçmen Kırgızların ülkeye gönderdikleri dövizler oluşturmaktadır.

Coğrafi konumu ve potansiyeli dikkate alındığında işçi göçü vermek ve bu şekilde bir ekonomi yaratmak, uzun vadede bile bir politika olarak dahi düşünülebilir. Ancak sıcak para akışı, toplumu ve hükümetleri rehavete sürüklediğinden ekonomik hamleler yapılmasına engel teşkil ettiği de göz ardı edilmemelidir.

e. Özbekistan

Özbekistan, 35 milyonu aşkın nüfusu ile en büyük 2. nüfusa sahip Türk dünyası ülkesidir. Coğrafyasının büyük bir çoğunluğu düz ovalardan oluşan Özbekistan, Türk dünyası ülkeleri arasında kişi başına düşen 2849 $ ile en fakir 2. ülkedir. Halkının yarısına yakını kırsalda yaşamaktadır. Kadın başına düşen doğum oranı ise nüfusun yenilenme eşiğinden yukarıdadır.

Özbekistan hem işsizlik hem de ülkedeki yoksulluktan dolayı dışarı çok fazla göç vermektedir. Yurtdışında çalışan vatandaşlardan elde edilen döviz gelirlerinin, ülke ekonomisine büyük oranda (GSYH'nin %13'ü) katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Ekonomik reformlar, yabancı yatırım teşviki gibi politikalar ile ekonomik atılım yapmaya çalışan Özbekistan, aynı zamanda özellikle eğitimli Özbek göçmenleri ülkesine geri çağıran politikalara başvurmaktadır. Ancak ülkede yaşanmakta olan siyasi, sosyal ve ekonomik problemler devam ettiğinden, Özbekler ülkelerine geri dönmekten kaçınmaktadır (Küçükkuru, 2021).

Ekonomik atılım yapmaya çalıştığı bir dönemde, göç vermeye devam eden Özbekistan işçi dövizine bağlı bir ekonomik yapı ile bir süre daha ülkeye sıcak para akışı sağlayarak kısa vadede ekonomisinde rahatlama sağlayabilir.

Bir diğer problem ise Özbekistan da yaşanan insan hakları ihlallerinden dolayı bir Özbek menşeili göçmen kabul eden ülke tarafından sınır dışı edilmek istendiğinde hukuken geri gönderme yasağına takılabilmektedir. Bu da kabul eden ülkelere içinden çıkılmaz bir sorunlar yaratabilmektedir (Aızjon Hıkmetov Davası, 2017).

B. FIRSATLAR VE RİSKLER

Türk dünyası ülkeleri arasında en güçlü ülke konumunda olan Türkiye, hali hazırda kendi işsizlik ve yüksek göçmen oranları ile ciddi sorunlar yaşayan bir ülke konumundadır. Bu haliyle yeni göç

alması riskli bir hamle olacaktır. Bir yandan da yaşlanan nüfusunu gençleştirmesi sorunuyla karşı karşıyadır. Şu haliyle Türk dünyasındaki ülkeler (özellikle Kazakistan), yeni sektörler ile ülkelerinin ekonomisini büyütmek ve istikrar yakalatmak için Türkiye'deki kentleşmiş üniversite mezunu Türk vatandaşı gençleri ülkelerine davet edebilirler.

Türkiye ise Özbekistan ve Kırgızistan gibi doğum oranları yüksek olan ülkelerin kırsal nüfusunu, Türkiye'ye davet ederek, tarım ve hayvancılıkta Suriyelilerin geri dönmesine bağlı doğacak istihdam açığını ikame edebilir. Ancak özellikle gelir dağılımındaki bozulmaya bağlı Türkiye'deki artan yoksulluk gelen göçmenler için ekonomik avantaj yaratmayabilir. Bu da Türkiye'nin dışarıdan işgücü bulmasını zorlaştıran bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kazakistan doğal kaynaklara dayalı ve emtia fiyatlarının hareketlerinden aşırı etkilenen ekonomisini sağlamlaştırmak ve büyütmek için yapacağı atılımlarda vasıfsız işçi göçünü Özbekistan ve Kırgızistan gibi ülkelerden, vasıflı işçi göçünü ise Türkiye'den ikame edebilir. Burada yaşayacağı sorunlardan biri, kırsal nüfustan çekeceği göçmenlerin kent yaşamına katılımı sırasında yaşanabilecek uyum problemleri olacaktır.

Özbekistan hali hazırda ekonomisinin önemli bir kısmını havale ekonomisi ile ayakta tutmaktadır. Özbekistan özellikle nitelikli Özbekleri ülkelerine davet ederek göçün bir boyutunu tersine çevirmek istemektedir. Doğal kaynak rezervlerinin sonuna yaklaşan Özbekistan yeni ekonomik atılımlar yapması gerekmektedir (DEİK, 2022b).

Kırgızistan ise coğrafyası gereği diğer ülkeler kadar şanslı değildir. Ülke kendi ekonomisi için yapacağı hamlelerde kendi öz işgücü kaynakları ile bunu gerçekleştirebilir. Turizm ve Hidrolik Enerji açısından yüksek potansiyele sahip olan Kırgızistan, ihtiyaç duyacağı vasıflı işgücünü ise Türkiye'den ikame edebilir (DEİK, 2023b).

Ancak Kırgızistan'ın içinde bulunduğu ekonomik dar boğaz, uzun bir süre daha göç vermesine ve havale ekonomisini uzun erimli bir politika olarak devam ettirmek zorunda olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan'ın da ekonomisi yine emtia fiyatlarından etkilenen, sektörel çeşitlik olmayan bir yapıya sahiptir. Bu haliyle yeni sektörlere atılım yapmak istediğinde kendi iş gücü kendisine yetebilir. Ancak yetmediği noktada yahut düşük doğum oranlarından dolayı nüfusunu gençleştirmek istediğinde yine Türk dünyası ülkelerinden göç alması gerekebilir.

C. ÖNERİLER

Avrupa ülkelerinin altmışlı yıllarda kuzey Afrika ve Türkiye gibi ülkelerle yapmış olduğu antlaşmalar ve sonraki tecrübeler işbu süreçler için de örnek teşkil edebilir. İşçi göçünün kontrollü olması, devletlerarası bilgi alışverişi, işçi göçmenlerin haklarının daha iyi korunması için işçi göçü antlaşmaları birçok avantaj sağlayabilir (Hukukbook, 2025).

İşçi göçü antlaşmaları ikili antlaşmalar şeklinde olabileceği gibi Türk Devletleri Teşkilatı ülkeleri arasında çok taraflı antlaşmalar ile de sağlanabilir. İstihdam ve iş gücüne dair bilgilerin paylaşımını ve göç sürecinin yönlendirecek, yönetecek kurumların Türk Devletleri Teşkilatı platformunda kurulması öngörülebilir.

Göç doğası gereği kalıcıdır. Devletler geçiciliği hedefleyerek kapasitelerinin üstünde göçmen almaları 1974'de Avrupa'da yaşanan problemlere benzer problemlerin yaşanabilmesine yol açar. Avrupa'da Petrol krizi sonrası göçmenlerin gelişleri kısıtlanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Avrupa'daki göçmenler giderlerse geri dönemeyeceklerini düşünüp aile birleşimi yapmışlardır. Bu da Avrupa'daki göçmenleri geri dönülemez şekilde kalıcılaşmıştır. Bundan dolayı devletler, gelecek göçmenleri kalıcı olacak senaryolara hazırlıklı olmalı, vatandaşlığı varan hukuki statüleri öngörmelidir. Farklı milletlerden gelen kişilere vatandaşlık verilmesi hem sosyal uyumsuzluk hem de ulus kimliğinin de

deformasyona uğratması riskine karşı, aynı kimlik ve kültüre sahip kişilerin işçi olarak ülkeye alınması, ileride vatandaşlık söz konusu olduğunda ciddi sosyal uyum sorunu yaşanmadan ve ulus kimliği fazla zedelenmeden bu süreç daha kolay atlatılabilecektir.

Genç işçi göçü, kısa vade de yaşlı nüfus için çözüm olabilir. Ancak uzun vade de yaşlı nüfusa ya da yaşlanan nüfusa çözüm getiremez. Göçmenlerin doğum oranlarını etkileyen faktörleri gittikleri ülkelerde de koruyabilmeleri elzemdir.

Göçmenlerin uyum problemlerinin aşılması için gelecek göçmenin gelmeden önce ülkesinde gideceği ülke için kısa süreli eğitimlere tabi tutulabilir. Bu eğitimler başta dil olmak üzere, hukuk sistemleri, kültürel ve dini değerler üzerine olmalıdır. Bu da göçmenin gittiği ülkede yaşayacağı ilk problemleri önemli miktarda azaltacaktır.

Neo Klasik göç teorisine göre bireyler, göç kararını verirken fayda zarar hesabı yapmakta ve göç riskini bu analiz üzerine almaktadır. Bireyler bu kararı verirken başat faktör ekonomik fayda olmaktadır (De Haas, Castles, & Miller, 2022:56) Ekonomik faydadan sonra gelen faktörler daha demokratik bir toplumda yaşam, kent yaşamının cazibesi, eğitim, sağlık ve altyapı gibi faktörlere erişim olabilmektedir.

Göç almak isteyen ülkeler ülkesindeki bahsi geçen konulardaki problemlerini çözmekte geri kalırlarsa hedefledikleri göç alma sayılarına ulaşamayabilirler.

Devletler; mülteci, sığınmacı ya da vatansız gibi istisnai statüler hariç yabancılara yapacağı muamele, mütekabiliyet ilkesine göre belirlerler. Göç veren ülkelerde bu sebepten dolayı vatandaşlarının gittikleri ülkelerde görmesini istediği muameleyi göç verdiği ülkeden gelen yabancılara da uygulamalıdır.

Bütün bu tespitlerle birlikte, hale hazırda; Azerbaycan, Kazakistan Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye'den oluşan Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde 7 Mayıs 2020 tarihinde yapılan konferansta, taraflar aralarındaki göçmen sorunlarına yönelik aşağıda yer alan bir dizi ilke karar alınmıştır. "…vize ve ikamet izinlerini ihlal eden vatandaşlar hakkında idari/cezai işlem yapılmaması konusunda anlaşmışlar, havaalanları ve sınır geçiş noktalarındaki bekleme alanları dâhil olmak üzere, birbirlerinin topraklarındaki vatandaşlara kapsamlı yardım ve göçmenlik hakları sağlanmasının önemi vurgulanmış, bununla birlikte göçmenlerin genellikle geçici süreyi aşarak ülkede kalmalarına izin verme konusunda gevşetilmiş göçmenlik gereksinimlerinin uygulanmasını prensip olarak kabul etmişlerdir. Taraflar, her iki ülkenin topraklarında yaşayan önemli sayıda vatandaş göz önünde bulundurularak, vize ve göçmenlik sorunlarını zamanında bilgilendirmek ve koordinasyon sağlamak amacıyla bir Göç Koordinasyon Grubu oluşturmayı kabul etmiştir."

Bizim önerilerimizi destekler nitelikte olan bu kararların, öncelikle bütün üye devleler tarafından uygulamaya geçilmesi, bilhassa ilgili taraf ülkeler açısından önemli bir kazanım olacağı kanaatindeyiz (TDT, www).

SONUÇ

Bu çalışmada, Türk dünyası ülkeleri arasında ortak nüfus ve göç politikalarının yaşlanan nüfusu gençleştirme ve ekonomik kalkınma üzerindeki potansiyel etkileri incelenmiştir. Bulgular, göçün hem göç veren hem de göç alan ülkeler için önemli fırsatlar sunmakla birlikte sosyal uyum sorunlarıyla birlikte, biz dizi siyasal ve ekonomik riskleri de beraberinde getirdiğini göstermektedir.

Bu bulgular, göç politikalarının yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda demografik ve sosyal boyutlarıyla ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, Türk dünyası ülkeleri arasında iş birliğinin artırılması hem bölgesel kalkınma hem de nüfus yapısının dengelenmesi açısından kritik bir rol oynayabilir.

Bu çalışma, Türk dünyası ülkeleri arasında göç politikalarının etkilerini genel bir çerçevede ele almıştır. Ancak, her ülkenin kendine özgü sosyo-ekonomik ve politik dinamikleri, daha derinlemesine analizler gerektirmektedir.

Gelecekteki çalışmalar, göçmenlerin uzun vadeli uyum süreçlerini ve göçün göç veren ülkelerin ekonomik yapısı üzerindeki etkilerini daha detaylı bir şekilde incelemelidir. Ayrıca, göçmenlerin sosyal ve kültürel entegrasyonu üzerine niteliksel araştırmalar yapılması önerilmektedir.

Sonuç olarak Türk dünyası ülkeleri, ortak nüfus ve göç politikaları ile farklı kültürel yapıdaki ülkelere göç vermekten ya da buralardan göç almaktan kaynaklı demografik ve siyasal sorunların oluşumunun önüne geçerek, kendi aralarında gerçekleştirecekleri göç hareketi ile sosyal ve siyasal riski en aza indirgeyerek ekonomik kalkınma süreçlerini hızlandırabilirler. Bu süreçte, ülkeler arasında iş birliği ve koordinasyon, başarılı bir göç politikasının temelini oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

Azizjon Hikmetov Davası, 2015/18582 (Anayasa Mahkemesi 5 10, 2017).

Bağırzade, E. R. (2011). Türk Cumhuriyetleri Arasında Ticari İş birliği: Mevcut Durum ve Perspektifler. *Istanbul Journal of Sociological Studies*(41), 41-60.

Central Intelligence Agency. (2025). *The World Factbook*. https://www.cia.gov/the-world-factbook/

De Haas, H., Castles, S., & Miller, M. J. (2022). *Göçler Çağı: Modern dünyada uluslararası nüfus hareketleri* (B. A. Evranos, Çev.). GAV Perspektif Yayınları Ankara.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). (2022a). *Azerbaycan Bilgi Notu – Haziran 2022*. Erişim adresi: https://www.deik.org.tr/uploads/azerbaycan-bilgi-notu_haziran22.pdf

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). (2022b). *Özbekistan Bilgi Notu – Kasım 2022*. Erişim adresi: https://www.deik.org.tr/uploads/ozbekistan-bilgi-notu-kasim-22.pdf

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). (2023a). *Kazakistan Bilgi Notu – Nisan 2023*. Erişim adresi: https://www.deik.org.tr/uploads/kazakistan-bilgi-notu-nisan-23.pdf

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). (2023b). *Kırgızistan Bilgi Notu – Nisan 2023*. Erişim adresi: https://www.deik.org.tr/uploads/kirgisiztan-bilgi-notu-nisan-23.pdf

Euronews. (2022, Mart 7). *Avrupa'da tek örnek: Türkiye'de üniversite mezunlarında işsizlik, ilköğretimden daha yüksek*. Euronews. Erişim adresi: https://tr.euronews.com/2022/03/07/avrupa-da-tek-ornek-turkiye-de-universite-mezunlar-nda-issizlik-ilkogretimden-daha-yuksek

Göç İdaresi Başkanlığı. (2025). *Geçici Koruma*. Erişim adresi: https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638

Hukukbook. (2025). *Türkiye-Almanya İşgücü Antlaşması (1961)*. Erişim adresi: https://hukukbook.com/turkiye-almanya-isgucu-antlasmasi-1961/

Küçükkuru, E. (2021). Orta Asya Devletlerindeki Göç Hareketlerinin Ekonomik ve Politik Perspektiften İncelenmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 12(2), 283-301. https://doi.org/10.54688/ayd.932084

TDT, www; https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari-detay/13-goc-alaninda-isbirligi, Erişim: 20.03.2025.

Veliyev, D. (2009). Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009(19), 103-110.

World Bank. (2025). *GDP per capita (current US$)*. https://data.worldbank.org/

GAGAUZ TÜRKLERİ: TARİHSEL SÜREÇ VE DİL SORUNU

Güllü KARANFİL*

Giriş. Gagauz Türklerinin büyük bir bölümü, Moldova'nın güneyinde yer alan ve 1994 yılında Moldova tarafından da tanınmış Gagauz Yeri adlı kültürel-otonom bölgede yaşamaktadırlar. Gagauzların sayısı Moldova nüfusunun % 4'ünü oluşturmaktadır. Gagauzlar, çok eski zamanlardan beri Ukrayna'da, Bulgaristan'da ve Yunanistan'da da yaşamaktadırlar. Son zamanlarda Moldova'dan göç nedeniyle Rusya'da da Gagauzların sayısı hızla artmaktadır. 1994 yılından itibaren ise, Gagauzların özerk bir kültürel otonomisi vardır. Tarihe göz gezdirsek, Gagauz Türkleri Balkanlarda, Karadeniz kıyısına yakın Deliorman, Dobruca, bugünkü Ukrayna topraklarında yaşamışlardır. Uzun süre Gagauz Türkleri, Osmanlı Devleti içinde Türk (Müslüman), Rum, Ulah, Bulgar toplumları ile birlikte bazen ayrı bazen de aynı köylerde yaşamışlardır. Doğal olarak din, gelenek vs. unsurlar Gagauzları da etkilemiştir. Gagauzlar, Ortodoks Hristiyan dinine tapan bir halk olsalar da bir sıra Müslüman geleneklerini benimsemiş ve bugün de yaşatmaktadırlar.

Amaç. Bildirinin amacı çeşitli dönemlerde karşılaştırma yöntemiyle Gagauz Türklerinin dil durumunu araştırmaktır.

Bulgu. Gagauz Türkleri, özellikle Besarabya bölgesinde yaşamış olup tarih boyunca farklı devletlerin egemenliği altında bulunmuşlardır. İşte bu süreçte yaşadıkları başlıca devletler:

1. Altın Orda Devleti (13. yy - 14. yy) → Gagauzların ataları, bu dönemde muhtemelen Altın Orda Devleti'nin etkisi altındaydı.

2. Moldova Prensliği (14. yy - 1812) → Besarabya bölgesi, uzun süre Osmanlı Devleti'ne bağlı bir vassal devlet olan Moldova Prensliği'nin bir parçasıydı.

3. Osmanlı İmparatorluğu (1484 - 1812) → Osmanlılar, 1484'te Akkerman (Bilhorod-Dnistrovskyi) ve Kili gibi önemli liman şehirlerini alarak Besarabya'da doğrudan kontrol sağladılar. Bölgenin tamamı ise doğrudan Osmanlı egemenliğinde olmamakla birlikte, Osmanlı etkisi altındaydı.

4. Rus İmparatorluğu (1812 - 1917) → Osmanlı-Rus Savaşları sonucunda 1812'de imzalanan Bükreş Antlaşması ile Besarabya, Osmanlı'dan Rusya'ya geçti. Bu dönemde Rusya, Gagauzların bölgeye göçünü teşvik etti.

5. Romanya Krallığı (1918 - 1940) → I. Dünya Savaşı'ndan sonra, 1918'de Besarabya, Romanya Krallığı'na bağlandı.

6. Sovyetler Birliği (1940 - 1941) → II. Dünya Savaşı sırasında 1940'ta Sovyetler Birliği, Almanya ile yaptığı Molotov-Ribbentrop Paktı doğrultusunda Besarabya'yı ele geçirdi.

7. Romanya Krallığı (1941 - 1944) → Nazi Almanyası'nın desteğiyle Romanya, 1941'de bölgeyi geri aldı.

* Dr., Komrat Devlet Üniversitesi, gullukaranfil@hotmal.com, Orcid: 0000-0002-8045-7822

8. Sovyetler Birliği (1944 - 1991) → 1944'te Kızıl Ordu, Besarabya'yı tekrar ele geçirdi ve bölge Moldavya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası oldu.

9. Moldova Cumhuriyeti (1991 - günümüz) → Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1991'de Moldova bağımsızlığını kazandı. Gagauzlar, 1994'te Moldova içinde Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi statüsünü elde etti.

Gagauzlar, tarih boyunca farklı devletlerin egemenliği altında yaşamış olsalar da kültürel kimliklerini koruyarak günümüzde Moldova içinde Gagauz Yeri adlı bir özerk bir yapıya sahipler.

Gagauz Türkleri çeşitli devletlerin egemenliği altında yaşadılar kelime ve kültür alışverişinde bulundular.

Gagauz Türkçesinin bugunkü durumunu değerlendirmek ve anlayabilmek için Gagauz dilinin Rusya İmperatorluğu, Romanya Krallığı ve Sovyetler dönemindeki yerini incelememiz gerek.

Rus İmparatorluğu Döneminde Gagauz Dilinin Durumu

Gagauzca, 1812 yılında Besarabya'nın Osmanlı'dan Rusya'ya geçmesiyle birlikte Rus İmparatorluğu topraklarına dâhil oldu. Ancak Gagauz halkı, günlük hayatta bu dili yaygın olarak kullanmaya devam etti. Buna karşın, resmi yazışmalarda ve eğitimde Rusça giderek baskın hale geldi. 19. yüzyılda Gagauzlar için eğitim genellikle kiliseler aracılığıyla sağlanıyordu. Ortodoks olan Gagauz halkına verilen dini eğitim, büyük çoğunlukla Eski Slavca veya Yunanca idi. Gagauzca, eğitim dili olarak kullanılmasa da halk arasında konuşulmaya devam etti.

20.yüzyılın başında Gagauz din adamı Mihail Çakır, dini kitapları Gagauzca'ya çevirdi. Ayrıca Gagauz ve Moldovanca dillerinin okullarda okutulması için Rus İmparatorluğu yönetimine başvurdu.

Romanya Krallığı Döneminde (1918-1940 ve 1941-1944) Gagauz Dili

1918'de Besarabya'nın Romanya Krallığı'na katılmasıyla bölgedeki dil politikaları değişti ve Romence resmi dil olarak dayatıldı. Bu süreçte Gagauzca eğitimin dışına itildi ve Gagauz çocukları Romence eğitim almak zorunda kaldı. Romanya idaresinde Gagauz dili herhangi bir resmi statüye sahip değildi ve resmi işlemler ile kamu hayatı tamamen Romence yürütüldü.

Ancak bu dönemde olumlu gelişmeler de yaşandı. 1934'te Bükreş'teki Türkiye Büyükelçisi, Gagauz bölgelerini ziyaret ederek durumu Atatürk'e rapor etti. Gagauzların asimilasyona uğramaması için 100 kadar Gagauz genci Türkiye'ye eğitime gönderildi. Romanya Eğitim Bakanlığı'ndan izin alınarak Gagauz köylerine Türkçe öğretmenleri gönderildi. Bu sayede, Romence eğitim veren okullarda Türk dili ders olarak okutulmaya başlandı. Gagauzlar çocukaları tarafından sevilen Türk dili dersleri, ünlü Gagauz yazarı Nikolay Baboglu tarafından 'Hatırlarım' hikâyesinde yazılmıştır. O yıllarda Gagauzların kimlik bilici güclenmiş, 100 yıl sonra tekrar Gagauzlar Türklerle iletişime geçebilmiştir, bu da bir milli ruh yükselmesine sebep olmuştur. Gagauz halkı arasında okuma yazma oranı düşüktü ve aydın kesimi çok sınırlıydı. Bu yıllarda Mihail Çakır kendi faaliyetlerini devam etmiş. Gagauzca yazılarını Rumen alfabesiyle yazmaya devam etmiş. Bu dönemde din adamı ve aydın M. Çakır Atatürk'e 'Basarabiyalı Gagauzların istoriyası' kitabını göndermiştir.

O dönemde Basarabyada basın veya edebiyat gelişmedi.

Sonuç olarak, Romanya Krallığı döneminde Gagauz dili, resmi ve eğitim alanlarından dışlanarak sadece aile içinde konuşulan bir dil haline geldi.

Bu dönemde Gagauz kimliği güçlenirken, Türk dünyasıyla yeniden bağlantı kuruldu.

Sovyetler Birliği Döneminde (1940-1991) Gagauz Dili

1940-1950 yılları arasında Sovyet yönetimi, yerel halkların kültürel gelişimini desteklemek adına Gagauzca'nın kullanımını ve eğitimini teşvik etti. 1957'de Gagauz yazı dili Kiril alfabesi temelinde oluşturuldu ve 1994'e kadar bu alfabeyle kitaplar yayınlandı. 1959'da Gagauz köy ve kasaba okullarında Gagauzca eğitime geçildi, ancak bu süreç yalnızca iki yıl sürdü. 1961'de Gagauzca eğitim yasaklandı ve müfredattan çıkarıldı. Hatta kreşlerde bile Gagauzca kullanımı yasaklandı.

1960-1980 dönemi Sovyetleşme ve Rusçalaşma dönemi olarak tanımlanabilir. Sovyet yönetimi, Rusçayı ortak dil olarak teşvik etti ve Gagauz dili ikinci plana itildi. Gagauz aydınlarının sayısı çok az olup aktif faaliyetleri sınırlıydı. Bu dönemde Sovyetlerin "böl, yönet" politikası başarılı oldu ve Gagauz halkının diğer Türk topluluklarıyla bağlantısı kesildi.

Sovyetler'in Son Yılları (1980'ler – 1991) ve Kimlik Uyanışı ve Dil Durumu

1986 yılında Gagauz okullarında Gagauz dili ve edebiyatı dersi verilmeye başlandı. Yeni bir milletçilik ruhu esmeye başladı. Gagauz dili canlanmaya başladı. 'Ana sözü' gazetesi 1988 yılından itibaren yayınlanmaktadır. 'Sabaa Yıldızı' (1996) ve 'Guguşçuk' (2020)çocuk dergileri de yayınlanmaktadır.

1980'lerin sonlarında Sovyetler Birliği'ndeki perestroyka (yeniden yapılanma) ve glasnost (açıklık) politikaları, Gagauz kimliğinin yeniden canlanmasına yol açtı. Sovyetler Birliği'nde Gagauz dili önce kısa bir gelişme dönemi yaşadı, ancak sonra Rusçanın baskınlığı nedeniyle kullanım alanı daraldı.

Gagauz Yeri Özerk Bölgesi ve Gagauz Dilinin Durumu

Moldova sınırları içinde yer alan Gagauz Yeri Özerk Bölgesi, Mirça Snegur döneminde, 23 Aralık 1994 tarihinde resmi olarak tanınmıştır. Gagauz Yeri'nin yüzölçümü 1850 km² olup, bölgenin parlamentosu da "Halk Toplumu" adıyla bilinmektedir. Gagauzlar, iki farklı bayrağa sahiptir. İlk bayrak, mavinin üzerine yerleştirilen bozkurt kafası ve etrafında altın renkli küçük horoz figürlerinden oluşur ve ilk kez 29 Ekim 1989'da dalgalanmıştır. İkinci bayrak ise bugünkü bayraktır ve 1995'te kabul edilmiştir. Bu bayrakta mavi, beyaz ve kırmızı renkler bulunur ve sağ tarafında üç altın yıldız yer alır.

Gagauz Yeri'ni yöneten kişi, aynı zamanda Moldova hükümetinin bir üyesi olan başkandır. Bölgenin nüfusunun %80'i Gagauzlar, %7'si Ruslar, %4'ü Moldovalılar, %9'u ise Bulgarlar ve Ukraynalılardan oluşmaktadır. Gagauz Yeri'nde üç resmi dil vardır: birincisi devlet dili olan Romence, ikinci dil Gagauzca ve üçüncü dil ise Rusçadır. Ancak günlük yaşamda, resmi alanda en yaygın kullanılan dil Rusçadır. Konserlerde, afişlerde, reklamlarda, okullarda ve kreşlerde genellikle Rusça kullanılmaktadır. Son iki-üç yılda ise Gagauzca daha fazla gündeme gelmeye başlamış, bu da Gagauz aydınlarının çabaları sonucunda olmuştur. Ancak, hâlâ Gagauzca eğitim veren okul bulunmamaktadır.

Gagauz dili, köylerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Kasabalarda (Komrat, Çadır, Valkaneş) ise büyükler tarafından konuşulmasına rağmen, genç nesil tarafından neredeyse hiç kullanılmaz. Gagauzca, Bulgarca, Romence ve Rusçadan etkilenmiş, kelime ve cümle yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. Okullarda haftada üç kez Gagauzca dersi verilmektedir. 2009 yılında, Gagauz dilini ve kültürünü korumak ve geliştirmek amacıyla "Meras" Topluluğu kurulmuş, ancak bu çabalar oldukça sınırlı kalmıştır.

2010 yılında UNESCO, Gagauz dilini "kaybolma tehlikesi altındaki bir dil" olarak kabul etmiştir. Gagauzlar, yüzyıllar boyunca Slav ve Romen halklarıyla birlikte yaşamış olmalarına rağmen, dilini, dinini ve geleneklerini koruyabilen bir halktır. Ancak Sovyetler Birliği döneminde uygulanan dil politikaları, okul ve anaokullarında Gagauzca'nın yasaklanması, küreselleşmenin etkileri ve yıllar içinde dilin kullanımının giderek azalması, Gagauzca'nın günümüzdeki durumunu zorlaştırmıştır. Örneğin, Moldova'nın özerk bölgesi olan Gagauzya'da, köylerde bile 0-10 yaş arasındaki çocuklar

evde Rusça konuşmaktadır. Gagauzça, köylerdeki ailelerde bile nadiren kullanılmakta; örneğin, anne ve babası Gagauz olan bir ailede, 5 yaşındaki çocuk Rusça, 15 yaşındaki çocuk ise Gagauzca konuşmaktadır.2018 yılında üç milletvekili tarafından, "Gagauz dilinin uygulama alanının genişletilmesi" üzerine bir kanun çıkarılmış ve Gagauzca'ya daha fazla önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Gagauzya Milli Eğitim Müdürlüğü de bu konuda yenilikler yapmayı denemiştir; ancak dilin durumunda henüz kayda değer bir iyileşme gözlemlenmemektedir.

Gagauzya'da Anaokullarında Gagauz Dili

Gagauzya'nın kurulmasının üzerinden 30 yıl geçmesine rağmen hâlâ Gagauz Türkçesiyle eğitim veren bir okul bulunmamaktadır. Anaokullarında Gagauz dili ve Romence ders olarak verilse de, bir gün Gagauz dili, diğer gün Romence konuşulsa da istenilen sonuçlara ulaşmak hâlâ zordur.

Evde çocuklarla Gagauz Türkçesi konuşulmadığında, anaokulundaki eğitim yetersiz kalmaktadır. Milli bilince sahip müdürler ve öğretmenler bu süreçte önemli bir rol oynasa da, kullanılan öğretim yöntemlerinde de eksiklikler vardır. Anaokulundan mezun olan çocuklar, yalnızca öğrendikleri konular çerçevesinde belirgin bir aksanla sorulara yanıt verebilirken, farklı bir soru yöneltildiğinde anlamakta ve cevap vermekte zorlanmaktadır.Anaokullarında haftada yalnızca 2-3 gün Gagauzca konuşuluyorsa, ilkokula geçildiğinde bu oran daha da düşmekte, hatta Gagauz dili dersinde bile zaman zaman Rusça konuşulmaktadır. Çocukların günlük yaşamda Gagauz Türkçesiyle karşılaşma imkânı oldukça sınırlıdır. Sokaklarda Gagauzca tabelalar bulunmamakta, şehirlerde Gagauzca konuşan insan sayısı oldukça azdır. Gagauz köylerinde düzenlenen Yeni Yıl ve Hıdırellez gibi kutlamaların dahi Rusça gerçekleşmesi büyük bir kayıptır ve yeni nesil üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.

Bu durumun başlıca nedenleri arasında okullarda eğitim dilinin Rusça olması, toplumun alışkanlıklarını değiştirmeye direnç göstermesi ve yeniliklere kapalı olması yer almaktadır. Ayrıca sosyal medyada köy ve şehir yöneticilerinin Rusça paylaşımlar yapması, resmi toplantıların Rusça düzenlenmesi de oldukça düşündürücü ve üzücüdür.

Okullarda Gagauzca'nın Yeri

Gagauz dili, 1986 yılından itibaren önce seçmeli ders olarak, ardından müfredata dahil edilmiştir. Şu anda Gagauz dili ve Edebiyatı, Gagauzya'daki okullarda 1. sınıftan 12. sınıfa kadar haftada 3 saat olarak okutulmaktadır. 2020 yılından itibaren ise, tüm okullarda beden eğitimi, müzik ve resim gibi dersler, okulun tercihine göre 1 veya 2 tanesi Gagauzca olarak verilmeye başlanmıştır. Ayrıca, bazı okullarda Hayat Bilgisi gibi dersler, iki dilde (örneğin, bir dersin yarısı Gagauzca, diğer yarısı Rusça) öğretilmektedir.Köylerde, 13 yaş üstü öğrenciler Gagauzca konuşsalar da, bu dil genellikle Rusça kelimelerle karışmaktadır. Köylerde 12 yaş altı çocukların ise Türkçe konuşması oldukça nadirdir. Şehirlerde ise, Gagauzca konuşan öğrencilere rastlamak neredeyse imkânsızdır.

Çocukları heveslendirmek ve onlara dili sevdirmek çok önemlidir. Çocuklar için yayımlanan *Guguşçuk* dergisi, renkli tasarımı, kısa öyküleri ve eğlenceli, öğretici metinleriyle çocuklara dili sevdirmeye çalışmaktadır. YouTube platformunda ise, *Tatlı Dil* kulübü, Gagauzca konuşmak isteyen çocukları programına toplamakta ve haftada bir akşam buluşması düzenlemektedir.Gagauz dilini koruyan ve geliştiren *Meras* derneği, okul öncesi yaş grubu için 2020 yılından itibaren 'Lafet Gagauzca' yarışmasını düzenlemektedir. Bu yarışmada, 0-6 yaş arası çocuklara değerli hediyeler verilmektedir.

Gagauzya Milli Eğitim Müdürlüğü çeşitli etkinlikler düzenlese de, 0-10 yaş grubu çocuklar arasında dili canlandırmak oldukça zordur. 2021-2030 yılları arasında "ATÜ Gagavuz Yeri'nde Eğitim Sektörünün Geliştirilmesi İçin Hedef Programı" verilerine göre, Gagavuz öğrencilerin %74'ü evde Rusça konuşmakta, yalnızca %20'si ana dilleri olan Gagauzca'yı konuşmaktadır.

Komrat Devlet Üniversitesi'nde Gagauz dili öğretmenliği bölümünde okuyan öğrenci sayısı yalnızca 13'tür. Hem nüfusun az olması hem de gençlerin dili tercih etmemesi buna neden olmaktadır.

Büyükler için Gagauzca kursları, Bilim Araştırma Merkezi tarafından düzenlense de katılım oldukça pasiftir. Gençlerin sıkça kullandığı İnternet'teki Gagauzca içeriğin durumu da pek iç açıcı değildir. Gagauzca içerik üreten sadece 2 bloger bulunmaktadır. Sosyal medya platformlarında ise Gagauzca paylaşım yapan kişi sayısı oldukça düşüktür.

Ukrayna Gagauzlarında dil durumu, Moldova Gagauzlarının durumu ile tamamen aynıdır. Bulgaristan ve Yunanistan Gagauzlarının dil durumu ise daha kötüdür. Yalnızca 55-60 yaş üstü kişiler Gagauzca konuşabilmektedir, gençler ise Türk olduklarını bile bilmemektedirler. Romanya'da yaşayan Gagauzlar ise tamamen asimile olmuştur.

Gagauzya Halk Topluluğu, Başkan ve etrafındaki kişiler Gagauzca konuşmamaktadır. Kolaya kaçarak Rusçayı tercih etmektedirler. Gagauz dilinin bu duruma gelmesinde, dilin önemini yeterince vurgulayamamaları ve dil politikasını etkili bir şekilde yürütememeleri nedeniyle Gagauzya Başkanlarının da büyük payı vardır. Gagauzya'da genç nesil arasında Gagauz dili giderek daha az konuşulmaktadır. 2010 yılında UNESCO, Gagauz dilini kaybolma tehlikesi altındaki diller arasında gösterdi. 2024 nüfus sayımına göre Gagauzya'da nüfusun %82.2'si Gagauzlardan oluşmaktadır. Ancak, 2014 yılında nüfusun %54'ü Gagauzca konuşurken, 2024'te bu oran %47'ye düşmüştür. Mevcut gidişat değişmezse, Gagauzca'nın 40 yıl içinde tamamen yok olacağı öngörülmektedir.Gagauz dili eğitim sisteminde daha fazla yer bulmaya çalışsa da, dilin kullanımını artırmak için ciddi önlemler alınması gerekmektedir. 2018'de "Gagauz Dilinin Uygulama Alanının Genişletilmesi Üzerine" bir yasa çıkarılmış ve bazı yenilikler yapılmaya çalışılmıştır. Ancak hala Gagauzca eğitim veren bir okul bulunmamaktadır.

Sonuç.

Dil, bir milletin kimliğidir. Gagauzya'da Gagauzca'nın kaybolmasının önüne geçmek için ciddi politikalar üretilmelidir. Aile içinde Gagauzca konuşulmazsa ve eğitim sistemi yeterince güçlü olmazsa, Gagauz Türkçesi'nin geleceği tehlike altındadır. Gagauzlar ve Türk dünyası, bu dile ve kültüre sahip çıkmalıdır. Aksi takdirde Gagauzca, birkaç on yıl içinde tamamen yok olma riskiyle karşı karşıya kalacaktır.

KAYNAKÇA

1. Karanfil G., Gagauzlar: dün, bugün, yarın. https://kircaalihaber.com/yorum/gagauzlar-dun-bugun-yarin
2. Çakir M,. Besarabiyalı Gagauzların İstoriyası, Kişnev, 1934, Gagauzlar: İstoriya, adetlär dil hem din, Kişinev, 2007
3. Целевая программа развития сферы образования АТО Гагаузии. https://gagauziadialogue.md/ru/%D1%86%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%8F-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%8B-%D0%BE%D0%B1%D1%80/
4. Gagauzyada Kamalin üüredicileri. https://steemit.com/tr/@emirfirlar/gagauziya-da-kemal-in-ueueredicileri

IRAK'TA TÜRKMEN VARLIĞININ GELECEĞİ VE KERKÜK'ÜN STATÜSÜ

Şemsettin KÜZECİ*

Giriş

Irak[1], dünyanın en eski medeniyetlerine ev sahipliği yapmış olan aşağı Mezopotamya bölgesinde kurulmuş bir devlettir. Bugün Irak, Ortadoğu'da yer alan stratejik mevkii yanında sahip olduğu petrol rezervleri ile Körfez'in önemli ülkelerinden biri durumundadır. 1534–1918 yıllarında üç vilayet; Bağdat, Basra ve Musul olarak Osmanlı Devleti tarafından idare edilmiş, Lozan Antlaşması'ndan sonra İngiltere'nin denetimine girmiştir. İngiltere'nin 1971'de Ortadoğu'dan tamamen çekilmesi ile, bu bölge üzerinde ABD hâkim güç olmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu'da etkisini artıran ABD'nin Irak'a özel bir politik ilgisi vardır. Irak, Osmanlı Devleti'nden koparıldıktan sonra İngiliz mandası altına girmişti. 1932 yılında Cemiyeti Akvama şimdiki adıyla (Birleşmiş Milletler) üye olarak Ortadoğu'da kurulan resmi bir devlet statüsünü kazandı.

Irak Osmanlı döneminde üç vilayetin araya gelmesiyle oluşmaktaydı. Üç asil ve birkaç etnik grubun birlikte yaşamaları Irak'ı mozaik bir ülke haline getirmiştir. Yaklaşık 40 milyon nüfusa sahip olan Irak'ın %97'si Müslüman, %3'ü gayrimüslimdir. Müslümanların %51'ü Şii, %44'si Sünni ve %5'i de diğer mezheplere bağlı gruplardan oluşmaktadır.

18 vilayetten oluşan Irak'ın nüfusun yaklaşık %75'i şehirlerde, %25'i kırsal kesimde yaşıyor. Irak'ın etnik dağılımı ise %61 Arap, %17 Kürt, %13 Türkmen, %5 Arami (Süryani) ve %4'ü de Yezidi, Ermeni ve diğer etnik unsurlardır. Şii Arapların çoğunlukta Irak'ın güneyinde yaşarken, Sünnilerinde çoğunlukta Bağdat, Rumadi, Salahattin ve Diyale, Musul, Kerkük, Erbil ve Süleymaniye illerinde yaşamaktadırlar. Süryaniler genel olarak; Irak'ın Kuzeyinde Dohok, Musul'un bazı bölgeleri (Başiqa, karakoş vs.) bir kısmı da Kerkük ve Bağdat'ta yaşamlarını sürdürürler. Kürtler (Dohok, Erbil ve Süleymaniye) illerinde ve Türkmenler ise, Telafer, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Tazehurmatu, Dakuk, Tuzhurmatu, Kifri, Karatepe, Hanekin, Bağdat, Kut (Aziziye) ve 2014'ten sonra da Kerbela ve Necef şehirlerinde yaşamaktadırlar.[2]

Irak'ta çok önemli petrol yatakları mevcuttur. Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın en büyük ikinci petrol rezervine sahip ülkedir. Irak varlığını bu kaynakla sürdürmektedir. ABD'nin İkinci Körfez hareketi sonrası Saddam iktidarını yok ederek Irak'ı işgal etmiştir. Irak tarihinin ABD tarafından yeniden şekillendirildiğini söylemek mümkündür.

* Dr., Araştırmacı, Yazar, Kerkük Kültür Derneği Başkanı

1 Irak Devleti'nin kuruluşu ve gelişimi için bkz: Sinan Marufoğlu, Osmanlı Döneminde K.Irak (1831–1914) İstanbul,1998, Eren Yayınları; Misak-i Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Ankara 1998, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayını; Suphi Saatçi, Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul 1996; Musul ve Kerkük ile Arşiv Belgeleri(1525–1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu:11, Ankara 1993; Devrimci Irak, Irak Büyükelçiliği Yayınları, Ocak 1974 Bağdat.

2 Şemsettin Küzeci, Irak Basın Tarihi. Gazi Üniversitesi Yayınları. Ankara 2009

Irak 1918–1921 yılları arasında İngiliz mandası altında varlığını sürdürürken 23 Ağustos 1921 tarihinde Kraliyet dönemi başladı. İlk Anayasası Irak Temel Kanunu adı altında 1925 yılında kabul edildi. 1932 yılında Temel İlkeler Deklarasyonunu kabul ederek, Cemiyeti Akvam üyeliğine kabul edildi. Böylece 3 Ekim 1932, Irak devletinin kuruluşu olarak tarihe geçti.

14 Temmuz 1958 devrimi ile Irak Cumhuriyeti İlan edildi.[3] Cumhuriyet'in temel yasası 1958'de geçici Anayasa olarak kabul edildi. 1964, 1968, 1990 yıllarında Irak Anayasaları Cumhuriyet iktidarlarının benimsedikleri doğrultuda yazıldı. 1968 yılında bir darbeyle Abdülkerim Kasım'ı deviren Baasçılar İktidara gelerek Irak'ı yönetmeye başladır. Bu durum 2003 yılına kadar devam etti. 10 Nisan 2003 yılında Irak rejimi (Saddam iktidarı ve Baas Partisi) devrildikten sonra, 30 Haziran 2004/ 31 Ocak 2005 tarihleri arasında geçerli olmak üzere, 62 maddeden oluşan bir geçici Anayasa, işgalci güçlerin direktifleriyle yazıldı. Ardından da tartışmalı bir referandum sonucu, 15 Ekim 2005 tarihinde 144 maddeden oluşan Irak'ın şu anda yürürlükte olan Anayasası kabul edildi.

Irak'ın kuruluşundan bu yana kabul edilen bütün anayasalarda hak ve hürriyetler maddeleri çerçevesinde fikir, ifade, düşünce ve basın yayın özgürlüğü hakları benimsenmiştir. Ancak, bu hak ve özgürlükler hiçbir zaman yasalarda olduğu şekilde uygulanmamıştır. Tüm iktidarlar bu hakları hemen hemen kendi lehlerine uygulamışlar, işlerine geldiği zaman basını özgürlüğünü serbest bırakmışlar, işlerine gelmediği zaman da sansür uygulamışlardır.[4]

Irak coğrafyanın getirdiği sorunlarla karşı karşıyayken 1980'den bu yana çok ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Siyasi oyunlara maruz kalan ve sekiz yıl süren Irak-İran savaşı, 1990'da birinci ve 2003'te ikinci Körfez savaşlarının bölgeye ve Irak halkına verdiği istikrarsızlık Irak halkını ve komşu ülkelerini derinden etkilemiştir. Böylesine bir yıkımla karşılaşan ülkede her şeye rağmen yaşam devam etmektedir.

Osmanlı'dan günümüze Irak'ta önemli dönemlerden geçmiştir. Bu dönemler:

1. Osmanlı idaresi dönemi. (1534-1918)
2. İngiliz işgali dönemi. (1918-1921)
3. Kraliyet dönemi. (1921-1958)
4. Cumhuriyet dönemi. (1958-2003)
5. Saddam sonrası dönemi. (2003-2025)

Irak'ta Türkmen Varlığı

2003 yılı öncesinde, Irak Türklerinin tarihi ile ilgili çalışmaların Prof. Dr. Faruk Sümer, Zeki Velidi Togan, Irak Türkmen yazarları Şakir Sabır Zabit, Enver Yakubi, İzzettin Kerkük, Fazıl Demirci, Nefi Demirci, Erşat Hürmüzlü, Abdüllatif Benderoğlu ve bir iki yabancı yazara ek olarak birkaç makalesine rastladığımız üç beş isimden ibaret olduğunu söyleyebilirdik. Irak'ta dikta rejimin ardından, iletişim ve internetin kullanımı ve yayılmasında yaşanan gelişmeler ile demokratikleşme sürecini de dikkate alındığında bugün bu isimlerin yüze hatta bine katlandığını onurla söyleyebiliriz.

Az sayıdaki bazı ilim insanı, yine, Türk/Türkmenlerin menşei hakkında dağınık iddialar ileriye sürmüşlerdir.

Malazgirt Savaşı öncesinde Selçukluların daha çok Irak'ın kuzeyine nüfus ve askerî birlikler sevk ettiği bilinen bir hususdur. Abbasi Halifesi I. Muntasır zamanında ordunun Türklerden oluştuğunu; bugün Irak'ın güneyinde "Şii Araplar" diye ikide bir konu edilen unsurların önemli bir kısmının Şah İsmail'in Meraga'dan getirtip yerleştirdiği Azerbaycanlı Türk unsurlar olduğunu tarihî bir gerçek olarak

3 Sait Ketene, El-Turk Velarap-Türkler ve Araplar. Devletul Irak av Bilad El-Rafideyin- (Irak Devleti veya İki Nehir Ülkesi), Ankara 2000, s. 326–338

4 Şemsettin Küzeci, "Irak'ta Basın Özgürlüğü", 30.09.2007 www.kerkukgazetesi.com

kaydetmeliyiz. Osmanlı Türk'ü, Anadolu'dan buraya Türkmen unsurları kaydırmış; başta Bağdat, Musul, Kerkük, Erbil olmak üzere tüm Irak'ı Türk yurdu olarak görmüştür.[5]

İmadettin Nesimi El–Bağdadi'nin yaşadığı döneme dek (1370–1417 M) yetişen hiçbir Iraklı Türkmen şair ve yazar ismi kaydedilmemiştir. Nesimi'nin eserlerini araştırıp incelersek yaratıcılığı ve ustaca kullandığı çekirdek sözcüklerin olduğunu görebiliriz; kendisinden önce yaşamış onlarca şairin ve yazarın varlığı söz konusudur. Ancak onların kim olduğu ve sözlü edebiyata katkılarının ne olduğu konusu ne Irak Türkmenleri ne de Irak tarihçileri tarafından bugüne kadar aydınlatılmıştır. Ne yazık ki tarihin gizli sayfalarına karışmıştır.

Irak Türkmen edebiyatının yazılı ilk örneklerinden Nesimi'nin (1370–1417 M), Dede Korkut'un ve Fuzuli'nin yazdığı şiirlerin birçoğu Türkmence idi. Nesimi şiirlerini yazdığı yıllarda, Orta Asya ve Azerbaycan'dan Irak'a göç eden Oğuz soylu Türkmenler arasında kullanılan dil; Türk dillerinin Oğuz grubunun, Oğuz-Selçuk yarım grubuna giren telaffuz, morfoloji, sentaks ve şive bakımından hemen hemen Azerbaycan dili aynı şekilde idi.[6]

1534M yılları Osmanlı egemenliğinden ve Nesimi'nin ölümünden sonra 117 yıl devam eden bu durum zamanla farklı yönlere sapmaya başladı. Böylece Irak Türkmen dili ve edebiyatı ikiye bölündü; halk dili Azerbaycan Türkçesinin etkisinde kaldı, yazı dilimiz ise Osmanlıcanın etkisi altında kaldı.[7]

1498–1556 M yıllarında Safavi, Osmanlı dönemlerinde yaratıcılığını sürdüren büyük şair Muhammet Fuzuli, araştırmacılar tarafından yapılan tespitlere göre, çağın en büyük şairlerini ve eserlerini bildiği gibi klasik şiirin bütün sanat gizlerine ve nesir tekniğine, kuruluşuna da hâkim idi.

1563 M yılında Gülşan-ı Şüâra tezkeresiyle şöhret kazanan Fuzuli'nin, çağının büyük edebiyatçısı sayılan ve Fuzuli'nin oğlu Fazli'nin yakın dostlarından olan lirik şair Ahdi'nin yazdıkları edebiyat tarihimiz için önemli belgelerdir. Ahdi'nin babası Şemsi ve yakınlarından biri olan Rendi de şiirlerini bizim dilde yazmıştır. Fazli ise babası Fuzuli gibi şiirlerini üç dilde yazmış ve *Âşıkane* şiiriyle ün kazanmıştır. O, dilimizde ilk müstezat şiiri yazan şairlerdendir.

Ahdi'nin tezkeresinde, Bağdat ve dolaylarında yaşayan Türkmen şairlerinden tanınmış Hazani ve Zamiri'dir. Esiri takma adıyla şiirlerini yazan Hazani'nin döneminde en görkemli şair olarak tespit edilmiştir. Zamiri ise *Leyla ile Mecnun* konusunda bir destan yazmıştır. Bağdat ve dolaylarında yetişip yaşayan ve Fuzuli'nin izinden giden Iraklı Türkmen şairler İlmi, Zaidi, Cevheri, Hakiki ve Hadimi'dir.

16. yüzyılda (1548–1605M) Bağdat'ta doğan ve Şam'da vefat eden şair Bağdatlı Ruhi, divan şiirinin ustalarından sayılır ve terkip-ı bendi ile tanınan bir şairdir. Yine 16. yüzyılın sonlarında Bağdat'ta yaşamış Türkmen şairi ve Hattatı Kavsi'nin, Fuzuli'den etkilendiği açıkça şiirlerine yansımıştır. 18. yüzyılda Kerkük'te doğup büyüyen Nevres el-Kadim, 19. yüzyılda Safi Abdullah, 20. yüzyılda Muhyettin Kabil, Mehri, Eset Naip, Hıdır Lütfü, Hicri Dede, Reşit Akif Hürmüzlü, Mehmet Sadık, Celal Rızaefendi, Felekoğlu, Hasan Görem, Osman Mazlum, Nazım Refik Koçak, Ali Marufoğlu, Abdullatif Benderoğlu, Salah Nevres, Nesrin Erbil ve diğerleri Türkmen edebiyatında kendilerini ispat etmişlerdir.[8]

Türkmenlerin Irak'a Yerleşmeleri

Türkmenlerin Irak'a yerleşmeleri çok eskilere dayanır. Selçuklu kuvvetlerinin Türkiye'ye girişi ve günümüze kadar uzayan azametli bir devlete dönüşümlerini hazırlayan süreçten çok önceleri, 674M-54H yılında Emeviler Dönemi'nde, Orta Asya ve Azerbaycan'dan bugün Irak olarak anılan

5 Metin Erendor, "Irak Türkmenleri Tarihi", Mersin Belediyesi Yayınları (29). Kayseri 2018.

6 Şemsettin Küzeci "Kerkük Şairleri". Ankara 2006 ve 2007.

7 Abdüllatif Benderoğlu, Irak Türkmen edebiyatına bir bakış, 1. Cilt, Bağdat 1989

8 a,g,k, (6, A. Benderoğlu).

topraklara büyük kitleler hâlinde yerleşmişlerdir.[9] Türkmenlerin, Türkistan topraklarından, Azerbaycan'a; oradan da güneye, güney batıya geçişleri yüzlerce yıl devam etmiştir. Küfe Valisi Haccac Bin Yusuf, Türkmenlerden oluşan bir ordu kurdurmuş, ayrıca onların Basra ve Kut yakınlarına yerleşmelerine rıza göstermiştir.[10]

Türkmen kavramıyla ilgili bu çalışmamamızda muhtelif iddialar üzerinde durmuyoruz. İslamiyet sonrası döneme baktığımızda, Türk Oğuz boylarının çoğunlukla "Türkmen" olarak anıldığını görürüz. Türkmen, dilimizde "yiğit", "cesaretli" anlamında kullanılmıştır. Zaman içerisinde daha çok Maveraünnehir (Seyhun ve Ceyhun) çizgisinden, batıda Anadolu'ya ve Irak topraklarına yerleşmeye devam ederek ortaya yeni kültürlerin hatta devletlerin çıkmasında öncülük etmişlerdir.

Türkmence (doğru ifadesiyle Türkmen ağzı) Batı Oğuzcanın bir devamı hâlinde günümüzde daha çok Azerbaycan, Türkmenistan, Irak, Suriye ve Doğu Anadolu'nun bazı yörelerinde konuşulan ağızdır ki Irak Türklerinin yazı dili -Gökalp'in tabiriyle- "İstanbul Türkçesidir." 54 Hicri yılında bu toprakları vatan tutmaya devam ettikleri, 1055'te Büyük Selçuklu Hakanı Tuğrul Bey adına Bağdat'ta hutbe okunmasıyla başlayan Türkmen hâkimiyeti bin yıla yakın (1918'e kadar) devam etmiştir.

Türk/Türkmen boyları Irak topraklarında Celayirliler, Selçukluların bir kolu olarak (Erbil'de), Atabeyler (Musul ve çevresinde), Kıpçak oğulları (Kerkük'te), Akkoyunlular ve Karakoyunlular devlet ve beyliklerini kurmuşlardır. Osmanlı varlığını sona erdiren İngiliz işgali ve ardından kurulan kukla devlet, Irak'ta Türkmen varlığını tanımamıştır. 1918'den bugüne kadar yüzyıldır; yönetimler, şu veya bu şekilde rejimler değişmiş ama Türkmen varlığı, zaman zaman kâğıt üzerinde haklar verilse de görmezden gelinmiştir. Nüfusu üç milyonu aşkın olan Türk'ün/Türkmen'in siyasi, sosyal ve kültürel haklarından gerçekte bugün de söz edilmiyor. Periyodik olarak yapılan katliamlara girmesek dahi, belirtilen gerçeklerle Irak'taki Türkmen mevcudu 5 milyondan fazladır.

Irak'ta kuzeyden Telafer, Musul, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Tezehurmatu, Dakuk, 35 civarında Bayat köyü, Tuzhurmatu, Kifri, Hanakin, Karatepe, Bağdat, Aziziye ve Kerbela Necef'a kadar uzanan şehirlerde yaşayan Türkmenlerin çoğu iyi eğitim almıştır. Türkmen nüfusunun üçte biri üniversite mezunudur. Türkmen varlığının önemli kısmı şehir ve kasabalarda yaşamaktadır. Türk edebiyatının, kültürünün pek çok değerli ismi bu topraklarda yetişmiştir. Bugün, Türkmenlerin yaşadıkları bölgeye "Türkmeneli" adı verilmiştir.

Osmanlı'dan sonra Irak'ta Türk Soykırımları

Dünya'da 300 milyon Türk'ün yaşadığı bölgelerde Türklerin başları çileden kurtulmak bilmez hala gelmiştir. Tarih boyunca Türk'ü kıran kırdıran zaman zaman da birbirlerine düşman kesilen bu topluluklar, batılılar ve emperyalist güçler ile işbirlikçilerce soykırım, katliam, yok etme, sindirme politikalarına maruz kalmışlardır. Irak Türkmenleri, Kırım, Uygur Türkleri (Doğu Türkistan), Azerbaycan vb. toplulukların yaşadıkları son yüz yıldaki yaşamları adeta kâbus benzeri bir hayat niteliğinde olduğunun kanaatindeyiz.

1534-1918 yılları arasında Irak'ı (Bağdat- Basra ve Musul)'u idare eden Osmanlı sonrası İngilizlerin kurduğu tüm hükümetler Türkmenlere karşı yok etme, sindirme, soykırım ve katlımlar uygulamıştır. Türkmenlerin nüfusu bilerek az gösterilmiş, uzun yıllar Türkmen gençleri bir dizi, idam, hapis ve tutuklamalara mazur kalmışlardır. Öte yandan da Türkmen toplumu Telafer 'den başlıyarak, Kerkük, Erbil, Altunköprü, Tezehurmatu, Tuzhurmatu, Bayat Köyleri, Diyale ve Bağdat'taki Türkmenler çeşitli nedenlerle yok edilmiş ve bir dizi olaylara ve katliamlara katlanmışlardır. Bu katliamları özet olarak ele alıyoruz.

9 Taberi. "Milletler ve Hükümetler Tarihi", Kahire 1939, c:4 s, 221

10 İbrahim Dakuklu, "Irak Türkmenmleri". Güven Yayınları, Ankara 1970

Irak halkının geneline uygulanan baskılarda Türkmenler özel olarak nasiplerini alıyorlar. Baskıların başında ifade özgürlüğünün olmaması, sorgusuz ve yargısız infazların uygulanması, işkence ve idamlara ilâveten Türkmen toplumuna özel olarak birtakım baskılar uygulanmaktadır. Bunlar; başta "insan hakları evrensel beyannamesi" olmak üzere bütün uluslararası belge ve anlaşmalara aykırı olarak uygulanmaktadır. Türkmenlerle ilgili kararlar, bizzat ülkenin en üst yasama ve yürütme organı olan devrim komuta konseyi tarafından alınmaktaydı. Ülkede Türkmen varlığını yok etmek için uygulanan, yoğun Araplaştırma politikaları son zamanlarda etnik temizlik boyutuna varmıştır. Kerkük'ten uzaklaştırılan Türkmenlerin sayısı son bir yılda bin aileyi aşmıştır. Bunların yerine Arap aileler yerleştirilmiştir. Türkmenleri göç ettirmek ve yerlerine Arapları yerleştirme politikası çok eski bir politikadır ve ırak yönetimi tarafından kraliyet döneminden beri yürütülmektedir. Ancak bu uygulama iktidara gelen Baas Partisi tarafından etnik temizlik boyutuna ulaşmıştır.

Irak'ta yaşayan Türkmenler; kendi dilleri ile eğitim yapmaları yasaklanmıştır. Okullarda öğretmen öğretmenle veya öğretmen öğrenciyle resmî dairelerde kendi aralarında anadilleri ile konuşmazlar.

Türkmenlere gayrimenkul ve her türlü ticari aracın alım-satımı yasaklanmıştır. Mahalle, köy ve şehirlerin Türkçe adları değiştirilmiştir. Hatta amatör spor takımların adları bile değiştirildi. Kerkük ilinin adı tamim, Musul ise Neyneva oldu. Beşiktaş, Fenerbahçe, Gökbulut, mavi yıldız vs. Amatör futbol takımlarımızın adları; Filistin, haliç Arabi, 7 Nisan, Şabab El-Baas adları ile değiştirildi. Kerkük başta olmak üzere Türkmenlere ait verimli tarım arazileri, yönetim tarafından istila edilerek, Beşir, Türkalan, Yayçı, Tercil, Kümbetli, bayat gibi köylerin arazileri yönetime yakın kişilere dağıtılmıştır.

Üniversitelerin bazı bölümlerine özellikle öğretmenlik, askeri, basın yayın ve enformasyon bölümlerine Türkmen öğrencilerin alınması yasaklanmıştır. Kerkük petrol şirketi başta olmak üzere, bazı devlet dairelerindeki Türkmen memurlarının güneye atamaları yapılmıştır. Daha önce Mısır'lıların yerleştirildiği gibi, bazı Filistinlileri Kerkük, Kifri ve diğer civarı Türkmen bölgelerine yerleştirilmiştir. Okul, daire başkanlıklarına ve mahalle muhtarlıklarına Arapların atamaları gerçekleşmiştir.

Erzak karnelerini koz olarak kullanarak; tezahürat, gösteriler ve yürüyüşlere katılmayanlar erzak karnesiyle tehdit ediliyordu. "Demiryolları geçecektir" gerekçesiyle Kerkük'ün bir Türkmen mahallesi olan Tisin'i, Türkmenlerin elinden alınıp Araplara verildi. Semt, Türkmenlerden arındırılmıştır. Daha sonra, "mühendis yanlış bilgi vermiş." Denildi. Türkmen semti tisin olduğu gibi güneyden getirilen Araplara peşkeş çekildi. Camilerde ve mevlidi şeriflerde Türkmence kasidelerin okunması yasaklandı. Türkmen bölgelerindeki camilerde Türkmence vaaz ve hutbe verilmesi, ehli-beyti anma toplantıları bütün Türkmen bölgelerinde yasaklandığı gibi, Irak'ın genelinde de yasaklanmıştır. Kerkük televizyonu, Bağdat Türkmence radyosu programlara kısıtlama getirildi. Edebiyatçılar ve yazarlar Birliği'nin, Türkmen Kardaşlık Ocağı'nın, Kerkük kollarının bugüne kadar açılması yasaklanmıştır.

Türkmenleri, kuzeye ve güneye göç ettirerek, yerlerine Arapları yerleştirme politikası, vahşice uygulandı. Göç ettirilen Türkmenlere hiçbir tazminat ödenmediği gibi, gönderildikleri yerlerde kendilerine kalacak yer dâhi gösterilmedi. Yerleştirilen Araplara her türlü mali destek sağlanmakta olup, arazi ve konut tahsis edildi. Kuzeyde, güvenli bölgeye göç ettirilen Türkmenler ise burada kalacak yer bulamadıkları gibi, huzur ve güveni de bulamadılar. Aileler can güvenliği ve barınabilecekleri bir yer bulabilmek ümidi ile yasadışı yollardan sığınmacı kabul eden ülkelere gitmek için teşebbüs etmek zorunda kaldılar. Bu yollarda birçok Türkmen hayatını kaybetmiştir. 1997 yılında üç münferit hadisede onlarca Türkmen ege sularını geçmeye çalışırken boğularak hayatını kaybetmiştir.

Ekim 1997'de yeni bir nüfus sayımı yapılmıştır. İktidardaki Baas Partisi ve güvenlik birimleri Türkmenler arasında, "kendilerini Türkmen yazdıranların ellerinden her türlü vatandaşlık hakları alınarak sürgün edilecekleri" şayiasını yaymışlardır. Halk korkutulmuştur. Bu nedenle birçok Türkmen can ve mal güvenliği nedeni ile kendini Arap yazdırmıştır. Bu tehlikeli gelişmeye özellikle dikkat çekmek

istiyorum. Bugün Kerkük'te ABD'nin desteğiyle hüküm süren Kürtler, aynı politikayı uygulamaktadırlar. Yönetim, bunu ileride kişisel bildirim olarak kabul edip, ülkede Türkmen toplumunun yaşamadığını veya çok az sayıda olduğunu iddia edecektir. Yukarıda anlatılan baskıların önemli bir kısmı "BM insan hakları" resmî raporlarında yer almıştır.

Kerkük'ün Statüsü

Türkiye- Irak ile İngiltere arasında gerçekleşen, 5 Haziran 1926 Ankara anlaşmasına göre Kerkük-Musul bir bütün olarak Irak'a bırakılmıştır. Dolayısıyla da Kerkük Merkezi hükümetin kontrolünde statüsünü korumaktaydı.2003 sonra, 2005 Irak Anayasası düzmece bir referandum sonucu hayata geçirilerek, Irak artık bir federe devlet olarak, her 3 il anlaşırsa bir federe bölge kurabilirler. Erbil-Süleymaniye ve Dohuk Kürt bölgeleri olarak anlaşarak federe Kürt Bölgesini kurdular. Ancak bu federe Kürt bölgesinin daima planı Kerkük'ü de bu bölgeye ilhak etmesidir. Bu da hem merkez hükümet tarafından hem de Kerkük'te yaşayan Türkmen ve Araplar tarafından kabul görülmemektedir.

25 Eylül 2017 Kürt Referandumu

2003 yılında Kürt Vali iktidarıyla idare edilen Kerkük, her türlü sinsi politika, sindirme ve yok etme oyunlarla idare edilmiş, Kerkük'ün demografik yapısı değiştirilerek, adete Kerkük'ü bir Kürt şehri olarak gösteriliyordu. Şişirme nüfusuyla Kerkük'e içini ve dışını değiştiren Kürtler, her türlü oyunlar yetmeyince bu defa Kerkük'ün Kürt bölgesine ilhak etmeye çalıştılar. Merkez hükümetin ve Kerkük il mecliste Arap ve Türkmenlerin karşı çıktılarına rağmen sahta bir meclis oylamasıyla Kerkük'ün 25 Eylül 2017 Kürt referandumuna dahil ettiler. Referandum sonu Kerkük'e de sahta oylarla Kürt bölgesine bağlanması sadece Kürtlerin oylarıyla oylandı. Ancak başta ABD, Türkiye, İran olmak üzere Bağdat merkezi hükümet sonuçlara itiraz ettiler.

Yalnız İsrail'in desteklediği referandum yok sayıldı ve Barzani istifa ederek, referandum iptal edildi. Arkasından Irak Federal Polis, Irak ordusu ve Haşd-i Şabi güçleri ile Kerkük'ü Kürtlerden arındılar ve bu defa Kerkük'ün başına Arap iktidarı geldi.

Kerkük'te Yine Sünni Arap İktidarı

Kerkük Vali yardımcısı Rakan El-Cuburi Kürt Valisi Necmettin Kerim'den sonra Vali olarak atandı. Ancak, yine Türkmenlere haksızlık oldu. Vali yardımcısı ve birçok hassas görevler, emniyet, güvenlik müdürlükleri ve genel müdürlükler gibi önemli daire başkanlıklarında Türkmenlere bir şey verilmedi. Türkmenlerin elinde bulundurulan daireler de el değiştirdi. Türkmen'den Arap'a geçti. Böylece bu durum daha kötü ve vahim hale geldi.

2023 Yılı Kerkük Mahalli Seçimleri

2005 yılında Kerkük'te yapılmayan yerel seçimler 18 yıl sonra Aralık 2023 yılında yapıldı. Her zaman olduğu gibi sahte oylar ve gizli anlaşmalar sonucu, Kerkük'e verilen 16 üyeden Türkmenler hem yanlış stratejiden dolay sadece 2 meclis üyesi kazandı. Seçim sonrası bir türlü uzlaşı sağlanmadığı için 14 ay sonra Talabani ile İran'ın bir oyunuyla Bağdat Reşit Otelinde Arapların bir kısmı, Kürtlerin KDP ve Türkmenlerin olmadığı bir toplantıda Kerkük hükümeti kuruldu. Vali Kürt ve Kerkük Meclis Başkanı Araplar ile bölüşüldü. Dışarıda kalan diğer gruplar Kerkük Hükümetini tanımıyorlar ve bu şekilde de hükümet istediğini yapmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmanın sonucu olarak Irak'ta Türk Varlığı gittikçe yok ediliyor. Bölgedeki dengeler gün gittikçe değişiyor. Öncelikle Ortadoğu üzerinde ABD, İngiltere ev İsrail'in Kirli oyunları doğrultusunda Ortadoğu yenide şekilleniyor iddiaları hem Irak devletini hem Irak'ı gölge gibi yöneten ve idare eden İran'ı istikrarsızlaştırıyor. Bölgedeki dengeler Vekalet savaşı aktörlerince her dönemde yeni bir hal alıyor. Irak'ta Bağdat ile Erbil Hükümeti arasındaki petrol satışları ve memur maşalarının ödenmemesi, İran ile ABD ve İsrail çatışmaları, öte yandan Suriye ve Rusya ve Türkiye'nin bu denklem dahil olması sonucu adeta bölgede bir kaos meydana olutu. Hele hele Esad rejimi gittikten sonra bölge adeta bir Arap baharı yaşayacak gibi görünüyor.

Bunlara rağmen Kerkük İran destekli KYB kontrolüne geçmiş durumdadır. Ancak statüsü merkezi hükümet Bağdat'a bağlıdır. Bu durumun tek sevindirici olarak Merkezi hükümet bağlı kalmasıdır. Ancak ABD'nin bölge üzerinde sinsi oyunları zaman zaman Türkiye'yi de zor duruma sokuyor. Bir taraftan KYB ile PKK'nin ortak hareket etmesi diğer taraftan da ABD ile İran arasındaki çatışma ve dahası da Türkiye ile İran'ın arasındaki gizli savaş ve vekâlet savaşı olarak bilinen bu anlaşmazlık bölgede en çok Türkmenleri ve Barzani grubu ile Arap Sünni milliyetçilerini rahat etmektedir.

Bölgede Türkmen varlığı gün gittikçe pasifleşiyor. 2003 sonra önce Kürtler şişirme nüfusla, 2017 sonrası da Araplar tarafından Kerkük'ün demografik yapısını değiştirmeye yönelik her sinsi oyunlar uygulamaya koydular. Şubat 2024 sonrası da yeni KYB Valisi ve işbirlikçiler Bağdat Reşit Oteli hükümetinin gelecekte ne yapacağı hiç belli olmayacaktır. Şuanda adeta bir kaos ortamında vatandaş ve Türkmenleri Kerkük'te yaşamlarını sürdürmektedirler.

Bu gelimler ışığında Türkiye'nin bölgeye daha fazla ağırlık vermelidir. Dış politikasını sadece KDP ve bazı Sünni Araplar üzerinden değil, bizzat Türkmenler üzerinden politikalarını tesisi etmelidir. Buda önce Türkmen evinin içinde yaşayanları bir araya getirilmesi, uzlaşıcı bir yöntemle Türkmen siyasi partileri tek çatı altında toplamak ve söylem birliği, iş birliği ve karar birliği içerisinde olmalarını temim etmelidir. Bu da Irak'ta Türkmeneli'nde ***"Türkmen Milli Meclisi"***nin kurulması ile gerçekleşir diye düşünüyorum.

KAYNAKÇA

Abdüllatif Benderoğlu, Irak Türkmen edebiyatına bir bakış, 1. Cilt, Bağdat 1989
Gazanfer Paşayev, "Altı Yıl Dicle-Fırat Sahillerinde". Bakü, 1985 ve 1987
Irak'ın Ankara Büyükelçiliği, Devrimci Irak, Ocak 1974 Bağdat
İbrahim Dakuklu, "Irak Türkmenleri". Güven Yayınları, Ankara 1970
Metin Erendor, "Irak Türkmenleri Tarihi", Mersin Belediyesi Yayınları (29). Kayseri 2018
Muhammed Bin Cerir el-Taberi. "Milletler ve Hükümetler Tarihi", c:4, Kahire 1939
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Musul ve Kerkük ile Arşiv Belgeleri (1525–1919) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın nu:11, Ankara 1993
Resul Rıza, "Uzak ellerin yakın töhfeleri". Kardaşlık dergisi, Bağdat 1969
Sait Ketene, El-Turk Velarap-Türkler ve Araplar. Devletul Irak av Bilad El-Rafideyin- (Irak Devleti veya İki Nehir Ülkesi), Ankara 2000
Sinan Marufoğlu, Osmanlı Döneminde K. Irak (1831–1914) İstanbul,1998
Atatürk Arş. Merkezi, Misak-i Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Ankara 1998,
Suphi Saatçi, Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul 1996
Şemsettin Küzeci, "Irak'ta Basın Özgürlüğü", 30.09.2007 www.kerkukgazetesi.com
Şemsettin Küzeci, "Kerkük Şairleri". DGTYB yayınları, Ankara 2006 ve 2007
Şemsettin Küzeci, Irak Basın Tarihi. Gazi Üniversitesi Yayınları. Ankara 2009
……, Resul Rıza'nın "Uzak ellerin yakın tühfeleri". Ankara 2023
……., "Irak Basın Tarihi", Gazi Üniversitesi yayınları, Ankara 2009
……., Türkmeneli Edebiyatı, Ankara 2005

TÜRKİYE-ROMANYA KÜLTÜREL İŞ BİRLİĞİ NEREDE BAŞLADI SORUSUNA DAİR: ROMANYA TÜRKLERİNDEN TÜRK İNKILABINA DESTEK

Ömer METİN*

Giriş

Türklerle-Romenler arasındaki ilişkilerin başlaması M.Ö. 514 yılına kadar gitmektedir. Bu tarihte Romenlerin ataları olan Daklar ile İskitlerin teması, Türk-Romen ilişkilerinin başlangıcı kabul edilmektedir.[1] Anadolu Türklerinin Romen topraklarına görünmesi ise 1263-1264 yıllarında gerçekleşmiştir. Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzettin Keykâvus döneminde Sarı Saltuk önderliğindeki Anadolu Türkleri, İznik üzerinden Dobruca'ya geçmişlerdir. Sarı Saltuk ve maiyetindeki Anadolu Türkleri, Dobruca'da Babadağ Kasabasını (Romence: Babadag) yurt edinmişlerdir. Osmanlı Devleti ile Romenlerin ilk ilişkileri ise, IX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Osmanlıların Avrupa'ya ayak bastıkları ve Rumeli'de fetihlerde bulundukları sırada Tuna Nehrinin kuzeyinde Eflak (Ulahya) ile Boğdan (Moldova) iki Romen prenslik bulunmaktaydı. Osmanlılar Tuna'ya doğru genişledikleri sırada Eflak kendilerine daha yakın olduğu için ilk ilişkiler Eflâklılar ile başlamıştır[2]

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının en kritik aşamasında 35 bin kişilik ordusu ile Ruslara destek veren Romanya Prensliği savaşın seyrinin değişmesine neden olmuş ve bunun karşılığında bağımsızlığını elde etmiştir.[3] Berlin Antlaşması ile bağımsızlığını kazanan Romanya'da 10 Mayıs 1879 tarihinde I. Karol, Romanya tahtının ilk kralı olmuştur. Bu tarihten sonra bölgede Romenler çoğunluğu oluştururken Türkler azınlık durumuna düşecektir. Romanya Krallığı, Türklerin Dobruca'dan göç etmelerini engellemeye çalışmasına rağmen Romanya'dan Türkiye'ye ilk büyük göç dalgası başlayacaktır.[4] Göç eden Türklerin emlaklerine bir süre sonra el konulması bağımsız Romen devlet ile Osmanlı Devleti'nin çözmesi gereken ilk konu olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte 1880'lerdeki bu göç hareketi, 1930'lu yıllardaki göçler gibi Dobruca Türk-Müslüman kültürünün Anadolu ile kaynaşmasına önemli katkıda bulunmuştur.

Birinci Dünya Savaşında Romanya'nın tarafsız kalması, Romanya Türklerinin savaş esnasında Almanya'dan gönderilen askeri ve gıda malzemelerinin Türkiye'ye aktarılması noktasında rahat hareket

* Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, metin_o@ibu.edu.tr.

1 Mihail Guboğlu, "Romen Ulusunun Eski Türk Kavimleri İle İlişkileri Hakkında", *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (11-15 Ekim 1976)*, Cilt II, Ankara, TTK Yayınları, 1981, s. 753.

2 Ömer Metin, "Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 6-7.

3 Ayrıntılı bilgi için bkz., Constantin Olteanu, "Plevne Muharebesinde Romen Ordusu", Çev. Ahmet Onur, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı 10, Ankara, Ağustos–1980, s. 129-145.

4 *Tarihte Türk-Rumen İlişkileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 126.

etmelerine olanak sağlamıştır. Romanya Türkleri, bu malzemeleri Tuna nehri ve Karadeniz kıyılarından kayıklar aracılığıyla Türkiye'ye sokulmasında önemli görevler üstlenmişlerdir.[5]

Amaç

Bu çalışma Türkiye ile Romanya arasında buradaki Türkler özelinde ilişkilerin nerede başladığı sorusuna dair önemli bir dönemi aydınlatmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda bugün ve gelecekte kurulacak stratejik iş birliklerinin hangi tarihsel köklere dayanacağına dair de bir yol haritasının oluşturulması umut edilir.

Yöntem

Çalışmada özellikle burada ve Türkiye'de bahse konu dönemde kaleme alınmış çağdaş süreli yayınlar kullanılacaktır. Bu anlamda anakronik bir hataya mahal vermeden ait olduğu dönem üzerinden bir tahlil bu çalışmada başvurulan en önemli hamle olacaktır. Akabinde hem Romanya'da hem de Türkiye'de konuya dair hazırlanan çalışmalar incelenerek konunun enformatik kısmının sınırları çizilecektir.

Bulgular: *Türk İnkılabı ve Romanya Türkleri*

Millî Mücadelede elde edilen başarı ve Lozan Antlaşmasının imzalanması Romanya Türklerinde büyük sevinç yaratmıştır. Romanya Türkleri, Türkiye'nin bağımsızlık savaşı sonrası başlattığı modernleşme hareketini de yakında takip ederek desteklemişlerdir. Türkiye'deki yenileşme hareketinin Romanya Türklerini de etkilememesi düşünülemezdi. Romanya Türkleri, Anadolu'da yaşamakta olan soydaşları ile birlikte Osmanlı Devleti'nin gerileme ve dağılma döneminden beri modernleşme ile ilgili olarak ortak sorunlara sahipti. Romanya Hükümeti'nin Türkiye'deki inkılâpları destekleyici tavrı Romen Türklerinin işini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Böylece Romanya Türkleri, Anadolu'da yapılan inkılâpları örnek alarak, bu yenilikleri Romanya hükümetinin desteğini de alarak kendi yaşadığı topraklarda da uygulamaya koyma şansına sahip olacaklardır. Bunun gerçekleşmesinde Romen hükümetinin Türkiye'deki modernleşme hareketine saygı duyması ve özellikle Balkan Paktı ile beraber Türk-Romen ilişkilerinin müttefik seviyesine ulaşmasının büyük katkıları bulunmaktaydı.[6]

Romanya Krallığının Dobruca bölgesindeki Türk-Müslüman azınlığın eğitim ve kültür faaliyetleri için açtığı Mecidiyedeki Müslüman Semineri Romanya'daki Müslümanların en önemli eğitim kurumu olmuştur. Mecidiye Müslüman Semineri, kurulduğu 1889 yılından komünist idare tarafından kapatıldığı 1967 yılına kadar sadece din görevlisi ve öğretmen yetiştirmekle kalmamış, Romanya'daki Türk ve Tatar entelektüellerin çoğunun yetiştikleri yer olmuştur. Seminerin Türk-Tatar toplumu içerisindeki önemi ve yeri nedeniyle, Romanya'daki Müslümanların tarihi, yaşadıkları gelişmeler ve değişiklikler okulun durumunu doğrudan etkilemiş ve aynı zamanda Seminerdeki değişiklikler Dobrucadaki Türk-Tatar Müslüman toplumu üzerinde kalıcı etkilere neden olmuştur. 1930'lu yıllarda yoğun olarak yaşanan Türkiye'ye göç etme olayı Semineri doğrudan etkilemiş, öğrenci sayısında ciddi azalmalara neden olmuştur. Buna karşılık olarak, Mecidiye Müslüman Semineri, Romanya Türklerinin fikir "laboratuvarı" olmuştur. Seminerdeki Din görevlileri ve Türkçe öğretmenleri, fikirlerin toplum içine yayılması için önemli görevler üslenmişlerdir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyetindeki yenileşme hareketlerinin Romanya'da uygulanmaya başlandıkları ilk yer de Mecidiye Müslüman Semineri

5 Emine Kısıklı, "Romanya Türklerinin Atatürk ve Devrimlerine Bakışı", *13-15 Mayıs 2010 Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu,* C. II, Manisa, 2010, s. 97.

6 Ömer Metin, "Romanya Türk Basınında Milli Mücadele ve Atatürk İnkılâpları, *Tarihin ve Tarihçinin İzinden, Kazım Yaşar Kopraman Armağanı*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Editör: Altan Çetin, 2014, Ankara, s. 447-448.

olmuştur. Bütün bunlar dikkate alındığında, Dobrucadaki Müslüman toplumun içerisinde müzakere edilen, kalıcı sonuçlar doğuran fikirler, eğilimler ve değerlerin öncüsünün bu eğitim kurumu olduğu göze çarpmaktadır.[7]

Milli Mücadele sonrası Türkiye'de başlayan modernleşme süreci Romanya Türk-Müslüman toplumunun yakın ilgisini çekmiş ve yakından takip edilmiştir. Romen hükümetinin hoşgörüsü ile basın yayın hayatında hiç sıkıntı yaşamayan Türk azınlık gazete ve dergiler aracılığıyla bur reform hareketlerinden anında haberdar olabilmiştir.[8]

Türkiye'deki yenileşme hareketlerini kayıtsız şartsız destekleyen Romanya Türk aydınları, halifeliğin kaldırılması esnasında Romanya Türklerinin kendilerini sahipsiz hissetmemeleri adına bu reformun Türkiye için niçin gerekli olduğu konusunda yapıcı konuşmalar ve makaleler yazmıştır.[9] Romanya'nın bağımsızlığı sonrası yaşadıkları ülkede eğitim reformunu yakından gözlemleyen türk-Müslüman azınlık Tekke ve Zaviyelerin kapatılması konusuna tamamen olumlu yaklaşmışlardır. Osmanlı Devletinin son dönemlerinde Balkanlarda yaşadığı ağır toprak kayıplarından kendilerinin de çok acı şekilde etkilendiğini iyi bilen Romanya Türkleri, modern batı karşısında anavatanlarının ayakta kalabilmesi için bu tür kurumların yerine yenilerinin gelmesi gerektiğine inanmaktaydı.[10]

Romanya Türkleri, Harf İnkılabını da desteklemekle birlikte yaklaşık 6 yıl boyunca gazete ve dergilerin Arap alfabesi ile yayınlanmasına devam edilmiştir. Bunun sebebi ise Türk azınlığın gazeteleri okumada bir sıkıntı yaşamasının önüne geçmekti Bazı gazeteler 1934 yılından itibaren birkaç yıl boyunca hem yeni Türk harflerini hem de Arap alfabesini kullanmıştır. Yıldırım gazetesi, Romanya Türklerinin tamamının yeni alfabeyi kısa sürede öğrenmesinin zor olduğuna bu nedenle bir süre daha eski alfabe ile devam kararı aldıklarını okurlarına duyurmuştur[11]. Yüzyıllarca Anadolu'daki Türklerin okuma yazma oranının çok düşük olduğuna dikkat çeken Deliorman gazetesi, Atatürk'ün yeni alfabe inkılâbı ile birlikte Anadolu Türklerinin okuryazar oranının çok kısa sürede hızla yükseldiğine dikkat çekmiştir.[12]

Avrupa'daki birçok ülkeden önce Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınların seçme ve seçilme hakkına sahip olması ve medeni kanun konusunda yaşanan gelişmeler Romanya Türkleri için sevinç ve gurur kaynağı olmuştur. Afet inan ve Sabiha Gökçen'in başarıları, Romanya Türklerinde iyi bir örnek teşkil etmiş ve basında bu Türk kadınlarının hayatlarını anlatan makaleler yazılmıştır.[13] Türkiye'nin Avrupa ve Batı medeniyeti ile eşgüdüm içinde olmasını isteyen Romanya Türklerinin en çok destek verdiği reformlardan birisi de kılık-kıyafet konusunda olmuştur.[14]

İkinci Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliğinin girdiği ve rejimi değiştirdiği diğer demir perde ülkelerinde olduğu gibi Romanya'da da hâkim olan komünist rejim ve idare tarafından önce birçok aydın ve zengin Türk milliyetçi ve sömürücü diye hapis ve idam edilmişti. Romanya'daki yeni rejim Türklerin okullarını, derneklerini, gazete ve dergilerini kapatmakla kalmamış, Türkçe konuşmak yasaklanmış, dinî faaliyetler engellenmiş ve kültürel çalışmaları son verilmiştir. Lozan Antlaşması ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Krallığı arasında yapılan antlaşmalarla garanti altına alınan Türk azınlığın hakları ellerinden alınmış, Türk öğrenciler Romen okullarında okumaya mecbur

7 Metin Omer, "Romanya'daki Türk-Tatar Toplumunda Mecidiye Müslüman Seminerinin Yeri (1880-1940)", *Yorum-Yönetim-Yöntem Uluslararası Yönetim-Ekonomi ve Felsefe Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, s. 2-3.

8 Mustafa Memed, "Atatürk ve İnkılaplarının Romanya Türk Basınındaki Yankıları", *Türk Kültürü,* Sayı 247, Cilt XXI, Ankara, 1983, s.27.

9 *Dobregea*, 11 Mart 1924.

10 Tuna, 24 Mart 1937.

11 *Yıldırım,* 15 Birinci Kanun 1934.

12 *Deliorman,* 3 Birinci Teşrin 1937.

13 *Çardak,* 18 Haziran 1938; *Hak-Söz,* 6 Temmuz 1938.

14 *Yıldırım,* 13 Nisan 1935.

edilerek anadillerini unutmak zorunda bırakmıştı. Bundan başka Romanya Türk geleneğini yansıtan müziğin radyolardan yayınlamaktan yasaklanmıştı. Hem Osmanlı hem de Romanya Krallığı dönemlerinde aralarında hiçbir ayrılık olmayan Dobrucadaki Türkler ve Tatarlar arasında bir parçalanma propagandası yapılarak olumsuz etkileri günümüze devam edecek adımlar atılmıştır. Bu ayrılığın önüne geçmek ve Romanya Türk birliğini sağlamak amacıyla Emel dergisi aracığıyla faaliyette bulunan Müstecip Hacı Fazıl (Ülküsal) ve arkadaşları Rus komünist ajanlarının baskısı ile hain ve düşman sayılarak öldürülmüş, 5-20 yıla ve hatta müebbet hapis cezasına mahkûm edilmişlerdi. Çavuşesku döneminde bu baskılar giderek artmış ve Türkler, milli benliklerinden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. [15]

Romanya Türklerinin bugünkü durumuna bakıldığında 1989 Romanya Devrimi ve 2007 Romanya'nın Avrupa Birliğine katılması Romanya Türklerinin kaderini değiştiren iki önemli tarihi gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. 1881'de Romanya Krallığının kurulmasından itibaren Romanya'nın birliğine ve bütünlüğüne katkıda bulunan sadık problemsiz bir azınlık olarak varlıklarını sürdüren Türkler, 1989 devriminden sonra başlayan yeni dönemde kurdukları birliklerle kendilerine tanınan anayasal haklardan yararlanmaya çalışmaktadır. Komünist rejim idaresi ayrı tutulduğunda Romen devletinin azınlıklarla ilgili ciddi sayılabilecek sorunları yoktur. Diğer Balkan devletlerine nazaran Romanya azınlıklara tanınan haklar bakımından son derece ileri durumda olduğu bilinmektedir. 1991'de yürürlüğe giren 2013 ve 2018'de AB standartlarına göre revizyona uğrayan Romen anayasasının 6. Maddesine göre millî azınlıklara dil, din, kültür ve etnik özelliklerini ifade etme ve koruma hakkı tanınmış, kanunlar çerçevesinde kendi dillerini ve dinlerini öğrenebilmeleri, ana dilleriyle eğitim yapabilmeleri serbest bırakılmıştır. Komünist idarenin devrilmesiyle gelişen demokratik ortamda Romanya Türkleri kurdukları birliklerle kendilerine tanınan anayasal haklardan yararlanmaya başlamışlar ve 29 Aralık 1989'da Romanya Demokrat Türk Müslüman Birliği'ni kurmuşlardır. Fakat Romanya Türkleri arasındaki bu birlik çok uzun sürmemiş Romanya Türklerinin Demokratik Birliği (Unıunea Democrata Turca Din Romania) ve Romanya Tatar Türk Müslümanlarının Demokrat Birliği (Unıunea Democrata Tatarilor Turc-Musulman Din Romania) isimleri altında ikiye ayrıldı. Romanya'daki Türklerin anayasal haklarını savunmak üzere kurulan Romanya Demokratik Türk Birliği, Romanya'nın bölünmez bütünlüğünü ve demokrasisini savunan siyasî ve demokratik kuruluşu olup, Romen halkı ile ve diğer azınlıklarla beraber iyi ilişkiler ve uyum içerisinde siyasî faaliyet göstermektedir. Bundan başka Romanya Demokratik Türk Birliği, Türklerin din, dil, kültür, tarih, folklor gibi millî ve tarihî değerlerini korumak, geliştirmek ve bu konularda ilgili Romanya Parlamentosu'na kanun teklifleri yapmak ve kendi mensuplarının sorunlarını dile getirmek için milletvekili seçip meclise gönderme hakkına sahiptir. Romanya anayasasına göre azınlıklara ait birlikler siyasi parti statüsünde sayılmakta ve bu azınlık gruplarının nüfusları oranında Romen meclisine temsilci gönderme hakları bulunmaktadır. Bu bağlamda Romanya Türklerinin Demokratik Birliği ve Romanya Tatar Türk Müslümanlarının Demokrat Birliği birer milletvekili ile temsil edilmektedir. Bu birliklere Romanya siyasi partiler yasası mucibince önemli miktarda ödenek de ayrılmaktadır. Her ne kadar Türk ve Tatar azınlık olarak ikiye ayrılmış olsalar da birbirleriyle Osmanlı idaresinden itibaren kaynaşmış olan bu iki halk kendilerine sorulduğunda Türk ve Tatar ayrımı gözetmeksizin kendilerini "Müslüman" olarak ifade etmekte ve herhangi bir ayrışmaya sosyal hayatlarında gitmemektedirler.[16]

Romanya Türk toplumunun ana dil eğitimi ile ilgili 1989 Devrimi sonrası gelişmelere bakıldığında Romence eğitimin yapıldığı okullarda öğrenim gören Türk-Tatar topluluğuna mensup öğrenciler, 1995 yılında hazırlanan 84 sayılı Eğitim Kanun söz konusu kanunun kendilerine tanıdığı hak çerçevesinde başvurmaları durumunda Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı, Azınlıkların Tarihi ve Gelenekleri

15 Giray Saynur Bozkurt, "Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 5, Sayı 17, Bahar 2008, s.12-13.

16 Bozkurt, a.g.m., s. 16-19.

ile ilgili konuları ve dersleri okuyabilmektedir. Aynı kanunun 7.Başlık, 180. Maddesine göre azınlığa mensup öğrencilere hem Romence eğitim yapma hakkı hem de öğrenci velisinin başvurması durumunda, ana dil eğitimi görme hakkı tanınmıştır. Ana dilde eğitim hakkı Türk Demokrat Birliği ile Romanya Müslüman Tatar Türkleri Demokrat Birliği bünyesinde, Eğitim Komisyonu oluşturularak planlanmıştır. Bu komisyon stratejisinin temelini Türkçe ile Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Programının hazırlanıp bitirilmesi, Türkçe dersine giren öğretmenler için yaz aylarında yetiştirme kursu düzenlenmesi ve Romanya'da basılan Türkçe yazılmış ders kitaplarından konuların seçilerek okutulması üzerine oturtmuştur. Bundan başka Türkiye'nin Mecidiye Kemal Atatürk Lisesinde görevlendirdiği Türkçe ve Türk Dili Edebiyatı Öğretmenleri tarafından Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Programı Hazırlama Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyona destek vermek amacıyla Türkiye'den Türkçe okutmanları Köstence Ovidius Üniversitesi Türkoloji Bölümüne görevlendirilmiştir. 1998 yılının ortalarında 5 yıl devam eden Ana dil dersi programının hazırlanması çalışmalarını sonuçlandırmıştır. Romen Milli Eğitim Bakanlığı, Türkçe ile Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Programı'nı 08.07.1998 tarih ve 4190 Sayılı onayı ile uygun görmüş ve 1998-1999 Öğretim Yılından itibaren Romanya genelinde Türk-Tatar çocuklarının öğrenim gördüğü okul, sınıf ve gruplarda uygulanmaya başlamıştır. Bu çalışmaların başarıya ulaşmasına katkıda bulunan Türk hükümeti, yurtdışı akraba topluluklarında Türkçe ve Din Dersi veren öğretmenlere Türk Eğitim Sisteminin ve Türk Kültürünün tanıtılması, ana dili eğitim veren öğretmenler arasında tecrübe alışverişi yapılması amacı ile 1990 yılından itibaren Türkiye'de kurslar düzenlemiştir. Söz konusu kurslara Romanya'daki Türk topluluğu için ders veren öğretmenler de katılmışlardır. Türkçe öğretim yöntem ve teknikleri, İslam Dini öğretim metotları, Türk Eğitim Sistemi ile Türk Tarihi konularında yaz tatillerinde eğitim verilmiştir. Bu eğitimi halen Millî Eğitim Bakanlığı, TİKA ile iş birliği içerisinde devam ettirmektedir. Romanya'da Türkçe eğitim verilen lisans bölümleri de bulunmaktadır. Bükreş Üniversitesi bünyesinde Doğu Dilleri Bölümünde Türkoloji ana bilim dalı ve Köstence'deki Ovidius Üniversitesi, Dil ve Edebiyat Fakültesinde Romence-Türkçe bölümü bulunmaktadır. Romence-Türkçe bölümü, Romanya ve Türkiye Arasındaki Kültürel Değişim Programı Anlaşması çerçevesinde 1 Ekim 1991 tarihinde öğretime açılmış ve giriş sınavının kazanan 10 öğrenci ile 2 öğretim görevlisi ile eğitime başlamıştır. Yine bu değişim programına bağlı olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti Romence-Türkçe Bölümüne okutman göndererek destek vermektedir. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından geçici süreyle görevlendirilen ilk okutman Mehmet Naci ÖNAL'dır Eğitim süresi 4 yıl olan Romence-Türkçe Bölümü ilk mezunlarını 1995 yılında vermiştir. Bu bölümden mezun olan Türk soylu öğrenciler Romanya'da Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenleri olarak görev almaya başlamışlardır.[17]

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Milli Mücadele'nin kazanılması aynı dönem içwerisinde benzer süreçler yaşayan devletler arasında Türkiye'yi ayrıcalıklı bir yere koyar. Bu anlamda sınırlar dışında kalan Türklerin o ülkelerde kendilerine ait kurdukları bağımsızlık hayalleri ile tarihsel aidiyetlerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin konumu çok önemli yer tutar. Bilhassa Balkanlar ve kuzey bölgelerinde bulunan Türklerin bu anlamda yeni cumhurite verdikleri destek çalışmadaki bulgulardan da anlaşılacağı üzere çok mühimdir. Bahse konu dönemde özellikle Lozan görüşmelerindeki duruş ve sonunda elde edilen diplomatik başarı ise aynı dönemde buralardaki Türkler için büyük bir övünç kaynağı olacaktır. Genel manada Milli Mücadele sonrasında yeni devletle kurulan ilişkilere indirgenen yeni ilişkilerin bu ilk döneminin oldukça yakından takip edildiği, Romanya Türklüğü için birçok çalışmaya konu

17 Şule Şeyma Yılmaz, "Avrupa Birliği Eşiğindeki Müslüman-Türk Azınlık", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007, s. 51-54.

olduğu da bu bildiri sonunda açıkça görülmüştür. Tuna Türklüğü başta olmak üzere aşağıya inildiğinde Balkan Türklüğü ve sonraki dönemde Sovyet Rusya tahakkümündeki Türkistan Türklüğü söz konusu olduğunda ilişkilerin kültürel, tarihi ve soya bağlı bir bağ üzerinden kurulduğu da başka bir önemli tespittir. Dolayısı ile bugün bölge ile inşa edilen ve edilecek ilişkilerin bu ilk dönem tepkilerine bağlı ve hassas şekilde inşa edilmesi önemli gereklilik olarak önümüzde durmaktadır.

KAYNAKÇA

Süreli Yayınlar

Çardak Gazetesi

Delioraman Gazetesi

Dobregea Gazetesi

Hak-Söz Gazetesi

Tuna Gazetesi

Yıldırım Gazetesi

Araştırma Eserler

Bozkurt, G. S. (2008). Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı. *Karadeniz Araştırmaları,* 5,7, 1-31.

Guboğlu, M. (1981). Romen Ulusunun Eski Türk Kavimleri İle İlişkileri Hakkında. *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt 2, 753-766.

Kısıklı, E. (2010). Romanya Türklerinin Atatürk ve Devrimlerine Bakışı. *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu,* Cilt 2, 96-108.

Memed, M. (1983). Atatürk ve İnkılaplarının Romanya Türk Basınındaki Yankıları. *Türk Kültürü, 247, 27-38.*

Metin, Ö. (2011). Atatürk Dönemi Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1938). *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*

Metin, Ö. (2014). Romanya Türk Basınında Milli Mücadele ve Atatürk İnkılâpları. *Tarihin ve Tarihçinin İzinden, Kazım Yaşar Kopraman Armağanı*, 13, 445-452.

Olteanu, C. (1980). Plevne Muharebesinde Romen Ordusu. *Askeri Tarih Bülteni*, 10, 129-145.

Omer, M. (2020). Romanya'daki Türk-Tatar Toplumunda Mecidiye Müslüman Seminerinin Yeri (1880-1940). *Yorum-Yönetim-Yöntem Uluslararası Yönetim-Ekonomi ve Felsefe Dergisi,* 8,1, 1-16.

Tarihte Türk-Rumen İlişkileri (2006).

Yılmaz, Ş. Ş. (2007). Avrupa Birliği Eşiğindeki Müslüman-Türk Azınlık. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*

.

HİNDİSTAN'DAKİ TÜRK MİRASI: YAZILI KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE KÜLTÜREL DİPLOMASİ PERSPEKTİFİ

Noushad MK*

Giriş

Hindistan, yüzyıllar boyunca farklı kültürel etkileşimlere sahne olmuş, çeşitli uygarlıkların ve hanedanlıkların katkılarıyla zengin bir mirasa sahip olmuştur. Bu mirasın en dikkat çekici unsurlarından biri de Türk kökenli hanedanlıkların bıraktığı izlerdir. Özellikle Babür İmparatorluğu, Hint alt kıtasına yönetimsel ve mimari bir miras bırakmakla birlikte yazılı kültürel miras açısından da kalıcı eserler üretmiştir. Mimari eserler büyük ölçüde günümüze kadar ulaşmış ve yoğun akademik ilgiye mazhar olmuştur; ancak edebi, tarihî ve bilimsel yazmaların korunması ve incelenmesi, nispeten daha az ilgi görmüştür. Türk mirasının yazılı kültürel alanlardaki yansımaları, geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Babürnâme gibi otobiyografik eserler, dönemin tarihsel bağlamını anlamamıza ışık tutarken Mir Taqi Mir'in ve Abdurrahim Han'ın şiirleri ve Mirza Ghalib'in eserlerindeki Türk etkileri, edebi ilişkilerin derinliğini göstermektedir. Bununla birlikte, bu kıymetli yazmaların büyük bir kısmı, günümüzde yeterince korunamamakta ve akademik çalışmalar için erişilebilirlikleri kısıtlı kalmaktadır.

Bu bağlamda, Hindistan'daki Türk yazılı mirasının korunması ve tanıtılması meselesi, tarihî bir sorumluluk olduğu kadar, kültürel diplomasi açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Yazılı kültürel miras, yalnızca geçmişi aydınlatan bir kaynak değil, aynı zamanda kültürel kimliğin devamlılığını sağlayan bir hafıza niteliğindedir. Kültürel mirasın korunması ve incelenmesi, yalnızca tarihçiler ve akademisyenler ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmek isteyen politik ve kültürel aktörler için de önemli bir alandır. Bu çalışmada, Hindistan'daki Türk yazılı mirasının korunmasına yönelik mevcut durum, karşılaşılan sorunlar ve olası çözüm yolları ele alınacaktır. İlk olarak, Hindistan'da bulunan önemli yazılı eserlerin genel bir çerçevesi çizilecek, ardından, bu mirasın günümüzdeki durumu, karşılaştığı tehditler ve korunma politikalarının etkinliği incelenecektir. Özellikle Hindistan'daki önemli kütüphaneler ve arşivlerde bulunan Türkçe yazmalar ele alınarak, mevcut dijitalleştirme projeleri ve bu alandaki eksiklikler tartışılacaktır. Onunla birlikte, Türkiye ve Hindistan arasında akademik iş birlikleri çerçevesinde bu mirasın nasıl daha etkin bir şekilde korunabileceği ve kültürel diplomasi perspektifinden nasıl değerlendirilebileceği üzerinde durulacaktır.

Hindistan'daki Türk Yazılı Mirasının Tarihî Arka Planı

Türklerin Hindistan ile olan etkileşimi, yalnızca Babürler ile başlamamış, çok daha önceki dönemlere dayanmaktadır. Gazneliler (977-1186) ve Delhi Sultanlığı (1206-1526) gibi Türk kökenli hanedanlıklar, Hint alt kıtasında önemli yönetimsel ve kültürel değişimlere öncülük etmişlerdir. Ancak

* Doç. Dr., Türk Dili ve Edebiyatı, Yabancı Dilleri Bölümü, Jamia Millia Islamia Devlet Üniversitesi, Yeni Delhi-110025, Hindistan, noushumkkv@gmail.com)

yazılı mirasın en büyük kısmı Babürler döneminde ortaya çıkmıştır. Babür İmparatorluğu'nun kurucusu Zahirüddin Muhammed Babür, yalnızca büyük bir devlet adamı olmasıyla beraber edebi yönü güçlü bir yazardı. Onun kaleme aldığı *Babürnâme*, dönemin tarihini, sosyal yapısını ve yönetsel mekanizmalarını anlatan eşsiz bir otobiyografidir. Türkçe (Çağatayca) olarak kaleme alınmış bu eser, daha sonra Farsçaya çevrilmiş ve geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır.[1]

Babürnâme dışında, Babür İmparatorluğu'nun önemli devlet adamları ve edebiyatçıları da yazılı mirasın gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Abdurrahim Han,[1] dönemin önemli şairlerinden biri olarak, Türkçe ve Farsça yazdığı şiirlerinde, Osmanlı ve Timurlu edebi geleneklerinden beslenen bir tarz geliştirmiştir. Onun eserleri, Hindistan'da Türkçe edebiyatın önemli örnekleri arasında yer almaktadır. Diğer yandan, 19. yüzyılda Hindistan'daki edebi akımlar içinde önemli bir yere sahip olan Mirza Ghalib (1797-1869),[2] Fars ve Urdu edebiyatında olduğu kadar, Türk edebiyatından da etkilenmiştir. Onun eserlerinde, Osmanlı ve Babürlü edebiyatı ile olan paralellikler, Türk-Hint kültürel etkileşiminin edebiyat alanında ne kadar derin olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kültürel Diplomasinin Rolü ve Çözüm Önerileri

Hindistan'daki Türk yazılı mirasının korunması ve tanıtılması konusunda kültürel diplomasi, önemli bir araç olarak kullanılabilir. Türkiye ve Hindistan arasında akademik iş birliklerinin artırılması, ortak projelerin geliştirilmesi ve UNESCO gibi uluslararası kuruluşların desteğinin alınması, bu konuda atılabilecek önemli adımlardır. Özellikle TİKA[3] gibi kuruluşların, restorasyon ve dijitalleştirme projelerine daha fazla yatırım yapması gerekmektedir. Ayrıca, Hindistan'daki üniversitelerde Türk dili ve edebiyatı üzerine araştırmaların teşvik edilmesi, yazılı mirasın korunmasına ve akademik çevrelerde daha fazla tanınmasına katkı sağlayacaktır.

İngilizlerin sömürge yönetimi sona erdikten sonra yapılan arşiv düzenlemeleri sırasında, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış birçok eser yanlışlıkla Farsça belgeler arasında sınıflandırılmış ve bu nedenle ulaşılması son derece güç hale gelmiştir. Bu yazmaların tespiti ve gün yüzüne çıkarılması, ciddi akademik araştırmaların yanı sıra mali kaynak ve yoğun emek gerektiren bir süreçtir. Dolayısıyla, Türkiye ve Hindistan arasındaki akademik iş birliklerinin bu alanda genişletilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Ayrıca, Hindistan'da Türkiye'nin diplomatik temsilciliği bünyesinde bir kültür merkezi kurulmasını önermekteyim. Böyle bir merkezin oluşturulması, Hindistan'daki Türk yazılı mirasının korunması, araştırılması ve tanıtılması süreçlerine önemli katkılar sağlayabilir. Aynı zamanda bu merkez, iki ülke arasındaki kültürel bağları güçlendirerek, akademik iş birliklerini teşvik edebilir ve Hindistan'daki Türk kültürel mirasının daha görünür hale gelmesine yardımcı olabilir.

1 Abdürrahim Han, 1556 yılında Lahor'da doğmuş, Karakoyunlular'ın Baharlu Türkmenleri'nden gelen ve Bâbürlüler döneminde önemli bir devlet adamı, kumandan ve şair olarak tanınmıştır. Babası Bayram Han'ın vefatının ardından, Bâbürlü hükümdarı Celâleddin Ekber'in sarayında yetişmiş ve devletin çeşitli kademelerinde görev almıştır. Zeki ve yetenekli bir şair ve lider olmasının yanı sıra, Arapça, Farsça ve Hintçe gibi dilleri de akıcı bir şekilde konuşup yazabilen Abdürrahim Han, şiirlerinde "Rahîm" mahlasını kullanmıştır. Ayrıca, Bâbür'ün Türkçe hâtıratını Farsça'ya çevirerek kültürel alanda da önemli katkılarda bulunmuştur. ("Abdürrahim Han." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1(1), 1988, s.290.

2 Mirza Ghalib (1797-1869), Hindistan'ın en büyük Urdu ve Fars şairlerinden biridir. Delhi'de yaşayan Ghalib, klasik şiir geleneğini modern duygularla birleştirmiştir. Şiirlerinde aşk, kader, felsefe ve insanın iç dünyasını işler. Babür sarayında şair olarak görev yapmış, ancak hayatı boyunca maddi sıkıntılar çekmiştir. Eserleri, özellikle *Divan-e Ghalib*, Urdu edebiyatının en önemli klasiklerinden biri kabul edilir.

3 Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), 1992 yılında kurulan, Türkiye'nin kalkınma yardımları ve uluslararası iş birliği projelerini yürüten bir devlet kurumudur. Özellikle eğitim, sağlık, altyapı ve kültürel miras alanlarında faaliyet göstererek birçok ülkede projeler gerçekleştirmektedir.

El Yazmaları ve Arşiv Belgelerinin Mevcut Durumu

Günümüzde, Hindistan'daki Türk yazılı mirasının korunması konusunda ciddi zorluklarla karşılaşılmaktadır. Öncelikle, kentleşme ve fiziksel tehditler, özellikle büyük şehirlerde yer alan tarihî kütüphane ve arşivlerin kentsel dönüşüm projeleri ve ilgisizlik nedeniyle zarar görmesine yol açmaktadır. Bunun yanı sıra, Ulusal Arşivler, Rampur Raza Kütüphanesi[4] ve Khuda Bakhsh Kütüphanesi[5] gibi önemli kurumlar, yeterli finansal destek alamamakta ve bu durum, bünyelerinde bulunan paha biçilemez yazmaların korunmasını ve sürdürülebilirliğini tehlikeye atmaktadır. Dijitalleştirme çalışmaları ise günümüzde tarihî yazmaların korunması ve akademik araştırmalara açılması açısından büyük önem taşımaktadır; ancak Hindistan'daki Türkçe yazmaların dijital ortama aktarılması konusunda ciddi eksiklikler göze çarpmaktadır. Tüm bunların yanı sıra, akademik ilginin yetersizliği de önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Hindistan'daki üniversitelerde ve akademik kurumlarda, Türk yazılı mirasına yönelik araştırmaların sınırlı olması, bu değerli eserlerin bilinmesini ve detaylı bir şekilde incelenmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, İngiliz işgali ve sömürge yönetimi sırasında birçok tarihî eser ya İngiltere'ye götürülmüş ya da yok edilmiştir.[2] Geriye kalan Osmanlı Türkçesiyle yazılmış eserlerin birçoğu ise Farsça yazmaların arasına karıştırılmış ve bu durum, bu yazıların bulunmasını ve araştırılmasını daha da zorlaştırmıştır. Tüm bu sorunlar, Hindistan'daki Türk yazılı mirasının geleceğini tehdit etmekte olup, acil koruma ve tanıtım stratejilerine duyulan ihtiyacı daha da artırmaktadır.

Hindistan'daki Osmanlı Türkçesi, Çağatayca ve diğer Türk dillerinde yazılmış eserlerin korunması ve incelenmesi, ciddi akademik çalışmalar gerektiren bir konudur. Mevcut kütüphane ve arşiv koleksiyonlarında yer alan bu yazmaların durumu, tarihî bağlamda büyük önem taşımasına rağmen, sistematik bir envanter çalışması eksikliği nedeniyle yeterince araştırılamamaktadır. Hindistan'daki Ulusal Arşivler, Rampur Raza Kütüphanesi, Khuda Bakhsh Kütüphanesi, Delhi Ulusal Arşivi, Salar Jung Müzesi ve Arşivi,[6] Mysore Kütüphanesi ve Arşivi, Calicut (Kozhikode) Arşivi ve Arakkal Arşivi[7] gibi büyük koleksiyonlarda Osmanlı Türkçesiyle yazılmış belgeler ve edebî eserler bulunmasına rağmen, bu yazmalar genellikle Farsça eserlerin arasına karışmış durumda olup bağımsız bir kategori olarak ele alınmamaktadır. Bu durum, Osmanlı ve Babür dönemine ait yazışmaların, diplomatik belgelerin ve bilimsel eserlerin tanımlanmasını ve akademik araştırmalara açılmasını önemli ölçüde zorlaştırmaktadır. Özellikle Rampur Raza Kütüphanesi, Hindistan'daki Osmanlı Türkçesi yazmalarının kataloglandığı tek kurum olarak öne çıkmaktadır. Burada, Osmanlı padişahları ile Babür hanedanı arasındaki diplomatik mektuplaşmalar, Osmanlı bürokrasisi ile Hindistan'daki Müslüman devletler arasındaki ilişkileri belgeleyen yazışmalar ve çeşitli edebî ve bilimsel eserler yer almaktadır. Salar Jung Müzesi ve Arşivi ise, Hyderabad merkezli olup Osmanlı ve Nizam dönemine ait önemli el yazmaları ve belgeleri bünyesinde

4 Rampur Raza Kütüphanesi, Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletinde bulunan önemli bir tarihî kütüphanedir. 18. yüzyılda Rampur Nawabları tarafından kurulmuş olup, İslamî el yazmaları, Urdu, Fars ve Arapça nadir eserler ile zengin bir koleksiyona sahiptir. Güney Asya'daki en önemli kültürel ve akademik merkezlerden biri olarak kabul edilir.

5 Khuda Bakhsh Kütüphanesi, Hindistan'ın Bihar eyaletinde, Patna şehrinde bulunan önemli bir halk kütüphanesidir. 1891 yılında Khuda Bakhsh tarafından kurulmuş olup, nadir el yazmaları ve İslamî eserler içeren zengin bir koleksiyona sahiptir. Güney Asya'daki önemli akademik ve kültürel merkezlerden biridir.

6 Salar Jung Müzesi ve Arşivi, Hindistan'ın Haydarabad kentinde bulunan, ülkenin en büyük ve en önemli müzelerinden biridir. 1951 yılında açılan müze, Salar Jung ailesinin zengin sanat ve el yazması koleksiyonlarını barındırmaktadır. Osmanlı, Pers, Hint ve Avrupa medeniyetlerine ait nadir eserler içeren müze, aynı zamanda önemli bir arşiv merkezi olarak da işlev görmektedir.

7 Arakkal Arşivi, Hindistan'ın Kerala eyaletinde bulunan ve Malabar bölgesinin tek Müslüman hanedanı olan Arakkal Kraliyet Ailesine ait tarihi belgeleri içeren önemli bir arşivdir. Arakkal Sultanlığı, Osmanlılar ve diğer İslam devletleriyle diplomatik ilişkiler kurmuş olup, arşivde bu bağlantılara dair yazışmalar, el yazmaları ve resmi belgeler bulunmaktadır. Arakkal Müzesi'nde muhafaza edilen bu arşiv, bölgenin deniz ticareti, yönetim yapısı ve İslam dünyasıyla ilişkileri açısından büyük tarihi değer taşımaktadır.

barındırmaktadır. Khuda Bakhsh Kütüphanesi'nde de Osmanlı Türkçesiyle yazılmış belgeler olduğu bilinmesine rağmen, bunların büyük bir kısmı hâlâ kataloglanmamıştır.

Güney Hindistan'a gelindiğinde ise, Osmanlı Devleti'nin Malabar,[8] Mysore[9] ve Madras[10] ile uzun yıllar süren ilişkilerine rağmen, bu bölgelerdeki arşivlerde Osmanlı Türkçesiyle yazılmış belgelerin varlığına dair sistemli bir araştırma yapılmamıştır. Oysa Osmanlı Devleti, 16.-18. yüzyıllarda Malabar sahilindeki Mappila Müslümanlarıyla güçlü bağlar kurmuş, Mysore Sultanı Haydar Ali (1720-1782) ve Tipu Sultan (1751-1799)[11] ile diplomatik ilişkiler geliştirmiş ve Madras'ta resmî bir Osmanlı elçiliği açmıştır. Mysore Kütüphanesi ve Arşivi, Mysore Sultanlığı döneminden kalma belgeleri muhafaza eden önemli kurumlardan biridir ve burada Osmanlı ile Mysore arasındaki ilişkileri belgeleyen yazmaların olduğu tahmin edilmektedir. Calicut (Kozhikode) Arşivi ve Arakkal Arşivi ise Malabar bölgesindeki Osmanlı etkisine dair önemli belgeler içerebilecek yerlerdir. Özellikle Arakkal Kraliyet Ailesi, Osmanlı ile doğrudan diplomatik temasları olan tek Malayalı Müslüman hanedan olarak bilinmektedir ve bu hanedana ait arşivlerin Osmanlı-Hindistan ilişkilerine dair değerli belgeler barındırabileceği düşünülmektedir.

Bu kütüphane ve arşivlerdeki Osmanlı Türkçesi, Çağatayca ve diğer Türk dillerinde yazılmış eserlerin sistematik bir şekilde tespit edilmesi ve kataloglanması gerekmektedir. Hindistan'da bugüne kadar Türk dilleriyle yazılmış eserleri bağımsız bir koleksiyon hâlinde inceleyen geniş kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Türkiye ve Hindistan arasındaki akademik iş birlikleri kapsamında bu konuda çalışmalar yürütülmeli ve uluslararası kuruluşların desteğiyle dijitalleştirme ve koruma projeleri hayata geçirilmelidir. Hindistan'daki Osmanlı Türkçesi yazmalarının tespiti ve erişilebilir hâle getirilmesi, hem Türkoloji araştırmaları hem de Osmanlı-Hindistan ilişkileri üzerine çalışan akademisyenler için büyük bir katkı sağlayacaktır.

Hindistan'da Türk Dili ve Edebiyatı Çalışmalarının Mevcut Durumu ve Geleceği

Hindistan, yaklaşık 1,4 milyar nüfusuyla dünyanın en kalabalık ülkesi olup, 500 yılı aşkın bir süre boyunca farklı Türk hanedanları tarafından yönetilmiş ve bu süreçte derin bir Türk-İslam kültürel mirasına ev sahipliği yapmıştır. Delhi Sultanlığı (1206-1526), Babürlüler (1526-1857), ve Deccan'daki Türkmen hanedanları gibi Türk devletlerinin yönetimi altında, Hindistan'da Osmanlı Türkçesi, Çağatayca ve diğer Türk dilleriyle yazılmış sayısız eser üretilmiş, büyük anıtlar inşa edilmiş ve kültürel etkileşim zirveye ulaşmıştır. Tac Mahal, Kızıl Kale (Lal Qila), Fatehpur Sikri, Humayun'un Türbesi ve Delhi'deki Büyük Cuma Camii (Jama Masjid) gibi Hindistan'ın ulusal sembolleri hâline gelen yapılar, doğrudan Türk kökenli hanedanlar tarafından inşa edilmiştir. Ne var ki, böylesine derin bir tarihî geçmişe sahip bir ülkede Türk dili ve edebiyatı çalışmaları neredeyse yok denecek kadar azdır.

Hindistan'daki üniversitelerde Türk dili ve edebiyatı alanında sistematik bir akademik program bulunmamaktadır. Ülkenin tek düzenli Türkçe öğretim programı, Türkiye Cumhuriyeti ile aynı gün

8 Malabar, Hindistan'ın güneybatısında, Kerala eyaletine ait tarihî ve kültürel açıdan önemli bir bölgedir. Tarih boyunca çeşitli uygarlıkların etkisi altında kalmış ve önemli bir deniz ticaret merkezi olmuştur.

9 Mysore, Hindistan'ın güneyinde Karnataka eyaletinde bulunan tarihi bir şehirdir. Özellikle Mysore Krallığı'nın başkenti olarak bilinir ve zengin kültürel mirası, sarayları ve geleneksel sanatlarıyla ünlüdür. Mysore, ayrıca ünlü Mysore İncisi ve Mysore peyniri gibi ürünleriyle de tanınır.

10 Madras, 17. yüzyılda İngilizler tarafından kurulan ve günümüzde Chennai olarak bilinen Hindistan'ın güneydoğusunda yer alan önemli bir liman şehridir. Tamil Nadu eyaletinin başkenti olan Madras, tarihsel olarak kültürel, ticaret ve eğitim merkezi olarak büyük bir öneme sahiptir.

11 Tipu Sultan, "Mysore Kaplanı" (Mysore Tiger) olarak da bilinen, Hindistan'ın güneyindeki Mysore Krallığı'nın hükümdarıydı. Demir kaplamalı roketlerle roket topçuluğunu geliştiren bir askeri yenilikçiydi ve Fathul Mujahidin adlı askeri el kitabını yazmıştır. İngiliz egemenliğine karşı amansız bir direniş göstermiş ve 1799'daki Seringapatam Kuşatması'nda hayatını kaybetmiştir.

ve aynı yıl kurulan Jamia Millia Islamia Üniversitesi'nde, Yunus Emre Enstitüsü'nün desteğiyle yürütülmektedir. Ancak bu program da bağımsız bir bölüm hâline gelmemiş olup, Türkçenin yalnızca temel seviyeden başlayarak lisans seviyesine kadar öğretilmesine olanak tanımaktadır. Oysa Halide Edib Adıvar (1884-1964), 20. yüzyılın başlarında Jamia Millia Islamia'da konuşma yapmış, bu üniversitenin kuruluş aşamalarına doğrudan tanıklık etmiş ve Hindistan'daki modern eğitim anlayışının gelişimine katkı sunmuştur. Buna rağmen, günümüzde Hindistan'da Türk diline ve edebiyatına yönelik akademik çalışmalar hâlâ oldukça sınırlıdır. Öte yandan, Hindistan'ın en prestijli üniversitelerinden biri olan Jawaharlal Nehru Üniversitesi (JNU)'nde yalnızca seçmeli ders olarak Türkçe okutulmaktadır. Böylesine büyük bir ülkede, yalnızca birkaç kurumda sınırlı seviyede Türkçe eğitiminin verilmesi, Türk dilinin ve edebiyatının Hindistan'daki akademik çevrelerde hak ettiği ilgiyi görmediğini açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle, Osmanlı ve Babürlüler arasındaki diplomatik ilişkileri belgeleyen yazışmaların, Çağatay edebiyatının Hindistan'daki yansımalarının ve Hindistan'daki Türk tarihinin akademik olarak ele alınması için, Türk dili ve edebiyatı çalışmalarının genişletilmesi büyük bir zorunluluktur.

Hindistan'da Türkçenin gelişmesi ve yeniden canlandırılması için ciddi çalışmalar yapılması gerekmektedir. Türkiye'nin Hindistan'da bir kültür merkezi açması, Yunus Emre Enstitüsü'nün[12] etkinliklerini genişleterek bağımsız bir akademik bölüm kurulmasını desteklemesi ve Hindistan'daki üniversitelerle ortak programlar geliştirmesi, bu süreci hızlandırabilecek önemli adımlar arasındadır. Hindistan'daki Osmanlı Türkçesi, Çağatayca ve diğer Türk dilleriyle yazılmış eserlerin korunması ve incelenmesi konusunda çalışmalar yürütülürken, bu yazmaların dilini okuyabilecek akademisyenlerin yetiştirilmesi de büyük bir gereklilik hâline gelmiştir.

Dijitalleştirme ve Kataloglama Çalışmaları: Hindistan'daki Türk Yazılı Mirasının Korunması ve Çevrimiçi Erişim Stratejileri

Hindistan'daki Türk yazılı mirasının korunması ve araştırmalara açılması, çağdaş akademik çalışmalarda büyük önem taşımaktadır. Osmanlı Türkçesi, Çağatayca ve diğer Türk dilleriyle yazılmış el yazmaları ve arşiv belgeleri, Hindistan'ın çeşitli kütüphanelerinde ve arşivlerinde bulunmaktadır. Ancak bu eserlerin büyük bir kısmı kataloglanmamış, dijital ortama aktarılmamış veya erişime açılmamıştır. 21. yüzyılda yazılı mirasın korunması, dijitalleştirme ve çevrimiçi erişim stratejilerinin etkin bir şekilde uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Hindistan'daki mevcut durumu değerlendirmek ve geleceğe yönelik kapsamlı bir koruma stratejisi geliştirmek, tarihsel, kültürel ve akademik açıdan büyük bir gerekliliktir.

Hindistan'da el yazmalarının ve tarihî belgelerin korunmasına yönelik çeşitli dijitalleştirme projeleri başlatılmıştır. Özellikle National Mission for Manuscripts (NMM), Indira Gandhi National Centre for the Arts (IGNCA) ve Digital South Asia Library (DSAL) gibi kuruluşlar, Hindistan'daki yazılı mirası belgelemek ve dijital ortama aktarmak için çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Ancak, bu projeler genellikle Sanskritçe, Farsça, Urduca ve yerel Hint dillerindeki el yazmalarına odaklanmış olup, Osmanlı Türkçesi ve Çağatayca eserler göz ardı edilmiştir. Örneğin, Rampur Raza Kütüphanesi, Hindistan'daki en büyük Osmanlı Türkçesi koleksiyonlarından birine sahiptir ve burada Türkçe eserlerin kataloglanması yönünde önemli çalışmalar yürütülmüştür. Ancak, diğer büyük kütüphanelerde, örneğin Khuda Bakhsh Kütüphanesi, Salar Jung Müzesi Arşivi, Mysore Kütüphanesi ve Arşivi, Kozhikode Arşivi ve Arakkal Arşivi gibi merkezlerde, Osmanlı Türkçesi ve Çağatayca eserler Farsça belgelerle

12 Yunus Emre Enstitüsü, 2007 yılında kurulan ve Türk dilini, kültürünü ve sanatını yurtdışında tanıtmaya yönelik faaliyetler yürüten bir devlet kurumudur. Enstitü, dünya genelinde Türkçe dil eğitimi ve kültürel etkinlikler düzenlemektedir.

karışık hâlde tutulmuş ve ayrı bir koleksiyon olarak sınıflandırılmamıştır. Bu durum, bu yazmaların incelenmesini ve akademik dünyaya kazandırılmasını büyük ölçüde zorlaştırmaktadır.

Dahası, Hindistan'daki birçok yazma eserin bulunduğu devlet arşivleri ve üniversite kütüphaneleri, dijitalleştirme konusunda büyük eksiklikler taşımaktadır. Bu koleksiyonların envanterinin oluşturulması, bilimsel bir katalog hazırlanması ve dijital arşivlerin erişime açılması, yalnızca Hindistan'daki araştırmacılar için değil, dünya genelindeki akademisyenler için de büyük önem arz etmektedir. Türk yazılı mirasının korunması, yalnızca dijitalleştirme ile sınırlı kalmamalıdır; bu eserlerin akademik çevrelere ve kamuya açık erişimini sağlayacak etkili çevrimiçi platformlar da oluşturulmalıdır. Özellikle, Hindistan'daki Türkçe yazmaların büyük bir kısmının çok az araştırmacı tarafından bilinmesi ve bu kaynaklara erişimin sınırlı olması, bu mirasın unutulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır.

Bu bağlamda, Türkiye ile Hindistan arasında akademik iş birliğinin artırılması, ortak projelerin geliştirilmesi ve uluslararası kuruluşların desteğinin sağlanması gerekmektedir. Türkiye'deki Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu ve Milli Kütüphane gibi kurumlar, Hindistan'daki akademik çevrelerle iş birliği yaparak, dijitalleştirme projelerini destekleyebilir. Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Hindistan'daki yazılı mirasın korunmasına yönelik restorasyon ve dijitalleştirme projelerine daha fazla yatırım yapmalı ve bu süreçte yerel araştırmacılarla ortak çalışmalar yürütmelidir. Ayrıca, Hindistan'da bulunan Osmanlı ve Çağatayca yazmaların, Türkiye'deki akademisyenler tarafından kataloglanması ve çevrimiçi bir veri tabanına entegre edilmesi, bu eserlerin korunmasına büyük katkı sağlayacaktır. Açık erişimli dijital kütüphaneler, dünya çapındaki araştırmacıların Hindistan'daki Türk yazmalarına ulaşmasını mümkün kılarak, bu alandaki akademik çalışmaların artmasını sağlayabilir.

Dijital arşivler, tarihî belgelerin korunması ve sürdürülebilir hâle getirilmesi açısından hayati bir rol oynamaktadır. Hindistan'daki Osmanlı Türkçesi ve Çağatayca yazmaların büyük bir kısmı, fiziksel olarak zarar görme riskiyle karşı karşıyadır. Nem, sıcaklık değişiklikleri, böceklenme ve ilgisizlik nedeniyle birçok değerli yazma eserin bozulduğu gözlemlenmektedir. Dijitalleştirme süreci, bu eserlerin gelecek nesillere aktarılmasını sağlayarak, bilimsel çalışmalar için sürdürülebilir bir kaynak oluşturacaktır. Örneğin, British Library'nin "Endangered Archives Programme" (Tehlike Altındaki Arşivler Programı) gibi projeler, Hindistan'daki tarihî belgelerin korunması açısından büyük bir fırsat sunmaktadır. Türkiye ve Hindistan arasındaki akademik iş birlikleri çerçevesinde, bu tür uluslararası programlara Hindistan'daki Türk yazılı mirasının dâhil edilmesi sağlanmalıdır.

Hindistan'da, Türk yazmalarının korunması için kapsamlı bir dijitalleştirme ve kataloglama stratejisi oluşturulması gerekmektedir. Bu sürecin başarısı için, Türkiye ve Hindistan arasında akademik iş birlikleri güçlendirilmeli, uluslararası kuruluşların desteği sağlanmalı ve çevrimiçi erişim stratejileri geliştirilmelidir. Özellikle Türkiye'nin Hindistan'da bir kültür merkezi açması, Türk yazmalarının korunması ve tanıtılması için kritik bir adım olacaktır. Hindistan'ın ulusal kütüphanelerinde ve arşivlerinde bulunan Osmanlı Türkçesi ve Çağatayca yazmaların, dijital platformlara taşınarak açık erişime sunulması, bu alandaki bilimsel araştırmaları teşvik edecek ve Türk yazılı mirasının geleceğe taşınmasını sağlayacaktır. Sonuç olarak, dijitalleştirme ve kataloglama projeleri, Hindistan'daki Türk yazılı mirasının unutulmasını önleyecek, akademik dünyada hak ettiği ilgiyi görmesini sağlayacak ve kültürel mirasın korunmasına katkıda bulunacaktır.

SONUÇ

Hindistan'daki Osmanlı ve Türk yazılı mirası, tarihsel, kültürel ve dini açıdan büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve özellikle Halifeliğin kaldırılmasının ardından

Hindistan, Osmanlı mirasının korunmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye'nin tarihsel bağları ve Hindistan'daki Osmanlı etkisi, iki ülke arasındaki kültürel etkileşimin derinliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı'nın son Halifesi Abdülmecid Efendi'nin Hindistan'la olan bağlantısı, sadece Osmanlı hanedanı için değil, aynı zamanda Hindistan'daki Müslümanlar ve geniş İslam dünyası için de büyük bir sembolik anlam taşımaktadır. Hilafetin kaldırılmasının ardından Abdülmecid Efendi'ye en büyük desteğin Hindistan'daki Müslümanlardan ve özellikle Hyderabad Nizamı Mir Osman Ali Han'dan gelmesi, Osmanlı'nın yalnızca bir imparatorluk değil, aynı zamanda İslam dünyasının dini ve siyasi bir merkezi olarak görüldüğünü göstermektedir. Türkiye açısından, bu dönem Osmanlı sonrası yeni bir ulus-devletin inşa sürecine işaret ederken, Hindistan'daki Müslümanlar için hilafetin kaldırılması, İslam dünyasındaki siyasi ve dini birlik düşüncesinin zayıflaması anlamına gelmiştir. Bu nedenle Hindistan'da Osmanlı halifeliğini yeniden canlandırma girişimleri, yalnızca bir hanedan meselesi değil, aynı zamanda İslam dünyasının geleceğine dair geniş çaplı bir tartışmanın da parçası olmuştur.

Bu tarihsel süreç, Hindistan'daki Türk yazılı mirasının korunması ve incelenmesi açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Osmanlı'nın Hindistan'daki etkisi, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış belgeler, yazışmalar ve dini metinlerde açıkça görülmektedir. Halifelik konusu, bu yazılı miras üzerinden sürdürülen diplomatik ve entelektüel bağların da bir uzantısıdır. Hindistan'da Osmanlı halifeliğine duyulan ilgi, İslam dünyasındaki siyasi ve kültürel etkileşimleri anlamamıza yardımcı olmakla birlikte, Hindistan-Türkiye ilişkilerinin tarihsel derinliğini de ortaya koymaktadır. Hindistan'ın Haydarabad bölgesinde inşa edilen, ancak içinde mezar bulunmayan Abdülmecid Efendi türbesi, bu tarihî dönemin somut bir sembolü olarak günümüze ulaşmıştır. Türkiye için bu, Osmanlı'nın İslam dünyasındaki liderlik rolünün sona erdiğini ancak mirasının devam ettiğini gösterirken, Hindistan içinse Müslüman kimliğinin ve Osmanlı'ya olan bağlılığın tarihî bir yansımasıdır. İslam dünyası açısından bakıldığında ise, bu süreç halifeliğin sona ermesiyle birlikte yeni liderlik arayışlarının ortaya çıkmasını ve sömürgecilik karşıtı mücadelelerin nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, Türk ve Hint akademik işbirliklerinin güçlendirilmesi, Türk yazılı mirasının dijitalleştirilmesi ve kültürel diplomasi kapsamında bu tür mirasların korunması, hem Türkiye hem de Hindistan için stratejik bir öneme sahiptir. Aurangabad'daki Osmanlı tarzı türbe, sadece bir mimari yapı değil, Türkiye, Hindistan ve İslam dünyası arasındaki ortak tarihin ve kültürel dayanışmanın bir hatırası olarak değerlendirilmelidir. Unutulmamalıdır ki, Hindistan'daki Osmanlı ve Türk yazılı mirası hem Türk hem de Hindistan halkı için çok değerli bir kültürel hazine olup, bu mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması, yalnızca akademik çalışmalara değil, aynı zamanda uluslararası kültürel diplomasiye de büyük katkılar sağlayacaktır.

1 Qodirovna, T. Z. (2019). Scientific and Theoretical Study of "Baburname" and Its 'translations into the World Languages. *Journal of Critical Reviews*, 7(3), 2020.

2 Sato, S. (2017). 'Operation Legacy': Britain's Destruction and Concealment of Colonial Records Worldwide. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 45(4), 697-719.

TARİHÎ PERSPEKTİFTEN ROMANYA'DAKİ KIRIM TATARLARININ KURUMSAL YAPISININ GELİŞİMİ

Metin OMER*

1. Giriş: Kırım Tatarları nasıl Romen vatandaşı oldular?

2021 yılında yapılan son nüfus sayımına göre Romanya'da 18 bin 156 Tatar yaşıyordu. Bunlar, günümüzde Romanya sınırları içinde kalan ve Köstence ve Tulça illerinden oluşan tarihi Dobruca bölgesinde yoğunlaşmıştır. Ülkenin başkenti Bükreş'te de özellikle genç üniversite öğrencilerden oluşan önemli bir topluluk bulunuyor. Romanya'nın 19.053.815 kişilik toplam nüfusuyla karşılaştırıldığında bu oran oldukça düşüktür (Institutul Naţional de Statistică, 2021). Ancak Romanya'daki Kırım Tatar toplumu, Kırım Tatar diaspora topluluklarının en önemlilerinden biri (Aydın, 2021) ve Romanya'daki en önemli azınlıklardan biridir. Bu statü, Kırım Tatarlarının bugünkü Romanya topraklarında uzun yıllardır var olmasından, Romanya toplumunun gelişimine katkılarından ve Kırım Tatarlarının dünyadaki çeşitli tarihi süreçlerdeki yerlerinden kaynaklanmaktadır. Romanya'daki Kırım Tatar toplumunun evrimini belirleyen özelliklerden biri de kurumsal gelişimleridir. Bu makalenin amacı, Romanya'daki Kırım Tatarlarının, Romanya devletinin bir parçası oldukları 1878 yılından günümüze kadarki örgütlenme biçimini ortaya koymaktır. Bu tarihi bakış, hem bu toplumun dünyadaki Kırım Tatar diasporası içerisindeki ve Romanya devletindeki yerini daha iyi anlamak, hem de gelecekte diğer Türk topluluklarıyla ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir perspektif sunabilmek açısından önemlidir.

Tarih boyunca Dobruca'daki Kırım Tatarları iki alt gruba ayrılmıştır: *kırım* (Kırım yarımadasının iç kısmından gelenler) ve *nogay*. Bunula birlikte Romanya'daki basında, arşiv belgelerinde veya başka kaynaklarda *Türk*, *Tatar*, *Türk-Tatar* ve *Müslüman* olarak adlandırılmışlardır. Tatarların Dobruca'ya yerleşmeleri XIII. yüzyıla dayanmaktadır (Ekrem, 1994, s. 19). Altın Ordu'nun bölgeye nüfuzunu yaymasıyla beraber Dobruca "XIII. ve XIV. yüzyıllarda Tatarların bir otonom siyasi merkezine" (Oberländer-Târnoveanu, Adam, 2005, s. 30) dönüşmüştür. XV. yüzyılda bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle ve 1783'te Kırım Hanlığı'nın Rusya İmparatorluğu tarafından ilhakıyla Dobruca'ya önemli bir Kırım Tatar nüfusu yerleşmiştir. Kırım Hanlığı'nın ilhakından sonra 1783/4 yılında 80.000 Tatar ilk önce Besarabya, daha sonra Dobruca ve Anadolu'ya yerleşmişlerdir (Karpat, 2010, s. 162). Daha sonra, bunu 1792-1793, 1802-1803, 1812-1813, 1830 yıllarındaki önemli göç dalgaları takip etmiştir. En önemli göç dalgası ise 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında yaşanmıştır (Kırımlı, 2012, s. 11).

1856'dan sonra Dobruca'ya yerleşen Kırım Tatarları bir kuşak bile değişmeden, tekrar bağlı oldukları devleti değiştirmeye mecbur kaldılar. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra imzalanan Berlin Antlaşmasına göre Romanya bağımsızlığını kazanmış ve Kuzey Dobruca'yı sınırlarına dâhil etmiştir. O tarihte, Tuna ile Karadeniz arasında bulunan bölgede 225.692 nüfustan 71,146 (31.5%) Tatar, 48.783 (21.6 %) Türk, 46.504 (21%) Rumen yaşıyordu (Karpat, 2010, s. 413-414). Savaş sırasında Dobruca'daki Müslüman nüfusun Osmanlı topraklarına göç süreci başlamıştı. 1918 yılına gelindiğinde

* Dr., Köstence Ovidius Üniversitesi Romanya Akademisi, Doğu Avrupa Araştırmaları Enstitüsü

Romanya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşık 100.000 Müslümanın göç ettiğini tahmin edebiliriz (Omer, 2020).

2. Romen devletine entegrasyon ve resmî kurumların ortaya çıkışı (1878-1918)

Romen yetkililer, Müslüman nüfusu Romen toplumuna entegre etmek için çaba sarf etmiştir. Bu süreç kademeli olarak gerçekleşmiştir. Sembolik adımların yanısıra somut adımlar da atılmıştır. Sembolik yaklaşıma gelince, Romen Prensi I. Karol'un Türkçe'ye çevrilmiş iki bildirisini zikredebiliriz. Her ikisinde de Prens, Tuna ile Karadeniz arasındaki bölgenin Romanya sınırlarına dâhil edilmesinden sonra halkın gelenek ve göreneklerinin korunacağına söz vermiştir (Monitorul Oficial al României, 16/28 Kasım 1878, s. 7161, 7165). Somut tedbirler açısından, Romen yetkililer, Osmanlı idari, hukuki ve ekonomik sisteminden Romen sistemine geçişi sağlamak amacıyla Dobruca'nın örgütlenmesine ilişkin bir dizi özel kanun kabul etmiştir. Tüm bu tedbirler bölgenin Romenleşmesini sağlamış ve bölgedeki demografik oranın değişimine yön vermiştir (Omer, 2020, s. 56-81). Ancak 1913'ten sonra Güney Dobruca'nın Durostor ve Kaliakra'nın ilçeleriyle birlikte Romanya sınırlarına girmesiyle Müslüman nüfus artmış, Türk ve Tatar nüfusu neredeyse iki katına çıkmıştır. 1930 yılında Romanya'da 154.772 Türk ve 22.141 Tatar nüfus kayıtlıydı (Manuilă, 1938, s. X-XVII). Bu demografik yapı, Osmanlı İmparatorluğu'na ve ardından Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru güçlü bir göç eğilimini de hesaba kattığımız bir ortamda ortaya çıkmıştır (Omer, 2020).

Romanya'daki Kırım Tatarları için, 1878'den hemen sonra, Romen yetkililerinin bir dizi temsili kurum oluşturma politikası önemli olmuştur. Bu politikanın neticesinde Müftülükler, Kadılıklar ve Müslüman Cemaatleri kurulmuştur. Bunlar tüm Müslüman toplumunun resmî kurumlarıydı, ancak aşağıda göstereceğimiz gibi, bunların bazı liderleri Kırım Tatar kimliğinin geliştirilmesi ve hatta Kırım Tatarlarının siyasi örgütlenmesi gibi faaliyetlerde yer almışlardır.

Bükreş yetkilileri, bir yandan Müslüman nüfusun geleneklerine saygı gösterilen, diğer yandan da merkezi organlara bağlı olan, ve Romen yasaları çerçevesinde işleyen bir sistemin oluşmasını sağlamak istediler. Böylece Müslümanların temel kurumu Müftülük oldu. Başlangıçta Dobruca'daki vilayet merkezlerinde, Tulça ve Köstence'de, 1913'ten sonra da Pazarcık (Kaliakra) ve Silistre'de (Durostor) birer Müftülük kuruldu. Aralarında hiçbir ast-üst ilişkisi yoktu, her birinin kendi bölgesinde yetkisi vardı. 1937 yılında Baş-Müftülük kurularak Müftülükler arasında hiyerarşi oluşturulmaya çalışıldı. Diğer dört müftülüğün faaliyetlerini koordine etmek için yapılan bu girişim, yetkilerini devretmek istemeyen diğer müftülerin muhalefeti nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1940 yılında Romanya'nın Güney Dobruca'yı Bulgaristan'a teslim ettiği Kraiova Antlaşması'nın imzalanması ve Dobruca'daki Türk ve Tatarların Türkiye'ye göç süreci sonucunda 1943'ten itibaren Romanya'daki tüm Müslüman toplumunu temsil eden tek bir Müftülük Köstence'de kalmıştır (Omer, 2020, s. 134).

Müslümanların diğer iki kurumu olan Müslüman Cemaatleri ve Kadılıklar da Müftülüğe bağlıydı. Müslüman nüfusun bulunduğu her yerde Müslüman Cemaatler kuruldu. Bunlar, vakıf mallarını yönetmek, okul ve camileri korumak, cemaatin öğretmen ve imamlarının maaşlarını sağlamak gibi görevlere sahipti. Kadılıklar (veya İslami mahkemeler) Müslümanların medeni hukuk davalarına bakardı. Dobruca'daki her ilçe merkezinde bir Kadılık faaliyet gösteriyordu. İslami Mahkemeler, Kemalist reformların etkisiyle Müslüman toplumun talebi üzerine 1935 yılında kaldırılmıştır (Hamangiu, 1935, s. 247-248). Müftülük ve Müslüman Toplulukları günümüzde de işlevlerini sürdürmektedir.

Bu yapılanmada önemli bir rol ise Müslüman Semineri'nin üstlendiği roldür. Bu seminer, 1889 yılında İslam din görevlisi ve Türkçe öğretmeni yetiştirmek amacıyla açılmıştır. Osmanlı eğitim geleneğinin devamı olarak düşünülmüş, ancak aynı zamanda Romen eğitim sistemine entegre edilmeye çalışılmıştır. Böylece Osmanlı askeri komutanlığı döneminde kurulan Gazi Ali Paşa Medresesi'nin

devamı niteliğindeki Seminer, Babadağ'da faaliyete başlamıştır. Dobruca'da birçok medrese faaliyet göstermiş ve 1878'den sonraki ilk yıllarda da faaliyet göstermeye devam etmiş olsa da Gazi Ali Paşa'nın kurduğu eski medrese, Romanya devletinin eğitim kurumu olarak tanıdığı ve desteklediği tek medrese olmuştur (Omer, 2016, s. 153-154). 1901 yılına kadar Babadağ'da faaliyet gösteren Müslüman Semineri, daha sonra Mecidiye'ye taşınmıştır. 1967 yılına kadar açık kalmış, ancak komünist yönetim tarafından kapatılmıştır (Marin, 2016, s. 175-210). 1995 yılında Türkiye ve Romanya devletleri arasında imzalanan bir protokolle "Kemal Atatürk" Milli Koleji adıyla yeniden açılmış, imam ve Türkçe öğretmeni yetiştirmek üzere özel sınıflar oluşturulmuştur (Cupcea, 2016, s. 211-247). 1967 yılında kapatılıncaya kadar Müslüman Semineri, Romanya'daki Türk ve Tatarların temsili eğitim kurumuydu. Bu medresenin dersleri sadece Müslüman toplumun müftü ve kadılarının çoğu tarafından değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel elitleri tarafından da takip edilmiştir. Aslında Kırım Tatar Milli Hareketi üyelerinin büyük çoğunluğu Mecidiye Müslüman Semineri mezunları olmuştur.

Kırım Tatarları 1918 yılına kadar kimliklerini korumak ve siyasal amaçlarını sürdürmek için bu resmî kurumları kullanmışlardır. Bu konuda en güzel örnek, 1917-1918 yıllarında Kırım'da bulunarak Kırım Tatar devleti olan Kırım Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunda aktif olarak görev alan Müftü Halil Fehim Abduraim'dir.

3. Milli Hareket ve yeni örgütlenme biçimleri arayışı (1918-1947)

1918'den sonra resmî kurumların önemi azalmadı. Aksine, liderleri Kırım Tatarlarının milli mücadelesi açısından önemli olmaya devam ettiler. Ancak 1918'den sonra Kırım Tatarlarının Romanya'daki örgütlenme biçimleri çeşitlendi. Bu durum, hem Romanya'da I. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan yeni hukuki çerçeveden, hem de Kırım Tatar toplumundaki gelişmelerden kaynaklanıyordu. Büyük Savaşı sona erdiren barış antlaşmalarının imzalanmasının ardından Romanya, Transilvanya, Bukovina ve Besarabya tarihi topraklarını elde ederek sınırlarını genişletti. Sınırların yeniden çizilmesi Romanya'da toprak, nüfus ve azınlıkların artmasına neden oldu. Anlaşmalara göre Bükreş'teki yetkililer, azınlıkların kimliklerini koruyabilmelerine olanak sağlayacak bir çerçeve oluşturmak zorundaydı. Bu elverişli ortamdan Kırım Tatarları da yararlandı. Ayrıca bu dönemde Kırım Tatarları arasında Romanya toplumuyla iyi bütünleşmiş, Romanya'nın gerçeklerini bilen, ekonomik durumu iyi olan şahsiyetler de yetişmişti. Bunlar arasında Köstence Belediye Başkan Yardımcısı, çeşitli meclislerde milletvekili, Kırım Tatar Milli Hareketi'nin destekçisi Selim Abdulakim'i anabiliriz.

Romanya'daki Kırım Tatarları, önceki döneme ek olarak, kendi çıkarlarını korumak amacıyla çeşitli örgütler kurdular. Bu örgütleri kamusal ve gayrı resmi olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Kamusal olanlar resmi statüye sahip olup Romanya mahkemelerine kayıtlı kuruluşlardı. Örneğin, Müslüman din adamlarının, öğretmenlerin durumunu iyileştirmek ve tiyatro veya folklor gösterileri düzenlemek gibi resmi amaçları olan birkaç dernek kurulmuştur. Gayrı resmi olarak tek sayılabilecek grup ise *Emel* dergisi etrafında birleşen ve üyelerine *Emelciler* denen gruptur. Resmen olmasa da, fiiliyatta kamusal ve gayrı resmi kuruluşlar birbiriyle iç içe geçmiş durumdaydı.

Resmi kuruluşlardan biri de, Mecidiye Müslüman Semineri mezunlarının kurduğu dernetir. Dobruca Müslüman Semineri Mezunları Derneği'nin tüzüğü, 22 Mayıs 1929 tarihli toplantıda, kayıtlı 92 üyeden 62'sinin katılımıyla genel kurul tarafından oybirliğiyle kabul edildi (ANR, MCA fonu, dosya 125/1941, s. 73). Köstence Kaza Mahkemesi, derneğin kuruluş talebini 10 Aralık 1929'da kabul etti. Bu derneğin daha etkili olmasını sağlayan unsur, Müslüman din adamlarının tek mesleki derneği olmasıydı. Dolayısıyla en azından teorik olarak bu, Romanya'daki İslam dini personelinin neredeyse tamamını temsil ediyordu. Derneğin amacına gelince, tüzüğe göre, `Müslüman halkın manevi ve

fikri seviyesini yükseltmek için her türlü meşru yolla mücadele etmek` idi (ANR, MCA fonu, dosya 125/1941, s. 69-75).

Bu derneğin kurucusu aslında Emelciler'dir. Savaşlar arası dönemde Romanya'da Müslüman toplumun, özellikle de Kırım Tatarların en etkili dergilerinden biri *Emel*'di. Kırım Tatar toplumundan bir grup şahsiyet de bu neşriyatın etrafında birleşerek 'Emelciler' adını aldı. Grubun amacı, 1917 sonu ve 1918 başında kısa bir süre varlığını sürdüren ve Kırım Tatarlarının ilk modern devleti olarak kabul edilen Kırım Ahali Cumhuriyeti'ni yeniden kurmaktı. II. Dünya Savaşı'na kadar grubun faaliyetleri, Dobruca Tatarları arasında Kırım'la bağların merkezi bir yer tutacağı milli bir bilinç yaratmaya odaklanmıştı. Bu dönemde çabaları, *Emel* dergisi ve kurdukları örgütler aracılığıyla olabildiğince çok insana ulaşmak ve savundukları fikirlere yakın kişilerin Müslüman toplum kuruluşlarının liderlik pozisyonlarında kilit pozisyonlara gelmesini desteklemekle sınırlıydı. Bu faaliyetlerin niteliği II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle değişti. Bu dönemde Emel Grubu üyeleri, Kırım'ın Sovyet işgalinden kurtarılmasına katılmak üzere askeri müfrezeler oluşturma ve Kırım'a maddi yardım gönderme yönünde başarısız girişimlerde bulundular. Romanya ve Alman ordularının Sovyetler Birliği'nden çekilmesiyle birlikte Emelcilerin faaliyetleri Kırım Tatar mültecilerini kabul edip barındırmaya yoğunlaştı. II. Dünya Savaşı'nın sonunda Bükreş'te komünist rejimin kurulmasıyla örgütün faaliyetleri artık mümkün olmadı, çoğu tutuklandı, hatta bazıları soruşturmalar sırasında öldürüldü (Omer, 2021a, s. 193-215).

Dobruca Müslüman Semineri Mezunları Derneği ile `Emel Grubu` arasında doğrudan bir bağ kuran bir belge bulunmamaktadır. Ancak bazı unsurlar iki girişim arasında bir yakınlaşmaya işaret ediyor. Öncelikle derneğin kurucu üyeleri *Emel* dergisinin çıkarılmasında ve onun etrafında oluşan grubun faaliyetlerinde yer aldılar. Kurucu üyeler arasında yer alan Şuaib Abduraman, Necip Hacı Fazıl, Feuzi İsmail, Etem Kurt Mola, Enan K. Mola, Mustafa Amet (ANR, MCA fonu, dosya 125/1941, s. 69.), faaliyetleri nedeniyle komünist mahkemelerce mahkûm edilmişlerdir. Bir dönem derneğin başkanlığını da yapan Necip Hacı Fazıl (Ülküsal, 1999, s. 215), 1948 yılında Sekuritate tarafından sorguya çekilirken hayatını kaybetmiştir (Cupcea, 2015, s. 127).

Ayrıca `Emel Grubu`nun lideri Müstecip Ülküsal, Müslüman Seminerin öğrenci ve mezunlarının %90'ının, zımnen Müslüman Semineri Mezunları Derneğin üyeleri, Dobruca Türk Hars Birliği'ne üye olduklarını göstermektedir (Ülküsal, 1999, s. 240). Bu bilgi önemlidir, çünkü Dobruca Türk Hars Birliği'nin `Emel Grubu` faaliyetlerindeki rolü bilinmektedir. Bu dernek aracılığıyla *Emel* dergisi yaygınlaştırılmaya çalışılmış ve derginin savunduğu düşüncelere bağlı olanların faaliyetleri koordine edilmeye çalışılmıştır (Ülküsal, 1999, s. 181-184).

Dobruca Müslüman Semineri Mezunları Derneği ile `Emel Grubu` arasında bir bağ olduğu fikrini güçlendiren bir unsur daha vardır. Dernek, 1929 yılı sonlarında, yani *Emel* dergisinin temellerinin atıldığı dönemde kurulmuş ve ertesi yılın başlarında dergi yayın hayatına başlamıştır. Ayrıca Dobruca Müslüman Semineri Mezunları Cemiyeti'nin ilk başkan yardımcısı olan Rifat Midhat, *Emel* Dergisi'nin kurucularındandır (Ülküsal, 1999, s. 240). İlk başkanı Müftü Nuri Resul de `Emel Grubu`nun faaliyetlerini destekleyenlerdendi. Kırım Tatar şahsiyetlerini anma etkinliklerine katılanlardan biri olarak birkaç kez adı geçmektedir. Dolayısıyla Dobruca Müslüman Semineri Mezunları Derneği'nin kurulmasının `Emel Grubu`nun çabalarının somutlaştırılması yolunda ilk adım olduğunu söyleyebiliriz. Dernek, *Emel* Dergisi'nin yaymaya çalıştığı hareketin fikri temellerini oluşturmuştur. Daha sonra 1933-1934 döneminde Dobruca Türk Hars Birliği kurularak, Dobruca Müslüman Semineri Mezunları Derneği üyeleri tarafından temsil edilen, grubun faaliyetlerini koordine edebilecek bir elite sahip olup nüfusun çoğunluğuna ulaşılmaya çalışılmıştır (Omer, 2021b).

Emelciler, II. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar kültürel faaliyetlere ağırlık vermişlerdir. Grubun en önemli siyasi girişimi, 1939'da Selim Abdülakim'in 3.225 oyla `Aydın Meslekler' üçüncü

kategorisinden milletvekili seçilmesini desteklemekti (Monitorul Oficial, 1939, s. 20-22). Savaşın patlak vermesiyle birlikte, Nazi Almanya ile Romanya arasındaki ittifaktan yararlanan Romanya'daki Kırım Tatarları, yarımadada bir Kırım Tatar devleti kurma yolunda bir dizi adım attılar. Romanya'nın 24 Ağustos 1944'te cephe değiştirmesi bütün bu faaliyetleri durdurdu. Bununla birlikte Romanya'daki Kırım Tatarları, Kırım'dan gelen Kırım Tatar mültecilerini karşılamak için örgütlenmiştir. Mültecilerin kabulünü daha iyi organize etmek için, *SSCB'den Tatar Mültecilere Yardım Komitesi* oluşturuldu. Aynı zamanda, bu komite *SSCB Müslüman Mülteci Yardım Komitesi* adını da taşıyordu (ANR, fon İRP, vol. 565, s. 24). Bu yardım komitesi aslında *Emelcilerden* oluşuyordu.

Bu faaliyetler, 1947 yılı sonunda Romanya'da komünist rejim kurulana kadar Romen yetkililer tarafından hoşgörüyle karşılandı. Moskova'nın yönettiği komünist yetkililer ise, Kırım ve Kırım Tatarları ile ilgili her türlü faaliyeti yasakladılar.

4. Komünist dönem: Direniş ve kimliği koruma çabaları

Romanya'daki Kırım Tatarları için komünist dönem acılarla dolu bir dönemdir. Komünist rejimle temas baştan itibaren vahşice olmuştur. Kırım Tatar Milli Hareketi'ne katılanlar komünist Sekuritate (siyasi polis) tarafından tutuklandı. Milliyetçilik, dincilik ve Türk devleti lehine casusluk yapmakla suçlandılar. Tutuklananlardan ilki, *Emel* dergisi yayın yönetmeni Müstecip Hacı Fazıl'ın kardeşi Necip Hacı Fazıl oldu. Onun Ekim 1948'de tutuklanmasının ardından, 1953'te Romanya'daki Kırım Tatarlarının elli altı lideri hapse mahkûm edildi. Bunlardan kimisi gözaltında kimisi cezaevinde öldü, (Cupcea, 2015).

Komünist rejimin kurulduğu ilk yıllarda, milliyetçi liderlere yönelik baskılara paralel olarak, iktidar, toplumu rejime destek vermeye çağırmak için bir dizi örgüt kurmaya çalıştı. Komünistlerin kurduğu örgütlerden biri de Müslüman Demokratik Cephesi'ydi (FDM). 1948 yılında, Romanya İşçi Partisi-Köstence il örgütünün "tüm Müslüman vatandaşları, Müslüman halk kitlelerinin aydınlanması için farklı milletlerden vatandaşlar arasında yakın iş birliğini sağlayacak bir Demokratik Cephe'de toplamak" (Dobrogea Nouă, 2 Eylül 1948, s. 1) amacıyla başlattığı girişimden doğmuştur. FDM'nin faaliyetlerinden memnun olmayan komünist liderler, aynı amaçlı ama farklı isimle Türk Demokratik Cephesi (FDT) adlı bir örgüt kurdular. FDT gelenekleri korumak değil, "şehirli işçilerle köylü işçiler arasındaki kardeşlik bağlarını güçlendirmek ve ... bütün milletlerden emekçilerin sınıf birliğini güçlendirmek" amacıyla kültürel ve sanatsal etkinlikler düzenledi. Örneğin böyle bir etkinlikte Enternasyonal Türkçe söylendi (Dobrogea Nouă, 9 Nisan 1949, s. 2). Bütün bu örgütler çok kısa bir sürede ortadan kayboldular. Aslında komünist dönem boyunca Romanya'daki Kırım Tatarları, diğer azınlıklar ve Romen çoğunluk gibi, yalnızca tek bir Komünist Parti etrafında örgütlenmekten başka bir imkâna sahip olamamışlardı. Bu da aslında kimliklerini koruma olanağına sahip olmadıkları anlamına geliyordu.

5. Komünizm sonrası Romanya'daki Kırım Tatarları ve bazı sonuçlar

Durum, Aralık 1989'da komünist rejimin çökmesiyle değişti. Başlangıçta, Romanya toplumunun özgür rejime geçişle birlikte açılımı bağlamında, Romanya'daki Türk ve Kırım Tatar toplulukları tek bir örgüt altında, *Romanya Türk Müslüman Demokrat Birliği* etrafında örgütlendiler. Toplum içinde çıkan anlaşmazlıklar sonucunda örgütün iki ayrı örgüte ayrılmasına karar verildi: Romanya Türk Etnik Azınlık Birliği (daha sonra Romanya Türk Demokratik Birliği, Uniunea Democrată Turcă din România- UDTR adını aldı) ve Romanya Müslüman Tatar Türkleri Demokrat Birliği (Uniunea Democrată a Tătarilor Turco-Musulmani din România-UDTTMR). Şu anda UDTR Türk azınlığı, UDTTMR ise Kırım Tatar azınlığını temsil ediyor. Tüzüğüne göre, "U.D.T.T.M.R., Türk-Müslüman Tatar uyruğunda olan (Türk kökenli ve Müslüman dinli Tatar) Romen vatandaşlarının, kültürel, sosyal, insani

ve ekonomik nitelikteki etno-dinsel bir örgütüdür; Romanya'daki Türk-Müslüman Tatar azınlığının, Romanya Anayasası'nda, yürürlükteki mevzuatta ve Romanya'nın taraf olduğu uluslararası antlaşma ve sözleşmelerde tanımlandığı şekilde etnik, kültürel, siyasal, hukuki, sosyal, ekonomik, dilsel ve dini açılardan ulusal kimliklerinin korunması, geliştirilmesi ve ifade edilmesi konusundaki haklarını kullanmayı amaçlamaktadır." (https://uniuneatatara.ro/despre-noi).

UDTTMR aynı zamanda Romanya Parlamentosu'na milletvekili seçen ve Romanya devlet kurumları düzeyinde çeşitli pozisyonlara temsilci atayabilen kuruluştur. Bu özellik aynı zamanda Romanya devletinin Tatar azınlığa sağladığı bütçeyi yönetme imkânı da veriyor. Şu anda bu bütçe yıllık yaklaşık 2 milyon dolardır. Elbette UDTTMR'nin Romanya'daki Tatar toplumunun faaliyetleri üzerinde tekel hakkı yoktur. Romanya'da Kırım Tatarlarıyla ilgili faaliyetler yürüten çok sayıda dernek ve kuruluş bulunmaktadır. 1990'dan sonra Romanya'da iş adamları, kültür adamları dernekleri veya Kırım Tatar şahsiyetlerinin anısını yaşatmayı amaçlayan dernekler kuruldu. Bunlardan biri de "Mehmet Niyazi" Derneği'dir.

Ayrıca komünist rejimin yıkılmasının ardından Romanya'daki Kırım Tatarları, anavatanları Kırım'la ilişkilerini yeniden kurma fırsatına kavuştular. Yarımadaya ziyaretler düzenlenmiş, geçen yıllarda Romanya'dan Kırım Tatarları, 18 Mayıs 1944 soykırımını anmak için Akmescit'te (Simferopol) hazır bulunmuşlardır. 2014'teki yasadışı ilhakın ardından bu ziyaretler artık mümkün olmamış, Romanya'dan Kırım Tatarları, örgütleri aracılığıyla, Kırım'daki durumu Romanya kamuoyuna duyurma konusunda aktif rol almışlardır. Aynı zamanda Kırım Tatar topluluklarının uluslararası girişimlerinde yer aldılar. Böylece Romanya Müslüman Tatar Türkleri Demokrat Birliği, Dünya Kırım Tatar Kongresi'nin üyesi olmuştur.

Sonuç olarak, Romanya'daki Kırım Tatarlarının kurumsal örgütlenmesinin Bükreş'teki siyasi rejimlere bağlı olarak geliştiğini söyleyebiliriz. Romanya'da siyasal rejimin serbest olduğu 1878-1947 yılları arasındaki dönemde ve 1989 sonrası dönemde Kırım Tatarları çıkarlarını savunmak için güçlü örgütler kurmayı başarmışlardır. Oysa ifade özgürlüğünün mümkün olmadığı komünist rejim döneminde, faaliyetleri çok sınırlıydı ve yalnızca bazı kişisel girişimlerden ibaretti.

Kurumsal evrimi incelediğimizde, müftülük gibi resmî kurumların toplum hayatında her zaman var olduğunu da görmekteyiz. Bunların faaliyetleri, liderlik vasıflarına göre belirleniyordu; bazı müftüler Kırım Tatar kimliğinin korunması ve yaygınlaştırılması konusunda yoğun çaba sarf etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler, İstatistikler, Hatırat, Gazeteler ve Dergiler

Arhivele Naționale ale României, fon Ministerul Cultelor și Artelor

Arhivele Naționale ale României, fon Inspectoratele Regionale de Poliție

Dobrogea Nouă, 1948-1949/

Monitorul Oficial al României, 16/28 Kasım 1878, sayı 255.

Monitorul Oficial, Partea I-a, 6 Haziran 1939, sayı 128 bis.

Manuilă, Sabin (1938). *Recensământul general al populației României din 29 decemvrie 1930*, cilt II, Editura Institutului Central de Statistică, București.

Ülküsal, Müstecip (1999). *Kırım Yolunda Bir Ömür. Hatıralar*. Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara.

Kitaplar, Kitap Bölümleri, Makaleler, Bildiriler

Aydın, Filiz Tutku (2021). *Émigré, Exile, Diaspora, and Transnational Movements of the Crimean Tatars. Preserving the Eternal Flame of Crimea*. Palgrave Macmillan, Cham.

Cupcea, Adriana (2015). *Tatar Nationalism and Communism: The Fate of the Fazıl Family (1948-1989)*. Sînziana Preda, Adriana Cupcea, Melinda Dincă, Marin Manuela (ed.), *Cultural Heritage and Identity Dynamics in the Turkish-Tatar Community from Dobruja*, Romania, Editura de Vest, Timişoara.

Cupcea, Adriana (2016). *Dobruja's Muslim Community: From the Medgidia Muslim Seminary to the "Kemal Atatürk" National College*. Adriana Cupcea, Manuela Marin, Metin Omer (eds.), *Seminarul Musulman din Medgidia. Documente și Memorie/ The Muslim Seminary of Medgidia: Documents and Memory*, Editura ISPMN, Cluj-Napoca, 211-247.

Ekrem, Mehmet Ali (1994). *Din istoria turcilor dobrogeni*. Editura Kriterion, București.

Hamangiu, Constantin (1935). *Codul General al României*, Leon Alcalay & Viața Românească, București.

Karpat, Kemal H. (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. Timaş Yayınları. İstanbul.

Kırımlı, Hakan (2012). *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Marin, Manuela (2016). The Muslim Seminary of Medgidia During Communism (1948-1967). Adriana Cupcea, Manuela Marin, Metin Omer (eds.), *Seminarul Musulman din Medgidia. Documente și Memorie/ The Muslim Seminary of Medgidia: Documents and Memory*, Editura ISPMN, Cluj-Napoca, 175-210.

Oberländer-Târnoveanu, Ernest, Adam, Volker (2005). Tătarii din România. Schiță istorică. Gabriel Andreescu (ed.), *Tătarii din România: Teme İdentitare*, Centrul pentru Drepturile Omului APADOR-CH, București.

Omer, Metin (2016). The History of the Medgidia Muslim Seminary (1889-1948). Adriana Cupcea, Manuela Marin, Metin Omer (eds.), *Seminarul Musulman din Medgidia. Documente și Memorie/ The Muslim Seminary of Medgidia: Documents and Memory*, Editura ISPMN, Cluj-Napoca, 153-173.

Omer, Metin (2020). *Emigrarea turcilor și tătarilor din România în Turcia între cele două Războaie Mondiale*. Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște.

Omer, Metin 2021a. *From Allies to the Undesirable: The Refuge of the Crimean Tatars to Romania During World War Two*. In Emanuel Plopeanu, Gabriel Stelian Manea, Metin Omer (eds.), *The Empire. Between Dispute and Nostalgia*, Peter Lang, Berlin, 193-215.

Omer, Metin 2021b. The Role of Associations in the Organization of the Muslim Community. The Case of the Association of Graduates of the Muslim Seminary in Dobrudja. *Acta Musei Napocensis – Historica*, 58/II, 2021, 191-202.

İnternet sayfaları

Institutul Național de Statistică, (01 decembrie 2021). https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive/.

https://uniuneatatara.ro/despre-noi.

ZAFER SONRASI SURİYE'DE TÜRKMEN VARLIĞI VE GERİ DÖNÜŞ: TÜRK DÜNYASINDA ORTAK NÜFUS VE GÖÇ POLİTİKALARI PERSPEKTİFİ*

İsmail Mansur ÖZDEMİR**

1. Giriş

Bu makale 16-25 Ocak tarihleri arasında Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği özel heyeti tarafından İçişleri Bakanlığı Öncü Göç projesi kapsamında yapılmış olan Suriye saha çalışması raporundan hareketle kaleme alınmıştır. 13 yılı aşkın dönemdir devam eden bölgesel savaşın yarattığı sonuçları, Türkiye'nin maddi ve manevi destekleri ile ortaya çıkan yeni ortamı yerinde gözlemlemek ve özellikle Suriye'nin en önemli sosyolojik ve tarihsel unsuru olan Türkmen toplumunun durumunu görmek amacıyla yapılmış olan saha çalışmalarının bir hülasasıdır. Sadece sınır aksında değil içerilerde varlık yokluk mücadelesi veren Suriye Türkmen toplumu Suriye'deki gelişmeler de esas alındığında yeni bir bakış açısı ile ele alınmak zorundadır. Suriye'nin siyasi geleceği bu algının doğru bir zemine oturması ile ve Suriye Türkmen kapasitesinin artırılması ile mümkün olur. Bu sebeple bu makale ile paradigma değişimine, yeni ve özgün bir Suriye Türkmenleri algısına hizmet etmeyi arzu ediyoruz.

2. Yöntem ve Kapsam

Bu makale, 16-25 Ocak 2025 tarihleri arasında Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği heyetinin yaptığı saha gözlemlerine dayanan raporun ana hatlarından yararlanarak oluşturulmuştur. Çalışmada, katılımcı gözlem, yerel aktörlerle mülakatlar, kanaat önderleriyle istişare toplantıları ve bölge notlarının analizi yöntemi benimsenmiştir. Yerel bazda Türkmen köyleri ve kent merkezlerinde gerçekleştirilen ziyaretler, sivil toplum kuruluşları ve askerî unsurlarla yapılan görüşmelerle desteklenmiştir.

Raporda paylaşılan bölge ziyaretleri arasında Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtlarıyla terörden arındırılan bölgeler, Bayır-Bucak, Lazkiye çevresi, Halep ve kırsalı, Hama ve Humus şehir merkezleri ile bu şehirlerin kırsal alanları, Şam ve Dera kırsalı gibi geniş bir coğrafya bulunmaktadır (Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği, 2025). Bu makalede ise elde edilen saha verileri özetlenerek, Türkmenlere dair göç yönetimi, yeniden imar, siyasi katılım ve Türk Dünyasında ortak politikalar perspektifinden öneriler sunulmaktadır.

---

* Bu çalışma, Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği tarafından kaleme alınan ve hizmete özel mahiyet taşıyan saha raporundan (16 Ocak 2025 - 25 Ocak 2025) edinilen veriler ışığında hazırlanmıştır. Raporda yer alan tüm tespit, değerlendirme ve öneriler, sahada gözlemlenen durumların raporlaştırılması neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu bildiri, "Türk Dünyasında Ortak Nüfus ve Göç Politikaları" odağında, özellikle Türkmen topluluğu çerçevesinde değerlendirmeler içermektedir.

** Uzman Sosyolog, Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği Dış İlişkiler Başkanı

3. Suriye İç Savaşı ve Türkiye'nin Bölge ve Göç Politikası

Mart 2011 yılında Suriye'deki toplumun demokratikleşme taleplerine, Suriye rejiminin gayrı hukuki ve gayri insani yöntemlerle cevap vermesinin ardından başlayan olaylar, küresel güçlerin bölgeye intikal etmesi ile birlikte bölgesel ve hacimli bir savaşı başlatmıştır. Vekalet unsurlar yanında bazı ülkelerin bizzat askeri müdahaleleri ile bir milyona yakın insan öldürülürken, insanlık tarihinin en büyük insanlık göçü de ortaya çıkmıştır.

Suriye İç Savaşı, bölgesel ve uluslararası güçlerin doğrudan veya dolaylı müdahalesiyle farklı bir boyuta taşınmış; ülke toprakları neredeyse vekâlet savaşlarının sahası hâline gelmiştir (Kirişçioğlu, 2013). Birleşmiş Milletler verilerine göre milyonlarca insan yerinden edilmiş, mülteci konumuna düşmüştür. Türkiye, coğrafi yakınlık ve tarihî bağlar nedeniyle en büyük mülteci nüfusu kabul eden ülke konumuna gelmiştir.

Sınır hukukumuz ve tarihi bağlarımızın da etkisi ile Suriye'deki iç savaşın en güçlü tesirleri ile Türkiye muhatap olmak zorunda kalmıştır. Bu savaşın yarattığı sınır güvenliği ve terör sorununa karşı Türkiye yerinde tedbirler almak suretiyle uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarını kullanmıştır. Bu savaşın Türkiye'ye yönelik en ağır ve maliyetli sonuçlarından biri ise göç konusunda olmuştur.

En son Astana anlaşmasının karara bağladığı İDLİB güvenli bölgesinin sistematik olarak saldırıya muhatap olmasının ardından bölgedeki Türkiye destekli yapılar etkili bir operasyon başlatarak; işgal edilmiş yurtlarını kurtarmayı başarmış ve tarihi bir zafer kazanmışlardır.

Suriye'de ortaya çıkan bu süreç, travmanın yayıldığı geniş zaman dilimine karşı çok kısa zaman içinde gerçekleşmiştir. Bu hızlı süreç bir taraftan memnuniyet yaratırken bir taraftan da çok hızlı bir sürece vesile olmuştur. Bu sürecin en temel hassasiyet noktalarından biri de özellikle Türkiye'deki sığınmacıların durumudur.

Suriye'deki agresif ve çok boyutlu savaşın etkisi ile hayatlarını Türkiye'de kurmuş Suriye toplumunun yeni ve hızlı bir geriye göç gündemi oluşmuştur.

Türkiye, Suriye'nin işgalden kurtuluşuna verdiği desteği, siyasi geçiş sürecinde de sunmaya devam etmektedir. Ülkemiz diplomatik destek yanında, özellikle devletin teknik kapasitesinin oluşumu konusunda da desteğini artırmış bulunmaktadır. Bunun yanında en önemli süreçlerden biri olarak "Suriye Toplumunun Geriye Göçü" konusunda da İçişleri Bakanlığı ilgili birimleri vasıtasıyla çok hassas bir süreç yönetilmektedir.

Bu bağlamda Suriye'ye yönelik çalışmalar yapan STK'lar ile devletimiz hızla bir araya gelerek bir istişari süreç başlatmıştır.

Suriye'de çalışmalar yapan ve özellikle Suriye Türkmen toplumunu da yakinen takip eden Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği, bir heyet ile sahaya intikal etmiş, 9 günlük bir saha çalışması yürütmüştür.

Çalışmanın temel amaçlarından biri olan geriye göçün imkânı ve saha boyutları yanında; Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliğinin hizmet alanı içinde olan **Suriye Türkmen toplumuna özellikle odaklanılarak, Suriye'deki sürecin Türkmen toplumunun hafızası ve penceresinden de bakılmaya gayret edilmiştir.** Suriye'de insani odaklı olarak etnik ve mezhepsel kimliği aşan himayenin bir taraftan tüm meşru gruplara sunulması ana hedef olurken, soydaş toplulukların desteklenmesi de önemli bir milli misyon olarak önümüzde durmaktadır. İç savaş sürecinde tamamen **Türkiye'ye müzahir olan ve zaferin kazanılmasında çok büyük bir değer üreten Suriye Türkmenlerinin Suriye'nin geleceğinde etkili bir rol alması ise mücadelenin doğal bir gereği. Uluslararası pek çok gücün Türkiye'nin bölgesel varlığından rahatsızlık duyduğu gerçeği üzerinden, SDG'yi destekleyen yapıların Türkmen varlığına hayat hakkı tanımak istemedikleri de açıkça görülmektedir.** Çok boyutlu Ortadoğu siyasetinde bulundukları ülkelerin vatandaşı olan, siyasi ve askeri gerilimlerin

tarafı olmaktan korkmayan ve Türkiye'nin menfaatlerini kendi menfaatleri sayan Türkmen topluluklarının hukuklarının her zeminde korunması Türk Dünyası Yörük ve Türkmen Birliğinin temel var oluş amacını oluşturmaktadır. **Bu anlamda yeni kurulacak siyasal sistemde Türkmen varlığı Suriye'nin geleceği için çok kritik bir önem taşımaktadır.**

Bu bağlamda yapılan saha çalışması raporlandırılmış; Geriye göçün imkânı, yıkımın boyutları, fiziki imarın imkânı, sosyal imar, eğitim, kültürel çalışmalar, kamu diplomasisi çalışmaları, Türk dilinin öğretilmesi, akademik çalışmalar, sivil toplum çalışmaları, iş birliği alanları ve Türkmenlere yönelik çalışmalara odaklanılmıştır.

4.Saha İnceleme Bulguları: Zafer Sonrası Suriye'de Türkmenlerin Durumu

4.1.Suriye'de Türkmen Varlığının Tarihi Kodları

Tarihi referans kaynaklara göre; Türklerin bölgeye yerleşmeleri 4 akım şeklinde olmuştur. (Cevizci Silo,2017) Birinci dönem yerleşmeleri 7. ve 8. yüzyıla dayanır. İslam dininin zuhur etmesi ile birlikte Türklerin bu dinle tanışmaları ve daha yakından öğrenme istekleri doğrultusunda dini ilim tahsili için gelmeleri olmuştur (Gündüz, 2007). İslam dinini tanıdıktan sonra İslam devletinin yükselişi ve asker ihtiyacının doğması dönemi olan 8. ve 9. yüzyılda, askeri mevkilerde istihdam edilmek üzere (Horasanlı Ebu Müslim, Kutuz, Baybars gibi) bölgeye yerleşimleri ikinci dönemi ifade eder (Cahen, 1994). Nitekim bu dönemlerde Türkler devletin içine iyice nüfuz ederek Araplar ile iş birliği yaparak Fars nüfusu yerine geçmişler ve kendilerine has şehirler (Samarra gibi) bile kurmuşlardır. Bu yükselişler hızla devam ederek farklı Türk boylarının askeri ve siyasi faaliyetlerinin artması sayesinde iyice yerleşmişlerdir (Dikici, 1998).

Ancak kitlesel olarak gelişleri, Selçuklu devletinin bölge üzerinde hâkim olmasından sonra yaşanmıştır ve bu hâkimiyet kitlesel göçleri tetiklemiştir. Türk bölgesi olması ve Türklerin devlet kurmasıyla devletin Türk ihtiyacını karşılamak üzere kitleler halinde yerleşmeleri söz konusudur. Bu göçlerde binlerce Türk savaşçı, kendi komutanlarının liderliğinde Kuzey Suriye ve Anadolu'nun orta kesimlerine yerleşmeye başlamıştır (Kirişçioğlu, 2013).

Türkmenler Osmanlı Devleti dönemi boyunca Suriye ve Ortadoğu coğrafyasında güvenliği ve asayişi sağlamak üzere etnik, dini ve mezhepsel sorun teşkil eden grupların arasına ve Hac yolunu korumak ve hacıların güvenliğini sağlamak üzere Suriye coğrafyasına yerleştirilmiştir. (Kaya, 1987).

Özellikle Sürre Alaylarının korunması amacıyla Hac yoluna yerleştirilen Yörük ve Türkmen aileler Bilad-ı Şam bölgesine yerleştirilmişlerdir. Bu tarihlerden itibaren Suriye bölgesinde Türkler idari, askeri ve sosyal güç merkezi olmuş ve bugüne kadar ise, bu bölgede varlıklarını sürdüre gelmişlerdir. Özellikle Yavuz Sultan Selim Han'ın bölgede sürdürdüğü sürecin ardından bölge Türk hâkimiyetine girmiştir.

Birinci Dünya Savaşı patlak verince, İngiliz ve Batı desteğiyle isyan çıkaran Araplar, önden ve arkadan İngiliz kuvvetleri kuzeye doğru ilerlemişlerdir. Arapların İngiliz oyununa kananları, Türk devletine karşı isyan bayrağı açmışlardır. Bu isyanın, komuta ve fikir merkezi Hristiyan, asker ve insan kaynağı ise bedevi Araplardan oluşmaktaydı. Bu isyan karşısında Türk komutanları peyderpey çekilmeye koyulmuşlardır. Önden Arap isyancıları yerel unsurlardan destek alarak ilerlerken peşlerinden İngiliz askerleri geliyordu. 1 Ekim 1918'de Şam, 8 Ekim'de Beyrut, 26 Ekim'de Halep düşmüştü. 30 Ekim'de Mondros Mütarekesi imzalanmasıyla Türkler silahı bırakmış, Suriye'den dört yüz yıl süren Osmanlı hâkimiyeti fiilen sona ermiştir (Soysal, 1989).

4.2. Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Bölgeleri

Rapora göre (Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği, 2025), savaş boyunca terörden arındırılan Azez, El-Bab, Cerablus, Afrin ve Münbiç gibi bölgelerde nispeten istikrarın sağlandığı ve yerel yönetim yapılarının kurulduğu tespit edilmiştir. Bu bölgelerde SMO (Suriye Millî Ordusu) bünyesinde örgütlenmiş Türkmen askerî unsurların varlığı dikkat çekicidir. Ayrıca yerel halkın tarım, hayvancılık ve küçük ölçekli ticaret faaliyetlerine geri dönmeye başladığı görülmektedir.

4.3. Halep ve Kırsalı

Halep, Osmanlı döneminde Suriye'nin en önemli idari ve kültürel merkezlerinden biriydi (Soysal, 1989). Tarihî dokusu ve kadim Türk izleriyle bilinen bu şehir, iç savaşın en yoğun çatışmalarına sahne olmuş; rejim ve İran destekli milisler tarafından geniş çaplı yıkıma uğramıştır. Saha ziyaretlerinde tespit edilen en önemli husus, Halep Türkmenlerinin eğitim, bürokrasi ve ticaret alanlarında yüksek potansiyele sahip olmalarıdır. Ancak şehir merkezinin neredeyse yerle bir olması, özellikle çok katlı konut stokunun tamamen yıkılmış olması sebebiyle, yeniden imar çabalarının uzun bir zamana yayılacağı anlaşılmaktadır (Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği, 2025).

Raporda, özellikle Halep'te eski Osmanlı dönemi konaklarının "Türk Kültür Merkezi" şeklinde değerlendirilmesine yönelik talep öne çıkmaktadır. Bu tür merkezlerin, Yunus Emre Enstitüsü, TİKA, YTB, Maarif Vakfı gibi kurumlar kanalıyla Türk dilinin ve kültürünün yaşatılmasına hizmet edeceği; aynı zamanda halka da sosyal-kültürel destek sağlayacağı belirtilmektedir.

4.4. Hama ve Humus

Hama ve Humus, Suriye'deki en dindar ve Sünni nüfusun bulunduğu merkezler olarak bilinir (Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği, 2025). İç savaş öncesi ve özellikle 1980'lerde Esed rejiminin sert müdahalelerine maruz kalan bu kentler, savaş sırasında da büyük bir yıkım yaşamıştır. Bu bölgedeki Türkmenler, yüzyıllardır Araplarla iç içe yaşamış ve hatta büyük oranda Arapça konuşur hâle gelmişlerdir (Gündüz, 2007). Buna rağmen "Türk kimliğine" yönelik farkındalık, savaş dönemindeki Türkiye'nin destekleri sonucunda yeniden canlanmaya başlamıştır.

4.5. Şam ve Dera Kırsalı

Suriye'nin başkenti Şam, tarihî önemi ve kozmopolit yapısıyla dikkat çekmektedir (Cevizci Silo, 2017). Saha raporunda, Şam merkezinde "rejim" etkisinin uzun süreli hâkimiyeti nedeniyle alt yapının görece daha az tahrip olduğu; ancak şehrin çevresindeki Sünni ve Türkmen mahallelerinin ağır yıkıma uğradığı vurgulanmaktadır. Şam ve çevresinde yaşayan Türkmen toplulukları, Osmanlı döneminden kalma askerî zabitlerin aileleri başta olmak üzere, farklı tarihlerde bölgeye yerleşen ailelerden oluşmaktadır.

Dera bölgesi, Ürdün ve İsrail'e komşu olması dolayısıyla stratejik bir konumdadır. Buradaki Harra gibi bazı Türkmen köylerinde, artık Türkçe konuşulmasa da Türk örf ve âdetlerinin hâlen yaşatıldığı tespit edilmiştir (Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği, 2025). İsrail sınırına yakınlığın getirdiği güvenlik riskleri ve geçmişte yaşanan çatışmalar, bu bölgedeki halkın ülke içine veya Türkiye'ye göç etmesine neden olmuştur. İsrail tarafından Türkmen köylerine yapılan saldırılar ve özellikle Dera bölgesinin uluslararası kamuoyuna sanki sadece Dürzilere aitmiş gibi servis edilmesi konusunda uyanık davranılmalıdır. Bölge'de yüksek sayıda bir Türk nüfusu bulunmaktadır.

4.6. Bayır-Bucak (Türkmen Dağı) ve Lazkiye

Bayır-Bucak, Türkçe'nin ve Türkmen kimliğinin en güçlü hissedildiği, Osmanlı döneminden beri "Türkmen Dağı" olarak bilinen bölgedir (Kaya, 1987). Ancak burası aynı zamanda Suriye'nin kıyı hattını elinde tutan Nusayri azınlığın ve Rusya'nın askerî varlığı nedeniyle en kritik çatışma alanlarından biridir. Rapora göre, Bayır-Bucak Türkmenleri savaşın ilk günlerinden itibaren silahlı muhalefetin önemli bir bölümünü oluşturmuş, birçok köy defalarca el değiştirmiştir. Şu anda bölgede SMO çatısı altındaki Türkmen birlikleri yerel savunmayı üstlenmiş durumdadır (Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği, 2025).

İsrail ve Rusya'nın hızla vaziyet aldığı bölgedeki Türk nüfus, tüm boyutları ile koruma altına alınmalıdır. Zira bölgenin, denize olan kıyısı ve bölgenin jeostratejik pozisyonu sebebiyle tüm küresel aktörlerin radarında olduğu bilinmelidir. Özellikle bölgede bulunan Nusayri azınlığın tahrik edilmesi, bunun Türkiye'ye olan yansımaları açıkça test edilmiştir. Bölgede İsrail ve Rusya yanında, İran'ında etki ajanlığı faaliyetleri bulunmaktadır. Son Lazkiye kalkışmasında İran'ın açık bölgesel tahrikleri görülmüş ve bu tahriklerin ülkemiz içinde de yansımalar oluşturduğu açıkça gözlemlenmiştir.

Bayır-Bucak Türkmen toplumu, Türkçeyi ve geleneksel kimlik unsurlarını canlı tutmayı başarmıştır.

5. Geri Dönüş, Yeniden İmar ve Türk Dünyasında Ortak Politika

5.1. Geri Dönüş Motivasyonları ve Engelleri

Saha gözlemlerine göre, yıllardır Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin geri dönüşü için belirleyici faktörlerin başında güvenlik, barınma ve ekonomik imkânlar gelmektedir (Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği, 2025). Kırsal kesimdeki Türkmen köyleri nispeten daha hızlı bir toparlanma sürecine girebilmekte; bireysel veya aile dayanışmasıyla evlerin onarımı ve tarımsal faaliyetlerin canlandırılması mümkün olabilmektedir. Şehir merkezlerinde ise altyapı, çok katlı konut ihtiyacı, belirsizlik, işsizlik, eğitim alt yapısının oluşmamış olması ve güvenlik endişeleri nedeniyle geri dönüş daha uzun vadeye yayılmaktadır.

Geri dönüş önündeki en büyük engellerden biri, savaş sürecinde rejim veya çeşitli milis unsurlar tarafından döşenen mayınlar ve bubi tuzaklarıdır.

5.2. Yeniden İmar ve Kalkınma Boyutu

Suriye'nin yeniden inşası, büyük ölçekli bir uluslararası finansman ve teknik desteği gerektirmektedir. Türkiye, kendi imkân ve deneyimiyle alt yapı, kentsel dönüşüm, belediyecilik ve kalkınma konularında önemli bir rehber ülke olabilir. Özellikle Halep, Humus, Hama gibi şehirlerde enkazın kaldırılması, altyapı şebekelerinin yenilenmesi ve konut inşası için merkezi yönetimle iş birliği halinde bütüncül bir planlama gereklidir.

Türkiye, bu süreçte TİKA, Kızılay, AFAD gibi kamu kurumlarının yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının da desteğiyle insani yardım odaklı çalışmaları "üretim ve kalkınma odaklı projelere" dönüştürebilir.

5.3. Türkmenlerin Siyasi ve İdari Katılımı

Raporda en sık vurgulanan konulardan biri de siyasi temsil sorunudur. Suriye Türkmenlerinin, zafer aşamasında askerî unsurlar olarak aktif rol oynamaları, onların yeni yönetim içinde makul bir temsile sahip olmalarını meşru kılmaktadır. Ancak mevcut tabloda, merkezi hükümetin Türkmen sivil aktörlere yeterli alan açmadığı, Türkmen toplumunun da kendi içinde ortak bir temsil mekanizması oluşturmakta zorlandığı ifade edilmektedir.

Bu durum, orta ve uzun vadede Türkmenlerin siyasal süreçlerin dışında kalmasına, hak ve taleplerinin göz ardı edilmesine yol açabilir. Dolayısıyla sivil ve siyasi kapasitenin acilen oluşturulması; nitelikli kadroların (özellikle Türkiye'de eğitim görmüş gençlerin) hızlıca göreve hazırlanması önerilmektedir. Türkiye, bu konuda kolaylaştırıcı bir rol üstlenerek; liderlik, yönetim, diplomasi gibi alanlarda Türkmen gençlere eğitim ve staj programları sunabilir.

5.4. Eğitim ve Kültürel İlişkiler

İç savaş sürecinde Türkiye'de doğan veya yetişen on binlerce Suriyeli genç, Türk eğitim sistemini yakından tanımış; önemli bir kısmı Türkçeyi ana dil düzeyinde öğrenmiştir. Bu durum, "kültürel aracı" konumundaki bir neslin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği, 2025). Dolayısıyla Türkmen olsun veya olmasın, Türkiye'de eğitim gören Suriye gençlerinin ülkelerine dönmeleri, iki taraf arasındaki sosyal, ekonomik ve diplomatik iş birliğini güçlendirecektir.

Burada en kritik nokta, Türkçe eğitiminin Suriye'de sistematik şekilde devam edebilmesi ve gençlerin bu dili unutmamasıdır. Hâlihazırda birçok bölgede Türk okulları açılması, devlete ait okullarda seçmeli Türkçe dersinin sunulması ya da Maarif Vakfı gibi kuruluşların Suriye'de faaliyete geçmesi için diplomatik görüşmeler yapılabilir (Gündüz, 2007). Aynı şekilde YTB ve benzeri kurumlar aracılığıyla, yükseköğrenimini Türkiye'de tamamlayan Suriyelilerin mezuniyet sonrası ülkelerinde istihdam edilmesini teşvik eden programlar geliştirilebilir.

5.5. Türk Dünyasında Ortak Nüfus ve Göç Politikaları

Türk Dünyası, SSCB'nin dağılmasından sonra özellikle kültürel ve ekonomik iş birliği mekanizmaları konusunda mesafe kat etmiş olsa da (ör. Türk Devletleri Teşkilatı, Türksoy vb.), ortak göç ve diaspora politikası alanında henüz ideal noktada değildir. Suriye Türkmenleri örneği, Türk Dünyasının "ortak nüfus ve göç politikası" geliştirmesi için önemli bir tecrübe sunmaktadır.

1. Kurumsal Koordinasyon: Türk Devletleri Teşkilatı ve bağlı kuruluşlar, Suriye'deki Türkmen nüfusun durumu ve geri dönüş süreci hakkında düzenli toplantılar ve fonlar oluşturabilir.

2. Ortak Diplomasi: Türk Cumhuriyetleri, Suriye meselesinde Türkiye'nin insani girişimlerini ve Türkmenlere yönelik politikalarını uluslararası arenada destekleyen ortak diplomatik inisiyatifler geliştirebilir.

3. Eğitim Ağı: Türk Dünyası üniversiteleri ve araştırma merkezleri, Suriye ve Ortadoğu çalışmaları üzerine ortak programlar yürüterek, yerinde akademik bilgi üretimini ve insan kaynağı eğitimini destekleyebilir.

4. İnsani Yardımın Ötesi: Göç ve sığınmacı konuları, yalnızca insani yardım değil; sürdürülebilir kalkınma, mesleki eğitim ve istihdam boyutlarını kapsayan projelerle ele alınmalı; bu kapsamda Türk Dünyası ülkeleri deneyim ve kaynak paylaşımında bulunmalıdır.

6. Öneriler

6.1. Siyasi Temsil ve Kurumsal Yapı

Suriye Türkmenlerinin askeri bütünlüğünü siyasi ve sivil alana taşıyacak mekanizmalar oluşturulmalı; dağınık durumda bulunan STK ve sivil girişimler ortak bir platform etrafında birleştirilmelidir.

Türkiye, söz konusu platformun oluşturulmasında kolaylaştırıcı bir rol oynayabilir; eğitsel ve lojistik destek sunabilir.

Yeni Suriye yönetimiyle yürütülen diplomatik temaslarda, Türkmenlerin hak ve çıkarlarını güvence altına alacak anayasal ve yasal düzenlemeler gündeme getirilmelidir.

6.2. İmar ve Kalkınma Projeleri

Halep, Hama, Humus gibi büyük şehirlerde altyapı projeleri (su, elektrik, kanalizasyon, ulaşım) ile konut inşası entegre şekilde planlanmalı; Türkiye'nin kentsel dönüşüm tecrübesi bu sahaya aktarılmalıdır.

Kırsalda tarım ve hayvancılık için kooperatifçilik ve mikro kredi sistemleri teşvik edilmeli; böylece ekonomik canlanma yoluyla geri dönüş süreci desteklenmelidir.

6.3. Eğitim ve Kültürel Etkileşim

Türkmenler başta olmak üzere, Türkiye'deki Suriyeli öğrencilerin eğitim sonrası ülkelerine dönerek "yeniden inşa" sürecinde sorumluluk almalarını teşvik edecek programlar oluşturulmalıdır.

Halep, Lazkiye, Şam gibi şehirlerde Türk Kültür Merkezleri kurularak, hem Türkçe eğitim hem de ortak kültürel faaliyetler düzenlenmelidir.

MEB, YTB ve Maarif Vakfı koordinasyonuyla, "kardeş okul", "kardeş üniversite" gibi projeler hayata geçirilmelidir.

Türkiye'de doğan ve Türkiye'nin ilk ve orta öğretiminden mezun olanlara Türkiye ile ilişki ve bağlarını sürdürecek özel bir statü verilebilir. Bu genç insan kaynağı Türkiye'nin doğal kamu diplomasisi ve diasporik imkânıdır.

Türkiye müfredatı ile eğitim gören gençlerin, geçiş oryantasyonu yanında müfredatı konusunda iki ülke yetkilileri ortak çalışmalıdır. Türkiye'nin başarılı okul sistemi için Suriye'de zemin oluşturulmalıdır. MEB Maarif Vakfı eliyle bir gövde inşa edilmelidir.

Türkiye tipi eğitim sürdürülmeli ve özellikle **mesleki teknik eğitim, İmam Hatip eğitimi ve yüksek öğrenim** konusunda Türkiye'nin eli Suriye'nin üzerinde olmalıdır.

Türkiye mezunu gençlere yönelik rehberlik ve liderlik programı düzenlenmelidir. 18.000 Türkiye mezunu öğrenci için düzenlenecek bu program Suriye'nin önder nitelikli insan kaynağını temin ve tamamlamayı hedef almalıdır. **Alanlarına uygun şekilde liderlik, bürokrasi, protokol, diplomasi, yönetim esasları ve uluslararası çalışmalar başlığı altındaki eğitimler yanında, hızlandırılmış stajlardan müteşekkil olmalıdır.** Hızlandırılmış bu eğitim programlarından geçirilen bireylerin yeni **Suriye vizyonuna uygun alanlarda istihdam süreci** takip edilebilmelidir.

6.4. Güvenlik ve Mayın Temizliği

Geri dönüşlerin hızlanması için uluslararası kuruluşlar ve ilgili devletlerle iş birliği içinde mayın temizleme faaliyetleri genişletilmelidir.

Özellikle kırsal bölgelerde halka yönelik farkındalık eğitimleri düzenlenmeli; tuzaklanmış ev ve tarlalara dair uyarı ve rehberlik sistemi kurulmalıdır.

6.5. Türk Dünyası İş birliği ve Diaspora Stratejisi

Türk Dünyası ülkeleri, diaspora politikalarını Suriye Türkmenleri üzerinde pilot bir uygulama sahasına dönüştürerek, ortak kurumsal mekanizmalar tesis edebilir.

Ortak fonlar, burslar ve yatırım destekleri oluşturularak, Suriye'de yeniden inşa döneminde Türkmen bölgelerine çok boyutlu yardım sağlanabilir.

Uluslararası platformlarda "Suriye Türkmenleri" meselesi, bölgenin istikrarı ve insani boyutuyla gündemde tutulmalı; soydaş toplulukların hakları savunulmalıdır.

6.6. Suriye Türkmenlerinin Siyasi ve Sosyolojik Geleceği

Türkiye'nin Suriye'deki diasporik varlığı Türkmenlerin siyasi ve sosyolojik olarak yeni yönetim döngüsünde vazife almasında büyük faydalar vardır. Bunun yanında ülkemizde bulunan bazı Suriyelilerin vatandaş kılınması da Türkiye'ye Suriye'de önemli bir diasporik imkân yaratacaktır.

Türkiye'nin güçlenen Dış Türkler politikasının da bir gereği olarak tamamen Türkiye'ye müzahir Suriye Türkmen toplumunun desteklenmesi gereklidir.

Şu ana kadar Türkmen toplumundan hatırı sayılır bir atama yapılmamıştır. Özellikle kabine seçiminde tüm gruplara alan açılırken Suriye Türkmen toplumundan hiçbir bakan seçilmemiştir.

Buna karşı Türkmenlerin sivil otorite ve temsillerinde bir dağınıklık gözlemlenmiştir. Suriye Türkmen Toplumunu, hangi sivil ve siyasi yapının temsil edeceği konusunda açık bir belirsizlik ve dağınıklık mevcuttur. Bu belirsizlik Türkmen toplumundaki en önemli kaygı noktasıdır. Suriye'deki yeni yönetimde bu belirsizliğin bir uzantısı olarak herhangi bir sivil yapıyı muhatap almamaktadır. Askeri yapıların merkeze bağlanması, askeri unsurların askeri hiyerarşi içinde vazife almasının ardından Suriye Türkmen toplumunu siyasi düzeyde kimin temsil edeceği konusunda derin bir belirsizlik mevcuttur. Bu belirsizliğin Türkiye'nin kontrolü ivedilikle ortadan kaldırılması gereklidir.

Suriye Türkmen toplumunun kendi imkân ve kaynakları ile sivil temsil ve otorite gerilimini çözebilmesi bu hassas geçiş döneminde mümkün gözükmemektedir. Bu konuda hızla sivil kapasite oluşturulmalıdır.

Türkiye'de eğitim, öğretim görmüş gençlerin Suriye'de Türkçe akademik eğitim alması için alt yapı oluşturulmalıdır. Türk okullarının açılması yanında, devlet okullarında da Türkçe eğitim alt yapısı yeni hükümetten talep edilmelidir. Türkiye'de doğan ilk ve orta öğretimini Türkiye'de tamamlamış olan gençlerin Türkiye ile akademik bağı kopmamalıdır. Suriye konusunda MEB, Maarif Vakfı ve YTB özel ihtisas çalışması yapmalıdır.

Şam'da Türk varlığı oldukça değerlidir. Türkmen varlığı ve bu yapının kendine has hassas özellikleri temelinde Şam'da güçlü bir Türk ve Türkiye Kültür Merkezi'nin açılması zarurettir.

Bunun yanında Türkiyat, Türkmen ve Osmanlı bölgesel araştırma merkezlerinin kurulması ve bazı üniversitelerimizin enstitü iş birlikleri ile Suriye'den başlayacak bir akademik etkileşim değerli olacaktır. YÖK bu süreçle alakalı hızlı bir mesai ortaya koymalıdır. Siyasi, kültürel çalışmalar ancak ilmi ve veri kaynaklı çalışmaların üstüne inşa edildiğinde değer kazanacaktır.

Türkmen toplumun siyasi, sosyolojik ve idari pozisyonunda belirgin bir belirsizlik hali gözlemlenmiştir. Türkiye'ye müzahir olmanın getirdiği bir bekleme hali sürerken Şam yönetimi acil bazı kararlar almakta ve Türkmen toplumunu bu kararların dışında bırakmaktadır. **Türkiye Şam hükümeti ile diplomatik etkileşimini sürdürürken, Türkmen toplumunun yol haritasını da tanımlamalıdır.**

Bayır Bucak Türkmen bölgesi Suriye'nin en stratejik bölgesidir. Bölgenin güçlü Türk kimliğinin sürdürülmesi, bölge insanının güvene alınması ve yeterince destek göremedik algısının kırılmasına yönelik tedbirler alınmalı ve Lazkiye, Tartus şehirlerinde açık bir idari hâkimiyet oluşturulmalıdır. Güvenlik sağlanarak bölgedeki belirsizlik ortadan kaldırılmalıdır.

Suriye Türkmen toplumu %13,5 civarındaki varlığı ile bir azınlık toplumu değildir. Türkmenler, Arap ağırlıklı bölgelerde Türkçeyi unuttuğu için araplaşmış, Kürt bölgelerinde (Karakeçililer Örneği) kürtleşmiştir. Farklı etnik yapılar içinde farklı sebeplerle eriyen Türkmen nüfusunun gerçek oranının %30 civarında olduğu düşünülmektedir. Kaybolan Türklerin izinin bulunması bir ülke politikasına dönüştürülmeli ve bu çalışmalar Suriye'den başlatılmalıdır.

7. Sonuç

Suriye iç savaşının yarattığı insani trajedi, bölge ülkelerini derinden sarsarken, Türkiye'ye yönelik göç akını da tarihin en büyük sığınmacı dalgalarından birine yol açmıştır. Türkiye, bu süreçte gösterdiği insani ve kurumsal çabalarla göç yönetiminde önemli tecrübeler elde etmiştir. Özellikle Suriye Türkmenleri konusu, "Dış Türkler Politikası" ve "Türk Dünyasında Ortak Nüfus ve Göç Politikaları" perspektifinden ele alındığında, stratejik bir değer taşımaktadır (Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği, 2025).

"Zafer sonrası" olarak adlandırılan yeni dönemde, Suriye'deki askerî ve siyasî dengelerin değişmesi, Türkmenlerin geri dönüş, yeniden imar ve siyasi temsil konularında hızlı adımlar atmasını gerekli kılmaktadır. Ancak bu adımların başarılı olabilmesi için yerel düzeydeki örgütlü yapının güçlendirilmesi, uluslararası desteğin sağlanması ve Türkiye'nin kolaylaştırıcı rolünün sürmesi kritiktir. Bunun yanı sıra, Türk Dünyası ülkelerinin de bu sürece aktif katılımı, ortak projeler ve diaspora stratejileri geliştirmesi önemlidir.

Türkmenlerin hem kendi iç organizasyonlarını sağlamaları hem de yeni Suriye yönetimiyle sağlıklı bir entegrasyon kurmaları, ülkenin geleceği ve bölgesel istikrar bakımından hayati öneme sahiptir (Cevizci Silo, 2017). Eğitim, kültür, ekonomi ve güvenlik alanlarında Türkmenlere yönelik kapsamlı politikalar geliştirilmesi; Türkiye'nin büyük fedakârlık gösterdiği göç sürecinin daha kalıcı ve stratejik kazanımlara dönüşmesine de imkân tanıyacaktır.

Bu bağlamda, "Öncü Göç Programı Kapsamında Zafer Sonrası Suriye Saha İnceleme ve Gözlem Raporu"nun ortaya koyduğu bulgular, Türk Dünyası içinde ortak bir nüfus ve göç politikası vizyonunun gerekliliğini bir kez daha. Suriye Türkmenlerinin tecrübeleri, Türk Dünyasının diaspora yönetimi, insani yardım ve kalkınma odaklı politikalarda daha bütüncül bir yaklaşım benimsemesine katkı sunabilir.

Bu çerçevede geliştirilecek projeler, hem Suriye'nin istikrar ve yeniden inşa sürecine hem de Türk Dünyasının uzun vadeli stratejik hedeflerine hizmet edecektir.

KAYNAKÇA

Cahen, C. (1994). *Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler.* (Y. Moran, Çev.). İstanbul: E Yayınları.

Cevizci S. T. (2017). *Suriye Türkmenlerinin Rejim ve Muhalefet ile İlişkileri (1918-2017).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Gündüz, T. (2007). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri: Bozulus Türkmenleri, 1540-1640*. Ankara: Yeditepe Yayınevi.

Kaya, Z. (1987). *Suriye'de Türk Varlığı*. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Kirişçioğlu, F. (2013). *Suriye'de İç Savaş Sürerken Suriye Türkmenleri. 21. Yüzyıl* (Online yayın).

Soysal, İ. (1989). *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği. (2025). *Öncü Göç Programı Kapsamında Zafer Sonrası Suriye Saha İnceleme ve Gözlem Raporu (16 Ocak 2025 - 25 Ocak 2025)*. Ankara: Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği.

FERGANA VADİSİ'NDE EKSKLAV SORUNU VE SINIR ÜLKELERİ ARASINDAKİ İŞ BİRLİĞİNE ETKİLERİ

Nejmettin ÖZDEMİR*

Giriş

Çalışmanın konusunu oluşturan Fergana Vadisi, Türk dünyasının en sorunlu bölgelerinden biridir. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın ortasında yer alan ve toprakları bu üç ülke tarafından paylaşılan Fergana Vadisi, "Asya'nın kalbi" olarak adlandırılmaktadır. Çatışmalarla dünya gündemine gelen Vadi'de çatışmaların altında yatan pek çok faktör mevcuttur. Bunun da ötesinde, bu faktörlerin Vadi'de bundan sonraki dönemde muhtelif çatışma kıvılcımlarını ateşleyecek dinamizme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Fergana Vadisi günümüzde sadece Orta Asya için değil, enerji koridorları, bağlantısallık ve ticaret yolları bağlamında küresel çapta öneme sahiptir.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Vadi'nin geleceği üzerinde söz sahibi olan aktörleri ortaya koymak, Fergana Vadisi'nde çatışma kültürünü besleyen girift faktörleri analize tabi tutarak, bu sorunlara çözüm yolları önermektir. Fergana Vadisi üzerinde büyük güçlerin hakimiyet mücadelelerinde kurguladıkları stratejik mekanizmalar konusunda kamuoyunun dikkatini çekmek çalışmanın bir diğer amacıdır.

Yöntem

Çalışmanın birinci bölümünde, Fergana Vadisi'ni tanımaya yönelik temel özellikler aktarılmıştır. İkinci bölümde, idari ve coğrafi olarak üç ülke tarafından paylaşılmış olan Fergana Vadisi'nde çatışma kültürünü tetikleyen olgular incelenerek, Vadi'nin çatışma üretme potansiyeli tespit edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, S.S.C.B. döneminde bölgede uygulanan sınır ve toprak düzenlemeleri incelenmiş, çatışmaların arka planı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölümde, eksklav ve anklav kavramları ele alınmış ve eksklavlar sorununun Vadiye komşu ülkelerarası ilişkilere olan muhtemel etkisi incelenmiştir. Son bölümde Fergana Vadisi'ndeki sorunlara yönelik çözüm önerileri getirilmiştir.

Bulgular

1. Bölüm:

1.1. Fergana Vadisi Hakkında Genel Bilgiler

Fergana Vadisi, Türkistan'da Sir Derya (Seyhun) havzasında yer alan bir bölgedir. Kuzeyinde Çatkal sıradağları, doğusunda Fergana dağları ve güneyinde Alay sıradağları olan üçgen biçimli bir vadidir. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri arasında paylaşılan Fergana Vadisi'nin

* Alternatif Araştırmalar Merkezi, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler, nozdemir72@hotmail.com

yüzölçümü 23.000 km², uzunluğu 300 km, genişliği 70 km kadardır. Deniz seviyesinden 900 m yükseklikte olan Fergana Vadisi'ni çevreleyen dağ silsileleri arasında en önemli olanı güneydeki Alay sıradağlarının zirvelerinde bulunan buzullar (240 civarında buz bloğu) vadide yer alan sayısız dere ve çayları, yılın her mevsiminde beslemektedir. Buzul sularıyla beslenen Sır Derya (Seyhun) ve Amu Derya (Ceyhun), Fergana Vadisini baştan başa geçerek vadide sulu tarıma imkan tanımaktadır. Vadide bugün Orta Asya nüfusunun yaklaşık beşte birine karşılık gelen 12 milyon kişi yaşamaktadır. Bu bölge aynı zamanda, bölgeyi paylaşan üç devletin tarımsal ve sınai üretiminin de büyük bir kısmını karşılamaktadır. Fergana Vadisinde yaklaşık olarak, Kırgızistan'ın 80.000 km², Tacikistan'ın 26.000 km² ve Özbekistan'ın 19.000 km² toprağı bulunmaktadır.

1.1.1. Su, Tarım ve Yer Altı Zenginlikleri

Fergana Vadisi'nde buzul sularıyla beslenen Sır Derya ve Amu Derya, Orta Asya'da sulu tarımda kullanılan suyun %75'ini oluşturmaktadır. Amu Derya, 2.540 km, Sır Derya ise 2.200 Km uzunluğundadır. Fergana'da halkın geçim kaynağı çoğunlukla tarım ve hayvancılıktır. Özbekistan'ın tarımsal üretiminin %25'i, Kırgızistan'ın ise %50'si Fergana'da gerçekleştirilmektedir. Tacikistan'ın işlenebilir topraklarının %70'i de yine Fergana'da yer almaktadır. (UNDP, 2003; Hanspal, 2018). Fergana Vadisi kömür, petrol, cıva, antimon, ozokerit, petrol, doğal gaz, demir, bakır, cıva, gümüş, tuz, bizmut, boksit gibi zengin yataklara sahiptir (Clarke,1984; Tuğrul, 2021; Ural, 2021). Ayrıca Fergana Vadisi, Soğuk Savaş döneminde S.S.C.B.'nin uranyum ihtiyacını karşılayan temel bölgelerden biri olmuş, 1943-1993 yılları arasında Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'da ondan fazla uranyum çıkarma ocağı kurulmuştur. Vadi doğu-batı ve kuzey-güney yönünde genişleyen karayolları ve demiryollarının kavşağı durumundadır (Barotov, 2021).

1.1.2. Demografik Yapı

Günümüzdeki nüfusu yaklaşık 12 milyon olan Fergana Vadisi, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından paylaşılan bir bölge olmasından dolayı genel itibariyle bu üç ülke halklarının yaşadığı bir bölgedir. Vadi'nin Özbek tarafında yaklaşık 7 milyon, Kırgız tarafında 3 milyon ve Tacikistan tarafında 2 milyon kişi yaşamaktadır. Fergana Vadisi'nde toplam Özbek nüfusun %27'si, toplam Kırgız nüfusunun %51 ve toplam Tacik nüfusunun %31'i yaşamaktadır. Fergana Vadisi'ndeki toplam nüfusun yaklaşık %60'ı Özbek'tir. Yaklaşık 700.000 Özbek, vadinin Kırgız bölgesinde; 1.400.000 Özbek, vadinin Tacik tarafında, 300.000 Kırgız ise vadinin Özbek tarafında yaşamaktadır.

1.1.3. Sosyal ve Ekonomik Hayat

Fergana Vadisi, Karahanlılar'ın fethiyle Türk kimliğini, Arap fetihleriyle de İslam kimliğini kazanmıştır. İslam'ın tüm mezhep ve meşreplerine, hatta tüm alt yorumlarına rastlanabilen bir bölgedir. Şehirler ve köyler hala Rus tipi kolhoz (oba) ve rayonlara (mahalle) ayrılmış durumdadır. Eskiden genel olarak iktisadi meşguliyetlerine göre oluşan bu ayırım, günümüzde tehlikeli bir biçimde etnisiteye dayalı gettolaşmaya doğru gitmektedir. Toplumlar diğer grupların bireylerine eskisi kadar hoşgörülü davranmamakta, kendileri ile aynı kökenden gelen akrabalarıyla aynı mahallelerde oturmayı tercih etmektedirler. Bu durumun oluşmasında tasavvufa dayalı Türk İslam anlayışı yerine bölgede yavaş yavaş Vahabilik veya Selefiliğe dayanan Arap İslam anlayışının yerleşmeye başlaması etkili olmuştur. Özbekistan ve Tacikistan'ın Fergana Vadisi'ndeki toplulukları ülkenin diğer bölgelerindeki insanlara göre daha zengindir ve ekonomi daha canlıdır. Kırgızistan'da ise Fergana bölgesi ülkenin en fakir kısmını oluşturmaktadır. Bunun temel nedeni Sovyetler Birliği döneminde Vadi'nin Özbekistan ve Tacikistan tarafında tarım ve tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesine rağmen, Vadi'nin Kırgızistan

tarafından sadece tatlı su ve elektrik ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu iş bölümü nedeniyle Vadi'nin Kırgız bölgesinde tarım ve tarıma dayalı sanayi diğer iki bölgedeki kadar gelişmemiştir. Fergana Vadisi'nde ekonomiyi ayakta tutan sektörler tarım ve tarıma dayalı sanayi, tekstil, kimya sanayi, inşaat işleri ve inşaat malzemeleri ticareti, otomotiv, elektronik, petrol ve gaz üretimidir.

2. Bölüm:

2.1. Vadide Çatışma Kültürünü Besleyen Faktörler

Çatışmalar temel olarak; ülke içi etnik, dini ve bölgesel çekişmeler, sınır ve su paylaşımı problemleri, uyuşturucu, terör ve enerji problemleri gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Fergana Vadisi'nde en temel sorun, etnisite ve din bakımından çok kültürlülüğün yerel ve uluslararası aktörlerce manüple edilmesinden kaynaklanan ve her geçen gün çatışmaya doğru giden gerginliktir. S.S.C.B. döneminde Orta Asya Cumhuriyetleri merkeze ekonomik olarak sürekli bağlı kılınmıştır. Bölge toplumlarını birbirinden koparan sınır ve kaynak paylaşımı sorunları Sovyet emperyalizminin ürünüdür. 1924, 1936 ve 1955 yıllarında Sovyet yönetimi Vadi'yi Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında paylaştırmıştır. Özellikle Stalin döneminde, Orta Asya'daki Türk topluluklarının etnik milliyetçiliklerinin desteklendiği ve boylar arasında ortak noktalar yerine yerel dil ve kültürel farklılıkların bilinçli olarak pekiştirildiği görülmektedir. Böylece Rus kültürünün yerel kültürlerce direniş gösterilmeden benimsenmesi sağlanmıştır.

2.1.1. Sınır Sorunu

Sovyet döneminde inşa edilen yollar bugünkü egemenlik ve bağımsızlık konusunu dikkate almadan inşa edilmiştir. Sınır sorunu, Kırgızistan-Özbekistan-Tacikistan arasında pek çok noktada yaşanmaktadır. Sınır ihlali anlamına gelen eylemler ülkelerin güvenlik kuvvetleri tarafından durdurulmakta ve şiddete yol açabilmektedir. Sınırların nereden geçeceği hususunda her devlet kendisine göre strateji belirleme ve bunu uygulama çabası içine girmiştir. Bölgedeki demografik yapı ve sınır problemleri zaman zaman yaşanan olaylarla trajediye dönüşmektedir. (Yalçınkaya, 1999: 71).

2.1.2. Su Sorunu

Başta Fergana arazilerini paylaşan Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan arasında yaşanan sorunlar olmak üzere, Orta Asya'daki devletler arasında su kaynaklı sorunların yaşanmasının ana sebebi, devletlerin sınır aşan su kaynaklarının paylaşımı konusunda uzlaşı sağlayamamalarıdır. Orta Asya'daki su kaynaklarının yüzde 90'ından fazlası Kırgızistan ve Tacikistan dağlarında yer almaktadır. Suyun önemli bir kısmına sahip olan Tacikistan ve Kırgızistan'ın ekilebilir arazileri oldukça kısıtlıdır. Su kıtlığı yaşayan Özbekistan'ın ise geniş ölçüde ekilebilir arazisi bulunmaktadır. Geniş tarımsal üretim alanlarına sahip olan Türkmenistan ve Özbekistan bölgedeki su kaynaklarının sadece %20'sine sahipken, mevcut toprak yüzölçümü içinde ekilebilir arazi miktarı son derece düşük olan Tacikistan ile Kırgızistan bölgedeki su kaynaklarının %80'nini kullanmaktadır (Baycau, 2003). Kaynak kullanımı konusunda birbirine son derece bağımlı olan Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan bu kaynakların ortaklaşa kullanımı konusunda henüz anlaşma sağlayamamış ve tarafları memnun edecek bir rejim oluşturamamıştır.

2.1.3. Etnik Sorunlar

S.S.C.B.'nin dağılmasının ardından bölgedeki idari sınırlar bir anda ülke sınırlarına dönüşmüş, ancak 1924, 1936 ve 1955 tarihli sınır düzenlemeleri nedeniyle demografik yapıya uygun bir ayrılma gerçekleşememiştir. Hemen hemen her Orta Asya ülkesinde bir diğer Türk boyunun unsurları

yaşamaktadır. İdari yapılanmalarda etnik bütünlük gözetilmediği gibi, sürgün ve göçe zorlama 285 A.M. Khazanov, "Underdevelopment and Ethnic Relations in Central Asia", ed.Beatrice F. Manz, Central Asia in Historical Perspective, Colorado, USA, Westview Press, 1994, s.147. 134 politikaları ile bir etnisitenin içine mutlaka başka bir etnik yapı enjekte edilmiştir.286 Fergana Vadisi'nde etnik çatışmaları tetikleyen koşulların oluşumu 1924 yılındaki sınır düzenlemelerine dayanmaktadır. Dikkat çeken hususlardan biri de bölgedeki Özbeklerin hızla silahlanmalarıdır. Bu durum gelecekte yeni çatışmalara davetiye çıkarmaktadır.

2.1.4. Radikal Akımlar

Orta Asya cumhuriyetlerinde Müslüman nüfus genellikle Hanefi ve Şafi ekollerine bağlı olduklarından tarihsel olarak radikalizmden uzak geleneksel bir İslam anlayışına sahiptirler. Özbekistan'da Semerkant, Taşkent, Buhara gibi merkezlerdeki medreseler ve Türkistan'da yetişmiş olan Hoca Ahmet Yesevi gibi mutasavvıflar sadece Orta Asya bölgesinde değil tüm İslam dünyasının tasavvuf ekollerini besleyen önemli kaynaklardır (Birdişli, 2017). İslam uygarlığının gelişimine önemli katkılar sunan Fergana Vadisi günümüzde "İslam" kisvesi altında muhtelif radikal unsurların ve İslam dışı misyoner örgütlerin faaliyet alanına dönüşmüştür. Bölgede Selefilik, Vehhabilik, Şiilik gibi Türkistan'ın geleneksel İslam anlayışına aykırı dini akımlar, İslami sıfatını kullanan terör örgütleri ve misyoner merkezleri etkilerini artırmaktadırlar. Ayrıca, Asya'yı Hristiyanlaştırmak gayesiyle, yüzlerce misyoner evi ve ibadethanesi bütün Türkistan coğrafyasında ve dolayısıyla Ferganа'da yoğun faaliyetler yürütmektedir. Bunların yanı sıra Budistler, Yahudiler, Hint ve Güney Kore merkezli gruplar da Türkistan'da faaliyet gösteren oluşumlardır. Bu gruplar çeşitli vakıflar, okullar ve dernekler aracılığı ile faaliyetlerini sürdürmektedirler (Yılmaz, 2007; Karadağ-b, 2018).

2.1.5. Terör Örgütleri ve Uyuşturucu Ticareti

Fergana Vadisi'nde sınır güvenliğinin tam olarak sağlanamaması, uluslararası terör örgütlerinin ve silah, insan ve uyuşturucu kaçakçılarının geçişlerine imkân vermektedir. Fergana topraklarını paylaşan Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın terör odaklarının ve kaçakçıların yürüttüğü yasa dışı bu faaliyetlerle başa çıkmakta yetersiz kaldıkları görülmektedir (Kovalenko, 2014). Bölgede Taliban'ın ortaya çıkışı, bin Ladin'in varlığı ve Tacikistan iç savaşı gibi, siyasi gelişmelerin etkileri, İslamcı grupları radikalleşmeye itmiştir. Orta Asya devletleri, dünyanın en büyük afyon üretici ülkesi olan Afganistan ile büyük ve zengin bir tüketim bölgesini oluşturan Rusya ve Batı Avrupa bölgeleri arasında yer almaktadır. Tahminlere göre Avrupa'ya ulaşan Afganistan orijinli uyuşturucunun %65'i Orta Asya üzerinden gitmektedir. Bölge ülkelerindeki gelir seviyesinin düşük olması, uyuşturucu kaçakçılığı faaliyetlerini artıran önemli etken olmaktadır. Dünyanın her yerinde olduğu gibi Fergana Vadisi'nde de uyuşturucu ticareti, diğer organize suç oluşumları ile kol kola yürümektedir.

2.1.6. Uluslararası Manüplasyonlar

Fergana Vadisi, uluslararası aktörlerin dikkatini çekecek ölçüde zenginliğe sahiptir. Etnik farklılıklar, az gelişmişlik, dini radikalizm, uyuşturucu ticareti, antidemokratik uygulamalar, bölgecilik gibi unsurlar ülkelerin iç işlerine müdahale etmek ve hatta toplumları ayaklandırmak için en uygun zeminlerdir. Bu anlamda Fergana Vadisi'ni paylaşan ülkeler, dağılma sürecinden sonra uluslararası aktörlerin ilgisini cezbetmeye başlamış ve spekülatif-manüplatif operasyonlar bölge üzerinde uygulanmaya başlanmıştır. Bölgede uluslararası kuruluşlar yoluyla çeşitli faaliyetler yürütülmektedir. Yabancı orijinli STK sayısı Kırgızistan'da 143, Tacikistan'da 81 ve Özbekistan'da 21'e ulaşmıştır. Bu STK'ların finansmanı ABD menşeli vakıflar tarafından yapılmaktadır. Bunların en bilineni olan Soros Vakfı,

Türkistan'da faaliyet gösteren en dinamik örgüttür. Ekonomik gücünün de desteğiyle, faaliyet gösterdiği ülkelerde siyasi yapıları ve toplumsal hareketleri yönlendirme gücüne sahiptir. 2005 Mart ayında Kırgızistan'da gerçekleştirilen Lale Devrimi'nin Soros tarafından finanse edildiğine dair bulgular mevcuttur.

3. Bölüm:

3.1. SSCB Döneminde Orta Asya'daki Sosyalist Cumhuriyetlerinde Sınır Ve Toprak Düzenlemeleri

Sovyet döneminde Ferganа'da sınırlar çizilirken girift, aynı etnik grubu başka ülkelere bölen, önemli kaynaklara sahip bölgelerin sınırlarının tartışmalı bırakıldığı bir yol izlenmiştir. Bu yolla Sovyetler Birliği, Rus olmayan tebası arasında sorunları canlı tutup, gelecekte bu kontrollü kaos ortamlarına müdahil olarak kendi nüfuz alanını korumayı hedeflemiştir. 19. yüzyıldan itibaren Rus işgaline karşı Orta Asya'da en önemli direniş odaklarından olan Fergana Vadisi de bu amaca yönelik bölünmüş, bölge halkının Ruslar yerine birbiriyle uğraşması hedeflenmiştir. 1924-29 yıllarında Orta Asya'da 5 cumhuriyetin sınırları yapay şekilde çizilmiş, bölge halkları üzerinde yeni kimlikler inşa edilmiş ve halklar çizilen sınırlara hapsedilmiştir. Sınır düzenlemeleriyle cumhuriyetlerin belirli düzeyde zayıf kalmaları hedeflenmiş (Roy, 2000: 109). böylece aralarında çıkabilecek sınır çatışmalarında Moskova'ya bağlı ve bağımlı olmaları öngörülmüştür. Sınırlarla sürekli oynanması cumhuriyetlerde zayıflığa yol açmıştır. Toprakların olağan dışı şekilde bölünmesi Sovyet rejimin "böl ve yönet" anlayışının ürünüdür. Sovyet yönetiminin idari düzenlemelerle güttüğü diğer bir amacının da Orta Asya'da Sovyet yönetimine tehdit olarak değerlendirilen dilsel (Türk) ve dinî (İslam) bütünlüğün ortadan kaldırılmasıdır. (Arynova, Schmeier, 2021: 10). Ruslar Panislamizm'e karşı etnisiteden istifade etmişlerdir (Roy, 2000: 89). Ekim Devrimi'nden sonra Bolşevikler, Orta Asya'da Türkistan Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ni (TSFC) kurmuştur. Bilahare, Buhara ve Harezm Halk Cumhuriyetleri tesis edilmiştir. Bugünkü Kazakistan sınırları içinde 1920 yılında Kırgız Özerk Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu bölgede Moskova tarafından 1924-1936 döneminde yeni Sovyet Cumhuriyetleri ihdas edilmiştir. 1924 Ekim ayında Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Tacikistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde teşkil etmiştir. Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti içinde kurulan Kara-Kırgız Özerk Bölgesi ise 1925 Mayıs ayında Kırgız Özerk Bölgesi olmuştur. Şubat 1926'da Kırgız Özerk Sosyalist Cumhuriyeti statüsüne yükseltilmiştir. Şubat 1925 tarihinde, Kırgız Özerk Sosyalist Cumhuriyeti bünyesinde Karakalpak Özerk Bölgesi ihdas edilmiştir. Kırgız Özerk Sosyalist Cumhuriyeti, 1925 yılında Kazakistan Özerk Sosyalist Cumhuriyeti olarak adlandırılmıştır. Karakalpak Özerk Bölgesi, 1930 yılında Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyetine bağlanmış, 1932 yılında ise Karakalpak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olmuştur. Aralık 1932 tarihinde Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin bünyesine katılmıştır (Jasutis, 2021: 78). Tacikistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinden ayrılmış ve Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olmuştur. 1936 yılında da Kazakistan Özerk Sosyalist Cumhuriyeti ve Kırgızistan Özerk Sosyalist Cumhuriyeti sırasıyla Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti haline gelmiştir.

4. Bölüm:

4.1. Eksklav ve Anklav Kavramları

Ekslav; "siyasi olarak bağlı olduğu ülkeyle coğrafi açıdan bağlantısı kopmuş, bu bölge ile arasında başka yabancı ülke/ülkeler bulunan toprak parçası" olarak tanımlanır. Bir başka tanıma göre ise eksklav, bir devletin hükümranlık sahasının bir parçasının diğer devlete ait saha içinde kalmasıdır (Süha

Göney, Siyasi Coğrafya, Cilt II, İÜ Basımevi ve Film Merkezi, İstanbul, 1993, ss. 101). Ekslav topraklar bulundukları ülkeye siyasi ve idari açıdan bağlı değildirler. Çünkü devletin ana coğrafyadaki bölgesinden ayrı bir gövdede yer alırlar. Yani ekslav bölgeler "ülke içinde başka ülkeye ait coğrafyalar" olarak ifade edilebilirler. Örneğin Nahçıvan Sovyetler Birliği - Türkiye arasında yapılan Moskova antlaşmasıyla Azerbaycan'ın özerk bölgesi olarak kabul edilmiştir. Ancak Azerbaycan toprağı olan Nahçıvan Bölgesi, Ermenistan'ın sınırlarının oluşturduğu bölge ile Azerbaycan ile bağlantısı kesilmiş, eksklav toprağa dönüşmüştür.

Anklav; Bir ülkenin kendi coğrafi toprakları içinde başlı başına başka bir ülke toprağı olması durumunda bu Anklav toprak olarak tanımlanır. Yani "ülke içerisinde ülke" olan Anklav, farklı devlet toprağıyla kuşatılmış siyasi yapılara verilen isimdir. Anklav'ın dünya üzerindeki en önemli örneklerinden biri de Vatikan'dır. İtalya sınırlarında 11 Şubat 1923 tarihinde kurulan Vatikan, başka bir ülkeyle sınırı bulunmadığı için Anklav toprak sayılmaktadır. Aynı toprak parçası, kendisini çevreleyen ülke açısından anklav; ama siyasi olarak bağlı olduğu ülke açısından ise eksklav olarak tanımlanmaktadır. Esasen anklav ve eksklav kavramları birbirlerine göre nispi konumdadır. Aslında anklav/eksklav ülkesel fragman bağlamında değerlendirilen herhangi bir coğrafi entite, anavatan konumundaki ülkenin bakış açısından birer eksklav; çevreleyen ülkenin ve uluslararası topluluğun bakış açısından ise anklav konumunda bulunmaktadır. Eksklav ve anklav tanımları hukuki statü yaratan kavramlardır. (a) Eksklav topraklarda yaşayan halk, (b) Eksklav toprakları bünyesinde bulunduran devlet ve (c) Eksklav topraklar üzerinde egemen olan devlet arasında üçgensel bir ilişki mevcuttur (Gabdulhakov, 2015: 6).

4.2. Fergana Vadisi'nde Eksklav Sorunu

Bolşevik yöneticiler, Sovyet topraklarını bir arada tutabilmek amacıyla "böl ve yönet" yöntemini ve etnik/sosyal uzlaşmazlıkların varlığını kullanarak Fergana Vadisi'nde Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında yapay sınırlar tesis etmiş ve eksklavlar oluşturmuştur. Bu eksklavların oluşturulması Cumhuriyetler arasında çıkacak çatışmalarda Sovyet yönetiminin üst hakem rolünü oynamasına imkân sağlamıştır. Eksklavlar su kullanımı, toprak paylaşımı ve ulaşım sorunları gibi nedenlerle yerel halklar ve devletler arasında sıklıkla çatışmaların yaşandığı yerlerdir. Fergana Vadisi'nde sekiz bölgede eksklav toprak bulunmakta ve bu bölgelerde 100 bini aşkın kişi yaşamaktadır. Özbekistan'ın Kırgızistan toprağındaki eksklavları; Soh, Şahimardan, Jangail, Çonkara, Kırgızistan'ın Özbekistan toprağındaki eksklavı; Barak, Tacikistan'ın Kırgızistan toprağındaki eksklavı; Voruh, Kayragaç, Tacikistan'ın Özbekistan toprağındaki eksklavı; Sarvak'tır.

4.3. Eksklav Meselesinin Önümüzdeki Dönemde Vadiye Sınır Devletler Arasındaki İş Birliğine Etkileri

Fergana Vadisindeki eksklavlar sorunu, sınır anlaşmazlıklarıyla birlikte etnik sorunları, terörizmi, uyuşturucu ticareti ve diğer organize suçların coğrafyaya egemen olmasını da beraberinde getirmiştir. Eksklavlar ev sahibi devlet ile akraba devlet arasında egemenlik sorunu yanında, hukuki ve idari sorunlar doğurduğu gibi, eksklav sakinleri için de güvenlik riskleri, ulaşım ve seyahat kısıtlamaları, medeni haklar ve kaynakların paylaşımında anlaşmazlık gibi pek çok probleme kaynaklık etmektedir. Bütün bu problemleri çözecek bir irade veya otoritenin bulunmayışı ve bir çözüm mekanizmasının kurulamayışı, problemleri derinleştirmekte ve giderek kronikleştirmektedir. Çözülemeyen sorunlar sıklıkla bölgedeki etnik gruplar arasında çatışmalara neden olmakta bu ise bölgeyi topyekün istikrarsızlığa sürüklemektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, sınır düzenlemelerinden kaynaklanan sorunların giderilmesi ve Vadi'deki çatışmaların önüne geçilmesi mümkün olamamıştır. Bu üç ülke, bağımsızlıklarından sonra birbirleri arasındaki kara, deniz, hava, enerji ve su bağlantısallığını

tedricen kaybetmişlerdir (Baizakova, 2017: 223). Ortaya çıkan sorunlar, ülkeler arasında gerginliklere, zaman zaman da çatışmalara sebep olmaktadır. Son 10 yılda bölge ülkeleri arasında ortaya çıkan 150'den fazla çatışmada, onlarca insan ölmüş ve yaralanmıştır. Bu durum bölgenin gerilime ne kadar açık ancak iş birliğine de bir o kadar muhtaç olduğunu ortaya koymaktadır. En basit şekliyle eksklavlarda yaşayan insanların herhangi bir ihtiyaçtan ötürü kentlerini terk etmeleri, doğrudan başka bir ülkenin toprakları içerisine girmeleri ve sınır ihlalinde bulunmaları anlamına gelmektedir. Eksklavlar diyalog ve iş birliği ortamının oluşmasını güçleştirmektedir. Vadi'nin zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları, eksklavlar ve yanlış sınır düzenlemeleri nedeniyle etkili ve yeterli düzeyde kullanılamamaktadır. Bu durum yine bölgede verimli tarım yapılmasına ve ticarete engel oluşturmaktadır. Ülkelerin uyguladıkları katı vize rejimi ve sınır düzenlemeleri ile ekonomik sorunların giderilmesi konusunda diyaloğa yanaşmamaları, ekonominin topyekün gelişmesine engeldir. Özetle Fergana vadisindeki eksklavlar ve sınır anlaşmazlıkları nedeniyle çıkan çatışmalar bölgede; sınırların kontrol altında tutulamamasına, güvenlik risklerine, istikrarsızlığa, halklar arasında güvensizlik, ayrışmaya, ticaret ve ekonominin gelişememesine, toplumun refah ve kalkınma düzeyinin düşük kalmasına, kaynakların etkili ve verimli kullanılamamasına ve enerjinin boşa harcanmasına yol açmaktadır. Öte yandan bu durum, bölgeyi dış müdahalelere açık hale getirmektedir. Büyük güçler ise Fergana sorunu üzerinden Avrasya jeopolitiğinde mevzi kazanabilmek amacıyla hareket etmektedirler. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın iş birliği yapmaları ve sorunları çözmeleri halinde Fergana Vadisi, bolluk ve fırsatlar bölgesi olabilecek potansiyele sahiptir. Bölge ülkelerinin çatışma kültüründen, uzlaşma kültürüne, sonrasında ise anlaşma kültürüne geçmeleri gerekmektedir. Aksi halde Vadi, gerginlik ve çatışmaların gölgesinde istikrarsızlığı yaşayan dünyanın en sorunlu ve riskli bölgelerinden biri olmayı sürdürecektir.

5. Bölüm:

5.1. Fergana Vadisi'nde Gerginlik ve Çatışmaların Sona Erdirilmesi Yönünde Çözüm Önerileri

Fergana Vadisi, Orta Asya'da potansiyel bir gerilim noktası durumundadır. Bölgenin geleceği, birbiri içine girmiş ülkelerin iş birliği isteğine bağlıdır. Kaynak kullanımı konusunda iş birliği yerine, koz olarak kullanma alışkanlığı, Vadi'yi paylaşan üç ülkenin diğer tüm alanlarda iş birliği yapmasını da sabote eden bir husustur. Esasen bölgedeki devletlerin sorunları barışçıl bir şekilde çözmesi imkânsız değildir. Zira geçmişten gelen ortak kültür, sorunların barışçıl bir şekilde çözülmesine uygun zemini hazırlamaktadır. Fergana Vadisi başta olmak üzere bölgesel sorunların çözümünde ülke liderlerine büyük sorumluluk düşmektedir. Öncelikle bu ülkeler arasında devlet başkanları düzeyinde bir ortak siyasi iradenin ortaya konulması ve sürdürülmesi gerekir. Çatışma bulması halinde, olayları acilen yatıştıracak ve iletişimi derhal sağlayacak üst düzey bir mekanizma kurulmalıdır. Bu iletişim kanalı, bölgedeki yetkililerin kararlarına derhal nüfuz edebilecek şekilde tasarlanmalıdır. Bölge devletlerinin birbirlerinin çıkarlarına saygı duyarak iyi komşuluk ilişkileri kurması ve ticari ilişkileri geliştirmek suretiyle ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılık durumu yaratması çözümün anahtarı olacaktır. Sınır aşan sular konusunda adil paylaşım, sınır sorunlarının etkili ve tam çözümü ile akabinde ekonomik iş birliği bölgenin ihtiyacı olan adımlardır. Sorun çıkarmak üzere çizilen sınırlar üzerinde, devletçilik oynamak ve şovenizm yerine, devlet adamlarının yapıcı, sonuç alıcı ve sorumlu bir tavır sergilemeleri gerekmektedir. Tüm tarafların mutabık kalacağı ortak bir master plan hazırlanmalı ve bir an önce uygulamaya geçirilmelidir. Bunun için kendi aralarındaki ekonomik, sosyal, kültürel, askeri ve diplomatik iş birliğini en üst düzeye çıkararak bir yol haritası belirlemek öncelikli olmalıdır. Fergana Vadisi'nde çatışmayı tetikleyen içsel faktörleri her bir ülke kendi sistemi içerisinde rehabilite etmeli, uluslararası faktörlerin bertaraf edilmesi konusunda da ortak bir dil geliştirerek eyleme koymalıdırlar.

Vadiyi paylaşan ülkeler arasında bir toprak takası yoluyla sorunların çözümlenmesi yoluna gidilmesi halinde, evlerinden ayrılmak zorunda kalabilecek halkın yeniden yerleşimini finanse edecek, her iki tarafın da katkıda bulunacağı bir ortak fonun kurulması düşünülebilir. Bu durumda yer değiştirme zorunlu olmamalı, bölgede kalmak isteyecek ahaliye, vatandaşlık dâhil, her türlü medeni ve sosyal haklar tanınmalıdır. Sınırların yeniden belirlenmesi halinde, bölge halklarının ticaret, eğitim, akraba ziyaretleri, turizm, tedavi gibi amaçlarla seyahatlerinde serbest geçişin mümkün kılınmasının yanı sıra bölgesel ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla bölge halklarının da hareketliliği (günübirlik seyahatlerde vize muafiyeti gibi) mümkün olduğu ölçüde kolaylaştırılmalı, formaliteler asgariye indirilmelidir. Bunun da ötesinde, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan arasında yapılacak bir anlaşmayla Fergana Vadisi'nin serbest ticaret bölgesi olarak ilan edilmesi bir çözüm yolu olabilir. (Birdişli, 2017; Sarıkaya ve Öztopal, 2019). Su kullanımı konusunda, memba ve mansap ülkelerin ihtiyaçları bilimsel yöntemlerle tespit edilerek, yeni bir teknik düzenleme yapılması öngörülebilir. Türk halklarını bilinçlendirme çalışmalarından biri de, birbirine karşı "etnik unsur" olarak tanımlanan Türk halklarının tarihsel ve kültürel geçekliğe uygun olarak "Türk üst kimliği" aracılığıyla aynı millete aidiyet ve mensubiyet duygusunun geliştirilmesi olmalıdır. Bölgede faaliyet gösteren Selefi, Vehhabi ve Şii akımların, radikal örgütlerin ve misyoner odakların faaliyetlerine karşı, Türkistan uygarlığı değerlerinin ve geleneksel Semerkant-Buhara İslam'ının okullarda, ibadethanelerde, basın-yayın organları aracılığıyla öğretilmesi önem arz etmektedir. Vadi'nin özellikle Kırgızistan tarafında kamuya ait silahların organize suç örgütlerinin eline geçtiği ve bu örgütlerce hem Kırgız hem de Özbek ahalinin silahlandırıldığı bilinmektedir. Silahların kayıt altına alınarak denetlenmesi şarttır. Bölge halklarının kaynaşmasını sağlayacak olan sosyo-kültürel etkinlikler, sportif faaliyetler, festivaller, müsabakalar ve fuarlar da keza sosyal barışa hizmet edecek uygulamalardır. Fergana'nın sorunlarının bölge dışı güçlerin müdahalesine açık hale getirilmemesi son derece önemlidir. Bölgedeki durum, Türk Devletleri Teşkilatı–TDT tarafından da izlenmektedir. Teşkilatın liderlik üstlenmesi Ferganadaki sorunların çözümünde kolaylıklar sağlayabilir. Bütün yaşanan bu olaylar yalnıza bölgeyi tehdit etmekten çıkmış, Türkiye içinde önemli bir tehdit unsuru haline gelmeye başlamıştır. (Derin, 2006: 15-27). Orta Asya'ya yönelik istikrarlı ve tutarlı bir dış politika çerçevesi oluşturmak durumunda olan Türkiye, alternatifli ve çoklu kanalları devreye alarak bu ülkelerle iş birliğini en üst düzeye çıkarmalıdır. Türkiye, bölgedeki ulus-devlet inşası, ekonomik kalkınma ve demokratikleşme gibi eşzamanlı süreçlere de katkı sunmalı, yöntem önermeli, sorunların kaynağında çözüme kavuşturulması için deneyimlerini paylaşmalıdır. Bölge ülkelerini ürkütmüş olan hegemonyacı yaklaşımlardan ve model oluşturma konusundaki telkinlerden uzak durulmalıdır.

Sonuç

Orta Asya bölgesinin istikrarsızlığı, ekonomik ve sosyal kalkınmayı derinden sarsmakta, etnik ve kültürel bölünmeler nedeniyle Fergana Vadisi istikrarsızlık üretmeye devam etmektedir (Birdişli, 2017; Barotov, 2021). Sovyetlerin dağılması sonrasında öncelikli olarak ulus inşa sürecini başlatan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, farklı etnik unsurların kendi toprakları içerisinde olması nedeniyle ulus inşa süreçlerini sancılı bir şekilde gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır. Diğer taraftan ekonomik anlamda da gelişmişlik sorunu yaşayan bu ülkeler gerek doğal madenler gerekse de sanayileşme noktasında da sorunlar yaşamışlardır. Fergana Vadisi'nde Sovyetler Birliği dönemindeki tarım, sulama ve etnik kökene dayalı yerleştirme politikaları da bağımsızlık sonrası dönemde adeta sorun üretici bir ortam yaratmıştır. Sınır sorunlarının çözümünde Türk Devletleri Teşkilatı'nın etkisini belirtmek gerekir. Türk Devletleri Teşkilatının bürüneceği kimlik ilerleyen dönemlerde hem bölge ülkelerinin hem de Türk Dünyasının sorunlarının çözülmesinde hem de daha kurumsal bir kimlikle uluslararası alanda söz sahibi bir örgüt olabileceğini göstermektedir. Orta Asya ülkelerinde bugün,

ekonomik, siyasi, sosyal çok ciddi değişiklikler gerçekleşmekte olup henüz bu geçiş süreci tamamlanmamıştır. Bölgedeki her devlet kendisine göre strateji belirleme ve bunu uygulama çabası içerisindedir. Demografik yapı ve sınır problemleri özellikle Fergana Vadisinde gerginliklere neden olmakta ve çatışmalar yaşanmaktadır. Bu durum, ülkeler arasındaki iş birliğini olumsuz etkileme potansiyeli taşımaktadır. Bölgesel açıdan bakıldığında, ticaretin engellenmesi, doğal kaynaklardan yeterince istifade edilememesi, enerji tedarikinde güvensizlik, sosyo-ekonomik gerileme, terörün ortam bulması ve uluslararası yatırımların çekilemediği bir ortamın oluşması söz konusudur. Orta Asya'daki temel sorunlar hem iç çatışmalara ve hem de bölge ülkeleri arasında çatışmalara zemin hazırlamaktadır. Bu zemin bölge üzerinde hesaplar yapan küresel güçler tarafından zaman zaman önce hazırlanmakta ve kullanılmaktadır. Ferganа'daki sorunlar derin ve kökleşmiş olsa da çözümü imkânsız değildir. Bunun için bölge devletlerinin gerekli iradeyi ve çözüm sistematiğini ortaya koymaları ve kararlılıkla uygulamaları yeterlidir. Zira hakların geçmişten gelen ortak kültürü, sorunların barışçıl bir şekilde çözülmesine uygun zemini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

https://www.undp.org/publications/undp-annual-report-2003 Erişim Tarihi: 07.03.2025.

Hanspal, A. (2018). Fergana Valley: "Central Asia's cauldron. https://www.statecraft.co.in/article/fergana-valley-central-asia-s-cauldron, Erişim Tarihi: 07.03.2025.

Clark, M. S. (1984). Record keeping in two types of relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 47*(3), 549–557.

Tuğrul, B. (2021). Fergana Vadisi. https://turkiyedeenerji.com/haberler/fergana-vadisi, 30 Mayıs 2021, Erişim Tarihi: 08.03.2025.

Ural, S. (2021). Fergana Vadisi. https://21yyte.org/fikir-tanki/fergana-vadisi-2/29848, Erişim Tarihi: 08.03.2025

Barotov, O. (2021). The "Achilles" Heel of the Fergana Valley: Tajik-Kyrgyz border issue, https://www.ankasam.org/the-achilles-heel-of-the-fergana-valley-tajik-kyrgyz-border-issue/?lang=en 2021, Erişim Tarihi: 03.03.2025.

Yalçınkaya, A. (1999). Yetmiş yıllık kriz: Sovyetler Birliği döneminde Moskova Türkler ilişkileri. İstanbul: Simurg Yayınları.

Khazanov, A.M. (1994), "Underdevelopment and Ethnic Relations in Central Asia", ed.Beatrice F. Manz, Central Asia in Historical Perspective, Colorado, USA, Westview Press.

International Crisis Group. (2002). Central Asia: Border disputes and conflict potential. ICG Asia Report 33. Osh/Brussels.

Fumagalli, M. (2007). "Etnisite, Devlet Yapılanması ve Dış Politika: Özbekistan ve Ülke Dışındaki Özbekler", Nermin Aydemir (Çev.), Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, 2.

Yılmaz, H. (2007). Kırgızistan'da misyonerlik ve din eğitimi. C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 11 (1), 91-128.

Karadağ, H. (2018b). Neo-Oryantalizmin ve Neo-Emperyalizmin bir hedefi olarak tarihi Türkistan'ı ortadoğulaştırma sürecinde misyonerlik, radikal cihatçılık, etnikleştirme ve terörizm faaliyetleri. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, İslam Kongresi Özel Sayısı, 68-88.

Kovalenko, G. V.(2014). Ferganckiy faktor kak problema bezopasnosti Tsentralnoy Evrazii. Vestnik RUDN, Seriya Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 4, 103-110.

Haghayeghi, M. (1995). Islam and politics in Central Asia. New York: St. Martin's Press.

Steinberger, P. (2003). "'Fundamentalism' in Central Asia: Reasons, Reality and Prospects" in Central Asia: Aspects of Transition, Tom Everett-Heath, ed., Routledge Curzon, London & New York.

Köstem, S. (2010). "Orta Asya ve Kafkaslarda Militan İslam:El-Kaide Etkisi", Ortadoğu Etüdleri, Cilt 2, No 3.

Erdoğan, B. (2006). "Orta Asya'da Yasadışı Uyuşturucu Ticareti ve Kullanımı", Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, USAK, Cilt 1, No 1

"Tajikistan: Stemming the Heroin", IRIN News, 13 Eylül 2004. Erişim:http://www.irinnews.org/report.aspx?reportid=25849

Kireççi, M.A. (2011). "Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikaları", Ankara, Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, https://www.ayu. edu.tr//static/kitaplar/abd_ortaasya_raporu.pdf.

Anderson, A. (1999). Kyrgyzistan: Central Asia's Island of Democracy?, Amsterdam, Netherlands, Overseas Publishers Associaton.

Ekici, G. (2005). Sarı Devrim Sonrasında Kırgızistan'ı Bekleyen Sorunlar ve STK'ların Sorumluluğu, Stratejik Analiz Dergisi, Mayıs S.

Arynova, A. (2021). Susanne Schmeier: "Conflicts over water and water infrastructure at the Tajik-Kyrgyz border: a looming threat for Central Asia?" Report. Water, Peace and Security.

Roy, O. (2000). The New Central Asia: The Creation of Nations by Olivier Roy, NYU Press, London.

Jasutis G. (Ed.), (2021). Mapping Fragile Areas: Case Studies from Central Asia, https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/MappingFragileAreasCaseStudies.pdf Erişim Tarihi: 08.03.2025

Arı, M. T. (2024). "Fergana Vadisi'nde İç Topraklar (Anklav) Sorunu Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İş Birliğini Ne Yönde Etkiler? Voruh Örneği". Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi. 8 (1), 103-116.

McGlinchey, E. (2021). The April 2021 Kyrgyz-Tajik Border Dispute: Historical and Causal Context, https://www.crossroads-ca.org/wp-content/uploads/2021/07/McGlinchey_EN.pdf Erişim Tarihi: 08.03.2025

Göney, S. (1993). Siyasi Coğrafya, Cilt II, İÜ Basımevi ve Film Merkezi, İstanbul.

Gabdulhakov, R. (2015). The highly securitized insecurities of state borders in the Fergana Valley, https://centralasiaprogram.org/wp-content/uploads/2015/04/CAF-papers-9-Rashid-Gabdulhakov.pdf Erişim Tarihi: 08.03.2025

Baizakova, Z. Border Issues in Central Asia: Current Conflicts, Controversies and Compromises, https://unisci.es/wp-content/uploads/2017/11/UNISCIDP45-9ZHULDUZ.pdf. Erişim Tarihi: 08.03.2025

O‘ZBEKISTON VA TURKIYA ORASIDAGI MEHNAT MIGRATSIYASI: TAJRIBALAR VA KUTILMALAR

Sapayev Valisher Odilbek O‘G‘LI*

Tadqiqot maqsadi. O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi mehnat va siyosiy migratsiya jarayonlarini tahlil qilish va bu jarayonlar mustaqillik davridan buyon qanday rivojlanganini aniqlash. Shuningdek, kelajakda amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan potensial strategik rejalarni ishlab chiqish.

Tadqiqot usullari. Mehnat va siyosiy migratsiya sohalarining mavjud holatlari haqida ma’lumot to‘plash, ushbu jarayonlarning asosiy yo‘nalishlarini va Turkiya bilan O‘zbekiston o‘rtasidagi loyihalarning amalga oshirilishini tahlil qilish. Bundan tashqari, so‘rovnoma va intervyular orqali ushbu migratsiya jarayonlarining ikki mamlakatdagi ta’sirlarini va o‘zaro kutilmalarini baholash.

Tadqiqot natijalari. Mustaqillik davrida O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasidagi mehnat va siyosiy migratsiya tajribalari, ushbu sohalarda ko‘plab ijobiy o‘zgarishlar ro‘y berganini ko‘rsatdi. Mehnat migratsiyasi, iqtisodiy imkoniyatlar ko‘payishi va ijtimoiy integratsiyaning kuchayishi jihatidan muhim rol o‘ynagan. Shuningdek, siyosiy migratsiya, ikki mamlakat o‘rtasidagi diplomatik va ijtimoiy munosabatlarning yanada mustahkamlanishiga hissa qo‘shgan. Bu jarayonlar, ikki mamlakat o‘rtasidagi hamkorlikni yanada kuchaytirish uchun yangi kutilmalar yaratdi.

Migratsiya bu aholining bir hududdan boshqa hududga ko’chib o’tish davomiyligi, maqsadidan qat’iy nazar har qanday hududiy mobillik darajasiga aytliadi”[1]. Aholi migratsiyasi bu ijtimoiy-iqtisodiy jarayon bo’lib, “dunyodagi barcha mamlakatlarning rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur tushuncha keng qamrovli bo’lib”, u o’z navbatida, migratsiya jarayonlarining davomiyligiga ko’ra turlarga bo’linadi.

Bugungi kunda iqtisodchi, sotsiolog va siyosatshunos olimlar tomonidan migratsiya va mobillik tushunchalarining kelib chiqishi, bu jarayonga nisbatan qarash va yondashuvlar turlicha. Xususan, amerikalik olim E. Lining fikricha, “inson o’z yashash joyini vaqtincha yoki doimiy o’zgartirishi migratsiya jarayonini keltirib chiqaradi. Harakatlarnish masofasidan qat’iy nazar indivd o’z uyg’ining xonasidan xonagisa o’tib yurishiga hamda bir shahardan ikkinchiga shaharga ko’chib o’tishiga migratsiya”[2] deyiladi. Shuningdek, E. Ravenshshtayn o’z tadqiqotida “migratsiya jarayonini Buyuk Britaniya va Amerika misolida tahlil qilib, mazkur jarayonni vujudga keltiruvchi 11 ta qonunlarni ishlab chiqadi”[3]. Unda asosiy e’tibor migratsiyaviy jarayonlarning yo’nalishi, masofasi, unda ayollardan ko’ra erkaklarning ishtiroki yuqoriligiga qaratilgan. Shu bilan birga, uning fikriga ko’ra insonlar uzog masofaga migratsiya jarayonlarida qatnashishlari, u yeradgi ta’lim muassasalarining mavjudligi, iqlim mo’tadilligi va yashash tarzini osonligi kabi sabablarni ta’kidladi. Biros S. Ryzayansenving

* O‘qituvchilar karyerasi bo‘limi boshlig‘i, Ma’mun universiteti, Falsafa doktori, dotsent,
E-mail: sapayev.vali.2017@gmail.com

1 Моисеенко В. Население и трудовые ресурсы РСФСР. — Москва: Финансы и статистика, 1982. — С. 6.

2 Everett S. L. A Theory of Migration. Demography, Vol.3, No.1. (1966), P.49.

3 Ravenstein E. The Laws of Migration // Journal of the Statistical Society of London. Vol. 48, No. 2, June, 1885. — P. 167-227.

fikriga ko’ra, “migratsiya bu hududiy harakatlarnishning tugallangan ko’rnishiga aytildi. Bunda ushbu jarayon aholi yashash joylari o’rtasida kuzatiladi hamda shaxslarning doimiy yashash joyini o’zgartirishiga olib keladi”. Bunda migrant o’z avlodlaroni sifati ta’lim-tarbiya olishlari hamda kelajakda iqtisodiy va ijtimoiy qiyinchiliklarga duch kelmaslik maqsadida boshqa mamlakatga migratsiya jarayonlarida ishtirok etadi.

Migratsiya ko’p qirrali tushuncha bo’lib, uning ajralmas qismlaridan biri bu mobillikdir. Mazkur atama jahon ilmiy adabiyotida ilk bor XX asrning birinchi yarmidan keng ishlatila boshlandi. Dastlab ijtimoiy mobillik tushunchasini fanga rossiyalik va amerikalik olim P. Sorokin tomonidan kiritildi. Uning fikricha “ijtimoiy mobillik har qanday indivd yoki ijtimoiy guruhni bir holatdan boshqa bir holatga mavqevi o’zgargan yoki o’zgarmagan holda harakatlanishiga”[4] aytildi. Shuningdek, britaniyalik sotsiolog Djon Urri “mobillik terminini ma’nosiga ko’ra, 4 turga bo’lib o’rganadi. Uning so’zlariga ko’ra, mobillik tashkillashtirilmagan va chegarsi mavjud bo’lmagan jarayon bo’lib, uni kuzatishda va tartibga solishda ijtimoiy ko’rinishdagi o’chovlar muhim sanaladi”[5].

Arxiv ma’lumotlariga asosan, 1990-yillar holatiga ko‘ra, 3 mln nafarga yaqin o‘zbeklar dunyoning Afg‘oniston, Xitoy, Hindiston, Pokiston, Turkiya, Germaniya, Fransiya, Angliya, Daniya, Gollandiya, AQSh, Avstraliya hamda arab mamlakatlarida istiqomat qilganlar. Ularning 500 ming nafari Saudiya Arabistoni, 80 ming nafari Turkiya, 19 mingdan ortiq nafari Xitoy, 2 ming nafari AQSh, 1 mingdan ortiq nafari Germaniya, 1 ming nafari Suriya va 1,8 mln nafari Afg‘onistonda yashagan. Ularning aksariyat qismi ushbu mamlakatlarning fuqaroligini qabul qilgan.

Turkiya Respublikasi Migratsiya Boshqarmasi ma’lumotlariga ko’ra, 2024-yil mart oyi holatiga nisbatan Turkiyada yashash uchun ruxsatnomaga ega bo’lgan o’zbekistonlik migrantlar soni 55,303 nafarga yetgan. Bu raqam 2023-yilning mos davriga qaraganda 5,2 foizga kamayishni bildiradi, unda o’zbekistonlik migrantlar soni 58,359 kishini tashkil etgan. Ushbu pasayishga qaramasdan, o’zbekistonlik migrantlar hali ham Turkiyadagi yashash uchun ruxsatnomaga ega bo’lgan barcha migrantlar orasida 4,9 foiz ulush bilan yetakchi o’ntalikda joy olmoqda.

Yashash uchun ruxsatnomalar turli xil bo’lib, ular qisqa muddatli yashash uchun ruxsatnoma, oilaviy yashash uchun ruxsatnoma, talaba ruxsatnomasi, uzoq muddatli yashash uchun ruxsatnoma, gumanitar ruxsatnoma va odam savdosi qurbonlari uchun mo’ljallangan yashash ruxsatnomalari kabi turlarni o’z ichiga oladi. Bu kabi ruxsatnomalar Turkiya Respublikasida o’zbekistonliklar tomonidan faol foydalanilmoqda va bu o’zaro migratsiyaviy aloqalarni yanada mustahkamlamoqda. O’zbekiston va Turkiye o’rtasidagi ishchi kuchi migratsiyasining tajribalari va kutilmalariga ko’ra, bu ikki mamlakat o’rtasidagi hamkorlikni yanada rivojlantirishga yordam beradi.

2023-yilning yanvar-sentabr oylarida O‘zbekistondan Turkiya va boshqa mamlakatlarga doimiy yashash maqsadida ko‘chib ketganlar soni 14,666 kishini tashkil qilgan. Emigratsiya asosan Qozog‘istonga (81.3%, 11,921 kishi) va Rossiya Federatsiyasiga (15.3%, 2,248 kishi) qaratilgan bo‘lib, shuningdek kichik qismlari Qirg‘iziston, Koreya Respublikasi va Turkmanistonga ham yo‘naltirilgan. O‘zbekistondan ko‘chib ketganlar asosan mehnatga layoqatli yoshdagilar (81.4%) tashkil etgan bo‘lsa, yosh bolalar va keksalar ham oz sonli bo‘lgan.

O‘zbekistonlik mehnat migrantlarining soni qabul qiluvchi davlatlardagi iqtisodiy imkoniyatlar va mavjud ish o‘rinlariga qarab o‘zgarib turadi. 2023-yil 1-sentabr holatiga ko‘ra, chet elda mehnat qilayotgan o‘zbekistonliklar soni taxminan 2.1 million kishiga yetgan. Ularning asosiy qismi Rossiya Federatsiyasida (62%, 1 million 300 ming kishi) ishlaydi, Qozo‘g‘istonda esa 223 ming kishi (11%)

4 Сорокин П. Социальная мобильность. Перевод с английского. М. В.Соколовой. Под общей редакцией В. В.Салова. — Москва: Academia, 2005. — С. 119.

5 Урри Дж. Мобильность. Перевод с английского А. В. Лазарева. — Москва, 2012. — С. 74-75.

mehnat qiladi. Turkiya bu roʻyxatda 113.1 ming kishi (6%) bilan uchinchi oʻrinda turadi va Koreya Respublikasi 66.8 ming (3%) bilan keyingi oʻrinlarni egallaydi.

Bu kabi dinamik migratsiya jarayoni, Oʻzbekiston va Turkiya oʻrtasidagi ishchi kuchi migratsiyasi boʻyicha tajriba va kutilmalarga yangi nuqtai nazarlar kiritish imkonini beradi. Turkiya Oʻzbekistonlik ishchilar uchun muhim mehnat bozori sifatida qolmoqda va bu ikki mamlakat oʻrtasidagi madaniy va iqtisodiy aloqalarni yanada mustahkamlashga yordam berishi mumkin.

2023-yilning birinchi o'n oyida taqriban 163 ming Oʻzbekiston fuqarolari turli maqsadlarda Turkiyaga tashrif buyurganlar. Ularning 75.2 foizi dam olish va hordiq chiqarish, 19.7 foizi qarindoshlarini ko'rish, 1.2 foizi ta'lim olish va 2.7 foizi boshqa maqsadlarda safar qilishgan (OʻzStat, 2023-yil). Iqtisodiy qiyinchiliklar va Turk lirasi devalvatsiyasiga qaramay, Turkiya Oʻzbekistonlik migrantlar uchun eng jozibador mamlakatlardan biri sifatida qolmoqda.

Turkiya Ichki Ishlar Vazirligi huzuridagi Migratsiya Boshqaruvi Raisligi (MBR) ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilning birinchi o'n bir oyida Turkiyada yashash uchun ruxsatnoma olgan Oʻzbekiston fuqarolari soni 52,174 kishiga yetgan. Bu mamlakatda bunday ruxsatnomaga ega bo'lgan chet el fuqarolari ichida eng yuqori raqamlarni qayd etgan. Shu davrda, oilaviy sabablarga ko'ra berilgan yashash ruxsatnomalari 11,370 tani tashkil etib, bu 2023-yilning aprel oyiga nisbatan 9,749 tani qayd etilgan. Bundan tashqari, Oʻzbekiston fuqarolariga berilgan qisqa muddatli yashash ruxsatnomalari soni 2023-yilning aprel oyidan buyon 38,763 tadan 28,713 taga kamaygan (MBR, 2023-yil).

Bu kabi statistik ma'lumotlar Oʻzbekiston va Turkiya o'rtasidagi ishchi kuchi migratsiyasining o'zaro iqtisodiy va ijtimoiy aloqalarni chuqurlashtirishda muhim o'rin tutishini ko'rsatmoqda. Bu holat ikki mamlakat o'rtasida tajriba almashinuvini va kelajakdagi kutilmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Oʻzbekiston Respublikasi fuqarolarining Koreya va Turkiya Respublikalariga ishlash maqsadida borish dinamikasi

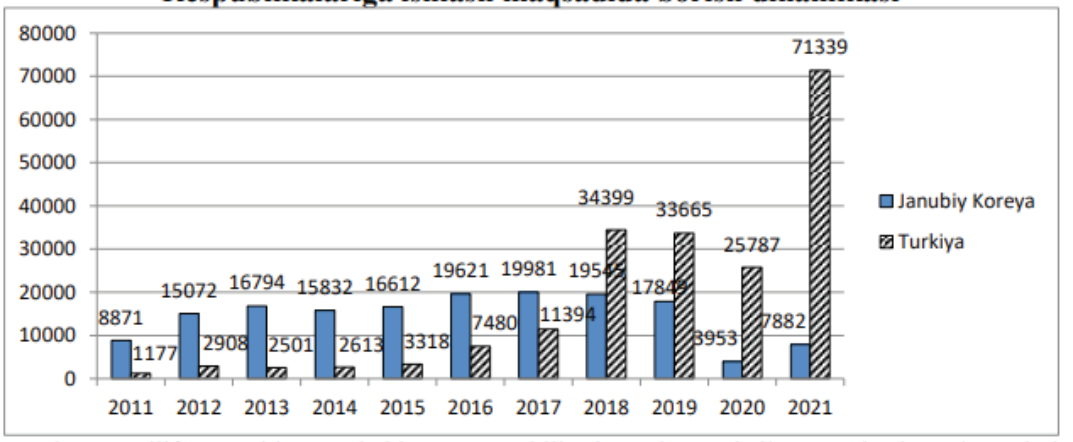

Manba: Muallif tomonidan Oʻzbekiston Respublikasi Davlat statistika qoʻmitasi ma'lumotlari asosida tayyorlandi (https://stat.uz/uz/).

Oʻzbekiston Davlat statistika qoʻmitasi ma'lumotlariga koʻra, 2011–2015-yillar oraligʻida Oʻzbekistondan Turkiyaga amalga oshirilgan tashqi mehnat migratsiyasi oʻrtacha 2700 kishini tashkil etgan. Biroq, ushbu raqamlar rasmiy ma'lumotlardan yuqori boʻlishi mumkin, chunki koʻplab mehnat migrantlari chegara oʻtish jarayonida safarning asl maqsadini koʻrsatmaganlar.

2016-yildan boshlab, Oʻzbekistonlik migrantlarning Turkiyaga migratsiya oqimi keskin oʻsishni boshdan kechirdi. Buning asosiy sabablari orasida 2014 va 2015-yillarda Rossiyada kuzatilgan iqtisodiy beqarorlik hamda migrantlarga nisbatan qonun-qoidalariga kiritilgan oʻzgartirishlar turadi. Natijada,

Rossiyada noqonuniy mehnat faoliyati bilan shug‘ullanib, keyinchalik deport qilingan O‘zbekiston fuqarolari o‘z migratsiya yo‘nalishlarini Turkiyaga o‘zgartirishgan.

Xususan, 2016-yilgi ko‘rsatkichlar 2015-yilga nisbatan deyarli 2,5 barobarga, 2018-yilda esa 10 barobarga va 2021-yilning to‘qqiz oyi davomida 16 barobarga o‘sdi. Bugungi kunda Turkiyada 100 mingdan ortiq o‘zbekistonliklar mehnat faoliyati bilan band.

Shuningdek, O‘zbekiston iqtisodiyotiga kelayotgan transchegaraviy pul o‘tkazmalar bo‘yicha ham Turkiya alohida o‘rin tutadi. 2018-yilda Turkiyadan O‘zbekistonga jo‘natilgan mablag‘lar miqdori 203,8 million dollarni tashkil etgan bo‘lsa, 2019-yilda bu ko‘rsatkich 25,1% ga kamayib, 152,6 million dollarga tushgan. 2020-yilda esa COVID-19 pandemiyasi sababli ko‘plab mamlakatlarda joriy etilgan karantin qoidalarining kuchayishi natijasida, Turkiyadan O‘zbekistonga pul o‘tkazmalari 2021-yilda keskin oshgan.

Turkiyadagi migratsiya jarayonlari tartibga soluvchi qonun-qoidalar boshqa migrantlarni qabul qiluvchi mamlakatlarga qaraganda soddaligi va ular buzilganda, qoidabuzarga nisbatan keskin choralarning mavjud emasligi, o‘zbekistonliklarning mazkur davlatda uzoq muddat qolib mehnat qilishlariga sabab bo‘lmoqda. Shu bilan birga, mamlakatga chet el migrantlari tomonidan ishga bo‘lgan talabning yuqoriligi va buning natijasida oylik maoshlar unchalik yuqori emasligi o‘zbekistonliklarning ijtimoiy mobillashuv jarayonini sustlashtirishiga olib keldi.

2019 va 2020-yillarda O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining xorijga o‘qish maqsadida chiqishi dinamikasi

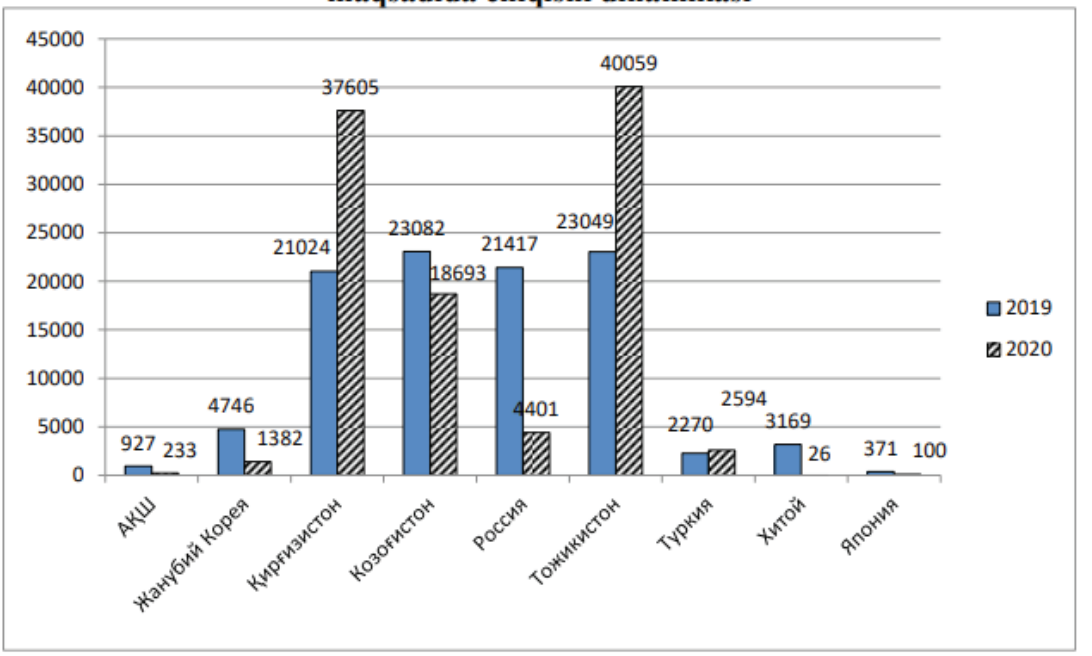

Manba: Muallif tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida tayyorlandi (https://stat.uz/uz/).

Migratsiya jarayonlari nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy oqibatlarga ham ega. Turkiyadagi migratsiya siyosatining nisbatan sodda qoidalari va qoidabuzarliklarga nisbatan muayyan mamlakatlarga qaraganda kamroq keskin choralar ko‘rilishi, o‘zbekistonliklar uchun uzoq muddatli mehnat qilish imkoniyatlarini oshirgan. Biroq, bu vaziyat ham mehnat sharoitlari va maoshlar darajasida ma’lum muammolarni keltirib chiqargan. Jumladan, ish haqi pastligi va ijtimoiy himoyaning cheklanganligi ba’zi muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Transchegaraviy pul oʻtkazmalarining hajmi ham katta oʻzgarishlarni boshdan kechirdi. 2018-yilda yuqori darajada boʻlgan bu koʻrsatkichlar, pandemiya davrida va undan keyingi yillarda keskin oʻzgarishlarga duch keldi. Bu oʻzgarishlar, Oʻzbekiston iqtisodiyotiga katta ta'sir koʻrsatmoqda.

Natijada, Oʻzbekiston va Turkiya oʻrtasidagi mehnat migratsiyasi sohasida koʻplab ijobiy oʻzgarishlar roʻy bergan boʻlsa-da, bu jarayonlar hamkorlikni yanada chuqurlashtirish va ikki mamlakat oʻrtasidagi iqtisodiy hamda ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash uchun yangi imkoniyatlar yaratib bermoqda. Kelajakda bu sohada amalga oshirilishi mumkin boʻlgan strategik rejalarni ishlab chiqish va bu jarayonlarni yanada samarali boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonlar nafaqat migrantlar, balki ikki mamlakatning umumiy taraqqiyotiga ham ijobiy ta'sir koʻrsatishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Моисеенко В. Население и трудовые ресурсы РСФСР. — Москва: Финансы и статистика, 1982. — С. 6.
2. Everett S. L. A Theory of Migration. Demography, Vol.3, No.1. (1966), P.49.
3. Ravenstein E. The Laws of Migration // Journal of the Statistical Society of London. Vol. 48, No. 2, June, 1885. — P. 167-227.
4. Сорокин П. Социальная мобильность. Перевод с английского. М. В.Соколовой. Под общей редакцией В. В.Салова. — Москва: Academia, 2005. — С. 119.
5. Урри Дж. Мобильность. Перевод с английского А. В. Лазарева. — Москва, 2012. — С. 74-75.

TÜRK DÜNYASI DİN VE İNANÇ BAĞLAMINDA ALEVÎ-BEKTAŞÎ KÜLTÜRÜ

Hüseyin TUĞCU*

Dünyada 1,5 milyar Müslümanın %20'si (250 milyonu) Şiîler'dir. İran %95, Azerbaycan %75, Irak ve Bahreyn'de %70'şer, Lübnan %65, Yemen %50, Kuveyt %35, Hindistan %25, Suudi Arabistan %25, Pakistan, Afganistan, Suriye %20'şer, ABD, Birleşik Kırallık, Almanya, Bulgaristan, Katar, BAE, Tacikistan, Umman, Nijerya, Tanzanya'da %10'ar, Endonezya, Sudan, Kenya, Somali, Kanada %5'er, Türkiye %1. Hepsi Müslüman-Şiî nüfustur: Caferî, Zeydî, İsmailî, Nusayrî, Dürzî'dirler. Ülkemiz Alevîleri, Şia'dan farklı, nüfusun %25'idir.

Türk dünyasında çoğunluk Müslüman'dır. Balkanlarda Müslüman anlamında, Türk kelimesi yetiyor. Macaristan, Bulgaristan, Gagauzya, Rusya-Yakutistan'da Hıristiyanlaşmış Türklerle, İskandinavya bölgesinde Musevî Türk küçük gruplar var. Tarihte, Budist, Bırahmanist Türkler yaşamışlarsa da, günümüzde yoklar. Uzak doğu ve güney Asya'dakiler Türk kimliklerini yitirmişler. Hindistan'da Türkçe konuşamayan milyonlarca Türk asıllı var. İslâma bağlılıklarını sürdürseler de, Türklükleri sorunlu.

Yunanistan, Batı Trakya ve Ege Adalar Denizi'nde yaşayan milyonlarca Müslüman Türk'ü, sadece Müslüman azınlık göstermekte ve Hıristiyan Ortodoks baskılarıyla sindirmektedir. 1920'li yılların başında, Yunanistan, Ege, Akdeniz, Marmara denizleri arasını işgal ederek, başkent Ankara'ya kadar saldırmış, binlerce köyü yakıp yıkıp, katliamlar yapmışlardı. 21. yüzyıl Avrupalı Yunanistan, cami yapılmasına izin vermeyen, tek Hıristiyan Avrupa başkentli ülkedir. 1900'lü yılların başındaki sadece Atina fotoğraflarına baktığınızda, yüze yakın cami görürsünüz. Bugün, herhangi bir Batı Trakya Türk köyünde, bir tek Hıristiyan Rum / Yunan olmadığı halde, köylerin girişlerine muazzam kiliseler yaparak, Türk bölgelerini, Hıristiyan-Rum göstermeye çalışılmaktadır!.. Yunanistan'da dört bin civarında cami, kervansaray, külliye, hamam, bedesten, vb. Müslüman Türk'ün eserleri yok edilmiştir.

Çeyrek yüzyıl öncesine kadar, Osmanlı'dan, sadece Batı Trakya'daki binlerce Türk köyünden, 210 (iki yüz on) Türk köyü kalmıştır. (Tuğcu, 2003a:49).

Günümüzde, Asya'dan Avrupa-Afrika'ya, Amerika'dan Avusturalya'ya kadar coğrafyalarda, Alevî-Bektaşî inançlı Türkler yekûn oluştururlar. İş, ticaret, eğitim, seyahat, göç, savaşlar, vb. nedenlerle bu sürekli artmaktadır.

"Türk-İslâm millî kültürünün önemli bir bölümünü kapsayan Alevî-Bektaşî Türk kültürü, Alevî-Sünnî tüm insanımız için ayrı bir değer taşır." (Tuğcu, 1998:231).

Müslüman Türklere, dünyada, genellikle Şiî-Sünnî, Anadolu/Balkanlar'da Alevî-Sünnî denilir. Doğuya doğru gidildikçe Şiîlik, batıya doğru Bektaşîlik ön plandadır. Alevî kavramı, Anadolu Türkmenlerini kapsar.

Alevîlik ve Sünnîlik birer meşreptir. Zeydîlik, Caferîlik, İsmailîlik, Hanefîlik, Mâlikîlik, Şâfîlik, Hanbelîlik, Nusayrîlik, Dürzîlik, Kadıyânîlik, Vahhabîlik, mezhep adlarıdır. Her mezhep bir meşreple

* Yrd. Doç. Dr. Bağımsız araştırmacı, tugcu.huseyin06@gmail.com

ilintili, her tarikat birer mezhebe bağlıdır. Tarikatların altlarında birkaç cemaat, en altta küçük gruplar vardır.

Gazneli, Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlılar'da Ehlibeyt sevdasından dolayı Alevîliğe bakışlar müsbettir. Karakoyunlular, Akkoyunlular, Dulkadiroğulları, Danişmendliler, Mengücükler, Sarı Saltuklular, Karesioğulları, Saruhanoğulları, Alevî meşreptiler. Osmanlıların ilk iki yüzyıllık, (1299'dan 1502'ye) dönemi, "Ehli Sünnet Alevîliği"dir. Safevîler, Türk-Müslüman olup, Osmanlı-Safevi savaşı Çaldıran'la kardeşlerin arası bozulmuştur.

Osmanlı'nın bel kemiği askeri güce "Yeniçeri" adını veren Hacı Bektaş Velî'ydi. "Gülbank"lar Hacı Bektaş Velî adına okunurdu. Alperenler, Gâziyan, Ahiyan, Bacıyan-ı Rum, Hacı Bektaş Velî'siz anılmazdı?!.

Abbasiler döneminde bütün Türkler, Alevî-Sünnî hepimiz "Mevâlî"ydik.

Ehlisünnet Alevîliği, Kızılbaş, Rafızî, Işık, Bedreddinî, Amuca, Torlak, Hurufi, Kalenderi, vb. kavramlarıyla zamanla bulanıklaştı, araya yabancı katkılar girmişti!..

Şu Türkçe kavramlara bakınız: Kızılbaş, Ağaçeri, Tahtacı, Baltacı, Nalcı, Demirci/Geygel, Sıraç, Çepni, Beğdili, Azerî, Türkmen, Bektaşî, Işık, Abdal, Çaylak, Aydınlı, Tekeli, Alcı, Şahseven, Ağu İçen, On İki İmamcılar, Hanefî, Babaîler, Horasan Erenleri, Alperenler, Ermişler, Dervişler, Gaziler, Ahîler, Bacılar, Canlar, Kırklar, Erenler, Yeniçeriler, Sarı Saltuk, Keçeci, Anşa Bacılı, Ali Koçlu, Kızıldeli, Baba Mansur, Işık Ali Baba, Geyikli Baba, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Erdebilî, Safevî, Şeyh Safî Süreği, Teber, nefes, buyruk, deyiş, deme, vs… Hepsi Alevî Türk. Alevî: Ali evi!..

Ali ve Ehl-i Beyt dostları, 'Erdebil Sûfiyân Süreği Tâlipleri', Türkistan'da 'Hocalar/Yesevîler/Allahçılar'…

Türkmenler neden Alevî oldular? Alevîlik-Bektaşîlik oluşum temelinde Türkler. Bunları bilmeden, gerçekler görülemez, sorunlar çözülemez!.. Hem Alevî, hem Sünnî'yiz biz!..

Ebû Hanife, İmam Şâfi, Ahmed Yesevî, Şeyh Edebâli, Ahi Evran, Mevlâna, vs. pek çoğu Alevî'dir. Bu Alevîlik, Kur'an-Sünnet'e tâbi ol(un)an Alevîlik. Ehl-i Sünnet Alevîleri, İslâm dünyasının baş tâcı!.. Somuncu Baba'nın şeyhi Şeyh Safiyüddin Erdebilî ve oğlu gibi yüzlercesi.

"Abdal" kelimesi Arapça kökenliyse de, Türkleşmiştir: Abdal Musa, Abdal Murad, Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal…

Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş Velî, Abdülkadir Geylanî, Ahmed er-Rufaî, vb. Hz. Ali'nin soyundan; adlarına sonradan kurulan tarikatların hepsi Türk Alevî tarikatlar.

Müslüman Türkler, günümüzde Sünnî meşrep, Hanefî mezhep çoğunluktalar. Şiî denilince İran-Fars etnik kökenliler anlaşılır. Türk Azerîler, mezhepte Caferî. Anadolu'da, Iğdır, Ardahan, Kars, İstanbul, Ankara'da yaşarlar. Anadolu'da Alevîler, kendilerini Caferî olarak nitelendirseler de, İran'daki Caferîliği bilmezler. İran Humeyni Caferîliğini de sahiplenmediler.

Anadolu Alevîleri itikat-amellerinde, Hanefî fıkhı üzeredir. Sünnî değillerse de, namaz, oruç ibadetlerinde Hanefîlik hâkimdir. Nevruz, aşure, semah, saz, ozanlık geleneği, mersiyeler, destanlar, örf-âdetler, giyim-kuşam, dil, sözlü kültür konularında Sünnî-Hanefî-Türk kültürüyle iç içedirler; Ebû Hanife ve İmam Şâfi'yi, Alevî görürler. Mezhep imamları, Emevî/Abbasîlere destek vermeyen Ehlibeytçiydiler. Türklerce sırasıyla Alevîlik, Bektaşîlik sahiplenildi.

Alevîlik Hz. Ali'den isimlendirilse de, Fars ve Türkler arasında rağbet görmüştür. Bu, Hz. Ali'nin, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in yanında ömrünü geçirmiş olması, İslâmı en güzel şekliyle onun ailesi ve evlatları Ehlibeyt'i takip etmelerindendir. Kabileci Emevîler'in zâlim yönetimleriyle, Cemel-Sıffîn-Nehrevan savaşlarıyla, Kerbela vahşetinin cihanşümul etkileriyle, Türkler, Alevî kimliğine kendilerini yakın görmüşlerdir. Türk komutanı Ebû Müslüm Horasanî'nin Emevî devletini yıkıp devlet otoritesini Abbasilere teslim etmesi, nâdir görülenlerdendir. Selçuklular, Abbasi hilafetini

yıllarca desteklemişlerdi. Abbasilerin yıkılmasıyla Mısır'da Fatımiler, Ortadoğuda Büveyhiler, vb. Şiî ve Alevî gruplarla içli dışlı ilişkiler; Türklerin İslâm'a hizmetleriyle güç ellerindeydi. İki büyük Müslüman Türk devleti varlıklarını dünyaya göstermişti: Karahanlılar, Gazneliler. Abbasi sonrası İslâm'ın bayraktarlığı Türklerin ellerindeydi. Satuk Buğra Karahan'ın, Gazneli Mahmud'un Ehlibeyt sevdaları önemliydi. "Tüzükât-ı Timur" (Timur, 2015) bir belgeydi.

Hz. Ali'nin "Nehc'ül-Belâğa" (Razi, 2013)'sı, Hz. Ali ve Muhammed Hanefi Cenkleri, Seyyid Battal Gazi, Ebû Müslim Horasanî destanları, fütüvvetnâmeler, Türk Alevî-Sünnîleri'nde yaygındı. İmam Cafer Buyruğu (Bozkurt, 2018), Şeyh Safi Buyruğu (Kaplan, 2015), Ahmed Yesevî'nin "Divan-ı Hikmet"i (Yesevi, 2019), Hacı Bektaş Velî'nin "Makalât" (Coşan, 2010)'ı, "Velâyetnâme" (Gölpınarlı, 1958)'si, "Şah Hatayî'nin Türkçe Divan" (Ergün, 1956)'ı…

"Alevî" kavramı, ilk defa, Yusuf Has Hacib'in, "Kutadgu Bilig" (Hacip, 1943)'indedir.

Emevi Arapların, Türkistan'a seferlerinde, Çinlilere karşı, Türklerle ittifak edip, İslâma girmelerine vesile olmuşlardı. Arap milliyetçi/zulümleri, Türklerin Müslümanlıkta bir asır gecikmelerine sebep olmuştu.

İsmailîler, Afganistan, Pakistan, Hindistan'da. Afganistan Hazara Türkleri İsmailî ve Caferîler. İsmailîler, Afganistan Peştunlarının oluşturduğu Taliban baskılarıyla, ülkemize sığındılar. Dünya İsmailîlerinin lideri IV. Ağa Han, Portekiz-Lizbon'da yaşamaktayken bir süre önce vefat etti. Daha öncekiler Paris, Londra'daydılar. İsmaililerle aramızda bir bağ oluşamamıştır; kaymağını Hıristiyan dünya yemektedir!.. Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah İsmailî iken, Zülfikâr Ali Butto Caferî'ydi.

Suriye'deki Nusayrîler kendilerine Alevî demektedirler. Hatay, Adana, Mersin'de yaşayanlara, Fellah, Arap uşağı, bölgenin özelliklerinden dolayı Arapça konuşan Türk Alevîleri de denir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki araştırmalar, onları Türk asıllı gösterir. Mersinli Nusayri Hasan Reşit Tankut, "Nusayriler ve Nusayrilik" eserinde (1938), eski Türk inançlarıyla sıkı bağlarından bahseder. Geçmişte Fatımî Devleti'ne bağlı olduklarından, Şiî gibi göründüklerini, bunun doğru olmadığını söyler. Tankut, Şanlı Urfa'da Harran'da yaşayan Nusayriler ile eski Türk inançları arasındaki benzerlikleri (Yılmaz, 2009:93) sıralanmaktadır. Nusayriler, aslen Türkistan kökenli Türklerdir. (Sılay, 1993:117-119).

Balkanlar'da yaşayan Müslüman Türklerin büyük çoğunluğu Bektaşî kültüründendir.

Arnavutluk'ta bir zamanlar Bektaşî devleti kurulmuştu. Enver Hocacı komünistler, Arnavutluk'ta materyalist devlet rejimiyle asimilasyonlar yaptı!.. Balkanlar'da on kadar ülkede, çok sayıda Alevî-Bektaşî-Sünnî dergâh, tekke, türbe, yatır, şehitlik, cami, eserler yok edildi!..

"Bektaşîlik, Osmanoğulları idaresinde askerî bir ocak haline gelmişti. Bu ocak, Rum, Sırp, Hırvat hepsini bir kazan etrafında toplamıştı. Hacı Bektaş oğlu Şeyh Elvan Bey'in kariyyelerine kimsenin dokunduğu yoktu. Halife Ali'ye perestiş eden Bektaşîler, Türklüğü benimseyerek dergâh ve ocak zihniyetiyle yaşıyor ve Türk harsını seviyorlardı. (Refik, 1932:7). Bütün bunlardan dolayı Bektaşîler, Osmanlı milletler coğrafyası içinde Türklüğün temsilcisi olmuş, Bektaşî tarikatı da Türklerin dil ve kültürüne daha çok yer veren bir tarikat olarak öne çıkmıştır." (Özcan, 2003:14).

Sahip çıkılamadığından, birkaç ay öncesinde, Arnavutluk'ta, yeni bir Bektaşî devleti kurulmasından bahsediliyordu. Arkasında Papalık merkezi Vatikan'dan söz ediliyor. Yıllar öncesi, Arnavutluk Bektaşîleri, dinî merkezlerini, ABD-Michigan'a taşımışlardı.

Osmanlı paşası Halil Rıfat Paşa, "Gidemediğin yer senin değildir!.." diyordu.

Rusya, Çin ve Avrupa'daki yüz milyon Türk'ü, Alevî-Sünnî diyerek göz ardı edemeyiz, kendi hallerine ve düşman ellerine terk edemeyiz!.. Misyonerlikle başa çıkmanın yolu, millî ve İslâmî kimliklerimize sahip çıkılmasıyladır. Fars milliyetçiliği altındaki Azeri, Türkmen, Afgan, Hazara, Tacik, Tat, vb. bölünmüşlüğü göz önünde bulundurulmalıdır!..

"İslâm'ı, Arap kültürü ve Türkçülüğü de İslâm öncesi zanneden, ideolojik saplantıların etkisi çoktur. Türkçüler Şaman, Kürtçüler Zerdüşt peşine takıldı!.." (Tuğcu, 2022:26). "1991'de SSCB dağılırken, "Türkçe konuşmuyorlar" denilerek, Tacikistan'ı dışlamak da yanlıştı!.. …Tacikistan, Afganistan gibi ülkeler, Fars dilinden dolayı, İran'a hükmen terk edildi!.. …Tacikler Türk iken, işte böyle Farslaştırıldı!..." (Tuğcu, 2022:35).

Selçuklu, Osmanlı bu çemberdeydiler!..

"…Türk Devletleri Teşkilâtı'nda Macaristan'ın olması kazançken, Bulgaristan'ın dışta kalması hoş değil!.." (Tuğcu, 2022:52). "Unutulmuş, uyutulmuş, zamanla Hıristiyanlaşmış, Musevileşmiş Türk toplulukları da unutulmamalıdır!.." (Tuğcu, 2022:67).

Niçin Alevîler?!. Şiî Alevîler mi, Sünnî Alevîler mi, Ehl-i Beyt Alevîleri mi, Ehl-i Sünnet Alevîleri mi?!. 21. yüzyıl, Alevisi-Sünnisiyle Müslüman Türk'ün, İslâm âleminin yüzyılı olacaktır, inşallah!.. (Tuğcu-Tuğcu, 2023:6).

Peygamberimiz Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin Arap değil, Türk kökenli olduklarına dair Arab-ı müsta'rebe (Arap asıllı olmayan)'den sayılmaları dikkat çekmektedir.

Türkler, Hz. Muhammed'den önce 'tek tanrı'/'Gök Tanrı'ya inandıklarından, zaten 'Hanif' Müslümanıydılar. Yunan, Hind, Çin, Afrika ve Hıristiyanlığın çok tanrıcılığından farklıydılar.

Alevî-Bektaşî Türk boyları, Anadolu/Balkanlar/Ortadoğu'da çoktur. Nice köy adları Türk boylarıyla anılır. Oğuz Han'ın 24 boyu, üç kıtada yer almıştır. Binlerce Dede, Baba, Eren, Evliya yatırları mevcut. Makedonya'dan Kazakistan'a, Kırım'dan Mısır'a Alevî-Bektaşîler var.

Anadolu Türk boyu Alevî Türkmen köylerinden birkaçı: Çankırı-Eldivan-Özbek köyü, Yozgat-Çayıralan-Evciler Kasabası, Malatya-Arguvan-Kızık, Amasya-Gümüşhacıköy beldesi-Uygur, Gaziantep-Dipçepni, Balıkesir-Macarlar, Çorum-Karakeçili, Tokat-Zile-İğdir, Sivas-Şarkışla-Saraç, Hatay-Antakya-Karaçay, Adana-Seyhan-Şam Bayadı, Ankara-Çubuk-Kargın…

"Selçuklu ve Osmanlı döneminde Anadolu ahalisinin çoğunluğunun Alevîlerden oluştuğu tarihçiler tarafından belirtilmektedir. Osmanlı tarihi yazarı Jorga'nın yapıtında kaydettiği bir Venedik beldesinde bu konuda dikkat çekici bir bilgiye rastlamaktayız.

8 Şubat 1514 tarihli bir kayda göre Osmanlı Anadolu'sunda halkın yaklaşık 4/5 (beşte dördünün) / %80 (yüzde sekseninin) Şiî / Alevî olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu oranın 18-19. asra değin pek değişmediğini tahmin etmekteyiz. Ama o tarihlerden bu yana oranın hızla Alevîlerin aleyhine değiştiği, asimilasyonun Osmanlı'nın son dönemlerinde; özellikle de Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından Bektaşîlere karşı uygulanan baskı, sürgün ve sindirme hareketleriyle iyice hız kazandığı muhakkaktır." (Kuzu, 2014:240).

"19. yüzyıl başlarında İstanbul nüfusunun beşte birinin Bektaşî olması da bu hoşgörülü tarikatın önemini göstermektedir." (Akyol, 1999:17). İstanbul hemen her dönemde, her tür inançtan topluluklara mesken olmuştur ki, bunlara rağmen 1/5 oranı çok önemlidir. "Türk toplumunda 'Bektaşî' adı altında orijinal bir tip oluşmuştur." (Özcan, 2003:16).

Türk kültüründe örnek tip Alevî-Bektaşî hoşgörüsü, Bektaşî âdap-erkânıyla sosyo-kültürel çevresi, Alevî-Bektaşî şiirinde Hz. Muhammed sevgisi (Özcan, 2003:11-136), Alevî-Bektaşî kültüründe şiirlerle Hz. Muhammed (Tuğcu, 1996) dikkat çekmektedir.

Türkiye ve Balkanlarda, Alevîlik-Bektaşîlik, Türk tasavvuf kültürüdür. (Tuğcu, 2005:88).

"İslâmlaşan göçebe ve geniş halk yığınlarından oluşan Türklerin hemen hemen tamamına yakını başlangıçta, tasavvufi içerikte ve aynı zamanda muhalif bir İslâm ekolü olan Yesevilik- Alevîlik-Bektaşîlik-Kızılbaşlık çizgisindeydiler. Bunun apaçık kanıtlarından biri de Dede Korkut Öyküleridir. Dede Korkut Kitabı'ndaki Alevî inancına dair derin izler, İslâmlaşan ilk Türklerin Alevî-Bâtınî çizgide olduğunu göstermektedir." (Kuzu, 2014:62).

"Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri" (Çetin, 1997) önemli kaynaklardandır.

Nevruz bayramı, edebiyatı, erkânı, sofrası, Sultan Nevruz, Nevruziyye, yeni yıl, yılbaşı, Ali Mevlüdü/Hz. Ali'nin doğum günü (Düzgün, 2000:3-28), Türk Alevî-Bektaşî gerçekleridir.

"Bektaşî geleneğinde Oğuz Kalıntıları" (Boratav, 1990:101-7) önemlidir. Anadolu'nun kültürel fatihi Hacı Bektaş Veli'dir. (Zeybek, 1990:53, 59). "Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Alevîliğin rolü" (Öz, 1990:85-100) büyüktür. İlk padişahlar Alevîliğin örgütlü kolu Ahiydiler. (Öz, 1990:95). "Prof. Fuat Köprülü 1923'de Fransa'da bir bilim kongresine sunduğu bildirisinde Anadolu'ya ilk gelen Türklerin Alevî olduklarını ve Anadolu'da Alevî nitelikli bir İslâmlığı yaydıklarını savunuyordu…" (Öz, 1990:89).

"Tahran ve Tebriz'de Çarlık Rusyası Büyükelçilik Müsteşarı olarak bulunan Rus diplomatı ve özel savaş propaganda uzmanı, Minorski'nin 1915'te hazırlayıp âmirlerine sunduğu bir raporda, Doğu Anadolu'daki Alevî ve Ali İlâhî itikadındaki vatandaşlarımız arasında savaştan önce, Hz. Ali'nin, kılıcını Ruslara, yeşil bayrağını İngilizlere armağan ettiği, 1330 yılında Rusların ve İngilizlerin Hz. Ali'nin bayrağı altında onun kılıcını çekip Osmanlıları yıkacakları, Türkleri mahvedecekleri; bu netice alındıktan sonra Hz. Ali'nin dünyayı ıslah için gökten ineceği inancının yayılmaya çalışıldığı açıklanmaktadır.

Rapor, anılan devletlerin yurttaşlarımızı savaş esnasında beşinci kol olarak kullanmak, ayrı bir millet duygusu telkiniyle Ermeni ayrılıkçılarıyla iş birliğine yöneltmek istediklerini de ortaya koymaktadır." (Özdağ, 2002:73).

Tarihî/tasavvufi/menkıbevî/halk edebiyatı ve geleneklerde Hz. Ali ve mezhebî tasavvurları, O'nu farklı algılama biçimleri, vb. düşünceler oluşmuştur. (Ünlüsoy, 2020:21-310).

"Horasan'dan gelen Turanîler, İslâm kültürü ile yoğrulup Ehl-i Beyt muhibbi olmuşlardır." (Sılay, 1993:11). "Horasan'ın yalnız Etrak ile meskûn olan Deylem dağlarından kalkıp Samarra-Halep hattı üzerinden Akdeniz'e doğru gelenlerin hemen tamamı Batınî akide üzere Alevî itikadınca İslâm'a girmişler." (Sılay, 1993:52). Türklerin İslâmlaşma sürecindeki tasavvufi etkilerde Horasan Melâmetîliği ve Yesevilik (Üçer, 2019:134-147) vardır.

Vahhabî, Kadıyanî, Bahaî, misyonerlik gibi akımlara karşı tedbirler alınmalıdır!..

İran, Ermenistan, Azerbaycan bölgelerindeki Zengezur koridorunda, yeni Şiî-Caferî-Farsî çalışmalar var!.. Zengezur devleti kurmak için, Almanya, Kürt ve Zaza Alevîleriyle, Şiî, Caferî, Azeri Türklerini siyaseten kullanmakta, Müslüman Türk'ün aleyhinde misyonerlik projeleri yürütülmektedir!.. Hollanda'da Ultreh Üniversitesi dikkat çekmektedir!.. Papalık destekli kilise beslemeli, dernek, vakıf, federasyon, konfederasyonları çalışmaktalar!.. Almanya'da, Alevî-Bektaşîler için hazırlanan beş milyar euro'luk kaynaktan söz edileli yirmi yılı geçti!.. (Zaman, 14-02-2005).

Turgut Özal'ın danışmanı Yunanlı Prof. Dr. Dimitri Kistikis: "Türkiye, Alevîlik sayesinde, Avrupa'ya girebilir!.." (Tuğcu, 2022a:198) diyordu!..

Hamburg'da, Hıristiyanlığa uzak, 50.000 Alman-Alevî'den bahsediliyor!..

Türk dünyası örnekli, günümüz Avrupa'sındaki âşıklık geleneği gelişmektedir. Avrupa'da Türk çalgıları önem kazanıyor.

"Türk Aile Yapısında Bektaşî Geleneklerinin Yeri ve Bir Bektaşi Köyü" adlı mastır tezim (Tuğcu, 1992), Yabancıların Gözüyle Alevîlik-Bektaşîlik (Tuğcu, 2003b:480-495), Alevîlik ve Hıristiyanlık İlişkileri (Tuğcu, 2003b:495-529). "Avrupa'da 'Alevî Dini' Projesine Sosyolojik Bakış". (Tuğcu, 2003b:465-550) önemlidir.

"Bektaşîlik, kültür tarihimizde Türk sanatının, Türk düşüncesinin ve Türk hoşgörüsünün gelişmesi açısından önemlidir……. Ayrıca, çalışmayı, alçak gönüllülüğü ve yaşama sevincini vurgulama bakımından Bektaşîlik etkili olmuştur." (Çubukçu, 1987:23).

Alevî-Bektaşî Türk kültürü, Türk dünyasının vazgeçilemez unsurlarındandır.

KAYNAKLAR

AKYOL, Taha, 1999 Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet, İstanbul.

ARMAĞAN, A. Munis, 2006 Asya'dan Anadolu'ya Türklerin Anı Defteri. İzmir-Tire.

BİRDOĞAN, Nejat, 1994 Baha Sait Araştırmaları.

BORATAV, Pertev Naili, 1990 "Bektaşî Geleneğinde Oğuz Kalıntıları." Alevîlik Üstüne Ne Dediler, Derleyen: Cemal Şener, İst.: Ant Yayl., Anadolu Matc., Sh.101-107.

BOZKURT, Prof. Dr. Fuat, 2018 Buyruk. İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, İst.: Salon Yayl., Dizgi Ofset Matc.

COŞAN, Prof. Dr. Mahmud Es'ad, 2010 Makâlât-ı Hacı Bektaş-ı Velî, İst.: Server Yayl.

ÇETİN, Dr. İsmet, 1997 Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri, Ank.: Kültür Bak. Yayl.

ÇUBUKÇU, Prof. Dr. İ. Agâh, 1987 Türk-İslâm Kültürü Üzerinde Araşatırmalar ve Görüşler, Ank.: AÜİF Yayl.

DÜZGÜN, Mustafa, 2000 Hz. Ali'nin Doğum Günü ve Sultan Nevruz, Avrupa Alevî Akademisi Yayl., Almanya-Berlin, Concept Verlag.

ER, Ahmet, Trhsz Tarihi Buluşma, Akhisar. Matbaa yok.

ERGÜN, Sadeddin Nüzhet, 1956 Hatayi Divanı. Şah İsmail Safevî Edebî Hayatı ve Nefesleri, İstanbul Maarif Kitaphanesi Mat., 2. Bsk.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, 1958 Vilâyetnâme, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

HACİP, Yusuf Has, 1943 Kutadgu Bilig Tıpkı Basım. İst.: Alâeddin Kıral Basımevi.

IŞIK, Zekeriya, 2016 Devlet ve Tarikat, Konya: Çizgi Kitabevi Yayl., Sebat Ofset.

İNALCIK, Prof. Dr. Halil, 2018 Doğu-Batı Makaleler-I-

KAPLAN, Doğan, 2015 Şeyh Safi Buyruğu, Ankara: TDV Yayl.

KUZU, Ali, 2014 Kerbela'dan Günümüze Alevî-Bektaşî Tarihi, Bu Toprağın Canları, İst.: Kariyer Yayc., Çalış Ofset.

KÜÇÜK- Prof. Dr. Abdurrahman - KÜÇÜK, Dr. M.A. 2011 Türkistan'dan Türkiye'ye Alevîlik-Bektaşîlik.

ÖZ, Baki, 1990 "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Alevîliğin Rolü", Alevîlik Üstüne Ne Dediler, Derleyen: Cemal Şener, İst.: Ant Yayl., Anadolu >Matc., sh.85-100

ÖZCAN, Hüseyin, 2003 Alevî Bektaşî Kültürüne Bakışlar, İst.: Horasan Yayl. Berdan Matc.

ÖZDAĞ, Muzaffer, 2002 Türk Alevîliğinin Yükselişi, Ank.: Avrasya-Bir Vakfı Yayl., Yorum Matc.

ÖZDEMİR, A. Rıza - BÂKİ, İsmail, 2017 Alevîlik Bildirgesi, Ankara.

RAZİ, Seyyid, 2013 Nehcü'l-Belâğa, İst.: Kevser Yayl.

REFİK, Ahmet, 1932 Rafizilik ve Bektaşîlik, İstanbul.

SAVAŞ, Saim, 2020 XVI. Asırda Anadolu'da Alevîlik.

SILAY, Mehmet, 1993 Bereketli Hilâlde Alevîler, 2. Baskı.

TANKUT, Hasan Reşit, 1938 Nusayrîler ve Nusayrîlik, Ankara: Ulus Basımevi.

TİMUR, 2015 Tüzükât-ı Timur (Devlet Yönetmek), İstanbul: Bâbıâli Kültür Yayc.

TUĞCU, Hüseyin, 1992 Türk Aile Yapısında Bektaşî Geleneklerinin Yeri ve Bir Bektaşi Köyü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üni. Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölümü.

1996 Alevî-Bektaşî Kültüründe Şiirlerle Hz. Muhammed, Ank.: Genç Erenler Yayl.

1998 "Alevî-Bektaşî Türk Kültüründe Ölüm ve Mezar Kavramları." Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, sh. 231-238, İstanbul: Mezarlıklar Vakfı, 18-20 Aralık.

2003a "Yunanistan'daki Bektaşiler. Seyyid Ali Sultan Gönüldaşları Türkiye'de." Yankı (dergi), sh. 48-51, 16-30-Haziran.

2003b "Avrupa'da 'Alevî Dini' Projesine Sosyolojik Bakış." sh-465-550, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu, (Sempozyum, 17-19-Eylül-2001, Çanakkale). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayl., TDV Mat.

2005 "Aleviler Azınlık Değildir." Türk Yurdu (dergi), C:25, Sy:210, sh.87-96, Şubat.

2022 Alevîler. Bilinmesi Olması Yapılması Gerekenler, Ankara: Öztepe Mat.

2022a Millî Birlik Dirlik Açısından Alevî Açılımı, Ankara: Öztepe Mat.

TUĞCU, Hüseyin - TUĞCU, Aykut Can, 2023 Gençlere Alevî-Bektaşî Temel Kavramlar, Ankara: Girişim Ajans Mat.

ULU, Mahmut, 2020 Somuncu Baba Hayatı ve Eserleri.

ÜÇER, Cenksu, 2019 Anadolu'da Alevî Ocakları ve Grupları, Ankara Okulu Yayl., Vadi Grafik Tasarım.

ÜNLÜSOY, Kamile, 2020 Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları (XIII-XVI. Yüzyıllar), Ank.: Türk Tarih Kurumu Yayl., İzmir, Çağlayan Mat., 3. Bsk.

YAZÇİÇEK, Ramazan, 2014 Millî Din Arayışı ve Türk Müslümanlığı,

YESEVİ, Ahmed, 2019 Dîvân-ı Hikmet, Hikmetler Mecmuası, Haz.: Mehmet Mahur Tulum, İst.: Ketebe Yayl.

ZEYBEK, Namık Kemal, 1990 "Anadolu'nun Kültürel Fatihi Hacı Bektaş-ı Velî'dir.", Alevîlik Üstüne Ne Dediler, Derleyen: Cemal Şener, İst.: Ant Yayl., Anadolu Matc., sh. 53-61.

ZELYUT, Rıza, 2009 Türk Alevîliği. Anadolu Alevîliğinin Kültürel Kökeni, Ank.: Kripto Kitaplar, BRC Mat.

TÜRK DÜNYASI DİPLOMASİSİNDE AKILLI GÜÇ: KAFKASYA'DA BÖLGESEL MANEVRADAN SAVUNMA İŞ BİRLİĞİNE STRATEJİK ETKİ İNŞASI

Ergün UCATÜRK (MAMEDOV)*

Giriş

Dünya tarihi, büyük güçlerin küresel hegemonya mücadelesine ve uluslararası sistemdeki dengelerin sürekli evrimleşmesine tanıklık etmiştir. Küresel güçlerin etkisi altındaki bölgeler, uluslararası ilişkilerdeki güç mücadelelerini şekillendiren dinamiklerle şekillenmiştir. Bu dinamiklerin en belirgin olduğu bölgelerden biri de hem Avrasya'nın kesişim noktası hem de stratejik çıkarların çatıştığı Kafkasya olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde, özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte, Kafkasya ve çevresindeki ülkeler yeni bir uluslararası düzene adım atmışlardır. Bu dönemde, Rusya'nın post-Sovyet coğrafyasındaki etkisi güçlü bir şekilde devam etse de bölgesel aktörler, bağımsızlıklarını pekiştirmek için farklı stratejiler geliştirmiştir. Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan gibi ülkeler, Rusya'nın bölgedeki etkisini dengeleme amacıyla Batı ile yakın ilişkiler kurmaya çalışırken, aynı zamanda kendi ulusal çıkarlarını koruma yolunda bağımsız dış politika stratejileri izlemeye başlamışlardır. Türk devletleri, bu dönemde bölgesel güvenliği sağlamak ve ekonomik entegrasyonu derinleştirmek adına çeşitli stratejik iş birliklerine girmiştir. Bu bağlamda, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki askerî, ekonomik ve kültürel iş birlikleri, bölgedeki stratejik denklemleri etkileyen temel unsurlar arasında yer almıştır.

Çalışma, Türk devletleri ve Güney Kafkasya'daki stratejik etkilerini incelemiştir. Akıllı güç kavramı, sert ve yumuşak güç unsurlarının birleştirilerek Türk devletlerinin bölgedeki etkisini nasıl artırdığına dair bir çerçeve sunmuştur. Türkiye'nin yumuşak güç stratejileri, Azerbaycan ile askerî ve ekonomik ilişkiler, Gürcistan ile kurulan iş birlikleri gibi unsurlar, Türk dünyasının Güney Kafkasya'daki stratejik etkileşimlerini şekillendiren başlıca unsurlar olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda, Türkistan ülkelerinin bölgesel iş birliği ve ekonomik projeleriyle Kafkasya'daki etkileri analiz edilmiştir. Aynı zamanda, bu stratejik etkileşimlerin Rusya'nın hegemonyasına karşı nasıl bir denge oluşturduğunu ve Türk devletlerinin *Türk Dünyası Diplomasisi* çerçevesinde akıllı güç merkezli yükselişiyle, bölgesel güvenlik ve etki alanındaki yükselişin nasıl şekillendiğini anlamayı amaçlamıştır.

Amaç

Bu çalışma, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üyesi devletlerin hem *Türk Dünyası Diplomasisi* hem de bölgesel ikili ve çoklu ilişkiler merkezli Kafkasya'daki stratejik etkileşimlerini "akıllı güç" perspektifiyle incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma, sert ve yumuşak güç unsurlarının entegrasyonunu analiz ederek, Türk devletlerinin bölgedeki güvenlik, ekonomik ve diplomatik stratejilerini nasıl harmanladığını

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0002-6048-4399, email: ergunmamedov@gmail.com

ve bu stratejilerin Kafkasya'daki jeopolitik denklemleri nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymayı hedeflemiştir. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında yürütülen askerî iş birliği, enerji projeleri ve ulaşım ağlarının, Türk dünyasının bölgesel etkisini pekiştiren anahtar unsurlar olarak işlev görüp, bölgesel stratejik denklemleri yeniden şekillendirmekteki rolü incelenmiştir. Ayrıca, Zengezur Koridoru gibi stratejik girişimlerin bölgesel ekonomik entegrasyonu nasıl hızlandırdığı ve bu dinamiklerin TDT'nin uluslararası arenadaki etkisini nasıl artırdığına dair kapsamlı bir analiz sunulmuştur.

Yöntem

Bu çalışmada, TDT üyesi ülkelerinin ve Güney Kafkasya'daki stratejik etkilerinin incelenmesinde nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma, literatür taraması, diplomatik belgeler, resmi raporlar ve uluslararası ilişkiler üzerine yazılmış akademik makaleler gibi ikincil kaynaklardan elde edilen verilerle yürütülmüştür. Bu süreçte, TDT'nin ve bölgedeki ilgili aktörlerin resmî açıklamaları, anlaşmalar ve ikili ilişkiler üzerine odaklanılmıştır. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki askerî tatbikatlar, enerji projeleri ve ulaştırma hatlarının etkileri de incelenmiş, bu unsurların bölgedeki güvenlik ve ekonomik yapılar üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Ayrıca, Türkistan ülkelerinin bölgesel iş birlikleri ve ekonomik projeleri ile Kafkasya'daki stratejik etkileri detaylı bir biçimde analiz edilmiştir.

Çalışmada, "akıllı güç" kavramı, sert ve yumuşak güç unsurlarının nasıl birleştirildiği ve Türk devletlerinin bu unsurları nasıl stratejik bir şekilde kullandığına dair bir çerçeve sunmuştur. Türkiye'nin yumuşak güç stratejileri, kültürel diplomasi, ekonomik iş birlikleri ve bölgesel projeler gibi unsurlar üzerinden incelenmiştir. Ayrıca, Türkistan ülkelerinin stratejik yönelimleri, Türk devletlerinin bölgedeki etkilerini artırma sürecindeki katkılarına odaklanmıştır. Çalışmanın amacı, Türk devletlerinin Güney Kafkasya'daki etkisini, bölgesel güvenliği nasıl dönüştürdüğünü ve bu etkileşimlerin Rusya'nın bölgedeki hegemonyasına karşı nasıl bir denge oluşturduğunu anlatmıştır.

Bulgular

Türkiye ve Azerbaycan'ın Yumuşak Gücü: Kafkasya'daki Stratejik Etki

Yumuşak güç, devletlerin uluslararası etkilerini artırmak için kullandığı bir stratejidir ve Joseph Nye tarafından 21. yüzyılda tanımlanmıştır (Özel, 2018, s. 5). Nye, yumuşak gücü, başkalarının kendi amaçlarını istemesini sağlamak olarak tanımlar ve bunu kültürel, diplomatik ve ekonomik unsurlar aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Sert gücün aksine, yumuşak güç, ekonomik ve askerî baskılardan kaçınarak kültür, siyasî değerler ve ahlaki otorite gibi unsurlarla karşı tarafın düşünce ve davranışlarını şekillendirmiştir. Yumuşak gücün kaynakları kültür, siyasî değerler, meşru otorite ve uluslararası iş birliği olmuştur (Nye, 2005, s. 14). Türkiye ve Azerbaycan, Güney Kafkasya'da bu stratejiyi kültürel projeler ve enerji iş birlikleriyle kullanarak etkilerini artırmış ve stratejik konumlarını güçlendirmiştir.

Azerbaycan, SOCAR (State Oil Company of Azerbaijan Republic) gibi enerji şirketleri aracılığıyla "yumuşak güç" potansiyelini artırarak, hidrokarbon taşımacılığını sağlayacak projeler geliştirmiştir. Baku-Tiflis-Ceyhan (BTC), Baku-Supsa, TAP (Trans Adriatic Pipeline) ve TANAP (Trans Anatolian Natural Gas Pipeline) gibi projeler, Azerbaycan'ın enerji stratejisinin etkisini güçlendirmiş ve bölgedeki stratejik konumunu pekiştirmiştir. Azerbaycan, Türkiye'nin desteğiyle 2020'deki İkinci Karabağ Savaşı sonrasında bölgesel güvenlikteki rolünü güçlendirmiştir (Allahverdiyeva, 2024, ss. 4751-4753).

Azerbaycan'ın stratejik konumu, küresel aktörler için de önemli hale gelmiştir. İsrail, Azerbaycan ile güvenlik, ticaret, teknoloji ve enerji alanlarında ilişkilerini derinleştirerek Azerbaycan-İsrail-ABD üçlü ittifakını teşvik etmeyi hedeflemiştir. Azerbaycan, ABD ile iş birliğini güçlendirirken, İsrail ile olan bağlarını da güçlendirmekte ve Azerbaycan'ı Abraham Antlaşmalarına dâhil etme yönündeki

girişimlere katılmıştır (The Jerusalem Post, 2025). Azerbaycan'ın Rusya ile yaşadığı uçak krizi ve bölgedeki artan etkisi, İsrail'in stratejilerini şekillendiren temel unsurlar arasında yer almıştır. Sonuç olarak, Azerbaycan'ın bölgesel etkisi hem bölgesel hem de küresel güvenlikte daha fazla söz sahibi olmasına olanak tanımıştır.

Türkiye de Gürcistan ile ilişkilerinde yumuşak gücü etkin bir şekilde kullanmıştır. 2002 yılından sonra Türkiye, kültürel ve kamu diplomasisi faaliyetlerine ağırlık vererek Gürcistan ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Türkiye'nin kamu diplomasisi araçları arasında TİKA (Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı), YEE (Yunus Emre Enstitüsü), TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu), YTB (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı) gibi kurumlar bulunmuştur. Gürcistan'daki kültürel faaliyetler, eğitim programları ve sosyal yardımlar, Türkiye'nin olumlu imajını pekiştirmiştir. Türk dizileri ve kültürel festivaller gibi unsurlar, Türkiye'nin yumuşak gücünü güçlendiren unsurlar haline gelmiştir (Bardak, 2021, ss. 1-14). Bu tür faaliyetlerle, Türkiye, Gürcistan'daki Türk etkisini artırmayı ve iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaçlamıştır.

Gürcistan'ın dış politika rotasında Türkiye'nin etkisi, özellikle Orta Koridor stratejisinin geliştirilmesiyle önemli bir hal almıştır. Gürcistan, Türkistan ve Türk dünyası ile ekonomik ilişkilerini güçlendirerek dış politika yönelimlerini Orta Koridor çerçevesinde şekillendirmiştir. Bu strateji, bölgesel iş birliği fırsatlarını artırarak Türk etkisinin güçlenmesine olanak tanımıştır. Gürcistan, AB perspektifinden uzaklaşarak çok taraflı iş birliklerine yönelmiş ve Türkiye'nin öncülüğünde Orta Koridor stratejisini dış politika ve ekonomik kalkınmanın temel aracı haline getirmiştir (Abbasova, 2024). 2025 yılının Mart ayında Gürcistan Başbakan İrakli Kobakhidze'nin Özbekistan ve Türkmenistan'a gerçekleştirdiği ziyaretler de bu yönelimin somutlaşan örnekleri olmuştur.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki enerji iş birliği, yumuşak güç stratejisini pekiştiren unsurlardan biri olmuştur. Iğdır-Nahçıvan Doğal Gaz Boru Hattı, Türkiye ile Azerbaycan arasında Nahçıvan'a doğrudan enerji iletimi sağlayan ilk stratejik altyapı projesi olmuştur. 5 Mart 2025'te açılışı yapılan ve BOTAŞ tarafından inşa edilen 80 kilometrelik hat, günlük 2 milyon metreküp kapasitesiyle Nahçıvan'ın 30 yıllık enerji güvenliğini teminat altına almıştır. Cumhurbaşkanı Aliyev, projeyi Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan koparılmasıyla oluşan tarihî adaletsizliğin telafisi olarak nitelendirirken; Cumhurbaşkanı Erdoğan, hattı TANAP ve diğer projelerle birlikte Türk dünyasının birliğini pekiştiren yeni bir enerji köprüsü olarak tanımlamıştır (Azertag, 2025).

Azerbaycan'ın yumuşak gücünün artırılmasında Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın (EBRD) 2025-2030 stratejisinin de kritik bir rolü aktarılmıştır. Azerbaycan'ın özel sektör, yönetişim ve yenilenebilir enerji alanlarında kapasitesini artırarak bölgesel etkisini ve yumuşak gücünü güçlendirmiştir. Bu strateji, ekonomik çeşitlilik, yeşil dönüşüm ve bölgesel bağlantılar yoluyla Azerbaycan'ı sürdürülebilir kalkınma eksenli bir aktöre dönüştürmüştür (EU Neighbours East, 2025).

2024 yılının Kasım ayında Gürcistan'ın Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecini askıya alması, ülkenin Batı ile olan siyasî yakınlaşmasında önemli bir kırılma noktası oluşturmuş ve dış ticaret, yatırım ve güvenlik politikalarında da değişim yaratmıştır. Gürcistan, bu kararla birlikte dış politika rotasını Türkistan ve Türk dünyası merkezli yeni bir eksene kaydırmış ve Avrasya çapında bağlantısallığı esas alan Orta Koridor stratejisini dış politika ve ekonomik kalkınmanın öncelikli aracı olarak belirlemiştir (Abbasova, 2024). 2025 yılının Mart ayında Gürcistan Başbakan İrakli Kobakhidze'nin Özbekistan ve Türkmenistan'a gerçekleştirdiği resmi temaslar da bu yönelimin somutlaşan tezahürü olmuştur.

Kafkasya'da Savunma İş Birliği: Türk Devletlerinin Bölgesel Güvenlikteki Rolü

Sert güç, devletlerin askerî gücünü, ekonomik baskılarını ve diplomatik zorlamalarını kullanarak isteklerini dayattığı bir stratejisi olmuştur. Machiavelli'nin 16. yüzyılda önerdiği zulüm ve korku

politikalarıyla temelleri atılan bu kavram, günümüzde hâlâ etkili bir strateji olarak kabul edilmiştir. Sert güç, askerî müdahaleler, ekonomik yaptırımlar ve baskıcı diplomasi gibi somut araçlara dayanmıştır. Bu süreç, üç aşamalı bir stratejiyle işler: kaynakların mevcut olması, bu kaynakların gerektiğinde kullanılabileceğinin gösterilmesi ve son olarak doğrudan gücün uygulanması. Sert gücün etkinliği, uygulayıcının niyeti ve hedef tarafın tepkisiyle şekillenmiştir (Yatağan, 2018, ss. 71-72). Güney Kafkasya'da ise Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak dış politika anlayışı, sert güç stratejileriyle bölgesel güvenliği pekiştirirken, Orta Koridor'un etkinliğini de doğrudan etkileyen gelişmelere yol açmıştır (Vartanyan, 2025).

Ermenistan'ın dış politikası, 2020 sonrası dönemde önemli bir değişim göstermiştir. İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Batı eksenli dış politikaya yönelen Ermenistan, 14 Ocak 2025'te ABD ile Stratejik Ortaklık Tüzüğü imzalamıştır (U.S. Embassy in Armenia, 2025). Ancak bu tüzük kısa sürede askıya alınmış ve Avrupa güvenlik mimarisindeki dağınıklık, Ermenistan'ı daha dengeli ve çok kutuplu bir dış politika arayışına yöneltmiştir (Ministerstvo İnostrannykh del Rossiyskoy Federatsii, 2025). Türkiye, bu süreçte "3+3" (Azerbaycan-Gürcistan-Ermenistan+Türkiye-Rusya-İran) formatı ve ekonomik diplomasiyle yumuşak gücünü artırırken, Azerbaycan da Karabağ barışı kapsamında Ermenistan'dan tarihî hak iddialarını anayasal düzeyde terk etmesini talep etmiştir (Demidov, 2025).

Ermenistan'ın Batı odaklı dış politikası, Türkiye'nin bölgesel güvenliğe olan katkılarından kaynaklanan stratejik bir dengelemeyi de doğurmuştur. 26 Mart 2025'te ABD Dışişleri Bakanı Marco Rubio, Hakan Fidan'ı Ukrayna ve Güney Kafkasya'da barışı desteklemeye çağırmıştır. Bu çağrı, Türkiye'nin sadece NATO'da değil, bölgesel diplomasi açısından da kilit aktör olduğunu vurgulamıştır. Rubio, Türkiye'nin bölgesel ticaret ve güvenlik iş birliğindeki ilerlemeye dikkat çekerek Ankara'nın bölgedeki konumunu belirginleştirmiştir (EA Daily, 2025).

Bununla birlikte, Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak stratejik hedeflerinden biri de Zengezur Koridoru'nun inşası olmuştur. Bu koridor, Türkiye'nin Türkistan'a kara bağlantısı kurma hedefine stratejik bir önem taşırken, İran için bölgesel dengelere yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. 2023 yılında, dönemin İran Cumhurbaşkanı Reisi'nin Siyasî İşlerden Sorumlu Yardımcısı Muhammed Cemşidi, "*Her türlü jeopolitik değişim ve sınırların yeniden çizilmesi bizim kırmızı çizgimizdir*" diyerek bu hattın bölgesel dengeyi tehdit ettiğini açıkça ifade etmiştir (Jamshidi, 2023).

Türkiye ve Azerbaycan, bölgedeki askerî iş birliğini pekiştiren bir diğer önemli adımı ise Batum'da 10 Eylül 2024'te gerçekleştirilen Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan üçlü savunma bakanları toplantısında atmıştır. Bu toplantıda, savunma sanayi, askerî eğitim, tıp ve ortak tatbikatların genişletilmesi gibi konular ele alınmış ve bu alanlarda üçlü protokol imzalanmıştır. Azerbaycan Savunma Bakanı Zakir Hasanov, Ermenistan'ın artan militarizasyonunun Güney Kafkasya için tehdit oluşturduğunu vurgulamıştır. 2012'den bu yana devam eden bu üçlü mekanizma, bölgenin caydırıcılık kapasitesini güçlendirmiştir (Bayramlı, 2024).

Son olarak, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ın ortak tatbikatları, bölgesel güvenliğin pekiştirilmesine katkı sağlamıştır. 2019'da "Caucasian Eagle" tatbikatı ile başlayan bu süreç, 2024'teki "Eternity" tatbikatı ve 2025'teki "Winter-2025" tatbikatları ile güçlenmiştir. Bu tatbikatlar, kara ve hava unsurlarının birlikte çalışmasını sağlayarak stratejik operasyonlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca, 2025'teki "Winter-2025" tatbikatı, Türkiye, Azerbaycan, Bosna-Hersek ve Gürcistan gibi birçok ülkenin katılımıyla gerçekleşmiş ve askerî eğitim, savunma sanayi ile uluslararası tatbikat koordinasyonuna dair yeni fırsatlar oluşturulmuştur (TopWar, 2025). Bu tatbikatlar, Türk devletlerinin liderliğinde bölgesel sert güç oluşturma ve komşu ülkelerle güvenlik iş birliğini derinleştirme çabalarını pekiştirmiştir. Gürcistan, Türkiye ve Azerbaycan ile stratejik iş birliği fırsatlarını güçlendirerek bu sürece katkıda bulunmuştur.

Türk Devletleri Merkezli Bölgesel Stratejik İttifakların Kafkasya'daki Jeopolitik ve Stratejik Önemi

Modern Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 1991'de kurumsallaşmıştır. Aynı yıl kabul edilen Azerbaycan bayrağı, Türk kökenini, demokratikleşme idealini ve İslam dünyasına aidiyeti simgelemiş, ülkenin dış politika yönelimini sembolize etmiştir (Avatkov, 2022, ss. 90-91). Bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, Azerbaycan'ı resmî olarak ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Dönemin Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'in görevi sırasında, 14 Ocak 1992'de diplomatik ilişkiler kurulmuş ve aynı yıl, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Bakü ziyaretiyle stratejik iş birliğinin temelleri atılmıştır (Ruinten, 2005, ss. 30-85).

Türkiye, Azerbaycan ile kurduğu stratejik ortaklıkla Kafkasya'daki etkisini artırmıştır. Rusya ile doğrudan çatışmadan kaçınarak, Türkiye kültürel, ekonomik ve savunma iş birlikleriyle bölgedeki nüfuzunu pekiştirmiştir. 2022 yılının Kasım ayındaki Semerkant Zirvesi ve 2023 yılının Mart ayındaki Ankara Zirvesi, Türkiye'nin Azerbaycan merkezli Türk entegrasyonuna liderlik ettiğini göstermiştir (Presidency of the Turkish Republic, 2023). Kafkasya'daki Türk devletlerinin Türkiye öncülüğünde uyum sağlaması, bölgesel iş birliğini güçlendirmiştir (Museyibov ve Satiji, 2023, ss. 41-59).

Türkiye'nin Orta Koridor stratejisi, Rusya merkezli Kuzey Koridoru'na alternatif oluşturmayı hedeflerken, Azerbaycan da Türkmenistan gazını Güney Gaz Koridoru'na entegre etme çabasıyla enerji arzında Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmıştır. Bu girişimler, bölgesel altyapı ve enerji sistemleri kurma iradesini ortaya koymuştur (Mikovic, 2024).

Rusya'nın bölgedeki hegemonya çabaları, 2020'deki Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında zayıflamış, Ermenistan'ın Batı ile ilişkilerini geliştirme adımları, Rusya'nın güvenlik garantilerini sorgulatmıştır (Radio Free Europe. 2020). Karabağ Savaşı'ndaki Rusya'nın desteğini sağlayamaması, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki iş birliğini güçlendirmiştir (Iskandaryan, 2023).

Türk devletlerinin artan etkisi, Rusya'nın geleneksel güvenlik garantilerinin yerini almaya başlamıştır. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki askerî iş birliği, bölgedeki enerji ve ulaşım hatlarının güvenliğini sağlamlaştırmış, Türkiye'nin 2020'deki *Şuşa Beyannamesi* çerçevesinde Azerbaycan'a verdiği destek, Rusya'nın "özel etki alanı" doktrinini zayıflatarak Türk devletlerinin bölgesel güç olarak öne çıkmasına yardımcı olmuştur (President of the Republic of Azerbaijan, 2021).

Gürcistan ile Azerbaycan arasındaki üçlü iş birliği, Türkiye'nin Kafkasya'daki stratejik yönelimini güçlendiren bir adım olmuştur. 10-11 Mart 2025 tarihlerindeki Azerbaycan Millî Meclis Başkanı Sahiba Gafarova'nın Gürcistan ziyaretinde, Güney Kafkasya'daki barış ve stratejik projeler ele alınmış, parlamentolar arası ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır (Parliament of Georgia, 2025). Ayrıca, Gürcistan Başbakanı İrakli Kobakhidze ile yapılan görüşmelerde, Orta Koridor'un geliştirilmesi ve bölgesel iş birliği vurgulanmıştır (Government of Georgia, 2025; Dobordjginidze, 2025).

Sonuç

Çalışmada, TDT üyesi ülkelerinin Kafkasya'daki stratejik etkileşimleri, akıllı güç çerçevesinde analiz edilmiştir. Türk devletlerinin askerî, ekonomik ve diplomatik iş birliklerinin bölgesel stratejik etkilere nasıl yön verdiği vurgulanmıştır. Çalışma, Türk dünyasının Kafkasya'daki güvenlik ve ekonomik entegrasyonunu artıran projeleri, özellikle enerji hatları ve ulaştırma ağları gibi stratejik unsurları incelemiş, bölgesel iş birliğinin ve çoklu bağlantı stratejilerinin etkinliğini ortaya koymuştur. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki ortak güvenlik stratejileri, Orta Koridor gibi projelerle desteklenmiş ve bölgedeki jeopolitik denklemlerde TDT'nin stratejik etkisinin arttığı gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak, Türk devletlerinin Kafkasya'daki stratejik iş birliklerinin, sadece bölgesel güvenlik ve ekonomik entegrasyonu değil, aynı zamanda Türk dünyasının uluslararası görünürlüğünü artıran önemli bir araç olduğu ortaya çıkmıştır. Zengezur Koridoru ve Orta Koridor projeleri gibi stratejik girişimler, bölgesel ticaretin gelişimine katkı sağlarken, bu projelerin Türk dünyasının jeoekonomik bütünleşmesindeki rolü de kritik öneme sahiptir. Türkiye'nin bölgedeki etkisi, sadece Azerbaycan ile değil, Gürcistan ve diğer Türk devletleriyle de iş birliği yaparak güçlenmiştir. Ayrıca, Azerbaycan'ın Batı ile kurduğu ilişkiler ve Rusya'nın geleneksel etkisinin azalması, Türk devletlerinin bölgedeki jeopolitik rolünü pekiştirmiştir. Bu bağlamda, geleceğe dönük stratejik öneriler şu şekilde özetlenmiştir:

1. **Dijital Diplomasi Platformu**: Türk devletleri ve Gürcistan, dijital ticaret ve bilgi paylaşımını hızlandıran bir platform kurarak bölgesel iş birliğini güçlendirebilir.

2. **Biyoenerji Koalisyonu**: Yenilenebilir enerji ve sürdürülebilir kalkınma alanlarında Türk ve bölgesel devletlerle bir koalisyon kurarak enerji bağımsızlığını ve çevre dostu projeleri destekleyebilir.

3. **Zengezur Koridoru ve Uluslararası Koridorlar**: Orta Koridor'un geliştirilmesi, Ermenistan'ı bölgesel entegrasyona zorlayarak Türk hegemonyasını artırabilir, bölgesel ve uluslararası ticareti canlandırabilir.

4. **Güney Kafkasya'da Bölgesel Odaklı Diplomasi – Yeni Doktrin ve Etkinin Güçlendirilmesi**: Türk devletleri, Güney Kafkasya'daki etkilerini artırmak için benzer dış politikalarla uyumlu bir doktrin geliştirilmesi önerilebilir. Bu doktrin, bölgesel güvenliği güçlendirip Batı, Doğu ve Rusya'nın etkilerini dengeleyerek *Türk Dünyası Diplomasisi* algısını ve etkisini artıracaktır.

5. **Savunma Diplomasi Ağı**: Askerî tatbikatlar ve savunma sanayi iş birliği ile Türk devletleri ve Gürcistan, bölgesel güvenliği güçlendirebilir.

6. **Yumuşak Güç ve Stratejik İş Birlikleri**: Kültürel diplomasi ve enerji projeleriyle Türk devletleri, Gürcistan'la iş birliğini derinleştirerek bölgedeki stratejik gücünü artırabilir.

Bu öneriler, Türk devletleri ve Gürcistan iş birliğini derinleştirerek Kafkasya'daki jeopolitik dengeyi güçlendirecektir. Orta Koridor ve Zengezur'un entegrasyonu, bölgesel ticaret ve ulaşımı artırırken, Ermenistan'ın denge politikasına zorlanması Türk hegemonyasını pekiştirebilir. Bu süreç, bölgesel istikrarı güçlendirerek, TDT'nin üyelerinin ikili ve çoklu ilişkilerindeki yanı sıra uluslararası örgüt konumundaki etkisini artıracaktır.

KAYNAKÇA

Abbasova, V. (2024, September 25). China Partners with Kazakhstan, Azerbaijan, Georgia on Middle Corridor İnitiative. Caspian News. https://caspiannews.com/news-detail/china-partners-with-kazakhstan-azerbaijan-georgia-on-middle-corridor-initiative-2024-9-24-56

Allahverdiyeva, G. (2024). "Soft Power Potential of Azerbaijan in the South Caucasus." *Academic Journal of History and Idea*, 11(6), 4746-4756.

Avatkov, V. A. (2022). "Turtsiya i Azerbaidjan: Odna Natsiya – Odna Gosudarstvo?" *Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodnıye Otnisheniya*, 66(2), 90-100.

Azertag. (2025, March 5). Prezidenty Azerbaydzhana i Turtsii v Formate Videosvyazi Prinyali Uchastiye v Tseremonii Otkrytiya Gazoprovoda Ygdyr-Nakhchyvan. https://azertag.az/ru/xeber/prezidenty_azerbaidzhana_i_turcii_v_formate_videosvyazi_prinyali_uchastie_v_ceremonii_otkrytiya_gazoprovoda_ygdyr_nahchyvan_obnovleno_3__video-3447435

Bardak, F. (2021). *Kamu Diplomasisi Çerçevesinde Türkiye'nin Gürcistan Politikası* (T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Edirne.

Bayramlı, N. (2024, September 11). Azerbaijan, Turkey, Georgia Boost Military Ties and Regional Security. Caspian News. https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-turkiye-georgia-boost-military-ties-and-regional-security-2024-9-11-0

Demidov, A. (2025, March 21). Pashinyan Nazval Srok Provedeniya Golosovaniya po Prinyatiyu Novoy Konstitutsii Armenii. Gazeta. https://www.gazeta.ru/politics/news/2025/03/21/25367684.shtml

EA Daily. (2025, March 26). Glava Gosdepa SSHA prizval Turtsiyu pomoch v dostizhenii mira na Ukraine i Yuzhnom Kavkaze. https://eadaily.com/ru/news/2025/03/26/glava-gosdepa-ssha-prizval-turciyu-pomoch-v-dostizhenii-mira-na-ukraine-i-yuzhnom-kavkaze

Elene Dobordjginidze. (2025, March 11). Georgian President hosts Azerbaijan's National Assembly Speaker. 1TV. https://1tv.ge/lang/en/news/georgian-president-hosts-azerbaijans-national-assembly-speaker

EU Neighbours East. (2025, February 3). EBRD Approves New Country Strategy for Azerbaijan. https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/ebrd-approves-new-country-strategy-for-azerbaijan

Government of Georgia. (2025, March 3). Premier-Ministri İrakli Kobakhidze Azerbaijanis Respublikis Mili Mejlisis Tavmjdomares, Sahiba Gaparovas Shekhvda. https://www.gov.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=613&info_id=91578

Iskandaryan, A. (2023, November 22). The South Caucasus Between Putin and Erdoğan: Is Russia on its Way Out? Ponars Eurasia. https://www.ponarseurasia.org/the-south-caucasus-betweenputin-and-erdogan-is-russia-on-its-way-out

Jamshidi, M. (2023, September 9). Pāsokh-e Doktor Raeisi be Gozaresh-e Telefoni Pāshinyān az Owzā-e Meydāni-ye Qafqāz. X. https://x.com/MhmmdJamshidi/status/1700473326550839478

Mikovic, N. (2024, July 19). Turkmenistan's Energy Pivot: A Potential Solution to Europe's Gas Woes? WGI World. https://www.wgi.world/turkmenistan-s-energy-pivot-a-potential-solution-to-europe-s-gas-woes

Ministerstvo inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii. (2025, March 20). O konsultatsiyakh zamestitelya Ministra inostrannykh del Rossiyskoy Federatsii M.YU.Galuzina i zamestitelya Ministra inostrannykh del Respubliki Armeniya M.A.Safaryana. https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/2004219

Museyibov, A., ve Satiji, A. (2023). "The Economic Impact of Zangezur Corridor on Central Asian and South Caucasus Region and The Perspectives of Economic Relations Between the Central Asia, South Caucasus and the EU." (ss. 41-59), içinde *Turkic States Economy*, Ed. Vusal Gasimli, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Nye, J. S. (2005). *Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu* (R. İnan Aydın, Çev.). Ankara: Elips Kitap.

Özel, C. (2018). "Yumuşak Güce Bütünsel Bakış." *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1-27. https://doi.org/10.28956/gbd.422722.

Parliament of Georgia. (2025, March 10). Shalva Papuasvili Meeting with the Speaker of the Azerbaijani Milli Majlis. https://www.parliament.ge/en/media/news/shalva-papuashvili-azerbaijanis-respublikis-mili-mejlisis-tavmjdomares-shekhvda

Presidency of the Turkish Republic. (2023, March 16). Türk Devletleri Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi Ankara Bildirisi. https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/bildiri/2023-03-16-bildiri.pdf

President of the Republic of Azerbaijan. (2021, June 16). Shusha Declaration on Allied Relations Between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey. https://president.az/en/articles/view/52122

Radio Free Europe. (2020, November 10). Russian Peacekeepers Deploy to Nagorno-Karabakh After Truce as Political Crisis Hits Armenia. https://www.rferl.org/a/russianpeacekeepers-deploy-to-nagorno-karabakh-after-truce-as-political-crisis-hits-armenia/30940268.html

Ruinten, S. (2005). *Azerbaycan Türk Dövletleri ile Siyasi Elaqeler Sisteminde*, Bakı: Adiloğlu Neşriyyatı.

The Jerusalem Post. (2025, March 6). Israel Seeks to Remove Sanctions in 'Strategic Alliance' with Azerbaijan. https://www.jpost.com/israel-news/article-845076

TopWar. (2025, February 5). Winter 2025 Exercises Continue in Kars, Turkey, Where Military Personnel from Two CSTO Countries are Training with NATO Members. https://en.topwar.ru/258830-v-tureckom-karse-prodolzhajutsja-mezhdunarodnye-voennye-uchenija-zima-2025-gde-boe-o-bok-s-chlenami-nato-trenirujutsja-dve-strany-odkb.html

U.S. Embassy in Armenia. (2025, January 14). Charter on strategic partnership between the United States of America and the Republic of Armenia.

Vartanyan, O. (2025, March 26). The Window for an Armenia-Azerbaijan Peace Deal is Closing. Carnegie. https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2025/03/azerbaijan-armenia-peace-talks

Yatağan, A. G. (2018). "Sert Güç Unsurlarının Yumuşak Güç Aracı Olarak Etkileri". *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 28(2), 69-94.

TÜRKİYE İLE BALKANLAR ARASINDA ORTAK TARİHİN YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ İÇİN GEREKLİ ADIMLAR

Lindita XHANARİ*

Balkan ülkeleri ile Türkiye arasındaki tarihî, dilsel, edebî, kültürel ve dinî bağlar, yüzyıllardır süregelen derin ilişkilerle şekillenmiş ve günümüze kadar devam etmektedir. Ancak, Osmanlı dönemiyle ilgili Balkan tarih kitaplarında kullanılan terminoloji, çoğu zaman gerçeklik ve arşiv belgeleriyle çelişmektedir. Bu durum, yeni ortak çalışmalara olan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Türkiye ve Balkanlar arasındaki ortak tarihi doğru bir şekilde yeniden yazabilmek için, bu iki bölge arasındaki tarihsel, kültürel, politik ve sosyal bağları derinlemesine inceleyen disiplinler arası bir yaklaşım gerekmektedir. Bu süreç, tarihçiler, sosyologlar, siyaset bilimciler ve kültürel çalışmalar uzmanlarının katkılarıyla şekillenecektir.

Bu makalede, bu sorunlara genel bir bakış sunulacak ve arşiv çalışmaları ve bibliyografik iş birliklerinin çözüm önerileri tartışılacaktır. Arşivlerin doğru kullanımı hem Balkanlar hem de Türkiye'deki araştırmacılar için mevcut çalışmaları daha doğru değerlendirmeye olanak tanıyacak ve daha önce yanlış yorumlanmış konuların yeniden ele alınmasını sağlayacaktır. Bu, bilimsel iş birliğini güçlendirerek tartışmalı konuları ortak platformlarda inceleme imkânı sunacaktır.

Balkan ülkelerinin Osmanlı dönemi tarih anlatıları, genellikle siyasi ihtiyaçlarla şekillenmiş ve Osmanlı yönetimi altındaki halklar genellikle "sömürgeci" bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu, arşiv belgeleriyle çelişen ve tarihî doğruluğu sorgulayan bir anlatı oluşturmuştur.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır:

1. Balkan arşivlerinin önemi ve bu malzemelerin incelenmesi.

2. Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan tarihî ilişkilerini ele alan ders kitaplarındaki terminolojik sorunlar.

3. Türkiye ve Balkan ülkeleri arasındaki üniversite iş birlikleri ile ortak araştırmaların teşvik edilmesi.

Balkan halkları ve Türkiye arasındaki tarihsel bağların doğru ve objektif şekilde ele alınması, yalnızca akademik bir sorumluluk değil, aynı zamanda barış içinde bir arada yaşamalarının teminatıdır. Bu adımlar, geçmişteki yanlış algıları düzeltmek ve gelecekteki iş birlikleri için sağlam bir temel oluşturmak adına önemlidir. Ortak bir tarih bilinci, toplumsal düzeyde köklü değişikliklere yol açabilir ve karşılıklı anlayış ile saygıyı pekiştirebilir.

1. Balkan Arşivlerinin Zenginliği ve Önemi

Balkanlar ve Türkiye arasındaki tarihi ilişkilerin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için, arşiv malzemelerinin etkin kullanımı büyük bir öneme sahiptir. Hem Türkiye'deki Osmanlı arşivleri hem de

* Prof. Dr., Tiran Üniversitesi, Tarih-Filoloji Fakültesi, Dilbilim Bölümü, lindalatifi@yahoo.com

Balkanlar'daki yerel arşivler, bu döneme dair çok değerli veriler sunmaktadır. Ancak, bu arşivlere erişimin artırılması ve uluslararası iş birlikleriyle verilerin karşılaştırılması gerekmektedir. Özellikle, Osmanlı dönemi üzerine yapılacak araştırmalarda, Türkiye ve Balkan ülkelerinin arşivlerinin ortak bir platformda dijitalleştirilmesi ve çok dilli veri tabanlarının oluşturulması, daha doğru ve dengeli bir tarih yazımına olanak tanıyacaktır. Balkanlar'daki Osmanlı mirası, bölgenin kültürel, dini ve sosyal yapılarındaki derin etkisini hâlâ hissettirmektedir. Son yıllarda, tarihçiler, Osmanlı yönetiminin Balkanlar'daki karmaşık etkilerini ve bu mirası ulusal kimliklerin şekillenmesindeki rolünü incelemektedir. Örneğin, Bosna-Hersek'te Osmanlı mirası, mimari, edebi ve sosyal alanda önemli izler bırakmıştır. Marko Attila Hoare'nin "Bosna Tarihi: Orta Çağ'dan Günümüze" adlı eserinde, Osmanlı döneminin Bosna'nın demografik yapısı üzerindeki uzun vadeli etkileri ele alınmaktadır[1].

Balkanlar'daki Osmanlı dönemi tarihi genellikle özgürleşme ve bağımsızlık mücadelesi çerçevesinde ele alınırken, bazı akademisyenler bu dönemi, Osmanlı yönetimi altındaki ekonomik ve kültürel etkileşimler açısından daha dengeli bir bakış açısıyla incelemektedir. Bu perspektif, Osmanlı ve Balkan halkları arasındaki ortak kültürel mirası ve ekonomik bağları göz önünde bulundurarak bölgenin tarihine dair daha kapsamlı bir anlayış geliştirmeyi amaçlamaktadır. Balkanlar, tarihsel olarak Batı ve Doğu'nun kavşağında yer alan, çok kültürlü bir bölgedir. Bölgedeki arşivler, sadece Balkanlar'ın tarihini değil, aynı zamanda Avrupa ve Asya arasındaki tarihi etkileşimleri de anlamamız için paha biçilmez kaynaklar sunmaktadır. Bu arşivler, geçmişteki olayların doğru şekilde anlaşılmasını sağlayarak, günümüz ilişkilerinin temellerini daha sağlıklı bir biçimde atmamıza yardımcı olabilir. Arşivlerin incelenmesi, bölgenin karmaşık tarihini aydınlatmak ve milliyetçi anlatıların ötesine geçmek için kritik bir araçtır. Bu belgeler, farklı toplulukların (Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler) aynı coğrafyada nasıl bir arada yaşadığını ve tarih boyunca nasıl etkileşimde bulunduklarını anlamamıza olanak tanır. Ayrıca, toprak mülkiyeti, vergilendirme, dini uygulamalar ve günlük yaşam gibi sıklıkla göz ardı edilen konularda da önemli içgörüler sunmaktadır. Balkanlar ve Türkiye arasındaki tarihi ilişkilerin doğru bir şekilde değerlendirilmesi için, belirli arşivlerin ve belgelerin derinlemesine incelenmesi önem taşımaktadır. Bu materyaller, sadece akademik değil, aynı zamanda bölgesel iş birliği ve uzlaşma süreçlerine katkı sağlayabilecek kritik verilere sahiptir. Bunlar arasında şunları sıralayabiliriz:

a. Balkan Arşivlerinin Zenginliği ve Çeşitliliği

Balkanlar, farklı kültür ve medeniyetlerin bir arada varlık gösterdiği, tarihi ve kültürel açıdan son derece zengin bir bölge olup, burada bulunan arşivler de büyük çeşitlilik arz etmektedir. Bu arşivler, sadece Osmanlı dönemiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Bizans, Roma, Slav, Hristiyan ve Osmanlı kültürlerinin etkisiyle şekillenmiş geniş bir arşiv yelpazesi sunmaktadır. Ayrıca, modern ulus-devletlerin kurulması süreciyle birlikte, bu arşivler hem geçmişin hem de modern dönemin izlerini taşımaktadır.

Balkanlar'ın tarihsel yapısı, bölgenin karmaşıklığı ve çok katmanlı geçmişi nedeniyle, burada yaşanan olaylar genellikle çok boyutlu ve çeşitli perspektiflerle şekillenmiştir. Osmanlı dönemi ve sonrasındaki göç hareketleri, isyanlar, savaşlar ve toplumsal dönüşümler üzerine yapılan araştırmalar, yalnızca ulusal tarihler açısından değil, aynı zamanda uluslararası ilişkiler bağlamında da büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, arşiv belgeleri, tarihsel olayların çok yönlülüğünü ve karmaşıklığını anlamak, aynı zamanda tarihsel doğruluğu sağlamak için kritik bir kaynak teşkil etmektedir.

b. Osmanlı Arşivleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altındaki Balkanlar, çeşitli etnik grupların ve dini inanç sistemlerinin bir arada varlık gösterdiği bir bölge olmuştur. Osmanlı'nın merkezi arşivleri, devlet

1 Marko Attila Hoare: *The History of Bosnia from the Middle Ages to the Present Day,* Saqi Books, 2007.

yazışmaları, idari belgeler, vergi kayıtları, nüfus sayımları, ordu raporları ve diplomatik belgeler gibi geniş bir belge yelpazesi sunmaktadır. Bu belgeler, hem Balkanlar'daki Osmanlı yönetiminin işleyişini anlamak hem de yerel halkların Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkilerini derinlemesine incelemek açısından son derece önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Örneğin, 19. yüzyıl ortasında gerçekleştirilen nüfus sayımları, bölgenin etnik yapısı, dini çeşitliliği ve sosyal yapısı hakkında kıymetli veriler sunmakta, bu veriler ise Balkanlar'ın demografik ve kültürel dönüşümünü anlamada önemli bir rol oynamaktadır.

c. Yerel Arşivler ve Ulusal Belgeler

Her Balkan ülkesi, Osmanlı sonrası döneme ait önemli belgeler barındırmaktadır. Sırbistan, Arnavutluk, Bulgaristan ve Hırvatistan gibi ülkeler, ulus-devlet kurma süreçlerini yansıtan belgelerle doludur. Bu belgeler, yalnızca siyasi dönüşümü değil, aynı zamanda bölgedeki toplumsal yapının nasıl şekillendiğini ve devletlerin bu yapıyı nasıl dönüştürdüğünü de gözler önüne sermektedir. Balkan arşivleri, yalnızca bölge içindeki değil, dış ilişkiler açısından da önemli veriler sunar. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki yönetimi, Avusturya-Macaristan, Rusya ve diğer Avrupa devletleriyle olan ilişkilerle iç içedir. Bu diplomatik belgeler, 19. yüzyıldaki milliyetçilik hareketlerini, bağımsızlık savaşlarını ve uluslaşma süreçlerini anlamada kritik bilgiler sağlar. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile olan ilişkileri daha derinlemesine analiz edilebilir.

d. Dini Arşivler

Balkanlar'daki dini kurumlar, arşivler açısından büyük bir öneme sahiptir. Ortodoks, Katolik, İslam ve Yahudi topluluklarına ait belgeler, bölgedeki dini uygulamaları ve ilişkileri anlamamıza yardımcı olur. Camiler, kiliseler ve manastırlarda saklanan belgeler, Osmanlı dönemindeki dini hoşgörü ve devletin dini topluluklarla ilişkilerini aydınlatabilir. Ayrıca, Bizans'tan gelen Hristiyanlığın Osmanlı üzerindeki etkisi ve Osmanlı dini politikaları bu arşivlerde izlenebilir. Arşivler, etnik kimlikler ve milliyetçilik hareketlerini anlamada da önemli bir rol oynar. Osmanlı yönetiminde farklı etnik gruplar bir arada yaşamış, dini ve kültürel sınırlar belirleyici olmuştur. Ancak, Osmanlı sonrası dönemde bu gruplar ulusal kimlik oluşturma süreçlerine girmiştir. Arşiv malzemeleri, bu sosyal, kültürel ve siyasi dinamikleri anlamak ve kimlik çatışmalarının kökenlerini incelemek için kritik bilgiler sunar.

e. Folklor ve kültürel belgeler

Balkanlar'daki kültürel miras, sözlü geleneklere dayanan pek çok değerli belgeyi de barındırır. Arşivlerdeki halk hikayeleri, şarkılar, şiirler ve geleneksel el yazmaları, bölgenin popüler kültürünü anlamak için benzersiz kaynaklar sunar. Bu belgeler, farklı toplulukların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini, kültürel değişimlerin nasıl şekillendiğini ve halkların uyum sağlama süreçlerini aydınlatan önemli bilgiler sağlar.

TİKA'nın Arşivlerle İlgili Projeleri

Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Türkiye'nin Balkanlar ile diplomatik ve kültürel bağlarını güçlendirmede önemli bir rol oynamış ve bölgedeki arşiv materyallerinin korunması ile tanıtılmasında aktif bir katkı sağlamıştır. TİKA, Osmanlı dönemi kayıtlarının korunması ve akademik erişimin kolaylaştırılması amacıyla çeşitli girişimlere destek vermiştir.

Örneğin, Kosova, Bosna-Hersek ve Arnavutluk'taki Osmanlı dönemi arşivlerinin restorasyonu ve dijitalleştirilmesinde yer almıştır. Kosova'da, tapu kayıtları ve yasal metinler gibi önemli belgelerin restorasyonu için Kosova Ulusal Arşivleri ile iş birliği yapmış, bu belgeleri dijitalleştirerek hem

korunmalarını hem de erişilebilirliklerini artırmıştır. Benzer şekilde, Bosna-Hersek'te Osmanlı dönemi vergi ve nüfus sayımı kayıtlarının dijitalleştirilmesi, dönemin ekonomik yapılarına dair önemli verilerin daha geniş bir akademik çevreye ulaşmasını sağlamıştır.

Arnavutluk'ta ise, Osmanlı dönemi idari belgelerinin kataloglanması ve korunması için Arnavutluk Devlet Arşivleri'ne teknik yardım verilmiş, bu sayede bölgedeki Osmanlı mirası daha iyi korunmuş ve araştırmacılara sunulmuştur. TİKA'nın bu projeleri, Türk ve Balkan bilim insanları arasında akademik iş birliğini teşvik ederek ortak araştırma ve bilgi alışverişine olanak sağlamıştır.

2. Türkiye'nin Balkan Ülkeleriyle Olan Tarihî İlişkilerini Konu Alan Tarih Ders Kitapları ve Bilimsel Çalışmalardaki Terminolojik Sorunlar

Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan ilişkilerinin tarihi, Osmanlı İmparatorluğu altında yüzyıllardır paylaşılan deneyimler ve Osmanlı sonrası dönemde ortaya çıkan çeşitli ulusal anlatılar tarafından şekillendirilmiş hem zengin hem de karmaşıktır. Terminoloji, ulusal kimliğin şekillenmesinde merkezi bir rol oynar ve tarihi metinler ve çalışmalar genellikle farklı ulusların geçmişlerini nasıl yorumladıklarını ve sunduklarını yansıtır. Türkiye ve Balkan ülkeleri söz konusu olduğunda, Osmanlı dönemi ve sonrasıyla ilişkilendirilen terimler farklıdır. "Fetih", "imparatorluk", "sömürgecilik" ve "kurtuluş" gibi kelimeler, her ülkenin ulusal bakış açısına bağlı olarak farklı çağrışımlara sahiptir. Bu terimler, Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetini vurgulamak veya Balkan halklarının özerkliğini ve direnişini vurgulamak için kullanılabilir. Bu dönemi tanımlamak için kullanılan terminoloji ve kavramlar genellikle yerel bakış açılarına göre değişir. Buna iki veya üç örnek verebiliriz. Örneğin, Balkanlar'da Osmanlı yönetiminin bölgedeki halklara yönelik uyguladığı idari yaklaşım ve Balkan devletiyle ilişkileri "fetih" veya "sömürgecilik" gibi terimlerle açıklanırken, Türkiye'de Osmanlı'nın bu dönemdeki rolü genellikle "barışçıl yönetim" ve "hoşgörü" gibi kavramlarla ifade edilir. Bu iki farklı bakış açısı, Balkanlar'da ve Türkiye'de Osmanlı dönemiyle ilgili tarih kitaplarında ve bilimsel çalışmalarda zıt terminolojilerin kullanılmasına yol açmaktadır. Ya da başka bir örnek vermek gerekirse, Balkanlar'da "Osmanlı İmparatorluğu" kavramı halkın özgürlük mücadelesiyle çatışan bir yapı olarak tanımlanırken, Türkiye'de bu dönemdeki Osmanlı yönetimi genellikle "hoşgörü" ve "farklı kimliklere saygı" gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Türk tarihçiler, Osmanlıların genellikle yerel elitler aracılığıyla yönettiğini ve birçok Balkan'ın, özellikle Konstantinopolis gibi kentsel merkezlerde, Osmanlı yönetimine ve toplumuna entegre edildiğini savunmaktadır. Bu ilişki onlar tarafından genellikle "fetih" yerine "bir arada yaşama" olarak adlandırılmaktadır. Bosna-Hersek, Osmanlı mirasına ilişkin daha belirsiz bir bakış açısı sunar ve terminoloji sıklıkla "Osmanlı fethi" ile "Osmanlı mirası" arasında değişir. "Osmanlı mirası" terimi genellikle Bosna'nın kültürünü, mimarisini ve Osmanlı yönetiminin yüzyılları boyunca tanıtılan İslami hukuk sistemlerini tanımlamak için kullanılır. Marko Attila Hoare gibi akademisyenler, "Bosna Tarihi: Orta Çağ'dan Günümüze" adlı eserinde, Osmanlılar altındaki Bosna deneyiminin Yunanistan veya Sırbistan'ın deneyimlediğinden belirgin şekilde farklı olduğunu, çünkü Boşnakların Osmanlı sistemine daha fazla entegre olduğunu ve birçok Müslüman ve Hristiyan'ın imparatorluğun yönetimine ve sosyal örgütlenmesine katıldığını savunurlar. Türk tarihçiler tarafından, Osmanlı İmparatorluğu genellikle sınırları içindeki çeşitli etnik ve dini gruplara refah ve istikrar getiren birleştirici bir güç olarak tasvir edilir. Ancak, Türkiye'deki tarihsel anlatılar da kendi terminolojik zorluklarıyla karşı karşıyadır. Birçok Türk tarihçisi Balkanlar'daki Osmanlı yönetiminin karmaşık doğasını kabul ederken, Osmanlılar ile yerel halklar arasındaki ilişkinin işbirlikçi yönlerini vurgulama eğilimindedir. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok Balkan ülkesinde tasvir edilmesiyle çelişmektedir; burada Osmanlılar genellikle çatışma ve direniş merceğinden görülmektedir. Türkiye'nin Osmanlı dönemi konusunda önde gelen tarihçilerinden biri olan Halil İnalcık, eserinde

imparatorluğun çok kültürlü ve çok etnikli karakterini vurgulamaktadır. Özellikle "Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ, 1300-1600" gibi eserlerinde yaptığı araştırmalar, Osmanlı yönetiminin yalnızca "sömürgeci" veya "baskıcı" olduğu kavramına sıklıkla meydan okumaktadır. Osmanlıların Slavlar, Yunanlılar ve Arnavutlar da dahil olmak üzere çeşitli halkları imparatorluk sistemine entegre etmeyi nasıl başardıklarını vurgulamaktadır. Bu konuda umut verici bir girişim, Balkanlar, Türkiye ve ötesinden tanınmış akademisyenlerle ortak tarih komisyonlarının oluşturulması olabilir. Bu tür girişimler, eleştirel tartışmalara girmek, arşiv materyallerini incelemek ve bunlar aracılığıyla karanlık noktaları ve yorumları açıklığa kavuşturmak için her taraftan tarihçileri bir araya getirmeyi hedefleyebilir.

3. Türkiye ile Balkan Ülkeleri Arasındaki Üniversite İş Birlikleri ve Ortak Araştırmaların Geliştirilmesi

Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki tarihi, kültürel ve entelektüel bağlar, Osmanlı İmparatorluğu dönemine dayanan ve 20. yüzyılın dönüşümleriyle şekillenen zengin bir geçmişe sahiptir. Bu ilişkiler, akademik iş birliği için verimli bir zemin sunmakta, özellikle tarih, kültürel çalışmalar ve sosyal bilimler alanlarında giderek daha önemli hale gelmektedir. Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki üniversite iş birliği, ortak araştırmaları teşvik etmek, bibliyografiler oluşturmak ve bu bölgeler arasındaki tarihi, dilsel, kültürel ve sosyal bağlantıları doğru bir şekilde temsil etmek için hayati bir rol oynamaktadır. Bu iş birliği yeni bir olgu olmasa da ortak akademik projelere, arşiv araştırmalarına ve kapsamlı bibliyografilerin oluşturulmasına verilen önem son yıllarda belirgin şekilde artmıştır. Hem Türkiye hem de Balkan ülkeleri, akademik ilişkilerini güçlendirmeye, daha doğrudan bağlantılar kurmaya ve geçmişteki tarihsel-politik engelleri aşmaya istekli durumdadır. Bu iş birliği yalnızca akademik camiaya değil, aynı zamanda bölgesel uzlaşıya, karşılıklı anlayışa ve kolektif hafızanın inşasına da katkı sağlamaktadır. Türkiye ile Balkanlar arasındaki üniversite iş birliği, tarihî, kültürel ve bilimsel araştırmaların disiplinler arası bir şekilde geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Bu tür ortak araştırmalar, her iki tarafın güçlü yönlerinden yararlanarak daha derinlemesine ve kapsamlı bir analiz yapılmasına imkân sunmaktadır. Aşağıdaki alanlarda iş birliği özellikle önem taşımaktadır:

Tarih ve Sosyoloji Çalışmaları: Türkiye ile Balkanlar arasında yürütülen tarih araştırmaları, her iki tarafın tarihsel olayları farklı perspektiflerden değerlendirmesine olanak tanımaktadır. Ortak projeler, Osmanlı döneminin sadece siyasal boyutunu değil, toplumsal, kültürel ve dinsel etkilerini de geniş bir yelpazede inceleyebilir. Ayrıca, 20. yüzyıldaki savaşlar, bağımsızlık hareketleri ve milliyetçilik gibi olaylar karşılıklı olarak tartışılabilir.

Dil ve Edebiyat Çalışmaları: Türkiye ve Balkan ülkeleri arasındaki dilsel bağlar, Osmanlı döneminde etkileşim içinde olan halkların kullandığı diller ve edebi eserler üzerinden yapılacak ortak araştırmalarla incelenebilir. Türkçe, Arnavutça, Boşnakça, Sırpça, Bulgarca gibi dillerdeki ortak izler, kültürel mirası ve dilsel etkileşimleri anlamada önemli bir katkı sağlar.

Kültürel Miras ve Koruma: Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında kültürel mirasın korunması ve geleceğe aktarılması konusunda büyük bir iş birliği potansiyeli bulunmaktadır. Osmanlı dönemine ait yapılar, sanat eserleri ve kültürel gelenekler, her iki tarafın bilim insanları tarafından ortaklaşa araştırılabilir. Bu tür çalışmalar yalnızca tarihî mirası korumakla kalmaz, aynı zamanda bölgedeki kültürel kimliğin inşasına da katkı sağlar.

Ekonomi ve Siyaset Bilimi: Türkiye ve Balkan üniversiteleri, sosyal bilimler ve siyaset bilimi alanlarında ortak araştırmalarla bölgedeki ekonomik ve politik ilişkileri daha iyi anlayabilir. Özellikle Balkanlar'daki siyasi istikrar, AB entegrasyonu, bölgesel iş birliği ve Türkiye'nin bölgedeki rolü gibi konular akademik iş birliğinin önemli bir boyutunu oluşturur.

Türkiye ve Balkan ülkelerindeki üniversiteler, Osmanlı mirası, kültürel değişim, etnik ilişkiler ve Osmanlı sonrası dönemin modern Balkan ülkeleri üzerindeki etkisi üzerine çeşitli ortak araştırma projelerine katılmalıdır. Bu projeler, ortak yayınlar, konferanslar ve akademik değişimlere olanak tanıyacaktır. Ortak bibliyografik projeler, her iki bölgenin akademik kaynaklarının daha verimli kataloglanmasını, sistemleştirilmesini ve dünya çapındaki akademisyenlerin erişimine açılmasını sağlayacaktır. Bu tür ortak projeler, bölgenin karmaşık tarihinin daha doğru ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olur. "Osmanlı ve Balkan Mirası" teması altında, Osmanlı dönemine ait önemli tarihi, kültürel ve sosyal araştırmaların kataloglanması ve dijitalleştirilmesi, bu mirasın korunmasında önemli bir rol oynar. Dijital arşivler, çevrimiçi veri tabanları ve paylaşılan araştırma platformları, bu kaynakların küresel bir kitleye erişilebilir olmasını sağlayacaktır. Sonuç olarak, Türkiye ile Balkanlar arasındaki akademik iş birliği, karşılıklı anlayışı güçlendirecek ve bölgenin ortak geçmişine dair daha derinlemesine bir anlayış sunacaktır. Bu tür projeler hem tarihî hem de kültürel mirasın korunmasına ve geleceğe aktarılmasına katkı sağlayacak, aynı zamanda bu zengin mirası daha geniş bir kitleye tanıtacaktır.

Sonuç:

1. Türkiye ile Balkanlar arasındaki ortak tarihi yeniden yazmak, disiplinler arası ve ulusötesi araştırmalarla aktif katılım gerektiren bir süreçtir. Osmanlı tarihinin, kültürel alışverişlerin, direnişin ve bağımsızlık hareketlerinin ortak noktaları, geçmişe dair daha dengeli ve ayrıntılı bir anlayış geliştirmek için farklı bakış açılarıyla ele alınmalıdır. Arnavutluk, Bosna-Hersek, Yunanistan, Sırbistan ve Kuzey Makedonya'daki vaka çalışmaları, bilim insanlarının tarihsel anlatıların kesişen noktalarına odaklanmalarının önemini ortaya koymaktadır. Bu çok boyutlu ve işbirlikçi yaklaşım, Türkiye ile Balkanlar arasındaki tarihsel diyaloğun daha kapsayıcı ve kapsamlı bir şekilde güçlenmesini sağlayacaktır.

2. Balkan arşivlerinin zenginliği, bu ortak tarihin yeniden yorumlanması için önemli bir kaynaktır. Osmanlı dönemi belgelerinin incelenmesi, sosyal, politik ve kültürel etkileşimlerin daha net bir şekilde anlaşılmasına olanak tanır. Bu yeniden değerlendirme, Osmanlı sonrası dönemde hâkim olan milliyetçi ve önyargılı anlatıların ötesine geçmeye yardımcı olabilir.

3. TİKA'nın Balkan arşivlerinin korunması ve dijitalleştirilmesine yaptığı katkılar, bu kaynakların daha geniş bir akademik kitleye sunulmasını sağlamaktadır. Bu çabalar, Türkiye ile Balkanlar arasındaki ortak tarihin yalnızca tanınmasını değil, aynı zamanda gelecek nesiller için korunmasını da mümkün kılmaktadır. Sürekli akademik iş birliği ve arşiv koruma çalışmaları, her iki halkın tarihî bağlarını daha doğru ve kapsayıcı bir şekilde yansıtan bir anlatı oluşturulmasına katkı sağlar.

4. Günümüzde, Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında tarihî, kültürel ve bilimsel iş birliğinin artırılması gerektiği her platformda vurgulanmaktadır. Bu iş birliğinin temeli, tarihî bağların doğru bir şekilde anlaşılmasına dayanır. Arşivlerin ortaklaşa incelenmesi ve verilerin paylaşılması, bu bağları güçlendirecek ve halklar arasında daha derin bir anlayış oluşturacaktır. Bilimsel iş birliği, sadece geçmişi anlamakla kalmaz, aynı zamanda bölgedeki ortak geleceğin inşasına da katkı sağlar.

5. Türkiye ve Balkanlar'daki bilim insanlarının, tarihsel terminolojideki zorlukları ele alan işbirlikçi araştırmalar yapması büyük önem taşımaktadır. Bu çabalar, daha nesnel, kapsayıcı ve disiplinler arası bir yaklaşım benimseyerek ortak tarihi tam olarak anlamamıza yardımcı olacaktır. Doğru tarihsel anlatımlar, gelecekteki uluslararası ilişkiler açısından da önemli bir temel oluşturacaktır.

6. Son olarak, ortak araştırma programları oluşturmak, ikili akademik alışverişleri teşvik etmek ve paylaşılan tarihi koruyan ortak arşivlere yatırım yapmak esastır. Bu tür girişimler hem Türkiye hem de Balkanlar için kültürel ve akademik bağların güçlendirilmesine katkıda bulunacak ve gelecekteki iş birliklerinin temelini atacaktır. Üniversite iş birlikleri, akademik titizliği teşvik ederek önemli birincil kaynakların ve ikincil çalışmaların göz ardı edilmesini engeller. Bu iş birliği, bölgeye

dair derinlemesine bir bilgi birikimi oluşturmanın yanı sıra, bölgesel barışın ve istikrarın sürdürülebilirliğine de katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Bibliyografya I. Cilt*: Yüzyıllar boyunca Arnavutluk ve Türkiye arasındaki dil, edebiyat, tarih, kültür, etnografya, mimarlık, din ilişkileri üzerine yazan Arnavut araştırmacılar)*. Shtëpia Botuese "Fan Noli", Tiranë, 2015.

Hoare, M. A.: *The History of Bosnia from the Middle Ages to the Present Day,* Saqi Books, 2007.

Inalçik ,H.*: The Otoman Empire, The Classical Age (1300-1600)*, Orion Publishing Co United Kingdom, London, 2019

Jokl, N.: *Studien zur Albaniesischen Etymologie und Wort Bildung*, 1911.

Kakuk, S.: *Recherches sur l'histoire de la langua Osmanlie des XVI et XVII siecles, les elements Osmanlis de la langua Hongroise,* BOH XIX, Budapest 1973.

Kazazis, K.: *The status of Turkisms in the Present-Day Balkan Languages, Aspects of the Balkans*. Continuity and Change, International Balkan Conference, october, 1969.

Kostallari, A.: "*Rreth depërtimit të turqizmave në gjuhën shqipe gjatë shekujve XVII-XVIII*", Gjurmime albanologjike, SSHF, Prishtinë 1978.

Saineanu, L.: *Influenta orientala asupra limbei ti culturei romane*, I-III, Bukuresht 1900.

SAFEVİLER DÖNEMİ VE SONRASI İRAN'DA ŞİİLİĞİN SİYASALLAŞMA SÜRECİ: TÜRK DÜNYASINA STRATEJİK YANSIMALARI

Esra Nur VAROL*

GİRİS

İslam tarihinde mezhepsel ayrışmalar sadece inanç farklılıklarına değil, aynı zamanda siyasal iktidar mücadeleleri ve bölgesel güç dengelerine de derin etkilerde bulunmuştur. Şiîlik, bir inanç sistemi olmanın ötesinde, tarih boyunca hem muhalefet kimliği hem de devlet ideolojisi işlevi üstlenmiştir. İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in vefatından sonra halifeliğin kan bağına dayanması gerektiğini savunan Şiîlik, halifelik anlayışı üzerinden Sünnîlikten ayrışmıştır. Sıffin Savaşı, Hakem Olayı ve Kerbelâ faciası gibi olaylarla bu ayrışma daha da derinleşmiş; Emevîler ve Abbâsîler döneminde Şiîler siyasal dışlanmaya maruz kalmıştır. 16. yüzyılda Safevîler, Şiîliği devlet mezhebi hâline getirerek mezhebi siyasal bir güç odağına dönüştürmüş, bu durum yalnız İran'ı değil, Türk dünyasındaki kimlik yapılarını da köklü biçimde etkilemiştir. Çalışmada bu dönüşüm süreci ve Safevî mirasının günümüze yansımaları analiz edilmektedir.

1. Safeviler Dönemi İran'da Şiiliğin Siyasallaşma Süreci

Şiîliğin siyasal bir kimliğe dönüşümünün kökeni, 1334 yılında Şeyh Safiyyüddin İshak'ın Azerbaycan merkezli olarak kurduğu Safeviyye Tarikatı'na dayanmaktadır (Roemer, 1986). Başlangıçta Sünnî-Şafiî çizgide bir tasavvuf hareketi olarak ortaya çıkan tarikat, kısa sürede geniş bir mürit kitlesi edinmiş ve bölge devletlerinin, özellikle İlhanlıların desteğini kazanmıştır (Arjomand, 1984). Şeyh Cüneyt ve Şeyh Haydar dönemlerinde tarikat, siyasal hedefler gütmeye başlamış ve Şah İsmail'in liderliğinde 1501'de bir hanedan-devlete dönüşerek İran'da güçlü bir yerel iktidar tesis etmiştir (Savory, 2007; Newman, 2006). Safevîler, Sünnî kökenli bir aileden gelmelerine rağmen, Şiîliği devletin resmî mezhebi ilan etmiş ve bu doktrini sistematik biçimde yaygınlaştırmışlardır (Mitchell, 2009). Böylece Safevîler, günümüz İran İslam Cumhuriyeti'nin ideolojik ve coğrafi temellerini atmış; Safevilerdeki bu dönüşüm, geçirdiği evreler sırasında bölge siyaseti ve özellikle de Türk dünyası üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır (Matthee, 2011). Bu bağlamda, Safevî hareketinin devletleşmeden önceki tarikat evresini de değerlendirmek, sürecin bütüncül anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

1.1. Safeviyye Tarikatı'nın Kuruluşu ve Erken Dönem

Safeviyye Tarikatı**,** 14. yüzyıl başlarında Erdebil'de Şeyh Safiyyüddin İshak tarafından kurulmuş, Moğol İlhanlılarının İslam'a mesafeli tutumu nedeniyle oluşan manevi boşlukta hızla önemli bir dini merkez hâline gelmiştir. Başlangıçta geniş bir Sünnî destek tabanına sahip olan tarikat, farklı etnik

* Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler, Ortadoğu Çalışmaları, Doktora Öğrencisi

ve sosyal grupları içine almıştır. Şeyh Safiyyüddin'in halefleri döneminde, özellikle Şeyh Sadreddin Musa zamanında, Tebriz ve Meğar gibi bölgelerden gelen müritlerin artışıyla Safeviyye'nin etki alanı genişlemiş, henüz siyasi bir hedef taşımadan bölgesel nüfuz sağlamıştır. 1402'de Timur'un Anadolu Seferi sonrası Erdebil Tekkesi'ni ziyaretiyle serbest bırakılan Anadolu kökenli Müslüman esirler, tarikat bünyesine katılmıştır. Bu "Esiran-ı Rum" grubu, zamanla Anadolu'daki Batınî eğilimli Türkmenlerle kaynaşmış ve Safeviyye'nin toplumsal yapısında Türkmen unsurların ağırlık kazanmasına, dolayısıyla ileride Kızılbaş ideolojisinin doğmasına zemin hazırlamıştır. (Çelenk, 2005, ss. 27-30; Matthee, 2011, s. 15, Newman, 2006, s. 23).

15. yüzyılda Osmanlılar ve Timurlular gibi büyük devletler merkeziyetçiliği güçlendirirken, İran ve Ermenistan çevresindeki göçebe oymaklar kabile dayanışmasına dayalı yapılar oluşturmuştur. Bu ortamda Şiî düşünce, bağımsızlık arayışındaki Türkmenler için cazip bir alternatif hâline gelmiş, Safeviyye Tarikatı da mistik bir cemaat kimliğinden siyasi ve mezhepsel bir harekete dönüşmüştür (Çelenk, 2005, s. 33).

Şeyh Cüneyt, tarikatı siyasi hedefler güden bir yapıya dönüştürmüş, soyunu Ehl-i Beyt'e dayandırarak meşruiyet sağlamış ve Kızılbaş ideolojisinin temellerini atmıştır (Çelenk, 2005, s. 34; Savory, 2007, s. 43). Artan etkisi nedeniyle Karakoyunlu Cihanşah tarafından sürgün edilen Cüneyt, Anadolu ve Suriye'de propaganda faaliyetlerine devam etmiş, ancak Şirvan Seferi sırasında ölmüştür (Savory, 2007, s. 42; Matthee, 2011, s. 19).

Cüneyt'ten sonra lider olan Şeyh Haydar, Safeviyye'nin askerî ve siyasi yapısını güçlendirmiş, halifeler aracılığıyla Anadolu'daki teşkilatlanmayı hızlandırmıştır (Çelenk, 2005, s. 43). Haydar'ın müritlerine beyaz türbent üzerine kırmızı serpuş giydirmesiyle Kızılbaş kimliği belirginleşmiş ve siyasi aidiyet simgesi hâline gelmiştir (Matthee, 2011, s. 22; Savory, 2007, s. 48). Haydar'ın artan nüfuzu Osmanlı'yı endişelendirmiş, II. Bayezid Haydar'ın ölümünü memnuniyetle karşılamıştır (Çelenk, 2005, s. 47).

Bu süreç, Safeviyye'nin Kızılbaş ideolojisi etrafında örgütlenerek siyasi bir harekete dönüşmesini sağlamış ve Şah İsmail'in Safevî Devleti'ni kurması için altyapı oluşturmuştur.

1.2. Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Şiiliğin Siyasallaşması

1501'de Şah İsmail, Akkoyunlu-i Kündar-ı Elvendi'yi mağlup ederek Safevî Devleti'ni kurmuş ve Tebriz'de tahta çıkmıştır (Savory, 2007, s. 56). Kısa sürede geniş bir bölgeyi fethetmiş, ancak hem doğuda Özbekler hem batıda Osmanlılarla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Newman, 2006, s. 48; Daniel, 2001, s. 112).

Şah İsmail, tahta çıktığında İmamiye Şiîliği'ni resmî mezhep ilan ederek Safevî kimliğini ideolojik temelde inşa etmiş, Osmanlılarla mezhepsel ayrımı derinleştirmiştir (Abisaab, 2004, s. 69; Newman, 2006, s. 51). Safevî Devleti'nin ana desteği, Anadolu ve İran'daki Kızılbaş Türkmenlerden gelmiştir (Çelenk, 2005, s. 115). Ancak bu toplulukların serbest yapıları, merkezi devlet düzeni için tehdit oluşturmuştur (Matthee, 2011, s. 29).

Şah İsmail'in ölümünden sonra, Şah Tahmasb döneminde Kızılbaş gruplar arasındaki iktidar mücadeleleri iç savaşa yol açmıştır (Floor, 2001, s. 77). Dışarıda ise Safevîler, Osmanlı ile mezhepsel ve siyasi rekabete girmiş, Çaldıran Savaşı'nda ağır bir yenilgi yaşamışlardır (Newman, 2006, s. 53). Ancak Safevî etkisi Anadolu'dan tamamen silinememiştir.

Çaldıran sonrası Safevîler, Türkmen ağırlıklı yapıdan kaynaklanan sorunlara çözüm aramış ve İran'daki Sünnî nüfusa karşı Şiîliği kökleştirmek için Suriye, Lübnan, Bahreyn, Kuzeydoğu Arabistan ve Irak'tan Şiî ulema ithal etmişlerdir (Abisaab, 2004, s. 120). Bu süreçte Safevî ideolojisi, Kızılbaş mistisizminden uzaklaşıp daha kurumsallaşmış bir İmamiye Şiîliği formuna evrilmiştir (Babaie, 2004, s. 45).

Safeviler Dönemi Şiîliğin Siyasallaşma Sürecinin Türk Dünyasına Etkileri

16. yüzyılda Safevîler'in siyasi iktidarı ele geçirmesi ve Şiiliği devlet mezhebi olarak ilan etmesi, yalnızca İran coğrafyasını değil, geniş Türkmen topluluklarını da derinden etkilemiştir. Şiilik, ideolojik ve askerî faaliyetler aracılığıyla farklı oranlarda yayılmış ve bölgedeki mezhepsel dengeleri köklü biçimde değiştirmiştir (Newman, 2006, s. 45). Bu süreç, Safevî propagandasının bölgesel farklılıklar gösteren etkileriyle şekillenmiştir.

İran Türkmenleri arasında Safevî etkisi, coğrafyaya bağlı olarak farklılık göstermiştir. İran'ın batısında, özellikle Azerbaycan ve Erdebil çevresinde yaşayan Türkmenler, Safevî propagandasının yoğun etkisi altında kalarak Şiiliği benimsemiş ve Kızılbaş kimliği altında örgütlenmişlerdir. Buna karşılık doğu İran'da, Horasan ve Türkmen Sahrası gibi bölgelerdeki Türkmenler Safevî nüfuzundan büyük ölçüde uzak kalmış ve Sünni kimliklerini korumuşlardır (Savory, 2007, s. 122). Bu durum, İran Türkmenleri arasında mezhepsel farklılıkların bölgesel bazda derinleşmesine yol açmıştır.

Irak Türkmenleri arasında da Safevî etkisi bölgesel olarak değişmiştir. Güney Irak'ta, Necef ve Kerbela gibi Şii kutsal şehirlerinin çevresindeki Türkmenler, Safevî ideolojisinin etkisiyle Şiileşmiş; buna karşın Bağdat, Kerkük ve Musul gibi kuzeydeki Türkmen merkezleri, Osmanlı egemenliğinin güçlü etkisi altında kalarak Sünni kimliklerini muhafaza etmişlerdir (Roemer, 1986, s. 223). Böylece Irak Türkmenleri içerisinde uzun vadeli bir mezhepsel bölünme oluşmuştur.

Anadolu Türkmenleri ise Safevî etkisi öncesinde İslam'ın heterodoks yorumlarına dayanan bir inanç yapısına sahipti. Bu yapı, eski Türk dinî gelenekleri, tasavvufî öğretiler ve halk İslamı unsurlarının sentezinden oluşmaktaydı (Ocak, 2013, s. 54). Osmanlı Devleti'nin merkezîleşme çabaları, ağır vergilendirme politikaları ve iskan uygulamaları nedeniyle, konar göçer ve yarı göçebe Türkmen toplulukları arasında ciddi bir huzursuzluk doğmuştu (İnalcık, 1993, s. 221). Bu sosyo-politik ortamda Safevîler, Anadolu'ya gönderdikleri halifeler ve dervişler aracılığıyla propaganda faaliyetlerinde bulunmuş; özellikle Osmanlı'ya karşı memnuniyetsiz olan Türkmen grupları arasında güçlü bir etki yaratmışlardır. Bu gruplar, Safevî ideolojisi etkisinde klasik İran Şiiliğinden farklı bir çizgi izleyerek Kızılbaş kimliğine evrilmişlerdir (Gölpınarlı, 2005, s. 139).

Safevî propagandasının etkisiyle Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde Kızılbaşlık yaygınlaşmış, İç Anadolu'da da kayda değer bir Alevi-Türkmen nüfusu oluşmuştur. Buna karşılık Batı Anadolu'da Osmanlı otoritesinin daha güçlü olması nedeniyle Türkmen toplulukları Sünni kimliklerini muhafaza etmişlerdir. Anadolu Aleviliği ise, Safevî etkisiyle Şiiliğin ana hatlarını benimsemiş olmakla birlikte, klasik Caferî fıkhına dayanmayan, halk İslamı, eski Türk inanç sistemleri ve tasavvufî anlayışların harmanlandığı özgün bir inanç sistemi olarak şekillenmiştir.

Safevîler döneminde Şiiliğin siyasi bir ideolojiye dönüşmesi, Türk dünyasında mezhepsel ve siyasi kimliklerin bölgesel farklılıklar temelinde yeniden şekillenmesine yol açmıştır. İran'ın batısındaki Türkmenler ile Anadolu'nun doğu ve iç bölgelerindeki Türkmenler Safevî etkisiyle Kızılbaş-Alevi kimliğine yönelirken, doğu İran, kuzey Irak ve batı Anadolu'daki Türkmenler büyük ölçüde Sünni kimliklerini korumuşlardır. Bu mezhepsel ayrışım, sadece dini kimlikleri değil, aynı zamanda siyasal ve kültürel aidiyetleri de etkilemiş, Osmanlı-Safevî rekabetinin derinleşmesine ve Türk dünyasında uzun vadeli kimlik bölünmelerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

2. Safevîler Sonrası Şiiliğin Seyri: İran İslam Devrimine Giden Süreç

Safevîler sonrası İran'da Kaçar Hanedanlığı, dini otoriteyi doğrudan kullanmaktan kaçınarak ulema sınıfına geniş bir hareket alanı tanımıştır. Şahların, dini liderlik iddiasından vazgeçmesi, ulemanın sadece ruhani bir sınıf olmaktan çıkıp hukuk, eğitim ve ekonomi üzerinde de etkili bir kurumsal güç haline gelmesine yol açmıştır (Amanat, 1997, s. 135; Keddie, 2008, s. 119). Bu dönemde

ulema içerisinde "Ayetullah" gibi unvanlarla resmi bir hiyerarşi oluşmuş ve Şiîlik, devlet yapısından bağımsız, toplumu etkileyen bir otorite merkezi haline gelmiştir.

Pehlevî Hanedanlığı döneminde ise Rıza Şah, Batılı tarzda modernleşme politikaları doğrultusunda ulemanın bu etkinliğini kırmaya çalışmış; hukuk, eğitim ve mali sistemde ulemanın rolünü sistematik biçimde tasfiye etmiştir (Abrahamian, 2004, s. 212). Ancak halkın geleneksel dini yapısından koparılmaya çalışılması ve ulemanın bastırılması, beklenenin aksine dini kimliği daha da güçlendirmiştir. Ulema sınıfı, bu baskıya karşılık halk nezdinde meşruiyetini artırmış ve Şiîlik zamanla yalnızca bir mezhep kimliği olmaktan çıkarak devrimci bir ideolojiye dönüşmüştür (Milani, 2008, s. 175).

Sonuçta, Kaçar döneminde güçlenen ulemanın Pehlevîler tarafından bastırılmaya çalışılması, Şiîliğin bir direniş ve devrim aracı haline gelmesine zemin hazırlamış; 1979 İran İslam Devrimi ile Şiîlik, devletin resmi ideolojisi olarak kurumsallaşmıştır.

3. İran İslam Cumhuriyeti ve Şiiliğin Kurumsallaşma Süreci

İran'da ulemanın Ak Devrim reformları ve Şah'ın laikleştirme politikaları ile birlikte kısıtlanmaya başlanması, halk arasında ciddi bir hoşnutsuzluk dalgası yaratmıştır. Ancak bu tepkiler yalnızca ulema sınıfından gelmemiştir; Batıya duyulan güvensizlik, Musaddık'ın Amerikan destekli Ajax Operasyonu ile devrilmesinin halk hafızasında yarattığı derin travma ve sosyoekonomik adaletsizlikler gibi unsurlar, geniş halk kitlelerinin de Şah'a karşı başkaldırmasına zemin hazırlamıştır (Keddie, 2006, s. 214). Dolayısıyla İran Devrimi, başlangıçta yalnızca bir Şii tepkisi değil, farklı sınıf, ideoloji ve mezheplerden gelen geniş bir toplumsal hareketin ürünü olmuştur.

Bununla birlikte, devrim sürecinde en örgütlü ve en ideolojik hareketin ulema sınıfı tarafından yürütüldüğü görülmüştür. Ayetullah Humeyni'nin öncülüğünde Şiilik, İran İslam Cumhuriyeti'nin temel ideolojisi hâline gelmiş; bu süreçte Velayet-i Fakih doktrini belirleyici bir rol üstlenmiştir. Şiilikteki imamlık doktrinine göre, hukukun en doğru şekilde yorumlanması yalnızca Tanrı tarafından seçilmiş masum imamlar eliyle mümkündür. On İki İmam inancına göre ise, on ikinci imam olan İmam Mehdi gayba çekilmiş, ancak yeniden adalet getirmek üzere dönecektir (Momen, 1985, s. 45). Bu durumda, İmam'ın yokluğunda İslam hukukunun uygulanması ve toplumun yönetimi için bir "fakih"in, yani İslam hukukunda yetkin bir din âliminin liderlik etmesi zorunluluğu doğmuştur. Humeyni, bu teoriyi geliştirerek Velayet-i Fakih modelini siyasi sisteme entegre etmiş ve İslam devletinin devamlılığını emperyalizme karşı bir direniş olarak gerekçelendirmiştir (Arjomand, 1988, s. 95).

Kurulan yeni düzen, yalnızca iç politikada değil, dış politikada da büyük değişimlere yol açmıştır. İran, "Ne Doğu Ne Batı" (La Sharq, La Gharb) söylemini benimsemiş ve özellikle ABD ile İsrail'e karşı keskin bir antiemperyalist çizgiye oturmuştur (Takeyh, 2009, s. 103). Bu ideolojik dönüşüm doğrultusunda, İran devrim ihracı politikasını da devreye sokmuş; 1982'de İsrail'in Lübnan'a müdahalesini fırsat bilerek, Lübnan'daki Emel hareketinden ayrılan gruplarla birlikte Hizbullah'ı kurmuştur (Norton, 2007, s. 48). Böylece, Lübnan üzerinden bölgesel etkisini artırmaya başlamıştır.

2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ve ardından Irak'ta Şii kökenli yönetimin iktidara gelmesiyle İran, bölgedeki stratejik konumunu güçlendirmiştir. Bu süreçte İran, Basra Körfezi'nden Akdeniz'e uzanan bir nüfuz hattı oluşturmuş ve böylece "Şii Hilali" söylemlerinin Arap dünyasında endişe yaratmasına sebep olmuştur (Nasr, 2006, s. 92). İran'ın Lübnan, Irak ve Suriye üzerindeki etkisinin artması, Ortadoğu'da mezhep merkezli bir kutuplaşmanın giderek belirginleşmesine yol açmıştır.

Arap Baharı süreci ise İran için yeni bir kırılma noktası olmuştur. Devrimlerin başında İran yönetimi bu hareketleri kendi İslam Devrimi'ne benzer bir halk uyanışı olarak değerlendirmiş, ancak Suriye'deki isyanın Esad rejimini hedef alması üzerine, İran stratejik çıkarlarını korumak amacıyla Suriye rejimini desteklemiştir (Sadjadpour, 2013, s. 56). Bu durum İran'ın güvenlik devleti karakterini

daha da pekiştirmiş, bölgedeki kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Nitekim Türk Dünyası da bu süreçte doğrudan etkilenmiştir.

Azerbaycan: Mezhep Temelli Yakınlaşmanın Sınırlılığı ve Jeopolitik Ayrışma

İran İslam Devrimi sonrası Tahran yönetimi, Azerbaycan üzerinde mezhepsel ortaklık üzerinden etki kurma stratejisi geliştirmiştir. Ortak Şii kimliği, özellikle Tebriz-Erdebil hattındaki topluluklar üzerinden Azerbaycan'ın siyasi yönelimini etkilemek amacıyla bir kaldıraç olarak kullanılmıştır. Ancak Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazandıktan sonra laik-Türkçü bir devlet kimliği inşa etmiş; böylece İran'ın mezhepsel nüfuz çabalarına mesafeli bir tutum sergilemiştir (Shaffer, 2002, s. 115). Bakü yönetimi, milliyetçilik ve sekülerlik ilkeleri doğrultusunda devlet inşasını sürdürmüş, Türkiye ile savunma ve enerji iş birliklerini derinleştirerek İran etkisini sınırlamıştır.

İran, Güney Azerbaycan'daki Azerî nüfuzu kullanarak mezhepsel yakınlık tesis etmeye çalışmış, medya ağları ve paramiliter yapılar (örneğin Hüseyniyun Tugayı) oluşturarak bu süreci desteklemiştir. Ancak Azerbaycan yönetimi, İsrail ve Türkiye ile geliştirdiği stratejik ortaklıklar aracılığıyla İran'ın nüfuz kurma girişimlerini dengelemiş ve mezhepsel ortaklığa dayalı politikalara açık kapı bırakmamıştır.

Karabağ meselesinde İran'ın Ermenistan'a daha yakın bir tutum alması, mezhepsel dayanışmanın jeopolitik çıkarlar karşısında ikincil kaldığını göstermiştir. İran, Ermenistan üzerinden Kuzey-Güney ulaşım hatlarını ve bölgedeki Rusya bağlantılarını korumayı jeopolitik bir öncelik olarak görmüştür (Hunter, 2010, s. 177). Bu nedenle, Azerbaycan ile aynı mezhebi paylaşmasına rağmen, çıkarlarını daha çok temsil ettiğini düşündüğü Ermenistan'ı dolaylı olarak desteklemiştir.

Zengezur Koridoru tartışmalarında da İran, Türkiye ve Azerbaycan'ın birlikte oluşturduğu Orta Koridor projesini kendi çıkarlarına tehdit olarak algılamıştır. İran, bu koridorun açılması hâlinde Ermenistan üzerindeki stratejik erişiminin kesileceğini ve Türk devletleri arasındaki doğrudan bağlantının güçleneceğini öngörmüştür. Bu nedenle Zengezur Koridoru'na açık bir şekilde karşı çıkmış ve bölgedeki askeri tatbikatlarla tepkisini göstermiştir.

Sonuç olarak, İran'ın Şiî kimlik üzerinden Azerbaycan'a yönelik nüfuz kurma stratejisi, jeopolitik çıkarlar ve millî kimlik unsurları karşısında etkisiz kalmıştır. Şii mezhepsel ortaklık, her iki taraf için de stratejik çıkarlar söz konusu olduğunda geri plana itilmiştir. Azerbaycan, mezhepsel yakınlığa rağmen İran yerine Türkiye ile siyasi ve askerî düzlemde yakınlaşmayı tercih etmiş; böylece millî çıkarlarını mezhepsel dayanışmanın önünde konumlandırmıştır.

İran Türkmenleri: Devrim Öncesi-Sonrası Kimlik Direnci ve Bölgesel Yansımalar

Yukarıdaki bölümlerde bahsedildiği üzere, İran'ın kuzeydoğusundaki Türkmen Sahra bölgesinde yaşayan Türkmenler, devrim öncesi dönemde büyük ölçüde Hanefî-Sünnî kimliklerini korumuş ve Şiî merkezî otoriteye karşı mesafeli bir duruş sergilemiştir (Entessar, 1992, s. 62). Pehlevî döneminin modernleşme ve merkezîleşme çabalarına karşı da kültürel ve dini kimliklerine sıkı sıkıya bağlı kalan bu grup yerel özerkliklerini korumaya çalışmışlardır.

1979 İslam Devrimi sırasında Türkmenler, Tahran yönetiminin vaat ettiği toprak reformu ve kültürel haklar nedeniyle devrime destek vermiştir. Ancak kısa sürede merkezî otorite ile çıkar çatışmaları başlamış ve Mart 1979'da Devrim Muhafızları'nın müdahalesiyle Türkmen Sahra'da silahlı çatışmalar patlak vermiştir (Weinstein, 1981, s. 28). Bu süreç, Türkmenler açısından güven bunalımına yol açmıştır.

Devrim sonrası dönemde Tahran yönetimi doğrudan baskı yerine "yumuşak Şiîleştirme" stratejisi izlemiştir. Bölgede cami inşaatları teşvik edilmiş, eğitim sisteminde Farsça baskınlığı artırılmış ve medya araçlarıyla Türkmen gençliği üzerinde kültürel asimilasyon politikaları uygulanmıştır. Ancak

Türkmen toplumu, etnik kimlik ve dil taleplerine dayanarak bu dönüşüme direnmiş, mezhepsel kimliğini büyük ölçüde korumuştur.

Bölgedeki Türkmenlerin yalnız bırakılması, İran Türkmenlerinin diğer Türk devletleriyle ilişkilerini de etkilemiştir. Türkiye, Azerbaycan veya diğer Türk devletleri doğrudan İran Türkmenleri ile sistematik ve güçlü bir ilişki geliştirememiştir. Bu topluluk, büyük oranda kendi içinde kültürel kimliğini koruma mücadelesi vermiş; ulusötesi bir Türk dayanışması yaratılamamıştır. Sonuç olarak, İran Türkmenleri günümüzde dahi kimliklerini koruma çabası içinde yalnız bırakılmış bir topluluk görüntüsü vermektedir.

Irak Türkmenleri: Mezhepsel Ayrışmanın Bölgesel Yansıması

İran İslam Devrimi, Irak Türkmenleri üzerinde özellikle mezhepsel kimlik üzerinden kalıcı etkiler yaratmıştır. Devrim sonrası İran, Kum ve Necef hattındaki Şiî ağlar üzerinden Irak'ın güneyinde ve orta bölgelerinde yaşayan Türkmen topluluklarına etki etmeyi başarmıştır (Kaya, 2011, s. 91).

İran-Irak Savaşı sırasında Şiî Türkmen çekirdekleri ideolojik olarak İran'a yakınlaştırılmış; 2014 sonrası Haşd-i Şaabî yapılanması içinde Türkmen gruplarına özel birlikler kurulmuştur. Şiî Türkmenler İran'ın vekil mimarisi içerisinde siyasal ve askerî anlamda önemli bir konuma gelmiştir. Buna karşılık Sünnî Türkmenler, Türkiye destekli Irak Türkmen Cephesi çatısı altında toplanmış ve Türkiye'nin Kerkük ve Musul eksenli enerji-güvenlik politikalarına paralel bir çizgi izlemiştir.

Bu süreçte Türkmen kimliği, mezhepsel temelde ikiye bölünmüş; Şiî ve Sünnî kimlik farklılaşması, Irak iç siyasetinde İran ve Türkiye arasındaki bölgesel rekabetin doğrudan bir yansıması hâline gelmiştir. Böylece Irak Türkmenleri, sadece bir azınlık topluluğu olmaktan çıkarak iki bölgesel gücün çıkar çatışmasının merkezine oturmuştur.

Suriye Türkmenleri: İç Savaş Öncesi İlgisizlikten Mezhepsel Baskıya

Suriye'deki Türkmen toplulukları, iç savaş öncesinde İran'ın doğrudan mezhepsel veya siyasi etkisine maruz kalmamıştır. Hafız Esad döneminde başlayan ve Beşar Esad döneminde devam eden Alevi yönetimi, Türkmenleri marjinalize etmiş; ancak İran bu dönemde Türkmenler üzerinde sistemli bir politika yürütmemiştir. Dolayısıyla 2011 öncesinde Suriye Türkmenleri ile İran arasında doğrudan bir temas veya mezhepsel dönüşüm çabası bulunmamıştır.

2011'de Suriye iç savaşının patlak vermesiyle birlikte İran, Esad rejimini desteklemek amacıyla aktif askeri ve demografik müdahalelerde bulunmuştur. Seyyide Zeyneb Türbesi'nin korunması bahanesiyle İran Devrim Muhafızları sahaya sürülmüş ve "Şii koridoru" inşası stratejisi çerçevesinde demografik mühendislik faaliyetleri yürütülmüştür (Phillips, 2016, s. 141). Türkmen yoğunluklu bölgelerde, özellikle Bayırbucak, Cisr eş-Şuğur ve Afrin'de zorunlu tahliyeler gerçekleştirilmiş; kalan Türkmen nüfus İran destekli paramiliter baskılarla Şiîleştirme kampanyalarına maruz bırakılmıştır.

Türkiye'nin Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı harekâtları, bu mezhepsel ve demografik dönüşüm girişimlerine karşılık olarak gerçekleştirilmiş ve Türkmen yerleşimlerinin korunmasını hedeflemiştir. Sonuç olarak, Suriye Türkmenleri üzerinde İran'ın etkisi, iç savaşla birlikte başlamış; bu etki, doğrudan mezhepsel baskı ve kimlik erozyonuna yönelik girişimlerle şekillenmiştir.

Kafkasya Türkleri: Zengezur Koridoru ve Mezhepsel Sınırlılık

İran, devrim sonrasında Kuzey Kafkasya'da yaşayan Türk topluluklarına yönelik ortak İslâm vurgusu üzerinden etki kurmaya çalışmıştır. Dağıstan, Karaçay-Balkar gibi bölgelerde ticaret, eğitim ve medya faaliyetleri üzerinden yumuşak güç politikaları izlenmiş; ancak Moskova'nın güvenlik denetimi

ve Ankara'nın TİKA ve diplomasi faaliyetleri İran'ın bu bölgedeki etkinliğini sınırlamıştır (Hunter, 2010, s. 214).

Zengezur Koridoru meselesi, Kafkasya Türkleri açısından Türk dünyası arasındaki iş birliği imkanlarını artırma potansiyeli taşımaktadır. Türkiye ve Azerbaycan'ın öncülüğünde yürütülen bu proje, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi Türk devletleri tarafından da desteklenmiştir. Ancak İran, Zengezur Koridoru'nun açılmasının Ermenistan üzerindeki stratejik etkisini azaltacağını ve Türk devletleri arasında doğrudan bir kara bağlantısı kuracağını öngörerek bu projeye karşı çıkmıştır.

Kafkasya'daki Türk toplulukları genel anlamda Zengezur Koridoru girişimini desteklemekte, İran'ın bu konudaki karşıt tutumu ise bölgedeki Türk dayanışmasını daha da güçlendiren bir dış tehdit algısı yaratmaktadır. İran'ın mezhepsel kartı burada etkisiz kalmış; bölgedeki Türk halkları arasında kimlik dayanışması mezhepsel ayrışmaların önüne geçmiştir.

Türkiye-İran İlişkileri: Mezhep Değil, Bölgesel Güç Mücadelesi

İran İslam Devrimi, Türkiye'de başlangıçta mezhep temelli bir tehdit olarak algılanmış; özellikle laik-seküler kesimlerde devrimin ihracı korkusu oluşmuştur (Aras, 1998, s. 52). Ancak Türkiye'deki bazı İslami kesimler, devrimi İslam dünyasının bir uyanışı olarak olumlamış; böylece Türkiye kamuoyunda devrime karşı ikili bir tutum gelişmiştir.

Devrim sonrası Türkiye-İran ilişkileri, mezhep farklılıklarından ziyade bölgesel güç mücadelesi ekseninde şekillenmiştir. İran, Şiî kimliği ve mezhep kartını bölgesel etkisini artırmak amacıyla kullanmış; ancak Türkiye, ilişkileri daha çok jeopolitik denge ve çıkarlar üzerinden yürütmüştür. Türkiye, 1996 Doğalgaz Anlaşması ile İran ile ekonomik iş birliğini derinleştirirken, aynı zamanda İran'ın devrim ihracı girişimlerine karşı iç güvenlik önlemlerini güçlendirmiştir.

2010 yılında Türkiye, İran'a yönelik uluslararası yaptırımların artırılması girişimlerine Birleşmiş Milletler'de karşı çıkarak, İran'ın uluslararası sistemden tamamen dışlanmasını engelleyen aktörlerden biri olmuştur (Kirişci, 2011, s. 34). Bu süreçte Türkiye, İran'ı masada tutmayı amaçlamış; Obama yönetimi Türkiye'yi İran ile Batı arasındaki köprü ülkelerden biri olarak görmüştür.

Ancak Suriye iç savaşının başlamasıyla, Türkiye ile İran arasındaki bölgesel rekabet belirginleşmiştir. Türkiye, Beşar Esad rejiminin devrilmesini desteklerken; İran, rejimin ayakta kalmasını hayati bir çıkar olarak görmüştür. Halep, İdlib ve Tel Rıfat hattında taraflar dolaylı vekil çatışmaları yürütmüş; Astana ve Soçi süreçleriyle bu çatışmaları kontrollü iş birliği zeminine taşımışlardır (Teimouri, 2019, s. 118).

2020 Karabağ Savaşı ve Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) eksenli projeler, Türkiye'nin bölgesel projeksiyon kapasitesini artırmış; İran ise pan-Türkizm algısıyla stratejik kırmızı çizgilerini daha sert biçimde ifade etmeye başlamıştır. Buna karşın iki ülke, INSTC ve enerji takas projeleri üzerinden ekonomik iş birliğini sürdürmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye-İran ilişkileri devrim sonrası dönemde mezhep temelli değil, çıkar temelli bölgesel rekabet ve iş birliği dinamikleri üzerinde şekillenmiş; kriz ve iş birliği döngüleri arasında dalgalı bir seyir izlemiştir.

SONUÇ

İran İslam Devrimi, Safevî mirasını modernize ederek Türk dünyasında kimlik, güvenlik ve jeopolitik dengeleri derinden etkilemiştir. Azerbaycan'da Şiî kimlik, millî çıkarların gerisinde kalmış; İran, Ermenistan'ı destekleyerek mezhepsel dayanışmayı jeopolitik çıkarlarına kurban etmiştir. İran Türkmenleri, devrim sonrası "yumuşak Şiîleştirme" politikalarına direnmiş; ancak diğer Türk devletlerinden yeterli destek görememiştir. Irak Türkmenleri, İran ve Türkiye arasında mezhepsel ve bölgesel

rekabetin doğrudan bir yansıması hâline gelmiştir. Suriye Türkmenleri, iç savaş öncesi İran'ın etkisinden uzak kalmış, savaş sonrası ise demografik mühendislik girişimlerinin hedefi olmuştur. Kafkasya Türkleri, Zengezur Koridoru meselesinde Türk dünyası dayanışmasına yönelmiş; İran'ın mezhepsel stratejileri bölgede etkisiz kalmıştır. Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler ise mezhepsel ayrımlardan ziyade bölgesel güç mücadelesi ve pragmatik iş birliği zemini üzerinde dalgalı bir şekilde ilerlemiştir.

Safevîler döneminde başlayan ve İran İslam Devrimi sonrasında yeni bir boyut kazanan mezhepsel ayrışmalar, Türk dünyasında kimliklerin farklılaşmasına neden olmuştur. Anadolu, Horasan, Irak ve Suriye Türkmenleri arasında Safevî etkisinin farklı yoğunluklarda tezahür ettiği görülmüş; bazı topluluklar Şiîleşirken, bazıları Sünnî kimliklerini muhafaza etmiş, bazıları ise mezhepsel etkilenmeden daha sınırlı biçimde etkilenmiştir. Bu tarihsel farklılaşmalar, günümüzde Türk devletleri ve toplulukları arasında iş birliği girişimlerinde hem güçlü hem de zayıf yönler doğurmuştur.

Bugün gelinen noktada, Azerbaycan ve Türkiye gibi devletler arasında savunma, enerji ve ulaştırma projeleri ekseninde başarılı işbirlikleri geliştirilmiştir. Zengezur Koridoru girişimi ve Türk Devletleri Teşkilatı'nın güçlenmesi, Türk dünyasında stratejik bütünleşmenin artmakta olduğuna işaret etmektedir. Kafkasya Türkleri arasında da dayanışma eğilimi, İran'ın mezhepsel stratejilerinin etkisiz kaldığını göstermektedir.

Ancak zayıf yönler de bulunmaktadır. İran Türkmenleri, uzun yıllardır kültürel ve mezhepsel asimilasyon baskısı altında yalnız bırakılmıştır; Türk devletleri bu toplulukla güçlü sistematik ilişkiler kuramamıştır. Irak Türkmenleri arasında mezhepsel bölünmeler, bir ortak kimlik ve siyasi bütünlük inşasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, hem İran'ın vekil politikalarına açık zemin yaratmakta, hem de Türk dünyası dayanışmasını sınırlamaktadır.

Bu zayıf alanları güçlendirmek için, mezhep ayrımı gözetmeksizin bütün Türkmen topluluklarına kapsayıcı destek verilmesi, kültürel diplomasi, eğitim değişim programları ve uluslararası platformlarda Türkmen meselesinin gündeme taşınması gibi adımlar atılabilir. Ayrıca, Irak Türkmenleri arasında ortak siyasi vizyon ve iletişim mekanizmalarının teşviki, bölgesel rekabete karşı toplumsal dayanışmayı güçlendirebilir.

Ancak bu çabalar çeşitli sınırlarla karşılaşacaktır. İran'ın iç egemenlik hassasiyetleri, Türkmen bölgelerinde doğrudan siyasi angajmana tepki göstermesine yol açabilir. Irak sahasında ise mezhepsel dengelerin hassasiyeti, aşırı tarafgirlikten kaçınılmasını zorunlu kılmaktadır. Suriye Türkmenleri için de güvenlik riskleri ve demografik baskılar önemli sınırlayıcı faktörlerdir.

Sonuç olarak, Safevî mirasından bugüne uzanan kimlik farklılıklarına rağmen, Türk dünyası içinde ortak bir vizyon geliştirmek mümkündür. Bu süreçte temel hedef, mezhep farklılıklarını aşan, kültürel ve tarihi ortaklıklara dayalı, kapsayıcı bir iş birliği modeli inşa etmek olmalıdır. Tarihsel farklılıklar bir ayrışma unsuru değil, çeşitliliği zenginlik olarak gören bir dayanışma zemini olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça:

Abisaab, R. J. (2004). *Converting Persia: Religion and Power in the Safavid Empire*. I.B. Tauris.

Abrahamian, E. (2004). *A History of Modern Iran*. Cambridge University Press.

Amanat, A. (1997). *Pivot of the Universe: Nasir al-Din Shah and the Iranian Monarchy, 1831–1896*. University of California Press.

Arı, E. (2021). Safevîler döneminde İran'da Şiîliğin resmî mezhep hâline gelişi. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 32(1), 409–430.

Arjomand, S. A. (1984). *The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from the Beginning to 1890*. University of Chicago Press.

Arjomand, S. A. (1988). *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford University Press.

Aras, B. (1998). Turkish-Israeli-Iranian Relations in the Nineties: Impact on the Middle East. *Middle East Policy*, 6(1), 51–64.

Babaie, S. (2004). *Isfahan and Its Palaces: Statecraft, Shi'ism and the Architecture of Conviviality in Early Modern Iran*. Edinburgh University Press.

Çelenk, M. (2005). *Çelenk, M. (2005). 16.-17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*

Daftary, F. (1990). *The Ismā'īlīs: Their History and Doctrines*. Cambridge University Press.

Daniel, E. L. (2001). *The History of Iran*. Greenwood Press.

Ehteshami, A. (1995). *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. Routledge.

Entessar, N. (1992). *Kurdish Ethnonationalism*. Lynne Rienner Publishers.

Floor, W. (2001). *Safavid Government Institutions*. Mazda Publishers.

Gölpınarlı, A. (2005). *İslam Tasavvufunun Meseleleri*. Dergâh Yayınları.

Hunter, S. T. (2010). *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order*. Praeger.

İnalcık, H. (1993). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1600*. Cambridge University Press.

Kaya, T. (2011). Irak Türkmenlerinin siyasi tarihindeki kırılmalar. *Ortadoğu Etütleri*, 2(3), 91–120.

Keddie, N. R. (2006). *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University Press.

Keddie, N. R. (2008). *Religion and Rebellion in Iran: The Tobacco Protest of 1891–1892*. Frank Cass.

Kirişci, K. (2011). Turkey's 'Demonstrative Effect' and the Transformation of the Middle East. *Insight Turkey*, 13(2), 33–55.

Matthee, R. (2011). *Persia in Crisis: Safavid Decline and the Fall of Isfahan*. I.B. Tauris.

Milani, A. (2008). *Eminent Persians: The Men and Women Who Made Modern Iran, 1941–1979*. Syracuse University Press.

Mitchell, C. P. (2009). *The Practice of Politics in Safavid Iran: Power, Religion and Rhetoric*. I.B. Tauris.

Momen, M. (1985). *An Introduction to Shi'i Islam: The History and Doctrines of Twelver Shi'ism*. Yale University Press.

Nasr, V. (2006). *The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future*. W.W. Norton.

Newman, A. J. (2006). *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire*. I.B. Tauris.

Norton, A. R. (2007). *Hezbollah: A Short History*. Princeton University Press.

Ocak, A. Y. (2013). *Türkler, Türkiye ve İslam*. İletişim Yayınları.

Öz, M. (1992). Anadolu'da Safevî propagandası ve Osmanlı tedbirleri. *Türkiyat Mecmuası*, 11, 84–100.

Phillips, C. (2016). *The Battle for Syria: International Rivalry in the New Middle East*. Yale University Press.

Roemer, H. R. (1986). The Safavid Period. In P. Jackson & L. Lockhart (Eds.), *The Cambridge History of Iran: Volume 6* (pp. 189–351). Cambridge University Press.

Sadjadpour, K. (2013). Iran: Growing Internal and External Challenges. *The Washington Quarterly*, 36(1), 53–68.

Savory, R. (2007). *Iran under the Safavids*. Cambridge University Press.

Shaffer, B. (2002). *Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity*. MIT Press.

Takeyh, R. (2009). *Guardians of the Revolution: Iran and the World in the Age of the Ayatollahs*. Oxford University Press.

Teimouri, A. (2019). Turkey's Evolving Syria Policy. *Middle East Policy*, 26(1), 110–123.

Weinstein, B. (1981). Iran's Ethnic Minorities: Challenges to the Islamic Republic. *The Middle East Journal*, 35(1), 28–42.

7

TÜRK DÜNYASINDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE İŞ BİRLİĞİ İMKÂNLARI

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN KURUMSALLAŞMA SÜRECİNDE AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN YERİ VE ROLÜ

Mustafa BIYIKLI*

GİRİŞ

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Türk dili konuşan devletler arasında tarihî, kültürel ve coğrafi bağlarıyla öne çıkan önemli bir aktör hâline gelmiştir. 1992 yılında başlatılan Türk Dili Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri ile temeli atılan iş birliği süreci, 2009 Nahçıvan Anlaşması ile kurumsallaşarak Türk Devletleri Teşkilatı'na (TDT) dönüşmüştür. Azerbaycan, bu sürecin hem kurucu hem de şekillendirici aktörlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Azerbaycan, stratejik konumu, enerji kaynakları ve ulaşım koridorlarıyla Türk dünyasının ekonomik ve lojistik entegrasyonunda merkezi bir rol üstlenmektedir. TANAP, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve önerilen Zengezur Koridoru gibi projeler hem bölgesel hem de Avrasya ölçeğinde ticaret ve enerji güvenliği açısından kritik önemdedir. 2020 Karabağ Zaferi sonrasında Azerbaycan'ın askerî ve diplomatik etkinliği artmış; bu durum TDT'nin güvenlik boyutunu da güçlendirmiştir. Bakü, TDT çerçevesindeki zirvelere ve kurumsal girişimlere sıkça ev sahipliği yaparak, Azerbaycan'ın teşkilatın kurumsallaşmasına olan katkısını pekiştirmiştir. TÜRKPA, Türk Kültür ve Miras Vakfı gibi yapıların Azerbaycan merkezli olması, ülkenin parlamenter ve kültürel diplomasiye verdiği önemi yansıtmaktadır. Azerbaycan bu yapılar aracılığıyla ortak tarih, dil ve kültür mirasının korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına öncülük etmektedir. Bu çok yönlü katkılar çerçevesinde Azerbaycan, sadece jeopolitik ve ekonomik bir güç olarak değil; aynı zamanda siyasî, diplomatik, askerî ve kültürel alanlarda da TDT'nin kurumsallaşmasını ve etkinliğini besleyen ana aktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Türk dünyasının geleceğinde Azerbaycan'ın rolü, teşkilatın sürdürülebilirliği ve bölgesel dayanışmanın güçlendirilmesi açısından stratejik bir önem taşımaktadır.

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NA GİDEN YOL: ZİRVELER SÜRECİNDE AZERBAYCAN

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1991'de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, tarihî ve kültürel bağları, jeopolitik konumu ile Türk dünyasında önemli bir aktör olarak öne çıkmıştır. Türk dili konuşan devletler arasında çok taraflı iş birliği anlayışına dayanan "Zirveler Süreci", 1992 yılında Azerbaycan'ın da katılımıyla başlatılmış ve 2009'da Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin (bugünkü adıyla Türk Devletleri Teşkilatı-TDT) kurulmasına zemin hazırlamıştır. 1992-2010 yılları arasında gerçekleştirilen on zirvede Azerbaycan, karar alma süreçlerine aktif katılım sağlayarak

* Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
E-posta: mustafa.biyikli@dpu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2614-4638

diplomatik istikrarın ve bölgesel dayanışmanın gelişmesine katkıda bulunmuştur. 1992 Ankara Zirvesi ile ortak projelere yönelik siyasi irade ortaya konmuş; Azerbaycan bu iradeyi destekleyen temel ülkelerden biri olmuştur. 2000'de Bakü'de düzenlenen zirvede ise Azerbaycan, ulaşım ve enerji bağlantılarındaki kritik konumuyla öne çıkmış; yeni yüzyıla uygun iş birliği vizyonunun şekillenmesine katkı sunmuştur. 1996 Taşkent ve 1998 Astana zirvelerinde alınan kararlar kapsamında ekonomik pazar oluşturulması ve sekretarya tüzüğünün kabulü gibi yapısal adımlara Azerbaycan güçlü destek vermiştir. Sürecin en kritik aşamalarından biri olan 2009 Nahçıvan Zirvesi'nde TDT'nin kurumsal temelleri atılmış, Azerbaycan bu sürece öncülük etmiştir. Aynı zirvede Azerbaycan'ın önerisiyle TÜRKSOY Fonu'nun kurulması kararlaştırılarak kültürel boyut da güçlendirilmiştir. 2010 İstanbul Zirvesi'nde ise teşkilatın kalıcı sekretaryasının İstanbul'da kurulması kararlaştırılmış, Azerbaycan mali ve diplomatik destekle bu yapının işleyişine katkı sunmuştur. Azerbaycan, bu süreçte sadece siyasi ve ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve diplomatik yönüyle de aktif bir katılım sergilemiştir. 1990'lı yıllarda yaşadığı iç siyasal krizlere ve Karabağ Savaşı gibi ciddi sorunlara rağmen, Türk dünyası ile entegrasyonu önceliklendirmiştir. Zirveler süreci, Azerbaycan'ın Türk dünyasının kurumsal iş birliği vizyonuna katkısını somutlaştırmış; ülkenin dış politika çizgisi hem millî çıkarları hem de ortak Türk menfaatleri doğrultusunda şekillenmiştir. 1992-2010 arasındaki zirveler süreci, Azerbaycan'ın Türk dünyasında kurumsal iş birliği hedeflerine yönelik yapıcı, istikrarlı ve stratejik yaklaşımını yansıtan önemli bir dönemi temsil etmektedir. Azerbaycan, TDT'nin kurucu iradesinin taşıyıcılarından biri olarak, teşkilatın kurumsallaşmasına çok yönlü katkılar sunmuş ve bu vizyonun oluşmasında kilit bir rol oynamıştır.[1]

AZERBAYCAN VE TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI: STRATEJİK KATILIM VE KURUMSALLAŞMA ROLÜ

2009 yılında Nahçıvan Anlaşması ile Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi (Türk Konseyi), 2021 yılında Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) adını alarak kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Azerbaycan, bu teşkilatın hem kurucu üyesi hem de kurumsallaşmasında belirleyici bir aktör olmuştur. Nahçıvan Anlaşması'na ev sahipliği yaparak diplomatik inisiyatif alan Azerbaycan, 2010 İstanbul Zirvesi ile TDT'nin resmî kuruluş sürecini de aktif biçimde desteklemiştir. TDT, ortak tarih, dil, kültür ve kimlik temelli dayanışma çerçevesinde barış, refah ve çok yönlü entegrasyonu amaçlayan bir yapıdır. Azerbaycan, bu ilkeleri benimseyerek teşkilatın siyasi, diplomatik, kültürel ve ekonomik hedeflerine önemli katkılarda bulunmaktadır. Üye ülkeler arasında karar alma süreçlerinin yönlendirildiği Devlet Başkanları Konseyi başta olmak üzere, TDT'nin tüm organlarında Azerbaycan etkin biçimde temsil edilmekte; özellikle enerji, ulaştırma ve kültürel diplomasi alanlarında stratejik girişimlerde bulunmaktadır.[2]

Teşkilatın kalıcı Sekreteryası İstanbul'da bulunsa da Azerbaycan, bu yapıya %13,3'lük katkı oranı ile yalnızca mali değil, diplomatik ve teknik desteklerle de katkı sunmaktadır. Ayrıca Bakü, TÜRKPA

1 Mustafa Bıyıklı, *25 Yıllık Tecrübenin Ardından Türk Kenesi Bünyesindeki Ülkelerde Ortak Kuruluşlar, İlişkiler ve İş Birlikleri,* Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek, Kırgızistan, 2018; Pelin Musabay Baki, "Avrasya'da Bölgesel İş birliği Sürecinden İş birliği Mekanizmasına: Türk Konseyi", *Bilge Strateji*, Cilt: 6, Sayı: 11, Güz 2014, s. 141-147; Süreç hakkındaki projeler, raporlar ve kitaplar için bkz: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi (KTMÜ), "Projeler", https://orasam.manas.edu.kg/index.php/tr/projeler, [Erişim Tarihi: 03.04.2025]; KTMÜ, "Raporlar", https://orasam.manas.edu.kg/index.php/tr/yayinlar/raporlor, [Erişim Tarihi: 03.04.2025]; KTMÜ, "Kitaplar", https://orasam.manas.edu.kg/index.php/tr/yayinlar/kitaplar, [Erişim Tarihi: 03.04.2025].

2 "Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması" (3 Ekim 2009), http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/07/20100715-2-1.pdf, [Erişim Tarihi: 04.04.2025]; Türk Dili konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi (TDİK), "Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması", *Resmî Belgeler*, İstanbul, 2014, s. 3; "Türk Keneşi Zirveleri", https://www.turkicstates.org/tr/zirveler, [Erişim Tarihi: 04.04.2025].

ve Türk Kültür ve Mirası Vakfı gibi tamamlayıcı kurumlara ev sahipliği yaparak teşkilatın kurumsal ağını güçlendirmektedir. Azerbaycan Türkçesinin TDT yazışmalarında aktif kullanımı da bu ülkenin bölgesel diplomasi diline katkısını göstermektedir. Ekonomik alanda ise Azerbaycan, 2011'de kurulan Türk İş Konseyi kapsamında enerji, ulaştırma ve lojistik projeleriyle öne çıkmaktadır. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu, Güney Gaz Koridoru ve Hazar geçişli lojistik projeleri, TDT'nin ekonomik entegrasyon hedeflerine yönelik somut katkılar arasında yer almaktadır. Azerbaycan ayrıca düzenli olarak iş forumlarına ev sahipliği yaparak yatırım ortamının geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Azerbaycan, TDT içinde kurucu bir aktör olarak aynı zamanda siyasi, kültürel ve ekonomik yönleriyle teşkilatın şekillenmesine ve güçlenmesine yön veren merkezî bir ülkedir. Bu yönüyle Azerbaycan'ın rolü, Türk dünyası içinde hem kurumsal bütünleşmenin hem de bölgesel istikrarın teminatlarından biri olarak değerlendirilmektedir.[3]

İLİŞKİLİ KURUMLAR VE ULUSLARARASI ORTAKLAR: AZERBAYCAN'IN ROLÜ VE KATKILARI

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)[4], üye devletler arası bir iş birliği platformu olmanın ötesinde, çok sayıda kurumsal yapı ve uluslararası kuruluşla koordineli çalışan bölgesel bir aktör konumundadır. Bu çok taraflı yapının sürdürülebilirliği ve etkinliği açısından Azerbaycan hem diplomatik hem de kurumsal düzeyde stratejik bir taşıyıcı ülke rolünü üstlenmektedir. Özellikle Bakü'nün ev sahipliği yaptığı iki temel kurum (Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi/TÜRKPA ve Türk Kültür ve Miras Vakfı/TKMV) Azerbaycan'ın TDT bünyesindeki kurumsallaşma çabalarına doğrudan katkısını göstermektedir. TDT'nin ilişkili olduğu kurumsal yapılar arasında; Merkezi Ankara/Türkiye'de bulunan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY)[5], Merkezi Bakü/Azerbaycan'da bulunan Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA)[6], Merkezi Bakü/Azerbaycan'da bulunan Türk Kültür ve Miras Vakfı (TKMV)[7], Merkezi Astana/Kazakistan'da bulunan bilimsel araştırma kurumu Türk Akademisi (TWESCO)[8] ve Merkezi İstanbul/Türkiye'de bulunan iş birliği kurumu Ortak Türk Ticaret ve Sanayi Odası (TTSO)[9] yer almaktadır.

Azerbaycan, bu kurumlardan özellikle TÜRKPA ve TKMV üzerinden, Türk dünyasında ortak tarih, kültür, kimlik ve değerlerin korunmasına ve yeni kuşaklara aktarılmasına yönelik projelerde aktif rol almaktadır. Parlamenter diplomasi alanında TÜRKPA, yasama deneyimlerinin paylaşılmasını ve yasal uyumun geliştirilmesini sağlarken; TKMV, kültürel mirasın korunması, tanıtılması ve kurumsal kültürel diplomasi alanında öncü rol üstlenmektedir.

TDT aynı zamanda, küresel ölçekte çeşitli uluslararası kuruluşlarla da iş birliği ilişkileri yürütmektedir. Bu kurumlar arasında; WHO, UN-Habitat, İİT, EİT, AGİT, UNDP, UNOSSC, UNAOC, UNWTO, CICA, KEİ & KEİPA, ICSS[10] gibi yapılar yer almakta olup, siyaset, ekonomi, ulaşım, eğitim, medya, enerji, göç, tarım, adalet ve uzay gibi çok çeşitli alanlarda ortak çalışmalar yürütülmektedir. Azerbaycan, bu alanlarda yürütülen girişimlerin gerek mali gerek diplomatik gerekse idari altyapısında aktif katkı sunarak, teşkilatın uluslararası düzeyde görünürlüğünü artıran başlıca aktörlerden

3 Süleyman Sırrı Terzioğlu, "Uluslararası Hukuk Açısından Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi", *Uluslararası Hukuk ve Politika* Cilt: 9, Sayı: 36, 2013, s. 57; TDİK, *Resmî Belgeler*, İstanbul, 2014, s. 57-58; TDİK, *Resmî Belgeler*, İstanbul, 2014, s. 19; TDİK, *Resmî Belgeler*, s. 48-82.

4 TDT, https://www.turkicstates.org, [Erişim Tarihi: 15.03.2025].

5 TÜRKSOY, https://www.turksoy.org, [Erişim Tarihi: 15.03.2025].

6 TÜRKPA, https://turkpa.org, [Erişim Tarihi: 15.03.2025].

7 TKMV, https://itchf.org, [Erişim Tarihi: 15.03.2025].

8 TA/TWESCO, https://turkicacademy.org, [Erişim Tarihi: 15.03.2025].

9 TTSO, https://www.turkicstates.org/tr/iliskili-kurumlar/ttso_6, [Erişim Tarihi: 15.03.2025].

10 "Uluslararası Ortaklar", https://www.turkicstates.org/tr/uluslararasi-ortaklar, [Erişim Tarihi: 13.03.2025].

biri haline gelmiştir. Azerbaycan; kurumsal merkez olma niteliği, aktif diplomatik katkıları ve çok taraflı girişimlerdeki etkinliğiyle, TDT'nin hem iç işleyişinde hem de küresel etkileşimlerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu durum, Azerbaycan'ın kurucu bir üye olarak, aynı zamanda TDT'nin vizyonunun taşıyıcı ve uygulayıcı aktörü olduğunu göstermektedir.[11]

TÜRKSOY VE AZERBAYCAN'IN KÜLTÜREL DİPLOMASİ ALANINDAKİ ROLÜ

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk dili konuşan ülkeler arasında ortak kültürel mirası korumak, yaşatmak ve tanıtmak amacıyla kurulmuş çok taraflı bir kültürel diplomasi teşkilatıdır. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın öncülüğünde 1993 yılında Almatı'da kurulan teşkilat, kuruluş sürecinde Azerbaycan'ın aktif desteğiyle şekillenmiştir. 1992'de İstanbul ve Bakü'de gerçekleştirilen ön görüşmelerde öncü rol üstlenen Azerbaycan, TÜRKSOY'un karar alma süreçlerinde etkin yer almakta ve teşkilatın faaliyetlerine diplomatik, kültürel ve lojistik katkılar sunmaktadır. Azerbaycan, özellikle Karabağ Zaferi sonrasında, işgalden kurtarılan bölgelerin Türk dünyası kültürel mirasına entegrasyonu kapsamında TÜRKSOY ile kapsamlı iş birlikleri geliştirmiştir. Bakü, Şuşa ve Şeki gibi şehirler, "Türk Dünyası Kültür Başkenti" ilan edilerek teşkilatın kültürel vizyonuna ev sahipliği yapmıştır. TÜRKSOY'un düzenlediği "Ressamlar Buluşmaları", "Şairler Buluşmaları", "Kültür Günleri" gibi etkinlikler, Azerbaycan'ın sanatçıları, şehirleri ve kültürel değerleri ile daha da zenginleşmiştir. Ülke, aynı zamanda sanatçı değişim programları, ortak yayınlar, edebiyat festivalleri ve bilimsel içeriklerin hazırlanması gibi konularda da aktif rol oynamaktadır. Azerbaycan'ın tasavvufî ve dinî mirası da TÜRKSOY faaliyetlerinde yer bulmaktadır. Özellikle Şeyh Şamil, Ahmet Yesevî, Şah-ı Nakşibend vd. gibi önemli şahsiyetlerin anma programları, İslâmî-tasavvufî kültürün Türk dünyasına taşınmasını sağlamaktadır. TÜRKSOY'un faaliyet alanı, yalnızca Türk dünyası ile sınırlı kalmamakta; Avrupa, Asya ve Amerika kıtalarında da kültürel etkinlikler düzenlenmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan, Bakü merkezli uluslararası kültür-sanat organizasyonlarıyla hem teşkilatın uluslararası görünürlüğünü artırmakta hem de Kafkasya'da kültürel diplomasi üssü işlevi görmektedir.[12]

Azerbaycan, TÜRKSOY içinde olduğu gibi TÜRKPA ve Türk Kültür ve Miras Vakfı (TKMV) gibi diğer Bakü merkezli kurumlar aracılığıyla da TDT'nin kurumsal ve kültürel entegrasyonuna yön vermektedir[13]. Bu çok yönlü diplomatik katkılar, Azerbaycan'ı teşkilatın pasif bir üyesi olmaktan çıkararak, kültürel dirilişi yönlendiren stratejik bir aktör konumuna taşımaktadır. Azerbaycan'ın TÜRKSOY başta olmak üzere ilişkili yapılarla yürüttüğü iş birlikleri, Türk dünyasının kültürel dayanışmasını güçlendirmekte ve bölgesel birlik vizyonunun kültürel temellerini sağlamlaştırmaktadır.

TÜRKPA VE AZERBAYCAN'IN KURUCU-KOORDİNE EDİCİ ROLÜ: KURUMSAL DİPLOMASİ PERSPEKTİFİ

Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Türk dili konuşan ülkeler arasında parlamentolar arası iş birliğini güçlendirmek amacıyla 21 Kasım 2008'de kurulmuş; merkezinin Bakü'de bulunması ise Azerbaycan'ın bu kurumsal yapının hem kurucu hem de yönlendirici aktörü olduğunu göstermiştir. 2009'da Bakü'de düzenlenen ilk Genel Kurul'da kabul edilen "Bakü Beyannamesi", Asamble'nin siyasi, hukuki ve kültürel alanlardaki hedeflerini tanımlamış; Azerbaycan, bu ilkelerin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. TÜRKPA, üye ülkelerin ulusal parlamentolarından

11 "İş Birliği Alanları", https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari, [Erişim Tarihi: 09.03.2025].

12 Bkz.: https://www.turksoy.org/, [Erişim Tarihi: 01.03.2025].

13 Fırat Purtaş, "Türk Cumhuriyetlerinin Kültürel Entegrasyonu ve Türksoy", http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/25720/turk_cumhuriyetlerinin_kulturel_entegrasyonu_ve_turksoy, [Erişim Tarihi: 13.04.2025].

oluşan eşit temsil esaslı bir yapıya sahiptir. Dört daimî komisyon çerçevesinde çalışmalar yürütülmektedir: 1- Ekonomi İş Birliği, 2- Hukuk ve Uluslararası İlişkiler, 3- Eğitim-Kültür-Sosyal Meseleler, 4- Çevre-Doğal Kaynaklar ve Sağlık. Azerbaycan bu komisyonların tümünde aktif katkılar sunmakta; enerji ve ulaşım projelerinden çevresel hassasiyetlere, kültürel programlardan hukukî uyuma kadar çok yönlü bir iş birliği zemini oluşturmaktadır.[14]

TÜRKPA Sekretaryası'nın Bakü'de bulunması, Azerbaycan'ı Türk dünyasında kurumsal diplomasinin merkez ülkesi konumuna taşımaktadır. Sekretarya; genel kurul organizasyonları, raporlamalar, belgelerin hazırlanması ve uluslararası temasları koordine etmekle yükümlüdür. Azerbaycan, teknik personel ve genel sekreterlik desteğiyle teşkilatın kurumsal kapasitesini güçlendirmektedir. Parlamenter diplomasi bağlamında TÜRKPA, seçim gözlem misyonları ve yasa uyumlaştırma süreçleri aracılığıyla üye ülkeler arasında yasal yakınlaşmayı teşvik etmektedir. Bu çerçevede Azerbaycan hem uygulayıcı hem de eşgüdüm sağlayıcı ülke olarak ön plana çıkmakta; yasal çerçeve, kültürel diplomasi ve eğitim programlarında yön gösterici rol üstlenmektedir.[15] TÜRKPA'nın kurumsallaşmasında ve faaliyetlerinin etkinliğinde Azerbaycan'ın rolü, sadece bir ev sahipliğinden ibaret değil; üye devlet olarak hem siyasi iradesi hem de kurumsal kapasitesiyle Türk dünyasında parlamenter diplomasi alanında yönlendirici bir güç konumundadır.[16]

TÜRK KÜLTÜR VE MİRASI VAKFI: AZERBAYCAN'IN KÜLTÜREL DİPLOMASİDEKİ ÖNCÜ ROLÜ

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ile ilişkili olarak kurulan Türk Kültür ve Mirası Vakfı, Türk dili konuşan ülkelerin ortak kültürünü korumak, tanıtmak ve yaşatmak amacıyla 2009 yılında Nahçıvan Zirvesi'nde alınan karar ile tesis edilmiştir. Vakfın merkezi olarak Bakü'nün seçilmesi, Azerbaycan'ın hem kurucu hem de yönlendirici ülke konumunu pekiştirmiştir. 2012 yılında Bişkek'te imzalanan Şart ile vakıf tüzel kişilik kazanmış, bu süreçte Azerbaycan kültürel diplomasi vizyonunu kurumsal yapıya dönüştürmüştür.[17] Vakıf; tarihî eserlerin korunması, restorasyonu ve belgelenmesi, kültürel yayınlar ve akademik projelerin desteklenmesi, sanat ve zanaatların yaşatılması, fikrî mülkiyetin teşviki gibi çok sayıda alanda faaliyet göstermektedir. Azerbaycan, Karabağ bölgesinde yürüttüğü kültürel envanter ve restorasyon projeleri ile bu hedeflerin sahadaki uygulayıcısı olmuş; ayrıca kültürel etkinliklerin koordinasyonunda diplomatik kolaylaştırıcı rol üstlenmiştir.[18] Vakıf yönetimi Devlet Başkanları Konseyi'ne bağlı olup, ilk başkanın Azerbaycanlı olması kurucu rolü yansıtmaktadır. Sekretarya da Bakü'de konumlanmış; çok uluslu personel yapısıyla uluslararası meşruiyet kazanmıştır. Azerbaycan, bu yapıya diplomatik ve teknik düzeyde destek sunmaktadır. Vakfın finansmanı üye ülkelerin katkıları ve gönüllü bağışlarla sağlanırken, faaliyet dili olarak Azerbaycan Türkçesi de etkin biçimde

14 TÜRKPA, "Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) İstanbul Anlaşması", s. 67; TÜRKPA, "Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi İçtüzük", *Resmî Belgeler*, t.y., s. 74; TÜRKPA, *TÜRKPA Daimî Komisyonları*, Ankara, 2015, s. 14-17; Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), https://turkpa.org/, [Erişim Tarihi: 01.04.2025]; TÜRKPA, "Hukuk İşleri ve Uluslararası İlişkiler Komisyonu", https://turkpa.org/commission/1-commission-on-legal-affairs-and-international-relations , [Erişim Tarihi: 03.04.2025]; TÜRKPA, "Sosyal, Kültürel ve İnsani Meseleler Komisyonu", https://turkpa.org/commission/2-commission-on-education-culture-social-and-humanitarian-affairs , [Erişim Tarihi: 03.04.2025]; TÜRKPA, "Çevre ve Tabii Kaynaklar Komisyonu", https://turkpa.org/commission/4-commission-on-environment-natural-resources-and-health-protection, [Erişim Tarihi: 03.04.2025].

15 TÜRKPA, "Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi İçtüzük", s.79-81; "Daimî Komisyonlar", https://turkpa.org/, [Erişim Tarihi: 03.04.2025]; TÜRKPA, Diplomatik Personel, https://turkpa.org/tr/about, [Erişim Tarihi: 16.03.2025]; TÜRKPA, *Türk Cumhuriyetleri Anayasaları*, Ankara, 2013.

16 TÜRKPA, *Faaliyet Bülteni,* 2015; "Komisyon Toplantıları", https://turkpa.org/meeting/all, [Erişim Tarihi: 16.03.2025].

17 TDİK, "Türk Kültürü ve Mirası Vakfı Şartı", *Resmî Belgeler*, İstanbul, 2014, s. 63-66.

18 "Türk Kültürü ve Mirası Vakfı", https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/turk-kultur-ve-miras-vakfi, [Erişim Tarihi: 18.03.2025]; "Türk Kültürü ve Mirası Vakfı" (Resmî web sitesi), https://itchf.org/, [Erişim Tarihi: 18.03.2025].

kullanılmaktadır. Bu durum, Azerbaycan'ın Türk dünyası içindeki dil temsiline katkı sağlamakta, Bakü'nün kültürel diplomasi merkezi olma konumunu güçlendirmektedir.[19]

Türk Kültür ve Mirası Vakfı'nın Azerbaycan'da kurumsallaşması, ülkenin Türk dünyası kültürel mirasının korunması ve yeniden inşasında hem tarihî hem de stratejik öncülük üstlendiğini göstermektedir. Azerbaycan'ın bu süreçteki kararlı ve vizyoner tutumu, kültürel sürekliliğin sağlanmasında örnek bir model sunmaktadır.[20]

TÜRK AKADEMİSİ: TÜRK DÜNYASINDA BİLİMSEL ENTEGRASYONUN STRATEJİK AKTÖRÜ VE AZERBAYCAN'IN KATKILARI

Türk Devletleri Teşkilatı'na bağlı olarak faaliyet gösteren Türk Akademisi, Türk dili konuşan ülkeler arasında bilimsel entegrasyonu sağlamak, ortak tarih, dil, edebiyat ve kültür temelli araştırmalar yürütmek amacıyla kurulmuş bölgesel bir araştırma merkezidir. Akademi, Türk halklarının müşterek tarihî ve kültürel mirasına dair disiplinler arası çalışmalar yapmayı; ortak ders kitapları, terminolojik sözlükler ve müfredat içerikleri üretmeyi; akademik iş birliklerini kurumsallaştırmayı ve yeni nesil araştırmacılar yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Yönetimi, başkan ve başkan yardımcılarından oluşan Bilim Konseyi eliyle yürütülen kurum; Tarih ve Etnoloji, Sanat ve Kültür, Sosyo-Ekonomik Araştırmalar, Uluslararası İlişkiler ile Dil, Edebiyat ve Terminoloji birimleri altında faaliyet göstermektedir. Azerbaycan, özellikle ortak alfabe, tarih ve edebiyat müfredatı, edebî antolojiler gibi konularda aktif iş birlikleri geliştirmekte; Global-Türk ve Altay-Türkiyat yayınlarında akademisyenleriyle katkı sunmaktadır. [21]

Akademi'nin yıllık bütçesi, üye ülkelerin katkılarıyla oluşturulmakta olup, Azerbaycan hem düzenli hem gönüllü katkılarıyla bu süreçte stratejik destek sağlamaktadır. Akademi; sempozyumlar, forumlar, bilimsel sergiler, UNESCO-ISESCO iş birlikleri ve bilim insanlarına verilen ödüllerle küresel ölçekte görünürlük kazanmıştır. 2014 Bakü Eğitim Bakanları Toplantısı'nda kabul edilen "Ortak Türk Tarihi" kitabı ve "Ortak Türk Edebiyatı" kitabı hazırlık süreci, Azerbaycan'ın bilimsel katkılarının somut ürünlerindendir.[22] Bakü, bilimsel yayınlar, müfredat çalışmaları ve dijital arşiv projeleriyle akademik koordinasyonun merkezlerinden biri haline gelirken, Azerbaycan ayrıca Türk Kütüphanesi ve Türk Müzesi gibi destekleyici yapılar için nadir eser ve koleksiyon bağışlarıyla kurumsal hafızanın oluşumuna katkı sunmaktadır. Bu yönüyle Azerbaycan, Türk Akademisi'nin bilimsel vizyonuna hem içerik üretimi hem de yapısal güçlenme anlamında stratejik bir aktör olarak katkı sağlamaktadır.[23]

19 "Türk Kültürü ve Mirası Vakfı" (Resmî web sitesi), https://itchf.org/, [Erişim Tarihi: 18.03.2025].

20 TDİK, "Türk Kültürü ve Mirası Vakfı Şartı", s.64-65; https://itchf.org/.

21 TDİK, "Türk Akademisi'nin Kuruluşuna Dair Anlaşma", *Resmî Belgeler*, İstanbul, 2014, s. 71-76; "Türk Akademisi Hakkında", https://turkicacademy.org/tu/about/ob-akademii, [Erişim Tarihi: 13.04.2025]; "Türk Akademisi Hakkında", https://turkicacademy.org/tu/about/ob-akademii, [Erişim Tarihi: 13.04.2025]; Projeler için Bkz. "Projeler", https://turkicacademy.org/tu/proekty, [Erişim Tarihi: 13.04.2025]; Yayınlar için Bkz. "Yayınlar", https://turkicacademy.org/tu/izdaniya/knigi/vse, [Erişim Tarihi: 13.04.2025]; "Yazılı kültür mirasına ilişkin bilimsel, eğitimsel ve bilgi portalı olan "Atalar Mirası" için Bkz. "Atalar Mirası Portalı Hakkında", https://turkicacademy.org/tu/atalar-mirasy/istoriya-pismennosti-tyurkskogo-naroda, [Erişim Tarihi: 13.04.2025].

22 TDİK, "Türk Akademisi'nin Kuruluşuna Dair Anlaşma", s. 72-74; Cengiz Alyılmaz, "Uluslararası Türk Akademisi ve Altay Cumhuriyeti'ndeki Eski Türk Yazıtları Albümü Adlı Eser Üzerine", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, Erzurum, 2016, s. 659; turkicacademy.org/tu.

23 TDİK, "Türk Akademisi'nin Kuruluşuna Dair Anlaşma", s. 74; Mustafa Bıyıklı, *25 Yıllık Tecrübenin Ardından Türk Kenesi Bünyesindeki Ülkelerde Ortak Kuruluşlar, İlişkiler ve İş Birlikleri,* Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek, 2018, s. 46-47; "İş Birliği", https://turkicacademy.org/tu/about/sotrudnichestvo, [Erişim Tarihi: 13.04.2025]; Darhan Kıdırali, "Türk Konseyi (Türk Keneşi)", *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013*, (Ed. Murat Yılmaz-Turgut Demirtepe), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 600; "Yayınlar", https://turkicacademy.org/tu/izdaniya/knigi/vse, [Erişim Tarihi: 13.04.2025]; Mustafa Bıyıklı, "Türk Dünyası Ortak Kuruluşu Olarak Türk Akademisi Uluslararası

AZERBAYCAN VE TÜRK TİCARET VE SANAYİ ODALARI BİRLİĞİ (TTSO)

Türk Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği (TTSO), 2019 yılında Türk Dili Konuşan Devletler arasındaki ekonomik iş birliğini güçlendirmek ve bölgesel entegrasyonu teşvik etmek amacıyla kurulmuştur. TTSO, üye ülkeler arasında ticaretin artırılması, yatırım ortamının iyileştirilmesi ve iş dünyası arasındaki etkileşimin artırılması hedefleri doğrultusunda faaliyet göstermektedir. Bu çerçevede, TTSO'nun daimi Sekretaryası 2021 yılında İstanbul'da faaliyete geçmiştir.[24] Azerbaycan, TTSO'nun kuruluş sürecinde ve faaliyetlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Azerbaycanlı yetkililer, TTSO'nun çeşitli toplantılarına ve etkinliklerine katılım sağlayarak, Türk dünyasındaki ekonomik iş birliğini desteklemektedir. Özellikle, Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı ile TTSO arasındaki iş birliği, bölgesel ticaretin geliştirilmesi ve yatırım fırsatlarının artırılması açısından önem arz etmektedir.[25]

AZERBAYCAN VE TÜRK YATIRIM FONU (TYF)

Türk Yatırım Fonu (TYF), Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üyesi ülkeler arasında ekonomik entegrasyonu güçlendirmek amacıyla 16 Mart 2023 tarihinde Ankara'da imzalanan anlaşmayla kurulmuş, Türk dünyasında ilk ortak finans kuruluşu olma niteliğini kazanmıştır. Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve gözlemci üye Macaristan'ın katılımıyla hayata geçirilen Fon, 600 milyon ABD Doları sermayeyle özellikle KOBİ'ler, tarım, lojistik, enerji, imalat, bilgi teknolojileri, turizm, altyapı, eğitim, sağlık ve çevre gibi stratejik sektörlerde proje finansmanı sağlamayı hedeflemektedir. Merkezi İstanbul'da bulunan TYF, 2024 itibarıyla faaliyete geçmiş ve üye ülkeler arasında ekonomik iş birliğini derinleştirmeyi, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlayan kapsamlı bir finansal platform olarak konumlanmıştır.[26] Azerbaycan, TYF'nin kurucu üyelerinden biri olarak, fonun şekillenme ve işleyiş süreçlerinde aktif ve yönlendirici bir rol üstlenmiştir. Bakü'de düzenlenen bilgilendirme toplantıları, yatırım forumları ve sektörel iş birliği zirveleri aracılığıyla Azerbaycan, fonun tanıtımına öncülük etmiş ve bölgesel ekonomik entegrasyonun güçlendirilmesine doğrudan katkı sunmuştur. Karar alma mekanizmalarındaki etkin konumu sayesinde Azerbaycan, TYF'nin stratejik önceliklerinin belirlenmesinde ve Türk devletleri arasındaki yatırım iş birliklerinin artırılmasında kilit bir aktör hâline gelmiştir. Böylece Azerbaycan, Türk dünyasında ekonomik diplomasi alanındaki etkinliğini pekiştirerek, ortak kalkınma vizyonunun gerçekleşmesine yönelik kritik bir iş birliği modeli sunmaktadır.[27]

Teşkilatı (TWESCO), Rolü ve İş Birlikleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Afro-Avrasya Özel Sayısı, Kütahya, 2016, s. 413-414.

24 "*TTSO*", https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/tcci-tr?utm_source=chatgpt.com, 24.04.2025; "Türk Ticaret ve Sanayi Odası Açıldı", (31 Temmuz 2019), https://ticaret.gov.tr/haberler/turk-ticaret-ve-sanayi-odasi-acildi, 24.04.2025.

25 "*Ekonomi*", https://www.turkicstates.org/tr/haber-kategori/ekonomi?utm_source=chatgpt.com , 24.04.2025.

26 *"Türk Yatırım Fonu",* https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/turk-yatirim-fonu, 24.04.2025.

27 *"Ekonomi Ve Maliye Bakanlarının Azerbaycan'ı Türk Yatırım Fonu'nda Temsil Etmelerine İzin Verildi-Kararname*", (27 Nisan 2024), https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3891830.html, 24.04.2025; "Türk Yatırım Fonu sermayesini %20 artırarak 600 milyon dolara çıkardı", (14 Şubat 2025), https://caliber.az/en/post/turkic-investment-fund-increases-capital-by-20-now-worth-600-million?utm_source=chatgpt.com, 24. 04. 2025; *"Türk Yatırım Fonu Azerbaycan'da KOBİ Desteğini Artıracak",* (14 Şubat 2025), https://www.azernews.az/nation/237761.html?utm_source=chatgpt.com, 24.04.2025; *"14 Şubat 2025'te Bakü'de "Türk Yatırım Fonu ve TCCI: İş Liderleri için Bilgilendirme Toplantısı ve B2B" düzenlendi",* https://atib.az/en/news-detail/on-february-14-2025-turkic-investment-fund-and-tcci-information-session-and-b2b-for-business-leaders-was-held-in-baku?utm_source=chatgpt.com, 24.04.2025; *"Turkic Investment Fund Officially Started İts Activities",* (21 May 2024), https://primeminister.kz/en/news/turkic-investment-fund-officially-started-its-activities-28431, 24.04.2025; "Türk Yatırım Fonu", (20/09/2024), https://www.newscentralasia.net/2024/09/20/turkic-investment-fund/, 24.04.2025.

TÜRK ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ: AZERBAYCAN'IN YÜKSEKÖĞRETİM ENTEGRASYONUNDAKİ ROLÜ

Türk Üniversiteler Birliği (TÜB), Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çatısı altında, Türk dili konuşan ülkeler arasında yükseköğretim alanında kurumsal entegrasyonu sağlamak amacıyla kurulmuştur. Birliğin teşekkül sürecinde Azerbaycan, eğitimi stratejik bir diplomasi alanı olarak ele almış ve yapının hem kuruluşunda hem de işleyişinde önemli roller üstlenmiştir. 2012'de Issık Göl'de yapılan Eğitim Bakanları Toplantısı ile başlayan süreç, aynı yıl Bişkek Zirvesi ve 2013 İstanbul hazırlık toplantısıyla kurumsal bir yapıya evrilmiştir. Azerbaycan'ın önde gelen üniversiteleri (Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan Tıp Üniversitesi ve Azerbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi) kurucu üyeler arasında yer alarak yükseköğretim alanında aktif katılım göstermiştir. Birliğin yönetimi, üye üniversite rektörlerinden ve TDT temsilcilerinden oluşan Genel Kurul aracılığıyla yürütülmekte; dönem başkanlığı ise üye üniversiteler arasında dönüşümlü olarak devredilmektedir. Azerbaycan üniversiteleri bu çerçevede hem akademik iş birliklerinde koordinasyon hem de stratejik eşgüdüm rollerini başarıyla yürütmüştür. Genel Kurul kararlarının takibini sağlamakla görevli Temas Grubu içinde de Azerbaycanlı temsilciler etkin bir pozisyonda yer almıştır. Azerbaycan'ın katkıları, öğrenci ve öğretim elemanı değişimi, müfredat uyumu, ortak akademik projeler, burs programları ve eğitim kalitesinin artırılması gibi alanlarda yoğunlaşmıştır. Özellikle ortak tarih ve kültür dersleri, diploma denkliği, kalite güvencesi, kredi transferi gibi konuların kurumsallaştırılmasında Azerbaycan'ın önerileri ve katkıları belirleyici olmuştur. Bakü Devlet Üniversitesi başta olmak üzere Azerbaycan üniversiteleri; yaz-kış okulları, Erasmus ve Mevlâna benzeri hareketlilik programları ile bilimsel yayıncılık ve araştırma alanlarında örnek modeller üretmektedir. Türk Üniversiteler Birliği'nin kurumsallaşma sürecinde Azerbaycan, kurucu bir paydaş olmanın yanı sıra yükseköğretim diplomasisi, bilimsel koordinasyon ve akademik vizyon geliştirme süreçlerinde öncü bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Bu katkılar, Türk dünyasının akademik bütünleşmesinde Azerbaycan'ın merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.[28]

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI YÜKSEKÖĞRETİM ALANI (TÜYA) VE AZERBAYCAN'IN YÜKSEKÖĞRETİM DİPLOMASİSİNDEKİ ROLÜ

Türk Üniversiteler Birliği (TÜB) çatısı altında geliştirilen Türk Devletleri Teşkilatı Yükseköğretim Alanı (TÜYA), Türk dünyasında ortak bir yükseköğretim mimarisi kurmayı amaçlayan çok taraflı bir iş birliği platformudur. Bu yapı, Bologna süreci ilkeleriyle uyumlu bir sistem öngörmekte; ortak akademik standartlar, öğrenci ve akademisyen hareketliliği, diploma denklikleri gibi alanlarda koordineli çözümler sunmayı hedeflemektedir. Azerbaycan, TÜYA'nın kurumsallaşmasında aktif bir rol üstlenmiş; özellikle uzaktan eğitim, açık öğretim sistemlerinin modernizasyonu ve ikili/çok taraflı diploma programlarının uygulanmasında öncü ülkeler arasında yer almıştır. TÜYA kapsamındaki en somut kurumsal yapılardan biri olan Öğrenci Konseyi, 2013 yılında Eskişehir'de imzalanan yönerge ile hayata geçirilmiş ve Türk dünyası gençliği arasında akademik ve kültürel bağların güçlendirilmesini hedeflemiştir. Azerbaycan, bu oluşumda gerek temsil düzeyi gerek organizasyon desteği bakımından önemli katkılar sunmuştur. Azerbaycanlı öğrenci temsilcileri, dönem başkanlığı görevleriyle Konsey'in yönlendirici yapısına doğrudan katkı sağlamış, gençlik diplomasisi alanında kayda değer faaliyetler yürütmüştür. Konsey, öğrenci değişim programlarının tanıtımı, ortak projelerin planlanması, kültürel ve sosyal etkinliklerin organizasyonu ile bilimsel araştırma yapan öğrencilere burs sağlanması gibi görevleri yerine getirmektedir. Azerbaycan üniversiteleri bu iş birliklerinin hayata

28 TDİK, "Türk Üniversiteler Birliği ve Yükseköğretim Alanı Oluşturma Yönergesi", *Resmî Belgeler*, İstanbul, 2014, s. 87-91; "Türk Devletleri Teşkilatı Türk Üniversiteler Birliği", http://turkunib.org/tr, [Erişim Tarihi: 15.04.2025].

geçirilmesinde örnek teşkil eden uygulamalarıyla ön plana çıkmaktadır. Yükseköğretimi dış politikada bir yumuşak güç unsuru olarak değerlendiren Azerbaycan, TÜYA çerçevesindeki faaliyetleriyle Türk dünyasında bilimsel diplomasi, ortak kimlik inşası ve bölgesel barış vizyonuna katkı sunmaktadır. Bakü merkezli üniversiteler, öğrenci ve öğretim üyesi hareketliliğinin ötesinde; bölgesel akademik entegrasyon, ortak müfredat çalışmaları ve bilimsel projeler aracılığıyla kurumsal eşgüdümün gelişmesinde stratejik rol oynamaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan, eğitim alanında olduğu gibi kültürel yakınlaşma ve siyasi istikrar gibi daha geniş çaplı hedefler açısından da TÜYA'nın gelişiminde yönlendirici bir aktör konumundadır.[29]

NETİCE

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Türk dünyasında yeni bir iş birliği döneminin öncülerinden biri olmuş, Türk dili konuşan devletler arasındaki çok taraflı ilişkilerin kurumsallaşmasında kilit bir rol üstlenmiştir. 1992'de başlayan Türkçe Konuşan Devletler Zirveleri süreci, Azerbaycan'ın aktif katılımı ve yapıcı önerileriyle siyasal, ekonomik ve kültürel iş birliği alanlarında kurumsal yapıya dönüşmüş ve 2009'da Nahçıvan Anlaşması ile Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) temelleri atılmıştır. Azerbaycan, TDT'nin kuruluşuna katkı sağlamakla beraber, TÜRKPA (2008) ve Türk Kültür ve Mirası Vakfı (2012) gibi kurumların Bakü merkezli yapılar olarak kurulmasına ev sahipliği yapmıştır. Bu kurumlar üzerinden Azerbaycan, parlamenter diplomasi, kültürel mirasın korunması ve ortak değerlerin yaşatılması yönünde belirleyici bir pozisyon üstlenmiştir. Nahçıvan Zirvesi'nde gündeme gelen "TÜRKSOY Fonu" önerisi, Azerbaycan'ın Türk kültürünün kurumsal düzeyde yaşatılması vizyonunun bir örneği olmuştur. Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi sonrasında oluşan siyasi konjonktür, Türk dünyasında dayanışma ruhunu pekiştirirken, TDT'nin jeopolitik, güvenlik ve strateji boyutlarını da güçlendirmiştir. Bu zafer, Azerbaycan'ın hem kültürel ve diplomatik hem de askerî ve jeopolitik alanlarda da TDT içerisinde öncü aktör konumunu sağlamlaştırmıştır.

Azerbaycan, TDT'nin kurumsallaşma sürecinde, temel yapı taşlarının inşasında, teşkilatın içerik ve vizyonunun şekillenmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Siyasal istikrarı, diplomatik kapasitesi ve kültürel girişimleri ile Azerbaycan, Türk dünyasının bütünleşme sürecine yön veren başat aktörlerden biri olmuştur. Bu sebeple, Azerbaycan'ın TDT içerisindeki çok boyutlu rolü hem tarihsel bir katkı hem de teşkilatın geleceğine dair stratejik bir referans noktası olmuştur.

Azerbaycan'ın Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çerçevesinde yürüttüğü faaliyetler, aynı zamanda klasik devlet diplomasisinin ötesine geçerek "sivil diplomasi" olarak tanımlanabilecek çok yönlü ve katılımcı bir anlayışa evrilmiştir. Azerbaycan'ın sivil diplomasi vizyonu; kültür, eğitim, akademi, medya, gençlik, sanat ve sivil toplum kuruluşları üzerinden Türk dünyasıyla kurduğu ilişkilerde belirgin biçimde hissedilmektedir. Başta TÜRKSOY, TÜRKPA, Türk Kültür ve Miras Vakfı, Türk Akademisi ve TÜYA (Türk Yükseköğretim Alanı) gibi TDT'ye bağlı yapılar olmak üzere, Bakü'nün bu kurumlara ev sahipliği yapması, Azerbaycan'ın sivil diplomasi misyonunu güçlendirmektedir.

TÜRKPA'nın Bakü merkezli kurulmasıyla parlamenter diplomasi alanında Türk dünyasında öncü konuma gelen Azerbaycan, aynı zamanda Türk Kültür ve Mirası Vakfı aracılığıyla kültürel diplomasi araçlarını etkin kullanmaktadır. Bu kurumlar üzerinden yürütülen sempozyumlar, kültür günleri, kitap yayınları, ortak müfredat çalışmaları, sanat ve edebiyat programları; Azerbaycan'ın bir teşkilat

29 TDİK, "Türk Üniversiteler Birliği ve Yükseköğretim Alanı Oluşturma Yönergesi", s. 90-98; "Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin ardından Türk Devletleri Teşkilatı coğrafyasında yükseköğretim alanında önemli mutabakat…", https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2024/turk-dunyasi-yuksekogretim-alaninda-yeni-ve-%C3%B6nemli-bir-adim-kazakistanla-atildi.aspx, [Erişim Tarihi: 15.04.2025]; "Eğitim İş Birliği", https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari-detay/6-egitim-isbirligi, [Erişim Tarihi: 15.04.2025].

üyesi olmasının yanında kurucu bir kültürel aktör olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, Azerbaycan'da faaliyet gösteren üniversiteler ve akademik kurumlar, Türk Akademisi ve TÜYA yapılarıyla entegre biçimde hareket ederek akademik diplomasinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Ortak tarih ve edebiyat ders kitaplarının hazırlanması, öğrenci değişim programları, ortak araştırma fonları, öğrenci konseyleri gibi yapılar, Azerbaycan'ın yükseköğretim diplomasisi bağlamında yumuşak güç kapasitesini artırmıştır. Bu süreçte, Azerbaycanlı akademisyenler, öğrenciler ve sivil temsilciler, Türk dünyasının ortak bilimsel ve kültürel mirasına yönelik farkındalığı artıran bir sivil platformun taşıyıcısı olmuşlardır.

Bunlarla birlikte, Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi sonrasında elde ettiği jeopolitik ve stratejik kazanımlar, bu ülkenin TDT içindeki rolünü, askerî, toplumsal ve diplomatik bir meşruiyet zeminine de taşımıştır. Bu bağlamda, Karabağ başta olmak üzere işgalden kurtarılan bölgelerde yürütülen kültürel restorasyon projeleri, UNESCO ve TÜRKSOY ile iş birliği içinde sivil diplomasi örneklerine dönüşmektedir. Azerbaycan'da sivil diplomasi, Türk dünyasının ortak tarih, kültür, eğitim ve değer temelli entegrasyonunun da ana taşıyıcısı konumuna yükselmiştir. Bu yönüyle Azerbaycan, Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurumsallaşma sürecinde sadece devlet düzeyinde değil, toplumlararası bağların güçlendirilmesinde de öncü bir aktör olarak stratejik bir rol üstlenmiştir.

KAYNAKLAR

Alyılmaz, Cengiz, (2016), "Uluslararası Türk Akademisi ve Altay Cumhuriyeti'ndeki Eski Türk Yazıtları Albümü Adlı Eser Üzerine", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, Erzurum.

Baki, Pelin Musabay, (2014), "Avrasya'da Bölgesel İş birliği Sürecinden İş birliği Mekanizmasına: Türk Konseyi", *Bilge Strateji*, Cilt: 6, Sayı: 11, Güz, s. 141-147.

Bıyıklı, Mustafa, (2016), "Türk Dünyası Ortak Kuruluşu Olarak Türk Akademisi Uluslararası Teşkilatı (TWESCO), Rolü ve İş Birlikleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Afro-Avrasya Özel Sayısı, Kütahya.

Bıyıklı, Mustafa, (2018), "Türk Kenesi Bünyesinde Kurulan Türk İş Konseyi'nin Türk Dünyası Ekonomik İş birliği Açısından Yeri ve Önemi", *9. Uluslararası Girişimcilik Kongresi Bidiriler Kitabı*, s. 136-149.

Bıyıklı, Mustafa, (2018), *25 Yıllık Tecrübenin Ardından Türk Kenesi Bünyesindeki Ülkelerde Ortak Kuruluşlar, İlişkiler ve İş Birlikleri,* Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek, Kırgızistan.

Kıdırali, Darhan, (2015), "Türk Konseyi (Türk Keneşi)", *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013*, (Ed. Murat Yılmaz-Turgut Demirtepe), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi (KTMÜ), "Projeler", https://orasam.manas.edu.kg/index.php/tr/projeler, [Erişim Tarihi: 03.04.2025].

KTMÜ, "Kitaplar", https://orasam.manas.edu.kg/index.php/tr/yayinlar/kitaplar, [Erişim Tarihi: 03.04.2025].

KTMÜ, "Raporlar", https://orasam.manas.edu.kg/index.php/tr/yayinlar/raporlor, [Erişim Tarihi: 03.04.2025].

Purtaş, Fırat, "Türk Cumhuriyetlerinin Kültürel Entegrasyonu ve Türksoy", http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/25720/turk_cumhuriyetlerinin_kulturel_entegrasyonu_ve_turksoy, [Erişim Tarihi: 13.04.2025].

Resmî Gazete,(1994), Sayı: 21860, 25.2.

TDİK, (2014), "Türk Akademisi'nin Kuruluşuna Dair Anlaşma", *Resmî Belgeler*, İstanbul.

TDİK, (2014), "Türk İş Konseyi'nin Kuruluşuna Dair Anlaşma", *Resmî Belgeler*, İstanbul.

TDİK, (2014), "Türk Kültürü ve Mirası Vakfı Şartı", *Resmî Belgeler*, İstanbul.

TDİK, (2014), "Türk Üniversiteler Birliği ve Yükseköğretim Alanı Oluşturma Yönergesi", *Resmî Belgeler*, İstanbul.

TDİK, (2014), *Resmî Belgeler*, İstanbul.

TDT, https://www.turkicstates.org, [Erişim Tarihi: 15.03.2025].

Terzioğlu, Süleyman Sırrı, (2013), "Uluslararası Hukuk Açısından Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi", *Uluslararası Hukuk ve Politika* Cilt: 9, Sayı: 36.

TKMV, https://itchf.org, [Erişim Tarihi: 15.03.2025].

TTSO, https://www.turkicstates.org/tr/iliskili-kurumlar/ttso_6, [Erişim Tarihi: 15.03.2025].

turkicacademy.org/tu.

Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), https://turkpa.org/, [Erişim Tarihi: 01.04.2025].

Türk Dili konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi (TDİK), (2014), "Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması", *Resmî Belgeler*, İstanbul.

TÜRKPA, "Çevre ve Tabii Kaynaklar Komisyonu", https://turkpa.org/commission/4-commission-on-environment-natural-resources-and-health-protection, [Erişim Tarihi: 03.04.2025].

TÜRKPA, "Hukuk İşleri ve Uluslararası İlişkiler Komisyonu", https://turkpa.org/commission/1-commission-on-legal-affairs-and-international-relations , [Erişim Tarihi: 03.04.2025].

TÜRKPA, "Sosyal, Kültürel ve İnsani Meseleler Komisyonu", https://turkpa.org/commission/2-commission-on-education-culture-social-and-humanitarian-affairs , [Erişim Tarihi: 03.04.2025].

TÜRKPA, "Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) İstanbul Anlaşması", *Resmî Belgeler*, t.y..

TÜRKPA, "Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi Bakü Beyannamesi", *Resmî Belgeler*, t.y..

TÜRKPA, "Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi İçtüzük", *Resmî Belgeler*, t.y..

TÜRKPA, Diplomatik Personel, https://turkpa.org/tr/about, [Erişim Tarihi: 16.03.2025].

TÜRKPA, (2015), *Faaliyet Bülteni*.

TÜRKPA, https://turkpa.org, [Erişim Tarihi: 15.03.2025].

TÜRKPA, (2013), *Türk Cumhuriyetleri Anayasaları*, Ankara.

TÜRKPA, (2015), *TÜRKPA Daimî Komisyonları*, Ankara.

TÜRKSOY, https://www.turksoy.org, [Erişim Tarihi: 15.03.2025].

TWESCO, https://turkicacademy.org, [Erişim Tarihi: 15.03.2025].

YÖK, "Türkiye-Azerbaycan Üniversitesinin ardından Türk Devletleri Teşkilatı coğrafyasında yükseköğretim alanında önemli mutabakat…", https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2024/turk-dunyasi-yuksekogretim-alaninda-yeni-ve-%C3%B6nemli-bir-adim-kazakistanla-atildi.aspx, [Erişim Tarihi: 15.04.2025].

"14 Şubat 2025'te Bakü'de "Türk Yatırım Fonu ve TCCI: İş Liderleri için Bilgilendirme Toplantısı ve B2B" düzenlendi", https://atib.az/en/news-detail/on-february-14-2025-turkic-investment-fund-and-tcci-information-session-and-b2b-for-business-leaders-was-held-in-baku?utm_source=chatgpt.com, [Erişim Tarihi: 24.04.2025].

"Atalar Mirası Portalı Hakkında", https://turkicacademy.org/tu/atalar-mirasy/istoriya-pismennosti-tyurkskogo-naroda, [Erişim Tarihi: 13.04.2025].

"Daimî Komisyonlar", https://turkpa.org/, [Erişim Tarihi: 03.04.2025].

"Eğitim İş Birliği", https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari-detay/6-egitim-isbirligi, [Erişim Tarihi: 15.04.2025].

"Ekonomi Ve Maliye Bakanlarının Azerbaycan'ı Türk Yatırım Fonu'nda Temsil Etmelerine İzin Verildi-Kararname", (27 Nisan 2024), https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3891830.html, [Erişim Tarihi: 24.04.2025].

"*Ekonomi*", https://www.turkicstates.org/tr/haber-kategori/ekonomi?utm_source=chatgpt.com , [Erişim Tarihi: 24.04.2025].

"İş Birliği Alanları", https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari, [Erişim Tarihi: 09.03.2025].

"İş Birliği", https://turkicacademy.org/tu/about/sotrudnichestvo, [Erişim Tarihi: 13.04.2025].

"Komisyon Toplantıları", https://turkpa.org/meeting/all, [Erişim Tarihi: 16.03.2025].

"Projeler", https://turkicacademy.org/tu/proekty, [Erişim Tarihi: 13.04.2025].

"*TTSO*", https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/tcci-tr?utm_source=chatgpt.com, [Erişim Tarihi: 24.04.2025].

"Turkic Investment Fund Officially Started İts Activities", (21 May 2024), https://primeminister.kz/en/news/turkic-investment-fund-officially-started-its-activities-28431, [Erişim Tarihi: 24.04.2025].

"Türk Akademisi Hakkında", https://turkicacademy.org/tu/about/ob-akademii, [Erişim Tarihi: 13.04.2025].

"Türk Akademisi Hakkında", https://turkicacademy.org/tu/about/ob-akademii, [Erişim Tarihi: 13.04.2025].

"Türk Devletleri Teşkilatı Türk Üniversiteler Birliği", http://turkunib.org/tr, [Erişim Tarihi: 15.04.2025].

"Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması" (3 Ekim 2009), http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/07/20100715-2-1.pdf, [Erişim Tarihi: 04.04.2025].

"Türk Keneşi Zirveleri", https://www.turkicstates.org/tr/zirveler, [Erişim Tarihi: 04.04.2025].

"Türk Kültürü ve Mirası Vakfı" (Resmî web sitesi), https://itchf.org/, [Erişim Tarihi: 18.03.2025].

"Türk Kültürü ve Mirası Vakfı" (Resmî web sitesi), https://itchf.org/, [Erişim Tarihi: 18.03.2025].

"Türk Kültürü ve Mirası Vakfı", https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/turk-kultur-ve-miras-vakfi, [Erişim Tarihi: 18.03.2025].

"Türk Ticaret ve Sanayi Odası Açıldı", (31 Temmuz 2019), https://ticaret.gov.tr/haberler/turk-ticaret-ve-sanayi-odasi-acildi, [Erişim Tarihi: 24.04.2025].

"Türk Yatırım Fonu Azerbaycan'da KOBİ Desteğini Artıracak", (14 Şubat 2025), https://www.azernews.az/nation/237761.html?utm_source=chatgpt.com, [Erişim Tarihi: 24.04.2025].

"Türk Yatırım Fonu sermayesini %20 artırarak 600 milyon dolara çıkardı", (14 Şubat 2025), https://caliber.az/en/post/turkic-investment-fund-increases-capital-by-20-now-worth-600-million?utm_source=chatgpt.com, [Erişim Tarihi: 24.04.2025].

"Türk Yatırım Fonu", (20/09/2024), https://www.newscentralasia.net/2024/09/20/turkic-investment-fund/, [Erişim Tarihi: 24.04.2025].

"Türk Yatırım Fonu", https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/turk-yatirim-fonu, [Erişim Tarihi: 24.04.2025].

"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) Arasında Evsahibi Ülke Anlaşması", http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/08/20110827-2.htm, [Erişim Tarihi: 01.03.2025].

"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) Arasında Evsahibi Ülke Anlaşması", http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/08/20110827-2.htm, [Erişim Tarihi: 01.03.2025].

"TÜRKSOY'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun",(22.02.2025),https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc077/kanuntbmmc077/kanuntbmmc07703973.pdf, [Erişim Tarihi: 01.03.2025].

"Uluslararası Ortaklar", https://www.turkicstates.org/tr/uluslararasi-ortaklar, [Erişim Tarihi: 13.03.2025].

"Yayınlar", https://turkicacademy.org/tu/izdaniya/knigi/vse, [Erişim Tarihi: 13.04.2025].

"Yayınlar", https://turkicacademy.org/tu/izdaniya/knigi/vse, [Erişim Tarihi: 13.04.2025].

TÜRK DÜNYASINDA SİVİL DİPLOMASİ

Yüksel DEMİRKAYA*

1. Giriş

Bildiri ile Türk Dünyasında sivil diplomasinin muhtemel rolü ve stratejik kazanımları üzerine senaryo analizleri yapılması hedeflenmektedir. Diplomasi devletler veya uluslararası kuruluşlar arasında barışçıl ilişkilerin kurulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi sürecini ifade eder. Bu süreç, çeşitli konularda müzakereler, anlaşmalar ve diyaloglar yoluyla gerçekleştirilir. Diplomasinin amacı, çatışmaları önlemek, uluslararası iş birliğini teşvik etmek ve ulusal çıkarları korumak için etkili iletişim yolları geliştirmektir. Ayrıca, diplomasi, kültürel değişim ve ekonomik ilişkiler gibi farklı alanlarda da önemli bir rol oynar. Diplomasi, çoğunlukla profesyonel diplomatlardan oluşan bir grup tarafından yürütülür ve bu kişiler, ulusal çıkarları temsil etmek ve müzakere süreçlerini yönetmekle görevlidir.

Sivil diplomasi ise, devletler arasındaki ilişkilerin yanı sıra, sivil toplumu, bireyleri ve özel sektörü de kapsayan bir diplomasi biçimidir. Bu tür diplomasi, hükümet dışı aktörlerin barış, kültürel anlayış, ekonomik iş birliği ve sosyal sorunların çözümü gibi hedefler doğrultusunda etkileşimde bulunmasını sağlar. Sivil diplomasi daha kapsayıcıdır; sadece devletler arası ilişkileri değil, aynı zamanda sivil toplum kuruluşları, akademik kurumlar, iş dünyası ve bireyler gibi farklı aktörleri de kapsar.

Anahtar Kelimeler: Sivil Diplomasi, Stratejik İş Birliği ve Diyalog

2. Sivil Diplomasi Gelişim Süreci

Sivil diplomasi kavramı ile ifade etmeye çalıştığımız, uluslararası iş birliği ve ortak akıl mekanizmasının işleyişini üç ana başlık altında inceleyeceğiz. Bu ana başlıklar sırasıyla:

- Sivil Toplum Ağları Oluşum Stratejileri
- Uluslararası Sivil Ağların Etkisi
- Üniversiteler ve Sivil Ağlar İş Birliği

2.1. Sivil Toplum Ağları Oluşum Stratejileri

Sivil toplum ağları, sosyal ve politik değişim hedeflerine ulaşmak için çeşitli bireylerin ve organizasyonların bir araya geldiği oluşumlardır. Bu ağların stratejileri, katılımcıların ortak hedefler belirlemesini ve bu hedeflere ulaşmak için birlikte hareket etmesini sağlamaya yöneliktir. Sivil toplum ağları, güçlü bir iletişim ağı oluşturarak, farklı gruplar arasındaki iş birliğini artırabilir ve toplumsal sorunlara daha etkili çözümler geliştirebilir. Özellikle, sosyal adalet, çevre koruma veya insan hakları gibi alanlarda faaliyet gösteren bu ağlar, çeşitli stratejileri kullanarak etkilerini artırmayı hedefler.

Sivil toplum ağlarının kuruluş stratejileri genellikle, üye organizasyonlar arasında güven inşa edilmesi, ortak bir vizyon oluşturulması ve etkili bir liderlik yapısının kurulmasıyla başlar. Bu süreçte,

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Öğretim Üyesi
Yönetişim ve Sivil Toplum Kuruluşları Yüksek Lisans Program Koordinatörü, ydemirkaya@marmara.edu.tr

liderlik ve iletişim becerileri büyük önem taşır. Örneğin, sosyal medya ve dijital platformlar, ağların genişlemesini ve etkili bir şekilde organize olmasını sağlamak için kritik araçlar olarak kullanılabilir. Aynı zamanda, sivil toplum kuruluşlarının kapasitelerini artırmak amacıyla eğitim ve destek mekanizmaları oluşturulması da önemlidir (Kaldor, 2003).

Stratejik iş birliği oluşturma, sivil toplum ağlarının başarısı için bir diğer önemli unsurdur. Farklı alanlardan kuruluşların bir araya gelerek ortak projeler geliştirmesi, kaynakların daha etkin kullanılmasına olanak sağlar. Ortaklıklar, sadece kaynak paylaşımını değil, aynı zamanda bilgi ve deneyim alışverişini de artırır. Bu durum, ağların etki alanını genişletir ve toplumsal değişim süreçlerinde daha güçlü bir aktör olarak yer almalarını sağlar (Ebrahim & Rangan, 2014).

Sivil toplum ağları, çeşitli sivil toplum kuruluşları, bireyler, özel sektör kurumları ve birlikte çalışmayı hedefleyen sosyal gruplar arasında oluşturulan ve kamu kurumlarının doğrudan etkili olmadığı bağlantılardır. Bu ağların oluşumu için belli başlı aşamalar aşağıda incelenmiştir:

2.1.1. Ortak Amaç ve Vizyon Belirleme

Sivil toplum ağlarının başarılı bir şekilde oluşturulması için ilk adım, katılımcıların ortak bir amaç ve vizyon belirlemesidir. Bireyler ve gruplar, belirli bir sosyal sorunu ele almak veya toplumsal değişimi başlatmak için bir araya gelirken, bu hedefin net bir şekilde tanımlanması gerekir. Ortak amaç, katılımcıların motivasyonunu artırır ve iş birliğini teşvik eder. Bu süreçte, farklı paydaşların (yerel topluluklar, dernekler, akademik kuruluşlar) görüşlerinin alınması, katılımcıların ihtiyaçlarını ve beklentilerini anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Ayrıca, hedeflerin belirlenmesi sırasında yapılacak atölye çalışmaları ve tartışma platformları, üyelerin görüşlerinin serbestçe ifade edilmesini sağlayarak daha kapsayıcı bir anlayış geliştirilmesine yardımcı olabilir.

2.1.2. İletişim ve İş Birliği Kanallarının Kurulması

Sivil toplum ağlarının sürdürülebilirliği için etkili iletişim ve iş birliği kanallarının oluşturulması büyük önem taşır. Bu, ağ içerisinde bilgi ve kaynak paylaşımını kolaylaştırır ve katılımcıların ortak projelerde etkin bir şekilde çalışmasını sağlar. İletişim stratejileri, hem çevrimiçi platformlar (sosyal medya, e-posta grupları, forumlar) hem de yüz yüze buluşmalar şekline uygulanabilir. Bu tür platformlar, üyeler arasında sürekli bir diyalog alanı oluşturarak sorunları hızlı bir şekilde ele almayı ve çözüm geliştirmeyi mümkün kılabilir. Ayrıca, işbirlikçi projeler ve ortak etkinlikler düzenleyerek, katılımcılar arasında güven ve dayanışmayı artırmak, ağı oluşturan bireylerin ilişkilerini güçlendirir ve uzun vadede daha sağlam bir ağ yapısı oluşturur.

2.1.3. Kapasite Geliştirme ve Sürdürülebilirlik Planları

Sivil toplum ağlarının başarılı olması için katılımcıların kapasitelerinin geliştirilmesi ve uzun vadeli sürdürülebilirlik için planların oluşturulması oldukça önemlidir. Kapasite geliştirme, eğitimler, öğrenme fırsatları ve mentorluk programları aracılığıyla sağlanabilir. Bu süreç, katılımcıların bireysel ve kolektif becerilerini artırarak, ağın genel verimliliğini yükseltebilir. Bunun yanı sıra, finansal sürdürülebilirlik sağlamak için fon kaynakları geliştirme ve diğer sponsorlarla iş birliği yapma stratejileri oluşturulmalıdır. Ağı oluşturan kuruluşlar, projelerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için uzun vadeli hedefler belirlemeli ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için yıllık değerlendirme ve revizyon süreçleri uygulamalıdır. Böylece, sivil toplum ağları, hem yerel hem de küresel düzeyde etkili bir şekilde sosyal değişime katkıda bulunabilecek güçlü ve dayanıklı yapılar haline gelebilir.

2.2. Uluslararası Sivil Ağların Etkisi

Uluslararası sivil ağlar, dünya genelinde sosyal, ekonomik ve politik meselelerde etki sağlamak amacıyla oluşturulmuş platformlardır. Bu ağlar, farklı ülkelerde ve bölgelerdeki sivil toplum kuruluşlarının, bireylerin ve aktivistlerin bir araya gelerek ortak hedefler doğrultusunda çalışmasını kolaylaştırır. Yapılan araştırmalar, bu ağların, insan hakları, çevre koruma ve toplumsal adalet gibi alanlarda önemli değişimlerin gerçekleşmesine katkıda bulunduğunu göstermektedir (Keck & Sikkink, 1998). Ayrıca, uluslararası sivil ağlar, yerel sorunları küresel düzeyde görünür hale getirerek, kamuoyunun duyarlılığını artırır ve siyasi baskı oluşturur.

Uluslararası sivil ağların etkisi, özellikle bilgi paylaşımı ve savunuculuk faaliyetleri üzerinden önemli bir biçimde kendini gösterir. Bu ağlar, farklı coğrafyalardaki yenilikçi yaklaşımları ve en iyi uygulamaları hızla yayarak, etkili bir öğrenme ve etkileşim ortamı oluşturur. Örneğin, kadın hakları veya çevre koruma konularında mücadele eden organizasyonlar, yerel deneyimleri uluslararası platformlarda tartışarak daha geniş kitlelere ulaşmalarını sağlar. Bu bağlamda, sivil ağlar, hem bir dayanışma mekanizması işlevi görür hem de bu meselelerde politika yapanlar üzerinde etki yaratarak değişim için zemin hazırlar (Risse, 2002).

Ayrıca, uluslararası sivil ağlar, çok taraflı ilişkilerde bir aracılık rolü üstlenir. Devletler ve diğer aktörler arasında diyalog ve iş birliğini teşvik eder, bu da uluslararası normların ve standartların gelişimine yardımcı olur. Bu süreçte, uluslararası sivil topluma yönelik desteklerin artırılması, demokratik temellerin güçlenmesine ve global ölçekte daha adil bir yönetim anlayışının yerleşmesine katkıda bulunur (Boli & Thomas, 1999). Bu nedenle, uluslararası sivil ağlar, toplumsal değişim süreçlerinde kritik bir rol oynamakta ve cinsiyet eşitliği, insan hakları ve çevre koruma gibi konularda etkili bir savunuculuk yapmaktadır.

Uluslararası sivil ağlar, hem yerel hem de küresel düzeyde değişimi teşvik etme, toplumsal sorunları çözme ve farklı toplulukların güçlenmesine katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. Bu ağların etkileri, genellikle uzun vadeli ve çok yönlüdür. Uluslararası sivil ağlar, küresel düzeyde önemli sosyal, politik ve ekonomik etkilere sahiptir. Bu ağlar, farklı ülkelerden ve kültürlerden bireylerin ve kuruluşların bir araya gelerek ortak amaçlar doğrultusunda çalışmasını sağlar. Uluslararası sivil ağların etkilerinden bazıları aşağıda incelenmiştir:

2.2.1. Küresel Sorunlarla Mücadelede Rol

Uluslararası sivil ağlar, günümüzde karşı karşıya olduğumuz birçok küresel sorunun ele alınmasında kritik bir rol oynar. İklim değişikliği, insan hakları ihlalleri, yoksulluk ve göç gibi sorunlar, bireylerin ve ülkelerin sınırlarını aşan karmaşık meselelerdir. Bu bağlamda, sivil ağlar, dünya genelinde farklı bölgelerden, kültürlerden ve uzmanlık alanlarından gelen insanları bir araya getirerek güçlü bir kolektif ses oluştururlar. Bu yapı, yurttaşların, akademisyenlerin ve aktivistlerin bilgi paylaşımını kolaylaştırarak, etkili politika önerilerinin geliştirilmesine ve kamuoyunun bilinçlendirilmesine olanak tanır. Özellikle, bu ağların düzenlediği kampanyalar ve etkinlikler, hem yerel hem de uluslararası düzeyde karar alıcıların dikkatini çekmekte önemli bir etkiye sahiptir.

2.2.2 Politik Savunuculuk ve Etki

Uluslararası sivil ağlar, politik organizasyonlarda ve karar alma süreçlerinde önemli bir savunuculuk rolü oynarlar. Bu ağlar, vatandaşların ve toplulukların sesini duyurmak için stratejik olarak lobi faaliyetleri yürütür, çeşitli platformlarda insan hakları, çevre politikaları ve sosyal adalet konularında kamuoyuyla etkileşimde bulunur. Bu tür iş birlikleri, hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların politikalarını şekillendirmede etkili olabilmektedir. Örneğin, iklim değişikliğiyle mücadelede,

uluslararası sivil toplum kuruluşları ve ağlar, ülkelerin taahhütlerini yerine getirmesi ve daha idealist hedefler belirlemesi için baskı yapabilir. Dolayısıyla, bu tür ağlar, toplumsal ve politik değişim için güçlü bir araç olarak ortaya çıkar.

2.2.3. Sosyal Bağlantılar ve Dayanışma Ağı

Uluslararası sivil ağlar, farklı coğrafyalarda yaşayan insanlar arasında sosyal birliktelik ve dayanışmayı sağlamada büyük bir önem taşır. Bu ağlar, bireylerin ve grupların kendi deneyimlerini paylaşmalarına, destek bulmalarına ve sorunlarına çözüm üretmelerine olanak tanır. Küresel dayanışma hareketleri, özellikle kriz anlarında, insani yardımların organize edilmesi ve insan hakları savunuculuğu gibi alanlarda etkili olur. Bu bağlamda, uluslararası sivil toplum ağları, bireylerin yalnız olmadıklarını hissetmelerine ve toplumsal hareketlerin gücünü artırmalarına yardımcı olur. Böylece, yerel sorunlar uluslararası bir perspektifle ele alınarak daha geniş bir dayanışma ağı oluşturulmuş olur. Bu etki, sadece toplumsal sorunlara çözüm bulmakla kalmaz, aynı zamanda bireylerin ve toplulukların öz güçlenmelerine de katkı sağlar.

2.3. Üniversiteler ve Sivil Ağların İş Birliği:

Üniversiteler, sivil toplum ağları ile iş birliği yaparak hem akademik bilgi üretimini güçlendirmekte hem de toplumsal sorunlara yönelik etkili çözümler geliştirmektedir. Bu iş birliği, üniversitelerin araştırmaları ve toplumsal hizmet projeleri aracılığıyla, sivil toplum kuruluşlarının sahip olduğu yerel deneyim ve bilgi birikiminden faydalanmalarını sağlar. Özellikle sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalar, bu tür iş birliklerinin, üniversitelerin sağladığı bilgi ve kaynakların, sivil toplum örgütlerinin etkisini artırdığına dair bulgular sunmaktadır (Meyer & Rowan, 1977). Aynı zamanda, sivil ağlar da üniversitelere pratik alanlarda uygulama fırsatları sunarak, öğrencilerin ve akademik personelin toplumsal katılımcılık deneyimlerini artırır.

Üniversitelerin sivil toplum ağlarıyla iş birliği yapmasının bir diğer önemli boyutu, çok disiplinli yaklaşımların geliştirilmesidir. Farklı akademik disiplinlerden gelen araştırmacılar, sivil toplum aktörleriyle kolektif bir şekilde çalışarak, karmaşık toplumsal sorunlar üzerinde daha derinlemesine ve kapsamlı çözümler üretebilmektedir. Örneğin, çevre sorunları, yoksulluk, cinsiyet eşitliği gibi konularda yapılan projeler, hem akademik bilgi hem de uygulamalı deneyim sunarak, etkili stratejilerin geliştirilmesine olanak tanır (Benson, 2012). Bu tür iş birlikleri, hem öğrencilere uygulamalı öğrenme fırsatları sunar hem de toplumun genelinde pozitif bir değişim oluşturur.

Son olarak, üniversiteler ve sivil ağlar arasındaki iş birliği, politika oluşturma süreçlerine etkili bir katkı sağlar. Akademik araştırmalar, sivil toplumun savunuculuk çabalarını desteklemekle birlikte, topyekûn bir politika geliştirme sürecine de ivme kazandırır. Bu fazla birlikteliğin mevcut politikalar üzerinde etkisi, değişen toplumsal ihtiyaçların karşılanma biçiminde gözlemlenebilir. İş birliği, genellikle daha eşitlikçi ve kapsayıcı politikaların oluşturulmasına olanak tanırken, yerel ve küresel ölçekte de daha adil bir yönetim anlayışını teşvik eder (Hale et al., 2005).

Üniversiteler ve sivil ağlar arasındaki iş birliği, çeşitli sosyal, ekonomik ve akademik faydalar sağlayan önemli bir ilişki biçimidir. Aşağıda bazı örnekleri incelenen bu iş birliğinden hem üniversiteler hem de sivil toplum kuruluşları yararlanabilir.

2.3.1. Ortak Projeler ve Araştırmalar

Üniversiteler, sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yaparak, toplumsal sorunları ele alan ortak projeler ve araştırmalar gerçekleştirebilirler. Bu iş birlikleri, akademik bilgi ve pratik deneyimlerin bir araya gelerek daha kapsamlı ve etkili çözümler üretmesine olanak tanır. Örneğin, çevre sorunları,

insan hakları, kadın hakları veya yoksulluk gibi konular üzerinde yapılan çalışmalar, hem akademik literatüre katkıda bulunur hem de sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine bilimsel bir temel sağlar. Üniversiteler, sivil toplumun ihtiyaç duyduğu verileri toplamak, analiz etmek ve bu verilerle sosyal etki yaratacak politikalar geliştirmek için kaynaklar sağlar. Bu süreç, her iki tarafın bilgi birikimini ve uzmanlık alanlarını zenginleştirir.

2.3.2. Kapasite Geliştirme ve Eğitim

Sivil toplum kuruluşları, üniversitelerle iş birliği yaparak, kapasite geliştirme programları düzenleyebilir. Bu programlar, topluluklara ve bireylere, proje yönetimi, savunuculuk, iletişim becerileri ve liderlik gibi konularda eğitimler sunarak yetkinliklerini artırır. Hem sivil toplum çalışanları hem de üniversite öğrencileri, bu tür eğitimlerle birlikte toplumsal fayda sağlama konusunda pratik deneyimler kazanır. Ayrıca, üniversiteler, gönüllü çalışmalar ve staj programları aracılığıyla öğrencilerine sahada deneyim kazandırırken, sivil toplum kuruluşları da üniversitelerin bilgi ve insan kaynaklarından faydalanabilir. Bu etkileşim, her iki tarafın da topluma daha etki sağlayan projeler geliştirmesine yardımcı olur.

2.3.3. Politika Geliştirme ve Savunuculuk

Üniversiteler ve sivil ağlar arasında yürütülen iş birliği, etkin politika geliştirme ve savunuculuk çabalarına katkıda bulunabilir. Sivil toplum kuruluşları, üniversitelerin akademik bilgilerini kullanarak, sosyal adalet, insan hakları ve çevresel sürdürülebilirlik gibi konularda etkili savunuculuk yapabilir. Aynı zamanda üniversiteler, bu iş birliği sayesinde araştırma sonuçlarını ve verileri doğrudan politika yapıcılara ileterek, sosyal değişim süreçlerini hızlandırabilirler. Bu tür işbirlikleri, hükümetlerin ve diğer kamu kurumlarının, toplumun ihtiyaçlarına daha duyarlı politikalar geliştirmesine olanak tanır. Böylece, üniversiteler ve sivil ağlar, toplumda daha geniş etkilere yol açabilecek sinerjik bir yapı oluşturmuş olurlar.

2.3.4. İnovasyon ve Girişimcilik

Üniversiteler, sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yaparak sosyal girişimcilik projeleri geliştirebilirler. Bu, toplumsal sorunları çözmek için yenilikçi çözümler sunma fırsatı oluşturabilir. Ayrıca araştırmalardan elde edilen bilgiler, sosyal sorunların çözümlerini geliştirerek sivil toplum kuruluşlarının daha etkili olmasını sağlayabilir. Üniversiteler ve sivil ağlar arasındaki iş birliği, karşılıklı fayda sağlayarak toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunur. Bu tür işbirlikleri, sosyal değişim ve gelişim için önemli bir fırsattır.

3. Sonuç

Sivil diplomasi barışçıl çözümler bulmak için diyalog ve anlayış köprüleri kurar. Ayrıca kültürel paylaşım ve etkileşim, sivil diplomasinin önemli bir parçasıdır. Sanat, eğitim ve kültürel programlar aracılığıyla ülkeler arasında köprüler kurar. Sivil diplomasi, genellikle devletlerin resmi diplomatik kanalları dışında gerçekleştiği için, daha esnek ve yenilikçi çözümler sunma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, toplumsal ve kültürel etkileşimleri artırarak, kalıcı barışın tesisine katkıda bulunabilir.

Uluslararası sivil ağlar, sosyal ve politik değişim süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu ağlar, farklı ülkelerdeki bireylerin ve sivil toplum kuruluşlarının bir araya gelerek ortak hedefler belirlemesini sağlarken, küresel meselelere yerel perspektifler kazandırır. Keck ve Sikkink (1998) gibi araştırmacılar, bu ağların insan hakları, çevre koruma ve toplumsal adalet gibi alanlarda önemli değişimler gerçekleştirdiğini vurgulamaktadır. Bilgi paylaşımı ve savunuculuk faaliyetleri, bu ağların

etki alanını genişletirken, yerel sorunların uluslararası düzeyde görünür hale gelmesine olanak tanır ve bu sayede toplumsal değişim süreçlerine katkı sağlar.

Üniversitelerin sivil toplum ağları ile iş birliği, akademik bilgi üretimi ile toplumsal sorunlara yönelik çözümler geliştirilmesinde kritik bir öneme sahiptir. Bu iş birlikleri, üniversitelerin sağladığı kaynakların ve bilgi birikiminin sivil toplum kuruluşlarının etkisini artırmasını sağlarken, sivil ağlar da üniversitelere uygulama fırsatları sunarak öğrencilerin toplumsal katılımcılık deneyimlerini zenginleştirir (Meyer & Rowan, 1977). Çok disiplinli yaklaşımların geliştirilmesi, bu tür iş birliklerinin bir diğer önemli boyutunu oluşturarak, karmaşık toplumsal sorunların daha etkili bir şekilde ele alınmasına yardımcı olur.

Son olarak, üniversiteler ve sivil ağlar arasındaki iş birliği, politika oluşturma süreçlerine de katkı sağlamaktadır. Akademik araştırmalar, sivil toplumun savunuculuk çabalarını destekleyerek, daha eşitlikçi ve kapsayıcı politikaların geliştirilmesine imkan tanır (Hale et al., 2005). Bu iş birliği, yerel ve küresel ölçekte daha adil bir yönetim anlayışını teşvik ederken, toplumsal değişim süreçlerinde önemli bir etki yaratarak, daha sürdürülebilir bir gelecek için zemin hazırlar.

KAYNAKLAR

- Benson, L. (2012). *Partnerships for the New Economy: Universities and Civil Society Collaborations*. In *The Handbook of Community Engagement* (pp. 81-93). Wiley-Blackwell.
- Boli, J., & Thomas, G. M. (1999). *Constructing World Culture: International Nongovernmental Organizations Since 1875*. Stanford University Press.
- Ebrahim, A., & Rangan, V. K. (2014). *What Is Moral About Philanthropy?* In *The Foundation: A Great American Secret* (pp. 141-157).
- Hale, C. R., et al. (2005). *Non-Governmental Organizations, Social Movements, and the Politics of Scale: The Case of the Salvadoran Agrarian Reform*. Rural Sociology, 70(1), 46-68.
- Hale, C. R., et al. (2005). *Non-Governmental Organizations, Social Movements, and the Politics of Scale: The Case of the Salvadoran Agrarian Reform*. Rural Sociology, 70(1), 46-68.
- Kaldor, M. (2003). *Global Civil Society: An Answer to the Crisis of the Nation-State?*
- Keck, M. E., & Sikkink, K. (1998). *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Cornell University Press.
- Keck, M. E., & Sikkink, K. (1998). *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Cornell University Press.
- Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). *Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony*. American Journal of Sociology, 83(2), 340-363.
- Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). *Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony*. American Journal of Sociology, 83(2), 340-363.
- Risse, T. (2002). *Transnational Actors and World Politics*. In *Handbook of International Relations* (pp. 255-274). SAGE Publications.
- OpenAI GPT-3, 2025, Bu makalenin tasarımında derlenen bilgilerin kaynağı: OpenAI GPT-3, 2025

İŞ BİRLİĞİNDE TESİRLİ OLAN GÜÇ FAKTÖRLERİ

Suat GÜN*

1. JEOPOLİTİK GÜÇ: Coğrafyanın verdiği bir avantajdır. Coğrafi yakınlık, sınır özellikleri, ülke yüzeyinin yapısı, ulaştırma ve ticaret imkânları, deniz irtibatı, kaynakların büyüklüğü ve çeşitliliği, ülkenin güvenlik kapasitesi.

2. EKONOMİK GÜÇ: Ülkenin nüfusu, istihdam kapasitesi, eğitim seviyesi, GSMH büyüklüğü, iç ve dış borçların vadesi, GSMH'ya oranı, ihracat ve ithalatın büyüklüğü, kaynak ve kapasite bakımından kendi kendine yeterlilik, yurtiçi tasarrufların GSMH'a oranı, büyüme hızı, gelir dağılımı, sağlık sisteminin kapsayıcılığı ve yeterliliği, eğitim sisteminin kapsayıcılığı ve seviyesi. Sistemin liyakatte dayalı bir yapıda olması gibi faktörlerdir.

3. ASKERİ GÜÇ: Silahlı kuvvetlerin mevcudu, askeri malzemenin teknolojik seviyesi, askeri harp sanayinin ülke imkânları ile karşılanması, harp tecrübesi, yurtdışı askeri eğitim yardımları, istihbarat gücü, lojistik kapasite, orduda disiplin, savunma doktrini gibi unsurlara dayanır.

4. YUMUŞAK GÜÇ UNSURLARI Kültürel güç, dil, din, ahlaki güç, entelektüel kapasite, uluslararası yardım gücü, sivil toplum, inandırma gücü, insanlığa adalet ve hak merkezli bakış sunan devlet idaresi.

5. LİDERLİK-İRADE: Bir işin yapılması için istek yoksa gündem farklı ise, ortak çıkarlar tayin-tanzim edilemiyorsa, iş birliği imkânları akla gelmiyorsa, tarafların birbirleri hakkında ve imkânları noktasında yeterli bilgisi yoksa irade yoktur demektir. İrade ortak kararlarla belirlenebildiği gibi tarafların birinin isteklerinin baskın gelmesiyle de tespit edilebilir. Bu durumda irade 3'e ayrılır: Zorlayıcı irade, İsteğe bağlı irade, özel ilişki olarak 3 başlık altında ele alınabilir.

Bu sunumda uluslararası iş birliğinin temel maddelerini kısaca izah ettikten sonra esas konu olan Yumuşak Güç unsurları üzerinde duracağız.

Türk dünyası neresidir? Türkiye'nin çıkar ve ilgi alanları nedir, çıkar eksenli bir politika mümkün müdür, ahlaki midir? Uluslararası politika sadece çıkar ekseninden yönetilebilir mi? BMGK'de bir Türk ve Müslüman ülkenin olmaması kabul edilebilir mi? Mevcut küresel sistem yalan ve ahlaksızlık üzerinden nereye kadar gidebilir bu konuları inceledikten sonra Türk dünyası ile iş birliği imkânlarını araştıracağız. Bunlar: Turistik amaçlı geziler, vize, kalış sürelerinin uzatılması, ortak para birimi, alfabe, din eğitimi, eğitim birliği, ortak şirket ve bankalar, tercihli ticaret üzerinde durulacaktır.

*1-) İbni Haldun'a ait **"Coğrafya kaderdir"** (Nerede doğarsan oranın kirine, çerçöpüne batar, oranın suyuyla yıkanır, oranın güneşiyle kavrulursun; oranın iklimi biçimlendirir geleceğini) sözü neden önemlidir?*

Coğrafya kaderdir sözü ne kadar bilimseldir? Coğrafya, gerçekten kader mi?

* E. Albay, Stratejist

Bilimde genelleme yapmak doğru değildir ancak **"coğrafya kaderdir",** sözünde büyük bir gerçeklik payı vardır. Hitler'e atfedilen bu söz büyük ölçüde doğrudur. İbn-i Haldun'dan alınan bu söz tarihi vakaları çözümlemede anahtar bir metin olarak kullanılmaktadır. Yerçekimi ivmesinin yüksekliğe göre değişmesi gibi, bu sosyolojik kanunda tarihi şartlara, ortaya çıkan fırsatlara göre değişir.

Coğrafya ve kaynaklar insanların beslenme tarzını, hayat mücadelesi biçimini ve her şeyi etkiler. Mesela Almanya'nın Orta Avrupa'ya sıkışmışlığı, Alman tarihini etkilemiş Alman stratejisini aceleci yapmıştır. Rusya'nın geniş coğrafi alanlara yayılmış olması işgalini zorlaştırmaktadır, savunmasını kolaylaştırmakta, doğal kaynak bolluğu yaratmaktadır. Eski Türklerin Orta Asya bozkırlarında yaşaması beslenme biçimlerini etkilemiş etçil beslendikleri için savaşçı ve yaratıcı yönleri gelişmiştir. İlk ordu teşkilatını, hiyerarşik yapılanmayı Türkler kurmuştur. Mesela, Amerikan yerlileri Amerika kıtasının geniş ve verimli topraklara sahip olması sebebiyle kıtasında kalmış Asya'yı Avrupa'yı tersine keşifle önce onlar keşfedememişlerdir. Türklerin yaşadığı Orta Asya'nın uçsuz bucaksız ovalara sahip olması yayılmasını kolaylaştırmış, geniş coğrafyalarda hareket imkânı sağlamış, Türklerin o zaman bilinen 4 kıtada yayılmasını temin etmiştir. Anadolu köprü coğrafyası olması sebebiyle kıtalar arası geçiş yolu olmuştur. Bu nedenle sık sık işgale uğramış, tarih boyunca yüzlerce devlet kurulmuş ve yıkılmıştır. Anadolu'da ayakta kalmak bisiklete binmek gibidir, devletler, dinamik bir vizyona sahip olursa, daima ileri hareket ederse, büyük hedeflere sahip olursa coğrafyasını elde tutabilir. Bu nedenle ulus devlet zihniyetiyle, içine kapanarak ayakta kalmak mümkün değildir. Yurtta sulh cihanda sulh zihniyeti ile kimsenin bir karış toprağında gözümüz yoktur mantığı ile hareket mümkün değildir. Bu nedenle Türkiye yeniden büyük imparatorluk zihniyetine geçmek zorundadır. Köprü ve geçiş coğrafyalarının bekası, sürekli büyümek ve egemenlik alanını genişletmekle mümkündür. Kaderi genişlemeyi mecbur kılar. Durursa düşer.

Dış siyaset akıllı, ölçülü, zamanlaması iyi yapılmış eylem alanıdır, dolayısıyla dinamiktir. Hareketsiz dış siyasetle bir yere varılamaz. Ancak bugün teknolojinin bütünleştirdiği dünyada Mc Luhan'ın deyimiyle dünya küresel köy haline gelmiştir. **'Egemen devlet ötesi'** çağa girilmiştir. Hiçbir devlet tek başına kendi kendine yeterli değildir. Kendine yakın genetik, ideolojik ve siyaset benzerliği olan ülkeler arasında iş birliği mecburiyet haline gelmiştir. Bu nedenle Türk ve İslam dünyası ile iş birliği bekanın ve gelecek vizyonu kurmanın merkezinde yer almaktadır. Devletlerin dış siyasetinde başlıca iki tür uzun dönemli amaçtan söz etmek gerekir: **"Jeopolitik amaçlar"** ve **"insani ideolojik amaçlar."** Jeopolitik amaçlar coğrafyanın zorladığı amaçlardır. İnsani ideolojik amaçlar ise soy birliğinin (akrabalığın), inanç benzerliğinin ve bizzat ülkenin kendi kültür değerlerinin getirdiği mecburiyetlerdir. Bir ülke kültürel, ekonomik ve ideolojik etkisini küresel olarak çıkarlarını ve değerlerini geliştirmek ve yaymak için stratejik olarak kullanır. Buna en yakınlarından başlar. Üzerinde etki kurma yöntemiyle bir kişi ya da topluluk üzerinde söz sahibi olma, dediğini yaptırma yeteneğidir. Kudret, zorlamaktan ziyade kendi tarafına çekme yeteneğidir. Bir devletin var olma/varlığını koruma amacının gerçekleşmesi daha doğru tabirle koruma kabiliyetinin devamı bir ağacın kök salması gibidir ve benzer yapı ve amaca bağlı ülkelerle birlikte hareket etmekle mümkündür. Hayati çıkarları koruma (yaşamsal çıkarlar) kavramı büyük ölçüde güce dayanmaktadır. Güç kavramının unsurlarını Hans J. MORGENTHAU şöyle sıralamaktadır, **"coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askeri hazırlık, nüfus, milli karakter, milli maneviyat/manevi değerler ve diplomasinin kalitesi"** olarak tanımlanmıştır. Karar, hedef ve azim olmadıktan sonra bu güç faktörlerinin hiç biri işe yaramaz. Bunu gerçekleştirmek için ateşlenmiş insan gücüne ihtiyaç vardır. İslamiyet'in doğuşundan sonraki 50 sene içinde Müslümanların İspanya'dan Çin'e kadar yayılması esas güç faktörünün insan olduğunu ispat etmektedir. **"Dünyadaki en büyük güç, ateşlenmiş insan gücüdür." En etkili vazgeçirici kuvvet kararlılıktır. En etkili ilerlemeci kuvvet kararlılıktır. En etkili kuvvet vazgeçmeyen kararlılıktır.**

2-) Amerikan hükümetlerinde etkin görevler almış olan siyaset bilimci Joseph Nye, ***"yumuşak güç"*** *kavramını ilk kez 1980'lerin sonlarında kullandı. Günümüzde tüm dünyada siyasî liderler, köşe yazarları ve akademisyenler tarafından sık sık kullanılmaktadır. Zorlama kabiliyeti olan sert güç bir ülkenin askerî ve iktisadî gücünden kaynaklanırken, yumuşak güç ülkenin kültürünün, siyasî fikirlerinin ve politikalarının cezbetme ve ikna etme kabiliyetine dayalı olan* ***"gücü"*** *olarak ifade ediliyor. Türkiye'nin sürekli üstüne koyarak geliştirmeye çalıştığı dış politikadaki* ***"insani diplomasi"*** *ve bu çerçevede* ***"yumuşak güç "*** *kavramı nedir, Türkiye'nin yumuşak güç kaynakları nelerdir, nasıl kullanmalıyız?*

Profesör Joseph Nye, yumuşak gücün üç temel kaynağını **"kültür, siyasal değerler ve dış politika"** olarak tanımlamıştı.

Yumuşak gücün temeli öncelikle yüksek karakterli bir insan yetiştirmekle olur. Ahlaki değerler inandırma yeteneği bakımından hayati derecede önemlidir. O insan yalan söylemez, aldatmaz, işten ve sorumluluktan kaçmaz, doğru ve dürüst bir insandır, sözünde durur, sözüne güvenilir, çıkarları için onuruna leke sürdürmez. Yüksek etik değerlere sahiptir. Sağlam karakterli insanlar gizli de olsa açık da olsa vicdan sahibi oldukları için dürüst davranırlar.

Bilgi sahibi olmadan siyaset yapılamaz. Bu nedenledir ki, büyük devletlerin pek çoğunda bu amaçla kurulmuş bilgi bankaları bulunmaktadır özellikle Batılı devletlerde bilgi ve belge toplama, saklama işlemleri titizlikle yerine getirilirken, Türkiye bu konuda da profesyonel ruha sahip olmalıdır. Bu mevzudaki eksiklik dış politikada şoklara neden olmaktadır. Mesela Türk dünyası devletlerinin G. Kıbrıs Rum yönetimini aniden tanıma ve konsolosluk açmaları Türkiye'de şok yaratmış, hayalle realite arasında kopukluğa sebep olmuştur. Bilgi toplamak için başvurulacak çeşitli yollar vardır. Açık bilgi kaynakları olduğu gibi casusluk gibi gizli bilgi toplama yöntemleri de kullanılagelmiştir. Her devletin bilgi toplama, eski deyimiyle istihbarat işlerini yürüten kuruluşları vardır. İstihbarat, güvenilir olması durumunda, dış siyasanın en iyi malzemesi olur. Teknolojik gelişmeler bu alanı da çok etkilemiştir, **"iyi bir istihbarata dayanmayan dış politika el yordamıyla yürür"**.

Eski Amerikan Başkan Yardımcılarından Carl Rove; biz insanlığı istediğimize inandırırız bu inancı tekrar tekrar değiştirebiliriz, dedi! Bunu nasıl yapıyorlar? '**Haber ajansları', 'Tanıtma'** gibi kurumlar vasıtasıyla…

İlk haber ajansı Fransa'da Charles Louis Havas tarafından 1835'te kurulmuştur. L. Havas'ın çalışma arkadaşlarından Bernhart Wolf 1849'da Almanya'da, Charles Havas'ın diğer bir iş arkadaşı olan Julius Reuter'de 1851 yılında İngiltere'de birer ajans kurmuşlardır. Bu arada, 1848 yılında Amerika'da Associated Press, 1853'de de İtalya'da Stefani Ajansları kurulmuştur. Birçok devlete ait ulusal ajansların pek çoğu Havas, Reuter, A.P. veya U.P. gibi büyük ajanslarla anlaşmalar yapıyor, bu bilgiyi yayma, gerçeği saptırma gibi amaçlarla kullanılabildiği gibi bağlı olduğu ulusun çıkarlarını koruma amacıyla da kullanılabilmektedir. Sovyet Rusya'da soğuk savaş döneminde yalnızca TASS ajansının verdiği haberler kullanılmıştır. Bu büyük ajansların arasından değinmeye değer olanlar Federal Almanya'da "Deutsche Presse Agentur" (D.P.A.), Japonya'da savaş sonunda kapatılan Domoi Ajansı yerine kurulan "Kyudo" ve "Jizi" ajansları bulunmaktadır. Günümüzde haber ajansları ve sosyal medya bilgiyi yayma ve dezenformasyon (bilgiyi çarpıtma-yalan haber yayma) amaçları açısından alabildiğine kullanmaktadır.

Yumuşak gücün temeli bilimde ilerlemek ve bunun üzerine ileri bir eğitim sistemi kurmaktır. Okul ve eğitim sisteminizi yaydığınızda medeniyet değerlerinizi yayarsınız. O zaman bu sizin hakkınızda hayranlık duygusu oluşturur. Hedefleriniz şüphe ile karşılanmaz, teklifleriniz kabul görür. Zor kullanarak insanları inandıramazsınız. Atalarımızın bir sözü vardır; **"süngünün üstünde oturulmaz"**, benim bir tespitim var: adalet ve güç kullanmada; mükâfat ve zorlama arasındaki oran % 87 mükâfat % 13 cezadır. Eğer bu oran askeri gücün aşırı kullanılmasına tekabül ederse hiçbir devletin gücü bütün dünyayı dize getirmeye yetmez. Hiçbir devlet sadece askeri güce dayalı olarak bütün dünyayı

sindiremez. Hiçbir devlet sadece askeri gücü dayalı olarak ayakta kalamaz. Güç müşekkel bir kavramdır, çok boyutludur. İnsani-hümaniter boyutu olmayan güç hayvani güçtür, hayranlık değil mukavemet doğurur. Cazibe değil korku yaratır.

Amerikan siyaset bilimci Joseph Nye, Amerika'nın askeri gücünün bütün dünyayı kontrol etmeye yetmeyeceğini bildiği için yumuşak güç kavramını geliştirmiştir. Yumuşak güç, onların anlayışına göre; devlet liderlerinin kendileri tarafından seçilip atanması veya rüşvetle yönlendirilmesi, siyasi hareketlerin Soros vari yöntemlerle şekillendirilmesi, rakip ülkelerde dost yönetimlerin kurulması, hasım ve dost ülkelerin Amerikan vizyonuna göre hareket etmesi anlaşılmaktadır. Batılı değerlerin temeli **"batıl"** olduğu için hiçbir yerde dikiş tutmaz ve inandırıcı olamaz. Batının yumuşak güç kavramı Makyevalisttir, gizli gündemleri vardır, ikna edici fikirlerle, halkın ihtiyaçlarını karşılıyor görünerek, insani yardımlarla, göz boyayarak, çoğu kere yalan söyleyerek, insanlığı aldatarak zihinleri etkilemeye çalışmaktır. Her ne kadar Joseph Nye, **"yumuşak güç"** kavramını 1990'lardan itibaren ortaya atmışsa da ABD bu kavramı yalanlara bulayarak kullanmış, Irak, Afganistan, Suriye ve dünyanın değişik coğrafyalarında işlediği cinayetler nefret uyandırmıştır.

Mesela Yahudi inanç tarzı hiçbir zaman İsrail'in-Yahudilerin büyük devlet kurmasına imkân vermez. Çünkü ırkçıdır ve azgın şekilde (delice) ırkçıdır. Allah'ın bütün insanlığı Yahudilere hizmet etmek için yarattığı, hatta diğer milletlerin insan olmadığı, insan şeklinde yaratılmış hayvanlar olduğuna dair inancı, Yahudilerin Havva Ananın şeytandan olan çocuğu olduğu ve bu nedenle üstün yaratıldığı fikri dolayısıyla uzlaşmaz bir çatışma kültürüne ve azgın bir ideolojiye sahiptir. Bu inanç: kanı, canı, malı helal olan vahşet ötesi öteki kültürü yaratmaktadır. Buna dayalı olarak ileri sürdükleri **"vaad edilmiş topraklar"** kavramı birlikte yaşama ve çok kültürlülük zihniyetini imkânsız hale getirmektedir. Bu mantık sebebiyle hiçbir zaman komşularınızla iyi geçinemezsiniz, rahat duramazsınız, rahat oturamazsınız. Uzlaşmaz (Antogonistik) çatışmalar mutlaka bir tarafın imhasıyla sonuçlanır.

Türk-İslam kültürü; hoşgörü kavramıyla, İslam'ın Allah rızası için karşılıksız yardım etmek mantığı ile hareket ettiği için insancıl ve çekicidir. Sömürgeci ve çıkarcı değildir. Türkiye, savaşan ordusu olması dolayısıyla sert gücü kullanma açısından da kudretlidir, sözünü dinletme kapasitesine; çekici inanç ve kültürü dolayısıyla, yumuşak güç kullanma bakımından da büyük bir hazineye sahiptir. Yenidünya düzenini kuracak asal güçtür. Yeryüzünde zulmün ortadan kalkması ve barış ve adaletin hâkim olması için Türkiye'nin sert ve yumuşak gücüne bütün dünyanın ihtiyacı vardır. Bu nedenle Türkiye büyük bir dünya gücü olmaya mecburdur ve mutlaka olacaktır.

3-) Modern Kamu Diplomasisi modeli son yüzyılda Batıda kavramsallaşan haliyle bize aktarılmış ve aynı biçim ve formla ülkemizde inşa edilmiştir. Hâlbuki ülkemiz kamu diplomasisi alanında batıdan çok daha eski ve çok daha güçlü tecrübeye sahiptir. İlk defa XVIII. yüzyılda yüksek düzeyde bir Osmanlı bürokratı olan 28. Mehmed Çelebi, 1720-21 yıllarında Sultan III. Ahmed tarafından elçilik göreviyle Fransa'ya gönderildi. Bugün büyük devlet olarak adlandırılan birçok devletin kuruluş tarihinden öncesine denk gelen kadim birikim ve derinliğe sahip millet ve devlet geleneğine sahibiz. Bu gücümüzü, birikimimizi diplomasisi alanına yansıtma imkân kabiliyetimiz nedir?

Türklerin son 3 asır boyunca batı karşısında yenilerek geri çekilmesi çoğu kere inanç değerlerindeki bozulma veya irtica kaynaklı olduğu sanıldı. Cumhuriyet tarihi boyunca batılılaşma ve batı kulübüne girme ilerleme, din ve irtica en büyük düşman sayıldı ama batıyı aşacak bir kültür veya model geliştirilemedi. Bunun sebebi Osmanlı'nın nispi güç ekseninde geri kalma nedenlerini doğru teşhis edememekten kaynaklandı. Batı, coğrafi keşifler (Amerika Kıtasının keşfi) sonucu sınırsız kaynaklara sahip oldu. Osmanlıya göre batının nüfusu 5 kat arttı. Batı insan gücü açısından muazzam bir ihtiyat gücü oluşturdu. Rusya, 1550'den 1750'ye kadar olan 2 asırda; hiç asker kaybetmeden, kimse ile

çatışmadan sadece yol ve karakol yaparak Sibirya'dan-Alaska'ya doğru her yıl 100 Km genişledi, 11 bin Km yol kat etti, bu gelişme karşımızda mukavemet edemeyeceğimiz kadar büyük güç oluşturdu. Güç, çok yönlü bir kavram olduğu için onu oluşturan kaynaklar; yiyecek-içecek-beslenme, madenler, ormanlar, teşkilatlı nüfus, teknoloji ve eğitim üzerinden potansiyel yaratmaktır. Türkiye, kapasitesini hiç kaynak sarf etmeden geliştiren Rusya ve Avrupa'nın arasına sıkıştı ve onlara nispetle gerilemeye başladı. Nüfus gücü bakımından şu mukayese bile son derece önemlidir. 1914'de Osmanlı seferberlik ilan ettiğinde 3 milyon asker çıkartabildi, Rusya 13 milyon kişiyi askere aldı. Aslında gerilemenin sebebi stratejik manada milli güç gerilemesidir, sayıca, kuvvetçe nispi olarak azalmayı ifade eder.

Diplomasi, inandırıcılık, ikna etme kabiliyetidir, tabiî ki çok önemlidir. "Who says, what to whom, through, what medium for what purpose under what circumstances, and what effects." **"Kim kime, hangi araçla, ne amaçla, hangi koşullar altında ve hangi etkilerle, niçin ve ne söylüyor?"** Sorusunu sormak ve cevaplandırmak diplomasinin görevidir. Bu sorulara cevap veremeyen, kurumların ihtiyacı olan bilgiyi önceden hazırlayıp veremeyen, oyun kuramayan istihbarat ağı boşa masraf yapan bir hiçtir.

Dünya politikasında askeri güçle desteklenmeyen hiçbir siyasetin başarı şansı yoktur. Hatta boş gevezelikten ibarettir. ll. Dünya Savaşında diplomatın biri Stalin'e soruyor, Papalık Devleti'nin gücü nedir? O cevaben diyor ki, Papa'nın kaç tümeni var? Tabii ki Osmanlı'nın son bir asırda gösterdiği dengelere dayalı ayakta kalma stratejisi büyük bir diplomasi başarısıdır. Sert güçle desteklenmeyen yumuşak gücün bir kanadını oluşturan diplomasinin tek başına başarı şansı yoktur. 1993'den beri Dağlık Karabağ için binlerce görüşme yapıldı, Minsk Grubu, diplomasi falan filan Gordion'un kör düğümünü en sonunda kılıç darbesi çözdü.

4-) Batılı kamu diplomasisi düşüncesini şekillendiren kavramlar, propaganda, asimilasyon, kültür emperyalizmi gibi kavramlarken, Ülkemizin tarihsel derinliğinde yer alan tecrübe, davet, tebliğ, ısındırma, sevdirme ve fetih gibi insanı var eden kavramlardır. Kamu Diplomasisi alanında Batıdan farklı "Özgün Bir Model" kurabilir miyiz? İnsanlık için çekici bir modelin esasları nedir, ne olmalıdır?

"Ülkemiz üç yüz yıldır bir Batılılaşma ve modernleşme tartışması yaşamaktadır. Çok katı, tereddütsüz ve sınırsız Batılılaşma fikri ile kendi değerlerini koruyarak modernleşme gibi kavramları tartışmakla geçti. Neticede ülkemiz hem bir Batılılaşma hem de modernleşme sürecini beraberce geçirdi.

Batının kurduğu dünya sistemi değişiyor. İnsanlık Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan küresel dünya sistemine itiraz ediyor. Mevcut dünya düzeni hem insanlığı taşıyamıyor hem de modern dünya için bir değer üretemiyor. Dünya, siyaset, ekonomi, hukuk, teknoloji ve toplumsal olarak bugüne kadar hiç olmadığı kadar büyük ve kapsamlı bir değişim yaşamakta aynı metotlarla yol almak zorlaşmakta, bu durumda:

İnsan tasavvuru olmayan, mekâna dair bir anlayışı ve tasarrufu olmayan medeniyetler varlıklarını devam ettiremeyecekleri görülmektedir. Batı ve değerlerimiz arasında sıkışan yüz yılı aşkın süredir yaşadığımız kimlik krizleri ve kendimizle süregelen kavgalarımız yeni özgün bir ben idraki olan yeni bir varlık inşa etmemize engel olmakta mıdır, yeni çıkış yolları sunmakta mıdır? Yeniden tarihi yerimizi almak ve tarihi iddialarımızı kazanmak için ne yapabiliriz?

Ülke ve millet olarak sahip olduğumuz tarihi derinlik ve tecrübe insanlığın ve dünyanın geleceğinde yeniden medeniyet kurma ve merkez olma imkânını bize sunmakta mıdır?" Sunmakta ise bunun yolu ve metodu ne olmalıdır?

Batı, Yahudi sermayedarlar üzerinden dünya ekonomisini büyük ölçüde kontrol etmektedir. Onların kurduğu ekonomik ve sosyal düzen içinde kalarak onlara mukavemet etmenin imkânı yoktur. Çünkü batı, basın-yayın, internet, sosyal medya ve propaganda gücü açısından tekel durumundadır.

Kültür emperyalizmini sağlayan kaynak ve kapasite açısından geniş imkânlara sahiptir. Bu nedenle batının sistemine itiraz ederek işe başlamak lazımdır.

Batılı ideologlar bütün dünyaya şu aforizmaları yutturdular. **"Demokrasinin dünyada yayılmasını sağlamak barışa hizmettir." "Status quo'nun sürdürülmesi demokrasiye hizmet eder ve barışçıdır. Yol gösterici ilke olarak kendisine barışçılığı seçen bir dış siyaset antiemperyalisttir."** Aslında söylemek istedikleri şu: Batının üstünlüğü devam etmelidir, bu üstünlüğün devamına hizmet etmek barışçıldır, insancıldır ve akıllıcadır.

İş bununla da kalmıyor: Devletler için dış politikada 4 çeşit strateji izlemek mümkündür; Yalnızcılık stratejisi, tarafsızlık stratejisi, bağlantısızlık stratejisi ve bağlaşma stratejisi. Peki, başka bir hal tarzı yok mu? İtiraz etmek mümkün değil mi?

"Uluslararası ilişkilerin açık bir teorisi varsa, bu, güç dengesi kuramıdır." Kuvvet boşluğundan doğan işgal mümkündür. Peki, bu boşluğu kim yakalayabilir? Güçlü devletler! O halde bu durumda küresel hegemonya devam edecek demektir.

Pasif bağımlılık nedir? Kendileri tek başına işlerini halledemedikleri için başkalarının kendi iç işlerine karışmasına izin vermektir. Bu nasıl olur ekonomik bağımlılıkla… Görülüyor ki uluslararası ilişkiler kuramı da batının üstünlüğüne ve bu üstünlüğün devam etmesine kilitlenmiştir.

Son Gazze saldırılarında İsrail bütün dünyanın gözleri önünde gaddarca, vahşice cinayetler işlemektedir, sosyal medya ve batılı hükumetler İsrail'in suçlarını kapatmak için yarışa girmiştir. İnsanların parçalanması, yurtlarından sürülerek çıkartılması için bütün batılı ülkeler yarışa girmiş, bu uğurda İsrail'e bedava silah yağdırmaktadır.

Bütün insanlık; batının acımasız zulmünden, ahlaksız kültüründen rahatsızdır. Bunun değiştirilmesi gereklidir. Bulunduğumuz çağ, insanların batıl/batılı değerlere itiraz çağıdır. Batı sistemine itiraz öncelikle onların kurduğu ekonomik sisteminin dışına çıkarak başarılabilir. Onların kurduğu para ve kambiyo sistemi içinde kalarak, onlardan borçlanarak, cari açık vererek, kendi kendine yetmeyen açık veren bir ekonomi ile bu başarılamaz. Türkiye için öncelikle ekonomiyi kendi kendine yeterli hale getirmek, iktisadi gelişme hızını artırmak, işsizliği ortadan kaldırmak, sanayi ve savunma sanayinde batıyı geçmek, tarımda şimdilik en az 300 milyon insanı besleyecek bir yapı kurması gereklidir. Irak-Suriye-Lübnan-Filistin-Gürcistan-Bulgaristan-Libya- Somali-Yemen-Kuveyt-Katar gibi ülkelerle sınır yokmuş gibi bir ekonomik yapı geliştirmek ve Türkiye için açık bir vizyon oluşturan Afrika coğrafyasında yapılanmak ve mazlum insanların elinden tutmakla işe başlanmalıdır. Türk coğrafyasındaki yapılanma Rusya'yı ürkütmeden gerçekleştirilmeli, Ermenistan'ın gücü zayıflatılarak Azerbaycan-Türkmenistan Orta Asya bağlantısı kurulmalıdır. İran ile birleşmenin yolları aranmalı, Pakistan ve Afganistan'ı içine alan bir güç koridoru kurulmalıdır. Kırgızistan ve Tacikistan'ın Çin hegemonyasına düşmesi önlenmeli, D. Türkistan'ın asimlasyonunu engellemek için mümkün olan ne ise o yapılmalıdır. Türkiye bütün bunları başarabilecek bilgi birikimine ve tecrübeye sahiptir.

1908 darbesinden beri Türkiye'de modernizmin mahiyetini anlamamış, batıyı aşma ile batılılaşmayı birbirine karıştırmıştır. Cumhuriyet döneminin başlangıcında batılılaşma modernizm olarak kabul edilmiştir. Bu bakış açısı yanlıştır. Modernleşmenin ölçütü bellidir. İleri gitmek, rakipleri aşmaktır. Ekonomik büyüme, tam istihdam, tarih bilinci, ileri teknoloji, ARGE, nükleer enerji, uzay teknolojileri, nano teknoloji, biyoteknoloji, malzeme üretim bilimleri, ucuz enerji ve enerji üretim bilimleri, kaliteli ve hedefli eğitim sistemi, kendi kendine yeterlilik, ileri seviyede ucuz ulaştırma ağı vs kurmaktır. Bütün bunlara ilave olarak nükleer silahlara sahip savaşan bir orduya sahip olmaktır. ABD F-35, F-16 vermezse hava gücü zayıflayan bir ordu batının hegemonyasından kurtulamaz. Bu gün İsrail hava gücü bakımından o derece kuvvetlendirilmiştir ki; aynı anda Türkiye, Mısır, S. Arabistan ve İran'a saldıracak ve hava üstünlüğü kuracak potansiyele sahiptir. Bu durum kabul edilemez.

Öncelikle batıya muhtaç olmayacak bir yapı kurmanın kararı alınmalıdır.

Türkiye'nin batıdan farklı özgün bir model kurmasının imkânı vardır. Kapasitesi buna müsaittir. Sosyolojik alt yapısı ve dini değerleri-kültürü çekicidir. Batı kültürünün temeli olan Hıristiyan-Yahudi zihniyeti öteki kavramı olmadan değer üretemiyor. Ürettiği değerler; çıkarcı-bencil-emperyalist-zorba değerler olduğu için insanlığın zihninde mukavemet oluşturmaktadır. Türk milli kültürü; kaynaştırıcı, işbirlikçi, ahlaklı bir medeniyet zihniyetidir. Toplumcudur, insanlığı tek bir bütün olarak görmektedir. Renklerin ve dillerin farklı olması zenginliktir. Bize göre diğer insanlar **"dinde kardeş veya yaratılışta bir eştir."** Batı kültürünün bizim kuracağımız bu zihniyete karşı mukavemet etmesinin imkânı yoktur.

Öncelikle kendimiz gibi olmalıyız. Kendi değerlerimizin üstünlüğüne inanmalıyız. Dinimizin en üstün din olduğunu kabul etmeliyiz. Dini ve milli değerlerini yaşayan dürüst insanlar yetiştirmeliyiz; yalancılık, hırsızlık, dolandırıcılık, ahlaksızlık nedir, bilmeyen nesiller yetiştirmeliyiz. Batının ötekileştirici kavramları bizi küçültür. Mesela son zamanlarda çıkartılan Suriyeliler meselesi, Suriyeliler gitsin, Suriyeliler Türkiye'yi işgal etti, Suriyeliler Türkiye için tehdittir gibi mülteci düşmanı söz ve kavramlar ufuksuzluğun vizyonsuzluğun ta kendisidir. Bu söylem ve zihniyet batının öteki kavramının tekrarı, hatta ta kendisidir ve batı tesirinde kalmaktır. Bu kafa yapısında olanlar Türkiye'yi büyütemez küçültür. Her millet kendi değerleri üzerinden yükselir. Irak ve Suriye Türkiye'nin ayrılmaz kültür parçasıdır. Türkiye'ye ait olmalıdır.

5-) Peki hem ülke olarak hem İslam medeniyeti olarak bunu nasıl mümkün kılabiliriz?

a-) İnsanlık için yeniden medeniyet kuracak akl-ı selimin oluşması, bu akl-ı selimi kuracak insan tasavvurunun oluşmasının imkânı var mıdır?

b-Yapılacak medeniyet hamlesinin, yeni bir dünya kurma fikrinin başarıya ulaşması için insanlığın hangi ilkesel temeller üzerine ikna edilmesi gerekmektedir?

c-Oluşacak bu aklın, insanlığa öncülük edecek, yol açacak yeni metodolojinin uzun soluklu olması, maddi, kültürel olarak desteklenmesinin imkân ve kaynakları nedir, nelerdir?

Bir hikâye ile konuya girmek istiyorum: Padişahın biri halkını imtihana tabi tutmak istemiş. Bunun için bir havuz yaptırmış ve: **"Her vatandaş gece karanlıkta bu havuza bir kova süt dökecek."** demiş

Adamın biri kendi kendine **"Ben bir kova süt yerine bir kova su dökersem diğer sütlerin arasında su döktüğüm belli bile olmaz"** demiş ve bir kova suyu havuza boşaltmış. Bir başkası da aynı şekilde davranmış. Bir diğeri de… Sabah olunca padişah havuzu kontrol etmeye gittiğinde, havuzun süt yerine su ile dolu olduğunu görmüş…

Öncelikle ahlaki düzeni tamir ile işe başlamalıyız. Ayet hükmü açık: **Bir toplum kendisini düzeltmedikçe Allah onları düzeltmez.** Önce işe kendimizden başlamalıyız. Dedelerimizden daha ahlaklı, daha dürüst, daha güvenilir, daha bilgili, daha çalışkan, daha insancıl olmalıyız. Tıpkı ayette ki gibi: **"Müminler birbirlerine karşı şefkatli düşmanlara karşı şiddetli olmalıdır."** Emirini tatbik etmeliyiz.

Hiçbir medeniyet, insanlar harekete geçmedikten sonra atılım yapamaz, hiçbir şey atalet içinde kalarak değişmez. Medeniyeti harekete geçirmek ve çekici yapmak, liderlik meselesidir. Kurucu liderlik çok bilgili olmalıdır, vizyon sahibi olmalıdır. Türkiye halen liderliğini bulamamıştır. 1908 darbesinden sonra iş başına gelen bütün liderler dünyayı anlayamamış, devleti ihya edecek bilgi ve kapasiteye sahip olamamış yanlış işler yapmış veya yapmaya zorlanmıştır. Allah'a meydan okuyarak onun yarattığı mülkte payidar olamazsınız. Batının kuyruğundan gidip, batılı gibi olmayı, onların ahlakıyla yaşamayı savunan liderlik orijinal kültür üretmeyi başaramaz, batıya karşı alternatif medeniyet yaratamaz. Sistemin iyisinin ne olduğu bilinmediği için, bozuk düzen ideal, düzenmiş gibi yoluna devam eder.

Batı, elinde tuttuğu muazzam medya kapasitesi ile doğruları yanlış, yanlışları doğru gibi gösterebilmektedir. Karizmatik liderleri sıradan, sıradan liderleri büyük insan olarak kabul ettirmektedir, aynı zamanda ülkesi için, milleti için çalışan liderleri ekonomik sosyal politikalarla zayıflatmak suretiyle

iktidardan düşürme gücüne sahiptir. Mesela batı, kurduğu büyük istihbarat ağı ile karşısına rakip liderlerin çıkmasına imkân vermemektedir. Getirdiği ölçüm metotları ile bütün insanlığı kendi kurguladığı istikamette gitmeye zorlamaktadır.

Ölçüp değerlendirerek bir sıralama yapma raporu Projenin yaratıcısı Jonathan McClory'dir.

GSMH'ya oranla küresel patentler, WEF Rekabet Endeksi, GSMH'ya oranla yabancı doğrudan yatırımlar, Ekonomik Özgürlükler Endeksi, Yolsuzluk Algı Endeksi, GSMH'ya oranla ARGE harcamaları, Küresel Yenileşim Endeksi, KOBİ'lerde çalışan işgücünün yüzdesi olarak KOBİ'lerin sayısı, İş Yapma Kolaylığı Endeksi, işgücünün yüzdesi olarak işsizlik oranı, imalat ürünlerinin dışsatımı içindeki yüksek teknolojili ürünlerin oranı, Kişi başına Gayri Safi Millî Gelir'in yüzdesi olarak işe başlama maliyetleri yükü. Birkaç tane de farklı alt endekslerden: Çevresel Başarım Endeksi (Bağlılık); GSMH'nın yüzdesi olarak gölge ekonomi, Gelir eşitsizliği ve Beşeri Kalkınma Endeksi (Hükümet). Bütün bu endeksler küresel sömürü düzeninin devamını sağlayan iki doğrunun yanına üç yanlış koyarak yapılmış sahte endekslerdir.

Mesela; çıkarlarına karşı koyan, ülkesini ve halkını savunan Panama, Mısır, İran, Venezüella gibi ülkelerde Musaddık, Hugo Chávez, Maduro, Mursi gibi liderlerin önü kapatılmış ve kapatılmakta, diktatör olarak suçlanmakta iktidara gelmesine mani olabilmektedir ve kendilerine kafa tutacak bütün fikir ve eylem hareketlerini daha başlangıçta haber almakta ve kaynağından kurutmaktadırlar. Yenidünya düzeni, batının egemenliğine son veren, batının üstünlüğünü ortadan kaldıran bir anlayışta şekillenmelidir. Türkiye'nin son zamanlar dillendirdiği "**Dünya Beşten Büyüktür"** parolası insanlık için büyük çıkıştır. Batının küresel finans sistemi üzerinden kurduğu yapı, merkez bankacılık sistemi, dış ticaret politikası, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), ithalat-ihracat kotaları, sebepsiz yere çıkarttıkları savaşlar (Arap Baharı, Libya ve Sudan'ın bölünmesi, Rusya Ukrayna Savaşı, 1979'da yaptırdıkları Irak-İran Savaşı, Irak'a saldırı, Lübnan iç savaşı, Suriye'nin iç harbe sürüklenmesi) hepsi birer sömürü aracı ve iktidarı devam ettirmenin vasıtalarıdır. Bu düzene topyekûn itiraz edilmelidir. Milli devletler, otarşiye yönelerek kendi kendine yeterliliği hedef almalıdır. Öncelikle bu bir karar meselesidir. Batı'nın hegemonyasına nasıl itiraz edilecektir. İşe nereden başlanacaktır? Bunun çalışması yapılmalıdır. Bu itirazı gerçekleştirmek için; kurumsal, ideolojik, yapısal değişikliklere yeni bir yapılanmaya gidilmelidir, onlarla uzlaşarak, onların düzenine tabi olarak yeni bir dünya düzeni kuramazsınız. Bu konuda milli itiraz programı hazırlamak lazımdır.

KAYNAKÇA

A. Taner KIŞLALI, Siyaset Bilimi, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 1992

Denis MCQUAİL ve Swen WİNDAHL, İletişim Modelleri, Ankara, İmaj Yay., 1993, s.15

Duygu SEZER, Kamuoyu ve Dış Politika, Ankara, A.Ü.S.B.Fak. Yay., 1972, s.28 İdris ADİL, Haberde Dışa Bağımlılık, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yay., Sayı 30, 1991, s.24

Esat ÇAM, Devlet Sistemleri, İstanbul, Der Yay., 1993

Faruk SÖNMEZOĞLU, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, İstanbul. Filiz Kitabevi Yay., 1989

Hans J.MORGENTHAU, Uluslararası Politika, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yay.,1970

Kamuran GÜRÜN, Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası, Ankara, A.Ü.S.B.Fak.Yay., 1983

Kenneth WALTZ, George H. QUESTER, Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi, Ankara, A.Ü.S. B.Fak. Yay., 1982, s.41,

Noam CHOMSKY, Medya Denetimi, İstanbul, Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1993

Nur VERGİN, Siyasetin Sosyolojisi (Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar), İstanbul, Bağlam Yay., 2004

Paul KENNEDY, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, Ankara, Türkiye İş Bankası Yay., 3.Baskı, 1991

Samuel P.HUNTINGTON, Üçüncü Dalga, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yay., 1993

ALMANYA'DA TÜRK SİVİL TOPLUM KURUMLARI ARASINDA İŞ BİRLİĞİ İMKÂNLARI: DACHVERBAND TÜRKISCHE VEREINE AUGSBURG E.V - DTA ÖRNEĞİ

Bülent KELEŞ*

Giriş

Çoğunlukla "askerî" teriminin karşıtı olarak kullanılan "sivil" kavramının yanlış olduğunu söyleyen Şerif Mardin, sivilin "şehir adabı" şeklinde anlaşılmasının daha doğru olacağını ifade etmektedir. Mardin, eğer "sivil" kavramına mutlak bir karşıt aranacaksa, bunun "gayrı medeni" olması gerektiğinin altını çizmektedir (Mardin 2003, 9). Bu çerçevede bir değerlendirme yapıldığında, bireylerin ya da grupların devlet veya devlet destekli kuruluşlardan bağımsız olarak, ortak çıkar ve değerler etrafında bir araya gelerek oluşturmuş oldukları toplumsal yapılar sivil toplum olarak ifade edilmektedir.

Tarihi derin köklere dayanan ilk sivil toplum yapılaşmalarına Antik Yunan'da rastlanmaktadır. Yunan filozof Aristotales, vatandaşların aileden[1] bağımsız olarak bir araya gelip, oluşturduğu dernek ve toplulukları, sivil toplum yapılaşmalarının ilk örnekleri olarak tarif etmektedir (Aristotales 1975, 8-9). Sivil toplumun bugünkü şekline bürünmesi ise Doğu Bloğu ülkelerde başlayan insan hakları ve özgürlük mücadelelerinin Batıya doğru kaymasıyla başlamıştır (Thierse 2002, 13-14; Çelebi 2004, 242). Hristiyanlığın hâkim olduğu Orta Çağ Avrupa'sında ise kilise ve dini topluluklar, sivil toplumun önemli bir parçasıdır. O dönemde, dini inançlar etrafında şekillenen topluluklar, bireylerin sosyal hayatlarını ve kimliklerini belirlemede etkin unsur olmuş ama çoğunlukla feodalitenin otoriter yapılarıyla sınırlı kalmıştır (Mardin 2003, 10-13). Rönesansla başlayan aydınlanma dönemiyle birlikte, sivil toplumun daha da güçlendiği ve bireylerin haklarının ön plana çıktığı görülmektedir. Sanayi toplumu sürecinde, sivil toplum kuruluşları (STK), sosyal adalet ve eşitlik mücadelesinde önemli rol oynamıştır. İçinde yaşadığımız dönemde STK, demokratik toplumların vazgeçilmez bir unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Başta insan hakları olmak üzere, çevre koruma, spor, kültürel ve sosyal hizmetler gibi birçok alanda faaliyet gösteren STK'lar, bireylerin sesini duyurmaya ve toplumsal değişimin yaşanmasına yardımcı olmaktadır. (Kaynar 2005, 357-62).

1. Almanya'da Türkler Arasında Ortaya Çıkan Sivil Toplum Kuruluşları

1961'de imzalanan işgücü antlaşmasının barındırdığı dönüşümlülük ilkesi temel maksadı para kazanmak olan Türk işçilerini kurumsallaşmaktan uzak tutmuştur. Zira bu durum onlara Almanya'da çok fazla kalamayacaklarını düşündürmüştür. Dolayısıyla iki yıldan fazla kalamayacakları bir ülkede kurumsallaşmaya girişmek, kurumsal tecrübesi olmayan ve kol gücüyle çalışan işçiler için pek akıllıca bir girişim olarak görülmemiştir. Ancak iki yıl kaldıktan sonra Türkiye'ye dönüp, yerlerine başka

* Dr. Öğretmen, Grundschule Goldbach / Goldbach Almanya, bulentkeles@hotmail.de, ORCİD:0000-0002-5397-7478.

[1] Aristotales'e göre Aile, erkeklerin kurduğu, kadın ve kölelerden oluşan en küçük toplumsal yapıdır (Aristotales 1975, 8).

işçilerin gelmesini amaç edinen dönüşümlülük ilkesinin devre dışı kalmasıyla birlikte[1], dernek kurma girişimleri başlamıştır. Türk işçileri arasında İşçi haklarını korumayı ve çalışma haklarını düzeltmeyi amaçlayan ilk dernekleşmeler Köln'de 1964'ten itibaren sosyal demokrat genç işçiler ve üniversite öğrencileri tarafından Türk Gençliği Kültür Kulübü – TGKK (türkischen Jugendkulturclub) ismiyle örgütlenmiştir. Berlin, Münih ve Braunschweig gibi farklı şehirlerde de benzer fikirlerle ortaya yapılar, Ekim 1968'de Köln'de bir araya gelerek Almanya'daki Türk işçilerinin ilk çatı organizasyonu olan Avrupa Türk Toplumcular Federasyonu'nun (ATTF) kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir (Tekin 2021, 114-15). Ancak kurulan bu ilk derneklerin okur yazar, sosyal demokrat ve sol kimlikli işçileri etrafında toparladığını belirtmekte fayda görmekteyiz. Nitekim bu durum Ekim 1967'de yayınlanmaya başlanan İşçi Postası isimli kurumsal yayında da kendisini göstermektedir (Türk Gençliği Kültür Kulübü Bir Bildiri Yayınladı 1967, 1-3). İşçi Postası dergisinde yayınlanan makalelerde sağcı siyasilere yönelik eleştiriler ve savunulan görüşler, siyasi tercihin soldan yana olduğunu göstermektedir. Çoğunluğu muhafazakâr olan Türk işçileri bu kurumsallaşmalara rağbet göstermemiş ama cami dernekleri haricinde alternatif bir kurumsal kimlik de geliştirememiştir. 1974 itibariyle Almanya'da Türkler tarafından kurulmuş dernek sayısının 112 olması (Abadan-Unat 2002, 64) işgücü göçünün ilk yıllarında Türk işçilerinin kurumsallaşmaya yönelik ilginin ne denli az olduğunun göstergesidir.

Muhafazakâr Türk işçileri arasında federal düzeyde ilk kurumsallaşmasını gerçekleştiren grup kamuoyunda "Süleymancılar" olarak bilinen ve kendilerini Süleyman Hilmi Tunahan'ın talebeleri olarak gören cemaattir. 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Türk işçilerinin yoğun olarak bulunduğu tüm şehirlerde Süleymancılar tarafından örgütlenen cami dernekleri açılmaya başlanmıştır. Eylül 1973'te Köln'de İslâmî Kültür Merkezi (Islamisches Kulturzentrum Köln e.V.) ismiyle kurumsal kimliğe bürünen cemaat Haziran 1980'de İslam Kültür Merkezleri Birliği (Verband der Islamischen Kulturzentren e.V. - VIKZ) olarak adını değiştirmiş ve merkezi bir çatı organizasyonu konumuna gelmiştir. Cemaatin Almanya genelinde faal olarak hizmet yürüten 300 civarında cami derneği olduğu bilinmektedir (Spuler-Stegeman 2002, 131-34).

Millî Görüş'e bağlı ilk cami derneğinin şekillenmesinde Necmettin Erbakan'ın doğrudan dahli olduğunu düşünmekteyiz. Zira 12 Mart 1971 askeri muhtırasının ardından İsviçre'ye sığınan Necmettin Erbakan, yüksek öğrenimini Almanya'da tamamlamış olmanın da avantajıyla sürekli hareket halinde olmuştur. O süre içerisinde Almanya'nın Braunschweig şehrinde 1972 yılında kurulan ve Avrupa Milli Görüş Teşkilatı'nın ilk kurumsal yapısı olarak kabul edilen Almanya Türk Birliği derneğinin kuruluşuna katkı sunmuş olmalıdır (Çakır 1990, 50,216; Spuler-Stegeman 2002, 111-15; Wunn 2007, 42-54; Yavuz 2008, 281). Kısa süre içerisinde farklı şehirlerde de kendisine taraftar bulan Millî Görüş taraftarları 1975 yılında Milli Selamet Partisi'ne yakınlığı ile bilinen Avrupa Millî Görüş Teşkilatı'nın kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir. Millî Görüş, Almanya'da 300'ün üzerinde derneği bünyesinde bulundurmaktadır.

Türk milliyetçiliğini önceleyen Türk işçileri ilk dönemlerde mevcut cami derneklerine devam ederken, 1970'li yılların siyasi atmosferi içerisinde ideolojik kimliklerin belirginleşmesiyle birlikte kendi derneklerini kurmaya başlamışlardır. Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) Almanya'da kurumsallaşma kararı almasıyla birlikte federal düzeyde de örgütlenmeye gidilmiştir. Haziran 1978'de bir araya gelen 65 dernek Almanya Demokratik Türk Ülkücü Dernekleri Federasyonu'nun (Türk Federasyonu – ADÜTDF) kuruluşunu gerçekleştirmiştir. MHP'de yaşanan fikir ayrılıkları Türk Federasyonu'na da yansımış ve 1987'de onlarca dernek Türk Federasyonu'ndan ayrılarak Musa Serdar Çelebi başkanlığında kurulan Avrupa Türk-İslam Birliği'ne (ATİB) katılmıştır. Temmuz 1992'de Muhsin

1 İşi öğrenen ve firmalarına uyum sağlayan elemanlarını kaybetmek istemeyen firmaların başvuruları üzerine işgücü antlaşmasında olmasına rağmen uygulamada örneğine rastlanmayan dönüşümlülük ilkesi devre dışı bırakılmıştır. Bkz: (Hunn 2005, 67)

Yazıcıoğlu'nun MÇP'den ayrılmasıyla birlikte Türk Federasyonu'ndan ikinci bir kopuş gerçekleşmiş ve 1994'te Avrupa Nizam-ı Alem Federasyonu (ANF) kurulmuştur.

Federal düzeyde geniş kurumsal ağa sahip sosyal demokrat kurumsallaşmalardan biri de Şubat 1977'de Federal Almanya İşçi Dernekleri Federasyonu – FİDEF ismiyle Düsseldorf şehrinde kurulmuştur. Deutscher Gewerkschaftsbund (DGB) ile ortak faaliyetler yürüten FİDEF, işçi hakları hususunda sosyal demokrat bir tavır geliştirmiştir (Toker 1977, 5-7). 1970'li yılların politik atmosferinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yanında duran FİDEF(Keleş 2024, 87) günümüzde de benzer çizgisini korumaktadır. FİDEF haricinde Federal düzeyde 13 dernekle temsil edilen Almanya Türkiyeli İşçiler Federasyonu (ATİF) de ismi zikredilmesi gerek sol eksenli kurumsal yapılar arasında yer almaktadır.

Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) Almanya genelinde kurumsallaşmasını 1984'te gerçekleştirmiştir.. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) Almanya temsilciliği gibi hareket eden DİTİB'in din görevlisi ihtiyacı da 1985'ten beri DİB tarafından gönderilmekte ve masrafları da Türkiye Cumhuriyeti tarafından üstlenilmektedir (Perşembe 2005, 138-50; Şen ve Aydın 2002, 51-58; Şen ve Goldberg 1994, 93). Birçok İslam ülkesinin 1970'li yıllardaki ideolojik hareketlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan İslamcılık cereyanını engellemek ve dine meşru bir alan oluşturmak için birtakım İslamileştirmelere giriştiği bilinmektedir (Roy 2020, 154). Türk vatandaşlarına yönelik din hizmeti veren Süleymancılar, Millî Görüş ve Türk Federasyonu gibi dini-siyasi örgütlenmelerin etkinlik alanının daraltılmasına yönelik olarak Diyanet İşleri Türk İslam Birliği'nin (DİTİB) kurulması bu bağlamda değerlendirilebilir. DİTİB, Almanya'da 960 cami derneğiyle temsil edilen en büyük İslami organizasyondur.

İlk derneği 1987'de Köln'de açan Aleviler, kısa sürede federal düzeyde önemli başarılara imza atmışlardır. 1991'de Alevi Cemaatleri Federasyonu kurulmuş ve kısa sürede Alevilerin yaşadığı tüm şehirlerde dernekleşmeye gidilmiştir. 1994'te ismini Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF) olarak değiştiren federasyona bağlı 160 dernek bulunmaktadır. 2002'de Berlin Eyaletindeki okullarda başlayan Alevilik dersleri kısa sürede Alevilerin yaşadığı tüm eyaletleri kapsayacak şekilde genişlemiştir. AABF ilk olarak Aralık 2020'de Kuzey Ren Vestfalya eyaletinde kamu yararına çalışan tüzel kişilik olarak kabul görmüş, 2023 yılında ise Berlin Eyaletinde aynı haklara kavuşmuştur. Kamusal tüzel kişilik hakkını elde eden ilk ve tek Türk sivil toplum örgütüdür. AABF, Almanya'da Alevileri temsil eden tek çatı örgütü değildir. Alevilik söylemlerindeki farklılaşmadan dolayı Alevi İslam Toplumu Almanya (AİTA), kendi kurumsal kimliğini oluşturarak, geleneksel Alevilik anlayışına sahip çıkmaya çalışmaktadır. Diğer taraftan Demokratik Alevi Federasyonu da (FEDA) Kürt milliyetçisi bir tavır sergileyerek yaklaşık 20 dernekle birlikte hareket etmektedir.

Almanya Türk Toplumu (Türkische Gemeinde in Deutschland – TGD) federal düzeyde etkin bir Türk sivil toplum kurumudur. Mart 1994'te Ertekin Özcan başkanlığında kuruluşmuş olan TGD'nin genel merkezi Berlin'dedir. Etkin lobi çalışmaları yapan TGD Türk ve Müslüman kamuoyunu ilgilendiren meselelerde Alman hükümetiyle iş birliği içerisinde çalışmaktadır. Liberal bir duruş sergileyen TGB, Alman İslam Konferansının da aktif üyeleri arasında yer almaktadır.

2022 verilerine göre Almanya'da %94'ü yerel derneklerden oluşan 656.888 sivil toplum kuruluşu bulunmaktadır (Schubert, Kuhn, ve Tahmaz 2023, 2,5). Bu derneklerin kaçının Türkler tarafından kurulduğu ise hesaplaması zor bir durumdur. Ancak Ait olduğu dini cemaat, tabi olduğu siyasi parti ve tuttuğu takım fark etmeksizin Almanya'da Türk vatandaşları tarafından hayata geçirilen dernek, vakıf, spor kulübü vb. kuruluşların en temel özelliği, çatıları altında bir araya gelen yurttaşlara, başta dini ritüelleri yerine getirmek olmak üzere çeşitli aktiviteler vesilesiyle sembolik bir "vatan" duygusunu (Uslucan 2011, 12,13) hissettirmiş olmalarıdır. Almanya'da Türkler arasında ortaya çıkan sosyal demokrat ve liberal sivil toplum örgütleri çalışmalarını hem Alman hem de Türk kamuoyunu kapsayacak şekilde yürütmektedir. Öyle ki sosyal demokrat örgütlenmelerin tamamı kurumsallaşmalarını

gerçekleştirdikleri tarihlerden itibaren Almanca yayın yapmayı da bir gelenek haline getirmiştir. Genelde işçi hakları ve 1. Mayıs gibi etkinliklerde Alman sosyal demokratlarla birlikte hareket ederek, Almanlara yakın bir duruş sergilemektedirler. Benzer durum Alevi kurumsallaşmaları için de geçerlidir. Alevi kurumsallaşmasını gerçekleştiren isimlerin sol gelenekten gelmesi, Alevileri de sosyal demokratlara yakınlaştırmaktadır. Muhafazakâr Türk işçileri her ne kadar toplum içine karışıyor olsalar da Almanlarla ortak noktada duracakları bir tavır geliştirememektedirler. Almanya'daki muhafazakâr Türk kurumsallaşmaları tavrını "cemiyette cemaat" (Türkdoğan 2007, 27) olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Zira hem Müslüman kimlikleriyle toplumun geleneksel Hristiyan kültürüne entegre olamamakta hem de modern devletin laik/seküler uygulamalarıyla ideolojik çatışma yaşamaktadırlar. Başka bir ülkede azınlık olma duygusu milliyetçilik duygularını geliştirmekte ve devlet tarafından tehdit unsuru olarak algılanmalarına sebebiyet vermektedir. Millî Görüş, Tük Federasyonu, ATİB ve ANF gibi milliyetçi muhafazakâr Türk STK'lar Federal Anayasayı Koruma Dairesi tarafından gözetim altında tutulmaktadır.

1.1. Federal Düzeyde Türk Sivil Toplum Kuruluşlarının İş birliği

İdeolojik kavgalar ve cemaatler arası farklılaşmalar Türk sivil toplum örgütleri arasındaki iş birliği imkânlarını azaltmaktadır. Her şeye rağmen ilk olarak 1983'te Berlin'de ardından 1990'lı yıllarda Hamburg, Münih, Augsburg ve Kempten gibi şehirlerde farklı dernekler bir araya gelerek çatı derneği kurmuşlardır. Şehirlerdeki dernekler kurumlar arasındaki koordinasyonu artırırken, Türk derneklerinin resmi makamlarla olan ilişkilerinde köprü vazifesi görmektedir. Federal düzeyde kurumsal bir iş birliği içinse 2006 yılında hayata geçirilen Alman İslam Konferansı (DIK- Deutsche Islam Konferenz) kapsamında bir araya getirilen İslami oluşumların devlete karşı koordinasyon eksikliklerini görmeleri gerekmiştir. Alman hükümet yetkililerinin Müslümanlara dair meselelerde karşılarında muhatap bulamadıklarına yönelik serzenişleri Mart 2007'de DİTİB, VIKZ, IRD ve ZMD'yi Koordinationsrat der Muslime in Deutschland (KRM – Almanya Müslümanları Koordine Kurulu) çatısı altında bir araya getirmiştir. VIKZ Ekim 2023'te almış olduğu bir kararla KRM'den ayrılırken, Union der Islamisch-Albanischer Zentren in Deutschland (UIAZD) ve Zentralrat der Marokkaner in Deutschland (ZRMD) KRM bünyesine katılarak olası güç kaybını dengelemiştir. Her ne kadar bünyesinde bir araya gelen DİTİB, VIKZ ve Millî Görüş (IRD'de büyük oranda Millî Görüş ağırlıktadır) gibi kurumsal yapılar %70 oranında Türk ağırlıklı olsa da KRM, Müslüman sivil toplum kuruluşları arasındaki iş birliğini artırma ve Federal düzeyde hükümete karşı temsil hakkını güçlendirme maksadıyla kurulmuş bir çatı organizasyonudur. Bu bağlamda doğrudan olmasa da dolaylı olarak Türk STK'lar arasında federal düzeyde bir iş birliğinin imkânını göstermektedir. Kurulduktan sonraki süreçte başta Kuzey Ren Vestfalya eyaletindeki İslam din derslerinin uygulama süreci olmak üzere birçok hususta gerçekleşen iş birliği ile önemli sonuçlar elde etmiştir.

2. Dachverband türkische Vereine Augsburg e.V.

Augsburg Türk vatandaşlarının yoğun ilgi gösterdiği şehirlerin başında gelmektedir. Augsburg ve çevresinde 70.000 civarında Türk yaşadığı tahmin edilmektedir. 2013 yılı verilerine göre sadece şehir merkezinde yaşayan Türk nüfusun 25.000 civarında olduğu bildirilmiştir. Alman vatandaşlığına geçişler ve 2000 sonrası Alman vatandaşlığına geçişte Türk vatandaşlığını muhafaza imkânının ortadan kalkmasıyla birlikte (Haziran 2024'ten itibaren çifte vatandaşlık yeniden mümkün hale gelmiştir) gerçek Türk nüfusunun tespiti mümkün olmamaktadır. Sanayi üretiminin yoğun olduğu Augsburg, Münih ve Nürnberg'le birlikte Bavyera'nın ekonomik yükünü sırtlamaktadır. Şehirde başta MAN,

Siemens olmak üzere çok sayıda fabrika bulunmakta ve bu fabrikaların işçi ihtiyaçları Türk kökenliler tarafından karşılanmaktadır.

Augsburg şehri Almanya'da kendine özgü bayram tatili olan ender şehirlerden bir tanesidir. 30 yıl savaşlarının ardından 8 Ağustos 1648'de Augsburg şehrinde Katolik ve Protestanlar arasından imzalanan antlaşma 1650'den beri Barış Bayramı olarak kutlanmaktadır. Bundan dolayı şehir "Barış Şehri Augsburg" (Friedensstadt Augsbrug) olarak anılmaktadır. Augsburg'da Türk toplumu tüm çeşitliğiyle görünür olurken Türklere ait her türlü düşünce ve din algısı da dernekler düzeyinde temsil edilmektedir. Augsburg ve çevresinde en geniş dernek yapılanması 7 dernekle DİTİB'e aittir. Süleymancıları (VIKZ) temsilen 3 dernek bulunmaktadır. Milliyetçileri temsil eden 3 farklı dernek bulunurken, Millî Görüş 2 cami derneğiyle temsil edilmektedir. Augsburg'da Nakşilerin menzil kolu 2, Uşakîlerse 1 dernekle temsil edilmektedir. Nurcularda şehirde dernekleşmiş cemaatler arasında yer almaktadır. Alevilerce kurulmuş 3 farklı dernek bulunmaktadır. Velilere yönelik 3 okul aile birliği derneği faaliyet yürütmektedir. Ayrıca Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Samsunspor taraftarlarınca kurulmuş dernekler de bulunmaktadır. Augsburg ve çevresinde amatör liglerde 3 futbol takımı bulunurken, Türkspor Augsburg Bayernliga'da mücadele etmektedir. Mardin kökenli Süryanilerce kurulmuş 1 dernek faal olarak hizmet yürütmektedir. Arap Alevileri (Nusayriler) de şehirde 1 dernekle temsil edilmektedir. Çeşitli sol fraksiyonlardan Türk vatandaşlarınca kurulmuş faal 3 dernek bulunmaktadır. Ayrıca müzik ve koro çalışmaları yürüten 2, kültürel faaliyetler gerçekleştiren 2 dernek bulunmaktadır. Temmuz 2016'ya kadar çok sayıda dernekle temsil edilen Fethullahçılar, günümüzde faaliyetlerini tek dernek çatısı altında toplamışlardır. Augsburg'daki toplam Türk dernek sayısı 50'nin üzerindedir. Ancak bu derneklerden DİTİB ve VIKZ gibi bileşenlerle, DTA'ya üye olanlar haricindekilerin birbiriyle koordinasyon halinde hareket ettiğini söylemek mümkün değildir. 2011 yılında DTA tarafından hazırlanan etkinlik takvimi projesi, Augsburg'daki Türk derneklerinin düzenleyecekleri şenlik, kermes, konser vb. etkinlikleri diğer derneklerle paylaşarak olası bir tarih çakışmasını önlemeyi amaçlamıştır.

DTA, Augsburg'daki Türk dernekleri arasında koordinasyonu geliştirmek ve resmî kurumlarla iletişimi tek elden yürütmek maksadıyla 1998 yılında Fahrettin Tuncay başkanlığında kurulmuştur. Başta DİTİB, Millî Görüş ve Türk Federasyonu olmak üzere kurucu derneklerin neredeyse tamamı cami derneği şeklinde hizmet veren kurumlardır. Etkin lobi çalışmalarıyla üye dernekleri arasına okul aile birliği, spor kulüpleri ve kültürel etkinlikler düzenleyen kurumlar da katılmıştır. Bir dönem üye kurum sayısı 20 civarına ulaşan DTA'nın hali hazırda temsil ettiği 13 dernek bulunmaktadır. DTA, üye olmasalar dahi Augsburg'daki Türk derneklerince bilinen bir kurumdur. DTA'nın bilinirliğinin arkasında şehirde Türkler ve Müslümanlarla ilgili konularda valilik ve belediyece muhatap kabul edilmesi önemli bir rol oynamaktadır. Bu muhatap kabul ediliş de DTA'ya üye dernek sayısının armasıyla doğru orantılıdır. Augsburg belediyesi 2011 yılında Zeughaus binasındaki bir büroyu ve 50 kişilik toplantı salonunu cüzi bir ücret karşılığında 2022 yılına kadar DTA'nın kullanımına tahsis etmiştir.[2] Türkleri ve Müslümanları ilgilendiren meselelerde DTA'ya üye olmayan dernekler de toplantı talebinde bulunabilmektedir. Birçok örnek arasından iki tanesine vurgu yapmak yerinde olacaktır. Birincisi DTA'ya üye olmayan Oberhausen semtindeki VIKZ derneğinin başvurusu ile ilgilidir. Ahmediyya Cemaati 2009 yılında VİKZ derneğine yaklaşık 200 metre mesafede bir arsa alarak Augsburg belediyesine cami inşa etme başvurusunda bulunmuştur. Haberin duyulmasının ardından VIKZ, DTA aracılığıyla bütün Türk derneklerini toplantıya davet etmiş ve cami inşaatının engellenmesi için kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Ancak girişim başarılı olmamış ve 2017 yılında Ahmediyya cami hizmete açılmıştır. İkinci örnek olaysa Augsburg Üniversite Hastanesinde mescit yapımıyla ilgilidir. DTA 2011 yılında Augsburg'daki bütün cami derneklerinin onayını alarak üniversite hastanesinde mescidin iç tasarı-

2 Korona kısıtlamaları döneminde DTA'nın çok fazla aktif olamamasından kaynaklı sebeplerle büronun kullanımı belediye tarafından iptal edilmiştir. Toplantı salonunun kullanımı, ihtiyaç halinde müracaat edilmesi koşuluyla devam etmektedir.

mını gerçekleştirerek tüm gelişmeleri yakından takip etmiş ve açılışını bizzat gerçekleştirmiştir. Diğer taraftan Türkiye'de gerçekleşen terör saldırılarının ardından milliyetçi ve muhafazakâr vatandaşların duyarlılıkları göz önünde bulundurularak yürüyüş ve mitingler organize edilmiştir. DTA'nın gerçekleştirdiği en geniş katılımlı etkinlik Mayıs 2005'te Tarihi Türk Müziği Topluluğu ve Semazen eşliğinde düzenlenen Ahmet Özhan konseridir. Bu etkinlik DTA'nın Augsburg'daki resmî kurumlar nezdinde saygınlığını artırırken, elde edilen gelirle de giderler karşılanmıştır.

DTA, Augsburg'daki resmî kurumlar açısından da Türk kurumlarına ulaşmada aracı köprü vazifesini layıkıyla yerine getirmektedir. Augsburg belediyesinin Müslümanlara yönelik gerçekleştirmek istediği etkinliklerde DTA koordinasyon görevini üstlenerek, etkinliğin geniş kitlelere ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda integrasyon etkinlikleri başta olmak üzere 1961'de başlayan işgücü göçünün 2011'de 50. ve 2021'de 60. yıl dönümlerinde DTA aktif olarak görev almış ve başta göçe dair resim sergisi olmak birçok etkinliğin koordinasyonunu üstlenmiştir. Gene belediyenin Müslüman vatandaşlara yönelik 2013, 2014 ve 2015 yıllarında düzenlediği ramazan iftarı etkinliklerinin organizasyonunu da DTA gerçekleştirmiştir. Ekim 2009'da başlayan Augsburg Belediyesine ait yüzme havuzunun pazar günleri iki saat yalnızca kadınlara tahsis edilmesi projesi, üye derneklerden gelen istek üzerine DTA'nın girişimleriyle hayata geçirilmiş ve 2010 yılında *Gelecek Ödülleri*'ne (Zukunftspreis) layık görülmüştür. Yoğun ilgi üzerine projenin uzatılmasına karar verilmiştir. 2014 yılında DTA koordinatörlüğünde Augsburg'da temsil edilen inanç haritası hazırlanmıştır. Korona sürecinde faaliyet alanı daralan DTA, Şubat 2023'te Kahramanmaraş ve Hatay merkezli meydana gelen depremin ardından, kısa sürede Türk derneklerini organize ederek ayni ve nakdi yardımların deprem bölgesine ulaştırılmasına aracı olmuştur.

DTA kuruluşundan itibaren Augsburg ve çevresinde kurumsallaşan milliyetçi, muhafazakâr ve liberal Türk dernekleriyle ortak faaliyet yürütürken[3], Alevi ve sosyal demokrat derneklere ulaşmakta güçlük çekmektedir. Kurumun ana çekirdeğini cami derneklerinin oluşturması ve milliyetçi derneklerin DTA çatısı altında temsil hakkı bulması Aleviler ve sosyal demokratlarla iş birliği imkânını engellemektedir. Bu durum DTA'nın siyasi lobi çalışmalarına sekte vurmaktadır. Zira hem yerel hem de federal düzeyde seçim listelerinde yabancılara en fazla yer veren sosyal demokrat partilerdir. Sosyal demokrat Türk işçilerinin 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren alman sosyal demokratlarla birlikte hareket ettiğini göz önünde bulundurduğumuzda, onların çok önceden lobilerini oluşturarak seçim listelerinde kendilerine rahatlıkla yer bulabildiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak DTA bünyesinde bir araya gelen muhafazakâr kesimlerin hem Augsburg yerel seçimlerinde hem de Augsburg'u temsilen parlamentoya seçilecek aday tercihinde yönlendirici etkilerinin olduğunu söylemek mümkün değildir. Augsburg'daki Türk kökenliler arasında seçilme salahiyetini elde edenlerin Türk sosyal demokratlardan oluşması onların siyaseten ne denli etkin olduklarını göstermektedir.

Sonuç

Göçün ilk yıllarında dernekleşmeye çok fazla tevessül etmeyen Türk işçileri 1974'te hız kazanan aile birleşimleriyle birlikte sosyalleşme ihtiyacının bir gereği olarak kurumsallaşmaya hız vermişlerdir. Ortaya çıkan ilk kurumsallaşmalarda politik, dini ve kültürel sınırlar etkin rol oynamıştır. Tamamı Almanya'da yaşayan Türk toplumunun çıkarlarını korumak düşüncesi üzerine kurulan sivil toplum yapıları, kurumsallaşmalarının ilk yıllarında hizmette yarışmak yerine birbirlerini rakip olarak görüp muhalif tavır sergilemişlerdir. Öyle ki aynı semtte bulunan iki cami derneği arasında dahi rekabet oluşmuş ve biri diğerinin Müslümanlığına hakaret eder hale gelmiştir. Böylesi bir ortamda kurumlararası iş birliğinin zorunluluğu kaçınılmaz hale gelmiştir. 2007'de federal düzeyde hayata geçirilen

3 Hatta 2014 öncesinde Fethullahçı yapılanmalar DTA üyesi dernekler arasında yer almıştır.

KRM bu yönde bir zaruretin sonucu kurulmuştur. Yerelde Türk sivil toplum yapılanmaları arasındaki ilişki daha seviyeli bir şekilde gerçekleşmektedir. Dernek üyelerinin gündelik hayatta aynı ortamı paylaşıyor olmaları birbirlerine karşı sorumluluk bilincini hatırlatmakta ve ilişkileri düzeltme çabasını canlı tutmaktadır. DTA bu yönde bir çabanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kurumsal ağırlığın milliyetçi ve muhafazakâr derneklerden oluşması Augsburg Türk toplumunun geneline ulaşmayı engellemektedir. Ancak üye derneklerin ilişkilerini sıcak tutması ve resmî kurumlarla bağlantıyı sağlaması açısından DTA Augsburg şehrinde önemli bir misyon üstlenmiştir.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, Nermin. 2002. *Bitmeyen Göç Konuk işçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*. 1. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aristotales. 1975. *Politika*. Birinci Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çakır, Ruşen. 1990. *Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslamcı Oluşumlar*. 1. Basım. İstanbul: Metis.

Çelebi, Aykut. 2004. "Kamusal Alan ve Sivil Toplum: SİYasal Bir Değerlendirme". Içinde *Kamusal Alan*, ed. Meral Özbek. İstanbul: Hil Yayın, 237-84.

Hunn, Karin. 2005. *"Nächstes Jahr kehren wir zurück...": die Geschichte der türkischen "Gastarbeiter" in der Bundesrepublik*. Göttingen: Wallstein Verlag.

Kaynar, Mete Kaan. 2005. "Sivil Toplumun Kavramsal Tarihi ve Sivil Toplumla İlgili Güncel Tartışmalar". *H.Ü. İktisadi ve İdari Billimler Fakültesi Dergisi* 23(1): 339-69.

Keleş, Bülent. 2024. "Almanya'da Türk İşçileri Arasında Ortaya Çıkan Milliyetçi Kurumsallaşmalar: 'Avrupa Nizam-ı Alem Federasyonu - ANF' Örneği". Içinde *Avrupalı Türkler, Avrupa Türk Tarihi, Uluslararası Katılımlı Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Kongresi 2024 Bildiriler Kitabı*, ed. Cemal Akkuş ve Hayri Ataş. İstanbul: Post Yayın, 85-98.

Mardin, Şerif. 2003. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. 10. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Perşembe, Erkan. 2005. *Almanya'da Türk Kimliği Din ve Entegrasyon*. Birinci Basım. Ankara: Araştırma Yayınları.

Roy, Oliver. 2020. *Siyasal İslamın İflası*. Altıncı Basım. İstanbul: Metis Yayınları.

Schubert, Peter, David Kuhn, ve Birthe Tahmaz. 2023. *Der ZiviZ-Survey 2023: Zivilgesellschaftliche Organisationen im Wandel – Gestaltungspotenziale erkennen. Resilienz und Vielfalt stärken.* Essen: Stifterverband für die Deutsche Wissenschaft e. V.

Spuler-Stegeman, Ursula. 2002. *Muslime in Deutschland Informationen und Klärungen*. Orginalausgabe. Freiburg-Basel-Wien: Herder.

Şen, Faruk, ve Hayrettin Aydın. 2002. *Islam in Deutschland*. Originalausgabe. München: Verlag C.H. Beck.

Şen, Faruk, ve Andreas Goldberg. 1994. *Türken in Deutschland Leben zwischen zwei Kulturen*. Orginalausgabe. München: Verlag C.H. Beck.

Tekin, Caner. 2021. "Die erste linke Migrantendachorganisation aus der Türkei: Europäische Föderation türkischer Sozialisten (1968–1977)". *Arbeit – Bewegung – Geschichte: Zeitschrift für Historische Studien* (2021/I): 109-24.

Thierse, Wolfgang. 2002. "Grundlagen und Gefährdungen der modernen Zivilgesellschaft". Içinde *Die Bürgergesellschaft in der Diskussion*, ed. Brigitte Heß. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung Akademie der Politischen Bildung, 13-24. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://library.fes.de/pdf-files/akademie/01421.pdf.

Toker, E. 1977. "FİDEF Tüzük - Satzung". chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/FIDEF-kutuphanesi/FIDEF-brosur-tuzuk.pdf.

"Türk Gençliği Kültür Kulübü Bir Bildiri Yayınladı". 1967. *İşçi Postası*: 1-3.

Türkdoğan, Orhan. 2007. *Türk Toplumunun Kültürel Dinamikleri*. 1. Baskı. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Wunn, Ina. 2007. *Muslimische Gruppierungen in Deutschland*. Stuttgart: W. Kohlhammer GmbH.

Yavuz, M. Hakan. 2008. *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti*. 2. Baskı. İstanbul: Kitap Yayınevi.

8

KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI VE TANITIMI

MÜZİK VE MİLLÎ GÜÇ: HAREZM ÖRNEKLEMİNDE KÜLTÜREL STRATEJİLERİN ROLÜ

Esra ÇAM*

"*Müzik devlet kurar, devlet yıkar.*"
Konfüçyüs

Giriş

Folklor, bir halkın toplumsal yapısını, geleneksel değerlerini, kolektif hafızasını ve kültürünü yansıtan önemli bir bilim dalıdır. Bu yönüyle, millî kimliğin güçlenmesi ve ulusal aidiyetin pekişmesi açısından büyük öneme sahiptir. Folklorun temel dallarından biri olan müzik de bu kapsamda belirleyici bir işlev görmektedir. Müziğin bu bağlamdaki önemini Ramadani'nin düşünceleri üzerinden de okumak gerekirse; ulusal müzik, doğrudan insanın duygusal tarafını etkiler ve vatanseverlik duygusunu geliştirir, çünkü müzik doğrudan insan ruhuna nüfuz etme gücüne sahiptir (2017, s.250). Bu çerçevede millî müzik, halkın ortak duygusal dünyalarına hitap etmekte, moral ve motivasyon sağlayarak, millî bir duyarlılık, aidiyet ve toplumsal birliğin oluşmasını sağlamakta aynı zamanda toplumsal normların, değerlerin ve ortak geçmişin korunmasına katkıda bulunmaktadır.

Folkestad göre; müzik, bireylerin ve insan gruplarının kimliklerinin oluşumunda her zaman önemli bir rol oynamıştır. Müzik, kişinin kendisini belirle bir gruba ait ve onunla müttefik bir birey olarak tanımlaması için araçtır. Müzikal bir kimliğin gelişimi sadece yaş, cinsiyet, müzik zevki vd. tercihlerin meselesi değil aynı zamanda kültürel, dini, etnik ve ulusal bağlamların da bir sonucudur (2002, s.151). Bu nedenden dolayıdır ki müzik, bireysel tercihlerle sınırlandırılan bir tür değil, ait olduğu toplumun geçmişini ve kimliğini taşıyan, kültürel bir strateji olarak da değerlendirilebilecek güçlü bir araçtır.

Orta Asya, Türk boylarının kökenlerinin şekillendiği ve müziğin ilk izlerinin bulunduğu bir bölge olarak, Türk müziği için temel bir kültürel referans noktasıdır. Bu bağlamda Türk müziğinin menşei hakkında görüşler ileri süren araştırmacılara örnek vermek gerekirse İzettin Tuğrul Nişanbay'a göre mûsikîmizin millet unsurlarımız arasındaki yerinde; duygu, dil, tarih, ülkü birliğinde bulabiliriz. Tarih tezinde de olduğu gibi Türk'ün anayurdu Asya, Türk mûsikîsinin ana kaynağı da Asya'dır (Nişbay'dan akt. Balkılıç, 2009, s.135). Adnan Saygun da Türklerin anayurdu olan Orta Asya'da pentatonik müziğin kökeni olduğunu söyler. Pentatonizmin tarihsel seyri Türk Tarih Tezi'ndeki medeniyetin Orta Asya'dan dünyanın geri kalan bölgelerine yayıldığı teziyle benzer yaklaşım göstermektedir. Pentatotik ölçüler, Türk müziği, çalgılar vb. göçler sayesinde dünyanın geri kalan kısmına yayıldığı düşünülmektedir (Balkılıç, 2009, s.135).

Öte yandan "Orta Asya merkezli insan hareketliliklerinden kaynaklanan yoğun göçler kimi zaman bu yerleşik medeniyet havzalarını harmanlayarak yeni sentezler oluşturmuş, kimi zaman da bu

* Dr., İzmir/Türkiye, esrauzege@gmail.com

bölgelerden gelen etkiler Orta Asya'nın kültürel, siyasî ve ekonomik yapısını köklü değişimlere uğratmıştır"[1] (Davutoğlu, 2001, s.473). Konumuz bağlamında Orta Asya kökenli Türk müziği de Türklerin göç ettiği bölgelerde farklı derecelerde korunmuştur. Hem kültürel etkileşimlerden hem de siyasi baskılardan dolayı değişiklikler ve dönüşümler yaşandığını söylemek mümkündür.

Bu çalışmaya konu olan Harezm, zengin kültürel mirasıyla dikkat çeken bir bölgedir. Orta Asya'nın önemli kültürel merkezlerinden biri olan Harezm, tarih boyunca pek çok medeniyetin etkisi altında kalmış, ancak özgün müzikal geleneğini korumaya çalışmıştır. Bununla birlikte, Hive Hanlığı dönemi ve XX. yüzyılda Sovyetler Birliği'nin kültürel politikaları, bölgenin müzik formlarını etkilemiştir. Bu tarihsel süreçler, müziğin millî güç üzerindeki rolünü anlamak açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu çalışmanın amacı da müziğin millî güç bağlamındaki işlevini Harezm örneğinde incelemektedir. Öncelikle, bölgedeki müziğin kökeni, ardından Hive Hanlığı, Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrasındaki kültürel stratejilerin müziğe etkileri değerlendirilecektir. Son olarak ise Harezm örnekleminden yola çıkarak müziğin Türk dünyasında millî güç oluşturabilmesi için gerekli kültürel stratejilere ve bu konudaki eksikliklere yer verilecektir.

1. Harezm Müziğinin Kökenine, Değişim ve Dönüşümüne Genel Bir Bakış

Özbek mûsikîsi, bölgesel çeşitlilik gösteren bir zenginliğe sahiptir. Bölgeler hem halk müziği hem de klasik müzik açısından hem özgün hem de ortak kültürel özellikler taşır. Aynı zamanda Özbek halkının atalarının müziği, Orta Asya topraklarında yaşayan kardeş halkların yaratıcılığıyla bağlantılıdır. Orta Asya'da yerleşik Harezmlilerin de bulunduğu halkların sanat ve müzik tarihî M.Ö. 1. bin yıla kadar dayanır (Xudoynazarovich, 2018, s.5). Harezm bahşı geleneğinin ise M.Ö. 6-5. yüzyıla kadar dayandığı ileri sürülmektedir (Matyakubov, 1999, s.52). Devonzada'nin verdiği bilgilere göre ise Harezm müziğinin kökeni hakkında net tarihî bilgilere sahip olmasak[2] da Harezm'in başkenti köhne Ürgenç'in idari refah sırasında ve Cengiz Han'ın işgalinden önce bu şehirde yaşayan insanların çoğunun müziği kendi sanat ve mesleği haline getirdiği görülebilir. Harezm müziğinin ilk devirlerindeki müzik aletlerinin Türk boyları arasında bilindiği düşünülmektedir Harezm müziğinin ikinci devri denilen 1803-1863 yılları arasında yeni müzikologlar, Harezm müziğine yeni tarzlar ve yönelişler kazandırmaya başlamışlardır (1998, ss.7- 9).

Xudoynazarovich'in verdiği bilgilere göre XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar uzanan Hive Hanlığı döneminde Muhammad Rahimxon I, Sayyid Muhammadxon, Muhammad Rahimxon II gibi pek çok han müziğe önem vermişler ve gelişmesine katkı sağlamışlardır. Örneğin Muhammad RahimxonII döneminde, müzik sanatı çok gelişti ve saray makam geleneği (altı buçuk makam) büyük önem kazanmıştır. Saray müzisyenlerinden oluşan koro oluşturulmuştur. Sazendeler sarayın özel bir alanında eğitilmiştir. Hanın, Feruz mahlasıyla, şiirler yazıp, dutar ve tanbur çalmada yetenekli olduğu da bilinmektedir (2018, ss.37-39).

Özbekistan'ın ünlü yazar, şair ve eğitimcisi Abdurauf Fitrat ise Özbek müziği hakkında 1927 yılında yaptığı genel değerlendirmede, inkılaba kadar olan dönemde müziğin durumunun çok kötü olduğunu belirtir. "Beyler ve hanların çeşitli zulümleri, halkın seyir hevesini kıran mollalar, din adamları ve şeyhlerin ahmakça bağnazlıkları güzel sanatların kökenini kurutmuştu… Ekim devriminin gerçekleşmesiyle; bağnazlığın, zulmün ve adaletsizliğin kökleri kurutuldu." (2026, s.65).

1 Davutoğlu'nun verdiği bilgiye göre; Selçukluların İran'da, Gaznelilerin ve Babürlülerin Hindistan'da, Moğollar ve Kubilay'ın Çin'de, Timur'un Moskova Prensliğine kadar uzanan engin stepler üzerinde ortaya çıkardıkları siyasî ve kültürel hâkimiyet alanları Orta Asya merkezli etkileşimin ürünleri olmuştur, age, 473.

2 Harezm tarihî hakkında yeterli bilgi sahibi olmamamızı bölgeye yapılan Arap, Rus, Moğol istilaları gibi istilaların sonucunda tarihî kaynaklara, kütüphanelere verilen zararlar olarak açıkmamız mümkündür.

Anlaşılacağı üzere hanlar devrinde her dönemde sanata verilen değer aynı olmamış aynı şekilde gelişmemiştir. Bu farklılıklar, hanlıkların siyasi, ekonomik ve kültürel koşullarına göre değişiklik gösterdiği gibi hanların sanata olan bakış açısıyla da ilişkili olmuştur. Dini inanç da sanatsal yönelimleri etkilemiştir. Tüm bu dinamiklerine bağlı olarak sanata ve sanatçıya yaklaşımda değişiklik gösterilmiştir. Bu noktada altını çizilmeli ki dini otoritelere yakın ilişkiler kuran hanlar, müzik alından icra yapan kadın icracıları kamusal mekânlarda kısıtlamıştır. Hive Hanlığı döneminde kadınların müzik icraları kadınların bulunduğu ortamlarda halfeler tarafından icra edilmiştir. Bu durum müziğin teması ve içeriğini, müzikal formlar ve üslupları belirlediği gibi Özbekistan'ın diğer bölgelerinde olmayan Harezm bölgesine has bir geleneğin temsilcileri olan halfelerin varlığını da belirleyip, şekillendirmiştir. İcracılar tarafından hanlara, yönetime karşı yapılan eleştiriler ise cezalandırılmıştır. Hanın eşlerinin sevdiği, "saraya bağlı olan" icracılar ise saray tarafından desteklenmiş ve sarayda icralar gerçekleştirmişlerdir.[3]

Rajapov'un verdiği bilgiye göre, XX. yüzyılın başlarında devrim arifesinde, bilim, kültür, özellikle bahşı sanatının gelişme sürecinin gerisinde kalmaya başlar. Bahşılar, destanlar aracılığıyla emekçi halkın acılarını ve üzüntülerini söyler, zengin ve yönetici sınıfı kötü görürlerdi. Bu yüzden bahşıların icralarına "soylular" müdahale etmişlerdir. Hatta kendisi hakkında methiye söylemediği için öldürülen bahşılar vardır. Xo'jayoz bahşi zengin bir kişiyi övmediği için öldürülür (2021, s.593).

Bahşılar, yaşadıkları dönemin siyasi çalkantıları ve sosyal değişimlerinden doğrudan etkilenmiştir. Bahşı sanatı sadece sanatsal zevk ya da eğlence olmanın çok ötesinde halkı motive etme, kültürel kimliği koruma ve direnişi simgeleme anlamları yüklenmiştir. Burada belirtilmeli ki Harezm destancılık geleneği Özbekistan'ın diğer bölgelerinden ayrılık özellikler de taşımaktadır. Xudoynazarovich'in verdiği bilgiye göre Harezm müzik üslubu Azerbaycan ve Türkmen müziğine benzemektedir. Özbekistan'ın diğer bölgelerinde bahşıların icralarından farklıdır. Harezm'de dombra ile değil, dutar ya da geleneksel topluluk, "buloman, gijjak, dutor" ve bazen daire ile icra yapılmaktadır. Özbekistan'ın diğer bölgelerinde bulunan dutarların fiziksel özelliklerinden Harezm dutarı farklıdır (daha küçük, ince, akustik tınısı farklı) (2018, s.67).

Peki Sovyet döneminin bölge sanatına, müziğine etkisi nasıl olmuştur? 1920 yılında Harezm Halk Sovyet Cumhuriyeti kurulur, Şoro hükümetinin ilk yıllarında Hive'de çocuk müzik okulu açılmıştır. Lakin okulun millî müzik çalışmalarına ilişkin faaliyetler uzun sürmemiştir. 1924-1925 yılında müzik evine dönüşmüştür (Xudoynazarovich, 2018, s.70). Çok uluslu Sovyetler Birliği döneminde halk sanatı eserlerinin toplanması, yayımlanması ve incelenmesi Sovyet müzikolojisinin en önemli görevlerden biri olarak kabul edilmiştir (Akrabov, 1958, s.XXIX). 1919 yılında, Türkistan Cumhuriyeti Halk Eğitim Komiserliği Sanat Dairesine bağlı olarak ulusal müzikleri kaydetmek için Sanat-Etnografya Komisyonu kurulmuş ve zamanla müzik folklorunu kayıt altına aldığı için Müzik-Etnografya Komisyonu olarak anılmaya başlamıştır. 1920'li yılların ikinci yarısında Özbekistan ve Türkmenistan'da müzik derlemeleri için alan araştırması yapılmış ve 1926 yılında "Turkmenskaya Muzika" adlı eserin ilk cildinde derlemelere yer verilmiştir (Xudoynazarovich, 2018, s.71).

Frolova-Walker'ın verdiği bilgilere göre 1920'lerde Rus olmayan ulusların müzik kültürüne dikkat edilmese de 1930'lardan sonra Stalin'in kültür politikası haline getirildi. 1934 yılında "Biçimde ulusal, içerikte sosyalist" sloganı oluşturuldu. Stalin'in inşa etmek istediği içeriği itibariyle sosyalist "proleter" kültür, biçim itibariyle sosyalist, pan-insan kültürü olduğu ileri sürülmektedir. Proleter kültürün ulusal kültürü ortadan kaldırmayacağı, ulusal kültürün de proleter kültürü ortadan kaldırmayacağı savunulmuştur. Gerçek müziğin halk müziği olduğu kabul edilmiş, biçim olarak ulusal, içerik

3 Geniş bilgi için tarafımca hazırlanan bk. Çam, E. (2023). *Özbeskitan Harezm Bölgesi Ritüellerinin Kadın İcracıları: Halfeler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üni.

olarak sosyalist müziğin yaratılması bireysel bestecilerin geçici faaliyetlerine bırakılmamış, Rus olmayan uluslar için müzik repertuvarları oluşturulmuştur (Frolova-Walker, 2007, ss.311-313). Bu durumu, Türk kültürü ve müziği üzerinden değerlendirmek gerekirse, halk müziği gibi geleneksel folklor ürünlerinin "gerçek müzik" olarak kabul edilmesi, belirli bir gerçekliğe dayanan sanatsal ifadeleri yüceltme anlamına gelebilir. Ancak burada kritik olan, müziğin biçimsel olarak ulusal unsurlarına taşınmasına karşın içeriğinin Sosyalist ideolojiye hizmet etmesi gerektiğidir. Bu tür müdahaleler, halk müziğinin geleneksel formunun özgünlüğünü ve tarihî bağlamını tehdit etmiştir. Sosyalist bir kültür politikası çerçevesinde, içerik açısından sanatçılara ve topluluklara dayatılan ideolojik normlar, sanatsal özgürlüğü kısıtladığı gibi kültürel homojenleşmeye ve millî geleneklerin zayıflamasına yol açmıştır. Müzik, dil ve diğer sanat formlarının, kimlik ve kültürel hafıza bakımından önemi düşünüldüğünde Sovyetlerin uyguladığı bu kültürel yaptırımın Rus olmayan uluslar elbette Türk kültürü açısından tehlikesi de göz ardı edilmemelidir.

Bilindiği üzere Özbekistan'da Stalin döneminde ekonomik politikalardan biri de kolektifleştirmedir. Sovyet yönetimi, fazla mülkü ve üretim aracı olan halkı kolektif çiftliklere katılmaya çağırmıştır. Kabul etmeyenler devlet düşmanı ilan edildi, cezalara maruz kaldı. Üretimde de kolektif çiftçiler deneyimleri olmasa da uluslararası ve iç Sovyet pazarı için pamuk yetiştirmek zorunda kaldılar. Pamuk yetiştiriciliğini övücü türküler, şarkılar icra edilmesi sağlandı. "Pamuk, pamuk, pamuk, bundan daha iyisi yok." (Dadabaev, 2016, ss.46-47).

Öte yandan Rusların etkisiyle bölgeye yeni müzik aletleri getirildiği ve icracıları etkilediği düşünülmektedir. Örneğin XVIII. yüzyılda, Harezm'e Rus tüccarlar tarafından garmon getirilmiş ve bu enstrüman halfeler tarafından da kullanılmıştır (Kurbanova, 2018, s.8).

Özbekistan'ın bağımsızlık dönemi müziğini değerlendirdiğimizde, Sovyet dönemi boyunca bu müzik türü çoğu zaman bastırılmış ya da dönemin ideolojilerine uygun hale getirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin etkisinden kurtulup, kendi kimliklerini bulmaya çalışan bir toplumda müzik önemli bir araç haline gelir. Bağımsızlık sonrası, bu müziğin özgürleşmesi, halkın ulusal duygularını ifade etmesine olanak tanımıştır.

Özbekistan'ın bağımsızlığından sonra 1996 yılında "O'zbekiston Vatanim Menim" müzik yarışması düzenlenir. Bağımsızlıktan önce Sovyet döneminden kalma Özbekistan hakkında pek çok şarkı olsa da bunların birçoğu Sosyalizme ya da Komünist Parti'ye gönderme yapmasından dolayı (o'rtaq-yoldaş) Hükümet, bestecileri ulusal ideolojinin güncel konularını içeren yeni şarkılar üretmeye teşvik etmiştir (Adams, 2010, s.101). Müzik aletleri konusunda da özen gösterildiği kültürlerine ait olmayan müzik aletlerinin çalınmasının yasaklandığı ileri sürülmektedir (URL-1).

Özbekistan Cumhuriyet'inin sanata ve sanatçıya verdiği öneme örnek olarak 2018 yılında Vezirler Mahkemesinin 304 sayılı karara göre "bahşıcılık ve destancılık" sanatının iyileştirilmesi için bu maddeyi ve yol haritasını verebiliriz (URL-2). Bu karar, destan anlatma geleneğinin sürdürülmesini, desteklenmesini, korumasını ve bu sanatın gelecek kuşaklara aktarılmasını hedeflemektedir. 2022 yılında karara ilaveler yapılarak genişletilip güncellenmiştir. 2010-2020 yıllarda *Somut olmayan Kültürel Miras Varlıklarını Korunması* devlet programı 222 sayılı kanunu onaylanmış bu bağlamda kültürel mirasın aktarımı, sürdürülebilirliği ve korunması için adımlar atılmıştır.

Harezm bölgesinde 2021-2022 yıllarında yapmış olduğum saha araştırmasında elde ettiğim gözlemlerime göre de: müzik mektepleri, kültür merkezleri, üniversitedeki müzik bölümleri, Harezm müziğinin, bahşı ve halfe geleneğinin koruması, gelecek kuşaklara aktarılması için önemli kurumlardır ve gelecek kuşaklara Harezm müziğinin aktarılması, korunması işlevlerini üstlenmektedirler.

Buraya kadar kısaca yer verdiğim bilgilerden anlaşılacağı üzere Harezm müziği, tarihsel süreç boyunca farklı yönetimlerin ve ideolojilerin etkisi altında şekillenmiştir. Özellikle müziğin millî güç olarak kullanılması, kimi zaman propaganda aracı haline gelmesine neden olmuştur. Yönetimler, toplumsal

bilinç oluşturma ve halkı etkileme amacıyla müziği stratejik bir araç olarak kullanmıştır. Bu durum, millî kimliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış, müzik aracılığıyla halkın bir arada tutulması sağlanmıştır. Ayrıca, dini inançlar da müziği etkilemiş, özellikle toplumsal cinsiyet ve ahlaki normlar bağlamında müziğin şekli değişmiştir. Bu etkileşimler, Harezm müziğinin hem kültürel hem de toplumsal boyutlarda ne denli güçlü bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda müzik ve toplum etkileşim halinde olduğu için toplumdaki gelişim ve dönüşümler müziği, müzikteki gelişim ve dönüşümler ise toplumu etkiler (Kaplan, 2008, s.42). Dolayısıyla Harezm müziğinde de toplum ve müzik karşılıklı birbirini etkilemiş, Harezm müziği şekillenmiştir.

2. Türk Dünyasında Millî Güç Açısından Müzik: Harezm Örneğinden Çıkarımlar

Türk dünyasında müzik, millî güç unsurlarından biri olarak kültürel kimliğin korunması, uluslararası etki alanının genişletilmesi ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Ancak bu potansiyelin tam anlamıyla kullanıldığını söylemek zordur. Harezm örneğinden yola çıkarak, Türk dünyasında müziğin millî güç stratejilerine nasıl entegre edilebileceği, mevcut eksiklikler ve atılması gereken adımlar şu şekilde değerlendirilebilir:

Mevcut Eksiklikler ve Bazı Temel Sorunlar

Ortak Kültürel Politikaların Yetersizliği: Dış Türklerin uzun yıllar dışarıya karşı kapalı tutulması, ayrıca Türkiye'nin yakın tarihe kadar ilgisiz kalması gibi sebepler dolayısıyla Türk mûsikîsi hakkında yeterli bilgi sahibi olunmadığı görülmüştür. Özellikle Rus işgaline maruz kalan Türk boyları arasında oluşan kopukluklar Rusya'nın dağıtılmasından sonra telafi edilmeye çalışılmıştır (Akdoğan, 2008, s.161). Özellikle burada değinmek gerekirse *TÜRKSOY, Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Akademisi, Türk Kültür Vakfı Türk* gibi pek çok kurum Türk dünyasında ortak politikaların oluşturulmasına hizmet etmiş ve etmeye devam etmektedir. Ancak Türk dünyasında ortak bir müzik politikası oluşturma konusu değerlendirildiğinde hâlâ eksiklikler olduğu söylenebilir.

Harezm ve Diğer Bölgesel Müziklerin Tanıtım Eksikliği: Harezm gibi köklü müzikal mirasa sahip bölgelerin, Türk dünyasında ve uluslararası alanda yeterince tanıtılmadığı gibi Türk dünyasında müziklerin birbirine yeterince tanıtılmadığı görülmektedir. Bu durum, kültürel gücün tam olarak kullanılmasını engellemektedir.

Müzikal Arşiv ve Eğitim Çalışmalarının Yetersizliği: Türk dünyasında müziğin akademik olarak ele alınması ve kültürel mirasın belgelenmesi konusunda önemli adımlar atılmaya devam etmektedir. Örneğin, Türk Kültürü ve Mirası Vakfı'nın 2025 yılında Bakü'de tanıtımını yaptığı "Türkçe Konuşan Ülkelerin Millî Müzik Aletleri" kitabı, 6 farklı Türk cumhuriyetindeki bilim insanları, sanatçılar ve araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur (URL-3). Bu gibi projelerin arttırılması Türk müzik kültürüne ve millî kimliğe katkı sağlayacaktır. Ancak geleneksel müziklerin dijital ortama aktarılması, eğitim kurumlarında müzik mirasının daha fazla yer alması, daha fazla bilimsel çalışma yapılması gerekmektedir. Müzik arşivi ve eğitim çalışmaları yetersizdir.

Millî Gücü Artırmak İçin Atılması Gereken Adımlar

Türk Millî Kimliği Hakkında ve Folklor Ürünlerinin Önemi Hakkında Bilinçlendirme:

Türk millî kimliğinin korunması ve gelecek kuşak Türklere farkındalık yaratılması bir başka deyişle Türk kimliğinin aşılanması için dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan milyonlarca Türk halkının bilinçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Folklor ürünlerinin bu bilincin oluşmasında payı tartışılmaz büyüklüktedir. Folklor ürünlerinden biri olan müziğin bu işlevi hakkına bilinçlendirmek de önem arz eder. Günümüzde müziğin bu bağlamdaki işlevinden istifade eden Payam Türk&Yener

Çevik (Menem Türk), Turan Ensemble (Er Turan/ Turan Etno Folk Band) örnek verebiliriz. Yeni nesil müzik grubunun ve müzisyenlerin millî bilinç uyandırma konusunda başarılı müzikler üretmektedirler. Bu gibi grupların sayısının artması, desteklenmesi müzik vasıtasıyla millî bilincin aktarılmasına katkı sağlayacaktır.

Türk Dünyası Ortak Müzik Platformları Kurulmalı: TÜRKSOY gibi kurumların öncülüğünde, Türk dünyasının ortak müzikal mirasının tanınmasını ve sürdürülebilirliğini sağlayacak yeni müzik platformları oluşturulmalıdır. Harezm müziği gibi yerel müzik türlerinin tanıtıldığı uluslararası projeler desteklenmelidir.

Somut Olmayan Kültürel Miras Listesinde Yer Almak: Somut Olmayan Kültürel Miras Listelerine dahil olmak, geleneksel müzik öğelerinin uluslararası düzeyde tanınmasını ve korunmasını sağlayarak, hem kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasını hem de Türk müziğinin global bir değer olarak kabul edilmesine katkı sağlar. Ayrıca, bu tür bir tanınma, eğitim programları ve kültürel işbirlikleri için fırsatlar yaratır, müzik kültürünün daha geniş kitlelere ulaşmasına yardımcı olur. Özbekistan'ın müzikle ilgili olarak; Rubab (2024), Bahşı sanatı (2021) ve Şeşmakam (2008) unsurlarının UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesinde (URL-4) yer almaktadır. Bu bağlamda, Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer almak, Türk müzik kültürünün etkili bir şekilde öğretilmesi ve yayılması için önemli bir araç olabilir.

Ortak Müzik Festivalleri ve Organizasyonlar Artırılmalı: Türk dünyasında ortak festivaller düzenlenerek Harezm müziği gibi geleneksel türlerin modern müzikle sentezlenmesi sağlanabilir. Böylece hem kültürel miras korunur hem de daha geniş kitlelere ulaşılır. Bu bağlamda, 2018 yılından beri Özbekistan'da düzenlenen "Uluslararası Bahşı Sanatı Festivali"nin Türk bahşı sanatı açısından önemli bir örnek olduğunu vurgulamak ve bu gibi festival ve organizasyonların çeşitliliğinin artmasının mühim olduğunu ifade etmek isterim.

Müzik Eğitimi ve Akademik Çalışmalar Desteklenmeli: Eğitim çalışmalarının ve millî kimliğin önemini anlayabilmek için burada ünlü Özbek yazar, şair, araştırmacı Fitrat'ın Sovyet döneminde yazdığı çalışmasındaki bir düşüncesine yer vermek istiyorum. Fitrat, küylerin hece vezniyle yazıldığını ancak nasıl bestelendiği konusunda araştırma yapılmadığını belirtmiştir. Avrupa nazariyatını bilen Özbek mûsikîşinaslar yetiştirildiği takdirde araştırmalar yapılabileceğini ifade etmiştir. Millî mûsikî mekteplerine giden öğrencilerin ise tahsillerini Rusya'daki eğitim kurumlarına gönderilmelerini, millî mûsikî eğitim kurumlarında ise Rusça ve nota dersleri konulması gerektiğini savunmuştur (Fitrat, 2016, s.42). Oysaki Özbek müziği millî kimliği temsil eder ve geleneksel öğelerin korunması, bu kimliğin yaşatılması için çok önemlidir. Farklı müzik teorilerinin entegrasyonu bazen millî kimlikten sapmalara yol açabilir. Bu noktada, eğitimdeki dönüşüm, kültürel köklerden uzaklaşmadan, geleneksel öğeleri modern yöntemlerle harmanlamalıdır.

Müzik, toplumsal oluşumlarda en yüksek paya sahip olan sınıfların elinde bir araç olur. Bu kontrol esas olarak üniversiteler, konservatuvarlar ve arşivler üzerindeki devlet kontrolü veya etkisi aracılığıyla yürürlüğe girer ve medya sistemleri aracılığıyla yayılır (Stokes, 1994, s.11). Dolayısıyla eğitim kurumlarının bu gücünden istifade edilmelidir. Türk dünyasındaki konservatuvarlarda ve müzik bölümlerinde geleneksel Türk müziği eğitimi güçlendirilmelidir. Küçük yaşlardan itibaren eğitim müfredatlarında öğrencilerin ilgisini çekecek şekilde yer almalıdır. Harezm müziği gibi bölgesel değerlerin akademik olarak incelenmesi teşvik edilmelidir. Akademik işbirlikleri arttırılmalıdır.

Dijitalleşme ve Kültürel Diplomasi Stratejileri Geliştirilmeli: Geleneksel Türk müziği unsurlarının dijital platformlara (Spotify, YouTube vb.) taşınarak küresel çapta tanıtılması sağlanmalıdır. Bu süreç, Türk dünyasının yumuşak güç kapasitesini artıracaktır. İnstagram'da bu bağlamda Turan ve Türk bilincini uyandırmak amacıyla paylaşım yapan Türk Boyu gibi pek çok hesap da geleneksel Türk müziğinin tanıtılmasına yardımcı olmaktadır.

Sonuç Yerine

Müzik sadece dil, kültür, duygu, düşüncenin yansıdığı bir tür değil millî kimliğin şekillenmesine önemli katkı sağlayan bir unsurdur. Bu çalışmada Harezm bölgesi örnekleminde incelediğimiz müziğin, toplumların kimliklerini şekillendirme ve etkileme gücünden yönetimlerin nasıl istifade ettiğini belirledik. Neticede Türk tarihinde önemli bir yeri olan Harezm'in tarihî süreci içerisinde bölgedeki yönetimlerin müziğin gücünden istifade ederek Harezm'in müziğini etkilediğini ve de Harezm müziğinin Türk müziğinde önemli bir yere sahip olmak birlikte yeterince tanıtılmadığını tespit ettik. Aynı zamanda Harezm örnekleminden yola çıkarak Türk dünyasında müzik kültürlerinin birbirine yeterince tanıtılmaması, işbirlikleri bazı eksikliklerin gibi başlıca konularda yeterli olmadığını gördük. Araştırmamız neticesinde tespit olduğumuz eksiklikleri gidermek için ise yukarıda önerilen stratejilerin uygulanması, müziğin Türk dünyasında birleştirici olacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

Adams, L.L.(2010). *The spectacular state- culture and national identify in Uzbekistan.* Durham and London: Duke University Press.

Akbarov, I. (1958). *Xorazm makomlari VI-tuplovchi va notaga soluvchi M. Yusupov-*

(hzl. I.Akparov). Tashkent: Ozbekiston Davlat Badiiy Adabiyat Nashriyati.

Akdoğan, B. (2008). Türk din musikisi tarihine bir bakış. *AÜİFD* XLIX,1, 151-190.

Balkılıç, Ö. (2009). *Cumhuriyet, halk ve müzik- Türkiye'de müzik reformu 1922-1952*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.

Dadabev, T. (2016). *Identify and Memory in Post-Soviet Central Asia Uzbekistan's Soviet Past*, London and New York: Routledge.

Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik derinlik Türkiye'nin uluslararası konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.

Devonzoda, M. Y. (1998). *Xorazm musikiy tarixchasi*. Tashkent: "Yozuvchi" Nashriyati.

Fitrat, A. (2016). *Özbek klasik müziği ve tarihi*. (Akt. H. Akbaş). Ankara: Gece Kitaplığı.

Folkestad, G.(2002). National identity and music. (Ed. A. Raymond, R. Macdonald etc.) *Musical indentities*, 151-163. New York: Oxford University Press.

Frolova-Walker (2007). *Russian music and nationalism from glinka to Stalin*. New Haven, CT: Yale University Press.

Kaplan, A. (2008). *Kültürel müzikoloji*. Ankara: Bağlam Yayıncılık.

Kurbanova, U. (2018). *Folklor qoshiq ijrochılıgı.* Tashkent.

Matyoqubov, B. (1999). *Xorazm doston ijrochiliging zarxat sahifalari*. Urganch: Xorazm.

Rajapov, M. (2021). Xorazm vohasida baxshichilik sa'atining rivojlanish tarixi. *Society and Innovations Special Issue*, 2, 591-595.

Ramadani, I. (2017). Music, culture anda indentity. *Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences*,3,1, 248-253.

Stokes, M. (1994). Introduction: ehnicity, identity and music. (Ed. M. Stokes), *Ethnicity, Identity and Music The Musical Construction of Place*. USA: Berg.

Ulko, A.(t.y.).*Culture smart*. Great Britain: Kuperard.

URL-1: https://www.rudaw.net/turkish/culture/030820161 (Erişim Tarihi: 11.03. 2025).

URL-2: https://lex.uz/docs/-3711930?ONDATE=09.03.2019 (Erişim Tarihi: 25.03.2025).

URL-3: https://www.turkgun.com/haberleri/turkce-konusan-ulkelerin-milli-muzik-aletleri (Erişim Tarihi: 25.03.2025).

URL-4:https://ich.unesco.org/en/state/uzbekistan-UZ?info=elements-on-the-lists(Erişim Tarihi: 27.03.2025).

Xudoynazarovich, M.B. (2018). *O'zbek musiqa tarixi*. Tashkent: Barkamol Fayz Media.

EĞİTİMDE KÜLTÜREL VE TARİHSEL DEĞERLERİN KORUNMASI: TÜRK DÜNYASI PERSPEKTİFİ

Shahla IBISHOVA*

GİRİŞ

Eğitim, her toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını şekillendiren en temel süreçlerden biridir. Toplumların gelişimi, eğitim sistemleri aracılığıyla toplumsal değerlerin, bilgilerin ve becerilerin aktarılmasıyla doğrudan ilişkilidir. Eğitim, bireylerin kişisel gelişimlerini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal normların ve kültürel mirasın sürdürülebilirliğini de garanti eder. Eğitim, kültürün devamlılığını ve dönüşümünü sağlayan bir araçtır; çünkü her toplum, eğitim yoluyla gelecek nesillere değerlerini aktarır (Giddens, 2006). Eğitimin kültürle olan bu dinamik ilişkisi, sadece bireysel değil, toplumsal düzeyde de büyük bir rol oynamaktadır.

Bireylerin fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini destekleyen bir olgu olan eğitim, her toplumda farklı gelenekler ve ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenir. Eğitim süreçleri, okul, aile, toplumsal gruplar gibi sosyal yapıların etkileşimli bir sonucu olarak bireylere aktarılır. Bu aktarım, bireylerin sadece bilgi edinmelerini değil, aynı zamanda toplumda kabul gören değerleri içselleştirmelerini de sağlar (Çelik, 2019).

Kültür, bir toplumun bireyleri tarafından paylaşılan düşünce biçimleri, davranışlar, inançlar, normlar ve gelenekler bütünüdür. Kültür, dil, din, sanat, gelenekler ve toplumsal normlar gibi unsurlardan oluşur ve her toplumun karakteristik özelliklerini yansıtır. Bir toplumun kültürü, bireylerin dünyayı algılama biçimlerini, değer yargılarını ve toplumsal ilişkilerini biçimlendirir. Kültür, sürekli evrilen bir yapı olarak, geçmişten günümüze toplumlar arasında değişim ve etkileşim süreçlerine de açık bir olgudur (Hall, 1997).

Aynı zamanda, kültür, toplumsal yapıyı oluşturan bir dizi norm, inanç ve değerler bütünü olup, eğitim yoluyla nesiller arası aktarımı sağlanır (Hofstede, 2001). Eğitim kurumları, toplumların ortak kültürel değerlerini pekiştiren ve bu değerlerin yerleşmesini sağlayan başlıca kurumlardır. Bu bağlamda, eğitim sadece bireysel gelişimi değil, aynı zamanda toplumsal bütünleşmeyi ve kültürel kimliklerin korunmasını da amaçlar.

Eğitim ve kültür arasındaki ilişki, toplumların değerlerini, normlarını ve kimliklerini şekillendiren dinamik bir süreçtir. Kültür, eğitimin içeriğini belirlerken, eğitim de kültürel değerlerin nesilden nesile aktarılmasını sağlar. Eğitim, bireylerin yalnızca akademik bilgilerini değil, aynı zamanda toplumlarına ait kültürel değerleri öğrenmelerini ve bu değerlerle donanmış bir şekilde topluma katkı sağlamalarını da sağlar (Banks, 2006). Eğitim kurumları, aynı zamanda farklı kültürlerin bir arada yaşamasını ve birbirine saygılı bir şekilde etkileşimde bulunmalarını sağlayacak sosyal alanlardır.

Eğitimde kültürel ve tarihsel değerlerin korunması, toplumların kimliklerini ve kültürel mirasını yaşatabilmesi için kritik bir süreçtir. Çünkü bir toplumun kültürel ve tarihsel değerleri, sadece

* Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda o toplumun gelecekteki gelişiminin temel taşlarıdır. Bu bağlamda, kültürel değerlerin eğitim yoluyla korunması, geçmişin izlerini taşıyan kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlar. Kültürel miras, yalnızca geçmişin bir kaydı olmakla kalmaz, aynı zamanda toplumun kolektif hafızasını oluşturan ve toplumsal bağları güçlendiren bir unsurdur. Bu miras, tarih boyunca toplumların karşılaştıkları zorluklar, kazandıkları zaferler ve oluşturdukları değerlerle şekillenir.

Somut olmayan kültürel miras, dil, gelenekler, sanat, müzik, el sanatları gibi bir toplumun kimliğini belirleyen öğeleri içerir ve bu mirasın korunması, toplumların kültürel çeşitliliğini ve toplumsal bağlarını yaşatmak için son derece önemlidir. Somut olmayan kültürel mirasın korunması, özellikle çocuk yaşlardan itibaren verilen programlı eğitimlerle mümkündür ve bu bilincin yerleştirilmesi temel eğitimin bir parçası olmalıdır (UNESCO, 2003). Eğitim, bu süreçte sadece bir bilgi aktarımı değil, aynı zamanda bireylerin kültürel değerleri içselleştirip bu değerlerle toplumsal sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için de bir fırsat sunar. Eğitim kurumları, kültürel mirasın korunmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bu değerlerin toplumda nasıl yaşatılacağına dair bilinç oluşturur.

Türk Dünyası'ndaki eğitim sistemleri, kültürel değerlerin korunmasına yönelik çeşitli uygulamaları hayata geçirmektedir. Bu süreçte, dilin korunması, geleneksel sanatların öğretilmesi ve kültürel etkinliklerin teşvik edilmesi gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Türk Dünyası ülkeleri arasında kültürel mirası korumaya yönelik eğitim işbirlikleri, kültürel değerlerin daha güçlü bir şekilde korunmasına ve yayılmasına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, eğitimde kültürel değerlerin korunması sadece yerel düzeyde değil, aynı zamanda uluslararası düzeyde de güçlü bir iş birliği gerektiren bir süreçtir (Tatar, 2019).

Böylelikle, eğitim ve kültür arasındaki etkileşim, toplumların kimliklerini ve değerlerini koruması ve geliştirmesi için esastır. Türk Dünyası'ndaki eğitim politikaları ve uygulamaları, kültürel değerlerin korunması ve yayılması noktasında önemli adımlar atmaktadır. Türk Dünyası ülkelerindeki eğitim politikaları, kültürel değerlerin nesiller boyu aktarılmasını sağlamakta ve kültürel mirası güçlendirmektedir. Eğitim yoluyla kültürel mirasın korunması, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde sürdürülebilir bir kültürel geleceğin teminatıdır (OECD, 2020).

AMAÇ

Bu çalışmanın amacı, Türk Dünyası'na ait kültürel ve tarihsel değerlerin eğitim yoluyla korunmasının yöntemlerini incelemektir. Bu süreçte, eğitim politikaları, müfredat geliştirme, öğretim materyalleri ve öğretmen yetiştirme programlarının bu değerlerin korunmasına nasıl katkı sağlayabileceği araştırılacaktır. Ayrıca, Türk Dünyası ülkeleri arasındaki eğitim iş birliğinin kültürel mirasın korunmasına ve bu alandaki ortak hedeflere ulaşılmasına katkı sağlayıp sağlamayacağı da incelenecektir. Çalışma, Türk Dünyası'ndaki kültürel değerlerin eğitim yoluyla korunması ve aktarılması için uygulanabilecek yöntemlere dair öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın bulguları, Türk Dünyası'ndaki kültürel ve tarihsel değerlerin eğitim yoluyla korunmasına yönelik literatür taraması ve doküman analizi yöntemine dayalı olarak elde edilmiştir. Literatür taraması, belirli bir konu hakkında mevcut akademik kaynakların sistematik bir şekilde incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecidir. Bu süreç, araştırmanın teorik çerçevesini oluşturmak, metodolojik yaklaşımları incelemek ve geçerli veri kaynaklarını belirlemek için kritik bir adımdır (Booth, Sutton, & Papaioannou, 2016). Çalışma, Türk Dünyası'ndaki eğitim politikalarının ve kültürel mirasın korunmasında kullanılan stratejilerin detaylı bir incelemesini yapmayı hedeflemiştir.

Doküman analizi, yazılı, görsel veya dijital materyallerin sistematik bir şekilde incelenmesi ve yorumlanmasıdır. Bu analiz yöntemi, nitel araştırmalarda kültürel ve tarihsel bağlamları anlamak için sıklıkla kullanılmaktadır (Bowen, 2009).

Çalışmanın evrenini, 2020-2025 yılları arasında eğitim, kültürel ve tarihsel değerler alanında yapılan akademik ve kurumsal yayınlar oluşturmuştur. İlgili kaynaklara, PubMed, Google Scholar, ResearchGate ve Dergipark, Türk dünyası devletlerinin eğitim bakanlıklarının resmi vebsiteleri gibi ulusal ve uluslararası akademik veri tabanları aracılığıyla ulaşılmıştır. Bu kaynaklar, Türk Dünyası ülkelerinin eğitim politikaları, kültürel mirasın korunmasına dair eğitim müfredatları ve resmi raporlar gibi materyalleri kapsamaktadır. Ayrıca, bu kaynaklar sadece Türk Dünyası ülkelerinin ulusal yayınlarıyla sınırlı kalmamış, UNESCO gibi uluslararası organizasyonların kültürel mirasın korunmasına yönelik yayımladığı raporlara da yer verilmiştir (UNESCO, 2003).

BULGULAR

Bu çalışmanın bulguları, Türk Dünyası'ndaki eğitim sistemlerinin kültürel ve tarihsel değerlerin korunmasındaki rolünü derinlemesine incelemektedir. Çalışmada elde edilen verilere göre, Türk Dünyası ülkelerinde eğitim politikaları, müfredatlar ve öğretim materyalleri, kültürel mirası korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak için kritik bir rol oynamaktadır. Bu bulgular, Türk Dünyası'na ait kültürel ve tarihsel değerlerin eğitim yoluyla nasıl korunabileceğini, bu sürecin hangi stratejilerle daha etkili hale getirilebileceğini gözler önüne sermektedir.

Türk Dünyası ülkeleri arasında ortak müfredatların oluşturulması, kültürel değerlerin korunması açısından önemli bir etki yaratmaktadır. Ortak müfredatlar, öğrencilerin kültürel kimliklerini ve tarihsel bağlarını güçlendirmelerine yardımcı olmakta, bu değerlerin nesilden nesile aktarılmasını sağlamaktadır. Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan'daki eğitim politikaları, kültürel mirasın korunması ve yayılması için ortak müfredatların önemini vurgulamaktadır (Dabaj, 2021). Bu müfredatlar, öğrencilerin yerel kültürel öğeleri öğrenmelerini ve bu öğeleri globalleşen dünyada anlamlı bir şekilde ilişkilendirmelerini kolaylaştırmaktadır.

Öğretim materyallerinin standardizasyonu da önemli bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim materyallerinin, kültürel mirasın doğru ve etkili bir şekilde yansıtılmasına katkı sağlaması gerektiği vurgulanmaktadır. Türk Dünyası ülkelerinde, eğitim materyalleri, kültürel değerleri yansıtan metinler ve görsel öğelerle zenginleştirilmeli, böylece öğrenciler kültürel mirası daha somut bir şekilde kavrayabilmelidirler (Çelik & Gözütok, 2022). Özellikle, tarihsel olayların ve kültürel sembollerin eğitimde nasıl kullanıldığını inceleyen araştırmalar, Türk Dünyası'ndaki öğretim materyallerinin kültürel mirasın korunmasında önemli bir araç olduğunu göstermektedir.

Bulgular ayrıca, öğretmenlerin kültürel miras konusunda daha donanımlı olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Öğretmenlerin, öğrencilerine kültürel değerleri etkili bir şekilde aktarabilmesi için daha fazla eğitime ve mesleki gelişime ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Türk Dünyası ülkelerinde öğretmen yetiştirme programlarının, kültürel mirasın korunmasına yönelik olarak güncellenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Özellikle, öğretmenlerin kültürel değerleri sadece akademik bilgilerle değil, aynı zamanda duygusal bağlarla da aktarması gerektiği ifade edilmektedir (Büyükbaş, 2020).

Türk Dünyası ülkelerinde yapılan uluslararası işbirliklerinin, kültürel mirasın korunmasına yönelik etkili bir strateji olduğu görülmektedir. Eğitim alanında Türk Dünyası ülkeleri arasındaki iş birliği, kültürel mirasın korunmasını sadece bölgesel düzeyde değil, aynı zamanda global düzeyde de teşvik etmektedir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki eğitim iş birliği, kültürel mirasın korunmasına yönelik yapılan ortak projeler ve eğitim seminerleri, bu alandaki işbirliklerinin önemini ortaya koymaktadır

(TÜRKSOY, 2021). Bu tür işbirliklerinin artırılması, kültürel mirasın korunması ve eğitime entegrasyonu konusunda önemli fırsatlar sunmaktadır.

Bulgular, aynı zamanda, kültürel mirasın korunmasında yalnızca eğitim politikalarının ve müfredatların değil, aynı zamanda kültürel aktivitelerin de büyük bir rol oynadığını göstermektedir. Öğrencilerin kültürel kimliklerini pekiştirmeleri ve bu kimliği günlük yaşamlarına entegre etmeleri için kültürel aktivitelerin eğitim süreçlerine dahil edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Türk Dünyası'nda yapılan kültürel festivaller, öğrenci kulüpleri ve topluluk projeleri, öğrencilerin kültürel değerleri somut bir şekilde deneyimlemelerine yardımcı olmaktadır (Akbaş, 2022).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı, Türk Dünyası'ndaki kültürel ve tarihsel değerlerin eğitim yoluyla korunmasını incelemek ve bu sürecin eğitim politikaları, müfredat geliştirme, öğretim materyalleri ve öğretmen yetiştirme programları gibi unsurlarla nasıl desteklenebileceğini ortaya koymaktı. Elde edilen bulgular, eğitim sistemlerinin, kültürel değerlerin korunmasındaki önemli rolünü vurgulamaktadır. Türk Dünyası ülkelerinde, kültürel mirasın korunması için yapılan çalışmalar, eğitim politikaları ile doğrudan ilişkilidir ve bu politikalar müfredatın içeriğinden öğretim yöntemlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır.

İlk olarak, kültürel değerlerin korunması noktasında eğitim sistemlerinin önemine değinmek gerekir. Eğitim, toplumların kültürel miraslarını gelecek nesillere aktarma görevini üstlenirken, aynı zamanda bu mirasın dinamizmini ve evrimini de sürdürmektedir (Banks, 2006). Bu bağlamda, Türk Dünyası'ndaki eğitim sistemlerinde kültürel ve tarihsel değerlerin korunması için birçok strateji uygulanmaktadır. Özellikle müfredat geliştirme süreçlerinde, kültürel mirasın önemine dikkat çekilmekte ve bu mirasın eğitimle aktarılması sağlanmaktadır. Eğitimde kültürel değerlerin ön plana çıkması, öğrencilerin hem kendi kültürlerini tanımaları hem de diğer kültürlere saygı duymaları açısından kritik bir rol oynamaktadır. Türk Dünyası ülkelerindeki eğitim politikaları, yerel ve uluslararası düzeydeki eğitim işbirlikleriyle bu değerlerin korunmasına katkı sağlamaktadır (TÜRKSOY, 2018; Tatar, 2019).

İkinci olarak, öğretmenlerin rolü, kültürel değerlerin korunmasında kritik bir faktördür. Öğretmenler, eğitimde kültürel ve tarihsel değerlerin aktarılmasında önemli bir köprü işlevi görmektedir. Özellikle öğretmen yetiştirme programlarında, öğretmenlerin kültürel mirası anlama ve bunu sınıf ortamında öğrencilere aktarma becerisi kazandırılmalıdır. Bu noktada, Türk Dünyası'ndaki öğretmen yetiştirme programlarının, öğretmenlere kültürel mirası anlatan özel modüller ve metodolojiler sunması gerektiği sonucuna varılmaktadır. Eğitimcilerin, kültürel mirası ve tarihsel değerleri doğru bir şekilde öğretebilmeleri için kültürel farkındalıklarının arttırılması önemlidir (Çelik, 2019). Ayrıca, öğretmenlerin eğitimde kullanacakları materyallerin standartlaştırılması, kültürel değerlerin etkili bir biçimde aktarılmasında önemli bir diğer faktördür.

Üçüncü olarak, kültürel mirasın korunması, sadece bireysel değil, toplumsal bir sorumluluk olarak ele alınmalıdır. Eğitim, toplumsal yapıyı pekiştiren bir araçtır ve bireylerin kültürel kimliklerini inşa etmelerine olanak tanır. Bu bağlamda, Türk Dünyası ülkeleri arasında kültürel mirasın korunmasına yönelik eğitim işbirlikleri güçlendirilmelidir. Türk Dünyası'ndaki ülkeler, ortak kültürel mirasa sahip oldukları için birbirlerinin eğitim sistemlerini destekleyebilir ve kültürel değerlerin korunmasında ortak hedefler belirleyebilirler (Hofstede, 2001). Bu tür bir iş birliği, sadece kültürel mirası korumakla kalmaz, aynı zamanda Türk Dünyası'ndaki ülkelerin birbirlerine olan kültürel bağlılıklarını da pekiştirir.

Eğitim, sadece bireysel gelişimi değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel değerlerin sürdürülebilirliğini de sağlayan bir araçtır. Türk Dünyası'nda kültürel mirasın korunması ve yayılması için yapılan

çalışmaların daha etkili olabilmesi adına, eğitim politikaları ve müfredat geliştirme süreçlerinin bu değerleri merkezine alması gerekmektedir. Ayrıca, öğretmenlerin bu konuda daha fazla eğitim alması, kültürel mirasın korunmasında daha etkin bir rol oynamalarına olanak tanıyacaktır. Türk Dünyası ülkeleri arasındaki eğitim işbirliklerinin güçlendirilmesi ve kültürel mirası korumaya yönelik uluslararası işbirliklerinin artırılması, bu sürecin daha verimli bir şekilde işlemesine katkı sağlayacaktır.

Böylelikle, Türk Dünyası'nda kültürel ve tarihsel değerlerin korunması süreci, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde eğitim politikaları, öğretmen yetiştirme programları, müfredat geliştirme ve kültürel işbirliklerinin daha güçlü bir şekilde entegre edilmesi ile daha verimli hale getirilebilir. Türk Dünyası ülkeleri, eğitim yoluyla kültürel mirası koruyarak, gelecek nesillere sağlıklı bir kültürel ve toplumsal yapı bırakma sorumluluğunu yerine getirebilirler.

Bu çalışmanın bulguları doğrultusunda, Türk Dünyası'ndaki kültürel ve tarihsel değerlerin eğitim yoluyla korunmasını daha etkili bir şekilde sağlamak için aşağıdaki öneriler yapıla bilir:

• *Eğitim Politikalarının Güçlendirilmesi ve Standardizasyonu:*

Türk Dünyası'ndaki eğitim politikalarının, kültürel mirasın korunması amacıyla daha güçlü ve sistematik bir şekilde şekillendirilmesi önemlidir. Eğitim müfredatlarında kültürel mirasın yer alması, kültürel değerlerin korunmasına yönelik politikaların belirlenmesi gerekmektedir. Özellikle, eğitim sistemlerinde kültürel mirası öğretmeye yönelik belirgin ve tutarlı bir yaklaşım benimsenmelidir. Bu bağlamda, Türk Dünyası ülkelerinde kültürel değerlerin korunması adına yapılan çeşitli çalışmalar, eğitim politikalarının güçlendirilmesine olan ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır (Yılmaz & Aydın, 2021; Bayram & Kılıç, 2019)ş

• *Kültürel Değerlerin Müfredatlara Entegre Edilmesi:*

Eğitim müfredatlarında kültürel mirasın daha fazla yer bulması gerektiği düşünülmektedir. Türk Dünyası'ndaki kültürel zenginliklerin gelecek nesillere aktarılması için tarih, edebiyat, sanat, müzik gibi derslerde kültürel öğelere yer verilmelidir. Eğitim sisteminin sadece bilgi odaklı olmaktan çıkarak, kültürel değerleri içselleştirmeyi sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılması, öğrencilerin kendi kültürel kimliklerini daha sağlıklı bir biçimde tanımalarını sağlayacaktır (Hüseyin, 2020). Kültürel mirası koruma ve yayma yönünde yapılan bir başka önemli araştırma ise, eğitim sisteminde yapılan müfredat değişikliklerinin bu süreçteki rolünü vurgulamaktadır (Tayyar & Şahin, 2021). Kültürel Mirasın Eğitimde Korunmasına yönelik yapılan projelerde de, kültürel öğelerin müfredata dâhil edilmesinin çok önemli olduğu görülmüştür (Demir & Kaya, 2018).

• *Öğretmen Yetiştirme Programlarının Geliştirilmesi:*

Türk Dünyası'ndaki öğretmenlerin kültürel miras konusunda daha bilinçli olmaları amacıyla özel eğitim programları düzenlenmelidir. Öğretmenlerin, kültürel mirası aktarmaya yönelik becerilerinin artırılması için seminerler, eğitim programları ve kültürel farkındalık oluşturacak atölye çalışmaları yapılabilir. UNESCO'nun öğretmen eğitimine dair önerileri doğrultusunda, öğretmenlerin kültürel miras konusunda daha fazla eğitim almaları gerektiği öne sürülmektedir (UNESCO, 2020).

• *Kültürel Mirasın Dijital Ortamda Yaygınlaştırılması:*

Günümüzde dijital teknolojiler, kültürel mirasın yayılmasında önemli bir araçtır. Bu nedenle, Türk Dünyası'ndaki kültürel mirasın dijital platformlarda daha fazla yer alması sağlanmalıdır. Öğrencilere yönelik dijital müze turları, sanal sergiler, interaktif eğitim materyalleri ve çevrimiçi eğitim araçları geliştirilmelidir. TÜBİTAK tarafından yapılan çalışmalar, kültürel mirasın dijital ortamlarda yayılmasının, daha geniş bir kitleye ulaşma konusunda büyük potansiyel sunduğunu göstermektedir (TÜBİTAK, 2020).

• *Toplum Destekli Eğitim Programları ve Kültürel Farkındalık:*

Eğitim sadece okullarla sınırlı olmamalı, aynı zamanda toplumun her kesimine yönelik kültürel farkındalık artırıcı programlar düzenlenmelidir. Yerel halk, aileler ve kültürel organizasyonlarla iş birliği yaparak toplum temelli eğitim projeleri başlatılabilir. Toplum destekli bu tür projeler, kültürel mirasın korunmasında toplumsal sorumluluğun yaygınlaştırılmasına katkı sağlar. Türk Dünyası'ndaki bazı yerel projeler, kültürel mirası koruma konusunda toplumun farklı katmanlarına yönelik eğitici faaliyetler düzenlemektedir (Tatar, 2020). Bu tür çalışmalar, kültürel mirasın toplumla bütünleşmesini ve halkın bilinçlenmesini sağlayan önemli bir araç olabilir (Köksal & Özdemir, 2019).

• *Kültürel Mirasın Yaygınlaştırılması İçin Eğitim Materyallerinin Zenginleştirilmesi:*

Kültürel mirasın korunmasında kullanılacak eğitim materyalleri, yerel kültürleri ve gelenekleri yansıtan daha geniş bir yelpazeye sahip olmalıdır. Eğitim materyalleri, görsel ve işitsel araçlarla desteklenmeli, kültürel öğelerin içeriklere entegre edilmesi sağlanmalıdır. Kültürel öğelerle zenginleştirilmiş kitaplar, belgeseller, dijital içerikler ve interaktif araçlar, öğrencilerin kültürel mirasa olan ilgisini artırabilir (Kaptan & Altuntaş, 2021).

KAYNAKLAR:

Akbaş, E. (2022). Kültürel mirasın korunmasında eğitimin rolü: Türk Dünyası'ndan bir örnek. *Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 34(2), 99-115.

Bayram, D., & Kılıç, S. (2019). Türk Dünyası'nda eğitim politikaları ve kültürel mirasın korunması. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 21(3), 102-120.

Booth, A., Sutton, A., & Papaioannou, D. (2016). *Systematic approaches to a successful literature review* (2nd ed.). Sage Publications.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Büyükbaş, E. (2020). Öğretmen yetiştirme ve kültürel mirasın korunması: Türk Dünyası perspektifi. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 67-84.

Çelik, M. (2019). Öğretmenlerin kültürel mirasın korunmasındaki rolü: Türk Dünyası örneği. *Eğitim ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 45-60.

Çelik, M., & Gözütok, B. (2022). Türk Dünyası'nda eğitim materyallerinin kültürel mirasın korunmasındaki rolü. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 25(3), 111-130.

Dabaj, F. (2021). Türk Dünyası'nda eğitim müfredatlarının kültürel mirasın korunmasındaki yeri. *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 18(4).

Demir, N., & Kaya, B. (2018). Kültürel mirasın eğitimde korunması: Eğitim politikaları ve projeler. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 26(4), 125-141.

Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations* (2nd ed.). Sage Publications.

Hüseyin, A. (2020). Kültürel değerlerin eğitim sisteminde yer alması: Türk Dünyası örneği. *Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 23(1), 99-113.

OECD. (2020). *The role of education in cultural heritage protection*. Organization for Economic Co-operation and Development.

Tatar, F. (2019). Kültürel miras ve eğitimdeki rolü: Türk Dünyası'nda bir inceleme. *Eğitim Politikaları Dergisi*, 14(2), 77-89.

Tayyar, İ., & Şahin, A. (2021). Eğitim müfredatlarında kültürel mirasın yeri: Türk Dünyası üzerine bir analiz. *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 88-102.

UNESCO. (2003). *The protection of intangible cultural heritage*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

Yılmaz, B., & Aydın, R. (2021). Türk Dünyası'ndaki eğitim politikalarının güçlendirilmesi ve kültürel mirasın korunmasına etkisi. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 27(1), 51-66.

İnternet Kaynakları:

TÜRKSOY. (2018). *Türk Dünyası Kültürel Mirası ve Eğitim Politikaları.* Türk Dünyası Kültür ve Sanat Derneği. Erişim adresi: https://www.turksoy.org

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı. (2023). *Milli Eğitim Bakanlığı Resmi Web Sayfası.* Erişim adresi: https://www.meb.gov.tr

Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı. (2023). *Azerbaycan Eğitim Bakanlığı Resmi Web Sayfası.* Erişim adresi: http://edu.gov.az

Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı. (2023). *Kazakistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı Resmi Web Sayfası.* Erişim adresi: https://www.edu.gov.kz

Kırgızistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı. (2023). *Kırgızistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı Resmi Web Sayfası.* Erişim adresi: https://www.edu.gov.kg

DÜNYA MİZAHINI KİMLİKLEŞTİRME PROJESİ: NASREDDİN HOCA BELLEK MERKEZİ

Hüsniye KOÇ*

GİRİŞ

Yapılış tarihi kesin olmamakla birlikte Akşehir Osmanlı Bankası'nın 1904 yılında hizmet vermeye başladığı tahmin edilmektedir. Söz konusu binanın tarihsel serüvenine baktığımızda Banka kapandıktan sonra Emniyet Müdürlüğü olarak kullanılmış, Emniyet Müdürlüğü buradan taşındıktan sonra kısa bir süre Nasreddin Hoca Turizm Derneği burada faaliyet göstermiştir. 2023 yılında Akşehir Belediyesine devredilen bina Kop projesi desteği ile Bellek Merkezi olarak Akşehir'e kazandırılmıştır.

Nasreddin Hoca Mizah Köyü projesi kapsamında açılan Bellek merkezi ile amaçlanan Nasreddin Hoca belleğinin içeriklendirilerek kimliklendirilmesini kolaylaştırmak için tasarlanmıştır. Böylece tespit edilen ve arşivlenen kimlik materyallerinin yazılı/basılı ve dijital kopyalarını barındırarak aynı anda dünyanın dört bir yanından ulaşımı mümkün kılmak hedeflenmiştir.

Ancak Nasreddin Hoca tiplemesi, fıkraları, nüktedanlığı, hazır cevaplılığı farklı milletlerde farklı kişi ve isimlerle ortaya çıkmıştır. Ortak fıkralara da sahip olan bu şahıslarda mizah dünyasına büyük katkı sağlamıştır. Kaynakların tespiti ve arşivlenmesi esnasında ortaya çıkan malzemeler özelikle Türkistan coğrafyasında oldukça benzer şekilde ortaya çıkan fıkra kahramanları bu projenin genişletilmesi ve dünya mizahını kapsayacak şekilde revize edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Böylece merkez Dünya mizahının başkenti olması planlanan Akşehir'in gerek Türk dünyasında gerekse tüm Dünya'da bir marka olmasında oldukça önemli bir birim olarak çalışacaktır.

Bellek Merkezinin Fiziki Yapısı

Yatırım, ulusal sermaye ile gerçekleştirilecek olan Akşehir ilçesinde başta Nasreddin Hoca olmak üzere dünya mizah tarihinde yerini almış, nüktedanların belleğini oluşturmak ve bu alanda araştırma yapacaklar için Araştırma-Uygulama Merkezi yapımını içermektedir. Bunun yanında binanın içinde Nasreddin Hoca ile ilişkilendirilebilecek fiziki materyaller için sergi odası da bulunacaktır.

Bina 2024 yılında bellek merkezi olarak faaliyete girmiş ve Nasreddin Hoca temalı verilerin depolandığı dijital bir merkez olarak çalışmalarına başlamıştır.

Yapısal olarak 3 katlı olan bina bir bodrum, bir giriş ve birinci kattan oluşmaktadır.

Bodrumda bir depo ve kazan dairesi, 2 sergi odası; giriş katta geniş dijital sergi alanı bulunmaktadır. Birinci katta 1 idari, 1 teknik(sistem), 3 araştırma alanı ve 1 toplu çalışma alanı bulunmaktadır. Yine aynı katta 2 adet tuvalet ve 1 adet mutfağa da yer verilmiştir. Bu katta araştırmacılar ve personel için 9 araştırma bilgisayarı, 1 teknik tarama bilgisayarı, 1 idari işler bilgisayarı bulunmaktadır.

* Dr., Akşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Akşehir - Konya, husniyekonakkoc@gmail.com

Bellek Merkezinin Çalışma Prensibi

Proje ile yılın her günü Nasreddin Hoca'nın ve uluslararası sahada tanınmış nüktedanlar, meddahlar gibi mizah yönü güçlü olan ve tarihte iz bırakmış şahısların günümüze ulaşmış ürünlerinin bulunacağı merkezde özellikle mizah çalışanlar için bir araştırma veri ve ortamı oluşturulmuş, böylece Akşehir'in akademik açıdan yaptığı çalışmalar ile de kentin tanınırlığının arttırılması planlanmıştır. Nasreddin Hoca Dünya Mizah Belleği Projesi ile ulusal ve uluslararası sahada her türlü araştırmacının gelip çalışabileceği bir merkez oluşturulacak uluslararası akademi dünyasında da Nasreddin Hoca ve dünya mizah başkenti olması gerektiğine inandığımız Akşehir'in itibarı artacaktır.

Bellek Merkezinde doktora düzeyinde eğitim almış, akademik çalışma prensibini bilen bir personel görevlidir. Bu personel literatür tarama yöntemi ile alanda geçmişten günümüze alanına uygun şekilde tasnifleyerek yapılan çalışmaları tespit ederek arşivlemektedir. Bunun yanı sıra basılı eserlere de ulaşarak merkezin kütüphanesine kaydını yapmakta, bu eserleri tarayarak dijital belleğe aktarmaktadır.

Merkez, dijital materyallerini ve sergi alanı malzemelerini www.nasreddinhocabellekmerkezi.com uzantılı web sitesinde kısmi olarak paylaşıma açacak, yine bu web sitesi adresinde Nasreddin Hoca çalışmaları ve etkinlikleri hususunda Türkçe ve yabancı dillerde bilgilendirme içerikleri yayınlayacaktır.

Akşehir ilçesi içerisinde açılmış olan Nasreddin Hoca Bellek ve Araştırma ve Uygulama Merkezi ile sunulacak bileşenler;

Türk mizah kültürü

Türk Dünyası mizah kültürü

Dünya mizah kültürü

Diğer ülkelerin mizah kahramanları ve gelenekleri/kültürleri ile ilgili verilerden oluşan Nasreddin Hoca içerikli basılı/yazılı eserler ve Nasreddin Hoca içerikli çalışmaların dijital kopyası -Nasreddin Hoca ve muadilleri Eş'ab, Cuha, Cahan, Juvadi, Ebu Nüvas, Behlül Dana, Hebennaka, Karakuş, Diyojen, Peder Arlotto, Till Eulenspiegel, Kurnaz Peter/ Itar Peyo, Grossu Minutu, Aldar Köse, Kemine, Kicchom, Seley Çakkan vb. – depolanması ile ülkeler arası kültürel ilişkilerin de sürdürülmesi desteklenecektir.

Çalışma ortamı ve araştırma için gerekli malzemelerin bulunduğu merkezde Nasreddin Hoca temalı sergi ürünleri, materyaller ve eşyalarda bulunacaktır.

Araştırma uygulama merkezi aracılığıyla bu alanda staja ihtiyaç duyanlara staj imkânı, alanda araştırma yapanlara araştırma alanı ve materyalleri sağlanacaktır. Ayrıca üniversitelerle iş birliği yapılacak ve öğrenciler bu alanda yüksek lisans ve doktora tez yazımı için teşvik edilecektir. Konu ile ilgili alana katkı sağlayacağına kanaat getirilmesi koşuluyla belirli aralıklarla çalıştay, sempozyum, konferans gibi akademik etkinlikler düzenlenecektir.

Bunların yanı sıra Nasreddin Hoca Fıkra Anlatı geleneğini canlı tutmak, ulusal ve uluslararası sahada farkındalık yaratarak sürdürülebilir kılmak amacıyla önceden belirlenmiş tarihlerde okul öncesi, ilkokul, ortaokul vs. kademelerinde görev yapan öğretmenlere ve alana ilgisi olan masal, destan anlatıcılarına yönelik fıkra anlatı atölyeleri düzenlenecektir.

Proje kapsamında Nasreddin Hoca ve uluslararası fıkra kahramanları ile ilgili materyallerin bulunduğu bir sergi alanı oluşturulacak, dijital ve yerinde ziyarete açık olacaktır.

Proje girdileri araştırma amacıyla Akşehir'e gelenler ile bellek merkezi çatısı altında yapılacak etkinlikler için gelen misafirler ile doğru orantılı olarak artış gösterecektir.

Uluslararası, ulusal ve yerel düzeyde Nasreddin Hoca ve dünya mizahını merak eden, öğrenmek ve/veya yerinde yaşamak isteyenler, bu konuda akademik çalışma yapan akademisyenler, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine açık olan merkez, üniversitelerle iş birliği yapmayı da planlamaktadır.

Özellikle Nasreddin Hoca ile ilgili doktora düzeyinde tez yazan öğrencilere teşvik amacı ile destek verilmesi de amaçlanmaktadır.

SONUÇ

Nasreddin Hoca özelinde çalışmalara başlayan merkez ikinci adım olarak diğer Türk Devletlerinin mizahi unsurları üzerine çalışmalarına başlayacaktır. Bu amaçla Türksoy ve Tika'dan randevu talebinde bulunulmuştur. Zira belediyemiz tarafından yapılan şenlik, yarışma ve bellek merkezi ile ilgili yapılacak çalışmalarda Türk devletleri ile iş birliği sağlanarak kültürel ilişkilerin arttırılması planlanmıştır.

Bellek merkezi ile ulaşılması öngörülen çıktılar şunlardır:

Akademi dünyasına henüz dünya genelinde yapılmamış olan mizah alanı ile ilgili önemli bir dijital bellek kazandırılacaktır.

Belleği sürekli tanıtması ve veri sağlamasını desteklemesi için belirli aralıklarla uluslararası düzeyde kongre, sempozyum, çalıştaylar yapılacaktır.

Akşehir'in dünya mizah başkenti olması yolunda atılacak önemli bir adım olacaktır.

5-10 Temmuz Uluslararası Nasreddin Hoca Şenliğinin daha geniş kitlelere duyurulması sağlanacaktır. Böylece Akşehir turizmine de katkı sağlaması öngörülmektedir.

Bu yıl diğer Türk devletlerinden misafir olarak öğrencilerin katılımının planlandığı Ulusal Fıkra Canlandırma Yarışması'nın da daha geniş kitlelere duyurulması sağlanacaktır.

Yaşayan bir Ortaçağ Selçuklu kenti görünümü verilen mizah sokağı ile ilgili kullanılacak bir veri deposu da sağlanmış olacaktır.

"Nasreddin Hoca Fıkralarını Anlatma Geleneği" 2022 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan adına UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesine kaydedilmiştir. Bu raporda bu konuda çalışmalar yapan sanatçılara yer verilmiştir. Fıkra anlatı geleneğini sürdürmeyi planladığımız bellek merkezi etkinlikleri için söz konusu sanatçılarla iletişim kurulmaya başlanmıştır.

KAYNAKÇA

https://www.aksehir.bel.tr/gundem/baslica-etkinlikler/fikra-canlandirma-yarismasi

https://www.aksehir.bel.tr/gundem/baslica-etkinlikler/nasreddin-hoca-anma-gunleri

https://www.aksehir.bel.tr/gundem/baslica-etkinlikler/nasreddin-hoca-senligi (Erişim Tarihi: 20.03.2025)

https://yakegm.ktb.gov.tr/TR-345166/nasreddin-hoca-fikralarini-anlatma-gelenegi.html#:~:text=Nasreddin%20Hoca%20F%C4%B1kralar%C4%B1n%C4%B1%20Anlatma%20Gelene%C4%9Fi%2C%20f%C4%B1kra%20anlatma%20gelene%C4%9Fine%20ve%20bu,ku%C5%9Faktan%20ku%C5%9Fa%C4%9Fa%20s%C3%B6zl%C3%BC%20olarak%20aktar%C4%B1lmaktad%C4%B1r. (Erişim Tarihi: 26.03.2025, 12:12)

https://www.unesco.org.tr/Pages/185/91/Uluslararas%C4%B1%20Nasreddin%20Hoca%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1%20Semineri%20ve%20%C3%87ok%20Uluslu%20Nasreddin%20Hoca%20F%C4%B1kralar%C4%B1%20Anlat%C4%B1%20Gelene%C4%9Fi%20Adayl%C4%B1k%20Dosyas%C4%B1%20Haz%C4%B1rlama%20Yuvarlak%20Masa%20Toplant%C4%B1s%C4%B1%20Sonu%C3%A7%20Bildirisi (Erişim Tarihi: 26.03.2025, 12:15)

EKLER

Ek 1: Binanın banka olarak kullanıldığı dönemden ulaşan fotoğrafı

Ek 2: Akşehir Emniyet Müdürlüğü olarak kullanıldığı dönemde binanın görünüşü

Ek 3: Binanın Nasreddin Hoca Bellek Merkezi olarak açılışından sonraki durumu

Ek 4: Bellek Merkezi giriş katı. Uluslararası Nasreddin Hoca karikatür yarışması için gönderilen karikatürlerin sergilendiği alan.

Ek 5: Mizah ile ilişkili basılı ve dijital verilerin bulunduğu çalışma alanı

Ek 6: Basılı malzemelerin taranması için dizayn edilmiş alan.

Ek 7: Fıkra anlatı eğitim çalışmalarının yapılması planlanan alan

TÜRK DEVLETLERİNİN KÜLTÜR MEVZUATLARINDA SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS TAŞIYICILARININ KORUNMASI VE STRATEJİK YAKLAŞIMLARI

Bilge TÜZEL ERGİN*

Giriş

Somut olmayan kültürel miras taşıyıcıları; geleneksel bilgi, beceri ve uygulamaları yaşatan, koruyan ve kuşaktan kuşağa aktaran bireyler ya da topluluklardır. Âşıklardan geleneksel el sanatları ustalarına, geleneksel tiyatro icracılarından şifacılara kadar geniş bir yelpazede yer alan bu kültür taşıyıcıları kültürel sürekliliğin sağlanmasında kilit role sahiptir. Somut olmayan kültürel mirasın korunmasının sağlanmasında en etkili stratejilerden biri, somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarının bilgi ve deneyimlerini artırarak genç kuşaklara aktarmalarını sağlamaktır. Somut olmayan kültürel miras taşıyıcıları, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin (SOKÜM Sözleşmesi) metni, uygulama yönergeleri ve diğer belgeleri kapsamında, kültürel mirasın yaşatıcısı ve aktarıcısı olup Somut Olmayan Kültürel Miras Listeleri'ne (SOKÜM Listeleri'ne[1]) unsur kaydında rol alan paydaşlardan biridir. Kültür taşıyıcıları ilgili Taraf Devletin ulusal mevzuatları kapsamında SOKÜM Listeleri'ne unsur kaydı isteklerini bildirebilirler.[2] Bu rolleri çoğunlukla üye oldukları sivil toplum kuruluşları aracılığıyla üstlenmektedirler. SOKÜM Sözleşmesi'ne Taraf Devletlerin temel referans kaynağının SOKÜM Sözleşmesi olması sebebiyle somut olmayan kültürel miras taşıyıcıları tanımları büyük oranda birbiriyle benzerlik göstermekte ve SOKÜM Sözleşmesiyle uyumlu olmaktadır. Ancak somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarını koruma, teşvik etme, destekleme ve güçlendirme yöntemleri, Taraf Devletlerin kültürel politikalarına, yasal düzenlemelerine ve yerel ihtiyaçlarına bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. SOKÜM Sözleşmesi'ne Taraf Devletler miras taşıyıcılarını koruma ve destekleme konusunda çeşitli stratejiler geliştirmektedir. 2003 yılında kabul edilen SOKÜM Sözleşmesi'nde toplulukların, grupların ve bazı durumlarda bireylerin somut olmayan kültürel mirasın üretimi, korunması, bakımı ve yeniden yaratılması konusunda önemli rol oynadıkları kabul edilerek kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına katkıları belirtilmektedir. Sözleşme'nin 15. Maddesi kapsamında her Taraf Devletin bu mirası yaratan, sürdüren ve aktaran bireylerin aktarım süreçlerine ve SOKÜM Sözleşmesi'nin ulusalda yürütülmesine katılımlarını teşvik etmektedir (2005: 167). SOKÜM Sözleşmesi'nde kültürel miras taşıyıcılarına aktarıcı ve katılımcı rolleri verilmektedir. Taşıyıcılar somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında temel aktörlerdir. SOKÜM Sözleşmesi'ne göre, Taraf Devletler bu kişilerin karar alma süreçlerine katılımlarını sağlamak ve destekleyici politikalar geliş-

* Doktora Öğrencisi / Raportör, HBV Üniversitesi / UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, bilge.tuzel@gmail.com.

1 Somut Olmayan Kültürel Miras Listeleri: İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi, Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi ve Korumanın İyi Uygulamaları Kaydı.

2 Kültürel miras taşıyıcıları, topluluk üyeleri ve sivil toplum kuruluşları kayıt için doğrudan bir yetkiye sahip değildirler. SOKÜM Sözleşmesi'ne taraf olma ve SOKÜM Listeleri'ne unsur sunma yetkisi taraf devletin ilgili resmî kurumunun sorumluluğundadır.

tirmekle yükümlüdür. SOKÜM Sözleşmesi'nin Uygulama Yönergesi kültürel miras taşıyıcılarına yönelik geliştirilebilecek politikaları daha ayrıntılı sunmaktadır. Örneğin, "Taraf Devletler, özellikle fikri mülkiyet haklarının, mahremiyet haklarının ve diğer uygun yasal koruma biçimlerinin uygulanması yoluyla, somut olmayan kültürel miraslarını yaratan, taşıyan ve aktaran toplulukların, grupların ve bireylerin, mirasları hakkında farkındalık yaratırken veya ticari faaliyetlerde bulunurken haklarının gerektiği gibi korunmasını sağlamaya çaba göstereceklerdir" maddesi (Operational Directives, 2024: 39) somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarına yönelik geliştirilebilecek politikaların odak noktalarını vurgulamaktadır. Bu politikalar, taşıyıcıların haklarının korunması ve desteklenmesine yönelik önlemleri içermektedir.

Amaç

Bu çalışma, Türk devletlerinin kültür mevzuatlarında somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarının korunmasına yönelik hukuki düzenlemeleri ve stratejik yaklaşımları analiz etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Moğolistan gibi ülkeler, UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ne taraf olmaları nedeniyle benzer politikalar geliştirmişlerdir. Ancak, bu ülkelerin sözleşmeye katılım tarihleri, uygulama süreçleri ve kültürel miras politikaları farklılıklar göstermektedir. Çalışma bu farklılıkları ortaya koyarak Türk devletlerinde kültürel miras taşıyıcılarının korunmasına yönelik benzer ve farklı stratejileri karşılaştırmalı bir şekilde ele almayı hedeflemektedir. Türk devletlerinin UNESCO'ya sunulan periyodik raporları, adaylık dosyaları ve ulusal mevzuatları taranarak başarılı uygulamalar ve eksiklikler değerlendirilmektedir. Bu çalışma koruma mekanizmalarının etkinliğini ve Türk devletleri arasında somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarına yönelik ortak bir koruma politikası geliştirme potansiyelini analiz etmektedir. Türk devletlerinde kültürel miras taşıyıcılarını koruma konusunda mevcut durumun tespit edilmesine katkı sağlarken geliştirilebilecek ortak strateji ve politikalar için de bir öneri sunmayı hedeflemektedir.

Yöntem

Bu çalışmada Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Moğolistan gibi ülkelerin, SOKÜM Sözleşmesi doğrultusunda, mevzuatları incelenerek somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarına yönelik koruma politikaları analiz edilmektedir. Çalışmada, öncelikle ilgili ülkelerin mevzuatları, ulusal politikaları ve uygulamaları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmekte ardından taşıyıcıların haklarını korumaya yönelik düzenlemeler, teşvik mekanizmaları ve destek programları ele alınmaktadır. Mevcut yasal çerçevenin etkisi analiz edilerek bu ülkelerde somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarının karşılaştıkları temel sorunlar ve uygulama örnekleri belirlenmiştir. Bu analiz kapsamında Türk devletlerinin yasal düzenlemeleri, devlet politikaları, UNESCO'ya sunulan periyodik raporları ile somut olmayan kültürel miras unsurlarının adaylık dosyaları birincil kaynaklar olarak kullanılmaktadır.

Bulgular

SOKÜM Sözleşmesi'ne Taraf Devletler Sözleşme'nin hükümleri gereğince somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarını tanıma, destekleme ve onların bilgi, beceri ve uygulamalarını gelecek nesillere aktarmalarını sağlama yükümlülüğünü kabul etmektedir. Türk devletlerinin somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarının korunmasına yönelik politikaları incelendiğinde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan ve Moğolistan gibi ülkelerde benzer ve farklı mevzuatların ve stratejilerin geliştirildiği tespit edilmiştir.

Kore Cumhuriyetinin (Güney Kore) ulusal ölçekte ustaların korunmasını ve bilgi ve becerilerini kuşaktan kuşağa aktarmasını desteklemek amacıyla başlattığı Yaşayan İnsan Hazineleri (YİH) programı uluslararası alanda ustaların korunması odaklı en etkili ve katılımlı koruma sistemlerinden biri olmuştur. 1993 yılında UNESCO İcra Kurulunda alınan kararla YİH programının SOKÜM Sözleşmesi'ne Taraf Devletler tarafından kendi ülkelerinde bu ve benzeri sistemleri kurması teşvik edilmiştir. Türkiye, Çek Cumhuriyet, Fransa, Japonya, Kore Cumhuriyeti, Senegal, Tayland, Nijerya ve Filipinler Cumhuriyeti tarafından YİH Programı uygulanmıştır (Erkal, 2010: 7). Türkiye Yaşayan İnsan Hazineleri Ulusal Envanteri kapsamında ilan edilenleri "somut olmayan kültürel mirasın belli unsurlarını yeniden yaratmak ve yorumlamak açısından gerekli bilgi ve beceriye yüksek düzeyde sahip kişiler" olarak tanımlamaktadır.[3] Türkiye belirli kriterlere göre bu program kapsamında hâlihazırda doksan iki Yaşayan İnsan Hazinesi ilan etmiştir. Diğer Türk devletlerinden bazıları doğrudan bu programı kabul etmemiş ancak kültürel miras taşıyıcılarını kayıt altına alma, koruma ve onları teşvik etmek amacıyla benzer programlar yürütmüş ve mevzuatlar oluşturmuştur. Örneğin, Moğolistan 2014 yılında bazı değişiklikler yaptığı Kültürel Mirasın Korunması Kanununda somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarının tanımlanması, haklarının korunması ve teşvik edilmesi hususlarını yasal metne yansıtmaktadır. Moğolistan'ın Kültürel Miras Kanununun 3. maddesinde somut olmayan kültürel miras taşıyıcısı, "somut olmayan kültürel mirası yetkinlik ve beceriyle devralmış ve sahiplenmiş; bunu kamusal olarak paylaşan ve gelecek nesillere aktaran topluluklar, gruplar ve bireyler" olarak tanımlanmaktadır. Bu kanuna göre, devlet tarafından somut olmayan kültürel mirasın ulusal taşıyıcıları listesi oluşturulmuş ve devletin kültürel işlerden sorumlu idari organınca kültürel mirası teşvik etmek ve koruma faaliyetleri için bu kişilere mali yardım sağlanması kararı alınmıştır. İl valilikleri ise somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarını belirleme, tanıtma, destekleme ve aktarım faaliyetlerini organize etmekle yükümlüdür. Moğolistan'ın bu kanunu devletin kültürel miras taşıyıcılarını idare eden organların görevlerini belirlemekle kalmaz; aynı zamanda somut olmayan kültürel miras taşıyıcısı olarak veri tabanına eklenen kişilerin sorumluluklarını da tayin etmektedir.[4] Moğolistan'ın Kültürel Mirası Koruma Kanununa göre, somut olmayan kültürel miras taşıyıcıları somut olmayan kültürel mirası gelecek kuşaklara aktarmak, yaymak ve teşvik etmek; somut olmayan kültürel mirasa ilişkin bilgilerini kaydettirmek, unsurları kaydı için yardım sağlamak ve çırak yetiştirmekle yükümlüdür. Bu kanunun 39. maddesi kapsamında taşıyıcıların yeteneklerini belirlemek, geliştirmek ve onları onurlandırmak için 3 yılda 1 Somut Olmayan Kültürel Miras Festivalinin düzenlenmesine karar verilmiştir. Moğolistan Hükümeti'nin 7 Mart 2016 tarihli ve 145 sayılı kararıyla "Somut olmayan kültürel mirasın ulusal ve dünya çapında tanıtılmasına ve yayılmasına katkıda bulunan taşıyıcıların onurlandırılması prosedürü" kabul edilmiştir. Ayrıca Moğolistan Eğitim, Kültür, Bilim ve Spor Bakanlığı, Moğolistan'daki somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarının haklarını daha fazla korumak, varoluş kapasitesini daha fazla güçlendirmek ve katılımlarını sağlamak amacıyla "2018-2025 Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Ulusal Kapsamlı Programı"nı geliştirmiştir. 2010 yılından bu yana, somut olmayan kültürel mirasın ve taşıyıcılarının kayıt ve bilgileri, dokümantasyonu yıllık olarak güncellenmekte ve devlet entegre kayıt ve bilgi veri tabanı hesap verebilir ve erişilebilir bir şekilde kamuya açık hâle getirilmektedir (Periodic Report/Mongolia 2018: 3). Mevzuatları gereği kültürel miras taşıyıcılarının koruma süreçlerine katılımını teşvik etmeyi amaçlayan diğer bir ülke Türkmenistan'dır. Türkmenistan 2015 yılında kabul edilen Ulusal Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hakkındaki Kanununun 11. maddesi 13. bendi kapsamında somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcısı olan toplulukların, grupların ve bireylerin, ulusal somut olmayan kültürel mi-

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. https://yakegm.ktb.gov.tr/TR-12929/yasayan-insan-hazineleri-ulusal-envanteri.html

4 Moğolistan'ın Kültürel Mirasın Korunması Kanunun için bkz. https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/mng/law-on-the-protection-of-cultural-heritage_html/Cultural_Heritage_Law_eng.pdf

rasın korunmasına mümkün olan en geniş katılımının sağlanması ve bu mirasın yönetiminde etkin rol almalarının sağlanmasını içermektedir.[5] Özbekistan ise mevzuatları gereğince katılımı güçlendirmek üzere somut olmayan kültürel miras taşıyıcıları, tüzel kişiler ve sivil toplum kuruluşları SOKÜM Listeleri'ne herhangi bir unsurun kaydını önerebilmektedir. "Özbekistan'ın Somut Olmayan Kültürel Mirasının 2010-2020 Döneminde Korunması, Muhafazası ve Yaygınlaştırılması" Devlet Programının bir bölümü somut olmayan kültürel mirasın korunması önlemlerini içermektedir. Bu önlemler arasında somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarının güçlendirilmesi ve iş birliğinin sağlanması da yer almaktadır (Periodic Report No. 01048/Uzbekistan, 2014: 7). Özbekistan SOKÜM Sözleşmesi kapsamında hazırlanan mevzuatları dışında diğer yasal metinlerinde de kültürel mirasın ve miras taşıyıcılarının korunmasına atıfta bulunmaktadır. Örneğin; "Gençlik Müzik Okullarının İşleyişinin Mükemmelleştirilmesi Hakkında" Kanunun kabulü, somut olmayan kültürel mirasın ve özellikle "Katta Ashula"[6] adlı unsurla ilişkili bilgi ve becerilerin eğitim sistemine tanıtılmasını sağlamıştır. Bu kanun, somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcıları gençlerin eğitimi için bir teşvik mekanizması oluşturmuştur (Nomination No. 00288/Uzbekistan 2009: 4)

2011 yılında yayınlanan Asya-Pasifik'te Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Çabaları raporunda Kırgızistan'ın uluslararası yardım ve iş birliğine sahip olduğu hususlardan biri olarak somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarının ve uygulayıcılarının haklarının korunmasını dikkate alan uygulama ve stratejilerin geliştirilmesi sayılmaktadır (Intangible Cultural Heritage Safeguarding Efforts in the Asia-Pacific, 2011: 92). Türkmenistan'ın Ulusal Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hakkındaki Kanununun 12. maddesi gereğince tanınan haklar şöyledir: Kültürel mirasa erişim, somut olmayan kültürel miras unsurları aracılığıyla kültürel kimliklerini ifade etme, somut olmayan kültürel mirasın korunmasına katılma, somut olmayan kültürel miras unsurlarının incelenmesi, korunması, yaygınlaştırılması ve aktarılmasıyla ilgilenen kuruluşlarla iş birliği yapma ve SOKÜM Listeleri'ne kayıt için unsur önerme haklarına sahiptir.[7] Rumeysa Pekin "Kırgızistan'ın Somut Olmayan Kültürel Miras Çalışmaları" başlıklı yüksek lisans tezinde Kırgızistan'ın somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarına yönelik çalışmalarını değerlendirirken Kırgızistan'ın bu konuda eksiklikleri olduğunu ifade etmektedir. Kırgızistan'ın Yaşayan İnsan Hazineleri Programları gibi proje ve programlarla miras taşıyıcılarının korunması gerekliliği vurgulanmaktadır (2023: 119).

Somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarını teşvik etmek ve onurlandırmak aynı zamanda yeni taşıyıcıların yetişmesi için heveslendirmek amacıyla çeşitli ödüllendirme yöntemleri tercih edilmektedir. Moğolistan'ın Kültürel Miras Kanununa dayanarak devlet tarafından belirlenen parasal bir ödüllendirme tercih edilmektedir. Azerbaycan'da 2004 yılında kabul edilen Azerbaycan Halı Sanatının Korunması ve Geliştirilmesi Hakkında Kanunu kapsamında geleneksel halı üreticisi ustalara kredilerin sağlanması ve bu kapsamda yatırım politikalarının geliştirilmesi uygulanmaktadır.[8] 2012 yılında Azerbaycan'da kabul edilen "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Yasal Olarak Korunması, Devlet Sicilinin Tutulması ve Sicile Kaydı Hakkında Kılavuz" da somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarına bazı haklar tanınmaktadır. Taşıyıcıların uluslararası faaliyetlere katılımı kapsamında seyahatlerini kolaylaştırmak amacıyla özel bir pasaport verilmesi bunlardan biridir.[9] Türkmenistan'da ulusal somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarına onur ünvanının verilmesi teşvik yollardan biridir. Türkiye'de benzer biçimde Yaşayan İnsan Hazinesi ünvanı verilmesi kültürel mirasın korunması için bir teşvik meka-

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. https://faolex.fao.org/docs/pdf/tuk207604.pdf

6 Ayrıntılı bilgi için bkz. https://ich.unesco.org/en/RL/katta-ashula-00288

7 Ayrıntılı bilgi için bkz. https://faolex.fao.org/docs/pdf/tuk207604.pdf

8 Azerbaycan Halı Sanatının Korunması ve Geliştirilmesi Hakkında Kanunu için bkz. https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/9559

9 Ayrıntılı bilgi için bkz. https://ich.unesco.org/en-state/azerbaijan-AZ?info=periodic-reporting#rp

nizmasıdır. Türkiye'de devlet tarafından gerçekleştirilen kültür faaliyetlerinde bu ustaların bilgi, beceri ve üretimlerinden yararlanılmaktadır. Bu kapsamda ustalar; festivaller, sergiler, atölye çalışmaları, eğitim programları ve özel projeler aracılığıyla desteklenmekte ve toplumla buluşturulmaktadır. Türkiye Somut Olmayan Kültürel Miras Taşıyıcılarının Başvuru, Değerlendirme, Tespit ve Kayıt İşlemlerine İlişkin Yönerge uyarınca, taşıyıcı ilan edilen kişilere belirli sayıda ve nitelikte faaliyetlere katılımı durumunda para desteğinde bulunmaktadır.[10] Kırgızistan'da ise yasal mevzuatları gereğince unsur taşıyıcılarını teşvik etmek amacıyla ülkede her yıl destan anlatıcılara özel yarışmalar düzenlenerek ödüller verilmektedir. Özbekistan'da Rubab sanatını icra eden taşıyıcılar 1997'den beri tüm vergilerden muaf tutulmaktadır (Nomination File No. 02143/Afghanistan, Islamic Republic of Iran, Tajikistan and Uzbekistan 2024: 10).

Türkiye ve Moğolistan, Yaşayan İnsan Hazineleri (YİH) Programı ile somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarını koruma altına alan ve destekleyen ülkeler arasında yer almaktadır. Bu sistem, ustaların resmî olarak tanınmasını ve desteklenmesini sağlar. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan, Yaşayan İnsan Hazineleri sistemini ulusal bir program olarak tam anlamıyla uygulamamakta ancak bu kapsamda bazı yasal düzenlemelere ve destek mekanizmalarına mevzuatlarında yer vermektedir. Ülkelerin kültürel miras önceliklerine göre çeşitli teşvikler sağladıkları görülmektedir. Örneğin; Azerbaycan'da Mugam sanatçılarına, Kırgızistan'da Manas Destanı anlatıcılarına ve akınlara, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da geleneksel el sanatları ustalarına devlet desteği verilmektedir.

2008 yılında Ankara'da gerçekleştirilmeye başlayan TÜRKSOY Üyesi Ülkeler Somut Olmayan Kültürel Miras Seminerlerinde ulusal envanterleri güçlendirmek amacıyla Yaşayan İnsan Hazineleri Programının Türkiye dışındaki üyeler tarafından da benimsenip yaygınlaştırılması ve telif haklarının korunması konusunun önemine dikkat çekilmektedir.[11] Yaşayan İnsan Hazineleri Programını uygulayan ülkelerin iyileştirmelere gitmesi; uygulamayan ülkelerin ise bu ve benzeri programları başlatmasının kültürel mirasın yaşatılması için önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Stratejik yaklaşımlar çerçevesinde, Türk devletleri arasında ortak bir kültürel miras veri tabanı oluşturulması, miras taşıyıcılarına yönelik finansal ve sosyal desteklerin artırılması ve kültürel diplomasi yoluyla uluslararası iş birliklerinin güçlendirilmesi önerilmektedir. Sonuç olarak, Türk dünyasında SOKÜM'ün sürdürülebilirliği açısından bütüncül bir koruma modeline ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır. SOKÜM Sözleşmesi'nin beş alanıyla ilgili olarak ustaların korunması durumu her ülkede farklılık göstermektedir. Örneğin, Moğolistan'ın periyodik raporuna göre taşıyıcı ilan edilen kişilerin %60'ı gösteri sanatları, %23'ü el sanatları geleneği, %11'i sözlü gelenekler, %4'ü toplumsal uygulamalar, ritüeller ve festival ve %2'si doğa ve evrenle ilgili geleneksel teknik, bilgi ve uygulamaları kapsamaktadır (Periodic Report/Mongolia 2018: 13). Türk devletlerinde somut olmayan kültürel mirasın ve kültürel miras taşıyıcılarının korunmasına yönelik yaklaşımları, SOKÜM Sözleşmesi'ne taraf olmaları nedeniyle genel olarak benzerlik gösterse de, ülkelerin sözleşmeye katılım tarihleri, deneyimleri ve uygulama süreçleri sebebiyle farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkları da kültür mevzuatlarında somut olmayan kültürel mirasa ve onu üreten, koruyan ve aktaran kültürel miras taşıyıcılarına eğilimlerini belirlemektedir.

10 Ayrıntılı bilgi için bkz. https://teftis.ktb.gov.tr/Eklenti/128204,dosyadetaygosterservletpdf.pdf?0

11 Bahse konu raporlar için bkz. https://www.unesco.org.tr/FrontFixedPage/Reports/15/91/Komite-Raporlar%C4%B1

Türk devletlerinde somut olmayan kültürel miras taşıyıcıları veya yaşayan insan hazinelerinde taşıyıcılar arasında tanınır olmak, uzun süredir icra ediyor olmak, çırak yetiştirmek, unsurla ilgili bilgi ve beceri düzeyinin yüksek olması gibi benzer kriterlerin arandığı anlaşılmaktadır.

Yaşayan İnsan Hazineleri Programı gibi uluslararası kabul görmüş sistemlerin Türk devletlerinde daha geniş çapta uygulanması, somut olmayan kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Kore Cumhuriyeti (Güney Kore) tarafından başlatılan ve UNESCO tarafından benimsenen Yaşayan İnsan Hazineleri Programı kültürel miras taşıyıcılarının/ustaların ulusalda desteklendiği uluslararası alanda ise oldukça rağbet gören bir koruma sistemi olmuştur. Çeşitli ülkeler YİH'le ilgili uygulama ve politikalar geliştirmiş bunun yanında Pınar Fedakar ve Gonca Kuzay Demir'in "Yaşayan İnsan Hazineleri Programının Somut Olmayan Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliği Bağlamında Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmasında ifade ettiği gibi çeşitli uluslararası projelerle geliştirilmektedir (2018: 97). Türk devletlerin bu kapsamda yürütebileceği ortak envanterleme, dijitalleştirme, sanatkâr değişim programları, atölyeler ve söyleşiler gibi program ve projelerin geliştirilmesinde ilgili ülkelerin ulusal mevzuatları önemlidir. Ulusal mevzuatta somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarının korunmasına ayrıntılı ve anlaşılır biçimde yer verilmesi uluslararası iş birliğini, proje ve programların oluşturulmasını destekleyici olabilir. Diğer yandan geliştirilebilecek diğer ortaklıklarda ulusal mevzuat uyumunun ve SOKÜM Sözleşmesi'nin dikkate alınmasının gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Erkal, H. (2010). *UNESCO Yaşayan İnsan Hazineleri Ulusal Sistemleri'nin, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Yaşatılmasına ve Gelecek Kuşaklara Aktarılmasına Etkisi Üzerine Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fedakar, P., Demir, G. K. (2018). Yaşayan İnsan Hazineleri Programının Somut Olmayan Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliği Bağlamında Değerlendirilmesi. *Milli Folklor*, *30* (120).

İnternet: (2004). Azərbaycan Xalça Sənətinin Qorunması və İnkişaf Etdirilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/9559 adresinden 12.02.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: https://faolex.fao.org/docs/pdf/tuk207604.pdf adresinden 20.03.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: (2022). https://ich.unesco.org/en-state/azerbaijan-AZ?info=periodic-reporting#rp adresinden 25.03.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: Katta Ashula https://ich.unesco.org/en/RL/katta-ashula-00288 adresinden 20.03.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: (2014). Law on the Protection of Cultural Heritage. https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/mng/law-on-the-protection-of-cultural-heritage_html/Cultural_Heritage_Law_eng.pdf adresinden 10.02.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: (2009). Nomination File No. 00288/Uzbekistan. https://ich.unesco.org/en/RL/katta-ashula-00288 adresinden 16.03.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: (2012). Nomination File No: 00671 "Craftsmanship and Performance Art of the Tar, a Long-Necked String Musical Instrument", https://ich.unesco.org/en/RL/craftsmanship-and-performance-art-of-the-tar-a-long-necked-string-musical-instrument-00671 adresinden 12.03.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: (2015). Nomination File No. 00675 "Copper Craftsmanship of Lahij", https://ich.unesco.org/en/RL/copper-craftsmanship-of-lahij-00675 adresinden 12.03.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: (2024). Nomination File No. 02143/Afghanistan, Islamic Republic of Iran, Tajikistan and Uzbekistan. https://ich.unesco.org/en/RL/art-of-crafting-and-playing-rubab-rabab-02143 adresinden 16.03.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: (2024). Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, https://ich.unesco.org/doc/src/ICH-Operational_Directives-10.GA_EN.pdf adresinden 12.02.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: (2021). Periodic Report/Azerbaijan. https://ich.unesco.org/en-state/azerbaijan-AZ?info=periodic-reporting#rp adresinden 11.02.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: (2018). Periodic Report/Mongolia. https://ich.unesco.org/en/state/mongolia-MN adresinden 11.03.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: (2014). Periodic Report No. 01048/Uzbekistan. https://ich.unesco.org/en/state/uzbekistan-UZ adresinden 15.03.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: Somut Olmayan Kültürel Miras İhtisas Komitesi Raporları. https://www.unesco.org.tr/FrontFixedPage/Reports/15/91/Komite-Raporlar%C4%B1 adresinden 20.03.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: Somut Olmayan Kültürel Miras Taşıyıcılarının Başvuru, Değerlendirme, Tespit ve Kayıt İşlemlerine İlişkin Yönerge.https://teftis.ktb.gov.tr/Eklenti/128204,dosyadetaygosterservletpdf.pdf?0 adresinden 12.03.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: UNESCO (2011). Intangible Cultural Heritage Safeguarding Efforts in the Asia-Pacific.https://archive.unesco-ichcap.org/eng/ek/sub1/pdf_file/central_asia/Kyrgyzstan_pdf.pdf adresinden 21.03.2025 tarihinde alınmıştır.

İnternet: Yaşayan İnsan Hazineleri Ulusal Envanteri. https://yakegm.ktb.gov.tr/TR-12929/yasayan-insan-hazineleri-ulusal-envanteri.html adresinden 11.02.2025 tarihinde alınmıştır.

Pekin, R. (2023). *Kırgızistan'ın Somut Olmayan Kültürel Miras Çalışmaları.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

"Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi". *Millî Folklor,* Fr. Çev.: M. Öcal Oğuz, İng. Çev.: Yeliz Özay, Göz. Geç.: Pulat Tacar, Yıl: 17, Sayı: 65, 2005: 163-171.

BİR KÜLTÜREL DİPLOMASİ ÖRNEĞİ OLARAK MACARİSTAN HUN KURULTAYI

Taner ZORBAY* Muhammet Bekir KARACAKAYA**

GİRİŞ

Küresel boyutta kitle imha silahlarına sınırlama getirme ihtiyacı 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıksa da ülkeler arası ilişkilerde güçlü olma zorunluluğu azalmamıştır. 21. yüzyılda ülkeler arası rekabetin en önemli araçlarından biri de "Kültürel Diplomasi" olmuştur. Türkiye'nin özellikle Turgut Özal döneminde izlediği aktif dış politikanın bir parçası da "Kültürel Diplomasi" olacak, TİKA, YTB, TDV, YEE, TÜRKSOY gibi kuruluşlar bu sürecin en önemli araçlarını teşkil edecektir. Her ülkenin kendi tarihsel ve sosyal arka planına göre şekillenen bu süreç, özellikle 11 Eylül sonrası dönemde giderek daha da önem kazanacaktır. 2002 sonrası Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki Ak Parti iktidarı döneminde yeniden ivme kazanan bu süreç günümüzde teknolojik gelişmelere paralel olarak daha da büyüyen bir alan ve ihtiyaç halini almaktadır. Bu bağlamda 2008 yılından beri iki yılda bir Macaristan'ın Bugac şehrinde gerçekleştirilen "Turan Kurultayı" bir "Kültürel Diplomasi" örneği olarak çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir.

Öncelikle teorik ve kavramsal çerçevesi çizilecek olan konu, kültürel diplomasinin daha iyi anlaşılmasına matuf olarak açıklanacak, bu kavramın Türk dünyası ve Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) içindeki yeri de incelenecektir. Turancılık düşüncesi ile Macaristan'ın Türk dünyası içindeki yerine de ayrıca değinilecektir. Bilahare Turan Kurultayı fikrinin ortaya çıkışı incelenecektir. Nihayet 2008 yılında başlayan ve iki yılda bir yapılan kurultaylarda neler yapıldığına dair detaylar verilecektir. Tüm bu detaylar verilirken başta TÜRKSOY olmak üzere kurultayların organizasyonunda yer alan kuruluşlara da değinilecek, böylelikle bu sürecin tek başına bir devlet veya kuruluş tarafından gerçekleştirilemeyecek kadar önemli ve büyük olduğu da vurgulanmış olacaktır. Çalışmamızın nihai olarak, Turan kurultaylarının yalnızca yılda bir kez tarih, kültür ve spor meraklısı kişi ve kuruluşları bir araya getiren alelade bir festivalden ziyade, Türk dünyasındaki entegrasyon ve iş birliğinin gelişmesinde ne denli önemli bir çaba olduğu da vurgulanmış olacaktır. Geleceğe dair çıkarımlar ile sonuçlanacak olan çalışmamızın alana dair yapılacak çalışmalara da katkı sağlaması ümidimiz de elbette baki olacaktır.

İlk Türk devletlerinde önemli bir yönetim ve karar alma organı olan "Kurultay" (Mandaloğlu, 2012) günümüze dek Türk dünyası içinde bu önemini korumuş, hemen hemen tüm siyasi ve sosyokültürel gelişmelerde başat bir rol üstlenmiştir. Uluslararası Kültürel Diplomasi Enstitüsü tarafından "ilişkileri güçlendirmek, sosyokültürel iş birliğini genişletmek ve ulusal çıkarları desteklemek için fikirlerin, değerlerin, geleneklerin, kültür ve kimliğin diğer yönlerinin devlet, özel sektör veya sivil toplum tarafından değişimine dayalı eylemler" olarak tanımlanan Kültürel Diplomasi kavramının beş temel unsuru kültürel çeşitlilik ve mirasın tanınması ve saygı gösterilmesi; küresel kültürler

* Öğretim Görevlisi, ODTÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

** Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi YL

arası diyalog; uluslararası düzeyde insan haklarının korunması; adalet, eşitlik ve karşılıklı bağımlılık ile küresel barış ve istikrar olarak tanımlanmaktadır. (Avşar vd., 2022: 25) Kültürel diplomasiye dair çalışmalar[1] göstermektedir ki tarihin eski dönemlerinden itibaren ulusların birbirine karşı üstünlüğü mücadelesinde kültürel hegemonya hep var olmuştur. Özellikle sömürge imparatorlukları çağında dil ve kültür temelli yaşanan bu süreç, imparatorlukların parçalanması sonrasında dahi daha önceden kurulan emperyal ağlar sayesinde, İngiliz Milletler Topluluğu veya Bağımsız Devletler Topluluğu örneklerinde olduğu gibi ortak dil ve/ya ticaret temelinde devam etmiştir. Uluslararası ilişkilerin bir diğer kavramı olan ve Joseph Nye tarafından literatüre kazandırılan "yumuşak güç" (Nye, 1990) kavramı askeri gücü kullanmanın ötesinde, "yapılması gerekenleri yapmak ve başkalarını kontrol etmek için kullanılabilecek" ve "başkalarının yapamadıklarını yapmalarını sağlamak için gerekli güç" olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda kültürel diplomasi de bir yumuşak güç unsuru olarak öne çıkmaktadır. Kültür diplomasisi, "bir devletin veya topluluğun kültürel varlıklarını ve değerlerini yurtdışına taşıyarak, uluslararası ilişkileri güçlendirmeyi ve yabancı topluluklarla daha iyi anlaşmayı amaçlayan bir dış politika stratejisidir." Bu strateji kültür, sanat ve spor ile olduğu kadar bilim, teknoloji ve araştırma gibi alanlarda ortaya çıkabilir. Kültür diplomasisi, "bir ülkenin uluslararası alanda daha etkili olabilmesi için yumuşak gücünü kullanmasına olanak" tanımakla kalmaz, aynı zamanda "bir ülkenin kendi kültürel kimliğini yansıtmasına ve bu kimliği yurtdışında tanıtmasına da yardımcı olur. Bu, özellikle küreselleşen bir dünyada, kültürel kimliğin korunması ve tanıtılması açısından önemlidir." (Garakhanova, 2023)

Turgut Özal döneminde (1983-1993) Balkanlar ile olan ilişkiler diğer komşu bölgelerle olduğu gibi geliştirilmiş, bu bağlamda önemli bir yakınlaşma sağlanmıştır. 2002 ile başlayan Ak Parti hükümetleri döneminde yeniden canlanan bu süreç, özellikle kamu ve kültür diplomasisi aracılığıyla Türkiye'nin bölgedeki etkisini artırma gayretleri çerçevesinde artarak devam edegelmiştir. (Ekşi, 2015) TDT içinde yer alan Macaristan'da (Akarslan, 2025) düzenlenen Turan/Hun Kurultayı da Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürel diplomasi çalışmaları içinde önemli bir yere sahiptir. TÜRKSOY ve Macar Turan Vakfı koordinasyonunda dokuzuncusu 2024 yılında yapılmıştır.

Macarlarda Turancılık Düşüncesinin Kökenleri ve Günümüzde Macaristan'ın Türk Devletler Teşkilatındaki Konumu

Macarlar, Orta Avrupa'daki diğer komşu milletlerle aralarında dil ve kültür farklılıklarının olmasından dolayı yabancılık hissetmiştir. Özellikle Osmanlı'nın Macaristan topraklarını kaybetmesi üzerine Macarlar Habsburg (Avusturya) hanedanlığının idaresi altına girmiş ve Alman baskısından dolayı kendi tarihleri ve kökenleri üzerine daha çok araştırma yapmaya meyilli olmuşlardır (Alev-Duran 2019: s.558-559).

Bu tür çalışmalar özellikle dünyada milliyetçiliğin yükseldiği 19. yüzyılda daha da artmıştır. Macarlar kendi kökenlerini aramak için yüzünü Doğu'ya çevirmiştir. Bu alanda Macarların ilk ve en önemli isimlerinden biri Macar Şarkiyatçısı Sandor Körösi Csoma (1784- 1842) olmuştur. Csoma, doğu dilleri üzerine çalışmalar yapmış ve Asya'ya seyahatler düzenlemiştir. Csoma'nın çağdaşlarından olan Ármin Vâmbéry de Budapeşte'de kurulan Türkoloji Kürsüsünün başına geçmiş ve Türklük bilimi üzerine çalışmalar yapmıştır (Duran, 2020). Macaristan'da olduğu gibi Türkiye'de de (Osmanlı Dönemi) Türkoloji çalışmalarının başlaması milliyetçiliğin yükselişine bağlıdır (Çobanoğlu, 2023:42).

1 Konuyla ilgili bazı çalışmalar için Bkz. Pajtinka, Erik, 2014, Cultural Diplomacy in Theory and Practice of Contemporary International Relations", *Politické vedy/Political Sciences*. Vol. 17. s. 95-108. U.S. Department of State, "Cultural Diplomacy: The Linchpin of Public Diplomacy, Report of the Advisory Committee on Cultural Diplomacy, September 2005. Grincheva, Natalia, 2023, "The past and future of cultural diplomacy", *International Journal of Cultural Policy*, *30*(2), s. 172–191. https://doi.org/10.1080/10286632.2023.2183949. Erişim tarihi: 31.03.2025.

Macarlar bu dönemdeki köken arayışlarında Józef Budenz'in başını çektiği "Fin-Ugorluk" düşüncesi ve Vambery'nin "Türklük" kökenliği üzerine tartışmıştır. Macarca ve Türkçe arasındaki dil ve ses özellikleri bağlamında yapılan bu tartışmalarda Vambery Macarcada Türkçe kökenli olduğunu düşündüğü kelimeleri yayınlamış, Budenz ise Vambery'nin bu çalışmalarına karşı kelimelerin birçoğunun Türkçeden ödünç alındığını ve Macarcanın Fin-Ugor dilleri arasında bir yere sahip olduğunu savunanlar arasında yer almıştır. Budenz buna rağmen Türk kökenlik düşüncesinden farklı düşünse de Türkçenin uzak lehçesi Çuvaşça üzerine çalışmalar yapmış ve Macarcadaki bazı eski kelimelerin Çuvaşça ile ses ve yapı özellikleri bakımından ortaklık gösterdiğini de söylemiştir (Bayram, 2011: 92).

Macarların kendi kökenlerine dair yaptığı tartışmaların ilk örnekleri bunlardır. Günümüzde Macarca ve Macar kültürü üzerinde Altayistik bağlamda araştırmalar artarak devam etmektedir. Hem Macar Türkolojisinde hem de Macar kamuoyunda Türk kökenliğe dair kabuller artmaktadır.

Macaristan'da 20. yüzyılın ilk yarısında yeniden canlanan köken/kimlik tartışmaları içinde Turancılık "kurtarıcı bir fikir olarak" öne çıkmıştır (Doğan, 2007: 10). Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemlerde, Atatürk'ün de desteğiyle iki ulus arasındaki ilişkiler ve ortak çalışmalar artarak devam etmiştir (Çolak, 2000). Soğuk Savaş döneminde eski SSCB rejiminin etkisiyle zayıflayan bu bağlantı, 1990 sonrası dönemde, özellikle Özal ile başlayan ve 2002'den itibaren Erdoğan liderliğindeki Ak Parti hükümetlerinin Türk ve İslam dünyası ülkelerine yönelik kültürel diplomasi çalışmaları ile Macaristan'da Viktor Orban hükümeti döneminde yeni bir ivme kazanmıştır. Macaristan'ın 2018'de TDT'ye "Gözlemci Üye" olarak dâhil olması da Türk-Macar ilişkilerini daha da güçlendirmiştir.

Macaristan'daki Kurultay (Kurultaj) Etkinliklerinin Tarihi

Hun Kurultayları ilk kez 2008 senesinde Macaristan'ın Bugac kentinde Macar Turan Vakfı tarafından düzenlenmiştir. Kurultay'a Türk Devletler Teşkilatının bütün üye ülkeleri desteğini sürdürmektedir.

Macar Turan Vakfından sağlanan bilgilere göre (Kurultay, t.y.) Kurultay etkinliklerinin fikir sahibi Macar Antropolog ve Biyolog András Zsolt Bíró'dur. Bíró, 2006 yılında Kazakistan'da, Kazakistan'da yaşayan Madjar (Madyar) kavminin isim ve tarihî köken bakımından Macar (Macarca'da Magyar olarak yazılmaktadır) halkıyla ortak ilişkileri üzerinde bir araştırma yapmış ve araştırmanın sonucu olarak iki halkın genetik olarak ortak özellikler taşıdığına dair buluntu ve ispatlarını *American Journal Of Physical Anthropology* dergisinde bir makale şeklinde yayınlamıştır. Bu çalışmada 39 Kazak boyundan[2] 8 kuşak boyunca dış evlilik yapmamış kişilere uygulanan tükürük testlerinde Macar ve Madjar halkının genetiklerinin birbirine çok yakın olduğu tespit edilmiştir (Bíró vd., 2009).

Çapraz'ın aktarımına göre Bíró'nun 2000'lerin başından beri yaptığı bu çalışmalarından önce 1996 yılında István Mándoky Kongur'un araştırmacı olarak çalıştığı Macar Bilimler Akademisine sunduğu raporda Kazakistan'daki Madjar kavminin batıya göç etmiş Macar toplumunun bir parçası olduğuna işaret etmiştir (Çapraz, 2014: 260).

Bu çalışmalarından sonra András Zsolt Bíró'ya Kazakistan Kültür Bakanlığı tarafından bir nişan takdim edilmiş ve Bíró Kazakistan'daki Madjar kavmi tarafından kavim kurulu fahri üyeliğine seçilmiştir.

Bu gelişmelerle beraber Bíró, 2007 yılında Macar ve Madyar halklarını bir araya getirmek üzere Kazakistan'da bir kurultay düzenlenmesi fikrini ortaya koymuş ve Kazakistan'ın Torgay bölgesinde

2 Kazak toplumunun tarihsel kökenleri, toplumu oluşturan üç ana "cüz"e bağlı tutulur. Cüz kelimesinin çeşitli anlamları olduğu düşünülmektedir. Arapça'da cüz, "kısım" anlamında kullanılmaktadır. Kazak Türkçesinde ise cüz, yüz demektir. Bu 3 ana cüz, Ulu Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz şeklinde adlandırılan ve Kazak Bozkırının sağ, orta, sol alanlarında yaşayan siyasal örgütlenmelerdir. Her bir cüzün büyük ailelerden yahut akraba federasyonlarından oluştuğuna inanılır. Bu birliklere "boy" adı da verilir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz.: Erdoğan, A. (2019). Kazak Türklerinde İdari Yapı. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(2), 592-612. https://doi.org/10.33437/ksusbd.563691

Sariköp Gölü etrafında Macar ve Madjar halkını bir araya getirmek üzere bir kurultay düzenlenmiştir. Bu kurultaya Madjar halkından hemen hemen herkesin katıldığı belirtilmektedir. Macaristan'dan da Bíró'nun başkanlığında 18 kişilik bir heyet kurultaya katılmış ve gruplar arasında güreş, at yarışı müsabakaları yapılmış ve halk müziği konserleri verilmiştir. Kutlamalar esnasında katılımcıların bağışlarıyla bölgede Madyar halkının atası kabul edilen Madjar Baba adına Madjar Baba Camii inşa edilmiştir.

Macar ve Madjar halkları arasında Kazakistan'da yapılan bu kurultay 1 yıl sonra 2008 yılında Macaristan'ın Bugac şehrinde yapılmıştır. Bu kurultaya 70 bin kişinin katıldığı bildirilmektedir.

2010 yılına gelindiğinde ise kurultay, artık sadece Macar ve Madjar halkları arasında değil, bütün Turan toplumlarını kapsayacak şekilde yapılmaya başlanmıştır. 2010'daki etkinliklerde Macar Parlamentosu Başkan Yardımcısı Sándor Lezsák Kurultay'ın başkoruyuculuğunu yapmıştır. Bu kurultayda sahne ve spor gösterimlerinin yanı sıra diplomatların ve bilim adamlarının katılımının da yoğun olduğu belirtilmiştir. Bu büyük kurultayın sonunda katılımcıların da imzasıyla bir kardeşlik bildirisi imzalanmıştır. Bildirinin tam metni şu şekildedir:

"Tanrı'nın isteğiyle Macar, Madyar, Kazak, Özbek, Türk, Azeri, Uygur (Doğu Türkistanlı), Kırgız, Başkır, Çuvaş, Bulgar, Tatar, Türkmen, Moğol, Buryat, Nogay, Gagavuz, Karaçay, Yakut ve Japonlar Hun kardeşlerdir. Ortak Ataların hatırası önünde hep dayanışma içinde olacak ve birbirinin akıbetine sorumlulukla yaklaşacaklardır!"

2012 yılındaki Kurultay'ı 160 bin kişinin ziyaret ettiği belirtilmektedir. Bu yıl ki Kurultay'a Özbekistan'daki Karakalpak toplumundan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden, Dağıstan Avarları ve Tuva temsilcileri de katılmıştır. Bu yılki etkinliklerde "Atalar Çadırı" adındaki Bogac ovasına kurulmuş çadırlarda müzeler kurulmuş ve Hun-Avar-Macar arkeolojik ve antropolojik unsurları sergilenmiştir. Bazı kafatası buluntularına elektronik ortamda yeniden yüz şekli verilmeye çalışılmış ve çıktıları sergiye dâhil edilmiştir. Macar Ulusal Müzesi de "Hun, Avar, Magyar, Besenyő, Kun, Türk-Macar Ulusal Müzesi'nden Eserler" başlıklı bir sergiyle Kurultay'a destek vermiştir. Atalar Çadırı adındaki bu müze Kurultay'ın diğer senelerdeki etkinliklerinde de yer almıştır (Akkuş vd., 2023)

2014'deki Kurultay'da her sene olduğu gibi katılımcı sayısı daha da artmıştır ve Macar Turan Vakfı dışında diğer katılımcı ülkelerin sivil toplum kuruluşları da Kurultay'a destek vermiştir. Açıklanan listeye göre Kazakistan'dan Ulu Dala Vakfı, Velikaya Stepa Vakfı, Ostrov Krim Rekonstrüksiyon Atölyesi; Türkiye'den Uluslararası Kalkınma ve İş birliği Derneği (UKİD), Türkiye Geleneksel Okçu Birliği; Türkmenistan'dan Akal Teke Yetiştiriciler Birliği; Özbekistan'dan Turan Birliği; Azerbaycan'dan Turan Gençler Birliği; Kırgızistan'dan Kırgız Geleneksel Okçular Birliği, Manas Ata Vakfı; Moğolistan'dan Moğol Atlı Sporları Birliği; Bulgaristan'dan Bagatur-Hun/Bulgar Gelenek Yaşatıcıları Birliği; Başkurdistan'dan Kök Böre-Başkurt Gelenek Yaşatıcı Birliği Kurultay'da Macar Turan Derneğine destek vermiştir.

2016'daki kurultaya, Azerbaycan, Avar, Başkurt, Bulgar, Balkar, Buryat, Çuvaş, Gagavuz, Kabardino, Karaçay, Karakalpak, Kazak, Kazakistanlı Madjar, Kırgız, Kumuk, Moğol, Nogay, Özbek, Özbekistanlı Madcarlar, Tatar, Türk (Türkiye Türkleri), Tuva, Türkmen, Uygur, Yakut, Macar toplulukları katılmıştır. Bu Kurultay'da özellikle Hun dönemi savaş kıyafetlerinin ve diğer savaş aletlerinin törenler esnasında katılımcıların giyiminde ve çadırlardaki sergilerde ön plana çıktığı görülmektedir.

2018'deki Kurultay her geçen sene olduğu gibi diğer kurultaylardan daha kapsamlı etkinliklere ev sahipliği yapmıştır. Kurultay alanında büyük bir el sanatları sergisi ve pazarı açılmıştır. Burada el yapımı ürünlerin yanı sıra antropolojik, arkeolojik, etnografik maddi kültür buluntuları da sergilenmiştir. Bu etkinliğin yanı sıra kurultaylardaki diğer geleneksel spor ve sanat gösterileri devam etmiştir.

Kurultaylardaki çeşitli geleneksel spor müsabakalarının hakemli ve puanlı bir sistemde gerçekleştirilmesi de önemli bir diğer husustur. Bu sayede geleneksel sporların da profesyonel spor dalları

arasında yer alması ve ulusal/uluslararası arenada yer bulması sağlanmıştır. 2020'deki Büyük Hun Kurultayı COVID-19 salgını dolayısıyla iptal edilmiştir. (QHA, 2020)

2022'deki etkinliklere özellikle TÜRKSOY'un kültür başkenti seçtiği Bursa şehrinden 100 kişilik bir grup katılmıştır. Kurultay alanında 200'den fazla çadır kurulmuştur. 1000 atlı bir kortej tarafından gösteri düzenlenmiştir. 27 Türk topluluğundan 300'e yakın heyet katılmıştır. Kurultay, Macar Turan Vakfı Başkanı Bíró ve Türk Devletler Teşkilatı Aksakallılar Konseyi Başkanı Binali Yıldırım tarafından yapılan açılış konuşmalarıyla başlamıştır. Kurultay'ın açılış törenine TÜRKSOY Genel Sekreteri Sultan Raev, Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreteri Baghdad Amreyev, TÜRKPA Genel Sekreteri Mehmet Süreyya Er, Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı Alinur Aktaş, Yunus Emre Enstitüsü Başkan Yardımcısı Abdullah Kutalmış Yalçın katılmıştır. Türk Dünyasından ise Kırgız Cumhuriyeti Kültür, Bilgi, Spor ve Gençlik Politikaları Bakanı Azamat Jamankulov, Özbekistan Sporu Geliştirme Bakan Yardımcısı Avazjon Kerimov, Uluslararası Türk Akademisi Başkanı Prof. Dr. Darhan Kıdırali katılmıştır. (TÜRKSOY, 2022) Kurultay'ın en önemli yanlarından biri Macar Ulusal Parlamentosunda Kurultay'a katılan heyetlerin seçtiği delegelerle bir toplantı düzenlenmiş olmasıdır.

Son olarak 2024'te düzenlenen Kurultay'da da 2022'de olduğu gibi Macar Ulusal Meclisinde Kurultay delegasyonlarının katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıyla birlikte geçmiş yıllarda Kurultay günlerinde yapılan etkinliklerin benzerleri tekrar yapılmıştır.

SONUÇ

Türk dünyası ortak bir geçmiş, değerler ve gelecek ülküsü manzumesidir. Politik veya ekonomik gelişmeler veya zorunluluklar sebebiyle aralarına sınırlar ve mesafeler girmiş olsa da küresel ittifakların ve sınır aşan tehditlerin sürekli tecrübe edildiği bir dünyada aidiyet hissi ve güvende olma ihtiyacı Türk dünyasının mensupları için de hava kadar su kadar önemlidir. Tüm bunlara ulaşmak için var olan az sayıda fırsattan biri olarak kabul edilebilecek olan Turan/Hun Kurultayı'nın da çalışmamızın vesilesiyle vardığımız noktada bir hayli önemli ve değerli olduğu öngörülmektedir. Kurultayın yalnızca fotoğraf veya video paylaşılan ve kişisel hatıralarda kalacak uluslararası bir etkinlik olmaktan fazlası olduğu da aşikardır. Elbette kısıtlılıkları, olumsuz algılanan yönleri vardır ve olacaktır da… Ancak önemli olan, Kurultay vesilesiyle Macaristan'a gelen devlet ve toplulukların bir araya geldiklerinde neler hissettikleridir. Bundan ötesi sadece duygudaşlık ve ortak değerlere sahip olmak elbette yetmemeli, Bugac'a gelen her siyasi veya resmi makam sahibi kişi, taşıdığı sorumluluğun da farkında olmalı ve bu Kurultay vesilesiyle gerçekleştirilen sayısız etkinliğin, gelecekte Türk dünyasının kaderini belirleyecek olan yeni nesillerin, yakın zamanda ilan edilen ortak alfabe benzeri somut adımlar atmasına da önayak olmalıdır. Kültürel birliğin yanında orta ve uzun vadede ekonomik veya askeri iş birlikleri veya ortaklıkların da pek çok diğer yöntemin yanında bir yumuşak güç unsuru olarak kültürel diplomasi yoluyla hayata geçirilmesinin de önemli ve değerli olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

Akarslan, Z. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı ve Macaristan. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 12*(Türk Devletleri Teşkilatı (Dünü, Bugünü, Yarını) Sayısı), 1-17. https://doi.org/10.16985/mtad.1610799

Akkuş, Ö., Çıracıoğlu, Y., & Erikci, A. (2023). Macaristan Turan Kurultayında yeni müzecilik anlayışı: Atilla Yurt örneği. *Kütüphane Arşiv ve Müze Araştırmaları Dergisi, 4*(1), 64-68. https://doi.org/10.29228/lamre.67980

Avşar, Z. (Ed.). (2022). *Türkiye'nin yumuşak güç enstrümanı olarak kültürel diplomasi ve iletişim.* Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.

Bayram, B. (2011). Macar Türkoloji araştırmalarında Çuvaş folkloru. *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 12*(22), 87-120.

Bíró, A. Z., Zalán, A., Völgyi, A., & Pamjav, H. (2009). AY-chromosomal comparison of the Madjars (Kazakhstan) and the Magyars (Hungary). *American Journal of Physical Anthropology, 139*(3), 305-310.

Çapraz, H. Ç. (2014). Altay kökenden Fin-Ugorluğa Macaristan'da farklı dilbilimsel yaklaşımlar. *Tehlikedeki Diller Dergisi, 3*(4), 253-265.

Çobanoğlu, Ö. (2023). Cumhuriyetimizin yüzüncü yılında Türk halk bilimi çalışmalarının genel bir değerlendirmesi. *Türk Dili, 72*(862), 41-77.

Duran, A. (2020). Macar Türkolojisi. *Belgi Dergisi, 2*(20), 2759-2773.

Duran, A., & Orhun, F. Ç. (2019). Macarlar, Macaristan ve Turancılık. *History Studies, 11*(2), 558-559.

Ekşi, M. (2015, December 28). Turkey's policy for enhancing the societal-cultural effectiveness in Balkans through public-cultural diplomacy during AK Party era. *1st International Research Congress on Social Sciences, Proceeding Book.* Bosnia and Herzegovina.

Garakhanova, N. (2023). Türkiye Cumhuriyeti'nde 100 yılda kültür diplomasisi gelişimi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 64*, 210-229. https://doi.org/10.47998/ikad.1362459

Grincheva, N. (2023). The past and future of cultural diplomacy. *International Journal of Cultural Policy, 30*(2), 172–191. https://doi.org/10.1080/10286632.2023.2183949

Macar Turan Vakfı. (2025, March 21). *Macar Turan Vakfı Web sitesi.* https://kurultaj.hu/bilgi/

Mandaloğlu, M. (2012). İslamiyet'ten önce Türklerde toplantı ve törenler. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 16*(2), 211-232. https://doi.org/10.20296/tsad.81790

Nye, J. S. (1990). Soft power. *Foreign Policy, (80),* 153–171. https://doi.org/10.2307/1148580

Pajtinka, E. (2014). Cultural diplomacy in theory and practice of contemporary international relations. *Politické vedy/Political Sciences, 17*, 95-108.

Qırım Haber Ajansı (QHA). (2025, March 18). *2020 Büyük Hun Kurultayı iptal edildi.* https://www.qha.com.tr/haber-arsivi/2020-buyuk-hun-kurultayi-iptal-edildi-231973

TÜRKSOY. (2025, Mart 22). *Büyük Hun Türk Kurultayı Macaristan'ın Bugac kasabasında başladı.* https://www.turksoy.org/haberler/7buyuk-hun-turk-kurultayi-macaristanin-bugac-kasabasinda-basladi

U.S. Department of State. (2005, September). *Cultural diplomacy: The linchpin of public diplomacy, report of the advisory committee on cultural diplomacy.*

9

ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELE

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI'NA UYUM STRATEJİLERİ: ENERJİ GÜVENLİĞİ VE YENİLENEBİLİR KAYNAKLAR PERSPEKTİFİ

Büşra KOÇ*

GİRİŞ

Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal-EYD), Avrupa Birliği'nin (AB) iklim değişikliğiyle mücadele ve sürdürülebilir ekonomi hedefleri doğrultusunda geliştirdiği kapsamlı bir politika çerçevesidir. 2019 yılında duyurulan bu strateji, AB'nin 2050 yılına kadar karbon nötr hale gelmesini hedeflemekte ve enerji üretimi, sanayi, ulaşım, tarım ve finans gibi pek çok sektörde dönüşümü öngörmektedir (AB Yeşil Mutabakatı, Temel Unsurları ve Yol Haritası, 2021, s. 42). Bu bağlamda sadece AB üyesi ülkeler değil, AB ile ticaret yapan ülkeler de karbon salınımını azaltmaya ve düşük karbonlu üretim modellerine uyum sağlamaya teşvik edilmektedir (Agayev, 2024, s. 8).

Avrupa'nın fosil yakıt tüketimini azaltma hedefi, özellikle Azerbaycan gibi enerji ihracatına dayalı ekonomilere doğrudan etki etmektedir. Bu noktada enerji güvenliği, yalnızca arzın sürekliliği değil, aynı zamanda kaynak çeşitliliği ve çevresel sürdürülebilirlik açısından stratejik bir unsur haline gelmiştir (Azimov, 2022, s. 83). Artan enerji talebi ve karbon düzenlemeleri, ülkeleri yenilenebilir enerji kaynaklarını önceliklendirmeye zorlamaktadır.

EYM kapsamında uygulamaya alınan Karbon Sınır Ayarlama Mekanizması (CBAM), karbon yoğun sektörlerde üretilen malların AB'ye ithalatında karbon vergisi uygulanmasını öngörmekte ve ihracatçı ülkelerde karbon fiyatlandırmasını zorunlu hale getirmektedir (CESD, 2024). Türkiye, AB ile Gümrük Birliği ilişkisi nedeniyle bu düzenlemelerden doğrudan etkilenmekte, özellikle demir-çelik, çimento ve otomotiv gibi sektörlerde ilave maliyet baskısıyla karşılaşmaktadır (CESD, 2024).

Türkiye, Yeşil Mutabakat'a uyum sağlamak amacıyla yenilenebilir enerji yatırımlarını artırmakta, enerji verimliliği projeleri geliştirmekte ve düşük karbonlu üretim süreçlerini teşvik etmektedir (Kıyak & Kaleli, 2024, s. 29). Bu dönüşüm süreci, özellikle CBAM kapsamındaki sektörlerde maliyet artışına neden olmakta ve yeni finansman ihtiyaçlarını doğurmaktadır (Abu Samra, 2024, s. 24–26). Bu kapsamda EBRD ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar tarafından sağlanan fonlar, sanayideki yeşil dönüşüm projelerini desteklemektedir (CESD, 2024, s. 2; Guliyev, 2023, s. 112–114).

Azerbaycan'ın enerji stratejisi büyük ölçüde fosil yakıt ihracatına dayanmaktadır. AB'nin fosil yakıt ithalatını azaltma politikaları, Azerbaycan'ın enerji ihracatı üzerinde doğrudan etkilidir (Şahin, 2024, s. 26–27). Ülke, 2030'a kadar enerji üretiminin %30'unu yenilenebilir kaynaklardan sağlamayı hedeflemekte ve bu doğrultuda uluslararası şirketlerle iş birlikleri geliştirmektedir (Guliyev, 2023, s. 112; Şahin, 2024, s. 29).

* Doktorant, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID:0000-0001-7452-7620

TÜRKİYE'NİN YEŞİL MUTABAKAT'A UYUM STRATEJİLERİ

Türkiye'nin enerji sektöründe Yeşil Mutabakat'a uyum sağlamak için geliştirdiği stratejiler; yenilenebilir enerji yatırımları, devlet teşvikleri, enerji güvenliği politikaları ve Avrupa Birliği ile yürütülen iş birlikleri çerçevesinde şekillenmektedir. Türkiye'nin enerji politikaları, 2000'li yıllardan itibaren enerji arz güvenliği, sürdürülebilirlik ve dışa bağımlılığı azaltma hedefleri doğrultusunda yenilenebilir enerjiye geçişi teşvik edecek şekilde yeniden yapılandırılmıştır (Alpdoğan, 2023, s. 201). Bu kapsamda, 2005 yılında yürürlüğe giren 5346 sayılı "Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun" ile hidroelektrik, rüzgâr, güneş, biyokütle ve jeotermal enerji yatırımları desteklenmiş ve özel sektör yatırımlarına hukuki dayanak sağlanmıştır.

Yenilenebilir enerjiye geçiş sürecinde en dikkat çeken uygulamalardan biri, Yenilenebilir Enerji Kaynak Alanları (YEKA) projeleridir. YEKA modeli ile büyük ölçekli güneş ve rüzgâr enerjisi santrallerinin özel sektör iş birliğiyle hayata geçirilmesi amaçlanmakta, bu sayede uzun vadeli satın alma garantileriyle yatırım ortamı cazip hale getirilmektedir (Yaşar, 2021, s. 35). Türkiye'nin güneş enerjisi kurulu gücü 2023 itibarıyla 9 GW seviyesini aşmış, rüzgâr enerjisi de benzer şekilde büyüme göstermiştir. Bu gelişmeler, Türkiye'nin enerji güvenliği hedefleriyle doğrudan ilişkilidir ve dışa bağımlılığın azaltılmasında stratejik bir rol oynamaktadır.

Türkiye, enerji arz güvenliğini artırmak amacıyla yalnızca üretimi değil, iletim ve depolama altyapısını da geliştirmektedir. Elektrik enerjisi depolama teknolojileri, akıllı şebeke sistemleri ve dijital enerji yönetimi çözümleriyle enerji arz-talep dengesinin korunması hedeflenmektedir (Alpdoğan, 2023, s. 203). 2030 yılına kadar güneş ve rüzgâr enerjisinin toplam elektrik üretimindeki payının %35'e çıkarılması hedefi, bu alandaki dönüşümün yönünü göstermektedir.

Türkiye'nin enerji güvenliği politikaları, tarihsel olarak ithal bağımlılığını azaltma hedefiyle şekillenmiş; son yıllarda ise bu politikalar Yeşil Mutabakat doğrultusunda sürdürülebilirlik ve düşük karbon vizyonuyla yeniden tanımlanmıştır. Türkiye enerji arzının yaklaşık %70'ini ithal fosil yakıtlardan sağlamakta olup, bu durum dışa bağımlılığı ve döviz kuru riskini artırmaktadır (SHURA, 2023). Bu nedenle enerji güvenliği stratejileri, yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik üretimindeki payını artırma, enerji çeşitliliğini sağlama ve arz kaynaklarını coğrafi olarak yayma ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. 2023 yılı itibarıyla elektrik üretiminin %54'ü yenilenebilir kaynaklardan sağlanmakta, bu da fosil yakıt ithalatına olan bağımlılığı önemli ölçüde azaltmaktadır. Türkiye, enerji arz güvenliğini güçlendirmek amacıyla doğalgaz depolama kapasitesini genişletmiş; Silivri ve Tuz Gölü depolama tesislerinin toplam kapasitesi 5,6 milyar metreküpe ulaşmıştır. Bunun yanında, LNG ithalat altyapısının artırılması, arz güvenliğinde esneklik sağlamaktadır. Elektrik tarafında ise enterkonnekte şebeke yatırımları, bölgesel enerji ticaretini destekleyen bir araç haline gelmiştir. Bu dönüşüm süreci, aynı zamanda enerji arz güvenliğinin yalnızca fiziksel değil, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirlik ile birlikte düşünülmesi gerektiği anlayışını pekiştirmektedir (Atabay Kuşçu, 2024, s. 6).

Türkiye'nin enerji dönüşümünde yenilenebilir enerji kaynakları hem ekonomik hem çevresel açıdan stratejik bir rol üstlenmektedir. Güneş, rüzgâr, hidroelektrik, biyokütle ve jeotermal gibi kaynakların hem yerli olması hem de karbon salınımı yaratmaması, bu kaynakları enerji politikasının merkezine yerleştirmiştir. Özellikle güneş enerjisi kurulu gücünün 2023 itibarıyla 9 GW'ı aşması ve rüzgâr enerjisinde de benzer kapasite artışlarının yaşanması, Türkiye'nin enerji üretim yapısında yenilenebilirlerin ana oyuncu haline gelmesini sağlamaktadır (Şencan, 2022, s. 700). Bu gelişmeler yalnızca enerji arz güvenliğine katkı sunmakla kalmayıp, aynı zamanda Türkiye'nin CBAM gibi karbon düzenlemelerine uyumlu bir üretim altyapısı geliştirmesine de zemin hazırlamaktadır (Abu Samra, 2024, s. 27). YEKA ve YEKDEM gibi politikalarla yatırım ortamı güçlendirilmiş, yerli üretim ekipmanlarına verilen teşviklerle sanayi-ekonomi-enerji zinciri arasında yapısal bağlar kurulmuştur. Türkiye'nin 2035

Ulusal Enerji Planı'na göre, elektrik üretiminin %65'inin yenilenebilir kaynaklardan sağlanması hedeflenmektedir. Bu bağlamda, enerji yatırımlarının yönü yalnızca arz-talep dengesi değil, yeşil mutabakat uyumu, ticari sürdürülebilirlik ve bölgesel liderlik iddialarıyla da şekillenmektedir (CESD, 2024, s. 12; Atabay Kuşçu, 2024, s. 4–5).

Yeşil Mutabakat'a uyum sürecinde, Türkiye'nin uygulamaya koyduğu başlıca destek mekanizmalarından biri Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Destekleme Mekanizması'dır (YEKDEM). Bu mekanizma kapsamında yatırımcılara sabit fiyat garantisi verilmekte, yerli ekipman kullanımına yönelik ek teşvikler sağlanmaktadır (Şencan, 2022, s. 700). Vergi muafiyetleri, düşük faizli kredi imkânları ve kamu-özel sektör iş birlikleri de bu süreci destekleyen tamamlayıcı unsurlar arasında yer almaktadır.

Kalkınma Ajansları, KOSGEB ve TKDK gibi kurumlar, özellikle kırsal bölgelerde yenilenebilir enerji yatırımlarını desteklemeye yönelik çeşitli hibe ve teşvik programları sunmaktadır (CESD, 2024, s. 12). Ayrıca, bu yatırımların yerli üretim kapasitesiyle desteklenmesi adına sanayi-üniversite iş birlikleri ve teknoloji geliştirme bölgelerinde yürütülen AR-GE projeleri ön plana çıkmaktadır. Yerli panel, inverter ve rüzgâr türbini üretimi alanlarında son yıllarda belirgin bir artış yaşanmıştır.

Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında hayata geçirilen Karbon Sınır Ayarlama Mekanizması (CBAM), Türkiye için dış ticaret ve sanayi politikalarını doğrudan etkilemektedir. Türkiye bu çerçevede karbon fiyatlandırma ve emisyon ticaret sistemine geçiş için hazırlık çalışmalarını hızlandırmış; karbon ayak izinin ölçülmesi, raporlanması ve izlenmesine yönelik kapasite geliştirme programları başlatılmıştır (Abu Samra, 2024, s. 27).

AB ile iş birlikleri kapsamında, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar aracılığıyla sağlanan yeşil finansman destekleri, Türkiye'nin düşük karbonlu enerji dönüşümünü desteklemektedir. Bu kapsamda Türkiye, karbon ticareti, yenilenebilir enerji altyapısının güçlendirilmesi ve enerji verimliliği projelerinin finansmanı gibi alanlarda Avrupa Birliği ile ortak projeler yürütmektedir (Atabay Kuşçu, 2024, s. 6–7). Bu süreçte, Türkiye'nin sadece enerji üretiminde değil, enerjiye bağlı sanayi sektörlerinde de karbon ayak izini azaltmaya yönelik yapısal dönüşümler gerçekleştirmesi beklenmektedir.

AZERBAYCAN'IN YEŞİL MUTABAKAT'A UYUM STRATEJİLERİ

Azerbaycan, enerji sektörünün temelini büyük ölçüde petrol ve doğalgaz ihracatına dayandıran bir ekonomik yapıya sahiptir. Enerji sektörü, Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) içindeki payı, kamu gelirleri ve dış ticaret fazlası açısından stratejik bir konumda yer almaktadır (Azimov, 2022, s. 83). Bu yapı, Avrupa Birliği'nin (AB) 2019 yılında ilan ettiği Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal - EGD) ile birlikte Azerbaycan'ın enerji ihracatı merkezli dış ticaret politikalarını yeniden gözden geçirmesini zorunlu kılmıştır. AB'nin fosil yakıt bağımlılığını azaltma ve 2050 itibarıyla iklim nötr olma hedefi, Azerbaycan'ın doğalgaz ve petrol ihracatına dayalı ekonomik modelini hem ekonomik hem de siyasi düzeyde dönüştürmeye zorlamaktadır (EU4Climate, 2023, s. 5).

Bu dönüşüm ihtiyacı doğrultusunda Azerbaycan hükümeti, enerji üretimini çeşitlendirmek, karbon emisyonlarını azaltmak ve sürdürülebilir bir büyüme modeli inşa etmek amacıyla bir dizi strateji belirlemiştir. 2021 yılında yürürlüğe giren "Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretiminde Kullanılması Hakkında Kanun", bu dönüşüm sürecinin kurumsal temelini oluşturmuş; yenilenebilir enerji projelerine yönelik hukuki ve teknik çerçeve oluşturulmuştur (Aliyeva, 2023, s. 28). Azerbaycan Enerji Bakanlığı'nın resmi verilerine göre, 2030 yılına kadar toplam elektrik üretiminin %30'unun yenilenebilir kaynaklardan sağlanması hedeflenmektedir (EU4Climate, 2023, s. 14).

Azerbaycan'ın enerji potansiyeli, özellikle güneş ve rüzgâr enerjisi bakımından dikkat çekicidir. Ülkede hâlihazırda 230 MW güneş ve 50 MW rüzgâr enerjisi kurulu gücü bulunmakta olup, Banka

ve Bilasuvar'da toplam 760 MW kapasiteli güneş santrali ve Gobustan'da 240 MW'lık rüzgâr santrali yatırımları planlanmaktadır. Bu kapsamda geliştirilen AZURE Projesi (Azerbaijan Scaling-Up Renewable Energy Project), Azerbaycan hükümeti ile Dünya Bankası iş birliğinde yürütülen çok paydaşlı bir kalkınma programıdır. Proje, yenilenebilir enerji kapasitesinin artırılması, ulusal şebekenin güçlendirilmesi ve özel sektörün enerji yatırımlarına entegrasyonunu hedeflemektedir. AZURE Projesi kapsamında ülkenin toplam yenilenebilir enerji üretim kapasitesinin 4 GW düzeyine çıkarılması öngörülmektedir (AzerEnerji & Dünya Bankası, 2024, s. 29–30).

Rüzgâr enerjisi alanında ise özellikle Hazar Denizi'nde planlanan offshore (açık deniz) Rüzgâr santralleri öne çıkmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre Azerbaycan'ın offshore rüzgâr enerjisi potansiyeli yaklaşık 157 GW düzeyindedir (World Bank, 2022, s. 8). Bu potansiyelin değerlendirilmesi, yalnızca iç piyasanın enerji ihtiyacını karşılamakla kalmayıp, AB ile yeşil enerji ticaretinde rekabet avantajı da sağlayacaktır.

Azerbaycan, yenilenebilir enerji yatırımlarını hızlandırmak amacıyla özellikle yabancı yatırımcıları sürece dâhil etmeye çalışmaktadır. Birleşik Arap Emirlikleri merkezli Masdar ve Suudi Arabistan merkezli ACWA Power şirketleri ile yapılan anlaşmalar neticesinde güneş ve rüzgâr projeleri başlatılmıştır. Bu projelerle toplam 1.000 MW'a yakın kapasite hedeflenmekte, ilk fazlar 2025'e kadar tamamlanmayı amaçlamaktadır (Guliyev, 2023, s. 112–114; AzerEnerji & Dünya Bankası, 2024, s. 29–30). Söz konusu yatırımlar, Azerbaycan'ın hem enerji arz güvenliğini artırma hem de karbon salımını azaltma hedeflerine hizmet etmektedir.

Enerji verimliliği, Azerbaycan'ın uyum stratejisinin bir diğer temel bileşenidir. 2020 yılında yürürlüğe giren "Enerji Verimliliği Hakkında Kanun", kamu binalarında enerji tüketiminin düşürülmesi, bina enerji sertifikasyon sistemi ve enerji verimli cihazların yaygınlaştırılması gibi uygulamaları kapsamaktadır (Aliyeva, 2023, s. 31). Bu bağlamda enerji yoğunluğunun azaltılması hem çevresel sürdürülebilirlik hem de ekonomik verimlilik açısından öncelikli hedefler arasında yer almaktadır.

Azerbaycan'ın AB ile olan enerji ilişkileri büyük oranda Güney Gaz Koridoru (SGC) üzerinden yürütülmektedir. Bu sistem, Azerbaycan doğalgazının Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) aracılığıyla Avrupa'ya taşınmasını sağlamaktadır (Azimov, 2022, s. 86). Ancak AB'nin fosil yakıt tüketimini azaltma politikaları, bu ihracat sistemini uzun vadede riskli hale getirmekte; Azerbaycan'ı daha fazla düşük karbonlu enerji ihracatı planlamaya yönlendirmektedir. Bu kapsamda hidrojen enerjisine yönelik fizibilite çalışmalarının başlatıldığı, yeşil hidrojen altyapısı için teknik iş birliklerinin geliştirildiği ifade edilmektedir (Aliyeva, 2023, s. 35).

Uluslararası finansman mekanizmaları da Azerbaycan'ın enerji dönüşümünü destekleyen önemli araçlardır. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Asya Kalkınma Bankası (ADB) ve Dünya Bankası gibi kuruluşlarla iş birlikleri yürütülmekte; özellikle şebeke modernizasyonu, enerji depolama ve yenilenebilir enerjiye dayalı mikrogrid projeleri finanse edilmektedir (Özer vd., 2023, s. 109). Ayrıca AB destekli EU4Climate Programı kapsamında teknik yardım, eğitim ve politika harmonizasyonu çalışmaları yürütülmektedir (EU4Climate, 2023, s. 7).

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI'NA UYUM STRATEJİLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Türkiye ve Azerbaycan, Avrupa Yeşil Mutabakatı'na (EYM) uyum sürecinde farklı ekonomik ve yapısal koşullara sahip olmalarına rağmen, enerji güvenliği ve yenilenebilir enerji politikaları çerçevesinde benzer hedefler belirlemişlerdir. Bu benzerliklerin başında, enerji arz güvenliğini artırmak ve dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını yaygınlaştırma stratejisi yer almaktadır (EU4Climate, 2023, s. 5; Alpdoğan, s. 201). Ancak her iki ülkenin ekonomik

yapısı ve enerji politikalarının tarihsel gelişimi, EYM'ye uyum sürecinde uyguladıkları politikaların hem kapsam hem öncelik açısından farklılaşmasına neden olmaktadır.

Türkiye, enerji ithalatına yüksek oranda bağımlı bir ülke olarak, uzun yıllardır enerji güvenliğini sağlamaya yönelik politikalar geliştirmektedir. Bu doğrultuda, 2005 yılında yürürlüğe giren 5346 sayılı yasa ile yenilenebilir enerji yatırımları yasal güvence altına alınmış; YEKA ve YEKDEM gibi mekanizmalarla güneş ve rüzgâr enerjisi yatırımları desteklenmiştir (Şencan, 2022, s. 700). Türkiye'nin elektrik üretiminde yenilenebilir enerjinin payı 2023 itibarıyla %54'e ulaşmıştır (Alpdoğan, s. 203). Bu durum, hem enerji arz güvenliğine katkı sağlamakta hem de Türkiye'nin CBAM gibi karbon düzenlemelerine uyum sürecini kolaylaştırmaktadır (Abu Samra, 2024, s. 27).

Azerbaycan ise enerji ihracatına dayalı bir ekonomi yapısına sahip olup, enerji sektörünün büyük bir kısmı doğalgaz ve petrol gelirlerine dayanmaktadır (Azimov, 2022, s. 83). AB'nin fosil yakıt tüketimini azaltmayı hedefleyen politikaları, Azerbaycan'ın dış ticaret ilişkilerini yeniden şekillendirmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan, 2030 yılına kadar elektrik üretiminin %30'unu yenilenebilir kaynaklardan sağlama hedefi koymuş ve Masdar ile ACWA Power gibi uluslararası firmalarla anlaşmalar yaparak yenilenebilir enerji kapasitesini artırmayı amaçlamıştır (EU4Climate, 2023, s. 14; Özer vd., 2023, s. 110). Hazar Denizi'nde planlanan offshore rüzgâr santralleri ve güneş enerjisi projeleri bu çabanın önemli göstergeleridir (World Bank, 2022, s. 8).

Her iki ülkenin enerji güvenliği stratejileri farklı bir zemin üzerine kuruludur. Türkiye, LNG terminalleri, doğalgaz depolama tesisleri ve enterkonnekte şebeke sistemleriyle enerji arz güvenliğini çeşitlendirmeye odaklanırken (Atabay Kuşçu, 2024 2024, s. 6), Azerbaycan, Güney Gaz Koridoru (SGC) aracılığıyla doğalgaz ihracatını sürdürülebilir kılmaya çalışmaktadır (Azimov, 2022, s. 86). Ancak EYM kapsamında AB'nin fosil yakıt kullanımını azaltma yönündeki politikaları, Azerbaycan için bu güvenliğin orta ve uzun vadede yeniden değerlendirilmesini zorunlu hale getirmiştir.

İki ülke arasında dikkat çeken bir diğer fark, karbon düzenlemelerine geçiş kapasitesindedir. Türkiye, CBAM kapsamındaki sektörlerde üretim yapan ihracatçı firmaları için karbon fiyatlandırma sistemine geçişi gündemine almış; gönüllü karbon piyasası uygulamaları ve ETS hazırlıkları ile uyum sürecini hızlandırmıştır (Abu Samra, 2024, s. 28). Azerbaycan ise henüz kapsamlı bir karbon fiyatlandırma sistemine sahip değildir; ancak yeşil hidrojen ve enerji verimliliği konularında teknik çalışmalar başlatmıştır (Aliyeva, 2023, s. 35).

Buna karşın, her iki ülke de AB ile stratejik enerji iş birliklerini geliştirmeye odaklanmıştır. Türkiye, EBRD ve Dünya Bankası gibi finansal kuruluşlarla çalışarak yeşil enerji dönüşümünü desteklerken (Şencan, 2022, s. 703), Azerbaycan da AB destekli EU4Climate programı ve diğer uluslararası fonlar yoluyla teknik ve finansal destek almaktadır (EU4Climate, 2023, s. 6).

CBAM'in sanayi üretimine etkisi, Türkiye'de işletmeleri teknolojik dönüşüme ve enerji verimliliğine zorlamıştır (Abu Samra, 2024, s. 26). Bu durum finansman ihtiyacını artırmış; EBRD ve Dünya Bankası gibi kuruluşların destekleri önem kazanmıştır (CESD, 2023, s. 2).

Azerbaycan'da Masdar ve ACWA Power ile yapılan iş birlikleriyle 2030 yılına kadar %30 yenilenebilir hedefi belirlenmiş; ancak dış teknolojiye bağımlılık sürmektedir (Özer vd., 2023, s. 110; Aliyeva, 2023, s. 29).

Politik düzeyde ise Türkiye'de Yeşil Mutabakat Eylem Planı yürürlüğe konulmuş, Azerbaycan'da ise 2021 tarihli Yenilenebilir Enerji Yasası ile hukuki altyapı oluşturulmuştur (Alpdoğan, 2023, s. 204; EU4Climate, 2023, s. 17). Her iki ülke de EYM ile bölgesel ilişkilerini yeniden şekillendirme sürecine girmiştir (Azimov, 2022, s. 86).

SONUÇ

Bu çalışma, Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın Türkiye ve Azerbaycan üzerindeki etkilerini yalnızca teknik düzenlemeler veya sektör politikaları düzeyinde değil, aynı zamanda stratejik yönelimler, kalkınma öncelikleri ve uluslararası pozisyon alma kapasiteleri açısından karşılaştırmalı biçimde inceleyerek, enerji geçişinin ülkeler arası farklılaşan doğasını ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, her iki ülkenin benzer bir küresel baskıya maruz kaldığını, ancak bu baskılara verdikleri yanıtların siyasal-ekonomik yapılarına, enerji arz kompozisyonlarına ve dış politika vizyonlarına göre ciddi biçimde farklılaştığını göstermektedir.

Her şeyden önce, Yeşil Mutabakat gibi küresel dönüşüm süreçlerinin, ülkelerin enerji güvenliği algılarını yeniden tanımlamaya zorladığı açıkça görülmektedir. Bu yeni dönemde enerji güvenliği artık yalnızca arzın sürekliliği ya da maliyetlerle sınırlı bir mesele değil; çevresel sürdürülebilirlik, karbon maliyetleri, dışa bağımlılık ve teknolojik kapasiteyle iç içe geçen çok katmanlı bir güvenlik meselesine dönüşmüştür. Türkiye ve Azerbaycan gibi ülkeler için bu dönüşüm, yalnızca çevre politikasıyla sınırlı kalmayıp, ekonomik model tercihi, sanayi stratejileri ve dış politika yönelimleriyle doğrudan bağlantılıdır.

Türkiye örneği, Yeşil Mutabakat'ın bir uyum sürecinden ziyade bir yeniden yapılanma fırsatı olarak okunabileceğini göstermektedir. Türkiye'nin AB ile olan ekonomik entegrasyonu, onu yapısal dönüşüme zorlamakta; bu dönüşüm süreci ise hem bölgesel enerji merkezi olma vizyonunu hem de küresel iklim gündeminde aktif bir aktör olma arzusunu beslemektedir. Bu açıdan Türkiye'nin tepkisi daha çok "uyum artı fırsat" çerçevesinde değerlendirilebilir.

Azerbaycan ise enerji arzına dayalı ekonomik yapısı nedeniyle dönüşüme daha temkinli ve dışsal bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Ülke, yenilenebilir enerji yatırımlarını artırsa da, dönüşüm süreci hâlen dış teknoloji ve sermayeye yüksek oranda bağımlıdır. Bu durum, enerji geçişinin yalnızca teknik değil aynı zamanda egemenlik, kapasite ve yönetişimle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın önemi, Yeşil Mutabakat'ın ülkeler üzerindeki etkilerini sadece politika belgeleri üzerinden değil; enerji güvenliği, ekonomik yapı ve dış politika bağlamında değerlendirmesiyle ortaya çıkmaktadır. Böylece çalışmamız, küresel çevre rejimlerinin bölgesel yansımalarını anlama çabalarına özgün ve derinlikli bir katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak şu soruya net bir cevap verilebilir: Yeşil Mutabakat, ülkeler için sadece bir çevre politikası değil; bir sınavdır. Bu sınav, ekonomik yapının esnekliğini, siyasi sistemin uyum kapasitesini ve kalkınma vizyonunun sürdürülebilirliğini aynı anda test etmektedir. Türkiye ve Azerbaycan bu sınava farklı şekillerde hazırlanmakta; ancak her iki örnek de bize şunu göstermektedir: Enerji dönüşümü yalnızca geleceği biçimlendirme aracı değil, aynı zamanda bugünün politika yapımını ve uluslararası ilişkiler mimarisini dönüştüren bir katalizördür. Bu bağlamda, Yeşil Mutabakat yalnızca Avrupa'nın iç düzenlemeleriyle sınırlı bir çevre politikası değil; küresel ölçekte ülkelerin ekonomik dirençlerini, yönetişim becerilerini ve stratejik esnekliklerini sınayan bir paradigma değişimidir. Türkiye ve Azerbaycan örnekleri üzerinden yapılan bu karşılaştırmalı analiz, enerji dönüşümünün evrensel kurallarla değil, yerel gerçekliklerle şekillendiğini göstermektedir. Bu nedenle, geleceğin enerji politikalarının başarısı yalnızca teknoloji ve yatırım düzeyinde değil; aynı zamanda vizyoner, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı geliştirmekle mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

AB Yeşil Mutabakatı Temel Unsurları ve Yol Haritası (2021). İktisadi Kalkınma Vakfı, Isbn: 978-605-7756-14-5

Abu Samra, T. (2024). *Kirlilik sığınağı hipotezinin Türkiye için geçerliliği ve yeşil ekonomi kapsamında değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Aliyeva, S. (2023). *Avrupa Yeşil Mutabakatı Kapsamında Azerbaycan'ın Uyum Süreci: Hukuki ve Kurumsal Yaklaşımlar*. Baku: CESD. https://cesd.az

Azimov, J. C. (2022). Azerbaijan's energy policy and the role of the Southern Gas Corridor in the context of European energy security. *Journal of Caucasian Policy Studies, 2*(1), 78–92. https://doi.org/10.5281/zenodo.7458099

Agayev, M. (2024). *The European Green Deal: Assessing the Potential Economic Impacts of a Carbon Border Adjustment Mechanism*. Center for Economic and Social Development (CESD). https://cesd.az

Alpdoğan, H. (2023). Enerji güvenliği ve Türkiye'nin enerji politikaları. İçinde M. Büyükkarabacak (Ed.), *Ekonomi ve politikada 100 yıllık miras ve gelecek perspektifi* (ss. 195–208). Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları.

Atabay Kuşçu, R. (2024, Aralık 16). *Avrupa Yeşil Mutabakatına uyum* [Sunum dosyası]. İstanbul Medipol Üniversitesi, Sürdürülebilir Kalkınma Uygulama ve Araştırma Merkezi, Akdeniz İhracatçı Birlikleri (AKİB) iş birliğiyle.

AzerEnerji & Dünya Bankası. (2024). *Azerbaijan Scaling-Up Renewable Energy Project: Environmental and Social Impact Assessment Report* (Draft Report, Part 1, pp. 29–30). Baku: IQLIM LTD.

EU4Climate. (2023). *EU4Climate Azerbaijan: Project Report 2023*. European Union – UNDP Joint Initiative. Retrieved from https://climate.economy.gov.az

CESD – Center for Economic and Social Development. (2024). *CESD Haber Bülteni 27: Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Karbon Düzenlemeleri*. Bakü: CESD Yayınları.

Guliyev, F. (2023). Renewable energy targets and policies in traditional oil-producing countries: A comparison of Azerbaijan and Kazakhstan. *Journal of Eurasian Studies, 15*(1), 110–124. https://doi.org/10.1177/18793665231177720

Kiyak, İ., & Kaleli, H. (2024). Türkiye'de yenilenebilir enerji sektörüne yönelik teşvikler. *Sosyoekonomi ve Güvenlik Araştırmaları Dergisi, 6*(14), 29–40.

Sahin, Ç. (2024). An evolving energy partnership: The European Union and Azerbaijan. *Eurasian Research Journal, 6*(1), 25–49. https://doi.org/10.53277/2519-2442-2024.1-02

Şencan, E. (2022). Türkiye'de yenilenebilir enerji yatırımlarının desteklenmesi ve finansman kaynakları. *Sosyal Politika ve Maliye Dergisi, 1*(2), 698–705.

SHURA Enerji Dönüşümü Merkezi. (2023). *Enerji görünümü 2023: Türkiye enerji dönüşümüne genel bakış* (Rapor No. 2023/04). İstanbul: SHURA Yayınları.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2023). *Enflasyon Raporu 2023/I*. Ankara: TCMB Yayınları.

Topuz, H., Yılmaz, H., & Ersoy, H. A. (2016). Küresel enerji lojistiği bağlamında Türkiye'nin merkez ülke olma arayışı ve yenilenebilir enerji kaynakları açılımında fosil enerji saplantısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, CİEP Özel Sayısı*, 1–17.

Özer, S., Akay, A. B., & Atvur, S. (2024). Energy transition in Azerbaijan: Advantages of system value analysis and strategic role of the global climate actors. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty, 11*(4), 1349–1371. https://doi.org/10.30798/makuiibf.1450266

World Bank. (2022). *Azerbaijan Offshore Wind Roadmap*. Washington, D.C.: The World Bank. Retrieved from https://documents.worldbank.org

NORM KOYUCU BİR ÖRGÜT OLARAK TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI: TÜRK YEŞİL VİZYONUNU ANLAMAK

Çağla GÜL YESEVİ*

Giriş

Türkçe Konuşan Ülkeler Ülkeler İş birliği Konseyi (Türk Konseyi), 2009 yılında kurulmuştur. Örgütün ismi, İstanbul'da gerçekleşen sekizinci zirve toplantısının yapıldığı Kasım 2021'de, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) olarak değiştirilmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın şemsiyesi altında yer alan ve örgütün yakın ilişki içinde olduğu diğer örgütlenmeler; Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TURKPA), Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı, Türk Ticaret ve Sanayi Odası'dır. Örgütün yapısında yer alan kurumlar ise Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, Sekretarya'dır. Teşkilatın ana karar organı, Devlet Başkanları Konseyi'dir. Faaliyetler İstanbul'da yerleşik Sekretarya tarafından yürütülmektedir. Örgütün üyeleri, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Özbekistan ve Türkiye'dir. Gözlemci üyeler ise Macaristan, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetidir (Yesevi, 2023).

Türk Devletleri Teşkilatı; ortak bilgi, ortak düşünce, ortak anlayış ve üyeler arasında artan etkileşim sayesinde, üye devletlerin çıkar ve kimliklerini yeniden inşa eden bir uluslararası örgüttür. TDT, üye devletler arasında yeni normların oluşturulmasını ve ortak kimliğin inşasını sağlamıştır; bu kapsamda yaptığı çalışmalar "ortak kimlik bilincinin" gelişiminin artarak devam etmesine büyük katkıda bulunmaktadır. TDT üyeleri, "ortaklık, birlik, dostluk, kardeşlik, ortak atalar, ortak geçmiş, ortak kültür" temaları ile ilişkilerini şekillendirmektedirler. Örgüt, öncelikle kültürel ve ekonomik gerekçelerle norm oluşumuna ve kimlik oluşumuna katkıda bulunmuştur. TDT, üye devletler arasında birlik kavramının içselleştirilmesine yardımcı olmuş ve kardeşlik bağlarının bilincini ve ruhunu güçlendirmiştir (Yesevi, 2023).

Bu çalışma, Kırgız Cumhuriyeti'nin başkenti Bişkek'te, 6 Kasım 2024 tarihinde gerçekleşen Türk Devletleri Teşkilatı'nın 11. zirvesinde kabul ettiği Türk Yeşil Vizyonunun kapsamı ve hedeflerini ortaya koymaktadır. Norm koyucu bir örgüt olan Türk Devletleri Teşkilatı'nın açıkladığı Türk Yeşil Vizyonu sosyal inşacılık açısından incelenmektedir. Türk Yeşil Vizyonu, yeşil yatırımlar ve yenilenebilir enerji projeleriyle yeni iş alanları yaratacaktır. Karbon emisyonlarının azaltılması ile hava ve su kirliliği önlenecektir. Fosil yakıtlara bağımlılık azaltılarak enerji güvenliği arttırılacaktır. Temiz hava, sağlıklı gıda ve yeşil şehirlerle üye ve gözlemci devletlerin toplumsal refahını yükseltecektir.

Sosyal inşacılık, insan hakları rejiminin değişimi, dekolonizasyon, aparthayt rejiminin sonlandırılması, insani müdahale yanında küresel iklim değişikliği, çevrenin korunması gibi konular üzerinde

* Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid: 0000-0003-3509-7060, c.yesevi@iku.edu.tr

durmaktadır. Martha Finnemore, normların, devletlerin çıkarlarını belirlediğini ifade etmektedir. Devletlerin çıkarları, devletlerin davranışlarını şekillendirir. Bu bağlamda, değişen normlar, değişen davranış biçimlerini yaratacaktır. Sosyal inşacılık, aktörlerin çıkarlarının değişebileceğini belirtir. Devletler, egemen güçlerini, üst bir otoriteye devrederek, çözüm kapasitelerini arttırma yolunu seçebilirler. Uluslararasılaşma ile devletin, gücünü yitirmesi ya da ortadan kalkması değil, yeniden teşkilatlanması anlaşılır (Yesevi, 2021).

İnşacılık, devletlerin kimlikleri ve çıkarlarının yanında, uluslararası örgütlerin, devletler arası ilişkiler açısından değerini vurgular. Sosyal inşacılığa göre, Sosyal yapı olarak açıklanan uluslararası yapı, kural, ilke, norm ve uluslararası hukuku kapsar. Böylelikle, küresel politika ve devletler arasındaki ilişkiler, verili değildir, değişir ve inşa edilir (Yesevi, 2017; Yesevi, 2021). Bir norm koyucu olarak Türk Devletleri Teşkilatı'nın ortaya koyduğu Türk Yeşil Vizyonu, bir bilinç, zihniyet ve anlayış değişimini getirecektir.

İnşacılar için "değişim" düşüncenin, bilincin, anlayışın değişimidir. Devletlerin kararları, siyasaları, çıkarları değişir ve bu değişim uluslararası sistemi yeniden inşa eder. Devletler arasındaki iletişim ve etkileşim, uluslararası ilkeleri, değerleri, normları etkiler ve yeni norm ve kurumların inşasına olanak sağlar. Benzer şekilde bu durum, devletlerin faaliyetlerini, kimlik ve çıkar tanımlamalarını şekillendirir. John Gerard Ruggie, Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization başlıklı kitabında, inşacılığın insan bilinci ve insan bilincinin uluslararası yaşamdaki rolü ile ilgili olduğunu belirtmiştir (Yesevi, 2021).

Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi

Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesi, 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Türk Devletleri Teşkilatı sekizinci zirvesi sırasında kabul edilmiştir. Bu belge, TDT bünyesinde ortaya konan ilk kapsamlı ve uzun soluklu stratejik belgedir. Türk Dünyası 2040 Vizyonu, 20 yıl içindeki hedefleri belirlemiştir. Bu önemli belgede 6 Kasım 2024 tarihinde gerçekleşen on birinci TDT zirvesinde gündeme gelen Türk Yeşil Vizyonunun temel hedefleri üzerinde durmaktadır.

Türk Dünyası 2040 Vizyonu belgesi, üye devletlerin artan elektrik talebini karşılamak için entegre şebeke sistemi aracılığıyla verimli sınır ötesi elektrik ara bağlantılarının kurulması üzerinde durmaktadır. Üye devletler arasında güneş, biyoenerji, rüzgar ve nükleer gibi enerji alanlarında ortak yatırımlar yapılması planlanmaktadır. Dijital, yeşil ve akıllı ekonomilere ve akıllı şehirlere dönüşümü desteklemek için dijital teknolojilerin ve yapay zekanın çeşitli alanlarda kullanılmasını önermektedir. Enerji çeşitlendirmesi ve temiz/yeşil enerji için bilgi, tecrübe ve uzmanlık alışverişi yapılması öngörülmektedir. Modern enerji teknolojilerinin kullanımını artırmak ve maliyetleri düşürmek amacıyla hükümetler ve özel sektörler arasında yakın iş birliği teşvik edilmektedir. Kentsel ve kırsal bölgelerdeki hane halkı ve topluluklar için uygun fiyatlı temiz/yeşil enerji taşıyıcılarına ve son kullanım hizmetlerine evrensel düzeyde erişim sağlanması amaçlanmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) ve Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA) gibi kuruluşlarla yakın iş birliği kurulması öngörülmektedir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2021).

Üye devletler arasında sürdürülebilir, yeşil, yenilikçi, akıllı ve kapsayıcı ekonomik büyüme politikalarının geliştirilmesi hedeflenmektedir. Çevre yararına yeşil dijital teknolojilerin kullanımının hızlandırılması ve düşük emisyonlu enerji ağlarının yaygınlaştırılması planlanmaktadır. Bu kapsamda, hassas tarım, kirliliği azaltma, biyolojik çeşitlilik kaybıyla mücadele ve kaynak verimliliğini optimize eden çözümler öne çıkmaktadır. Üye devletlerin iklim gündeminin uygulanmasında çevre dostu finansman araçlarının kullanılması ve yeşil teknolojilerin aktarılması teşvik edilmektedir. Sanayi, tarım,

enerji, ulaşım ve yenilenebilir enerji kaynakları gibi alanlarda düşük karbonlu kalkınma uygulamalarının yaygınlaştırılması hedeflenmektedir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2021).

Türk Yeşil Vizyonu: Sürdürülebilir Bir Gelecek İçin Birlik ve Geleceğin İnşası

Sosyal inşacılığa göre, uluslararası yapı, sosyaldir, verili değildir; inşa edilmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplininde üzerinde durulan kavramlar sosyal olarak inşa edilmiştir. Sosyal inşacılık, devletin egemenliği, güvenliği, çıkar ilişkileri, sistemin anarşik olduğuna dair pek çok olgu ve kavramın, sosyal inşa sürecinde ortaya çıktığına değinir. İnşacılar, değişime önem verir ve değişimi pek çok yönden incelerler. Buna göre, devletlerin kimliği, çıkarları, devletlerin aralarındaki ilişkiyi tanımlayan "dostluk ve düşmanlıklar" özneler arası bir anlayışı ifade eder. Sosyal inşacılık, ortak düşüncelerin, paylaşılmış bilginin, kolektif bilincin önemini vurgular. Devletlerin kimlikleri, çıkarları da, özneler arası etkileşim ile inşa edilebilir (Yesevi, 2021; Yesevi, 2022).

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üyeleri, çevresel sorunlarla başa çıkma ve sürdürülebilir bir gelecek inşa etme konusunda ortak bir vizyon oluşturmak adına "Türk Yeşil Vizyonu" belgesini kabul etmiştir. Bu kapsamda, çevresel sorunlar konusunda farkındalık yaratmayı amaçlamışlardır. TDT üyeleri, iklim değişikliğinin etkileri, biyolojik çeşitliliğin azalması, su kaynaklarının kirlenmesi ve azalma tehlikesi gibi birçok doğal sorunla karşı karşıyadır. Sıcaklık artışı, deniz seviyelerinin yükselmesi, çölleşme ve toprak erozyonu gibi sorunlara karşı ortak bir politika geliştirilmesi elzemdir.

Bu vizyonun ana amacı, çevresel zorluklara karşı ortak çözümler geliştirmek ve üyeler arasında iş birliğini güçlendirmektir. TDT, iklim değişikliğine uyum, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, yeşil ekonomi ve doğal kaynakların korunması konularında somut adımlar atacaktır. Bu kapsamda eylem planlarının ve ortak projelerin destekleneceği anlaşılmaktadır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2024)

Buna göre, yenilenebilir enerjinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması önemlidir. Karbon emisyonunu azaltmak için "Yeşil Orta Koridor" projesinin hayata geçirilmesi desteklenmektedir. Biyoçeşitliliğin korunması, bu kapsamada bir iş birliğine gidilmesi önem taşımaktadır. Yeşil Şehirlerin geliştirilmesini hedeflemektedir. Akıllı sulama sistemlerinin ve doğaya dost tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması önem taşımaktadır. İnşacılar için "değişim" düşüncenin, bilincin, anlayışın değişimidir. Devletlerin kararları, siyasaları, çıkarları değişir ve bu değişim uluslararası sistemi yeniden inşa eder. Devletler arasındaki iletişim ve etkileşim, uluslararası ilkeleri, değerleri, normları etkiler ve yeni norm ve kurumların inşasına olanak sağlar. Benzer şekilde bu durum, devletlerin faaliyetlerini, kimlik ve çıkar tanımlamalarını şekillendirir. Bu kapsamda, Türk Yeşil Vizyonu, iklim konusunda farkındalığı geliştirecek, bu konuda eğitimlere odaklanacaktır.

Türk Yeşil Vizyonu, sadece çevresel sorunlara yanıt vermekle kalmayıp aynı zamanda Türk devletleri arasında daha derin bir iş birliği tesis etmeyi amaçlamaktadır. Tüm paydaşların katılımıyla bu vizyonun gerçekleştirilmesi hem bölgesel hem de küresel çevresel sorunların çözümüne katkı sağlayacaktır.

Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Temelleri

Türkiye'nin Enerji stratejisi uzun yıllardır belli hedeflere odaklanmaktadır. (Yavuz Tiftikcigil, Yesevi, 2015). Bunlar:

Yerli kaynaklara öncelik vermek suretiyle kaynak çeşitliliğini sağlamak
Yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji arzı içindeki payını arttırmak
Enerji verimliliğini artırmak
Serbest piyasa koşullarına tam işlerlik kazandırmak ve yatırım ortamının iyileşmesini sağlamak,

Petrol ve doğalgaz alanlarında kaynak çeşitliliğini sağlamak ve ithalattan kaynaklanan riskleri azaltacak tedbirleri almak
Türkiye'nin jeostratejik konumunu etkin kullanarak, enerji alanında bölgesel iş birliği süreçleri çerçevesinde ülkeyi enerji koridoru ve terminali haline getirmek
Enerji ve tabii kaynaklar alanlarındaki faaliyetlerin çevreye duyarlı halde yürütülmesini sağlamak,
Doğal kaynakların ülke ekonomisine katkısını artırmak
Endüstriyel hammadde, metal ve metal dışı madenlerin üretimlerini arttırarak yurt içinde değerlendirilmesini sağlamak
Maliyet, zaman ve miktar yönlerinden enerjiyi tüketiciler için erişilebilir kılmak
Elektrik arz güvenliğine katkı sağlamak ve yeterli enerjinin kesintisiz ve kaliteli bir şekilde temini açısından komşu ülkelerle enterkoneksiyonların sağlanması
Nükleer enerjinin sisteme entegrasyonu,
Enerji diplomasisi kapsamında uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi.

Başta doğalgaz ve petrol olmak üzere enerji kaynaklarında dışa bağımlılığın azaltılması, güzergâh ve kaynak çeşitlendirmesini sağlanması, Türkiye'nin enerji stratejisinin ana hedefleridir. Bunun yanında Türkiye, bölgesel ve küresel enerji güvenliğine katkıda bulunmayı ve enerjide bölgesel ticaret merkezi olmayı hedeflemektedir.

Türkiye'nin Yeşil Vizyonu

Türkiye, sürdürülebilir kalkınma, çevrenin korunması ve yeşil ekonomi ilkeleri doğrultusunda hedeflere sahiptir. Bu kapsamda Yeşil Mutabakat, Paris İklim Anlaşması ve 2053 Net Sıfır Emisyon hedefi gibi küresel taahhütlerle uyumlu çalışmalar yürütmektedir. Türkiye, yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artırmayı, sanayide düşük karbon teknolojilerine geçmeyi ve elektrikli araç kullanımını yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin yeşil vizyonu ve TDT'nin Türk Yeşil Vizyonu uyumludur. Türkiye, tarımda, sürdürülebilir tarım uygulamalarını, organik tarımı teşvik etmekte ve su kaynaklarının etkin kullanımını desteklemektedir. Bunun yanında, ormansızlaşmayı önleme ve ağaçlandırma çalışmaları yapılmaktadır. Türkiye'nin 2053 Net Sıfır Emisyon hedefi doğrultusunda ilerleyen "Yeşil Vizyonu", hem ekonomik hem de çevresel açıdan sürdürülebilir bir geleceğe ulaşmayı hedeflemektedir.

Türkiye Yeşil Taksonomi Yönetmeliği, sürdürülebilir ekonomik faaliyetleri teşvik etmek, yeşil finansmanı yönlendirmek ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak amacıyla hazırlanmıştır. Yönetmelik, çevresel olarak sürdürülebilir ekonomik faaliyetleri tanımlamak, bu faaliyetlerin uygunluk kriterlerini belirlemek ve raporlama süreçlerini düzenlemek için bir çerçeve sunmaktadır. Bu yönetmelik taslağının amacı, sürdürülebilir yatırımları teşvik etmek ve çevresel etkileri en aza indiren faaliyetleri desteklemektir. Bu kapsamda, yeşile boyamanın (greenwashing) önlenmesi için ekonomik faaliyetlerin belirli kriterlere uygun olmasını sağlamanın gereği üzerinde durulmuştur. Sera gazı emisyonlarının azaltımı, su ve deniz kaynaklarının korunması, döngüsel ekonomiye geçiş, kirliliğin önlenmesi, biyoçeşitliliğin korunması gibi çevresel hedefler desteklenmektedir. Sürdürülebilirlik raporlaması önem taşımaktadır. Bir ekonomik faaliyetin yeşil olarak kabul edilmesi için, çevresel hedeflerden en az birine yani yenilenebilir enerji üretimi, atık yönetimi, temiz ulaşım projeleri gibi bir alana, önemli ölçüde katkı sağlaması gerekmektedir. Aynı zamanda, diğer çevresel hedeflere zarar vermemelidir. Ekonomik faaliyet, sera gazı azaltımı sağlarken biyoçeşitliliğe zarar vermemelidir. Doğrulama mekanizması ile şirketlerin sunduğu çevresel verilerin gerçekliği kontrol edilecektir. Şirketler, 1 Ocak 2027'den itibaren zorunlu olarak raporlama yapacaklardır. Bildirim ve raporlama

yükümlülüklerini yerine getirmeyen kurumlara idari para cezaları uygulanacaktır. Bu yönetmelik taslağı, Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu yatırımları teşvik eden önemli bir düzenlemedir. Yeşil ekonomiye geçişi hızlandırarak hem ulusal hem de uluslararası yeşil finansmana erişimi kolaylaştırmayı amaçlamaktadır (İklim Değişikliği Başkanlığı, 2025).

Türk Devletleri Teşkilatı: Su Kaynaklarının Yönetimi

Türk Akademisi, Kasım 2024'te "Türk Devletleri İçin Su Geleceği Vizyonu ve Sürdürülebilirlik İş birliği" raporunu yayınlamıştır. Raporda, her ülkenin mevcut su kaynakları, su yönetimi stratejileri, karşılaştıkları zorluklar ve önerilen çözümler ele alınmaktadır. Rapora göre, Azerbaycan'ın su kaynaklarının %70'i sınır ötesinden gelmekte ve su kıtlığı tarım sektörünü olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle modern sulama teknikleri ve su verimliliğini artırmaya yönelik projeler uygulanmaktadır. Kazakistan'da tarımsal su kullanımı toplam tüketimin %74'ünü oluşturmaktadır. Aral Gölü'nün kuruması gibi çevresel sorunlar su yönetimini zorlaştırmaktadır. Kırgızistan'da, zengin yeraltı ve yüzey suları bulunmasına rağmen, iklim değişikliği nedeniyle buzulların hızla erimesi su kaynaklarını tehdit etmektedir. Türkiye'de su kaynaklarının kişi başına düşen miktarı giderek azalmaktadır. Türkiye, su stresi yaşayan ülkeler arasındadır. Özbekistan ve Türkmenistan'da su kıtlığı ciddi bir sorundur ve özellikle tarımsal üretim için büyük ölçüde sınır ötesi su kaynaklarına bağımlılık söz konusudur.

Yükselen sıcaklıklar ve azalan yağışlar, tarımsal üretimi tehdit etmekte ve su kıtlığını daha da artırmaktadır. Su yönetiminin sürdürülebilir bir şekilde planlanması gerektiği belirtilmektedir. Bu kapsamda, sınır ötesi su yönetimi anlaşmaları yapılmalı ve su kaynaklarının paylaşımı için bölgesel iş birliği artırılmalıdır. Yeni su tasarruf teknolojileri geliştirilmeli ve özellikle tarımda suyun verimli kullanımı sağlanmalıdır. Yeşil altyapı projeleri teşvik edilmeli ve su kıtlığına karşı alternatif çözümler (örneğin su geri dönüşümü) uygulanmalıdır. Su yönetimi verileri dijitalleştirilmeli ve ortak bir veri tabanı oluşturulmalıdır. Yenilenebilir enerji projeleri desteklenmeli ve hidroelektrik enerji kullanımı optimize edilmelidir (Türk Akademisi, 2024).

Raporda, su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi için TDT üyesi ülkelerin ortak hareket etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bölgesel su politikalarının uyumlaştırılması, teknolojik yatırımların artırılması ve iklim değişikliğine uyum sağlanması, uzun vadeli su güvenliği açısından kritik öneme sahiptir. Bu rapor, Türk Devletleri'nin su kaynakları yönetimi konusunda iş birliğini güçlendirmesi ve gelecekteki su krizlerine karşı dayanıklı bir bölgesel sistem oluşturması için rehber niteliğindedir.

Sonuç Yerine: Türk Yeşil Vizyonunun Hayata Geçirilmesi

Türk Yeşil Vizyonunun etkin bir şekilde uygulanabilmesi için Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üye devletlerinin, yeşil dönüşüm hedeflerini ulusal kalkınma planlarına entegre etmeleri ve sürdürülebilir kalkınma stratejileri oluşturmaları gerekmektedir. Fosil yakıt bağımlılığını azaltmak için yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapılmalıdır. Paris İklim Anlaşması'nın hedeflerine ulaşmak adına, yenilenebilir enerji kullanımının artırılması önerilmektedir. Yeşil projelerin finansmanı için uygun mekanizmalar geliştirilmelidir. Türkiye'nin Yeşil Taksonomi Yönetmeliği taslağı, çevre dostu yatırımları teşvik etmek ve ekonomik faaliyetleri sürdürülebilirlik kriterlerine uygun hale getirmek için önemli bir adımdır.

Atık yönetimi ve geri dönüşüm süreçlerini iyileştirerek kaynak verimliliği sağlanmalıdır. Toplumun tüm kesimlerinde çevre bilincini artırmak için eğitim programları düzenlenmelidir. Bu kapsamda yerel yönetimlerin ve akdeminin desteği önemlidir.

TDT üye devletleri arasında çevre politikaları ve sürdürülebilir kalkınma konularında işbirlikleri güçlendirilmelidir. Türk Devletleri Teşkilatı'nın su kaynaklarının yönetimi üzerine hazırladığı rapor,

bölgesel iş birliğinin önemini göstermektedir. Bu adımların hayata geçirilmesi, Türk Yeşil Vizyonunun başarılı bir şekilde uygulanmasına katkı sağlayacak ve üye devletlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmalarını destekleyecektir.

KAYNAKLAR

İklim Değişikliği Başkanlığı (2025). *Türkiye Yeşil Taksonomi Yönetmeliği Taslağı.*

Turkic Academy (2024). *Regional Review Report: Water Future Vision and Cooperation for Sustainability in Turkic States*

Türk Devletleri Teşkilatı (2024). *Decision the on the Turkic Green Vision: Unity for Sustainable Future.*

Türk Devletleri Teşkilatı (2021). *Türk Dünyası 2040 Vizyonu.*

https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-dunyasi-2040-vizyonu

Yavuz Tiftikcigil, Burcu ve Ç.G. Yesevi (2015). *Türkiye'nin Enerji görünümü: Stratejiler ve İlişkiler.* İstanbul: Der'in Yayınevi.

Yesevi, Ç. G. (2021). Uluslararası ilişkiler bilim dalında sosyal inşacılık yaklaşımının incelenmesi." *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi 12* (22): 52-74.

Yesevi, Ç. G. (2022). Examining the Organization of Turkic States: A Teacher and Norm-Creator. *Perceptions: Journal of International Affairs* 27(1): 2-25.

Yesevi, Ç. G. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı: Birlikte Daha Güçlüyüz. *Türk Yurdu 112* (436): 80-85.

Yesevi, Ç. G., Tiftikcigil, B.Y. (2017). Sosyal inşacılık açısından IRENA'nın değerlendirilmesi ve Türkiye'nin yenilenebilir enerji politikası. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 33*: 112-136.

TÜRK DEVLETLERİNDEKİ TIBBİ ATIK YÖNETİMİ VE ÇEVRESEL ETKİLERİ

Alev YILDIRIM KESKİN*

Giriş

Sanayileşme, kentleşme, teknoloji, nüfus ve bilginin artması gibi paradigma değişiklikleri toplumun daha fazla sağlık hizmeti talep etmesine neden olmaktadır. Sağlık hizmetlerinin amacı, sağlıklı yaşamı teşvik etme ve hastalıkları önleme ve hastalıkların tedavisini yaparak yaşam kalitesini artırmaktır. Ancak, sağlık hizmetleri bu süreçlerden geçerken büyük ölçüde tıbbi atık üretir. Tıbbi atıklar, sağlık hizmeti veren hastane, poliklinik, muayenehane, laboratuvar vb. kaynaklanan, patolojik ve patolojik olmayan, enfekte, kimyasal ve farmasötik atıklar, delici-kesici aletlerin kullanılması sonucu üretilen atıklardır ve sağlık tesislerinin faaliyetlerinin sonucu ortaya çıkan tehlikeli atıklardır (Ergin et al., 2017; WHO, 2022). Tıbbi atıklar aynı zamanda; kesici, kesici olmayan ancak kanla temas etmiş ürünler, kan, vücut parçaları ve dokular, kimyasallar, ilaçlar ve radyoaktif maddeleri içeren ürünlerdir (Çarıkçı, 2020). Atıkların uygun şekilde sınıflandırılması, yaygınlaştırılması, dağıtılması bireyleri, toplumu ve çevreyi tehdit eden unsurların ortadan kalmasına neden olacaktır (Sönmez, 2020). Tıbbi atık yönetiminin etkili bir şekilde sürdürülmesinde sağlık hizmeti veren merkezlerin iş birliği ve uyum içerisinde çalışmasına bağlıdır. Uluslararası hukuk, tıbbi atık yönetimi konusunda önemli normlar ve kılavuzlar oluşturulmuştur. Özellikle "Tıbbi Atıkların Kontrolü ve Güvenli Yönetimi" konusundaki Basel Sözleşmesi ve Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) rehberleri, ülkelerin tedavi atık yönetimi yaklaşımları sürdürülmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019; WHO, 2022). Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği 1993 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye'de tıbbi atıkların yönetimi Sağlık Bakanlığı ve Çevre, Şehircilik Bakanlığı'nın Sıfır Atık Yönetmeliği mevzuatına göre, kurum içinde sağlık sistemleri tarafından kurum dışında anlaşmayla sağlanan sterilizasyon ve bakım tesisleri tarafından gerçekleştirilmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017, 2019). Hastanelerdeki takip ve tedavi sisteminin bir çıktı unsuru olan tıbbi atıklar standartlara uygun şekilde yönetilmediğinde birey, toplum ve çevre sağlığı üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadırlar. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2018 yılında atıkların 94,8 milyon ton olduğu bildirilmektedir. Çünkü; 2018 yılı TUİK verilerine göre 1550 sağlık kuruluşundan (üniversite, doğum ve genel maksatlı hastaneler, klinikler, askeri hastanelerden) 89 bin 454 ton tıbbi atık toplandığı ve tıbbi atık miktarının bir önceki yıla göre %4 oranında artış gösterdiği belirtilmektedir. Bu atıkların %82.9'unun 30 büyükşehirde toplandığı, %7.7'sinin yakma tesislerine gönderilerek bertaraf edilmiş. Atık İstatistikleri Bültenine (2021) göre ise, 105.103 adet tesisin Türkiye Atık Beyan Sistemi (TABS) üzerinden 2021 yılında 3.031.048 ton tehlikeli atık ve 29.635.926 ton tehlikesiz atık bildiriminde bulunduğu belirlendi.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Akşehir Kadir Yallagöz Sağlık Yüksekokulu, Hemşirelik Bölümü, Akşehir/KONYA, TÜRKİYE. ORCID ID: 0000-0003-0981-5364, alevyildirim@selcuk.edu.tr, 05056694699.

Bu atıkların atık işleme yöntemine göre bir kısmı geri kazanım, bir kısmı bertaraf, bir kısmı stok ve bir kısmı da ihracat edilmektedir.

Atıkların 2020 yılında 104.8 milyon tona ulaştığı, bu atıkların 109 bin tonunun hastanelerden geldiği, 106 bin tonunun tehlikeli atık olduğu ve 3 bin tonunun ise tehlikesiz atık olduğu belirtilmektedir (TÜİK, 2021). Tıbbi atıkların %20'si enfeksiyon ve tehlikeli kimyasallar, %3'ü kimyasal ve farmasötik atıklar, %1'i radyo aktif atıklara maruz kalma gibi sağlık riskleri oluşturur (WHO, 2022). Tıbbi atıkların yönetimi acil bir küresel sorundur. Çünkü etkisiz atık yönetimi uygulamaları hem halk sağlığı hem de çevre sağlığı açısından önemli riskler oluşturmaktadır (Hosseinpoor et al., 2024; Kabuk et al., 2024).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), "Sağlık faaliyetlerinden kaynaklanan atıkların güvenli yönetimi" raporunda tıbbi atık yönetimi için yönergeler sağlamıştır. Bu yönergelerde, sağlık atığı "sağlık tesisleri, tıbbi laboratuvarlar ve biyomedikal araştırma tesisleri tarafından üretilen tüm atıklar ile küçük veya dağınık kaynaklardan gelen atıklar" olarak tanımlamıştır. Tıbbi atıklar tehlikeli veya tehlikesiz (genel) atık olarak sınıflandırılabilir. Tehlikesiz tıbbi atıklar belirli bir tehlike oluşturmazken, tehlikeli tıbbi atıklar hastalıklara ve çevresel tehlikelere neden olabilir. WHO, tıbbi atıkları sekiz kategoriye ayırmaktadır: bulaşıcı atık, patolojik atık, kesici atık, kimyasal atık, farmasötik atık, sitotoksik atık, radyoaktif atık ve tehlikesiz/genel atık (WHO, 2022). Tıbbi atıkların üretim, taşınma, depolanma ve bertarafına ilişkin özel önlemler alınması gerekmektedir. Kullanılmış enjektörler, kirli pansumanlar ve kimyasal maddeleri kapsayan tıbbi atıklar, çevrenin ve ekosistemlerin kirlenmesine ve iklim değişikliğine neden olmaktadır. Uygunsuz bertaraf yöntemleri tehlikeli maddelerin toprağa ve su kanallarına girmesine izin vererek çevre hayatını ve insan sağlığını olumsuz etkiler. Yakma ve diğer bertaraf süreçleri ise sera gazları ve toksik kirleticiler açığa çıkartarak hava kalitesinin bozulmasına neden olur (Şirinzadə & Sərxanov, 2024). Atık çeşitliliğinin artması ve buna bağlı olarak meydana gelen patlamalar, çevre kirliliği gibi çevresel sorunlar nedeniyle tıbbi atıklar sadece atık olarak görülmüyor, önemli bir tehdit unsuru olarak kabul edilmektedir. Atık yönetimi hiyerarşik bir düzen içerisinde yapılmalıdır. Atıklar türlerine göre ayrılmalı, atık toplama atık yönetiminin en maliyetli kısmıdır. Geri dönüşüm, enerji tasarrufu be bertaraf etme dahil olmak üzere hiyerarşik bir süreç gerektirmektedir (Çarıkçı, 2020).

Atık yönetimini zorunlu kılan unsurlar arasında, sürdürülebilir enerji çözümlerine duyulan ihtiyaç, teknolojik yenilik için gereken hammadde kıtlığı, sosyal, mali ve ekonomik engelleri konusunda artan farkındalık, küresel ekonominin büyümesi, küresel ısınmayı tehdit eden artan enerji ihtiyacı, biyolojik çeşitlilik kaybı ve ekolojik yoksulluk yer almaktadır (Lansink, 2018). İyi hazırlanmış bir eylem planı, sağlık çalışanları tarafından sağlanan tıbbi hizmetlerin kalitesini düşürmeden tıbbi atık miktarını azaltabilir. Klinik personelin etkili tıbbi atık yönetimindeki rollerinin farkında olmaları gerektiğini, çünkü atıkları üretim noktasında ayıranların onlar olduğunu vurgulanmaktadır. Ayrıca, klinik olmayan personelin tıbbi atık yönetiminin tedavisi, ayrıştırılması ve/veya bilgisi konusunda sınırlı farkındalığa ve deneyime sahip olma eğiliminde olduğunu öne sürülmektedir. Günlük operasyonlarında tıbbi atık üretimini azaltmak için uygun önlemleri veya faaliyetleri uygulamak için sağlık hizmeti sağlayıcıları, kendileri tarafından üretilen tıbbi atık hacmi hakkında doğru bilgilere sahip olmalıdır. İşlem gerektiren atık hacmini azaltmak, atık yönetimi maliyetini düşürmek ve kuruluşun operasyonel verimliliğini artırmak için iyi bir yaklaşımdır. Gereksiz atık üretim kaynaklarını belirleme ve ortadan kaldırma çabaları, sürdürülebilir bir sağlık hizmeti ekosistemi geliştirmenin etkinliğini olumlu yönde etkileyebilir. Bu nedenle, tıbbi atık yönetiminin verimliliği, malzeme kullanım noktasında doğru atık sınıflandırması ve ayırma yoluyla artırılabilir.

Tıbbi Atıkların yönetimi ve arıtımı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde insan sağlığı ve çevre için potansiyel tehlikesi nedeniyle büyük bir endişe kaynağıdır. Türk Devletlerinde atıkların önlenmesi ve yönetimi konusunda yönergeler mevcut olsa da uygulamada hala teknolojik, ekonomik, sosyal zorluklar ve bu atıkların işlenmesinden sorumlu personelin yetersiz eğitimi nedeniyle engellenmektedir (Şirinzadə & Sərxanov, 2024). Bu nedenle bu çalışmada, Türk Devletlerinde tıbbi atık yönetimi ve çevresel etkileri değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Tartışma

Tıbbi atıklar, çevre ve halk sağlığı açısından riskler oluşturmaktadır. Aynı zamanda tıbbi atıklar sağlık işletmeleri ve ülkelerin ekonomileri açısından önemli bir maliyet unsurudur. Tıbbi atıkların yönetilmesi ile ilgili olarak atıkların üretimi, bileşimi, ayrılması, taşınması ve bertaraf edilmesi konusunda yeterli bilgi düzeyine sahip olunması önemlidir (Çarıkçı, 2020).Tıbbi atık yönetimi sürdürülebilir yeşil bir sağlık ortamı geliştirmek için önemli bir faaliyettir. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde; yeşil bir sağlık ortamı geliştirmek için tıbbi atıkları kontrol altına almak, tıbbi atık risklerini azaltmak, tıbbi atık yönetiminin öncelikli olarak ele alınması gerektiği, operasyonel yönetim sorunlarının olduğu, tıbbi atık yönetimi prosedürleri eğitimleri, farkındalık oluşturma ve çevresel değerlendirmenin önemi vurgulanmıştır (Lee & Lee, 2022).

Sanayileşme, kentleşme ile birlikte eko sistemin bozulmasıyla birlikte Türkiye'de çevre üzerinde olumsuz etkiler görülmeye başlamış. Bu olumsuz etkileri yönetebilmek için 5 yıllık Kalkınma Planları yapılmış. 1970-1990 yıllar arasında çevre ve doğal kaynakların korunmasına ilişkin Avrupa Birliği (AB) politikaları çevre olgusuna uluslararası bir boyut kazandırmıştır. Çevrenin önemini vurgulayan, çevresel sorunlara uluslararası bir boyut kazandıran ve çevre hukukunun gelişmesine önemli katkılarda bulunan konferans düzenlenmeye başlamış. Bu sayede çevresel sorunları önemsemek, gelecek nesillere konunun önemini aktarmaya çalışmak tüm ülkelerin ortak hedefi haline gelmiştir (Özçelik & Barut, n.d.). Türkiye'de Tıbbi atıklara yönelik ilk yasal düzenleme Çevre Bakanlığı tarafından 20.05.1993 tarihli 21586 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (Resmi Gazete, 1993). Tıbbi atıklar ile ilgili son yasal düzenleme 25.02.2017 tarihli 29959 sayılı yönetmeliktir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017). TÜİK verilerine göre ise Sağlık kuruluşlarında toplanan tıbbi atık miktarı her geçen yıl artış göstermektedir (TÜİK, 2021). Tıbbi atıkların kontrolü yönetmeliğine göre hastanelerde atıklar; tıbbi, tehlikeli, radyoaktif, evsel, geri dönüşümlü atıklar şeklinde sınıflandırılmıştır. Sağlık kuruluşları tıbbi atıklar dışında ambalaj atıklarını, geri kazanılabilen atıkları ve bunun gibi tüm atıkları bakanlıkça belirlenen esaslara göre yönetimlerinin olmasını belirtmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017).

Kaynakların daha verimli kullanılması amacıyla, israfın önlenmesi, atık oluşumunun azaltılması ve oluşan atıkların ayrı toplanması ve geri dönüşümü için sıfır atık yönetimi gündeme gelmiştir. Türkiye'de hastanelerde atık yönetimi Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği ve Sıfır Atık Yönetmeliği kapsamında düzenlenmektedir (T.C Çevre, 2022; T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017, 2019). Yönetmeliğe göre atıklar kâğıt, plastik, cam, organik, metal, pil, ahşap, kompozit, bitkisel yağ, elektronik ve diğer atıklar olarak sınıflandırılmıştır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019).Sağlık kurumlarında personelin tıbbi atık yönetimi değerlendirildiğinde; kadınların erkeklere göre tıbbi atık maliyet algılarının daha yüksek olduğu ve eğitim durumunun tıbbi atık yönetiminin maliyetine ilişkin görüşlerde eğitim durumuna göre farklılıklar olduğu, kliniklerde çalışan idari ve diğer personeller arasında atık maliyetleri konusunda algı farklılıkları olduğunu saptamışlar (Çarıkçı, 2020).

Literatürde başka bir çalışmada ise hastanelerde hastalara verilen tıbbi atık kontrolü ve sıfır atık yönetmeliği eğitiminin hastaların bilgi düzeylerini artırdığı, yaşı genç ve eğitim düzeyi yüksek olan hastaların bilgi düzeylerinin daha yüksek olduğu saptamışlar (Kabuk et al., 2024) Hastane çalışanlarının,

hastaların ya da hasta yakınlarının atık yönetimi konusunda bilgi eksikliğinin olumsuz sağlık sonuçlarına sebep olabileceği belirtilmektedir (Nwankwo, 2018). Hastane gibi birden fazla atık yönetimini gerektiren kurumlarda sağlıklı, bireyler, toplum ve çevre için eğitimin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde hemşirelik öğrencileri ile yapılan çalışmalarda öğrencilerin klinik ortamlarda en fazla delici-kesici alet yaralanmalarına maruz kaldıkları, iğne ucu kapağını takmaya çalışma, atık kutusuna doğru bir şekilde atmama, bilgi eksikliği, klinik hemşire ve akademisyen eksikliği, klinik deneyimlerinin az olması ve hastane protokollerini ve işleyişini bilmemelerinden kaynaklandığı belirtilmektedir (Turan et al., 2019).

Literatür Letho et al., 2021 çalışmalarında**;** Ulusal Sevk Hastanesi'nde tıbbi atık yönetimi konusunda bireylerin/toplumun eğitim/öğretim düzeylerinin düşük olduğu (%56.8-), 25.6'sının atık yönetimi konusunda bilgi sahibi olmadığı, %1.8'inin kişisel koruyucu ekipman kullanmanın öneminin farkında olmadığı bildirilmektedir. Yine aynı çalışmada Hastanedeki personelin %61.3'ünün tıbbi atıkları ulusal yönergelere göre doğru bir şekilde ayırdığı ancak atıkların ayırma işlemine göre yarısının doğru bir şekilde taşınmadığı, %58'inin bulaşıcı ve genel atık olarak ayrılmadığı saptanmıştır (Letho et al., 2021).

Atık yönetimi, geri dönüşüm ve çevre konusundaki bilinç ve uygulama düzeyleri üzerine hemşirelik öğrencileri ile yapılan bir araştırmada, öğrencilerin %57'sinin çevreyi koruma, atık yönetimi, atıkların geri dönüşümü gibi konularda herhangi bir bilgi almadıkları bildirilmiştir (Akbana & Yurtcan, 2021). Literatürde Gana'da bir sağlık hizmeti veren kurumda yapılan çalışmaya göre Atık Yönetimi Politikası ve Kılavuzunun varlığından haberdar olan sağlık çalışanlarının oranı %59,3 olup, katılımcıların %61'i hastane atıklarının uygun yönetimi konusunda eğitim almış, geri kalan %39'u ise hiç eğitim almadığı belirtilmektedir (Acheampong et al., 2016). Bu çalışma sonuçlarından hareketle atıkların yönetimi ile ilgili yasal düzenlemelerin toplumdaki bireyler tarafından yeterince bilinmediği, bu konudaki uygulamaların yetersiz olduğu görülmektedir.

Sanayileşmiş ülkelerde atıklar ve atıkların yönetimi giderek önemli bir sorun haline gelmektedir. Atık yönetiminde atıkların toplanması, sınıflandırılması, yeniden kullanılması ve ortamdan uzaklaştırılması ve imha sonrası denetim ve düzenleme sistemini kapsayan bir dizi işlem gerektirir. Bu anlamda tıbbi atıklar dediğimiz tehlikeli atıkların miktarlarının azaltılması sanayi tesisleri için büyük öneme sahiptir. Çevresel yasaların sıkılaştırılması, atıkların izin verilen seviyeye kadar azaltılması için yeni tesislerin kurulması ve işletilmesi de ek bir yüksek maliyet gerektirmektedir. Sanayileşmesi iyi gelişmiş ülkelerde atıkların organizasyonu ve yönetimi sağlığı teşvik edecek şekilde sistematik bir şekilde ele alma konusunda iyi bir kapasiteye sahip olduğu belirtilmektedir

Doğayı koruma ve onu gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde bırakma sorumluluğu, etik değerlerin önemli unsurlarından biridir. Bu sorumluluğun farkına varılması tüm dünya ülkeleri için olduğu gibi Kırgızistan için de önemlidir. Kırgızistan coğrafi konumu gereği çeşitli çevresel riskler altındadır. Bu sorunlara yönelik farkındalık yaratmak ve çevre politikalarına yön vermek açısından yeşil ekonomi girişimlerine önem vermiştir. Çevre ve hava kirliliğine bağlı sağlık risklerinde tıbbi atıklarda dâhil çöp atıkların çocuklarda alerji, astım gibi kronik solunum rahatsızlıklarına neden olduğu, hava kirliliği nedeniyle kronik hastalık ve ölüm oranlarının arttığı; bu veriler doğrultusunda onkolojik hastalıkların %23 ve engelli doğumların %64 oranında arttığı, her yıl 15 bin kişinin kansere yakalandığı, yarım milyon kişinin akciğer hastası olduğu belirtilmektedir (Yoğurtçu, 2021). Literatürde; Türk Devletlerinden Kırgızistan'da da madenlerin yol açtığı çevresel sorunlara (radyoaktif atıkların zararları, kirli sular, besin hayvanlarının zarar görmesi gibi) yer verilmektedir. Çevre kirliliği nedeniyle özellikle Isık Köl bölgesinin çöp atıklar nedeniyle turizm bölge olma özelliğini kaybedeceği bildirilmektedir (Yoğurtçu, 2021). Kırgızistan'da çevresel sorunların çözümüne yönelik; yasa tasarısı çalışmalarına

yer verilmesi, çevre güvenliği hakları kapsamında bazı uranyum gibi yatakların araştırılmasının yasaklayan anlaşmaların imzalanması, Küresel Yeşil Büyüme Enstitüsüne katılımı destekleyen bir yasa tasarısının mecliste oylanmasını gündeme getirmişlerdir (Yoğurtçu, 2021).

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren çevre ile ilgili çeşitli uluslararası antlaşmaları onaylayarak bu konudaki çalışmalara aktif katkı sağlamaktadır. Azerbaycan uluslararası toplumun bir üyesi olarak hazırlanan çevre sözleşmelerine taraf olarak gelecek nesillere karşı sorumluluğunu yerine getirmeye, ulusal çevre mevzuatını uluslararası standartlara yükseltmeye çalışmaktadır (Zengin et al., 2012). Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Sözleşme 1989 da imzaya açılmış ve Basel'de kabul edilmiştir (BASEL), 16.02.2001 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmış ve yürürlüğe sokulmuştur (ACETKB, 2010). 05.05.1992 tarihinde Sözleşme yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşmeye 53 devlet imza atmış ve 172 devlet taraftar olmuştur. Bu sözleşme kapsamında tehlikeli atık envanterlerinin hazırlanması, tehlikeli atık üreticilerinin kayıt altına alınması ve depolanması için belirli kuralların oluşturulması ve projelerin hazırlanması çalışmaları yapılmıştır. Tehlikeli atıklar, insan sağlığı ve çevre için tehlikeli olan ve zararlı maddeleri içeren, evsel ve endüstriyel kaynaklı olabilen atıklardır. Bu sözleşme, ülkeler arasında tehlikeli atıkların taşınmasının azaltılmasını öngörmektedir. Sözleşme, tehlikeli atıkların ithalatının yasaklanması hakkını sağlamaktadır. Sözleşme, tehlikeli atıkların taraf olmayanlara ihracatının yasaklanmasını ve bu atıkların taraf olmayanlardan ithalatını kesin kurallara bağlamıştır. Tehlikeli atıkların üretilmesinin azaltılması bir yükümlülüktür. Sözleşmenin belirlediği şartlara aykırı tehlikeli atıkların sınır ötesi taşınması, sözleşme tarafından yasadışı olarak kabul edilmiştir. Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere tehlikeli atıkların yönetimiyle konusunda yardım yapma yükümlülüğü de sözleşmeyle kabul edilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, Sözleşmede yetkili organ olarak görevlendirilmiştir. "Tehlikeli Atıkların Sertifikalaştırılması" kuralları ve "Azerbaycan Cumhuriyetinde Tehlikeli Atık Yönetimi Devlet Stratejisi" onaylanmıştır. Ayrıca, tehlikeli atıkların depolanması için uluslararası standartlara uygun kontrol noktaları belirlenmiş ve 2004 yılından itibaren tehlikeli atıkların depolanması Ulusal Merkezi faaliyete başlamıştır (Özer, 2009; Zengin et al., 2012).

Azerbaycan'da biyolojik çeşitlilik, endüstriyel faaliyetler, kentsel gelişim ve yetersiz atık yönetimi hem karasal hem de su ekosistemlerine zarar verebilecek kirlilik seviyelerine katkıda bulunduğu vurgulanmaktadır. Hava, su ve topraktaki kirleticiler organizmalarda birikerek çeşitli sağlık sorunlarına neden olabileceği ve üreme kapasitelerini olumsuz etkileyebileceği belirtilmektedir. Azerbaycan'da tehlikeli atık oranı endüstrileşme sürecinde her geçen gün artmaktadır. Bu atıklar özellikle Bakü körfezini geri dönülmesi güç biçimde tahrip ederek insan ve çevre sağlığında da çok ciddi hasarlara neden olmaktadır. Azerbaycan'da hava, su ve toprak kirliliği de dahil olmak üzere önemli bir risk oluşturmaktadır (Zengin et al., 2012). Azerbaycan'da atık yönetiminin ve geri kazanım politikasının hayata geçirilmesi sürecinde oluşan problemlerin ortadan kaldırılması için yeni yollar aranmıştır. Tıbbi atıkların yönetimine ilişkin gereksinimler, Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 28 Aralık 2003 tarihli ve 213 numaralı kararı ile olduğu belirtilmektedir (Şirinzadə & Sərxanov, 2024). "Atık Yönetimi Eylem Planı"nda insanların sağlığına ve çevreye zarar vermeden ekolojik kirliliği ortadan kaldırma, atıkların yeniden geri dönüşümü ile kazanımının sağlanması için prosedürlerin oluşturulduğundan bahsedilmektedir (İsmayılzade & Aliyeva, n.d.; Şirinzadə & Sərxanov, 2024)

Tıbbi Atıkların yönetiminde; atıkların toplanması, taşınması, depolanması ve bertaraf edilmesi oluşabilecek bulaşıcı hastalıkların önlenmesinde ve çevre sağlığının korunmasında önemli bir yere sahiptir. Tıbbi atıklar doğru bir şekilde yönetilmediğinde; hastalıklar insanlara ve doğaya bulaşmakta, ekonomik kayıpları beraberinde getirmektedir. Sağlık kuruluşları bu anlamda gerekli önlemleri almakla ve tıbbi atık yönetimindeki prosedürlere uymakla yükümlüdür. Bu anlamda sağlık kuruluşlarının amacı birey ve toplumun sağlığını korumak ve geliştirmektir. Bu hizmetlerin düzgün bir şekilde işlemesi için tıbbi atıkların sınıflandırılmasında, uygun bir şekilde depolanmasında ve ortamdan uzaklaştırılmasında

bireysel, mesleki ve topluma karşı özellikle sağlık profesyonellerine önemli sorumluluklar düşmektedir. Sağlık kuruluşları bu hizmetleri yürütürken çevre üzerinde radyasyon, tıbbı atıkların yakılmasıyla oluşan sera gazları sonucu iklim değişikliği ve çevre kirliliği gibi istenmeyen bazı olumsuz etkilere de neden olabilmektedir. Günümüzde sağlık kuruluşlarının her geçen gün tıbbi atık miktarı ve çevresel etkileri artmaktadır. Dünya genelinde sağlık profesyonelleri içerisinde sayıları fazla olan hemşireler, sağlık sunumu sırasında oluşan geri dönüştürülebilir atıkların farkına vararak ve bu atıkları kaynağında ayırarak bu ekonomik değere dönüştürülmesine katkı sağlayabilirler. Ek olarak hemşireler, çevreye duyarlı hemşirelik uygulamalarını benimseyerek ve yürüterek de diğer mesleklere rol model olabilirler (Şimşek Gürgen & Özsoy Altuğ, 2024). Hemşireliğin rolleri arasında, araştırıcı, savunucu, liderlik, eğiticilik, bakım verici gibi rolleri bulunmaktadır. Atık yönetimiyle ilgili bilgi, tutum ve uygulamaların atıklardan kaynaklanan sorunların önlenmesinde büyük önem taşımaktadır. Hemşirelerin rolleri düşünüldüğünde atık yönetimine ilişkin bilgi tutum ve beceri geliştirilmesinde etkili oldukları söylenebilir (Baykara Mat & Baykal, 2020a; Tonkuş et al., 2023). Hastanelerde atıkların yönetiminin iyileştirilmesi hasta konforunu ve memnuniyetini artırdığı rapor edilmektedir (Suwasono, 2020). Atıkların yönetimi adına sağlık kurumlarında alınacak en önemli ve etkili önlemlerden biri atık üretiminin mümkün olduğu kadar azaltılmasıyla paralel olarak sıfır atık yaklaşımının benimsenmesidir (Baykara Mat & Baykal, 2020b; Turan et al., 2019). Hemşirelere ve hemşire akademisyenlere bu anlamda önemli sorumluluklar düşmektedir. Eğitim hemşireleri ve enfeksiyon hemşireleri hastane de çalışan tüm personellere, klinik uygulamaya gelen öğrenci hemşirelere eğitim vererek rollerini yerine getirmekte ve böylece bireylerin bilgi ve becerilerini artırmalarında önemli bir yere sahip olmaktadırlar.

Sonuç

Sağlık çalışanları arasında tıbbi atık yönetimine ilişkin farkındalık ve uygulama, yetersiz duyarlık ve çalışma alanında mevcut Ulusal yönergelerin uygun şekilde uygulanmaması nedeniyle sıklıkla sınırlıdır. Türk Devletleri çerçevesinde düşünüldüğünde tıbbi atık yönetimine ilişkin mevcut yasal düzenlemelerin olduğu ancak tıbbi atıkların oluşumu, taşınması, bertarafına ilişkin düzenlemelerin gözden geçirilmesi, aksaklıklar konusunda yeni düzenlemelerin yapılması önemlidir. Literatürde yapılan çalışmalarda da her konuda olduğu gibi atıklar konusunda da klinik eğitimlerin verilmesi önerilmektedir (Acheampong et al., 2016; Akbana & Yurtcan, 2021; Nwankwo, 2018; Suwasono, 2020). Bu sonuçlar doğrultusunda; hastane bulunan herkesin hastalar, personel, hemşireler, doktorlar, hasta bakıcılar ve hasta yakınlarının, klinik uygulamaya çıkan hemşirelik ve diğer öğrencilerin hepsinin tıbbi atıklar konusunda düzenli aralıklarla eğitilmesi, atıkların ayrıştırılması, sıfır artık hakkında bilgi verilmesi ve bilinçlendirilmesinin birey, toplum ve çevre sağlığı açısından çok önemli olduğu söylenebilir. Sağlık çalışanları ve destek personellerine yönelik düzenli hizmet içi eğitim programlarının zamanında ve etkili bir şekilde uygulanması önerilmektedir. Atık yönetim sisteminin güçlendirilmesi, hastaların ve personelin güvenlik önlemlerinin artırılmasında olumlu bir etki sağlayacaktır. Türk Devletlerindeki tıbbi atık yönetimi ve çevresel etkilerine yönelik yapılan analizler sonrası ortaya çıkan sonuçlar dikkate alınmalı ve gerekli yeni yasal düzenlemeler yapılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

ACETKB. (2010). *Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı*. Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabiihttp://Www.Eco.Gov.Az/Bkonvensiya.Php. Erişim: 20.01.2010.

Acheampong, A., Dzodzomenyo, M., Godi, A., Carboo, D. , Clarke, E. E., & Tarkang, E. E. (2016). Waste management practices of a regional hospital in Ghana: A case study. *Central African Journal of Public Health*, *1*(3), 28–36.

Akbana, A., & Yurtcan, M. (2021). Bingöl Üniversitesi öğrencilerinin atık yönetimi – geri dönüşüm ve çevre konusundaki bilinç ve uygulama düzeyleri üzerine bir araştırma. *Türk Doğa ve Fen Dergisi*, *10*(2), 132–140.

Baykara Mat, S. T., & Baykal, Ü. (2020a). Medical Waste Management And Zero Waste Approach In Healthcare Organizations. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*. https://doi.org/10.5222/shyd.2020.04724

Baykara Mat, S. T., & Baykal, Ü. (2020b). Sağlık kuruluşlarında tıbbi atık yönetimi ve sıfır atık yaklaşımı. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, *7*(3), 441–449.

Çarıkçı, O. (2020). Sağlık Kurumlarında Personelin Tıbbi Atık Yönetim Değerlendirmeleri ve Maliyetlere Etkisi. *Turkish Journal Park Academic*, 1–27. http://dergipark.gov.tr/jcsci

Ergin, M., Erdoğan, S., & Erel, Ö. (2017). Awareness of laboratory staff of biochemistry and microbiology laboratories in medical waste management. *Turk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, *74*(2), 129–138. https://doi.org/10.5505/TurkHijyen.2017.56244

Hosseinpoor, S., Dadashi, T., & Mohammadi, A. (2024). Comprehensive analysis of hospital solid waste levels and HSE risks using FMEA technique: A case study in northwest Iran. *Case Studies in Chemical and Environmental Engineering*, *9*. https://doi.org/10.1016/j.cscee.2024.100646

İsmayılzade, M., & Aliyeva, M. (n.d.). Azerbaycan'da Atık Yönetimi ve Geri Kazanımı. *International Scientific Peer-Reviewed and Refereed Journal*, *8*(30), 1309.

Kabuk, A., Duman, G., Köse, A., Arslan, H., Öztürk, S., Ercan, B., & Demir, S. (2024). Hastalara Verilen Tıbbi Atıkların Kontrolü ve Sıfır Atık Yönetmeliği Eğitiminin Bilgi Düzeylerine Etkisi. *Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hemşirelik Dergisi*, *6*(1), 31–40. https://doi.org/10.48071/sbuhemsirelik.1353728

Lansink, A. (2018). Challenging changes–Connecting waste hierarchy and circular economy. *Waste Management & Research*, *36*(10), 872.

Lee, S. M., & Lee, D. H. (2022). Effective Medical Waste Management for Sustainable Green Healthcare. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *19*(22). https://doi.org/10.3390/ijerph192214820

Letho, Z., Yangdon, T., Lhamo, C., Limbu, C. B., Yoezer, S., Jamtsho, T., Chhetri, P., & Tshering, D. (2021). Awareness and practice of medical waste management among healthcare providers in National Referral Hospital. *PLoS ONE*, *16*(1 January). https://doi.org/10.1371/journal.pone.0243817

Nwankwo, C. (2018). Knowledge and practice of waste management among hospital cleaners. *Occupational Medicine*, *68*, 360–363.

Özçelik, Ö., & Barut, A. (n.d.). ULUSLARARASI ÇEVRE HUKUKUNUN GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'DEKİ ATIK YÖNETİMİ DÜZENLEMELERİ VE TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ MEVZUATINA UYUM SÜRECİ. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, *4*, 1–32.

Özer, D. K. (2009). *Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri*. USAK Yayınları.

Şimşek Gürgen, H., & Özsoy Altuğ, S. (2024). Sağlık Kuruluşlarında Hemşireler İçin Yeşil Bir Uygulama: Geri Dönüşüm. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, *9*(1), 145–151.

Şirinzadə, O., & Sərxanov, T. (2024). *Azerbaycan'da Atık Yönetimi ve Çevresel Etkileri: Bir Değerlendirme ve Gelecek Perespektifleri*.

Sönmez, D. (2020). İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin "sıfır atık" kavramı ile ilgili çizimlerinin incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(2), 593–601.

Suwasono, E. (2020). The effect of non-medical waste management in hospitals on the comfort and satisfaction of patients towards green hospital. *International Conference of Interdisciplinary Sciences*, *10*, 69–79.

T.C Çevre, Ş. ve İ. D. B. (2022). *Kanunlar, yönetmelikler, tebliğler, genelgeler*.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2017). *Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği*.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2019). *Sıfır Atık Yönetmeliği*. Https://Cygm.Csb.Gov.Tr/Yonetmelikler-i-440.

Tonkuş, B., Coşkun, M., & Kalın, Z. (2023). Hemşirelik Öğrencilerinin Atık Yönetimi Konusunda Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi. *Genel Sağlık Bilimleri Dergisi*, *2*(5), 190–200.

TÜİK. (2021). *Türkiye İstatistik Kurumu Atık İstatistikleri*. Https://Data.Tuik.Gov.Tr/Bulten/Index?P=Atik-Istatistikleri-2020-37198.

Turan, N., Aydın, G., Kaya, H., Aştı, T., Aksel, G., & Yılmaz A. (2019). Hemşirelik öğrencilerinin tıbbi atık yönetimine ilişkin bilgi düzeyleri. *Ordu University Journal of Nursing Studies* , *2*(1), 11–21.

WHO. (2022). *Health Care Waste*. https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/health-care-waste

Zengin, E., Özcan, S., & Akpinar, M. (2012). Sayı 16. *Int. Journal of Management Economics and Business*, *8*(16), 245–268.

TÜRK DÜNYASINDA ÇEVRE POLİTİKALARI KONUSUNDA İŞ BİRLİĞİNE İLİŞKİN ÇALIŞMALAR

Mehmet YÜCE* Firuza JAFAROVA**

GİRİŞ

Yoğun sanayileşme, aşırı tüketim, kaynak israfı, küresel ısınma, çevre kirliliği ve ekolojik dengenin bozulması gibi tehditlerlesin giderek artmasına karşı hükümetler ekolojik dengeye ile uyumlu sürdürülebilir bir ekonomik yapı arayışına girmişlerdir. Bu arayış sonucu sürdürülebilir kalkınma, dönüşüm ekonomisi ve yeşil ekonomi kavramları öne çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınma, günümüz ihtiyaçlarını karşılamak için mevcut kaynakları kullanırken, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan dengeli bir gelişmeyi hedefleyen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, ekonomik büyüme, sosyal refah ve çevresel koruma arasında bir denge kurmayı amaçlar. Sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakları koruyarak ve atıkları azaltarak çevreye zarar vermeden ekonomik büyümeyi sağlamayı, toplumsal eşitsizlikleri azaltmayı ve insan refahını artırmayı hedeflemektedir. Bu hedef ulaşmada çevre politikaları önem kazanmıştır.

Çevre politikaları, bir ülkenin veya bölgenin çevreyi koruma ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlama amacıyla oluşturduğu kanunlar, ikincil düzenlemeler, stratejiler ve uygulamalar bütünü olarak tanımlanabilir. Bu politikalar, doğal kaynakların korunması, ekosistemlerin sürdürülebilir kılınması, hava, su ve toprak kirliliğinin önlenmesi gibi konuları kapsamaktadır. İklim değişikliğiyle mücadele, biyolojik çeşitliliğin korunması ve atık yönetimi gibi konular da çevre politikalarının temel unsurları arasında yer almaktadır.

Türk Cumhuriyetlerinin çevre politikaları ile ilgili iş birliği çalışmaları Teşkilatın yol haritası olan Türk Dünyası (TDT) 2040 Vizyonu Belgesinde yer almaktadır. Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesi ve bu Belge çerçevesinde hazırlanan Türk Devletleri Teşkilatı 2022 - 2026 Stratejisi, Üye Devletlerin milli ve ortak politikalarında çevre koruma ve iklim değişikliği konularına öncelik verilmiş, doğal ve insan kaynaklı felaketleri önlemek, bunlara müdahale etmek ve etkilerini azaltmak için ortak eylemler gerçekleştirilmesini öngörülmüştür. 11 Kasım 2022 tarihinde Semerkant'ta gerçekleşen TDT Devlet Başkanları Konseyi'nin 9. Zirvesinde Budapeşte'deki TDT Temsilciliğine bağlı olarak faaliyet göstermek üzere Macaristan Dışişleri ve Ticaret Bakanlığı ile Türk Devletleri Teşkilatı Kuraklık Önleme Enstitüsü'nün kurulmasına ilişkin Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Teşkilat, sürdürülebilir bir gelecek için "Türk Yeşil Vizyonu" kapsamında 6 Kasım 2024 tarihinde Bişkek'te düzenlenen 11. Zirvede yeşil ekonomi alanında Türk sermaye piyasasını genişletmeyi amaçlayan Türk Yeşil Finans Konseyi'nin kurulmasına ilişkin Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. 14 Kasım 2024 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de gerçekleşen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) 29. Taraflar Konferansı (COP 29) çerçevesinde Türk Devletleri Teşkilatı Çevre ve Ekolojiden Sorumlu Bakanlar

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-6398-5589, myuce @uludag.edu.tr

** Doç. Dr., Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, ORCID ID:0000-0003-1342-1843, Jafarova_firuza@mail.ru

1. Toplantısı düzenlenmiştir. Söz konusu toplantıda TDT bünyesinde ekoloji, çevre ve iklim değişikliği konularında yeni bir iş birliği mekanizmasının kurulması kararlaştırılmıştır.

Bu çalışmada Türk Dünyasında çevre politikaları alanında izlenen ortak politikalar ve bu kapsamda Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesi ile Zirve Bildirilerinde yer alan faaliyetler ele alınacaktır.

Amaç

Bu araştırmadaki amaç, Türk Devleti Teşkilatına üye ülkelerin çevre politikalarına ilişkin iş birliği alanları açıklamaktır. Bu bağlamda Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesi ile Zirve Bildirilerinde yer alan ve üzerinde anlaşma ortak faaliyet alanları ele alınacaktır.

Yöntem

Literatür araştırmasına dayanan bu çalışma öncelikle Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesi ile Zirve Bildirileri yanı sıra TDT'ye üye ülkelerin liderlerinin beyanlarında yararlanılmıştır.

Bulgular

Literatür araştırması sonucu Türk Devletleri Teşkilatı'nın çevre ile ilgili olarak çeşitli konferanslar, seminerler ve çalışma grupları düzenleyerek, çevre dostu politikaların geliştirilmesine katkı sağladıkları görülmüştür. Mesela Üye Ülkelerin Çevre Bakanları Toplantıları düzenlenerek, çevre politikaları konusunda ortak bir anlayış oluşturulmaya çalışılmıştır. TDT bünyesinde farklı çevre projeleri ve eylem planları kapsamında üyeler arasındaki iş birliği alanları oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu tür etkinlikler ise çevre bilincinin artırılmasının yanı sıra, üye ülkeler arasında deneyim paylaşımını da teşvik ettiğini söylemek mümkündür.

1. Türk Devletleri Teşkilatında Genel Anlamda Çevre Politikaları

Çevre, insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da uzunca bir süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamı olarak tanımlanabilir (Keleş ve Hamamcı, 2005: 32). 2872 Sayılı Çevre Kanun'u ise çevreyi, "Çevre: Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamı" şeklinde tanımlamıştır.

Çevre sorunları ile ilgili olarak koruma ve sorun çözmeye yönelik çabaların bütünü çevre politikalarını oluşturmaktadır. Çevre politikaları, çevre sorunlarını çözmeye yönelik çabalarının bütünü veya çevrenin korunması ve geliştirilmesi amacıyla hükümetlerce hazırlanan yol haritalarıdır (Ökmen, 2004: 328). Çevre politikası, toplumun çevre ile doğal bir sistem olarak etkileşimini düzenlemek için tasarlanmış hedeflerin ve önlemlerin toplamı olarak tanımlanabilir; bu tanım çevrenin onarımı, korunması ve yönetimi yönlerini içermektedir (Çelikyay, 2021:189).

Avrupa Birliği'nin çevre politikası, kirliliği ortadan kaldırmayı, azaltmayı ve önlemeyi, doğal kaynakların, ekolojik dengeye zarar vermeyecek biçimde kullanılmasını temin ederek sürdürülebilir kalkınmayı sağlamayı, çevresel zararın kaynağında önlenmesini ve çevreyi korumanın diğer sektörel politikalarla (enerji, ulaştırma v.b.) entegrasyonunu güvence altına almayı amaçlamaktadır. Avrupa Birliği'nin çevre politikası *"kirleten öder","bütünleyicilik", "yüksek seviyede koruma", "kaynakta önleme", "önleyicilik"* ve*"ihtiyat"* temel ilkeleri üzerine bina edilmiştir (https://www.ab.gov.tr/fasil-27-cevre_92.html).

Türk Devletleri Teşkilatı, çevre sorunlarıyla mücadelede ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada aktif bir rol oynamaktadır. Üye ülkeler arasında çevre koruma, doğal kaynakların sürdürülebilir

yönetimi ve iklim değişikliği ile mücadele gibi önemli konularda iş birliği geliştirilmiş ve bu alanda ortak stratejiler oluşturulmuştur. Bu tür çevre politikaları, Türk dünyasında çevre bilincini artırmak ve bölgesel iş birliğini güçlendirmek adına büyük bir öneme sahiptir.

Türk Devletleri Teşkilatı çevre yönetimi konusunda somut adımlar atmaktadır. Bu çerçevede su yönetimi, sulama, kuraklığın önlenmesi ve diğer çevre konularının çeşitli yönleri hakkında Üye Devletler ve Gözlemcilerin kilit kurumları ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapmak amacıyla, 10 Kasım 2022 tarihinde Semerkant'ta TDT Sekretaryası ile Macaristan Dışişleri ve Ticaret Bakanlığı arasında Türk Devletleri Teşkilatı Kuraklık Önleme Enstitüsü'nün kurulmasına ilişkin Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Söz konusu Enstitü, Budapeşte'deki TDT Temsilciliğine bağlı olarak faaliyetlerine başlamıştır. Ayrıca, Sekretaryanın girişimiyle, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) 29. Taraflar Konferansı (COP 29) çerçevesinde 14 Kasım 2024 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de Türk Devletleri Teşkilatı Çevre ve Ekolojiden Sorumlu Bakanlar 1. Toplantısı düzenlenmiştir. Bu açılış toplantısı, TDT bünyesinde ekoloji, çevre ve iklim değişikliği konularında yeni bir iş birliği mekanizmasının kurulmasını sağlamıştır. Toplantıda bakanların ortak faaliyetlerine ilişkin "Bakanlar Bildirgesi" imzalanmıştır (https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari-detay/27-cevre-ve-ekoloji-bakanlari-arasinda-isbirligi). Ayrıca üye ülkelerin bakanları, TDT Devlet Başkanları 11. Zirvesi'nde kabul edilen "Türk Yeşil Vizyonu: Sürdürülebilir Bir Gelecek İçin Birlik" konusunu ele alarak değerlendirmişlerdir. Toplantıda, çevre sorunlarının çözümü ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması yönünde TDT ülkeleri arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesi konusunda görüş birliğine varmışlardır.

TDT, iklim değişikliğinin yarattığı acil zorluklara yanıt olarak sürdürülebilirlik konusunda bölgesel iş birliğini geliştirmeye yönelik cesur adımlar atmaktadır. Bu çabalar, 6 Kasım 2024'te Bişkek'te "*Türk Dünyasının Güçlendirilmesi: Ekonomik Entegrasyon, Sürdürülebilir Kalkınma, Dijital Gelecek ve Herkes için Güvenlik*" temasıyla düzenlenen 11. zirvede kabul edilen 8 stratejik belgelerden biri de *"Türk Dünyasının Yeşil Vizyonu: Sürdürülebilir Geleceğin Birliği"* belgesi olmuştur. Bu belgede çevre dostu bir geleceğin teşvik edilmesine yönelik ortak hedef ve stratejilerin ana hatlarını belirlenmesi ve Türk Dünyası'nın yeşil gündemini oluşturması amaçlayan stratejik bir çerçeve belge niteliğindedir. Ayrıca bu zirvede yeşil ekonomi alanında Türk sermaye piyasasını genişletmeyi amaçlayan Türk Yeşil Finans Konseyi'nin (TYFK) kurulmasına ilişkin Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Bilindiği üzere Kazakistan Cumhurbaşkanı Sayın Kassym-Jomart Tokayev, 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "Dijital çağda yeşil teknolojiler ve akıllı şehirler" temalı TDT Devlet Başkanları Konseyi toplantısında, yeşil teknolojilerle ilgili ortak projelerin uygulanması için yeşil sermaye piyasasının geliştirilmesinin önemini dile getirmiş ve bu fikir doğrultusunda, Semerkant'taki TDT Zirvesi'nde Başkan Tokayev, yeşil ekonomide sermaye piyasasının geliştirilmesi için Türk Yeşil Finans Konseyi'nin (TYFK) kurulmasına önayak olmuştur. Bu Konsey; Türk Dünyasında yeşil ve sürdürülebilir finansın sağlanmasının yanı sıra Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ÇSY) faktörlerine yönelik yatırımların geliştirilmesi konularında da faaliyet gösterecektir. Konsey ile yeşil ve sürdürülebilir finans için stratejiler geliştirilecek, sürdürülebilir finansman teşvik edilecektir. Türk Yeşil Finans Konseyi'nin kurulmasıyla, TDT'ye üye ülkeleri arasında sürdürülebilir ekonomik büyüme ve çevresel koruma konularında önemli ilerlemeler kaydedilmesi hedeflenmektedir.

TDT'nin çevre politikaları ekseninde kilit girişimlerden biri de iklime dirençli akıllı şehir ve köylerin geliştirilmesi girişimi olmuştur. Bu projeler, bir yandan yaşam kalitesini artırmak için temiz enerji çözümlerini ve sürdürülebilir altyapıyı entegre etmeyi, diğer yandan da toplumları iklimle ilgili zorluklara uyum sağlamaya hazırlayarak ekonomik büyümeyi desteklemeyi amaçlamaktadır. TDT ayrıca, çevresel sürdürülebilirlik ve dijital inovasyon konularında iş birliğini teşvik etmek üzere bir İklim ve Yeşil Dijital Platformu oluşturulması konusunda somut adımlar atmaktadır. Kasım 2024 yılında Bakü'de düzenlenen BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 29. Taraflar Konferansı'nda (COP29)

hassas dağ bölgelerinde sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek için Dağ ve İklim Diyaloğu'nu da hayata geçirilmiştir.

2. 2040 Vizyonu Belgesinde Çevre Politikalarına İlişkin Yer Alan Düzenlemeler

12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da "Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler" gerçekleşen Türk Devleti Teşkilatı (TDT) Sekizinci Zirvesinde Türk Konseyi'nin ismi "Türk Devletleri Teşkilatı" olarak değiştirilmesi yanında Teşkilatın yol haritası niteliğinde "Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesi" de kabul edilmiştir. TDT'ye üye ülkeler arasında yapılması planlanan iş birliği alanlarının ayrıntılı bir şekilde ele alındığı Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesinde "Çevre konusu, Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler" üzerinde hassas bir şekilde durulmuştur. Bu konuları zirve sonunda yayınlanan sonuç bildirisinde de yer almıştır.

Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesinde "Çevre" alt başlığında üye ülkelerin çevre konusunda izleyecekleri politikayı ana başlıklar halinde şöyle sıralanmıştır (TDT, 2021: 13):

- Ulusal ve ortak politikalarında çevrenin korunmasına öncelik verilmesi,
- Küresel ısınma karşısında toplumsal farkındalığı artırmak için gerekli önlemlerin alınması,
- Türk Konseyi Sivil Koruma Mekanizması kurularak doğal afetlere karşı her türlü önlemin alınması,
- Enerji sektöründen, ısınma, atıkların yakılmasından ve diğer toksik maddelerden kaynaklanan kontrolsüz kirliliği önleyerek bioçeşitliliği koruması,
- Çevre yararına yeşil dijital teknolojilerin kullanımını hızlandırması,
- Düşük emisyonlu enerji ağlarını hızlandıran, hassas tarımı sağlayan, kirliliği azaltan, biyolojik çeşitlilik kaybıyla mücadele eden ve kaynak verimliliğini optimize eden yeşil dijital çözümlerin kullanımını artırılması,
- Toplumsal, iklim ve çevre ile ilgili sınamaların üstesinden gelmede ve sürdürülebilir bir şekilde daha sağlıklı, daha zengin toplumlara katkıda bulunmakta verilerin gücünü kullanılması,
- Kaynak ve enerji tüketimini azaltan, kirliliği ve emisyonları en aza indiren ve şehirlerin daha yeşil, kapsayıcı, güvenli ve mukavim olmasına yardım eden kentsel politikaların teşvik edilmesi,
- Yüksek teknoloji altyapısına ve akıllı teknolojiye yaygın erişime dayalı kentsel gelişmenin teşvik edilmesi,
- Üye Devletlerin iklim gündeminin uygulanmasında çevre dostu finansman araçlarının kullanılması, yeşil teknolojilerin aktarılması,
- Özellikle sanayi, tarım, enerji, ulaşım ve yenilenebilir enerji kaynakları olmak üzere, düşük karbonlu kalkınma uygulamaları alanında yaygın uluslararası paylaşım ve çeşitli en iyi teknolojileri geliştirme,

Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesinde "Tarım" alt başlığında ise üye ülkelerin yeşil ekonomi çerçevesinde hayata geçirilmesi planlanan önlemler şu şekilde sıralanmıştır (TDT, 2021: 13-14):

- Sürdürülebilir tarımsal kalkınmayı sağlamak için kamu ve özel kurumları, akademisyenleri, sivil toplum kuruluşlarını, araştırma kurumlarını, çiftçi derneklerini harekete geçirmek,
- Doğal içerikli işlenmiş ürünler kullanarak gıda üretmek için tarımsal bir yöntem olarak organik tarımın geliştirmek ve sıkı bir kontrol ve güçlendirme sistemini sürdürmek,
- Sürdürülebilir kırsal kalkınma programlarını ve politikalarını uyumlu hale getirmek, modern uygulamaları ve yenilikçi teknolojileri teşvik etmek ve tarımsal kümelenmeler, çiftçiler ve tarımsal işletmeler arasında ortaklıklar kurarak tarım sektöründeki üretken bağlantıları teşvik etme,

- FAO (BM Gıda ve Tarım Örgütü), IFAD (Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu) ve IOFS (İslam Gıda Güvenliği Teşkilatı) ve UNDP (BM Kalkınma Programı) gibi ilgili uluslararası kuruluşlarla etkin iş birliği kurmak.

Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesinde "Ekonomik İş birliği" alt başlığında ise üye ülkeler için yeşil ekonomi konusunda ortaya konulan hedef şunlardır (TDT, 2021: 9-10)

- Makroekonomik ve finansal istikrarı korurken sürdürülebilir, yeşil, yenilikçi, akıllı ve kapsayıcı ekonomik büyüme politikaları geliştirmek,

- Küresel arenada rekabet gücünü korurken, daha yeşil ve dijital çözümlere yatırım yaparak geleneksel ve yeni endüstrileri dönüştürmek,

Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesinde "Enerji İş birliği" alt başlığında ise (TDT, 2021: 11-12);

- Özellikle güneş, biyoenerji, rüzgar, nükleer gibi yenilenebilir enerji alanlarında ortak yatırımlar, bilgi, tecrübe ve uzmanlık alışverişi yoluyla enerji çeşitlendirmesi ve temiz/yeşil enerji için Üye Devletler arasında iş birliğini sağlaması,

- Kentsel ve kırsal bölgelerdeki hane halkı ve topluluklar için uygun fiyatlı temiz/yeşil enerji taşıyıcılarına ve son kullanım hizmetlerine evrensel düzeyde erişim sağlaması,

- Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) ve Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA) ve Enerji Şartı dâhil, ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere uluslararası kuruluşlarla yakın iş birliği kurulması,

Söz konusu belgede önümüzdeki yirmi yılda Türk Devletleri Teşkilatı'nın öncelikleri arasında " Dijital, yeşil ve akıllı ekonomilere ve akıllı şehirlere dönüşümü desteklemek için dijital teknolojilerin ve yapay zekânın çeşitli alanlarda kullanılması" hususuna da yer verilmiştir (TDT, 2021: 11-12).

3. Zirve Bildirilerinde Çevre Politikalarına İlişkin Yer Alan Düzenlemeler

Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesinin yıllık uygulama planları ya da faaliyet raporu olarak adlandırılabileceğimiz Zirve Bildirilerinde de yeşil ekonomik ile ilgili kararlar yer aldığı görülmektedir. Karabağ Zaferinin ardında "Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler" temasıyla İstanbul'da gerçekleştirilen Türk Devletleri Teşkilatı Devlet Başkanları Konseyinin bir araya geldiği zirvenin bildirisi 12 Kasım 2021'de Azerice, Kazakça, Kırgızca, Türkçe olarak imzalanmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı başkanları tarafından imzalanan bildiri Siyasi Konular, Dış Politika ve Güvenlik Konularında İş Birliği, Ekonomik ve Sektörel İş Birliği, Halklar Arası İş Birliği, Türk Dünyasında Kurumsal İş Birliği, Üçüncü Taraflarla İş Birliği İle Teşkilat Konuları olmak üzere beş başlık altında değerlendirilmiştir. Ekonomik ve sektörel iş birliği hususunda karşılıklı ticaret ve yatırımı kolaylaştırmak için gerekli önlemleri alarak üye devletler arasında elverişli koşullar yaratma amacına bağlı kalındığı ifade edilmiştir. Bu itibarla pandemi kısıtlamalarında üye ve gözlemci devletlerarasındaki ticaret hacminin artırılmasına yönelik çalışmalar teşvik edilmiş, üye devletlerin ilgili bakanlıklarının, yeşil teknolojiler ve akıllı şehirler konusunda iş birliğini çok taraflı bir biçimde başlatmaları yönünde talimatlandırıldığı bildirilmiştir. Ayrıca yenilenebilir enerji alanında iş birliği, sivil havacılıkta iş birliği, limanlar arasında kapsamlı iş birliği, iklim gündemi alanında iş birliği, uzay teknolojisi projeleri alanında iş birliği de Ekonomik ve Sektörel Alanda İş Birliği başlığının altında üye devletler tarafından değerlendirilmiştir. Özellikle sürdürülebilir kalkınma bağlamında iklim değişikliği tehdidine karşı küresel tepkiyi güçlendirmek için Paris İklim Anlaşması'nın uygulanması taahhüt edilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023: 44-45).

Ayrıca Bildiride mevcut ve gelecek nesillerin sağlığı ve esenliği için çevrenin korunmasının önemini vurguladıklarını, yeşil teknolojilerin uygulanması, biyolojik çeşitliliğin korunması, iklim değişikliğine adaptasyon gibi yollarla bu alanda gerekli acil ortak eylemde bulunmayı kabul ettiklerini ve

uluslararası çevre güvenliğinin korunmasına ortak katkıda bulunmaya hazır olduklarını teyit ettikleri (p. 50) hususları hususları da vurgulanmıştır.

11 Kasım 2022 tarihinde Özbekistan'ın Semerkant kentinde, "Türk Medeniyeti için Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru" temasıyla gerçekleşen Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi Semerkant Bildirisinde, TDT Sekretaryası tarafından 23 Kasım 2021 tarihinde "InnoWeek Uz-2021" ve 17-21 Ekim 2022 tarihlerinde "InnoWeek Uz-2022" çerçevesinde Taşkent'te "Sürdürülebilir Kalkınma için Yeşil Yenilikler" temasıyla "Türk Bölgesinde İnovasyon ve Teknolojik Gelişmenin Rolü" konulu özel Forumun düzenlenmesini takdir ettiklerini ve Üye Ülkelerin ilgili Bakanlık ve kurumlarını benzer program, proje ve faaliyetleri uygulamaya teşvik edildiği (p. 45); "TDT Üye Devletlerinde Bilişim alanının geliştirilmesine ilişkin Mutabakat Zaptı"nın imzalanmasını ve "Akıllı Şehirler İnşa Etmede Deneyim Alışverişinde Bulunmak ve Yenilikleri Aktarmaya Yönelik Sürekli Bir Uzman ve Bilişim Uzmanları Platformu Oluşturma Kavramının" kabul edilmesini memnuniyetle karşıladıklarını (p. 47) ifade edilmiştir.

3 Kasım 2023 tarihinde Kazakistan'ın Astana kentinde "TÜRK DEVRİ" temasıyla gerçekleşen Türk Devletleri Teşkilatı 10. Zirvesi Astana Bildirisinde ise "TDT Sekretaryasının, TDT bölgesinde kapsayıcı ve sürdürülebilir endüstriyel kalkınma alanında, özellikle temiz/yeşil enerji, tarımsal endüstri, yatırımlar, dijital endüstriyel teknolojiler, bilgi ve deneyim paylaşımı alanlarında karşılıklı fayda sağlayacak ortak hedeflerin gerçekleştirilmesinde TDT ile Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO) arasında yakın iş birliği kurulmasına yönelik çabalarını memnuniyetle karşıladıklarını" dile getirilmiştir.

Görüldüğü üzere gerek Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesinde gerekse Zirve Bildirilerinde yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma konusunda hedefler belirlenmiştir. Belirlenen bu hedefler AB Yeşil Mutabakatı, BM Çevre Programı, Rio+20 Sürdürülebilir Kalkınma Deklarasyonu gibi uluslararası politikalar ve düzenlemelerle uyum içindedir. TDT'nin ilgili belgelerinde bu hedeflerin yer alması Türk Dünyasında yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma için farkındalık yaratmak açısından büyük önem taşımakla birlikte bu hedeflere ulaşılabilmesi için ayrıntılı bir eylem planına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çerçevede Azerbaycan'ın 2024 yılı Yeşil Dünya için İçin Dayanışma Yılı ilan etmesi ve COP29'e ev sahipliği yapması söz konusu eylem planının yapılması için ciddi bir katkı sağlayacaktır.

SONUÇ

Ortak tarihi bağlara, ortak dile, kültüre ve geleneklere sahip Türk Devletleri ve halkları arasındaki iş birliğini ve dayanışmayı güçlendirmek amacıyla faaliyette bulunan Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), üye ülkeler arasında kültürel, ekonomik, siyasi ve çevresel iş birliğini artırmayı hedeflemektedir. Çevre politikaları da, bu ülkeler arasındaki iş birliğinin önemli bir parçası olmuştur. Türk Devletleri Teşkilatı'nda çevreyle ilgili atılan adımlar, genel olarak sürdürülebilir kalkınma, doğal kaynakların korunması ve çevre dostu teknolojilerin yaygınlaştırılması gibi alanlarda yoğunlaştığını söylemek mümkündür.

TDT'nin çevreye ilişkin temel politika unsurları Türk iş birliğinin geleceğe yönelik çok boyutlu hedeflerini sistematik ve detaylı bir şekilde sunan Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi ve bu Belgenin yıllık faaliyet planı olan Zirve Bildirilerinde yer almaktadır. Söz konusu belgelerde çevre politikaları ve sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin önemli düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemeler, doğal kaynakların korunması, ekosistemlerin sürdürülebilir yönetimi, hava, su ve toprak kirliliğinin önlenmesi gibi önemli konuları kapsamaktadır. Ayrıca bu belgelerde iklim değişikliğiyle mücadele, biyolojik çeşitliliğin korunması ve atık yönetimi gibi çevre politikalarının temel unsurları da içermektedir.

Türk Dünyası 2040 Vizyonu, çevre politikalarına büyük bir önem atfetmekte ve çevre koruma ile sürdürülebilir kalkınmayı temel hedeflerden biri olarak kabul etmektedir. Vizyon belgesinde yer alan

çevre politikaları, Türk dünyası ülkelerinin gelecekte çevre sorunlarıyla etkili bir şekilde mücadele etmelerini ve doğal kaynakları sürdürülebilir bir biçimde yönetmelerini sağlayacak stratejileri içermektedir. Bu hedeflere ulaşmak için bölgesel iş birliğinin artırılması, çevre dostu teknolojilerin benimsenmesi ve halkın çevre bilincinin yükseltilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

KAYNAK

Çelikyay, H. H. (2021), "Türkiye'de Çevre Politikaları: Kalkınma Planları Üzerinden Bir İnceleme", İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, Cilt:6, Sayı:15 (Haziran 2021), s: 185-205.

Keleş, R. ve Hamamcı, C. (2005). Çevre Politikası. 5. Baskı, İmge Kitabevi.

Ökmen, M. (2004), "Politika ve Çevre", Çevre sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, (Editör: M. Marin ve U. Yıldırım), Beta Yayınları.

T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2023), 21. Yüzyılın Parlayan Yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı, İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Fasıl 27: Çevre ve İklim Değişikliği, https://www.ab.gov.tr/fasil-27-cevre_92.html, E. 25.03.2025.

Türk Devletleri Teşkilatı (2021), Türk Dünyası 2040 Vizyonu, https://turkicstates.org/u/d/news/5-ek--turk-dunyasi-2040-vizyonu.pdf, Erişim: 24.03.2025

Türk Devletleri Teşkilatı (2022), Türk Devletleri Teşkilatı Dokuzuncu Zirvesi Semerkant Bildirisi, https://www.turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/9-zirve-bildirisi-16-tr.pdf, Erişim: 24.03.2025.

Türk Devletleri Teşkilatı (2023), Türk Devletleri Teşkilatı 10. Zirve Bildirisi Astana, Kazakistan, https://www.turkicstates.org/u/d/basic-documents-tr/10-zirve-bildirisi-2023-21-tr.pdf, Erişim: 24.03.2025.

Türk Devletleri Teşkilatı (2024), Türk Devletleri Teşkilatı 11. Zirvesi Bişkek Bildirisi, Bişkek, Kırgızistan,https://turkicstates.org/u/d/temel_belgeler/5-tr-bis%CC%A7kek-deklarasyonu-nihai.pdf, Erişim: 24.03.2025.

Türk Devletleri Teşkilatı (2025), 25. Çevre ve Ekoloji Bakanları arasında iş birliği, https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari-detay/27-cevre-ve-ekoloji-bakanlari-arasinda-isbirligi, Erişim: 25.03.2025.

10

TÜRK DÜNYASINDA İLETİŞİM DİLİ VE MEDYA STRATEJİLERİ

TÜRK HALKLARININ ORTAK KÜLTÜR ÇALIŞMASI: FİLM ENDÜSTRİSİ

İslam ESEDOV*

Giriş: Türk dünyası, yalnızca coğrafi sınırları aşan bir kavram değil, aynı zamanda köklü bir geçmişin ve zengin bir kültürel mirasın taşıyıcısıdır. Türk halkları, geniş bir coğrafyada farklı devletler ve topluluklar halinde yaşamalarına rağmen ortak bir tarih, kültür ve inanç sistemine sahiptir. Bu geniş coğrafyada yaşayan toplulukların birbirleriyle olan kültürel etkileşimini güçlendirecek en etkili araçlardan biri şüphesiz ki sinema sektörüdür.

Amaç: Sinema yalnızca eğlence sunan bir mecra olmanın ötesinde, ulusal kimliğin, tarihi tecrübelerin ve folklorun yeni nesillere aktarılmasını sağlayan güçlü bir kültürel platform işlevi görmektedir. O yüzden Türk halklarının ortak değerlerin korunması ve tanıtılması için film endüstrisi, en etkili kültürel araçlardan biridir.

Türk dünyasında ortak kültürel mirasın tanıtılması amacıyla düzenli film festivallerinin organize edilmesi büyük önem taşımaktadır. *Türk Dünyası Film Festivali* adı altında, her yıl farklı bir Türk devletinde gerçekleştirilecek bu etkinliklerde , sadece bir film gösterim etkinliği değil, bütün Türk dünyasını kültürel, sanatsal ve stratejik açıdan birbirine daha da yaklaştıracak bir büyük buluşma olmalıdır. Festival temasında ortak tarih, gelenekler, kahramanlık anlatıları, mitoloji, ortak inançlar ve ortak dil ön planda tutulmalıdır.

Dünya deneyiminde olduğu gibi festivalde ortak tarih, destanlar, kahramanlar, mitoloji gibi temalar işlenmiş uzun metrajlı filmler, genç yönetmenlerin desteklenmesi için kısa filmler, ortak kültürel mirası, gelenekleri ve tarihi olayları anlatan belgesel filmler gösterilmelidir. Aynı zamanda, festivalde çocuk izleyiciler de unutulmamalı, çocuklara yönelik tarihi ve kültürel içerikli animasyonlar sunulmalıdır.

Festival çerçevesinde ünlü Türk yönetmenleri, yapımcılar ve senaristler tarafından masterclasslar verilmeli, sinemacıların söyleyiş geceleri düzenlenmelidir. Hatta festival zamanı diğer kültürel etkinliklere de yer ayrılması önemlidir. Örneğin, festivalin açılış ve kapanış törenlerinde geleneksel performansların gösterisi, Türk dünyasına özgü yemeklerin sunumu, el sanatlarının sergilenmesi dünyanın dört bir yanından gelen sinemacı, izleyiciler, turistler için Türk kültürünün zenginliğini gösterecek, hem de kendi aramızdaki bağı güçlendirecek. Belirtelim ki, dünyadaki büyük film festivalleri, sadece film gösterim yerleri değil, aynı zamanda kültürel kimliklerin vitrinleri haline gelmiştir. Türk Dünyası Film Festivali de, Türk halklarının ortak tarihi, kültürü ve geleceğe yönelik vizyonunu tüm dünyaya güçlü bir şekilde yansıtabilecek bir platform haline gele bilir.

Sanayi düzeyinde güçlü bir yapım kapasitesi oluşturmak için Türk Dünyası Yapımcılar Birliği'nin kurulması gerekmektedir. Bu birlik, film projelerinin finansmanı, yapımı ve dağıtımı konularında faaliyet gösterecek; ortak yatırım fonları aracılığıyla üretim süreçlerini hızlandıracaktır.

* Azerbaycan Devlet Kültür ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, islamnadiroglu.in@gmail.com

Sinema alanında geleceğin ustalarını yetiştirmek amacıyla Türk Dünyası Sinema Akademisinin kurulması ortak bir kültürel hafıza ve sanat vizyonu oluşturacak bir merkeze çevrile bilir. Akademide yönetmenlik, senaryocu, görüntü yönetmenliği, yapımcılık, oyunculuk gibi alanlarda ortak eğitim programları sunula bilir.

Türk devletleri arasında kurulması gereken merkezlerden biri *Ortak Senaryo Geliştirme Merkezidir.* Merkez tarihi olayları, kültürel motifleri ve ortak kahramanları temel alan özgün senaryolar üretecek bir platform işlevi göre bilir. Burada oluşturulacak fikir bankası, yönetmenler, yapımcılar ve senaryocular için açık bir kaynak teşkil edecektir. Aynı zamanda, dil farklılıklarını aşmak amacıyla, filmlerin çok dilli (Türk dilleri ve uluslararası diller) olarak üretilmesi sağlanmalıdır.

Türk dünyasının sinema ürünlerini küresel ölçekte tanıtmak için, *TürkFilm* veya *TURANFİLM* adı altında ortak bir dijital platform kurulmalıdır. Netflix modeline benzer biçimde çalışacak olan bu platformda Türk dünyası ülkelerinin filmleri, dizileri, belgeselleri ve animasyonları yer alacaktır. Platform abonelik sistemiyle hizmet verecek; altyazı ve dublaj hizmetleri sunarak uluslararası erişimi artıracaktır. Böylece dünya genelinde Türk halklarının kültürel zenginlikleri ve tarihi derinlikleri tanıtılabilecektir.

Tüm bu projelerin sürekli finansmanını ve merkezi organizasyonunu sağlamak için Türk Devletleri Sinema Fonu kurulması iyi sonuçlar vere bilir. Fon, şeffaf ilkeler çerçevesinde tek merkezden yönetilerek film projelerine finansal destek sunacaktır. Üye devletler, yıllık bütçelerinden belirli bir oranda katkı sağlayarak ortak sinema projelerine yatırım yapacaktır. Türk halklarının sinema üzerinden gerçekleştireceği ortak girişimler, bu ilkenin somut bir yansıması olabilir.

Sonuç olarak diye biliriz ki, Türk dünyasında ortak sinema endüstrisi kurmak, yalnızca kültürel bir atılım değil, aynı zamanda stratejik bir yatırım olarak değerlendirilmelidir. Sinema yoluyla ulusal kimlikler güçlendirilerek, kültürel diplomasi alanındaki etkinlik artırılacak ve dünya kamuoyuna Türk kültürünün eşsiz zenginliği sunulabilecektir.

TÜRK DÜNYASI BİRLİĞİ (TURAN) ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Fatih GÜRSES* Ali ÇİÇEK**

GİRİŞ

Tarihsel olarak derin bir maziden gelen ve kültürel, siyasal ve jeopolitik boyutlarıyla tartışmalara konu olan "Türk Dünyası Birliği" ya da diğer adıyla "Turan", özellikle 19. yüzyıl sonrasında Türk dünyasının bir bütün olarak düşünülmesinde merkezi bir ideolojik kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu kavram, sadece ortak bir etnik ya da dilsel birlikteliği ifade etmenin ötesinde, aynı zamanda ortak tarihsel deneyimlerin, kültürel kodların, dini değerlerin ve jeopolitik çıkarların örtüştüğü bir düşünsel alanı betimlemektedir (Gökalp, 1999, ss. 26-27). Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması, modern ulus-devletlerin ortaya çıkışı ve emperyal güçlerin dünya genelindeki etkileri, bu ideali daha da cazip kılmış; Türkçülük ve milliyetçilik gibi akımlar vasıtasıyla Turancılık siyasallaşmıştır.

İran'ın kuzeydoğusundan başlayarak Aral Gölü havzası üzerinden Çin'in işgali altındaki Doğu Türkistan'a dek uzanan Türkistan coğrafyasını kapsayan bölge, tarihsel söylemde "Turan" kavramıyla tanımlanmıştır. Bu kavram, yalnızca bir coğrafi mekânı değil, aynı zamanda kültürel, etnik ve tarihsel bir birliktelik tahayyülünü ifade eden sembolik bir uzamdır. Nitekim "Turan" terimi özünde "Ulu Türkistan" anlamına gelir (Yeniçeri, 2012, s. 322). Turancılık ise, hem Osmanlı entelektüel havzasında hem de Cumhuriyet döneminde etkili olmuş, dilsel ve kültürel ortaklık temelinde Türk dilli toplulukların siyasal birlikteliğini hedefleyen pan-Türkist bir ideoloji olarak şekillenmiştir (Özdoğan, 2002, s. 388). Bu ideoloji, etno-kültürel milliyetçilik ile tarihsel revizyonizm arasında konumlanmakta; modern ulus-devlet paradigması çerçevesinde sınır aşan bir kimlik ve dayanışma siyaseti önermektedir.

Turan fikri, geç Osmanlı döneminde Ziya Gökalp başta olmak üzere pek çok aydın tarafından benimsenmiş (Hacıeminoğlu, 2012, s. 216); Cumhuriyet döneminde de dönemsel dalgalanmalarla birlikte ya bir stratejik hedef ya da bir "idealist tahayyül" olarak gündemdeki yerini korumuştur (Çiçek vd., 2017). Ancak bu fikir, tarih boyunca farklı çevrelerce farklı şekillerde algılanmış, zaman zaman da olumsuzlayıcı üslupla bir "milliyetçi rüya", "realist olmayan bir ütopya" olarak nitelendirilmiştir. Buna rağmen Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya'da ortaya çıkan bağımsız Türk devletleri, bu ideali tekrar canlandırma potansiyelini artırmış; Türkiye'nin bu yeni devletlerle kurduğu siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkiler, bir "Türk Dünyası Birliği" fikrini yeniden gündeme taşımıştır (Geybullayev & Kurubaş, 2002).

Günümüzde ise bu idealin yeniden canlanması sadece nostaljik bir milliyetçi arzu ya da tarihsel bir romantizm değil; aynı zamanda enerji, ticaret, savunma, teknoloji ve eğitim gibi stratejik alanlarda gerçekçi bir bölgesel iş birliği vizyonu olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda Türk Devletleri

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Türk Devletleri ve Akraba Toplulukları Uygulama ve Araştırma Merkezi, fatihgurses@uludag.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9922-8571.

** Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, alicicek@cumhuriyet.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9875-2400.

Teşkilatı'nın kurulması, ortak alfabe, ortak medya ve eğitim programları gibi girişimler, Turan idealinin kurumsal altyapısını güçlendirmektedir (Asker & Çiçek, 2025; Purtaş, 2023).

Öte yandan, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Türkistan coğrafyasında bağımsız Türk devletlerinin kurulmasıyla birlikte Türkiye'deki akademik yazın, Türk dünyasını konu edinen çok sayıda akademik çalışmaya yer vermiştir. Turancılığın Türkiye'deki toplumsal tabanını ele alan ya da Turancılığı bir siyasal akım olarak değerlendiren bu çalışmalar (Atsız, 2018; Bircan & Zariç, 2023; Bölükbaşı, 2018; Vurucu, 2009) daha çok teorik düzeyde olup, Turancılığı kavramsal açıdan ele alan ve kavramın tarihsel ve felsefi boyutuna odaklanan çalışmalardır. Bununla birlikte, akademik yazında Türk Dünyasını konu edinen ve saha araştırmasına dayanan çalışmalar da bulunmakla birlikte bu çalışmalarda genellikle yalnızca "Türk Dünyası Algısı"na odaklanılmış (bkz. Delican ve Kaya, 2021; Batmaz, 2022; Erhan vd., 2023; Saraç vd., 2023) doğrudan "Türk Dünyası Birliği (Turan) Algısı" çalışmaların merkezine yerleştirilmemiştir. Buradan hareketle, Türk vatandaşlarının Türk dünyası coğrafyasıyla uluslararası iş birliğine nasıl baktıklarını konu edinen ve Türk Dünyası Birliği (Turan) Algısını analiz eden çalışmalara ilgili yazında yeterince yer verilmediği anlaşılmaktadır.

Halbuki, toplumsal algı, siyasal projelerin meşruluk zeminini belirleyen en kritik unsurlardan biri (Avşar, 2021) olarak görülmektedir ve bu tür iş birliği ve entegrasyon girişimlerinin başarıya ulaşmasının önemli bir şartı da kamuoyunun bu birlik idealine yönelik olumlu algılarıdır. Bu çerçevede, Türkiye'deki vatandaşların Türk Dünyası Birliği'ne dair görüş ve yaklaşımları, bu idealin gelecekte ne ölçüde somut bir projeye dönüşebileceği konusunda belirleyici olacaktır.

AMAÇ

Türk Dünyası Birliği fikri, hem siyasi liderlik düzeyinde hem de akademik çevrelerde önemsenmektedir. Ancak bu idealin toplum tarafından nasıl algılandığı, hangi anlamlarla ilişkilendirildiği ve ne tür beklenti veya kaygılar barındırdığı çoğu zaman ihmal edilmiştir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemekte; Türkiye'deki bireylerin Türk Dünyası Birliği'ne dair algılarını nicel yöntemlerle inceleyerek, bu ideali destekleyen toplumsal zemini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın temel sorusu, tarihsel bir ülkü olan Türk Dünyası Birliği (Turan) idealinin, günümüzün siyasal, ekonomik ve kültürel koşullarında nasıl anlamlandırıldığı ve bu algıların gerçek bir birlik oluşturma sürecine nasıl katkı sunduğudur. Bu doğrultuda, toplumun Turan idealine ilişkin çok boyutlu algılarını anlamaya yönelik bir çerçeve sunulmaktadır. Buradan hareketle çalışma kapsamında şu alt sorulara yanıt aranmaktadır:

- Türkiye'nin kimliği ve uluslararası konumu vatandaşlar tarafından nasıl algılanmaktadır?
- Türkiye'deki bireyler Türk Dünyası Birliği'ni nasıl tanımlamakta ve algılamaktadır?
- Türk Dünyası Birliği idealinin önündeki engeller ve destekleyici faktörler nelerdir?
- Türkiye için en ideal uluslararası birlik fikri hangisi ya da hangileridir?
- Vatandaşların zihninde Turan coğrafyasının sınırları nasıl şekillenmektedir?
- Türk Dünyası Birliği kavramının zihinlerde meydana getirdiği çağrışım nedir?

Gelinen durumda bu çalışmanın, akademik yazında gözlenen söz konusu eksikliği gidermeyi ve Türk Dünyası Birliği üzerine daha derin saha araştırmalarına zemin hazırlamayı hedefleyen öncü bir katkı sunma potansiyeli taşıdığı ifade edilebilir.

YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye'de yaşayan yetişkin bireylerin Türk Dünyası Birliği (Turan) algıları araştırma konusu edilmiştir. Çalışma nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir.

Bu bağlamda, katılımcıların Türk Dünyası Birliği Algılarına ilişkin görüşleri kapalı uçlu (yapılandırılmış) sorulardan meydana gelen anket formu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Anket formunda katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin 6 sorunun yanında 7 adet de Türk Dünyası Birliği Algısını ölçmeye yönelik soru yer almaktadır. Ayrıca ankette son olarak katılımcılara Türk Dünyası Birliği ifadesinin zihinlerde yarattığı çağrışımı anlamak için "Türk Dünyası Birliği denildiğinde aklınıza gelen/zihninizde çağrışım yapan ilk kelime nedir?" şeklinde açık uçlu bir soru da yöneltilmiştir.

Araştırmanın evrenini Türkiye'de yaşayan yetişkin (18 yaş üzeri) bireyler meydana getirmektedir. Araştırmanın, evrenin tamamı üzerinde gerçekleştirilmesi pek çok bakımdan işlevsel ve imkânlı olmayacağından araştırma belirli bir örneklem grubu ile gerçekleştirilmiştir. Örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Öncelikle "Google Formlar" üzerinde online şekilde oluşturulan anket WhatsApp ve sosyal medya platformları aracılığıyla araştırmacıların birinci derece tanıdıklarına ulaştırılmış, katılımcılardan anketi gönüllülük esasına göre doldurmaları ve kendi çevrelerine doldurtmak üzere sosyal medya hesaplarında paylaşmaları istenmiştir. Bu şekilde örneklem genişlemiş ve netice itibariyle 314 katılımcıya ulaşılmıştır. Veriler Microsoft Excel ve SPSS kullanılarak analiz edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde öncelikle katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin betimsel istatistiklere yer verilmiştir. Buna göre Tablo 1'den de görüleceği üzere katılımcıların yaklaşık %70'i erkeklerden meydana gelmektedir. Diğer taraftan katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında en kalabalık grubu %30'luk bir oranla 18-24 yaş arası grup temsil etmektedir. Diğer yaş grupları olan 25-34, 35-44 ve 45-54 yaş gruplarının da yaklaşık olarak %20'lik bir oranla temsil edildiği gözlenmektedir. Çalışmada en düşük orana sahip yaş grubunun ise %9'luk bir oranla 55 yaş ve üzeri grup olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

		Frekans (n)	**Yüzde (%)**
Cinsiyet	Kadın	97	30.9
	Erkek	217	69.1
Yaş	18-24	95	30.3
	25-34	63	20
	35-44	68	21.7
	45-54	59	18.8
	55 ve üzeri	29	9.2
Medeni Durum	Evli	177	56.37
	Bekar/Boşanmış	137	43.63
Eğitim Düzeyi	İlkokul	2	0.6
	Ortaokul	2	0.6
	Lise	34	10.8
	Önlisans	27	8.6
	Lisans	169	53.8
	Y. Lisans	48	15.3

	Doktora	32	10.2
Gelir Düzeyi	Asgari Ücret ve Altı	97	30.9
	Asgari Ücretten Fazla-35.000 TL arası	30	9.6
	35.001 TL- 50.000 TL	37	11.8
	50.001 ve Üzeri	150	47.8
Uyruk	Türkiye Cumhuriyeti	295	93.9
	Diğer (Türk Soylu)	17	5.4
	Diğer (Türk Soylu Değil)	2	.6
	Toplam	**314**	**100.0**

Katılımcılar medeni durum bakımından ele alındığında %57'ye yakınının evli olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyine göre ise en kalabalık grubun %54'e yakın bir oranla lisans olduğu; bunu ise sırasıyla %15,3 ile yüksek lisans, %10,8 ile lise ve %10,2 ile de doktora mezunlarından oluşan grubun takip ettiği anlaşılmaktadır. Gelir düzeyi itibariyle ise katılımcıların yaklaşık yarıya yakınının (%47,8) 50.000 TL üzerinde gelire sahip olduğu görülmektedir. Son olarak katılımcıların uyruğu itibariyle yapılan değerlendirmede %93,9 ile katılımcıların çok büyük oranda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Çalışmanın bu kısmından sonra temel araştırma sorularına ilişkin verilen cevapların analizi gerçekleştirilecektir. Buna göre öncelikle ilk araştırma sorusu olan "Türkiye'nin kimliği ve uluslararası konumu vatandaşlar tarafından nasıl algılanmaktadır?" sorusuna cevap aranmıştır. Bu kapsamda katılımcılara öncelikle Türkiye'nin kimliği hakkında fikir beyan etmeleri için "Sizce Türkiye öncelikle hangisidir?" sorusu yöneltilmiş ve katılımcılardan en fazla 3 seçenek işaretlemeleri istenmiştir.

Grafik 1: Türkiye'nin Kimliği

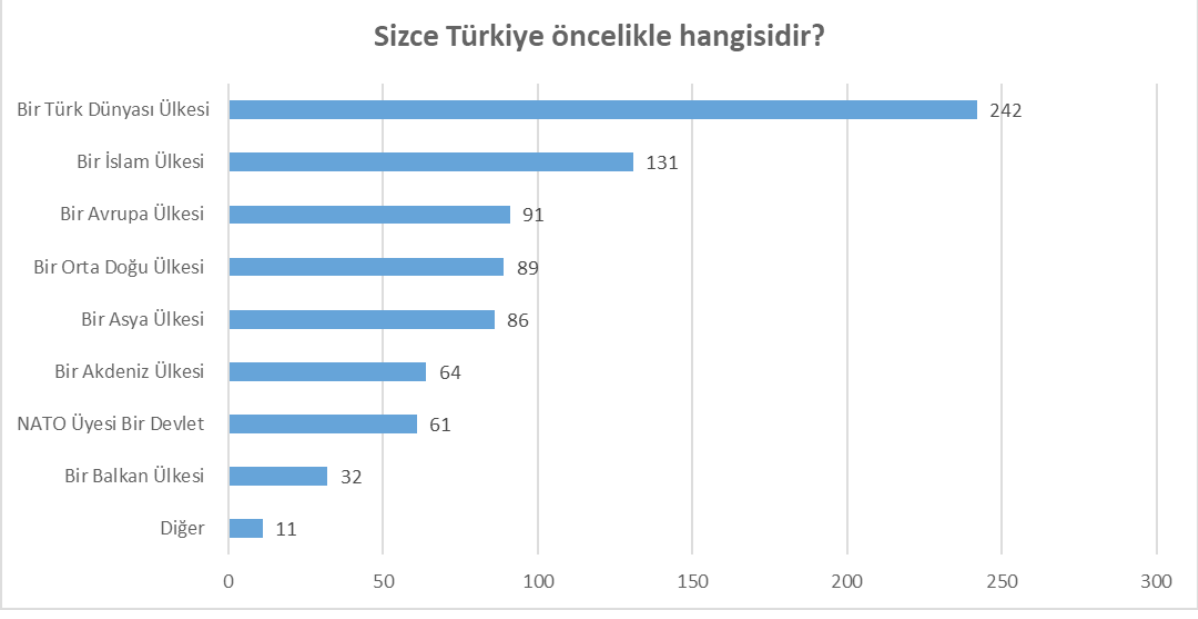

Grafik 1'de verilen cevaplar değerlendirildiğinde katılımcıların %77,1'inin Türkiye'yi "Bir Türk Dünyası Ülkesi" olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Öte yandan katılımcıların %41,7'si Türkiye'yi "Bir İslam Ülkesi" olarak değerlendirirken; %29'u da "Bir Avrupa Ülkesi" olarak değerlendirmişlerdir.

İlk araştırma sorusunun ikinci kısmı olan Türkiye'nin uluslararası konumunu değerlendirmeleri için ise katılımcılara "Türkiye'nin gücü ve konumu hakkında hangisi veya hangileri söylenebilir?" sorusu yöneltilmiş ve katılımcılardan en fazla 5 adet seçenek işaretlemeleri istenmiştir.

Grafik 2: Türkiye'nin Gücü ve Uluslararası Konumu

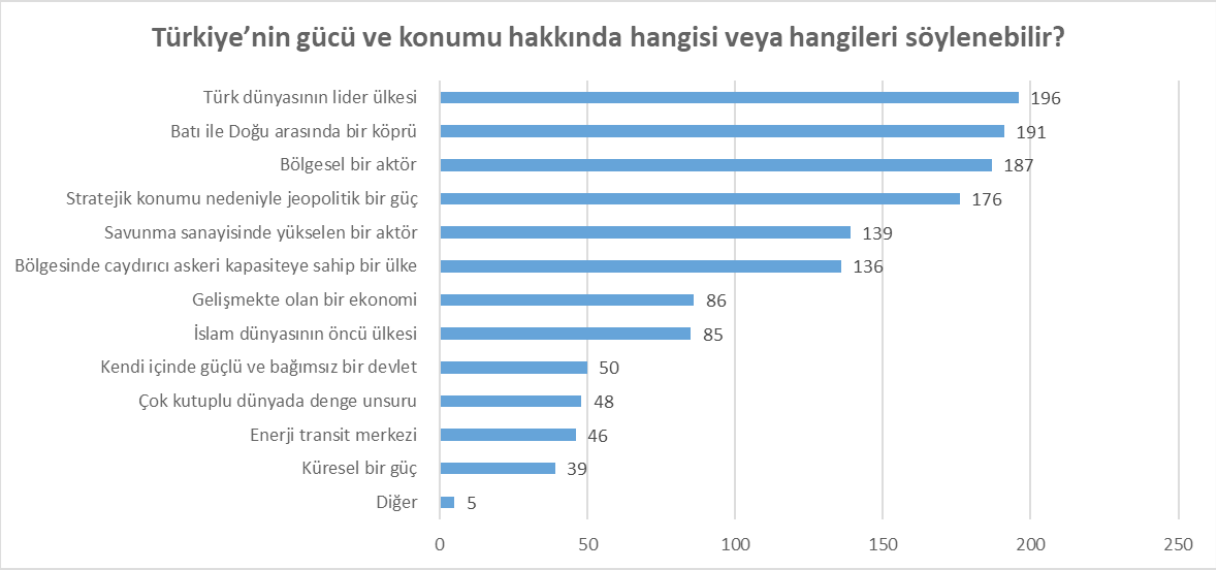

Soruya verilen cevaplar analiz edildiğinde Grafik 2'deki bulgulara erişilmiştir. Buna göre katılımcıların Türkiye'yi uluslararası arenada nitelendirirken en çok "Türk dünyasının lider ülkesi" pozisyonunu tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bu seçeneği işaretleyenlerin oranı tüm katılımcıların %62,4'üne tekabül etmektedir. Bu seçeneği oran olarak çok yakın 3 seçenek daha takip etmektedir. Yani katılımcıların %60,8'i Türkiye'yi "Batı ile doğu arasında bir köprü" olarak nitelendirirken; %59,6'sı "Bölgesel bir aktör"; %56,1'i ise "Stratejik konumu nedeniyle jeopolitik bir güç" olarak görmektedir.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu ise "Türkiye'deki bireyler Türk Dünyası Birliği'ni nasıl tanımlamakta ve/veya algılamaktadır?" şeklindedir. Bu araştırma sorusuna cevap bulabilmek için katılımcılara "Sizce Türk Dünyası Birliği (Turan) kavramı neyi ifade etmektedir?" sorusu yöneltilmiş ve katılımcılardan en fazla 3 adet seçenek işaretlemeleri istenmiştir.

Grafik 3: Türk Dünyası Birliği Tanımı ve Algısı

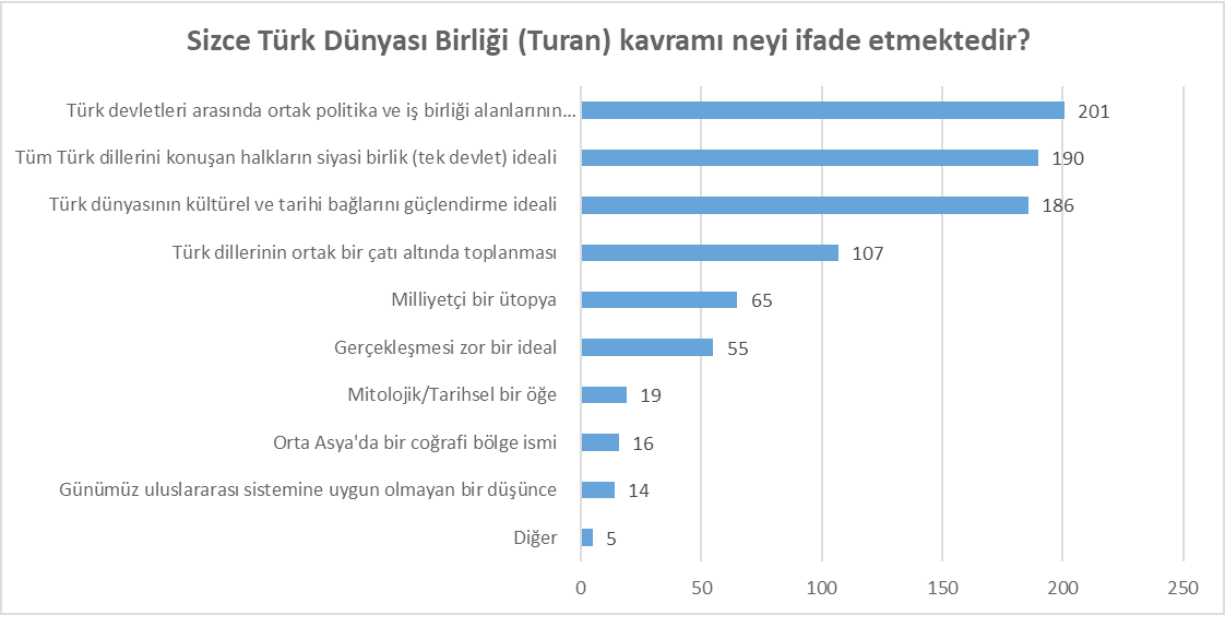

Grafik 3'te Türk Dünyası Birliği'nin katılımcılar açısından nasıl algılandığına ilişkin cevaplar yer almaktadır. Verilen cevaplara göre katılımcıların Türk Dünyası Birliği'ni en çok (%64) "Türk devletleri arasında ortak politika ve iş birliği alanlarının geliştirilmesi" olarak tanımladıkları veya başka bir deyişle Türk Dünyası Birliği'ne bu anlamı yükledikleri görülmektedir. Öte yandan katılımcıların %60,5'inin Türk Dünyası Birliği'ni "Tüm Türk dillerini konuşan halkların siyasi birlik (tek devlet) ideali" olarak niteledikleri; katılımcıların %59,2'sinin ise Türk Dünyası Birliği'ni "Türk dünyasının kültürel ve tarihi bağlarını güçlendirme ideali" olarak algıladıkları anlaşılmaktadır.

Çalışmanın üçüncü araştırma sorusu olan "Türk Dünyası Birliği idealinin önündeki engeller ve destekleyici faktörler nelerdir?" bağlamında katılımcılara iki farklı soru yöneltilmiştir. Bu sorulardan ilki Türk Dünyası Birliği'ni destekleyen etkenlere odaklanmaktadır ve katılımcılardan bu soruda en fazla 5 seçeneği işaretlemeleri istenmiştir.

Grafik 4: Türk Dünyası Birliği'ni Destekleyen Etkenler

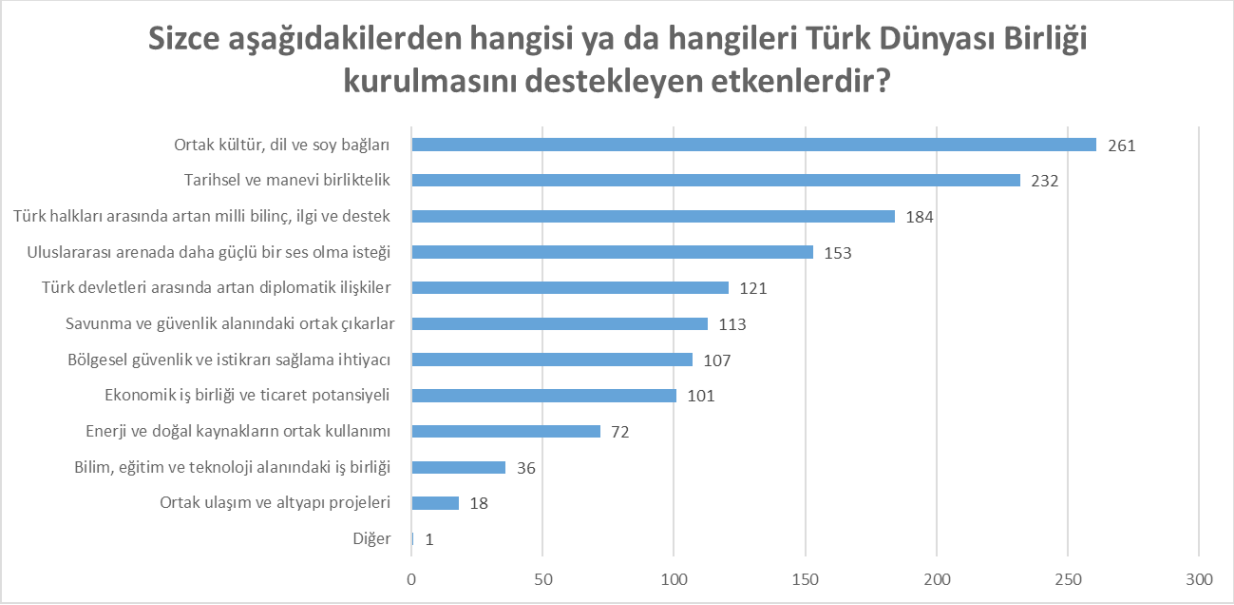

Grafik 4'te Türk Dünyası Birliği kurulmasını destekleyen etkenlere yer verilmektedir. Buna göre katılımcıların %83,1'i "Ortak kültür, dil ve soy bağları"na sahip olmayı Türk Dünyası Birliğini destekleyen bir unsur olarak görmektedir. Bu seçeneği tamamlayıcı bir başka seçenek olan "Tarihsel ve manevi birliktelik" seçeneği ise katılımcıların %73,9'unun tercihiyle ikinci önemli destek unsuru olarak tercih edilmiştir. Bu konuda en önemli üçüncü destekleyici unsur ise katılımcıların %58,6'sının tercihiyle "Türk halkları arasında artan milli bilinç, ilgi ve destek" olarak görülmüştür.

Çalışmanın üçüncü araştırma sorusunun ikinci kısmı Türk Dünyası Birliği'nin önündeki engellere yöneliktir. Bu bağlamda katılımcılara "Sizce aşağıdakilerden hangisi ya da hangileri Türk Dünyası Birliği kurulmasının önünde bir engeldir?" sorusu yöneltilmiş ve bu konuyla ilgili gördükleri en fazla 5 seçeneği işaretlemeleri istenmiştir.

Grafik 5: Türk Dünyası Birliği'nin Önündeki Engeller

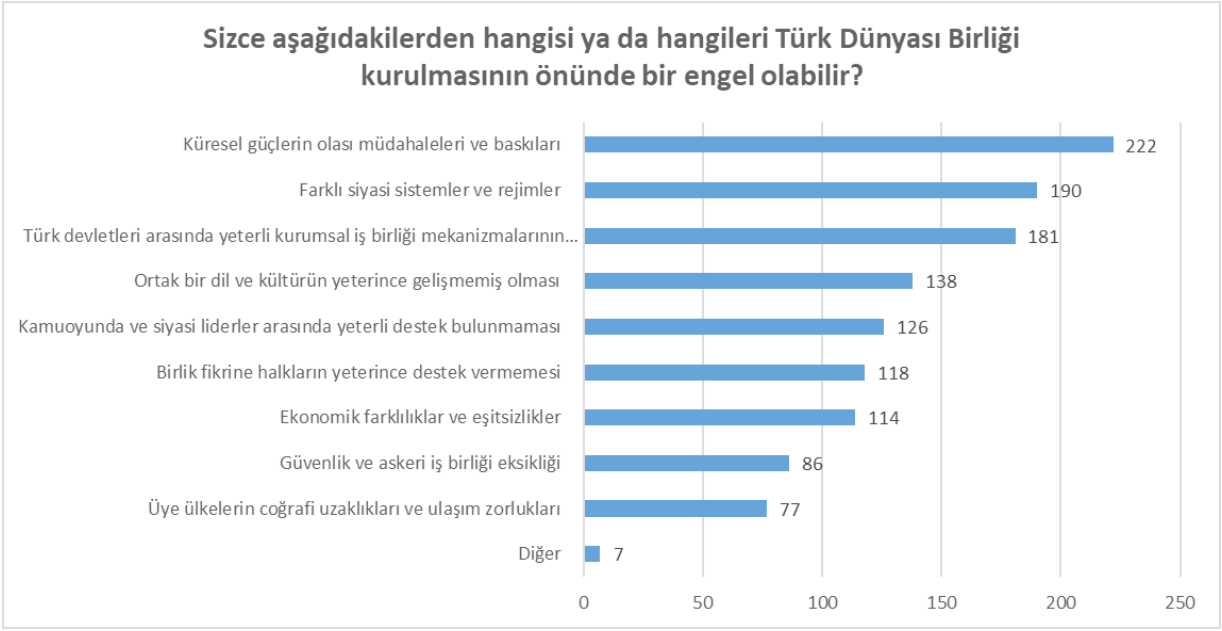

Grafik 5'te Türk Dünyası Birliği kurulmasının önündeki engellere ilişkin katılımcı cevaplarına yer verilmektedir. Bu konuda en öne çıkan ve engel oluşturabileceği düşünülen husus katılımcıların %70,7'sinin tercihiyle "Küresel güçlerin olası müdahaleleri ve baskıları" olmuştur. Bu konuda ikinci en önemli engel teşkil edecek husus ise katılımcıların %60,5'inin tercihiyle Türk Dünyası Birliğine potansiyel üye olması beklenen ülkelerin "Farklı siyasi sistemler ve rejimler"e sahip olmaları olmuştur. Üçüncü en önemli potansiyel engel alanı ise katılımcıların %57,6'sının tercihiyle "Türk devletleri arasında yeterli kurumsal iş birliği mekanizmalarının olmaması" olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın dördüncü araştırma sorusu "Türkiye için en ideal uluslararası birlik fikri hangisi ya da hangileridir?" şeklindedir. Bu kapsamda katılımcılara yöneltilen araştırma sorusuna katılımcıların en önemli gördükleri 3 seçeneği işaretlemeleri istenmiştir. Verilen cevaplar aşağıda Grafik 6'da yer almaktadır.

Grafik 6: Türkiye İçin En İdeal Birlik Fikri

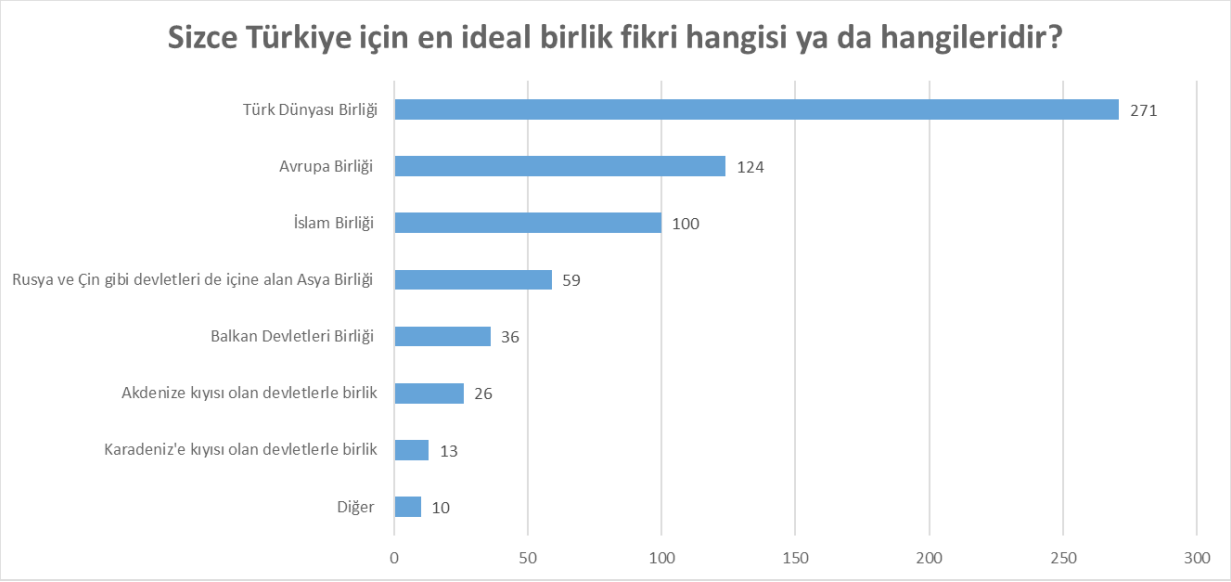

Türkiye için uluslararası arenada en ideal birlik fikrinin ne olduğunun sorulduğu soruya verilen cevaplar itibariyle katılımcıların %86,3'ünün en ideal birlik olarak "Türk Dünyası Birliği"ni gördükleri anlaşılmaktadır. Soruya verilen cevaplar değerlendirildiğinde dikkat çeken bir husus da her katılımcının en az iki cevap daha verebilme hakkı bulunmasına rağmen diğer hiçbir alternatif birlik fikrinin %40'a bile ulaşacak bir taraftar kitlesi bulamadığı olmuştur. Bu bağlamda, Türk Dünyası Birliği görüşünden başka en fazla %39,5 ile "Avrupa Birliği" ve %31,8 ile de "İslam Birliği" alternatifleri tercih edilmiştir.

Çalışmanın beşinci araştırma sorusu "Vatandaşların zihninde Turan coğrafyasının sınırları nasıl şekillenmektedir?" sorusudur. Bu amaçla katılımcılara "Size göre Turan coğrafyasının sınırlarına bugünkü hangi devletler dâhildir?" şeklinde bir soru yöneltilmiş ve istedikleri sayıda seçeneği işaretleyebilecekleri söylenmiştir. Grafik 7'de katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar yer almaktadır.

Grafik 7: Turan Coğrafyasının Sınırları

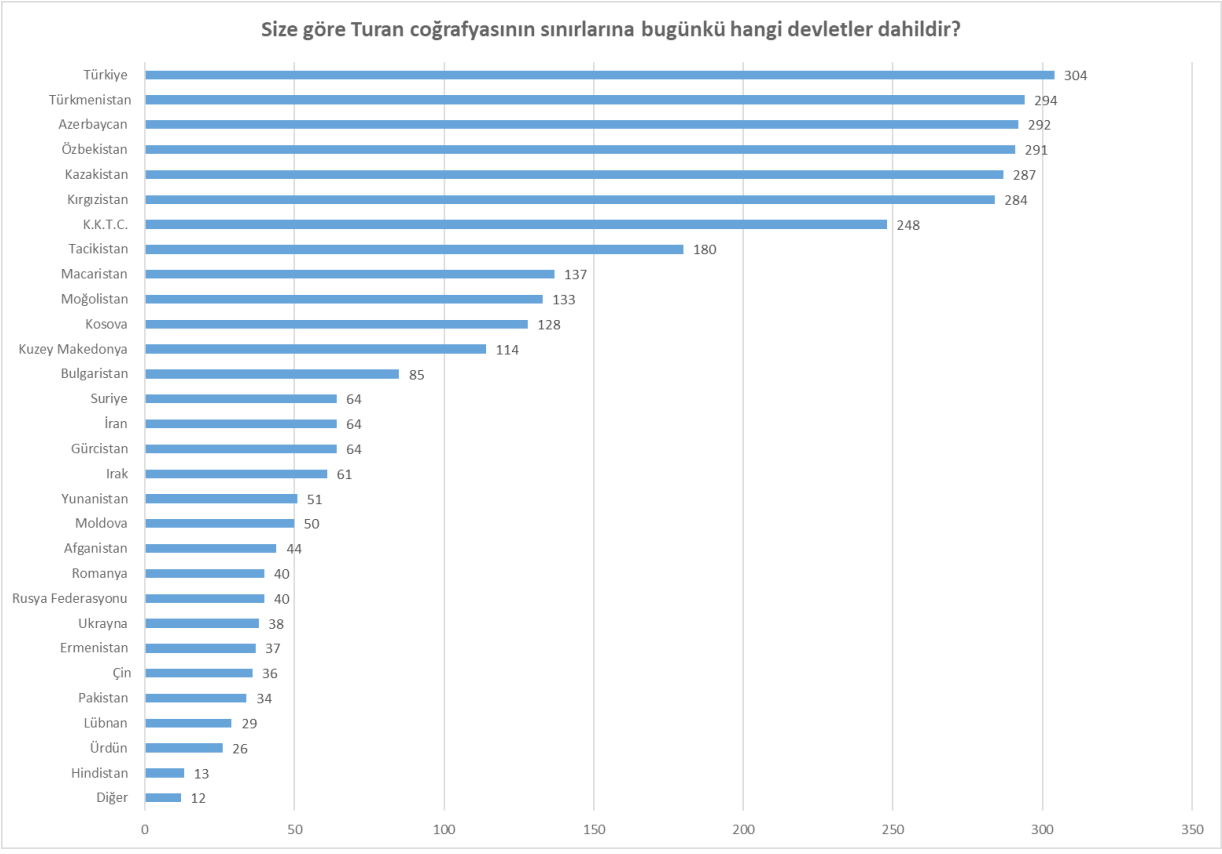

Buna göre katılımcıların %96,8'inin Türkiye'yi Turan coğrafyasının sınırları içerisinde gördüğü anlaşılmaktadır. Türkiye gibi %90'ın üzerinde bir tercihle Turan coğrafyası sınırlarına dahil edilen ülkeler ise sırasıyla %93,6 ile Türkmenistan, %93 ile Azerbaycan, %92,7 ile Özbekistan, %91,4 ile Kazakistan ve %90,4 ile de Kırgızistan olmuştur. Bu hususta dikkat çekici bir unsur ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (K.K.T.C.)'nin %90'ın üzerinde tercih edilen ülkeler arasında yer almaması olmuştur. K.K.T.C. katılımcıların ancak %79'unun nezdinde Turan coğrafyasının sınırları içerisine dahil edilmiştir. Bu soruya verilen cevaplar bağlamında başka bir dikkat çekici unsur ise esasen bir Türk devleti olmayan, nüfusu içerisinde baskın (çoğunluk) bir Türk nüfus bulunmayan ve yukarıda yer alan ülkeler gibi Türk Devletleri Teşkilatına asil ya da gözlemci üye gibi bir sıfatı da bulunmayan Tacikistan'ın katılımcıların %57,3'ü nezdinde Turan coğrafyasının sınırları içerisine dahil edilmiş olmasıdır.

Çalışmanın altıncı ve son araştırma sorusu ise "Türk Dünyası Birliği kavramının zihinlerde meydana getirdiği çağrışım nedir?" şeklindedir. Buna göre katılımcılara "Türk Dünyası Birliği denildiğinde aklınıza gelen/zihninizde çağrışım yapan ilk kelime nedir?" sorusu yöneltilmiş ve verilen cevaplar ile Resim1'de yer alan kelime bulutu oluşturulmuştur.

Resim 1: Türk Dünyası Birliği Çağrışımı Kelime Bulutu

Kelime bulutundan da görüleceği üzere Türk Dünyası Birliği denildiğinde katılımcıların zihninde çağrışım yapan ilk kelime "Turan" olmuştur. Turan kelimesinden sonra sıklık bakımından sırasıyla Kızıl Elma, Birlik, Güç, Kardeşlik, Milliyetçilik, Dilde Fikirde İşte Birlik, Türk Devletleri Teşkilatı, Ortak Kültür, Ülkü, Türkçe ve Dayanışma gibi kavramların yer aldığı görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'de yaşayan yetişkin bireylerin Türk Dünyası Birliği (Turan) kavramına ilişkin algılarını anlamayı amaçlamaktadır. Betimsel tarama modeli çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmanın bulgularından hareketle varılabilecek ilk ve en genel sonuç, Türk Dünyası Birliği'nin toplum nezdinde oldukça güçlü ve olumlu bir karşılığa sahip olduğudur.

Bu bağlamda, katılımcıların büyük bir çoğunluğu Türkiye'yi bir "Türk Dünyası Ülkesi" olarak tanımlamakta ve Türkiye'nin uluslararası konumunu ise "Türk dünyasının lider ülkesi" olarak nitelemektedir. Bu durum, Türkiye'nin sadece coğrafi değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel bağlamda da Türk Dünyası'nın merkezinde konumlandırıldığını ortaya koymaktadır.

Araştırma bulguları, katılımcıların Türk Dünyası Birliği'ni en çok "ortak politika ve iş birliği alanlarının geliştirilmesi", "siyasi birlik ideali" ve "kültürel-tarihi bağların güçlendirilmesi" anlamında algıladığını göstermiştir. Bu da bizleri birlik idealinin yalnızca romantik bir hayal değil; somut, işlevsel ve çok boyutlu bir hedef olarak görüldüğü sonucuna ulaştırmaktadır.

Türk Dünyası Birliği'ni destekleyen en önemli faktörler arasında ortak dil, kültür ve soy bağları ile tarihsel ve manevi birliktelik ön plana çıkarken; birliğin önündeki temel engeller olarak küresel güçlerin olası müdahaleleri, farklı rejimler ve yetersiz kurumsal mekanizmalar dikkat çekmektedir. Bu durum, hem içsel dinamiklerin hem de dışsal aktörlerin bu ideal üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu için Türkiye adına en ideal uluslararası birlik formu, açık ara farkla "Türk Dünyası Birliği"dir. Bu ideal, yalnızca jeopolitik bir hedef olarak değil; aynı zamanda tarihsel ve kültürel bir aidiyetin dışavurumu olarak da değerlendirilebilir.

Ayrıca katılımcıların büyük bir kısmının, Turan coğrafyasının sınırlarına Türkiye, Türkmenistan, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden meydana

gelen Türkistan coğrafyasını ve/veya Türk Devletleri Teşkilatı asil ve gözlemci üye ülkelerini dahil ettiği görülmektedir. Bu durum bizi, katılımcıların tarihi Türkistan coğrafyasına olan ilgisi, Türk Devletleri Teşkilatı'na olan güçlü bağlılıkları ve bu coğrafyanın kültürel, tarihi ve siyasi bir bütün olarak algılandığı noktasında bir kanaate sevk etmektedir.

Öte yandan, Türk Dünyası Birliği denildiğinde katılımcıların aklına gelen ilk kavram "Turan" olmuş, ardından "Kızıl Elma", "Birlik", "Güç", "Kardeşlik", "Milliyetçilik" gibi kavramlar sıralanmıştır. Bu sonuç, Türk Dünyası Birliği'nin zihinsel çağrışımlarında güçlü bir milli birlik ve kültürel dayanışma vurgusunun öne çıktığını göstermektedir.

Sonuç olarak, Türk Dünyası Birliği fikri Türkiye'de yaşayan bireylerin zihin dünyasında güçlü bir yeri ve ciddi manada karşılığı olan bir fikir görünümündedir. Ancak bu idealin gerçekleşmesinin, yalnızca ortak geçmiş ve kültürel bağlara değil; aynı zamanda siyasi kararlılığa ve kurumsal iş birliğine yönelik girişimlerin artırılmasına bağlı olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda gelecek araştırmaların, Türk Dünyası Birliği'nin gerçekleştirilmesi için gerekli olan siyasi stratejiler, kurumsal yapıların güçlendirilmesi ve uluslararası ilişkilerdeki dengelerin nasıl şekilleneceği gibi konulara odaklanması, bu idealin daha somut ve uygulanabilir bir hale gelmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Asker, A., & Çiçek, A. (2025). Türk Devletleri Teşkilatı için Stratejik Kamu Diplomasisi Önerisi. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *12*(Türk Devletleri Teşkilatı (Dünü, Bugünü, Yarını), Article Türk Devletleri Teşkilatı (Dünü, Bugünü, Yarını). https://doi.org/10.16985/mtad.1611609

Atsız, H. N. (2018). *Turancılık Milli Değerler ve Gençlik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Avşar, A. (2021). *Ulusların Ruhu: Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Kamuoyu*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.

Batmaz, O. (2022). Sınıf Öğretmenlerinin Türk Dünyasına Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *11*(4), 1360-1369. https://doi.org/10.33206/mjss.1098558

Bircan, B., & Zariç, S. (2023). Panslavizm ve Turancılık Akımının Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, *6*(Özel Sayı: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'de Sosyal Bilimler Araştırmaları), 13-22.

Bölükbaşı, Y. Z. (2018). Türkçü-Turancı Milliyetçiliğin Düşünsel Temelleri Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Hassasiyetler*, *5*(10), 45-60.

Çiçek, A., Arslan, E., & Baykal, Ö. N. (2017). Türkiye'de Tek Parti Dönemi Resmi Milliyetçilik- Sivil Milliyetçilik Çatışması: 1944 Irkçılık- Turancilik Davası. *Turan-Sam Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, *9*, 36-44.

Delican, B., & Kaya, T. T. (2021). 21. Yüzyılda Türkistan Algısı: Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Perspektifinden Bir Değerlendirme. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *10*(3), 1552 - 1563. https://doi.org/10.33206/mjss.807973

Erhan, K., İnce, Z., & Şahin, V. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Algısı Üzerine Bir Araştırma: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Örneği. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *31*, 49-70. https://doi.org/10.56597/kausbed.1267129

Geybullayev, G., & Kurubaş, E. (2002). Türk Cumhuriyetlerinin entegrasyonu: Fırsatlar, sorunlar ve çözüm önerileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *7*(1), 19-45.

Gökalp, Z. (1999). *Türkçülüğün Esasları* (4. Baskı). Ankara: MEB.

Hacıeminoğlu, N. (2012). Ziya Gökalp'te Turan Fikri. *Türk Dili Edebiyatı Dergisi*, *23*, 215-227.

Özdoğan, G. G. (2002). Dünya'da ve Türkiye'de Turancılık. İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Purtaş, F. (2023). The Organization of Turkic States in the Post-Pandemic World Order. İçinde E. Akıllı & B. Güneş (Ed.), *World Politics in the Age of Uncertainty: The Covid-19 Pandemic* (2023. bs, ss. 103-113). Cham: Palgrave Macmillan.

Saraç, Ö., Koçoğlu, C. M., Oktay, K., & Batman, O. (2023). Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarının Bağımsız Türk Dünyası Devletlerini Turizm Destinasyonu Olarak Algılama Düzeyleri. *Sosyoekonomi*, *31*(58), 365-385. https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2023.04.18

Vurucu, İ. (2009). *Osmanlıdan Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığına Kadar Türk Milliyetçilerinde Turancılık Algılayışı* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yeniçeri, Ö. (2012). *Bağımlılık Paradigmaları ve Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: Kripto Basın Yayın.

DIGITAL BRIDGES IN THE TURKIC WORLD: HOW DIGITAL PLATFORMS CONNECT HOMELAND INITIATIVES AND DIASPORA ENGAGEMENT

Vehap KOLA* Mentor BEQA**

INTRODUCTION

In an increasingly digitalized global environment, digital platforms have become pivotal in redefining the connections between diaspora communities and their homelands. Historically, diasporic groups maintained ties with their countries of origin through traditional media, face-to-face interactions, and cultural gatherings. However, the advent of the internet and mobile technology has revolutionized how these communities engage with homeland initiatives. Digital platforms, ranging from social media networks and mobile applications to dedicated cultural and civic websites, offer novel avenues for sharing cultural heritage, fostering economic exchanges, and mobilizing political and social support across borders (Constant, 2009; Castells, 2010).

This conceptual paper seeks to explore the role of digital platforms in bridging the gap between homeland initiatives and diaspora communities in the context of the Turkic world. By facilitating instantaneous communication, enabling large-scale community mobilization, and providing tailored spaces for cultural expression, digital tools have emerged as critical mechanisms for sustaining and strengthening diasporic ties. The rapid expansion of digital media has not only altered the landscape of transnational communication but has also created new opportunities for homeland governments and organizations to engage with dispersed populations, leveraging digital technologies to promote cultural preservation, economic development, and political participation (Papacharissi, 2010).

Despite a growing body of literature on digital media and diaspora studies, there remains a significant gap in conceptualizing the specific mechanisms through which digital platforms facilitate these connections, especially within the culturally rich and geopolitically distinct Turkic world. This paper contributes to the discourse by offering a theoretical framework that integrates perspectives from communication studies, cultural sociology, and transnational political economy. It interrogates how digital platforms serve as intermediaries that transform traditional forms of diasporic engagement into dynamic, interactive, and reciprocal networks.

In doing so, the paper will address key questions such as: *What are the core functionalities of digital platforms that enhance diasporic engagement? How do these platforms mediate the relationship between homeland initiatives and diaspora identities? And, in what ways do they contribute to the reconfiguration of cultural, social, and economic linkages in a globalized world?* Through a comprehensive exploration of relevant theories and empirical insights, this study aims to map out the transformative potential of digital media in shaping transnational diaspora dynamics in the Turkic context.

* University of New York Tirana, Department of Business Administration. vehapkola@unyt.edu.al, Corresponding author

** University "Aleksander Moisiu" Durres, Department of Political and Administrative Sciences, mentorbeqa@uamd.edu.al

Ultimately, this conceptual exploration is both timely and critical in understanding the broader implications of digitalization for nation-building, identity formation, and transnational civic engagement in the 21st century.

CONCEPTUAL FRAMEWORK

This study is built upon three interrelated constructs that offer a comprehensive perspective on how digital platforms reshape the interactions between homeland initiatives and diaspora communities in the Turkic world.: (1) Digital Diaspora and Networked Communities, (2) Homeland Initiatives in a Digital Age, and (3) Digital Platforms as Intermediaries, to explain how digital technologies are reshaping transnational engagement in the Turkic world. This discussion critically examines each component and the interrelationships proposed by the framework, considering both the transformative potential of digital media and the contextual factors that may moderate its effectiveness.

Digital Diaspora and Networked Communities

The emergence of digital platforms has fundamentally altered the traditional dynamics of diaspora communities. Historically, diasporas maintained connections with their homelands through periodic visits, printed media, and organized cultural gatherings. However, with the advent of social media, mobile applications, and dedicated online forums, diasporic engagement has evolved into a continuous, real-time process. As Constant (2009) posits, the "digital diaspora" concept emphasizes that dispersed communities are now able to form networked communities that transcend physical boundaries. These virtual communities allow for constant interaction and the sharing of cultural narratives, which play a crucial role in maintaining a collective identity among diaspora members.

In the Turkic context, where cultural and historical ties run deep, the networked community model is particularly relevant. Digital platforms enable diaspora members to engage in discussions, share experiences, and collectively negotiate their identities. This connectivity is essential for reinforcing a sense of belonging, especially in light of the geographical dispersion of Turkic peoples. The ability to interact instantaneously and on a large scale fosters a digital ecosystem that can reinforce cultural norms and traditions even when physical proximity is lacking.

Homeland Initiatives in a Digital Age

Parallel to the evolution of diasporic communities, homeland initiatives have also transformed significantly in the digital era. Traditional methods of outreach, such as printed newsletters, television broadcasts, and in-person events, have gradually given way to more dynamic digital approaches. Homeland governments, cultural institutions, and diaspora organizations now leverage digital platforms to promote cultural heritage, economic development, and political participation. Papacharissi (2010) underscores that digital media offers the advantage of immediacy and interactivity, allowing homeland initiatives to be disseminated widely and adapted quickly in response to feedback from diaspora audiences.

For Turkic states, digital homeland initiatives represent an opportunity to reassert cultural narratives (Kola & Beqa, 2024), stimulate economic exchanges, and enhance civic participation among dispersed populations. By utilizing online platforms, these initiatives can be tailored to address the specific needs and interests of Turkic diasporas. For example, virtual cultural festivals, online educational programs, and digital economic forums can provide avenues for diaspora members to not only consume content but also actively participate in cultural and economic dialogues. The digital

transformation of homeland initiatives, therefore, is not just a shift in medium but a fundamental reorientation toward a more interactive and inclusive mode of engagement.

Bridging the Gap: Digital Platforms as Intermediaries

Digital platforms act as the crucial intermediaries that bridge the divide between homeland initiatives and their diaspora. By integrating features like real-time communication, user-generated content, and virtual community spaces, these platforms facilitate a mutual interaction that transforms traditional, often unidirectional, forms of engagement into dynamic and interactive networks. This bridging function allows homeland initiatives to be more responsive to the needs and aspirations of diaspora communities, while enabling diasporas to influence and shape policies and cultural narratives back in their countries of origin. Consequently, digital platforms are not merely passive channels of communication. They are active agents in the reconfiguration of trans-national relationships, fostering a more interconnected and resilient Turkic world.

By synthesizing these three constructs, this study develops a conceptual framework that explicates how digital platforms facilitate the connection between homeland initiatives and diaspora communities. This framework highlights that the transformative potential of digital media lies in its ability to support networked diaspora identities, modernize homeland engagement strategies, and function as a dynamic intermediary that bridges traditional divides with innovative, interactive, and reciprocal connections.

Moderating Factors: Technological, Socio-Political, and Cultural

The effectiveness of digital platforms in bridging homeland initiatives with diaspora engagement is not uniform; it is moderated by several key factors. Technological accessibility plays a significant role in determining how effectively digital platforms can be utilized. Variations in internet penetration, digital literacy, and access to modern technologies across different regions of the Turkic diaspora can lead to unequal participation levels. Castells (2010) argues that the network society depends on the infrastructure available to its users, and disparities in technological access can create gaps in digital engagement.

The socio-political context in both the homeland and host countries also significantly influences digital diaspora engagement. Environments that promote freedom of expression and encourage digital innovation tend to enhance the interactive capabilities of digital platforms. Conversely, restrictive policies or politically volatile settings may hinder the free flow of information and reduce the efficacy of digital outreach efforts. Additionally, the strength of cultural and historical ties is a critical mediator. Diaspora communities with robust cultural bonds to their homeland are more likely to actively engage with digital initiatives. In contrast, weaker or fragmented cultural ties may lead to lower engagement levels, despite the availability of advanced digital platforms.

DISCUSSION

Digital platforms are reshaping transnational connectivity by transforming how diaspora communities maintain emotional bonds and negotiate their collective identities. Drawing on a range of interdisciplinary studies, this discussion explores how digital mediation, cosmopolitan ideologies, and practices of connection and disconnection are central to the formation of transnational identities among Turkic diasporas.

Digital Mediation of Emotional Intimacy

Alinejad (2019) emphasizes the role of digital media in fostering "careful co-presence," whereby migrants maintain continuous, emotionally mediated connections with their homelands despite physical separation. In her analysis, digital platforms serve as mediators that allow for the sustained expression and exchange of affective ties, effectively enabling diaspora members to negotiate feelings of closeness, belonging, and even nostalgia in a virtual environment. Complementing this view, Alinejad and Ponzanesi (2020) argue that migrancy is not just a physical relocation but an emotional process mediated by digital communications. They illustrate that digital interactions help migrants reconstruct intimate ties with both their homeland and dispersed communities, thereby sustaining a transnational affective economy that is critical for maintaining identity continuity.

Cosmopolitanism and Transnational Identity Construction

The formation of a cosmopolitan identity is a recurrent theme in the literature on diasporic subjectivities. Appiah (1997) introduces the concept of "cosmopolitan patriots," individuals who maintain a sense of loyalty to their homeland while embracing a broader, inclusive identity that transcends national boundaries. This dual identity is echoed in Beck's (2002) work, which critiques the antagonistic structures of modern cosmopolitan society and argues for a reimagined form of global citizenship. Beck and Sznaider (2006) further elaborate on the multifaceted nature of cosmopolitanism, suggesting that it provides a critical framework for understanding how diasporic communities navigate the challenges of belonging and exclusion in a globalized world.

Calhoun (2003) contributes to this discussion by examining the role of the "cosmopolitan imaginary" in shaping collective notions of belonging. Through digital platforms, diasporic communities, such as those formed by Turkish migrants in Europe, actively construct and contest their identities by drawing on a rich reservoir of shared cultural symbols and narratives. Gilroy's (1997) classic analysis of diaspora reveals that detours in identity formation are not deviations but rather integral to the process of negotiating belonging in a multi-layered global context. Ong (2009) extends these ideas by introducing the notion of a cosmopolitan continuum, where migrants continuously shift between local and global identities through everyday interactions facilitated by digital media. Skovgaard-Smith and Poulfelt (2018) emphasize that imagining "non-nationality" can be a source of empowerment, as it allows migrants to create identities that are both fluid and resistant to rigid national categorizations.

Practices of Connection and Disconnection as Resistance

Digital platforms are not only arenas for connection but also sites where practices of disconnection play a critical role. Light (2014) explores how disconnecting from social networking sites is a deliberate act that can serve both as a coping strategy and as a form of political resistance. Lim (2020) further argues that dis/connection practices in the Global South often emerge as tactical responses to perceived state surveillance and repressive socio-political environments. Cascone and Bonini (2024) document how mobile disconnection practices among migrants can be interpreted as an assertion of personal agency, particularly in contexts where digital surveillance is pervasive. Kaun and Treré (2018) highlight that such practices are embedded in broader struggles of repression and resistance, suggesting that disconnectivity can serve as a critical counterpoint to the homogenizing effects of digital connectivity.

In this vein, digital disconnection does not signal isolation but rather a strategic reconfiguration of digital space, where selective disengagement becomes a means to safeguard autonomy and resist unwanted political influence. For example, some Turkish diaspora members consciously limit their

engagement on platforms where state surveillance is suspected, thus creating safer, alternative digital enclaves that prioritize privacy and self-determination.

Building Digital Networks and Diasporic Social Capital

Bozdağ (2020) investigates the dynamics of managing diverse online networks amid increasing political polarization. His work demonstrates that digital platforms enable diasporic communities to build robust social capital by facilitating both formal and informal networks that bridge geographical and cultural divides. Diminescu (2008) provides an epistemological manifesto of the "connected migrant," arguing that digital media allow migrants to construct new forms of sociality that are not constrained by traditional spatial limitations. Duru, Favell, and Varela (2019) illustrate how transnational practices among Turkish migrants in Europe are redefined through digital interactions that promote both economic and social diversity. Meanwhile, Ogan and d'Haenens (2011) question whether Turkish women in the diaspora build social capital through these platforms, suggesting that digital connectivity can be instrumental in creating community bonds even when offline networks are weak or fragmented.

Mediation of Identity Through Digital Media

The mediation of identity through digital platforms is central to understanding modern diaspora dynamics. Georgiou (2006) examines how media technologies shape diasporic identities by reconfiguring the ways in which cultural narratives are constructed and disseminated (Kola & Beqa, 2024). In a similar vein, Georgiou (2010) argues that identity formation is not a static process but a dynamic interplay between space and media, where digital platforms enable the continuous reconstruction of cultural belonging. Hegde (2016) underscores that the mediation of migration is fundamentally a process of rearticulating identity, where digital media serve as a bridge between the past and the present, allowing for the constant negotiation of diaspora subjectivities.

The Intersection of Emotion, Technology, and Identity

Nedelcu (2012) introduces the concept of the "new transnational habitus," arguing that migrants develop a unique set of dispositions and practices through their digital interactions that shape their everyday experiences and perceptions of identity. This notion complements Alinejad's (2019, 2020) arguments on the role of digital media in mediating emotional intimacy, suggesting that the interplay between technology and affect is crucial for the formation of a cosmopolitan, transnational identity. Minchilli's (2024) recent work on Turkish women in Rome provides an empirical case study illustrating how digital (dis)connectivity informs the construction of a diasporic cosmopolitan identity. Her findings indicate that these women strategically navigate digital platforms to balance the pressures of integration and the desire for personal and political autonomy.

Synthesis and Implications

The reviewed literature collectively demonstrates that digital platforms serve as critical spaces for both connectivity and selective disconnection, facilitating the formation of complex transnational identities among Turkic diasporas. The mediation of emotional intimacy through digital channels, as argued by Alinejad (2019, 2020), is central to maintaining affective bonds that transcend geographic separation. Meanwhile, the theoretical frameworks of cosmopolitanism offered by Appiah (1997), Beck (2002), and others illuminate how diasporic communities reconfigure their identities to embrace both local and global affiliations. Practices of disconnection, as documented by Light (2014)

and Lim (2020), further reveal that digital disengagement is not indicative of isolation but rather a strategic maneuver to protect individual agency in politically repressive contexts.

The integration of these insights provides a nuanced understanding of how digital media shape transnational experiences. For policymakers and diaspora organizations, the findings suggest that fostering an inclusive digital environment, one that supports both connectivity and safe spaces for selective disengagement, is essential for sustaining robust diasporic communities. Moreover, recognizing the dual role of digital platforms in mediating both emotional intimacy and political resistance can inform strategies that empower diaspora members while mitigating the risks associated with digital surveillance and polarization.

In conclusion, digital platforms are transforming the ways in which Turkic diasporas engage with their homelands, mediating emotional, cultural, and political interactions in unprecedented ways. Through continuous online connectivity, these platforms facilitate the construction of a cosmopolitan identity that transcends traditional national boundaries, as discussed by Appiah (1997) and Beck (2002). At the same time, practices of disconnection serve as a form of resistance, enabling individuals to safeguard their privacy and maintain agency in the face of state surveillance (Light, 2014; Lim, 2020).

Furthermore, the formation of digital networks, as analyzed by Bozdağ (2020) and Diminescu (2008), provides a means for diasporic communities to build social capital and develop alternative modes of organization that are crucial for transnational engagement. The mediation of identity through digital media, as argued by Georgiou (2006, 2010) and Hegde (2016), underscores the transformative impact of technology on cultural belonging.

Ultimately, the interplay of emotion, technology, and identity—illustrated through empirical insights from Minchilli's (2024) study on Turkish women in Rome—demonstrates that digital platforms create multifaceted spaces for both connection and disconnection. These spaces are essential for negotiating the complexities of transnational identities in an increasingly digitalized world. As such, future research and policy interventions should prioritize the creation of digital environments that balance connectivity with safe, autonomous spaces for political and cultural expression, thereby fostering a resilient and empowered diasporic community.

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

This article has demonstrated that digital platforms are fundamentally reshaping the ways in which Turkic diasporas engage with their homelands. By mediating emotional intimacy, facilitating transnational identity construction, and enabling both connection and selective disconnection, these platforms create complex networks that transcend traditional geographical and cultural boundaries. The literature reviewed reveals that digital mediation is central to sustaining affective ties, while also providing strategic tools for resistance and agency.

Digital platforms foster "careful co-presence," as Alinejad (2019) argues, enabling migrants to maintain continuous, emotionally resonant connections with their homelands despite physical distance. The work of Alinejad and Ponzanesi (2020) further shows that such mediated interactions are crucial in the process of migrants' emotional re-negotiation and identity rearticulation. These processes contribute to what Appiah (1997) describes as the emergence of "cosmopolitan patriots", individuals who embrace both their national heritage and a broader, inclusive global identity.

Building on the insights of Beck (2002) and Beck and Sznaider (2006), the article illustrates that cosmopolitanism in the digital age provides a critical framework for understanding how diasporic communities, including high-skilled Turkish migrants (Cesur et al., 2018), negotiate the tensions between belonging and difference. Calhoun (2003) and Gilroy (1997) have emphasized that diasporic

identities are not fixed but are continually remade through the imaginative capacities of community members. This process is vividly realized online, where digital platforms serve as spaces for both the preservation and the contestation of cultural narratives.

At the same time, practices of disconnection, documented by Light (2014) and Lim (2020), offer an important counterbalance to connectivity. Such practices are not indicative of isolation but are strategic responses to political pressures and digital surveillance, as shown by Cascone and Bonini (2024). They allow individuals to safeguard their privacy and assert agency in environments marked by state repression. Moreover, managing diverse online networks, as explored by Bozdağ (2020), has emerged as a critical challenge amid increasing polarization, demonstrating that digital dis/connection is an inherent feature of modern diasporic sociality.

The work of Diminescu (2008) and Nedelcu (2012) underscores that digital media not only facilitate economic and social networking but also mediate identity formation, enabling migrants to develop a "new transnational habitus" that blends local attachments with global influences. The findings from Minchilli's (2024) study of Turkish women in Rome further confirm that these digital practices contribute to the development of a "diasporic cosmopolitan" identity, where selective engagement and strategic disconnection coexist.

Given these insights, several recommendations for policy and practice emerge:

i) Enhance Digital Infrastructure and Access

Homeland institutions should invest in robust, accessible digital platforms that allow diaspora communities to engage meaningfully. Policies aimed at increasing digital literacy and ensuring reliable internet access can help bridge participation gaps, as suggested by the critical role of digital connectivity in maintaining emotional and social ties (Alinejad, 2019).

ii) Foster inclusive digital environments

Given the dual nature of connectivity and disconnection, it is essential to create digital spaces that respect both collective engagement and individual privacy. Platforms should incorporate features that allow users to control their level of engagement, thereby supporting strategic disconnection as a form of political and social resistance (Light, 2014; Lim, 2020). This can empower diaspora members to participate without fear of state surveillance or unwanted political pressure.

iii) Promote culturally sensitive digital content

Digital outreach initiatives should be tailored to the diverse cultural, social, and economic profiles within the diaspora. Drawing on the cosmopolitan frameworks of Beck (2002) and Calhoun (2003), homeland actors are encouraged to develop content that not only preserves cultural heritage but also facilitates a dialogue that is inclusive of multiple identities. Such initiatives can help reinforce a sense of belonging while accommodating the plurality of diasporic experiences.

iv) Support transnational networking and social capital formation

Programs that facilitate the formation of digital networks among diaspora members, such as online forums, social media groups, and virtual cultural events, should be expanded. Research by Bozdağ (2020) indicates that effective network management can mitigate political polarization and build social capital. Encouraging collaborative digital initiatives can also stimulate professional and cultural exchanges that enrich diasporic communities (Duru et al., 2019).

v) Encourage research on digital diasporic practices

Further empirical studies are needed to explore the nuances of digital (dis)connectivity among Turkic diasporas. Future research should employ mixed-method approaches to quantify digital engagement patterns and capture qualitative insights into the affective and identity-related dimensions of these practices. Comparative studies across different diasporic groups would provide a richer understanding of how local contexts mediate global digital phenomena (Ogan & d'Haenens, 2011).

vi) Develop policy frameworks to protect digital rights

As digital platforms become essential mediators of identity and political expression, safeguarding digital rights is paramount. Policies that protect freedom of expression and privacy online will help ensure that digital spaces remain inclusive and resistant to state overreach (Hegde, 2016). Such measures are critical in fostering a secure environment where diaspora members can engage openly and critically with homeland initiatives.

vii) Integrate emotion and technology in diaspora strategies

Recognizing the importance of mediated emotional intimacy in maintaining transnational bonds, homeland actors should integrate digital tools that facilitate affective communication. Initiatives that leverage social media for storytelling and personal expression can enhance the sense of community and shared identity, reinforcing the transnational fabric of diasporic networks (Alinejad & Ponzanesi, 2020).

In conclusion, digital platforms are not mere conduits for communication but active spaces where emotional intimacy, identity, and political resistance are continuously negotiated. The interplay of connection and disconnection on these platforms enables diasporic communities to construct and reconstruct their identities in dynamic ways. As Turkey and other Turkic states navigate significant socio-political and economic transformations, fostering inclusive, culturally sensitive, and secure digital environments will be critical for sustaining robust diaspora - homeland relationships. The insights presented herein underscore the need for continued investment in digital infrastructure, research into digital mediation practices, and the development of policies that safeguard both connectivity and individual agency in an increasingly digitalized world.

REFERENCES

Alinejad, D. (2019). Careful co-presence: The transnational mediation of emotional intimacy. Social Media + Society, 5(2). https://doi.org/10.1177/2056305119854222

Alinejad, D., & Ponzanesi, S. (2020). Migrancy and digital mediations of emotion. International Journal of Cultural Studies, 23(5), 621–638. https://doi.org/10.1177/1367877920933649

Appiah, K. A. (1997). Cosmopolitan patriots. Critical Inquiry, 23(3), 617–639. https://doi.org/10.1086/448846

Beck, U. (2002). The cosmopolitan society and its enemies. Theory, Culture & Society, 19(1/2), 17–44. https://doi.org/10.1177/026327640201900101

Beck, U., & Sznaider, N. (2006). Unpacking cosmopolitanism for the social sciences: A research agenda. The British Journal of Sociology, 57(1), 1–23. https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2006.00091.x

Bozdağ, Ç. (2020). Managing diverse online networks in the context of polarization: Understanding how we grow apart on and through social media. Social Media + Society, 6(4). https://doi.org/10.1177/2056305120975713

Calhoun, C. (2003). 'Belonging' in the cosmopolitan imaginary. Ethnicities, 3(4), 531–553. https://doi.org/10.1177/1468796803003004005

Cascone, M., & Bonini, T. (2024). 'Disconnecting from my smartphone is a privilege I do not have': Mobile connection and disconnection practices among migrants and asylum seekers in three migrant reception centres of Sicily. New Media & Society. Advance online publication. https://doi.org/10.1177/14614448241249371

Cesur, N. S., Hanquinet, L., & Duru, D. N. (2018). The 'European Turks': Identities of high-skilled Turkish migrants in Europe. Southeast European and Black Sea Studies, 18(1), 127–144. https://doi.org/10.1080/14683857.2018.1440921

Cindoglu, D., & Unal, D. (2017). Gender and sexuality in the authoritarian discursive strategies of 'New Turkey.' European Journal of Women's Studies, 24(1), 39–54. https://doi.org/10.1177/1350506816679003

Diminescu, D. (2008). The connected migrant: An epistemological manifesto. Social Science Information, 47(4), 565–579. https://doi.org/10.1177/0539018408096447

Duru, D. N., Favell, A., & Varela, A. (2019). Transnational Turkey: The everyday transnationalism and diversity of populations in Europe. In E. Recchi et al. (Eds.), Everyday Europe: Social transnationalism in an unsettled continent (pp. 225–254). Policy Press.

Georgiou, M. (2006). Diaspora, identity and the media: Diasporic transnationalism and mediated spatialities. Hampton Press.

Georgiou, M. (2010). Identity, space and the media: Thinking through diaspora. Revue Européenne des Migrations Internationales, 26(1), 17–35. https://doi.org/10.4000/remi.5028

Gilroy, P. (1997). Diaspora and the detours of identity. In K. Woodward (Ed.), Identity and Difference (pp. 299–346). Sage.

Hegde, R. S. (2016). Mediating migration. Polity Press.

Kaun, A., & Treré, E. (2018). Repression, resistance and lifestyle: Charting (dis)connection and activism in times of accelerated capitalism. Social Movement Studies, 19(5/6), 697–715. https://doi.org/10.1080/14742837.2018.1555752

Kola, V. & Beqa, M. (2024). Narratives of Unity: Analyzing Imaginative Practices in Shaping a Common Future for the Turkic World. *1st Congress of the Turkic World Strategic Studies*. Bursa, Türkiye. https://doi.org/10.6084/m9.figshare.27377349

Light, B. (2014). Disconnecting with social networking sites. Palgrave Macmillan.

Lim, M. (2020). The politics and perils of dis/connection in the Global South. Media, Culture & Society, 42(4), 618–625. https://doi.org/10.1177/0163443720914032

Madianou, M. (2016). Ambient co-presence: Transnational family practices in polymedia environments. Global Networks, 16(2), 183–201. https://doi.org/10.1111/glob.12105

Marinaro, I. C., & Thomassen, B. (Eds.). (2014). Global Rome: Changing faces of the eternal city. Indiana University Press. https://www.jstor.org/stable/j.ctt16gzp33

Minchilli, C. (2024). Diasporic cosmopolitanism and digital (dis)connectivity among Turkish women in Rome. Media and Communication, 12, Article 8767. https://doi.org/10.17645/mac.8767

Nedelcu, M. (2012). Migrants' new transnational habitus: Rethinking migration through a cosmopolitan lens in the digital age. Journal of Ethnic and Migration Studies, 38(9), 1339–1356. https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.698203

Ogan, C., & d'Haenens, L. (2011). Do Turkish women in the diaspora build social capital? Evidence from the low countries. Ethnic and Racial Studies, 35(5), 924–940. https://doi.org/10.1080/01419870.2011.628034

Ong, J. C. (2009). The cosmopolitan continuum: Locating cosmopolitanism in media and cultural studies. Media, Culture & Society, 31(3), 449–466. https://doi.org/10.1177/0163443709102716

Poell, T. (2015). Social media activism and state censorship. In D. Trottier & C. Fuchs (Eds.), Social Media, Politics and the State: Protests, Revolutions, Riots, Crime and Policing in the Age of Facebook, Twitter and YouTube (pp. 189–206). Routledge.

Ponzanesi, S. (2020). Digital cosmopolitanism: Notes from the underground. Global Perspectives, 1(1), Article 12548. https://doi.org/10.1525/gp.2020.12548

Skovgaard-Smith, I., & Poulfelt, F. (2018). Imagining 'non-nationality': Cosmopolitanism as a source of identity and belonging. Human Relations, 71(2), 129–154. https://doi.org/10.1177/0018726717714042

Smets, K., Leurs, K., Georgiou, M., Witteborn, S., & Gajjala, R. (Eds.). (2020). The SAGE Handbook of Media and Migration. Sage. https://doi.org/10.4135/9781526476982

Suarez-Delucchi, A. A. (2018). 'At-home ethnography.' Insider, outsider and social relations in rural drinking water management in Chile. Journal of Organizational Ethnography, 7(2), 199–211. https://doi.org/10.1108/JOE-12-2017-0072

Yeşilbağ, M. (2022). New geographies of platform capitalism: The case of digital monopolization in Turkey. Big Data & Society, 9(4), Article 21124585. https://doi.org/10.1177/20539517221124585

Zhu, Q., & Skoric, M. M. (2023). When politics is personal: Curating safe spaces through disconnection on instant messaging platforms. Journal of Information Technology & Politics. Advance online publication. https://doi.org/10.1080/19331681.2023.2231938

MEDYA OKURYAZARLIĞI VE ULUSAL DİL STRATEJİLERİ

Sevinç MEMMEDOVA*

Giriş

Günümüz dünyasını medyasız – kitle iletişimi olmadan tasavvur etmek zordur. Bugün medya, tüm insanlar için en önemli alanlardan biri hâline gelmiştir. Bireylerin ve genel olarak toplumun yaşamında özel bir öneme sahiptir.

Biz her gün medyadan büyük miktarda bilgi alıyoruz. Medya, kamuoyunu şekillendirir ve bazen yanlış bilgiler de yayabilir. Medyadan elde edilen farklı türdeki bilgilerin doğru anlaşılması ve kullanılması, bireylerin belirli becerilere sahip olmasını gerektirir: bilgiyi analiz etme, eleştirel değerlendirme ve doğrulama yetkinlikleri.

Amaç ve yöntem

Medyanın insan yaşamındaki önemli rolü şuna yol açıyor ki, o, değerleri, toplumsal normları, bakış açılarını, davranış modellerini, yaşam senaryolarını ve genel olarak dünya manzarasını şekillendiriyor. Günümüz toplumunda kitle medyasının rolünü göz önünde bulundurarak, araştırmacılar ve kamuoyu, tüm eğitim kademelerinde medya okuryazarlığının geliştirilmesi gerekliliğini giderek daha fazla vurgulamaktadır. Medya okuryazarlığı, günlük yaşamımızın önemli bir bileşeni hâline gelmektedir. Özellikle gençler açısından medya okuryazarlığının önemi günümüzün en güncel konularından biridir. Bu bakımdan çalışmanın amacı, medya okuryazarlığının edebî dil kurallarını öğrenme ve onlara uyma süreciyle ilişkisini, ana dil eğitimiyle bağlantısını ve medya eğitiminin önemini vurgulamaktır. Biz de makalede söz konusu güncel problemi tasvirî (betimlemeli), karşılaştırmalı ve analiz-sentez yöntemleriyle incelemeye çalışacağız.

Medya okuryazarlığı nedir?

Çağdaş insan, görsellere, sembollere, metinlere ve diğer bilgilere eleştirel bir yaklaşım sergileme alışkanlıklarını uygulayabilmelidir. Bu beceriler, günlük bilgilere kendine uygun olanı seçme imkânı da sunar. İnsan, tüm bilgilerini ve kazandığı alışkanlıkları, medya aracılığıyla aldığı verileri eleştirel bir şekilde değerlendirmek için uygulayabiliyorsa, bu, medya okuryazarlığı olarak kabul edilir. Sonuç olarak, insan, büyük bir miktardaki "sahteler" (fake) içerisinden doğru bilgileri seçe ve analiz edebilir.

Medya okuryazarlığı, insanların medyada sunulan bilgileri okuma, analiz etme, değerlendirme ve doğru sonuçlar çıkarma becerisidir. Haberleri doğru anlamak, sahte bilgileri tespit etmek, dezenformasyonla mücadele etmek ve eleştirel düşünceyi geliştirmek, medya okuryazarlığının ana hedefleridir. Medya okuryazarlığı, bilgiyi bilinçli bir şekilde kabul etmeye ve güvenilir kaynaklardan faydalanmaya olanak tanır.

* Doç. Dr., Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi, İ. Nesimî Dilcilik Enstitüsü. E-mail: sevinc-memmedova-65@mail.ru

Medya okuryazarlığının gelişimi, 20. yüzyılın başlarından itibaren başlamıştır. Amaç, genç nesle medya içindeki bilgiyi okuryazar bir şekilde kullanmayı öğretmektir. İnsan ne kadar fazla medya okuryazarlığına sahip olursa, bilgi ortamında o kadar iyi yön bulur ve medyanın yapısını, işleyiş prensibini anlar. "Medya okuryazarlığı; görsel, işitsel ve basılı medya mesajlarına erişim sağlayabilme; erişilen medyayı, mesaj ve ürünleri eleştirel bir bakış açısıyla analiz edip değerlendirebilme yeteneğini içermektedir. Medya okuryazarlığı, bireyin çevresindeki medyayı okuyabilme, anlayabilme ve gerektiğinde kendi medya mesajlarını üretebilme becerilerinin tümüdür. Bu çerçevede, medya okuryazarlığı eğitimi, öğrencilere anlayabilme, sorgulayabilme ve üretebilme becerilerinin gelişmesinde önemli katkılar sağlamaktadır" (Önder, 2023, s. 790-791).

Bilgi ortamında okuryazarlığı artırmanın ilk amacı, kullanıcılar için bilgiyi engellemek değil, ona akılcı ve eleştirel bir yaklaşım geliştirmektir. Medya okuryazarlığının bazı kriterleri şunlardır:

1. Bireyin internet üzerinden sorgulama sistemlerini kullanarak gerekli bilgiyi arama yeteneği;
2. Ağda kişisel bilgilerini koruma hazırlığı ve yeteneği;
3. Vatandaş için bilgilerin ve kaynakların güvenilir olmasının önemi.

Medya okuryazarlığının gelişimi, bilgiyi güvenilirlik açısından seçmeye olanak sağlar. Böylece, insan neyi izlemenin ve dinlemenin önemli olduğunu daha bilinçli bir şekilde belirler.

Medya okuryazarlığı ve gençlik

Çağdaş dönemde insanlar zamanlarının çoğunu web siteleri, bloglar ve mesajlaşma uygulamalarında geçiriyor ve onlar için bilgi ortamı sıradan bir hal almıştır. Özellikle gençler için medyanın önemi büyüktür, çünkü onların da zamanlarının önemli bir kısmı medya ortamında geçer ve bireysel iletişimin büyük bir kısmı orada gerçekleşir. Medya okuryazarlığı, gençlere bağımsız, bilgili ve eleştirel düşünmeyi başaran bireyler olmalarına yardımcı olur.

Bilgi akışı, büyüyen neslin dünya görüşünü, psikolojisini ve duygusal durumunu etkiler. İnternet, diğer iletişim kanallarını da bünyesinde barındırarak tek bir medya ortamına entegre eder. Genellikle ergenler, ilk kaynaklardan ziyade, ilgilerini çeken güncel ve ilginç parçalarla karşılaşırlar. İnternette gençler, ulusal dil açısından çeşitli türde okuryazarsız bilgi sunumlarıyla karşılaşır ve sorularına cevap ararken her zaman doğru ve güvenilir yanıtlar bulamazlar.

Medya eğitimi

Araştırmacılar, medya okuryazarlığını yalnız medya metinlerini algılamak ve yorumlamaktan ibaret değil, aynı zamanda bu metinleri oluşturma becerisi olarak tanımlarlar. Bu durumda, medya okuryazarlığı dil becerilerinin gelişmesine de yardımcı olur.

Bu bağlamda, medya eğitimi ihtiyacı artmaktadır ve gelecekte daha da artacaktır. Medya eğitimi, öncelikle modern medya-bilgi mekânına doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bağlı olan koşullarda doğru bir şekilde yönlendiren bilgi, beceri ve alışkanlıklar topluluğu olarak karşımıza çıkar. Medya eğitimi, iki faktöre dayanır. Birincisi, medya bilgilerinin nasıl oluşturulduğunu ve yayıldığını anlamaktır. İkincisi ise bu medya içeriğini (kontenini) yorumlamak ve değerlendirmek için analitik becerileri geliştirmektir. "Medya eğitimi, vatandaşlarda modern medya becerilerinin geliştirilmesine, vatanseverlik kültürünün ve manevi değerlerin öğretilmesine yönelerek medya okuryazarlığının seviyesini artırır" (Gurbanov, 2020).

Bilimsel kaynaklarda medya okuryazarlığı, hem medya eğitimine dair bir unsur hem de onun nihai sonucu olarak değerlendirilir. Medya okuryazarlığı ise, medya metinlerini doğru bir şekilde algılamak, yorumlamak, değerlendirmek ve oluşturmak becerisi olarak tanımlanır. "Bu terim, eleştirel

çözümleme sürecini ve bireyin kendi mesajlarını basılı, işitsel, görsel, çoklu medya ile yaratmayı öğrenmesini kapsamaktadır. Bu beceriler ise okul ortamında ve kitle iletişim metinleri kullanılarak öğrenilmelidir" (Avşar, 2014, s. 12).

Öğretim süreci, yalnızca teoriyi değil, aynı zamanda pratik çalışmaları da içermelidir. Bu çalışmalar insanlara hem başkalarının medya metinleriyle çalışmayı hem de kendi metinlerini oluşturmayı öğretir. Modern dünyada teknolojilerin bolluğu ve internetin serbest erişim olanakları, bu tür eğitimleri daha da güncel hâle getirmektedir.

Medya dili

Medya, ulusal dilden kullanım normlarına, değerler sistemine ve mentaliteye küresel etki yapan bir araçtır. Dil, iletişim aracıdır ve kültürel bir değerdir. Dil, insanın dünya hakkındaki bilgi ve kavrayışlarını şekillendirir, düşüncelerini ve duygularını ifade eder, ayrıca kelimeler aracılığıyla bilişsel faaliyetlerin sonuçlarını, halkın geleneklerini, dünya görüşünü yansıtır. Medya diline özel dikkat gösterilmesinin nedeni, dilin temel fonksiyonu – onun iletişim aracı olmasıyla ilişkilidir. Dilin ne kadar saf olduğu, gelecek nesillerin kültürel değerlerinin ve davranış taktiklerinin şekillenmesini etkiler.

Geleneksel kitap dönemini geride bırakan yeni internet dönemi, medya dilinin lider konumda olmasına imkân sağlamıştır. Medya dili, toplumun model dili olarak işlev görür ve burada modern konuşma pratiği de yansır. "Medya dili" kavramı, televizyon, radyo konuşması, gazete ve dergi dilini kapsar. Bu üslup biçimlerinin her biri kendi spesifik özelliklerine sahip olsa da, onları birleştiren ortak dil özellikleri de vardır. İşte bu ortak yönler (kitlesellik, genel erişilebilirlik, güncellik vb.) medyanın toplumdaki özel rolünü, ayrıca üslup normalarının, zevklerin ve tercihlerinin şekillenmesindeki etkisini belirler.

Çağdaş genç kuşağın bilincine en büyük etkiyi medya, özellikle de yeni teknolojilerden, internet de dahil olmak üzere yeni medya yapmaktadır. Yeni teknolojilerin etkisi altında, dil kültürü çerçevesinde şekillenen geleneksel normlar değişir ve dil kültürü ilkeleri, medyadaki konuşma pratiğiyle uyumlu olmaz. Bu nedenle, araştırmamızda medya dilini özel normlar sistemine sahip edebî dilin bağımsız ve ayrı bir alanı olarak incelemenin gerekliliği sonucuna varıyoruz. Modern medya, daha çok toplumda dil ile ilgili yaşanan karmaşık süreçleri yansıtır, ancak ne yazık ki, dil normunun nüfuzlu kaynağı olarak kabul edilemez.

Mediada gözlemlenen edebî dil normlarının ihlali, dil taşıyıcılarının konuşma kültürü seviyesine olumsuz etki yapar. Devlet ve kamu kurumlarının eğitim ve vatandaşların genel kültür seviyesine dikkat çekmesi önemlidir ve bu, medyanın temel görevlerinden biridir. Toplumda, kültürde, siyasette ve ideolojide yaşanan süreçler göz önüne alındığında, medya dilinin önemini yeni koşullarda kavrayabilmeye ciddi bir ihtiyaç doğmaktadır.

Edebî normlara hâkim olmak birçok zorlukları ortaya koyar. Cümlede kelimelerin uyumsuzluğu, gramatik formların oluşturulmasında, kelime seçiminin yanlış yapılması, leksik birimlerin onlara ait olmayan anlamlarda kullanılması, varvarizm ve alıntıların fazlalığı – bunlar dilde yaygın olan anlatım bozukluklarıdır. Medya dili, modern dilde meydana gelen önemli süreçleri belirleyen yeni bir gerçeklik yaratır.

Medya dilinin edebî normlara uygunluğunun gerekliliği aşağıdaki sebeplerle ilgilidir:

1. Metinde hataların bulunması, okurunun bilgi ve düşüncesine güvenini azaltır ve yazarın beklediği iletişim bağlantısını okur/dinleyici/izleyici ile bozar.
2. Medya çoğu zaman gayri normatif dilin yayılmasına neden olur ve bu, okur/dinleyici/izleyicinin dil zevkini olumsuz şekilde etkiler.
3. Medya, devlet dilinin saflığı ve doğruluğundan dolayı toplum önünde sorumluluk taşır.

4. Medyada konuşma iletişiminin uyumunu koruma gerekliliği vardır.

Okuryazarlık ve edebî normlara uyum sağlamak, medya dilinin temel şartlarından biridir. Bu niteliklerin geliştirilmesine özel bir dikkat gösterilmelidir. Modern medyada yabancı kelimelere, argo ve jargon kelimelere oldukça fazla yer verilmektedir. Bazı durumlarda argolar, profesyoneller arasında iletişim için çeşit "anahtar kelime" ya da duygusal bir bileşen işlevi görmektedir. Bilgi ve iletişim alanının küreselleşmesi çerçevesinde, neolojizmler doğal olarak iletişim diline dahil olmaktadır. Şüphesiz, modern açık bilgi ortamında neolojizm – yeni sözcükler kullanmadan ilerlemek mümkün değildir.

Mecaz anlamlı kelimeler, metnin belirli bir alana ait olduğunu gösteren birer işaretçi olarak işlev görür ve bunların kullanımı her zaman dil kültürünü, kelime dağarcığını ve yazarın ustalığını yansıtır. Medya dilinde sadece doğru değil, aynı zamanda ustaca dil kullanımına – dil oyunlarına (kelimelere çeşitli anlamlar katmak, izleyici/dinleyici dikkatini çekmek için sanatsal ifade araçları kullanmak vb.) da rastlayabiliriz. Genel olarak, burada hem hatalar hem de üstünlükler mevcuttur.

Slang, gayri normatif kelimeler ve karmaşık deyimler yerine açık ve erişilebilir dil kullanmak önemlidir. Dilbilgisine doğru şekilde uyum sağlamak, anlaşılmazlığın önüne geçer ve bilginin doğru bir şekilde aktarılmasını sağlar. Ayrıca, dilbilgisi kurallarına uyum göstermek, profesyonellik ve izleyiciye saygının bir göstergesidir. Yazılı ya da sözlü format fark etmeksizin doğru dilbilgisi kullanımı, izleyicinin güvenini ve yazarın itibarını artırmak için önemlidir. Unutulmamalıdır ki, medyayı gençler ve ergenler de okumaktadır. Dil kurallarının ihlalini veya konuşma saldırganlığını onlar normal bir durum olarak kabul edebilirler.

Ana dilini iyi bilmek, konuşma ve yazı dilinde norm hatalarına yol vermemek, bilgi materyallerini geniş bir kitleye erişilebilir ve anlaşılır şekilde sunmaya, doğru medya metinleri yaratmaya olanak tanır. Medya okuryazar genç nesil, ana dili aracılığıyla medyada etkili iletişimi sağlama ve mesajını hedef kitleye başarıyla iletme yeteneğine sahip olacaktır.

Genç kuşak sadece internet üzerinden yayımlanan içeriğin değil, aynı zamanda içeriğin formatının da millî dil/konuşma geleneklerine ne kadar uygun olduğunu eleştirel bir şekilde değerlendirmelidir. Millî dile özen göstermek, onun zenginliğini korumak, dilin doğruluğunu ve ifade gücünü artırmaya çalışmak, devletin dil politikasının hedeflerindendir.

Medya dilinde millî dil stratejilerinden söz edilirken, kitle iletişim araçlarında (televizyon, radyo, gazete, dergi, internet medyası ve sosyal medya) millî dilin doğru, akıcı ve normatif kurallara uygun şekilde kullanılmasını sağlayan politika ve tedbirler kastedilmektedir.

Medyada millî dil stratejilerinin temel yönleri:

1. Dil normatifliğinin korunması – gazetecilerin, sunucuların ve diğer medya temsilcilerinin dil kurallarına uymalarını sağlamak amacıyla dil normatifleriyle ilgili özel standartlar ve kurallar belirlenir.

2. Terminolojinin geliştirilmesi – Modern medya alanında kullanılan terimlerin milli dile uygun hale getirilmesi ve ortak standartların oluşturulması.

3. Dil ve konuşma kültürünün teşvik edilmesi – Edebî dilin korunması ve millî kimliğin güçlendirilmesi amacıyla medya aracılığıyla doğru dil kullanımının teşvik edilmesi.

4. Reklam ve ticaret metinlerinde dil normlarının korunması – Reklam ve ticaret metinlerinde dilin normatif olmayan kullanımının engellenmesi ve dilin saflığının korunması amacıyla yasal düzenlemeler yapılır.

5. Sosyal medyada dilin gelişimi – Sosyal ağlarda ve internet platformalarında millî dilin doğru kullanımını teşvik etmek, gençler arasında doğru yazım ve konuşma kültürünü şekillendirmek.

6. Devletin medya politikası – Resmî medya organlarının millî dilin korunması ve geliştirilmesi konusunda sorumluluk taşıması.

7. Medya çalışanları için dil kursları ve eğitimler – Gazeteciler, sunucular ve medya sektöründe çalışanlar için dil bilgilerini artıran eğitimler ve seminerler düzenlemek.

Bu stratejiler aracılığıyla medya dili korunur, geliştirilir ve topluma millî değerler aşılanır. Medya okuryazarlığı ve eğitiminin temel misyonu, modern bilgi ortamında genç nesli dilin korunmasına hazırlamaktır.

Sonuç

Ana dilimiz, Türkçemiz, zengin bir hazinedir. Ana dilinin öğretimi, okuryazarlığın yayılması açısından son derece önemli bir rol oynamaktadır, çünkü ilk eğitim yıllarında okuma, yazma ve hesaplama gibi temel becerilerin kazanılma sürecini kolaylaştırır. İşte bu beceriler, gelecekteki bireysel gelişimin temelini oluşturur. Ayrıca, ana dilimiz, yaratıcılık çeşitliliğimizi ve özgünlüğümüzü ifade etmek için benzersiz bir araç, bilgi ve yenilikçi gelişim kaynağıdır.

Mediada edebi dilimizin doğru kullanılmasına özen göstermeliyiz. İnsanlar, bu konuda devlete yardımcı olmalıdır. Her birey, kendi iletişim faaliyetlerinde bu konuya son derece duyarlı yaklaşmalı, ana dilinin saflığını korumalı ve gelişmesine katkı sağlamalıdır.

Mediada etkili iletişim kurmak için dilin, hedef kitlenin algılama özelliklerini dikkate almak önemlidir. Medya dilinde önemli bir yer tutan gazeteciliğin gücü ve üstünlüğü, doğrudan hedef kitlesine olan etkisindedir. Edebi dili geliştirerek, medya dili aynı zamanda konuşma kültürünün de gelişimine hizmet eder.

Azerbaycan edebî dil kurallarının ihlalının önüne geçmek, ana dilimizin korunması ve gelecek nesillere saf bir şekilde aktarılması için medyada sıkça izleme faaliyetlerinin yapılması son derece önemlidir. Bu, hem edebi dilin doğru bir şekilde uygulanmasına hem de konuşma kültürünün geliştirilmesine yardımcı olur.

Genç nesli medya metinlerinin, medya aracılığıyla yayılan bilgilerin doğru bir şekilde algılanmasına hazırlamak önemli bir görevdir. Bu bağlamda, medya eğitimi ve medya okuryazarlığı, ayrıca ana dili dersleri büyük rol oynayabilir. Eğitim kurumlarında ana dili derslerinde bu konulara yer ayırmak, etkinlikler ve tartışmalar düzenlemek büyük önem taşımaktadır. Görüldüğü gibi, medya okuryazarlığının dil öğretimi ortamına entegrasyonu, kaçınılmaz bir ihtiyaç hâline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Avşar, Z. (2014, Ocak-Haziran). Medya okuryazarlığı. *İletişim ve Diplomasi / Çocuk ve Medya, 2,* 5-17. Erişim adresi: https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/ID2.pdf

Gurbanov, F. (2020, 24 Ocak). Media tehsili ve media savadlılığı bütün ölkeler üçün aktuallık kesb etmekdedir. *Azerbaycan müellimi*, s. 4

Potur, Ö. (2023, Haziran). Medya kuryazarlığı ve Türkçe eğitimi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 11*, 775-797 doi: 10.51531/korkutataturkiyat.1302735

11

DİJİTAL DÖNÜŞÜM, YAPAY ZEKA, VERİ YÖNETİMİ VE TEKNOLOJİK İŞ BİRLİĞİ

TÜRK DÜNYASINDA KÜLTÜREL İŞ BİRLİĞİ AÇISINDAN GELENEKSEL OYUNLARIN DİJİTALLEŞMESİ

Şebnem ASADOVA[1]

Giriş: Günümüz dünyasında geleneksel oyunlar kültürün öncü bileşenlerinden birine dönüşmüştür. Bir zamanlar yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktarılan geleneksel oyunların aktarımında bir durgunluk meydana gelmiştir. Bu örnekleri günümüzde tanıtmak için dijitalleşmesi önemlidir. Her milletin geçmişten süzülüp gelen kendine özgü oyun gelenekleri vardır ve bu gelenekler diğer milletlerin geleneklerinden belirgin şekilde farklıdır. *Dil, mithos ve ritüelin kökeninde hep oyun buluyor Huizinga; hukuk ve düzen, tecim ve kar, zanaat ve sanat, bilgelik ve bilim gibi uygar yaşamın önemli içgüdüsel güçlerinin kökeninde mithos ve ritüel vardır ve hepsi oyundan çıkmıştır* (And, 2007: 28). İşte bu gelenekleri dünyaya tanıtmanın en etkili yollarından biri bilgisayar oyunlarıdır.Dünya deneyimi gösteriyor ki, hikaye örgüsünü folklor örneklerinin oluşturduğu dijital oyunlar daha hızlı tanınır ve yayılır.

Amaç: Türk Dünyası zengin ve köklü oyun kültürüyle dikkat çeken bir coğrafyadır. Ancak modernleşme süreci ve dijital çağın etkisiyle geleneksel oyunlar unutulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu noktada, geleneksel oyunların dijital platformlara taşınması, kültürel mirasın korunması ve yeni nesillere aktarılması açısından büyük bir fırsat sunmaktadır. Örneğin, Anadolu'da yaygın olan *Beş Taş Oyunu*, *Çelik Çomak Oyunu*, *İp Atlama Oyunu* ve Azerbaycan'a ait olan *Yedi Güzel*, *Kendirbaz, yani Cambaz* gibi oyunlar, bilgisayar oyunları için ilgi çekici bir hikâye örgüsü sunar. Geleneksel Türk gölge oyununun karakterleri Karagöz ve Hacıvat, Azerbaycan meydan gösterisinin Kosa, Keçel (Kel) gibi karakterleri de bilgisayar oyunları için önemli karakterler olarak kabul edilebilir.

Oyunlar bir çok toplumsal işleve sahiptirler. And'a göre oyun oyuncuları, aralarında gizli bağlarla birleştirir, toplumsal öbekleşmeyi kolaylaştırır. *Oyun özgür bir eylemdir, bilinçli olarak günlük yaşamın da dışında kalır, ciddi bir iş olarak benimsenmemekle birlikte, oyuncu yoğun olarak ve tümüyle kendini oyuna verir* (And, 2007: 30). Dünya deneyimi gösteriyor ki, hikaye çizgisini folklor örneklerinin oluşturduğu oyunlar daha hızlı tanınır ve yayılır. Örneğin, Çin bilgisayar oyunlarının hikaye çizgisini Çin destanları ve tarihi oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu oyunlar ülke halkı arasında çok popüler ve sevilmektedir. Çin'de üretilen bilgisayar oyunları, mobil oyunlar dünya oyun pazarında büyük bir üstünlüğe sahiptir. Bu durum, söz konusu oyunlara duyulan ilgiden kaynaklanmaktadır. Rusya'da ise folklor örneklerinin ve tarihi karakterlerin bilgisayar oyunlarının konusu hâline gelmesi 21. yüzyılın başlarından itibaren başlamıştır. Rus oyun geliştiricilerine göre, konunun ilgi çekici olmasıyla birlikte teknik ve yazılım altyapısının da üst düzeyde olması başarının temelini oluşturmaktadır. Belirtmek gerekir ki, herhangi bir milletin folkloruna dayanan bilgisayar oyunları, zamanla başka ülkelerde de oyun temasına dönüşebilmektedir. Bu da doğal olarak, milli oyunların ve meydan

* Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü,Halk bilimi, shebnem.vaqif@gmail.com, ORCID:0000-0002-2672-9583

gösterilerinin diğer halklar arasında tanıtılmasına olumlu katkılar sağlamaktadır. Yani yabancı ülkeler de bu karakterlerden ilham alarak yeni oyunlar üretmektedir. Örneğin, Prince of Persia (İran Şahzadesi) adı altında bir dizi bilgisayar oyunu hazırlanmıştır. Bu oyunda oyuncu, bir şahzade rolündedir ve ülkesini Ahriman'dan kurtarmaya çalışmaktadır. Bu süreçte birçok engelle karşılaşır ve bu engelleri aşması gerekmektedir. Oyun, eski Pers mitolojisi ve Zerdüştlük inancı temel alınarak geliştirilmiştir. Günümüzde ise birçok oyuncunun favori oyunları arasında yer almaktadır. Peki, Türk halkları arasında bu adım başarılı olabilir mi? sorusu ortaya çıkıyor. Olabilir. Çünkü insanlar kendilerine ait, yani milli ruh taşıyan bir şey gördüklerinde heyecanlanırlar. *Oyunların belirli bir kısmı, çocukların, özellikle de erkek çocuklarının fiziksel olarak güçlü, gerçek bir savaşçı gibi yetişmesine olanak tanır. Bu da eski Türk ahlakından doğan bir durumdur* (Vaqifqızı, 2012:153). Sayısız geleneksel oyunlarmız ve meydan gösterilerimiz var ki, bunlar bilgisayar oyunları için başarılı bir hikâye çizgisi oluşturabilir. Günümüzde bilgisayar kullanma becerisi olmayan insanlara çok nadir rastlanmaktadır. Eğitimi olmayan ancak "fareyi" doğru kullanarak bilgisayar oyunlarını ustalıkla oynayan insanlar vardır. Bu tür insanlara folklor örneklerini bu yolla tanıtmak ve yaymak etkili bir yöntemdir. Çünkü tüm oyunlarda oyun hakkında, karakterler hakkında bilgiler bulunur ve kullanım yönergeleri gösterilir. Milli oyunlar ve meydan gösterileri temel alınarak hazırlanan mobil veya bilgisayar oyunlarını oynamaya başlayan herkes, öncelikle oyun hakkında bilgi edinmeye çalışır, ekranda çıkan yazıları okur, oyunun konusunu ve nasıl oynandığını öğrenir.

Halk tiyatrolarındaki karakterlerin dijitalleşmesi, bilgisayar oyunlarının kahramanlarına dönüştürülmesi olumlu bir durumdur. Örneğin, Karagöz, Hacivat, Kosa, Keçel gibi karakterlerin bilgisayar oyunlarında kullanılması hem geleneksel oyunların ve meydan gösterilerinin tanıtımına katkı sağlayacak hem de milli bilgisayar oyunlarına olan ilgiyi artıracaktır. Bu karakterler, zihin geliştirici ve mantık temelli bilgisayar oyunları için ilgi çekici figürlerdir. Örneğin, Karagöz ve Hacıvat'ın klasik diyalogları üzerinden esprili bir anlatımla kurgulanmış bulmacalar içeren oyunlar üretilebilir. Oyuncular, Karagöz'ün sakarlıkları ve Hacıvat'ın bilgeliği ile görevleri tamamlayarak ilerleyebilir. Karagöz'ün eğlenceli anlatımı ile matematik, dil bilgisi ve tarih bilgisi geliştiren oyunlar tasarlanabilir. Karagöz ve Hacıvat'ın, Keçel ve Kosa'nın mizahi kavga sahnelerinden yola çıkarak hafif dövüş unsurları içeren bir platform oyunu geliştirilebilir.

Geleneksel oyunların dijitalleştirilmesi, kültürel mirasın korunmasını sağlarken aynı zamanda oyun endüstrisine de yeni bir perspektif kazandırır.Türk halkları arasında yaygın olan "Beş taş" oyunu dikkat ve refleks geliştirme açısından eğitici bir deneyim sunduğu için bilgisayar oyunları için uyarlana bilir.

Azerbaycan geleneksel oyunlarından olan *Yedi Güzel* ve *Cambaz* oyunları da dijitalleşme için ilgi çekici hikâye yapısı sunmaktadır. Yedi Güzel oyunu, yedi kızın tığ ve farklı renkli ipler yardımıyla yaptığı bir yarışmadır. Belirlenen süre içinde tığ ile çorap örmeleri gerekmektedir. En güzel ve en hızlı çorabı ören kız oyunu kazanır. Bazı bilgisayar oyunlarında hedef kitlenin cinsiyeti göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, Yedi Güzel oyunu, gerçek hayatta olduğu gibi bilgisayar oyunlarında da sadece kadın oyuncular için tasarlanabilir. *Bu tür oyunlar, kız çocuklarına titizlik, sorumluluk ve ev becerileri kazandırarak onları geleceğin anneleri olmaya hazırlamaya hizmet eder* (Vaqifqızı, 2012: 154).

En bilinen milli oyunlardan biri Çevgan'dır. Son yıllarda ilgi odağı haline gelen Çevgan oyunu artık bir spor dalı olarak tanıtılmakta ve turnuvaları düzenlenmektedir. At sırtında ve sopa ile oynanan bu oyunun tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Çevgan'ın farkı, bu oyunun özel olarak Karabağ atlarıyla oynanmasıdır. Atlı oyuncular, 120-130 cm uzunluğundaki eğik uçlu çevgan sopasıyla topu rakip takımın kalesine yönlendirmelidir. Oyun üç hakem tarafından yönetilir.

Bilgisayar oyunlarında bu oyunun tanıtımının büyük bir önemi vardır. Bu sayede küçük yaştaki bilgisayar kullanıcılarından yetişkinlere kadar herkes oyunun kurallarını öğrenebilir ve hakkında bilgi

sahibi olabilir. İngiltere'de popüler olan Polo oyunu Çevgan'a benzemektedir. Bu oyun, UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne dahil edilmiştir (UNESCO, 2013).

Çiling-ağac ise çubuk ve payacık ile oynanan popüler çocuk oyunlarından biridir. Bu oyun, İngiltere'nin kriket ve Amerika'nın baseball oyunlarına benzemektedir. Oyunda top yerine 10-12 cm uzunluğunda küçük bir ağaç çubuğu kullanılır. Veyahut Anadolu'da oynanılan Çelik-Çomak oyunu erkekler için strateji oyunlar arasında yer ala bilir. Bu oyunu oynayan kişiler çomağı en uzağa fırlatarak puan kazanmaya çalışacaklar. Belirtmek gerekir ki, baseball temalı *Baseball, Baseball Team* gibi yüzlerce bilgisayar oyunu bulunmaktadır. Bu oyunlar Amerika'da olduğu kadar diğer ülkelerde de popüler hale gelmiştir. Aynı şekilde, Azerbaycan milli oyunu Çevgan'ı, Anadolu'nun Çelik-Çomak'ını temel alan dijital oyunlar geliştirip tanıtmak etkili bir yöntem olacaktır.

Ruslar, hazırladıkları bazı oyunların ana karakteri olarak Baba Yaga'yı seçmiştir. Bilgisayar oyunlarında senaryo doğrudan Baba Yaga'nın üzerine kurulmuştur. Hatta mantık oyunlarında doğrudan Baba Yaga karakteriyle oynanan versiyonlar mevcuttur. Dünya oyun sektörüne bakıldığında, geleneksel oyunlardakı yaşlı kadın figürleri, küp karısı gibi mitolojik karakterler bilgisayar oyunları için ilgi çekici kahramanlar olabilir. Örneğin, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde oynanılan *Lafta* oyununun ana karakteri yaşlı kadın - karı figürüdür. *Lafta* oyununda çocuklardan biri *karı* rolüne girer ve yere çömelerek oturur. Diğer oyuncular ise onu çember şeklinde çevreleyerek eski kumaşlardan yapılmış topları ona atarlar. Eğer karı bu toplardan birini yakalarsa, topu atan kişi karı olur ve oyun bu şekilde döngüsel olarak devam eder. Bu oyunu bilgisayar ortamında bir dikkat oyunu olarak geliştirmek mümkündür. Çünkü burada oyuncuların dikkatli bir şekilde top atması ve "karı"nın da topları yakalamaya çalışması gerekmektedir.

İp atlama oyunu da dijital dünyaya geniş imkanlar sunuyor. Genelde kız çocukları tarafından oynanmasına rağmen erkek çocukları da oynayabilir. Tek kişi ile de oynanabilen oyunlardandır. İpe takılanlar elenir; ipe takılmadan önceden belirlenen sayıya ulaşan oyuncu ya da oyuncular galip sayılır. İp atlama oyununun dijitalleşmesi sonuçunda kalori hesaplama ve antrenman planları ile oyun, spor amaçlı kullanılabilir.

Geleneksel oyunlar ve meydan gösterileri temel alınarak hazırlanan mobil, bilgisayar oyunlarının tanıtımında dil ve yaş özelliklerinin dikkate alınması önemli konulardan biridir. Bildiğimiz gibi, günümüzde 3 yaşından 70 yaşına kadar birçok insan bilgisayar kullanmayı bilmektedir. Hatta özel yazılım bilgisi olmayanlar bile bilgisayar oyunlarına ilgi göstermektedir. Bu nedenle her yaş grubuna uygun oyunların hazırlanması büyük bir gerekliliktir.

Chakraborty'e göre, dijital oyunların folklorun en gerçek biçimi olmadığını iddia edebiliriz. *Dijital oyunlarda yer alan folklor unsurlarının belgelenmesi, bilimsel bir arşiv niteliği taşımaz. Aynı şekilde, bir dijital oyun da arşiv olarak değerlendirilemez çünkü oyunların varoluş süresi sınırlıdır. Oyunlar, yayınlandıkları internet sitelerine ait fikri mülkiyet ürünleridir ve istendiği zaman yayından kaldırılabilirler* (Chakraborty, 2018: 2). Bizim fikrimizce dijital oyunların folklordan uyarlanması oyunların yayından kaldırılması sürece folklorun tebliğine hizmet edecektir.

Sonuç: Folklor, insanlara etki etmek ve temiz, sağlıklı bir toplum oluşturmak için manevi bir temel, bir yapı taşıdır. Bu yüzden folklor örneklerinin modern insanların yaşamına yansıtılması oldukça elverişlidir. Türk Dünyasında kültürel iş birliği açısından geleneksel oyunların dijitalleşmesi mobil uygulamalar veya bilgisayar oyunları hâlinde mümkündür. Belirtelim ki, geleneksel oyunların dijitalleşmesi, kültürel mirasın korunması ve yaşatılması açısından önemli olduğu kadar, Türk Dünyası içinde ve küresel ölçekte kültürel iş birliğini güçlendiren stratejik bir adımdır. Bu süreç sayesinde hem ortak tarih ve değerler görünür kılınır hem de genç nesiller arasında kültürel bağlar daha sağlam temellere dayanır. Dijital platformlar aracılığıyla, farklı coğrafyalardaki Türk toplulukları arasında

kültürel etkileşim artar ve geleneksel oyunlar evrensel bir kimlik kazanarak dünya sahnesinde daha güçlü bir şekilde temsil edilir.

KAYNAKÇA:

And, M. (2007). Oyun ve Bügü. *Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, Yapı KrediYayınları, İstanbul.

Vaqifqızı, L. (2012). Şəki folklor mühiti. Bakı, Elm və təhsil.

Web kaynaklar:

Chakraborty, A., (2018). Digital Game: A Modern Age Folklore Repository to Unlock, Relive and Archive the Collective Unconscious p6.

https://www.researchgate.net/publication/389754265_Digital_Game_A_Modern_Age_Folklore_Repository_to_Unlock_Relive_and_Archive_the_Collective_Unconscious

-erişim tarihi: 16.03.2025

Chovqan, a traditional Karabakh horse-riding game in the Republic of Azerbaijan

https://ich.unesco.org/en/USL/chovqan-a-traditional-karabakh-horse-riding-game-in-the-republic-of-azerbaijan-00905

-erişim tarihi: 15.01.2025

TÜRK DÜNYASINDA DİPLOMASİ: YENİ NESİL ARAÇLAR VE PARADİGMA DEĞİŞİMİ

Uğur Yasin ASAL*

Giriş

Küreselleşen dünyada diplomasi, teknolojik gelişmeler ve değişen uluslararası dinamikler doğrultusunda önemli bir dönüşüm içerisindedir (Finn, 2000; Lusha, 2024; Nanyonga, 2019). Soğuk Savaş sonrası yaşanan gelişmelerle birlikte devletler arasındaki geleneksel diplomasi anlayışının yerini, çok aktörlü, esnek ve teknolojik araçlarla desteklenen diplomasi modellerine bıraktığı görülmektedir. Bu süreçte devletler yalnızca diplomatik temsilcilikler aracılığıyla değil, aynı zamanda dijital platformlar, uluslararası örgütler, bölgesel iş birlikleri ve ekonomik entegrasyon mekanizmaları üzerinden de diplomasi yürütmeye başlamıştır (Melissen & De Keulenaar, 2017). 2020 yılında yaşanan Covid19 pandemisi ile birlikte de bu süreç daha da derinleşmiştir (Čiefová, 2021). Bu yeni diplomatik gelişmeler, özellikle gelişmekte olan ve bölgesel güç konumundaki ülkeler açısından fırsatlar sunarken, aynı zamanda yeni diplomatik meydan okumaları da beraberinde getirmektedir.

Bu dönüşümden etkilenen bölgelerden biri de Türk Dünyası'dır. Türk Devletleri, tarihsel, kültürel ve ekonomik bağları sayesinde ortak bir diplomatik vizyon oluşturma yolunda ilerlemekte ve küresel siyasette giderek daha fazla görünür hale gelmektedir (Altymyshova & Omurova, 2025). 21. yüzyılda uluslararası ilişkilerin doğası hızla değişirken, Türk Dünyası da bu değişime uyum sağlayarak yeni nesil diplomatik araçları benimsemekte ve geleneksel diplomasi anlayışlarını güncellemektedir. Bu süreçte geleneksel diplomasi anlayışı, dijitalleşme, yapay zekâ destekli analizler, kamu diplomasisi, çok taraflı iş birlikleri ve siber diplomasi gibi yeni araçlar ile değişime ve gelişime uğramaktadır (Manor, 2019; Manor & Huang, 2022; Mostafaei, Kordnoori, Ostadrahimi, & Banihashemi, 2025).

1992 yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi ile başlayan süreç 2009 yılında Nahçıvan Anlaşmasıyla Türk Keneşine, 2021 yılında ise İstanbul'da düzenlenen zirveyle birlikte de Türk Devletleri Teşkilatı'na (TDT) dönüşmüştür. TDT, Türk Dünyası'nın diplomatik entegrasyonunu artırmayı hedeflemekte ve ortak dış politika hedefleri belirleyerek daha etkin ve aktif bir yapıya bürünmeyi amaçlamaktadır. Teşkilat bünyesinde kurulacak komisyonlar ve platformlarla bu hedefe ulaşılması planlanmaktadır. TDT'nin yanı sıra, Türk Devletleri arasında ekonomik iş birliğini teşvik eden Türk Yatırım Fonu, Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) gibi kurumlar da bölgesel entegrasyon süreçlerinde aktif rol oynamaktadır (TDT, "İş birliği Alanları", 2025).

Bununla birlikte, Türk Dünyası'nın diplomatik dönüşümünü yalnızca siyasi ve ekonomik araçlarla sınırlamak doğru değildir. Kültürel diplomasi, yumuşak güç stratejileri ve medya araçları, Türk Devletleri'nin uluslararası arenada görünürlüğünü artırmak için etkin bir şekilde kullanmaya çalıştığı araçlar olarak ön plana çıkmaktadır. Türk dizileri, müzikleri, edebi eserleri ve sanat etkinlikleri gibi

* Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta: uyasal@ticaret.edu.tr

kültürel unsurlar, bölgesel ve küresel düzeyde diplomatik etkileşimini de güçlendirmektedir (Aslan, 2020; Türk, 2024; Yeğin, 2024). Bu çalışmada geleneksel ve yeni diplomasi araçlarının Türk dünyasında entegrasyonun kapasite ve performansını ne yönde etkilediği araştırılmaktadır.

Türk Dünyasında Diplomatik Dönüşüm

Türk Dünyası, köklü bir tarihi ve ortak kültürel bağları olan geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu bağlamda, diplomatik iş birliği tarih boyunca önemli bir unsur olmuştur. Geleneksel olarak, Türk Devletleri arasındaki diplomatik ilişkiler, tarihi bağlar, ortak dil, kültür ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak, Soğuk Savaş sonrası dönemde ve özellikle 21. yüzyılda bu ilişkiler, daha kurumsal ve sistematik bir yapıya kavuşmaya başlamıştır. 1992 yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirveleri ile başlayan bu sürecin 2021 yılı itibariyle TDT'ye dönüşmüş olması bu ilişkilerin daha fazla kurumsallaşmasına ve daha planlı bir hale gelmesine öncülük etmiştir.

TDT, üye ülkeler arasında ortak bir diplomatik vizyon oluşturma amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmakta ve uluslararası arenada etkin bir şekilde temsil edilmesine imkan tanımaktadır (Asker & Çiçek, 2025). Ayrıca teşkilatın daha fazla kurumsallaşması ile birlikte Türk Dünyası'nda siyasi, ekonomik ve kültürel entegrasyonun güçlendirilmesi de hedeflenmektedir (Altymyshova & Omurova, 2025).

Diplomaside yaşanan dönüşüm, sadece geleneksel yöntemlerle sınırlı kalmayıp, yeni nesil diplomatik araçlarla desteklenmektedir. 2040 Vizyon belgesinde Türk Diasporası, kültürel diplomasi ve ekonomik iş birliği, dijitalleşme ve kamu diplomasisi gibi unsurlardan bahsedilerek Türk Dünyası'nın uluslararası ilişkilerde etkinliğini artırmaya yönelik olgular olarak bahsedilmektedir ("Türk Dünyası 2040 Vizyonu", 2021). Özellikle, dijitalleşen dünyada devletlerarası iletişimin hızı artmış ve bu süreçte sosyal medya, çevrim içi diplomatik forumlar ve yapay zekâ destekli analiz araçları önemli birer diplomasi unsuru haline gelmiştir. Bu nedenle TDT'nin de bu unsurlara yer vermiş olması güncel ve modern süreçlerin takip edildiğini açıkça göstermektedir.

Türk Devletleri, kamu diplomasisini aktif bir şekilde kullanarak, küresel ölçekte de yumuşak güç kapasitesini artırmaya çalışmaktadır. Örneğin, Türkiye'nin liderlik ettiği projeler ve TİKA gibi organizasyonlar aracılığıyla, Orta Asya'da kalkınma yardımları sağlanmakta ve bölgesel iş birliği güçlendirilmektedir (Say & Joldoshov, 2022; Yiğit & Durmuş, 2021).

Ek olarak, Türk Dünyası'nda enerji diplomasisi de önemli bir yer tutmaktadır (Aydın, 2025). Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynakları, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji ihracatındaki stratejik konumu, bu devletler arasındaki iş birliğini artırmaktadır. Özellikle, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ve Trans-Hazar doğalgaz projeleri, bölgesel iş birliğini güçlendiren önemli enerji diplomasi araçları arasında yer almaktadır (A. Aydın, 2023; Pala, 2023; Veliyev, 2022).

Sonuç olarak, Türk Dünyası'nın diplomatik dönüşümü hem geleneksel hem de modern diplomasi araçlarını bir araya getirerek ilerlemektedir. Kültürel bağlar, ekonomik iş birlikleri ve dijital diplomasi gibi unsurlar, bölgesel entegrasyonu güçlendirmekte ve Türk Devletleri'nin küresel arenada daha etkin bir konuma gelmesini sağlamaktadır.

Yeni Nesil Diplomasinin Rolü

Dijital diplomasi ve yapay zekâ destekli analizler, Türk Dünyası'nda karar alma süreçlerini daha etkin ve verimli hale getirebilecek önemli araçlar arasında yer almaktadır. Dijitalleşen dünya, diplomatik süreçlerde şeffaflık, hızlı iletişim ve veri analizine dayalı karar alma mekanizmalarını ön plana çıkarmaktadır (Hibbeln, 2021; Uslu, 2024). Türk Devletleri de bu yenilikçi araçları kullanarak uluslararası alandaki etkinliklerini artırabilecek ve daha güçlü diplomatik bağlar kurabilecektir.

Yapay zekâ tabanlı büyük veri analizleri, diplomatik karar alıcıların daha doğru ve hızlı hareket edebilmelerine olanak tanımaktadır. Özellikle kriz yönetimi, uluslararası anlaşmazlıkların çözümü ve ticari diplomasi gibi alanlarda veri analitiği sayesinde daha etkin politikalar üretilebilmektedir (Mostafaei vd., 2025). Yapay zekâ destekli sistemler, uluslararası ilişkilerde eğilimleri önceden belirleyerek devletlerin diplomatik hamlelerini optimize etmelerini de sağlamaktadır (Grgić, 2025).

Ayrıca, Türk Dünyası'nın ortak tarih, dil ve kültür temelinde geliştirdiği diplomasi anlayışı da bu dönüşüm sürecinde önemli bir yere sahiptir. Kültürel diplomasi yoluyla, Türk Devletleri arasındaki iş birliği ve bağların güçlendirilmesi sağlanmakta, aynı zamanda bu ortak değerlerin uluslararası alanda tanıtımı yapılmaktadır. Türk kültürünün sanatsal ve edebi mirası, uluslararası sahnede tanıtılarak Türk Dünyası'nın yumuşak güç kapasitesi artırılmaktadır. Türk Kültür ve Miras Vakfı gibi kurumlar, kültürel diplomasiyi sistematik hale getiren yapılar arasında yer almaktadır (Kussainova, 2024).

Kültürel diplomasinin yanı sıra, ekonomik iş birliği de Türk Dünyası'nın diplomatik süreçlerinde belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Türk Devletleri arasında ortak ticaret hacmini artırmaya yönelik projeler, serbest ticaret anlaşmaları ve bölgesel ekonomik birliktelikler, ekonomik diplomasinin önemli örnekleri arasında yer almaktadır. Örneğin, Türk Devletleri Yatırım Fonu ve Türk Devletleri Serbest Ticaret Bölgesi girişimleri, ekonomik entegrasyonu destekleyen mekanizmalardan bazılarıdır ("Türk Yatırım Fonu", 2025; Yılmaz, 2024). Enerji diplomasisi de bu bağlamda önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynakları, Kazakistan ve Türkmenistan'ın doğal kaynak ihracatındaki stratejik konumu, bu devletler arasındaki ekonomik iş birliğini artıran unsurlardır.

Ayrıca, sosyal medya ve dijital iletişim araçları, kamu diplomasisinin etkinliğini artıran en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Devletlerin resmi sosyal medya hesapları, anlık bilgilendirme, kriz iletişimi ve uluslararası kamuoyuna yönelik algı yönetimi gibi konularda aktif olarak kullanılmaktadır. Özellikle, Twitter ve Facebook gibi platformlarda yapılan diplomatik açıklamalar, küresel kamuoyunu şekillendirme noktasında önemli bir rol üstlenmektedir (Manor, 2019; Manor & Huang, 2022).

Sonuç olarak, Türk Dünyası'ndaki yeni nesil diplomasi araçları, bölgesel entegrasyonu güçlendiren ve uluslararası ilişkilerde daha etkin bir konum elde edilmesini sağlayan unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Yapay zekâ destekli analizler, dijital diplomasi, kültürel diplomasi ve ekonomik iş birliği gibi faktörler, Türk Devletleri'nin küresel siyasette daha güçlü bir aktör haline gelmesine katkıda bulunabilecektir. Bu doğrultuda, Türk Dünyası'nın diplomatik süreçlerinde teknolojinin ve yenilikçi stratejilerin daha etkin bir şekilde kullanılması beklenmektedir.

Sonuç

Türk Dünyası, küresel siyasette giderek daha önemli bir aktör haline gelirken, diplomatik paradigmaları da büyük bir değişim sürecinden geçmektedir. Geleneksel diplomasi anlayışından uzaklaşarak, yeni nesil diplomasi araçlarını benimseyen Türk Devletleri, bölgesel entegrasyonu güçlendirmekte ve uluslararası arenadaki etkinliklerini artırmaktadır. Bu bağlamda, dijital diplomasi, yapay zekâ destekli analizler, kültürel diplomasi ve ekonomik iş birliği gibi unsurlar, Türk Dünyası'nın gelecekteki diplomatik stratejilerini şekillendirecek temel faktörler olacaktır.

Bölgesel iş birlikleri, ekonomik ve kültürel diplomasi mekanizmaları, Türk Devletleri'nin küresel güç dengeleri içerisindeki yerini pekiştirmekte ve ortak bir vizyon oluşturma yolunda önemli katkılar sunmaktadır. Türk Dünyası'nda diplomasi, artık sadece hükümetler arası ilişkilerle sınırlı kalmayıp, sivil toplum kuruluşları, akademik kurumlar ve özel sektör aktörlerini de içine alan geniş bir çerçeveye yayılmaktadır.

Türk Dünyası'nın diplomasi alanında attığı yenilikçi adımların bölgesel istikrarı ve küresel etkisini artırmaya yönelik olduğu görülmektedir. Gelecek yıllarda, teknolojinin daha etkin kullanımı ve

çok taraflı diplomatik iş birliklerinin güçlendirilmesi ile Türk Dünyası'nın uluslararası arenadaki rolünün daha da artacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Altymyshova, Z., & Omurova, C. (2025). Türk Devletleri Teşkilatı'nın Tarihi Gelişimi ve Gelecek Vizyonu. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *12*(Türk Devletleri Teşkilatı (Dünü, Bugünü, Yarını)), 41-64.

Asker, A., & Çiçek, A. (2025). Türk Devletleri Teşkilatı için Stratejik Kamu Diplomasisi Önerisi. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *12*(Türk Devletleri Teşkilatı (Dünü, Bugünü, Yarını)), 65-95. https://doi.org/10.16985/mtad.1611609

Aslan, P. (2020). *Yumuşak Güç, Kamu Diplomasisi ve Popüler Kültür: Türk Televizyon Dizileri Üzerinden Bir İnceleme*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Aydın, A. (2023). *Hazar Denizi ve Karadeniz'de Küresel Enerji Mücadelesi*. Ankara: Astana Yayınları.

Aydın, B. (2025, Mart 26). Türk Devletleri Teşkilatı'nın Gelişmesi Işığında Yükselen "Türk Dünyası" Algısı. Geliş tarihi 01 Nisan 2025, gönderen https://tudpam.org/turk-devletleri-teskilatinin-gelismesi-isiginda-yukselen-turk-dunyasi-algisi/

Čiefová, M. (2021). The Role of Diplomacy in the Times of the Coronavirus Crisis. *European Journal of Transformation Studies*, *9*(2), 187-200.

Finn, E. (2000). International Relations in a Changing World: A New Diplomacy? *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, *5*(2), 1-8.

Grgić, S. (2025). *Diplomacy*. Geliş tarihi gönderen https://www.researchgate.net/profile/Sinisa_Grgic/publication/390243157_AI_DIPLOMACY_Insights_and_Innovations_from_the_Bilateral_Navigator/links/67e5cf6da43a11173beaace5/AI-DIPLOMACY-Insights-and-Innovations-from-the-Bilateral-Navigator.pdf

Hibbeln, L. (2021). Digital diplomacy: Global trends, opportunities, and challenges. *Invictus Corporation Ltd.*, *1*. Geliş tarihi gönderen https://invictuscorp.org/wp-content/uploads/dlm_uploads/2021/03/Digital-Diplomacy-Global-Trends-Opportunities-and-Challenges-By-Lucas-Hibbeln-2021.pdf

İş birliği Alanları. (2025). Geliş tarihi 01 Nisan 2025, gönderen Türk Devletleri Teşkilatı website: https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari-detay/2-ekonomik-isbirligi

Kussainova, M. (2024, Haziran 13). Türk Kültür ve Miras Vakfı, Türk dünyası kültürel mirasının dijital kataloğunu hazırlıyor. Geliş tarihi 01 Nisan 2025, gönderen Anadolu Ajansı website: https://www.aa.com.tr/tr/kultur/turk-kultur-ve-miras-vakfi-turk-dunyasi-kulturel-mirasinin-dijital-katalogunu-hazirliyor/3248577

Lusha, E. (2024). Navigating Geopolitics and Diplomacy in the Contemporary World: An Analysis of International Relations. *EIRP Proceedings*, *19*(1), 273-282.

Manor, I. (2019). *The digitalization of public diplomacy* (C. 15). Springer. Geliş tarihi gönderen https://idp.springer.com/authorize/casa?redirect_uri=https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-030-04405-3.pdf&casa_token=JlemYjkALTwAAAAA:Gr5aKIF_Wlj01RJRWp4cBtCmGOZZvcHU89Xks1eJx2pC_qrsl5uZ1q4fVgti_PH98gF4Mvprw-I56Nk

Manor, I., & Huang, Z. A. (2022). Digitalization of public diplomacy: Concepts, trends, and challenges. *Communication and the Public*, *7*(4), 167-175. https://doi.org/10.1177/20570473221138401

Melissen, J., & De Keulenaar, E. V. (2017). Critical Digital Diplomacy as a Global Challenge: The South Korean Experience. *Global Policy*, *8*(3), 294-302. https://doi.org/10.1111/1758-5899.12425

Mostafaei, H., Kordnoori, S., Ostadrahimi, M., & Banihashemi, S. S. A. (2025). Applications of artificial intelligence in global diplomacy: A review of research and practical models. *Sustainable Futures*, *9*, 100486. https://doi.org/10.1016/j.sftr.2025.100486

Nanyonga, S. (2019). How globalization has changed diplomacy. *Proceedings of the 14th International RAIS Conference on Social Sciences and Humanities*, 146-152. Scientia Moralitas Research Institute. Geliş tarihi gönderen https://www.ceeol.com/search/chapter-detail?id=801976

Pala, P. B. K. (2023). Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Yüzyılında Enerji Diplomasisine Yön Veren Bölgesel ve Küresel Denklemler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (78), 422-430.

Say, B., & Joldoshov, A. (2022). Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)'nın Kırgızistan'daki Kamu Diplomasisi Etkinlik Alanları. *Ahi Evran Akademi*, *3*(1), 1-18.

Türk Dünyası 2040 Vizyonu. (2021). Geliş tarihi 01 Nisan 2025, gönderen Türk Devletleri Teşkilatı website: https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-dunyasi-2040-vizyonu

Türk, M. S. (2024). Türk Dizilerinin Kültürel Bağlamda Dünyadaki Etkileri. *TRT Akademi*, *9*(22), 932-953.

Türk Yatırım Fonu. (2025). Geliş tarihi 01 Nisan 2025, gönderen Türk Devletleri Teşkilatı website: https://www.turkicstates.org/tr/partner-detay/turk-yatirim-fonu

Uslu, S. (2024). Data-Informed Diplomacy: Adapting to the Digital Age in International Relations and Implementation in the OSCE Region. Içinde E. Akıllı, B. Güneş, & O. Güner (Ed.), *Digital Diplomacy in the OSCE Region* (ss. 155-166). Cham: Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-50966-7_14

Veliyev, C. (2022). *Kaynak ve Transit Ülke Olarak Küresel Enerji Güvenliğine Azerbaycan'ın Katkısı* (Sy 5). Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi. Geliş tarihi gönderen Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi website: https://www.ayu.edu.tr/mypanel/_app/upload/yayin/dosya/cfa0860e83a4c3a763a7e62d825349f7.pdf

Yeğin, M. O. (2024). Kültürel Diplomasi Bağlamında Tarihi Türk Dizilerinin Sunumu Üzerine Bir İnceleme. *The Journal of Academic Social Science*, *138*(138), 228-253.

Yılmaz, E. (2024, Mayıs 25). Türk Yatırım Fonu üye devletler arasındaki ticareti geliştirecek. Geliş tarihi 01 Nisan 2025, gönderen https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-yatirim-fonu-uye-devletler-arasindaki-ticareti-gelistirecek/3230024

Yiğit, Y., & Durmuş, M. (2021). Rekabetten İş Birliğine: Türkiyenin 1991-2001 Yılları Arasındaki Orta Asya Politikası Üzerine Bir Değerlendirme. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, *6*(1), 215-232. https://doi.org/10.52539/mad.927333

BİR NETNOGRAFİ ANALİZİ OLARAK ÖZBEK HALKININ TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NA YAKLAŞIMI

Ömer DURAN*

Giriş

Türkiye ile arasında yaşadığı kriz nedeniyle; 1996 yılından itibaren Türk Dili Konuşan Devletler Zirvelerine devlet başkanı düzeyinde katılım göstermeyen Özbekistan, 2001 yılından sonra zirvelere katılmayarak Türk Keneşi'nin kuruluşunda da yer almamıştır. Şüphesiz bu durum, ülkeyi kuruluşundan itibaren yöneten Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un çeşitli siyasi sebeplerden ötürü Türkiye'ye yönelik yaklaşımlarının bir yansımasıdır. 2016 yılında Kerimov'un vefatının ardından göreve gelen Şevket Mirziyoyev ile Türk Devletleri Teşkilatı'na giden süreçte Özbekistan, tekrar aktif görev alarak 2019 yılında Türk Keneşi'ne dahil olmuştur.

Türkistan'daki Türk Cumhuriyetleri içerisinde en kalabalık nüfusuna sahip olan Özbekistan, derin kültürel ve tarihi mirasa sahiptir. Nitekim Özbekistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na katılımı Türk Dünyası entegrasyonunun geleceği açısından tarihi bir olaydır. 2016 yılında göreve gelen Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev ile değişim yaşayan ve yeniliklere ayak uyduran ülkede, dijital dünyanın gelişmesine paralel olarak sosyal medya kullanımı yaygınlaşmakta ve bu durum daha önce kapalı bir ülke görüntüsü çizen Özbekistan'ı daha iyi gözlemlemek ve araştırmak için bize önemli fırsatlar sunmaktadır.

Ülkesi için aldığı kararları, attığı adımları ve gerçekleştirdiği diplomatik görüşmeleri Kerimov yönetimin aksine sosyal medya üzerinden paylaşan Şevket Mirziyoyev, yüz binlerce kullanıcı tarafından takip edilmekte ve paylaşımları binlerce etkileşim almaktadır. Biz de özellikle Türk Devletleri Teşkilatı'na giden süreçte Özbekistan'ın bu yönde attığı adımların, Özbek Halkı'nda nasıl karşılık bulduğunu ve 20 yıllık kopukluğa rağmen Şevket Mirziyoyev'in göreve gelmesiyle birlikte Özbekistan'ın Türk Keneşi'ne katılımını ve Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluşunda yer almasını ve Özbek Kamuoyunun bu yönde atılan adımlara verdiği desteği inşacı kuram çerçevesinde, Netnografi yöntemini kullanarak açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışacağız.

1. AMAÇ

Türk Dünyasının geniş bir coğrafyaya yayılması bir dönem kopukluğa ve iletişim eksikliğine neden olmakla birlikte günümüzde dijital iletişim ağlarının gelişmesi, bizlere iletişim kurma ve araştırma yapma alanından önemli fırsatlar sunmakta ve avantajlar sağlamaktadır. Özellikle sosyal medya kullanımının yaygınlaşması, Türk Dünyası içerisindeki insanların birbiriyle takipleşme, mesajlaşma olanağı ile beraber yer değiştirmeden iletişim kurabilme imkânı sağlamıştır. Sosyal medya üzerinden yapılan paylaşımlarla Moğolistan'daki Kazak Türklerinin yaşamlarını, duygularını, düşüncelerini ve yorumları üzerinde gözlem, okuma ve anlamlandırma yapabiliyoruz.

* Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

Bu durum bize bilimsel araştırmalar alanında da önemli fırsatlar sunmaktadır. Nitekim Netnografi yöntemi ile birlikte binlerce kilometre uzaklıktaki insanların yaklaşımı ile ilgili veriler elde ederek bu verileri analiz edebilmekteyiz. Bu yöntem çerçevesinde gerçekleştirilecek çalışmalar, bize Türk dünyasının entegrasyon süreci ile ilgili önemli avantajlar sağlayabilir. Bu çalışmanın amacı; binlerce kilometre yol kat etmeden en az maliyet ve zaman kaybıyla Özbekistan halkının Türk Devletleri Teşkilatı'na yönelik bakış açısını tespit etmek ve bu tespitlerin analizini yaparak anlamlandırmaktır.

Bu alandaki netnografik çalışma, saha çalışmalarının tamamlayıcısı niteliğini taşımaktadır. Nitekim birçok insan dijital mecralar üzerinden kendisini daha iyi ifade edebilme yeteneğine ya da yaklaşımına sahiptir. Saha araştırmaları neticesinde elde edilen verilere ek olarak sosyal medya üzerinden yapılacak olan netnografik analizler, bize çok boyutlu, tamamlayıcı ve aydınlatıcı bir anlamlandırma süreci sağlayacaktır.

Netnografi ilk etapta tüketim eğilimleri ve pazarlama alanında kullanılmak üzere ortaya atılan bir yöntem olmakla birlikte son dönemde insanların siyasi yaklaşımları üzerinde yapılan çalışmalarda da kullanılmaktadır. Türk devletleri entegrasyon sürecinden uzun süre kopuş yaşayan Özbekistan halkının yeni başlayan entegrasyon sürecine ilişkin tepkisini ölçebilmek ve Özbekistan özelinde uygulanan netnografi yönteminin uluslararası ilişkiler alanında kullanılabileceğini göstermek adına bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Netnografi

Hazır veriye hızlı ve az maliyetle ulaştırması nedeniyle artan bir kullanımı olan netnografinin yaygınlaşması araştırma sürecinde farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmaktadır(Wu ve Pearce 2014:22-35). Temelde etnografik araştırma yöntemine benzese de netnografik araştırmada izlenmesi gereken süreçler bulunmaktadır. Yöntemin kurucusu Kozniets'e göre netnografik araştırma sürecinde ilk etapta araştırma konusu, sorusu ve araştırma yapılacak sosyal medyan platformunun belirlenmesi gerekir. Daha sonra ise sırasıyla; araştırma yapılacak örneklemin belirlenmesi, gözlem yoluyla örneklem verilerinin toplanması ve verilerin analiz edilerek anlamlandırılmasıdır (Kozinets 2010:61).

Öncelikli olarak araştırma soruları geliştirilerek bu sorulara uygun alınacak cevaplara ulaşmak için dijital platforma adım atmak gerekir. Araştırma sorularının incelenen konu ve toplulukla tutarlı olması çok önemlidir. Bunun yanında araştırma soruları konuyu detaylı araştırmaya uygun olmalıdır. Gerektiğinde asıl sorulara ek olarak yeni sorular geliştirilebilir ya da mevcut sorularda güncelleme yapılabilir. Oluşturulan soru havuzunun ardından bu soruların muhatabı olan cevaplar için uygun platformlar ve topluluklar belirlenir. Söz konusu topluluklar ve platformlar ile ilgili yeterince bilgiye sahip olabilmek için belirlenen grubun; araştırma konusu ile bağıntılı olması, etkileşim ve paylaşım trafiğinin güncel olması, yeteri kadar veri barındırması, araştırmayı yeterince besleyecek ayrıntılı veriler sunması, grup üyelerinin heterojen olması ve grup üyeleri arasında etkileşim bulunması gerekir. Netnografik araştırma için başta sosyal medya platformları olmak üzere; forumlar, wikiler ve interaktif oyun siteleri kullanılabilir. Çalışma ile ilgili olan platformdaki ilgili sayfalar ve paylaşımlar belirlenerek örneklemler toplanır. Tartışılan konu, içerikler, ele alınan kullanıcılar ve katılımcılar ile ilgili gereken bilgiler de verilere eklenebilir. Bu aşamada tıpkı diğer nitel araştırma yöntemlerindeki gibi herhangi bir sistematik bulunmaz (Kozinets 2010:61-72).

2.1.1. Veri Toplama ve Analiz

Netnografik yöntemde veri toplama, araştırma yapılan platform üzerindeki örneklem grubu ile iletişime ya da etkileşime geçilerek yapılır. Bu teknik iki farklı şekilde yapılır. Bunlar; grup üyeleri ile

kurulan iletişim ve etkileşim iletilerinin incelenerek çevrimiçi ortamda diyaloglara dahil olmadan yapılan paylaşımların incelenmesidir. Veriler ise araştırmacının kopyalayabileceği arşiv verileri, araştırmacının aktif rol alarak etkileşime girdiği veriler ve gözlem notları olarak kaydedilen notlar olarak üç farklı metot olarak karşımıza çıkar (Kozinets 2010:95-116).

Netnografik araştırma sırasında belgeler ve dokümanlar dijital ortamdan aktarılarak ucuz ve hızlı bir şekilde çıktı olarak somutlaştırılabilir ve indirilebilir. Yazışma ve paylaşımlar kolayca kopya edilebilir ya da görüntü olarak kaydedilebilir. Söz konusu veriler, araştırma sorusuna ve araştırmanın amacına uygun olmakla birlikte grup üyelerinin bilgisine başvurulması daha makul olacaktır. Ayrıca Netnografi çerçevesinde çeşitli ilişki metodları kurmakla birlikte bu ilişkisel metot doğrultusunda, sınıflandırma ve kategorilendirme yapılarak daha verimli ve efektif olacak verilerin kullanılmasına dikkat edilmelidir. Alınan verilerin üyelerin grup ile olan ilişkisi ve bağlılıkları göz önüne alınarak sınıflandırma yapılmakta ve yararlı olacağı düşünülen sınıf verileri de araştırmaya dahil edilmelidir (Kozinets 1999:252-264).

Araştırma yapılan platformda konu ile ilgili sürekli olarak yeni paylaşımlar yapılacak, yeni örüm ve mesajlar yazılacaktır. Bu nedenle araştırmanın konusu ile paralellik gösterecek şekilde zaman sınırlaması yapılması da uygun olacaktır. Ayrıca söz konusu paylaşımlarda kullanıcılar duygu durumlarını da ifade etmek için emojiler kullanmaktadır. Bu tür kullanımlar da araştırmada yapısal bir değişikliğe yol açmayacak şekilde kullanılabilir (Maclaran ve Catterall 2002:231-232).

Veri elde edilen platformlarda kullanıcıların her zaman gerçek kişiler olması beklenemez. Bu nedenle bu tür araştırmalarda kimlik doğrulama problemi ile karşılaşılması araştırma sonuçlarını etkileyecek ölçüde olabilir. Bu riski azaltmak adına doğrulaması gerçekleştirilmiş gerçek kişilere ait verilerin kullanılmasına dikkat edilebilir ya da örneklem büyütülerek gerçek olmayan kişilere ait olabilecek verilerin örneklem içerisindeki payı azaltılabilir. Ayrıca söz konusu çalışma ile ilgili örneklem elde edilen platform ya da veri kaynağı olan kullanıcıların bilgilendirilmesi daha isabetli olacaktır (Kozinets 2002:61-72).

Bunun yanında netnografik araştırmalar genel olarak metinsel ifadelerini incelenmesiyle ortaya koyulduğu için bu metinlerin güvenilir bir şekilde yorumlanması ve anlamlandırılması için oldukça dikkat edilmesi gerekecektir. Bu tür metinler ile etkileşim ve iletişim kurulması yüz yüze etkileşim ve iletişimden farklı olarak kullanıcıların daha kontrollü bir şekilde kendilerini ifade etme ve yansıtma olasılığını ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle araştırmacının bu durumu da göz önünde bulundurarak söz konusu metinleri süzgecinden geçirmesi gerekecektir (Dahan vd.,2012:41).

2.1.2. İlişki Haritası

Bu çalışmamızın teorik çerçevesinin İnşacılık kuramı olması, "kimlik" ve "aidiyet" kavramları bağlamında sınıflandırma yaparak; grup üyelerinin yaptığı paylaşımlar, bu kavramlarla bağlantılı olacak şekilde sınıflandırılarak olumlu ya da olumsuz olmak kaydıyla iki seçenekli bir ilişki haritası oluşturulacaktır. Uygulayacağımız bu yönteme "test ve bulgu" kısmında detaylıca yer verilecektir ve çıkan sonuç Özbekistan'ın son dönemde Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesine paralel olarak Türk Devletleri Teşkilatı içerisinde aktif bir şekilde yer almasına yönelik; Özbekistan halkının değerlendirmesi ve bakış açısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'e ait resmi sosyal medya hesaplarında Türk Devletleri Teşkilatı'na ilişkin paylaşımlara yapılan yorumlar, veri olarak toplanıp analiz edilecektir. Daha sonra bu veriler, İnşacılık kuramı çerçevesinde 'kimlik ve aidiyet' kavramları bağlamında sınıflandırılarak ilişki kurulacak ve 'olumlu' ve 'olumsuz' olacak şekilde test edilecektir.

3. TEST VE BULGULAR

Özbekistan'ın 2016 yılından bu yana başında olan Şevket Mirziyoyev, gelişen dijital dünyaya ülkesini açarak kendisine ait resmi bir facebook hesabı oluşturmuştur. Bu hesap üzerinden yapılan anlaşmalar, atılan adımlar, konuşmalar ve beyanatlar yayımlanmaktadır. 376 bin takipçisi bulunan hesaptan yapılan paylaşımlara çok sayıda beğeni atılmakta, paylaşım yapılmakta ve yorum yazılmaktadır. 30 Nisan 2018'de Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Özbekistan'ı ziyaret etmiş ve iki ülke arasında yeni bir dönemin işaret fişeği atılmıştı. Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev bu ziyaretin ardından ülkesinin Türk Keneşi'ne katılacağını duyurmuştu. Biz de yapacağımız çalışma kapsamında tarih aralığımızı bu ziyaretle başlatarak günümüze dek Özbekistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı Üyeliği sürecinde Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'e ait resmi sosyal medya hesabından Türk Devletleri Teşkilatı'na ilişkin yapılan paylaşımların Özbek halkında nasıl karşılık bulduğunu inşacı kuram kapsamında netnografi yöntemiyle ölçerek test edeceğiz.

İnşacı kuramın öne sürdüğü kimlik, aidiyet ve norm kavramlarını kullanarak ilk önce bir ilişki haritası oluşturduk. Bu ilişki haritasında kimlik kavramı içerisinde 'Türklük' ve 'kardeşlik' kavramlarını; aidiyet ve norm kavramları bağlamında ise Türk Birliği ve Türk Devletleri Teşkilatı kavramlarını alt başlıklar olarak sıraladık. Daha sonra yapılan yorumlardan yola çıkarak söz konusu kavramlarla ilgili kullanıcıların görüş ve yorumlarını entegrasyon süreci açısından pozitif ve negatif olarak değerlendirdik.

Şevket Mirziyoyev'in Türk Devletleri Teşkilatı ile ilgili paylaşımlarına yapılan yorumları tek tek inceledik. Yapılan yorumları pozitif ya da negatif olacak şekilde kimlik ve aidiyet/norm başlıkları altında kategorize ettik. Kimlik başlığı altında Türklük ve kardeşlik; aidiyet/norm başlığı altında ise Turan/Türk Birliği ve Türk Devletleri Teşkilatı kavramlarını kullandık. Kullanıcıların aynı şeyi farklı şekilde anlatmış olabileceği ihtimalinden yola çıkarak; aynı başlık altında farklı kavramları kullandık. Çünkü iki farklı Özbek vatandaşı "kimlik" bağlamında kendisini Türklük ya da kardeşlik kavramları ile ifade etmek isteyebilir. Nitekim bazı kullanıcılar kimliğini ifade etmek için "Türklük" kavramını kullanırken bazıları ise diğer Türk Devletleri'ndeki halkları "kardeş" olarak nitelendiriyor. Aynı şekilde Türk Birliği ya da Türk Devletleri Teşkilatı kavramları da aidiyet/norm olarak ifade edilebiliyor.

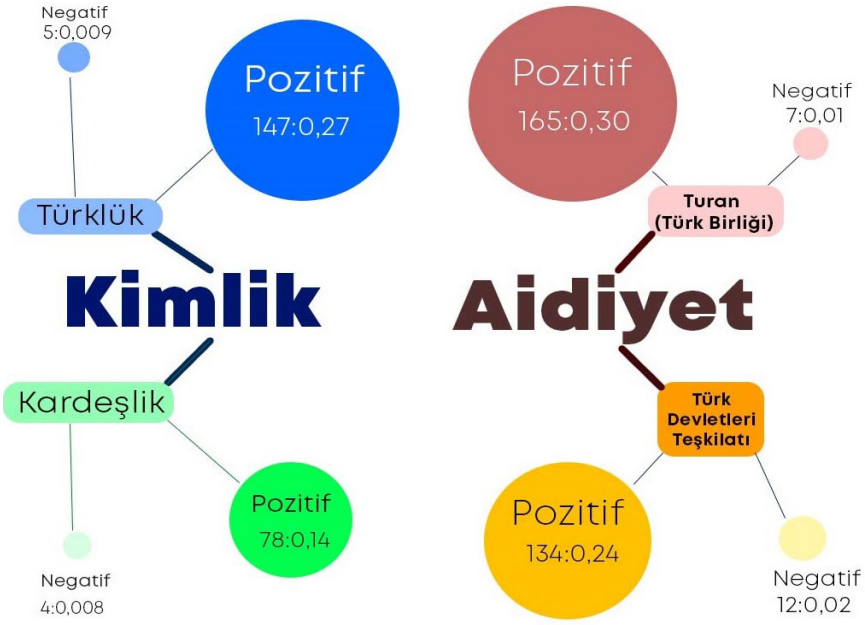

Şekil 1. İlişki Haritası

Yapılan değerlendirmelerde Şevket Mirziyoyev tarafından yapılan Türk Devletleri Teşkilatı paylaşımlarında 524 yorumun pozitif 28 yorumun ise negatif olduğu belirlenmiştir. Pozitif yorumların 147'sinde Türklük kavramı vurgulanırken; 78'inde ise "kardeşlik" kavramı kullanılmıştır. Bu yorumlar incelendiğinde Türk Devleti Teşkilatı üyelerinin toplu şekilde görüntülendiği görsellerde "Türklük" kavramının birebir görüşmeler ile ilgili yapılan paylaşımlarda ise "kardeşlik" kavramlarının yoğun şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Yine Türk Birliği ya da Turan kavramlarının doğrudan ifade edilerek ulaşılması gereken bir amaç olarak kullanıldığı belirlenirken, Türk Devletleri Teşkilatı ya da Türk Keneşi gibi kavramların ise ilişki ve iş birliği yönünde atılması gereken adımlar çerçevesinde kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca Türk Devleti Teşkilatı kavramını ifade eden bazı kullanıcıların bu konu ile ilgili önerilerde bulunduğu da belirlenmiştir. Örneğin bir kullanıcı, *"Taşkent'te Türkçe konuşan Halklar arasında ekonomik iş birliği ve kalkınma için bir bilimsel iş birliği merkezinin açılması gerekmektedir. Bu bilim merkezinde, Türkçe konuşan ülkelerden ve halklardan bilim adamları, kalıcı ekonomik ve sosyal iş birliği için stratejiler geliştirmek ve Türk Halklarının birleşik tarihi ve geleceği konularında iş birliği yapmak için birlikte çalışılmalıdır"* önerisinde bulunmuştur. Yine bu şekilde ilişkilerin ve iş birliğinin nasıl geliştirilmesi gerektiğine ilişkin öneriler sunulduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca Türk Devletleri Teşkilatı sürecine diğer Türk Devletleri'nin ve Halklarının da dahil edilmesi gerektiğini öne süren çok sayıda yorum yapılmıştır. Bunun yanında Türk Devletleri Teşkilatı'nın özellikle Uygur Bölgesi ile ilgili somut adımlar atılması yönünde beklentiler de kaydedilmiştir. Yorumlarda Özbekistan'ın Türklerin gerçek ata yurdu olduğuna dair yorumlara birçok kez rastlanmıştır. Özellikle 2022 yılında gerçekleştirilen Semerkant Zirvesi'nin isabetli bir karar olduğu, Özbekistan'ın Türklüğün beşiği olduğu ve Türk Birliği'nin merkezi olması gerektiği vurgulanmıştır.

Kimlik ve aidiyet/norm başlıkları çerçevesinde olumsuz olarak değerlendirilen 28 yorum tespit edilmiştir. Olumsuz yorumların önemli bir kısmının Türk Devletleri Teşkilatı'na yönelik yapıldığı belirlenmiştir. Bu yönde yorum yapan kullanıcılar, Özbekistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na dahil olmasının erken ve acele bir karar olduğu ve bu durumun Rusya ile olan ilişkilerde problem yaratabileceğini belirtmişlerdir. Bazı kullanıcılar ise Özbekistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı içerisinde; Türkiye hegemonyası altında olacağını vurgulamıştır. Bir diğer kullanıcılar da Türkiye'nin Özbekistan'a ilgisiz ve kayıtsız olduğunu belirtmiştir.

Kimlik başlığı altında olumsuz olarak değerlendirilen yorumlarda ise kardeşlik vurgusu yapılan yorumlara yönelik cevap olarak "birbirini tanımayan akrabalar" betimlemesinde bulunulmuştur. Özellikle Macaristan'ın sürece dahil olması ile birlikte yapılan paylaşımlarda; Macaristan'a ait bayrağı ve Macaristan Lideri Victor Urban'ı gören Özbek kullanıcılar, Macarların Türk olmadığına dair eleştirilerde bulunmuşlardır. Diğer kullanıcılar ise buna cevap olarak "Macarların Hunların torunu olduklarını" söyleyerek Macaristan'ın sürece dahil edilmesini desteklediklerini gözlemlenmiştir. Yine başka yorumlarda ise Türklerin ve Özbeklerin farklı milletler oldukları hatta Kırgız ve Özbeklerin de farklı milletler oldukları şeklinde yorumlar yazılmıştır. Bu tür yorumlara mutlaka diğer kullanıcılar aksi yönde olacak şekilde yanıtlar vererek reaksiyon göstermişlerdir.

Yorumlarda Özbek Halkı'nın özellikle dış politikada, liderleri Şevket Mirziyoyev'in önemli başarılara imza atacağına dair inancı gözlemlenmiştir. Mirziyoyev'in Türk Devletleri Teşkilatı'na dahil olma kararı ise Özbek kullanıcılar tarafından büyük destek görmüştür. Buna yönelik yapılan yorumlarda "Türk Birliği" ve "Türklük" kavramları özellikle kullanılmıştır. Birçok kullanıcının ise Emir Timur'a ait olduğu öne sürülen (Lamb 2020) , *"Biz ki Melik-i Turan, Emîr-i Türkistan'ız. Biz ki Türk oğlu Türk'üz. Biz ki milletlerin en kadimi ve en ulusu Türk'ün Başbuğuyuz"* sözlerine atıfta bulunduğu görülmüştür. Ayrıca Özbekistan ve Türkiye arasında yeni bir dönemin başlatılması noktasında girişimlerinden dolayı Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a destekleyen çok sayıda yorum da göze çarpmıştır.

Bilindiği üzere daha önce Türkiye ve Özbekistan arasında diplomatik olarak bir takım yanlış anlaşılmalar yaşanmıştı (AA 2014). Bu tür yanlış anlaşılmalar zaman zaman iki ülke arasında krize neden olmuş (Milliyet, 1999) ve ilişkiler 2019 yılına kadar durağan bir seyir izlemiştir. Özellikle Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Şevket Mirziyoyev tarafından yapılan canlı yayın paylaşımının altında birçok Özbek kullanıcının Tercüman hatalarına değindiği gözlemlenmiştir.

SONUÇ

Türk Kültür ve Tarihinin derin köklerine sahip olan Özbekistan, 1992 yılında bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri içerisinde nüfusu en fazla olan; Şevket Mirziyoyev'in 2016 yılında göreve gelişiyle birlikte bu potansiyelini daha verimli ve etkin şekilde kullanan bir ülke haline gelmiştir. Mirziyoyev, bir taraftan ülkesini kalkındırmak için çaba harcarken diğer taraftan da ülkesini dış dünyaya açan ve özellikle Türk Dünyası ile entegrasyonu artırma yönünde önemli kararlar alarak adımlar atmıştır.

Gelişen Dijital Dünya ile birlikte devletler ve liderler çalışmalarını, görüşmelerini, aldıkları kararları ve attıkları adımları resmi sosyal medya hesaplarından paylaşarak hem kendi halklarını hem de dış dünyayı bilgilendirmektedirler. Kerimov döneminde görmezden gelinin dijital dünyanın potansiyelini iyi değerlendiren Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, kendi adına oluşturduğu resmi sosyal medya hesaplarından devlet faaliyetlerini paylaşarak 3. tarafları bilgilendirmektedir. Mirziyoyev'in resmi sosyal medya hesabından yapılan paylaşımlar ise Özbek Halkı tarafından dikkatle takip edilmekte ve etkileşim almaktadır. Bu etkileşimler bu tür platformların imkân verdiği ölçüde beğeni, paylaşım ve yorum olarak sağlanmaktadır. Özellikle paylaşımlara yönelik yapılan yorumlar bize; Özbek Halkı'nın bakış açısı, yaklaşımları ve eğilimleri ile ilgili araştırma ve inceleme fırsatları sunmaktadır.

Çalışma kapsamında Şevket Mirziyoyev'e ait Türk Devleti Teşkilatı'na ilişkin paylaşımlardaki binlerce yorumu inceledik ve konuyla ilgili yorumları değerlendirdik. Özbek Halkı'nın yüzde 99,5'inin Türk Devletleri Teşkilatı'na destek verdiğini gözlemledik. Yorumları incelediğimizde ise Özbek Halkı'nın "Türklük" ve "Türk Birliği" kavramları ile ilgili yüksek bir bilinç ve şuura sahip olduğunu belirledik. Bu çerçevede Özbekistan Lideri Şevket Mirziyoyev'in Türk Devletleri Teşkilatı'na kısa bir sürede katılımı ve halkın buna tam desteği daha iyi anlaşılmaktadır.

2019 yılında Türk Keneşi'ne üye olarak Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluşunda yer alan Özbekistan, özellikle Türk Devletlerinin Uluslararası entegrasyonu yolunda önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Özbekistan'ın Türk tarihi ve kültürü açısından çok önemli bir yere sahip olduğu bilinmekle birlikte sahip olduğu jeopolitik konum ise Türk Devletleri Teşkilatı'nın stratejik hedefleri bakımından çok önemli bir yere sahiptir. Kerimov döneminde yaşanan 20 yıllık kopuşun ardından Mirziyoyev'in göreve gelmesiyle birlikte ilk alınan kararlardan birisi de Özbekistan'ın, Türk Keneşi'ne tekrar dahil edilmesi kararıdır. Nitekim bu kararda Özbekistan'ın üst kimlik olarak Türklüğü ve aidiyet olarak ise Türk Birliği'nin özümsediğini ve bu yönde alınacak kararları desteklediğini söyleyebiliriz. Şüphesiz alınan bu kararda Türkiye'nin girişimleri ve Şevket Mirziyoyev'in yönetimsel anlayışı etkili olmakla birlikte Özbekistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na katılmasının Özbek Halkı tarafından büyük destek görmesi, Özbek Hükümeti'nin daha özgüvenli ve kararlı duruşunu konsolide eden bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özbekistan'ın süreçten 20 yıl boyunca uzak kalması ve kopuş yaşamasına rağmen Özbek halkı, Türk Dünyası'nın entegrasyonu için hükümetlerine tam destek vermektedir. Nitekim derin tarihi ve kültürel alt yapı ile beraber "Türklük" ve "Türk Birliği" bilincinin Özbekistan'da yüksek olması, Özbek Halkı'nın Sovyetler Birliği döneminde uygulanan baskıcı politikalara rağmen kültür ve kimliklerini çok iyi korumuş olmalarını da daha anlamlı kılmaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluşu şüphesiz bölgede ve küresel ölçekte siyasal dengeleri değiştirecek ve diğer aktörlerin alacağı kararları ve atacağı adımları yeniden gözden geçirmeleri noktasında belirleyici bir uluslararası kuruluş olacaktır. Türk Devletleri Teşkilatı'nın kuruluşu öncesinde Özbekistan ve Türkmenistan'ın sürece dahil olması, Türk dünyasının entegrasyon sürecinin tamamlanması ve bu teşkilatın güçlü bir uluslararası kuruluş olarak sahneye çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Özellikle derin tarih ve kültürel miras temelinde sahip olduğu sağlam "kimlik" ve önemli bir dinamik sağlayacak kalabalık bir nüfusa sahip olan Özbekistan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na katılımı hem diğer Türk Devletleri'nde olumlu karşılık bulan hem de Özbek Halkı'nın beklentilerini karşılayan bir karar olmuştur.

KAYNAKÇA

Dahan, Gresi Sanje ve Eser LEVI; (2012), "*Netnografya: Sosyal Mecralarda Tüketici Araştırmaları Üzerine Yeni Bir Metot*" Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 3, ss. 33-54.

Kozinets, Robert. 2010. *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*.

Kozinets, Robert V. 1999. "E-Tribalized Marketing?: The Strategic Implications of Virtual Communities of Consumption". *European Management Journal* 17(3):252-64. doi: 10.1016/S0263-2373(99)00004-3.

Kozinets, Robert V. 2002. "The Field behind the Screen: Using Netnography for Marketing Research in Online Communities". *Journal of Marketing Research* 39(1):61-72.

Lamb, Harold. 2020. *Emir Timur*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.

"Özbek krizi dorukta". *Milliyet*. 1999. Erişim tarihi 20 Mayıs 2023. (https://www.milliyet.com.tr/dunya/ozbek-krizi-dorukta-5246596).

Maclaran, Pauline, ve Miriam Catterall. 2002. "Researching the social Web: marketing information from virtual communities". *Marketing Intelligence & Planning* 20(6):319-26. doi: 10.1108/02634500210445374.

"Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde yeni dönem".AA. Erişim tarihi 20 Mayıs 2023 (https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ozbekistan-iliskilerinde-yeni-donem/144188).

Wu, Mao-Ying, ve Philip L. Pearce. 2014. "Chinese Recreational Vehicle Users in Australia: A Netnographic Study of Tourist Motivation". *Tourism Management* 43:22-35. doi: 10.1016/j.tourman.2014.01.010.

CHATGPT, GROK, GEMINI VE DEEPSEEK MODELLERİNİN TÜRK TARİHİ ÜZERİNE BİLGİ ÜRETME KAPASİTELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Recep Efe ÇOBAN*

Giriş

Yapay zekâ (YZ) tabanlı büyük dil modelleri bilgiye erişim, metin üretimi ve akademik çalışmaların desteklenmesi gibi alanlarda önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu modeller, özellikle doğal dil işleme (NLP) alanında kaydedilen ilerlemeler sayesinde tarihsel, kültürel ve sosyal konular üzerine bilgi üretme kapasitesine sahip olmuşlardır. (Arslan, 2020, s. 77; Eravcı, Eravcı, & Tanrısever, 2024, s. 10-11; Grzybowski, Pawlikowska–Łagód, & Lambert, 2024, s. 227) Ancak bu modellerin ürettiği bilgilerin doğruluğu, akademik güvenilirliği ve derinliği konusunda çeşitli tartışmalar devam etmektedir. (Çoşkun & Deniz Gülleroğlu, 2021, s. 956-957; Grzybowski, Pawlikowska–Łagód, & Lambert, 2024, s. 227) Özellikle az çalışılmış veya karmaşık tarihi ve kültürel konular söz konusu olduğunda, bu modellerin sunduğu bilgilerin doğruluğu daha da kritik bir hale gelmektedir. (Grzybowski, Pawlikowska–Łagód, & Lambert, 2024, s. 227; Monteith, ve diğerleri, 2024, s. 33-34)

Türk tarihi köklü geçmişi ve kültürel çeşitliliği ile zengin bir araştırma alanı sunmaktadır. (Kafesoğlu, 2018) Ancak bu alanda yapılan çalışmaların sınırlı olması ve bazı tarihi olayların farklı yorumlara açık olması, yapay zekâ modellerinin bu konularda bilgi üretirken karşılaştığı zorlukları artırmaktadır. (Eravcı, Eravcı, & Tanrısever, 2024, s. 10; Giudici, Centurelli, & Turchetta, 2024; Diaz & Nussbaum, 2024; Ivcevic & Grandinetti, 2024, s. 3) Bu bağlamda günümüzde sıklıkla kullanılan ChatGPT, Grok, Gemini ve DeepSeek gibi büyük dil modellerinin Türk tarihi hakkında ürettikleri bilgilerin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi, bu modellerin güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koymak açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışma, yapay zekâ tabanlı büyük dil modellerinin Türk tarihi hakkında bilgi üretme kapasitelerini karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, Türk tarihine ilişkin belirli sorular hazırlanmış ve her bir modelden bu sorulara yanıt vermesi istenmiştir. Modellerin verdiği yanıtlar, "Doğruluk", "Yazım üslubu" ve "Atıf Tutarlılığı" kriterleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Özellikle tarihsel olayların anlatımında çelişkili ifadeler olup olmadığı, sunulan bilgilerin akademik kaynaklarla desteklenme düzeyi ve yanıtların içsel tutarlılığı gibi unsurlar analiz edilmiştir. Sonuç olarak yapay zekâ tabanlı büyük dil modellerinin tarihsel ve kültürel araştırmalarda nasıl daha etkili ve doğru şekilde kullanılabileceğine dair çıkarımlar yapılmış; model geliştiricilerine, akademisyenlere ve araştırmacılara yönelik öneriler getirerek, gelecekte geliştirilecek yapay zekâ dil modellerinin Türk tarihi araştırmalarına katkı sunması hedeflenmiştir

* Arş. Gör. Dr, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal İlişkiler Anabilim Dalı, recep.efe.coban@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8515-0865

Yöntem

Çalışmamızda ChatGPT 4.0, Grok 3.0, Gemini 2.0 Flash ve DeepSeek V-3 dil modellerinin ücretsiz sürümlerine aşağıda listelediğimiz Türkçe komutlar gönderilmiştir. Gönderilen komutlarda verilecek cevapların akademik üslupta, bilimsel makalelere atıf yaparak yazılması gerektiği belirtilmiştir. Komutlara verilen her cevabın ekran görüntüsü alınarak çalışmanın bulgular kısmına eklenmiştir. Sorulara dair komutlar şöyle sıralanabilir:

1. Bilge Kağan kimdir? Bu sorunun cevabını akademik bir üslupta yaz. Hakemli bilimsel dergilerde yayımlanmış makalelere sayfa numaralarıyla birlikte gerekli atıfları yap. Ardından atıf yaptığın kaynakları APA6 formatında listeleyerek kaynakça oluştur.

2. Tonyukuk kimdir? Bu sorunun cevabını akademik bir üslupta yaz. Hakemli bilimsel dergilerde yayımlanmış makalelere sayfa numaralarıyla birlikte gerekli atıfları yap. Ardından atıf yaptığın kaynakları APA6 formatında listeleyerek kaynakça oluştur.

3. Xiongnu (Hsiungnu) lideri Mete'nin unvanı nedir ve bu unvan hangi kaynakta yer almaktadır? Bu sorunun cevabını akademik bir üslupta yaz. Hakemli bilimsel dergilerde yayımlanmış makalelere sayfa numaralarıyla birlikte gerekli atıfları yap. Ardından atıf yaptığın kaynakları APA6 formatında listeleyerek kaynakça oluştur.

4. Timur kimdir ve hangi unvanı kullanmıştır? Bu sorunun cevabını akademik bir üslupta yaz. Hakemli bilimsel dergilerde yayımlanmış makalelere sayfa numaralarıyla birlikte gerekli atıfları yap. Ardından atıf yaptığın kaynakları APA6 formatında listeleyerek kaynakça oluştur.

Cevaplar neticesinde ilgili modelin her cevabı, "Doğruluk", "Yazım üslubu" ve "Atıf Tutarlılığı" hususlarında değerlendirilmiş ve bir tablo hâlinde "Bulgular" bölümüne eklenmiştir.

Bulgular

Çalışmamızda, yukarıda listelenmiş olan 4 soru ChatGPT 4.0, Grok 3.0, Gemini 2.0 Flash ve DeepSeek V-3'ün ücretsiz yapay zekâ dil modellerine yöneltilmiştir. İlgili dil modellerinin verdiği cevaplar listeli olan sorulara verilen cevaplar şöyle sıralanabilir.

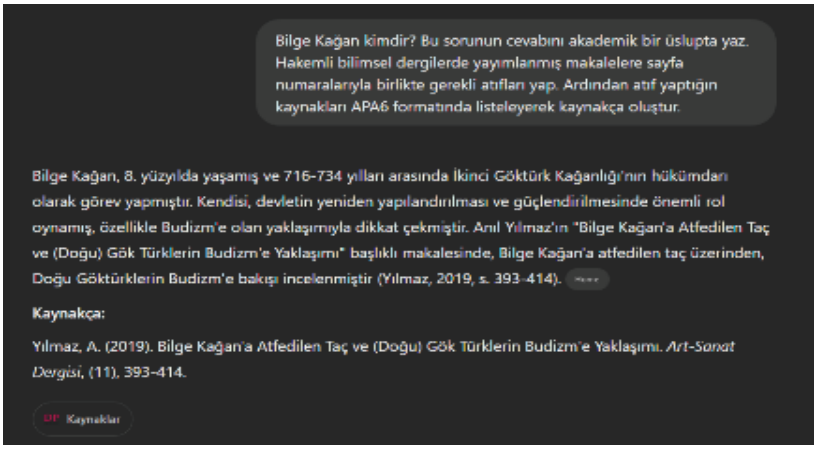

Görsel-1: ChatGPT'nin "Bilge Kağan kimdir?" sorusuna cevabı

Görsel-2: ChatGPT'nin "Tonyukuk kimdir?" sorusuna cevabı

Görsel-3: ChatGPT'nin "Xiongnu (Hsiungnu) lideri Mete'nin unvanı nedir ve bu unvan hangi kaynakta yer almaktadır?" sorusuna cevabı

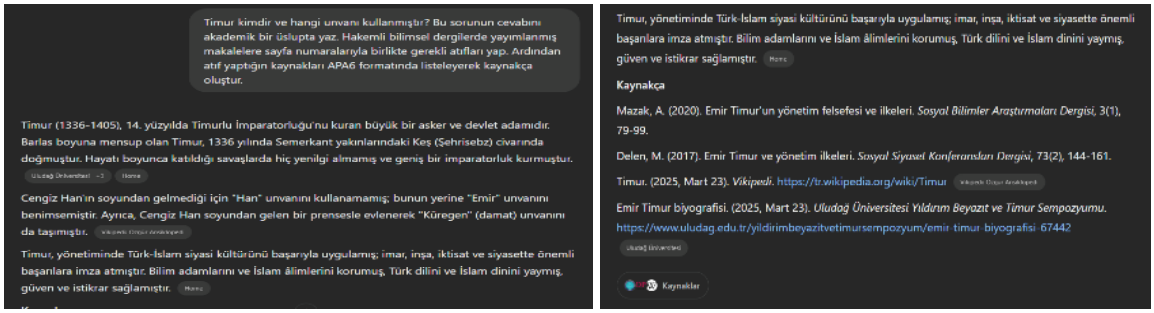

Görsel-4: ChatGPT'nin "Timur kimdir ve hangi unvanı kullanmıştır?" sorusuna cevabı

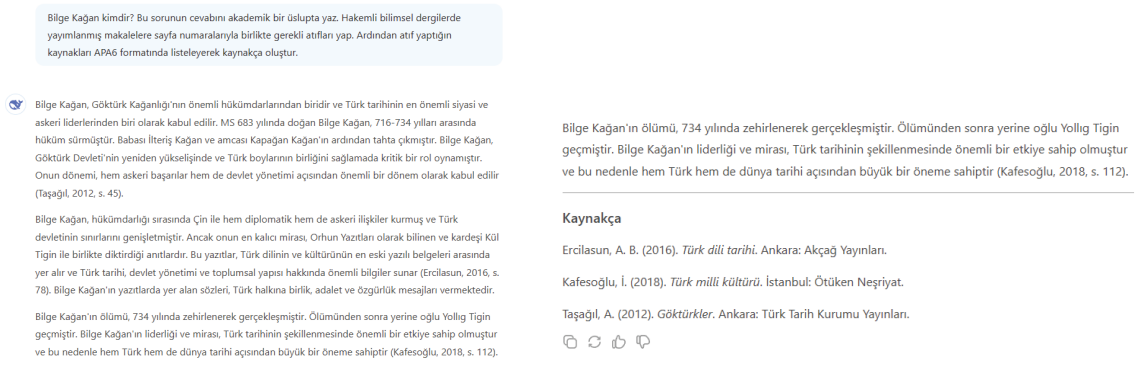

Görsel-5: DeepSeek'in "Bilge Kağan kimdir?" sorusuna cevabı

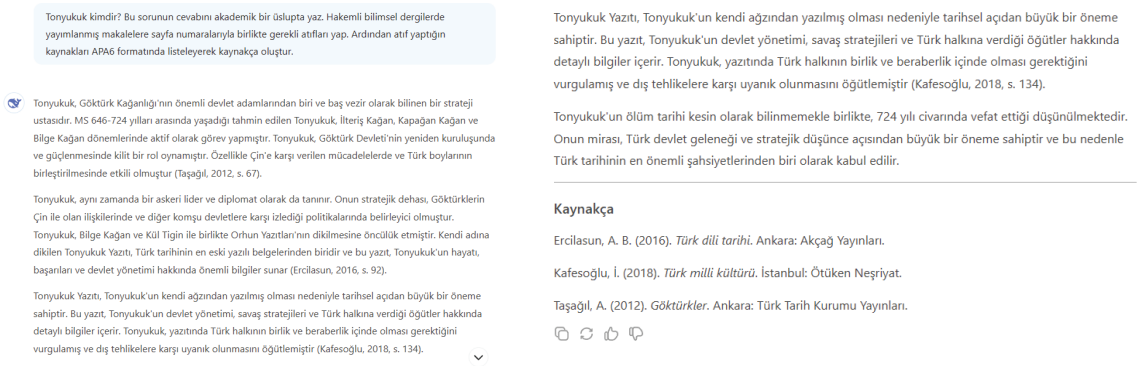

Görsel-6: DeepSeek'in "Tonyukuk kimdir?" sorusuna cevabı

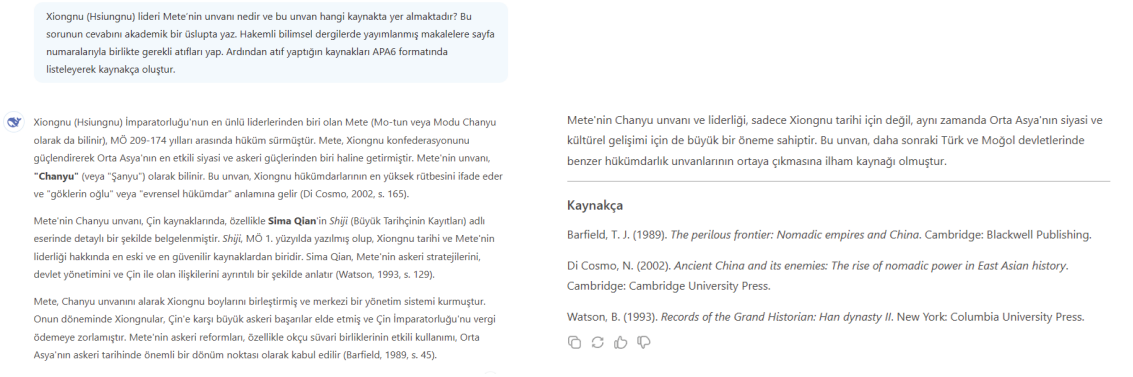

Görsel-7: DeepSeek'in "Xiongnu (Hsiungnu) lideri Mete'nin unvanı nedir ve bu unvan hangi kaynakta yer almaktadır?" sorusuna cevabı

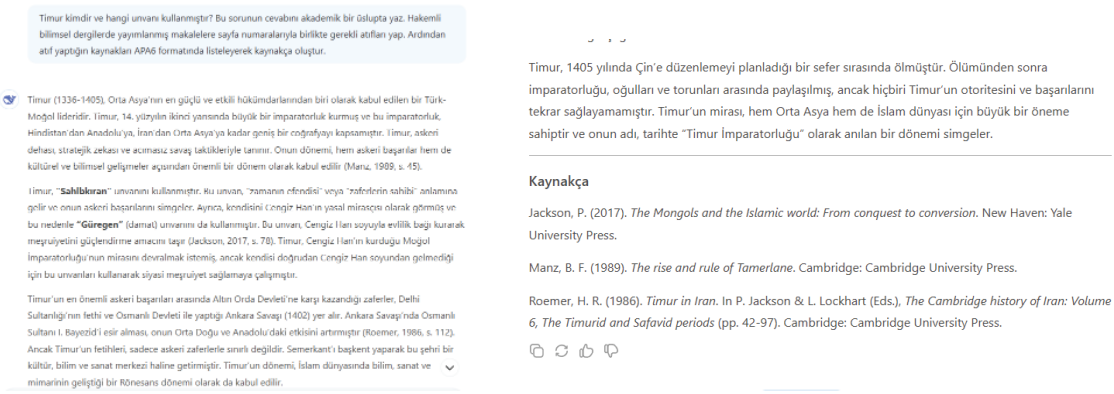

Görsel-8: DeepSeek'in "Timur kimdir ve hangi unvanı kullanmıştır?" sorusuna cevabı

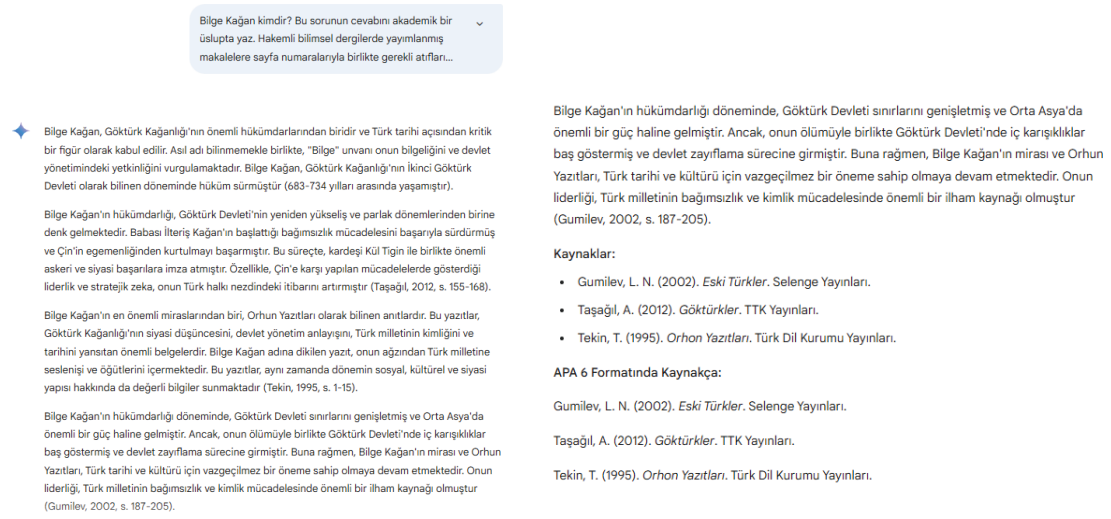

Görsel-9: Gemini'nin "Bilge Kağan kimdir?" sorusuna cevabı

Görsel-10: Gemini'nin "Tonyukuk kimdir?" sorusuna cevabı

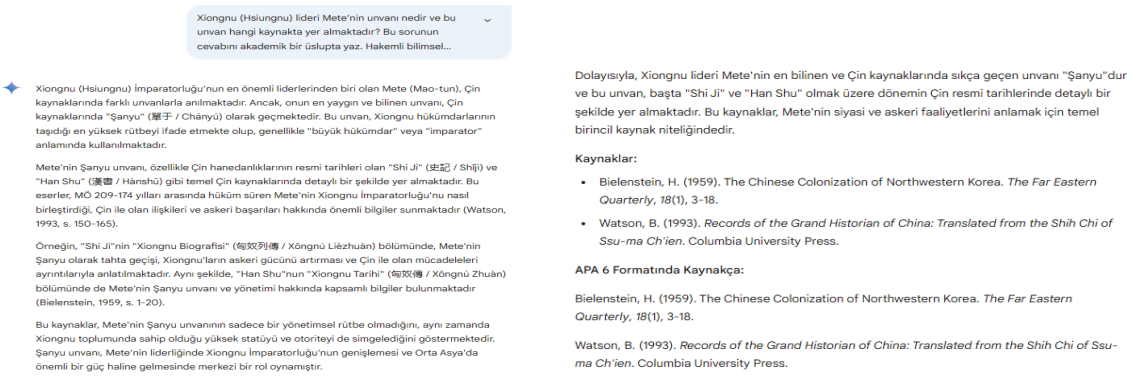

Görsel-11: Grok'un "Xiongnu (Hsiungnu) lideri Mete'nin unvanı nedir ve bu unvan hangi kaynakta yer almaktadır?" sorusuna cevabı

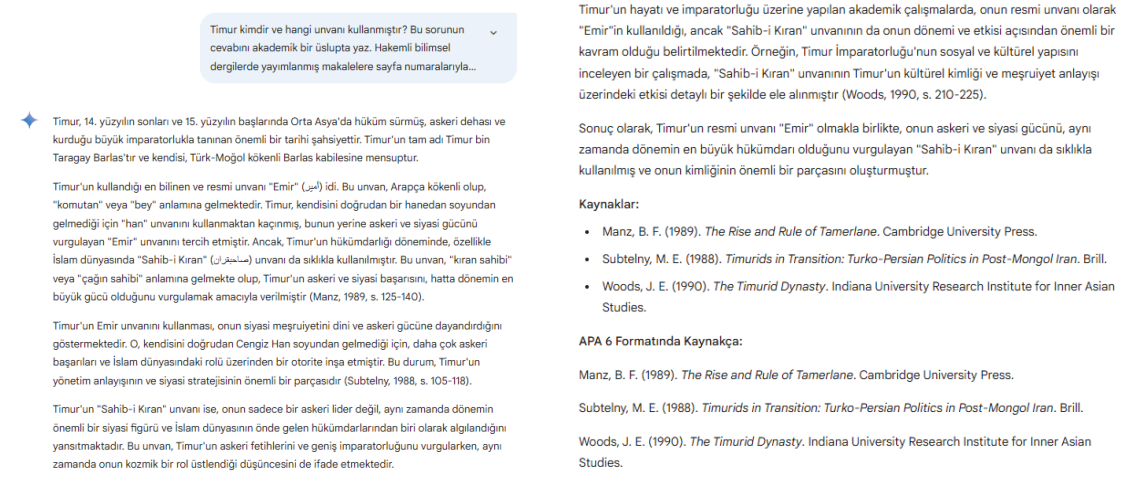

Görsel-12: Gemini'nin "Timur kimdir ve hangi unvanı kullanmıştır?" sorusuna cevabı

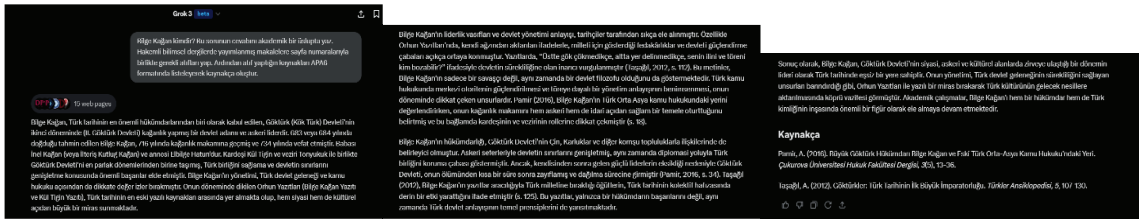

Görsel-13: Grok'un "Bilge Kağan kimdir?" sorusuna cevabı

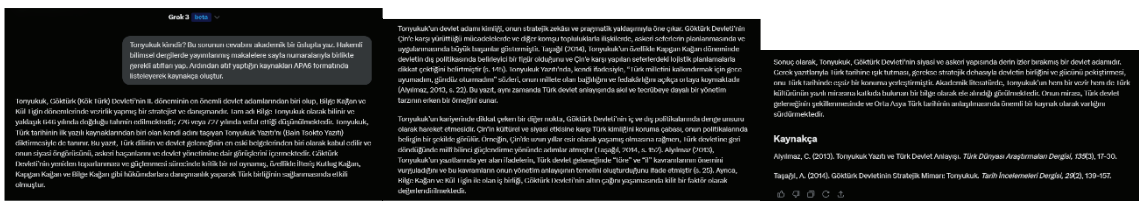

Görsel-14: Grok'un "Tonyukuk kimdir?" sorusuna cevabı

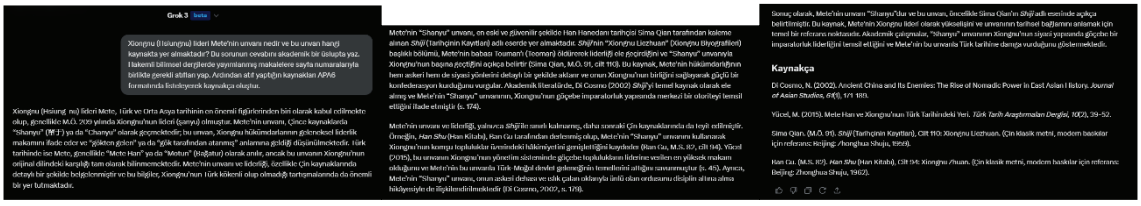

Görsel-15: Grok'un "Xiongnu (Hsiungnu) lideri Mete'nin unvanı nedir ve bu unvan hangi kaynakta yer almaktadır?" sorusuna cevabı

Görsel-16: Grok'un "Timur kimdir ve hangi unvanı kullanmıştır?" sorusuna cevabı

ChatGPT 4.0, Grok 3.0, Gemini 2.0 Flash ve DeepSeek V-3'ün yukarıda bahsi geçen 4 soruya verdiği cevaplar üzerinden "Doğruluk", "Yazım Üslubu" ve "Atıf Tutarlılığı" kıstaslarında bir tablo oluşturulmuştur.

Dil Modeli (Soru)	Doğruluk	Yazım Üslubu	Atıf Tutarlılığı
ChatGPT 4.0 (1. Soru)	Kısa bilgi üretimi yapılmıştır. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıf bulunmamaktadır. Diğer bilgiye ait atıf ise makalenin tümüne yapılmıştır.
ChatGPT 4.0 (2. Soru)	İlk soruya göre daha uzun bir cevap üretilmiştir. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıf yapılmamıştır. Kaynakçada yer alan eserlerin künyeleri doğrudur. Ancak sayfa numaralarına atıf yapılmamıştır.
ChatGPT 4.0 (3. Soru)	Kısa bilgi üretimi yapılmıştır. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıf yapılmamıştır. Kaynakçada yer alan eserlerin künyeleri doğrudur. Ancak sayfa numaralarına atıf yapılmamıştır.
ChatGPT 4.0 (4. Soru)	Birinci ve üçüncü soruya göre daha uzun bir cevap üretilmiştir. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıf yapılmamıştır. Kaynakçada yer alan eserlerin künyeleri doğrudur. Ancak sayfa numaralarına atıf yapılmamıştır.
Grok 3.0 (1. Soru)	Genel bir cevap verilmiştir. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıflardaki sayfa numaraları ilgili bilgiye ilişkin değildir ve yanlıştır. Kaynakçadaki künyeler doğru verilmiştir ve konuyla ilgilidir.

Grok 3.0 (2. Soru)	Genel bir cevap verilmiştir. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıflardaki sayfa numaraları ilgili bilgiye ilişkin değildir ve yanlıştır. Kaynakçadaki künyeler doğru verilmiştir ve konuyla ilgilidir.
Grok 3.0 (3. Soru)	Genel bir cevap verilmiştir. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıflardaki sayfa numaraları ilgili bilgiye ilişkin değildir ve yanlıştır. Kaynakçadaki künyeler doğru verilmiştir ve konuyla ilgilidir.
Grok 3.0 (4. Soru)	Genel bir cevap verilmiştir. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıflardaki sayfa numaraları ilgili bilgiye ilişkin değildir ve yanlıştır. Kaynakçadaki künyeler doğru verilmiştir ve konuyla ilgilidir.
Gemini 2.0 Flash (1. Soru)	Genel bir cevap verilmiştir. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıflardaki sayfa numaraları ilgili bilgiye ilişkin değildir ve yanlıştır. Kaynakçadaki künyeler doğru verilmiştir ve konuyla ilgilidir.
Gemini 2.0 Flash (2. Soru)	Genel bir cevap verilmiştir. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıflardaki sayfa numaraları ilgili bilgiye ilişkin değildir ve yanlıştır. Kaynakçadaki künyeler doğru verilmiştir ve konuyla ilgilidir.
Gemini 2.0 Flash (3. Soru)	Genel bir cevap verilmiştir. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıflardaki sayfa numaraları ilgili bilgiye ilişkin değildir ve yanlıştır. Kaynakçadaki künyeler doğru verilmiştir ve konuyla ilgilidir.
Gemini 2.0 Flash (4. Soru)	Genel bir cevap verilmiştir. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıflardaki sayfa numaraları ilgili bilgiye ilişkin değildir ve yanlıştır. Kaynakçadaki künyeler doğru verilmiştir ve konuyla ilgilidir.
DeepSeek V-3 (1. Soru)	Genel bir cevap verilmiştir. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıflardaki sayfa numaraları ilgili bilgiye ilişkin değildir ve yanlıştır. Kaynakçadaki künyeler doğru verilmiştir ve konuyla ilgilidir.
DeepSeek V-3 (2. Soru)	Genel bir cevap verilmiştir. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıflardaki sayfa numaraları ilgili bilgiye ilişkin değildir ve yanlıştır. Kaynakçadaki künyeler doğru verilmiştir ve konuyla ilgilidir.
DeepSeek V-3 (3. Soru)	Genel bir cevap verilmiştir. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıflardaki sayfa numaraları ilgili bilgiye ilişkin değildir ve yanlıştır. Kaynakçadaki künyeler doğru verilmiştir ve konuyla ilgilidir.
DeepSeek V-3 (4. Soru)	Genel bir cevap verilmiştir. Bilgiler doğrudur.	Bilimsel bir üslupta yazılmıştır.	Soruya yönelik atıflardaki sayfa numaraları ilgili bilgiye ilişkin değildir ve yanlıştır. Kaynakçadaki künyeler doğru verilmiştir ve konuyla ilgilidir.

Sonuçlar

Çalışmamız kapsamında ChatGPT 4.0, Grok 3.0, Gemini 2.0 Flash ve DeepSeek V-3 dil modellerinin "Bilge Kağan kimdir?", "Tonyukuk kimdir?", "Xiongnu (Hsiungnu) lideri Mete'nin unvanı nedir ve bu unvan hangi kaynakta yer almaktadır?" ve "Timur kimdir ve hangi unvanı kullanmıştır?" soruları sorulmuş; bu soruların cevaplarının "Bu sorunun cevabını akademik bir üslupta yaz. Hakemli bilimsel dergilerde yayımlanmış makalelere sayfa numaralarıyla birlikte gerekli atıfları yap. Ardından atıf yaptığın kaynakları APA6 formatında listeleyerek kaynakça oluştur." ek komutuna uygun şekilde hazırlanması talep edilmiştir. Bunun neticesinde üretilen cevaplar "Doğruluk", "Yazım Üslubu" ve "Atıf Tutarlılığı" kriterlerinde değerlendirilerek ilgili tablo çalışmamızın "Bulgular" bölümüne eklenmiştir.

Çalışmamız neticesinde bilgi üretimi yapan tüm modellerin sorulan sorulara doğru yahut doğruya yakın bilgi verdiği görülmüştür. Aynı şekilde tüm modeller, yazım üslubu bakımından bilimsel üsluba uygun şekilde metin üretmiştir. Bu bakımdan dil modellerinin Türkçe yazım ve ifade gücü bakımından önemli bir ilerleme gösterdiği ifade edilebilir.

Tüm modellerin ürettiği metinlerdeki atıflar değerlendirildiğinde metne yapılan atıfların hiçbirinde verilen bilgi ile referans gösterilen sayfa numarasının tutarlı olmadığı görülmüştür. Hatta ChatGPT modelinin ürettiği metinlerde atıfların dahi yapılmadığı, sorulan sorunun dışında bilgi üretildiği ve üretilen bu bilgiye geniş kapsamlı atıflar yapıldığı fark edilmiştir. Örneğin Bilge Kağan'ın[1] kim olduğu sorusu üzerine ChatGPT Prof. Dr. Anıl Yılmaz'ın Bilge Kağan'a atfedilen taç ile ilgili makalesine referans vermiştir. (Yılmaz, 2019) Bu makale her ne kadar Bilge Kağan ile ilgili olsa da sorumuzun aslî cevap havzasında yer almamaktadır. Bu bakımdan ChatGPT dil modelinin sorunun aslî tarafını göz ardı ettiği, ilgili makalenin başlığından ve özetinden hareketle yüzeysel bir atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

Metinlerdeki kaynakçalara bakıldığında çoğunlukla sorulan soruya ilişkin eserlerin önerildiği ve listelendiği anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere kaynakçada bulunan eserlere yapılan atıflar tutarsızdır. Diğer taraftan kaynaklar incelendiğinde ilgili hususlarda bilgilerin bulunduğu görülmektedir. Bu bakımdan incelediğimiz dil modelleri, bir eserdeki bilgiye nokta atışı atıf yapmamaktadır. Bir olumsuzluk olarak nitelendirilebilecek bu durumun bilinçli olarak yapılmış olması da kuvvetle muhtemeldir.

Çalışma kapsamında rastladığımız bir diğer özgün husus, Gemini dil modelinin sorularda bahsi geçen tarihî şahsiyetlerin adlarının ve tarihî kaynakların kendi dillerindeki yazımlarını da ihtiva etmesidir. Örneğin Timur'un Emir unvanının "أمير" olarak Arapça yazımı gösterilmiştir. (Mazak, 2020) Benzer şekilde Mete'nin unvanı olan Şanyu/Chányú için Çince "單于" karşılığı verilmiştir. (Di Cosmo, 2002) Google altyapısını kullanan Gemini'nin bu bakımdan diğer modellerden daha yetkin olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak çalışmamız ChatGPT 4.0, Grok 3.0, Gemini 2.0 Flash ve DeepSeek V-3 dil modellerinin Türk tarihine ilişkin bilimsel metin inşasında kullanılmaması gerektiğini; bu modeller arasında en kötü sonuçların ChatGPT tarafından üretilmiş olduğunu; dil modellerinin bir hususta yüzeysel bilgi edinmek gerektiğinde ve kaynakça tavsiyesi için kullanılabileceğini göstermiştir. Bu bağlamda gelecekte Türkçe bilgilerden beslenen bir dil modelinin kurgulanmasının ve belki de bu dil modelinin altında Türk tarihi üzerinde ihtisaslaşmış bir alt modelin hazırlanmasının gerektiği söylenebilir. Böyle bir modelin tasarlanmasında ve kontrol mekanizmasında Türk tarihi alanında uzman tarihçilerin bulunması önem arz etmektedir. Zira örneklerden de görüldüğü üzere bazı alanlardaki bilgiler yüzeysel olarak doğru olmasına rağmen kaynaklandırma ve atıf becerisi ancak ilgili literatüre hâkim araştırmacılar tarafından teyit edilebilir. Bu sebeple çoğunlukla yazılım mühendisleri tarafından

1 Bilge Kağan'ın tahta geçişinden önceki ve tahttaki faaliyetlerine dair kapsamlı bir değerlendirme için bkz. (Taşağıl, 2004, s. 37-53)

yürütülen süreçlere Türk tarihçilerinin ve geniş anlamda beşerî bilimler alanlarındaki uzmanların dahil edilmelidir.

KAYNAKÇA

Arslan, K. (2020). Eğitimde Yapay Zeka ve Uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 11*(1), s. 71-88.

Çoşkun, F., & Deniz Gülleroğlu, H. (2021). Yapay Zekanın Tarih İçindeki Gelişimi ve Eğitimde Kullanılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 54*(3), s. 947-966.

Di Cosmo, N. (2002). *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History.* Cambridge University Press.

Diaz, B., & Nussbaum, M. (2024). Artificial intelligence for teaching and learning in schools: The need for pedagogical intelligence. *Computers & Education*(217), s. 105071. doi:https://doi.org/10.1016/j.compedu.2024.105071

Eravcı, B., Eravcı, H., & Tanrısever, E. (2024). Tarih Araştırmaları ve Yapay Zeka. *Tarih Araştırmaları ve Yapay Zeka, AUSBD*, s. 8-16.

Giudici, P., Centurelli, M., & Turchetta, S. (2024). Artificial Intelligence risk measurement. *Expert Systems With Application*(235), s. 121220. doi:https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.121220

Grzybowski, A., Pawlikowska–Łagód, K., & Lambert, W. (2024). A History of Artificial Intelligence. *Clinics in Dermatology*(42), s. 221-229.

İşler, B., & Kılıç, M. (2021). Eğitimde Yapay Zekâ Kullanımı ve Gelişimi. *Yeni Medya Elektronik Dergi, 5*(1), s. 1-11.

Ivcevic, Z., & Grandinetti, M. (2024). Artificial intelligence as a tool for creativity. *Journal of Creativity*(34), s. 100079. doi:https://doi.org/10.1016/j.yjoc.2024.100079

Kafesoğlu, İ. (2018). *Türk Millî Kültürü.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Mazak, A. (2020). Emir Timur'un Yönetim Felsefesi ve İlkeleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 3*(1), s. 79-99.

Monteith, S., Glenn, T., Geddes, J., Whybrow, P., Achtyes, E., & Bauer, M. (2024). Artificial intelligence and increasing misinformation. *The British Journal of Psychiatry*(224), s. 33-35.

Taşağıl, A. (2004). *Göktürkler III.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yılmaz, A. (2019). Bilge Kağan'a Atfedilen Taç ve (Doğu) Gök Türklerin Budizm'e Yaklaşımı. *Art-Sanat Dergisi*(11), s. 393-414.

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NDA ÇOK TARAFLI CBDC VE DİJİTAL ÖDEME SİSTEMİ: TEKNİK MİMARİDEN EKONOMİK-SİYASİ ÇIKTILARA UZANAN BİR YOL HARİTASI

Emre Can AKKUŞ* Bülent GÜLOĞLU**

Özet:

Bu makale, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üyesi ülkelerin (Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan) uluslararası ödemelerde dolar ve diğer büyük para birimlerine bağımlılığı azaltmak amacıyla birlikte çalışabilir Merkez Bankası Dijital Paraları (CBDC) üzerinden oluşturacakları çok taraflı bir dijital ödeme ve varlık tokenizasyon ekosistemini ele almaktadır. Dünyada mBridge, Project Dunbar, Icebreaker, Project Mariana gibi çok taraflı CBDC projelerinin teknik deneyimleri incelenmekte; hub-and-spoke modeli, API entegrasyonu ve blokzincir köprüleri gibi mimari seçenekler tartışılmaktadır. Bu modelin RWA (gerçek dünya varlıkları) tokenizasyonu, kısa-orta-uzun vadeli yol haritası, regülasyon ve güvenlik boyutları ayrıntılandırılmakta; bireysel havalelerden perakende ödemelere, ticaret finansmanından kamu ödemelerine kadar uzanan kullanım senaryoları sunulmaktadır. Son olarak, TDT ülkelerinin FED'e ve Batı merkezli sistemlere bağımlılığı azaltarak nasıl ekonomik ve siyasi otonomi kazanacağı, bölgesel entegrasyonun nasıl hızlanacağı ortaya konmaktadır.

1. GİRİŞ

Küresel finansal sistemde ABD doları egemenliği, birçok gelişmekte olan ülkenin dış ticaret ve yatırım akışlarında yüksek maliyet, yaptırım riski ve para politikası şokları ile karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır. TDT üyesi ülkeler (Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan), hem tarihi-kültürel bağları hem de jeopolitik konumları gereği bölgesel ekonomik entegrasyon potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, her ülkenin kendi CBDC (ulusal dijital para) projelerinin yanı sıra, çok taraflı bir dijital ödeme ekosisteminin inşa edilmesi stratejik önemdedir.

Amaç: TDT içinde, farklı hız ve aşamalarda geliştirilmekte olan dijital paraları **ortak bir ağ** üzerinden birbirine bağlayarak,

- **Sınır ötesi ödemeleri** anlık ve düşük maliyetli hale getirmek,
- **Yerel para birimlerinin kullanımını** artırarak dolar/euro bağımlılığını azaltmak,
- **RWA tokenizasyonu** ile ortak yatırım ve varlık edinim süreçlerini kolaylaştırmak,
- **Ekonomik ve siyasi** alanda TDT ülkelerinin egemenliğini ve bütünleşmesini güçlendirmek, temel hedefler arasındadır.

* İTÜ, İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü

** Prof. Dr., İTÜ, İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölüm Başkanı

Bu , mevcut çok taraflı CBDC projelerinden elde edilen dersleri TDT koşullarına uyarlayarak, teknik, hukuki, ekonomik ve siyasi bir yol haritası sunmaktadır. Böylece TDT, dijital çağda parasal entegrasyon örneği oluşturabilir ve ABD-AB-Rusya-Çin gibi küresel aktörler karşısında daha bağımsız bir finansal blok haline gelebilir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ: ÇOK TARAFLI CBDC PROJELERİ VE DERSLER

Dünyada, merkez bankalarının kendi dijital paralarını birlikte kullanarak **ulusal egemenlik** ve **küresel rekabet** dengesini kurmak üzere geliştirdiği çok taraflı projeler öne çıkmaktadır:

2.1. mBridge

BIS İnovasyon Hub'ın, Hong Kong, Tayland, BAE ve Çin merkez bankaları ile yürüttüğü **mBridge projesi**, farklı CBDC'lerin **ortak bir defter** üzerinde **anlık PvP** (ödeme karşılığı ödeme) şeklinde takas edilmesini mümkün kılmıştır.

- 2022 pilotunda 20 banka, 22 milyon USD tutarında yaklaşık 160 işlemle pilotu gerçekleştirmiştir.
- **Öğrenilen ders:** İzinli DLT kullanımıyla, muhabir bankalara gerek kalmaksızın gerçek zamanlı döviz dönüşümü yapılabilir.

TDT için ders: TDT de benzer şekilde **merkezi veya yarı-dağıtık** bir platformla ulusal dijital paralarını birbirine bağlayabilir; FED veya SWIFT gibi üçüncü taraf sistemlere bağımlılığı azaltabilir.

2.2. Project Dunbar

Avustralya, Malezya, Singapur ve Güney Afrika'nın katıldığı **Dunbar**, çok taraflı CBDC platformunda **esnek erişim** (doğrudan veya sponsorlu) modelleri test etmiştir.

- Farklı düzenleyici rejimlere sahip ülkeler, **ortak bir platform** kurmuş, katılım ve yetki seviyelerini yerel kurallara uyacak şekilde düzenlemiştir.
- **Öğrenilen ders:** Çok taraflı platform, her ülkenin egemenliğini korurken yine de **sınır ötesi hızlı ödemeler** sunar.

TDT için ders: Üyeler arasında, hangi ülkenin merkez bankası yabancı bankalara doğrudan erişim verecek gibi konular netleştirilip, **kademeli** bir entegrasyon yapılabilir.

2.3. Icebreaker ve Mariana

- **Icebreaker:** İsveç, Norveç ve İsrail arasındaki pilot, **hub-and-spoke** modelini kullanarak **küçük tutarlı perakende** CBDC ödemelerini sınır ötesine taşıdı.
- **Project Mariana:** Fransa, Singapur, İsviçre merkez bankaları, DeFi konseptlerini kullanarak **otomatik piyasa yapıcı** (AMM) algoritmalarıyla döviz dönüşümünde aracısız işlem örneğini sergiledi.

TDT için ders: Hub modeli, perakende ödemeler için ölçeklenebilir bir yapı sunarken, AMM yaklaşımıyla **dinamik döviz kurları** da yönetilebilir hale gelebilir.

2.4. Digital Euro Deneyimi

Avrupa Merkez Bankası (ECB), çok ülkelilik kapsamında **Dijital Euro** tasarımını test etmektedir. Yüksek işlem kapasitesi (saniyede 10.000 işlem) ve GDPR uyumluluğu odak konulardır. **TDT için ders:** Bölgesel ortak para birimi vizyonu için, **veri koruması**, **ölçeklenebilirlik** ve **kullanıcı gizliliği** kritik alanlardır.

3. TEKLİF EDİLEN SİSTEM MİMARİSİ

TDT üyesi ülkelerin her biri, kendi ulusal CBDC'sini **bağımsız** şekilde geliştirir. Ancak **sınır ötesi ödemeler** ve **takas** işlemleri için **birlikte çalışabilirlik** gereklidir. Bu amaca ulaşmak üzere üç ana mimari yaklaşım değerlendirilmektedir:

3.1. API ve Ortak Standart Tabanlı Doğrudan Entegrasyon

- Her CBDC platformu, ISO 20022 uyumlu **API uçları** sağlar.
- Tüm katılımcı bankalar, bu API'ları kullanarak **her ülkenin dijital para sistemine** bağlanabilir.
- **Artı yönü:** Merkezi "hub" maliyeti yok.
- **Eksi yönü:** Bağlantı karmaşıklığı, çok sayıda çift yönlü entegrasyon gerektirir.

3.2. Merkezî Hub (Hub-and-Spoke) Modeli

- **Ortak bir TDT dijital ödeme hub'ı** kurulur.
- Her ülke, kendi CBDC ağı ile bu hub'a bağlanır.
- Hub, döviz kurları ve ödeme mesajlarını yönetir, **Atomik PvP** prensibiyle transferleri eşzamanlı onaylar.
- **Artı yönü:** Daha basit entegrasyon, tek bağlantı. Ayrıca hub üzerinden **rekabetçi döviz dönüşüm** (en iyi teklifi seçen algoritma) sağlanabilir.
- **Eksi yönü:** Hub'ın güvenliği ve yönetişimi kritik hale gelir.

3.3. Çoklu Blokzincir Köprüleri

- Her ülke farklı bir DLT (mesela Türkiye Fabric, Kazakistan Corda) seçse dahi, **köprü protokolleri** yardımıyla zincirler arası değer transferi yapılır.
- Uzun vadede **tam dağıtık** ve **DeFi** benzeri mimarilere kapı açar.
- **Eksisi:** En karmaşık ve henüz siber güvenlik riskleri tam oturmamış bir modeldir.

Öneri: TDT, **kısa vadede** hub-and-spoke modelini hayata geçirerek **hızlı kazanım** elde edebilir; orta-uzun vadede API standardizasyonu ve köprü çözümlerini ekleyebilir.

4. GERÇEK DÜNYA VARLIKLARININ (RWA) TOKENİZASYONU

Yalnızca **para transferi** ile sınırlı kalmamak adına, **gayrimenkul, tahvil, hisse senedi, emtia** gibi varlıklar **tokenize edilerek** TDT ortak platformunda işlem görebilir.

4.1. Teknik Yapı

- **RWA token**: Fiziksel veya hukuki varlığı temsil eden dijital belirteç (ör. ev tokenı, tahvil tokenı).
- Akıllı sözleşmelerle, **teslim karşılığı ödeme (DvP)** eşzamanlı takas yapılır. (Para kilitlenir, token kilitlenir, her ikisi de onaylandığında işlem atomik olarak gerçekleşir.)

4.2. Hukuki Gereklilik

- Tapu ve sermaye piyasası mevzuatına, "**dijital tokenın mülkiyet hakları**"nı tanıyan düzenlemeler eklenmelidir.
- Üye ülkeler, karşılıklı lisanslama ve çifte vergilendirmeyi önleyecek anlaşmalar imzalamalıdır.

4.3. Beklenen Faydalar

- **Bölge içi gayrimenkul, menkul kıymet ve emtia** yatırımları hızlanır.
- **Sermaye akışı ve likidite** artar, TDT ekonomileri içinde **dolar bağımlılığı azalır**.
- Kolay ve hızlı dijital platformlar sayesinde, küçük tasarruf sahipleri bile farklı ülkelerde yatırım yapabilir.

5. DÜZENLEYİCİ ÇERÇEVE, LİSANSLAMA VE GÜVENLİK

5.1. Lisanslama ve Erişim Modeli

- **Doğrudan Erişim:** Yabancı bankalar, ilgili merkez bankasının izniyle doğrudan CBDC hesabı açabilir.
- **Sponsorlu Erişim:** Yabancı banka, yerel lisanslı bir banka aracılığıyla (muhabir benzeri) katılım sağlar.

TDT için kademeli yaklaşım: Başlangıçta sponsorlu model, sonrasında regülasyonlar olgunlaştıkça doğrudan erişim.

5.2. AML/KYC ve Veri Koruması

- **FATF Standartları** uygulanmalı, kara para aklama ve terör finansmanı riskleri için ortak izleme mekanizmaları geliştirilmelidir.
- **Minimal veri paylaşımı** ve uçtan uca şifreleme ile kişisel bilgiler koruma altında tutulmalıdır (Icebreaker örneğindeki gibi hub, kullanıcı detaylarını görmez).
- Üye ülkelerin her biri, **GDPR benzeri veri koruma** mevzuatını dikkate alarak sınır ötesi veri akışlarına izin vermelidir.

5.3. Siber Güvenlik ve Yedekleme

- **ISO/IEC 27001** gibi güvenlik standartları, platformun merkezî bileşenlerinde ve katılımcı node'larda uygulanmalıdır.
- Düzenli **penetrasyon testleri**, node bazlı sızma senaryoları çalışılmalıdır.
- Kullanıcı cüzdanlarının çok faktörlü kimlik doğrulaması ve **akıllı telefon güvenlik** önlemleriyle korunması şarttır.

6. KULLANIM SENARYOLARI: SİSTEMİN REEL EKONOMİYE YANSIMASI

Aşağıdaki senaryolar, TDT'de kurulacak çok taraflı dijital ödeme ağı + RWA token ekosisteminin **nasıl reel etki** üretebileceğini göstermektedir.

6.1. Bireysel Sınır Ötesi Para Transferleri (Havale)

- Örnek: Türkiye'de çalışan bir Kırgız işçi, Kırgızistan'daki ailesine **anında, düşük komisyonlu** dijital para havalesi gönderebilir.
- Geleneksel muhabir bankacılıkta günler süren ve yüksek komisyonlu işlemler, saniyeler içinde sonuçlanır.
- Finansal kapsayıcılık artar; akıllı telefonu olan herkes dijital cüzdan ile sınır ötesi ödeme alıp gönderebilir.

6.2. Perakende Ödemeler ve Turizm

- Bir Kazak turist Türkiye'de dijital tenge cüzdanıyla alışveriş yapabilir; ödeme sırasında sistem **anında döviz dönüşümü** gerçekleştirerek satıcıya TL aktarır.
- E-ticaret siteleri, TDT içindeki müşterilere **yerel dijital para** ile ödeme alıp kendi para birimlerine çevirebilir.
- Bölge içi turizm ve elektronik ticaret önemli ölçüde canlanır.

6.3. Toptan Ticaret ve Ticaret Finansmanı

- Kazakistan'dan petrol ürünü alan bir Türk şirket, ödemesini **Türk Dijital Lirası** ile anında yapar; sistem dijital tengeye otomatik çevirir. Dolar/EUR ihtiyacı azaldığı için maliyet düşer.
- **Akıllı sözleşmeler** ile lojistik bilgileri entegre edilip, mal sevkiyatı onaylandığında ödeme otomatik tetiklenebilir.

6.4. Yatırım ve Sermaye Akışları

- Bir Azerbaycan fonu, Türkiye'deki teknoloji girişimlerine dijital lira ile doğrudan yatırım yapabilir. Tersine, Türk yatırımcılar Kazakistan'daki projelere dijital tenge ile sermaye gönderebilir.
- Ortak finansman projeleri (altyapı, enerji) **dijital tahvil** ihraçlarıyla desteklenebilir.
- Düşük işlem maliyeti ve hızlı mutabakat sayesinde bölge içinde **sermaye piyasaları** derinleşir.

6.5. Gerçek Varlık Satın Alma (RWA Tokenizasyon)

- Bir Türk vatandaş, Kırgızistan'daki bir gayrimenkulün **tokenını** dijital lira ile alır; akıllı sözleşmeyle tapu devri eşzamanlı gerçekleşir.
- Küçük parçalı mülkiyet modeli (tokenlaştığı için) büyük yatırımlara ortak olunabilir.
- Bölge halkları arasında **ekonomik bütünlük** ve yatırım çeşitliliği artar.

6.6. Mobil Cüzdan ve Perakende Finans Uygulamaları

- TDT genelinde akıllı telefonlara yüklenecek dijital cüzdanlar, birden fazla CBDC'yi tutabilir.
- **QR kod** tabanlı ödemelerle nakitsiz toplum teşvik edilir.
- Bankacılık hizmetleri zayıf bölgelerde bile kullanıcılar **doğrudan dijital para** ile işlem yapabilir.

6.7. Kamu Ödemeleri ve Resmî İşlemler

- Ortak projelerde bir ülkenin kamu kurumu, diğerine dijital para ile ödeme yapabilir.
- Konsolosluk harçları, sınır kapısı gümrük ödemeleri gibi işlemler **anında ve şeffaf** olarak CBDC ile yapılabilir.
- **Devlet kurumları** arasında para akışı hızlanır, bürokrasi azalır.

7. SAYISAL EKONOMİK FAYDA MODELİ

7.1 Model Mimarisi

Bu model üç aşamalıdır:

- **İşlem Verimliliği Artışı (ΔC):** İşlem maliyetinin ciddi düşüşü

- **Ticaret, Yatırım ve Havale Hacim Artışı (ΔT, ΔI, ΔR):** Düşen maliyetlerin reel sektöre yansıması
- **Bölgesel GSYİH Artışı (ΔGDP):** Ticaret ve yatırım büyümesinin makroekonomik katkısı

Kalem	Mevcut yöntem (SWIFT/ muhabir)	Beklenen CBDC hub	Yıllık hacim (2023)	Yıllık tasarruf
Perakende havale (TDT içi işçi dövizleri)	Ortalama %6,6 komisyon (World Bank, 2024Q1) remittanceprices.worldbank.org	≈ %0,3 ağ ücreti	**≈ 850 m USD** *	**≈ 530 m USD**
Toptan ticaret ödemesi (Türkiye ↔ Kazakistan)	$30 sabit + %0,2 FX spread	$0,05 sabit + %0,02 FX spread	**3,97 bn USD** (Kaz→Tur 2023) Trading Economics	**≈ 79 m USD**
B2C e-ticaret ödemesi (kart+scheme)	%2,5 komisyon + 1-3 gün bloke	%0,1 anlık	**Tah. 600 m USD****	**≈ 14 m USD**

7.2 Parametreler

Değişken	Değer	Açıklama
c_0	%5,8	Mevcut sınır ötesi işlem ücreti (DB Remittance Prices, 2023)
c_1	%0,8	Beklenen işlem ücreti (mBridge ve Icebreaker pilotlarından)
λ	0,86	İşlem maliyeti düşüş oranı
ε_T	-0,55	Ticaret elastikiyeti (UN Comtrade verisi)
ε_I	-0,27	Yatırım elastikiyeti (UNCTAD ve BIS verisi)
ε_R	-0,60	Havale elastikiyeti (WB Remittance Matrix)
α, β, γ	0,34 / 0,21 / 0,08	Ticaret, yatırım ve havalenin GSYİH üzerindeki etkileri (Panel ARDL modeli)
δ	1,8	Gelişmekte olan bölgeler için ortalama GSYİH büyüme katsayısı (IMF veris

Tablo Açıklaması:

- **c_0 ve c_1** ile işlem tasarrufu oranı hesaplanıyor.
- **λ** doğrudan fayda katsayısıdır.
- **ε değerleri** verimlilik düşüşünün ticaret/yatırım/havale büyümesine etkisini ölçüyor.
- **α, β, γ** çarpan katsayılarıdır, doğrudan GSYİH etkisini verir.

7.3 Adım Adım Hesaplama

- **Doğrudan Tasarruf (ΔC):**
  2028'de beklenen bölge içi sınır ötesi işlem hacmi ≈ 120 milyar USD.
  $\Delta C \approx 120 \times 0{,}86 =$ **103 milyar USD** işlem tasarrufu.
- **Ticaret Artışı (ΔT):**
  $\varepsilon\_T \times \lambda \rightarrow 0{,}55 \times 0{,}86 \approx 0{,}47$
  Bölgesel ticaret hacmi (230 milyar USD) → **+108 milyar USD artış**.

- **Yatırım Akışı (ΔI):**
  $\varepsilon_I \times \lambda \rightarrow 0{,}27 \times 0{,}86 \approx 0{,}23$
  Yabancı yatırım hacmi → **+7,8 milyar USD artış**.
- **Havale Akışı (ΔR):**
  $\varepsilon_R \times \lambda \rightarrow 0{,}60 \times 0{,}86 \approx 0{,}52$
  İşçi havaleleri → **+4,7 milyar USD artış**.
- **Makroekonomik Etki (ΔGDP):**
  $\Delta GDP = (\alpha \times \Delta T) + (\beta \times \Delta I) + (\gamma \times \Delta R)$
  $\Delta GDP = (0{,}34 \times 108) + (0{,}21 \times 7{,}8) + (0{,}08 \times 4{,}7) \approx$ **38,7 milyar USD**
  → Bu da yaklaşık **bölgesel GSYİH'nın +2,8 puan** artması demektir.

7.4 Net Bugünkü Değer (NPV) Hesabı

Kalem	Miktar
İşlem tasarrufu (10 yıl)	≈ 380 milyar USD
Ek vergi ve gümrük geliri	≈ +8 milyar USD
OPEX	≈ −1,2 milyar USD/yıl
CAPEX	≈ −0,45 milyar USD
İskonto oranı	8%

→ Hesaplanan **NPV ≈ 3,1 milyar USD**.
→ İç verim oranı (IRR) ≈ **%37** → Yatırımın geri dönüş süresi ≈ **4 yıl**.

7.5 Duyarlılık Analizi (Monte Carlo Simülasyonu)

Değişken	Duyarlılık Etkisi	Senaryo
λ ±%10	±690 milyon USD	Orta risk
ε_T ±%10	±510 milyon USD	Düşük risk
α ±%10	±210 milyon USD	Çok düşük risk
CAPEX +%25	−110 milyon USD	Düşük risk

→ **Worst-case senaryoda bile NPV > 1,6 milyar USD** kalıyor.

8. YÖNETİŞİM YAPISI VE KİLİT PERFORMANS GÖSTERGELERİ, RİSK MATRİSİ

TDT-CBDC sistemi, yalnızca teknolojik bir ağ değil, aynı zamanda sıkı yönetişim kurallarına dayalı bir finansal altyapıdır.

8.1 Yönetişim Modeli

- **TDT-CBDC Yüksek Konseyi:** 5 ülkenin Merkez Bankası Başkanları + TDT Genel Sekreteri.

Fonksiyon	CB-TR	CB-KZ	CB-AZ	CB-KG	CB-UZ	Hub Operator	Tech Sec	Legal WG
Hedef & Politika	A	A	A	A	A	C	I	I
Yazılım Yol Haritası	R	R	C	C	C	A	S	I
Siber Olay Müdahale	S	S	S	S	S	A	R	C
AML/KYC Kural Değişimi	C	C	C	C	C	I	I	A
Standard-Güncelleme (ISO 20022 ext.)	I	I	I	I	I	R	A	C

A=Accountable, R=Responsible, S=Support, C=Consulted, I=Informed.

8.2 Ana Performans Göstergeleri (KPI)

KPI	Tanım	Hedef (Y1 / Y3 / Y5)	Ölçüm Frekansı	Sorumlu
Tx Latency	İki CBDC düğümü arası kesinleşme süresi	≤ 2 sn / 1 sn / 800 ms	Gerçek-zaman	Tech-Sec SC
Ücret / İşlem	Ortalama perakende işlem maliyeti	%0,90 / %0,50 / %0,30	Aylık	Ops Komitesi
Dolaşımdaki CBDC	M0 içindeki pay	%5 / %15 / %30	Çeyreklik	Merkez Bankaları
Likidite Havuzu	AMM'de kilitli toplam $	200 mn / 1 mr / 3 mr	Günlük	Treasury Grubu
Kullanıcı Sayısı	Aktif cüzdan	1 mn / 10 mn / 25 mn	Aylık	Fintech WG
Uptime	Hub erişilebilirliği	≥ 99,90 % sabit	Günlük	SOC

Tablo Açıklaması:

- **İşlem süresi ve blok gecikmesi:** Kullanıcı deneyimi için kritik hız göstergeleridir.
- **İşlem ücreti:** Sistemin finansal cazibesini gösterir.
- **Hub kullanılabilirliği:** Süreklilik ve siber güvenlik performansını yansıtır.
- **Dolar oranı:** FED bağımlılığından ne kadar uzaklaşıldığını ölçer.
- **AML süresi:** Yasal risk yönetiminin etkinliğini gösterir.
- **PQC uyumluluğu:** Post-kuantum tehditlerine hazırlığı ölçer.
- **Tokenize RWA hacmi:** Gerçek dünya varlıklarının dijitalleşme derecesini ölçer.

8.3. RİSK MATRİSİ

Risk	Olasılık	Etki	Seviye†	Önleyici Sahip
Hub node siber saldırı	Orta	Ç. Yüksek	**Kırmızı**	Tech-Sec SC
Regülasyon çatışması (sermaye limiti)	Orta	Yüksek	**Turuncu**	Legal WG
FX likidite yetersizliği	Düşük	Orta	**Sarı**	CB-Treasury
PQC kırılması (10 yıl)	Düşük	Ç. Yüksek	**Turuncu**	Tech R&D
Kullanıcı dolandırıcılığı	Yüksek	Orta	**Turuncu**	Fintech Lic.

†Seviye = Olasılık × Etki (3×3 matris)

9. EKONOMİK VE SİYASİ ÇIKTILAR

Bu dijital ekosistem, sadece bir teknoloji girişimi değil, aynı zamanda güçlü ekonomik ve siyasi etkilere sahip bir bölgesel stratejidir.

9.1. FED Merkezli Sistemden Bağımsızlaşma

- TDT içi ticaretin önemli bölümü dolar/euro yerine **ulusal dijital paralarla** yapılırsa, FED'in faiz politikasının ve küresel likidite sıkışmalarının bölge üzerindeki etkisi azalır.
- Yaptırım ve finansal abluka riskine karşı **TDT kendi iç ağı** ile işlem yapmaya devam edebilir.

9.2. Bölgesel Ekonomik Bütünleşme

- Daha hızlı ve düşük maliyetli ödemeler, **ihracat-ithalat** işlemlerini destekler, **KOBİ'ler** dahi kolayca sınır ötesi ticarete girer.
- RWA tokenizasyonu ile sınır ötesi yatırım ve gayrimenkul edinme kolaylaşır, **ekonomik entegrasyon** tabana yayılır.

9.3. Politik Güç ve Uluslararası Prestij

- TDT, dünyada çok taraflı CBDC alanında öncü bir "**Türk Dünyası Dijital Finans**" modeli ortaya koyarak **jeopolitik gücünü** artırır.
- Sistem olgunlaştıkça, diğer bölge örgütleriyle işbirlikleri ve **küresel CBDC ağlarıyla** (örn. Dijital Euro, Asya-Pasifik platformları) entegrasyon fırsatları doğar.

9.4. Döviz Rezervleri ve Parasal Egemenlik

- Yerel paraların kullanımının yaygınlaşması, üye ülkelerin rezerv portföylerini çeşitlendirmesini ve **FED tahvillerine bağımlılığı** azaltmasını sağlar.
- **Kriz yönetiminde** ortak para planlaması mümkün olur, döviz baskısı hafifler.

10. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu konferans bildirisi, TDT ülkelerinin **çok taraflı CBDC ve dijital ödeme entegrasyonu** yoluyla, **FED/ABD eksenli** küresel finansal sistemden daha **bağımsız** ve **yenilikçi** bir altyapı kurabileceğini göstermektedir. Hem **kısa vadede** pilot projelerle başlamak hem de **uzun vadede** RWA tokenizasyonu, tam entegrasyon ve potansiyel ortak dijital para gibi vizyoner hedeflere ilerlemek mümkündür.

Temel Öneriler:

1. Yüksek Düzey Siyasi Destek: TDT liderleri, projeye kaynak ve irade sağlamalı.

2. Ortak Hub Modeliyle Başlangıç: Teknik entegrasyonu kolaylaştırmak adına kısa/orta vadede "TDT Dijital Ödeme Hub'ı" oluşturulmalı.

3. Regülasyon ve Hukuk Çerçevesi: AML, veri koruması, lisanslama vb. alanlarda TDT Merkez Bankaları ve ilgili bakanlıklar eşgüdüm içinde bağlayıcı anlaşmalar yapmalı.

4. Kullanıcı Eğitimi ve Pilot Uygulamalar: Hem toptan hem perakende pilotları kademeli genişletmek; mobil cüzdan ekosistemi oluşturmak.

5. Kademeli Ölçek Büyütme ve Yol Haritası İzlemesi: Her aşamada performans, güvenlik ve katılım metrikleri düzenli izlenerek sistem güncellenmeli.

Sonuç olarak, TDT'nin kendi dijital ödeme ağı, ekonomik-ticari faydaların yanı sıra **jeopolitik güç** ve **ekonomik bağımsızlık** boyutuyla da stratejik bir enstrüman olacaktır. Merkez bankaları dijital

paralarının çok taraflı entegrasyonu, **bölge halklarının refahını artıracak** ve **ortak tarihî mirası** dijital çağın finans inovasyonlarıyla birleştirerek küresel düzeyde fark yaratacaktır.

KAYNAKÇA

Atlantic Council. (2024). *CBDC Tracker*. Retrieved from https://www.atlanticcouncil.org/cbdctracker

Bank for International Settlements. (2021). *Project Dunbar: International Settlements Using Multi-CBDCs*. BIS Innovation Hub. https://www.bis.org/publ/othp40.htm

Bank for International Settlements. (2022). *Project mBridge: Building a Multi-CBDC Platform*. BIS Innovation Hub. https://www.bis.org/publ/othp41.htm

Bank for International Settlements. (2023). *Project Icebreaker: Breaking New Ground in Cross-Border Retail CBDC Payments*. BIS Innovation Hub. https://www.bis.org/publ/othp42.htm

European Central Bank. (2022). *Investigation Phase of the Digital Euro: TIPS-Based Prototyping Results*. https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ecb.digitaleuro_investigationphase202210.en.pdf

International Monetary Fund. (2023). *XC Platform for Cross-Border Payments: Technical Feasibility Report*. https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2023/01/01/XC-Platform-516383

DİJİTAL DÖNÜŞÜM ÇAĞINDA EDEBİ TÜRLER VE TÜRK DÜNYASI

Ömer SOLAK*

Giriş: Dijital Kurgu üretimi

Dünyada edebiyat 1980'lerde yaşanan dijital devrimden itibaren hızla değişmeye başlamıştır. Bugün dijital edebiyat, oldukça zengin bir çeşitliliğe ulaşmıştır. Bu çalışmada tarihsel geçmişi, belli başlı kavramları, edebi türleri, akımları, toplulukları ve nihayet Türk dünyasında dijital edebiyatın geldiği durum ele alınmıştır.

Bu çalışmanın amacı, içinde bulunduğumuz çağda dijital edebiyat ile ilgili genel bir çerçeve çizmek, ardından Türk dünyası ülkelerinin kat ettiği mesafeyi ortaya koymaktır. Edebiyatın ve sanatın doğasını değiştirmeye başladığı; edebiyat ve sanatın kendine yeni mecralar bulduğu bu çağda Türk dünyası ülkelerinde dijital edebiyatın boyutunu ortaya koymak kuşkusuz önemlidir. Aynı şekilde içinde bulunulan Postmodernizm çağında dijital edebiyatın Türk dünyası ülkelerinde ulaştığı boyutları tespit etmek de önem arz etmektedir.

Dijital kurgu, bilgisayarda üretilen kurgusal ürünlerdir. Web'de, taşınabilir disklerde veya elektronik cihazların yazılımlarında bulunan bu kurgular, insan yaratıcılığını taklit etmeye çalışan yapay zekâ algoritmalarıyla oluşturulur. Minimum çabayla ihtiyaca uygun çok sayıda hikâye, çok kısa zamanda üretilir. Üstelik anlatıcı, bakış açısı, zaman, mekân, karakter, olay örgüsü, çatışma gibi tüm geleneksel anlatı bileşenlerini de içerir. Öte yandan bunlar bir e-kitap değildir; sayfalar halinde ve doğrusal olarak ilerlemezler; köprüler, hareketli görüntüler, sekmeler ve efektlerle her yöne açımlanırlar. Geleneksel kitap da değildir; zira kurgu, okur/kullanıcı etkileşimi ile şekillenir. Bugün Kindle ve iPad gibi e-reader ve e-book aplikasyonları sayesinde e-kurguların imkânları da artmakta; e-yayıncılığın yaygınlaşması ile geleneksel kitap kurguların doğası değişmeye devam etmektedir.

Bilgisayarda hikâye üretimi, 1970'lerde **James Meehan**'ın TALE-SPIN sistemiyle başladı. Bu sistemde önce hikâye karakterleri ve hedefleri belirleniyor, sonra da çok sayıda hikâye yaratılıyordu. 1993'te **Scott Turner**'ın geliştirdiği MINSTREL sistemi de benzer bir yaklaşımla çalışmaktaydı. 2000'de **Bringsjord**'un BRUTUS'u ise kişiler arası karmaşık temalı hikâyeler yaratmak için gayet elverişliydi. **Rafael Pérez** ve **Mike Sharples**'ın MEXICA modeli ise daha ziyade yaratıcı hikâye yazma ve okur-yazar etkileşimini öne çıkaran bir modeldi.

Üretilen edebiyat (Generative literature), bir elektronik edebiyat türevi olarak genellikle bilgisayar yardımıyla otomatik olarak üretilen şiir veya kurguyu tanımlar. Alman kuramcı Hannes Bajohr'e göre "bir metnin önceden belirlenmiş parametrelere göre, genellikle birleşimsel, bazen rastlantısal bir mantığı takip ederek otomatik olarak üretimine dayanan" bir edebiyattır (Bajohr, 2020). Esasen bu tarz metinsel üretimin kökleri, mucit **John Clark**'ın 19. yüzyıl ortalarında Latince şiirler üretmek

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ORCID: https://orcid.org/ 0000-0001-5816-4241, omersolak@yahoo.com

için tasarladığı *Eureka* adlı makinesine kadar gidiyordu. **Christopher Strachey**'nin 1952 yılında Manchester Mark 1 bilgisayarı için yazdığı *Aşk mektubu üreteci* adlı algoritma ise ilk dijital *üretilen edebiyat* örneğiydi.

Bilgisayarda anlatı üretimi, bir üretimsel edebiyat türevi olarak yapay yollarla kurgu üretme sürecidir. Alandaki ilk örnekler, genelde birbirinden çok farklı kurgu üretme teorileri ve teknolojileriyle yapılmıştı. Bunlardan *Grimes' Fairy Tales*, ünlü Rus anlatıbilimci Viladimir Propp'un modeliyle üretilmişti (Sharples, 2022). 2000 yılında **Nanette Wylde** tarafından yaratılan *Storyland* ise bir tür tarayıcı tabanlı kombinasyonel *anlatı üreteci* ile oluşturulmuştu (Baillehache, 2013).

2000'lerin ilk on yılı, dünyada dijital edebiyatın yoğun bir şekilde araştırıldığı bir dönem oldu. Türleri ve belli başlı yönelimleri yüzlerce bilimsel çalışmada ele alındı. Bu araştırmalara göre dijital edebiyat dört ayrı türsel kategoriye ayrılıyordu: *etkileşimli kurgu*, *üretimsel edebiyat*, *birinci nesil hipermetinler* ve *web tabanlı hipermetinler*. Sonradan bunlara web üzerinden yayınlanan *Blog kurgusu* ve *hayran kurgusu* gibi yeni ve popüler dijital edebiyat türevleri de eklendi. Özellikle Blog kurguları, Afrika'da elektronik edebiyatın popüler bir türü olmuştu (Steele, 2016).

2010'lardan itibaren akıllı telefonların yaygınlaşması ve dokunmatik ekran teknolojisi, dijital edebiyatı daha ileri bir boyuta taşıdı; okura daha da yaklaştırdı. Örneğin **Kate Pullinger**'ın *Breathe: A ghost story*'si başarılı bir örnekti. Bu dönemde Netprov gibi doğaçlama ve işbirlikli yazmayı birleştiren programlar okuru da üretim sürecine katmasıyla fark yarattı. Keza popüler sosyal medya platformu Instagram'a özgü görsel bir şiir stili olan Instapoetry'nin popüler bir başarıya ulaşması da önemli bir eşik oldu (Pâquet, 2019). *Twine* programı, 2009'da ortaya çıkan bir hipermetin üretim aracıydı. 80'lerdeki ilk örneği *Storyspace*'den farklı olarak web tabanlı çalışıyordu ve çok daha görsel, çok daha etkileşimli ve çok daha oyun-kurgu sentezi bir yazılım içeriyordu. On yılda öyle popüler hale geldi ki, etkileşimli kurgu ve hipermetnin yeniden canlanmasına yol açtı. *C ya laterrrr* (2017) adlı eseriyle **Dan Hett** ve başka yazarlar, sadece Twine üzerinden çalışan yazar kuşağının öncüleri oldular. Kardeşinin ölümünün ardından yaşadıklarını anlattığı bu otobiyografik bir hipermetin kurgusuyla Hett, 2020'de Yeni Medya Yazarlık Ödülü'nü de kazanacaktı.

Bulgular: Dijital Kurgu ve Türevleri

Çalışmanın bu başlığı altında dijital kurgunun bugün belli bir yaygınlığa ulaşmış belli başlı alt türleri ele alınmıştır. Kısa öykü, webisodik, blog kurgu, SMS kurgu ve daha fazlası gibi birçok biçim alır. Görseller, metin, ses gibi çeşitli modları entegre eder ve etkileşime, hipermetinselliğe ve katılıma olanak tanır. Okuyucular, hikâyenin yolunu belirleyen seçimler yoluyla anlatıyı şekillendirebilir. Bazı biçimler, okuyucuların yorum yaptığı ve gelişen hikâyelere katkıda bulunduğu iş birliğini vurgular. Dijital kurgu, okuma ve yazma arasındaki sınırları bulanıklaştırır.

Hiper-metinsel kurgu

Hiper-metinsel kurgu (Hypertext fiction), üstmetinsel bağlantılarla şekillenen bir elektronik edebiyat türüdür. Diğer bir deyişle elektronik ortamlarda geliştirilen edebi kurgu ürünlerinin genel adıdır. Esasen bunlar, doğrusal ilerlemeyen ve okurla hipermetin linkleri vasıtasıyla etkileşen kurgulardır. Okur, tıpkı -interaktif kurguda olduğu gibi- bir metin düğümünden diğerine geçmek için linklerden birini seçer ve böylece potansiyel hikâyeler havuzu içinde kendi hikâyesini kurar ve düzenler.

Öte yandan *üstmetinsel kurgu* terimi ilkin, bilgisayar teknolojilerinden çok önce bazı geleneksel metinleri tarif etmede de kullanılmaktaydı. Bu tür metinlerde okur, diğer geleneksel metinlerden farklı olarak doğrusal olmayan bir metin dünyasıyla karşı karşıyaydı. Bir düğümden diğerine kendi seçtiği linklerle geçerken, muhtemel öykü havuzunda kendi yolunu şekillendiriyordu. Muhtemelen **James**

Joyce'un *Ulysses*'i (1922) türün en erken örneğiydi. Ardından İspanyol yazar **Enrique J. Poncela**'nın *La tournée de Dios*'u (1932), Rus asıllı ABD'li yazar Vladimir Nabokov'un *Solgun ateş*'i (1962) ve **Julio Cortáza**r'ın *Rayuela*'sı (1963) türün ilk örnekleri oldular.

Hiper-roman (Hyper novel), hiper kurgunun bir türevi olarak 90'larda HTML dilinin (hypertext make-up language) gelişmesi ile hızla çoğalmıştı. Disket içinde yayımlanan ilk hiper kurgu **Michael Joyce**'un *Afternoon, a story* (1987), isimli eseriydi. Ardından **Stuart Moulthrop**'un *Victory Garden*'ı ve **Shelley Jackson**'ın *Patchwork Girl*'ü gibi diğer dikkat çekici hipermetin örnekleri geldi. Bunların üçü de metin düğümlerini linklerle düzenleyen *Storyspace* yazılım ortamında oluşturulmuştu (Wardrip-Fruin 2004). 2000'lerde elektronik ortamlarda *hiper roman* ve *hiper şiir* yayımlayan pek çok internet sitesi kurulmuştu. Öyle ki *The Electronic Literature Directory* adlı sitede bu edebiyatın eser listelerine ulaşmak mümkündür.

Etkileşimli kurgu

Etkileşimli kurgu (Interactive fiction- IF) genellikle yazılım simülasyon ortamlarında üretilen etkileşimsel anlatılardır. Doğrusal olarak okunmayan, *oyun kitapları* olarak bilinen edebi eserlerin dijital versiyonlarıdır bunlar. İzleyici komutlarla karakterleri kontrol eder, çevreyi düzenler ve kurguyu yeniden yaratır. Esasen türün ilk örneklerinden biri **Edward Packard**'ın *Kendi maceranızı seçin* adlı kitap serisiydi. Bu çocuk kitabında okur, metnin farklı yerlerinde seçimler yapmakta, bunlar da hikâyenin akışını ve sonucunu belirlemekte ve böylece hikâye onlarca farklı sonuçla bitmekteydi. Döneminde çokça tutulan bu seri, ilk kitap olan *Sugarcane island*'dan (1976) itibaren yirmi yıl boyunca milyonlarca kopya satmıştı (Packard, 1976).

Esasen etkileşimli kurgunun üstmetinsel kurgudan farkı, okurun bir oyuncu konumu edinmesiydi. Burada bir olasılıklar havuzundan bir metni okumaktansa, gidişatı girdilerle belirlemek esastı. Yazılım sayesinde okur, oyuncuların karakterlerini veya ve çevreyi denetleyebiliyordu. Bunlar adeta sözel video oyunlarıydı. Etkileşimli kurgunun *Metin maceraları* (Text adventure) gibi türevlerinde okur, oyunun grafik ekseninde ilerlerken, bir okur olmaktan çıkıp adeta bir oyuncu oluyordu. *ELIZA* (1964-66) ve *SHRDLU* (196-70) adlı programlar, her ne kadar özünde bir anlatı olarak geliştirilmemiş olsalar da, tarihsel olarak etkileşimli kurgunun ilk örnekleriydi. Kullanıcıdan dil yoluyla komut alıp dille cevap vermeleri ve onu sanal bir çevrede hareket ettirmeleriyle alanın öncüleri olmuşlardı.

Metin tabanlı oyun (Text-based game), içinde basit grafikler bulunan ya da tamamen yazılarla oynanan bir video oyunlarıdır. 1970'lerde başlayan bu tür oyunlar, görsellikten ziyade anlatımı ön plana alan doğasıyla halen üretilmektedir. Oyunda mekân ve eylem, grafikler yerine yazı ile betimlenerek oyuncunun gözünde canlandırılır iken; oyuncu seçimlerini sisteme dil yoluyla girer.

İnteraktif oyunlar (Interactive games) interaktif kurgunun bir video oyunu şeklindeki versiyonudur. Burada izleyici bir metin yaratmaz, metne eşlik eden grafikleri, hareketsiz görüntüleri ve animasyonları düzenler; bir karakter olarak ya doğrudan maceraya dâhil olur, hatta macerayı yönetir. Bilinen ilk interaktif bilgisayar macera oyunu, Will Crowther'ın *Colossal Cave Adventure*'ıdır (1975). Oyunda okur, sanal dünyada ve hikâye içinde seçimleriyle ilerlemekte ve sona ulaşmaktadır. 1977'de bir grup MIT öğrencisinin yazdığı bir metin macera oyunu olan *Zork*'ta da sürdürülen bu format, sonraki yıllarda fazla değişmeden kalacaktır.

1980'lerde etkileşimli oyunlar, pek çok bilgisayar yazılım şirketi için ticari bir ürün olarak popülaritesinin zirvesine oturmuştu. Ama bu arada yazılı basılı etkileşimli kurgular da devam etmekteydi. Nitekim 1982 yılına ait, **Steve Jackson** imzalı *Fighting Fantasy*, ciltler halinde yayımlanan tek oyunculu bir oyun kitabıydı. 1990'larda ev bilgisayarları için pazarlanan yazılımlarla devasa bir sektöre dönüştü. 2000'lerde bilgisayarın gelişen grafik kapasiteleriyle izleyiciyi özgür sanal maceralara

çıkaran interaktif kurgular çoğaldı. Kanadalı **Geoff Ryman**'ın 1996'da bir web sitesi, 1998'de bir roman olarak yayınlanan romanı *253*, bu serinin ilginç bir örneği oldu. 2000'lere gelindiğinde ise artık sıradan kullanıcıların baştan sona kendi oyunlarını tasarladıkları yazılımlar piyasaya sürülmeye başlandı. Bu anlamda **Chris Klimas** imzalı *Twine*, web sayfası formatında etkileşimli kurgu üretebilen ücretsiz ve açık kaynaklı bir araçtı.

Görsel roman (Visual novel) ya da *interaktif oyun* (Interactive game) interaktif kurguların bir diğer önemli formudur. İlkin Japonya'da oyun konsolları için üretilen yarı etkileşimli bir dijital kurgu türevi olarak ortaya çıkmıştı. Bir metinsel anlatı ve interaktif oyun olarak hikâye, statik veya hareketli resimlerle anlatılıyordu. Kurgu, temelde oyuncu etkileşimiyle ilerlediği için sıklıkla *oyun* olarak adlandırılmaktaydı. 2000'lerden itibaren popüler video oyunları *görsel roman*a; görsel romanlar da manga veya animelere uyarlanmya başlandı. Bu uyarlamalar ekseriyetle Sega Saturn, Dreamcast, PlayStation Portable veya Xbox 360 gibi sistemler üzerinden oynanıyordu. Gerçekten de bu dönemde Doğu Asya görsel roman pazarının en güçlü olduğu alandı; öyle ki 2006 yılında Japonya'da üretilen PC oyunlarının yüzde 70'ini görsel romanlar ve ADV'ler oluşturmaktaydı.

Blog kurgusu

Blog kurgusu (Blog fiction) web günlüğü veya blog tarzında kurgusal bir hikâye anlatan çevrimiçi bir edebi türdür. Başlangıçta sadece web günlüğü olan blog'ların kurgu üretmek için de potansiyeller içerdiği anlaşılınca, özellikle de 2004'ten sonra, pek çok genç yazar blog günlüğü formatında kurgusal hikayeler üretmeye başladı. Sonrasında bazı blog yazarları, bunları basılı kitaplar olarak yeniden yayınladılar; ancak bunu yaparken blogun dijital doğasını da korumaya çalıştılar. Bu örnekler, önce günlükle kurguyu birleştiren edebiyat içi bir sentezi; ardından da edebiyatla dijitali birleştiren medyalararası bir sentezi barındırıyorlardı.

Angela Thomas, 2006 yılında yazdığı kitap bölümünde hem türü genişçe ele aldı; hem de türün bu medyalararası yapısını tartıştı (Thomas, 2006). 2010'lardan itibaren blog kurgusu Afrika'da popüler bir kurgu türü haline geldi. Özellikle Güney Afrika'da Genç yazarlar, okul, sosyal bölünmüşlük, ırk ayrımı ve kuşak çatışması gibi konulara dair yüzleşmelerini gündelik bir gerçekçilikle kurguya dönüştüren başarılı eserler verdiler. Yine bu yıllarda bir dizi karakterine aitmiş gibi yazılan *hayran kurgusu blog*'ları ortaya çıktı. Karakterler için kurgusal bloglar üreten bu tarz transmedya hikâyeleri, aslında edebi bir değerden ziyade bir pazarlama stratejisi değeri taşıyordu.

İlerleme kurgusu

İlerleme kurgusu ya da *ilerleme fantezisi* (Progression fantasy), zamanla güç ve beceri bakımından artan karakterlere odaklanan bir fantezi kurgu kategorisidir. Bunlar ekseriyetle karakterlerin sıklıkla yeni becerilerle rakiplerini mağlup ettikleri ve bu sayede de gerçek veya mecazi anlamda yeni seviyeler atladıkları kurgulardır. Buradaki *ilerleme* nosyonu, genelde artan zenginlik, rütbe, fiziksel güç veya manevi olgunluğa doğru uzanan bir süreci tanımlarken; *seviye* daha ziyade bir güç veya boyut değişimine işaret eder. Bu da karakterin bir kilidi açıp başka bir uzama geçmesi, ya da bir derece atlaması şeklinde olabilir. Örneğin **Andrew Rowe**'un *Arcane Ascension* serisinde büyücüler bedenlerindeki *mana* miktarını artırmak için eğitim alırlar. Bu da onların daha güçlü büyüler yapmalarını ve sonunda seviye atlayıp müthiş yeni güçler kazanmalarını sağlar. Öte yandan bazı örneklerde, örneğin *Harry Potter* serisinde (1997) ilerleme ve seviye atlamanın sınırları açıkça belirgin değildir.

Her ne kadar üzerinde ittifak edilmiş bir tasnif olmasa da ilerleme fantezilerinin *LitRPG* ve *GameLit* gibi yazılı edebi türevleri; *Yetiştirme oyunları* (Cultivation game) ve *Koloni yönetme oyunları* gibi kullanıcı kontrollü türevleri veya *Simülasyon oyunları* gibi başka türevleri vardır.

Edebi rol-oynama oyunu (Literary roleplaying games-LitRPG), sanal oyun deneyimi ve mekaniklerini fantastik ve bilim kurgu romanı öğeleriyle birleştiren bir kurgu-fantezi türüdür. LitRPG kurgularında oyuncu, belli bir rol oynama oyunu dünyasına ait bir vaka veya karakter üzerinden birtakım maceralar yaşarken; seviye atlama, beceri geliştirme, hasar durum verileri gibi mekaniklerden yararlanarak oldukça gerçekçi deneyimler yaşarlar. Hatta bazı LitRPG yazarları, kitaplarına birtakım tablolar, kodeksler veya envanter listeleri eklerek, sonra da bunları standart edebi anlatımla birleştirerek daha görsel, gerçekçi ve sürükleyici deneyimler yaratırlar. Bir yanda ana karakter vaka boyunca gelişirken; okur da bir PC oyunundaki gibi bir ilerleme hissi edinir ("What is LitRPG?", 11.6.2018). Benzersiz bir okuma deneyimi için diğer edebi türlerden farklı olarak seviye atlama, zekâ veya hasar verisi gibi değişkenler de metin içinde gösterilir. Bu detaylar dakuşkusuz inandırıcı bir vaka ve karakter gelişimine de sağlar. Kurgusal ortamlar, sanal RPG hissi veren bazı oyun içi mekaniklere bağlı kalır. Kurgu içinde sıklıkla bir RPG avatarını canlandıran ana karakter sayesinde katmanlı bir anlatı deneyimi yaratılır. Öte yandan bu tarz kurguların sınırları oldukça geniştir ve bütün örnekleri aynı kalıba uymaz. Örneğin bir tür masa üstü zar atma oyunu olan *Dungeons & Dragons* gibi bir oyunlar, ya da *kendi yolunu seç* türündeki *Fighting Fantasy* türü oyun/kitaplar, birer LitRPG sayılmaz. Keza sıklıkla karıştırılsa da *Çoklu oyuncu boyutu* (Multi-user dimension-MUD) tarzı bilgisayar oyunları veya etkileşimli kurgu oyunları da bu başlığa girmezler. Medya olarak ise bu kitaplar daha ziyade *basılı kitap* (printed book), *sesli kitap* (audio book) veya Kindle tarzı elektronik araçlarla okunan *e-kitap* (e-book) gibi medyalarla okur/dinlere sunulur.

Web çizgi romanları

Web çizgi romanları (Webcomic) ya da çevrimiçi çizgi romanlar, bir web sitesi veya mobil uygulama üzerinden internette çevrimiçi olarak yayınlanan çizgi romanlardır. Bunlar web üzerinden yayımlanan geleneksel çizgi romanlardan grafik romanlara ve etkileşimli çizgi hikâyelere dek geniş bir çeşitliliğe sahiptir. Okur sayısı bakımından da yüzden milyona değin büyük bir farklılık gösterir. Esasen web çizgi romanları, biçim ve içerik olarak basılı çizgi romanlara kıyasla web teknolojisinin yayın özgürlüklerine ve teknik avantajlarına sahip oldukları için hızla gelişmektedir (Bolay, 2013).

Web çizerleri dünya çapında birçok format kullanmaktadırlar. Bunlardan *klip sanat* (clip art), *foto çizgi* veya *furtetti* (photo comics) gibi formatlar en yaygın olanlardır. Bu formatlardan bazıları figürlerin hareketlenmesi ve konuşmaların sese dönüşmesi suretiyle adeta çizgi filme yaklaşır. Bazıları içeriğe animasyonlar veya etkileşimli öğeler ekleyerek okura etkileşim imkânı sunar. Çoğu örnekte figürler bilgisayar yardımıyla çizilirken; balonlar içindeki yazılar hazır karakterlerle oluşturulur. Kimi çizer, normal baskı boyutu formatıyla kendini sınırlamazken, görsel bantları *sonsuz tuval* (infinite canvas) tekniği ile genişleterek anlatımı detaylandırır. Öyle ki *Turbomedia* gibi bazı çizgi anlatı platformları, okura kendi okuma görüntüleme ritmini kontrol etme imkânı sunar; kareleri bir slayt gibi bir biri ardına açmaya olanak tanır. Öte yandan çoğu bağımsız yayın, kitap yayıncılarının veya gazetelerin içerik kısıtlamalarına tabi olmadığı için eserlerine web fanzinleri yeraltı edebiyatına benzer sanatsal detaylar katarlar. Bazı örnekler, ABD gibi internet sansürünün neredeyse hiç olmadığı ülkelerde okura sınırsız içerik imkânları sunarlar.

Webtoonlar ise (İngilizce *web* "ağ" ve *cartoon* "çizgi roman"), Güney Kore kökenli genellikle akıllı telefonlarda okunan bir tür dijital çizgi romandır. İlk webtoonlar Kore basılı çizgi romanları olan *manhwa*'ların dijital ortama taşınması ile başladı. 2010'lardan itibaren bunlar İngilizceye olarak yayımlanmaya başlayınca bir anda dünya çapında bir popülarite kazandı. Esasen bunların birkaç ortak özelliği vardı. Hikâye bandı, sayfa düzeni yerine akıllı telefona uygun dikey bir şerit halinde yani *sonsuz tuval* yöntemiyle yayımlanıyordu. Bazılarında ise her bölüme özgü müzikler ve animasyonlar vardı.

Dijital olarak yayınlandıkları için de genellikle siyah beyaz değil renkliydiler. Basılı olana kıyasla daha gevşek yasalara tabi oldukları için de daha fazla erotik ve cinsel içerikli olmaktaydılar. 2020'lerden sonra bazı popüler webtoon serileri, video oyunu ve filmlere de uyarlanmaya başlandı (Noh, 2007).

Sosyal medya anlatıları

Soyal meyda anlatıları (Social media narratives), hayatımızı ve dünyadaki yerimizi anlamlandırmanın başlıca yollarından biri olan *anlatı*nın sosyal medya üzerinde devam eden bir formudur. Tıpkı geleneksel medyada olduğu gibi buradaki anlatılar da *kurgusal olanlar* ve *kurgusal olmayanlar* şeklinde ikiye ayrılabilir. Anılar, günlükler, dedikodular, gezi yazıları gibi kurgusal olmayan; kıssa, kısa hikâye, fıkra, fabl, roman, mit, efsane gibi kurgusal olan türler sosyal medya sayfalarında paylaşılıyor.

Sosyal medya, ortaya çıktığı yıllardan itibaren giderek artan oranda önemli bir insanlar arası etkileşim alanı olmaya başladı. Sosyal ve politik tartışmaların gerçek dünyaya paralel olarak gerçekleştiği sosyal medya; sahanın nabzını bilmek isteyenler için de bir geri bildirim mekanizması oldu.

Bugün Facebook, Twitter, Instagram, Youtube, Linkedin, Tumblr gibi küresel ölçekte yaygın yüzlerce site üzerinden oluşan sanal dünyalarda bu türden yoğun bir anlatı üretimi devam ediyor. Ancak internetin ve sosyal medyanın hipermetinsel, nonlineer ve etkileşimsel doğası gereği bildiğimiz fiziksel yazılı basılı edebiyattan ayrışan bir edebi estetik gelişmeye başladı (Avcı, 2021: 5).

Twitter edebiyatı (Twitterature) Twitter adlı popüler mikroblog sitesi üzerinden ortaya konan her türlü edebi nitelikli metindir. Kişisel ya da ortaklaşa yazılmış aforizmalar, şiirler ve kurgusal parçalar veya bunların kombinasyonlarından oluşur. Aforizmalar, Twitter'ın maksimum 280 karakterlik kısıtlamasına elverişli olduğu için en sık karşılaşılan türdür. Bildik klasik aforizmalardan onların esprili parodilerine ya da yepyeni örneklere uzanan bir çeşitliliğe sahiptir. Şiir formunda *haiku* gibi kısa formlara sıkça rastlanır iken; öyküde birkaç cümlelik minimal öyküler ya da tweet serisi şeklinde ilerleyen daha uzun kurgusal parçalar öne çıkar. Son yıllarda bu alan öylesi bir yaygınlığa ulaşmıştır ki *Tweet fic* (Twitter kurgusu), *Twiller* (Twitter gerilimi) ve *Phweeting* (sahte tweet) gibi kendi terimlerini üretmeye başlamıştır. *Twitter fan fiction* (Twitter hayran kurgusu) ise filmler, diziler ve kitaplardaki karakterler için oluşturulmuş Twitter hesapları üzerinden üretilen ve orijinal esere öykünmeye çalışan örneklerden oluşmaktadır (Aciman ve Rensin, 2009).

Sonuç: Genel Çıkarımlar

Dünya edebiyatının manzarası 21. yüzyılda önemli değişiklikler yaşadı; Edebi yaratım, yayım ve tüketim ilişkileri, biçim ve içeriğe de yansıdı:

Küreselleşme ve çeşitlenme, çok renkli ve çok çeşitli bir dünyanın kapılarını okura açtı. Batı edebiyatının kanonik eserleri irtifa kaybetmeye; Batı dışı dünyadan ulusal edebiyatların sesi küresel okur kitlesine ulaşmaya başladı. Ancak bunu yaparken bazı formülleri uygulamaları gerekiyordu. Eserlerini *yabancı* okur için anlamsız yerel ögelerden arındırmak; yerel temalar yerine aşk, ölüm, yaşama sevinci, özlem gibi evrensel temalar veya kaynakların eşitsiz dağılımı, cinsiyet, ırkçılık, iklim sorunları ve göç krizi global sorunlar etrafında yazmak bunlardan bazılarıydı. Gerçekten de 20 yüzyıl boyunca pek çok yazar, bu sorunları aşmak için yereli evrenselle sentezleyerek dünya edebiyatı ailesinin bir parçası olabildi. Anglo-Sakson kültürünün sanat ve edebiyat üzerindeki "varsayımsal" hegemonyasına rağmen *görünür* olmayı ve ortak insanlık ailesinin ilgilerine hitap etmeyi başardı.

Dijital dönüşüm* ve *değişen edebi yayıncılık, geleneksel okuma alışkanlıklarını değiştirmeye başladı. E-kitaplar ve çevrimiçi yayıncılık; edebi üretim, dağıtım ve tüketim biçimlerini de etkilemeye başladı. Yazarlar geleneksel yayıncılığa meydan okuyarak kendi eserlerini yayınlayabiliyor; okurla doğrudan etkileşim kurabiliyor; okurlar da edebi eserlere anında erişebiliyordu. Yayıncılığın

demokratikleşmesi ve ücretsiz veya düşük maliyetli dijital kaynakların erişilebilirliği, edebiyatın marjinal topluluklar ve gelişmekte olan bölgelerdeki insanlar da dahil olmak üzere daha geniş bir kitleye daha kolay ulaşmasını sağladı.

Sosyal medyanın yükselişi, yazar, okur ve eleştirmenleri bir araya getiren sanal toplulukların doğmasına yol açtı, edebi paylaşım ve etkileşim görülmedik bir şekilde arttı. Sosyal medya edebi üretimin doğasını da etkiledi; Twitter ve Instagram gibi platformların popülaritesiyle birlikte geleneksel edebi üretim evrim geçirerek mikro kurgunun, seri hikâyelerin ve sosyal medya şiiri gibi yeni edebi formların oluşmasına sebep oldu.

Dijital yazma, yüzyılın ilk çeyreğinin anahtar kavramlarından biriydi. Yazarlar artık yazma ve düzenleme için dijital araçları kullanıyor, bu da yazma sürecini değiştiriyordu. *İşbirlikli yazma*, *multimedya* ve *etkileşimli hikâye* gibi ögeler, edebi üretime dâhil oluyordu.

Değişen okur talepleri, değişen temalar ve stiller, edebi medyanın ve okurun edebiyatla buluşma araçlarının değişiminin bir sonucuydu. Dijital iletişimin hızlı temposu, okuru daha kısa biçimlere ve kolay okunur içeriklere yöneltiyordu. Denemeler, kısa öyküler ve şiir gibi daha kısa formlar tercih edilir olmuştu. Sesli kitapların ve edebi podcast'lerin popülaritesi artmış, bunlar edebi etkileşim için geçerli alternatif araçlar olmuştu.

Değişen edebi tür ve üsluplar, edebiyattaki dijitalleşmenin ve edebi iklim değişikliğinin tabii sonucuydu. Modernizm çağında başlayan türlerin birbirine karışması, dijitalleşmeyle birlikte iyice artı; dijital platformların doğası, yeni ve görülmemiş deneysel yazma stillerini beraberinde getirdi. Yazarlar, artık geleneksel türlere meydan okuyan eserlerle, türleri harmanlamayı deniyorlar; her on yılda onlarca yeni biçim ve tür ortaya çıkıyordu.

Sanatlar arası etkileşim arttı, sanat ve edebiyat üretme yolları çeşitlendi. Yazarlar, dijital ressamlar, müzisyenler ve diğer yaratıcı profesyoneller dijital sanat kolektifleri halide görgütlendiler; multimedya teknolojilerini kullanarak ortaklaşa sanatlarası eserler ürettiler.

Çevirinin yükselişi, uluslararasılaşmanın doğal bir sonucuydu. 21'inci yüzyıl insanı, geçmişle kıyaslanmayacak derece seyahat ediyor, dünyayı takip ediyor, etrafında olup bitenlerle ilgileniyordu. Bu merak okuma meteryaline ve çeviriye olan ihtiyacı da görülmedik oranda artırdı. Edebi çevirinin artışıyla kültürler arası değişim ve diyalog da arttı, dünyanın dört bir yanındaki edebi gelenekler daha iyi anlaşıldı, takdir ve teşvik edildi.

Dilin ve içeriğin birörnekleşmesi, edebi küreselleşmenin en bariz etkilerinden biriydi. Yazarlar daha fazla okura ulaşmak için giderek artan oranda İngilizce yazma eğilimine girdiler; bu da ortaya gramer hatalarıyla dolu tuhaf bir dil çıkardı. Dildeki bu kreolleşme ve bozulan sentaks, giderek bir yazma eğilimi haline gelmeye başladı. Bir diğer dil sorunu ise çeviriye elverişli yalın bir dille yazma çabasıydı. Bu da yerel dillerin zenginliğinin çeviri kaygısıyla daha kaynağında yok olmasına neden oluyordu. Küresel anlaşılırlık ve evrensel temalara odaklanma çabası; olay örgülerinin yaratıcılıktan uzaklaşması, karakterlerin günden güne kişiliksizleşmesi ve bir orijinalite yitimi yaratıyordu.

Uyarlamanın yükselişi, sinema, televizyon ve video oyunları dünyasının genel manzarasıydı. 20'nci yüzyılda edebi eserlerin sinemaya ve tv yapımlarına uyarlanması; 21'inci yüzyılda video oyunlarıyla devam etti. Okur/oyuncu, sevdiği edebi karakterin avatarı sayesinde kurgunun dünyasına sanal ortamda dalmaya başladı. Orijinal hikâye kısırlığı çeken her yapımcı, artık çareyi edebiyatta arıyor, edebi kurguyu, ufak tefek düzeltmelerle televizyonun ve dijital dünyanın olanaklarına uyarlıyordu.

Edebiyat ve aktivizm hiç olmadığı kadar bir araya gelmeye başladı. Yazarlar, aktivist içerikli edebi etkinliklerde bulundular. Kimlik, eşitsizlik, çevre sorunları ve insan hakları gibi tartışmalara yeni ve yaratıcı eserlerle tavır koydular. Otoriter yönetimlere karşı, dijital teknolojiler ve sosyal medyayla içerikleriyle karşı koydular. Sovyetlerin çöküşüyle sağ sol gerginliğinin yerini; göç, entegrasyon sorunları;

cinsel kimlik ve cinsiyet ayrımcılığı almaya başladı. Okur artık edebiyatın ırk, etnisite, kimlik, yabancılaşma, cinsiyet, cinsellik ve sınıfsallık gibi kategorilere daha fazla eğilmesini bekliyordu. Bu arada dünya edebiyatında bazı bölgesel temalar da öne çıkacak: Türk edebiyatında toplumsal cinsiyet, aile içi şiddet ve adalet arayışı; Kuzey Amerika'da ırkçılık, Güney Amerika'da yozlaşma, Avrupa'da göçmen krizi gibi konular yükselecekti. *Eko-edebiyat* ise kaygı verici hale gelen çevresel endişelerden doğan bir kategori olarak, tüm dünyada yükselen bir tür olacak; yazarlar çevre duyarlılığını dile getiren eserlerini dijital platformlarda yayınlayıp, aktivist performanslarda sergileyeceklerdi.

Genel olarak 21. yüzyılın ilk çeyreğinde yükselen dijital teknolojiler, çoklu medya ortamları ve küreselleşme; farklı sesleri ve farklı perspektifleri güçlendirmeye başlamıştı. Edebiyat da bu dinamik çeşitlilik içinde değişmeye ve dönüşmeye devam ediyordu.

Ancak bu noktada Adorno'nun üzerinden yarım asırdan fazla süre geçmiş tespitleri hala geçerliliğini koruyor gibiydi.

KAYNAKÇA

Aciman, A., Rensin, E. (2009). *Twitterature: The World's Greatest Books Retold Through Twitter*. UK: Penguin Books Limited.

Avcı, N. (2021). Sosyal Medya, Dil ve Edebiyat. *Birey ve Toplum*. 11 (1). ss.05-26.

Baillehache, J. (2013). "Chance Operations and Randomizers in Avant-garde and Electronic Poetry: Tying Media to Language". *Textual Cultures*. 8 (1): 38-56.

Bajohr, H. (2020). "Algorithmic empathy: On two paradigms of digital generative literature and the need for a critique of AI works". *Media Culture and Cultural Techniques Working Papers* (4).

Mason, J. (2018). *Steam Whistle Alley*. Bebuka Books.

Noh, S. (2007). "To Be or Not to Be, That Is the Question": What Is Happening with Korean manga, (Manhwa), Today?" *International Journal of manga Art*-IJOCA. 9.2 n. pag.

Packard, E. (1976). *Sugarcane Island*. New York: An Archway Paperback.

Pâquet, L. (2019). "Selfie-Help: The Multimodal Appeal of Instagram Poetry". *The Journal of Popular Culture*. 52 (2): 296-314.

Sharples, M.; Pérez y Pérez, R. (2022). *Story machines: how computers have become creative writers*. London New York: Routledge

Steele, C.K. (2016). "The digital barbershop: blogs and online oral culture within the African American community". *Social Media + Society*. 2 (4): 205630511668320.

Wardrip-Fruin, N. (2013). Reading digital literature: Surface, data, and expressive processing. *A Companion to Digital Literary Studies*. Wiley-Blackwell Publication.

TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI STRATEJİK KARAR ALMA MEKANİZMALARINDA YAPAY ZEKÂ KULLANIMI: AKADEMİK ÇALIŞMALAR ANALİZİ

Fatma ÖNAY KOÇOĞLU* Ali ALSAÇ Ümit YILMAZ*****

GİRİŞ

21. yüzyıl, küresel güç dengelerinin hızla değiştiği bir dönemdir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen hızlı gelişmeler de bilgi teknolojilerinin hayatın tüm alanlarında olduğu gibi stratejik karar alma süreçlerinde de etkin bir şekilde kullanılmasına neden olmaktadır. Özellikle yapay zekâ (YZ) temelli karar alma sistemleri farklı alanlara entegre edilirken veri güvenliği, yanlılık, yasal düzenlemeler gibi problemler sebebiyle devletlerin uluslararası politikalarının belirlenmesi ve uygulanması sürecinde yapay zekaya karşı temkinli bir duruşa sebep olmaktadır. Ancak bu problemlerin çözüme kavuşturulmasıyla birlikte YZ temelli karar destek sistemlerinin devletlerin bu karar mekanizmaları içerisinde de kritik bir araç hâline geleceği düşünülmektedir. Günümüzde finans, sağlık, eğitim vb. birçok alanda hizmet veren kurum ve kuruluşlar veri depolama olanaklarının ve veri işleme yeteneklerinin gelişmesi ile birçok veriyi kayıt altına almaktadır. Veri yığınları arasından değerli bilgi elde edilmelidir. Elde edilecek doğru ve değerli bilgi stratejik karar alma sürecinde doğru ve tutarlı karar alabilmeye katkı sunacaktır. YZ'nin büyük veri analitiği, doğal dil işleme, makine öğrenmesi ve tahmine dayalı modelleme gibi uygulamaları ile geliştirilen çeşitli karar destek sistemleri karar alma mekanizmalarında daha hızlı ve isabetli karar alınmasını sağlamaktadır. Bu uygulamalar kurum ve kuruluşlar için olduğu gibi devletlerin diplomasi, savunma, ekonomi ve güvenlik politikalarında daha hızlı ve isabetli kararlar almasını sağlayabilmektedir. Türkiye gibi dinamik ve çok boyutlu dış politikaya sahip ülkeler için YZ'nin karar alma süreçlerine entegrasyonu, küresel rekabet gücünü artırma açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu bağlamda, stratejik karar alma mekanizmalarında YZ kullanımına yönelik akademik çalışmaların analizi, mevcut durumu anlamak ve geleceğe yönelik öngörülerde bulunmak açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin dış politikası, jeopolitik konumu, bölgesel ve küresel aktörlerle ilişkileri düşünüldüğünde, stratejik karar alma süreçlerinde hızlı ve etkili çözümler üretebilme yeteneği büyük bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Yapay zekâ tabanlı analizler, diplomatik ilişkilerde risk değerlendirmesi, kriz yönetimi, güvenlik tehditlerinin tespiti ve ekonomik iş birliklerinin yönlendirilmesi gibi alanlarda kritik roller üstlenmektedir.

Son yıllarda Türkiye'de YZ tabanlı karar destek sistemlerine yönelik akademik ilginin arttığı görülmektedir. Özellikle savunma sanayii, istihbarat analitiği, uluslararası ticaret politikaları ve kamu yönetimi alanlarında YZ'nin potansiyeli üzerine yapılan çalışmalar, bu teknolojilerin karar alma mekanizmalarına nasıl entegre edilebileceği konusunda önemli fikirler sunmaktadır. Ancak, bu alanda

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi
** Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
*** Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

yapılan araştırmaların yeterliliği, uygulamaya dönük katkıları ve uluslararası rekabette Türkiye'ye sağlayacağı avantajlar gibi konular hâlâ tartışmaya açıktır. Bu makale, stratejik karar alma mekanizmalarında YZ kullanımına ilişkin ulusal ve uluslararası akademik çalışmaları analiz etmeyi amaçlamaktadır. Literatür taraması yoluyla YZ'nin dış politika, güvenlik, ekonomi ve savunma stratejilerine entegrasyonu üzerine yapılan araştırmalar incelenecek ve Türkiye'deki kullanıma alınacak YZ temelli uygulamalar için temel oluşturması için değerlendirilecektir. Ayrıca, mevcut akademik çalışmaların ortaya koyduğu eğilimler, karşılaşılan zorluklar ve gelecekteki potansiyel araştırma alanları üzerinde durulacaktır. Ayrıca, akademik çalışmaların politika yapıcılar ve karar vericiler için nasıl bir yol haritası sunabileceği tartışılacaktır. Son olarak, Türkiye'nin bu alanda küresel ölçekte rekabet gücünü artırabilmesi için atılması gereken adımlar değerlendirilecek ve öneriler sunulacaktır.

KARAR ALMA SÜREÇLERİNDE YZ ETKİSİNİN LİTERATÜRDEKİ KARŞILIĞI

Günümüzde yapay zekâ (YZ) teknolojileri, küresel yönetişimden yerel yönetimlere, stratejik karar alma mekanizmalarından diplomasiye kadar pek çok alanda dönüştürücü bir etkiye sahiptir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen ayrıntılı literatür taraması ile incelenen 32 makalenin temaları sentezlenerek YZ'nin yönetişim, politika oluşturma ve stratejik karar alma süreçlerindeki rolü analiz edilmiştir. Çalışmalar, YZ'nin sunduğu fırsatların yanı sıra etik, hukuki ve güvenlik risklerine de dikkat çekmektedir.

İncelenen çalışmalar doğrultusunda karar süreçlerinde yapay zekâ modellerinin kullanıldığı temel alanları aşağıdaki başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

- Küresel ve Yerel Yönetişimde Yapay Zekâ
- Stratejik Karar Almada Yapay Zekâ
- Diplomasi ve Uluslararası İlişkilerde Yapay Zekâ
- Savaş ve Savunma Alanında Yapay Zekâ
- Kamu Yönetiminde ve Örgütlerde Yapay Zekâ
- Türkiye ve Türk Devletleri Teşkilatı Üyesi Ülkelerde Yapay Zekâ

Küresel ve Yerel Yönetişimde Yapay Zekâ: Butcher ve Beridze (2019) makalelerinde küresel düzeyde yapay zekâ yönetişiminin mevcut durumunu analiz ederek YZ'nın sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle ilişkisini incelemektedir. Makale, uluslararası iş birliğinin önemine dikkat çekmekte ve teknoloji eşitsizliği ile etik zorlukları vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Ulnicane vd. (2022), adlı makale YZ yönetişiminin belirsizliklerini ve politika çerçeveleri arasındaki farklılıkları ele alırken, uluslararası iş birliğinin kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, Erman ve Furendal (2024) çalışmalarında "**küresel yapay zekâ yönetişiminin siyasi meşruiyeti**" kavramını irdeleyerek, karar alma süreçlerinin YZ'ye devredilmesinin demokratik süreçler üzerindeki etkisini tartışmaktadır. Yerel düzeyde de çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Yigitcanlar vd. (2024) makalesinde yerel yönetimlerde YZ kullanımının mevcut durumunu ve gelişimini analiz etmektedir. Akıllı şehirler, karar destek sistemleri ve blokzinciri gibi anahtar teknolojiler, yerel yönetimlerdeki uygulamaların odak noktalarını oluşturmaktadır. Ayrıca, Liu vd. (2019) makaleleri de yerel düzeydeki çalışmalara örnek olarak verilebilir. Bu makale kamu yönetiminde YZ ve algoritmik sistemlerin rolünü inceleyerek, sorumluluk ve şeffaflık ilkelerinin nasıl sağlanabileceğini tartışmaktadır.

Stratejik Karar Almada Yapay Zekâ: Stratejik karar alma süreçlerinde YZ'nın rolü, birçok makalede ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Zein (2025), YZ'nın sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sağlayabileceğini ve potansiyel risklerini nasıl yönetebileceğimizi irdelemektedir. Bu süreçte, uluslararası iş birliğinin yanı sıra doğrulama araçları ve teşviklerin de önemli olduğu vurgulanmaktadır. Wu vd. (2023), stratejik karar çerçevelerini geliştirmek için yeni bir çerçeve sunarken, kültürel etki

ve mekânsal veri analizinin önemine dikkat çekmektedir. Benzer şekilde, Price vd. (2018) ve Mirahmadi ve Omidi (2024), yapay zekâ/makine öğrenimi entegrasyonunun stratejik karar alma süreçlerinde nasıl bir etki yarattığını incelemektedir. Ayrıca Johnson (2022), askeri alanda YZ'nın rolünü ve nükleer sistemlerle entegrasyon risklerini ele alarak, psikolojik etkiler ve otomasyon yanlılığını tartışmaktadır. Türkiye özelinde, (Öznur & Gezer, 2025) ve (Berberoğlugil, 2023) uluslararası stratejik karar alma süreçlerinde YZ kullanımının giderek daha kritik hale geldiğini vurgulamaktadır. Büyük veri analizi, öngörüsel modelleme ve karar destek sistemleri, bu süreçlerde öne çıkan araçlardır.

Diplomasi ve Uluslararası İlişkilerde Yapay Zekâ: Diplomasi alanında YZ'nın etkisi açısından Starke ve Lünich (2020), Avrupa Birliği bağlamında YZ'nın politik karar alma süreçlerine entegrasyonunu ve vatandaşların algıları üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Şeffaflık ve demokratik katılımın önemi, bu makalenin temel bulgularındandır. Ikenga ve Nwador (2024) çalışmalarında deep fake teknolojisinin uluslararası diplomasi üzerindeki tehditlerini incelemiş ve yanlış bilgi yayılımıyla mücadele etmek için teknolojik ve düzenleyici önlemlerin gerekliliğini vurgulamıştır. Garcia (2024) ise çalışmasında, insan-makine iş birliğinin önemini tartışırken, diplomasinin doğasının YZ tarafından nasıl etkilenebileceğini sorgulamaktadır. Albayrak (2023), "Dijital Diplomasi: Diplomasi 3.0" makalesi çerçevesinde Türkiye'nin bu alandaki stratejilerini ve etik, güvenlik ve veri gizliliği gibi riskleri ele almaktadır. Ayrıca yine bu doğrultuda "Yapay Zekâ Çağında Diplomasi" modern diplomasi anlayışını ve YZ'nin diplomatik bir araç olarak nasıl kullanılabileceğini açıklamaktadır.

Savaş ve Savunma Alanında Yapay Zekâ: YZ'nin savaş ve savunma alanındaki kullanımı Goldfarb ve Lindsay (2020) ve Baggiarini (2024) tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu makaleler, otonom silah sistemlerinin risklerini ve insan-makine etkileşimini ele alırken, uluslararası hukuk ve etik ilkelerin önemini vurgulamaktadır. Johnson (2022), YZ'nın stratejik karar almadaki rolünü ve nükleer sistemlerle entegrasyon risklerini tartışmaktadır. Baggiarini (2024) makalesinde algoritmik savaşın yükselişini ve bununla birlikte gelen görünmezlik, anonimlik ve parçalanma tehlikelerini incelemektedir. Bu süreçte, etik ve hukuki sorunlar da dikkate alınması gereken önemli faktörlerdir.

Kamu Yönetiminde ve Örgütlerde Yapay Zekâ: Kamu sektöründe YZ'nın kullanımı; Trunk vd. (2020), Cetina Presuel ve Martinez Sierra, (2024), Fredberg ve Schwarz (2024) ve Mökander ve Schroeder (2024) tarafından ele alınmıştır. Cetina Presuel ve Martinez Sierra, (2024), bürokratik karar alma süreçlerinde YZ benimsenmesinin risklerini ve Weberyen bürokrasi ilkeleriyle uyumsuzluk sorunlarını tartışmaktadır. Fredberg ve Schwarz (2024) organizasyonel düzeyde YZ'nın dönüştürücü etkisini inceleyerek, liderlik ve karar alma süreçlerindeki değişimleri açıklamaktadır. Mökander ve Schroeder (2024), kamu politikası optimizasyonundaki YZ'nın rolünü ve normatif gerilimleri ele alırken, bilimsel rasyonalitenin sınırlarını tartışmaktadır. Ayrıca, Sinap vd. (2025), yapay zekâ destekli karar destek sistemlerinin uluslararası stratejik karar alma süreçlerindeki önemini vurgulanmaktadır.

Türkiye ve Türk Devletleri Teşkilatı Üyesi Ülkelerde Yapay Zekâ: Türkiye özelinde, Kavut (2024) ve Bingöl (2025), çalışmalarında yapay zekânın dijitalleşme süreçlerinde nasıl kullanıldığını analiz etmektedir. İlk makale, Türkiye'nin yapay zekâ stratejisini ve sonuçlarını değerlendirmektedir. İkinci makale ise küresel çatışma dinamikleri ve jeopolitik rekabette YZ'nın rolünü inceleyerek, büyük veri analitiği ve otomatik karar destek sistemlerinin önemini vurgulamaktadır.

YAPAY ZEKÂNIN DİPLOMASİ VE ULSULARARASI İLİŞKİLER ALANLARINDA STRATEJİK KARAR ALMA MEKANİZMASI İLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Belirlenen konu çerçevesinde literatürdeki tüm çalışmaların incelenmesi mümkün değildir. Bu çalışmanın amacı doğrultusunda araştırmacılar belirli kaynak tarama motorları vasıtasıyla özellikle

"yapay zekâ", "uluslararası ilişkiler", "diplomasi", "stratejik karar verme" gibi anahtar kelimeler ve kelime grupları ile arama yapmış ve belirlenen makaleler incelemeye almıştır. Makalelerin ayrıntılı incelenmesinin yanı sıra daha sistematik bir veri analizini elde etmek üzere bibliyometrik analiz yaklaşımı kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz bilimsel literatürde yer alan çalışmalara ilişkin veriler ve parametrelere dayalı olarak yeni bilginin üretimi ile ilgili davranışın çeşitli istatistiksel ve matematik yöntemlerle incelenmesi ve analiz edilmesidir. Bu analiz sonucunda araştırma ölçütleri, güncel eğilimler, araştırma kalitesi, çalışmalar arası ilişkiler gibi çeşitli konularda nesnel çıktılar elde edilmektedir (Baena-Rojas, Ramírez-Montoya, Mazo-Cuervo ve López-Caudana, 2022; Musbahi, Rao ve Immanuel, 2022). Bibliyometrik analizde kullanılan veri yapılandırılmamıştır. Bu yapıdaki bir verinin anlamlandırılması, bilimsel bilginin gelişiminde ortaya çıkan farklılıkların çözümlenmesi ve ilişkilerin haritalanması için bibliyometrik analiz önemli bir araçtır (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey ve Lim, 2021). Bibliyometrik analiz için temel adımlar aşağıdaki şekilde tanımlamış olup (Passas, 2024), çalışma kapsamında bu adımlar takip edilmiştir:

- Araştırma hedeflerinin net bir şekilde tanımlanması.
- Kapsamlı bir literatür taraması için veri tabanı seçimi ve verinin toplanması.
- Belirlenen hedefler doğrultusunda gerekli bibliyometrik metodolojinin seçilmesi.
- Çeşitli yazılım araçlarının kullanılarak analizlerin gerçekleştirilmesi.
- Elde edilen bulgulardan çıkarımların yapılması.

Çalışmada kullanılan bibliyometrik veri Scopus veri tabanından elde edilmiştir. Scopus veri tabanı yayın ağının geniş olması ile birlikte özellikle sosyal bilimler alanı için önemli bir veri tabanıdır. Veri elde edilmesi aşamasında şu hususlar arama kriterleri olarak kullanılmıştır:

- Belirlenen anahtar kelimelerin bütününü içeren çok az çalışma olması sebebiyle ikili anahtar kelime kombinasyonları ile aramalar gerçekleştirilmiş ve elde edilen çalışmaların hepsine ilişkin bibliyometrik veriler toplanmıştır. Bu doğrultuda, anahtar kelimeler içerisinde "artificial intelligence" ve "diplomacy" kelimelerinin (kelime gruplarının) bir arada ve anahtar kelimeler içerisinde "artificial intelligence" ve "international relations" kelimelerinin (kelime gruplarının) bir arada yer alması,
- Bilimsel dergilerde yayınlanma koşuluyla makale, kitap, kitap bölümü ve konferans bildirisi olarak yayınlanma,
- 2025 dahil olmak üzere yayınlanma yıl kısıtı olmaması.

Bu kısıtlamalar doğrultusunda toplam 443 çalışmaya ait,

- o Alıntı bilgileri: Yazar bilgileri, çalışma başlığı, yıl, kaynak tipi, cilt-sayı-sayfa bilgisi, alıntılanma sayısı, doküman tipi, yayın sürecindeki aşaması, erişim tipi, DOI numarası.
- o Bibliyografik bilgiler: Kurum, ISSN, PubMed ID, yayıncı, editör, orijinal dil, sorumlu yazar adres bilgisi, kısaltılmış kaynak başlığı.
- o Özet ve anahtar kelime bilgileri: Özet, anahtar kelimeler, endeksli anahtar kelimeler

ile ilgili veri virgülle ayrılmış değerler (virgülle ayrılmış değerler-comma separated values) içeren ve .csv uzantısına sahip bir dosya şeklinde kaydedilmiştir. Elde edilen veri seti R programlama dili ve RStudio editörü kullanılarak analiz edilmiştir. Bibliyometrik analiz için Bibliometrix ve Biblioshiny paketlerinden ve bu paketlerde yer alan fonksiyonlardan yararlanılmıştır.

BİBLİYOMETRİK ANALİZ BULGULARI

Yöntem bölümünde belirtilen hususlar dahilinde gerçekleştirilen analizlere ilişkin sonuçlar bu kısımda paylaşılmıştır. Yukarıda belirtilen koşullar altında veri toplama aşamasında 443 kaynak elde

edilmiştir. Analizlerde bibliyometrik verisi incelenen 1976-2025 yılları arasında yayınlanmış 443 çalışmanın 194'ü bilimsel makale, 5'i kitap, 20'si kitap bölümü ve 224'ü ise konferans bildirisidir. Çalışmaların yıllık ortalama artış hızı %4,05'tir. Şekil 1'de yıllara göre makale üretimi gösterilmiştir. 1976-2025 yıllarını arasında çalışmaların frekans dağılımı incelenmiştir. Buna göre, 1976-2006 yılları arası periyotta 47, 2007-2020 yılları arası periyotta 204 ve 2021-2025 yılları arasında çalışma için veri toplama tarihi olan 30.03.2025 tarihi itibariyle 192 adet çalışma ilgili veri tabanında yayınlanmış çalışma olarak yer almaktadır.

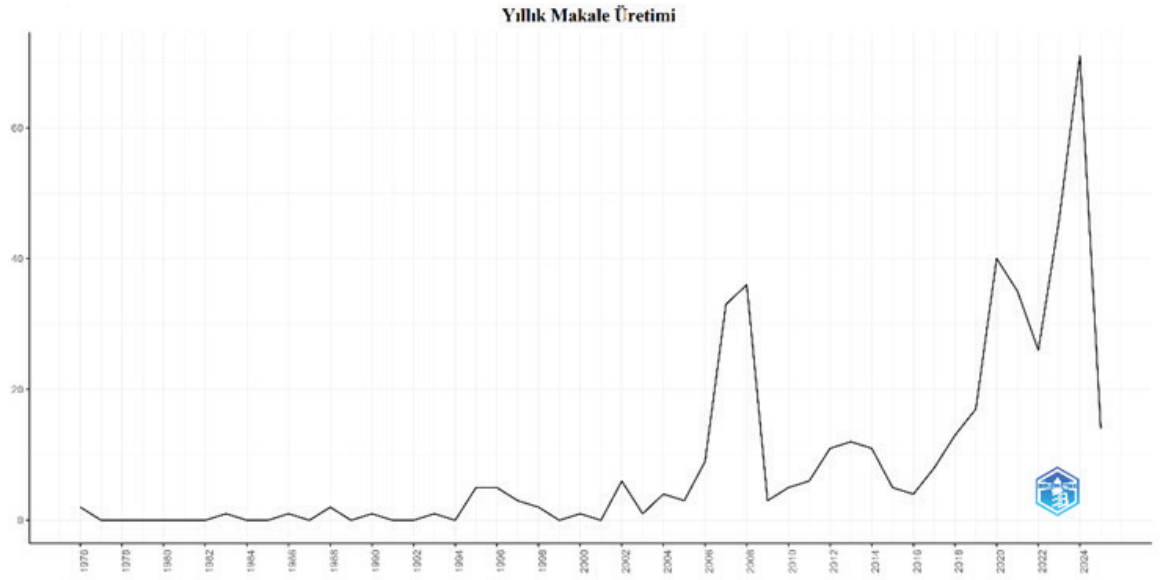

Şekil 1. Yıllık makale üretim hızı grafiği

Yazarlar açısından veri incelendiğinde toplam yazar sayısının 1684 olduğu görülmektedir. 105 çalışma yani tüm çalışmaların %23,70'i tek yazarlı olarak yayınlanmıştır. Yazar başına düşen çalışma sayısı 0,263'tür. Bu durum çalışmaların ağırlıklı olarak 3-5 yazar tarafından hazırlandığını belirtmektedir. Uluslararası yazar iş birliği oranı ise %20,77 olarak elde edilmiştir.

Ülkeler açısından veri incelenmek istendiğinde çalışmalarda yer alan yazarların ülkeleri göz önünde bulundurulmuştur. Bir diğer ifade ile ülkelerin yayın üretme başarısı çalışmalarda o ülkeden yazar bulunan yayın çalışması ile ölçülmüştür. Buna göre, en çok yayın üreten ilk 10 ülke sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin, Almanya, Birleşik Krallık, İtalya, Fransa, İspanya, Polonya, Hindistan ve İsviçre'dir. Bu listede Türkiye 39. sırada yer almaktadır. Analizlerde sadece sorumlu yazarların ülkeleri göz önüne alındığında tek ülkeden yazarlı yayın (TUY) ve çok ülkeden yazarlı yayın (CUY) sayıları ve buna bağlı olarak da uluslararası ortaklıklı yayın oranı (CUY_Oranı) elde edilebilmektedir. Ülkeler ve yayın sayılarına ilişkin elde edilen bulgular Tablo 1'de paylaşılmıştır.

Tablo1. Ülke-yayın ilişkisi.

Ülke	Çalışma Sayısı	TUY*	CUY*	CUY_Oranı (%)
Çin	64	54	10	15,6
ABD	33	22	11	33,3
Almanya	20	18	2	10,0
Fransa	13	10	3	23,1
İspanya	13	13	0	0,0
Birleşik Krallık	12	10	2	16,7
İtalya	10	7	3	30,0
Kanada	8	7	1	12,5
Hindistan	8	7	1	12,5
Hollanda	7	2	5	71,4

*TUY: Tek Ülkeli Yayın, CUY: Çok Ülkeli Yayın

Ülkeler ve yayın ilişkisi atıf sayılarına bağlı olarak incelendiğinde Tablo 2'de verilen bulgular elde edilmiştir. Buna göre 1948 atıf sayısı ile yayınları en çok atıf alan ülke ABD olmuştur. Tablo incelendiğinde en fazla atıf alan ilk 10 ülke arasında ABD'nin dışında İtalya, Çin, Birleşik Krallık, Almanya, İspanya, Hollanda, Fransa, Kanada ve Finlandiya yer almaktadır. Her ne kadar ABD yayınları en çok atıf alan ülke olsa da yayın başına düşen atıf sayısı incelendiğinde ilk sırada %83,00 oran ile İtalya gelmektedir. Türkiye bu sıralamada 29. sırada yer almaktadır.

Tablo2. Ülke-yayın ilişkisi kapsamında atıf sayıları

Ülke	Toplam Atıf Sayısı	Yayın Başına Düşen Atıf Sayısı (%)
ABD	1948	59,00
İtalya	830	83,00
Çin	522	8,20
Birleşik Krallık	288	24,00
Almanya	286	14,30
İspanya	226	17,40
Hollanda	145	20,70
Fransa	95	7,30
Kanada	89	11,10
Finlandiya	67	67,00

İncelenen çalışmalarda en çok kullanılan anahtar kelimeler ve bu kelimelerin bir arada kullanılma durumları da incelenmiştir. Buna göre en çok kullanılan anahtar kelimeler sırasıyla "Artificial Intelligence" "International Relations", "International Cooperation", "Diplomacy", "Bibliometric Analysis", "Ethics", "Big Data"dir (Yayın dili İngilizce seçildiğinden anahtar kelimeler de İngilizce'dir. Türkçeleri sırasıyla: Yapay zekâ, uluslararası ilişkiler, uluslararası iş birlikleri, diplomasi, bibliyometrik analiz, etik, büyük veri). Anahtar kelimelerin kullanım sayılarına göre oluşturulan kelime bulutu Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. Anahtar kelimelerin frekans dağılımı.

Anahtar kelimelere ilişkin bir diğer bulgu Tablo 3'te verilmiştir. Buna göre anahtar kelimelerin kullanım sıklığı ve hangi yıllarda yayınlanan makalelerde yer aldığı (kartillere göre) verilmiştir.

Tablo 3. Anahtar kelimelerin yıllara göre kullanım sıklığı

Anahtar Kelime	Kullanım Sıklığı	Yıl (Kartil1)	Yıl (Orta)	Yıl (Kartil3)
Big data (büyük veri)	8	2020	2020	2022
International collaboration (uluslararası iş birliği)	7	2014	2020	2024
Culture (kültür)	5	2018	2020	2023
Ethics (etik)	10	2021	2022	2024
European Union (Avrupa Birliği)	7	2021	2022	2024
Regulation (düzenleme)	6	2020	2022	2023
Artificial intelligence (yapay zekâ)	142	2020	2023	2024
International relations (uluslararası ilişkiler	21	2020	2023	2024
Bibliometric analysis (bibliyometrik analiz)	10	2020	2023	2024
International cooperation (uluslararası iş birliği)	13	2022	2024	2024

TARTIŞMA SONUÇ

Bu çalışma kapsamında YZ'nin diplomatik, uluslararası ilişkiler gibi alanlarda karar alma süreçlerindeki etkisini ve bu teknolojinin sağladığı avantajları ortaya koymak üzere ayrıntılı literatür incelemesi gerçekleştirilmiştir. İlgili makaleler tespit edilerek bu çalışmalar belirli başlıklar altında sınıflandırılmış, daha genel bir inceleme için de 443 çalışmayı kapsayan bir bibliyometrik analiz çalışması gerçekleştirilmiştir.

Bibliyometrik analizden elde edilen bulgular bazı önemli sonuçları beraberinde getirmektedir. Yapay zekanın diplomasi ve uluslararası ilişkiler kapsamında kullanımını anlamak üzere bu alanlardaki yayınlar incelendiğinde 2020 yılından itibaren çalışmalarda sayıca ciddi bir artış görüldüğü ve bundan sonraki yıllarda yapay zekanın gelişimi ile birlikte bu sayının daha da artacağı ifade edilebilir. 2020 yılına kadar 13 yılda yayınlanan çalışmaların sayısı 204 iken 2025'in henüz başında olmamıza rağmen

bu sayı 2021-2025 yılları arasında 190'ları geçmiştir. Dolayısıyla yapay zekanın diplomasi, uluslararası ilişkiler ve bağlı olarak stratejik karar alma konusunun oldukça önemli olduğu, benzer alanlarda daha fazla kendine yer bulacağı beklenmektedir. Çalışmaların büyük çoğunluğu çok yazarlı olmakla birlikte uluslararası iş birliği ile hazırlanan yayınlarının %20 oranında olduğu görülmüştür. Yani çalışmalar çok yazarlı olsa da yazarlar aynı ülke vatandaşlarıdır. Siyasi, diplomatik ve özellikle uluslararası ilişkiler alanı göz önünde bulundurulursa sonuçlar çalışmaların genellikle ulusal stratejiler ekseninde hazırlandığını düşündürmektedir. En çok yayın yapan ülkeler listelendiğinde Türkiye'nin bu listede 39. sırada olması üniversite ve akademisyen sayıları (alan bazlı oranları) göz önünde bulundurulduğunda ilgili alanda özellikle uluslararası literatüre daha fazla katkı yapılması gerektiğini göstermektedir. Anahtar kelimelerin kullanımına ilişkin detaylar incelendiğinde ise özellikle çalışma sayısının arttığı 2020-2025 arasında da değişiklik gösterdiği sonucuna varılmıştır. Bu doğrultuda 2020 yılı civarında iş birliği, kültür gibi daha temel kavramlar kullanılırken, 2022 itibariyle yapay zekanın artık daha yaygın kullanıma geçişi ile birlikte meydana gelen etik sorunlar sebebiyle etik ve düzenlemeler başlıkları ve günümüzde ise artık daha net ve alanda uygulamaya yönelik yapay zeka, uluslararası iş birliği kavramları ayrıca dünyadaki eğilimin gözlenmesi adına da bibliyometrik analiz çalışmaların hız kazandığını gösteren bibliyometrik analiz anahtar kelimesinin sık kullanılan kelimeler arasına eklendiği görülmektedir.

İncelenen 32 makale, yapay zekanın küresel ve yerel yönetişimden stratejik karar almaya, diplomasi ve savaş alanlarından kamu yönetimine kadar geniş bir yelpazede etkili olduğunu göstermektedir. Bu süreçte, etik, güvenlik, şeffaflık ve meşruiyet gibi konuların önemi sürekli vurgulanmaktadır. Türkiye özelinde yapılan çalışmalar, yapay zekanın jeopolitik rekabet ve dijital dönüşüm süreçlerinde kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Gelecekte, yapay zekanın bu alanlarda yaratacağı fırsatlar ve riskler daha da derinlemesine incelenmelidir.

Türkiye'nin yapay zekâ alanında rekabetçi bir konum kazanması için kapsamlı bir strateji benimsemesi gerekmektedir. Bu çerçevede, "Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi 2024-2025 Eylem Planı"na dayalı olarak altı ana alanda öneriler sunulmuştur:

1. Eğitim ve Yetkinlik Geliştirme: YZ eğitimi kamu personeli için uygulamalı projelerle desteklenmeli, ortaöğretimde YZ okuryazarlığı programları yaygınlaştırılmalı ve üniversitelerde disiplinlerarası eğitim modelleri geliştirilmelidir.

2. Araştırma ve Yenilikçilik: Kamu politikalarının YZ tabanlı optimizasyonu için ulusal veri setleri oluşturulmalı, TÜBİTAK ve üniversiteler arası iş birliği güçlendirilmeli, küresel teknoloji firmalarının Türkiye'de Ar-Ge merkezleri açması teşvik edilmelidir.

3. Veri Yönetişimi ve Teknik Altyapı: Güvenli işlemci altyapısı geliştirilmeli, algoritmik hesap verebilirlik rehberleri hazırlanmalı ve veri paylaşımı düzenlemeleri uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmelidir.

4. Uluslararası İş birlikleri ve Diplomasi: Türkiye'nin uluslararası normlar oluşturmada aktif rol alması, Türk Devletleri Teşkilatı üyeleriyle ortak YZ projeleri geliştirilmesi ve diasporadan uzmanların entegrasyonu sağlanmalıdır.

5. Sosyoekonomik Uyum ve Etik Düzenlemeler: YZ uygulamalarının etik boyutunu açıklayan rehberler hazırlanmalı, karar alma süreçleri şeffaf ve katılımcı hale getirilmeli, gençlere yönelik farkındalık kampanyaları yürütülmelidir.

6. Yapısal Dönüşüm ve Kamu Kurumlarında YZ Entegrasyonu: Kamu kurumları için YZ risk yönetimi sistemleri geliştirilmeli, YZ projelerinin izlenebilmesi için dinamik envanter oluşturulmalı ve etkilenen meslek gruplarına yönelik yeniden eğitim programları düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

Baggiarini, B. (2024). Algorithmic war and the dangers of in-visibility, anonymity, and fragmentation. *Australian Journal of International Affairs*, *78*(2), 257-265. doi:10.1080/10357718.2024.2333824

Baena-Rojas, J. J., Ramírez-Montoya, M. S., Mazo-Cuervo, D. M. ve López-Caudana, E. O. (2022). Traits of Complex Thinking: A Bibliometric Review of a Disruptive Construct in Education. *Journal of Intelligence*, *10*(3), 37. doi:10.3390/jintelligence10030037

Bingöl, O. (2025). Değişen Küresel Jeopolitikte 2025: Nasıl Bir Dünya? [workingPaper]. Kapadokya Üniversitesi. https://acikerisim.kapadokya.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12695/3327

Butcher, J., & and Beridze, I. (2019). What is the State of Artificial Intelligence Governance Globally? The RUSI Journal, 164(5-6), 88-96. https://doi.org/10.1080/03071847.2019.1694260

Cetina Presuel, R. ve Martinez Sierra, J. M. (2024). The Adoption of Artificial Intelligence in Bureaucratic Decision-making: A Weberian Perspective. *Digital Government: Research and Practice*, *5*(1), 1-20. doi:10.1145/3609861

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. ve Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, *133*, 285-296. doi:10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Erman, E. ve Furendal, M. (2024). Artificial Intelligence and the Political Legitimacy of Global Governance. *Political Studies*, *72*(2), 421-441. doi:10.1177/00323217221126665

Fredberg, T. ve Schwarz, G. M. (2024). What AI Knows: Shaping Work and Pushing Ideas on Changing Organizations. *The Journal of Applied Behavioral Science*, *60*(4), 581-588. doi:10.1177/00218863241285218

Garcia, E. V. (2024). The Other in the machine: Diplomacy and the AI conundrum. *Place* Branding and Public Diplomacy. doi:10.1057/s41254-024-00329-6

Ikenga, F. A. ve Nwador, A. F. (2024). The Intersection of Artificial Intelligence, Deepfake, and the Politics of International Diplomacy. doi:10.5281/ZENODO.11393419

Mökander, J. ve Schroeder, R. (2024). Artificial Intelligence, Rationalization, and the Limits of Control in the Public Sector: The Case of Tax Policy Optimization. *Social Science Computer Review*, *42*(6), 1359-1378. doi:10.1177/08944393241235175

Musbahi, A., Rao, C. B. ve Immanuel, A. (2022). A Bibliometric Analysis of Robotic Surgery From 2001 to 2021. *World Journal of Surgery*, *46*(6), 1. doi:10.1007/s00268-022-06492-2

Passas, I. (2024). Bibliometric Analysis: The Main Steps. *Encyclopedia*, *4*(2), 1014-1025. doi:10.3390/encyclopedia4020065

Berberoğlugil, B. M. (2023). Yönetimde Yapay Zekâ. Scientific Journal of Innovation and Social Sciences Research, 3(2), Article 2.

Goldfarb, A., & Lindsay, J. (2020). Artificialal Intelligence in War: Human Judgment As An Organizational Strength And A Strategic Liability. Brookings Institution

Johnson, J. (2022). Delegating strategic decision-making to machines: Dr. Strangelove Redux? Journal of Strategic Studies, 45(3), 439-477. https://doi.org/10.1080/01402390.2020.1759038

Kavut, S. (2024). Toplumların Dijital Dönüşüm Aracı Olarak Yapay Zekâ Çalışmaları: Türkiye'nin ve Türk Devletleri Teşkilatının Yapay Zekâ Kullanımı Üzerine Bir Analiz. Erciyes İletişim Dergisi, 11(1). https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1346576

Mirahmadi, S., & Omidi, A. (2024). Applications of Artificial Intelligence in Foreign Policy Decision-Making: Capacities and Challenges. Political Strategic Studies, 13(50), 259-300. https://doi.org/10.22054/qpss.2024.75471.3301

Öznur, S., & Gezer, Ü. (2025). Dijital Toplumun Yetkin Aktörü Yapay Zeka. International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 12(115), Article 115. https://doi.org/10.5281/zenodo.14787210

Price, M., Walker, S., & Wiley, W. (2018). The Machine Beneath: Implications of Artificial Intelligence in Strategic Decision making. PRISM, 7(4), 92-105.

Sinap, V., Erbey, A., & Fidan, Ü. (2025). Yönetim Bilişim Sistemlerinde Güncel Yaklaşımlar. Nobel Akademik Yayıncılık.

Starke, C., & Lünich, M. (2020). Artificial intelligence for political decision-making in the European Union: Effects on citizens' perceptions of input, throughput, and output legitimacy. Data & Policy, 2, e16. https://doi.org/10.1017/dap.2020.19

Trunk, A., Birkel, H., & Hartmann, E. (2020). On the current state of combining human and artificial intelligence for strategic organizational decision making. Business Research, 13(3), 875-919. https://doi.org/10.1007/s40685-020-00133-x

Ulnicane, I., Knight, W., Leach, T., Stahl, B. C., & Wanjiku, W.-G. (2022). Governance of Artificial Intelligence. Içinde M. Tinnirello, The Global Politics of Artificial Intelligence. Taylor & Francis. https://doi.org/10.1201/9780429446726-2

Wu, C., Zhang, R., Kotagiri, R., & Bouvry, P. (2023). Strategic Decisions: Survey, Taxonomy, and Future Directions from Artificial Intelligence Perspective. ACM Comput. Surv., 55(12), 250:1-250:30. https://doi.org/10.1145/3571807

Yılmazel, S. C. (2022). Yapay Zeka Çağında Diplomasi. Türk Dünyası Araştırmaları, 132(260), Article 260. https://doi.org/10.55773/tda.1153159

Yigitcanlar, T., Senadheera, S., Marasinghe, R., Bibri, S. E., Sanchez, T., Cugurullo, F., & Sieber, R. (2024). Artificial intelligence and the local government: A five-decade scientometric analysis on the evolution, state-of-the-art, and emerging trends. Cities, 152, 105151. https://doi.org/10.1016/j.cities.2024.105151

Zein, A. (2025). Artificial Intelligence In Strategic Decision Making. International Journal of Social Sciences, 1(1), 17-25. https://doi.org/10.51805/ijss.v1i1.311.

TÜRK DÜNYASI YÖRÜK TÜRKMEN BİRLİĞİ II. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI STRATEJİK ARAŞTIRMALAR KONGRESİ SONUÇ BİLDİRİSİ (ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ, 16-18 MAYIS 2025)

'Türk Devletleri ve Toplulukları Arasında Stratejik İş Birliği İmkanları' temasıyla ve ilgili kamu diplomasisi kurumlarının desteği ile Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği tarafından organize edilen Kongre, "bütünleşik stratejik vizyon" yaklaşımıyla düzenlenmiş; 17 ülkeden, 70 üniversite, 16 kurum ve 3 strateji merkezinden 145 akademisyenin katılımı ile gerçekleştirilmiş ve 26 oturumda 104 bildiri sunulmuştur.

Bildiriler; **Türk Dünyasında Entegrasyon ve Diplomasi**, Ortak Dil ve Kültür Çalışmaları, Tanıtım Stratejileri, **Ekonomik İş Birliği ve Ticaret Fırsatları**, Eğitim ve Bilimsel Araştırmalarda İş Birliği, **Savunma Sanayi ve Güvenlik İş Birliği**, Türk Dünyasında Güncel Sorunlar, **Türk Dünyasında Sivil Toplum Kuruluşları ve İş Birliği İmkanları**, Kültürel Mirasın Korunması ve Tanıtımı, **Çevresel Sürdürülebilirlik ve İklim Değişikliği İle Mücadele**, Türk Dünyasında İletişim Dili ve Medya Stratejileri, **Dijital Dönüşüm, Yapay Zeka, Veri Yönetimi ve Teknolojik İş Birliği** başlıkları altında toplanmış, üzerinde müzakereler yapılmış ve aşağıdaki kararlar tavsiye edilmiştir.

1. İlgili kurumların parçalı, stratejik değeri olmayan çalışmalara destek vermek yerine, **stratejik değer üreten, eylem oluşturucu, ufuk açıcı çalışmalara daha çok destek** vermesi sağlanmalıdır.
2. Yüzyıllar boyunca dalgalar halinde Anadolu'dan ya da Anadolu'ya gelmeden önceki yurtlarından çıkarak Ortadoğu, Afrika ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerine yerleşmiş Türk topluluklarının izleri sürülmeli, başta Suriye, Filistin, Lübnan, Irak, İran olmak üzere tüm coğrafyalardaki **Kayıp Türkler**in tespiti, izlenmesi, güncel sorunlarının müzakeresi, uzun devreli gelişim planları çerçevesinde kapasite inşasının oluşturulması sağlanmalıdır.
3. Siyasi diplomasi, kamu diplomasisi, kültürel diplomasi ve **sivil diplomasi**nin birbirini destekleyen, bütünleşik, pratik, veriye dayalı, sonuç odaklı bir koordinasyonla yeniden ele alınması ve tarafların koordinasyonu sağlanmalıdır.
4. **Halktan-Halka Diplomasi:** Yerel yönetimler, diasporalar ve düşünce kuruluşlarını buluşturacak "Türk Dünyası Sivil Forumları" yılda bir kez rotasyonla düzenlenmeli; TDT Genel Sekreterliği altında bir **STK Koordinasyon Masası** kurulmalıdır.
5. Milletimize yönelik geçmişte olan soykırım ve yoketme eylemleri konusunda uluslararası hafıza oluşturacak çalışmaların başlatılması; Tripoliçe, Kıbrıs, Bosna, Hocalı katliamları ile ilgili somut projelerin hayata geçirilmesi tavsiye edilmektedir. Filistin, Doğu Türkistan, Kırım, Keşmir gibi bölgelerde halihazırda devam eden insanlık suçlarının tanımlandırılması, hukuki alt yapısının doldurulması ve uluslararası kamuoyunun dikkatinin çekilmesi çalışmaları hızlandırılmalıdır.
6. **Zengezur Koridoru & Orta Koridor:** Azerbaycan-Nahçıvan-Türkiye kara bağlantısını kesintisiz kılacak Zengezur Koridoru'nun, 2027 sonuna kadar çok taraflı güvenlik-finansman

modeliyle inşa edilmesi gerekmektedir. Koridor; TDT lojistik ağının çekirdeği olacak, Orta Koridor'un (Çin-Kazakistan-Hazar-Türkiye-AB) taşıma süresini %30 kısaltacaktır.

7. **KKTC**'nin**,** TDT'na tam üye yapılması yoluyla da olsa Türk Devletleri tarafından tanınması sağlanmalıdır.
8. **Ortak Dış Politika Eğitimi:** Genç diplomatlar için Ankara-Astana-Taşkent dönüşümlü "Türk Dünyası Diplomasi Akademisi" 2026'dan itibaren faaliyete geçmelidir.
9. **Ortak Dijital Pazar & CBDC:** 2025-28 döneminde regülasyon uyumu, gümrük veri standardizasyonu ve blok-zincir tabanlı **TDT Ortak Ödeme Sistemi** (Çok Taraflı CBDC Ağ Geçidi) kurulmalıdır.
10. **Koridor Diplomasisi:** Türkiye'nin "Kalkınma Yolu" ve "Zengezur" projelerinde lojistik-siyasi istikrar sağlayıcı rolü vurgulanmalı; koridorlar için risk-senaryolu mekânsal analiz merkezleri kurulmalıdır.
11. **Yaratıcı Ekonomi & Ortak Markalaşma:** Film-dizi, oyun, moda ve dijital sanatlarda ortak marka lansmanı yapılmalı ve 2030'da yaratıcı endüstrilerin TDT GSYH payının %4-5'e çıkarılması hedefi ortaya konmuştur.
12. **Orhun Değişim Programı 2.0:** 2028'e dek en az 5 000 öğrenci-akademisyen hibeli değişim; ortak ders havuzu (Türk Tarihi, Ortak Edebiyat, Dijital Ekonomi) ve karşılıklı diploma tanıma süreçleri dijital platforma taşınmalıdır.
13. Türkiye'nin Yüksek Öğrenim konusundaki uluslararasılaşması, Türk Dünyasının geleceğine yön verecek entellektüel kapasitenin artırılmasına yönelik her türlü çaba desteklenmeli, **Türk soylu öğrencilerin** Türkiye'deki üniversitelerde eğitim görmesi kolaylaştırılmalı ve **harçlarının Türk vatandaşları ile eşitlenmesi** sağlanmalıdır.
14. **Ortak Alfabe ve Öğretim Materyalleri:** 2026-27 öğretim yılında TDT üyelerinin ortaöğretim müfredatına "Türkçe Ortak Alfabe" deneme programı girmeli; çevrim-içi kelime bankası ve ses-veri tabanı TÜRKSOY koordinasyonunda hazırlanmalıdır.
15. Türk Devletlerinin Dil Kurumları arasında yüksek nitelikli bir koordinasyon sağlanmalıdır. Ortak dil konusunda Türk Dili uzmanlarının geliştirilmesi ve artırılması sağlanmalıdır.
16. Nevruz, Hıdırellez gibi ortak kültür varlıkları Türk orta öğretiminde 'önemli günler ve haftalar' çerçevesinde ele alınmalı ve ortak bir değerler manzumesi oluşturulmalıdır.
17. **Mükemmeliyet Merkezleri:** Yapay zekâ, savunma teknolojileri ve iklim-tarım odaklı üç bölgesel Ar-Ge merkezi (Ankara, Almatı, Taşkent) eş-finanse edilmelidir.
18. **Türk Dünyası Savunma Sanayi Konsepti:** Ankara merkezli Savunma Sanayi Başkanlığı, Ar-Ge Merkezi ve 1 milyar USD başlangıç sermayeli Savunma Fonu 2026'da kurulmalıdır. İnsansız sistemler, hipersonik platformlar ve siber savunma öncelikli Ar-Ge alanları oluşturulmalıdır.
19. **Europol Modeli Polis İş Birliği:** Sınır-ötesi suçla mücadele için ortak veri tabanı (Interpol-ISO27001 standardında) ve birleşik hızlı müdahale usulleri devreye sokulmalıdır.
20. **Yıllık "Turan Defence EXPO":** 2027'den itibaren dönüşümlü ev sahipliğiyle savunma fuarı ve TDT-TEKNOFEST yarışmaları düzenlenmelidir.
21. **Birleşik Müze Kartı & Ortak Kültür Rotası:** Ziyaretçi verilerini paylaşan dijital kart sistemi ve "Ortak Kültür Rotası" (İstanbul-Semerkand-Bakü-Bişkek, Almatı, Saray Bosna gibi) 2026 turizm sezonuna yetiştirilmelidir.
22. **Nasreddin Hoca Bellek Merkezi ve Diğer İyi Uygulamalar:** Ortak mizah-folklor projeleriyle kültürel diplomasi yumuşak güç aracı olarak kurumsallaştırılmalıdır.

23. **Ortak Nüfus & Göç Politikaları:** Türkmen diasporası, Suriye-Irak Türkmenleri ve Batı Trakya topluluklarının haklarının savunulması için veri tabanı, burs ve yeniden yerleşim destekleri geliştirilmelidir.
24. **Krize Duyarlı Stratejiler:** Kıbrıs, İran, Kırım, Doğu Türkistan ve Balkanlar başta olmak üzere jeopolitik gerilim alanlarında kültürel bellek oluşturma ve çok-taraflı arabuluculuk girişimleri desteklenmelidir.

- **Eylem Planı:** Yukarıda belirtilen alanlarda özel projeler geliştirilerek, ilgili kurum ve kuruluşlarla iş birliği yoluna gidilecektir.
- **Denetleme Mekanizması:** Alınan kararlar ve bağlantılı projeler 2025-2030 Stratejik Eylem Planı Çalıştayında detaylandırılacaktır.
- **Sürdürülebilir Yönetim:** Sivil toplum kuruluşları ve akademinin enerjisini devletlerin stratejik hedefleri ile buluşturarak, doğru analizler yapıp kararları operasyona dönüştürmek esas olacaktır. .

Bu karar ve tavsiyeler, kongreye katılan akademisyenler, uzmanlar ve stratejistlerce tartışılarak, oy birliği ile kabul edilmiş ve uluslararası kamuoyuna saygıyla ilan edilmiştir.

TÜRK DÜNYASINDA
STRATEJİK İŞ BİRLİĞİ

Uluslararası Katılımlı Türk Dünyası Stratejik Araştırmalar Kongresi

2025 Bildiriler Kitabı

HAZIRLAYANLAR

CEMAL AKKUŞ • HAYRİ ATAŞ

Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği tarafından, 16-18 Mayıs 2025 tarihlerinde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nin ev sahipliğinde "Türk Devletleri ve Toplulukları Arasında Stratejik İş Birliği İmkanları" teması ile düzenlenen kongreye, 17 farklı ülkeden, 70 civarında üniversiteden, 150 ye yakın akademisyen katılmış, 3 gün de 26 oturumda 104 bildiri sunulmuştur.

Birincisi; 'Avrupalı Türkler / Avrupa Türk Tarihi' temasıyla 17-19 Mayıs 2024 tarihlerinde Bursa Uludağ Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilen ve her yıl farklı bir üniversitenin ev sahipliğinde düzenlenerek geleneksel hale gelmesi planlanan kongre, Türk devletleri ve toplulukları arasında iş birliği ve diyaloğun sürekli hale gelmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Küresel ve bölgesel siyasette meydana gelen gelişmelerin Türk dünyasının önemini artırdığı bu dönem, bilim insanlarını da heyecanlandırmakta ve bir araya gelmeye teşvik etmektedir.

Türk Dünyası Yörük Türkmen Birliği, 3335 Sayılı Uluslararası Teşekküllerin Kuruluşuna Dair Kanun çerçevesinde, 2016 yılında Bakanlar Kurulu onayı ile kurulmuş bir uluslararası kültürel iş birliği teşkilatıdır. Birlik, bünyesindeki yüzlerce konfederasyon, federasyon, vakıf ve dernek üye yapısıyla Türkiye'nin en önemli sivil toplum kuruluşlarından birisidir.

ISBN: 978-625-6297-62-3

9 786256 297623

DÜZENLEYENLER

DESTEKLEYENLER